

YÜZYIL BİTERKEN

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi

15

İLETİŞİM YAYINLARI

YÜZYIL BİTERKEN

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi

15

İLETİŞİM YAYINLARI

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.

KURUCUSU **Murat Belge**

SAHİBİ **Tuğrul Paşaoğlu**

GENEL YAYIN YÖNETMENİ **Fahri Aral**

YAYIN YÖNETMENİ **Yetvart Danzikyan**

YAYIN KURULU

Fahri Aral, Tanıl Bora, Yetvart Danzikyan, Murat Gültekingil
Ahmet İnsel, Ümit Kıvanç, Ömer Laçiner, Tuğrul Paşaoğlu, Nihat Tuna

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Fahri Aral, Alper S. Aslandaş, Tanıl Bora, Prof. Dr. Ayşe Buğra,
Yetvart Danzikyan, Tuğrul Eryılmaz, Murat Gültekingil, Ahmet İnsel,
Dr. Aziz Konukman, Can Kozanoğlu, Dr. Hayri Kozanoğlu,
Prof. Dr. Kuvvet Lordoğlu, Ömer Laçiner, Abdullah Onay, Taha Parla,
Tuğrul Paşaoğlu, Mustafa Sönmez, Prof. Dr. Burhan Şenatalar
Nihat Tuna, Doç. Dr. Nurhan Yentürk

GÖRSEL YÖNETMEN **Ümit Kıvanç**

FOTOĞRAF EDİTÖRÜ **Laleper Aytek**

UYGULAMA **Hüsnü Abbas, Suat Aysu**

DÜZELTİ **Sait Kızılırmak**

DİZGİ **Maraton Dizgievi**

FİLM ÇIKIŞ **Diacan Grafik**

BASKI **Sena Matbaası**

CİLT **Tuğ Ciltevi**

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi
Yüzyıl Biterken Takım: ISBN 975-470-536-4 • Cilt 15: ISBN 975-470-535-6
©1995 İletişim Yayıncılık A.Ş. • 1. Baskı 1996, İstanbul

İ L E T İ Ş İ M Y A Y I N L A R I

Klodfarer Caddesi No.7 34400 Cağaloğlu İstanbul
Tel. (0 212) 516 22 60 • Fax: (0 212) 516 12 58

YÜZYIL BİTERKEN CİLT 15

SİSTEMDIŞI MUHALEFET 1197

Sistemdışı sol muhalefet 1198
Kemal Can- Cengiz Erdinç

Sistem, "kurallar" ve "tabular" 1202
Ömer Laçiner

İslâmcılar ve sistem 1210
Ruşen Çakır

SİYASAL AKIMLAR 1217

Türkiye'de Yeni Sağ 1218
Alev Özkazanç

İslâmcılık 1225
Dr. Ahmet Çiğdem

Milliyetçilik 1232
Tanıl Bora

Sol 1237
Ömer Laçiner

Sosyal demokrasinin Türkiye serüveni 1241
Şahin Alpay

Türkiye'nin siyaset yelpazesi: Sağ ve sol 1244
Etyen Mahçupyan

SİYASAL PARTİLER 1247

1983- 1994: Türkiye'nin siyasal parti topoğrafyası 1248
Doç. Dr. Ümit Cizre Sakallıoğlu

Anavatan Partisi 1253
Doç. Dr. Levent Köker

Doğru Yol Partisi 1258
Doç. Dr. Ümit Cizre Sakallıoğlu

Refah Partisi 1264
Ruşen Çakır

SHP- CHP 1268
Dr. Yavuz Gökalp Yıldız

Demokratik Sol Parti 1272
Dr. Nazmi Hanoğlu

MÇP/ MHP 1276
Tanıl Bora

BBP 1279
Tanıl Bora

Sosyalist solun parti serüveni 1281
Atilla Aytemur

HEP'ten HADEP'e 1286
Mehmet Aslan - Nevzat Kıraç

SOSYOLOJİ 1289

Türk sosyolojisinin 80'lerde yeniden biçimlenişi 1290
Doç. Dr. Kurtuluş Kayalı

Hilmi Ziya Ülken 1293
Doç. Dr. Kurtuluş Kayalı

Şerif Mardin 1294
Doç. Dr. Kurtuluş Kayalı

Baykan Sezer 1299
Doç. Dr. Kurtuluş Kayalı

SPOR 1301

1980 sonrası Türkiye'de spor 1302
Cem Atabeyoğlu

1980'lerin futbolu 1304
Can Kozanoğlu

Futbolda teknik gelişmeler 1305
Ömer Üründül

Fair Play 1310
Cem Atabeyoğlu

Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü 1315
Cem Atabeyoğlu

1980'lerde Türkiye'de basketbol 1326
Yiğiter Uluğ

ŞİRKETLER/ HOLDİNGLER 1329

1980'lerden 90'lara Türkiye'de holdingler 1330
Mustafa Sönmez

TARIM VE HAYVANCILIK 1335

Tarım 1336
Prof. Dr. A. Halis Akder- Prof. Dr. Haluk Kasnakoğlu

Tarımda gelişme ve geleceğe bakış 1342
Prof. Dr. Gülten Kazgan

Türkiye'de hayvancılık 1346
Doç. Dr. Erol Çakmak

Doğu hayvancılığı 1348
Rıfat Dağ

TARİH ÇALIŞMALARI 1352

Tarih çalışmaları: 1980-95 1352
Orhan Koloğlu

1980 sonrasında Türkiye'de iktisat tarihçiliği 1356
Prof. Dr. Ertuğrul Tokdemir

1980'den günümüze tarih çalışmaları 1358
Prof. Dr. Salih Özbaran

TEKNOLOJİ 1361

Teknolojik araştırmalar ve Türkiye 1362
Doç. Dr. Nurhan Yentürk

Yeni teknolojik gelişmeler karşısında Türk sanayi 1365
Doç. Dr. Lale Duruiz- Doç. Dr. Nurhan Yentürk

Mühendislik sanayilerinde teknolojik yapı 1369
Erol Taymaz

Teknoloji ve ölçek 1372
Doç. Dr. Hacer Ansal

TELEVİZYON 1375

80'den 2000'lere televizyon 1376
Doç. Dr. Bülent Çaplı- Can Dündar

Televizyonla yaşamak 1380
Ahmet Oktay

Özel televizyon sözlüğü 1384
Doç. Dr. Bülent Çaplı- Can Dündar

TİCARET 1387

1980'den 1995'e ticari hayat 1388

TİYATRO 1395

1980 sonrası tiyatro 1396
Özdemir Nutku

1980'den sonra tiyatro ortamı 1407
Mahir Günşiray

TURİZM 1411

1980'lerde Türkiye'de turizm 1412
Doç. Dr. Korel Göymen

1980 sonrası turizm 1415
Bahattin Yücel

Turizmde "yeni" eğilimler 1418
Nihat Gençosman

ULAŞTIRMA 1421

Ulaştırma sektörünün gelişimi 1422
Prof. Dr. Muhteşem Kaynak

Türkiye'de otoyollar 1431
Prof. Dr. Muhteşem Kaynak

VAKIFLAR 1347

Türkiye'de vakıflar 1348
Prof. Dr. Aydın Zevkliler

1980 sonrası vakıfların gelişimi 1440

Medeni kanuna göre kurulmuş vakıflar hakkında yeni düzenlemeler 1444
Prof. Dr. Aydın Aybay

VERGİ 1447

1980 sonrası vergi yasalarındaki değişiklikler 1448
Dr. Veysi Seviğ

Verginin yükü ve taşıyıcıları 1452
Prof. Dr. İzzettin Önder

Rantların vergilendirilmesi 1454
Doç. Dr. Eser Karakaş

Kayıtdışı ekonominin kayıt altına alınması 1458
Prof. Dr. Osman Altuğ

YAYINCILIK 1461

1980 sonrası yayıncılık 1462
Alpay Kabacalı

Türkiye'de yayıncılık ortamı 1466
Müge Gürsoy Sökmen

İslâmi yayıncılık 1468
Sait Alioğlu

YERALTI DÜNYASI VE MAFYA 1471

Türkiye'de mafya 1472
Mahmut Övür

YEREL YÖNETİMLER 1481

Türkiye'de yerel yönetimler 1482
Sadun Emrealp

Yerel yönetimlerde geleceğin gündemi 1490
Sadun Emrealp

DİZİN 1500

Sistemdışı Muhalefet

Sistemdışı sol muhalefet
KEMAL CAN - CENGİZ ERDİNÇ

İslâmcılar ve sistem
RUŞEN ÇAKIR

Ç E R Ç E V E Y A Z I

Sistem, "kurallar" ve "tabular"
ÖMER LAÇİNER

☞ Anayasa, Aydınlar, Dernekler, Din, Hukuk Düzeni ve Yargı, Hükümetler ve Yürütme, İnsan Hakları ve Sorunları, Kemalizm/Atatürkçülük, Kürt Sorunu, Oniki Eylül Darbesi ve Rejimi, Sıkıyönetim ve Olağanüstü Hal, Siyasal Akımlar, Siyasal Partiler

Sistemdışı sol muhalefet

KEMAL CAN - CENGİZ ERDİNÇ

Cumhuriyet döneminde, sistem dışı sol muhalefeti kesintisiz bir tarihsel süreç içerisinde öykülemek hemen hemen olanaksız. Bu olanaksızlık hem sistem dışı sol muhalefetin kendi iç öyküsünün, hem de bizzat Cumhuriyet tarihinin keskin dönemeçlerinden beslenmekte. Kapitalizme neredeyse 500 yıl kadar geç giren ve kayda değer hiçbir değişme yaşamadan gelen İmparatorluk mirası üzerinde kurulan Cumhuriyet'in kuruluş ve gelişme sürecinde sosyalist mücadelenin de "Batı"da izlediği doğrultudan çok farklı aktığını belirtelim. Bu "farklı" doğrultu, (çoğu zaman) kuruluş sürecinin başındaki donanımsızlıklarla, tarih içinde sürüklenerek taşınan bir geleneksizlikle örtüşür. Sonuçta, sol muhalefetin kendi gücüyle gelişme olanaklarından yoksun kalışı; onu (yine çoğu zaman) Cumhuriyet tarihinin veya başka deyişle "genel sistem" ve onunla uyarlı "iç sistem" konjonktürüne bağımlı kılmıştır. Bu cümleden olmak üzere; cumhuriyet tarihinin iktisadi-sosyal-siyasi dönemeçleri ve bu kavşakların işaretlediği devreler sol muhalefet açısından da ayrı süreçleri doğuran (veya bitiren) dönemler olarak yaşanmıştır.

1919-1929 Dönemi

Büyük savaş sonrasında öldürücü yaralar almış olan imparatorluğun çözülme sürecinde birçoğu savaş öncesinde filiz vermiş siyasi akım, donanımı ve hazırlığı ölçüsünde boy vermeye başladı. Bu esnada, 17 Ekim devriminin Avrupa'yı saran moral etkisine de bağlı olarak sol düşünce taraftar bulmaya başladı. Ancak, bu dönemde aydınlar arasında yaygınlaşmaya başlayan sol düşünce "radikal" olmanın hayli uzağındaydı. Diğerlerinin çoğu gibi sol düşünce de "memleketi kurtarma" çarelerinden sadece biriydi.

Sol muhalefetin bir siyasi teşekkül halinde kendini kurma süreci ile Türkiye Cumhuriyeti'nin "kuruluş" sürecinin aynı tarihlere rastlaması bir bakış açısıyla avantaj gibi görünebilir, ancak "kuruluş" süreçleri kendi özgül koşulları ile "genel teorik mülahazaları" anlamsız kılabilecek süreçleri de yaratır. İşte bazıları, trajik rastlantılarla bezeli macera da böyle bir konjonktürde başladı. Başlangıçta Anadolu'da başlatılan Kuvayı Milliye hareketi karşısında takınılacak tavır konusunda açık bir politika olmadığı gibi üzerinde fazla düşünülmüşlük de yoktu. Bir yanda Komintern'in "milli bağımsızlık hareketleri" (özellikle Asya ülkelerinde) konusunda "ilerici oldukları ve desteklenmeleri" konusundaki yaklaşımı, diğer tarafta ise kurulacak yeni sistem açısından iktidara pay ve süreçlerde etkinlik arzusu sol hareketi köprüleri atan bir tavırdan çok "sistem içi stratejilere" sürüklüyordu. Elbette burada iki önemli etkenden daha söz açmak gerekir. Birincisi, sol hareketin üzerinde yükselebileceği sağlam bir sınıfsal tabanın ve geleneğin olmayışı; ikincisi, Ankara Hükümeti ile ilişkilerin Sovyet Devleti ile Türk Devleti arasındaki ilişkiler tarafından belirlenmesi.

Çok doğaldır ki, kendi "devrim" stratejisine ve güvenebileceği öz gücüne sahip olmayan sol, Kemalist hareket konjonktürünü geriden takip durumuyla karşı karşıyaydı. Ancak, bu noktada "Yeşil Ordu", Halk Zümresi, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, TKP (Anadolu) silsilesini izleyen Anadolu sosyalistlerinin diğer odaklara oranla daha "cepheden" bir tavır takındığına işaret etmek gerekir. Bu kesim, kendisini hem İstanbul, hem Kuvayı Milliye Hükümetlerinden ayrı tanımlamaya gayret ediyor, zaman zaman Mustafa Kemal hareketini bir "burjuva hareketi" ola-

İLETİŞİM ARŞİVİ

1960'ların önemli sol örgütü Dev-Genç, içinden birçok ayrı akım doğurdu ve "Devrimci"nin "Dev"ini örgüt isminin başına koyma geleneği uzun süre devam etti.

rak karşıya koyabiliyordu. Bu yüzden de en şiddetli tepkileri onlar çekti. Daha sonra TKP Genel Sekreterliğini de yürütecek olan Dr. Şefik Hüsnü önderliğindeki İstanbul ekibi ise Ankara'ya (Hükümet) hep daha sıcak oldu. Yurt dışındakiler ise komintern reçetelerine bağlıydı.

22 Eylül 1919 tarihinde Şefik Hüsnü tarafından kurulan Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası'nı Yeşil Ordu hareketinin meclisteki kolu olan Halk Zümresi ile yakın olan (birçok yerde aynı) Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın 7 Aralık 1920'de kurulması izledi. Aynı yılın Haziran ayında ise Salih Hacıoğlu önderliğinde TKP (Anadolu) kuruldu. 1920 yılının yaz sonunda Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı'na Türkiye'den geniş bir heyet katıldı. Anadolu, İstanbul ve yurtdışındaki sol çevreleri ve o tarihe kadar kurulmuş bütün örgüt temsilcilerini bir araya getiren bu kurultayın sonrasında bütün örgütlerin dahil olduğu ve Mustafa Suphi'yi önder seçen Türkiyeli komünistler 10 Eylül tarihinde TKP'yi kurdular.

Bu örgütlenme, birleşme (bu kavram Türkiye solunun her dönemine bir miras olarak devredildi ve hep gündemde kaldı) ve toparlanma çalışmaları ile sonraki süreçte "naif" olduğu farkedilecek "ulusal kurtuluş hareketine önderlik" hayallerinin yıkılması çok gecikmedi. 28 Ocak 1921'de Anadolu'ya geçmeye çalışan Mustafa Suphi ve 14 yoldaşı Karadeniz'de boğduruldu. Aynı günlerde THİF kapatıldı ve yöneticileri tutuklandı. Yoğun bir saldırı başladı.

1921-23 yılları arasında neredeyse mevsimlik periyodlarda ezme ve yumuşama dönemleri yaşandı. Bu periyodlarda TKP'nin gücü ve etkinliğinden çok Ankara Hükümetinin Sovyetlerle ilişkileri ve muhalefetsizleştirme atakları belirleyici oldu. 1922 yılı başında THİF yeniden kuruldu ve Ağustos ayında yapılan kongresinde; "Kemalist hareket içinde gericiliğin ve emperyalizmle uzlaşma eğiliminin güç kazandığı" değerlendirmesi yapılarak "içtimai inkılabın ikinci merhalesini başlatmaya, gericiliğe karşı demokratik mücadeleye" çağrılar yer aldı. Fakat sisteme cepheden saldırı yapma atağı sert cezalandırıldı; THİF kapatıldı ve yüzlerce üyesi tutuklandı. 1923 yazında toplanan ikinci meclis "muhalefetsizleştirilmiş" bir meclis olarak oluştu. Bundan sonraki dönemi de bu karakter belirledi. 1925-1929 yılları arasındaki Takrir-i Sükun dönemi içinde her türden muhalefet karşısında sert bastırma hareketleri yaşandı.

Bu süreç içinde TKP ise hayli "uysal" roller oynadı; İzmir suikastı sonrasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı "emperyalist yardakçısı" ilan etti. Kürt isyanları sırasında hükümeti destekleyen tutumlar aldı. Özellikle Dr. Şefik Hüsnü "yapıcı eleştiri" dozunu aşmamaya özen gösterdi. Buna karşılık komünistler sürekli kovuşturmalara uğradılar.

Bu kuruluş (her iki anlamda) süreci, 1929 yılında aralarında Merkez Komitesi üyelerinin de bulunduğu geniş bir tevkifatla son buldu. Bu tutuklama dalgasının hemen ardından (üç hafta sonra) 6 Ağustos 1929'da Eskişehir'de bir konuşma yapan Mustafa Kemal, artık komünistlere müsamaha edilmeyeceğini söylüyor ve "Bu memleketteki komünistler yalnız bizim tevkif ve hapsettiklerimizden ibaret değildir. Bu işlerle bizzat yakından alakadar olacağım" diyerek "temizlik" harekatının sinyallerini veriyordu. Bu tavrı TKP'de açık bir harp ilanı olarak yorumlandı ve M. Kemal'i "işçi köylü düşmanı" ilan etti. TKP'nin uyumlu muhalefeti, sistemle ilişkisi konusundaki mahcubiyeti ve müteredditliği ve hatta sistemle entegre olunabileceği beklentisi "karşı tarafın" bu kararlı reddiyesi ile son bulmuş oldu(?) Türkiyeli komünistlerin "resmi" örgütü TKP yıllar sürecek yeraltına itilme ve orada kalma serüvenine başlamış oldu. Sistem dışı bir muhalefet hareketi olarak politikleşmede

kararsızlıklar yaşayan "sol", cebri biçimde sistem dışına hatta politik hayat dışına taşınmış oldu.

1930-45 Dönemi

Bu dönemin ayrıntılarına girmeden önce, bu tarihsel kesitin (aslında sonrasının da) TKP açısından ana belirleyicisi olan Komintern ve Sovyet politikasına biraz da geçmişine giderek bakmakta yarar var. Komintern başlangıcından (1919) itibaren Türkiye'de başlayan Ulusal Kurtuluş Savaşını destekleme tavrı aldı ve bunu sürdürdü. 1922 yılındaki baskılar sonrasında Komintern 4. Kongresi'nde yurtdışındaki komünistlerden Sadrettin Celal'in "Londra konferansından beri milli burjuvazi artık devrimci değildir" tesbiti bile itibar görmedi; "önünüzde bir süre Türkiye'nin öteki devrimci öğeleriyle birlikte yürümeniz gereken bir yol olduğunu unutmayın" nasihati ile yetinmek zorunda kaldılar. (Bu nasihat daha uzun süre kulaklarda kalacaktı). Sovyetler'in Lozan sonrasındaki ulusal jeopolitik çıkarları öne alan tavrı TKP'yi de etkiledi. İşte 1930-45 arasını ve özellikle savaş yıllarındaki TKP politikalarını da belirleyen bu yörünge oldu. Türkiye solunun yıllarca sırtından atamadığı "dışa bağımlılık" suçlamasının mayası da burada atıldı.

1930, TKP için bazı küçük atılımların yapıldığı bir yıl oldu. Bunun önemli "dış" ayağını Sovyetler'de Kemalist rejim ile ilgili tahlillerin daha "sol" bir yorum kazanması, iç ayağı ise yurt dışından ithal örgütçülerin yoğun çalışmaları ve yayın faaliyetlerindeki canlanma oldu. 1931'de bazı komünistlerin boş bırakılan yerlerden milletvekili adayı olmaları bile gündeme geldi. 1932'de 7 yıldır yapılamayan (ve bir sonraki ancak 51 yıl sonra yapılacak olan) 5. Kongre toplandı. 1933'deki onuncu yıl kutlamaları dolayısıyla çıkartılan aftan komünistler de yararlandı. 1934'den itibaren yaklaşan savaş ve yükselen faşizm tehlikesi Sovyetler'in güvenliğini "her şeyin" önüne aldı ve TKP de dikkatini bu noktaya topladı. 1935 yılı yazında toplanan Komintern 7. kongresi "birleşik cephe" tezini ortaya attı ve "Sovyet dostluğunu resmi dış politika haline getirmiş Türkiye hükümetinin yıpratılmamasını" istedi. Bu doğrultuda, TKP yöneticisi sıfatıyla bildiri yayınlayan Zeki Baştımar da, "İsmet İnönü hükümetinin (...) icraatında aktif desteklenmesi" kararını açıkladı. Ve TKP savaş sonuna kadar "birleşik cephe" stratejisini sürdürdü.

Bu arada "sol"u temizleme çalışmaları bütün hızıyla devam ediyordu. 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde karar altına alınan 1 Mayıs'ın işçi bayramı olması 1935 yılında çıkartılan "Bahar Bayramı" yasal düzenlemesi ile bertaraf edildi. Başlangıçta yabancı işletmelere karşı bir koz olarak hükümetçe de desteklenen grevler 1933'ten sonra "fesat" olarak değerlendirildi. 1936'da ünlü 141. madde Türk Ceza Kanunu'ndaki mümtaz yerini aldı.

İLETİŞİM ARŞİVİ

Dev-Sol (sonraki adıyla DHKP-C) 80'lerin ortalarında emniyet güçlerine karşı gerçekleştirdiği suikastlerle de adını duyurdu. Emniyet güçlerinin ev baskınlarında kimi zaman aynı gecede 11 kişiyi bulan "ölü ele geçirmeleriyle" bir vuruşma mantığına oturan bu mücadele birçok insanın hayatına maloldu.

1935-36 yılları 30'ların başından itibaren etkinlik kazanmaya başlayan gençlik teşkilatını dağıtarak legale çıkma atağı yapan TKP'nin yeni tutuklama dalgalarına uğramasıyla geçti. Bu legale çıkma çabaları ciddi kayıplara yol açsa da sonraki yıllarda da etkisini sürdürerek kültür ve sanat alanına el atma hamlesini yarattı. 1939-41 yılları arasında TKP'nin ön ayak olduğu birçok sanat-edebiyat dergisi yayınlandı. (Cumhuriyet tarihinin sonraki evrelerinde de her sıkışıldığında sığınılan bir alan oldu bu).

Savaş süresince "birleşik cephe" stratejisine bağlı kalan TKP, zaman zaman ortaya çıkan "Almancı" eğilimlere ve yöneticilere karşı sistemi uyaran mutedil bir muhalefet izledi. Ancak savaşın sonuna doğru (1944) yeni bir tevkifat atağı ile karşılaştı.

1945-60 Dönemi

Savaş sonrası çok partili hayata geçişe doğru sol için yine elverişli bir ortam doğdu. Bu atmosfer dışta Avrupa'da kazanılmış anti-faşist zaferin doğurduğu özgürlük havası ve prestij kazanmış bir Sovyetler ile içte savaş yıllarında hayli ezilmiş ve itirazları olgunlaşmış Türkiye halkı, yeniden filiz vermeye başlamış muhalefet atakları gibi konjonktürel imkanlarla besleniyordu. İnönü'nün çıkartmak istediği toprak reformuna karşı çıkan toprak sahiplerinin demokrasi havarisi kesilmesi TKP'nin "cephe stratejisi" için taktik bir imkan yaratıyordu. Çok partili hayata ilişkin sinyaller de yeni politik atakları provoke eder nitelikteydi.

Tam da bu sıralarda yazarları arasında (sonradan DP kurmayları olacak Celal Bayar, Fuat Köprülü ile (TKP'li) Behice Boran, Zekeriya-Sabi-

İLETİŞİM ARŞİVİ

Varoşlarda "bambaşka" bir hayatın çereyan ettiği 90'ların ortalarında keşfedildi. 1980 öncesini hatırlatacak şekilde kurtarılmış bölge girişimlerine de rastlanılan bu dönemde sol örgütler güçlü oldukları bölgelerde güvenlik güçleriyle boy ölçüştüler.

ha Sertel, Niyazi Berkes gibi isimlerin yer aldığı *Görüşler* dergisi yayınlandı. Ancak hükümet desteğindeki "kontr-provokasyonlar" gelmekte gecikmedi. 4 Aralık 1995'te tam bir anti komünist histeriye dönüşen "*Tan* olayı" patlak verdi. Ve DP'liler cepheden koptular.

Bu dönemde daha organik ilişki imkanlarının zemininin yoklandığı, özellikle DP'lilerden ittifak önerilerinin sol üzerinde de yoğunlaştığı bilinmekte. Hatta M. Ali Aybar'ın DP'den adaylığı bile sözkonusu olacaktı. Bu kolaylıkla berhava olan "cephe" temrinlerinin yanı sıra, *Tan* gazetesi çevresinde kümelenmiş sol aydınlar da bir parti gereğini dillendiriyorlardı. Kuşkusuz TKP'nin gündemine de legal parti meselesi geldi. Bu çerçevede 14 Mayıs 1946'da TKP geleneği dışından gelen Esat Adil Mustecaplıoğlu başkanlığında Türkiye Sosyalist Partisi kuruldu. TSP, TKP kontrolünde kurulmakla birlikte illegal kadroları açığa çıkarmadan ve daha çok sendikalara ağırlık veren ihtiyatlı bir örgütlenme yolu izledi. Bu konuda belli bir mesafe de kaydetti. Fakat bu süreç TKP içindeki sürtüşmeyi artırdı. Sonuçta Esat Adil'i karşısında bir güç olarak gören Şefik Hüsnü 19 Haziran 1946'da Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ni kurdu. TSEKP, TSP'nin aksine pek çok kadroyu da legale çıkartarak hızlı bir politik örgütlenmeye yöneldi. Bu karşılıklı çekişme TSP'nin yayın organı *Gün* ile TSEKP'nin yayın organı *Yığın* ile su yüzüne çıkan polemiklere de konu oldu. Ancak polemikler ve birleşme gerçekleşemeden 16 Aralık 1946'da iki parti de kapatıldı ve geniş tutuklamalar oldu.

DP iktidarının oluştuğu 1950 yılı ve onu takip eden yıllar sol açısından yeni bir toparlanma hamlesine sahne oldu. DP'nin başlangıçtaki liberal söylemi kısmi bir yumuşama yaratacak gibi görünüyordu. TKP toparlanma ve örgütlenme çalışmalarına hız verdi. Beraat eden Esat Adil de TSP'yi yeniden kurdu. Ancak bu "demokrasi" umutları uzun sürmedi. Adnan Menderes, iktidarlarının birinci yılında "biz bugünün şartları içinde aşırı sol cereyanları fikir ve vicdan hürriyeti mevzuunda mütalaa etmek gafletinde bulunmayacağız" diyerek tavırlarını açıkladı. 1950 yılında Kore savaşını protesto için Behice Boran tarafından kurulan Türk Barışseverler Cemiyeti aynı yıl kapatıldı ve yöneticileri hakkında dava açıldı. 1951 yılında yurt dışına görevli giden Sevin Tarı'nın yakalanması ile TKP ile ilgili çok geniş bir tevkifat başladı; yüzlerce insan tutuklandı ve ilk kez Merkez Komite açığa çıkartıldı. 1951 tevkifatı yıllarca yeraltında kalmış TKP'nin uzun sürecek mültecilik yıllarının da başlangıcı oldu. Kore savaşı, giderek muhafazakarlaşan DP ve soğuk savaş atmosferi anti-komünist hezeyanı körükleyen faktörler oldu. Hatta bir meclis görüşmesinde "komünistliği sabit olanın asılması" önerisi bile getirildi.

1960-71 Dönemi

On yıl süren DP iktidarı süresince olgunlaşmış muhalefet bloku 27 Mayıs'ta yönetime el koyunca, özellikle son dönem muhafazakar ataklara tepki vermiş olan sol da önemli ölçüde darbeye destek verdi. Kemalizmle ve daha önemlisi sistemle açık bir hesaplaşmanın epey öncesinde bulunan sol içinde, darbeden "ilerici" bir işlev ve hatta "sol" bir yönelim bekleyenler hiç de az değildi. 1971 yılındaki 12 Mart muhtırasına kadar sürecek "sol darbe" beklentileri de bu eğilimlerin sürmesinin bir sonucu oldu. Dolayısıyla, bu dönemin "sol içi tarihi" de bu eksen üzerindeki tartışmaların ve girişimlerin üzerinde yükseldi. 60'lı yıllar boyunca sürecek "cephe" arayışları, strateji tartışmaları, sistemli ilişki meseleleri "sol gündem"in başat konuları oldu. Yine bu dönem, sosyalist düşüncenin aktif politika sahnesine çıkışına, batıdaki modern sol düşünce (ve üçüncü dünyadaki pratiklerle de) ile tanışmasına ve asıl önemlisi sistemle köprüleri atan kopuşların yaşanmasına sahne oldu.

27 Mayıs'tan sonra sol düşüncenin aktif politika sahnesine dalışı hayli süratli gelişti. On yıllarca yeraltında ve tek resmi örgüt (TKP) ile sınırlı bir rehavetten uyanış aynı zamanda

da tepkisel bir içerik taşıyordu. 13 Şubat 1961'de 12 sendikacı tarafından Türkiye İşçi Partisi (TİP) kuruldu. 1962'de kendisini sosyalist aydınlara açarak (bu bazı sendikacıların "partiye komünistler sızdı" diyerek ayrılmasına yol açacaktı) sosyalist bir söyleme yönelmesi uzun sürmedi. 1963 yılından sonra bazı parlamenterlerin de katılmasıyla sesini duyurmaya başladı. Özellikle TCK'nin 141. ve 142. maddeleri aleyhine düzenlediği kampanyalar ses getirdi. 1965 seçimlerinde meclise 15 milletvekili sokan TİP, sosyalist düşünceye ulusal ölçekte bir kürsü olabildi; 1968 yılına kadar önemli bir toparlayıcılık işlevi görerek sol düşüncenin kitlelere yayılmasında önayak oldu.

Bu arada TİP ile *Yön* dergisi çevresindeki solcu aydınlar arasında önemli bir polemik başladı. Parlamentarist bir stratejiyi tek yol olarak öneren ve sınıfsal bir perspektife yakın duran TİP ile "milli sosyalizm" tezini savunarak "anti-emperyalist ittifak" öneren *Yön* bu hat üzerinde ayrıştı. Daha sonra *Yön*'cüler de "ilerici ordu darbesi yandaşları" ve "Milli Demokratik Devrim (MDD) yandaşları" olarak ayrıştı. Birinci ekip *Devrim* Dergisi'ni, MDD stratejisini formüle edecek Mihri Belli (geçmişte TKP'nin gençlik önderlerinden) ekibi de 1967 yılında *Türk Solu* dergisini çıkartmaya başladı. (MDD meselesine daha sonra değineceğiz). Bu arada TİP içinde de ayrışmalar başladı. Özellikle dış tahliller, Sovyetler'in rolü/konumu gibi meselelerde farklı noktalara çekilen Behice Boran ve Sadun Aren'in başını çektiği "Emek grubu" ile "Güleryüzlü sosyalizm" tavrının savunucusu M. Ali Aybar hem polemiğe, hem de örgüt etkinliği mücadelesine giriştiler. 1968 yılında Çekoslovakya'nın Sovyet orduları tarafından işgal edilmesi bu tartışmaları en yüksek noktasına çıkardı ve gerilim 1969 yılında M. Ali Aybar'ın TİP'ten ayrılmasıyla noktalandı.

60'lı yıllar boyunca sol hareket için önemli odaklardan biri TİP ise, hiç kuşkusuz ikincisi de Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) oldu. 27 Mayıs sonrasında fikir hayatında meydana gelen canlanma üniversitelere de si-

Sistem, "kurallar" ve "tabular"

ÖMER LAÇİNER

Bu maddede "sistem dışı muhalefet" deyimini, en az sistem içinde tartışılmasına izin verilenler kadar önemli olmakla birlikte, sistemin illegal akımları tarafından bile gündeme getirilemeyen tam bir dışlanma endişesiyle adından dahi bahsedilmesi memnu olan konuları; kısaca Türkiye siyasal sistemi ve kültürünün "tabuları" anlamında kullanıyoruz.

Şüphesiz –en demokratik olanlar da dahil– hemen tüm siyasal düzenler, en azından kuruluş dönemlerinde, fazla kurcalanmasını istemedikleri bazı konuların konuşulmamasını da içeren, zımnî ama gayet etkili bir görüş birliğinin varlığında işlerler. Ancak demokratik düzen, kendi mantığı doğrultusunda gelişirken bunları asgariye indirir. Bu, hem düşünce özgürlüğünün genişlemesine, hem de toplumun özgüveninin artmasına ve yetkinleşmesine tekabül eden bir süreçtir.

Gerçi Türkiye'de de bu tabular sonuçta, özellikle 1980'lerin ortalarından itibaren içine girilen süreçte, ister istemez önemli ölçüde sarsılmıştır. Şiddetli yasaklamalar ve dışlama mekanizması hâlâ yürürlükte olmasına rağmen, bu tabular –henüz gerçekten tartışılır hale gelmemişlerse de– en azından "konuşulur" hale gelmişlerdir. Ancak bu noktaya gelişte, demokratik bilinç ve özgüvenin gelişmesinden ziyade, "dışardan" denilebilecek faktörlerin rolü daha fazladır.

"Ermeni sorunu"na ilişkin tabu bunun en tam bir örneğidir. 1970'li yıllarda ASALA Türk diplomatlarına yönelik cinayetlere başlayıncaya kadar, "Ermeni sorunu", değil resmi tarih ve sosyal bilim kitaplarında, 1920'lerden beri illegaliteye itilmiş akımların literatüründe dahi konu edilmemişti. 1970'lere kadar Türkiye kamuoyunun büyük kısmı, "dış dünya"da onyıllardır Türkiye'yi Ermeni soykırımı ile suçlayan bir kampanyanın sürdürülmekte olduğundan adeta habersiz yaşadı. Ama konuyu ister istemez konuşmak mecburiyeti doğunca, hem savunma refleksiyle, hem bu konuda tabuyu üreten milliyetçi yaklaşımının mantığına "dışardan" oluşturulmuş kalıbın simetrisinde bir karşı kalıp içinde konuşulur oldu. Buna göre suçlu Türk'ler değil aksine Ermeniler'di. Ermeni soykırımı değil, aksine Ermeniler'ce işlenmiş bir Müslüman-Türk soykırımı vardı.

Böylelikle konuşulur hale gelen ama şu yukardaki resmi tezle doğrudan ilişkili olmayan boyutlarıyla ele alınması yine "dışlanma" tehlikesine açık kalan "Ermeni sorunu" tabu olmaktan çıkmış olmadı. Oysa ortada, toplam bir milyonu aşkın insanın hayatına malolmuş, her iki taraftan bir o kadar insanı çok ağır koşullarda yurt değiştirme zorunda bırakmış, ülkenin mevcut hal-

rayet etti. Gençlik hareketleri, gençlik örgütleri yükseldi ve giderek siyasallaştı. 1965 yılında sosyalist öğrencilerin kurduğu Fikir Kulüpleri Federasyonu da bu temel üzerine bina edildi. O sıralarda sol içinde ve TİP çevresinde tartışılan bütün sorunlar FKF içinde de yankı buldu. 1968 yılında FKF yönetimini Yusuf Küpeli başkanlığındaki MDD yandaşları kazandı. FKF bu süreç sonrasında daha da militanlaştı, etkinlik alanını genişletti ve Dev-Genç ismini aldı.

Önce parlamentarizm-tepeden inmecilik sonra da sosyalist devrim-anti emperyalist cephe hatlarında ayrışan solun "radikal unsurları" *Türk Solu* dergisi ve Mihri Belli etrafında toparlanmaya başladı. TİP parlamen-

ABC ARŞİVİ

80'lerin sonlarına doğru illegal sol gruplarla emniyet güçleri arasında zamanla kan davası boyutlarına ulaşan karşılıklı cinayetler yaşanmaya başladı. Gösterilerde polisle göstericiler arasında gerginlikler yaşanması ve polisin topluluğun üzerine hedef gözeterek ateş açması artarak sürdü.

kıyla bin yıl içiçe yaşamış bir cemaatin bu topraklardan neredeyse silinip gitmesiyle sonuçlanmış, çok yönlü büyük bir olay vardır. Böyle bir olayın hem şimdi komşumuz olan Ermenistan'ın, hem de özel olarak kendi Cumhuriyetimizin devraldığı toplum, "insan malzemesi" üzerinde son derece derin, belirleyici izler bırakmaması düşünülemez. Bu toplumların sosyo-politik, ekonomik gidişatında, ulusal kimlik ve psikolojisinde büyük sarsıntı ve değişimlere yol açması da kaçınılmazdır. Bu boyutlarıyla sözkonusu olay, T.C.'nin kuruluş koşullarını belirleyen 1. Dünya Savaşı ve hemen ertesi dönemin en etkileyici olaylarından biri ve bir bakıma en önemlisidir. "Suçlu kim" sorusunu ikincilleştiren bu yönleriyle "Ermeni sorunu", yeni bir başlangıç iddiası ile yola çıkan Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin hem gerçek bir bilançosunu yapabilmek, hem de sağlıklı bir cumhuriyet ve demokrasi bilinci ve kurumlarını geliştirebilmek için enine boyuna konuşulması, tartışılması gereken bir konu olmalıydı. Oysa tam aksine, devleti, iktidarı, muhalefeti ve illegal akımlarıyla tüm Cumhuriyet dönemi Türkiye'si, sadece siyaset zemininde değil, kültür sanat ve toplum bilim alanında ve gündelik konuşmalarda dahi, böyle bir olay yokmuş ve olmamışcasına davranmayı seçmiş, adeta onu toplumsal hafızadan silmeye, "unutma"ya çalışmıştır.

Aynı tavır 1950'lerin mahut 6-7 Eylül olayları bahsinde de sözkonusudur. Devrin iktidarı ve devlet istihbarat aygıtı tarafından tertiplendiği çok geçmeden belgelenen, bu yine "azınlıklara karşı" nitelikte olay da hemen tabuya dahil edilmiştir. Bırakın dönemin yasal muhalefet partilerini, taşıdıkları enternasyonal sıfatıyla bu olayı koşulsuz lanetlemesi gereken illegal sosyalist akım(lar) dahi, üstelik apaçık haksız biçimde ve kasden bu hadisenin faili diye ilan edilip eziyet çekmelerine rağmen, bu olayı bir siyasal teşhir konusu yapmaktan çekinmiş, hatta akıllarına bile getirememişlerdir.

Tabuların, en azından burada sözü edilen türdekilerin bir millet oluşturulması sürecinde ve tasarlanmış bir "milli kimliğin" içeriğiyle çelişen, onu gölgeleyen konu/sorunlarla ilişkili olması, onların yalnızca milliyetçi ideolojiyi bağladığını göstermez. Sözü edilen tabuların Türkiye'de sırf Türk milliyetçilerini değil, bu anlayışla "mesafeli" olduğu varsayılan İslâmi akımları ve özellikle de sosyalistleri dahi "bağlıyor" olması, tabuların "milli kimliğin" de ötesinde, tüm kesimleriyle toplumun tamamı için geçerli olgunluk ve özgüven düzeyi ile ilişkili olduğunun kanıtıdır. Dolayısıyla Türkiyeli sosyalistlerin –ideolojileri doğrudan gerektirdiği halde– sözü edilen tabuların üzerine gidememeleri, onların da bu tabular çöktüğünde, hem kendilerinin, hem de toplumun bu çöküntü altında ezileceğinden korkmakta olduklarını gösterir. Onlar da içten içe toplumun henüz bu tabularla yüzleşecek kadar olgunlaşmadığı fikrindedirler. Nitekim bu tabuları →

tarist ve giderek artan yorumlar uyarınca "pasifist" bir çizgi olarak "radikal" taleplere karşılık veremiyordu. Anti-emperyalist antifaşist geniş bir cephenin yürüteceği bir devrim stratejisini öneren "Milli Demokratik Devrim" çizgisi "tam bağımsız demokratik Türkiye" sloganıyla ortaya çıkıyordu. MDD tezi başta Kemalistler olmak üzere birçok "sistem" unsurunu da "cephe" içerisinde tanımlamakla birlikte Türkiye solu için ilk kez bir "devrim" stratejisi çiziyordu. 1968'de Mihri Belli bu çerçevede bir de Dev-Güç önerisi ortaya attı. Fakat aynı yılın Temmuz ayında 6. Filo'yu protesto eylemleri ve sonuçları "ordu bizimle" inanışının ve geniş cephe'nin unsurları konusunda varolan mutabakatın sonu oldu. MDD'nin yorumlanışı ile ilgili tartışmalar hız kazandı. 1970 yılında yaşanan 15-16 Haziran olayları da bu tartışmayı ayrılığa doğru götüren "katalizör" oldu. MDD'ciler önce *Aydınlık* dergisi üzerinden ikiye *(Proleter Devrimci Aydınlık-Aydınlık Sosyalist Dergi)* daha sonra da *Sosyalist Aydınlık* üzerinden beşe ayrıldılar.

Mihri Belli ve çevresi geniş tabanlı bir cephenin ve ordudan gelecek ilerici bir darbenin olasılık dahilinde olduğu inancını sürdürüyor ve TİP üzerinde muhalefet çalışmasının devamını gerekli görüyorlardı.

Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve ekibi; ilerici darbe fikrine yakın durmakla birlikte yeni bir sol partinin gerekliliğini dillendiriyorlardı.

Doğu Perinçek ve PDA çizgisi; 70'lerden itibaren Mao'cu bir yörüngeye girdi ve bu çerçevede "halk savaşı" stratejilerini önermeye başladılar. Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi'ni kuracak olan bu çizgi öngördüğü devrim stratejisine uygun bir pratiğe girmedi.

Bu çizgi içinden çıkan İbrahim Kaypakkaya ve TKP-ML/TİKKO; PDA grubunun pasifist tutumunu eleştirip silahlı mücadeleyi seçerek 'kır'a dayalı bir halk savaşı stratejisini benimsedi.

Mahir Çayan ve arkadaşları; yakın

ASALA eylemleri ve dünya kamuoyunun baskıları ile "dışardan" ülke gündemine alıp konuşmak mecburiyeti ortaya çıkınca, sosyalistler resmi teze destek vermedilerse bile sessiz kalmayı yeğlediler.

Tıpkı bunlar gibi bir diğer tabu olan "Kürt sorunu" da büyük ölçüde "dışardan" zorlamalarla "konuşulur" hale geldi. Gerçi burada "dışardan"lık tamamen izafidir ve egemen siyasal sistemin algılama tarzını yansıtmaktadır. Çünkü Cumhuriyetten bu yana yaşanan bir dizi isyanla ve 1960-1970'li yıllarda sosyalist zeminlerde dile getiriliyor olmasıyla "Kürt sorunu" tamamen "içerdeki" olgulara tekabül etmektedir. Kaldı ki, her ne kadar Cumhuriyetin legal siyasal söylemi Kürtler diye bir etnik topluluğun "varolmadığı" gibi bir tabuyu içermekte ise de reel siyaset zemininde bu olgunun varlığı fiilen kabul edilmekte, "bilinmekte" ve temsile ilişkin konularda sistemin partileri bu bilgiyle hareket edegelmektedirler. Ama 1980'lerde sistemin "Kürt yoktur" anlamına gelen tabusu ile gerçeklik arasındaki uyuşmazlık kısa sürede çapı genişleyen bir silahlı hareketin ortaya çıkışıyla apaçıklaştığında, sistem, böylece açığa çıkan sorunun "dış tahrik"le doğduğunu iddia etmeye başladı.

Görüleceği üzre, sözü edilen tabular, T.C.'nin teşekkülünü yönlendiren Türk milliyetçiliğinin hedeflediği toplum/ulus tasavvuru ile Türkiye toplumunun kendi halihazır ve tarihsel gerçeklikleri arasındaki uyumsuzluğu, "mesafe"yi yok saymaya matuf şeylerdir. Kuşkusuz bu gerçekliklerin olduğu gibi kabulünden başlayan bir "doğal" evrim ve gelişme süreciyle o tasavvurdan daha farklı ama daha olumlu ve yetkin bir toplum durumuna varmak da mümkündür. Cumhuriyetle kurulan siyasal sistem titizlikle gözettiği tabuları ile, en azından o gerçeklikleri kabulden hareketle oluşturabilecek (liberal... sosyalist) tüm toplum tasarımlarını "meşruiyet dışına" itmeyi denemiştir. Bu tavrın gerisinde ise –konumuz açısından en önemlisi– bu gerçekliğin kendisinin, kendi doğal evrimine bırakıldığında "olumlu" bir hedefe varamayacağı ön kabulü vardır. "Halka rağmen halk için" sloganının Cumhuriyetin siyasal kültüründe adeta eksen oluşu bunun ifadesidir.

Cumhuriyetin siyasal kültüründe merkezi bir önem ve ağırlığa sahip M. Kemal figürü ve Orduya atfedilen anlam ve misyonun da kaynağı buradadır. Son yetmiş yılın siyasal tarihinde M. Kemal ve orduya sözkonusu anlam ve misyonu vermeyen ya da eksik veren bir siyasal dil kullanan akımlar da tabuyu çiğnemiş sayılırlar. Ordunun Türkiye toplumunu ayakta tutan, onu "koruyup kollayan" dahası onu vareden aslî unsur(umuz) olduğu fikriyle "mesafeli" her siyasal düşünüş "cezalandırılma" tehdidiyle yüzyüze olduğunu bilir bu ülkede. M. Kemal Atatürk'e atfedilen olağanüstü vasıfları, onun eşsiz bir kurtarıcı, kurucu ve mutlak deha sahibi bir önder olduğu fikrini değil tartışmak, bunu daha

→

bir gelecekteki gerici darbe tehdidine karşı silahlı bir hazırlık gerektiğini ifade ediyorlardı. Türkiye'de sosyalizm mücadelesinin TİP'in olmadığı kadar düzen dışı bir örgütlenmeye sahip olması gereği üzerinde duran ve politikleşmiş askeri mücadele yöntemini benimsiyorlardı. Bu grup 1971'de THKP-C'yi kurdu.

Hüseyin İnan, Deniz Gezmiş ve THKO: 1970 yılında bir grup gençlik önderi tarafından kurulan THKO, eylem içinde ve eylemlerin ürünü olarak doğdu. Savaş stratejisini "kır proletaryası" üzerine kuran örgüt hızla silahlı mücadeleye geçti.

1970 yılı ayrışmaların keskinleşmesi ve mücadele stratejilerinin uygulamaya konma hazırlıkları ile geçti. Bir-iki yıl öncesinden başlayan "Filistin kamplarında eğitim" modası ile "askeri mücadele"nin teknik altyapısı da oluşmuş sayılıyordu.

70'li yıllar hem sistemin öz savunma mekanizmalarını, hem örgütlü devlet gücünü hem de sivil faşist aygıtları kullanarak saldırılar düzenlemeye yönelmesi ile başladı. 1971 yılına gelindiğinde ipler iyice koptu. THKO 11 Ocak'ta İş Bankası Emek şubesini soydu, bunu 12 Şubat'ta bu kez THKP-C tarafından yapılan Ziraat Bankası Küçük Esat şubesi soygunu izledi. 4 Mart'ta THKO'nun Amerikalı 4 eri kaçırarak "silahlı kurtuluş savaşı" başlattığını açıklaması diğer örgütlerin de eylemlerini hızlandırmaları ile sonuçlandı.

Çeşitli kesimlerin farklı saiklerle bekledikleri gelişme 12 Mart tarihinde oldu. Silahlı Kuvvetler bir muhtıra ile denetimi ele aldı, çok kısa bir sürede de darbenin "bazılarının" beklediği "ilerici" müdahale olmadığı anlaşıldı. Silahlı sol örgütler ve devlet güçleri arasında çok sayıda çatışma çıktı, onlarca devrimci öldü, Kızıldere ve Nurhak gibi toplu kıyımlar oldu. TİKKO lideri İbrahim Kaypakkaya işkencede, THKO önderleri Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Arslan idam sehpasında, THKP-C lideri Mahir Çayan Kızıldere'de öldürüldüler. Yüzlerce insan tutuklandı, işken-

mütevazi terimlerle onaylamak dahi "riskli"dir. O nedenle, her ne kadar 1960'lı yıllardan itibaren gerek ordunun kimi tutum ve eylemleri ve gerekse M. Kemal'in kimi davranışları açıkça eleştirilebilir olmuşsa da; bunlar çok şiddetli bir tepkinin hışmına uğrama tehdidi, endişesi altında yapılmış ve bilindiği üzre o hışımlı tepkiyle de karşılaşılmıştır.

Bu tepki de ordu tarafından icra edilmiş, örneğin askeri darbe ve müdaheleler esnasında "orduya ve Atatürk'e dil uzatılması", darbe ve müdahelenin zorunlu hale gelişinin bir kanıtı olarak gösterilegelmiştir. Her defasında da siyasal sistemi yeniden rayına oturtmak için yapıldığı söylenen bu darbe dönemlerinde, ordunun "memleketin asli sahibi", "koruyucu ve kollayıcı" kuruluş olarak özgül siyasal ağırlığı, yasalar ötesi statüsü yeniden takviye edilmiş ve yine Atatürk'ün kişiliğinin kutsallaştırılması, onun ebedi kurtarıcı ve önder olarak benzersiz rolü bir kat daha vurgulanagelmiştir.

Ordunun bu "rayına oturtma" eylemlerinin kimi uygulamaları sonradan eleştirilmiş, bazen iptal dahi edilmiş, yaptığı düzenlemeler –örneğin Anayasa– kimi noktalarıyla değiştirilmiş ise de; Türkiye'de ordunun bu nihai "sahip" ve "kollayıcı" olarak fiili statüsünün kendisini hedef alan bir radikal demokratik eleştiri ve düzenleme Türkiye'de toplum çoğunluğunun desteğini alamamıştır. Toplum çoğunluğu özellikle darbe dönemlerinin kimi uygulamalarından şikayetçi olmuşsa da, ordunun "ülkenin nihai sahibi, siyasal sistemin kollayıcısı kurum" olarak fiili statüsünün tamamen reddine de yanaşmamıştır. Bu statüde bir kurumun, gücün varolmasını şart gören bir anlayış, Türkiye'de hakim siyasal kültürün önemli bir ögesi olmayı sürdüregelmiştir. Atatürk'ün şahsında simgeleşen, legal siyasal sistemde onun yerine getirdiği olağanüstü vasıfta önder ve kurtarıcı işlevi de siyasal kültürümüzün temel ögelerinden biridir.

Bu işlevler, son analizde aynı siyasal kültürü paylaşan Türkiye'nin en "sağı"ndan en soluna kadar tüm siyasal akımlarının siyasal düzen projelerinde de mevcuttur. Hepsi de ordu ve Atatürk değilse bir başka kurum/kuruluş ve önder kişiliğini o işlevleri yerine getirecek biçimde tasarlarlar.

Türkiye'de demokratik bilincin gelişmesini sınırlayan, engelleyen en önemli faktör, kökleri hayli geriye giden siyasal kültürümüzün bu niteliğidir. Tabuların hâlâ ayakta durabilmesinin temel dayanağı da budur.

Tabuların bir "bilinmezlik" durumundan, böylesi durumlarda doğan bir özgüven yitimi veya azalmasından türediği malûmdur. Demokrasinin her şeyden önce özgüvenine kavuşan toplumlarda ve bu güvenin gelişmesinden beslenerek geliştiği de bilinir. O nedenle Türkiye de tabuları kaldıracak ve demokrasinin gelişme yollarını açacak olan asli etken, siyasal sistemimizin çerçevesini fiilen çizen o özgüvensizlik duygusundan silkinmeyi sağlayacak bir atılımdır.

ce gördü. Devlet, sistemdışı sol muhalefetin kendi "devrim" perspektifi ile silahlı kalkışını çok şiddetli bir biçimde cevaplandırdı. Büyük bir kıyım ve şiddetli bir baskı dönemi başlamakla birlikte bir dönem biterken, sol açısından yepyeni bir yol da açılmıştı.

1971-1980 Dönemi

12 Mart'ın siyasal yaşamı baskı altında tutan ipleri çabuk gevşedi. CHP'nin "partilerüstü" hükümete karşı tavrından ortaya çıkan ayrılıklar "ortanın solu" politikalarıyla birlikte Bülent Ecevit'i bu partinin başına getirdi. CHP, 1973 seçimlerine partinin yeni "sol" ve "halkçı" kimliğinin sağladığı işçi ve gecekondu desteği ile girdi ve seçimlerden birinci parti olarak çıktı. 1974 yılındaki genel af ile solun bütün kesimleri hapishanelerden dışarı çıkarken, yoğun bir "özeleştiri ve tartışma" süreci de başlıyordu. Hem 12 Mart yenilgisi, hem de uluslararası platformdaki tartışmalar sol'cla ideolojik bir belirsizlik, karmaşa ve ayrışma sürecine neden oldu. 1968-71 döneminde el yordamı ile bulunan "sistem dışı yöneliş" 1971 yenilgisinin ardından üç önemli niteliği kazanarak sürdü.

Kitleselleşme, teorize olma ve sıcak çatışma süreci; özellikle 1974 affından sonra daha çok sokağa yayılan ve şehirlerde gecekondular aracılığı ile sınıfsal bir karaktere de çevrilen sol muhalefet, bu dönemde o zamana dek görülmemiş ölçüde kitlelerle birleşti. Bu evrim, Ankara, İstanbul gibi büyük şehirlerdeki öğrenci ilişkileriyle Anadolu'ya da yayıldı. Ayrıca yine önceki dönemde sezgisel olarak bulunan politik çizgiler bu dönemde uluslararası sol hareketteki tartışmaların yansımasının da etkisiyle hatları giderek kalınlaşan "teorik çizgilere" sahip ayrı kitle hareketlerine dönüştü. Ancak 1977 yılından sonra, giderek yoğunlaşan ve MC iktidarları döneminde zirve noktasına ulaşan "sistemli" faşist saldırılar, bir refleks olarak anti-faşist mücadeleyi, her şeyin önüne geçirdi. Bu sistem dışı sol için yine önceki dönemde naif olarak da olsa yer alan "iktidar perspektifinin" güncel pratiklerin zorlaması nedeniyle "kaymasına" yol açtı.

İLETİŞİM ARŞİVİ

1 Mayıs 1996, "yasa dışı" sol örgütlerin gövde gösterisine sahne oldu. Maskeli, kimi zaman bir örnek giymiş örgüt üyeleri askeri düzende yürüyüş yaptıkları bu gösterilerle, bu grupları "3-5 kişi" olarak gören kamuoyunu da şaşırtmışlardı.

1974 affından sonra tekrar canlanan politik ortamda sosyalist partiler, TSİP, TİP, Mihri Belli'nin MDD tezini sürdüren TEP, "Türkiye'ye özgü bir sosyalizm" savunuculuğunu yapan Aybar'lı SDP, Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın görüşlerini izleyen VP kuruldu. Canlanan politik hayat Demokratik Kitle Örgütlerine yığınsal üye akımlarını da başlatıyordu.

Yöneticilerinin, CHP içinde politik etkinlik arayışı ile tabandaki taleplere duyarlı olması Halkevlerinin yönetiminin sola doğru esnemesini sağladı. Halkevleri, 1977 sonrası kurulan MC hükümetleriyle birlikte anti faşist mücadelede bir odak haline geldi. 1974-80 döneminde şube ve halk odası sayısı patlama yaptı.

12 Mart sonrası, kurulan ilk öğrenci gençlik örgütü İYOKD oldu ve FKF ve Dev Genç'ten kalan kadroların yönlendiriciliği sayesinde uzun süre gençlik içindeki hemen tüm farklı anlayışları bir arada tutabildi. İYOKD, anti-faşist ve anti-emperyalist, anti-militarist, anti-reformist, anti şovenist olmak ve ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını savunmak ve demokratik merkeziyetçilik ilkelerini benimsiyordu. İYOKD'nin ilk yıllarında sürdürdüğü, "af kampanyası", "Nato'ya Hayır" ve "özerk üniversite" kampanyası üniversite gençliği içinde etkinliğini hızla artırmasını sağladı.

1975 yılında başlayan ve giderek yoğunlaşan faşist saldırılar öğrenci hareketinin de o güne dek görülmemiş ölçüde kitleselleşmesini sağladı. 12 Mart sonrası öldürülen ilk devrimci olan Şahin Aydın'ın cenazesi sırasında 15-16 Haziran olaylarından sonra ilk defa Galata Köprüsü açıldı. Kerim Yaman'ın cenazesinde ise İstanbul Üniversitesi Merkez Binasında yaklaşık 50 bin öğrenci vardı. ODTÜ'de yapılan ve 1975 yılında 6 ay, 1977 yılında 9 ay süren iki büyük boykot görülmemiş ölçüde etkili ol-

ABC ARŞİVİ

Gazi Mahallesi'nde 12 Mart 1995 yılında yaşanan olaylar 16 kişinin ölümüyle sonuçlanmıştı. 1980 sonrasında hâkimiyet sağlayan neo-liberal zihniyet gecekondu mahallelerinde "toplum-dışı" bir halde yaşayanları "fakirlik edebiyatı" aşağılamasıyla ciddiye almayınca Gazi Mahallesi olayları kimilerini gerçekten de şaşırttı.

du. Bunda, öğrencilerin dört-beş kişilik gruplar halinde Ankara'nın çeşitli semtlerine yayılıp "ayakkabı boyacılığı" yaparak taleplerini geniş kesimlere aktarmaları etkili oldu.

Bu dönemin teorik tartışmalarında ÇKP'nin "Sovyetler Birliği'nde kapitalizmin yeniden inşa edildiği" ve bu ülkenin "sosyal emperyalist" nitelik kazandığı tezi, umulanın üzerinde etkiye sahip oldu. 12 Mart sonrasında *Aydınlık* çevresinin savunduğu bu tez, hapishanelerdeki THKP-C, THKO ve TİKKO militanlarının yenilgi üzerine tartışmalarında hatırı sayılır ölçüde taraftar buldu. Bu tartışmanın yer yer fiili çatışmalara dönüşmesi, hızla kitleselleşen öğrenci hareketinde "birlikte karşı koyma ve davranma" geleneğini de önemli ölçüde sekteye uğrattı.

Gecekondular, sosyalist hareketin sınıfsal bir karaktere evrilmesinde ve öğrenci gençlik dışında "kitleselleşmesinde" önemli rol oynadılar. Bu gelişme, sosyalist sol'un gecekondu halkının faşist saldırılar karşısındaki dayanışma eğilimlerini örgütlemesi ve yol, su, elektrik gibi talepleri üstlenmesiyle sağlandı. THKP-C hareketi içinden çıkan ve "sosyal emperyalizm" tezi ile ayrılan *Halkın Yolu* çevresi, 1977 yılında Ümraniye'deki 1 Mayıs mahallesinde gecekonduların yıkımı için güvenlik güçlerine karşı gösterdiği direnişle belirli bir itibar kazandı.

THKP-C hareketi içinde doğan ve 1977'de yayınlanmaya başlayan *Devrimci Yol* dergisi çevresi ülke çapında artan faşist saldırılara karşı geniş bir ittifaklar politikası geliştirilmesi gerektiğini ileri sürdü ve bu hedef doğrultusunda büyük kentlerin dışında Anadolu'da yaygın bir ilişki ağı kurmayı başardı. THKO geleneğinden gelen ve daha sonra TDKP-İÖ olarak örgütlenen *Halkın Kurtuluşu* Dergisi çevresi, özellikle Kırsal kesimlerdeki örgütlenmesi ile dikkat çeken TİKKO ve yine cephe geleneğinden gelen *Kurtuluş* Dergisi çevresi de farklı hatlardan kitleselleştiler.

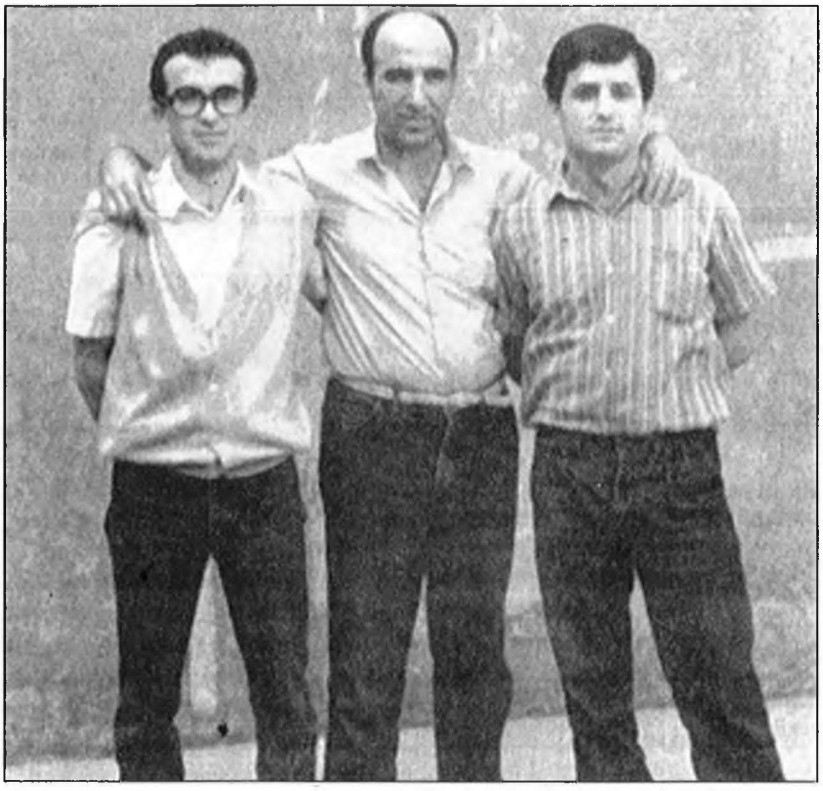
Gecekondulara özel bir önem veren Devrimci Yol çevresi, bu bölgelerde girişiği faaliyetlerle önemli bir kitle temeli oluştururken, uzun süreli savaşı stratejik savunma, denge ve stratejik saldırı aşamalarına ayırıyor ve metropollerdeki evrim ve devrim aşamalarının Türkiye gibi ülkelerde birbirinden ayrılamayacağını savunuyordu. Devrimci Yol'un devrimci halk iktidarının bir nüvesi olarak değerlendirdiği "Direniş Komiteleri"nin en önemli siyasal başarısı 1979 yılındaki seçimlerde, Fatsa Belediye Başkanlığı'nı Fikri Sönmez'in kazanması oldu. Fatsa deneyimi ülke çapında bir prestij sağlarken, egemen güçlerin gözünde de bir "kilit hedef" haline geldi ve 12 Eylül'den birkaç ay önce düzenlenen "Askeri" bir operasyona hedef oldu.

Devrimci Yol dergisinde yer alan düşüncelerin THKP-C çizgisi ile ciddi çelişkiler taşıdığını ileri süren İstanbul ağırlıklı bir grup 1978 yılı başında Ankara merkezli hareketle ilişkilerini askıya alarak daha sonra Devrimci Sol adı altında ayrıştı.

Yetmişli yılların başından itibaren 1980 yılına gelindiğinde THKP-C geleneğinden ayrışarak gelen gruplar Halkın Yolu, Devrimci Yol, Kurtuluş, MLSPB, Acilciler'di. THKO geleneğinden ise TKEP, TİKB, 80'lerin hemen başında kurulan TDKP, Sosyalist Birlik ve Ekim grupları ayrışmıştı. *Aydınlık* çevresinden ise 1972'de TKP/ML TİKKO, Halkın Birliği, Devrimci Halkın Birliği, Kurtuluş Yolu gibi gruplar ayrıştı. Aydınlık Çevresi'nin çıkardığı ve 12 Eylül tarihine kadar aralıksız yayınlanan günlük *Aydınlık* Gazetesi'nde ülke çapında faşist teröre karşı direniş gösteren gruplar "iç savaş kışkırtıcılığına destek olmakla" suçlandı. 1979'da ilan

edilen sıkıyönetim desteklendi ve bu çerçevede sol grupların yasal olmayan faaliyetlerine ilişkin bilgi ve belgeler yayımlandı.

Yetmişli yılların ikinci yarısından itibaren yaygınlığını ve şiddetini artıran faşist terör, zirveye 1978 yılındaki Maraş katliamı ile çıktı ve 1979 yılına 13 ilde ilan edilen sıkıyönetim ile girildi. Faşist terörün yaygınlaşması geniş kitlelerin birleşme ve dayanışma eğilimlerini artırdı, ancak bu kitleselleşmenin getirdiği "iktidar" sorunu, kitle hareketini kendi potasına akıtmak isteyen grupların rekabeti sosyalist mücadelenin bütünü için giderek büyüyen bir engel haline geliyordu. 1979 yılında CHP hükümetinin çöküşüyle birlikte kurulan MHP, MSP destekli AP hükümeti ile 1980 yılına girildiğinde faşist terör artarken, Çorum'da ikinci bir katliam girişimi devrimcilerin öncülüğündeki halk direnişi ile önlendi. 24 Ocak tarihinde açıklanan ünlü İstikrar paketi ile birlikte Türkiye ekonomisinde yeni bir dönem başlarken, sosyalist hareket için de bir dönemeç noktası sayılabilecek darbe 12 Eylül 1980 tarihinde geldi.

İLETİŞİM ARŞİVİ

Dursun Karataş (ortada) ve Bedri Yağan (solda) Dev-Sol'un en önemli iki ismiydi. Ancak Yağan kaldığı evin polisçe basılması sırasında bir "çatışmada" öldürülünce örgüte Dursun Karataş tamamen hâkim oldu. Örgüt içinde Karataş'a muhalefet ettiği bilinen Yağan'ın Karataş veya taraftarlarınca ihbar edildiği, kanıtlanamayan bir iddia olarak ortaya atılmıştı.

1980-95

12 Eylül 1980, sistemdışı yönelişin Cumhuriyet tarihi boyunca karşılaştığı en sert darbe oldu. İzleyen bir-iki yıl içinde şiddetin dozu daha da artarak doruk noktasına çıkarken on binlerce kişi karakollarda, cezaevlerinde yaygın ve sistemli işkence ile karşılaştı. Onlarca insan olağanüstü mahkemelerde hukuk kuralları hiçe sayılarak yargılandı ve idam edildi. 12 Eylül tarihi en geniş anlamıyla sol için günümüze kadar sürecek olan "sistematik" insan hakları ihlalleri ve baskı dönemini yoğunlaştırıyordu.

1980 sonrasında sistemdışı sol muhalefet yaygın bir biçimde cezaevlerine taşındı. 12 Mart ile karşılaştırılamayacak ölçüde sert ve insanlık dışı uygulamalarla karşılaşan sol, buna ilk tepkiyi de cezaevlerinden, yaygın açlık grevleri ve benzeri direnişlerle verdi. İlk önemli kazanım, yaygın açlık grevleri buna bağlı ölümler ertesinde iktidarın "tek tip elbise" uygulamasını geri alması oldu.

80'li yılların sonuna doğru bir yandan TİP, TSİP ve TKP Türkiye Birleşik Komünist Partisi adı altında birleşerek (1988) sisteme doğru yönelirken, diğer yandan Devrimci Sol silahlı propaganda eylemleriyle bir "ivme" sağladı ve THKP-C çizgisinden gelen ve silahlı savaş stratejisini sürdüren örgütler arasında kendini en çabuk toparlayan grup oldu.

Devrimci Sol 1993 yılına kadar aralarında çok sayıda general, yüksek bürokrat, politikası bulunan hedeflere silahlı saldırılar düzenleyerek isminden söz ettirdi. Ancak 1993 yılında örgütün önemli yöneticilerinin birbiri ardına polis tarafından öldürülmesi ve bunu izleyen hesaplaşma sonucunda örgüt lideri Dursun Karataş'a karşı başarısız bir darbe düzenleyen Bedri Yağan öncülüğündeki grubun ayrılması Devrimci Sol'u önemli ölçüde zayıflattı. Örgüt'ün Karataş'çı kanadı 1994 yılında "parti-cephe" stratejisini benimseyerek Devrimci Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi adını aldı.

80'li yıllarda cezaevleri dışında

yaygın olarak ilk eylemler üniversitelerde, öğrenci derneklerinin kurulma çabaları ile başladı. İlk kitlesel eylem, 1986 yılında Marmara Üniversitesi'nden bir öğrencinin okuldan atılması üzerine intihar etmesine tepkilerden kaynaklandı. Hızla kitleselleşen öğrenci dernekleri, farklı anlayışların bir arada yer aldığı "Türkiye Platformu" adı verilen oluşum ile merkezi kararlar alıp uygulama şansını ve dolayısıyla etkinliğe ve hareket yeteneğine kavuştu. Öğrenci dernekleri ve gençlik hareketleri 80'li yılların ikinci yarısında zirve noktasına "büyük yürüyüşler" ve "kitlesel açlık grevleri" ile çıktılar. Bu eylemlerin "kitleselliği" 70'li yıllarla karşılaştırılamayacak kadar cılızdı. Ancak, dönemin siyasal iklimi de değerlendirildiğinde, henüz kurulma aşamasında iken üniversite yönetimlerinin ve polisin son derece sert önlemleri ile karşı karşıya kalmalarına rağmen, dernekler YÖK sisteminin herkes tarafından istenmeyen uygulamalarına karşı talepleri ile önemli ölçüde "politikleşme" ve "kitleselleşme" sağlayabildiler. Kendiliğinden gelişen bir eylemde İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü bin beşyüze yakın öğrenci tarafından işgal edildi. Ve bu belki de son "kitlesel eylemlerden" biri oldu. Öğrenci hareketleri giderek ivmesini kaybetti.

80'lerin ikinci yarısı boyunca çeşitli periyodlarla "solu birleştirme" çabaları zuhur etti. Kimi zaman parti girişimi, kimi zaman tartışma platformları, kimi zaman da yayın faaliyetleri şeklinde somutlanan bu çabalar "neticesiz" kaldı. "Birleşiklik" iddiaları çoğu zaman ittifaklarla sınırlı kaldı.

12 Eylül sonrası iktidarın yürüttüğü "huzur ve birlik" temalı ideolojik kampanyaların kitleler üzerinde yarattığı etki, 1980 yılında yaşanan büyük çaplı "yenilginin" yarattığı eleştirel iklim ve 1989 yılında Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte uluslararası sol platformda ortaya çıkan tartışmaların bu havaya eklenmesi solda "ideolojik" bir boşluğa ve gerilemeye de yol açtı. Yeşil Hareket, Feminizm, Savaş karşıtlığı gibi hareketler bu boşluk içinde özellikle 80'li yılların ikinci yarısında kısmi bir etkinlik kazandı. (Ancak bu hareketler kendi özgül tabanlarından çok sol orijinli aksiyonerlerin "sosyal faaliyetleri" biçiminde ortaya çıktı)

80'li yıllar boyunca özellikle ANAP tarafından yürürlüğe konulan ama çok daha geniş bir iktidar mutabakatı üzerinde yükselen "yeni sağ" politik iklim yanında sol içinde hakim olmaya başlayan "içe kapanma" ve "mağduriyet psikozu" yığınlaşmanın önünü kestiği gibi, bir dilsizleşme yarattı. 90'lara gelindiğinde ise bu "etkisizleşme" doruk noktaya ulaştı. (Burada aşırı bir haksızlığı önlemek için, bu yıllar boyunca yaşanan ve her şeyin üzerini örten Kürt konjonktürünü de hatırlatmakta fayda var)

90'lı yılların en büyük kitlesel olaylarından biri 1995 yılında Aleviler'in yoğun olarak yaşadığı Gaziosmanpaşa Gazi Mahallesi'nde bir kahvenin taranması üzerine başladı. Üç-dört gün süren olaylarda polis 25 kişiyi öldürürken, kitlesel sol eylemlilik yeni bir "direniş" yöntemi ile tanışıyordu. Daha sonra İstanbul'un çeşitli yerlerinde çıkan olaylarda aynı biçimde "politikleşmiş" çevre halkının barikatler arkasında polise direndiği ve talepleri doğrultusunda "polisle çatıştığı" görüldü. Bu iktidar karşıtı hareketlerin hafızalara "yeni bir Maraş" olayı olarak kazınan "Sivas Katliamının" Alevi kesimde uyandırdığı tepki dışında, sistem dışı sol hareketler tarafından da kontrol edilen bir yanı vardı...

Sonuç

Bütün bu aktarılan dönemsel seyir gözönüne alındığında; sistemdışı (iyi niyetli bir bakışla "olması gerekenbeklenen") sol muhalefeti cumhuriyet tarihi içinde kabaca iki devreye ayırabiliriz. İlk devre, Kurtuluş Savaşı ile başlayan ve 1920 olarak tesbit edebileceğimiz bir başlangıç ile 1960 askeri darbesine kadar süren yaklaşık 40 yıllık bir süreyi kapsar. İkinci devre ise, 60'larla başlayıp bugüne (1995) kadar süren 35 yıllık bir süreyi işaret eder.

Bu kaba ayrımın yine çok ince olmayan gerekçesi ise şu olabilir: Kurtuluş Savaşı ile başlayan kuruluş süreci ile zamandaş olarak örgütlü bir güç olmaya yönelen sol muhalefet, daha başlangıçta sakatlanmalara uğramış ve bu doğum-gelişme komplikasyonları neredeyse 50 yıllık bir uzun nekahat dönemine yol açmıştı. Dolayısıyla ilk devre sol muhalefetin yeraltına itildiği ama sistem dışına bir türlü çıkamadığı bir trajik öykü yaratmıştı. İkinci devre ise bu 50 yıllık yatalaklığa tepkinin bir tezahürü olarak "hızlandırılmış" rüşt isbatı çabalarıyla kendini çizdi. Fakat gerçekten de, Türkiye'de sosyalist düşüncenin açık bir politik güç olmaya yönelmesi de bu yılların sonrasına rastladı. Özellikle 70'li yıllar sol yükseliş ve kitleselleşmenin yanında Türkiye toplumunun bir "kabuğunu çatlatma" eşiğine gelişinin ve "sol söyleminin" tarihinin (bu ülke için) en itibarlı döneminin panaromasını sundu. İşte bu nedenle de çok şiddetle bastırıldı. Ancak 12 Eylül travması ile bütün organik ilişki imkanlarından mahrum kalan sol, yeni bir dil kurarak kitlelere ulaşmayı başaramadı.

İslâmcılar ve sistem

RUŞEN ÇAKIR

İslâm dünyası XIX.yüzyıla mutlak bir mağlubiyet havasında girmişti. Batı'daki teknolojik ve bilimsel ilerlemeler ve buna bağlı olarak hızla gelişe kapitalizm ve emperyalizm dünya çapında kesin bir hakimiyet kurmuştu. Osmanlı İmparatorluğu ve dolayısıyla halifelik, her geçen gün daha fazla zayıf düşüyordu. Müslüman topraklar hızla sömürgeleşiyor ve Cezayir'de Abdülkadir, Sudan'da Mehdi, Kafkasya'da Şamil, Libya ve Çad'da Sunusiler, Afganistan'da Molla-i Lang, Hindistan'da Svat'ın Ahundu ve Fas'ta Abdülkerim örneklerinde olduğu gibi, karizmatik dini şeflerin liderliğindeki cihad hareketleri başta göz kamaştırıcı zaferler elde etmesine rağmen sonuçta başarısızlığa uğruyordu.

Müslümanların "nerede hata yaptık?" şeklindeki sorgulamaları sonucunda İslâmcılık hareketi ortaya çıktı. İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi* (Risale Yayınları, 1986) adlı iki ciltlik çalışmasına İslâmcılığın şu tarifiyle başlıyor:

"İslâmcılık, XIX-XX. yüzyılda, İslâmı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, eğitim...) "yeniden" hayata hakim kılmak ve akılcı bir metodla müslümanları, İslâm dünyasını batı sömürüsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden... kurtarmak; medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününü ihtiva eden bir hareket..."

Kara, bu tarifinde anahtar kelimenin "yeniden" olduğunu belirtiyor. İslâmcıların, bu kelimeye yükledikleri anlamla, İslâm tarihinde köklü bir geleneğe sahip olan "tecdid-tecedclüd" (yenileme-yenilenme) hareketlerinin bir devamı olabildikleri gibi, tam tersine bu gelenekten tamamıyla uzaklaşabiliyorlar. Kara'ya göre İslâmcılıkta ikinci yön ağır basmaktadır:

"İslâmcılık hareketinin, -her ne kadar kaynaklara dönüşe çok önem atfetmekte ise de - genel hatlarıyla içten içe doğru yenilenmeye uzak kaldığı, hatta ilke olarak bunu benimsemediği, gerçekleşmesini imkânsız gördüğü söylenebilir. Bir iktidar ve hakimiyet peşinde oldukları için geriye bakmaktan çok ileriyi düşünmek, şimdiki zamanı öne almak ve mevcut problemlere acil çözümler bulmak onlara daha cazip geldi. Evrim düşüncesinin bir ürünü olan ilerleme (terakki) fikrine çok bel bağlamaları, onları zaten büyük ölçüde geçmişten, gelenekten ayrı düşürmüştü. Geçmiş ve gelenek, ancak ilerlemeye olan katkısı ölçüsünde bir değere, bir iyiliğe sahipti veya değildi. Bir bakıma gelişmekte ve gelecekte olan mevcut olanın ve geçmişin yerini almıştı."

Sistem karşıtı Sistem dışı farklılığı

Görüldüğü gibi İslâmcılık, esas olarak Batı'nın bilimsel ve teknolojik üstünlüğüne karşı bir tepkiden doğmuştur ve Batı'yı "aşma"yı değil de "onu yakalayıp geçme"yi hedeflemektedir. Nitekim İslâm dünyasında oluşan ulus-devletlerdeki rejimlerin hemen tümü (ister İslâmı resmi ideolojinin temel referanslarından biri yapsınlar, ister ona karşı örtük ya da açık cephe alsınlar) ana hatlarını Batılılaşma/modernleşme (kapitalistleşme) olarak çizdi. Bu ülkelerdeki İslâmcı esinli hareketlilikler de, rejimlerle ilişkileri ne olursa olsun, kendilerini bu ana perspektifin içinde tanımlayarak daha baştan "sistem karşıtı" bir konumlanıştan uzak durdular.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ortaya çıkan ilk İslâmcı dü-

şünürler, İmparatorluğu içinde bulunduğu krizden kurtarıp yeniden Batı'yla yarışır hale getirmeyi amaçlıyordu. İçlerinden bazıları tavizsiz bir padişah yanlılığını tercih ederken, bir kısmı İttihad ve Terakki içinde yer almaktan çekinmedi. İsmail Kara'nın İslâmcıların Siyasi Görüşleri adlı kitabından dönemin İslâmcı düşünürlerinin tartışmalarının "meşrutiyet, istibdat, halifelik, Meclis-i Mebusan, kanun-i esasi, itaat ve muhalefet, fırka" gibi temel kavramlar etrafında geliştiğini öğreniyoruz.

İLETİŞİM ARŞİVİ

"Kara Ses" Cemalettin Kaplan'ın Almanya'da kurduğu örgüt ve bu örgütün kapalı spor salonlarında düzenlediği laik cumhuriyeti yıkma provaları Kaplan ölene kadar sık sık tekrarlandı ve bu dönemde özel televizyonların devreye girmesiyle bu "şok" görüntüler ekranlara da yansıdı.

Yine Kara'nın kitabı sayesinde, İslâmcıların, mevcut iktidar odakları içinde hangi tarafta yer alırlarsa alsınlar kendilerini kesinlikle "sistemin içinde" tanımladıklarını ve aynı sistemin bekası için çabaladıklarını görüyoruz. Sistemin sürmesi, İslâmcıların çoğuna göre, "artık eskimiş" olan bazı temel değerlerinin atılıp yerlerine "yeni/ileri" (kuşkusuz Batı'dan aparma) değerlerin konulmasıyla mümkün olabilecekti. İlginç olan İslâmcıların bu "ilerleme" fikrini "eski" (Kuran-Hz. Muhammed'in sünneti...) referanslarla meşrulaştırmaya çalışmaları ve bunda da büyük ölçüde başarılı olmalarıydı.

Bu nedenle yeni kurulan Cumhuriyetin temel değerlerini Batı'dan ithal etmiş olmasının Meşrutiyet dönemi İslâmcılarının beklentilerine uygun olduğu açıktır. Ancak bu yeni dönemde İslâmcıların sistem dışına itildiği de aynı ölçüde gerçektir.

Çünkü Kemalist rejim, İslâmcıların büyük kısmının da savunduğu "muassır medeniyetler seviyesine yükselmek" için "bazı" temel değerleri değil, bunların "tümünü" değiştirme yoluna gitti. Saltanat ve hilafetin lağvedilmesi, İslâmcılarda şok etkisi yaratmakla birlikte, onları sistem dışına itmeye yetmeyecekti. Esas darbe inkılaplarla geldi: Alfabenin değiştirilmesi, tekke ve zaviyelerin kapatılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ... İslâmcıların soluk alıp verme imkanının iyice kısıtlanması anlamına geliyordu. İlk bakışta sembolik ve anlamsız gözüken Şapka Kanunu İslâmcıların onuruna indirilen son ve öldürücü darbeydi.

Misak-ı Milli içinde yepyeni bir ulus-devlet yaratma iddiasındaki Cumhuriyet yöneticileri, rejimin temel ideolojik harcı olarak Türk milliyetçiliğini seçmişti. Bunu ortaya çıkarmak ve halk tarafından benimsenmesini sağlamak amacıyla her türden "bölücü" (Kürtçülük) ve "evrenselci" (İslâmcılık ve komünizm) ideolojiye karşı baskı politikaları geliştirdi.

Tek parti döneinde İslâmcılık

İslâmi ve etnik eğilimlerin harmanlandığı ve devlet tarafından son derece sert bir şekilde bastırılan bazı Kürt isyanları hariç tutulursa, Cumhuriyetin kendine düşman olarak seçtiği akımların uzun bir süre güçlü bir şekilde rejimi tehdit eder hale gelmemesinin birçok nedeni sayılabilir:

1) Devşirme politikası: Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör gibi komünistlerin Kemalizmin ideologlarına dönüşmesi gibi, birçok İslâmcı düşünür cumhuriyet üniversitelerinde hocalık yaptı. Rejim, dini yaşantıyı denetlemek için oluşturduğu Diyanet İşleri'nin başına Ahmed Hamdi Akseki gibi bir İslâmcıyı getirmekte tereddüt etmedi. Yine İslâmcı kimliğiyle bilinen M. Şemseddin Günaltay 1949'da başbakan oldu.

2) Düşmanı düşmana kırdırma: Kendisini güçsüz hisseden sol, "gericiliğe karşı mücadelesi"nde rejime açık çek vermekten çekinmedi. Aynı şekilde dindarlar da "komünizm ve Rus tehditine karşı" devleti zayıf düşermekten çekinerek rejime destek verdi.

3) Bölücülük umacısı: Özellikle

Arapların Osmanlı'ya karşı ayaklanmasıyla büyük ölçüde "ümmetçi" yönleri budanmış olan dindarlar içinde "son bağımsız Türk devleti" temasıyla geliştirilen Türk milliyetçiliği epey taraftar buldu. Rejim, "Kürt bölücülüğü tehditine karşı" bu kesimlerin kayıtsız şartsız desteğini kazandı.

4) Tekke ve zaviyelerin kapatılmış olmasına rağmen tarikatların cumhuriyetin uygulamalarından, açıkça itiraf etmeseler bile, pek de şikayetçi olmadıkları söylenebilir. Çünkü Osmanlı'nın son dönemlerinde tarikatların devlet nezdindeki etkisi iyice zayıflamış, onların tarihsel rakipleri olan medrese kökenlilerinse gücü artmıştı. Cumhuriyet yöneticilerinin ulemayı da sistem dışına itmesi, zaten kendilerini sistemden uzaklaştırılmış gören tarikat yöneticilerinin işine gelecekti. Tekke ve zaviyelerin kapatılması tarikatları başlangıçta epey sarstıysa da yeni döneme uyum sağlamaları fazla zaman almadı. Öte yandan Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla medreselerin kapatılması ulemanın ayaklarının altındaki halının çekilmiş olması anlamına gelecekti. Sonuçta tasavvuf karşıtı ulemanın yokluğunda tarikatlar altın çağlarını yaşadı, ta ki İmam Hatip liseleri ve Yüksek İslâm Enstitülerinin kurulup devlet eliyle yeniden ulema yetiştirilene kadar.

Süleymancılık ve Nurculuk

Tarikatlar, tek parti dönemini, ilk yıllarda aldıkları darbelerin ardından, seslerini çıkarmayıp fazla zarar görmeden atlattı. Bu konudaki istisnalar, epey şaibeli bir konu olan "Menemen Olayı" ve Ticanilikti. Kuzey Afrika kökenli olup Türkiye'de cumhuriyetle birlikte ortaya çıkan Ticaniler, yeni rejimin sembollerine, özellikle de heykellere saldırılarıyla dikkati çekti. Polis operasyonlarıyla kısa zamanda ortadan kaldırılan Ticanilik, yeni rejime, "gericiliğe karşı mücadele kararlılığı"nı göstermesi bulunmaz fırsatlar sağladı.

Ülkede tarihsel olarak varlık gösteren tarikatlar içinde yalnızca Mevleviliğin (turistik bir objeye dönüştürülerek) devlet tarafından kayrıldığı söylenebilir. Bunun dışında başta Nakşibendilik olmak üzere Kadirilik, Halvetilik gibi tarikatlar yeraltı faaliyetiyle varlıklarını sürdürdü ve özellikle seküler eğitim kurumlarından mezun olan gençleri de kapsayarak ülkenin yaşamakta olduğu modernleşmeye paralel bir gelişim seyri izledi.

Tasavvuf kökenini hiçbir zaman yadsımamakla birlikte Süleyman Hilmi Tunahan'ın (1888-1959) başını çektiği ve zamanla "Süleymancılık" adını alacak olan akım tarikatların genel olarak izlediği stratejinin tamamen dışında varlık göstererek öne çıktı.

Tunahan, Kuran'ın giderek unutulmaya başladığını ve devletin bu konuda değil çaba göstermek, yasaklayıcı ve baskıcı bir tutum içinde olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle çalışmalarını çocuk ve gençlere Kuran'ı öğretme temeline oturttu. Bazı zengin Müslümanların sağladığı imkanlarla gizli gizli sayısız talebe yetiştirdi.

İsmet İnönü yönetiminin, devletin dini fazla ihmal ettiği gerekçesiyle Kuran kurslarına 1946'da izin vermesiyle Tunahan'ın faaliyetleri de yasallaştı. Onun yetiştirdiği talebeler Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde müftü, vaiz, imam, müezzin, Kuran kursu öğretmeni olarak çalışmaya başladı.

Süleymancılıktan daha önemli ve güçlü olan Nurculuk ise tasavvufla doğrudan ilişkisi olmayan bir hareketti. Kurucusu Bediüzzaman Said Nursi'nin (1873-1960) "Tarikatsız cennete giden çoktur. İmansız cennete giden yoktur" sözleriyle "İslâm imanını kurtarma" çabasına girişen Nurculara göre Müslümanlar giderek İslâm'dan daha fazla uzaklaşıyorlardı.Bu inançsızlığın motor gücü Batı'nın bilim ve teknolojisiydi. Halbuki Said Nursi bilim ve teknolojinin İslâm'ın aleyhine değil lehine olduğuna inanıyordu.

ABC ARŞİVİ

Refah Partisi'nde milletvekili de seçilen Hasan Mezarcı'nın rejime yönelik eleştirileri RP'nin de kaldıramaz görüneceği sertlikteydi. RP Genel Başkanı N. Erbakan'ın 10 Kasım'da Anıtkabir'e gitmesini de eleştiren Mezarcı 1992 yılında "Anıtkabir, 70 yıldır milletin zorla götürülüp baş eğdirildiği yerdir, bu türbe yıkılmalıdır" şeklinde konuşmuştu.

Said Nursi, Risale-i Nur adlı eserlerinde bir yandan dini meseleleri akla ve mantığa uygun örnekler ve kanıtlar belirterek açıklamaya çalışıyor, bunu yaparken ayet ve hadislere başvuruyor; diğer taraftan bazı ayetlerin de ebced hesabıyla yorumunu yaparak Kuran'ın icazını açıklamaya çalışıyordu.

Said Nursi ve talebeleri rejimin baskılarından yakalarını kolay kolay kurtaramadı. Tutuklandılar, sürüldüler, ancak Said Nursi'nin "Biz müsbet hareket etmeye mecburuz. Elimizde Nur var, siyaset topuzu yok...Risale-i Nur, din düşmanlarını mağlup edecektir. Müsbet hareket etmek atom bombası kadar tesirlidir" sözleriyle sistem karşıtı bir tutum içine girmemeye özen gösterdiler.

Çok partili hayat

Süleymancılığın tarihi, Türkiye'de sistem-İslâmcılık ilişkisinin ne kadar karmaşık olduğunu göstermede ideal bir örnek oluşturuyor. Başta gizli, ardından yasal olan Süleymancılar devletin "din bürokratı" ihtiyacını giderdikten bir müddet sonra yine sistemin dışına itildi. Çünkü 1951'de ilk İmam Hatip liseleri açılmış, 1958'de de ilk mezunlarını vermişti. 1965 yılında yürürlüğe giren 633 sayılı Diyanet İşleri Teşkilatı Kanunu, din adamı yetiştirme tekeli zaten kırılmış olan Kuran kurslarına öldürücü darbeyi vurdu. Bundan böyle Diyanet'te yalnızca İmam-Hatip ve İlahiyat Fakültesi çıkışlılar görev alabilecekti. Diyanet'teki Süleymancılarla İmam-Hatipliler arasında büyük bir iktidar çekişmesi yaşanmaya başlandı. Bildiriler, broşürler, sahte belgeler, sahte bildiriler, ihbarlar birbirlerini kovalıyordu ve sonuçta Süleymancılar Diyanet'ten temizlendi.

Grup, 12 Mart askeri yönetiminin Kuran kursları yönetmeliğine 17 Ekim 1971'de eklettirdiği bir maddeyle ikinci bir şok yaşadı. Bu maddeyle tüm kurslar devletleştirildi ve hepsinin yönetimi Diyanet'e aktarıldı. Süleymancıların buna karşılık yapabildikleri tek şey dernek ve federasyonlarının tüzük ve isimlerini birkaç kez değiştirmek oldu. Yine de birçok kurs binasını devlete (Diyanet'e) kaptırdılar.

Bütün bu gelişmeler sonucunda temel stratejisini neredeyse Diyanet karşıtlığı olarak belirleyen Süleymancılar, bu kurumdan dışlanmalarını sistemden dışlanma olarak görmediler. Aksine sağ kitle partilerine destek vererek karşılığında, devletten gelecek zararları asgari noktada tutmaya çalıştılar. Tunahan'ın ölümüyle grubun başına geçen damadı Kemal Kacar önce Adalet Partisi'nden, ardından Demokratik Parti ve yine AP'den üstüste milletvekili seçilerek bu pazarlıkları bizzat yürüttü.

Aslında bütün önemli İslâmi yapılanmalar çok partili hayata geçişle birlikte Süleymancılarla aynı stratejiyi benimsedi. Cumhuriyet rejimine tepkilerini hep CHP'ye ve onun tek parti yönetimine indirgeyen cemaatler Demokrat Parti'yi oya boğdu. Zaten İnönü döneminde başlamış olan "devlet eliyle tedrici İslâmileştirme" uygulamaları DP iktidarında daha da arttı. DP, Kemalist devrimleri "tutanlar-tutmayanlar" şeklinde ayırıp tutmadığını düşündüğünü ayıklamaya girişti. İyi bir politikacıda dine bağlılık meziyetinin aranır olması bu döneme özgüdür. Hükümetlerin artık sandıktan çıkmaya başladığı Türkiye'de seçim kampanyaları, politikacıların halkın ayağına gitmesi, onlara vaatlerde bulunması çağını açmıştı. Yerel parti örgütleri, yol, su ve elektrik dışında, halkın cami, din görevlisi taleplerini de Ankara'ya taşır olmuştu.

Ayrıca soğuk savaş koşulları devletle dinin barışmasını iyice hızlandırdı. İç ve dış "komünizm tehlikesi"ne karşı devlet dindar kitleleri manipüle etmeye başladı. Dinsizlik tehditinin artık devletten değil yalnızca komünistlerden geldiğini düşünen dindarlar, bu manipülasyonlara gönülden ayak uydurdular. Bol keseden din sömürüsü yapan sağcı gazeteler ve politikacılar "Komünizme Karşı Mücadele Dernekleri"nin dindarlarla dolup taşmasını sağladılar. Kanlı Pazar örneğinde olduğu gibi, devlet kendi resmi güçlerini kullanmaktan kaçındığı durumlarda bu kalabalıkları Sol'un üzerine saldırttı.

Erbakan ve MNP-SMSP dönemi

Bu dönemde anti-komünizmin yanısıra faşist ideolojinin etkisiyle her meselenin ardında "siyonist ve mason komplosu" arama gibi bir alışkanlık da edinen dindarlar, sağ kitle partilerine kayıtsız şartsız destek stratejisinden ilk ciddi kopuşu Milli Nizam Partisi'nin 26 Ocak 1970'de kuruluşuyla yaşadı.

Aslında daha 1967 yılında AP içinde yer alan bir avuç milletvekiliyle bir senatör İslâmi özellikleri ağır basan yeni bir parti arayışı içine girmişlerdi. A. Tevfik Paksu, Hasan Aksay ve Arif Hikmet Güner'in çalışmalarına Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanı olan Prof. Necmettin Erbakan da dahil oldu. Prof. Erbakan, 1968'de büyük sermaye sahipleri karşısında güç ve etkinliklerini yitirmeye başlayan "küçük ve orta çaptaki işadamlarının temsilcisi olarak" Odalar Birliği başkanlığına seçildi. Ancak AP iktidarının Ticaret Bakanı, kendisini başkan olarak tanımadı ve görevden aldı.

İslâmi parti kuruluşu 1969 genel seçimlerine yetiştirilemeyince, bazı isimlerin sağ partilerden ya da bağımsız olarak aday gösterilmesi kararlaştırıldı. Örneğin Erbakan Konya'dan AP aday adayı oldu, ama Sü-

Arapların Osmanlı'ya karşı ayaklanmasıyla büyük ölçüde "ümmetçi" yönleri budanmış olan dindarlar içinde "son bağımsız Türk devleti" temasıyla geliştirilen Türk milliyetçiliği epey taraftar buldu. Rejim, "Kürt bölücülüğü tehditine karşı" bu kesimlerin kayıtsız şartsız desteğini kazandı.

4) Tekke ve zaviyelerin kapatılmış olmasına rağmen tarikatların cumhuriyetin uygulamalarından, açıkça itiraf etmeseler bile, pek de şikayetçi olmadıkları söylenebilir. Çünkü Osmanlı'nın son dönemlerinde tarikatların devlet nezdindeki etkisi iyice zayıflamış, onların tarihsel rakipleri olan medrese kökenlilerinse gücü artmıştı. Cumhuriyet yöneticilerinin ulemayı da sistem dışına itmesi, zaten kendilerini sistemden uzaklaştırılmış gören tarikat yöneticilerinin işine gelecekti. Tekke ve zaviyelerin kapatılması tarikatları başlangıçta epey sarsmışsa da yeni döneme uyum sağlamaları fazla zaman almadı. Öte yandan Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla medreselerin kapatılması ulemanın ayaklarının altındaki halının çekilmiş olması anlamına gelecekti. Sonuçta tasavvuf karşıtı ulemanın yokluğunda tarikatlar altın çağlarını yaşadı, ta ki İmam Hatip liseleri ve Yüksek İslâm Enstitülerinin kurulup devlet eliyle yeniden ulema yetiştirilene kadar.

Süleymancılık ve Nurculuk

Tarikatlar, tek parti dönemini, ilk yıllarda aldıkları darbelerin ardından, seslerini çıkarmayıp fazla zarar görmeden atlattı. Bu konudaki istisnalar, epey şaibeli bir konu olan "Menemen Olayı" ve Ticanilikti. Kuzey Afrika kökenli olup Türkiye'de cumhuriyetle birlikte ortaya çıkan Ticaniler, yeni rejimin sembollerine, özellikle de heykellere saldırılarıyla dikkati çekti. Polis operasyonlarıyla kısa zamanda ortadan kaldırılan Ticanilik, yeni rejime, "gericiliğe karşı mücadele kararlılığı"nı göstermesi bulunmaz fırsatlar sağladı.

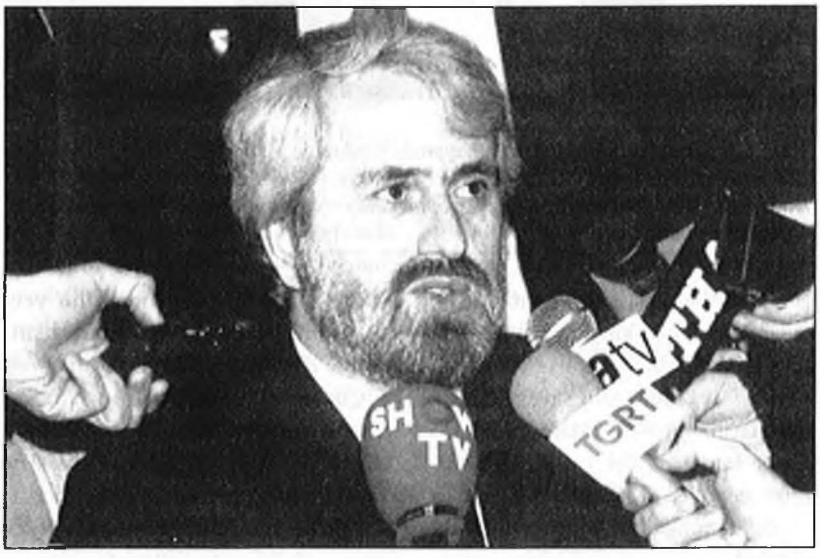
Ülkede tarihsel olarak varlık gösteren tarikatlar içinde yalnızca Mevleviliğin (turistik bir objeye dönüştürülerek) devlet tarafından kayrıldığı söylenebilir. Bunun dışında başta Nakşibendilik olmak üzere Kadirilik, Halvetilik gibi tarikatlar yeraltı faaliyetiyle varlıklarını sürdürdü ve özellikle seküler eğitim kurumlarından mezun olan gençleri de kapsayarak ülkenin yaşamakta olduğu modernleşmeye paralel bir gelişim seyri izledi.

Tasavvuf kökenini hiçbir zaman yadsımamakla birlikte Süleyman Hilmi Tunahan'ın (1888-1959) başını çektiği ve zamanla "Süleymancılık" adını alacak olan akım tarikatların genel olarak izlediği stratejinin tamamen dışında varlık göstererek öne çıktı.

Tunahan, Kuran'ın gitlerek unutulmaya başladığını ve devletin bu konuda değil çaba göstermek, yasaklayıcı ve baskıcı bir tutum içinde olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle çalışmalarını çocuk ve gençlere Kuran'ı öğretme temeline oturttu. Bazı zengin Müslümanların sağladığı imkanlarla gizli gizli sayısız talebe yetiştirdi.

İsmet İnönü yönetiminin, devletin dini fazla ihmal ettiği gerekçesiyle Kuran kurslarına 1946'da izin vermesiyle Tunahan'ın faaliyetleri de yasallaştı. Onun yetiştirdiği talebeler Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde müftü, vaiz, imam, müezzin, Kuran kursu öğretmeni olarak çalışmaya başladı.

Süleymancılıktan daha önemli ve güçlü olan Nurculuk ise tasavvufla doğrudan ilişkisi olmayan bir hareketti. Kurucusu Bediüzzaman Said Nursi'nin (1873-1960) "Tarikatsız cennete giden çoktur. İmansız cennete giden yoktur" sözleriyle "İslâm imanını kurtarma" çabasına girişen Nurculara göre Müslümanlar giderek İslâm'dan daha fazla uzaklaşıyorlardı.Bu inançsızlığın motor gücü Batı'nın bilim ve teknolojisiydi. Halbuki Said Nursi bilim ve teknolojinin İslâm'ın aleyhine değil lehine olduğuna inanıyordu.

ABC ARŞİVİ

Refah Partisi'nde milletvekili de seçilen Hasan Mezarcı'nın rejime yönelik eleştirileri RP'nin de kaldıramaz görüneceği sertlikteydi. RP Genel Başkanı N. Erbakan'ın 10 Kasım'da Anıtkabir'e gitmesini de eleştiren Mezarcı 1992 yılında "Anıtkabir; 70 yıldır milletin zorla götürülüp baş eğdirildiği yerdir; bu türbe yıkılmalıdır" şeklinde konuşmuştu.

Said Nursi, Risale-i Nur adlı eserlerinde bir yandan dini meseleleri akla ve mantığa uygun örnekler ve kanıtlar belirterek açıklamaya çalışıyor, bunu yaparken ayet ve hadislere başvuruyor; diğer taraftan bazı ayetlerin cle ebced hesabıyla yorumunu yaparak Kuran'ın icazını açıklamaya çalışıyordu.

Said Nursi ve talebeleri rejimin baskılarından yakalarını kolay kolay kurtaramadı. Tutuklandılar, sürüldüler, ancak Said Nursi'nin "Biz müsbet hareket etmeye mecburuz. Elimizde Nur var, siyaset topuzu yok...Risale-i Nur, din düşmanlarını mağlup edecektir. Müsbet hareket etmek atom bombası kadar tesirlidir" sözleriyle sistem karşıtı bir tutum içine girmemeye özen gösterdiler.

Çok partili hayat

Süleymancılığın tarihi, Türkiye'cle sistem-İslâmcılık ilişkisinin ne kadar karmaşık olduğunu göstermede ideal bir örnek oluşturuyor. Başta gizli, ardından yasal olan Süleymancılar devletin "din bürokratı" ihtiyacını giderdikten bir müddet sonra yine sistemin dışına itildi. Çünkü 1951'de ilk İmam Hatip liseleri açılmış, 1958'de de ilk mezunlarını vermişti. 1965 yılında yürürlüğe giren 633 sayılı Diyanet İşleri Teşkilatı Kanunu, din adamı yetiştirme tekeli zaten kırılmış olan Kuran kurslarına öldürücü darbeyi vurdu. Bundan böyle Diyanet'te yalnızca İmam-Hatip ve İlahiyat Fakültesi çıkışlılar görev alabilecekti. Diyanet'teki Süleymancılarla İmam-Hatipliler arasında büyük bir iktidar çekişmesi yaşanmaya başlandı. Bildiriler, broşürler, sahte belgeler, sahte bildiriler, ihbarlar birbirlerini kovalıyordu ve sonuçta Süleymancılar Diyanet'ten temizlendi.

Grup, 12 Mart askeri yönetiminin Kuran kursları yönetmeliğine 17 Ekim 1971'de eklettirdiği bir maddeyle ikinci bir şok yaşadı. Bu maddeyle tüm kurslar devletleştirildi ve hepsinin yönetimi Diyanet'e aktarıldı. Süleymancıların buna karşılık yapabildikleri tek şey dernek ve federasyonlarının tüzük ve isimlerini birkaç kez değiştirmek oldu. Yine cle birçok kurs binasını devlete (Diyanet'e) kaptırdılar.

Bütün bu gelişmeler sonucunda temel stratejisini neredeyse Diyanet karşıtlığı olarak belirleyen Süleymancılar, bu kurumdan dışlanmalarını sistemden dışlanma olarak görmediler. Aksine sağ kitle partilerine destek vererek karşılığında, devletten gelecek zararları asgari noktada tutmaya çalıştılar. Tunahan'ın ölümüyle grubun başına geçen damadı Kemal Kacar önce Adalet Partisi'nden, ardından Demokratik Parti ve yine AP'den üstüste milletvekili seçilerek bu pazarlıkları bizzat yürüttü.

Aslında bütün önemli İslâmi yapılanmalar çok partili hayata geçişle birlikte Süleymancılarla aynı stratejiyi benimsedi. Cumhuriyet rejimine tepkilerini hep CHP'ye ve onun tek parti yönetimine indirgeyen cemaatler Demokrat Parti'yi oya boğdu. Zaten İnönü döneminde başlamış olan "devlet eliyle tedrici İslâmileştirme" uygulamaları DP iktidarında daha da arttı. DP, Kemalist devrimleri "tutanlar-tutmayanlar" şeklinde ayırıp tutmadığını düşündüğünü ayıklamaya girişti. İyi bir politikacıda dine bağlılık meziyetinin aranır olması bu döneme özgüdür. Hükümetlerin artık sandıktan çıkmaya başladığı Türkiye'de seçim kampanyaları, politikacıların halkın ayağına gitmesi, onlara vaatlerde bulunması çağını açmıştı. Yerel parti örgütleri, yol, su ve elektrik dışında, halkın cami, din görevlisi taleplerini de Ankara'ya taşır olmuştu.

Ayrıca soğuk savaş koşulları devletle dinin barışmasını iyice hızlandırdı. İç ve dış "komünizm tehlikesi"ne karşı devlet dindar kitleleri manipüle etmeye başladı. Dinsizlik tehditinin artık devletten değil yalnızca komünistlerden geldiğini düşünen dindarlar, bu manipülasyonlara gönülden ayak uydurdular. Bol keseden din sömürüsü yapan sağcı gazeteler ve politikacılar "Komünizme Karşı Mücadele Dernekleri"nin dindarlarla dolup taşmasını sağladılar. Kanlı Pazar örneğinde olduğu gibi, devlet kendi resmi güçlerini kullanmaktan kaçındığı durumlarda bu kalabalıkları Sol'un üzerine saldırttı.

Erbakan ve MNP-SMSP dönemi

Bu dönemde anti-komünizmin yanısıra faşist ideolojinin etkisiyle her meselenin ardında "siyonist ve mason komplosu" arama gibi bir alışkanlık da edinen dindarlar, sağ kitle partilerine kayıtsız şartsız destek stratejisinden ilk ciddi kopuşu Milli Nizam Partisi'nin 26 Ocak 1970'de kuruluşuyla yaşadı.

Aslında daha 1967 yılında AP içinde yer alan bir avuç milletvekiliyle bir senatör İslâmi özellikleri ağır basan yeni bir parti arayışı içine girmişlerdi. A. Tevfik Paksu, Hasan Aksay ve Arif Hikmet Güner'in çalışmalarına Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanı olan Prof. Necmettin Erbakan da dahil oldu. Prof. Erbakan, 1968'de büyük sermaye sahipleri karşısında güç ve etkinliklerini yitirmeye başlayan "küçük ve orta çaptaki işadamlarının temsilcisi olarak" Odalar Birliği başkanlığına seçildi. Ancak AP iktidarının Ticaret Bakanı, kendisini başkan olarak tanımadı ve görevden aldı.

İslâmi parti kuruluşu 1969 genel seçimlerine yetiştirilemeyince, bazı isimlerin sağ partilerden ya da bağımsız olarak aday gösterilmesi kararlaştırıldı. Örneğin Erbakan Konya'dan AP aday adayı oldu, ama Sü-

leyman Demirel tarafından veto edildi. Bunun üzerine aynı ilden bağımsız olarak seçime girdi ve kazandı. Erbakan'ın 17 arkadaşıyla kurduğu MNP'ye kısa süre içinde AP'den seçilmiş iki milletvekili daha katıldı.

MNP'nin 20 Mayıs 1971'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması nedeniyle Erbakan İsviçre'ye hicret etti. 11 Ekim 1972'de kurulan Milli Selamet Partisi'nin 19 kurucusu içinde hiçbir MNP kurucusu yoktu, ama kısa süre içinde rejimden teminat alan Erbakan ve arkadaşları bu partideki yerlerini yeniden aldılar.

Girdiği ilk genel seçimlerden (14 Ekim 1973) yüzde 11.8 oy ve 48 milletvekiliyle çıkan MSP, Bülent Ecevit'in başbakanlığında CHP ile koalisyona gitti. Bu koalisyonun bozulmasının ardından AP lideri Süleyman Demirel'in başbakanlığındaki Milliyetçi Cephe koalisyon hükümetlerinde yer aldı.

Esas olarak Nakşibendiliğin İskender Paşa Cemaatiyle Nurcuların bir bölüm kadrosunun ittikfakı olan MSP, ülkedeki köklü İslâmi cemaatlerin büyük çoğunluğunun faal desteğini almayı bilmişti. 1973 seçimlerinde en yüksek oy oranlarına Alevi ve Sünnilerin birlikte yaşadığı İç ve Doğu Anadolu kentlerindeki Sünni oylarla (Erzurum, Elazığ, K. Maraş, Sivas, Çorum, Yozgat...) ulaşan MSP, 1977 seçimlerinde bu bölgelerde Milliyetçi Hareket Partisi'ne epey oy kaptırarak Bitlis, Bingöl, Mardin, Siirt, Van, Urfa, Adıyaman, Diyarbakır, Hakkari gibi Kürt illerinde yüzde 20 civarında oy topladı (ülke ortalaması yüzde 8.6'ya düşmüştü).

İlk radikal uyanışlar ve İran devrimi

İslâmi kesimin MNP ve MSP aracılığıyla yasal siyasi arenaya bağımsız olarak girmiş olması sağcılıktan kopmuş olduğunu göstermiyordu. Çünkü Erbakan'ın liderliğini yaptığı Milli Görüş hareketi sağ ve solun dışında bağımsız bir çizgi oluşturmak yerine, bu iki ideolojik kampın işine gelen görüşlerini keyfince birbirine ekleme yoluna gitti. Sağdan milliyetçiliği, soldan da popülizm ve devletçiliği yedeklerine alan Milli Görüşçüler, bu politikaların harcı olarak da muğlak bir dinselliği öne çıkardı (önce ahlak ve maneviyat!)

Sonuçta MNP-MSP hareketi, sırf dindar oldukları için ikinci sınıf vatandaş muamelesi gören, dolayısıyla kendilerini merkezden uzaklaştıran sisteme İslâmi kaygılarla karşı çıkan vatandaşların bu tepkilerini sosyo-ekonomik taleplere dönüştürdü ve böylelikle onları yeniden sisteme entegre etti.

Bu arada, geleneksel dindar ailelerin İmam Hatip liseleri ve Yüksek İslâm Enstitülerine yollamış olduğu çocukları Mısırlı ve Pakistanlı düşünürlerin kitaplarının yayınlanmasıyla İslâmcı düşüncenin radikal/devrimci yorumlarıyla tanışmıştı. Ailelerine de tepki olarak sağdan çok sola meyilli olan ve kendilerine ideolojik rakip olarak Marksistleri gören bu gençler Mustafa Sıbai'nin *İslâm Sosyalizmi* kitabıyla sola yanıt vermeye çalıştılar. Yine Müslüman Kardeşler ekolünden, radikal İslâmcılığın çağdaş ideoloğu olarak kabul edilen Seyyid Kutub'un "manifesto" niteliğindeki *Yoldaki İşaretler* adlı kitabında da "ideal İslâm devleti ve toplumu"nun reçetesini bulduklarını düşündüler.

İlk ciddi radikal İslâmcı örgütlenme, merkezi Ürdün'de olan Hizb-üt Tahrir'in Türkiye kolunun kurulmasıyla yaşandı. Ancak mutlak gizlilik ilkesiyle çalışan bu örgütün kısa sürede polis tarafından çökertilmesi radikalleri uzun bir bekleyiş dönemine itti.

1979'da patlayan İran Devrimi ve mollaların diğer muhalif güçleri saf dışı bırakarak İslâm Cumhuriyeti'ni ilan etmesi her yerde olduğu gibi Türkiye'de de İslâmcı düşünce ve harekette yeni ufuklar açtı. Yüzlerce genç İran'ı ziyaret etti; başta Humeyni olmak üzere birçok ayettulahın kitabı Türkçeye çevrildi, ama devrimci İslâmcı düşüncenin yayılmasında en büyük rolü Ali Şeriati'nin eserleri oynadı.

Halbuki Şeriati devrimden iki yıl önce, 44 yaşında, İngiltere'de bir otel odasında ölü bulunmuştu. Marksizm esinli Üçüncü Dünyacı ideolojinin zirvede olduğu 60'lı yıllarda Sorbonne'da sosyoloji öğrenimi gören Şeriati, mazlum ülkelerin kurtuluşunun bu ideolojiye dinsel boyut katmakla mümkün olduğunu savunuyor, İslâm'ı, özellikle de Şiiliği, en devrimici din olarak görüyordu.

İslâmcılar, dönemin en önemli politik gücü olan solcularla ideolojik mücadelelerinde Şeriati ve benzerlerinin sol esinli görüşlerine başvurmaları nedeniyle "yeşil komünist" olarak anılmaya başlamışlardı. Bu devrimcileşme süreci, özellikle genç İslâmcıları sağdan iyice uzaklaştırdı; köklü cemaatler ve MSP de, bu yeni oluşan dinamiğe karşı ya iyice sağa savruldu ya da denetimli bir şekilde dilini "solculaştırdı".

Tam örgütlenme aşamasında 12 Eylül 1980 darbesiyle karşılaşan radikal İslâmcılar, Diyarbakır uçağının kaçırılması dışında sessizliği tercih etti. Sol ve ülkücü hareketlerin hallaç pamuğu gibi atıldığı bu dönemi az zayiatla atlatıp 80'li yıllara avantajlı girdi.

12 Eylül sonrası ve İslâmcılığın yükselişi

Türkiye, 1980'li yıllarda İslâmcılığın sistemli bir şekilde yükselişine tanık oldu. Kimileri bu olguyu esas olarak, 12 Eylül askeri rejiminin politikalarıyla açıklamaya çalıştı. Gerçek-

ten de cunta, toplumdaki sınıf çelişkilerinin şiddetli bir sınıf mücadelesine dönüşmesine engel olabilmenin, vatandaşların devlete ve onun baskıcı uygulamalarına saygı ve itaat gösteren "zararsız" insanlara dönüşmesinin (veya hep öyle kalmasının) yolunun, yukarıdan aşağıya toplumun birçok kurumunun denetimli bir şekilde İslâmileştirilmesi politikasından geçtiğini düşündü.

MSP yöneticilerini tutuklayan cuntacılar, bu partiden bakanların bürokrasiye yerleştirdiği kadroların (özellikle poliste ve milli eğitimde) önünü iyice açtı. Din derslerini Anayasal bir zorunluluk haline getirdi. Bazı cemaatlerle, Anayasa oylamasında desteklerini almak için doğrudan pazarlık yoluna gitti... Örneğin bir İslâmcı yazar, MSP'nin dinsel taleplerinin, Ayasofya'yı ibadete açmak dışında cunta tarafından fazlasıyla yerine getirilmiş olduğunu yazabildi.

Ancak 80'li yıllarda yaşanan dine dönüş olgusunu yalnızca devlet eliyle yürütülen İslâmizasyon politikalarına bağlamak, toplumsal hareketliliğin öznesi olan bireyi dış etmenler tarafından kolaylıkla yönlendirilebilen bir nesneye indirgemek anlamına geldiği için yanlış olacaktır. Tüm dünyada yaşandığı gibi, solculuk ve milliyetçiliğin derin bir kriz içinde olduğu 80'li yıllarda Türkiye'de de din, bireysel ve toplumsal kimlik arayışı içindeki bireyler tarafından yeniden keşfedildi.

Ülke genelinde dini yaşantının daha görünür ve daha yaygın hal almasına koşut olarak, 80'li yıllar her türden İslâmi çevre, grup, ekol, cemaat vb.nin faaliyetlerini daha açık, yaygın ve etkili bir şekilde yürüttüğü bir dönem oldu. Yayınevlerinin ve bunların bastığı kitapların sayısı arttı, gazete ve dergilerde de nicelik ve nitelik açısından büyük bir patlama yaşandı. İslâmcılık özellikle üniversite gençliği içindeki en güçlü siyasi akım haline geldi. İslâmi vakıf ve şirketler, devletin "sosyal" sıfatını terkettiği ölçüde ortaya çıkan boşluğu yeni dayanışma ağlarıyla doldurmaya başladılar...

Ancak bütün bu hareketlilikten "sistem karşıtı" bir hareket doğmadı. Bunun bir nedeni İslâmi hareketin merkezi bir yapıya sahip olmayıp bir dizi cemaat, ekol, çevre vb.nin aritmetik toplamı olmaktan öteye gidememesiydi. Bu oluşumların, grup gerçekliklerini herşeyin önüne koyması, liderlerini fetişleştirmesi, eleştiriye tahammülsüzlükleri vb. gibi zaaflar, genel hareketlilik güçlendikçe, azalacağına arttı.

Bir diğer neden, sistem karşıtlığını tekeline almış görünen ve başlangıçta köklü cemaatleri de etkilemiş olan radikal İslâmcılığın 80 sonlarına geldiğinde derin bir kriz içine girip iyice marjinalleşmesiydi. Kendilerini fazlasıyla Tahran'a göre ayarlayıp hiçbir zaman Türkiyeli olamayan ve olmaya da niyetlenmeyen radikaller, İran rejiminin dış politika gereği yaptığı manevralar nedeniyle politik olarak bocalayıp hızla iflasa sürüklendi. Varlığını sürdürmeye çalışan bir dizi grupçuk da bazı ülkelerin kontrolündeki "suikast şebekeleri"ne dönüştü.

İLETİŞİM ARŞİVİ

Adı Çetin Emeç ve Turan Dursun'un öldürülmesi olaylarına da karışan ve bu cinayetleri gerçekleştirdiği iddiasıyla tutuklanan Hafan Çağrıcı'nın ifadeleri, bu karanlık cinayetleri İran'ın yönlendirdiği tezlerine de dayanak oluşturdu.

90'lı yıllar ve yeniden sağcılaşma

İslâmi kesimin "sistem karşıtı" bir rotaya girmemesinin en başta gelen nedeni kuşkusuz cemaatlerin önemli bir kısmının asla böyle bir niyete sahip olmamasıydı. Bu olgu, Olivier Roy'nın *Siyasal İslâmın İflası* adlı kitabında ortaya attığı "yeni-fundamentalizm" tespitiyle örtüşüyor:

"80'li yıllar boyunca siyasal İslâmcılığın bir yeni fundamentalizme kaydığı gözlendi. O güne kadar İslâm devrimi için çalışan militanlar, artık aşağıdan yukarıya bir yeniden İslâmileştirme sürecinin içine giriyorlar; bireylerin İslâmi amele geri dönmesini savunuyorlar ve şeriat lehindeki kampanyalarında geleneksel fundamentalist mollalarla buluşuyorlar. Artık onları geleneksel mollalardan ayıran şeyler, düşünsel kökenleri, modern toplumda iştigal ettikleri meslekleri ve siyasal faaliyete katılmalarıdır(...) İslâmcılık, İslâm ile siyasal modernlik arasında bir andı, kırılgan bir sentezdi, sonuçta kök salmadı."

Gerçekten de 90'lı yıllara gelindiğinde gelenekselci cemaatlerin bir süre önce tedricen radikalleştirdikleri söylemlerini yeniden yumuşattıklarına, radikal gençlerin ya "birer entelektüel" olarak kendi başlarının çaresine bakma ya da başta RP olmak üzere, düne kadar "işbirlikçi" olmakla şiddetle eleştirdikleri cemaatlere kapak atma arasında tercih yaptıklarına tanık olundu.

Bu süreçte bellibaşlı İslâmi oluşumların, kendilerini belli alanlarda

yoğunlaştırdıkları gözlemlendi ve alan farklılıkları yeni rekabetlere vesile oldu. Örneğin yurtiçi ve dışındaki kolejler zincirine ve medya faaliyetlerine ağırlık veren Fethullah Gülen'in grubu, RP ile olan siyasi rekabetini açık destek verdiği her türden merkez partisi üzerinden yürütmeyi tercih etti. RP ise bu gruba karşı, bizzat kendi denetimindeki vakıf ve şirketlere okullar kurdurarak, televizyon kanalı kurdurarak (Kanal 7) mücadele etme yoluna gitti. RP asıl olarak, zaferle çıktığı 27 Mart 1994 seçimlerinde elde ettiği belediyeler aracılığıyla sosyal, kültürel ve ekonomik alanlardaki boşluklarını doldurma imkanına kavuştu.

90'lı yıllarda, belli grupların belli alanları tekellerine almasıyla, örgütsel anlamda İslâmi hareket dağınık ve çok parçalı görüntüsünden uzaklaştı. En önemlisi İslâmi hareketlilik hukuki, siyasal, sosyal ve kültürel alanda mutlak bir meşruiyet kazandı. Bir başka deyişle cumhuriyetin ilk yıllarında sistem dışına itilen dindarların, kısa bir süre sonra başlatılan yeniden sistem içine çekilme süreci artık tamamlandı.

Bunun doğal bir sonucu olarak, Milli Görüş hareketi (RP) belki de ilk kez - tabii parti içindeki yenilikçi kanadın geliştirdiği çalışma tarzlarını hayata geçirmiş olmasının payını inkar etmemek gerek- "zaten dindar olan" kesimler haricindekilere de ulaşmaya başladı. Artık bir kitle partisi haline geldiği 27 Mart 1994 ve 24 Aralık 1995 seçimleriyle iyice ortaya çıkan RP'ye bir yandan sistemden sosyo-ekonomik nedenlerle şikayetçi olan yoksul ve yoksun kitleler, diğer yandan sosyo-ekonomik güçlerini sistemin merkezinde yer alarak (yani devlet rantından daha fazla pay alarak) katlamak isteyen müreffeh kesimler akın etti.

Sınıfsal açıdan birbirine zıt bu iki kesimin yönelişiyle güçlenen RP, özellikle sosyo-ekonomik sorular hakkında somut çözüm önerileri geliştirmekten uzak durmaya özen gösterdi, ancak hayli ütopik ve popülist "Adil Düzen" ısrarı, esas olarak MÜSİAD'da örgütlenen "dindar serbest piyasacıların" öfkesini çekti.

Aynı şekilde Kürt ve Türk milliyetçiliğine yakın kesimleri bağrında toplayan RP'nin, 1995 seçimleri öncesi Kürt kimliğine sahip çıkan aday adaylarını veto etmesi Güneydoğu'da büyük ölçüde oy kaybetmesine neden oldu.

RP içindeki bir başka gerilim unsuru kadın-erkek ayrımıydı. Son dönemdeki yükselişini büyük ölçüde "hanım komisyonlarının" fedakar çalışmalarına borçlu olan RP'nin üst düzey yönetimi, yine aynı seçimler öncesi yol ayrımına geldiği noktada tercihini erkek egemen zihniyetten yana yaptı ve hiçbir kadını aday göstermedi.

İslâmcılar neye muhalif?

RP'nin bir numaralı siyasi parti haline geldiği, Bülent Ecevit de dahil olmak üzere merkez parti liderlerinin Fethullah Gülen'le el sıkışma yarışına girdiği 1996 yılının Türkiyesi'nde İslâmi hareketliliğin "kurulu düzeni yıkma"yı hedefleyen bir akım olduğunu iddia etmek safdillik olacaktır. İslâmcıların Türkiye'de uygulanan anlamıyla laiklikle bir sorunları olduğu kesindir, ama bu aynı laikliği başka referanslarla eleştiren çevrelerle ortak bir nokta değildir. Örneğin RP için, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varlığı değil, bu kurumun düzenlediği hac seyahatlerinde uçak dışında başka ulaşım aracının kullanımına izin verilmemesi laikliğe aykırıdır!

İslâmcı hareket, Türkiye'deki mevcut sisteme karşı olmadığı gibi, uluslararası emperyalist sisteme karşı çıkışları da yanıltıcıdır. Örneğin Fethullah Gülen, Avrupa Topluluğu'na üyeliği desteklediğini açıkça söyleyebilmiştir ki bu konuda birçok cemaat liderinin kendisiyle aynı görüşte olduğu söylenebilir. RP'nin "anti-emperyalizmi" de "siyonist ve mason komplosu" omurgasında yükselmektedir. Öte yandan aynı RP, "İslâm NATO'su, ortak pazarı, UNESCO'su, dinarı" vb. gibi hayali önermeleriyle emperyalist sistemin özüne karşı çıkmadığını, Türkiye'nin öncülüğünde İslâm dünyasını yeni bir emperyalist blok haline getirmek istediğini itiraf etmektedir.

Türkiye'de sistem karşıtlığının en iyi sınandığı alanlarda İslâmcıların, kuşkusuz bazı istisnaları unutmamak kaydıyla, başarılı bir sınav vermediği de ortadadır. Bu alanların başında Kürt sorunu gelmektedir ki RP, HEP'li milletvekillerinin dokunulmazlığının kaldırılmasına onay vermiş, bu sorunun çözümü konusunda "İslâm kardeşliği" gibi soyut bir önermenin ötesine pek gitmemiştir. Fethullah Gülen de, sırf Kürt olduğu için üstadı Said Nursi'nin ziyaretine gitmediğini söyleyebilmiştir.

Neredeyse her İslâmi cemaatin kendi holdingini kurduğu bir ortamda İslâmcıların sömürüye, dolayısıyla kapitalizme karşı olmadıkları, hatta Turgut Özal'ın "globalleşen Türkiye" projesine her türlü desteği verdikleri de biliniyor. İslâmcıların, erkek egemen sistemden de epey memnun oldukları ortada. Geriye "laiklik" kalıyor ki Türkiye'nin ne kadar laik olduğu da epey tartışmalı.

KAYNAKÇA

Olivier Roy, Siyasal İslâmın İflası, Metis Yayınları, 1994, sayfa 51

İhsan Işık, Bediüzzaman Said Nursi ve Nurculuk, Ünlem Yayınları, 1990

Siyasal Akımlar

Türkiye'de yeni sağ
ALEV ÖZKAZANÇ

İslâmcılık
DR. AHMET ÇİĞDEM

Milliyetçilik
TANIL BORA

Sol
ÖMER LAÇİNER

Sosyal demokrasinin Türkiye serüveni
ŞAHİN ALPAY

Türkiye'nin siyaset yelpazesi: Sağ ve sol
ETYEN MAHÇUPYAN

☞ Aydınlar, Din, Günlük Hayat, Kemalizm/Atatürkçülük, Kültür, Kürt Sorunu, Oniki Eylül Darbesi ve Rejimi, Sistemdışı Muhalefet, Siyasal Partiler

Türkiye'de yeni sağ

ALEV ÖZKAZANÇ

Yeni Sağ kavramı, Batı'da 2. Dünya Savaşı sonrasında kurumsallaşan refah devletinin, Batı modernliğinin karmaşık çelişki ve ikilemlerini derinleştirmesiyle ortaya çıkan iktisadi, toplumsal, kültürel ve siyasi birtakım sorunlara karşı oluşmuş bir tepki ve bu sorunları çözme vaadi olarak, düşünsel ve siyasi düzeylerde beliren bir dizi sağ dönüşümü ifade ediyor.

Batı'da ve çevre ülkelerde yeni sağın gelişimi

Özellikle dünya kapitalizminin 1970'lerdeki kriziyle birlikte ağırlaşan bu sorunlar karşısında yeniden harmanlanma sürecine giren sağın, 1980 başlarındaki seçim zaferleriyle tüm döneme damgasını vurmuş olması, sözkonusu radikal dönüşümlerin sadece sağ gelenekle sınırlı kalmayarak, siyasal güç dengelerini sarsan çok boyutlu, bir yeniden yapılanma sürecine dönüşmesine yolaçtı. Refah devletine yönelik bir saldırı olmanın ötesine geçerek, bazı modern tarihsel eğilimleri de frenlemeye ve tersine çevirmeye kalkışan Yeni Sağ, bu niteliğiyle 19. yüzyıldan beri gelişerek refah devletinde en olgun haline ulaşan liberalizm –demokrasi sentezine karşılık, liberalizmi muhafazakârlıkla eklemleme girişimi olarak tezahür ediyor. Bu yeniden eklemlenme sürecinde, savaş sonrası sosyal demokrat konsensusun yapı taşları olan Keynesci ekonomi, sosyal güvenlik hizmetleri, sosyal adalet ve eşitlikçilik gibi ideolojik pratikler, bir yandan liberalizmin serbest piyasacılık, çıkarcı ve rekabetçi bireycilik; öte yandan, muhafazakârlığın gelenek, düzen otorite ve disiplin gibi değerleri karşısında geriliyorlar.

Refah devletinin krizi, serbest piyasa ekonomisi –güçlü devlet formülü çerçevesinde, ekonominin kapitalizmin krizine yanıt verecek şekilde neoliberal doğrultuda yeniden yapılandırıldığı, devlet ve siyasal sistemin sermaye lehine bozulan dengelerin yarattığı çelişkilerle başedebilmek için otoriter bir niteliğe büründüğü ve toplumsal rızanın örgütlenmesinde otoriter-popülist ideolojilerin önem kazandığı yeni bir hegemonik projeyi gündeme getirdi. Bu doğrultuda, bir yandan ekonomideki düzenlemeler gevşetilir, özelleştirme, kamu harcamalarının kısıtlanması, sıkı para ve denk bütçe gibi uygulamalar gündeme getirilirken, bir yandan da işçi sınıfının gücü sendika karşıtı yasalar ve artan işsizlik yoluyla kırılmaya çalışıldı. Ayrıca, yeniden yapılanma döneminin gerektirdiği kararların hızlı ve etkin şekilde alınabilmesi için, siyasal karar alma sürecinin merkezileşerek tek kişide toplandığını, profesyonel-teknokrat kadroların öne çıktığını ve devletin baskı aygıtlarının güçlendiğini görüyoruz. Ekonomik ve siyasi düzeydeki bu gelişmelere, kültürel alanda bireyci, rekabetçi ve eşitsizlikçi söylemlerle, kültürel kimlik merkezli, cemaatçi ve içe kapanmacı söylemlerin gelişmesi eşlik etti. Yeni Sağın hegemonik projesinin toplumsal tabanını kapitalizmin globalleşme sürecine uyarlanan sermaye kesimleri ile 1960'ların toplumsal radikalizminin yolaçtığı gelişmelerden rahatsız olan muhafazakâr bir 'sessiz çoğunluk' oluşturuyordu. Refah devleti, ilk gruptakiler için bürokratik denetim ve ekonomik verimsizlik, ikinciler için ise ütopik bir eşitlikçilik ve özgürlükçülük adına, karşılanması mümkün olmayan talepler yaratarak kanun ve düzeni sarsan aşırı 'müsamahakar' bir ortam anlamını taşıyordu. Üstelik bu proje söylemindeki anti-devletçi, bireyci ve sivil toplumcu vurgular yoluyla refah devletinin aşırı rasyonalist ve bürokratik müdahalelerinden şikayetçi olan toplumsal kesimlerin de dene-

FOTOĞRAF: ERZADE ERTEM

Turgut Özal'ın cenaze töreninde oğulları Efe, Ahmet Özal, kardeşi Korkut Özal ve "yeğen" Hüsnü Doğan. Ahmet Özal bir dönem, rahmetli babasının felsefesinin varisi iddialarıyla politikaya atılma girişimlerinde bulundu ancak ticari teşebbüslerindeki "şüpheli durum" ve yaşadığı iflaslar bu konuda rahat hareket etmesini engelledi.

yimlerine seslenerek sağduyularını dönüştürmeyi başardı.

1980 sonlarında Doğu Bloku'nun çözülüşünün yolaçtığı global dönüşümlerle birlikte Yeni Sağ, 'anti–devletçi' ve 'sivil toplumcu' vurgusunu serbest piyasa ve periyodik seçimlere indirgenen daha genel bir 'demokrasi' söylemiyle taçlandırdı. Ancak, bu noktada çevre ülkelerde sağın geçirdiği dönüşümleri incelerken, Batı'daki anlamıyla Yeni Sağ kavramının uygunluğunu sorgulamak gerekiyor. En belirgin farklılık, 1970'lerdeki uluslararası ekonomik krizi çok daha şiddetli yaşayan çevredeki ülkelerin, Yeni Sağcı partilerin iktidarında 'otoriter popülist' bir yöne doğru kaymış olsa da temel burjuva –demokratik kurumların yok edilmediği Batı'dan farklı olarak, askeri darbeler yoluyla açıkça otoriter– faşizan rejimler doğurmuş olması. 2. Dünya Savaşı sonrasında Batı'daki sosyal refah devletine paralel olarak gelişen ithal ikameci gelişmeye dayalı popülist rejimler, ithal ikamesinin yarattığı içsel sorunlara bir de 1974 krizi eklenince, şiddetli toplumsal çatışmalarla sarsıldılar. Sol eğilimli bu toplumsal canlanışı geri püskürtmek ve ekonomiyi ihracata dayalı olarak yeniden yapılandırmak işlevini üstlenen askeri rejimler, 1980'lerin başında 'demokrasiye dönüş' ile birlikte ortaya çıkan Yeni Sağın varoluş koşullarını belirlediler. 1980'lerde Latin Amerika, Asya ve Türkiye gibi farklı coğrafyalardaki Yeni Sağ dönüşümün ortak karakteristiğini, Yeni Sağ ile mirasçısı olduğu askeri rejimler arasındaki bu süreklilik/kopuş diyalektiği oluşturuyor.

12 Eylül ve Türkiye'de yeni sağın doğuşu

12 Eylül 1980 askerî darbesi öncesinde Türkiye ithal ikameci birikim stratejisinin kriziyle birlikte devletin iç yapısını, iktidar bloğunu ve rejimin meşruiyet temellerini sarsan ciddi bir hegemonya kriziyle karşı-karşıyaydı. Kendi içinde siyasi birliğini sağlayamayan egemen sınıf, iktidarını bağımlı sınıfların toplumsal taleplerini içselleştiren hegemonik bir projeye dayandıramadığı ölçüde, sağ iktidarlardaki zor unsuru öne çıkmış, 'milli birlik ve bütünlük' arayışı faşizan bir görünüm almıştı. Toplumdaki siyasi – ideolojik kutuplaşmaların devletin kurumsal yapısına yansımasıyla birlikte, devlet kapitalizm için işlevsel olacak hegemonik projelerin oluşturulduğu bir alan olma niteliğini kaybetti. Dolayısıyla darbe, egemen sınıfların, toplumsal güç dengelerinin, ekonominin ve devletin zor yoluyla yeniden yapılandırılması beklentisiyle teşvik ettikleri ve sahiplendikleri bir ilk adım oldu. Darbenin resmi ideolojisinin, toplumsal dinamiklerden özerk gibi görünen bir ordu-devlet geleneğini temsil eden bir tür Kemalizm versiyonu olması, Türkiye tarihinde ordunun siyasal yaşama yaptığı bu en geniş kapsamlı ve en kalıcı etkiler yaratan müdahalenin egemen sınıflar ve kapitalizm için son derece 'işlevsel' olmasını engellemedi. Ancak bu 'işlevselliğin', burjuvazinin uzun dönemli ve istikrarlı bir hegemonya kurması açısından yeni olanaklarla birlikte önemli sorunlar da yarattığını belirtmek gerekiyor.

Yaygın ve yoğun bir baskı yoluyla "devlet otoritesini ve varlığını çok kısa sürede tesis" etme amacına ulaşan darbe yönetimi, önceki darbelerden farklı olarak, devleti' otoriter – faşizan bir doğrultuda şekillendirmeye girişti. 12 Eylül ile 1983 seçimleri sonucunda iktidara gelen Yeni Sağcı Özal iktidarı arasındaki en bariz süreklilik, kuşkusuz birikim modeli konusundaydı. Darbe yönetimi ithal ikameci gelişme stratejisini terkederek, neo – liberal bir yapısal uyum sürecini başlatmış olan 24 Ocak 1980 istikrar programını benimsedi.

Bu model serbest faiz, döviz kuru ve düşük ücret politikalarıyla ihracatın arttırılmasının yanısıra, kamu harcamalarının kısılmasını, özelleştirmeyi, devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılmasını ve dünya pazarlarıyla bütünleşmeyi hedefliyordu. 12 Eylül rejiminin sonraki sivil iktidarları etkileyen en önemli müdahalesi, başta 1982 Anayasası olmak üzere, temel yasalarla ilgili yoğun bir yasama faaliyeti oldu. Tüm bu yasaların geri planını oluşturan zihniyet, temel, siyasi ve sosyal hak ve özgürlüklere dayalı çoğulcu, katılımcı ve demokratik bir siyaset anlayışına karşı, bir yandan güçlü ve etkin bir yürütmeye indirgenen öte yandan, kutsallık halesiyle kuşatılan bir devlet anlayışının hakim kılınmasıdır. Temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması; siyasi partilerin toplumsal kesimlerle ilişkilerinin siyasi temsil yeteneklerini köreltecek şekilde sınırlanması; devlet aygıtı içinde siyasi sorumluluk taşımayan karar organlarının ve baskı aygıtlarının öne çıkması; yasama karşısında yürütmenin, yürütme içinde ise başbakanın gücünün artması ve hukuk devleti ilkesinin zedelenmesi gibi gelişmeler yeni bir otoriter iktidar rejiminin, Özal iktidarı tarafından da sahiplenilecek olan yapıtaşlarını oluşturdular. Arzuladıkları türde bir 'demokrasinin' temel çerçevesini çizdikten sonra, 'demokrasiye geçiş' sürecini eski siyasi kadroların seçime girmelerini engelleyecek şekilde bizzat denetleyen askeri rejim 1980 öncesi partileri kapatarak alanı 'yeni' aktörler için 'temizledi'.

Yeni sağın seçim zaferi

6 Kasım 1983 seçimleri, darbenin 1980 öncesini belirleyen sınıf tabanlı siyasi çatışmaları bastırdığı bir ortamda, siyasi mücadelenin tekrar 1950'deki devlet/sivil toplum eksenine geri dönüşünü ifade eder.

İLETİŞİM ARŞİVİ

1990'lardan itibaren devletin artık sadece güç kullanma tekelini elinde bulunduran bunun dışında tüm faaliyetlerini özel sektöre devreden bir kurum olması gerektiği noktasına gelen yeni-sağ, bu zihniyetin en somut tezahürünü 1995 seçimlerinde eski üst düzey emniyet görevlilerinin DYP listelerinde yer almasıyla buldu.

Salt bir seçim zaferi kazandırmanın ötesine geçerek, Özal'ın iktidar yıllarındaki otoriter–popülist politikalarının başarısının temelini de oluşturacak olan ANAP'ın iktidar olma stratejisi, hem darbecilere hem de 'sivil topluma' yakın görünme arasında gidip gelen ustalıklı bir ikili oyuna dayanıyordu. Otoriter devlet geleneğinin meşruiyet alanı içinde yeralındığının en önemli göstergesi, açıkça 'darbeci' bir söylemin geliştirilmesinden çok, 'eski' ile köklü bir kopuş gerçekleştirileceği vaadi yoluyla 12 Eylül'ün anti–siyaset söyleminin ekonomist bir vurguyla zenginleştirilmesiydi. ANAP'ın darbe yönetimi tarafından veto edilmeden seçimlere girebilmesini sağlayan bir diğer strateji, eskinin reddedileceğine ilişkin verilen 'teminatın' yanısıra özellikle 24 Ocak'ın mimarına karşı gösterilen dış desteğin sık sık anımsatılmasıydı. Öte yandan, bu ekonomist söylem aynı zamanda, 1980 öncesiyle birlikte onun doğal bir uzantısı sayılan darbeyi de 'eski' döneme ait görerek dışlayan bir 'sivil toplumculuğun' temelini oluşturuyordu. Aslında bir yandan devlet geleneğinin genel çerçevesi içinde yeralan, öte yandan bu geleneği özellikle burjuvazi ve İslâmî– muhafazakâr kesimler gibi 'sivil' güçler lehine 'esnetmeye' çalışan ekonomist bir söylem şeklinde tezahür eden özgün bir devletçilik –liberalizm– muhafazakârlık sentezinin, 1950'den beri Türkiye'de geleneksel merkez sağın temel karakteristiğini oluşturduğu söylenebilir. Ancak, 1980'e doğru gelinirken, Türkiye'de merkez sağ, 'komünizm tehdidi' karşısında dinci ve faşist uçlarla denetimi elinden kaçıracak şekilde eklemlenerek 'merkezi' ve 'hegemonik' olmaktan çıkmış, dolayı-

sıyla devlet geleneği ile liberal-muhafazakâr gelenek arasındaki denge ilki lehine bozulmuştu. 1983'e gelindiğindeyse sağın geleneksel 'devletin bekası' sorununun darbe yoluyla halledilmiş olması, Özal'ın unutulmak istenen anılarla dolu 1960-1980 dönemini ve AP mirasını açıkça reddederek, kendini DP'nin 'reformcu' ve 'sivil' ruhunun geri dönüşü olarak sunabilmesini olanaklı kıldı. Böylece ANAP'ın seçimdeki rakip partilere karşı olabildiğince kayıtsız, siyasette uzlaşmayı ve hoşgörüyü savunan, Türkiye'nin en önemli sorunu olarak sunulan ekonomik sorunları tutarlı, kararlı ve istikrarlı bir icraatla çözmeye dayalı, yüzü ileriye dönük ve yenilikçi 'pozitif' söylemi, diğerlerinin devlet merkezli söylemleri karşısında daha geniş kitlelerin desteğini kazanmayı başardı. Seçim propagandası sırasında, 12 Eylül öncesi; darbe ve rakip partiler gibi konularda suskun kalınarak, özellikle 'ortadireğin' desteğini almaya dönük toplumsal ve ekonomik sorunların vurgulanması ANAP'ın 'sivil' imajını pekiştirdi. Bu imajın oluşturulmasında, basınla iyi ilişkiler kurmaya özen gösteren Özal'ın geleneksel devlet ciddiyetinden oldukça uzak olan kişisel tarzının Amerikanvari tekniklerle medyatik sunumunun da katkısı büyüktü.

ANAP'ın yeni bir hegemonik merkez yaratacak şekilde sağdaki güçleri yeniden harmanlaması, 'dört eğilimi birleştirme' olarak ifade edilen bir 'milliyetçi -muhafazakâr- serbest piyasacı – sosyal adaletçi' sentez oluşturma misyonu temelinde gerçekleşti. Özalizmin hem sağdaki tüm güçlere seslenen çapraz çağrışımlarla yüklü eklektik bir söylemle popüler olmasının, hem de bu tür bir eklektizmin barındırdığı merkezkaç güçlerin yörüngelerinden çıkma potansiyelinin gerçekleşmesi nedeniyle uzun vadede başarısızlığa uğramasının ardında aynı misyon yatıyordu. 1980 öncesinde 'aşırı' potansiyellerini fazlasıyla gerçekleştirmiş olan merkezkaç unsurlar, bu kez Özalizmin ekonomizm ilkesine eklemlenerek ehlileştirilmeye çalışıldı. Bu bağlamda, milliyetçilik, 1980 öncesi söylemde öne çıkan ırkçı, şoven ve antikomünist vurgularından arındırılarak, milletine iyi hizmet vererek çağdaşlaşma yarışında Batı'ya ulaşma şeklindeki bir ilerlemecilik olarak yeniden formüle edildi. Benzer şekilde, tutuculuk anlamına gelmediği her fırsatta belirtilen muhafazakârlık, çağa uygun olan örf ve adetlerin korunması ya da aslında İslâmî iktisadi gelişmeyle tanımlanan çağa uygun şekilde yeniden yorumlanması olarak savunuldu. Ancak, bu yeni tanımlamaların ima ettiği 'ehlileştirmenin' tam olarak gerçekleşmediğini ve iktidar dönemi boyunca, seçmene yönelik 'merkezi' söylemi pek etkilemese de, parti ve devlet içi dengelerin düzenlenmesi açısından merkezkaç ögelerin güçlendiğini belirtmeliyiz. İslâmî gelenekler doğrultusunda 'fakire yardım etmeye' ya da iktidar yıllarında inandırıcılığı hızla aşınacak olan 'ortadireği güçlendirme' fikrine indirgenen 'sosyal adaletçilik' önemsiz bir eğilim olarak bir kenara bırakılırsa, milliyetçi -muhafazakâr- liberal sentezin daha çok tüm topluma yönelik olarak seçimlerde öne çıkarılan eklemleyici ilkesi, özellikle Özal tarafından dile getirilen ekonomizm oldu. Türkiye'nin 1980 öncesindeki bütün siyasi krizlerinin gerisinde ekonomik sorunların yattığını düşünen Özal, kendi iktidar yıllarını demokrasiye dönüşün temellerinin sağlamlaştırılacağı, büyük ve güçlü bir Türkiye için gerekli görülen ekonomik yenilenmenin gerçekleştirileceği bir 'geçiş dönemi' olarak görüyordu. Sabır, fedakarlık, kararlılık ve tutarlılık gösterilmesini ve siyasi eleştirilerin ertelenmesini talep eden bu 'geçiş dönemi' zihniyeti, Özal'ın ekonomist söyleminin anti-demokratik özünü oluşturuyordu. Buna rağmen, Özal, siyaseti ekonomik icraata indirgeyen bu söylemi, devlet / vatandaş – millet çatışması ekseninde bir tür popülizm ile zenginleştirmeyi başardı. Bu popülist söylemde, çatışmanın bir tarafını, 'milletin çalışma azmine' güvenmeyerek, herşeyi tepeden belirlemeye çalışan bürokratlar; devletin vesayetinde gelişen korumacı ve verimsiz ithal ikameci politikalar sayesinde 'devletin sırtından para kazanmaya alışmış' sanayici-işadamları; 'sistemin açıklarından faydalanan' kaçakçı, karaborsacı ve vurguncular; öteki tarafını ise dünya şartlarında rekabet ederek 'alnının teriyle para kazanan çalışkan ve akıllı işadamları'; 'daha iyi malı daha ucuza alma hakkı olan tüketici – vatandaş' ve verimsiz ekonominin bir sonucu olan enflasyon altında ezilen 'ortadirek' oluşturuyordu.

Yeni sağın iktidar yılları

Özal iktidarının temel çerçevesinin, henüz iktidar olmadan önce bir ölçüde belirlenmiş olduğunu, bazı unsurları içselleştirilirken, diğerlerinin esnetilmeye çalışıldığı bu çerçevenin içi Özalizme özgü iktidar pratikleriyle doldurulduğunda, ortaya çok karmaşık, çelişkili, dengesiz ve son tahlilde hegemonik olmayı başaramadığı için 1990'ların kaotik ortamına zemin hazırlayan bir iktidar yapısının çıktığını söyleyebiliriz. Yeni Sağ iktidar bloğunun egemen unsurlarını, ihracata dönük neo–liberal birikim modeli ile buna uygun bir otoriter rejim ekseninde biraraya gelen burjuvazi ile askeri ve siyasi elit oluşturdu. Toplumsal güç dengelerinin sermaye lehine zorla dönüştürüldüğü, devletin egemen sınıflar karşı-

sında tutarlı bir hukuki -ideolojik-bürokratik aygıt olma konumunu yitirerek, siyasi iktidar ile egemen sınıf arasındaki ilişkilerin dolayımsızlaştığı bu ortam, hızlanan sermaye birikimiyle birlikte, burjuvazinin sınıfsal bilinç, özgüven, girişim kapasitesi ve iradesinin gelişmesinin yanısıra burjuvaziye özgü bilinç ve yaşam tarzlarının popülerleşmesini de sağladı. Ancak, devlet-sınıf ilişkilerindeki bu dolayımsızlaşmanın tekil sermaye gruplarının siyasi iktidara yakınlaşmaları bazında işleyen bir rant dağıtımı mekanizmasını egemen kılması, burjuvazinin sınıf bilinci en gelişmiş kesimlerinin dönemin sonuna doğru artan şikayetlerinden de anlaşılacağı üzere, uzun vadeli hegemonik çıkarları zedeleyen bir durum doğurdu. Bir yandan sanayinin altyapısını geliştirirken, bir yandan da siyasi – ideolojik yapılarla bu gelişmeyi destekleyen uzun vadeli ve tutarlı bir strateji yerine, üretici faaliyetten çok spekülatif faaliyeti teşvik eden, günübirlik, fırsatçı, köşedönmeci ve yanaşmacı davranış tarzlarını körükleyen bu model burjuvazi açısından ciddi bir istikrarsızlık ve belirsizlik kaynağı oluşturdu.

Asıl gücünü bu iktidar bloğundan alan Özal'ın hegemonik projesi, popülerliğini, iyi eğitim görmüş, 'Batılı' yaşam tarzına sahip, 'liberal' eğilimli genç/yeni profesyoneller; taşra kökenli İslâmî kültürel muhafazakârlıklarını korumuş olup, 1980'li yıllarda ekonomik statüsü yükselen iş çevreleri; büyük kentlerin varoşlarında köşedönmeci hayallerle yaşama mücadelesi veren gecekondulular gibi, farklı kentli grupların varoluş koşullarını geliştirerek onları bir süre kendine eklemlemeyi başarmış olmasına borçlu. Bu gruplardan ilki dünyayla bütünleşme vaadinin yarattığı mesleki ve kültürel olanaklar, ikincisi neo -liberal iktisat politikalarına eşlik eden İslâmî muhafazakâr pratikler, sonuncusu ise imar affı ve tapulandırma gibi, özellikle belediyeler eliyle yürütülen bir popülizm çerçevesinde Özalizme eklemlendiler. Ancak zamanla, özellikle ilk iki grup arasında geçişkenlikler arzeden ara tabakalar oluşmuş olsa da, temelde birbirlerinden yalıtık yaşayan ve hatta kültürel düzeydeki kutuplaşmalar nedeniyle aralarında ciddi bir çatışma potansiyeli taşıyan bu farklı grupların hepsine birden muğlak ve oynak bir söylemle seslenme girişimi Özal'ın hegemonik projesinin kırılganlığını arttırdı.

1980 öncesinin ulusal kalkınmacı –popülist söyleminden, sınıf temeli daha belirgin olan otoriter-popülist bir hegemonik projeye geçerken, yeni birikim modeli tarafından marjinalleştirilmenin yanısıra söylemsel olarak dışlanarak iktidarın baskılarına maruz kalan kesimler, memur ve işçiler gibi ücretleriyle geçinenler, Kürtler ve Aleviler gibi bazı etnik-kültürel azınlıklar ve bir bütün olarak sol kesim oldu. Ücretliler ve "köşedönmece" oyununa katılamayan yoksullar, yaşam stratejisi olarak kuralları iyice belirlenmiş adil bir sisteme hak ve hukuk dilini konuşarak katılmaya çalışan aktörler olmayı talep ettikleri ölçüde, 'çalışıp kazanmak yerine her şeyi devletten bekleyen asalaklar' ve/veya '80 öncesine dönmek isteyen aşırılıklar' olarak mahkum edildiler. Etnik-kültürel azınlıklara dayalı siyasi hareketler ile 1980 sonrasının asıl günah keçisi olan sol ise Türk-İslâm sentezini yayma misyonunu üstlenen devletin ideolojik aygıtları tarafından 'devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne kasteden dış destekli ihanet odakları' ya da en azından Türkiye'deki gelişmelere ayak uyduramayan, sonuçsuz kalmaya mahkum 'çağdışılıklar' olarak nitelendirildiler.

Toplum üzerinde homojen bir etkiye ve genel bir çekiciliğe sahip olmayıp, farklı kesimlerle farklı mekanizmalarla ilişki kuran Yeni Sağ iktidar rejimi, özgün bir zor/rıza dinamiğine dayanıyordu. Öncelikle, faşizan kadroların egemenliğinde özel bir güç ve özerklik kazanan devletin baskı aygıtlarının, hegemonik projenin dışladığı kesimlere karşı uyguladığı baskının dönem boyunca giderek daha yaygın, yoğun ve keyfi bir hal aldığını görüyoruz. Fakat, özellikle Batı'nın insan hakları ihlalleri temelinde Türkiye'ye yönelttiği eleştirilerin artması karşısında, bu baskı uygulamaları söyleminde adı konulan ve bir şekilde haklılaştırılan bir olgu olmaktan çok, başlangıçta görmezden gelinen ve reddedilen, daha sonra da düzeltilmesi gereken "münferit olaylar" olarak adlandırıldılar. Açık zor tehdidinin yanısıra, geniş kitleleri ehlileştirmeye yarayan bir diğer mekanizma, kamu kurumlarında egemen olan, partizanlığa dayalı yaygın keyfi uygulamalar ve özellikle işten atılma tehdidiydi. Her şeye rağmen, bu baskı rejimi siyasi istikrarı sağlamaktan çok, uzun vadede toplumdaki şiddet eğilimlerini besleyen bir radikalizmi körükledi. Özalizmin hegemonik projesine eklemlediği bağımlı sınıflarla ilişkisi, yetersiz ve kuralsızca dağıttığı maddi ödülleri aşan beklentiler yaratarak, popüler sağduyuyu şekillendiren bir 'fırsatlar ülkesi' söylemi üzerinden gerçekleşti. Yeni kentlilerin 1970'lerdeki "mazlum" haleti ruhiyeden sıyrılıp, yerleşik kural ve tabuları yıkarak sistemle bütünleşmeye çalışan "hırçın bir özgüven" edinmeleri süreci, maddi değerleri ve köşedönmeyi kutsayan bir medyatik-popüler söylem sayesinde pekişti. Özalizmin yeni kentlilere dönük popülist söyleminin öteki yüzünü ise birey ve tüketim merkezli 'yükselen değerlerin' med-

yatik promosyonuna dayanarak kentin 'asıl' sahiplerine seslenmeye çalışan bir tür 'yeni seçkincilik' oluşturuyordu. Kentli orta sınıfların 'liberal' bir içerikle tanımlanan bireyi ve sivil toplumu keşfetme süreci, devlet/sivil toplum çatışması ekseninde bir 'gayrı-resmi tarih' yazımı misyonunu üstlenen sağın 'yeni aydınları' ya da 'yeni sağın aydınları' eliyle yürütüldü. Çoğu medyada yeralan bu aydınlar, liberal-muhafazakâr sentezin liberalizm ayağını daha tutarlı bir biçimde savunarak, burjuvazinin daha önce sola meyleden kentli kesimler üzerindeki hegemonyasını güçlendiriyorlar.

Devletin egemen sınıftan görece özerkliğini ve içsel birliğini sağlayabilecek bir devlet ideolojisinin geliştirilememesi, toplumsal çatışmaların gerginleşmesinde önemli bir faktördü. İlk olarak 1970'li yıllarda tüm sağ partileri "komünizm tehdidine" karşı birleştirmek misyonunu üstlenen Aydınlar Ocağı tarafından formüle edilip, daha sonra 12 Eylül rejiminin resmi ideolojisi haline gelen Türk-İslâm-Batı sentezi adlı eklektik ideoloji, bu niteliğiyle devlet içindeki farklı hiziplerin birbirlerine dokunmadan birarada varolmalarını kolaylaştırarak, bir süre gündemde kalmayı başarmıştı. Ancak bürokratik aygıta iç tutunum kazandıran göreli bir özerklik sağlayamaması, hegemonik olmak için fazla resmi ve 'devletlû' olması ve yürürlükteki birikim stratejisine uyum gösterememesi gibi nedenlerle 1980'li yılların ortalarına doğru etkisini yitirdi. Bu geri çekilme, sentezcilerin Milli Eğitim, Üniversite, TRT, Diyanet gibi ideolojik aygıtlara egemen olmalarını engellemedi. Böylece, devletin, ideolojik ve baskı aygıtlarında Türk-İslâm sentezcilerin, ekonomik aygıtlarında ise liberallerin egemen olacağı şekilde parsellenmesi, belirli siyasi-ideolojik şebekelerin devlete doğrudan nüfuz ederek, merkezin hegemonyasını tehdit eder hale gelmesine yolaçtı.

İLETİŞİM ARŞİVİ

YDH ve Cem Boyner'in Kürt Sorunu'na yaklaşımı da "geleneksel sağ"dan önemli ölçüde farklılık arzediyordu. Nitekim katıldığı 1995 seçimlerinde daha çok Güneydoğu'dan oy aldı. Ancak çeşitli tartışmalarda dile getirdiği "Kürt Sorunu teknik bir meseledir; hemen çözülür" cümlesinden sezilen "mühendis" tavrı kimilerince yine de "sağ" içinde kalan bir tutum olarak değerlendirildi.

Yeni sağın mirası

Özalizmin, 1991 seçimlerinde 'kurtarıcı baba' figürünü temsil eden Demirel karşısında yenilgiye uğraması, sağ açısından iktidar oyununun kurallarının yenilenmesi gerektiğine işaret ediyordu. Yine de, ANAP iktidarını izleyen DYP-SHP koalisyon yılları tüm merkez partilerin, Özal'ın özellikle 1989'daki global dönüşümlerden sonra sık sık vurguladığı 'serbest fikir hürriyeti-serbest piyasa' ikilisi temelinde bir 'milli uzlaşma' iradesiyle birbirlerine yaklaşmalarına sahne oldu. Buna rağmen, büyük ölçüde solun ezilmesi temelinde yükselen ve piyasaya ağırlık verdikçe siyasi olarak gericileşen bu "merkez alternatif", tüm merkez güçlerin yaşanan toplumsal gerçeklikle ilişkilerini keserek "devlet politikalarına" sırtını dayadıkları ve kendi iktidar konumlarını kurtarmaya dönük günübirlik çırpınışlarla sürekli derinleştirdikleri bir siyasi çürüme ortamına eşlik eden bir siyasi lafazanlık olmaktan öteye geçemedi.

12 Eylül'ün 'devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü' ideolojisinin 1990'larda daha "sivil" bir görünümle yeniden ancak bu kez daha da umutsuzca canlanışında, Yeni Sağ'ın ulus-devlet, ulusal birlik ve kimlik, sivil toplum ve demokrasi konularında yarattığı dönüşümlerin büyük payı var. Yeni Sağ'ın iktisadi liberalizm, siyasi otoriterlik ve kültürel muhafazakârlık temelinde yeni bir ulusal birlik ve kimlik tanımlama girişimi, hem ekonomik, hem de kültürel-ideolojik düzeyde toplumu birleştiren değil, rakip ve çatışan güçler halinde bölen bir etkide bulundu. Ulusu, İslâmi-milli bir içerikle çatışmasız, organik bir cemaat su-

retinde kurmaya çalışan milliyetçi-muhafazakâr bir söylem ile onu temelde bir çıkarcı bireyler topluluğuna indirgeyen ekonomist söylemin birleşik etkisi, özellikle toplumdaki sınıfsal kutuplaşmanın siyasi temsili engellendiği için, bu tür sorunların da dini, etnik ve kültürel çatışmalar üzerinden ifade edildiği bir siyasi-kültürel parçalanma yönünde gerçekleşti. Siyasi liberalizmle bütünleşmeyen iktisadi liberalizm, kent yoksulları için hem bir ekonomik dayanışma ağı sağlayan, hem de anlam ihtiyacına yanıt veren İslâmcı söylem karşısında zayıfladıkça, merkez bu uca doğru daha da yakınlaşmak zorunda kaldı. Öte yandan solun ezildiği bir ortamda Yeni Sağ uygulamalar karşısında bir savunma stratejisi olarak öne çıkan Kürt ve Alevi kimliklerinin siyasallaşması da, toplumsal parçalanmayı derinleştirdi. 1980 sonrasının en önemli siyasi muhalefet hareketi olan Kürt hareketi, 80'ler boyunca faşist akımı güçlendirerek, merkeze doğru sokulmasını kolaylaştırdı. 1980'li yılların sonuna doğru, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'da meydana gelen dönüşümler ışığında, Türkiye'ye laik, demokratik ve serbest piyasaya dayalı bir bölgesel güç olma misyonu biçmeye başlayan sağcı aydınların toplumdaki farklılıkların "barış içinde birarada yaşamalarına" dayanan bir siyasi-kültürel liberalizme yeşil ışık yakan 'büyük Türkiye' milliyetçiliği, Özalvari bir modern ulus anlayışını yeniden güçlendirdi. Kültürel olarak Batı'dan farklı, ama iktisadi düzeyde Batı ile eşit güce sahip bir rakip olarak çağdaşlaşma yarışına katılınabileceği yönündeki Türkiye sağında Z. Gökalp'den beri varolan bu anlayış, cumhuriyetin radikal batılılaşmacı ideolojisine karşı ilk kez bu kadar güçlü olarak savunulmaya başlandı. Ancak, özellikle Kürt sorununa siyasi çözüm konusunda devlet içindeki bazı güçlerin şiddetli direnişiyle karşılaşan bu yaklaşım, bir de, bölgesel bir güç olmanın zorlukları karşısında ani ve derin bir hayal kırıklığına uğrayınca, merkez sağ yine bildik devlet söylemine geri dönmek zorunda kaldı.

Yeni Sağ, 1990'ların Türkiye'sine bir yeniden otoriterleşme eğilimiyle birlikte, artık eski tarz devlet merkezli otoriterlik kalıplarına sığamayacak kadar güçlü ve karmaşık bir toplumsal modernleşme sürecini de devretti. Artık egemen sınıflar, ancak daha demokratik açılımlarla birarada tutulabilecek kadar çelişkili ve çatışmalı bir modern toplumla karşı karşıyalar. Doğrudan devlete bağımlı olmayan toplumsal güçlerin gelişmesi anlamında "sivil toplumun" gelişmesi olarak algılanan bu sürecin ardında, kalkınmacı-popülist devlet politikalarının geriletilmesiyle birlikte, hem *"homoeconomicus"* hem de ahlâki cemaat vurgularını birarada yapan liberal-muhafazakâr pratiklerin egemen olması yatıyor. Devletin yeniden yapılanmasının mümkün kıldığı sivil toplumdaki bu 'gelişme', toplumdaki belirli sınıfsal ve ideolojik kesimleri diğerlerinin aleyhine geliştirdiği için, demokratik olarak nitelendirilemese de uzun vadede globalleşmeye yatkın kentlilerle İslâmi-muhafazakârların ekonomik olarak yükselen kesimleri, merkez sağdaki daha liberal bir yapılanmaya destek sağlama potansiyeli taşıyorlar. Nitekim, bu kesimlerin deneyimlerine seslenerek Özalizmin 1990'lara uyarlanmış bir versiyonu olarak gündeme gelen 2. Cumhuriyet projesi, "Türkiye'yi kendi tarihi ve coğrafyasıyla barıştırma" iddiasıyla toplamsal çatışmaları liberal-demokratik bir çerçevede yatıştırarak, "büyük güç" olma arzusuna dayanıyor. Önce merkezî siyaseti etkilemeye çalışan medya merkezli bir gazeteci – aydın hareketi olarak yola çıkan, daha sonra ünlü sanayici C.Boyner önderliğinde YDH olarak partileşen bu hareket, Özalizmin toplumsal dayanakları yanında, Kürtler, Aleviler ve solcular gibi kesimleri de etkilemeyi hedefleyen 'demokrasi' ve 'sivil toplum' merkezli bir siyasi söylem geliştirdi. Türkiye'de geleneksel sağ ve sol siyasetin temeli olan devletçilik ve popülizmin eleştirisine dayanan bu hareket, Türkiye'de ciddi bir temsil, karar, meşruiyet ve kimlik krizi yaşandığı tesbitinden kalkarak, dünya kapitalizmiyle bütünleşmeyi, insan haklarına dayalı, bir resmi ideolojiye sahip olmayan, ekonomik faaliyete sadece altyapıyı düzenlemek için katılan etkin ama küçük bir hukuk devletini ve ılımlı bir laiklik anlayışı çerçevesinde dini, etnik ve kültürel kimliklere ifade hakkının tanınmasını savunan yeni bir merkez yaratılmasını gerekli görüyordu. YDH liberalizminin en belirgin niteliği, dünyadaki siyasal, sosyo-ekonomik ve teknolojik dönüşümlerin klasik sağ/sol çizgisini vareden toplumsal çatışmaları anlamsızlaştırdığı varsayımından hareketle demokrasiyi, birey ve kültürel cemaatların devlete karşı otonomisini vurgulayan bir sivil toplumculuğa indirgeme eğiliminde olması idi. Yeni Sağ hegemonik projenin yeniden tanımlanma girişimi olarak YDH, Türkiye'de burjuvazinin uzun dönemli çıkarları açısından daha rasyonel, etkin ve üretken bir iktidar olma/kurma stratejisi tahayyül edilmesi anlamında 'radikal' bir girişimi ifade etmekteydi.

İslâmcılık

AHMET ÇİĞDEM

Bir toplumsal hareket olarak

80'ler Türkiye'sinde İslâmcılık, ideolojik ve toplumsal bir hareket, siyasal bir akım ve düşünce tarzı olarak belirginlik kazanmaya başladığı dönemlerde, nesnel olarak bakıldığında bu adlandırmaları ve derinliği hakedecek ne entelektüel, ne de toplumsal bir donanıma sahipti. Bu tesbit sadece İslâmcılık için geçerli değil; 12 Eylül rejiminin bıraktığı enkaz üzerinde yeniden şekillenen siyasal yapı, merkez-dışı siyasal güçlerin yalnızca merkezin hegemonyasının haklılaştırılması işlevine yardımcı olacak bir hareket alanı içerisinde örgütlenmesine ve evrilmesine imkân tanımaktaydı. Bugünkü kazanımların ışığı altında 80'li yıllarda yaşanan sözde-liberal canlanmayı düşündüğümüzde, sürecin, aslında giderek sınırlarını genişleten bir devlet, buna karşılık kendi sınırlarını belirlemek bir yana, devletin sınırların içinde, bir sınırdan ötekine çarparak varkalmaya çalışan bir toplum şeklinde gerçekleştiğini söylemek mümkün. Gerçekte İslâmcılık da dahil olmak üzere ekolojik hareketlerden feminizme kadar bir dizi oluşum veya eğer denilebilirse toplumsal hareket, politik olarak Türk toplumunun üzerinde durduğu (siyasal/toplumsal) zemine herhangi bir müdahalede bulunma imkânından mahrumdu –bu olguyu sadece bu hareketlerin fizikî dirençlerinin yetersizliğine bağlamak yanlış olur. Zaten bu hareketler *realpolitik* kaygılarla değil, daha mikro düzeyde siyasal-toplumsal hedef ve ilkelerle ortaya çıkmışlardı. Kurumsal politik aygıtların devreye girmesiyle de giderek siyaset-dışı alanlara, en yakın anlamıyla iktidarın müdahalesinden uzaklaşabilecekleri alanlara yönelmek ve "siyasal olan"dan, "toplumsal olan"a geri çekilmek zorunda kaldılar. İster istemez siyasal olanın ayartıcılığından vazgeçildi, kültürel ve ahlâksal olarak neredeyse kemikleşmiş bir toplumsal dokuya nüfuz etme teşebbüsleri başladı. Bu girişim, 90'lı yıllarda pazarın ve iktidarın bizler için ikinci bir kader olarak örgütlediği vandalizme bakılırsa, ancak trajik kelimesiyle özetlenebilir. Ancak İslâmcılık bu noktada Türk toplumuyla ve kültürüyle daha dolaysız ve aracısız bir ilişki kurma avantajına sahipti; onu da sonuna kadar kullanacaktı. Bu nedenle İslâmcılığın aynı kaynaktan beslendiği akımlarla, örneğin muhafazakârlıkla bağlarını bütünüyle kopardığını, muhafazakârlıktan bağımsız, katışıksız bir çizgi izlediğini iddia etmek yanıltıcı olacaktır. Söylem ve retorik düzeyindeki farklılaşmanın, siyasal veya toplumsal düzeye taşınmayacağından emin olabiliriz.

Toplumsal hareketleri ilk elde önceden tesbit edilmiş amaçları gerçekleştirmek üzere örgütlenenler ve bir kimliğin, bir hayat üslubunun savunulmasını ilke edinenler olarak ikiye ayırdığımızda, sosyolojik olarak bütün toplumsal hareketler konusunda da en azından metodolojik bir güçlükle karşı karşıya geliyoruz. Bu nedenle başka bir boyuta, "toplumsal eleştiri" olarak kavramsallaştırılabilecek bir boyuta müracaat etmek ve toplumsal hareketlerin, bu sıfatla bir "eleştiri" işlevini üstlenmelerini talep etmek durumundayız. Böylesi bir işlev esasından meseleye yaklaşıldığında, İslâmcılığın diğer toplumsal hareketlerden kısmen farklılaştığını görürüz. Bunun nedeni politiktir. İslâmcılık hangi valeplerle ortaya çıkarsa çıksın, hareketin siyasal çağrışımları her zaman toplumsal ve düşünsel çağrışımlarına baskındır. Bu çerçevede örneğin 80'li yıllarda popüler hale gelen resmi ideoloji eleştirisini İslâmcı çevrelerin ısrarla sürdürmeleri, politik yoğunluğun artırılması amacıyla açıklanabilir. Buna ek olarak, kısmen tarihsel bir hesaplaşma, kısmen top-

lumsal düzen eleştirisiyle beslenen bu tavrın hareketin siyasal olarak öne çıkmasına katkıda bulunduğu söylenebilir. Dînî bir hareketin siyasal alanda bir yer edinmeye yönelik girişimlerine modern toplumlarda sık sık tanık olunmaktadır. Türkiye'nin özgünlüğü İslâmcı hareketlerin siyaseti, kamusal ve özel alanları kaplamaya dönük bir eylem manzumesi olarak görmesinden kaynaklanır. Göründüğü kadarıyla toplumsal farklılaşmayı ve düzeylerarası çeşitliliği kavrayacak bir teorik inşadan yoksun olan İslâmî hareket, siyaset alanının özerkliğini kabul etmeyi, İslâmî anlayıştan uzaklaşmayla özdeşleştirmektedir. Türkiye'de parlamenter politikanın bir ucunun dinî duyarlılıklara her zaman açık olması bu durumu pekiştirir. Böylece İslâmcılık siyasal olarak güçlendiğinde, bunun kendiliğinden hareketin meşruiyetini de sağlayacağını düşünmektedir. İslâmcılığın taşıdığı tarihsel ve yapısal özellikler nedeniyle, neredeyse kendiliğinden kazandığı bu siyaset yoluyla toplumsal eleştiri formasyonunun ideolojik ve kültürel kalıplara ve ögelere (dönüştürülüp dönüştürülemeyeceği) sorunu, uzun vadede hareketin geleceğini de belirleyen bir sorun olarak kalacaktır.

Diğer taraftan İslâmcılığa ilişkin kamusal algı ve bilgilenim de bu duruma katkıda bulunarak, İslâmcılığın "yoksun bırakılma" ve "kenarda kalma" hissiyatını besler. Hareketin zaman zaman kazandığı "medyatik çekicilik", kriz dönemleri ve sonrasının toplumsal bilinçte yarattığı "kimlik" sorununun bir neticesidir, sağduyulu bir soruşturmanın ya da kararlaştırılmış bir bilme isteğinin değil. Nitekim İslâm ve onun özneleri olarak Müslümanlar, toplumsal kimliğin dolaysız bir ögesi olarak birdenbire "keşfedilmişlerdir". Oysa ideolojik ve kültürel olarak İslâmcılık hangi *yeni* ögeleri içerirse içersin, 80'lere gökten zembille inmemiştir– bir *tarihi* vardır. Şaşırtıcı olan bu tarihten gelebilecek ya da edinilebilecek kazanımlarla İslâmcılığın somut varlığı arasında ikincisinin lehine olmak üzere varolan farktır. Bu somut varlığın toplumda yarattığı gerilim, İslâmcılığa medyatik önemini bahşeden kesimlerin de belirttiği üzere *ex nihilo* [hiç yoktan] ortaya çıkmamıştır. Ancak bu gerilim varkaldığı müddetçe de İslâmcılığın ne olduğu konusundaki bilgilenmeyi engelleyecek hatta dumura uğratacaktır. Bir kere daha belirtmek gerekirse ne İslâmcılık bu gerilimi giderebilecek bir teorik derinliğe sahiptir, ne de Türk toplumu bu *yeni* oluşumu değerlendirebilecek bir kendi üzerine düşünme formasyonuna. Zaman zaman devletin de dahil olduğu tartışmalarda İslâmcılarla toplumun geri kalan kısmı arasındaki çatışmanın sahteliği, bu çatışmanın zeminiyle ilgilidir. O zeminde İslâmcılık hem kendi bünyesinde taşıdığı kültürel ve politik eğitim ve ögelerle, hem de devlet hâkimiyetinin dolaysız nesnesi olma konumuyla diğer toplumsal hareketlerle herhangi bir farklılık arzetmemektedir.

Bununla birlikte 80'lerin İslâmcılığı kendi ön-tarihinden özellikle *sosyolojik* olarak farklılaşmıştır. İlk elde söylenmesi gereken hareketin taşralı küçük-burjuva karakterinin tedricen kentli ve eğitimli bir özelliğe bürünmesidir. Hemen her şehirde kurulan vakıf ve dernekler, MÜSİAD vb. örgütlenmeler bu özelliğin kapitalist bir entegrasyon süreci içerisinde kendisini yeniden üretmesini sağlamanın yanısıra, hareketin *sınıfsal* istikrarının korunması konusundaki güçlü eğilimleri de belgelemektedir. *Eğitim* modernizasyon süreçlerine tâbi bütün Batılı olmayan toplumlarda olduğu gibi, Türkiye'de ve bu arada da İslâmcı hareket içerisinde siyasal seçkinlerin üretiminde önemli bir rol oynamaktadır. 80'lerde geleneksel olarak resmi toplumun taşıyıcısı olan bürokrasi içerisinde bile İslâmcı elitlere rastlanması bu açıdan şaşırtıcı değil, bilakis bu üretimin boyutlarının devlete doğru uzanması açısından anlamlıdır. Kültürel alana bakıldığında orada hem İslâmcılığın, hem de Türkiye toplumunun analizi açısından daha trajik sonuçlarla karşılaşmaktayız. Kuruluşundan bu yana

İLETİŞİM ARŞİVİ

MSP'nin meşhur Konya Mitingi 12 Eylül Darbesi'nin de gerekçeleri arasında gösterilen miting 1980'den sonra "Refah Partisi'nin gerçek yüzü" iddialarına da dayanak oluşturdu.

Türkiye Cumhuriyeti'nin bireylerin (siyasal düzeyde yurttaşların) hem birbirleriyle, hem de başta devlet olmak üzere diğer örgütlü ya da örgütsüz birimlerle kurdukları ilişkileri normatif olarak düzenleyen bir kültürel alanın yokluğu, gündelik hayat gibi kültürel üretimin dolaysız olarak tesbit edebileceği alanlardan başlayıp daha rafine kültürel etkinliklere kadar uzanan bir çerçevede *bireylerarasılığı* mümkün kılan genel ve kapsayıcı bir kültürel pratiğin oluşmasını engellemişti. Başından beri kendisini cumhuriyet esasında herhangi bir ortaklığın taraflarından biri olarak görmeyi reddeden İslâmcılık, 80'lerde büyük bir kırılma yaşadı. Toplumsal ve siyasal aidiyet, İran Devrimi'nin canlandırdığı zayıf enternasyonalist eğilimlere rağmen, "Türkiyeli olmak" ilkesi esasında yeniden tanımlanmaya çalışıldı. Siyasal alanda da İslâmcılık Türkiye'nin meselelerine karşı "mesafeli durmak" tavrını artık terketmiştir. Siyasal düzeyde RP'nin kitlesel bir parti olma yönündeki eğiliminin, partinin medyada ve devlet düzeyinde kabul edinilebilirlik düzeyini yükseltmesi yanında, partiye daha yerel misyonları üstlenmesi mecburiyetini getirmiştir. Sözgelimi İslâm kardeşliği ideali, 1994'te yerel yönetimleri "ele geçiren" RP'nin işlevleri açısından bir anlam ifade etmemektedir. "Hizmet" gibi düz bir kategori bile, müminlerden çok yurttaşlar topluluğunu dikkate almayı gerektirmektedir çünkü. İslâmî hareketin taşıdığı gerilimler, seküler kesimlerin gerilimleriyle aynı kaynaktan beslenmektedir. 21 Mart 1994 yerel seçimlerinden sonra somutlaştığı üzere, seküler kesimler "kaybetmenin", İslâmi akımlar ise "kazanmanın" gerilimini yaşamakta ve taşımaktadırlar.

İslâmcılık *toplumsal eleştiri* işlevini üstlenebilecek bir toplumsal hareket olarak, hem RP'nin, hem de radikal İslâmcılığın siyasal çizgisine karşı tavırlar üretebildiği müddetçe varkalmayı başaracaktır. RP'ye ve RP'nin sınırlarını çizdiği bir amaçlar yumağına itaatkâr bir İslâmcılık, uzun dönemde kendi içerisindeki muhalif ve radikal unsurları "pasifize" etmeyi başarsa bile, kendisini yaratan toplumsal dinamizmle organik bağını tedricen kaybedecektir. RP'nin "ehlileştirici" ve "medenileştirici" işlevini, sadece siyasal iktidara uzanmak amacıyla kullandığında, İslâmcılık Türkiye'deki diğer siyasal partilerden yapısal olarak hiçbir farklılığı bulunmayan bir partinin tahakkümüne terkedilmiş olacaktır. Nesnel olarak bakıldığında, İslâmcı hareketin siyasi bir radikalizmden kazanacağı çok az şeyin bulunduğunu söylemek gerekir. Türk toplumuyla arasındaki bağları yeniden tanımlamaya ve tesis etmeye çalışan bir hareketin, kendisini marjinal kılacak bir oluşuma kucak açmasının rasyonel hiçbir nedeni yok; buna rağmen, yalnızca bir duruma bağlı, yahut bazı özel ve kestirilemeyen gelişmelerin yaratacağı tepkisel/kitlesel kalkışmalara karşı İslâmcılığın kazandığı bağışıklığın düzeyi Sivas olaylarında sergilendiği üzere her zaman tartışmalı kalacaktır.

Bir düşünce akımı olarak

İslâmcılığın kendi ön-tarihinden toplumsal kopuşuna, entelektüel kopuşunu da eklemek zorundayız. Gerçekten de ilgi alanları, problematikleri, taşıyıcıları ve *medium*larıyla en azından 1960'dan bu yana büyüyerek gelişen düşünsel İslâmcılık, 80'li yılları en iyi karakterize eden 1983-1993 yılları arasındaki on yıllık dönemde kendi bütün tarihiyle farklılaşan bir görünüm arzetmiştir. Bu farklılığı yaratan toplumsal arkaplana yukarıda değinmeye çalıştım; ama entelektüel planda farklılığı oluşturan en önemli etken, Ruşen Çakır'ın da belirttiği gibi, siyasi angajmanları muğlak ve gevşek bağımsız bir İslâmi entelijansiyanın ortaya çıkmasıdır. İslâmcılığın kendi teorik dilini oluşturması ve bu dili hareket-içinde tüketiliyor olmanın kazandırdığı güvenceden kurtararak boyutları ve düzeyi ne olursa olsun kamuya sunması, ancak bu olguyla açıklanabilir. Bu entelijansiyanın varlığı kamuya ve kendi hareketlerine açılma mekânları çoğunlukla dergilerdir. Öyle ki geleneksel olarak faaliyetlerini sürdüren ve geleneksel iletişim mekanizma ve kurumlarını kullanan tarikatlar bile kendilerini ifade etmek ve üyeleri arasındaki dayanışmayı ve haberleşmeyi sağlamak üzere dergiye, yani modern bir vasata müracaat etmek zorunda kalmışlardır. Bunun en iyi örneği de 1983 yılında yayına başlayan, giderek gücünü kaybetmekle birlikte tarikat içi bir tür tedavülü emniyet altında tutmayı başaran *İslâm* dergisidir. Türkiye'de İslâm düşüncesini ayrıcalıklı kılan bir özellik de bu düşüncenin alımlanma mekânlarının genel kamusal hayatın ve ilginin dışında faaliyet göstermeleridir. Tarikatlar, vakıflar, cemaatler ve küçük cemaatsi öbeklenmeler, hatta cami cemaatleri, İlahiyat fakülteleri ve İmam-Hatip Liseleri, alıcıları az ama düzenli olarak yayınlarını sürdüren irili-ufaklı bir yığın dergi heterojen bir düşünce gövdesini ayakta tutmayı başarmaktadır. Ancak İslâmcılık denildiğinde, artık yapısallaşmış bir ideolojiden ya da dünya görüşünden çok, belirli entelektüellerin düşünsel faaliyetlerinin bütününü kapsayan bir oluşumu kastetmemiz gerekmektedir. Dolayısıyla üzerlerinde büyük toplumsal duyarlılıkların şekillendiği tarikatların, grupların ve örgütlenmelerin İslâmcılığın dolaysız alıcı ve tüketici kitlesini teşkil etmenin ötesinde, giderek hareket üzerindeki belirleme gücünü (kendi özneleri hariç tutul-

mak kaydıyla) kaybedecekleri düşünülebilir; yahut bütün bu oluşumlar bir biçimde kendilerini yenileyerek değişen şartlara ayak uydurmaya çalışabilirler. Nitekim hareket alanlarının *(vasatın)* değiştirilmesi ve yapay bir şekilde her grubun kendi entelektüel seçkinlerini üretmeye çalışması bu istikametteki bir gelişmeyi doğrulamaktadır.

İslâmcılığın bir düşünce akımı olarak kendi tarihinden farklılaşması bir sorgulama yahut eleştiri biçiminde gerçekleşmemiştir. Bu olgu büyük oranda 19. yüzyıldan bu yana İslâmcılık adına ortaya konulan ya da o çerçevede değerlendirilebilecek bir birikimin harf inkılabı vs. nedenlerle ulaşılamaz olmasıyla da ilgilidir. İslâmcılığa özneler kazandırma işlevini kusursuzca yerine getiren İmam-Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakülteleri'nin bu ulaşılamazlığı giderme konusundaki ataletini, sadece devletin dini denetleme konusunda gösterdiği hassasiyet ve başarıya değil, Türkiye'de sadece İslâmcılara da özgü olmayan bir düşünsel sefalete de bağlamak lazımdır. Bu nedenle İslâmcılığın kendi fikri tarihinden farklılaşması bir entelektüel hesaplaşmadan ya da derinleşmeden değil, toplumsal zordan kaynaklanmıştır.

İslâmcılığın düşünce yapısı, 1960 sonrasındaki tercüme hamlesiyle Mısır ve Pakistan'dan kaynaklanan selefî bir İslâm anlayışının izlerini hâlâ taşımaktadır. 80'den sonra da yine (özellikle İranlı yazarlardan yapılan) tercümeler vasıtasıyla şekillenen İslâmcı enternasyonalizm, radikal İslâmcılığın giderek marjinalleşmesinden sonra etkisini kısmen kaybetmekle birlikte varlığını sürdürmektedir; bu etki büyük oranda Kürt meselesinin varlığıyla ve İslâmcı çevrelerdeki algılanma biçimiyle alakalıdır. Yine İslâmî kesimlerde her zaman ilgi çeken hukuki *(fıkhî)* tartışmalar her zaman siyasal gerilimleri davet etmektedir. Bununla birlikte 1980'lerde İslâmcılığın düşünsel macerasını belirleyen iki ana süreç vardır. Bunlardan birincisi yukarıda zikredilen toplumsal zorun niteliğinden gelir; İslâmcılar Türkiye'yi yeniden tanımlamak zorunda kalmışlardır. Bu Türkiye, modernleşme yolunda belli mesafeler alınış bir Türkiye'dir ve kendisini tarihle yeniden üreten ve haklılığını tarihsel süreç içerisinde yenileyen bir düşünce akımı böylece ister istemez yaşanan bugünün, tarihsel şimdinin sorunlarıyla yüzleşmek durumundadır. İkinci süreç, Batılı dillerden yapılan tercümelerle oluşan bir süreçtir ve görece muhalif düşünürlerin modern toplumsal kurum ve değerlere yönelttikleri eleştirilerin İslâmcı kesimlerde popülerlik kazanmasını sağlamıştır. Her iki sürecin sonucu, İslâmcı düşüncenin kısa süreli bir güven tazelemesine katkıda bulunmakla birlikte, entelektüellerinden bağımsız bir İslâm düşünce bütününün hayatiyet bulmasına yardımcı olamamıştır. Batılılaşma sürecinin dolaysız bir sonucu olarak ortaya çıkan İslâmcılığın, ancak "tercüme" faaliyetleri çerçevesinde kendisini yenileyebilmesi anlamlıdır; bu aynı zamanda İslâmcılığın sık sık sarıldığı Doğu-Batı ikileminin gerçekte kaygan bir ikilem olduğunu göstermektedir; çünkü İslâmcılık kültürel olarak Batılı kavramların ve değerlerin zemininde kendisini gerçekleştirmektedir. Bu noktadan kalkarak iki hususu vurgulamak gerekmektedir. İslâmcı düşünce, tercüme yoluyla devraldığı geleneklere, düşüncelere ve kavramlara özgün herhangi bir katkıda bulunmamaktadır. 80'lerde hayli yaygınlık kazanan çeşitli dergilerde *(İslâm, Girişim, Davet, Öğüt, Mektep, Mektup, İktibas, Dünya ve İslâm)* Türkiye gerçekliği olarak kavramsallaştırılabilecek bir tartışma nesnesi hakkında kayda değer çok az metnin üretilmesi, İslâmcılığın yerellik konusundaki iddiaları konusunda da sakınımlı olmayı gerektirmektedir. Buna ek olarak teorik İslâmcılık, kendisini toplumsal ve siyasal düzeydeki gelişmelerin ve kazanımların yedeğine bırakmayı tercih ederek, bu gelişmelerin yaratacağı muhtemel sonuçlara katlanmayı da başından kabul etmiştir.

İslâmcılığın 70 ve 80'lerde Türkiye'de *intellect*ten çok *intuition*'a [sezgiselliğe] dayanan bir hareket olması, hareketin seçkinlerinin çoğunun edebiyat insanı olmasına bağlıdır. Hemen belirtmek gerekir ki bu "edebiyat insanı" ne bir *belle-lettriste* [kalem ustası] tavrına sahiptir, ne de mesleki bir bağımsızlığa. Hem konumlarından, hem de yaptıkları işin niteliğinden ötürü bu edebiyat insanları derinlikli bir düşünce yapısına yönelmek yerine, çoğunlukla tepkisel ve romantik kalan, popülist ve muhafazakâr bir dünyanın temsilciliğini yapmaktaydılar. Arada farklı bir çizgi olarak beliren Nurettin Topçu'nun öncülüğünü yaptığı *Hareket* ekolünün Anadoluculuğu (Türkiye'nin siyasal ve ekonomik bağımlılığına ve Kemalizme karşı yönelttikleri eleştirilere rağmen) İslâmcı çevrelerde bir yankı bulamamasının yanısıra, felsefî düzeyde çoğunlukla pastoral ve sentimental kalmaktaydı. Özellikle edebiyat alanında etkili bir isim olan Sezai Karakoç'un *Diriliş*'i ve Diriliş İdeolojisi, Müslüman bir bireyden çok, varoluşcu bir insan tekini çağırmaktadır. *Diriliş* İslâmcılığı muhafazakâr dünya görüşünden farklılaştırmaya çalışmasıyla kayda değerdir. İslâm'ı bir medeniyet olarak kuran ve medeniyet esasında savunan Karakoç'un etkisi, günümüzde artık sadece şair kişiliğiyle sınırlıdır.

Entelektüeller ve eğilimler

1980'ler sonrasında İslâmcılığın, hareketin toplumsal gelişimine paralel olarak ortaya çıkan entelektüeller

tarafından temsil edildiğini belirtmiştik. İsmet Özel ve Ali Bulaç hem etkileri, hem de savundukları düşüncelerin farklılığı açısından bu entelelektüellerin başında gelmektedir. Bununla birlikte modernist Fazlur Rahman'dan yaptığı çevirilerle önemli tartışmalara (örneğin tarihsel İslâm'ın aşılması gerekliliği) aracılık eden Mehmet Aydın, kendi zeminine sadık bir İslâm düşüncesinin geliştirilmesi yolunda önemli katkıları bulunan Hayreddin Karaman, Süleyman Uludağ, Mehmet S. Hatipoğlu ve Hüseyin Hatemi gibi akademik çevrelerden gelen isimlerin ehemmiyetini de teslim etmek gerekir. Ancak bu isimler, İlahiyat fakültelerinde kökleşmiş eğilimlerle değil, kişisel yönelimleriyle belirginlik kazanmakta ve tartışmalarını ancak üniversite dışına taşıdıklarında seslerini duyurabilmekteclirler. Bunun yanısıra 80'lerde özellikle edebiyat alanında etkili olan *Edebiyat* (Nuri Pakdil), *Mavera* (Rasim Özdenören, Cahit Zarifoğlu, Erdem Beyazıt, Mehmet Akif İnan) ve *Aylık Dergi* (Yaşar Kaplan) gibi mecmualar derin bir teorik girişimden çok edebiyat ve sanat alanında kutuplara ayrılmış bir Türkiye'cle, bu alanlarda Müslümanlar tarafından yürütülen faaliyetlerin gerçekleştiği zeminler olmuşlardır. Süreç içerisinde bu üç dergi ve bu dergilerin savunduğu düşünceler, öncelikle de edebiyat anlayışı ya etkisini yitirmiş, ya cla daha popüler, azami bir sanat ve edebiyat anlayışının yaygınlığı karşısında suskunluğa kapılarak, başlangıçta sahip oldukları potansiyeli tüketmişlerdir. Bu çerçevede sözgelimi "İslâmi edebiyat" tartışmaları yapılmış, ama İslâmcı kesimden ne roman, ne de hikâye türlerinde edebi ölçütlerde vasatı yakalayabilen bir atılım hayat bulabilmiştir. Belki şiir alanında nitel bir zenginlikten söz edilebilir. Ancak sonuç, bilinçsiz ve şekilsiz bir postmodern üslub, özgün hiçbir yanı olmayan eklektik bir edebiyat anlayışı, yapısal olarak bir araya gelmeyecek bütün unsurları ihtiva eden yapay ve cansız bir entelektüalizm olmuştur. Hemen belirtmek gerekirse, İslâmcılığın en tutarlı ve sürekli mekânı bu dergilerin işlevlerini kaybetmelerinden sonra, gazetelerin "köşe yazarlığı" kurumu olmuştur; bu olgu İslâmcılığın niçin kendine özgü bir derinliğe sahip olamadığını çok iyi açıklamaktadır.

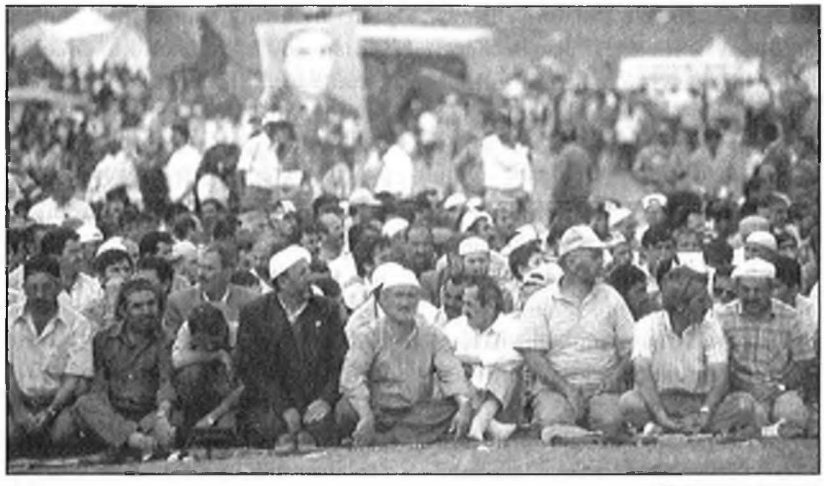
İLETİŞİM ARŞİVİ

"Tamam İnşallah" Refah Partililer'in 1994 yerel seçimlerinden önceki kampanyalarda kullandıkları sloganların başında geliyordu. RP açısından son derece başarılı geçen bu seçimlerden sonra aynı slogan 1995 seçimlerinde yıllardır İslâmın iktidarını bekleyenler için neredeyse "parola" haline geldi.

Ali Bulaç

1980 öncesinde yayınladığı *Çağdaş Kavramlar ve Düzenler* adlı kitabıyla İslâmcılığı, sosyalist ve milliyetçi dünya görüşlerinden ayrı kılmaya yönelik tutum geliştirmeye çalışan Ali Bulaç, 1980'lerde Batı'nın ve medeniyetinin tükenişi temasına bağlı olarak, İslâm'ın modern dünyada insanlara "kurtuluş" ümidini sunabilen yegâne güç olarak belirdiği argümanıyla belki popüler olarak yaygın, ancak zihinsel inşa olarak hantal bir yığın ögenin İslâmcı ideoloji içerisinde tutarlı bir şekilde eklemlenmesine katkıda bulunmuştur. Bulaç esas olarak modernitenin toplumsal ve kültürel iflâsının, yerkürenin bütününde insanlığı bir kaosa götürdüğünü, İslâm dışında bütün ideolojilerin ve dünya görüşlerinin birer ürünü oldukları moderniteyi aşabilecek bir projeyi üretememeleri arasında, çözümün değil, sorunun kendisi haline geldiklerini düşünmektedir. Bu cümleden olmak üzere bütün modern oluşumlar ve kurumsallaşmalar (örneğin milli-devlet pratikleri) değişik coğrafyalarda sorunları derinleştirmekten başka

bir şeye yaramamaktadırlar. Ali Bulaç'ın İslâm'ı tarihsel bugüne taşıma konusundaki kaygılarının en somutlaştığı tasarım, *Medine Vesikası* hakkındaki tartışmalarda vücut bulmuştur. Bulaç'ın teklifleri, ilkin İslâm'ın edilgen tarihselliğinden kurtarılması, sonra da modern zamanlara, İslâmcılığın başından beri içinde olmaktan ızdırap duyduğu moderniteye bir karşılık verilebilmesi boyutlarında önem kazanmaktadır. Çünkü böylece Peygamber'in bizzat önderlik ettiği bir tarihsel proje, Medine Vesikası, çağdaş zamanların diline çevrilmekte ve İslâm'ın sadece bir eleştirel söylem ögesi, hatta bir retorik olmaktan çıkartılarak, somut bugünün ihtiyaç ve beklentilerine cevap verebilecek bir konuma yükseltilmesi amaçlanmaktadır. Bulaç'ın savunduğu biçimiyle, esas olarak farklı dil, din, etnik köken, kültürel ve ideolojik anlayışlara sahip birimlerin, toplulukların ve hatta milletlerin kendi hukuklarına sahip çıkarak uzlaşımsal bir, "bir arada yaşama ilkesi" etrafında örgütlenmesi amacına yönelik Medine Vesikası tasarımı, İslâmcılar arasında örgütlü kesimlerden çok, Türk toplumunda olmayı anlamlandırmaya çalışan genç, okumuş ve kentli bir kesimde yankı buldu. Bununla birlikte Bulaç'ın kullandığı terminoloji ve kavramsal çerçevenin projeyi "sorunlu" kıldığını da belirtmekte yarar var: bütünüyle olumlanmasa da işlevsel kılınan modern bir dil ama bu dilin tarihsel/toplumsal arkaplanının reddi. Çünkü Bulaç'ın argümanları kendi mantıki, toplumsal ve sayısal köklerine indirgendiğinde, orada örneğin demokrasi vb. konuların kendi bağlamlarının dışına taşındığı, Vesika'nın en azından Bulaç'ın sunumlayış biçimiyle, komünüteryanizm, rejyonalizm ve federalizmle sonuçlanacak siyasal ve toplumsal doğurguları üzerinde de suskun kalındığı görülebilir. Oysa son tahlilde siyasalın belirlediği bu araçlara karşı netleştirilen bir tavrın, projeyi, bir arada yaşamayı garanti altına almak isteyen radikal demokrasi ve liberalizm gibi başka modellerden farklılaştırabileceği açıktır. Son olarak, bir arada yaşama isteği, isteğin modernliği ve yalnızca bu sıfatla –"modern" olması– gerçeklik kazanabileceği ve ancak Kantçı moral yaptırıma benzer bir "üst-ilkeye" rıza gösterildiğinde mümkün olabileceğinden, Bulaç'ın bu üst-ilkenin İslâm'la özdeşleştirilip özdeşleştirilemeyeceği konusunda sergilediği tutumun netlik kazanması gerekmektedir. Düşüncelerine derinden hâkim olan postmodern paradigmanın, böylesi üst-ilkeleri yoksayması, böylesi bir projede vazgeçilmez ve bastırılamaz birer başlangıç noktası olarak bunlara duyulan ihtiyacı ortadan kaldırmaz. Bu nedenle Medine Vesikası'nın (en azından temellendirilmesi konusunda) bitmiş değil, henüz başlayan bir girişim olarak değerlendirilmesi faydalı olacaktır.

FOTOĞRAF: MANUEL ÇITAK

Milliyetçi akımın taşıdığı "İslâmi vurgu" 80 sonrasında bir değişim yaşadı. Her iki akımın da "yükselme" dönemine girmesiyle özellikle MHP ve RP arasında hem seçim ittifakları hem de "sert tartışmalar" yaşandı.

İsmet Özel

İslâmcı düşüncenin son onbeş yıl içerisindeki belki de en özgün adı, oryantasyonunun başlangıcını sosyalist hareket ve duyarlılık içerisinde gerçekleştiren İsmet Özel olmuştur. Özel, birçok bakımlardan İslâmcılığın tipik bir temsilcisi sayılabilir. Kendinden önceki kuşaklardan Mehmet Akif, Necip Fazıl ve Sezai Karakoç gibi İsmet Özel de şair ve düşünür kimliği arasındaki gerilimleri taşımaktadır. Ancak Özel'in kişiliğinde bu iki kimlik, biri diğerini ezmeyen ve bir diğerine öncelik tanımayan kırılgan bir uzlaşımla birlikte yaşamaya devam etmektedir. Şiirlerinde yalınkat bir entelektüalizme rastlanmadığı gibi, düşünceleri de birçok İslâmcı entelektüelin aksine poetik değildir. Fikirlerini "köşe yazarlığı" kurumu aracılığıyla ve bu kurumun içerisinden iletmeyi deneyen İsmet Özel, böylelikle İslâmcı düşüncenin bir haberleşme aracı olarak gazeteyle dolayımlanan medyatik kaderine ortak olmakta, ancak, diğer yandan Adorno'nun "epistemolojik aristokrasi" dediği bir tutumu benimseyerek, hem seslendiği kitlenin yaygın olmasını amaçlamakta, hem de bireysel tercihlerini öne çı-

kararak bu kitleye karşı eğitimsel diktatörlüğünü ilân etmektedir.

İslâmî hareketin teorik oluşumunu 80'lerin sonuna kadar neredeyse tek başına belirleyen bir metin olan *Üç Mesele*'den bu yana Özel, kendine özgü bir düşünce dünyasının teorik nesnelerine ancak kendine özgü bir kavramsal çerçeveyle oluşturulabileceğini savunmakta, böylelikle İslâmcıların entelektüel donanımında etkili olan başat kavram ve düşüncelere karşı (teknik, medeniyet, yabancılaşma, bilim, devlet vb.) eleştirel ve mesafeli bir tutum takınmaktadır. Batı'nın kendi içinde bir bütün oluşturduğunu iddia etmesine rağmen, Özel'in yazılarında, en azından siyasal ve felsefi Batı arasında bir ayrımın varlığına tanık olunmaktadır. Bu ayrımın işlevsel kılınmasıyla birlikte Özel, kendi düşüncelerini temellendirmek üzere Batılı düşünür ve düşüncelere müracaat etmekten kaçınmamaktadır. Yazdıkları genellikle İslâm'ın dışsal sorunlarını açımlamaya girişmekle birlikte, Özel, İslâm'ı herşeyden önce bir ontolojik bir güvenlik ve kurtuluş alanı olarak görür. İslâm dünyaya ve topluma seslenmeden önce, Varlığa seslenir. Her insan teki, Varlığın mekânı olarak bu seslenişe kendisini hazırlamalıdır. Özel'in, İslâm anlayışını elitist kılan, kendi bireyselliğini cemaatçi bir hareket içerisinde bağışlatmak değil, Müslümanlığın bireysel bir yetenek ve yeterlilik hâli olarak kavranılmasıdır. Bu kavrayış biçimi için İslâmî felsefî geleneğin elverişsizliği, bir taraftan gelenek eleştirisine, diğer taraftan da İslâmdışı birikimlerin değerlendirilmesine yol açmaktadır. Özel, böylece hem İslâm, hem Batı düşünce geleneğini kendine özgü bir yöntemle yeniden kurmakta, İslâmcı düşünceyi belirleyen ana ikilemlerden birisi olarak varlığını sürdüren sığ bir Doğu/Batı ikilemini de aşmaya çalışmaktadır.

Bütün bunlara rağmen Özel'in düşüncelerinin İslâm'ı Türkiye'de hegemonik bir güç olarak kurmak biçiminde ortaya çıkan siyasal bir boyutu da vardır. Bu hegemonyanın haklılaştırılması, Özel'in özellikle son yıllardaki yazılarında ortaya koyduğu bir tavrı da açıklamaktadır: çünkü o, ancak Müslüman olunarak Türkiye üzerinde düşünmeye yeterli hale gelinebilir, Türkiye'nin meselelerine sahip çıkılabilir inancındadır. Özel, kendi ideolojik çizgisini, bu düşüncenin kurumsallaşmasıyla özdeşleştirmiş gözükmektedir, öyle ki İslâmcı çevrelerde oldukça rağbet gören çoğulculuk, bir arada yaşama vb. tartışmalara katılmayı reddeder ve bu tartışmaların, İslâmî harekete yönelik blokajlar olarak görülmesi gerektiğini savunur. Yalnızca Müslüman olunarak toplumsal meşruiyetin sağlanabildiği bir coğrafyada, milliyetçilik ya da sosyalizm birer düşünsel akım, siyasal proje ya da teklif olarak değil, bir toplumla düşünce etkinliği arasındaki organik bağı koparmaya yönelik hareketler olarak değerlendirilebilir.

Düşünceleri ve entelektüel kimliği ne kadar özgün olursa olsun, Özel'in İslâmcı hareket içerisinde belirginlik kazanan bir çizgi oluşturamamış olması, giderek İslâmcılığın ideolojik platformunda etkisine nisbetle daha az etkili olması sonucunu doğurmuştur. Bununla birlikte, Özel'in öne çıkartmaya çalıştığı İslâm tahayyülü, ayrı bir gövde teşkil etmemesine rağmen, İslâmcılığın, daha radikal grupların temsil ettiği taşralı püriten bir popülizm ve daha muhafazakâr kesimlerin savunduğu uyumlu siyasal liberalizmden farklılaşmasına katkıda bulunmuştur. Yıllardır mütefekkir kimliğini, bu kimliğe uygun ortamlarda sergileyememenin düşüncelerinde yarattığı yarılmaya karşı Özel'in, somut toplumsal gelişmelerdeki kazanımları, derinlikli bir söylemin oluşturulmasına tercih ettiği gözlemlenmektedir.

İslâmcılığın geleceği

İslâmcılık, tarihsel olarak Batılılaşma sürecinin dolaysız sonuçlarından birisi olarak ortaya çıktı; imparatorluğun çöküşüne ve yeni bir toplumsal düzenin kuruluşuna tanık oldu. Cumhuriyet'le birlikte üzerinde durduğu zemini kaybetti; yaşayan, somut ve canlı bir deneyim olma niteliğini kaybederek Cumhuriyet'in aşmaya çalıştığı ideolojilerden birisi haline geldi. İslâmcılığın 1980 sonrasındaki canlanması, aynı Cumhuriyetin restorasyonunu üstlenen askeri rejimin milliyetçi ve sosyalist hareketleri bastırmasıyla da ilgilidir. Bu tarihten sonra toplumsal hayatın bütün alanlarında etkisini giderek daha güçlü bir şekilde hissettiren meşruiyet krizi, Cumhuriyet'in birer tarihsel veri haline dönüştürdüğünü sandığı ideolojilerin hayat bulmasında en önemli etken olmuştur. Tarihsel İslâmcılık, bir imparatorluk vizyonu çerçevesinde inşa edilmişti; günümüzde ise İslâmcılık ister istemez daha yerel, o nedenle de kültürel olarak daha gergin. Bu İslâmcılığın geleceği, kendi toplumsal gelişimini denetleyebilecek ve anlamlandırabilecek bir entelektüel formasyona sahip olup olamayacağı olgusuyla belirlenecektir. Hareketin politik büyümesinin yarattığı güven, nesnel-düşünsel bir karşılıktan yoksun olarak varolmayı sürdürdükçe, bu istikametteki bir gelişmenin vücud bulması zayıf bir ihtimal olarak kalmaktadır. Toplumsal olarak yapılması gereken, İslâmcılığın kendisini daha iyi ifade etmesini sağlamak ve hatta aynı kamusal kanalları kullanarak buna zorlamak, buna karşılık İslâmcılığa yönelik toplumsal kaygının giderek bir bilgilenme, bilinçlenme haline dönüşmesine katkıda bulunmaktır.

Milliyetçilik

TANIL BORA

1990'larda Türkiye toplumunu saran milliyetçilik, bütün siyasal ideolojileri etkisine alan bir zihniyet kalıbı haline geldi. Öncesinde, milliyetçiliğin iki ana mecrasından sözedilebilir: Devletin kendi meşruiyetini güvenceleme aracı olarak işlediği resmi milliyetçilik ile MHP'nin temsil ettiği radikal milliyetçilik... 90'larda her iki mecra hareketlendiği gibi yeni milliyetçilik söylemleri cle ortaya çıkmıştır. Bu yazıda, "eski" ve "yeni" milliyetçilik biçimleri ile bunları ortaya çıkartan koşullar irdeleniyor.

12 Eylül dönemi ve resmi milliyetçilik

12 Eylül rejimi milliyetçiliği, otoritesini ve meşruiyetini güvenceleyecek, halktan mutlak uyum ve itaat isteyen bir "birlik ve beraberlik" ideolojisi olarak geniş biçimde kullandı. Zaten darbenin açıklanan hedefinin "iç ve dış düşmanlar" olması, bastırılması öngörülen gruplara ve düşüncelere karşı girişilen harekâta "milli" bir iddia kazandırıyordu. 12 Eylül rejimi döneminde milliyetçi simgelerin, sloganların kullanımı olağanüstü arttı. Askeri yönetim altında ordunun alışkanlıklarının tesiriyle, iyice hamasi bir milliyetçilik dili ve törenselliği kamu hayatına damgasını vurdu. Ordunun ve devlet elitinin milliyetçilik anlayışı, devletin bekası (varkalması) meselesine odaklıdır. Dağılan imparatorluğun bakiyesi üzerinde kurulmasından doğan, iki dünya savaşı arasındaki otarşist dönemin, ardından da anti-komünist Soğuk Savaş ideolojisinin körüklediği ağır bir tehdit algılaması ve beka kaygısı, Türk milliyetçiliğinin önemli karakteristik özellikleridir. 12 Eylül'ün kendisini devlete yönelen "iç ve dış tehditlere" karşı bir müdahale olarak meşrulaştırması, bu odaklanmayı destekledi. Güçlü tehdit algılamasının ürettiği teyakkuz ruh hali ve ordunun hiyerarşik toplum tasarımı, resmi milliyetçiliğin devlet-merkezli tasavvurunu da pekiştirdi. Milli Güvenlik Kurulu'nun *Devlet'in Kavramı ve Kapsamı* (1990) başlıklı bir yayınında "millet"in "devletin öğelerinden biri" olarak tanımlanması, veya resmi tekerlemelerin en gözdelerinden olan "devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü" terimi, devleti yüceltip milleti ona tabi kılan bu devlet-merkezli milliyetçilik anlayışının ikrarıdır. Bu özelliği resmi milliyetçiliği popülerlikten uzaklaştırır, soğuk ve yapay kılar. 12 Eylül döneminde tepeden aşağıya estirilen milliyetçilik rüzgârı da, baskıcı askeri rejimle özdeşleşmesi yanında bu soğukluğu nedeniyle de güçlü ve kalıcı bir yankı bulamamıştır.

1990'larda resmi milliyetçiliğin yeniden ivme kazandığı görüldü. Siyasal söylemde resmi milliyetçilik kalıplarının ezbere tekrarı yoğunlaştı. Türk bayrağı ve Türkiye haritasının teşhiri yaygınlaştı. Otomobil plakalarına Türk bayrağı vinyeti iliştirilmeye başlandı. Ay-yıldız kolye ve rozetler, neredeyse en yaygın takı haline geldi. Futbol stadlarında artık sırf milli maçlarda değil her lig maçı öncesinde seyirciler İstiklâl Marşı söylemeye başladılar. İslâmcı hareketin yükselmesi ve RP'nin bazı radikal sözcülerinin Atatürk'ü sorgulayan çıkışları, resmi milliyetçiliğin repetuvarında Atatürk imgesini öne çıkardı. Logolaşan Atatürk portresi her yerde görünür hale geldi. 1994 ve özellikle 1995'te 23 Nisan kutlamaları, "devlet töreni" geleneği kırılarak, pop müzik sanatçılarının katıldığı bir "halk şenliği" havasına büründü. Repertuvarının böylelikle yaygınlaşmasıyla, resmi milliyetçilik daha "sivil" bir görüntü kazandı. Nedeni, bu kampanyanın başta medya olmak üzere "sivil" müteşebbislerce taşınması ve aşağıda değinilecek olan başka milliyetçilik yaklaşımlarınca (liberal, Kemalist ve ül-

FOTOĞRAF: MANUEL ÇITAK

Derinleşen Kürt Sorunu'na endeksli olarak da yükselen ülkücü hareket Erciyes Yaylası'ndaki geleneksel yıllık toplantılarda "Gövde gösterileri" yapma fırsatı buldu. Bu toplantılarda tüm uyarılara rağmen Alpaslan Türkeş bölgeye geldiğinde "havaya ateş açarak selamlama" engellenemedi.

kücü) da desteklenmesiydi. Ancak bu görüntü, resmi milliyetçilik ideolojisinin özünde bir değişiklik veya "yumuşama" anlamına gelmiyordu. Zira sözkonusu gelişme, yine, devletin güçlü bir tehdit algılamasına karşı tepkiye yaslanıyordu ve otoriter bir "milli birlik ve beraberlik" dayatmasının emrindeydi. Bu kez tehdit öncelikle Kürt meselesine, yanısıra İslâmcılığın yükselişine bağlıydı. Bunlarla da ilintili olarak, "globalleşme" tartışmaları altında ulus-devletin çağını doldurduğuna savının gündeme gelmesi, devlet-odaklı milliyetçiliği savunmacı bir reaksiyona sevketmişti.

1990'larda gündeme giren globalleşme süreci, öyle görünse de aslında paradoksal olmayan bir biçimde, milliyetçiliği körükledi: İki kutupluluğun çöküşüyle birlikte bölgesel askeri ihtilâfların mümkünleşmesiyle; azınlık ve insan hakları konularının diplomatik materyal haline gelmesiyle; uluslarüstü süreçlerin ve iktisadi -ve coğrafi- yeniden-yapılanmanın milli devlet yapılarını sarsmasıyla... Bu etkenlerin milli devleti değişmeye çağıran meydan okuması, Türkiye'nin hükümranlığını sarsmaya ve onu parçalamaya dönük "ezeli" tehdidin türevi olarak algılandı; böylece beka kaygısını körükledi. 1980'lerin sonlarından itibaren Türkiye'nin birinci sorunu olan Kürt meselesi kuşkusuz bu algılamanın güçlenmesinde merkezi konumdadır. Öncelikle Türkiye'yi bölmeye veya zayıflatmaya dönük bir komploya indirgenen Kürt meselesiyle ve insan haklarıyla ilgili uluslararası müdahaleler; Osmanlı'yı çökerten Batı nüfuzuna ve imparatorluk yıkıntıları üzerinde yaşayabilir bir yeni devlet kurulması umudunu -geçici olarak- gömen Sevres anlaşmasına uzanan bir tarihi komplonun parçası gibi yorumlanabildi. Bu doğrultudaki yorumlarla, "kendisinden başka dostu olmayan" ve sürekli haksızlığa uğrayan bir Türk kimliği inşa edildi. Türkiye'nin çevresindeki çatışmalarda (Azerbaycan, Çeçenistan, Bosna) özdeşleşilen Müslüman kimlikli tarafların mağduriyeti de, bu Türk kimliğine ciro edildi. Yaşanan hızlı toplumsal değişim ve çözülme sürecinde tutamaksızlaşan kitlelerin ruh haline hitap eden bir kimlik kurgusuydu bu.

Tehdit algılamasındaki ve beka krizindeki bu kabarma, bir özgüven parlamasının ardından gelmişti. 80'lerde Yeni Sağ ekonomi politikalarla sağlanan sermaye birikimi, global sermayeyle eklemlenmede alınan mesafe, kimi öncü sektörlerde kaydedilen gelişme, tüketimin modernleşip yaygınlaşması, Türkiye'nin -popüler medya yorumcularının deyişiyle- "dünyanın 1. ligine" çıkacağı umudunu doğurmuştu. Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusu sırasında esen hava, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri göz dikilen "muasır medeniyet seviyesine" erişme yani Batı'nın bir parçası olma hedefine artık ulaşıldığı hissini yaydı. Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle bağımsızlığını kazanan Türki cumhuriyetlerin vaadettiği ufuklar bu hissi pekiştirdi. Resmi ve yerleşik milliyetçiliğin bakış açısından bir hinterland gibi değerlendirilen Türki cumhuriyetlerin tarihsel ve kültürel mirası, Türkiye'nin Batı'ya bağlanmasının ek bir garantisi sayıldı. Türkiye'nin özgün kimliği, Batı'nın o coğrafyaya açılmasını sağlayacak köprü olacaktı. Turgut Özal, dönemin iyimser ve özgüvenli rüzgârlarının da simgesiydi. Özal, Türk sağ politikacılarının "büyük Türkiye", "güçlü Türkiye" lâfızlarını görece gerçekçi bir bağlamda yineleyebilme şansına erişti; üstelik bu lâfızların üstüne "21. asır Türk asrı olacaktır" gibi iddialı bir şiar da bindi. Özgüven ve iyimserlik havasının zayıflayıp beka kaygısının kabarmasına geçişin eşiği, Körfez Savaşıydı. Türkiye'de Körfez Savaşı, prestij -ve coğrafya- açılarından "büyüme" hesapları ile, çevredeki tehdit çemberinin daralacağı ve gerek bölgede ge-

rekse ülkede Batı hegemonyasının pekişeceği kaygıları arasında gidilip gelinerek yaşandı. Savaştan sonra Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti nüvesinin oluşması, üstelik Türkiye'deki Kürt milli hareketinin yeni bir ivme kazanması, karamsarların ve radikal milliyetçiliğin sesini yükseltti. Kürt sorunundaki politikası "askeri çözüm" taassubuna sıkışan ve "demokratikleşme" programı bu politikanın ambargosu altında kalan Türkiye'nin Avrupa platformlarında karşılaştığı baskı, milliyetçi tasavvuru yeniden içe kapadı. Türkiye'nin Türki cumhuriyetlerin lideri misyonunu sanıldığı kadar kolay elde edemeyeceğinin anlaşılması ve 90'ların ortasına doğru girilen ekonomik kriz de, milliyetçi özgüveni sarsarak içe kapanmaya yolaçan etkenlerdi. Emperyal veya irredentist (yitirilmiş toprakları yeniden ele geçirmeyi kuran) hayalleriyle bölünme korkusu arasındaki gerilimin sonucu, dengesiz ve şizofrenik bir milliyetçilik bilinci oldu. Türk milli kimliğinin Batı'ya bakışında billurlaşan "aşk-nefret" ikilemi (Batı gibi olma özlemi - Batı'ya üstünlük sağlama arzusu), bu bilinç ve ruh halinden destek alarak milliyetçi heyecanın motoru olmayı sürdürdü.

Liberal milliyetçiliğin oluşumu

80'lerin sonlarındaki özgüven esintisinin izlerini taşıyan ve milli çıkarı globalleşme sürecine eklemlenmekte gören liberal bir milliyetçilik anlayışı, 90'larda da gelişmesini sürdürmüştür. Bu anlayış, kentli yeni orta sınıfların yükselen kesimlerinde, büyük sermayenin uluslararasılaşan sektörlerinde ve medya elitinde etkili sözcüler buldu. Kemalizmin "çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma" hedefine odaklanan liberal milliyetçilik anlayışı, bu hedefin merkezine de ekonomik başarıyı koydu. Bu performans, global zaferinin tescil edildiği varsayılan liberal ekonomiye uyum şevkiyle ve yeteneğiyle ölçülmekteydi. Turgut Özal'ın simgesi olduğu "serbest piyasa" güzellemesi, liberal milliyetçiliğin "milli gurur" tasvirinin hamınaddesini oluşturdu. "Türk insanı"nın ekonominin serbestleşmesiyle açığa çıkan girişim enerjisi, en değerli milli haslet olarak yüceltildi. Global piyasaya eklemlenme düzeyi ve tüketim kültürünün gelişmesi, "muasır medeniyet seviyesi"nin, "evrensel kültür"ün temel ölçütü sayıldığından; "eski" milliyetçiliğin "Yerli Malı Türkün Malı, Her Türk Onu Kullanmalı" şiarı yerini, liberal yeni-milliyetçiliğin "Paris'te, Washington'da karşımıza çıkan markaları İstanbul'da da görmekten", "evrensel alışveriş ve vitrin estetiğini" yakalamaktan duyduğu gurura bıraktı.

İLETİŞİM ARŞİVİ

Türk bayrağının tişört, kazak haline gelmesi de 90'ların başına rastlar. Atatürkçülük'le içiçe geçen bir pop milliyetçiliğin en sık görüldüğü yerlerin başında pop müzik konserlerinin gelmesi de kaçınılmazdı. Tüm şarkıcılar Atatürkçü'ydü ve istisnasız herkes Türkiye'yi "çok ama çok" seviyordu.

"Muasır medeniyet seviyesine ulaşma" ülküsünü piyasa hayranlığına uyarlayan liberal milliyetçilik, modern yaşam tarzını "tutturma" yeteneği temelinde bir kültürel kimlik tanımladı. Dünyaya açıklık, hayattan zevk almaya tutkunluk, şehirli kültürüne vakıf olma, bilgisayar ve İngilizce gibi bilgi toplumu donanımlarına hakimiyet türünden kültürel kimlik unsurları, yeni bir milli kimlik tanımının da ipuçlarını veriyordu. Bu "yeni" ve "modern" Türk kimliği, savunucularınca "Euro-Türk" (Avrupa Türk'ü), eleştirenlerce seçkinciliğine atıfla "beyaz Türk" olarak tanımlanmıştır. Kimi tasvirlerde bıyıksız, beyaz tenli, uzun boylu, "güzel" fiziki görünümüyle de methedilen şehirli, yetenekli, donanımlı "yeni Türk" imajı; köylü, "geri" ve "medenileşmemiş" özellikleriyle Kürtlere dönük bir aşağılamaya ve dışlayıcılığa dayanak olabiliyor.

Gündelik hayata ve popüler kültür alanına dönük yoğun söz ve imge üretimiyle geniş bir menzil edinen liberal milliyetçilik söylemi, narsist ve hazcı karakteri ile, bir yandan resmi milliyetçiliğin soğukluğuna, diğer yandan radikal milliyetçiliğin fanatizmine mesafeleniyor. Bunların eskimişliğine karşılık kendisini 21. yüzyıla uygun milliyetçilik biçimi olarak takdim ediyor: Komplekssiz, biçimci olmayan, popülizm ve köylülükten kopmuş, milli fedakârlığı mazohizme dönüştürmeyen "gerçek" milliyetçilik... Liberal milliyetçilik yaklaşımının sözcüleri, Kürt Meselesi ve "bölünmez bütünlük" gibi hassas konularda resmi ve geleneksel milliyetçiliğin tabularına riayetten geri kalmazken; "Anayasal vatandaşlık" tartışmasını veya "Türk milliyetçiliği" yerine "Türkiye milliyetçiliği" terimini destekleyerek daha esnek ve liberal bir milliyetçilik yaklaşımını hâkim kılmaya çalışıyorlar.

"Anayasal vatandaşlık" "Türkiye milliyetçiliği"

Türkiye'nin resmi milliyetçiliği olan "Atatürk milliyetçiliği", kuruluşundan itibaren, vatandaşlık ve toprak/vatan bağı esasına dayalı ("Fransız tarzı") bir millet kavramıyla etnik kimliğe dayalı bir millet kavramı ("Alman veya Doğu Avrupa tarzı" milliyetçilik) arasındaki iç gerilimini bir dengeye kavuşturamamıştır. Ziya Gökalp'in kültürel kimliğe yaslanan Sentez'i, Osmanlı vatanseverliğinden devreden, vatandaşlığa dayalı milliyetçilik anlayışı ile; Rusya kökenli Türklerin öncülük ettiği, milletin ezeli-ebedi varoluşsallığını ve biricikliğini yücelten milliyetçilik anlayışının son derece hassas bir dengesine dayanmıştır. Atatürk'ün enflasyonist bir şekilde kullanılan "Ne mutlu Türküm diyene" vecizesinin anlamındaki muğlaklık, bu hassas dengenin -veya dengesizliğin- en belirgin örneğidir.

Kürt kimliğinin yanısıra başka etnik ve kültürel kimliklerin de kendini kabul ettirme uğraşı içine girdikleri 80'li ve 90'lı yıllarda; resmi milliyetçiliğin bu muğlak dengesi iyice sarsıntıya girdi. Devlete esas olan milli kimlik tanımının açıklığa kavuşturulması gereği acilleşti. Radikal (ırkçı-Türkçü) milliyetçilik, bu kimliğin etnik anlamda Türklük olarak belirlenmesi doğrultusunda tavır geliştirdi. Buna karşılık sosyal demokrat ve liberal eğilimli bazı çevreler, milli kimliği ırki-etnik kökenle değil, bir kader ortaklığını ve müşterek ülkeyi tanımlayan Anayasal çerçeveye bağlılıkla temellendirilmesini savundular. Böyle bir anlayışın ürünü, "Türk milliyetçiliği" yerine "Türkiye milliyetçiliği" olacaktı. Cumhurbaşkanlıkları döneminde Özal ve Demirel ve Başbakan Tansu Çiller, "Anayasal vatandaşlık" ve "Türkiye milliyetçiliği" yaklaşımının tartışılmasına dönük ihtiyatlı çıkışlar yaptılar. Ancak bu ürkek çıkışlar geçici oldu ve kapsamlı bir tartışmaya dönüşemedi.

Kemalist ulusçuluk

Resmi milliyetçiliğin vatandaşlık ve toprak/vatan esasına dayalı "hümanist ve evrenselci" kolu, 60'ların ve 70'lerin sol-Kemalist ulusçuluk söyleminde ifadesini bulur. Ne var ki bu söylem de Türk milliyetçiliğinin -başka milliyetçi akımlara göre daha da dengesiz olan- ikili karakterini görmezden gelir. Milli devletin (Ermeni ve Kürt meseleleri gibi) tabuları ve resmi milliyetçiliğin ırkçı yönelimleri konusunda tartışmaya kapalıdır. Kemalist ulusçuluğun başka milliyetçi akımlara benzemezliğincleki ısrarıyla, milliyetçiliğin özcülük ve biriciklik ideolojisini oldukça "fanatik" bir şekilde yeniden üretir. 60'larda ve 70'lerde Kemalist ulusçuluğun ana ilkesi ve "sol" iddiasının da temel dayanağı, anti-emperyalizm ve bağımsızlıkçılıktı. 90'larda ana ilkesel dayanak olarak laisizm öne çıktı. Milliyetçilik hem laisist tepkiyi popülerleştirmek, hem de "şeriat tehlikesi" karşısında devlette ve orduda tutamak bulmak açısından işlevseldi. Kemalistler, Atatürk imgesinin olağanüstü yaygın kullanımına ve "Ata"nın yeniden-kutsallaştırılmasına yaslanarak, ulusçuluk üzerinden güçlenme şansı aradılar.

Kemalist ulusçuluk, İslâmcılığa ve Kürt muhalefetine karşı devletin ve ordunun politikasını oldukça enerjik biçimde desteklemesiyle resmi milliyetçiliğe bağlanırken, uluslaşmanın modernleşme boyutunu vurgulayışıyla liberal milliyetçiliğe açılır. Kemalist ulusçuluk söylemi, milliyetçiliği, esasen laikleşme ve modernleşme sürecinin taşıyıcısı olarak anlamlandırır. "Ulusçuluk" sözcüğünün tercih edilmesi de yorumu yansıtır: Modern "ulus" sözcüğüyle, Osmanlı'da dinsel cemaati belirten "millet" sözcüğünün ümmet kavramına açılımı kapatılır. Laikliğin milliyetçi söylemin taşıyıcısı olması, Kemalist ulusçulukla resmi milliyetçiliğin tarihi arasındaki temel müşterektir. Milli devletin inşasında milliyetçilik, kutsallık tekelini devraldığı clini ikame etmeye dönük bir yol izlemiştir. Dini "millileştirme" çabaları, bu arzunun daha açık ifadesidir.

FOTOĞRAF: MANUEL ÇITAK

Ülkücü akım özellikle 90'larda bir de "poplaşma" evresi yaşadı. Bozkurtlu, üç hilalli rozetler; kolyeler; flamalar ülkücü harekete tam olarak bağlanmayanlarca da kullanıldı.

Kemalist ulusçuluğun Aleviliğe sempatisi de, Alevilerin laikliğe yatkınlığına dair yorumlar yanında, onun "özgün Türk İslâmı" olarak yüceltilmesine bağlıdır. (Burada bir parantez açarak şunu belirtmek gerek: Bilhassa Kemalist ulusçuluğun milliyetçiliğe İslâmcılığa karşı bir güç olarak başvurmasına karşılık, Türkiye'de İslâmcılık da milliyetçi ideolojiden arınmış değildir. Türkiye'nin İslâm dünyasının ve birliğinin alternatifsiz önder adayı olarak tasarlanması, düşman figürlerinin ırkçı tasviri, "Batı" karşısında köklü bir ksenofobi (yabancı korkusu) ve güçlü "milli kalkınma" ideolojisi; Türk İslâmcılığının düşünce dünyasındaki milliyetçi unsurlardır.) Öte yandan Kemalist ulusçuluğu liberal milliyetçilikten uzaklaştırıp kısmen resmi milliyetçiliğe yaklaştıran bir yönü, "globalleşme" süreci karşısında duyduğu kuşkudur. Bu tepki, dizginsiz piyasa ekonomisi karşısında duyulan tedirginliğin yanında; "globalleşme"nin "karşılıklı bağımlılık" şiarının gizlediği hegemonya ilişkilerine karşı "anti-emperyalist" refleksleri yansıtır. Sözkonusu tedirginlik, "sol" imalarına mukabil, milli devletin otoriter statükosunun desteklenmesine de yaramaktadır.

Radikal milliyetçilik: Türkçülük, ülkücü akım

Türkçülük-Turancılık, 30'lu ve 40'lı yıllarda, resmi Atatürk milliyetçiliğinin ırkçı-etnisist yönelimlerini uç noktasına götürerek oluşturulmuş faşist bir ideolojidir. Bütün "Türklük dünyasına" göz dikmesiyle resmi milliyetçiliğin vatancı/Anadolucu çizgisinden ayrılır. Organik, homojen ve otoriter toplum kavrayışı açısındansa resmi milliyetçilikle arasında sadece ılımlılık-aşırılık farkı görülebilir. Türkçü-Turancı akımla resmi milliyetçilik arasındaki gerilimli ilişki, Nazi Almanya'sıyla işbirliği ihtimalinin sönmesinin ardından 2. Dünya Savaşı sonlarında kopmuş ve Türkçü akım marjinalleşmişti. 1960'larda, Türkçü akımın mirasını milliyetçi-muhafazakâr anti-komünizmle eklemleyen Türkeş'in biçimlendirdiği MHP ve ülkücü hareket, yeni bir mecra açtı. İdeolojik düzeyde ırkçı etmenler gerilecli, kültürel-tarihsel özcülüğe ve kimliğe dayalı yeni bir milliyetçilik söylemi gelişti. 1970'lerde hızlanan bu gelişme, 80'lerde milli kimliğin birincil hatta asli unsuru olarak İslâmın öne çıkartılmasına vardı. Bu dönemde pan-Türkist motifler de fluladı. 90'larda, bağımsızlaşan Türki cumhuriyetlerin canlandırdığı hayallerle ama özellikle Kürt milli hareketine karşı kabaran reaksiyoner milliyetçi dalgayla birlikte yeni bir dönüm yaşandı. Ülkücü hareket, gerek pan-Türkizmin eski savunucusu sıfatıyla, gerekse Kürt "bölücülüğüne" karşı devlete manevi ve maddi destek vermesiyle, resmi milliyetçilikle ilişkisini rehabilite etti ve hem devlete hem de siyasal yelpazenin merkezine yaklaştı; kitlesel ve popüler bağlarını da güçlendirdi.

Bu gelişmesi içinde ülkücü hareket yeniden-Türkçüleşmeye yöneldi. 1970'lerden beri marjinalleşmiş olan Türkçü-Turancı edebiyat canlandı. Türk mitolojisine ve eski Türk tarihine yapılan göndermeler çoğaldı. Eski ("ilk") Türklüğün totemi olan bozkurt sembolü yeniden itibar kazandı. Eli yumruk yapıp işaret ve küçük parmakları kaldırarak verilen bozkurt selâmı yaygınlaştı; tribünlerde, konserlerde görülen popüler bir işarete dönüştü. İslâm milli kimliğin ikincil bileşenlerinden birisi konumuna indirgendi. Böylece ülkücü milliyetçilik geleneksel tabanının sınırlarından taştı. Taşralı veya taşra kökenli muhafazakâr gençlik çevreleriyle sınırlı kalmayıp, şehirli üst-orta sınıf modern gençlik içinde de sempatizan bulmaya başladı. Ülkücü-Türkçü simgelerin "poplaşması" ve ülkücü hareketin gençlik tabanındaki modernleşme eğilimi, bu akımla liberal milliyetçiliğin rüzgârı arasında da bir etkileşimin yolunu açtı. Beri yandan ülkücü milliyetçilik, bilhassa Kürt meselesi dolayısıyla devletle özdeşleşmesine koşut olarak ve İslâmi kimliğini ikincilleştirmesinin yardımıyla; Atatürkçü ideolojiyle de yakınlaşıp "şeriatçiliğe ve bölücülüğe" karşı bir "resmi alternatif" görünümü edindi.

Milliyetçiliklerin mücadelesi Milliyetçiliğin hegemonyası

Milliyetçiliğin alabildiğine canlandığı bir ortamda, değişik milliyetçilik söylemleri arasında hem mücadele yoğunlaştı hem de karışmalar, kaynaşmalar çoğaldı. Milliyetçiliğin sözel-simgesel evreninin popüler kültür alanını kaplaması, çok çeşitli ve çarpıcı eklemlenmelere yolaçtı. "Sol" ve "sağ" bilinen konumlar milliyetçilik temelinde bitişebildiler. Pekçok milli simge "pop" armalara dönüştü, böylece özgül bir siyasi anlamdan görece bağımsız olarak taşınabilir hale geldi. Milliyetçi söylemlerin çokluğu ve üstüste binmesi, herşeyden önce, büyük bir milliyetçi gürültüyü doğurdu. "Gerçek" ve "doğru" milliyetçilik anlayışını temsil etme iddiasındaki söylemler arasındaki rekabetin artırdığı gürültü; sonuçta milliyetçi düşünce kalıplarının siyasal ve gündelik hayat üzerinde baskı kurmasını getirmiştir. Her tür siyasal karşıtlığın "düşmanlık" ve "vatana hıyanet" boyutunda dramatikleştirilmesine, tartışmanın "milli birlik ve beraberlik" baskısı altında boğulmasına, soğukkanlı düşünme yetisinin milliyetçi hamaset şatafatına kurban gitmesine elverişli bir ortam oluşmuştur. 1990'lı yılların ortasında milliyetçilik, Türkiye'nin manevi ikliminde, ufuk daraltıcı bir basınç oluşturmaktaydı.

Sol

ÖMER LAÇİNER

Türkiye'deki siyasal yelpazenin gerek ideoloji-program, gerekse destek alınan, temsil edilen sınıf ve kesimler açısından Batı'nın "klasik" şemasına benzer hale gelmesi 1970'li yıllarda gerçekleşti.

1950'lerde hızlanan iktisadi gelişme, Batı'da sanayi devrimi ve kapitalizmin yarattığı üretim ve mülkiyet ilişkilerinin Türkiye'de de egemen hale gelmesini sağlarken, 1960'lı yıllar bu gelişmenin siyasal-toplumsal sonuçlarının da dışa vurduğu yıllar oldu. Bu dönem aynı zamanda anti-emperyalist, anti-kapitalist ideolojilerin, kitlesel hareketlerin öğrenci-aydın etkinliklerinin sürüklediği bir dünya ölçeğinde bir fikri canlılık süreciydi de.

Bu konjonktürde ve bu koşullar altında, "TC devletini kuran" parti olarak bu kuruluş felsefesini benimseyen nüfuzlu toplum kesimlerinin ve özellikle de bürokratik aygıtın temsilcisi sıfatıyla bir "devlet partisi" konumunda olan CHP, "ortanın solu"nda olduğunu ilan ederek, siyasal yelpazenin Batılı normlara göre adlandırılması çığırını fiilen açtı. Gerçi sol ve sağ nitelemeleri daha önce de yer yer kullanılabilmekte ve örneğin 1963'te TİP, sol/sosyalist kimliğini bildirerek kurulmuş ise de; CHP'nin ilanı ile birlikte öteki partiler de pozisyonlarını ilkin bu kavramlara göre belirlemeye başladılar.

Ancak, yukarda işaret edilen koşullar ve konjonktür bağlamında bunlar bir söylem ve adlandırma değişikliğinden ibaret kalamazdı. Nitekim, bundan dolayı, 1960'lara kadar büyük ölçüde sınırlı bir grubunun çerçevesini pek aşamamış olan sosyalist akım, TİP ile girdiği 1965 seçimlerinde ciddi bir kitlesel hareket olma potansiyeline sahip olduğunun ilk işaretini vermiş, 1970 Haziran'ındaki işçi eylemleri, sosyalist solun güçlü bir işçi sınıfı hareketi üzerinde yükselme imkanını nihayet bulduğunun kanıtı sayılmıştır.

Bir bakıma daha da çarpıcı denilebilecek bir gelişme CHP bünyesinde oldu. İttihat ve Terakki'ye uzanan

İLETİŞİM ARŞİVİ

CHP'nin 80 öncesindeki "karışık" görüntüsü 80 sonrası SHP-CHP'sinde de varlığını sürdürdü. Çeşitli akımların ve "grupların" "tek çatı" altında toplandığı parti(ler) en güçlü olduğu dönemlerde dahi bu özellikleriyle eleştirildi.

İLETİŞİM ARŞİVİ

1977 seçimlerinde % 42 ile çok yüksek bir oy alan CHP ve "Dağlara taşlara Karaoğlan yazılan" dönem 1980'den sonra çok arandı. SHP'nin 1989 yerel seçimlerinden birinci parti olarak çıkması biraz umut uyandırdıysa da 90'lar epey "sıkıntılı" geçti.

kökleriyle, başından beri "Batılılaşmacı" ve "devletin bekasını, yönlendirici, düzenleyici işlevini öne alan eşrafın, büyük, orta mülk sahiplerinin ve özellikle de asker-sivil bürokrat zümrelerin temsilcisi olan CHP'de bu toplumsal tabanı bir ölçüde kaybederek de olsa, toplumun daha alt sınıf ve kesimlerinin temsiline yönelik, giderek güçlenen bir hareket gelişti. Bülent Ecevit'in önderliğindeki bu hareket, 1972'de partinin geleneksel kadrolarını tasfiye ederek ve bu arada partinin tarihi lideri İ. İnönü'yü de istifaya mecbur bırakarak yönetime egemen oldu. Artık siyasal kimliğini "demokratik sol" diye tanımlayan CHP, 1973 seçimlerinde hem 1961'den beri düşen oy oranını yükseltmeyi başardı, hem de artık orta ve alt kesimlerden oluşan bir toplumsal zemine oturduğunu gösterdi. 1977 seçimlerinde ise CHP oy oranını % 42 gibi hayli yüksek bir düzeye çıkarmış; irili ufaklı birçok fraksiyona bölünmüş olmasına rağmen sosyalist, komünist, devrimci sıfatlı "radikal sol" akım hatırı sayılır bir kitle desteği ve militan güce sahip hale gelmiş, ve böylece genel sol 1970'li yılların ortalarında tarihinin en etkin ve prestijli dönemini yaşamıştır.

Ancak, aynı zamanda Türkiye'nin fiilen iki siyasal kampa bölündüğü ve ülkenin sadece ideolojik ayrımların değil, mezhepsel ve etnik ayrımların da devreye sokulduğu bir iç savaş ortamına sürüklendiği bu dönemde, siyasal yelpazenin sağındaki partiler o yükselen sol dalgaya karşı bir blok oluşturabilmiş, "milliyetçi cephe" adı altında her düzeyde işbirliği yapabilmişlerdir. Ama aynı şey solda olmamıştır. Gerçi vurucu gücü "ülkücüler" olan milliyetçi cephenin reaksiyoner saldırılarına karşı fiili ittifaklar, kendiliğinden biraraya gelişler olmuştur. Ancak hem Ecevit liderliğindeki CHP, "Marksist sol" ile, özellikle de bu kesimin en dinamik hareketleri ile arasına ciddi bir mesafe koymaya titizlikle çalışmış ve hem de bizatihi "Marksist sol" içindeki giderek sertleşen çatışmalar, solun sağdakine benzer bir blok oluşturmasını imkansızlaştırmıştır.

1977 Aralık'ında bir koalisyon hükümeti kuran "demokratik sol" CHP'nin iki yıllık iktidar dönemindeki başarısızlığının ve "Marksist sol"un yarattığı umutlarla çelişen tavır ve eylemlerinin doğurduğu hayal kırıklığı, 1970'lerin ortalarında zirvesine ulaşan sol yükseliş'in hızlı bir inişe dönüşmesiyle sonuçlandı. Nitekim 1979 Kasım'ındaki ara seçimlerde CHP % 30 oranında oy yitirmişti ve "Marksist sol"un "kurtarılmış bölgeleri"nde bıkkınlık ve apolitikleşme hissedilir hale gelmişti.

12 Eylül darbesiyle bu durumda karşılaşan "sol" rejimin özellikle ona yönelik şiddeti ve yasal-anayasal önlemlerinin yanısıra, 1980'li yıllarda yükselen neo-liberal dalganın da etkisiyle 12 Eylül ertesi dönemde de toparlanamadı. "Marksist sol", gerek uğradığı ağır baskı ve tahribattan, gerekse 1980'lerde yapısal bir sarsıntı geçirmekte olan reel sosyalist rejimlerin tüm dünyada sosyalizmin yenilgi itirafı diye yorumlanan durumlarından ve nihayet "sosyalist rejim"lerin çöküşünden dolayı zaten etkinliğini büyük ölçüde yitirmişti. 1980 öncesinde "merkez-sol" konumda olan CHP, 12 Eylül sonrası dönemde yerini iki partiye bıraktı. Eski CHP kadrolarının büyük kısmını içeren ve şimdi "sosyal demokrat" sıfatını benimseyen SODEP, –HP ile birleşmesinden sonra– SHP ve CHP çizgisi ile, Ecevit'in karizmatik kişiliği ekseninde "Türkiye'ye özgü" bir sol yorumu temsil iddiasındaki DSP. Ancak DSP Ecevit'in 1980 öncesindeki "Marksist sol"la iyice mesafeli durmak tavrını daha da pekiştirme-

nin yanısıra SODEP-SHP-CHP çizgisi ile arasına da bir duvar örmeye kararlıydı. Birleşme çağrılarını kesin bir dille reddetmeyi sürdürürken, temel hak ve özgürlüklerle ilgili sorunlarda bile solun öteki kesimleriyle işbirliğinden olabildiğince kaçınmaktaydı. Ve özellikle "Kürt sorunu"nun ağırlaşması oranında sağ partilere daha yakın, milliyetçi bir çizgiye oturdu.

1970'lere doğru Türkiye'de siyasal yelpazenin sol-sağ ayrımı ekseninde şekillenmeye doğru gidişi, sol-sosyalist akımların hemen tüm sorunları ulusal ve uluslararası planda iktisadi-sınıf-çıkarları, mülkiyet ve bölüşüm ilişkileri ölçeğinde tanımlayan "sol-ekonomist" söyleminin etkinliğinde oldu. Sağ partiler de buna "kalkınma" ve "büyüme" ile öncelik veren bir karşı ekonomist söylemle cevap vermeye yöneldiler.

Bu sol ve sağ ekonomist söylemler, Cumhuriyetin kuruluşundan 1960'lı yıllara kadar siyasal tutum ve değerlendirmeleri birinci derecede belirlemiş olan ilerici-gerici ayrımına dayalı söylemle kolayca eklemlendi. TC'ni Batılı kültür ve yaşam tarzı kalıplarına uyarlanmış bir toplumun ulus devleti olarak kurmak ve öylece sağlamlaştırmak perspektifiyle 27 yıl ülkeyi yönetmiş CHP'nin "ilericilik" adı altında toplanan bu politikalarına karşı meşruiyetini din ve kültürel geleneklerden alan her direnç ve kurum "gericilik" olarak nitelendirilmişti. CHP'nin bu tek parti yönetimi devrinde din ve "bölücülüğün" ardından potansiyel bir tehlike sayılarak yasaklanan ve eziyet gören sosyalist akım, buna rağmen CHP'nin "ilerici"liğini onaylamaktan vazgeçmemiş, onun din ve bölücülüğü karşı uygulamalarına genelde olumlu yaklaşmıştı. Ve yine sosyalist akım CHP'nin bu tek başına iktidar döneminde uyguladığı otarşist ve izolasyonist politikalara karşı çıkmadığı gibi, 1950'de iktidara gelen DP'nin "Batı" ile sıkı ilişki ve ittifak politikası karşısında CHP'nin o tutumunu "bağımsızlık"çı, "anti-emperyalist" olarak değerlendirmişti. Bu yorum, 1960'ların özellikle bu kavramlar üzerinden yükselen ideolojik atmosferinde sosyalist akımın CHP ile kendini yakın hissetmesini sağlamıştır.

1960'lı yılların ekonomist yorumu anti-emperyalizm ve bağımsızlık gibi temalarla takviye etmiş sol düşünce dünyasında, özellikle 1969 seçimlerinde gerek CHP'nin, gerekse TİP'in hayal kırıklığı yaratan sonuçlar almalarının ardından, iktidara varmanın kuralı olarak seçimin –ve genelde demokrasinin– ne ölçüde bağlayıcı olduğu sorusu etrafındaki tartışma ve ayrışmalar ön plana çıktı. Bir kısım CHP'liyi de içermesine rağmen çoğu CHP ile organik bağı olmayan ama "CHP çevresinde" sayılan ve ordu ile sivil bürokrasinin sol Kemalist eğilimdeki radikal unsurlarınca benimsenen görüş, halkın büyük çoğunluğu ile "geri" ve gericiliğe açık olduğunu ve Türkiye'de demokrasinin bu veri üzerine kurulduğu için bir "aldatmaca" olduğunu ileri sürüp çıkar yolu bir askeri darbede görüyordu. Sosyalist solda da yaklaşık bir teşhisle bir gerilla–halk savaşının temel alınmasını savunan eğilimler güçlendi. Buna mukabil CHP'de yönetimi elinde tutan Ecevit liderliğindeki eğilim ve sosyalist cenahta TİP askeri darbe veya halk savaşından uzak durup, seçim ve demokrasi zemininde sonuç alınmasında ısrarlı oldular. 12 Mart müdahalesi sosyalist/devrimci kanat dışındaki –sol Kemalist denen kesimlerin askeri darbeye bağlanan umutlarını kesin biçimde kırdı ve bu eğilimin neredeyse tamamen dağılmasına yol açtıysa da; sosyalist cenahtaki demokrasiye ancak araçsal bir değer verebilen "halk savaşı" odaklı eğilimler üzerinde sadece pekiştirici bir etki yaptı.

Dolayısıyla 1970'li yıllarda özellik-

İLETİŞİM ARŞİVİ

Radikal sol akımın 1980 darbesinin "tahribatını" üzerinden atması yıllar aldı. Ancak 1980'lerin sonlarına doğru girilen "yeni dönem", yeni örgütlenme ve sorgulama ihtiyaçlarını da hissettirdi.

ABC ARŞİVİ

Sosyalist Enternasyonal'in 1991 yılındaki İstanbul toplantısına SHP'nin ev sahipliği yapması, partinin zor durumda olan itibarını da biraz yükseltmesine yaradı.

le sosyalist solun verdiği "demokratik mücadele", bu hareketin kendi örgütlenme ve propagandasına engel teşkil eden yasaların iptali nedeniyle sınırlı olup, genel olarak demokratik kültür ve bilincin geliştirilmesi için özel bir çaba gösterilmedi.

12 Eylül rejiminin hatırı sayılır bir kitlesel güce sahip olmuş gözüken sosyalist/devrimci örgütleri kolayca dağıtabilmesinin, rejimin demokratik yaşamı olabildiğince kısıtlayan yasal düzenlemelerine sözü edilir bir toplumsal tepki ve direnişin olmayışının önemli bir nedeni de buydu. Solun geniş kesimlerince paylaşılan bu teşhis, 12 Eylül ertesi dönemde demokrasinin yasal düzenlemelerden önce ve öncelikle bizzat "sivil toplum" bünyesinde gelişmesini ön koşul sayan bir anlayışın yaygınlaşmasına yol açtı.

12 Eylül ertesinde, gerek sosyalist ve gerekse sosyal demokrat solda "demokrasi"nin amaçsal denilebilecek ölçüde önem kazanmasının bir diğer nedeni, reel sosyalist rejimlerin özellikle "demokrasi eksikliği" nedeniyle sarsılıp yıkıldığına dair inancın gördüğü yaygın kabuldü. Bu aynı zamanda kapitalist düzenlerin –en azından reel sosyalist düzenlere karşı– başka "üstünlüklerinin" de olduğuna dair örtük kabullere de kapı açtı. "Piyasa ekonomisi"ni, "özgür teşebbüs"ü olumlayan bir yaklaşım sosyal demokratların tümünün yanısıra kimi sosyalistler arasında dahi taraftarlar buldu.

Şüphesiz bu son söylenenler yalnızca Türkiye solu için değil, hemen tüm ülkelerdeki sol için de geçerlidir. 1960'lardan 1970'lerin ortalarına kadar tüm dünyada hüküm süren solun yükseliş döneminin ardından yine dünya ölçeğinde yükselen neoliberal dalga karşısında savunmaya geçmek zorunda kalan sol eğilimlerin büyükçe bir kısmı bu durumda neo-liberalizmin "serbest piyasa", "rekabet gücü", "girişim" gibi kimi ögelerini kendi geleneksel görüşleriyle birleştirmeye onlara eklemlemeye çalıştı. Ama öte yandan bunun tam tersine, geleneksel görüşlerine daha sıkı sarılan, bunları daha da katılaştıran, neo-liberal dalganın simgesi sayılan her şeyi peşinen reddeden eğilimler de vardı. 80'li ve özellikle 90'lı yıllar bu iki yaklaşım arasındaki temas, birleşme noktalarının giderek koptuğu, bu iki yaklaşımın gitgide birbirine "yabancılaştığı" yıllar oldu. Demokrasiye ve onun derinleştirilmesine artık merkezi bir önem veren, piyasa ekonomisi ve özel mülkiyet konularında daha esnek bir anlayışa yönelen sol'un toplumun alt-orta ve daha yukarı gelir ve statü düzeyindeki kesimlerinden destek bulmasına mukabil; çoğu "silahlı mücadele"yi esas alan ve geleneksel sol anlayışını otarşik, otoriter ve eşitlikçi bir toplum idealine daha sıkı sarılarak tahkim eden eğilimlerin daha ziyade toplumun en alt, "dışlanma tehdidine en açık" kesimleri içinde taraftar bulduğu gözlemlenmektedir. Bu durum genel solun bu iki anlayışı arasındaki farkın sınıfsal denilebilecek bir ayrıma oturma ihtimalinin pekala mümkün olduğunu göstermektedir.

Solun yepyeni bir problematik kurarak, bunun içinde önce kendisini sonra da –kendisine yeniden ideolojik hegemonyasını kurmasını sağlayacak– yeni yaklaşım(lar)ını tanımlamayı başaramadığı takdirde ne bu iç kopuş ihtimalini önlemesi, ne de ulusal ve uluslararası siyasal zeminin ik belirleyici akımından biri olma konumunu sürdürmesi mümkün değildir.

Ikibinli yılların başları, solun bu tarihsel sınavı verip veremeyeceğini gösterecektir.

Sosyal demokrasinin Türkiye serüveni

ŞAHİN ALPAY

Türkiye'de 1960'ların ortalarından beri sosyal demokrasiden, sosyal demokrat partilerden, sosyal demokratlardan söz ediliyor. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 1976'da benimsediği programla "demokratik sol" sıfatını resmen kabul etti. Denebilir ki CHP'nin 1977'de, sosyal demokrat, sosyalist, demokratik sol ya da işçi partilerinin dayanışma örgütü Sosyalist Enternasyonal'e üye olarak kabul edilmesiyle, Türkiye'de sosyal demokrasinin varlığı uluslararası alanda da tanınmış oldu.

Sosyalist Enternasyonal, üye partilerin sosyal demokrasiye farklı yollardan ulaşabileceklerini; sosyal demokrasiyi yorumlayışlarında kendi koşullarından kaynaklanan farklı vurgular olabileceğini kabul ediyor. Nitekim, Türkiye'ye sosyal demokrasi, Batı Avrupa partilerinin izlediğinden çok farklı bir yoldan geldi.

Batı Avrupa'nın sosyal demokrat partilerinin hepsi, 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıktılar. Hepsi sanayi devriminin ürünü olan işçi sınıfının siyasi örgütleri olarak doğdular. 20. yüzyılın başına gelindiğinde hepsi değil ama büyük çoğunluğu, Marksizm'i benimsiyorlardı. Hepsi 1917'de Rusya'da gerçekleşen Bolşevik Devrimi'ne karşı tavır aldılar; "demokrasi olmadan sosyalizm olmaz" şiarına bağlı kaldılar.

Lenin'in temsil ettiği Marksizm'in devrimci yorumunu reddeden sosyal demokratlar; Alman partisinin lider ve kuramcılarından Eduard Bernstein'ın önerdiği "revizyonist" yolu benimsediler. Liberal demokrasiyi, "burjuva demokrasisi" olarak reddetmeyip, hayata geçiren partiler oldular. Giderek işçi sınıfı partileri olmaktan çıkıp, bütün halkın partileri haline geldiler. Zamanla kapitalizmin reformlar yoluyla sosyalizme dönüştürülmesi; özel mülkiyete dayalı piyasa ekonomisi yerine kamu (devlet) mülkiyetine dayalı plan ekonomisinin geçirilmesi hedefini de terkettiler. Kapitalizm ya da piyasa toplumu içinde daha geniş bireysel özgürlük ve daha yaygın toplumsal adalet idealini paylaşan partiler haline geldiler.

Batı Avrupa sosyal demokrasisi tarihinde, Alman sosyal demokrat partisinin 1959 Bad Godesberg programı bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir.

Planı değil piyasayı esas alan 1959 Bad Godesberg programı, Batı Avrupa sosyal demokrasisi açısından bir dönüm noktası olduğu gibi, belki Türkiye siyaseti bakımından da öyle oldu. Şöyle ki: Batı Avrupa'da Marksizm'den arınmış, işçi sınıfına özgü olmayan, herkesçe kabul edilebilir bir sosyal demokrasi kavramının yerleşmesi; böyle bir kavramı Türkiye'de de kullanılabilir hale getiriyordu.

Türkiye'de 1960'lardan itibaren ortanın solu, merkez sol, demokratik sol ya da sosyal demokrat adını alan akımı, Batı'dakinden çok farklı bir gelişme çizgisi izledi. İdeolojik açıdan bakıldığında, Batı Avrupa sosyal demokrasisinden çok farklı olarak Türkiye sosyal demokrasisinin kaynağında, ulus devletin kurucu ideolojisi Kemalist milliyetçilik ve devletçilik vardı.

1950'de kendi eliyle tek-parti iktidarına son vererek çok-partili düzene geçme kararı alan, ulus devletin kurucusu Cumhuriyet Halk Partisi'nin ideolojisi (Batı Avrupalı sosyal demokrat partilerde yaşanana benzer bir biçimde) bir dizi dönüşüme uğradı.

1950'lerdeki muhalefet yıllarında, CHP giderek liberalleşti. Bu liberalleşme, özellikle siyasi alanda oldu. CHP'nin içinden çıkarak iktidarı kazanan Demokrat Parti, "milli irade" sloganı etrafında, demokrasinin çoğunluk yönetimi ilkesine sarılırken,

CHP "hukuk devleti, yargı bağımsızlığı, basın özgürlüğü, radyo ve üniversite özerkliği, anayasa mahkemesi kurulması, memurlara sendika, işçilere grev ve toplu sözleşme hakkı tanınması" gibi temel hak ve özgürlüklerle ilgili konuları ön plana çıkardı. Bu programıyla CHP, 1957 seçimlerinde yüzde 40.6 oranında oy almayı başardı.

27 Mayıs 1960'ta askeri müdahalenin getirdiği 1961 Anayasası, bir yönüyle, CHP'nin 1950'ler boyunca geliştirdiği "temel hak ve özgürlükler" düşüncesinin kâğıda geçirilmesi niteliğini taşıyordu. Ne var ki, CHP 1961 seçimlerinde ancak yüzde 36 oy alabildi. 1957'de yüzde 44.1'den, 1961'de yüzde 36'ya düşen oy oranı, "seçmenlerin partiyi 27 Mayıs darbesiyle özdeşleştirerek cezalandırdığı" şeklinde yorumlandı.

1965 seçimlerine doğru CHP içinde, "halkla nasıl yakınlaşırız" sorusu gündeme girdi. Parti lideri İsmet İnönü, bu ortamda CHP'nin "ortanın solu"nda olduğunu ilan etti. İnönü, "ortanın solu"ndan ne anladığını şöyle açıklıyordu: "Çağdaş uygarlığın üstüne çıkmak ancak devletçilikle mümkündür. Kalkınmamızı yaparken, ekonomik bakımdan, sosyal bakımdan bugünkü uygarlıkta kullanılan sağcı ve solcu deyimlerinin son ölçüsünü verelim dedik. Kırk yıldır devletçiyiz derken aynı şeyi söylüyoruz. Bunun için ortanın solundayız, dedim. Aslında laikiz dediğimiz günden beri ortanın solundayız. Halkçıysan, ortanın solunda olursun."

1965 seçimlerinde de CHP'nin oy kaybı sürdü ve yüzde 29'a indi. Parti genel sekreteri Bülent Ecevit ve çevresindekiler "ortanın solu"na İnönü'den farklı bir yorum getiriyorlardı. Ecevit, Ekim 1966'daki 18. Kurultay'da şöyle diyordu: "Bir parti bildirgesinde toprak reformuna yer verince, grev hakkını sağlayınca, petrolü millileştirmeye çalışınca ortanın solundadır...

Devletçiliği daha ileri götürmek gerekir. Yabancı şirketlerin petrolümüzü ipotek altına almalarına karşı mücadele ediyoruz. Ortanın solu yüzünden seçimi kaybetmedik. İç ve dış sömürücüleri karşımıza aldığımız için kaybettik. Gene bunları karşımıza alacağız, çünkü Türk halkının kurtuluşu buradadır."

Bülent Ecevit ve arkadaşlarının "ortanın solu"na getirdikleri yorum, artık kabul edilebilir bir kimlik kazanan Batı sosyal demokrasisinin antikapitalist söyleminden izler taşıdığı gibi, esas olarak 1960'larda Türkiye'de düşün hayatına damgasını vuran, sosyalist, sosyalizan ve "Üçüncü Dünyacı" görüşlerden etkileniyordu.

Ecevit'in CHP'yi "halkla barıştırma" projesi, "iç ve dış sömürücülere karşı tavır" alışı içerdiği gibi; sol'un bazı kesimlerinde yaygın olan, "halka rağmen halkçı", "tepeden inmeci" görüşlere, seçkinciliğe (elitizme), demokrasiye ve dine karşı tavırlara da cephe alıyordu.

Ecevit, İsmet İnönü'nün onay verdiği 12 Mart 1971 askeri müdahalesine de karşı çıkarak; geliştirdiği milliyetçi, Üçüncü Dünyacı sol söylem ile Mayıs 1972'de CHP genel başkanlığı için verdiği mücadeleyi kazandı. Denebilir ki bu, Türk demokrasi tarihinde fikrî mücadeleyle kazanılan tek siyasi başarıydı. Kasım 1976'daki 23. Kurultay'da, CHP'nin "demokratik sol" bir parti olduğunu ilan eden program kabul edildi. Program, Kemalizm, sosyalizm ve (seçkinlere karşı olumsuz bir tavır, halkın erdem ve aklına inanç anlamında) popülizm karışımı bir fikriyata dayanıyordu.

1980 sonrasında ise gerek dünyada, gerekse ülkede meydana gelen büyük değişmelere rağmen, Türkiye "merkez sol"unda önemli bir fikrî dönüşümün yaşandığı söylenemez. 1980 sonrasında CHP mirası üzerine kurulan ve "merkez sol" olarak anılan çeşitli partilerde, Batı Avrupa solundan esinlenen "yeni revizyonist" fikirlerin etki ve izlerine rastlamak

İLETİŞİM ARŞİVİ

Erdal İnönü, Türk siyasal kültüründe pek benzeri görülmemiş bir genel başkandı. Kimilerince son derece uygar ve kültürlü bir siyasetçi olarak "Türkiye'ye fazla" olduğu vurgulanırken, kimilerince fazla atak bir yapıya sahip olmadığı için SHP'yi şaha kaldıramamakla suçlandı.

mümkünse de, bunların çok büyük ölçüde 1960'ların ve 70'lerin fikri mirasını sürdürdüğü kabul edilebilir.

Oysa bu fikri miras Türkiye'de merkez solu, bir yandan dünya ekonomisinde meydana gelen globalleşme ve liberalleşmenin; öte yandan ülke içinde giderek güçlenen dinsel, bölgesel ve etnik kimlik taleplerin ortaya çıkardığı sorunlara yanıt getirmesine ciddi bir engel oluşturdu.

Dünya ekonomisindeki globalleşmeyi "yeni emperyalizm" olarak yorumlayıp buna karşı direnmek mi gerekir; yoksa bunun gerektirdiği ekonomik liberalleşme programını benimsemek mi? İlerleyen Avrupa bütünleşmesinin içinde mi yer almak gerekir, dışında kalmak mı? Türk ekonomisine etkinlik ve rekabet gücü kazandırmak için kamu iktisadi kuruluşlarının özelleştirilmesi mi gerekir, yoksa özerkleştirilmesi ya da korunması mı? Yükselen İslâmi kimlik taleplerini, modernleşme ve demokratikleşmenin bir sonucu olarak mı yorumlamak gerekir, yoksa laik düzene bir tehdit mi? Alevilerin kimlik talepleri Türkiye'de din-devlet ilişkilerinin yeniden düzenlenmesini gerektirir mi, gerektirmez mi? Kürtlerin yükselen kimlik talepleri, tekçi bir kültür vurgusundan, kültürel çoğulculuğa geçilmesini gerektirir mi, gerektirmez mi? Bu ve başka sorular, 1991-95 döneminde SHP-CHP'nin DYP ile girdiği merkez-sağ-merkez-sol arasındaki "tarihi uzlaşma" hükümetinin de gölgesinde kalarak Türk 'merkez solu'nun içinden çıkamadığı sorular olarak gündemdeki yerini korumakta.

Denebilir ki, Sosyal Demokrat Halkçı Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1994'te birleşmesiyle sayıları ikiye inen CHP geleneği mirasçısı partiler (DSP-CHP) arasındaki ayrılıklar, esas olarak fikrî-ideolojik bir nitelik göstermedi. Milliyetçi sol popülizm, Türkiye'de merkez sol'un ideolojik kimliğini belirlemeyi sürdürdü. Ayrılıklar daha ziyade, merkez sağ'da olduğu gibi merkez sol'da da kişiler, liderlerarası mücadeleden kaynaklandı. Liderin ağırlık ve otoritesi, DSP'yi bir "Bülent Ecevit Partisi" kılarken; CHP, farklı hiziplerin rekabetine konu olan biraz daha geniş bir siyasi kadro partisi kimliği sergiledi.

Türkiye'de ve Batı Avrupa'da merkez sol örgütsel ve sosyolojik açıdan karşılaştırıldığında da önemli farklar görülür. Batı Avrupa'da sosyal demokratlar, tarımdan sanayiye geçen emekçi kitlelerini partilerden sendikalara kooperatiflerden, dernek ve spor kulüplerine kadar uzanan çeşitli örgütlerde teşkilatlandırdılar.

Önce başta genel oy hakkı olmak üzere siyasi demokrasinin; sonra çalışanlara geniş sosyal haklar getiren refah devletinin inşası için verdikleri mücadeleyle Batı Avrupa sosyal demokrat partileri, ülkeden ülkeye değişmekle beraber, toplumun çok geniş kesimlerinin sadık desteğini kazandılar. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonundan 1970'lerin ortalarına kadar devam eden sürekli ekonomik büyüme döneminde, toplumun büyük kesiminin başlıca siyasi temsilcilerinden biri oldular. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş süreci içinde sanayi işçileri sınıfının giderek daralmasıyla yitirdikleri oy desteğini, hizmet sektöründeki çalışan ücretlilerin desteğini kazanarak telafi etmeye çalıştılar. Türkiye'de ise demokrasinin popülist niteliği "merkez sol"a da damgasını vurdu. Büyük çoğunluğuyla küçük üreticilerden oluşan, sivil toplumun gelişmediği, halkın gönüllü örgütlenmesinin zayıf olduğu bütün ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de siyasi partiler, karizmatik bir lider, (sol, sağ, milliyetçi, muhafazakâr, liberal ya da İslâmcı) popülist bir söylem ve bunların çevresinde toplanan dar bir siyasiler kadrosu olarak biçimlendi.

Tıpkı öteki siyasi partiler gibi "merkez sol"un kitlelerle kurduğu ilişki de, siyaset biliminde patronaj (ya da himayecilik) denilen, oy karşılığı hizmet" esasına dayandı. Ne DSP, ne de CHP, Batı Avrupa'da örnekleri görülen türden kitle partileri niteliği kazanamadı; sağlam, sadık seçmen kitlelerine sahip olamadı.

Türkiye'de "merkez sol" 1977 genel seçimlerinde oyların yüzde 42'sini alarak tarihinin en büyük başarısını kazandı. Bu başarı o tarihte CHP'nin dört önemli toplum kesiminin oylarını toplayabilmiş olmasıyla açıklanabilir: Sünni çoğunluğun baskısına karşı laik CHP'yi daima bir güvence olarak gören Aleviler, CHP'yi özgürlük ve adalet talebinin temsilcisi olarak gören, kentli-eğitimliler, "Hakça Düzen" talebinin arkasında toplanan kent yoksulları. Nihayet, Doğu ve Güneydoğu'dan gelen, kısmen aşiret bağları nedeniyle, kısmen temel hak ve özgürlükleri savunması nedeniyle CHP'ye yönelen Kürt oyları. Bugün DSP ile CHP olarak "Merkez sol"un 1977 genel seçimlerinde yüzde 42'ye ulaşan oy oranı, bu satırların yazıldığı sırada çeşitli kamuoyu yoklamalarına göre bu oranın yaklaşık yarısına inmiş görünüyordu.

"Merkez sol"daki bu büyük oy gerilemesi, elbette ki yalnızca merkez sol'un kendini dünyanın ve Türkiye'nin yeni koşullarına göre yeniden tanımlayamayışıyla ilgili görülemez. Yine de merkez sol'daki gerilemenin durdurulmasının asgari şartlarının, toplumdan yükselen yeni taleplere duyarlı bir modernleşme ve demokratikleşme programının geliştirmesini ve toplumu bu program etrafında toplayabilecek bir siyasi örgütlenme ve çalışmayı gerektirdiği söylenebilir.

Türkiye'nin siyaset yelpazesi: Sağ ve sol

ETYEN MAHÇUPYAN

Siyaset, insanların bir topluluk olarak yaşamaya başlamalarından itibaren var olan bir olgudur, ve herhalde her dönem ve kültürde içinde yaşadıkları düzeni korumayı daha fazla önemseyenler ile, o düzeni değiştirmeyi arzulayanlar olmuştur. Ancak "Sağ" ve "Sol" terimlerinin siyasi dilin bir parçası haline gelmeleri Batı Avrupa yakın tarihinin bir sonucudur.

Batı Avrupa'nın son iki yüzyılı, siyasetin sivil toplum düzeyinde yeniden şekillenmesine tanık olmuş, bunun sonucunda sınıfsal özellikler gösteren belirli toplumsal kesimlerle doğrudan bağlantılı veya bu kesimleri temsil yeteneğine sahip siyasal partiler doğmuştur. Oysa aynı süre zarfında Osmanlı toplumunda devletçi gelenek sürmüş ve cumhuriyetten sonra bile gücünü muhafaza etmiştir. Bunun sonucu olarak Türkiye'deki siyaset yelpazesi de Batı Avrupa'nın siyaset terminolojisini kullansa bile, temelde ondan farklı özellikler göstermiştir.

Devraldığımız toplumsal mirasın üç özelliği vardır. 1) Osmanlı toplum düzeni ataerkil bir yapıdadır. Millet sistemi, lonca düzeni, tarikatlar kendi içine kapalı, iç hiyerarşileri ve kendine özgü normları olan yarı eklektik bu yapının temel taşlarıdır. Doğal rehberliğe dayalı bu zihniyet eğitim ve yargı mekanizmaları üzerinde belirleyici olmuş, siyasi uğraşda, rehberliği temel alan ve hiyerarşiler arası mücadeleyi ön plana çıkaran bir nitelik kazanmıştır. 2) Osmanlı yönetimi, kapıkulu sistemi ile, bu ataerkil toplumsal yapının üzerine ondan kopuk, ayrı ve özerk bir hiyerarşi oturtmuş, böylece yönetici ve yönetilen kesin şekilde birbirinden kopartılmış, ve toplumsal nizamı durağan bir statü içinde korunmaya çalışılmıştır. 3) Tüm bu düzeni anlamlı ve meşru kılan ideoloji ise İslâmiyettir. İslâmiyet, sadece padişahın yönetme hakkının ve bunun normlarının değil, devlet-toplum ilişkilerinin ve bireyler arası ilişkilerin de çerçevesini çizmekte, özgürlük ve adalet anlayışını belirlemekte ve ona içerik kazandırmaktadır.

Cumhuriyet'le birlikte tek parti dönemi, aynı ataerkil toplum yapısı üzerinde iki önemli değişiklik yaratmıştır. 1) Kapıkulu sistemi ortadan kaldırılırken yerine, toplumun içinden gelse de, gene içe kapalı, otoriter bir kültüre sahip yeni bir bürokratik siyaset sınıfı yaratılmıştır. Bu siyaset sınıfı klasik demokrasinin ithali ile kendini yeniden üretme fırsatına kavuşmuştur. Çünkü bu sistemde seçilme özgürlüğü gelmiş ancak tüm adaylar merkezden belirlenmiştir; "Çoğunluğun İktidarı" hep aynı kişi ve zihniyetin çoğunluk olmasını sağlamıştır. 2) Söz konusu siyaset sınıfının meşruiyeti ise artık İslâmiyetten değil, laiklik ve milliyetçilik ilkelerinden kaynaklanmaktadır. Bu ilkeler yeni bir vatandaşlık tanımı getirmiş, birey ile devlet arasındaki bağ vatandaşlıkla oluşturulmuştur. Laiklik dinin hem kamu sahasının dışına çıkarılması, hem de insanların beyinlerinden "temizlenmesi" anlamında anlaşılmaktadır. Milliyetçilik ise bir yandan Osmanlı mirasını reddederek Türk'ün ve Türkçe'nin menşeini yeniden yaratmaya soyunmuş; öte yandan "Türk" kavramını dünyadan kopuk, tek başına bir motife indirgeyerek savunmacı bir görünüm kazanmıştır.

Ne var ki Cumhuriyet, yönetim biçiminin özünde bir değişiklik getirmemiş, devletçi zihniyet egemenliğini sürdürmeye devam etmiştir. Buna göre, toplumun bir kesimi toplumun tümü için "doğru" olanın ne olduğunu bilmekte ve/veya kendi "doğru"sunu topluma zorlama hakkını kendinde görmektedir. Şimdi bu

İLETİŞİM ARŞİVİ

Türkiye'de siyasetin oturduğu "Laiklik / Milliyetçilik" ikilemi ile şekillenen Devletçi / Popülist yelpaze çeşitli kanallardan beslendi. Özellikle "İmparatorluk mirası" dış Türkler'e yapılan baskılar "içe dönük" mesajların da dillendirildiği mitinglerle kamandı.

anlayış laiklik ve milliyetçilik ilkeleriyle daha da güçlenmiş ve devletçi zihniyetin toplumsal meşruiyeti garanti altına alınmıştır. Osmanlı döneminden tek fark bu kesimin toplumun "dışından" değil içinden gelmesi; ve devlet-toplum ilişkisinde ataerkil değil, otoriter bir kültürün hakim olmasıdır.

Çok partili hayata geçilmesi ile bir gelişme daha yaşanmış ve klasik demokrasi mekanizmasının uygulama alanı genişlemiştir. Birden fazla partinin varlığı, seçmen önünde yarışına zorunluluğunu getirince, "siyaset", seçilmek için topluma vaadlerde bulunma şeklini almıştır. Öte yandan demokrasinin genişleme süreci, partilerin yerel unsurlarla ilişkisini ve onlara olan göreli bağımsızlığını artırmış; bu ise, iktidara gelindiğinde bu unsurların hoşnut tutulmasını hem "demokrasinin gereği" hem de yeniden seçilmenin önkoşulu haline getirmiştir. Dolayısıyla, ithal edilen klasik demokrasinin ataerkil toplum yapımızla bütünleşmesi popülizme yol açmış, uygulamada demokrasi sadece bir seçme/seçilme mekanizmasına dönüşmüştür.

Tüm bu zihniyeti ve somut menfaat ağını yeniden üreten ise devletçiliktir. Devletçilik popülizmi hem ideolojik hem de iktisadi olarak ayakta tutmuş ve beslemiştir. Kanunun ekonomideki ve sosyal hizmetlerdeki payının büyüklüğü, toplumdaki farklı kesimlerin iktidar için uğraşmasını anlamlı kılmış; ve rant mekanizmasına dahil olarak payını artırma, siyasetin temel dürtüsü haline gelmiştir. Öte yandan devletçi zihniyet yarattığı retorikle ve siyasal partiler yasası gibi hukuki düzenlemelerle siyaseti sınırlandırmış, belirlemiş ve popülizmi koruyan bir zırh oluşturmuştur.

Bu durumun Türkiye'deki siyaset yelpazesi açısından üç önemli sonucu vardır:

1) Belirli konjonktürlerde ve siyasi boşluk dönemlerinde ortaya çıkan ve sistemi değiştirmekte pek de etkili olmayan küçük fikir partilerinin dışında, Türkiye'deki partiler arasında alttan alta bir çıkar birliği vardır. Devletçi/popülist sistem hepsinin de işine gelmiştir. Gücün belirli bir noktada temerküzü, toplumsal grup ve kesimlerin kendi göreli güçlerini artırmak için siyasete müdahil olmaya çalışmalarına yol açarken; siyasete soyunan bireyler de başka türlü elde etmeleri olanaksız olan toplumsal statü ve iktisadi refah düzeylerine gelebilmektedirler. Bu nedenle devletçi/popülist sistem sadece iktidarın değil, muhalefetin de tercih ettiği bir durumdur. 2) Tüm partiler siyasi kültür açısından aynı tip insan malzemesini içermektedir, hangi sosyo kültürel kesimlerle bağlantılı olurlarsa olsunlar, bütün partilerde siyaseti oportünist bir mercekten algılayan insan sayısı çoğunluktadır ve partilerin temel tercihlerinde de belirleyicidir. 3) Tüm partiler aynı amaç ve hedefler peşinde siyaset yapmaktadırlar. Bu amaç, Türkiye'deki mekanizma ve uygulamaların şu ya da bu yönde değiştirilmesi veya etkilenmesi değil, iktidarın bizatihi kendisidir.

Türkiye'deki siyaset yelpazesinin özellikleri ve Türkiye'deki içeriği ve anlamıyla sağ/sol ayrımı, ancak bu temel üzerinde anlaşılabilir, devletçi/popülist sistem ortak bir menfaat düzenlemesi üzerinde oturan bir yelpaze yaratmış; ve bu nedenle de siyasi partiler, Batı Avrupa'da olduğu gibi toplumsal kesimlerin doğrudan temsilcileri olarak şekillenmemiştir. Bu kopukluk bir yandan iç tutarsızlıklar pahasına mümkün olduğu kadar çok kesimin eklektik bir biçimde kapsanması çabasını getirmiş; öte yandan devletin iç mantığının tüm partilere egemen olmasına yol açmıştır. Çünkü temel bir ideoloji geliştirmeyen partiler (Milli Nizam Partisi –Milli Selamet Partisi– Refah Partisi çizgisi ve son dönemde kurulan Kürt partileri dışında) devletin kendi ideolojisinin benimsenmesini veya ideoloji-

Türkiye'nin siyaset yelpazesi: Sağ ve sol

ETYEN MAHÇUPYAN

Siyaset, insanların bir topluluk olarak yaşamaya başlamalarından itibaren var olan bir olgudur, ve herhalde her dönem ve kültürde içinde yaşadıkları düzeni korumayı daha fazla önemseyenler ile, o düzeni değiştirmeyi arzulayanlar olmuştur. Ancak "Sağ" ve "Sol" terimlerinin siyasi dilin bir parçası haline gelmeleri Batı Avrupa yakın tarihinin bir sonucudur.

Batı Avrupa'nın son iki yüzyılı, siyasetin sivil toplum düzeyinde yeniden şekillenmesine tanık olmuş, bunun sonucunda sınıfsal özellikler gösteren belirli toplumsal kesimlerle doğrudan bağlantılı veya bu kesimleri temsil yeteneğine sahip siyasal partiler doğmuştur. Oysa aynı süre zarfında Osmanlı toplumunda devletçi gelenek sürmüş ve cumhuriyetten sonra bile gücünü muhafaza etmiştir. Bunun sonucu olarak Türkiye'deki siyaset yelpazesi de Batı Avrupa'nın siyaset terminolojisini kullansa bile, temelde ondan farklı özellikler göstermiştir.

Devraldığımız toplumsal mirasın üç özelliği vardır. 1) Osmanlı toplum düzeni ataerkil bir yapıdadır. Millet sistemi, lonca düzeni, tarikatlar kendi içine kapalı, iç hiyerarşileri ve kendine özgü normları olan yarı eklektik bu yapının temel taşlarıdır. Doğal rehberliğe dayalı bu zihniyet eğitim ve yargı mekanizmaları üzerinde belirleyici olmuş, siyasi uğraşa da, rehberliği temel alan ve hiyerarşiler arası mücadeleyi ön plana çıkaran bir nitelik kazanmıştır. 2) Osmanlı yönetimi, kapıkulu sistemi ile, bu ataerkil toplumsal yapının üzerine ondan kopuk, ayrı ve özerk bir hiyerarşi oturtmuş, böylece yönetici ve yönetilen kesin şekilde birbirinden kopartılmış, ve toplumsal nizam durağan bir statü içinde korunmaya çalışılmıştır. 3) Tüm bu düzeni anlamlı ve meşru kılan ideoloji ise İslâmiyettir. İslâmiyet, sadece padişahın yönetme hakkının ve bunun normlarının değil, devlet-toplum ilişkilerinin ve bireyler arası ilişkilerin de çerçevesini çizmekte, özgürlük ve adalet anlayışını belirlemekte ve ona içerik kazandırmaktadır.

Cumhuriyet'le birlikte tek parti dönemi, aynı ataerkil toplum yapısı üzerinde iki önemli değişiklik yaratmıştır. 1) Kapıkulu sistemi ortadan kaldırılırken yerine, toplumun içinden gelse de, gene içe kapalı, otoriter bir kültüre sahip yeni bir bürokratik siyaset sınıfı yaratılmıştır. Bu siyaset sınıfı klasik demokrasinin ithali ile kendini yeniden üretme fırsatına kavuşmuştur. Çünkü bu sistemde seçilme özgürlüğü gelmiş ancak tüm adaylar merkezden belirlenmiştir; "Çoğunluğun İktidarı" hep aynı kişi ve zihniyetin çoğunluk olmasını sağlamıştır. 2) Söz konusu siyaset sınıfının meşruiyeti ise artık İslâmiyetten değil, laiklik ve milliyetçilik ilkelerinden kaynaklanmaktadır. Bu ilkeler yeni bir vatandaşlık tanımı getirmiş, birey ile devlet arasındaki bağ vatandaşlıkla oluşturulmuştur. Laiklik dinin hem kamu sahasının dışına çıkarılması, hem de insanların beyinlerinden "temizlenmesi" anlamında anlaşılmaktadır. Milliyetçilik ise bir yandan Osmanlı mirasını reddederek Türk'ün ve Türkçe'nin menşeini yeniden yaratmaya soyunmuş; öte yandan "Türk" kavramını dünyadan kopuk, tek başına bir motife indirgeyerek savunmacı bir görünüm kazanmıştır.

Ne var ki Cumhuriyet, yönetim biçiminin özünde bir değişiklik getirmemiş, devletçi zihniyet egemenliğini sürdürmeye devam etmiştir. Buna göre, toplumun bir kesimi toplumun tümü için "doğru" olanın ne olduğunu bilmekte ve/veya kendi "doğru"sunu topluma zorlama hakkını kendinde görmektedir. Şimdi bu

İLETİŞİM ARŞİVİ

Türkiye'de siyasetin oturduğu "Laiklik / Milliyetçilik" ikilemi ile şekillenen Devletçi / Popülist yelpaze çeşitli kanallardan beslendi. Özellikle "İmparatorluk mirası" dış Türkler'e yapılan baskılar "içe dönük" mesajların da dillendirildiği mitinglerle kınandı.

anlayış laiklik ve milliyetçilik ilkeleriyle daha da güçlenmiş ve devletçi zihniyetin toplumsal meşruiyeti garanti altına alınmıştır. Osmanlı döneminden tek fark bu kesimin toplumun "dışından" değil içinden gelmesi; ve devlet-toplum ilişkisinde ataerkil değil, otoriter bir kültürün hakim olmasıdır.

Çok partili hayata geçilmesi ile bir gelişme daha yaşanmış ve klasik demokrasi mekanizmasının uygulama alanı genişlemiştir. Birden fazla partinin varlığı, seçmen önünde yarışma zorunluluğunu getirince, "siyaset", seçilmek için topluma vaadlerde bulunma şeklini almıştır. Öte yandan demokrasinin genişleme süreci, partilerin yerel unsurlarla ilişkisini ve onlara olan göreli bağımsızlığını artırmış; bu ise, iktidara gelindiğinde bu unsurların hoşnut tutulmasını hem "demokrasinin gereği" hem de yeniden seçilmenin önkoşulu haline getirmiştir. Dolayısıyla, ithal edilen klasik demokrasinin ataerkil toplum yapımızla bütünleşmesi popülizme yol açmış, uygulamada demokrasi sadece bir seçme/seçilme mekanizmasına dönüşmüştür.

Tüm bu zihniyeti ve somut menfaat ağını yeniden üreten ise devletçiliktir. Devletçilik popülizmi hem ideolojik hem de iktisadi olarak ayakta tutmuş ve beslemiştir. Kanunun ekonomideki ve sosyal hizmetlerdeki payının büyüklüğü, toplumdaki farklı kesimlerin iktidar için uğraşmasını anlamlı kılmış; ve rant mekanizmasına dahil olarak payını artırma, siyasetin temel dürtüsü haline gelmiştir. Öte yandan devletçi zihniyet yarattığı retorikle ve siyasal partiler yasası gibi hukuki düzenlemelerle siyaseti sınırlandırmış, belirlemiş ve popülizmi koruyan bir zırh oluşturmuştur.

Bu durumun Türkiye'deki siyaset yelpazesi açısından üç önemli sonucu vardır:

1) Belirli konjonktürlerde ve siyasi boşluk dönemlerinde ortaya çıkan ve sistemi değiştirmekte pek de etkili olmayan küçük fikir partilerinin dışında, Türkiye'deki partiler arasında alttan alta bir çıkar birliği vardır. Devletçi/popülist sistem hepsinin de işine gelmiştir. Gücün belirli bir noktada temerküzü, toplumsal grup ve kesimlerin kendi göreli güçlerini artırmak için siyasete müdahil olmaya çalışmalarına yol açarken; siyasete soyunan bireyler de başka türlü elde etmeleri olanaksız olan toplumsal statü ve iktisadi refah düzeylerine gelebilmektedirler. Bu nedenle devletçi/popülist sistem sadece iktidarın değil, muhalefetin de tercih ettiği bir durumdur. 2) Tüm partiler siyasi kültür açısından aynı tip insan malzemesini içermektedir, hangi sosyo kültürel kesimlerle bağlantılı olurlarsa olsunlar, bütün partilerde siyaseti oportünist bir mercekten algılayan insan sayısı çoğunluktadır ve partilerin temel tercihlerinde de belirleyicidir. 3) Tüm partiler aynı amaç ve hedefler peşinde siyaset yapmaktadırlar. Bu amaç, Türkiye'deki mekanizma ve uygulamaların şu ya da bu yönde değiştirilmesi veya etkilenmesi değil, iktidarın bizatihi kendisidir.

Türkiye'deki siyaset yelpazesinin özellikleri ve Türkiye'deki içeriği ve anlamıyla sağ/sol ayrımı, ancak bu temel üzerinde anlaşılabilir, devletçi/popülist sistem ortak bir menfaat düzenlemesi üzerinde oturan bir yelpaze yaratmış; ve bu nedenle de siyasi partiler, Batı Avrupa'da olduğu gibi toplumsal kesimlerin doğrudan temsilcileri olarak şekillenmemiştir. Bu kopukluk bir yandan iç tutarsızlıklar pahasına mümkün olduğu kadar çok kesimin eklektik bir biçimde kapsanması çabasını getirmiş; öte yandan devletin iç mantığının tüm partilere egemen olmasına yol açmıştır. Çünkü temel bir ideoloji geliştirmeyen partiler (Milli Nizam Partisi –Milli Selamet Partisi– Refah Partisi çizgisi ve son dönemde kurulan Kürt partileri dışında) devletin kendi ideolojisinin benimsenmesini veya ideoloji-

nin bir kabuk gibi kullanılmasını tercih etmişlerdir.

Bunun sonucunda, toplumsal baza dayalı ideolojik bir ayrım olması gereken sağ/sol, Türkiye'de sosyokültürel bir tercihin konusu olmuştur. Siyasetin egemen ideolojisi Devletçilik/Laiklik/Milliyetçilik üçlemesinin üzerine oturunca ve devletçilik ortak payda işlevine sahip olunca, partiler arası ayrımlaşma da Laiklik/Milliyetçilik ekseni üzerinde olmuştur. Laiklik, Tanzimat'tan bu yana süregelen Batılılaşma anlayışının ve arayışının doğal sonucudur ve toplumun belirli bir zümresi için akılcılığı ve evrensel değerleri temsil etmektedir. Milliyetçilik ise köklerini Osmanlıcılıkta bulan, geleneksel ve yerel değerlerin üzerine oturan bir anlayıştır.

Laikliği vazgeçilmez bir unsur olarak algılayan siyasi partiler (CHP geleneği) siyasal yelpazemizde "sol" olarak kabul görmüşlerdir. Bunun iki nedeni vardır. Öncelikle Mustafa Kemal hareketi toplumun dönüştürülmesi hareketidir ve "düzenin değiştirilmesi" mantıksal açıdan solun tanımına girmektedir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e olan dönüşümün özü ise tüm sistemi bir anlamlılık çerçevesine oturtan İslâmiyet'in yerini aynı işleve sahip olması gereken laikliğin almasıdır. Dolayısıyla CHP geleneği kendisini düzenin değiştiricisi yani solcu olarak algılamış, değişmiş olan düzenin temel niteliği ise laiklik olmuştur. İkinci olarak laiklik evrensel bir değerdir ve bu açıdan sol gelenekle bütünleşmektedir. Tüm dünyada da "sol" kendisini dinsel ve geleneksel değerlerin karşısında konumlandırmış, bir anlamda kendisini Batı aydınlanmacılığının devamı olarak sunmuştur. Sonuç olarak CHP geleneğindeki partiler evrensel sol değerleri zaman içinde anlayışlarına ve programlarına sokmuşlar, ancak bu çizginin özü ve vazgeçilmez niteliği sosyokültürel bir kategori olan laiklik olmuş, sınıfsal bağlantı göstermelik kalmış, bu bağlantıların kurulduğu noktalarda ise popülist siyasetin hükümleri geçerli olmuştur.

Türkiye'deki "sağ" partiler (DP-AP geleneği) ise, resmi ideolojinin etkisiyle laikliği dışlamamasına karşın, zihniyetinin sosyokültürel temelini milliyetçilik üzerine oturtmuştur. İslâmiyet'in siyasi arenanın dışına itilmesiyle birlikte yerel ve geleneksel olanın içinde şekilleneceği alan kalmamış, ve milliyetçilik bu işlevi görmüştür. Zaman içinde milliyetçilik iki farklı sosyal talebe çıkış kanalı sağlayarak bir şemsiye anlayış haline gelmiştir. Bu taleplerden ilki din, ikincisi ise yerel iktisadi çıkarlardır. Bu nedenle Türkiye'de sağ gelenek, içeriği tam ayrımlaşmamış bir siyasi çizgidir. "Türk-İslam Sentezi" arayışlarının da gösterdiği gibi Türkçülüğün ve İslâmcılığın tüm renklerini içinde barındırmakta, buna karşılık bu konularda neredeyse tamamen liberal olup, yerel çıkarların sözcülüğünü taşıyan kişi ve grupları da içinde bulundurmaktadır. Sonuç olarak yerel ve geleneksel olana yaşama şansı verdiği ölçüde çeşitlenen ve güçlenen milliyetçilik, bir yandan tepkisel özellikler göstermiş, öte yandan içerdiği heterojenliğin sonucu olarak popülizme mahkûm olmuştur.

Vurgulamak gerekir ki söz konusu partilerin tümü en azından "resmi" beyanları açısından Kemalist anlamda laik ve milliyetçidir. Ancak cumhuriyetten bu yana yaşadığımız süreç iki gelenek yaratmış ve bunlardan biri laikliği, öteki milliyetçiliği kendisini farklılaştıran ve vazgeçilmez kılan bir ideolojik çerçeveye dönüştürmüştür. Aynı süreç "sol" partilerin dünyadaki sol hareketlerden etkilenmesine ve sosyalist unsurları da içermesine neden olmasına, "sağ" partilerin ise taşranın dinamiğini ve anlam dünyasını kapsama çabasına yol açmıştır. Gene belirtmek gerekir ki tüm bu partiler devletçi/popülist çizgidedir. Ancak hem tek parti geleneği hem de dünyadaki sol/sosyalist hareketlerin etkisiyle, Türkiye'deki "sol" da daha ziyade devletçi nüanslar taşımış; buna karşılık "sağ" ise bakış açısını ve gücünü daha ziyade popülizmle beslemiştir.

Türkiye'nin siyasal hayatı bu "sağ" ve "sol" geleneğin dışına taşan iki çizgi üretmiştir. Bunlardan biri bugün RP ile temsil edilen yaklaşım, öteki ise Kürt etnik kimliği üzerine bina edilen siyasi oluşumlardır. Birincisi İslâmiyet'i siyasetinin temel çerçevesi olarak almakta ve meşruiyetini buraya dayandırmakta, ikincisi ise aynı şeyi Kürt kimliğine uygulamaktadır. Görüldüğü gibi "sıra dışı" bu partiler esas olarak Cumhuriyet'in laiklik ve milliyetçilik ilkelerine meydan okumaktadırlar. Bu özellikleriyle genel siyasi yelpazeye göre daha sivil toplumcu ve yerel bir özellik arzetmekte; öte yandan devletçi/popülist temelden de fazla uzaklaşamamaktadırlar.

"Yeni Dünya Düzeni" ve globalleşmeyle birlikte bugün devletçiliğin de defi edilmesi gündemdedir. Liberalizmin kurumsal bir pozisyon olarak savunulmaya başlanması ve küçük gruplaşma ve partileşmelerin ortaya çıkması bunun habercisidir. Ne var ki tüm bunlar Türkiye'de siyasetin Batı Avrupa'dakine benzer bir şekilde demokrat ve sivil toplumcu bir baza yerleştirilmesine yeterli değildir. Bu durumda Türkiye'de siyasetin ayak bağı gelecekte de popülizm olmaya devam edecek; ancak temel ideolojinin yıpranmasıyla "sağ" ve "sol" kavramları anlamlılıklarını yitireceklerdir. Böylece belki de ilk kez gerçek anlamıyla sağ ve sol siyasi oluşumların ortaya çıkmasının zemini hazırlanmış olmaktadır.

Siyasal Partiler

1983-1994: Türkiye'nin siyasal parti topoğrafyası
DOÇ. DR. ÜMİT SAKALLIOĞLU

Anavatan Partisi
DOÇ. DR. LEVENT KÖKER

Doğru Yol Partisi
DOÇ. DR. ÜMİT SAKALLIOĞLU

Refah Partisi
RUŞEN ÇAKIR

SHP - CHP
DR. YAVUZ GÖKALP YILDIZ

Demokratik Sol Parti
DR. NAZMİ HANOĞLU

MÇP - MHP
TANIL BORA

Sosyalist solun parti serüveni
ATİLLA AYTEMUR

HEP'ten HADEP'e
MEHMET ASLAN - NEVZAT KIRAÇ

Ç E R Ç E V E Y A Z I

BBP
TANIL BORA

☞ Anayasa, Aydınlar, Cumhurbaşkanlığı, Hükümetler ve Programları, Kemalizm/Atatürkçülük, Kürt Sorunu, Oniki Eylül Darbesi ve Rejimi, Parlamento ve Yasama, Seçim, Sistemdışı Muhalefet, Siyasal Akımlar, Yerel Yönetimler

1983-1994: Siyasal parti topoğrafyası

ÜMİT CİZRE SAKALLIOĞLU

1980 sonrasında askerî yönetim kadrolarınca üstlenilen siyasal parti sistemini şekillendirme çabaları başlıca üç yasal araç yoluyla gerçekleştirildi: 1982 Anayasası, 1983'te çıkarılan Siyasal Partiler ve Milletvekili Seçimi Yasaları. Bu yasalar aracılığıyla oluşturulmak istenen yeni topografya, 1970'li yılların siyasal parti sistemine ilişkin olarak saptanan şu zaaflara bir cevap olarak düşünülmüştür: 1. Siyasal sistemin radikal milliyetçi ucunda yeralan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile İslâmcı sağ kanadında yeralan Milli Selamet Partisi (MSP), temelde küçük partilerin parlamentoda abartılı temsiline olanak tanıyan bir seçim sisteminin (orantılı temsil sistemi) yardımıyla siyasal sistemde belirleyici bir rol oynamışlar, siyasal ortamın kutuplaşmasına ve (özellikle MHP) siyasal şiddete yolaçmışlardır; 2. Parti sisteminin merkez eksenini oluşturan merkez sağ Adalet Partisi (AP) ve merkez sol Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) hem kendi örgütlerini hem de kendi dışlarındaki toplumsal grupları salt iktidara gelme ve iktidarda kalma amaçları doğrultusunda "sorumsuzca" harekete geçirip siyasallaştırarak siyasal bunalımı arttırmışlardır; 3. Eski Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün ifadesiyle, Türk siyasal sisteminde partileri ile eski bağlarını yitiren, kime nasıl çarpacağı belli olmayan ve siyasal partilerin arkasında meclis çoğunluklarının oluşmasını engelleyen bir "yüzer-gezer oy" olgusu ortaya çıkmıştır. Bu durum, siyasal istikrar açısından tehlikeli bir görünüm arzetmiş, sistemin meşruluğuna darbe vurmuştur.

Bu saptamalar, 1970'li yılların zorlu siyasal sorunlarının bir bölümünün belirtilerine eğilme anlamında doğrudur. Ancak, bu belirtilere kaynaklık eden siyasal ve toplumsal yapıya, siyasal kültüre, konjonktüre ve siyasal davranış örüntülerine analitik bir bakış açısı getirilmemiş ve doğru nedensellik ilişkileri kurulmamıştır. Bu nedenledir ki, kurgulanmak istenen yeni siyaset dokusunun ve onun içinde yeralan siyasal parti sisteminin başından hatalı ve yapay olacağı açıktır. Nitekim üç yasal araç yoluyla gerçekleştirilmek istenen makro hedeflerden büyük bir bölümüne ulaşılamamıştır: 1980 öncesinin sert ideolojik temelli ve zıt kutuplu iki parti yapılanması yerine biri merkez-solda biri merkez-sağda olmak üzere ılımlı devletçi ve "liberal" kutupları temsil eden bir iki parti sistemi yerleştirilmek istenmiştir. Varılan nokta çok partili ve çok kutuplu bir sistemdir. Tüm toplum ve kitle örgütleri, depolitizasyon amacına yönelik bir önlemler kuşağı ile çevrelenmiş, ancak, sonuçta 25 Mart 1984 yerel seçimlerinden başlayarak tüm toplum yeniden politize olmaya başlamıştır. Eski siyasal partiler kapatılarak ve liderleri siyasetten yasaklanarak yeni siyasal parti ve seçkinlerin eski kimlik ve davranış biçimlerinden radikal bir kopuş gösterececkleri varsayılmıştır. Halbuki, 1994 Türkiye'sinde, tüm siyasal partiler, eski siyasal alışkanlıklarını sürdürmektedirler. Siyasal partilerin toplumu aşırı siyasallaştırmasından korkularak kadın ve gençlik kolları kurmaları, köy ve mahalle düzeyinde örgütlenmeleri, dernek, sendika, kooperatif ve diğer meslek örgütleri ile siyasal bağlantı kurmaları engellenmiştir. Ancak hemen hemen hepsi kadın ve gençlik il komisyonları yoluyla bu engeli yenmeye çalışmışlardır. Seçim sistemine yerleştirilen biri ülke genelinde % 10'luk diğeri değişken bir yerel baraj yoluyla, küçük partilerin sistemde güçlerinin üstünde bir temsil elde ederek koalisyonlara ortak olmalarına karşı önlem alınmıştır. Ancak, 20 Ekim 1991 genel seçimleri sonucunda mecliste çoğunluğa sahip tek parti hükümetleri

dönemi sona ermiş, yeni bir evreye girilmiştir. Parti tercihleri etrafında oluşan istikrarsız kümelenmelerin küçük partileri ihya etmesini engellemek amacıyla orantısal temsil esasına dayanan yeni seçim sistemine dar bölgeli çoğunluk sistemi ilkeleri çeşitli yöntemlerle sızdırılmıştır. Ancak sonuç yine iki parti sistemi olarak oluşmamıştır.

1980 sonrası siyasal parti yapılanmasında amaçlanan hedeflerden sapmalar, hem 70'li yıllara ilişkin hastalığın teşhis ve dolayısıyla tedavi hatalarından hem de "niyet dışı" sayılabilecek önceden kestirilemeyen sosyal ve siyasal dinamiklerden kaynaklanmıştır. 1973 seçimlerinden başlayarak Türk siyasal parti sisteminin ılımlı olmaktan çok kutuplaşmış çok partili sistemin bütün özelliklerini taşımaya başladığı söylenebilir: ideoloji ve örgüt temelinde merkez sol ve sağ birçok parçaya bölünmüş ve rejimin temel kuralları üzerinde temel bir oydaşmadan uzaklaşıp merkezden kaçmış ve kamplaşmıştır. AP ve CHP, arkalarında istikrarlı bir seçmen desteği ve meclis çoğunluğu olmadığından iktidara gelseler bile gerçek anlamda iktidar olamamanın getirdiği sert ve hırçın ilişkiler içerisinde olmuşlardır. Ancak, siyasallaşma ve kutuplaşarak bölünme olgusu küçük bir azınlığı kapsamaktaydı. Bir diğer ifadeyle, toplumun çok büyük kesimleri örgütlenmeye, siyasal sertleşme ve kutuplaşmaya yabancı bir biçimde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Demokratik kitle örgütleri, çıkar grubu etkinliklerini, "iktidarı etkileme" yönünde değil "iktidara gelme" biçiminde algılayıp siyasallaşmakta ve ses getirmekteydiler.

1973 sonrası siyasal parti sistemine ilişkin en temel ve yaygın kanı, partilerin sivil toplumun örgütsüz ve örgütlü kesimiyle kurduğu yönlendirici ilişkiler nedeniyle milliyetçi, komünist ve dinci güçleri sistem karşıtı ya da sistemi yıkıcı yönde harekete geçirip siyasallaştırdığıdır. Çözüm olarak da depolitizasyon öngörülmektedir. Bu noktada yapılan temel yanlışlık şu olmaktadır: aslında sistemde kutuplaşma ve merkezkaç güçlerin egemenliği, siyasal partilerin sivil toplum örgütleriyle kurduğu değil kuramadığı ilişkilerden, yani sivil toplum ile oy alıp verme dışında sağlıklı bir ilinti kuramamasından kaynaklanmıştır. Siyasal kutuplaşma ve şiddete karşı en anlamlı güvence, siyasal partilerin topluma kök salmaları ve sivil toplum ile sıkı bir işbirliğine girmeleridir. Kaldı ki, sivil toplumda oluşan eğilimleri temsil edemeyen siyasal partiler bir meşruiyet bunalımına düşerek iktidarın sınırsız gücüne daha çok ihtiyaç duymaktadırlar.

İLETİŞİM ARŞİVİ

Turgut Sunalp ve MDP, 1983 seçimlerine darbecilerin desteğini alarak girdi. Ancak emekli generallerin partisi iktidar da olamayınca parlamenter bir sistemde varlığı büsbütün anlamsızlaştı ve kapandı.

1983-1989 sistemi

1983 yılında siyasal partilerin tekrar kurulmaya başlamaları ile birlikte 6 Kasım 1983 genel seçimlerine Milli Güvenlik Konseyi'nce üç siyasal partinin katılmasına izin verilmiştir. Bunlar, merkez sağın ve solun cazibe odakları Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ve Halkçı Parti (HP)dir. Üçüncüsü de Turgut Özal'ın 12 Eylül hükümetindeki başbakan yardımcılığı görevinden istifasından 16 ay sonra onun liderliğinde toplam oyların % 45.15'ini alarak 211 milletvekili ile iktidara gelen Anavatan Partisi'dir.

1983'ten 26 Mart 1989 yerel seçimlerinde aldığı % 21.73 oyla çarpıcı bir düşüş sürecine yöneldiği artık iyice belli oluşuna dek, siyasal yaşamın ve oluşan parti sisteminin en belirleyici etmeni ANAP olmuştur. Zaman içinde bu sistem üç temel özellik kazanarak evrilmiştir. Bunlardan birincisi, merkez sağ eğiliminin temsilcisi ANAP'ın 1989'a dek girdiği 5 seçim ve 2 referandum platformunda % 30'un üstünde bir oy oranına sahip olduğunun ortaya çıkmasıdır. ANAP, 1989'a dek gerek sağ oyların parçalanmasına bir ölçüde karşı koyabilmesi gerekse bürokratik merkezli bir yaklaşım yerine sivil-toplum merkezli olmasa bile serbest piyasanın belirleyiciliği esasına dayalı bir "yenilikçilik" ve "değişimcilik" retoriğini topluma benimsetebilmesi açısından rakipsiz bir konumda kalmıştır. İkinci önemli olgu, 29 Kasım 1987 erken genel seçimlerinin açığa vurduğu solun bölünmüşlüğüdür. Üçüncüsü de 1970'li yılların önemli sorunlarından birisi olarak algılanan istikrarsız seçmen tercihlerinin girdiği yeni evredir.

Merkez sağın güçlenmesi süreci, 1983 seçimlerinde ANAP ve MDP'nin toplam oylarının (11.906.114), HP'nin aldığı oyların (5.303.930) iki katına ulaşmış olması ile başlar ve ANAP'ın zorlu sayılabilecek iki seçim sınavından geçerek 1989'a dek egemen söylemini, programını ve partileşme sürecini tamamlaması ile doruğa ulaşır. Merkez sağın konsolidasyonu için başvurulan en önemli araç, ANAP'ın 1970'li yıllardaki dört eğili-

mi, yani MHP'li, MSP'li, AP'li hattâ CHP'li oyları bünyesinde birleştirme operasyonudur. Bu bütünleşme yeni sağın siyasal söylemine uygundur: ideolojiden uzak, uzlaşmaya dayalı, parti içinde çoğulculuktan yana, modern yaklaşımlı ancak geleneksel değerlere saygılı, bölücü değil birleştirici, bürokrasiye değil serbest piyasa ekonomisini iyi bilen seçkin bürokratlara dayanan bir öz ve üslup.

1984 yerel seçimlerinde (il genel meclisi üyeleri seçim sonuçlarına göre), sosyal demokrat partiler (SODEP ve HP) % 32.2, Refah Partisi % 4.4 ve DYP % 13.2 oy olarak varlıklarını kanıtlamışlardır. İktidar partisinin dört eğilimci kadrolarınca korunan ve kollanan tabanlarını 1980 öncesine yaklaşan oranlarda kendilerine çekmeleri için 1987 genel ve 1989 yerel seçimlerini beklemeleri gerekmiştir. 1984 yerel seçimleri, parlamento dışında oluşan üç muhalefet partisinin vurguladığı eksik rekabet olgusunu açığa çıkarmıştır. Bu durumda, ANAP'ça temsil edilen merkez sağın gücünü koruyabilme koşulları açıkça belirmiştir: 1980 sonrasının olağanüstü koşullarının sürdürülmesi ve sağ siyasetin alternatif partilerinin ortaya çıkmaması.

Merkez sağın konsolidasyonu sorununun en büyük seçim sınavlarından biri 1987 genel seçimleridir. Eski siyasal liderlerin yasaklılığının kaldırılmasından 2.5 ay sonra yapılan bu seçimlerde ANAP, 1983'te aldığı sonuçlara göre % 8.8'lik bir oy kaybına uğramasına rağmen % 36.3 oyla 292 milletvekili kazanarak birinci parti konumunu korumuştur. SHP % 24.8 oyla 99, DYP % 19.1 oyla 59 milletvekilliği kazanırken, DSP, RP ve MÇP ulusal barajı aşamayarak parlamento dışında kalmışlardır. Bu seçimlerde, yerel seçim barajına esas olan seçim çevreleri küçültülerek en büyük seçim çevresindeki milletvekilliği sayısı 7'den 6'ya düşürülmüş ve 6 milletvekilinin seçileceği çevrelerde bölme işlemi 1 eksiği ile yapılarak baraj % 20'ye yükseltilmiştir. ANAP, hem hâlâ cazibesini sürdüren değişimci niteliğinin, hem de büyük partilere ve dolayısıyla ANAP'a prim kazandıran, küçük partileri etkisizleştirerek sistemde istikrarı korumayı amaçlayan seçim sisteminin de yardımıyla büyük bir çoğunlukla iktidar koltuğuna oturmuştur. Merkez sağın asıl sorunun bu noktada başladığı söylenebilir.

1987 seçimlerinin merkez sağ açısından iki sıkıntılı sonucu olduğu söylenebilir. Birinci olarak, ANAP'ın rahatlıkla kucakladığı varsayılan dört siyasal eğilimin yavaş yavaş da olsa ait oldukları siyasal örgüt ve tabana dönme sürecinin sürdüğü açıkça görülmüştür. Bu noktada uç eğilimler MÇP ve RP'de toplanırken, DYP'nin varlığı, ANAP eşittir yeni merkez sağ denklemini tehdit eder bir konuma yükselmiştir. Böylece, kurgulanan iki parti sisteminin, çok partili bir sisteme kayış potansiyeli taşıdığı açıkça ortaya çıkmıştır. İkinci olarak, seçim sistemi yardımıyla ANAP'ın meclisteki sandalye oranı, aldığı % 36.3 toplam oya karşılık % 64.9 gibi abartılı bir düzeye erişirken, DYP'nin (% 19.1 oya karşılık % 13) ve SHP'nin (% 24.8'e karşı % 22)'nin sandalye oranları aldıkları oyla karşılaştırıldığında makul düzeylerde kalmıştır. Ancak DSP, RP ve MÇP'nin toplam oy oranı % 18.6'ya ulaşmasına rağmen, bu partiler, ulusal barajı aşamadıklarından parlamento dışı muhalefet olarak belirmişler ve seçmenlerinin tercihleri çarpıtılmıştır. Bu sonuçlar, ANAP'ın temsil ettiği merkez sağı daha saf bir kimlik edinme bağlamında zora sokmuş, parti içi liberal-muhafazakâr mücadelesinin itici gücünü oluşturmuştur. Diğer yandan, çelişkili bir biçimde, ANAP, büyük çoğunluğunun oluşturduğu güvene kapılarak uzlaşmacı, yumuşak ve "liberal" görünümlü politikalar yerine mutabakat arayışından uzaklaşan sert bir çizgiye geçmiştir. Bu çizginin doruk noktasına, ANAP'ın 26 Mart 1989 yerel seçimlerinde aldığı % 21.8 gibi çok düşük bir oy oranına rağmen meclis çoğunluğuna dayanarak Turgut Özal'ı 8. Cumhurbaşkanı seçmesi ile varılmıştır.

1983-1989 parti sisteminin bir başka temel özelliği, merkez sağın örgüt-

İLETİŞİM ARŞİVİ

Cüneyt Canver ve Kamer Genç bir dönemin "sıkı" SHP'lileriydiler. Cüneyt Canver daha sonra ANAP'lı, Kamer Genç DYP'li oldu.

sel ve ideolojik gücünün merkez solun bölünmüşlüğünden büyük yarar sağlamasıdır. Bu bölünmüşlük, SODEP'in 5 Kasım 1985'te Halkçı Parti ile birleşerek SHP adını alışının ardından DSP'nin herhangi bir birleşmeyi reddetmesi ile günümüze dek süregelmektedir. 1987 seçim sonuçlarına göre, SHP ve DSP'nin oy toplamı ANAP'ın % 36.3'üne karşılık % 33.3'ü bulmaktadır. 1980 sonrası için kurgulanan iki parti sisteminde önce HP sonra SODEP ve en sonunda SHP ile oluşan ortanın solu eğilimi yalnızca parçalanmışlığı ile değil, 12 Eylül sonrası otoriter yapılanmaya karşı emeğin gücünü arkasına alarak mücadele edecek bir misyon ve örgüt tutarlılığına sahip olamaması ile de kendi tabanında göz dolduramamıştır. SHP tabanı, önce merkez sağın rakipsiz temsilcisi ANAP'a, sonra rakip DYP'ye ve orta solun diğer rakip partisi DSP'ye akabilen bir tabana sahip olagelmesi açısından zayıf ve gevşek bir siyasal eğilim odağı olmuştur.

1983-1989'un siyasal topografyasında gözlemlenebilen önemli bir başka eğilim seçmen profilinin kendisindedir. 1970'li yılların giderek plebisiter bir yönelim (plebiscitary voting) alan, yani iktidarların siyasal performansını değerlendirerek oy kullanmaya başlayan ve bu nedenle yüzer gezer diye adlandırılmış olan seçmeni, 1980 sonrasında da aynı eğilimi sürdürmüştür. Merkez sağ oylar, ANAP'ın kişiliğinde, ekonominin dışa açılması, enflasyonun indirilmesi, huzur ve güvenin sağlanması, Batı'da tüketilenin Türkiye'de de tüketilmesi türünden birleştirici konu alanlarında (valence issues) ve kentlerde odaklaşmıştır. Ancak, pragmatik nitelikli seçmen yapısının 1970'li yıllarda, iktidarların arkalarında meclis çoğunluğu oluşmasını engelleyen istikrarsız bir yanı da vardı. 1980'lerde yaşanan durumda ise plebisiter (siyasal partileri yaptıkları hizmete endeksleyen) seçmen davranışının istikrar arayan bir davranış boyutu ile birlikte hareket ettiğini görmek mümkündür. Bunun temel nedeni ANAP'ın, Türkiye'nin temel sorunlarını uzun vadede çözülebilir nitelikte olarak sunması ve seçmeni bu yönde ikna edebilmesidir.

1989-1994 sistemi

İl Genel Meclisi sonuçları itibariyle 26 Mart 1989 yerel seçimleri, parti sisteminin yerleşim planını tümüyle altüst ederek, ANAP'ı % 21.8'lik bir oyla merkez sağın liderliğinden sistemin üçüncü partisi sırasına indirirken, SHP'yi % 28.6 oy oranıyla birinci partiliğe, DYP'yi de % 25.1 oyla ikinci partiliğe terfi ettirdi. DYP'deki oy artışının ANAP tabanından bir kayma ile oluştuğu kabul edildiğinde, merkez sağın parçalandığı ve DYP'nin tırmanışa geçtiği açıkça görülmektedir. RP'nin oy oranı, bir önceki genel seçimlere göre % 2.7'lik küçük bir artışla da olsa % 9.7'ye, MÇP'ninki ise % 2.9'dan % 4.1'e ulaşarak ANAP içindeki dört eğilim kendi yuvalarına dönme yolunda belirgin bir mesafe katetmişlerdir. SHP, merkez solun en büyük partisi olarak belirdiğinden ve DSP bir önceki seçimlere göre hemen hemen hiçbir ilerleme kaydetmediğinden, geçici bir süre için, DSP'nin solun oylarını bölmediği yargısı egemen olmaya başlamıştır.

Parti sisteminin kristalize olma sürecinde son genel seçim durağı (yazının kaleme alındığı tarih olan 1994 yılı itibariyle) 20 Ekim 1991 genel seçimleridir. Bu seçim siyasal partilerin etraflarında yeni bir seçmen kümesi oluşturma anlamında büyük önem taşımaktadır. (Bu eğilimin 1995 genel seçimlerinde de sürdüğü söylenebilir).

Hemen hemen tüm siyasal partiler, içinde bulundukları kimlik bunalımından çıkabilmek için saflarını netleştirmek ve imaj ve kadrolarını yenilemek gibi bir arayışa girince çelişkili bir biçimde bölünüp parti içinde küskünler orduları yaratmışlardır. Bu durum tüm siyasal partiler açısından yapısal bir zaaf oluşturmuştur. ANAP, Turgut Özal ve Yıldırım Akbulut'tan sonra 15 Haziran 1991'deki Olağan Kongrede muhafazakârları bünyesinden tasfiye ederek "liberal" olarak lanse edilen bir kanadının liderini, Mesut Yılmaz'ı genel başkan yapmıştır. DYP, 23 Kasım 1990'da toplanan 3. Olağanüstü Kongresi'nde partiye yeni bir kan kazandırmak amacıyla Ersin Faralyalı, Tansu Çiller ve Hüsamettin Cindoruk'u parti üst yönetimine getirirken, Hüsamettin Cindoruk ve taraftarlarının 1987 seçimleri öncesinden beri savunageldiği "çağdaş yeni çizgici" bir doğrultuya yönelmiştir. DYP'nin demokrasi söylemi, "Demirel değişti" retoriği ile ağırlıklı bir biçimde insan haklarını içermeye başlarken, SHP, öteden beri düçar olduğu Yenilikçi-Baykalcı bölünmesini bütün şiddeti ile yaşamaya devam ederek söylem düzeyinde bir yenileşmeye girişememiştir. Refah Partisi'ndeki yenileşme hareketi ise bir kitle partisine dönüşme sancısı ile izdüşümlü olmuştur. Bu partinin 7 Ekim 1990 Üçüncü Büyük Kongresinde ilk bölünmeler yaşanarak, 10 Ekim 1993 Dördüncü Büyük Kongre'de şiddetlenen ve yankıları günümüze dek süren gelenekçi-yenilikçi çatışması evresine geçilmiştir.

20 Ekim 1991 genel seçimlerinden başlayarak 27 Mart 1994 yerel seçimlerinin sonrasını da içine alan siyasal gelişmeler, siyasal yelpaze ve siyasal parti sisteminde üç çok genel niteliğin belirlemesine yolaçmıştır. Bunlardan birincisi, siyasal parti tercihlerinin üç ana blok içinde oluşması sırasında merkez sağın, ikincisi, hem merkezden uzaklaşan hem de merkezle temas noktaları arayan milliyet-

çi ve İslâmcı sağın, üçüncüsü ise, ortanın solunun yeni konumları ile ilgilidir.

1991 genel seçimlerinin mutlak yenik partisi, son genel seçimlerde aldığı oy oranının 12 puan gerisine düşerek oylarını % 24'e ve yerel seçimlerde (il genel meclisi seçimlerinde alınan sonuçlar itibariyle) % 20.9'a indiren ANAP'tır. DYP, 1987 genel seçimlerinde elde ettiği sonuçların 8 puan üstüne çıkarak merkez sağın liderliğine oturmuştur. DYP, her ne kadar son yerel seçimlerde yine bir önceki seçimlere göre 3.7 puanlık bir gerileme göstermişse de, 21 Kasım 1991'de SHP ile oluşturduğu iktidar konumunun ve ANAP'ın yenileşmeci kimliğinin girdiği tıkanmanın da yardımıyla ANAP'ı eriterek merkez sağın temsilcisi konumuna gelme çabası içindedir. Yeni genel başkan Tansu Çiller'in ANAP'ı eritme stratejisi, ANAP'ın kozlarını elinden alan iki temel politika üzerinde inşa edilmiştir. Çiller'in iktisadi liberalleşme programı Özal'ın 1987 öncesi serbest piyasacı modelinin aynısıdır. İkinci olarak Çiller, ANAP'ta günümüze dek süregelen ve partinin kimliğinin netleşmesini engelleyen farklı eğilimleri, DYP'nin etrafında toplamıştır: DYP içinde milliyetçi-muhafazakâr kanadı, parti dışında da MHP'yi sağlam bir müttefik kılmış ve SHP ile ortak bir hükümet kurmuştur.

Merkez sağdan uç sağa, MHP ve RP'ye gidildiğinde, bu partilerden MHP'nin merkez ideolojisinin bir parçası haline geldiği gözlemlenmektedir. 1970'li yılların, kendi tabanına saldırgan milliyetçi bir doğrultuda kişiliğini kanıtlama çabasına girişen MHP'si, yerini, "ılımlı" ve "sorumlu" devlet adamlığı profili çizmeye başladığı gerekçesiyle liberal köşe yazarlarınca bile baştacı edilmeye başlanan Alparslan Türkeş'in merkezle uzlaşan çizgisine bırakmış görünmektedir. Yükselen Kürt milliyetçiliğine karşı "kendiliğinden" oluştuğu varsayılan Türk milliyetçiliğinin sesi olduğunu iddia eden MHP, iktidarın en büyük ortağı olan DYP ile tam bir anlaşma içindedir.

İslâmcı sağın sözcüsü RP, 1991 genel seçimlerinde, ulusal barajı aşabilme kaygısıyla MÇP ve Islahatçı Demokrasi Partisi'yle kurduğu ittifak sonucunda toplam % 16.79 oy ve 59 milletvekili ile meclise girmiştir. Seçim sonrasında bozulan bu ittifak ile RP, resmî Türk milliyetçiliğinin temel öğelerini her zaman barındırmış olan MÇP ile biraraya gelerek merkez sağ ile bir temas noktası kurmuştur. RP'nin selefi MSP de 1970'li yıllarda düzenin kendi çerçeve ve normları içinde kalarak düzen karşıtı İslamcı bir politik çizgi yakalayabilme açmazı ile karşılaşmıştı. 1980 sonrasında da İslâmcılar ANAP içindeki dört eğilimin en ağırlıklı unsuru olduklarından, RP'nin radikal kimlik sicili bulanıklaşmıştı. 1991 genel seçimleri dolayısıyla girilen kutsal ittifak, RP'nin merkezden kaçamayan siyasetini vurgulamaktadır. Ancak RP, 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde % 19'luk bir oy oranı ile 3. parti (daha da önemlisi, eskiden ANAP'ın mutlak galibi olduğu büyükşehir belediye başkanlığı seçimlerinde % 22.4 oyla birinci parti) konumuna yerleşerek iktidara oynayan bir kent partisi olduğunu kanıtlamıştır.

Bu noktada, RP'nin ideolojik söyleminin radikal ve merkezden kaçan yanı önem kazanmaktadır. RP, MHP'nin tersine, bugün Türkiye'yi etkisi altına almış iki temel olumsuz gelişmenin gerekli kıldığı radikal ve sert bir platformla seçmeni kendisine çekmeyi başarabilmektedir. Birincisi, siyasal alanın dolayımı ile belirlenen bir laik-antilaik "kültürel" kimlik saflaşması, ikincisi de tüm siyasal partilerin, geleneksel politikalarının iflas ettiği, muhafazakârlaştığı, toplumdan koptuğu ve nepotizme kaydığı bir ortamın gerektirdiği anti-ci söylem. RP, kişileri çekimser kalmaya davet eden sorunlarla (abstention issues) ilgilenen ve siyasal bir tavır alması gerekmeyen "yabancılaşmış" bir seçmene değil, siyasette kritik sorunların (critical issues) varlığından kaynak bulan ve bu nedenle siyasal tavır almak zorunda olan "protestocu-tepkici" bir seçmen yapısına dayanmaktadır. Bu nedenle kimliğini diğer partilerden ayırdedici öğeleri radikal bir biçimde de tanımlamaktadır.

Parti sisteminin üçüncü kutbunu oluşturan ortanının solu siyasetinin en büyük kanadı SHP, en büyük çıkışını yaptığı 1989 yerel seçimlerinden 1994'e dek önemli oranda oy kaybederek (% 14.6), iktidar ortağı bir parti olmanın nimetlerinden yararlanamadığını kanıtlamış ve yenilgisinin nedeni olarak solun bölünmüşlüğü gerekçesine sığınmıştır. DSP lideri Bülent Ecevit ise, merkez sağdan kendi partisine kayma olduğunu ve parti sayısı azalırsa bugün siyasal partiler içinde yerlerini bulan genel eğilimlerin parti içi hiziplere dönüşerek bir kargaşayı başlatacağını ileri sürerek böyle bir birleşmeden yana görünmemektedir. Şurası bir gerçektir ki ortanın solu olarak nitelendirilen kutup, bir kutup olmaktan çıkmış ve Ecevi'in kendi ifadesiyle merkez sağ partilerin oluşturduğu eksen üzerinde belirsiz bir noktaya oturmuştur. Açıktır ki siyasal parti sistemi, 1970'li yıllarda merkez sağ ve merkez soldan oluşan iki parti sisteminden geri dönülmesi mümkün olmayan bir biçimde uzaklaşmıştır. Gelecekteki sistem, gevşek sosyal demokrat bir siyasal eğilimin temsil edildiği bir odak ve onunla sert bir çekişme içine girmeyen bir merkez-sağ ve İslâmcı siyasal parti yapılanmasından oluşacak gibi görünmektedir.

Anavatan Partisi

LEVENT KÖKER

Türkiye'nin 12 Eylül 1980 askerî darbesinin ardından yaşamaya başladığı demokrasiye yeniden geçiş süreci, büyük ölçüde, 1983-1991 yılları arasında tek başına iktidarda kalan Anavatan Partisi'nin (ANAP) damgasını taşımaktadır. Bu damganın anlaşılabilmesi ve ANAP'ın Türk siyasî hayatındaki yerinin tesbit edilmesi amacıyla, bugüne kadar farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bir görüşe göre ANAP, Türk siyasî hayatında geçmişteki (1980 öncesindeki) siyasi partilerden farklı, yeni ve yenilikçi bir oluşumu temsil etmektedir. Bir başka görüş ise, ANAP'ın kendi ideolojisini ve iktidardaki uygulamalarını haklılaştırmaya çalışırken başvurduğu bu "yenilik(çilik)" özelliğini kısmen kabul etmekte ama bunun "olumlu" değil, "olumsuz" boyutlarını sergilemeye çalışan "eleştirel" bir yaklaşım getirmeye çalışmaktadır.

Partinin kurucu kadrolarının özellikleri

20 Mayıs 1983 tarihinde Turgut Özal ve arkadaşları tarafından kurulan ANAP, kurucuları ve parti örgütü bakımından, 1980 öncesinin siyasî partileriyle, öncelikle kişisel mensubiyet bakımından bazı devamlılıklar göstermektedir. Bu devamlılığın en önemli göstergelerinden biri, ANAP'ın kurucu genel başkanı Turgut Özal'ın 1969'daki DPT Müsteşarlığı'ndan 1979'da II. Milliyetçi Cephe hükûmetindeki Başbakanlık Müsteşarlığı'na uzanan kariyeridir. Bir yüksek bürokrat olarak Özal'ın Süleyman Demirel önderliğindeki Adalet Partisi ile olan yakınlığı bu kariyer çizgisi içinde görülmektedir, Yine Turgut Özal'ın 1977 Genel Milletvekili Seçimlerinde Millî Selâmet Partisi'nden İzmir adayı olarak politikaya atılmış olması, 1970'lerin başında yaşadığı özel sektör deneyimi ve MESS başkanlığı ile birlikte düşünüldüğünde, Özal'ın siyasî çizgisinin merkez sağa yakın fakat muhafazakâr (İslâmî kültür / gelenek özelliklerine öncelik veren) yanı ağır basan bir özellik taşıdığını ortaya koymaktadır.

Özal'ın Türkiye'de merkez sağın güçlü temsilcisi AP ile olan geçmiş bağlantısının yanısıra, ANAP'ın yerel örgüt birimleri üzerinde yapılmış bir araştırmada ilginç bulgulara rastlanmaktadır. Üstün Ergüder'in 1983-89 dönemini ele alan araştırmasına konu olan 203 ANAP'lıdan 106'sı (yüzde 52.2'si) 1980-öncesi siyasî partilerin yerel örgütlerinde görev almışlardır. Bunlardan yüzde 73'ü Adalet Partisi, her biri yüzde 8.7 oranında olmak üzere yüzde 17.4'ü ise Cumhuriyet Halk Partisi ile Milliyetçi Hareket Partisi mensubudur.

Bu durum, 12 Eylül askerî darbesinin 1980 öncesi siyasî partilerini kapatması ve bunların üst düzey yöneticilerine siyaset yasağı koymasının normal bir sonucu olarak görülebilir. Ancak, ANAP'ın Türkiye'deki seçmen kitlesinin siyasî eğilimlerinden hangisine öncelik tanıdığı da yine bu tablodan çıkarılabilecek bir sonuçtur: ANAP, ağırlıklı olarak, 1980 öncesinde AP'nin tabanını oluşturan merkez sağ kitleye seslenmeyi amaçlayan bir siyasî kuruluş olarak görünmektedir.

Parti kadrolarının geçmiş siyasî mensubiyetleri bakımından geçerli sayılabilecek bu değerlendirme, ANAP'ın Türk siyasî hayatında hiçbir yenilik ifade etmediği anlamına gelmez. Bir kere, yukarda sözü edilen araştırmadan anlaşıldığına göre, ANAP kadroları içinde geçmişte herhangi bir siyasî parti deneyimi olmayanların oranı oldukça yüksektir (yüzde 47.8). Eski yüksek bürokratların yanısıra, daha çok serbest meslek sahiplerinden oluşan bu "yeni" siyaset adamları, bir bakıma ANAP'ın geçmiş siyasî partilerden farklılığını

üzerine inşa ettiği zemini meydana getirmektedir.

Dahası, 1983 sonrasındaki çok partili siyasî hayata yeniden geçiş sürecinde askerî yönetimin izin verdiği üç siyasal partiden ikisinin (Milliyetçi Demokrasi Partisi ve Halkçı Parti'nin) kısa bir süre içinde ortadan kalkmalarına rağmen ANAP'ın giderek azalan ama 1995 koşullarında önemini koruyan bir seçmen desteğine sahip olarak varlığını sürdürmesi de, bu partinin "yeni" bir kurumlaşmayı ifade ettiği izlemini uyandırabilmektedir.

Ayrıca, ANAP'ın yeni bir parti olması, ellerin baş üzerinde birleştirilmesiyle verilen "ANAP selâmı'nda simgeleştirildiği üzere, 12 Eylül öncesi ideolojik kamplaşmasının milliyetçi, İslâmcı, liberal ve sol (sosyal demokrat) kanatlarını aynı çatı altında ve bir program etrafında (bir bakıma "Türk-İslâm-Batı sentezi" girişimi denebilecek bir çerçeve içinde) biraraya getirdiği iddiasıyla da somutlaşmıştır.

Fakat, ANAP'ın "yeni" bir parti olması veya bu "yenilik(çilik)" özelliğinin sınırları sadece parti kadrolarının kişisel düzeydeki geçmiş siyasî mensubiyetleri ile değerlendirilebilecek bir nokta değildir. Bu açıdan, ANAP 'ın siyasî söylemini ve Türkiye'nin 1980'lerde yaşadığı değişim süreçlerini gözönünde tutan bir değerlendirmeye ihtiyaç olduğu açıktır.

ANAP'ın siyasî söylemi

ANAP'ın kendi siyasî ideolojisini ifadelendirme biçimi içinde öne çıkan bazı temalar şöyle özetlenebilir:

12 Eylül'e bakış: ANAP, bir bakıma ürünü olduğu 12 Eylül askerî darbesini, 1983'teki kuruluşundan itibaren, giderek azalan dozlarda da olsa meşru görmektedir. İlk dönemde, örneğin 1983 Seçim Beyannamesi'nde, "bölücülük, anarşi ve terör sonucu büyük bir tehlikeye sürüklenmiş olan" "aziz vatanımız"ın 12 Eylül askerî darbesiyle kurtulduğundan söz edilmektedir. 12 Eylül'e yönelik bu meşrulaştırıcı yaklaşım, 1983 koşullarının zorunlu bir sonucu olarak görülebilir ve ANAP söyleminin aslında Türk sağına özgü bir pragmatizmi ifade ettiği ileri sürülebilir. Bu pragmatizm, ayrıca, ANAP'ın aslında 12 Eylül yönetiminin tercihi olan MDP'ye alternatif bir siyasî kuruluş olarak başlangıçta karşılaştığı zorluklar ve "veto" tehlikesi ile de açıklanabilir.

ABC ARŞİVİ

80'lerin "bir numaralı" partisi ANAP'ın "bir numaralı" ismi Özal, bu dönemde "12 Eylül ürünü" bir partiye liderlik etmekle, siyasi yasakların kaldırılmamasından yana olmakla sonuç olarak ilan ettiği kadar "demokrat" olmamakla da eleştirildi.

Buna karşılık, ANAP'ın kendi siyasî varlığını eskiye göre "yeni" olmakla kurumlaştırmaya çalıştığı daha uzun dönemli bir çerçevede bakıldığında, aslında ANAP ile 12 Eylül arasındaki ilişkinin basit bir pragmatizmden ibaret olmadığı görülmektedir. Burada belirleyici olan noktalardan biri, 1987 yılında 1980 öncesinin siyasî kadrolarına ilişkin yasakların kaldırılmasıyla ilgili referandumda ANAP'ın tavrıdır. Özellikle Turgut Özal'ın belirleyici olduğu bu tavırda, 1980-öncesi siyasî kadroların Türkiye'de ANAP'ın öncülük ettiği yenilikçi, dönüşümcü atılımlara engel olacakları; ANAP'ın yerleştirmeye çalıştığı uzlaşmacı siyaset yapma anlayışına zarar verecekleri; esasen bu "eski" kadroların Türkiye'nin geleceğine ilişkin ANAP'a alternatif bir vizyon taşımadıkları -ANAP'ın alternatifsizliği- gibi temalar ön plâna çıkmıştır. Bu temaların belirlediği bir gerekçe ile siyasî yasakların kaldırılmasına karşı çıkılması, ANAP'ın, bu yasakları getirerek kendi önünü açmış olan 12 Eylül uygulamalarını, 1983'teki kadar doğrudan olmasa da, onayladığı anlamını taşımaktadır.

Ekonomik politika ve demokrasi: ANAP'ın 12 Eylül sürecine olumlayıcı yaklaşımı, sadece kendi siyasî varoluşuyla ilgili değildir. 12 Eylül öncesinde tıkanan Türkiye ekonomisinin önünü açmak üzere kabul edilen 24 Ocak ekonomik istikrar tedbirleri-

nin mimarı olduğu kabul edilen Turgut Özal, bu tedbirlerin içinde yer aldığı genel anlayışın, Türkiye'de devletçiliği ve himayeciliği tasfiye ederek piyasa ekonomisine geçişi sağlayacak, Türkiye'nin uluslararası ekonomik bütünleşmesinin önünü açacak bir "liberalizm" olduğunu vurgulamıştır. Yine Turgut Özal'ın ve ANAP üst düzey kadrolarının çeşitli açıklamalarından anlışıldığı üzere, bu anlayış Türkiye'de köklü bir dönüşümü ("transformasyon") hedeflemektedir; 12 Eylül öncesindeki siyasal kadroların ise böyle bir "vizyon"u bulunmamaktadır (Turgut Özal, 24 Ocak kararlarını dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'e güç belâ kabul ettirebilmiştir).

ANAP'ın siyasî söyleminde ekonomik liberalizm anlayışı, çoğu kez doğrudan demokratikleşme ile ilişkilendirilmektedir. ANAP, 1970'lerin ortalarından itibaren ileri kapitalist ülkelerde uygulamaya konulan yeni -muhafazakâr ideolojiye paralel bir biçimde, ekonomide piyasa mantığı ile siyasette piyasa mantığını birbirinin tamamlayıcısı olarak görmektedir: Nasıl serbest piyasa ekonomisi, teşebbüs hürriyetine ve mal ve hizmetlerin piyasa koşullarında, her türlü dış (öncelikle de devlet) müdahalesinden bağımsız bir biçimde mübadelesine dayanıyorsa, demokrasi de "fikir hürriyeti" temelinde farklı programlar etrafında örgütlenmiş siyasî partilerin "siyasî mallarını" (programlarını) "müşterilerine" (seçmenlere) kabul ettirebilmelerine dayanan bir iktidar olma mücadelesidir.

Kültür politikası: Demokrasiyi basitçe bir hükümet kurma yöntemi olarak gören, bu görüşün bir uzantısı olarak demokrasi ile çok partili temsilî hükümeti özdeşleştiren bu anlayış, özgürlük, eşitlik ve katılım gibi temel demokratik değerleri, yeni muhafazakâr ideolojinin dünya üzerindeki diğer örnekleri gibi, gereğince değerlendirme yeteneğinden de yoksundur. Nitekim, ANAP siyasî söyleminin özellikle kültürel alanda öne çıkan ve geleneksel sağın hep vurgulayageldiği "millî ve manevî değerlere bağlılık" öğesi, temel demokratik değerlerin mantıkî uzantısı olan çoğulculuğun sınırlarını da işaret etmektedir. Piyasa ekonomisi ile demokrasi arasında kurulan özdeşlikte yer alan "hürriyetçilik", devlet kurumları aracılığıyla izlenen, "millî eğitim"in de içinde yer aldığı kültür politikası sözkonusu olduğunda, yerini İslâmî öğelerin ağırlık taşıdığı bir "gelenekselcilik" anlayışına bırakmaktadır. Bu anlamda ANAP, 1945'ten itibaren Türk siyasî hayatında etkin olma yoluna giren dinî örgütlenmelerin önünü hemen tümüyle açmış bulunan ve bunu, "dine inanan devletine de bağlı olur" anlayışı uyarınca itaatkâr bir toplum yaratmak amacıyla kullanmak isteyen 12 Eylül yönetiminin bir devamıdır.

Bu noktada belirtmek gerekir ki, ANAP'ın kültür politikası alanında 12 Eylül rejiminin tercihlerini basitçe devam ettirdiğini söylemek yeterli değildir. 12 Eylül'ün devlet -millet bütünlüğünü, "millet" kavramını "Türk-İslâm Sentezi"ne uygun bir çerçeveye oturtarak yeniden kurma girişimi, ANAP söyleminde ek bir unsurla birlikte yer almıştır. Bu ek unsur, ANAP ideolojisinin sunumunda, dinin ve dinî örgütlenmelerin (tarikatların) "sivil toplum"un en önemli unsurlarından biri olarak vurgulanmasıdır.

12 Eylül sonrasının "sivil toplum" ile demokratikleşmeyi eşitleyen genel ortamını yansıtan bu vurgu, ANAP'ın devlet -toplum ilişkilerinde "yeni" bir söylem getirmesiyle birleşmektedir. Turgut Özal'ın sıkça dile getirdiği üzere, klasik, "devlet baba" anlayışı yerine, topluma ("millet"e) hizmet yükümlülüğüyle temellendirilen bir "devlet" anlayışı geçirilmelidir. Piyasa ekonomisi, -demokrasi ilişkisi açısından bu "hizmetkâr devlet" anlayışı, devletin ekonomik ve sosyal fonksiyonlarının asgarileştirilmesini ifade etmektedir. Kültür politikası alanında ise bu, özellikle ve öncelikle Diyanet İşleri başta olmak üzere, devletin toplum tarafından beklenen dinî hizmetleri çoğu kez bizzat üstlenmesi, bazen de teşvik ve yardım edici olarak devrede kalması anlayışını pekiştirmiştir. Toplumun taleplerine tâbi "hizmetkâr devlet", böylece, demokratik görünümlü bir söylem içinde, devletin dinî gelenek ağırlıklı bir kültürel kimlik bütünlüğü oluşturma girişimlerinin destekçisi olma özelliğini kazanmış olmaktadır.

Sivil toplum-Millî devlet ve çağ atlama: ANAP'ın, din ağırlıklı gelenekselcilik ile belirlenen kültür politikasını, dinî örgütlenmelerin "sivil toplum"dan kökenlendiği anlayışıyla temellendirmesi, bir başka düzlemde, rejimin "sivilleştirilmesi" söylemiyle paralellik göstermektedir.

Siyasî kararların alınması sürecine yurttaşların kendi inisiyatiflerini olabildiğince doğrudan yansıtabilmeleri imkânı anlamında katılımcı -demokratik bir ideali içeren "sivil toplum" anlayışı, ANAP'ın belirlediği gündelik kamusal tartışma gündeminde, 12 Eylül rejimine duyulan kısmî bir tepkiyi ifade etmekteydi. Bir diğer deyişle, ANAP söyleminde "sivil toplum", çoğu kez 1982 Anayasası başta olmak üzere 12 Eylül hukukunun getirdiği, siyasî süreçte ordunun açık veya örtülü hâkim konumunu aşmak anlamında "sivilleşme" ile eşitlenmekteydi. Buna ek olarak, ileri kapitalist ülkelerdeki yeni -muhafazakâr benzerlerinde olduğu gibi, ANAP da, sivil toplum kavramına daha çok "piyasa" mantığının belirlediği bir "serbestlik" açısından yaklaşıyordu.

Doğru Yol Partisi

ÜMİT CİZRE SAKALLIOĞLU

Doğru Yol Partisi'nin (DYP) 23 Haziran 1983 tarihinde kurulmasının öncesindeki ve sonrasındaki tarihsel koşullar, mirasçısı olduğu Adalet Partisi'nin (AP) 20 Kasım 1961'deki doğuş ve gelişme ortamını andırır. Ancak, DYP'nin doğum sancıları AP'ninkinden daha şiddetli olmuştur. Çünkü, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonra oluşturulan ve 3 yıl süren askeri yönetim Türk siyasal yaşamının kültürünü, aktörlerini, kurumlarını ve dayandıkları farklı siyasal felsefeleri radikal bir biçimde değiştirip yeniden yapılandırmayı amaçlamıştır. Bu çerçevede, AP'nin ideolojik söylemi ve iktidar uygulamaları, 12 Eylül öncesindeki siyasal bunalıma katkıda bulunduğu gerekçesiyle cezalandırılmak istenmiştir. Bu nedenle, aynı çizginin devamı olarak 20 Mayıs 1983'te kurulan Büyük Türkiye Partisi 1 Haziran 1983'te Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) 79 sayılı kararı ile kapatılmış, ardından yine aynı çizginin takipçisi olarak Ahmet Nusret Tuna'nın genel başkanlığında kurulan DYP ise Türk siyasal yaşamında benzeri görülmemiş bir vetolar engeliyle karşılaşmıştır. Parti kurulduğu günden başlayarak 78 günde toplam 88 kurucu üyesinden 57'sini ve ilk genel başkanını Milli Güvenlik onseyi'nin dört dizi vetosu sonucu liste dışı bırakmak zorunda kalmış, 30 olan kurucu barajını 31 üye ile ancak 22 Temmuz 1983 tarihinde tamamlayarak İçişleri Bakanlığı ve Cumhuriyet Başsavcılığı'na teslim edebilmiştir. Ancak, bu son liste MGK tarafından, 6 Kasım 1983 genel seçimlerinin yasal başlangıç tarihi olan 24 Ağustos 1983 tarihi aşılarak, 8 Eylül 1983'te onaylanmıştır. Bunun sonucu olarak DYP, seçimlere katılabilmek için en az 34 ilde örgütlenmiş olma koşulunu yerine getirdiği halde, Sosyal Demokrasi Partisi ile birlikte yarışma dışı bırakılmıştır.

Siyasal kimlik mücadelesinin evrimi

DYP'nin yeni siyasal kimliğini ve iktidar mücadelesini belirleyen en temel iki etmen, 12 Eylül askeri yönetiminin partiye ve ülkeye dayattığı tahkim edilmiş statüko ve partinin bu statükonun müttefiki olarak gördüğü Anavatan Partisi'nin (ANAP) iktidarlarıdır. Uğradığı mağduriyetlere tepki olarak tüm siyasal söylem ve profili demokrasi ve (daha sonraları) demokratikleşme kavramının oluşturduğu bir temel üzerine oturtulmuş, bu demokrasi anlayışının ANAP'ınkinden farklı olduğunun vurgulanmasına çok büyük önem verilmiştir. İkinci genel başkan Yıldırım Avcı'nın bayrağı 14 Mayıs 1985 günü yapılan Birinci Büyük Kongre'de Hüsamettin Cindoruk'a ve onun da aynı görevi 14 Eylül 1987 Olağanüstü Kongresinde 6 Eylül 1987 referandumu ile siyasal yasaklılığı kalkan Süleyman Demirel'e devretmesi ile doruk noktasına tırmanan bu demokrasi ağırlıklı söylemin, iki evreden geçtiği söylenebilir. Bunlardan birincisi Süleyman Demirel'in, ikincisi de –13 Haziran 1993 Olağanüstü Kongresinde (Süleyman Demirel'in 16 Mayıs 1993 günü Cumhurbaşkanı seçilmesi ile boşalttığı) genel başkanlığı üstlenen– Tansu Çiller'in damgasını taşımaktadır.

Demirel merkezli DYP'nin demokrasi anlayışını Tansu Çiller'inkinden ve ANAP'ınkinden farklı kılan çok temel iki boyut vardır. Bunlardan ilki ANAP'ın vahşi kapitalizminin iktisadi ağırlıklı yönüne eleştirel bir biçimde karşı çıkan "sosyal devlet ve insan unsuru" ağırlıklı söylem, ikincisi, milli irade söylemine vurgu yapılarak yükseltilen "sivilleşme"dir. Her iki boyut da içlerinde çelişkili amaç ve politikaları barındırmakla birlikte, Tansu Çiller döneminin siyasal çizgi-

İLETİŞİM ARŞİVİ

Hüsamettin Cindoruk, Süleyman Demirel'in yasaklı olduğu yıllarda DYP'nin genel başkanlığını yaptı ve siyasi yasaklar kalkınca başkanlığı Demirel'e devretti. Ancak Cindoruk, Çiller'in genel başkanlığı döneminde partiiçi muhaliflerle birlikte anıldı ve yönetime sert eleştiriler getirdi.

sinden ciddi biçimde ayrılmaktadır. Tansu Çiller döneminin bu iki boyuttaki farklılığı, sosyal devleti sıfırlayan ve Özal politikalarının izini süren bir "gerçek" iktisadi liberalizm anlayışı ve milliyetçi–muhafazakâr kanadın himayesi altında militer yapı ile oluşturulan tam bir ittifak ve uyum şeklinde ortaya çıkmıştır.

Partinin siyasal varlığının karşılaştığı en temel sorunlardan birincisi yeni yapılanmanın Türk sağı için öngördüğü yerleşim ve işlev planı, ikincisi ise DYP'nin tarihsel olarak AP'den devraldığı örgütsel ve yönetsel zaafların 1980 sonrasında da aynen süregelmesidir. Askeri yönetim, Türkiye'nin siyasal coğrafyasını şekillendirirken, Türk toplumunun 1970'li yıllarda yaşadığı sol-sağ bölünmesinin kutuplarını oluşturan siyasal partilerin, AP'nin siyasal pragmatizminin de katkı ve himayesi ile merkezden uzaklaşan sert ideoloji ve politikalarından da rahatsızlık duymuştur. Bu bağlamda DYP de, yasaklamalar ve depolitizasyondan nasibini almış ve kitle tabanından ANAP'a kaymalar olmuştur. 1983 genel seçimlerine katılamayan parti, bu olumsuz ortamda girdiği 24 Mart 1984 yerel seçimlerinde ANAP'ın % 42 toplam oy oranına karşı ancak % 14 oy toplayabilmiş ve üstelik seçimlerden 18 gün sonra Cumhuriyet Başsavcılığı DYP'nin kapatılması için Anayasa Mahkemesi'nde dava açmıştır. Bir yıl süren ve talebin reddi ile sonuçlanan bu dava, partinin dinamizmine zarar verirken, partinin Meclis grubu ancak Mayıs 1986'da, Milliyetçi Demokrasi Partisi milletvekillerinin tekrar seçilmeleri sözü karşılığında DYP'ye katılmaları sağlanarak kurulabilmiştir.

Kasım 1987 genel seçimlerine giden yolda 6 Eylül 1987 referandumunda siyasal yasakların kaldırılması lehine oy verenlerin oranının % 49.7 red oranına karşılık %50.3 gibi marjinal bir düzeyde kalması, parti üye ve kadrolarında bir özgüven çöküşüne neden olmuştur. Genel seçim öncesi, gerek Anayasa Mahkemesi'nin önseçimi yasaklayan yasayı iptal ederek aday saptamada partileri özgür bırakmasından önce adayların Genel Merkezce belirlenmesi sırasında, gerekse daha sonra yapılan önseçimler sırasında, partinin iç tutarlılığına zarar veren çekişmeler yaşanmıştır. Siyasal konjonktürün DYP aleyhine işleyen en önemli dinamiği ise gerek askeri rejim, gerekse ANAP tarafından, selef partinin 1980 öncesi siyasal kilitlenmesinin baş sorumlusu olarak gösterilmesidir. 1987 genel seçimlerinde parti %19 oy ve 59 milletvekili kazanarak parlamentoda ancak üçüncü parti konumuna gelmiştir. Bu noktada DYP'nin doğal toplumsal tabanı, iç pazarın, 1980'li yılların dışa açılımcı rekabet koşullarına dayanacak gücü olmayan ve korumacılık politikalarının kalkmasını istemeyen öğeleridir: çiftçi, tüccar, küçük ve orta ölçekli sanayici ve küçük esnaf.

1987 genel seçimlerinden sonra partinin 26 Mart 1989 yerel ve 21 Ekim 1991 genel seçimlerine uzanan zorlu tırmanışı sırasında DYP'nin geçmişten miras aldığı bazı yapısal sorunların da su yüzüne çıktığı gözlemelenebilir. Bunlardan en önemlisi, önceleri partinin gerek büyük kent merkezlerinin toplumsal dokusunu oluşturan aydın bürokrat ve büyük sermaye kesimlerine, gerekse kent çevrelerinde kümelenen ve ANAP'ın yeni sağ söyleminin cazibe alanını oluşturan kent yoksullarına gereken açılımını yapmamış olması ve buna karşılık kırsal kesimin partisi olma niteliğini koruyor olmasıdır. 1987 genel seçimleri sonuçlarına göre oy dağılımları gözden geçirildiğinde,

ANAP'ın 15 ilde % 40'tan fazla, 38 ilde % 30-40 arası, 12 ilde % 20-30 arası, yalnızca 1 ilde (Isparta'da) % 10-20 arası oy aldığı; buna karşılık DYP'nin sadece Demirel'in seçim bölgesi Isparta'da % 40'tan fazla, 3 ilde % 30-40 arası, 30 ilde % 20-30 arası ve 26 ilde de % 10-20 arası oy aldığı görülmektedir. Ancak, 1987 genel seçimlerinden 21 Ekim 1991 genel seçimlerine uzanan yolda, DYP'nin "kırın partisi" kimliğinden ciddi bir biçimde sıyrılmaya başladığı görülmektedir. 1991 genel seçimlerinin sonuçlarına bakıldığında, DYP'nin bu defa 2 ilde % 40'tan fazla, 26 ilde % 30-40 arası, 31 ilde % 20-30 arası, 14 ilde % 10-20 arası ve yalnızca 2 ilde % 10'dan az oy topladığı ortaya çıkmaktadır. DYP, Ankara, Adana ve Bursa'da birinci parti olurken, diğer metropollerde en kârlı parti konumuna gelmiştir. Bu süreçte AP'nin, değişen dünya ve değiştirilen Türkiye koşullarına uygun düşmemeye başlayan karına ekonomiye ve popülist politikalara ağırlık veren siyasal kimliği yerine, bu çizgiye taban tabana ters düşmeyecek ve ancak tüm dünyaya egemen olmaya başlayan dışa açılmacı, serbest piyasadan ve rekabetten yana bir kadro, yönetim ve program kimliğini benimseme gereği ortaya çıkmıştır.

DYP'nin 1989 yerel seçimlerinde oy oranını ezici sayılabilecek bir ölçüde ANAP'ın % 21.8 oy oranının ve 1984 yerel seçimlerinde elde ettiği kendi oy oranı olan % 14'ün 10 puan üstünde bir noktaya, % 25 oy oranına, 1991 genel seçimlerinde ise % 27.2 oy oranına çıkarabilmiş olmasının temelinde, yukarıda sözü edilen tabanı, yönetim kadrolarını ve siyasal çizgisini bir ölçüde yenilemesi yatmaktadır. Ne gariptir ki, bu canlanmaya yol açan faktör, iktidar partisi ANAP'ın kendi kadro ve yönetiminin liberal-muhafazakâr kanatları arasında süregelen mücadelenin de etkisiyle içine düştüğü bunalım ve performans bozukluğudur. ANAP'ın düşüşünü hazırlayan politikaların başında iktisadi liberalizm programının seçim ekonomileri yoluyla altüst edilmesi gelmektedir. Tam bu sırada, DYP'nin 23 Kasım 1990'da toplanan 3. Olağanüstü Kongresi'nde, partiye yeni kan ve yeni bir yüz kazandırmak amacıyla Ersin Faralyalı, Tansu Çiller ve Hüsamettin Cindoruk parti üst yönetimine getirilmiştir.

İLETİŞİM ARŞİVİ

Tansu Çiller DYP Genel Başkanı olduktan sonra gerek gördüğü yerlerde büründüğü milliyetçi / devletçi, dini bütün, batıcı, sonuna kadar serbest piyasacı rollerini son derece acemi bir şekilde oynamakla da eleştirildi. Çiller, Sivas'ta "Ama ben Türklüğü, camiyi Avrupa'ya götürelim derim. Benimle var mısınız?" derken...

Cindoruk taraftarının 1987 seçimleri öncesinden beri savunageldiği "çağdaş yeni çizgici" tavır ve yaklaşımın yansımaları, biri somut program ve politika alanında, öteki daha soyut bir düzlem olan demokrasi anlayışındaki değişimde izlenebilir. 21 Ekim 1991 genel seçimlerinden önce yayınlanan Seçim Bildirgesi, gerçek anlamda bir pazar ekonomisi sisteminin oluşturulacağı, kadının ve tüketicilerin destekleneceği, gecekondu realitesinin tanınacağı, toplumsal, maddi ve manevi bir yenileşmenin gerçekleştirileceği, yolsuzluk, iltimas ve rüşvetin önleneceği müjdelerini vererek anayasa, yargı, eğitim, sağlık, KİT, sosyal güvenlik ve bütçe reformlarına geniş yer ayırmaktadır. Bu somut vaadlerin düğümlendiği en yenilikçi nokta "bu sorunların çözümünde ülkede genel bir rahatlamayı ve huzuru sağlayacak" bir 500 gün programının gündeme getirilmiş olmasıdır.

1991 genel seçimlerinde kazandığı 179 milletvekili ile birinci parti konumuna gelen DYP, 21 Kasım 1991 tarihinde SHP ile kurduğu koalisyon hükümeti protokolünde de aynı vaadleri tekrarlamasına rağmen hiçbir konuda gözle görülür bir "rahatlama", "huzur" ve "reform" sağlayamamış, 500 gün bakanların ve hükümetin icraatına ilişkin parti içi çekişmelerle geçirilerek yeni bir evre olan Tansu Çiller'in genel başkanlık ve başbakanlık dönemine gelinmişti.

Partinin kendi tabanına yönelik en vurucu siyasal platform ve söylemi, ANAP'ın yumuşak karnını oluşturan

"sosyal refah devleti ve insan unsuru"nu ön plana çıkaran sosyal politika alanındadır. Ancak, 1991 Seçim Bildirgesi'nde ifadesini bulan "gerçek piyasa ekonomisi" ve "devletin ebadını küçültme" vaadleri toplumsal harcamaları esas alan bir sosyal devlet anlayışı ile çelişmektedir. Demirel, bir çıkış noktası olarak gördüğü "piyasa ekonomisinin meydana getirdiği büyüme sosyal devletin bedelinin faturasını öder" düşüncesini, birçok etmenle birlikte, çok yüksek düzeylerde seyreden enflasyonun da katkısıyla pratikte gerçekleştirememiştir.

Demirelci demokratikleşme ve sivilleşme dönemi

Hüsamettin Cindoruk'un 14 Mayıs 1985'te genel başkan seçilmesine kadar süren erken dönemde demokrasi kavramı, partinin içinde bulunduğu baskı ve yasaklamalar nedeniyle, doğal olarak bilinegelen Demirel'ci "milli iradeci" çerçeve ile sınırlanmıştır. Selef AP'nin CHP iktidarlarının meşruiyetini sorgulayarak yaptığı sert muhalefet çizgisine sadık kalınarak, 6 Kasım 1983 seçimlerinin millet iradesinin tecellisine yol açan serbest ve meşru bir zeminde oluşmadığı teması sıkça dile getirilmiştir. Ancak, genel siyasal yaşamın DYP aleyhine işleyen olumsuz koşulları nedeniyle bu temalar, depolitize olmuş, pragmatik değerlere yönelik ve 12 Eylül öncesini kötüleyen siyasal söyleme hiç de antipati ile bakmayan kitleleri cezbedecek güce erişememiştir.

Cindoruk'un genel başkanlık döneminde, demokrasi formülü Demirel'in genel başkanlığı döneminde de aynen sürdürülen ve izleri bugüne dek sürülebilecek iki ana koldan oluşan bir demokrasi paketine dönüşmüştür. Bunlardan birincisi anayasa merkezli bir mücadele tabanına oturtulmakta ve 1982 Anayasası'nın sivil toplumu cendereye sokan anti-demokratik hükümlerinin ayıklanması ve eski siyasilere siyaset yasağı getiren geçici 4. maddesi ile MGK'nin eylem ve kararlarını yargı dışı bırakan 15. maddesinin kaldırılması talebi üzerinde düğümlenmektedir. Paketin ikinci teması sivilleşme olup 12 Eylül sonrasında askeri bürokrasinin oynadığı belirleyici siyasal rol ve elde ettiği kazanımlara karşı yürütülen bir kampanya biçimine büründürülmüştür. Her iki temanın temel hedeflerinden birisi, seçmen gözünde DYP'yi, "12 Eylül'ün kuyruğu" ve onun yasakçı ayıplarını paylaştığı düşünülen iktidar partisi ANAP'tan kalın çizgilerle ayırdetmek ve ANAP'a kaydığı düşünülen toplumsal tabanın büyük bir bölümünü geri kazanmaktır.

Her iki koldan yürütülen mücadele, gerek Cindoruk ve gerekse Demirel'in genel başkanlığı dönemlerinde üç tür açmazla karşılaşmıştır. Bunlardan ilki, 1982 Anayasası'nın içerdiği özgürlükleri sınırlayıcı hükümlerin, eski AP tarafından, 1980 öncesinde "devletin demokratik otoritesinin güçlendirilmesi" formülü ile ifade edilen bir doğrultuda olmalarıdır. Her ne kadar AP bu amacını rejimin komünizme karşı güçlendirilmesi ve bu yapılırken sivil otoritenin üstünlüğünün zedelenmemesi esasına dayamış idiyse de, içinde bulunulan konjonktürün de dayattığı aşırı pratik yaklaşımlar gereği, devlet otoritesi ile bireysel ve örgütsel özgürlükler arasında böylesi bir ince dengenin tutturulması imkânsız bir hale gelmişti. Bu nedenledir ki, DYP temel hak ve özgürlükleri sınırlayan Anayasa maddelerinin özüne karşı çıkma konusunda sıkıntı çekmiş ve bu durumun vebalini sol cenahın omuzlarına bindirmeye çalışmıştır. ANAP grup başkan vekili Haydar Özalp, 1986'da, gerçek sıkıntının kaynağını "hiçbir parti 1982 Anayasası'nın özüne karşı çıkamaz. DYP'nin Anayasa'nın özüne karşı çıktığını zannetmiyorum. Onlar, sayın Demirel'e getirilen yasaklara karşı çıkıyorlar" biçiminde özetlemektedir.

Demokratikleşme ve sivilleşme söyleminin karşılaştığı ikinci güçlük, askeri müdahalenin denetimci ve yasaklayıcı vizyonunun 1980 öncesinin iç savaşı andıran koşulları nedeniyle toplumdan ezici bir destek bularak meşruluk kazanmasıdır. 7 Kasım 1982 Anayasa Referandumu'nda elde edilen % 91.37 halk desteğinin konjonktürel olmadığı, aynı referandum ile Cumhurbaşkanı seçilen Kenan Evren'in toplum katında açıkça gözlemlenebilen popüleritesi ile açığa çıktıkça, DYP'nin anti-militarist çizgisinin eski seçmen tabanında bile prim getirebilecek güçte bir çekiciliğe sahip olmadığı açıkça anlaşılmıştır.

Bu açmazdan bir çıkış noktası olarak beliren ilk gelişme, 1980'li yılların ortasından itibaren canlanmaya başlayan sol liberal sivil toplumcu çevre ile DYP arasında oluşturulmaya çalışılan yakınlaşma ve ittifaktır. DYP, pragmatik bir yaklaşım sergileyerek askeri geçiş döneminin oluşturduğu cepheye ANAP'ı da içine alacak bir biçimde ve sivil toplumu güçlendirerek ve ondan destek alarak karşı çıkma girişiminde bulunmuştur. Bu platformlara damgasını vuran yenilik, büyük bir hızla değişen dış dünyanın yeni ölçülerinin başında gelen insan hakları olgusunun uluslararası sözleşmelere ve 21 Kasım 1990'da imzalanan Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı'na bağlı kalınarak Anayasa ve yasalara yerleştirilip uygulamaya konulacağı vaadidir.

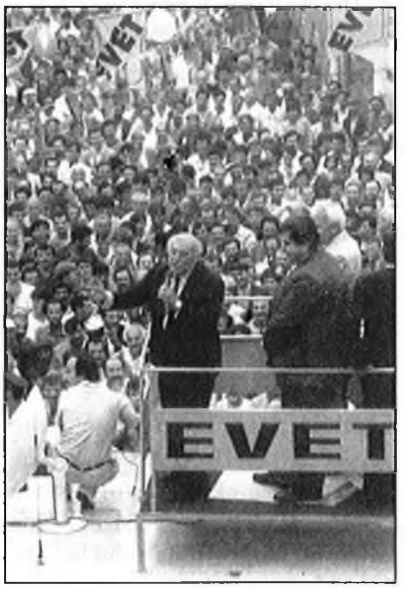
Demokratikleşme ve sivilleşme söyleminin üçüncü ve son açmazı ise, AP'nin tüm yaşamı boyunca izlediği ordu politikasının çelişkili ve o ölçüde özgüvensiz, tutarsız ve bulanık içeriğidir. Bu politik çizginin bir

yüzü vesayetsiz bir demokrasi ve parlamentonun üstünlüğü anlayışına kaynaklık eden abartılı bir milli irade kavramına yaslanmıştır. Diğer yüzü de 'de facto' bir biçimde sivil siyasal yaşamını gözetleyen ve son kertede müdahale eden bir ordunun gözünde meşruiyet sağlamaya, pazarlık gücünü arttırabilmeye ve iktidarda kalabilmeye yönelik hamasi, övgüsel ve uzlaşmacı bir tavır ve davranışa dayanmıştır. Birbirine zıt iki demokrasi anlayışının bağdaştırılmasına dayanan bu çift söylemli ordu stratejisi, AP-DYP çizgisinin Demirel ürünü gelenekselleşmiş pragmatizm ustalığının belirtisi olarak 1980 sonrasında da çelişkili unsurlarını tasfiye edemeden süregitmiştir.

Bu çelişkili ikili tavır, Demirel'in başkanlığı döneminde giderek askeri ve sivil iktidar odakları arasında bir denge arayışından vazgeçerek ve parlamenter demokrasinin tüm "kural ve kurumlarıyla" işletilmesi amacından saparak, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin iç işlerine hiçbir biçimde karışmama doğrultusuna yönelmiştir. Bu konuma gelinmiş olmasının en önemli nedenlerinden birisi, 1970'li yıllardaki yaygın şiddet olayları ile aynı etkiyi göstererek "önce devletin bekası, sonra demokrasi" formülüğü ön plana çıkaran Kürt sorunudur. Demirel'in Kürt politikası, içinde insan haklarını barındıran "demokratikleşme" ve "sivilleşme" politikalarının birbirleriyle tutarlı ve ilişkili bir biçimde yürürlüğe konması açısından bir sınama zemini olabilecekken, her iki politikanın hazin bir biçimde feda edilmesi ile sonuçlanmıştır. Askeri çözüm adıyla anılan bu yaklaşımın doruk noktasına, Tansu Çiller'in genel başkan ve başbakanlığı sırasında ulaşılmıştır.

Tansu Çiller dönemi

17 Nisan 1993'te Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölümü ve 16 Mayıs 1993'te Başbakan Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı seçilmesi yalnızca Türk siyasal yaşamı açısından değil, DYP açısından da kestirilemeyen bir sorun başlangıcını oluşturmuştur. Demirel'in bir "Akbulut modeli"nden yana olmayacağı ve yeni başbakanı DYP Kongresi'nin seçimine bırakacağı kararını açıklamasında en etkili faktörün, 500 günün sonlarına yaklaşan DYP-SHP koalisyonu-

ABC ARŞİVİ

1987 yılındaki siyasi yasakların kaldırılma referandumu boyunca Demirel'in işlediği "demokrasi" söylemi, 1991 genel seçimlerine ve sonrasına dek sürdü. Ancak DYP-SHP koalisyonu ve Çiller'in başbakanlığı umutları söndürdü.

nun makro vaadlerinin hemen hemen hiçbirini yerine getirememiş olması nedeniyle dikkatleri başka yöne çekmek ve geçmişi unutturmak kaygısı olabileceği gözlerden uzak tutulmamalıdır. Ancak, Tansu Çiller'in 13 Haziran 1993 kongre zaferinin gerisinde yalnızca DYP'nin siyasal performans bozukluğunu aramak yeterli değildir. Çünkü Çiller, Demirel hükümetinde yer almış bir devlet bakanıdır. Bunun yanısıra, bu başarısızlığa kaynaklık eden ve 24 Kasım 1990 Üçüncü Büyük Kongresi'nde bir ölçüde giderilmesine çalışılan siyasal kimlik ve imaj bunalımından söz etmek yerinde olur. Yeni sağ politikaların ve siyasal partilerin tüm dünyada tıkanmaya başladığı ve bu politiklaarının alternatiflerinin de henüz olgunlaştıramadığı bir konjonktürde, teknokrat kisveli ve klasik AP-DYP politikacısı tipine ters düşen kentli, aydın ve kadın bir siyasi liderin seçimi, eski (bölünme öncesi) Çekoslovakya Cumhurbaşkanı Vaclav Havel'in sözünü ettiği türden, siyaset karşıtı bir siyaset (politics of anti-politics) üslubuna uygun düşen bir seçimdir. Bu açıdan bakıldığında, Çiller, yeni sağ siyasal söylemin kendi çöküşünün ürettiği, siyaset karşıtı bir liderdir.

Çiller dönemi DYP'sine damgasını vuran iki temel özellikten söz edilebilir. Bunlardan ilki Çiller'in kendi ifadesiyle de teyit olunan, Özal'ın 1987 öncesi saf iktisadi liberalizmine geri dönüştür. Bu politikanın ilk sinyalleri, Çiller'in Demirel hükümetinde devlet bakanı iken 18 Ocak 1992'de "Ekonomide Dengeleme, üretim ve Atılım Programı" adıyla açtığı ve serbest piyasa savunucusu yazarlar tarafından "devrimci" olarak nitelendirilen istikrar paketinde verilmiştir. Ancak hem Çiller'in kendine özgü sapmalarının, hem de koalisyon artığı SHP'nin yanısıra Demirel'in de ağırlıklı bir biçimde sosyal devletten yana olan tavrının da etkisiyle bu paket açılamamıştır. KİT'lerin özelleştirilmesi, vergi gelirlerinin arttırılması, kamu kesimi borçlanma gereğinin azaltılması, bütçe açığının düşürülmesi, kamunun küçülmesi gibi ortodoks önlemler, ancak 27 Mart 1994 yerel seçimleri dolayısıyla başvurulan seçim ekonomisi harcamalarının ekonomik dengeleri altüst

ettiği, yani iktisadi bunalımın ayyuka çıktığı geç bir tarihte tekrar gündeme getirilmiştir. Çiller hükümetinin 27 Ocak 1994 devalüasyon kararının ardından gelen 4 Nisan 1994 istikrar paketi, serbest piyasanın mutlak üstünlüğünü vurgulayan Özal dönemi politikalarına geri dönme ve ANAP'ı geriletme niyeti olarak algılanabilir. Çiller, böylece, Türk siyasetinin ve sağının içinde bulunduğu bölünmüşlüğü ortadan kaldırma konusunda adımlar atmaktadır.

Ancak, Tansu Çiller'in serbest piyasadan yana olan liberal tavrının siyasal alandaki yansıması, Kürt olgusunun yardımıyla yükselmekte olan radikal Türk milliyetçiliğini yedeğine alan, giderek muhafazakârlaşan devletçi bir modeldir. Bu anlamda Tansu Çiller'in siyasal felsefesi 1980 öncesinde muhafazakâr otoriter güçlerle işbirliği yapan Demirel'inkine benzemektedir. Bir farkla: o dönemin Demirel'i şiddet olayları bağlamında askeri bürokrasiyi eleştirme hakkını kendinde görebilmekte iken, Çiller, gerek parti, gerekse ülke içinde dayandığı dengelere güvenememesinin de etkisiyle, askeri kesim ile Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal tarihinin hiçbir evresinde görülmemiş bir uyum ve ittifak içine girmiştir. Başbakanlığının ilk günlerinde Güneydoğu Anadolu'da süren şiddet olaylarının olumsuz toplumsal etkilerini siyasal yollarla silmeye çalışan bir görüntü vermiş, ancak hemen ardından sorunu tümüyle strateji uzmanlarına terk ettiği açıkça belli olmuştur. 1993 Ağustos'unda Genelkurmay Başkanı Orgeneral Doğan Güreş'in görev süresinin 1 yıl daha uzatılmasında Çiller'in ve hükümetin değil, Doğan Güreş'in tasarım ve iradesinin hâkim olduğu bilinmektedir. Böylece, eski Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın saptadığı gibi, sivil hükümetlerin 1960'tan bu yana kendi genelkurmay başkanlarını tayin edememe olgusuna bir halka daha eklenmiştir. Güreş'in yaş haddi nedeniyle yasal olarak emekliye ayrılması beklenirken, bu defa da 1994 Nisan ayında Başbakanın yeni bir uzatma hazırlığı içinde olduğunun basına sızması ile, Çiller'in giderek artan bir biçimde genelkurmayın destek ve işbirliğine ihtiyacı olduğu ortaya çıkmıştır. Çiller, çok partili dönemde, askeri bürokrasi üzerinde parlamenter demokratik denetimin kurulması yönünde söylem düzeyinde bile çaba göstermeyen tek partili başbakan olarak tarihe geçeceğe benzemektedir.

DYP'nin Çiller döneminde içine girdiği gözlemlenen kendi sağında yer alan radikal milliyetçi ve muhafazakâr güçlerle yakınlaşarak "sağcılık" dozajını arttırma stratejisi, partinin, liderin kendi toplumsal kökenini oluşturan kadın, kentli, aydın kesimlere açılmasını ne biçimde etkilemiştir? Bu konuda bu yazının kaleme alındığı tarihte elde mevcut tek istatistiksel veri olan 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde, partinin Türkiye'de o tarihte mevcut olan 15 büyükşehir belediye başkanlığı seçimlerinde aldığı oy oranlarını 1989 yerel seçimlerinde aynı ancak hepsi de büyükşehir statüsünde olmayan (1989'da Türkiye'de 9 adet büyükşehir belediyesi vardı) illerde aldığı sonuçlarla karşılaştırdığımızda, karşımıza şu çarpıcı tablo çıkmaktadır: DYP, bu 5 büyükşehirin ancak dördünde 1989'da aldığı oy oranlarının üstüne çıkarken, geriye kalan onbir büyükşehirde 1989 oy oranlarının hayli gerisine düşmüştür. Bu dört ilden yalnızca İzmir'de, o da eski ANAP'lı ve İslâmcı kanattan olan Burhan Özfatura ile büyükşehir belediye başkanlığının kazanırken, kalesi olarak bilinen Bursa'da bile kaybetmiştir. Oylarında düşme gözlemlenen diğer onbir büyükşehirin yalnızca ikisinde belediye başkanlığına alabilmiştir. Bu seçimler, Çiller'in genel başkanlığa gelişinden sonra ilk destek tazeleme platformu oluşturması açısından önem taşımaktadır. Türkiye'nin seçmen sayısı en fazla olan 15 vitrin kentinin 11'inde oylarının düşmesi, Çiller politikalarının kentli aydınlara ve yoksullara gereken yeniliği ve değişimi tattırmaktan uzak olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır. (DYP, 1995 Genel Seçimleri'nde de oy oranının büyük çoğunluğunu kırsal kesimlerden sağlamıştır.)

1980'li ve 90'lı yıllarda DYP ideolojisinin temel koordinatını oluşturan demokratikleşme çizgisinin sürekliliği, Çiller döneminde radikal bir kırılmaya uğramıştır. Toplumun çok geniş kesimleri hem istikrar paketinin ve iflasa sürüklenen bir ekonominin, hem de Kürt sorununu bir araç olarak kullanarak çoğulculuk, katılım, insan hakları, barış ve özgürlük kavramları yerine her fırsatta "birlik, bütünlük", "bayrak" ve "ezan" türünden temaları vurgulayan bir DYP iktidarının baskısı altına sokulmuştur. 18 Mayıs (1994) kararları adıyla anılan ve hükümetin, işbaşına geliş tarihinden yaklaşık 1 yıl sonra Meclis gündemine getirebildiği "Demokratikleşme ve Yeniden Yapılanma Uygulama Planı", 22 Anayasa maddesinin değiştirilerek katılımcı demokrasi kanallarının açılmasını hedeflemişti. Ancak, partilerarası anlaşmazlık nedenile bu çabadan bir sonuç elde edilememiş ve demokratikleşme hedefi, bilinmeyen bir tarihe ertelenmiştir. 1990'lı yılların ortasına gelinirken, DYP'nin içine düştüğü en temel sorunun ANAP'laşmak olduğu söylenebilir. ANAP çağdaş bir merkez sağ parti olma konumundan uzaklaşmış, tabanını daraltmış, yeni kadro ve politikalar üretememiş, örgütsel heyecanını kaybetmişti. DYP'yi bekleyen tehlikeler de aynıdır.

Refah Partisi

RUŞEN ÇAKIR

Refah Partisi resmi olarak 19 Temmuz 1983'te kuruldu, ancak "Milli Görüş" adlı çeyrek asrı aşkın bir geleneğin devamıdır. 1967 yılında Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanı olan Prof. Necmettin Erbakan, başta Adalet Partisi olmak üzere çeşitli sağ partilerde faaliyet gösteren, ama bu partilerin politikalarını yeterince İslâmi bulmayan bir grup milletvekiliyle yeni bir partinin çalışmalarına koyuldu.

Bu parti 1969 seçimlerine yetişmeyince Erbakan AP'den milletvekili adaylığı için başvurdu. Veto edilince Konya'dan bağımsız aday oldu. Bazı yakın arkadaşlarının başka illerden bağımsız olarak aday olmasıyla oluşan harekete "Bağımsızlar Hareketi" adı verildi.

Bu hareketten tek milletvekili seçilen Erbakan, 17 arkadaşıyla birlikte 26 Ocak 1970'de Milli Nizam Partisi'ni kurdu ve genel başkanlığına getirildi. MNP'ye, kuruluşunun hemen ardından AP'li iki milletvekili katıldı.

Anayasa Mahkemesi 20 Mayıs 1971'de MNP'yi kapattı. Ardından Süleyman Arif Emre'nin başkanlığında, 11 Ekim 1972'de Milli Selamet Partisi kuruldu. MSP'nin 1973 genel seçimlerinde yüzde 11.8 oy ile 48 milletvekilliği kazanmasının ardından başına yeniden Necmettin Erbakan geldi.

12 Eylül 1980'de yönetime el koyan generaller bütün partilerle birlikte MSP'yi de kapattılar. Darbeden kısa süre önce Konya'da düzenledikleri "Kudüs Mitingi" büyük tartışmalara neden olan MSP, "laiklik karşıtı" politikaları nedeniyle darbeci generallerin günah keçilerinden biri haline geldi.

MSP'nin üst düzey yöneticileri tutuklanıp sıkıyönetim mahkemesinde yargılandılar. Daha sonra tümü beraat etti, ancak 1982 Anayasası'nın getirdiği yasaklama nedeniyle aktif siyasete atılamadılar.

1983 seçimleri öncesi siyasi parti faaliyetlerine izin verilmesiyle birlikte Ali Türkmen'in başkanlığındaki 33 kişi 19 Temmuz 1983'te RP'yi kurdu. Fakat seçimlere MDP, HP ve ANAP dışında partilerin katılmasını istemeyen, hele MSP'nin devamı niteliğindeki bir partiye hiçbir şekilde izin vermeme kararlılığındaki cunta, kuruculardan 27'sini veto etti. Üstüste gelen vetolar neticesi yasaların gerektirdiği sayıda kurucuya bir türlü ulaşamayan RP seçimlere katılamadı.

MNP-MSP geleneğinin orta düzey kadrolar tarafından örgütlenen RP, yeni lideri avukat Ahmet Tekdal'la birlikte ilk olarak 25 Mart 1984 yerel seçimlerinde şansını denedi, 778.622 oyla ülke çapında yüzde 4.4 oranına ulaşabildi.

1987'de yapılan referandumun ardından yasakları kalkan MSP'liler RP'ye geçti. 11 Ekim 1987'de yapılan RP 2. Kongresi'nde Necmettin Erbakan genel başkanlığa seçilirken, 25 Merkez Karar Yönetim Kurulu üyeliğinden 13'ü eski MSP'liler tarafından doldurulduu. 29 Kasım 1987'de yapılan erken genel seçimlerde 1.717.425 oy elde eden RP, yüzde 7.16 oyla ülke çapındaki yüzde 10 barajını geçemediği için normalde kazanması gereken yirmiye yakın milletvekilliğini elde edemedi.

26 Mart 1989 yerel seçimlerinde ise RP tırmanışını sürdürdü. 2.170.365 oyla oy oranını yüzde 9.8'e çıkarırken Konya, Şanlıurfa, Sivas, Van ve Kahramanmaraş il belediye başkanlıklarını kazandı. 20 Ekim 1991 tarihinde yapılan erken genel seçimlere Milliyetçi Çalışma Partisi ve Islahatçı Demokrasi Partisi ile ittifak yaparak giren RP oylarını ikiye katladı: 4.121.355 (yüzde 16.2). RP listelerinden TBMM'ye giren 62 milletvekilinden 22'si kısa süre sonra

İLETİŞİM ARŞİVİ

Refah Partisi'nin kadın seçmenleri özellikle seçim dönemlerinde yaptıkları çalışmalarla dikkat çektiler. Mahallelerde, kapı kapı dolaşarak yaptıkları propagandalar ve ev ziyaretleri dışında kongreler ve mitinglerde de etkin katılımlarıyla ön planda idiler.

gerçek partilerine döndüler. 27 Mart 1994 yerel seçimleri ise RP için tam bir zafer oldu. 5.340.969 oyla oy oranını yüzde 19.0'a çıkaran RP, 6 büyükşehir (İstanbul, Ankara, Diyarbakır, Kayseri, Konya, Erzurum) 22 il, (Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Çorum, Elazığ, Kütahya, Malatya, Muş, Nevşehir, Rize, Sakarya, Siirt, Tokat, Trabzon, Aksaray, Bayburt, Batman, Sivas, Van, Kahramanmaraş, Şanlıurfa), 92 ilçe ve 207 beldede, toplam 327 belediye başkanlığı kazandı.

RP 1995 seçimlerinden ise % 21.4'le birinci parti olarak çıktı. 6.012 bin oy alan RP 1994 yerel seçimlerindeki oylarını 2.3 puan artırdı ve 158 milletvekilliği kazandı.

İdeoloji

RP'nin ideolojik omurgasının İslâmcılık olduğu kabul edilmekle birlikte bu partinin "Milli Görüş" adı verilen dünya görüşü tam olarak net değildir, farklı zaman ve farklı yerlerde değişik yorumlar ön plana çıkmaktadır.

Siyasi konularda yer yer milliyetçi, yer yer ümmetçi tavırlar geliştiren RP kurmayları, iktidara gelmeleri durumunda Türkiye'yi bütün Batı egemenliğindeki çokuluslu kurumlardan çıkarıp, aynı kurumların İslâm dünyasındaki alternatiflerinin yaratılmasında öncü ülke rolü üstlenmeyi vadediyor.

"Milli Görüş"e göre dünya üzerindeki tüm kötülükler, zulüm ve sömürüler genel olarak Batı'dan, esas olarak da Batı'yı da "avucunda oynatan" uluslararası siyonizmden, İsrail'den, masonlardan ve bunların Lions, Rotary gibi yan kuruluşlarından kaynaklanmaktadır.

Anti-emperyalist olmaktan ziyade, "gâvur alerjisi" ürünü olan, sık sık dinsel ayrımcılığa neden olan dünyanın komplocu bir şekilde algılanışı RP saflarındaki düşünce üretimini hantallaştırmakta, gereksiz kılmaktadır. Milli Görüş hareketi başından itibaren programını iki temel slogan üzerinde temellendirmektedir: Manevi planda "Önce ahlak ve maneviyat", maddi planda ise "Ağır sanayi hamlesi."

Ancak 1980 sonlarından itibaren serbest piyasa ekonomisinin hegemonyasını ilan etmesiyle birlikte bu "dinsel temelli ulusal kalkınmacılık" perspektifi de yara aldı. Özelleştirmenin, ekonominin bir numaralı gündem maddesini oluşturması nedeniyle RP yöneticileri devlet eliyle yeni (ve dev) fabrikaların açılmasını eskisi kadar savunamaz hale geldiler.

"Gerçek özelleştirmeci biziz", "IMF ile en iyi anlaşmayı biz imzalarız" iddialarıyla ortaya çıkmaya başlayan RP'liler ekonomik konularda bir de sihirli reçete ürettiler: Adil Düzen.

Kimilerinin "kabile sosyalizmi", kimilerinin "Sovyet komünizmi" diye adlandırdığı, bazılarının da "Arap sosyalizmi" yakıştırmasını uygun

bulduğu Adil Düzen alabildiğine eklektik, karmaşık ve ütopik bir proje.

İzmir'de, kendilerini "laik" ya da "toplumcu Müslümanlar" olarak adlandırılan bir grup aydın tarafından geliştirilen bu proje 1985 yılında RP tarafından sahiplenildi. Esas olarak devletin her türlü ekonomik faaliyeti denetleyip düzenlemesini esas alan bu projenin temel amacı faizi ortadan kaldırmak.

Demokrasi sorunu

Rakiplerinin RP'ye yönelttikleri en ciddi suçlama, bu partinin demokratik yollardan iktidara geldikten sonra demokrasiyi lağvedip şeriat düzenini oluşturacağı yönündedir. Bir türlü sonuçlanacağa benzemeyen bu tartışmada RP'liler kendilerini "gerçek demokrasi" savunucusu olarak göstermektedir. Örneğin Başbakan Tansu Çiller'in, RP'yi kapatma, TBMM'den atma tehditlerini yanıtlayan Erbakan, bunun adının faşizm olduğunu, böyle bir gelişmeyi "demokrasiye inanan, gönül vermiş 65 milyonun karşı duracağını" söyledi.

Bir diğer temel tartışma noktası da laikliktir. RP'liler, kendilerinin laikliği ortadan kaldıracağını ileri sürenleri, "gerçek laikliğe" aykırı davranan kişiler olarak tanımlıyor. RP'ye göre Türkiye'de laiklik adına dinsizlik yapılmakta, inananlara zulmedilmektedir. Laiklik karşıtı uygulama olarak RP'liler tarafından ilk olarak başörtüsü takan kadınlara yönelik baskılar, ardından halkın yaptığı imam hatip okullarının açılmaması, son olarak da hac ile ilgili birtakım bürokratik düzenlemeler gösteriliyor.

Laiklik terimini Türkçe olmadığı için Anayasa'dan çıkartacaklarını söyleyen RP'lilerin gözünde farklı inanç toplulukları karşısında devletin nötrlüğünü formüle eden bu kavrayış, yalın bir din ve vicdan özgürlüğü formülasyonuna indirgeniyor. Bununla birlikte, İslâmi entelektüellerin bir kesimi tarafından, Hz. Muhammed döneminde Müslümanlarla Yahudi'ler arasında imzalanan Medine Vesikası'na atıfla yürütülen "çoğulculuk, çokhukukluluk" yaklaşımları RP üst düzey yönetimi tarafından benimseniyor. Ne var ki kuramcılarının bile uygulanabilirliğinden şüphe duydukları çokhukukluluk projesinin RP tarafından bütün ayrıntılarıyla geliştirildiği söylenemez.

İLETİŞİM ARŞİVİ

Necmettin Erbakan MNP-MSP-RP'nin değişmez ve tartışılmaz genel başkanıydı. Erbakan, 95 seçimlerinden sonra hem RP'yi iktidara taşıdı hem de 2 yıl için başbakan oldu, ancak yıllar süren muhalefet döneminde savunduğu tezleri iktidarda uygulama imkânı bulamayınca, espirili "U dönüşü" yorumlarıyla anıldı.

Örgütlenme

1980 sonrasından itibaren sürekli yükselen ve büyüyen RP her geçen gün daha fazla bir kitle partisi görünümüne sahip oluyor. RP örgütlenmesi sistematik bir hiyerarşi, bunun teminatı olan sıkı bir disiplin ve deneyimli bir kadro üzerinde temelleniyor. 25 yıldır neredeyse aynı çekirdek kadro (Necmettin Erbakan, Şevket Kazan, Oğuzhan Asiltürk, Süleyman Arif Emre, Recai Kutan, Fehim Adak, Ali Oğuz...) tarafından yönetilen RP'de delegeler diğer partilerde olduğu gibi seçimlerde belirleyici bir rol oynamıyorlar. Hemen hemen tüm parti teşkilatında yasal olarak yapılması gereken seçimlerde tek liste çıkıyor.

Ancak parti militanları, kongreler öncesi bu listelerin belirlenmesinde istişari bir rol oynuyorlar. Aynı şekilde çeşitli seçimler için adayların sap-

tanmasında da yerel parti teşkilatları adaylar hakkındaki notlarını ve tercihlerini genel merkeze iletiyor, son belirleme burada, çoğunlukla da Erbakan'ın onayıyla yapılıyor. RP örgütlenmesinin belkemiğini MNP-MSP dönemindeki kadrolar oluşturuyor. Bu kişilerin yaşlanmasına paralel olarak yerleri, büyük çoğunlukla MSP Gençlik Kolları'ndla politikaya atılmış orta kuşak tarafından dolduruluyor. Milli Görüş geleneğine 1980'li yıllarda katılmış olanlardan kısa dönemde uyum sağlayanlar ve belirli yetenekleri olanlar ise beklemeye tabi tutulmadan hiyerarşinin üst basamaklarına çıkartılabiliyor. Böylelikle RP'ye katılım cazip tutuluyor.

MSP'den farklı olarak RP'de gençlerin ve kadınların rolü gün geçtikçe artıyor. Bütün il ve ilçe örgütlerine paralel olarak çalışan hanım komisyonları kadınların yönetiminde faaliyet yürütmekle birlikte yerel parti örgütünün yönetim kurulundan bir erkek üye tarafından denetleniyor. RP'nin hiçbir örgüt yönetiminde kadın üye yok; aynı şekilde belediye başkanlıklarına ve milletvekilliğine 1994 yerel seçimlerine dek hiçbir kadın aday gösterilmedi.

Çalışma tarzı

RP, "tespih modeli" adı verilen bir tarzda örgütleniyor. RP, her mahalleye sorumlular atıyor. Bu sorumlu da o mahalledeki her sokağa, hatta her apartmana sorumlular bulur. Mahalle müfettişleri mahalle sorumlularını denetler. Mahalle sorumluları, öte yandan, doğrudan ilçe başkanına bağlıdır. İllerde 50 asil, 50 yedek üyeden oluşan il divanları toplanır. İlçelerde de benzer divanlar faaliyet gösterir.

Her komitenin düzenli olarak toplandığı Refah'ta, belediye başkanlıklarının artmasıyla birlikte toplantıların sayısı da arttı. Belediye başkanları, yardımcılarıyla birlikte periyodik olarak yerel parti teşkilatıyla bir araya gelip hesap verir.

Tam bir seçim hareketi olan Milli Görüş'te bütün örgüt, biten bir seçimin ardından yeni seçime hazırlanır. Türkiye çapındaki tüm sandıklar Refahlı'lar tarafından paylaştırılır. Her türlü bilgi bilgisayara geçilir ve her seçimde, genel stratejinin dışında yerel stratejiler geliştirilir.

Seçimler için aday belirlemede, partiyle doğrudan ya da dolaylı bağı olan kişi ya da kuruluşlara sürekli anket yaptırılır. Bu anketlerden bazılarında denekler yalnızca Refah yanlılarıyken, bir diğerinde bütün seçmen kitlesinden denekler seçilir. RP'de üyelik çok önemlidir. Bir seçimin ardından, parti üyesi olmayıp RP'ye oy atmış kişiler belirlenmeye ve üye yapılmaya çalışılır.

Görünüşte hiçbir hizip çekişmesine sahne olmayan RP aslında çok karmaşık bir koalisyon. Örneğin İç Anadolu'daki RP'liler daha fazla kasabalı, Türk milliyetçiliğine daha yakın, dindarlıkları geniş ölçüde Alevi karşıtlığına bulanmış durumda. Karadeniz'dekiler daha çok kentli özellikler sergiliyor, politikaya din unsurunu daha fazla katıyorlar. Öteden beri medreselerin ve şıhlığın egemen olduğu Güneydoğu'da Kürt kimliği giderek ön plana çıkıyor. Büyük şehirler ise bütün bunların karması.

Dışardan tepeden tırnağa dinsel bir görünüme sahip olan RP, aslında laik olarak adlandırılabilecek bir örgütlenmeye sahiptir. RP, kendisine katılan bireyi, katılış saiki ne olursa olsun, geçmişi, hatta geleceği ne olursa olsun her şeyden önce bir Refahlı yapına mekanizmalarına sahiptir ve bu mekanizmalar birey partiyle ilişkiye geçtiği andan itibaren çalışmaya başlar.

Bu noktada RP, partiye katılacaklarda "İslâmi takva"nın önkoşul olduğu MSP'den temelli bir şekilde ayrılıyor. RP içinde İstanbul örgütünün başını çektiği "yenilikçi" akım, kitleleri, eskiden olduğu gibi dinsel talepler etrafında değil daha çok sosyoekonomik sorunlar çerçevesinde seferber etme stratejisini hayata geçiriyor. RP'nin kitle partisine dönüşmesiyle yenilikçilerin stratejisi arasında bir "tavuk-yumurta ilişkisi" sözkonusu. Özellikle 1990'lı yıllarda yenilikçi çizginin, RP'nin genel stratejilerinin belirlenmesinde giderek daha etkili olduğu gözleniyor.

RP'de kadınların kapı kapı propaganda yapması, başı açık kadınlarla imaj yumuşatmasına gidilmesi, partinin "sakallı, şalvarlı, çarşaflıların partisi" olmaktan çıkarılması, meyhaneler, diskotekler, kiliselerin de seçim kampanyalarına dahil edilmesi Refah'taki imaj değişikliği niyetinin göstergeleri.

Ancak RP üst düzey yönetimi, "laik" kamuoyundan ziyade ordu nezdindeki imajını düzeltmeye çok daha fazla önem veriyor. Örneğin Ekim 1993'te yapılan RP 4. Kongresi'nde emekli subay transferleri büyük bir şatafatla duyuruldu.

Türkiye politik hayatında marjinal bir konumdan yavaş yavaş birinci partiliğe terfi eden RP'nin geleceğini kitle partisine dönüşmenin getirdiği avantaj ve dezavantajlar arasında nasıl bir denge kuracağı belirleyecek.

Bir diğer önemli husus ise, RP'nin, bu partiden milletvekili ya da belediye başkanı seçilenlerin medyayla olan kanlı bıçaklı ilişkisi. Türkiye gündemini bir süredir işgal eden ve böyle de gideceğe benzeyen RP, siyaset-medya ilişkilerine de yeni bir boyut getirmeye de aday.

SHP - CHP

YAVUZ GÖKALP YILDIZ

12 Eylül darbesinin ardından CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, Milli Güvenlik Konseyi (MGK) Genel Sekreterliği'nin 29 Ekim 1980 tarihli bildirisini gerekçe gösterek 30 Ekim 1980 günü genel başkanlıktan istifa etti. 16 Ekim 1981'de de MGK kararı ile CHP de diğer siyasal partiler gibi kapatıldı. CHP'nin malvarlığı, Türkiye Dış Bankası'ndaki hissesi, Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu'ndaki iştirakleri atanan "kayyım" heyetlerinin denetimine verildi, daha sonra da bu malvarlıkları devlet hazinesine geçti.

Ecevit'in istifası, CHP'lilerce darbeye karşı "olumlu" bir hareket olarak değerlendirildiği gibi, "korkup kaçma" olarak da değerlendirildi. Böylece "Türkiye sosyal demokratları" için, bugüne kadar yansıyan liderlik krizi de ortaya çıkmış oldu. MGK'nin 1983 ilkbaharında siyasi partilerin kurulması onayının ardından, 15 siyasi partinin kurulmasına izin verildi. Darbeciler Türkiye'deki siyasal yaşamın her alanını kontrol etmeyi elden bırakma niyetinde değildiler. Bu çerçevede kurulacak siyasal partileri ve kadrolarını da kendileri belirlediler. "Sosyal demokratları" "bir çatı altında toplamak" amacıyla kurulan Halkçı Parti Genel Başkanı olan Necdet Calp da MGK'nin uygun bulduğu isimlerden biriydi. 17 Mayıs 1983'te Kenan Evren ile görüşmesinden sonra Calp, "bizden daha soldaki bir sosyal demokrat parti kurulamaz" diye açıklama yapmasından üç gün sonra Halkçı Parti (HP) 20 Mayıs 1983'te kuruldu. Kendisini "sosyal demokrat" olarak niteleyen HP'de, daha önce CHP içinde ve bu partinin merkez, merkez sağ kanadında yer alınış politikacılar görev aldı. Ancak, Halkçı Parti'nin MGK'den "icazetli" olduğunu ileri süren Erdal İnönü ve arkadaşları başka bir "gerçek sosyal demokrat" parti kurma teşebbüsü içine girdiler. Kurmaya çalıştıkları Sosyal Demokrasi Partisi'nin (SODEP) kurucuları üç kez MGK tarafından veto edilerek, partinin kurulması 6 Kasım 1983 seçimleri sonrasına kadar geciktirildi ve SODEP, bu seçimlere girmek için gerekli vizeyi alamadı. Bu partide de eski CHP'li olan ve "siyasal yasaklı olmayan" politikacılar yer aldı.

6 Kasım seçimlerine katılan partilerin milletvekili aday adayları da MGK vetosundan geçti; diğer partiler içinde en çok veto HP'ye uygulandı ve bu siyasi partinin 89 milletvekilli aday adayı veto edildi. 6 Kasım seçimlerinde HP % 30.46 oy oranı ile 117 milletvekili çıkardı ve ana muhalefet partisi oldu. Bu oy oranı ile HP bir anlamda "tabela partisi" konumundan sıyrılmış olduğu izlenimi doğurdu. Ancak bu, CHP'nin %30 civarındaki oy oranının, ("altı ok"a benzer güneş ışınlarından oluşan ambleme sahip) HP'ye kaymasından başka bir şey değildi. HP, etkili bir ana muhalefet partisi olamadı; Calp, parlamento içinde "yumuşak muhalefet yapmakla" eleştirildi. Seçmenin beklentilerine yanıt veremeyen HP, 25 Mart 1984'te yapılan Yerel Seçimlerde, üç ay önce genel seçimlerde aldığı oylarının büyük kısmını, SODEP'e kaptırdı. SODEP %23.4 oranındaki başarı yüzdesi ile Türkiye genelinde ikinci parti oldu ve "parlamento dışı muhalefet" kavgasını başlattı. HP'nin oylarındaki erime parti yönetimine karşı muhalifleri hareket geçirdi ve HP'nin siyasal varlığı tartışılır hale geldi.

1984 sonrasında Türkiye'nin iç politikasında hızlı değişiklikler meydana geldi. 29 Haziran 1985'te HP Büyük Kongresi'nde Genel Başkanlığa Aydın Güven Gürkan getirildi. Gürkan'ın liderliğinde HP içindeki çalkantılar, "sosyal demokratlar"ın "birleşmesi" temelinde gelişti. 1985

ortalarında SODEP kurmayları HP ile "birleşme" konusunda pazarlıklara başladılar. Bu eğilimi hızlandıran etkenlerden biri HP'de Genel Başkanlığa Gürkan'ın gelmesiydi. 26 Eylül 1985 günü HP-SODEP birleşme protokolu imzalandı. İnönü liderliğindeki SODEP ile birleşme kararı alan HP'nin adı, 2 Ekim 1985'te "Sosyaldemokrat Halkçı Parti" (SHP) olarak değiştirildi. Bunun ardından SODEP de, 3 Kasım 1985 tarihindeki Olağanüstü Kurultay'da "fesih" kararı aldı ve iki partinin "biçimsel" birleşme işlemi tamamlandı. SHP'ye eski SODEP Genel Başkanı Erdal inönü "bir numaralı" üye olarak kaydedildi. Bu birleşme kararı, SHP adını alan HP'de parti içi kavgaları artırdı, istifalar oldu; bir kısım milletvekili Rahşan Ecevit'in çevresinde toplanarak DSP'yi (22 Kasım 1985) oluşturdular ve SHP ile birleşmeyi reddettiler. Diğer yandan, bu birleşme kararını izleyen yıllarda, partide "HP kanadı" ve "SODEP kanadı" şeklindeki ayrım devam etti. SHP'nin Genel Başkanlığına Olağanüstü Kurultay'da Erdal İnönü getirildi.

ANAP iktidarı anayasa değişikliği yaparak, hem "siyasal yasaklar"ın kaldırılmasının halkoyuna sunulmasını, hemde milletvekili sayısının 400'den 450'ye çıkarılmasını kararlaştırdı. 6 Eylül 1987'de yapılan halkoylaması, "siyasal yasaklar"ın kaldırılması yönünde sonuç verdi. Bunun üzerine yasakları kaldırılan Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Alparslan Türkeş ve Deniz Baykal ile diğer yasaklılar "aktif siyasete" döndüler. Ecevit ve Baykal'ın "aktif siyasete" dönüşleri, "sosyal demokratlar" açısından yeni bir duruma işaret ediyordu.

29 Kasım 1987 erken genel seçimlerinde SHP %24.75 oyla 99 milletvekilliği elde etti. 26 Mart 1989 yerel seçimlerinde ise, SHP %28.7 ile birinci parti oldu. Onu, DYP izledi. Ancak, ana muhalefet partisi SHP'nin yerel seçimleri kazanması parti içi bölünmeleri önleyemedi. Türkiye-AT Karma Parlamento Komisyonu'nun Strasbourg'daki toplantısında Kürt Sorunu tartışılırken yaptığı konuşma dolayısıyla bir milletvekili SHP'den çıkarıldı. Bunun ardından Paris'te "Kürt Ulusal Kimliği ve İnsan Hakları" konulu toplantıya katılan yedi milletvekili de SHP'den çıkarıldı. Kürt kökenli milletvekillerini ihraç ettikten sonra bölgede bütün parti yerel örgütleri parti tabelalarını indirdiler. Bu gelişmeler, bölge halkının SHP ile bağlarının koptuğuna işaret ediyordu.

ABCARŞİVİ

Erdal İnönü'nün "biraz" hitabet yeteneğine sahip olması, hattâ bir kere olsun masaya yumruğunu vurması halinde SHP'nin çok daha başarılı olacağı sık sık vurgulandı.

1991 seçimlerinde SHP üçüncü parti olmasının ardından kurulan 1. DYP-SHP Koalisyonu ile parti içi mücadeleler daha da hızlandı. SHP içinde bir kanat "sağın koalisyonun figüranı" olmak istemiyordu. Ve, 9 Eylül 1992'de Deniz Baykal ile birlikte hareket edenler SHP'den ayrılarak CHP'yi kurdular. SHP'nin feshedilerek CHP çatısı altında siyasal faaliyette bulunması gerektiğini ileri sürdüler.

1. DYP-SHP Koalisyonunun, geçmişte "birbirine karşıt iki siyasal gelenekten" gelen siyasi partiler tarafından kurulması bakımından önem taşıdığı ileri sürüldü. Koalisyon protokolu genel hatlarıyla özelleştirme değil, özerkleştirmeyi öngörüyor, demokratikleşme hedefleniyordu; ama her iki alanda da başarı sağlanamadı ve tam anlamıyla "hayal kırıklığı" ile sonuçlandı. DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından, DYP Genel Başkanlığına seçilen Tansu Çiller ile Erdal İnönü arasında yapılan protokolle II. DYP-SHP Koalisyonu 5 Temmuz 1993'te oluşturuldu. Aynı yıl SHP'nin 4. Olağan Kurultayı'nda aday olmadığını ilan eden Erdal İnönü'nün yerine Murat Karayalçın Genel Başkanlığa seçildi. Çiller-Karayalçın Koalisyonu'nun, 1. DYP-SHP Koalisyonunun üzerinde anlaşılmış olunan "ilkeler"in bazı farklılıklarla sürdürüleceği izlenimi vardı: Koalisyon Protokolünde, 1. Koalisyon protokolünde uygulan(a)mayan "demokratikleşme ve sosyal devlet ilkesi" varlığını sürdürürken, "özerkleştirme" yerini "özelleştirmeye" bıraktı. Karayal-

çın da önceki koalisyonda olduğu gibi, Milli Güvenlik Kurulu (MGK) politikalarına "uygun ve uyumlu" hareket etti; koalisyon ortağının politikalarına "uyum" gösterdi. II.Koalisyon, gerek siyasal gerekse ekonomik alanda herhangi bir başarı sağlayamadı.

SHP, eski CHP geleneğinin oylarına oynarken, Partinin demokratikleşme programının aşırı "ihtiyatlılığı", ekonomi alanında programlarının olmayışı, hantal örgütlenme anlayışı canlılık sağlamadı. SHP'nin canlılık kaynağı, tabanında yer alan ve '80 öncesi deneyimlerden gelme "demokrat" insanlardı. Partinin yönetim kademeleri ile tabanı arasındaki temsil oransızlığı, tabandaki aktif çalışmayı engellediği gibi iktidara yönelik toplumsal muhalefeti yönlendirebilecek bir potansiyele sahip olmadığı kanaati de oluşmuştu. Ayrıca, SHP'nin adı koalisyon ortağı olduğu süre içinde bazı yolsuzluk suçlarıyla birlikte anıldı. Siyasal kirlenme ve yolsuzluk olaylarının üstüne gitmedi, aksine üstünün örtülmesine aracılık etti. Kürt sorunu konusunda ilk raporu hazırlayan parti olmasına rağmen, iktidarı süresince hiç sesi çıkmadı. Bölgede topyekun halkın ezilmesine yol açan "güvenlik tedbirlerine" karşı çık(a)madı. DYP tarafından hazırlanan 5 Nisan kararlarının altına imza attı. SHP kurmayları kendilerini adlandırdıkları şekliyle "sosyal demokrat" ekonomi politikaları üretemediler. Keyfi infazlara, köylerin boşaltılmasına, emekçi kesimlerin istemlerine, özelleştirme adı altında vurgunlara ses çıkarmadılar, görmezden geldiler. Diğer yandan, partinin yönetim kadrosunun çoğunluğu da "devletle ihale ilişkisi olan kişiler"in eline geçti ve parti "müteahhit partisi" olarak adlandırılır hale geldi.

İSKİ yolsuzluğu gündemde iken yapılan Mart 1994 yerel seçimlerinde SHP'nin oy oranı %14 olarak gerçekleşti. Kasım 1994'te SHP kapatılarak CHP ile birleşme gerçekleştirildi ve Genel Başkanlığa Deniz Baykal seçildi. Ardından istifalar ve ayrılmalar gündeme geldi. CHP dağılıyor görüntüsü oluştu. Bu gelişmeden sonra, DYP içinde, bu parti ile koalisyona girilmemesi gerektiği yönünde eğilimler artmaya başladı. SHP içinde de koalisyona muhalif önemli sayıda milletvekili bulunuyordu. Diğer yandan CHP Genel Başkanı Baykal da böyle bir koalisyona sıcak bakmıyordu. Ancak "devleti hükümetsiz bırakmamak" için 1995 yılı erken genel seçimlere kadar kısa süreli bir DYP-CHP koalisyonu kuruldu. 1995 genel seçimlerinde birleşmelere rağmen CHP ülke barajını zor aştı ve oyları, %10 civarında kaldı; yani,1994 yerel seçimlerindekinden daha az oy aldı. Beşinci parti oldu.

FOTOĞRAF: ERZADE ERTEM

80'lerdeki SHP kongrelerinde defalarca Erdal İnönü'nün rakibi olan ve "hizipçi" olarak nitelendirilen Baykal, daha sonra tekrar kurulan CHP'nin başına geçmiş, sonra da CHP çatısı altında tekrar SHP ile birleşilmiş ve nihayetinde CHP Genel Başkanı olmuştu.

HP-SODEP-SHP-CHP programları ve sosyal demokrasi

"Siyasal partiler, belirli birey ve grupların kafalarındaki düşüncelerin tutarlı bir program haline getirilerek topluma sunulmasının bir ürünü değildir...Siyasal partiler, toplum içindeki farklı çıkarlara sahip çeşitli toplumsal grupların, en başta da toplumsal sınıfların, birbirlerine karşı mücadele içinde devlete ve siyasal iktidara hakim olma çabasının ifadesidir." Parti ile sınıflar arasında ilişki vardır. Bu anlamda sosyal demokrat partiler, "işçi sınıfı partisi" niteliği taşımak durumundadırlar. Bir partinin sosyal demokrat olması ile partinin sınıfsal yapısı arasında yakın bağ vardır. Nitekim bugün Batı Avrupa'daki sosyal demokrat partiler bu niteliktedir. Reformist çizgideki bu partiler, kapitalizmle uzlaştıkları gibi onu yönetmeye de talip olmuşlardır, ancak biçimsel de olsa "işçi sınıfı partisi" olma özelliklerini terketmemişlerdir.

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de "sosyal demokratların" reformist gelenekten uzaklaşmaları, onları restorasyoncu parti haline getirmiştir. Bu gelişme bu partilerin toplumsal tabanının homojenliğini bozmuş ve onu işçi sınıfı desteğinden yoksun bırakmıştır. Bu durum sosyal demokrat partilerin tabanlarının liberal ve muhafazakar partilere kaymasına yol açmıştır. SHP-CHP'nin gitgide "merkeze" (dahası "sağ"a) kaymasının nedenlerinden biri budur.

Üye bileşimi, oy desteği, mali kaynakların dağılımı, yönetici ve temsilcilerin sınıfsal kökeni, örgütlenme çabalarının yönü vb. göstergelerden bakıldığında SHP-CHP'nin işçi sınıfıyla güçlü bağlarının olmadığı görülür. SHP-CHP büyük sermayeye güvence vermeyi öne aldığı ve emekçilerin taleplerine sahip çıkmadığı söylenebilir.

Teori/ideoloji/program açısından bakıldığında, bu parti(ler)nin sosyal demokrasinin dünyayı teorik kavrayışına ilişkin temel tezlerden pek bir şey yoktur. İşçi sınıfı partisi olması dolayısıyla burjuvazi ile mücadele etmeyi içeren programatik herhangi bir ilke programlarında yer almamaktadır. Halbuki, CHP'nin içinde yer aldığı Sosyalist Enternasyonal'in kuruluş belgesi niteliğinde olan Frankfurt Bildirgesi'nde (1951), üretim biçimi, sınıf mücadelesi, toplumsal mülkiyet, sınıflı toplumun aşılması gibi Marksizmden esinlenmiş teorik saptamalar vardır. Ayrıca bu bildirge sosyal demokrasiyi temel olarak işçi sınıfı hareketi olarak görür.

Neo-liberal politikalara (bazen açık, bazen örtük biçimde) sarılan Türkiye "sosyal demokratları" "sosyal devlet"e karşı başlatılan saldırı karşısında tutarlı politikalar üretemediler. SHP-CHP de bu durum farklı değildi. Bu bağlamda, sosyal demokrasiyi meşrulaştıran söylemin "sosyal"ından uzaklaşıp "demokratik"ine doğru (biçimsel olarak) bir kayma görüldü. Aslında neo-liberal politikaların liberalizmin sonunu getirecek kitleselliği de yaratacağı görülemedi. "Sosyal devlet"e karşı başlatılan saldırı, kitlelerin sol söylemlere eğilimini artıracak nitelikteydi. Bu tür söylemler, çeşitli şekillerde diğer siyasi partiler tarafından "oy avcılığı"nda kullanıldı. Ancak sorunlara SHP-CHP tarafından getirilen restorasyoncu çözümlerin de,12 Eylül rejiminin devamını sağlayan hukuksal ve kurumsal yapılar tarafından uygulanmasına izin verilmeyince "sosyal demokratlar"ın birşeyler yapamayacakları ortaya çıktı. Bundan başka, istikrarlı bir tabana sahip olamamalarından dolayı ciddi program ve siyasalar oluşturamadılar. Bunun yokluğu Partiyi günlük küçük politikaların içine hapsetti. Ve, "sosyal demokratlar", ülke özgülünde ve evrensel, global süreçlerle ilgili somut/reel politikalar üretemediler. "Sosyal demokratların" dolayısıyla CHP'nin de içine düştüğü krizi aşmak için toplumun dikkatini laiklik vb. gibi olgulara yöneltmeleri de çözüm olmadı. Çünkü sınıfsal çelişkiler arttıkça çıkmaza girmeleri kaçınılmazdı. Sosyal demokratların yarattığı boşluğu dolduracak sol hareketlerin kitleselliği sağlayamamaları, kitleleri liberal kapitalizmin ideolojik hegemonyası ile karşı karşıya bıraktı. Zaten bu bağlamda "sosyal demokratlar"ın kitlesel destek sağlayabilmelerinin de önünde iki engel vardı: Birincisi, ekonomik krizi aşmak için uygulayacakları politikalar kitlesel desteklerini yitirmelerine yol açacaktı, açtı da. İkincisi, restorasyoncu girişimler sermaye grupları ile çatışmayı hızlandıracaktı. Sermaye grupları ile çatışmamayı ilke edinmiş siyasal hareketin böyle bir girişim içinde olmayacağı açıktı.

Bu çerçevede, CHP'nin (HP-SODEP ve SHP'nin de) "sosyal demokrat" partiler olarak nitelendirilmesi oldukça tartışmalıdır. 1980'e kadar da, CHP'nin sosyal demokratlık kimliği tartışılmış, ancak bu tartışmalar anlamlı ve doyurucu bir şekilde sonuçlanmamıştı. Gerek bu belirsizliğin ortadan kaldırılması, gerekse 1990'ların CHP'sinin de eski CHP'nin mirasının devamcısı olup olmadığının netliğe kavuşturulması Türkiye'deki siyasal yaşam açısından önemini korumaktadır. Ama, sorunun yalnızca biçimsel anlamda CHP geleneğinin sürdürülmesi olmadığını da vurgulamak gerekiyor. Bugünkü CHP, klasik anlamda olsa bile "işçi sınıfı partisi" mi? Burjuvazinin çıkarları karşısında konumu ne? Tekelleşme, özelleştirme, piyasa ekonomisi, liberal söylemler, vb. eğilimlerine karşı tutumu ne? Emekçi kitlelerin çıkarlarını korumaya yönelik neler yaptı? İşçi hakları, tarım sorunu vb. politikaları ne? Bütün bu sorulara verilecek yanıtlar tartışılır olmakla birlikte, yanıtların pek olumlu olmayacağı açıktır.

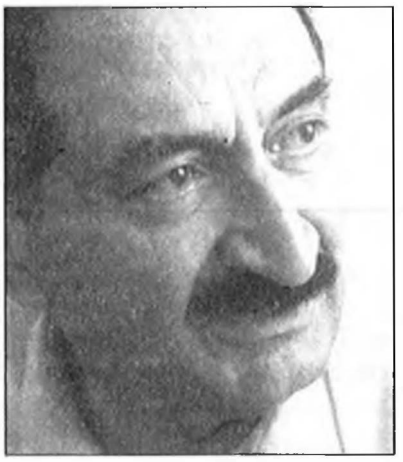
1983 yılında kurulan "12 Eylül partisi" HP'nin programında işçi hakları ve sendikal konulara çok küçük yer verilmişti. SODEP ise, bütün ulusun çıkarlarını uzlaştırmayı hedefliyordu ki, birbirleriyle sınıfsal çıkarları çatışan sınıfları aynı siyasal etiket içinde toplamak olanaklı değildir. Parti programında; "Parti, sendikal haklar ve özgürlükler konusunda çoğulcu demokratik ülkelerde benimsenmiş ölçütlere ulaşmayı çağdaş sendikal gelişmenin bir amacı sayar" denmekte ve sorun sendikal ilişkiler boyutuna indigenmektedir.(SODEP, Program, Ankara, 1983, s.17) SHP programında ise, işçi sınıfının reformist taleplerine önem verilmekteydi: "SHP, sendikalaşma, toplu sözleşme ve grev konularında, işçilerin haklarını, çoğulcu demokratik ülkelerdeki hakların gerisinde tutan bütün yasal sınırlamalardan kurtaracaktır. SHP sendikaların siyasal etkinlik dışında bırakılmalarına karşıdır. Sendikaların denetiminde öz denetim asıldır." (SHP, Program, Ankara, 1985, s.27) Bu görüşler, 1970'lerin de gerisindedir.

Bugünkü SHP-CHP, "sosyal demokrasi"ye eskinin CHP'sinden daha uzaklar. Ancak şunu da belirtmek gerekiyor; SHP-CHP, geçmişteki CHP kimliğinden uzaklaşmakla beraber "Türkiye'ye özgü sosyal demokrat" olma vasfını korumaktadır. Bu partilerde gerçek anlamda sosyal demokrasi fikrini benimseyen kadrolar vardır; ancak, bir siyasal hareketin karakteristik özelliğini bireylerin niyetleri ve düşüncelerinin değil, partinin yapısının, sınıflarla ilişkilerinin, programının ve ideolojisinin oluşturduğu açıktır.

Kurucular Kurulu, Bülent Ecevit'i DSP'nin genel başkanlığına seçti. Başbakan Turgut Özal'ın referandumdan hemen sonra aldığı ani bir kararla 29 Kasım 1987'de yapılan milletvekili genel seçiminde DSP'nin oyu yine % 8.5 oldu. Zonguldak'tan milletvekili seçilmek için Bülent Ecevit'in yeterli oyu almasına rağmen, % 10'luk ülke barajı nedeniyle DSP hiç milletvekilliği kazanamadı.

Seçimlerde umduğu sonucu bulamayan Ecevit, eşiyle beraber aktif siyasetten çekildiğini açıkladı. 7 Mart 1988 tarihinde yapılan 1. Olağan Kongre'de, Bülent Ecevit'in aday gösterdiği Necati Karababa DSP'nin yeni genel başkanlığına seçildi. Ancak Ecevit'lerin "aktif siyasetten" çekilmedikleri ve DSP'yle ilgilerinin değişmeden devam ettiği görüldü. Karababa "içten ve dıştan yapılan baskılar" nedeniyle aynı yılın Aralık ayında istifa etti. Ocak 1989'da toplanan 1. Olağanüstü Kongre'de Bülent Ecevit genel başkanlığa döndü. Rahşan Ecevit MKYK üyesi ve genel başkan yardımcısı oldu.

26 Mart 1989 genel yerel seçimlerinde DSP % 9.0 oy aldı. İl merkezlerinde belediye başkanlığı çıkaramayan parti, 10 ilçede ve 28 beldede belediye başkanlığı kazandı. DSP ilk önemli seçim başarısını, 19 Ağustos 1990'a yapılan kısmi yerel seçimlerde İstanbul Bayrampaşa Belediye Başkanlığı'nı % 43 gibi yüksek bir oyla kazanarak elde etti. 20 Ekim 1991 genel milletvekili seçimlerinde DSP bu kez % 10.8 oy ile ülke barajını aştı ve ilk kez kendi listesinden 7 milletvekilini meclise soktu. Ecevit Zonguldak'tan seçilirken, İstanbul'dan 3, Edirne'den 2 ve Bartın'dan 1 milletvekili çıktı. DSP'nin meclisteki sandalye sayısı bir ara istifalarla 3'e kadar düştü; daha sonra katılımlarla bu sayı 7'nin de üstüne çıktı. Mart 1994'te yapılan genel yerel seçimlerde

FOTOĞRAF: ERZADE ERTEM

Bülent Ecevit DSP'yi sadece Rahşan Ecevit'le birlikte yönetmekle ve farklı görüşlere "pek" yer vermemekle sık sık eleştirildi.

DSP'nin oyu % 8.8 oldu ve bu kez yalnız 8 ilçe ve 15 belde belediye başkanlığı kazanıldı.

1980'ler boyunca merkez solda kurulan veya oluşturulan diğer partilerden gelen birleşme önerilerine Ecevit hep kesin bir şekilde karşı çıktı ve DSP'nin kendi başına yoluna devam edeceğini söyledi. Bu durum, solu böldüğü gerekçesiyle Ecevit'e ağır suçlamalar yöneltilmesine neden oldu. Ancak askeri yönetim tarafından kapatılan CHP 1992 yılında tekrar açıldığında, *"bazı koşullarla"* CHP'ye katılabileceğini açıkladı: İstediği gibi bir yönetim kurma olanağı sağlanırsa, Ecevit eski partisi CHP'de yer alabilecekti. Bu öneri, CHP kurultay delegeleri arasında güçlü desteğe sahip Deniz Baykal tarafından kabul görmedi. Baykal'ın genel başkanlığında yeni CHP başarılı olamayınca bir ara yine Ecevit liderliğinde DSP-CHP birleşmesi gündeme geldi; Ecevit bu olasılığı da reddetmedi ama, Deniz Baykal 1995 başında CHP adı altında SHP ile birleşmeyi tercih etti.

Ecevit'in yıllardır umut ettiği oy tırmanması 1994'ün ikinci yarısından itibaren başladı ve merkez solun en güçlü partisi konumuna geldi. 24 Aralık 1995'te yapılan milletvekili genel seçimlerinde DSP, üye sayısı 550'ye çıkarılan Meclis'e 76 milletvekili göndermeyi başarırken, % 14.7 oy aldı. Bu, ülkenin parçalanmış siyasi yapısı içinde önemli bir oy oranını ifade ediyordu. Zayıf örgüt yapısına rağmen DSP'nin başardığı oy tırmanması, tekrar açılan CHP dahil merkez solda 1980 sonrasında kurulan partilerden hiçbirinin başarılı olamamasıyla, buna karşılık parti içinde ciddi bir engelle karşılaşmayan Bülent Ecevit'in rahat bir şekilde tek başına fakat somut yaklaşımlara dayalı bir muhalefet yürütmesiyle ve özellikle 1990'lardan itibaren Türkiye'nin gündemine girerek milliyetçilik duygularının artmasına neden olan konularda izlediği aktif politikalarla açıklanabilir.

DSP'nin parti örgütü daima zayıf kaldı; il merkezlerinde ve ilçelerde örgütlenme bir türlü güçlenemedi. Bunun nedeni, *"tabandan kurulma"*, parti içinde *"genişletilmiş bir demokrasi"* ve *"sürekli katılım uygulamala"* iddiasıyla Türk siyasetinde yerini alan DSP'de, fiiliyata, örgütlerin Genel Merkez tarafından aşırı sert bir şekilde denetim altında tutulmasıydı. 1996'nın ikinci yarısında Genel Merkez'in sert uygulamalarına karşı çıkan ve Olağanüstü Kurultay için imza toplamaya başlayan bazı üyeler, bizzat Ecevit'in emriyle derhal partiden ihraç edildi.

DSP'nin örgüt işleri, en baştan beri, Rahşan Ecevit tarafından yönetildi. Parti içi demokrasinin işlemediği, tüzük hükümlerine uyulmadığı, il ve ilçe yönetimlerinin sürekli görevden alındığı, parti kongrelerinin yapılmadığı, seçimle gelinmesi gereken parti içi görevlere daima atama yapıldığı, sesini biraz yükseltenlerin görevden alındığı, ihraç edildiği hatta üyelik kayıtlarının yok edildiği DSP'de hiç bitmeyen şikayetler oldu. Nitekim

1983 yılında başlayan örgütlenme çalışmalarına rağmen 1988'de yapılan 1. Kurultay'a yalnızca kongrelerini tamamlayabilen 39 il katıldı. Aradan 3 yıl geçtikten sonra 1991'de yapıln 2. Kurultay'da da bu sayı 39 olarak kaldı.

DSP'nin İdeolojisi

Bülent Ecevit'in 12 Eylül askeri rejimine karşı sert bir şekilde direnmesi, "askerlerin denetimi altında yapılacak seçimlere katılmayı reddetmesi, hatta bizzat partinin adındaki *"sol"* sözcüğü başlangıçta, DSP'nin radikal sol bir parti olacağı, en azından daha önce kurulan merkez sol partilere göre daha solda bulunacağı beklentilerini doğurdu. Ama DSP ılımlı bir sol parti olarak kuruldu ve bu çizgisini sürdürdü. Ecevit'in başta Kıbrıs olmak üzere dış politika konularında ve Kürt sorunu karşısında benimsediği milliyetçi yaklaşımlar, daha sonraları DSP'nin "ulusalcı sol" bir parti olduğunu açıklaması, zaman zaman DSP'nin artık sol bir parti kabul edilemeyeceği doğrultusunda eleştirilere de neden oldu.

Bülent Ecevit tarafından kaleme alınan parti programı aziran 1985'te yayınlandığında, Türkiye 12 Eylül askeri yönetiminin baskısından henüz çıkıyordu. Ülkede demokrasinin korunabilmesi, yaşatılabilinesi ve rejimin silahlı kuvvetlerin müdahalelerinden kurtarılması programın başlıca arayışları arasındaydı. Ayrıca genel demokratikleşme talepleri, temel hak ve özgürlükleri gözeten yeni bir Anayasa; yargı, yasama ve yürütmenin demokratik hukuk devleti kurallarına göre düzenlenmesi gibi talepler de programda yer alıyordu. DSP'nin ekonomik programı, özellikle 1980 öncesi CHP'nin klasik devletçi ve ekonomide merkeziyetçi bir yaklaşımı benimseyen tutumundan farklıdır ve piyasa ekonomisini daha çok benimseyen bir anlayışa sahiptir. Bununla beraber ekonomide, kamu sektörü ve özel sektöre ilaveten "halk sektörünün ağırlıklı yeri bulunacaktır." Öngörülen halk sektörü *"büyük halk örgütlerince kurulacak yatırımcı ve işletmeci kurumlardan"* oluşacak ve bu amaçla *"kooperatifleşmiş köylülerin yönetiminde Üretici Yatırım Fonları, işçilerin yönetiminde de İşçi Yatırım Fonları"* kurulacaktır. DSP programının ilginç özelliklerinden biri de, parti pogramlarında genellikle pek rastlanmayan bir şekilde, partinin iç işleyişiyle ilgili görüş ve önermelere yer verilmesidir. Programın değişik bölümlerinde DSP içinde *"yaygın, sürekli ve etkin katılımın"* sağlanacağı; önseçimlerde, ilçelerde, il merkezlerinde ve genel merkez yönetiminde merkeziyetçi eğilimlerin kırılarak *"genişletilmiş bir demokrasinin"* uygulanacağı; bu hedeflere büyük ve küçük kongreler vasıtasıyla nasıl ulaşılacağı oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.

Bülent Ecevit 1980 sonrası dönemde Marksizm, İslâm, Kürt sorunu gibi temel konularda yaptığı açık ve net tercihlerle dikkati çekti. Ecevit bir çok kez, demokratik sol ile Marksizmin bir yakınlığı olmadığını belirtmiştir. Ecevit'e göre Türkiye'de DSP'nin temsil ettiği solun, Avrupa sosyal demokrasisinden farklı olarak, Marksizmle tarihsel bir ilişkisi yoktu. DSP'nin temsil ettiği solun ve Türkiye'deki hareketin Avrupa'dakinden farklılığını ve *"ulusal niteliğini"* vurgulamak için *"sosyal demokrasi"* değil *"demokratik sol"* terimi seçilmişti.

Ecevit İslâm ve din konusunda eski CHP'de egemen olan katı anlayış ve tutumdan farklı olarak, daha demokratik bir laiklik yaklaşımını benimsedi. Ecevit'e göre dinci görüşle Atatürkçü görüş ve laik devlet düzeninin uzlaştırılması mümkündü. Laiklikten vazgeçmeksizin o yönde girişimlerde bulunmak, dinine ve geleneklerine bağlı herkesi sağcı sayan *"tarihi yanılgıdan"* artık vazgeçmek gerekir. Sağcı partilerin tabanına sıkışmış kalmış ama gerçek yeri demokratik sol olan pek çok seçmeni sıkıştığı yerden kurtarmak da ancak bu şekilde sağlanabilir. Bu arada, tarikatlar üzerindeki yasakların kaldırılması zamanı da gelmiştir. Ecevit'e göre tarikatların bir bölümü dine dayalı devlet düzeni kurmak eğilimleri taşımaktadır ve bunlara karşı hukuk devleti kuralları içinde önlem alınabilir; ama tasavvuf geleneğinden gelen tarikatların çoğu bağnaz din anlayışlarına ve uygulamalarına karşı Tanrı'ya yönelişte özgürleşme arayışını yansıtırlar.

1984'den itibaren hızla ülkenin gündeminde birinci sıraya oturan Kürt sorunu konusunda Ecevit milliyetçi bir tutum izledi. Ecevit'e göre Türkiye'de etnik köken farklılığından kaynaklanan bir sorun yoktur; bütün problem Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun iktisadi geri kalmışlığından ve bölgenin "feodal yapısından" kaynaklanmaktadır. Ayrıca, Türkiye'yi bölmek isteyen dış güçlerin müdahalesi söz konusudur. O nedenle konu bir *"Kürt sorunu"* değil, *"Güneydoğu sorunu"* olarak görülmelidir. Çözüm için bölge ekonomisinin iyileştirilmesi ve *"feodal yapının"* tasfiye edilmesi gerekir. Ecevit, Kürt'lere dil ve eğitim gibi kültürel alanlarda yeni haklar verilmesine dönük önerilere de, bu tür uygulamaların Türkiye'nin Yugoslavya gibi bölünmesine yol açacağı gerekçesiyle karşı çıktı. DSP'nin Doğu ve Güneydoğu bölgesindeki oy desteği hep çok düşük oldu. DSP ülke genelinde 1991'den % 10.8, 1995'te % 10.7 oy almasına rağmen, Doğu ve Güneydoğu'da Kürt kökenli nüfusun yoğun olarak yaşadığı illerin hiçbirinde bu seçimlerde % 3'ün üstünde oy elde edemedi.

MÇP / MHP

TANIL BORA

12 Eylül darbesiyle bütün siyasal partiler gibi faaliyetleri durdurulan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), 16 Ekim 1981'de kapatılmıştı. 29 Nisan 1981'de MHP ve ona paralel faaliyet gösteren ülkücü kuruluşlar hakkında Anayasal düzeni zor yoluyla değiştirmeye teşebbüs, Türkiye ahalisini birbiri aleyhine toplu kıyıma yönlendirme ve silahlı cemiyet oluşturma suçlamalarıyla dava açıldı. Dava 1987 Mart'ında sonuçlandı. "Cürüm işlemek için oluşturulan silahlı teşekkülde yer alıp yönetici olduğu sabit görülen" Genel Başkan Alpaslan Türkeş 11 yıl hapse mahkum oldu, diğer yöneticiler beraat etti. Ayrıca beş kişi ölüm cezasına, 9 kişi ömürboyu, 221 kişi 36 yıl ile 10 ay arasında hapis cezasına çarptırıldı. (Yargıtay 1. Ceza Dairesince 1995 Mayıs'ında onaylanan bu karar zamanaşımı nedeniyle davanın düşmesi nedeniyle hükümsüz kalmıştır.) 12 Eylül döneminde ayrıca 9 ülkücü idam edilmişti.

12 Eylül yönetiminin, kendisini "komünizm tehlikesine karşı devleti koruma" misyonuyla açıklayan MHP'yi dışlaması ve suçlu konumuna itmesi, MHP ve ülkücü hareket tabanında anlam ve kimlik bunalımına yolaçtı. MHP yöneticilerinin kendilerini "fikri iktidarda kendi zindanda bir kadro" diye tanımlayarak gerçekten devlet anlayışı, sola ve muhalefete karşı tutum açısından MHP çizgisiyle 'uyumlu' bir politika izleyen 12 Eylül rejimiyle özdeşleşme çabaları da bu sıkıntıyı gideremedi. Bir örgütsel ve ideolojik dağınıklık içine giren MHP tabanında, bir yandan rejimle/işbirliği yaparak tutunma refleksi işledi, bir yandan İslâmi ideolojinin etkinliği arttı, diğer yandan silah ve kadro gücünü mafya oluşumlarına tahvil etmeye dönük girişimler serpildi.

Yeni partilerin kurulduğu 1983'de MHP kadrolarının önemli bir bölümü ANAP'ta, daha küçük bir kısmı da DYP'de yeraldılar. "Türk milliyetçiliğinin hiçbir partinin tekelinde olamayacağı" motifini işleyerek konumlarını meşrulaştıran MHP kökenli ANAP'lıların çoğu, MHP misyonunu sürdüren kadrolarla temaslarını sürdürseler de, iktidar imkânlarından yararlanarak yeni partilerinde yerleşikleştiler ve güçlü hizip(ler) oluşturdular. Aynı şey, 1991 seçimlerinden sonra DYP'deki MHP kökenlilerin durumu için de söylenebilir. MHP'yi müstakil olarak sürdürmeyi hedefleyen ülkücü kadrolar ise 7 Temmuz 1983'de Muhafazakâr Parti'yi (MP) kurdular. Vetolar nedeniyle 1983 genel seçimlerine giremeyen MP hakkında, veto edilen yöneticilerini değiştirmediği için Anayasa Mahkemesi'nce kapatma davası açıldı. Dava partinin kapatılmasıyla sonuçlanmasa da yıpratıcı oklu. MP, MHP ve ülkücü hareketin pek tanınmayan ve önemsenmeyen kadrolarınca kurulmuştu. Sadece, partinin gölge önderi konumundaki, 1974'de kurulan Ülkü Ocakları Derneği'nin ilk genel başkanı Muharrem Şemsek'in belirli bir prestiji vardı. MP'nin ilk 'resmi' genel başkanı olan Danışma Meclisi üyesi Mehmet Pamak, İslâmi kimliği milliyetçiliği ikincilleştirecek ölçüde öne çıkardığı için tabanda huzursuzluk yaratmıştı. Vetolardan sonra bu görevi üstlenen Ahmet Özsoy'dan sonra, 1984 yılı başında eski (1961-69) CKMP milletvekillerinden İsmail Hakkı Yılanlıoğlu başkan oldu. Yaşlı Yılanlıoğlu'nun pasif yönetimine 1984 yılı sonuna kadar tahammül edebilen Şemsek ve çevresi, bir yönetim darbesiyle başkanlığa Ali Koç'u getirdi. Ali Koç döneminde MP'nin örgütlendiği il sayısı 28'den 41'e çıktı. 1985 Temmuz'undaki MDP kongresinde MP yönetimi Turgut Sunalp'ı destekledi; Sunalp kazansaydı muhtemelen MDP'yle birleşme gündeme ge-

24 ARALIK 1995 MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMİ SONUÇLARI
İLLERE GÖRE MHP'NİN ALDIĞI OY ORANI

lecek ve MP bu partinin imkânlarına 'elkoyacaktı'. Ancak Sunalp seçimi kaybetti. 1985 Kasım'ında MP Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) adını aldı. Gerek bu isim, gerekse çınar ağacı olan eski amblemin yerini alan yeni amblem (etrafında dokuz yıldızın bulunduğu hilâl), MHP'yi daha açıkça çağrıştırıyordu.

MÇP, MHP misyonunun devamı olduğunu daha açıkça 'belli etmeye' başladı. Buna rağmen gelişemedi, "MHP'nin ikinci-üçüncü takımı" küçümsemesini aşamadı. Partinin hamasi söylemi ve 'sert' görüntüsü, o yıllarda kendini gösteren -ve partiyle ilintisine dair ciddi belirtilerin de olduğu- ülkücü mafyanın olumsuz görüntüsüyle de yanyana gelerek; siyasal kamuoyu nezdinde MÇP'yi marjinalleştirdi. MÇP'nin önemli bir zaafı, MHP camiasında özellikle eski Ülkü Ocaklılar çevresinde yoğunlaşan tartışmaları içerememesiydi. Bu tartışmalarda 12 Eylül eleştirisi üzerinden ülkücülerin devletle özdeşleşme geleneği sorgulanıyor, devlete ve "kapitalist düzen"e karşı eleştirel bir mesafeye açılmıyordu. Bu eleştirinin ideolojik dayanağı, bilhassa hapishanedeki ve taşradaki ülkücü kadroların İslâma yönelmelerinin de etkisiyle, radikal İslâmcılık idi. Anti-komünist reaksiyonerliğin yerini, giderek, Kemalizm ve laiklik karşıtı reaksiyonerlik aldı. Türkeş'in "Dokuz Işık"ı ve "lider-teşkilât-doktrin" şiarı gayrılslâmi ve Kemalist esinli bulunarak dışlandı; MHP'nin ön-tarihindeki Türkçü akım itibarsızlaştı. Böylelikle 1980 öncesinin Ülkü Ocaklı önderler kuşağı, Müslümanlığı milli kimliğin başat unsuru olarak kurgulayan İslâmcı bir milliyetçilik söylemini inşa etti; "ülkücülük" adı "Türk-İslâm Ülkücülüğü"ne dönüştü. Türk-İslâm Ülkücülüğü çizgisini benimseyenler, 1988'e dek MÇP'ye uzak durdular.

MHP önderi Türkeş, 1985'de hapisten çıktıktan sonra MP/MÇP'yle hemen hiç ilgilenmemiş, hatta onun MÇP'yi desteklemediği söylentileri çıkmıştı. Türkeş 1987 Nisan'ındaki kongre arefesinde, ciddi bir tıkanıklık içinde görünen MÇP'ye ilk kez müdahale etti. Eski MSP milletvekili Abdülkerim Doğru'nun genel başkan seçilmesini sağladı. Parti yönetimineyse, bürokraside ve üniversitede etkin olan, Devlet Bahçeli önderliğindeki grup hakim oldu. Abdülkerim Doğru, ülkücü hareket tabanındaki İslâmileşmeye hitap edecek bir tercihti. Doğru, MÇP adına simgelemeyi üstlendiği İslâmi duyarlılığı, IDP ve RP'ye birleşme önerisi götürerek ifade etti. Ancak "ülkücü camiadan" gelmemesi ve başkanlığının 'temsili' olduğunu unutarak bu gibi girişimlerinde aşırı öne çıkması, Doğru'nun altındaki zemini kısa zamanda yoketti. 6 Eylül 1987'deki referandumla siyaset yasağı kalkan Türkeş'in 4 Ekim 1987'de yapılan olağanüstü kongrede genel başkanlığa seçilmesiyle MÇP'de 'vekil'

veya 'temsili' başkanlar dönemi sona erdi. Türkeş yönetiminde de partideki etkinliğini koruyan Devlet Bahçeli grubu, MÇP'ye daha modern, 'şehirli' bir görüntü verme ve bürokratik-teknokratik elit profilini güçlendirme gayretini sürdürdü.

26 Kasım 1987'deki genel seçim sonuçları MÇP'de hayal kırıklığı yarattı: Türkiye çapında % 2.91. Bilhassa ANAP ve DYP'deki eski ülkücülerce dillendirilen "Türkeş ve MÇP bitti" yorumunun yayıldığı bu sıkıntılı dönem, 1988 Kasım'ındaki kongrede, Türk-Islâm Ülkücülüğü çizgisindeki kadroların MÇP yönetimine girmesiyle sonuçlandı. Türkeş ve MÇP açısından bu gelişme, ülkücü hareketteki ikilik görüntüsünün aşılması ve Türk-Islâm Ülkücülerinin dinamizminin partiye çekilmesi bakımından faydalıydı. Eski Ülkü Ocakları genel başkanlarından Muhsin Yazıcıoğlu'nun önderliğindeki Türk-Islâm Ülkücüleri ise, güç ve prestijlerine dayanarak uzun (hatta belki orta) vâdede partiye hakim olmayı umuyorlardı. Daha 1988 kongresinden itibaren Yazıcıoğlu basında "Türkeş'in halefi" olarak görülmeye başlanmıştı. Buna karşılık MÇP 'merkez' yönetimi -Devlet Bahçeli ekibinin de katkısıyla- Türkeş kültünü tahkim etmeye girişti.

MÇP 26 Mart 1989'daki yerel seçimlerde Türkiye çapındaki oy oranını % 4.1'e yükseltti. Dört il merkezinde (Elazığ, Erzincan, Yozgat, Kırıkkale) belediye başkanlığını kazandı. MÇP 20 Ekim 1991'de yapılan genel seçimlere, RP ve IDP'yle seçim ittifakı yaparak girdi. Türkeş'in inisyatifiyle gerçekleşen bu ittifak sayesinde, 19 MÇP'li RP listesinden milletvekili seçildiler. 15 Kasım'da bu milletvekilleri RP'den istifa ederek yeniden 'resmen' MÇP'li oldular. MÇP'deki ikili yapı ve gerginlik bu dönemde hızla tırmandı. Türkeş ve destekçisi milletvekillerinin DYP-SHP hükümetine güvenoyu vermesi ve desteklemesi, Muhsin Yazıcıoğlu'nun temsil ettiği Türk-Islâm Ülkücülüğü çizgisindeki grubu rahatsız etti. Bu çizgideki üç milletvekili hükümete güvenoyu da vermediler. 1991 Aralık'ındaki kongrede MHP/MÇP tarihinde parti içinde ilk kez 'açık' bir siyasi mücadeleye tanık olundu: Yazıcıoğlu ekibi Türkeş'inkine alternatif liste çıkartarak "başbuğun" listesini yedi yerden deldi. Kongreden sonra Türkeş'in Türk-Islâm Ülkücüleri üstündeki baskısı arttı: parti merkezinin yerel örgütlere, 'ocak'lara, dergilerin yayın politikalarına dönük müdahaleleri yoğunlaştı. Nihayet 7 Temmuz 1992'de Muhsin Yazıcıoğlu'nun başını çektiği 6 milletvekili pekçok taraftarlarıyla birlikte MÇP'den istifa ettiler ve bir süre sonra Büyük Birlik Partisi'ni (BBP) oluşturdular.

Siyasi partileri kapatan 12 Eylül kanununun 19 Haziran 1992'de iptaliyle, MHP'nin yeniden açılması gündeme geldi. ANAP ve DYP'deki MHP kökenliler nezdinde ve Türk Ocakları gibi milliyetçi sağın 'çatı' kuruluşlarında belirli bir etkinliği olan, eski MHP yöneticilerinden Sadi Somuncuoğlu'nun başını çektiği bir grup; MHP'nin maddi ve düşünsel potansiyelini kucaklayamayan MÇP'nin, yeniden açılacak MHP'nin bir bileşeni olması gerektiğini savunuyordu. MÇP yönetimi ise MHP misyonunu Türkeş'in ve MÇP'nin kâmilen temsil ettiği kanısındaydı. 27 Aralık 1992'de 1979 yılındaki delegeleriyle toplanan MHP Kurultayı; "dinleyici" ve "basın" kartlarıyla salona alınan ve salonu 'muhasaraya' alan binlerce MÇP taraftarının tezahüratı altında, 132'ye karşı 404 oyla MHP'nin feshine karar verdi. Bu girişimin tasfiyesinden sonra, 24 Ocak 1993'de yapılan olağanüstü kongreyle MÇP MHP adını aldı. Üç hilâlli bayrağa dönüldü; gençlik örgütlenmesine çerçeve oluşturan *Bizim Ocak* dergisi de *Ülkü Ocağı* dergisine dönüştürüldü.

Bu evrede MÇP/MHP sadece biçimsel değil ideolojik düzlemde de eskiye döndü. MÇP'den koparak BBP'yi kuran Türk-Islâm Ülkücülerinin "siyasi ümmetçiliğe savrukluklarını" eleştirisine koşut olarak partinin söylemsel ve simgesel evreninde İslâmi unsurlar ikincilleşti, 'yeniden-Türkçüleşme' hızlandı. Bozkurt motifi, küçük parmakla işaret parmak kaldırılıp diğer parmaklar önde bitiştirilerek yapılan kurtbaşı işareti, Nihal Atsız vs. Türkçü literatürün canlanması, ırkçı motiflerin yaygınlaşması, bu akımın göstergeleridir. İslâmi kimlik unsurunun ikincilleşmesine bağlı olarak MHP yükselen RP'ye karşı sertleşip onu "bölücü" ve "dış mihraklı" (Arap ve Iran milliyetçiliğine bağımlı) bir güç olarak göstermeye başladı, laiklik vurgusunu güçlendirdi. Bu çizgi, daha 'modern' ve şehirli bir imaj çizme çabasıyla bütünleşti. MHP, 12 Eylül'e tepki bağlamında geliştirdiği devlet ve rejim eleştirisini de paydos edip; ideolojik olarak kutsallaştırarak milletin varlık koşulu saydığı Devlet'le yeniden ve eskisinden de güçlü biçimde özdeşleşti. MHP'nin (DYP-SHP hükümetine verdiği istikrarlı desteğe de yansıyan) 'devletle barışması' karşılıksız kalmadı; bürokrasideki kadrolaşmasını ciddi biçimde geliştirmesini sağladı. Bu dönemde MHP'nin devletle mutlak derecede özdeşleşmesinin candamarı kuşkusuz Kürt meselesidir. Kürtlerin lehçesi farklı bir "Türk boyu" olduğunu savlayarak Kürt kimliğini reddeden MHP, "teröre karşı 100 bin kişilik özel ordu" önerisini yaparak, devletin baskı ve şiddet politikasına enerjik bir destek verdi. Bu destek kâğıtta ve mikrofon/ekran başında kalmadı; kimi zaman Kürt topluluklarına dönük saldırganlığa dönüşen PKK karşıtı göste-

Büyük Birlik Partisi

TANIL BORA

MÇP'den ayrılan bir grup tarafından 1992/93'de oluşturulan Büyük Birlik Partisi (BBP); gerek katı ve otoriter yapılı MHP geleneğinde bir bölünmeyi gerçekleştir(ebil)mesiyle, gerekse 1975-90 döneminde bu hareketi saran güçlü İslâmcılaşma sürecinin ifadesi olmasıyla ilgi çekicidir. (Bkz. Milliyetçi Çalışma Partisi/Milliyetçi Hareket Partisi) MÇP milletvekilleri Muhsin Yazıcıoğlu (Sivas), Ahmet Özdemir (Tokat), İsmet Gür (Aksaray), Saffet Topaktaş, Esat Bütün, Ökkeş Şendiller (Kahramanmaraş) 7 Temmuz 1992'de partilerinden istifa ederken şu açıklamayı yapmışlardı: "MÇP'deki, Türkiye'nin muktedir güçleriyle oportünist işbirliğine hevesli seçkinler ile millici halk tabanı artık birbirinin kamburu olmayacaktır." Kendisini "Türk-İslâm Ülkücüleri" olarak tanımlayan ve 1970'lerin Ülkü Ocakları önderleri kuşağına dayanan bu grubun temel vurgusu, MÇP/MHP üst yönetiminin ve Türkeş'in ülkücü hareketin 'öz' eğilimlerine yabancı olduğu üzerineydi. Türk-İslâm Ülkücülerine göre, ülkücü hareket tabanındaki idealistlik ve güçlü İslâmi duyarlılık, Kemalist-Batıcı ve liberal-kapitalist sisteme biat etmiş olan Türkeş ve çevresince istismar edilegelmişti; ülkücü tabanın düzeni İslâmi bir doğrultuda değiştirme arayışının anti-komünist rejim müdafaasına sıkıştırılmasının temel nedeni de MHP/MÇP zirvesindeki bu zihniyetti. MÇP'den kopuşu gerçekleştiren kadro, ülkücülüğün ideolojik-siyasal çerçevesini Batıcı, laisist, elitist, liberal-kapitalist olarak tanımladığı statükoculuktan sıyırma gayesiyle Türkiye'nin birçok yerinde "Yeni Oluşum Kongreleri" düzenledi. "Şehitler kanını verdi, sıra âlimlerin mürekkebinde" sloganıyla, ülkücülük davasının 'öz' teorisinin ve siyasetinin ancak bu hareketin çilesini gerçekten çekmiş öncü Ülkü Ocakları kadrolarıyla oluşturulabileceği ima ediliyordu. Terkedilen "Başbuğ" (Türkeş) kültüne karşı, hareket içi demokrasi öne çıkartıldı. Kongrelere sunulan "Sivil İnisyatif Programı"nda, "önce sosyal iktidar" şiarıyla, yerel meşveret meclisleri inşasına dayalı bir "taban demokrasisi" modeli ortaya atıldı. Bu yönelim, asli unsur olarak İslâm temelinde tanımlanan bir milliyetçilik ve "Müslüman Türk Anadolu insanı"nı mistifiye eden bir popülizmle çerçevelenmekteydi.

BBP, MÇP kökenli milletvekilleri ve eski Ülkü Ocaklı kadroların yanısıra IDP kökenli Kahramanmaraş milletvekili Recep Kırış'ın katılımıyla 29 Ocak 1993'de kuruldu, 31 Temmuz 1993'te de ilk kongresini yaptı. Genel Başkanlığı, eski Ülkü Ocakları genel başkanlarından Sivas milletvekili Muhsin Yazıcıoğlu yürüttü. Türkeş'ten farklı olarak tabandan/halktan gelen demokratik bir başkan ve gençliği vurgulanarak "geleceğin lideri" vasfıyla sunulan Muhsin Yazıcıoğlu; zamanla hem siyasal tecrübesizliği hem de etrafında bir lider kültü oluşması nedeniyle kısmi bir huzursuzluğa da neden oldu. BBP, MHP'nin yükselişinin de etkisiyle, kopuş ve kuruluş sürecinde kazandığı ivmeyi yitirdi. MHP ve Türkeş'in devlete/hükümete sadık statükocu çizgisine karşı keskin bir karşıtlık öne çıktı. MHP'nin ortak olduğu "Batıcı", "gayrımilli" politikalara karşı İslâmcı-millici radikalizm bileylendi. Böylelikle MHP'de İslâmi duyarlılığın gerilemesine, 'pop' milliyetçilik rüzgârına ("stadyum-konser ülkücülüğüne") kapılınmasına ve iktidarla işbirliğinin 'yozlaştırıcı' etkisine tepki duyan "ülküdaşların" cezbedileceği umuldu. Bilhassa, Ülkü Ocakları geleneğini sürdürmek üzere parti paralelinde kurulan Nizâm-ı Alem Ocakları bu radikalizmin beşiği oldular.

BBP'nin kuruluş sürecindeki ivmesini yitirişi 26 Mart 1994 yerel seçimlerinde de gözlendi. Parti Türkiye çapında % 1.2 oranında oy aldı. Bu oranı da büyük ölçüde, Muhsin Yazıcıoğlu'nun kişisel etkisiyle Sivas'ta tutturduğu % 18'lik oy oranına borçluydu. BBP'nin kendi Türkiye ortalamasını aştığı diğer iller de Orta-Doğu Anadolu coğrafyasındadır: Kırıkkale % 6.6, Elazığ % 5, Kahramanmaraş ve Tokat % 4, Amasya % 3.5, Çorum % 3. BBP bu yerel seçimlerde Ankara'nın Kızılcahamam ve Sivas'ın İmranlı ile Kangal ilçelerinde belediye başkanlığını kazanmıştır.

BBP, 1995 Aralık'ındaki genel seçimlerde ANAP'la seçim ittifakı yaptı. Bu ittifak BBP'nin üzerine titrediği "idealist" imajını yıprattığı gibi, BBP Sivas dışında ANAP oylarına hatırı sayılır bir katkı getirmedi. Fakat BBP bu seçim ittifakı sayesinde 7 milletvekiliyle parlamentoya girdi. BBP seçimlerden sonra, parlamentoya giremeyen ve iç çelişkileri derinleşen MHP'ye karşı "ülkücü hareketin gerçek temsilcisi" iddiasını daha yüksek sesle dile getirmeye yöneldi. Fakat bir yandan da uzayan hükümet krizinin ardından, Muhsin Yazıcıoğlu'nun sözleriyle "Müslümanların iktidarına engel oldular dedirtmemek" kaygısıyla RP-DYP Hükümetine güvenoyu verdi. Böylelikle BBP'nin RP ile MHP'nin 'arasında' durmaktan, dolayısıyla onlara tabi kalmaktan kaynaklanan açmazları iyice belirginleşiyordu.

rilerde MHP'liler öncü rol oynadılar. Yeniden-Türkçüleşme eğilimi de Kürt milli hareketine ırkçı veya etnisist reaksiyondan beslendiği gibi; Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlaşan Türki cumhuriyetlerin açtığı 'Türkofili' çığırından ve bu jeopolitik üzerine bina edilen "Türk dünyasının önderi süper güç Türkiye" hayalinden güç almıştır.

MHP, milliyetçiliğin popülerleşerek siyasal iklime hakim olduğu bir atmosferde, 26 Mart 1994 yerel seçimlerinde Türkiye çapındaki oy oranını % 7.9'a yükselterek tarihindeki en yüksek gücüne ulaştı. 7 il merkezinde (Amasya, Çankırı, Erzincan, Kars, Kastamonu, Kırşehir, Yozgat); ayrıca Osmaniye, Kozan (Adana), Polatlı (Ankara), Ayvalık (Balıkesir), Kilis (Gaziantep), Kırıkhan (Hatay), Elbistan (Kahramanmaraş), Tosya (Kastamonu), Develi (Kayseri), Seydişehir (Konya), Salihli, Turgutlu (Manisa), Erdemli, Anamur, Tarsus (Mersin), Canik, Bafra (Samsun), Reşadiye, Niksar, Turhal (Tokat) gibi yüksek nüfuslu ilçe merkezlerinde belediye başkanlığını kazandı. İlginç olan, MHP'nin bu yerel seçimlerde Orta-Doğu Anadolu'daki geleneksel kalelerinde mütevazi (ortalama % 30) bir artış gösterirken; Ege ve Akdeniz kuşağının özellikle Kürt göçü alan merkezlerinde oylarını üç katına varan oranda artırmasıdır. Bu tablo, MHP'nin iki ayrı dinamiğe dayandığını gösteriyor: Birincisi geleneksel milliyetçi-muhafazakârlığın ve İslâmi hassasiyetlerin güçlü olduğu eski dinamik; ikincisi Kürt göçüne karşı tepkiye hitap eden refah şovenizminin de dahil olduğu, İslâmın milli-etnik kimliğe 'bağımlılaştığı', modern/şehirli görünümün belirginleştiği yeni dinamik. Bu ikili dinamik, MHP'nin stratejisi açısından sorun yaratabilecek bir çelişki potansiyelini içeriyor.

Yerel seçimlerde seçimlerde kazandığı moralle ve güçle siyasal etkinliğini artırma çabasına giren MHP, 1994 Ekim'indeki kongresinde "iktidar adayı" görüntüsü vermeye gayret etti. Gerek kongre öncesinde işadamı derneklerinden, ANAP'tan ve merkez sağda addedilen başka çevrelerden katılımlar; gerekse Türkeş'in neo-liberal iktisadi programı onaylayan kongre konuşması, bu gayretin yansımasıydı. MHP'nin siyasal yelpazenin merkezi üzerinde hegemonya kurma çabasında, büyük medyanın da katkısıyla "ılımlı, makul, uzlaşmacı, sorumlu, bilge devlet adamı" olarak resmedilen Türkeş figürünün kilit önemi bulunuyor. Bu evrede MHP'de, Türkeş'in imaj sunumuyla desteklenen ılımlı merkez partisi çizgisi ile, kazanılan siyasal etkinliğin sağladığı özgüvenin -bilhassa gençlik tabanında- teşvik ettiği saldırganlaşma eğilimi arasındaki çelişki öne çıktı. MHP'nin büyüdükçe artan saldırganlığı, bir yandan partinin 'ılımlı' imajına zarar verdiği için MHP yönetimi ile gençlik örgütlenmesi (Ülkü Ocağı dergisi vb.) arasında gerginliğe yolaçabiliyor. Ama diğer yandan, "dinamizmiyle", "heyecanıyla" övünülen

İLETİŞİM ARŞİVİ

Bağımsızlıklarını kazanan Türki Cumhuriyetler'le ilişkilerde Alpaslan Türkeş hep ön planda olmaya çalıştı.

tabanın güç gösterisi hem MHP için bir siyasal pazarlık kozu işlevi görüyor hem de rejimin otoriter-faşizan yönelimlerine dayanak oluşturacak bir potansiyeli haber veriyor.

1995 Aralık'ında yapılan genel seçimlere MHP krizli girdi. DYP'yle hayli uzayan seçim ittifakı müzakerelerinin ardından MHP sürpriz bir şekilde seçime tek başına girme kararı aldı. Ancak uzun süren bekleyiş ve belirsizlik, MHP örgütünde sıkıntı doğurdu. Listelerin oluşturulmasında yerel örgütlere inisyatif tanınmayıp adayları yine tepeden inme yöntemlerle Türkeş'in ve yakın çevresinin saptaması, kimi illerde "isyan" ölçüsünde tepkilere yolaçtı. Zira partinin yükselen grafiği aday adaylarının sayısını ve hevesini ciddi biçimde artırmıştı. Ayrıca, partiye katılımı törenle açıklanan emekli DGM Başsavcısı Nusret Demiral'ın "İslami bölücülük tehlikesine" karşı "ezanın Türkçe okunmasının düşünülebileceğine" dair açıklaması infial yarattı. MHP'nin bu seçimde iyiden iyiye karşısına aldığı RP'liler, bu açıklamayı MHP'nin İslâmî hassasiyetten tamamen koptuğuna delil olarak gösterdiler. Bu kampanya özellikle Orta ve Doğu Anadolu'da etkili oldu. Sonuçta MHP bu genel seçimlerde % 8.18'le tarihinin en yüksek oy oranına ulaşmasına rağmen % 10 barajının altında kaldı. Parlamentoya girememenin sebep olduğu büyük hayal kırıklığı, parti içi geçirimleri had safhaya vardırdı. İç mücadeleler, suçlamalar sertleşti. Muhafazakarlıktan uzaklaşmaya ve "yeni çizgi" adına eski kadroların harcanmasına karşı eleştirilerin sesi yükselmeye başladı.

1996'nın sonuna doğru, eriştiği büyük potansiyeli parlamenter güce tahvil edemeyen MHP'de, yaşlanan Türkeş'in halefinin kim olacağına ilişkin on yıldır gündemde olan sorun iyice yoğunlaşmış görünüyordu.

Sosyalist solun parti serüveni

ATİLLA AYTEMUR

12 Eylül sonrasında sosyalist solun parti konusunu tartışmaya başlaması, daha çok 1984-85 yıllarında görüldü. İlk kez *Somut* Dergisi'nin 7 Nisan 1984 tarihli sayısında, Semih Balcıoğlu'nun söyleşi yaptığı Sosyalist Devrim Partisi (SDP) Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, "Anayasa sosyalizme açıktır", diyerek tartışmayı başlattı. Behice Boran'ın genel başkanlığını yaptığı TİP'e yakınlığıyla bilinen *GÜN* dergisi, Doğu Perinçek'in genel başkanlığını yaptığı TİKP çevresinin çıkardığı *Saçak* dergisi ve çeşitli akımlardan sosyalistlerin yazdığı *İlk Adım*, *11.Tez*, *Zemin*, *Yarın* gibi dergiler de o dönemde yaptıkları yayınlarla aynı konuyu, parti modelleri de dahil olmak üzere ele aldılar. Bu tartışmaları kimi toplantılar ve girişimler izledi. SDP çevresi ile solun büyük bir kesimiyle ilişkileri problemli olan Aydınlık çevresinin ortak girişimi olarak 1987 yılı içerisinde de kesintiler ve kopmalarla sürdürülen, üstelik herhangi bir ortak eylemliliğin düşünülmediği ve görülmediği çalışmalar, Mehmet Ali Aybar ve arkadaşlarının da benzer gerekçelerle süreçten çekilmesiyle, sonunda yalnız Aydınlıkçılar'a kaldı.

Yetmiş kişinin kurucu olduğu ve genel başkanlığına gazeteci Ferit İlsever'in getirildiği Sosyalist Parti'nin 1 Şubat 1988'de kuruluşuyla noktalanacak bu girişim, sosyalist solun çoğunluğu tarafından, "sosyalistlerle barışık olmayan bir fraksiyonun kendini yeniden parti olarak örgütlemesi" şeklinde değerlendirilmişti

Yurtdışı ve TKP'nin kuruluşu

Aynı yıllarda yurt dışında da çok sayıda parti ve birlik amaçlı girişimler olmuştur. İlk akla gelenlerden biri, TİP ve TSİP arasında 81-82 yıllarında yapılan ve sonuçsuz kalan görüşmelerdir. 1982-83 yıllarında ise TİP, TSİP, TKP, Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi, Kürdistan Öncü İşçi Partisi ve Türkiye Komünist Emek Partisi arasında Sol Birlik denilen benzer bir girişim yaşandı. Yine aynı dönemde, TİP, TSİP ve TKP arasında birlik ve parti amaçlı ilişkiler geliştirilmiş, ama TİP ve TKP'nin yakınlaşmasıyla sınırlı kalmıştır. Bu yakınlaşma ortak bir çatı altında birleşme perspektifiyle sürdürüldü, 8 Ekim 1987'ye gelindiğinde her iki partinin, ortak bir program ve tüzük için mutabakata vardıkları Behice Boran ve Haydar Kutlu'nun düzenledikleri basın toplantısıyla açıklandı. Ayrı ayrı kongre toplayan bu partilerin başkan ve sekreterleri Dr.Nihat Sargın ve Nabi Yağcı'nın (Haydar Kutlu), birlikte 16 Kasım 1987'de Türkiye'ye döndüler. Uzunca bir dönem tutuklu kalıp, emniyette işkence gördüler. Bu arada, Duisburg'da 1988 sonbaharında yapılan bir basın toplantısıyla, iki partinin son kongrelerini yaptıktan sonra ortak bir kongre topladıkları ve Türkiye Birleşik Komünist Partisi'ni kurdukları, Genel Başkanlığa Nihat Sargın ve Genel Sekreterliğe Nabi Yağcı'nın getirildiği açıklandı. 8 Aralık 1989'da ise partinin merkez yöneticileri İstanbul'da bir basın toplantısı düzenleyerek, illegal çalışmaya son verdiklerini ve artık yasal olarak çalışacaklarını duyurdular. 5 Mayıs 1990'da Sargın ve Yağcı'nın tahliyelerinin ardından, partinin yasal kuruluşu 4 Haziran 1990'da İçişleri Bakanlığı'na verilen dilekçe ile gerçekleşti. TBKP, programındaki Kürt Sorunuyla ilgili yaklaşım ve kendini komünist parti olarak tanımlamasından dolayı, 22 Temmuz 1991 tarihinde Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı.

Kuruçeşme tartışmaları

1989 başlarında en çok dikkat çeken girişim, adını toplantının yapıldığı yerden alan Kuruçeşme Tartışmaları oldu. Önce, Gencay Gürsoy, Ertuğ-

rul Kürkçü ve Nail Satlıgan'ın çağrısıyla biraraya gelen çeşitli gruplardan 18 kişi bir bildiri yayınladılar. 3 Ağustos 1989 tarihli gazetelerde "Sosyalistlere" başlığıyla çıkan bildiride, "...çok daha geniş kesimlerin katılımıyla ve ancak bir süreç içerisinde gerçekleşebilecek olan birliğin tarihsel ve teorik arka planını kurmak ve sosyalist hareketin geçmişini ve bugününü, birlik deneyleri ve birlik imkanları bakımından değerlendirmek üzere ilk girişim olarak bütün sosyalistlere açık bir dizi tartışma toplantısı düzenleyeceğiz," deniyordu. Bu bildirinin ardından, 12-13 ve 19 Ağustos 1989'da yaklaşık 180 kişinin katılımıyla gerçekleşen toplantılara hareket geleneğinin önemli gruplarından Dev-Yol ve Halkın Kurtuluşu ilgi göstermediler.

15 Şubat 1990'da yapılan son toplantıya gelindiği üzerine yapılan tartışmalar ideolojik kavramlar nedeniyle sürecin tıkandığı görüldü. Bu tartışmalardan ortak bir parti girişimi çıkmayacağı netleşince, "Hemen bir parti kurulmalı" görüşünü savunanların öncesinden dirsek teması içerisinde oldukları Aziz Nesin ve Sadun Aren'in bir süreden beri yürüttükleri birlik ve parti çalışmasıyla projelerini birleştirmeleri ve ardından TKP konusundaki rezervini açıkça ifade etmekle beraber, Aybar ve SDP çevresinin de bu girişimin içerisinde yer alması, o dönemde kamuoyunda belli bir yankı uyandırmıştır. Bu yeni ve ortak projede TBKP, TSIP ve SP'den ayrılanların bir bölümü ve SDP'nin dışında, sosyalist kamuoyunca yakından bilinen Sosyal Demokrat Halkçı Parti'den ayrılan bazı milletvekilleri de yeralıyordu.

Sosyalist Birlik Partisi (SBP), 15 Ocak 1991 günü 16'sı kadın 128 kişiyle kuruldu. Genel başkanlığına başından beri projenin içerisinde yeralan Prof.Sadun Aren tek aday olarak, oy birliği ile seçildi.

İLETİŞİM ARŞİV

Bir yıl kadar süren Kurucşeşme tartışmalarının sol içi ilişkileri büyük ölçüde olgunlaştırdığı, kendi dışındakini anlama ve ona bir değer verme yönünde önemli adımlar atıldığı, sosyalistler arasında genel kabul gören bir değerlendirmedir.

SBP tüzüğünün amaç maddesinde, "Parti, emeğin kurtuluşu ve her alanda insanın özgürleşmesi için mücadele yürüten toplumsal güçlere dayanan, sosyalist bir partidir" sözleriyle kendini tanımlıyordu. Yine aynı maddede, sosyalizm anlayışını, "Hem devletçi sosyalizm anlayışını hem de kapitalizmi reddeden Sosyalist Birlik Partisi, Türkiye halkının önüne, yeni bir toplum, siyaset ve hayat projesini, bir amaç ve bir yaşam biçimi olarak, bütün dünya halklarının birlikte mücadelesi ile kazanılacak sınıfsız, sömürüsüz, özgür bir toplum için yeni bir demokrasi ve sosyalizm tasarımı koymaktadır" diyerek ifade etmekteydi. SBP, kuruluşundan itibaren tartışmalara boğuldu., sert iç tartışmalar partiyi çabuk yordu. Kitlesel bir katılımla kurulan parti giderek daraldı ve büzüldü.

Parti ve hareket geleneğinin ilk buluşması: BSA

SBP'nin Marksist parti olması gerektiğini ifade eden ve sosyalistlerin birliğinde, kendini merkeze koymadan bir rolü olabileceğini söyleyenler, diğer bir grup parti için Marksist tanımının doğru olmadığını, kendini Marksist diyen demeyen kesimlerin SBP'de varolmaya devam etmeleri gerektiğini savunuyordu. 27 Mart 1994 Mahalli İdareler Genel Seçimlerine kadar partiyi örgütlediler. Bu seçime girme olanağının tüm sosyalistler tarafından kullanılması gerektiği fikrinden hareketle, tekliflerini önce Kurtuluş ve ardından Emek çevresine ilettiler.

Kurtuluş ve Emek çevreleri, bu konuda daha atılgan tutum ve teklifleriyle, seçim ve parti çalışmasının birleşik ve parelel tek bir proje olarak ele alınmasını önerdiler. SBP öneriyi olumlu karşıladı. Birleşik Sosyalist Alternatif (BSA), "Sosyalist Bir Seçenek İçin Güçlerimizi Birleştirelim" başlıklı ve Yeni Yol ve Sosyalist Politika çevrelerinin de tamamen katıldıklarını daha sonra ifade ettikleri bir deklarasyonla, "Uygarlığın yolunu tıkayan emperyalizme ve kapitalizme karşı mücadele; emekçi yığınların ve Kürtlerin demokrasi ve özgürlük hakları için mücadele; Kürtlerin kendi geleceklerini belirleme hakkını tanımak;

kadınların uğradığı baskı ve ayrımcılığa, cins olarak ezilmelerine karşı mücadele; insanla doğa arasındaki uyumu sağlamak için mücadele, demokrasiyi biçimsellikten çıkarıp yaşam biçimine dönüştürecek olan sosyalizm için mücadele" konularını vurguladı.

SBP'nin seçime girme hakkının Birleşik Sosyalist Alternatif tarafından değerlendirilmesi; Prof.Mete Tuncay, Aslan Başer Kafaoğlu, Ülkü Orbay, Güner Eliçin, kapatılan Yeşiller Partisi eski Genel Başkanı Bilge Contepe gibi isimlerin aday olmaları ve sonuçta 80 bin civarında oy alınması, sosyalistler açısından birliğe olan inancın ve kendilerine olan güvenin artmasına yol açtı.

SBP hakkında Kürt Sorunu nedeniyle Anayasa Mahkemesi'nde açılan kapatma davasının iddianamesinde ileri sürülenler kapatılmasının kesin olduğunu gösteriyordu. 7 Haziran 1994'de toplanan Olağanüstü Kongre'de partinin feshi ve kurulacak yeni partide SBP'nin bütün gücü ve birikimiyle yeralması benimsendi.

Birleşik Sosyalist Parti (BSP), 8 Haziran 1994 tarihinde, 13'ü kadın olan 130 kişiyle kuruldu. Prof. Sadun Aren'in genel başkan seçildiği BSP'de çoğu kamu haklarından yasaklı olan 32 kişi de onur kurucusu olarak belirlendi.

BSP'nin asıl dikkat çeken özelliği, birinci TİP'teki kopuştan sonra parti ve hareket geleneğinin buluştuğu ilk parti olmasıydı. THKP-C'den kopan Kurtuluş, THKO'dan ayrılan Emek ve 4.Enternasyonal ekolünden Yeni Yol çevresi, TSİP, TBKP'yi kuran TİP ve TKP'liler, Aydınlık çevresinin yönetimindeki Sosyalist Parti'den ayrılan bir grup, çeşitli akımlardan ayrılmış sosyalistlerin oluşturduğu Gruplar Arası Zemin ve STP'dan ayrılan Sosyalist Politika çevreleriyle, artık aynı örgütsel çatıyı paylaşıyorlardı. Kurucular-dan itibaren başlayarak, merkez organlar, il ve ilçe yönetimlerine kadar, grup dengelerini gözeten bir siyasal şekillenme esas alınıyordu. Bu durum, parti içersinde olup, gruplarda yeralmayan birçok partili için rahatsızlık kaynağı ve eleştiri konusu oldu.

BSP, yalnız kendini grup olarak tanımlayanların yönetimlerde nisbetleri oranında temsil edilmelerini değil, çeşitli nedenlerle devletçe siyaset yapmaktan mahrum edilenleri "fahri üye" kabul ederek onlara, çeşitli organlarda yer alabilen eşit haklı üye statüsü vermesiyle de, tüzük ve insan hakları alanında demokratik bir yenilik getirdi.

BSP içerisinde kadınların feminist bir platform olarak bulunmaları ve karar süreçlerinde etkin olarak yer alma mücadelesi vermeleri, 1980'in ilk yıllarından itibaren sürdürülen kadın mücadelesinin somut sonuçlarıydı. "Aday olunduğu takdirde tüm organlarda en az %30'luk kota tanınması" şeklindeki pozitif ayrımcılık maddesi BSP'nin tüzüğüne girdi.

BSP, solda "çoğulculuğu" hem örgüt teorisine, hem de fiili parti yaşamına yerleştirmeye çalışan bir sosyalist parti olarak dikkat çekti.

Sosyalist bir parti olarak, BSP'nin çalışmalarında sosyalizm boyutunun ortaya yeterince çıktığı söylenemez. Daha çok Kürt Sorunu ve barış bağlamında çıkışlar yapma çabasının görüldüğü BSP'de bir süre sonra, parti içi grupların, özellikle SBP ve Kurtuluş çevrelerinin konuya farklı bakışları nedeniyle, ciddi tıkanma ortaya çıktı. Bunun yanısıra, örgütlenme perspektifleri ve sendikal alana bakışta da önemli anlaşmazlık noktaları bulunduğu görüldü.

Sadun Aren'in ikinci kez genel başkanlığa seçildiği 17-18 Haziran 1995'de yapılan Genel Kongre'de ortaya çıkan çeşitli sorunlar; grupların dönüşmek yerine giderek kendilerini tahkim ettikleri ve özgün politik tercihlerini partinin bütününe dayatma eğilimine girdikleri şeklinde yorumlandı. Seçim için gerekli örgütlenme barajını aşmış olmasına rağmen, Milletvekili Genel Seçiminin erkene alınarak 24 Aralık 1995'te yapılması, BSP'nin seçim dışı kalmasına yol açtı ve bu durum, dolaylı olarak parti içinde çok ciddi bir gerilim yarattı.

24 Aralık 1995 Milletvekili Erken Genel Seçimlerinde HADEP, "Emek, Barış ve Özgürlük Bloku" adında bir ittifak politikası önererek, Demokrasi ve Değişim Partisi (daha sonra Demokrasi ve Barış Partisi oldu), Sosyalist İktidar Partisi ve BSP'nin bu ittifakta yer almasını ve seçimlere kendi listesinden girilmesini teklif etti. BSP'nin bütün üyeleri, bu seçimlerde HADEP'e oy verilmesini benimsemelerine rağmen, partinin bağımsız kimliği ve izlenecek ittifak politikalarında fikir birliğinin sağlanamaması gerginliğe neden oldu. 12 Kasım 1995 tarihinde toplanan Genel Yönetim Kurulu konuyu görüştüğünde; çoğunluğun tercihi önerilen bloka katılmak yönünde oldu.

Dev-Yol'un tartışmalarında parti konusu

1985-1992 yılları arasında çeşitli kesimler arasında sürdürülen parti ve birlik girişimlerine Dev-Yol çevresinin katılmamasının birçok nedeni sıralanabilir. Bunların arasında Dev-Yol davasının çok uzun sürmesi, iç tartışmalar, sosyalist solun diğer çevreleriyle ilişkilerdeki kopukluk, artık bu geleneğin merkezi bir yapılanmasının vb. bir çok neden sayılabilir. Bununla beraber, Dev-Yol çevresinin kendi içinde, solun yeniden toparlanma ve örgütlenme sorunlarını ve kendi geçmişine yönelik birçok sorunu da aynı koşullarda tartıştığı ve dile getirilen görüşlerin yazılı hale geldiği bilinmektedir.

Bu tartışmalarda, tam bir açıklık olmamakla beraber, "yasal bir parti kuruluşunun güçlü bir devrimci hareketin oluşmasından sonraya ertelenmesi"; " her ikisinin aynı anda örgütlenmesi" ve nihayet "bir partiye ihtiyaç olduğu ama bunu, içinde Dev-Yol'un da bulunduğu, farklı arayışların birleştiği bir zeminde gerçekleştirmenin daha doğru olacağı" şeklinde, fikirler ortaya konulmuştur.

Sol kamuoyunda bilinen adlarıyla, Birleşik İşçi Emekçi Partisi Girişimi (BİEP), Anadolu Demokrasi Hareketi, Taban Hareketi, Sosyalist Devrim Partisi çevresi (SDP'yi GBK çerçevesinde sürdürülen parti çalışmasında yer almak amacıyla feshettiklerini açıkladılar), vb. gibi parti amaçlı oluşumlar da aynı çalışmanın içinde yer aldılar. Önceleri Kitlesel Sol Parti, daha sonra Geleceği Birlikte Kuralım Parti Girişimi (GBK) adıyla bilinen çalışına, 1995 yılında, özellikle İstanbul'da ve Ankara'da yapılan toplantılarla kamuoyunun ve sosyalistlerin gündemine daha fazla girdi. Çok sayıda aydınla temasların kurulduğu bu çalışmalara, içerisinde kendini her hangi bir gruba mensup görmeyen çok sayıda feminist, yeşil, savaş karşıtı, barış yanlısı, anti-militarist, sivil itaatsizlik yanlısı birey doğrudan doğruya yer aldı. Bu girişimde dikkat çeken diğer bir yön de, sendika ve kitle örgütlerinin temsilcilerinin aktif katılımıydı.

GBK Parti Girişimi, Emek Partisi'ni kuran ve eski adıyla Halkın Kurtuluşu olarak bilinen çevreyle ve 1996 yılında bir Alevi partisi olarak ortaya çıkan Demokratik Barış Hareketi'nden Ali Haydar Veziroğlu ekibinden gelen istem üzerine konusu parti olan sınırlı tartışmalar yapmış ama, bakış farklılıkları nedeniyle her hangi bir sonuç çıkmamıştı.

Bu dönemde, GBK girişiminde değişik parti ve örgüt modelleri dile getirildi ama bunların arasında, "parti gibi olmayan parti" diye tanımlanan, bilinen klasik sosyalist partilerden çok farklı bir örgütsel organizasyon içerisinde gerçekleştirmeyi amaçlayan model dikkat çekti ve geniş tartışmalara konu oldu.

BSP ile GBK-PG arasında, iki projenin birleştirilmesi ve bunun olanaklarını arama amaçlı görüşmeler için ilk ilişkiler, 1995'in ilk aylarından itibaren gerçekleşti. Bunun ardından, BSP'nin GYK'sı tarafından birlik çalışmaları için özel olarak görevlendirilen ekip, Nisan 95'ten itibaren düzenli olarak bir araya geldi.

Bu toplantılar BSP'nin 16-17-18 Haziran 1995'ta yapılan 1. Olağanüstü Büyük Kongresi'ne kadar devam etti. Bu tartışmalarda kitleselleşme sorunu, kurulacak partinin niteliği yani sosyalist olup olmayacağı ve toplumsal muhalefet akımlarıyla ilişkisi önemli bir gerilim alanı olarak öne çıkıyordu.

Tarafların ortaklaşa düzenledikleri ve 3 Eylül 1995 günü Kadıköy İskele Meydanı'nda on binin üzerinde insanın katılımıyla ve coşkulu bir şekilde gerçekleşen Barış Şenliği umutları artıran bir etken oldu. 7-8 ve 23-24 Ekim 1995 tarihlerinde, tarafların eşit sayıda katıldığı ve "üçüncü taraf" diye ifade edilen önemli sayıda davetlinin de bulunduğu toplantılar yapıldı.

Ortak partiyi hazırlayan kurul ve toplantılar: 26 Kasım 1995'te, İstanbul'da Kazablanka Salonu'nda yapılan "Gündem: Parti" isimli toplantı, bu parti çalışmaları sürecinde önemli bir dönüm noktasıdır. Yaklaşık 1500 kişinin çoğunun ismen çağrılı olarak katıldığı bu toplantı, beklentilerin hiç de boşa olmadığını gösterdi. Eğitim-Sen Genel Sekreteri Nurettin Aldemir, Halkevleri Genel Başykanı Ergin Atasü, İnsan Hakları Derneği Genel Başkanı Akın Birdal, feminist Pazartesi Dergisi yazarlarından Hülya Eralp, Tarım-Sen Genel Başkanı Vahit Genç, Birleşik Taşımacılık Sendikası Genel Başkanı Orhan Altuğ, DİSK Genel Sekreteri Mehmet Atay, Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK) Genel Başkanı Siyami Erdem, TMMOB Genel Başkanı Yavuz Önen, BSP Genel Başkanı Prof.Sadun Aren, Tüm-Bel-Sen Genel Başkanı Vicdan Baykara, Eğitim-Sen eski genel Başkanı Yıldırım Kaya, TTB Genel Sekreteri Ata Soyer, gazeteci- yazar Aydın Engin ve Ertuğrul Kürkçü ile öğretim üyesi Prof.Dr.Gencay Gürsoy'un çağrı metnini sundukları bu toplantının sonunda, bir tür sonuç bildirgesi anlamında "Artık Yeter! Emek, Özgürlük ve Barış için Partimizi Kuralım" başlıklı yazı kamuoyuna açıklandı. "Gündem: Parti" başlıklı metinde, "Solun ve emeğin eylemlerine yön verecekleri bir siyasete, siyasetin toplumsallaştığı, toplumsal mücadelelerin siyasallaştığı bir zemine ihtiyaç var: Bu zemin bir siyasal partidir," deniyordu. Ayrıca aynı metinde, "Çoğulcu bir parti olmalı; emeğin toplumsal işbölümünden ileri gelen farklılaşmalarını, zihniyet ve kavrayış farklılıklarını bileşik bir siyasal güç oluşturmanın engeli değil, tersine imkanı olarak görmeli, bu farklılıkların parti içinde örgütlenmesini meşru sayan bir yapıya ve hukuka sahip olmalıdır" denilerek, çoğulcu bir parti modeli çizilmekteydi.

Kurucuların sayısının belirlenmesinde yine üç unsur dikkate alındı: GBK ve BSP ile Üçüncü taraf. Grupların kurucu sayısının eşit olması, üçüncü taraftan ise yaklaşık aynı sayıda kişiye teklif edilmesi ve kabul edenlerin kurucu olması benimsendi.

Program ve tüzük konusunda ise, idealin peşinde koşmak yerine solun içinde bulunduğu durum ve ihtiyaç gözetilerek bir çalışma yapıldı.

En çok zorlayan çalışma ise partinin adı konusunda yaşandı. Sonuçta, 15'ler Heyeti'nin önüne gelen isim so-

runu, yapılan öneri ve tartışmalardan sonra, oy çokluğu ile "Özgürlük ve Dayanışma Partisi" olarak bağlandı.

Yeni bir heyecan ve umudun partisi: ÖDP

20 Ocak 1996 günü Ankara Mamak'da İnci Düğün Salonu'nda biraraya gelen kurucular, divan başkanlığını Prof.Gencay Gürsoy'un yaptığı bu toplantıda partinin adını, programını ve tüzüğünü görüşüp onayladılar. Ardından genel başkanlığa, tek aday olarak önerilen Yrd.Doç.Ufuk Uras oybirliği ile seçildi.Yine aynı Kurucular Kurulu toplantısında resmi ve fahri üyelerle birlikte 100 üyeden oluşan partinin üst karar organı olan Parti Meclisi'nin de seçimi yapıldı.Bu seçimle birlikte, ÖDP'de her organda aday olunduğu takdirde en az %30 olmak üzere kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık uygulanmaya başlandığı dikkat çekiyordu. Bir başka dikkat çeken olay da, gösterilen bütün dikkate rağmen PM üyelerinin %60'dan fazlasının İstanbul'dan olmasıydı.

21 Ocak 1996 tarihli Kuruluş Şenliği için binlerce insan, Türkiye'nin her yanından otobüs ve trenlerle Ankara'ya taşındı. Ankara Yükseliş Koleji'nin Spor Salonu'nunda toplanan yirmibeşbini aşkın kalabalık, 12 Eylül sonrasının zayıflık ve güçsüzlüğünü hep etinde kemiğinde hissetmiş insanlar için büyük bir sürprizdi. Gazetelerin, şenliğin davetiyesine serpiştirilmiş sözcüklerden esinlenip, hoş bir buluş olarak söyledikleri gibi, binlerce insan büyük bir coşkuyla Ankara'da "Aşkın ve Devrimin Partisi"nin kuruluşuna katılıyordu.

22 Ocak 1996 günü, Ufuk Uras, Sadun Aren ve ÖDP'nin diğer kurucuları çok sayıda partili ile İçişleri Bakanlığına Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nin kuruluş dilekçesini verdiler. Kuruluşunun üzerinden henüz birkaç ay geçmişken örgütlenmesini hızla

İLETİŞİM ARŞİVİ

Özgürlük ve Dayanışma Partisi 80 sonrasında sosyalist solda "anlamlı bir beraberliğinin" hayata geçirildiği belki de en önemli parti deneyimiydi. Parti ayrıca çevreci, feminist, savaş karşıtı grupların da biraraya geldiği bir platform olması açısından ilgi çekiciydi.

ilerleten ÖDP, BSP'nin siyasi partiler yasasının öngördüğü örgütlenme barajını geçmiş olmasını dikkate alarak, hukuki bir dönüşümle, onun bu örgütsel varlığını bir olanak olarak, 2 Mart 1996 tarihinde devraldı. Sınırlı bir yerel seçim de olsa, az sayıda yerde girdiği bu 2 Haziran 1996 mahalli İdareler Ara seçiminde ÖDP, özellikle Sivas, Bakırköy ve Güneşli'de yürüttüğü seçim kampanyası ve girdiği yerlerde aldığı % 1.47 civarındaki oy ile, solda TİP'ten sonra kendisine bağlanan umutların pek de boşuna olmayacağı yönünde kuvvetli işaretler veren bir parti oldu.

ÖDP, genel olarak solda gördüğümüz klasik parti modellerinden adı, programı, tüzüğü, bileşimi ve gerçekleştirmeye çalıştığı siyaset tarzıyla farklı olmayı hedefliyordu. "Solun birliği sorunu artık noktalanmıştır", denilmese de, sınırlı bazı çevreleri dışında Türkiye'de bulunan aşağı yukarı bütün geleneklerin, yani hareket ve parti geleneğinin önemli bütün renklerinin bu partide buluştuğu da bir gerçekti. Yeşiller, Nükleer Karşıtları, Feministler, Arkadaşıma Dokunma Grubu, Savaş Karşıtları, Anti-militaristler, dışlanmak istenen toplum kesimleri ve birçok muhalif akım da kendini bu projenin içinde bulabiliyordu. İşçi hareketine gelince, 15-16 Haziran'ın yıldönümü nedeniyle, bütün konfederasyonlardan üç yüzü aşkın sendikacı, işyeri temsilcisi ve işçinin İstanbul'da ÖDP'ye katılımı ise, tablonun tamamlanması konusunda önemli bir mesafenin katedildiğini gösteriyordu.

Böyle bir bileşimin buluşmasına zemin hazırlayan ÖDP programının girişinde, amaca ilişkin olarak, "Özgürlük ve Dayanışma Partisi, özgürlükçü, özyönetimci, enternasyonalist, demokratik planlamacı, doğa-insan ilişkilerini yeniden tanımlayan, militarizm karşıtı ve cinsiyetçi olmayan bir sosyalizm doğrultusunda, sermaye güçlerinin egemenliğini ve emperyalizmin tahakkümünü ortadan kaldırarak emek güçlerinin siyasi iktidarının kurulmasını amaçlar", deniliyordu. Bu amacın gerçekleşmesi doğrultusunda izlenecek çizgi için de, "Bu nedenle emekçilerin daha bugünden, toplumsal yarar doğrultusunda faaliyetlerini geliştirecekleri, eşitlikçi, dayanışmacı ve demokratik ilişkileri yaşamın her alanına yayacakları,siyasetin toplumsallaşması yönünde çaba ve girişimlerini sürdürecekleri, yaratıcılıklarını geliştirecekleri bir mücadele hattına sahip olmayı vazgeçilmez sayar" denilmekteydi.

HEP'ten HADEP'e

MEHMET ASLAN-NEVZAT KIRAÇ

1980 sonrasının Türkiye'sinde, kamuoyunda "Kürt Partisi" kimliğiyle tanınan Halkın Emek Partisi'nin (HEP; daha sonra sırasıyla ÖZEP, ÖZDEP DEP ve HADEP) doğuşuna neden olan gelişme, SHP MYK'nın 14-15 Ekim 1989'da Paris'teki "Kürt Kimliği" konferansına katılmama kararına karşın Paris'e giden 7 SHP'li milletvekilinin, SHP Merkez Disiplin Kurulu tarafından 17 Kasım 1989 tarihinde SHP'den ihraç edilmesiyle başladı.

Konferansa katılan SHP'li milletvekilleri Ahmet Türk, Mehmet Ali Eren, Kenan Sönmez, İsmail Hakkı Önal, Salih Sümer, Adnan Ekmen ve Mahmut Alınak'ın partiden ihracı, istifaları da beraberinde getirdi. 23 Kasım 1989'da SHP'li 6 milletvekili, Abdullah Baştürk, Cüneyt Canver, Fehmi Işıklar, Arif Sağ, Mehmet Kahraman ve İlhami Binici ve müteakiben Kemal Anadol, Hüsnü Okçuoğlu, Tevfik Koçak, Aydın Güven Gürkan, Kamil Ateşoğulları, Ekin Dikmen partiden istifa etti ve 7 Haziran 1990'da Halkın Emek Partisi (HEP) kuruldu. 77 imzalı kuruluş dilekçesinde 11 milletvekili yer aldı. Fehmi Işıklar'ın Genel Başkanlığı'na getirildiği HEP'in Genel Sekreterliği'ne, İbrahim Aksoy seçildi. Ancak 8-9 Haziran 1990'da Ankara'da yapılan 1. Olağan Büyük Kongresi öncesinde milletvekili ve kurucu Cüneyt Canver, Abdullah Baştürk, Kenan Sönmez ile MKYK üyesi Ali Taş ve Genel Sekreter Yardımcısı Bahattin Günel, HEP'ten istifa etti. (Kenan Sönmez, 28.12.1990 tarihinde istifasını geri aldı.) Tek listenin dağıtıldığı HEP 1. Olağan Büyük Kongresi'nde başkanlığa Fehmi Işıklar seçildi.

Yaklaşan 1991 seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu'da HEP adaylarının SHP listesinden bağımsız aday olarak gösterilmesi için HEP ile SHP arasında yapılan pazarlıklar sonucunda, iki parti 3 Eylül 1991 günü anlaştı.20 Ekim 1991'de yapılan genel seçimlerde, SHP üçüncü parti oldu ve 22 HEP'li, SHP listesinden meclise girdi.

6 Kasım 1991 günü TBMM'de yapılan yemin töreni sırasında HEP kökenli Leyla Zana ve Hatip Dicle'nin sözleri nedeniyle, TBMM Genel Kurul'u karıştı. Dicle ve Zana, daha sonra tekrar yemin edip milletvekili sıfatını kazansalar da, olaylı yemin töreni, SHP-HEP ayrışmasının ilk adımı oldu. HEP'in 15 Aralık 1991 günü gerçekleştirdiği Kongrede Feridun Yazar genel başkan seçildi ancak DGM konuşmaları incelemeye aldı. Bu kongre de tartışmalara yol açtı: Ecevit partiyle PKK'yi eşdeğer gören açıklamalar yaptı, İnönü, bir insanın iki partide birden olamayacağını belirterek, rahatsızlığını en üst düzeyde dile getirmiş oldu.

Süreç içerisinde, PKK'nin eylemleri dolayısıyla yapılan yorumlarda, HEP milletvekilleri suçlandı. HEP'e ve milletvekillerine yönelik tepkiler üzerine 27 Aralık günü Parti tarafından yapılan açıklamada, "Devlet terörünü de PKK terörünü de kınıyoruz" denildi. Ancak özellikle SHP'den gelen eleştiriler üzerine 31 Mart tarihinde HEP kökenli 14 milletvekili SHP'den istifa etti. 7 Temmuz 1992'de HEP'e katılmak amacıyla kurulan hülle partisi Özgürlük ve Eşitlik Partisi (ÖZEP) genel başkanlığına Mahmut Alınak getirildi. 8 Temmuz'da ise ÖZEP kurucular kurulu HEP'e katılma kararı aldı. Böylelikle HEP, Meclis'te 18 milletvekiliyle temsil edilme hakkını elde etti.

Bu dönemde HEP sistemli denebilecek bir şiddete maruz kaldı. HEP'e karşı girişilen silahlı saldırıların ilk örneği, HEP Diyarbakır İl Başkanı Vedat Aydın'ın öldürülmesiyle yaşandı. 5 Temmuz 1991'de kendilerini polis olarak tanıtan silahlı 4 kişi tarafından gözaltına alınan Vedat Aydın, 8 Temmuz'da Elazığ'ın Maden ilçesi yakın-

larında, işkence sonucu öldürülmüş olarak bulundu. 10 Temmuz günü Vedat Aydın'ın cenaze töreninde çıkan olaylarda ise, 7 kişi vurularak öldü, 250'den fazla kişi yaralandı. (HEP'in toplam ömrü boyunca 43 yöneticisi ya da üyesi saldırılarda yaşamlarını yitirdi.)

Bu gelişmelerin yaşandığı günlerde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, "Anayasa ve Siyasal Partiler Yasası'na aykırı faaliyet gösterdiği" iddiasıyla HEP hakkında 3 Temmuz 1991 günü kapatma davası açtı.

Dava Anayasa Mahkemesi'nde görüşülürken, kapatılma ihtimaline karşı 8 Ekim 1992 günü Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP) kuruldu. Ancak Mahmut Alınak ve bir grup milletvekili, HEP'in kapatılmasından sonra ÖZDEP'e katılmayacaklarını açıkladılar. ÖZDEP hakkında 1993 Ocak ayında kapatma davası açılması üzerine parti, 30 Nisan günü kendini fesh etti.

19 Eylül 1992'de yapılan HEP 2. Olağanüstü Kongresi'nde Ahmet Türk başkan oldu. Kapatılma konumunda olan HEP'in 2. Olağanüstü Kongresi'nde atılan sloganlar için Ankara DGM soruşturma başlattı.

Soruşturma sonucunda Ahmet Türk ve 4 milletvekili arkadaşının Türk Ceza Yasası'nın 125. maddesi uyarınca yargılanmasına karar verildi. Ankara DGM Savcılığı, bu nedenle milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması için Meclis Başkanlığı'na başvurdu.

7 Mayıs 1993 günü, HEP'in yerini alacak ve bu kez 18 Kürt milletvekilinin de içinde yer aldığı Demokrasi Partisi kuruldu. DEP'in ilk genel başkanlığını Yaşar Kaya yaptı. HEP'ten farklı olarak doktrin değil kitle partisi olma iddiasıyla kurulan DEP de, "Kürt partisi" imajını silemedi.

14 Temmuz günü, Anayasa Mahkemesi HEP'i kapattı. Mahkeme ayrıca Genel Başkan Fehmi Işıklar'ın milletvekilliğinin düşürülmesi kararını aldı. Kapatma kararı, "HEP'in Anayasa ve yasalara aykırı olarak faaliyet gösterdiği" gerekçesiyle verildi.

2 Eylül 1993'te Mardin Milletvekili Mehmet Sincar'ın öldürülmesi ve cenazesinde yaşananlar ise bir dönüm noktasına işaret etti. DEP'lilere karşı saldırılar o günden önce de sürmekle birlikte ilk defa milletvekili düzeyinde bir saldırı yapılmaktaydı.

2 Aralık 1993 günü, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, devletin ülkesiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı faaliyette bulunduğu gerekçesiyle DEP'in de kapatılması için Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. Aynı günlerde 11 Aralık'ta yapılan Kongre sonrasında, Hatip Dicle, Güneydoğu ve bazı büyük kentlerin delegelerinin oylarıyla DEP Genel Başkanlığı'na getirildi. Kongreden sonra Mahmut Alınak, Mehmet Emin Sever, Muzaffer Demir ve Mahmut Uyanık, 21 Aralık 1993 günü partiden istifa ettiler.

25 Aralık'ta Hatip Dicle, AGİK'e başvurarak 27 Mart 1994'te yapılacak yerel seçimler için gözlemci istedikle-

rini bildirdi. Dicle, özgür olmayan, hile karışan seçime katılmayacaklarını bildirdi ve DEP, 27 Mart 1994 yerel seçimlerine katılmama kararı aldı.

Bu arada DEP milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması, Aralık 1993 içinde Meclis Anayasa-Adalet Komisyonu'nda görüşülmeye başlandı ve 1994 Ocak ve Şubat aylarında karara bağlandı. Komisyon haklarında birden fazla fezleke bulunan DEP Genel Başkanı Hatip Dicle, Şırnak milletvekilleri Orhan Doğan, Mahmut Alınak, Selim Sadak, Sırrı Sakık, Leyla Zana ve Ahmet Türk'ün her bir fezleke için dokunulmazlıklarının kaldırılmasına karar verildi ve fezlekeler TBMM Genel Kurulu'na sevk edildi.

TBMM'nin 2 ve 3 Mart günü yaptığı oturumda, adıgeçen milletvekillerine ek olarak RP'li Hasan Mezarcı'nın dokunulmazlıkları DYP, ANAP, RP, MHP ve BBP'ye üye milletvekillerinin oylarıyla kaldırdı. Ankara DGM Savcılığı yazısında kanıt olarak Meclis'teki yemin olayı ve 1992 yılında yapılan Halkın Emek Partisi kongresi ile milletvekillerinin seçim yörelerindeki çeşitli konuşmaları gösterilmişti.

Hatip Dicle ile Orhan Doğan, karar *Resmi Gazete*'de yayımlanmadan, 2 Mart günü TBMM çıkışında usulsüz olarak gözaltına alındılar. Bu olay, Ankara DGM Savcılığı'nın yazılı talimatı sonucu gerçekleştirildi. Usulüne uygun olmayan uygulamalar ve Meclis'in çok sayıda polis tarafından ablukaya alınması sonucu Türkiye'de tarihi bir gün yaşandı.

Gelişmeler Meclis'te de tepkilere neden oldu. Bu arada dokunulmazlıkları kaldırılan Leyla Zana, Ahmet Türk, Sırrı Sakık ve Mahmut Alınak, gözaltına alınmamak için 2 Mart gecesini çok sayıda sivil ve resmi polis ablukası altında Meclis'te geçirdiler. 5 milletvekili, 4 Mart sabahı kendi istekleriyle Meclis Emniyet görevlilerine teslim oldular, daha sonra Meclis'e ait araçlarla Ankara DGM Savcılığı'na gönderildi.

Hatip Dicle, Leyla Zana, Mahmut Alınak, Ahmet Türk, Sırrı Sakık ve Orhan Doğan, Türk Ceza Yasası'nın 125. maddesi uyarınca ölüm cezası istemiyle yargılanmak üzere, 17 Mart günü tutuklandı. Milletvekilleri, Ankara Merkez Cezaevi'ne gönderildi.

DEP'in Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasının büyük ölçüde kesinleşmesi üzerine, 11 Mayıs günü "Halkın Demokrasi Partisi" adıyla yeni bir parti kuruldu. HADEP'in ilk kongresi 26 Haziran günü Ankara'da yapıldı. Kongre sonucunda HADEP Genel Başkanlığı'na, Murat Bozlak seçildi.

HADEP 1995 Genel Seçimleri'nde MHP ile beraber % 10'luk barajı aşamayan iki önemli partiden biriydi. Bu seçimlerden % 4.2'lik bir oy oranıyla çıkan HADEP (ve MHP) hakkında seçimlerden sonra sık sık "Parlamentoya girmeleri gerekirdi" şeklinde yorumlar yapıldı. Güneydoğu'da %27'lik bir oranla birinci olan HADEP aslında bu seçimlerle Kürt kimliğini temsil konusunda azımsanmayacak bir başarıya ulaştığını göstermiş oldu. HADEP, 23 Haziran 1996'da yapılan ikinci olağan kongresiyle gündemin başına oturdu. Kongre salonuna asılı Türk bayrağının (daha sonra PKK'lı oldukları belirtilen) yüzü örtülü gençler tarafından indirilmesi ve yerine Abdullah Öcalan'ın portresinin asılması yeni bir milliyetçi dalganın tüm yurtta harekete geçmesini doğurdu. Çeşitli yerlerde yürüyüşler yapıldı, televizyonlar günlerce bu konuyu işlediler ve bazı HADEP yöneticileri olay sırasında engelleme girişiminde bulunmadıkları gerekçesiyle gözaltına alındılar.

Anayasa Mahkemesi, 16 Haziran 1994 günü açıkladığı kararla, "bölücülük yaptığı, Anayasa ve yasalara aykırı faaliyet gösterdiği" iddiasıyla Demokrasi Partisi'nin kapatılmasına ve mal varlığının hazineye devredilmesine karar verdi. Kararla birlikte, Anayasa'nın 84. maddesi uyarınca DEP üyesi 13 milletvekilinin, vekillikleri düşürüldü.

Ancak Mahmut Alınak, Mehmet Emin Sever, Mahmut Uyanık ve Muzaffer Demir kapatma davası açıldığı tarihte parti üyesi olmadıkları iddiasında bulundular. Bunun üzerine mahkeme milletvekillerinin DEP üyesi olmadıklarına karar verdi. Bununla beraber DEP'in kapatılması ve milletvekilliklerinin düşürülmesinden önce Brüksel'e giden Remzi Kartal, Mahmut Kılınç, Zübeyir Aydar, Nizamettin Toğuç ve Ali Yiğit, 17 Haziran'da yaptıkları basın toplantısında Türkiye'ye dönmeyerek "mücadeleye dışarıdan devam edeceklerini" bildirdiler. 12 Nisan 1995'te Hollanda'nın Lahey kentinde açılışı yapılan "Kürt Sürgün Parlamentosu", bir sürgün hükümeti kurulmasını kararlaştırdı.

Anayasa Mahkemesi'nin kararının, *Resmi Gazete*'nin 30 Haziran akşamı çıkan özel sayıda yayımlanarak yürürlüğe girmesiyle Selim Sadak ve Sedat Yurtdaş'ın gözaltına alınmalarının önündeki engel kalkmış oldu: Meclis'ten çıkmayan Yurtdaş ve Sadak, 1 Temmuz günü Ankara DGM Savcılığı'na teslim oldu. 6 milletvekilinin yargılanmasına ise 3 Ağustos günü Ankara DGM'de başlandı. 8 Aralık günü açıklanan karara göre, Hatip Dicle, Ahmet Türk, Orhan Doğan, Leyla Zana ve Selim Sadak 15'er yıl hapis cezasına mahkum oldu. Davada, Sedat Yurtdaş'a 7 yıl 6 ay, Sırrı Sakık ve Mahmut Alınak'a ise 3 yıl 6'şar ay hapis ve 60'ar milyon lira para cezası verildi. Sırrı Sakık ve Mahmut Alınak kararla birlikte tahliye edildi.

Siyasal Partiler ve Seçimler maddesinde kullanılan haritalar Harald Schüler tarafından hazırlanmıştır.

Sosyoloji

Türk sosyolojisinin 80'lerde yeniden biçimlenişi

DOÇ. DR. KURTULUŞ KAYALI

ÇERÇEVE YAZILAR

Hilmi Ziya Ülken, Şerif Mardin, Baykan Sezer portreleri

DOÇ. DR. KURTULUŞ KAYALI

☞ Aydınlar, Dil, Felsefe, Kültür, Tarih Çalışmaları, Yayıncılık

Türk sosyolojisinin 80'lerde yeniden biçimlenişi

KURTULUŞ KAYALI

Türkiye'de sosyal bilimlerin ve bu arada resmileşmiş bir kurumsallık çerçevesinde gelişen sosyolojinin serencamına Cumhuriyet değişimi bariz bir kopuş darbesi vurmuşa benzemektedir. "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" zihniyeti Türkiye'de sosyal bilimin hemen her dalına Cumhuriyet'ten itibaren değil, Osmanlı'nın son döneminden beri belirgin bir yaklaşımın etkisini nakşetmiştir. Belki değil muhakkak Türkiye'nin özgün biçimlenişi pozitivizmden ziyade onun dar bir yorumunun, Peyami Safa'nın deyişiyle Ziya Gökalp'te ifadesini bulan bir nebze değişik yorumunun siyasal ve akademik plandaki etkisinin gerçekleşmesini sağlamıştır. Son zamanlar özellikle de 1980'li yıllar bir ölçüde aykırı eğilimlerin yeşermesine yol açmışsa da millî sosyoloğumuz Ziya Gökalp'in muhkem etkisinin varlığı aşikârdır. Bunların göstergelerini 1940'lı, 1950'li, 1960'lı ve en sonunda 1980'li yıllar sosyologlarında ve bir örnek vermek gerekirse ortalamayı, Türk sosyolojisinde ortalamayı temsil eden bir sosyoloğun *Toplumsal Değişme: Kuramlar İlkeler* (1972) yapıtında iki kuramcı Türk sosyoloğundan biri olarak Ziya Gökalp'in anılmasıyla somutlaşmaktadır. Bunun ötesinde katı bir ayrımla modernist ve muhafazakâr olarak nitelenebilecek iki ayrı sosyoloji anlayışının iki ayrı kesiminde de Ziya Gökalp'in yadsınamaz etkilerini saptamak mümkündür. Bu meyanda bunun bir başka göstergesi de aynı durumun muhafazakâr kesimde Orhan Türkdoğan'ın takriben aynı tarihlerdeki çalışmalarında yakalanabilir. Saptama açısından Orhan Türkdoğan'ın Ziya Gökalp sosyolojisi üzerine yapıtı ve Ziya Gökalp hakkında yazdıkları ilginç örnekler olarak gösterilebilir. Hatta onun, *Millî Kültür Modernleşme ve İslâm* (1983) başlıklı çalışmasını da benzeri bir eğilimin ürünü olarak nitelemek kabildir. Bunların çok miktardaki başka örnekleri yanında Ziya Gökalp üzerine yazılmış önemli bir yapıtın, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm* (İngilizce olarak yayınlanışı 1980 ilk Türkçe baskısı 1989) çalışmasının Ziya Gökalp'in siyasal hareketler ve akademik çalışmaları kapsayan çok köklü etkilerini başarılı bir şekilde vurguladığı görülmektedir. Özellikle 1980'li yıllar anılan yapıt da içinde olmak üzere bu anlamdaki sözkonusu köklü etkinin aşılmasından ziyade fark edilmeye başlandığını göstermektedir. İslâmi ve sol düşün çevrelerinde bu yeni yönelimin fazla ciddi bir görünüm arzetmeyen örneklerini görmek olanak dahilindedir. Fakat bu çerçeveyi aşan örnekler olarak Hilmi Ziya Ülken'in basit gibi görünen *Ziya Gökalp* (1939) başlıklı monografisi ve *Tarihî Maddeciliğe Reddiye* (1951) kitabındaki can alıcı değinilerinden bahsedilebilir. Bu çalışmadaki temel doğrultu Hilmi Ziya'nın hemen her döneminde Türkiye'de sosyolojinin gelişim tarihi üzerinde derinlikli olarak durduğunu kanıtlamaktadır. Bu çerçevede değinmek gerektiğinde Behice Boran ve Muzaffer Şerif Başoğlu'nun 1940'lı yıllardaki yazdıklarında Ziya Gökalp'in düşüncelerinin kısmen, ağırlıklı olarak da daha sonraki dönemdeki kısmi İslâmi ve sol nitelikleri andırır tarzda siyasal yönleri itibariyle eleştirdikleri hissedilmektedir.

Bu durumun bir başka gerçeklikle de doğrudan bağlantısı var gibidir. O gerçeklik de ta başından beri Türk entellektüelinin temel bir vasfı olan güncel siyasete yoğun ilgidir. Sözü edilen yoğun ilgi Ziya Gökalp'in İttihat ve Terakki'nin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin ideologu olmaya meyyal tavrında somutlaşmaktadır. "Dokuz Umde"nin yorumunun da bu tür eğilimlerle bariz bir bağlantısı

ABC ARŞİVİ

Nilüfer Göle, 1980 sonrasının üretken sosyologlarındandır. Göle, özellikle modernleşme ve kadın üzerine yaptığı çalışmalarla medyanın da ilgisine mazhar oldu.

vardır. 1940'lı, ağırlıklı olarak da 1960'lı yılların sosyal bilimcileri, bir ölçüde de sosyologları Ziya Gökalp düzeyinde ve hatta bir kısmı daha ileri ölçüde güncel siyasetle ilintili görünmüşlerdir. Bu dönemin sosyal bilimcilerinin önemlice bir kısmı yoğun bir siyasal misyon taşımışlardır. 1960'lı yılların başlarındaki yeni yapılanma içinde Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Hukuk Fakültesi kamu hukuku hocalarıyla İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin hocalarını, anayasa hukuku hocalarını görmek mümkündür. Yeni anayasa dönemin siyasal anlamda da etkin anayasa hocaları tarafından yapılmıştır. 1960'h yıllarda yeni anayasanın da etkisiyle üniversite de hukuksal olarak siyasete açılmış bulunduğu için özellikle Cumhuriyet Halk Partisi'nin Parti Meclisi çok sayıda öğretim üyesinin politika ürettiği bir birim olmuştur. Bunun yanında çok daha belirgin olarak Türkiye'nin toplumsal yapısı konusunda tahlil yapmış, tarihsel gerçeklikleri araştırmaya çalışmış çok sayıda önemli sosyal bilimci de Türkiye İşçi Partisi Bilim Kurulu'nda görev almıştır. Dönemin bazı Marksist aydınlarının Türk toplumsal yapısı hakkında yazdıkları Türk düşün hayatında derin yankı yapmıştır. Bunun en bariz göstergelerini o dönemde gerçekleştirilen toplumsal yapı tartışmalarında yakalamak mümkündür. Toplumsal yapı tartışmalarının gerçekleştiriliş biçimi bile dönemin temel yönelimlerinin anlaşılmasının vesilesi olabilir. Sorun bireylerin sosyal bilimci olarak önemi ötesinde işlev taşımalarından, bariz olarak da siyasetçi kimliklerinden gelmektedir.

Türk toplum yapısının özgünlüğü ya da evrenselliği bir biçimde 1940'lı yıllar sosyologlarının 1960'lı yıllara taşıdıkları bir bilimsel miras gibidir. Bu anlayış ağırlıklı olarak ilk yirmi sayısı itibariyle *Yurt ve Dünya* dergisine de yansımış, Behice Boran etkin olduğu bu dergide evrensel gerçekliklere ulaşmanın en ısrarlı sözcüsü olmuş, Behice Boran'ın kaleminden çıktığı aşikar olan çıkış yazısı da evrenselliğin en veciz anlatıldığı metin olarak düşünülmüştür ("Yurt ve Dünya", *Yurt ve Dünya*, Sonkânun 1941, No. 1). Bunun yanında yirminci sayıdan sonra Niyazi Berkes ve Pertev Naili Boratav'ın damgalarını taşıyan dergi bir biçimde belgeciliğe yönelik bir tavır içinde olmasına karşın açıklıkla olmasa da örtük olarak daha sonraki dönemde Türkiye'nin özgün yapısına dair düşüncelerin dayanağı olmuştur. Aynı doğrultudaki fakat önemli aykırılıklar taşıyan düşünceleri itibariyle önce *İş*, sonra *İş ve Düşünce* dergisi sahibi olan Fındıkoğlu Ziyaeddin Fahri'yle müteakiben, 1950'li yılların başlarından itibaren Türkiye'nin entellektüel hayatını etkilemeye başlayacak olan Mümtaz Turhan'ı da anmak gerekecektir. Bunların daha mütekâmil ve gelişmiş uzantılarını 1960'lı yılların ortalarında yayınlanan makale ve yapıtlarda yakalamak mümkündür. Belki de tartışmayla bağlantılı olmayan bazı nedenlerle Osmanlı toplumuna ya da Cumhuriyet öncesi döneme ilgi pek fazla oluşmamıştır. Bir anlamda Cumhuriyet döneminin geçmiş döneme, o da çok uzak olmayan Tanzimat dönemine ilgisi, 1939 yılında, bir yüzyıl sonra hükümetin bakış açısı çerçevesinde yeni baştan değerlendirme girişimi suretiyle olmuştur. Bu tarihten itibaren Osmanlı tarihine yöneliş de kısmen başlamıştır. Ancak bir-iki sosyoloğun belirttikleri, yazdıkları, örneğin, Fındıkoğlu'nun kaleme aldığı "Tanzimat ve İçtimai Hayat" örneğinde olduğu gibi kısmi gerçeklikleri yakalayan eğilimler dışında bütünsel anlamda Osmanlı toplumsal yapısı da belki de gene sadece Hilmi Ziya Ülken'in dikkatini çekmiştir. Hilmi Ziya daha 1938 tarihinde *İnsan* dergisinde, çıkarmakta olduğu dergide yazdığı "İmparatorluk ve Fikrî Alemi" başlıklı seri makalelerde, o dönemdeki fikriyatı doğrultusunda Osmanlı toplumunun ekonomik geli-

şim sürecini anlamaya çalışmıştır. Hilmi Ziya'nın düşüncelerinin etkilerine o dönemdeki soyut yaklaşımına ilgi duyan Muzaffer Şerif Başoğlu ve Behice Boran gibi sosyal bilimcilerde rastlamak mümkündür. Bunun dışında daha sonraki dönemde Türk sosyologlarının anlaşılması açısından Prens Sabahattin'in ölümüne tarih olarak yakın düşmesinin de etkisiyle 1950 yılına yaklaşırken yayınladığı *Sosyoloji* dergisinin beşinci sayısının büyük bir bölümünü Prens Sabahattin'e hasreden bir tutum sözkonusu olmuştur. İlave olarak 1960'lı yılların ortalarında tarih konusunu gündeme getirmek ve gündemde tutmak anlamında Cahit Tanyol üzerinde, onun *Tarihî Maddeciliğe Reddiye* yapıtına methiye yazan sosyolog üzerinde bir tür etkisinin olduğunu düşünmek gerekmektedir. Özetle söylemek icap ederse Osmanlı toplum yapısının anlaşılması amacıyla Marksist kavramlar da kullanılarak yapılan bir tahlil 1940'lı yılların, hatta 1930'lu yılların sonlarının Marksist felsefesinin etkilerini taşımaktadır. Konunun anlaşılması çerçevesinde Muzaffer Sencer'in *Osmanlı Toplum Yapısı - Devrim Stratejisi Açısından* (1969) başlığını taşıyan çalışmasının 1960 sonrasında, 1960'h yıllarda yazılan hemen tüm, hatta bunlar arasında ciddi olduğu meşkuk yaklaşımları bile toplulaştırıp, titiz sayılabilecek bir biçimde özetleyerek sunarken 1940'lı yıllarda telaffuz edilen düşüncelerden bahsetmemesi, o dönemin düşünsel olarak geçmiş tarihsel kesitlere, özellikle de 1940'lı yıllara kapalı olduğunun kanıtıdır. Bunun öncelikli bir şekilde akılda tutulması gerekir. Zaten 1960'lı yılların düşünsel canlanma olarak nitelenmesinin açık bir şekilde yapılması gerekmemektedir. Sürüsüne bereket yayında bu gerçekliğin, bu saptamaların örtük olarak dile getirildiği görülmektedir. 1980'li yıllardaki Türk sosyolojisinin ya da Türkiye'de sosyolojinin temel sorunlarından biri olarak bunu düşünmek gerekmektedir.

1960'lı yıllarda Osmanlı toplum yapısı derinlikli olarak özellikle bir düşünür-romancı, bir felsefeci, iki iktisatçı ve çok sayıda sosyoloğun tartışmalarına konu olmuştur. İlk dönemi itibariyle bu tartışmanın şekillenmesinde iktisatçıların bir ölçüde öncelik taşımalarının nedeni Marksist kavramların gündeme getirilmesi ve o dönemdeki zihniyet kalıplarının çerçevesinin iktisat terminolojisine öncelik tanımasıdır. 1940'lı yıllarda bilimsel yapıtlar üreten sosyologlar çok yoğun olarak bu tartışmaların da içinde bulunmuşlardır. Türk sosyologlarının bu tartışmalardaki yeri sorgulandığında Niyazi Berkes'in ve Behice Boran'ın önemli işlevleri var gibi görünmektedir. Niyazi Berkes o sıralarda temel yapıtı olarak nitelenen *The Development of Secularism in Turkey* (1964), daha sonra *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (1973) adı ile yayınlanan yapıtının, daha güncel versiyonunu dönemin etkin dergisi *Yön*'de yayınlamıştır. Zaten bir anlamda 1960'ların etkin tartışmalarının, önemli bir kısmı sözü edilen dergide gerçekleştirilmiş, Sencer Divitçioğlu'nun Osmanlı toplum yapısı konusundaki yaklaşımını özetleyen broşürü de Doğan Avcıoğlu tarafından aynı dergide teferruatlı olarak eleştirilmiştir. *Yön* bir yönü itibariyle Türk toplum yapısının özgünlüğüne ilişkin yaklaşımlara yer verirken, bir yönü itibariyle de Türk toplumsal yapısının ve bunu bir nebze etkilediği varsayılan Osmanlı toplum yapısının evrensel özellikler taşıdığının ifadelendirilmesinin de platformu olmuştur. Bunun doğrulatıcı bir kanıtı da Behice Boran'ın "Türkiye'de Burjuvazi Yok mu?" makalesi ile Osmanlı toplum yapısını merkezi feodalite olarak niteleyen çalışmasının bu dergide yayınlanmış olmasıdır. Sözü edilen makale de geniş bir aydınlar grubunu etkilemiştir. Aynı çerçevede mütalaa edilebilecek bir husus da Sencer Divitçioğlu'nun o dönemde yayınlanan iki çalışması arasındaki farktır. Onların ilkinde, *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Azgelişmiş Ülkeler* (1965) broşüründe geçmişe ve yaşanan tarihsel kesite ve hatta geleceğe ilişkin olarak bir özgün biçimleniş gündeme girmekte, ikincisinde, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplum Yapısı* (1967) ise biraz daha ağırlıklı olarak evrensel-toplumsal kategoriler öne çıkmaktadır. Öncelikle ilk yapıt Türk toplumunun ileriye dönük toplumsal yapısında da özgün bir yan aramaktadır. Benzeri bir mantık içinde 1969 yılında yayınlansa da 1968 yılında gerçekleştirilen bir Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayı vesile edilerek ilk biçimi kaleme alınan *Düzenin Yabancılaşması* (1969) yapıtı Osmanlı toplumunun merkezi feodalite olduğunu olduğunu savunan temel yapıtların ve onların müş-

İLETİŞİM ARŞİVİ

Mübeccel Belik Kıray özellikle 60'lı ve 70'li yıllarda gerçekleştirdiği çalışmalarla Cumhuriyet dönemine damgasını vuran sosyologlardan.

Hilmi Ziya Ülken

KURTULUŞ KAYALI

Hilmi Ziya Ülken felsefeden, tarih ve edebiyata kadar hemen tüm sosyal bilim dallarını içerecek genişlikte toplum sorunlarını irdelemeye çalışmıştır. Bu tür bir genellik kendi düşünce hayatının hemen her safhası açısından geçerlidir. Ayrıca entellektüel hayatın gelişimi bakımından biraz ters yaşamış gibidir. 1940'lı yıllarda olduğu gibi, 1960'lı yıllarda da yaygın olmayan düşüncelerin temsilcisi olarak çalışmalar yapmıştır. Öncelikle tarih ve kültür konuları 1940'lı yıllarda da gündemdedir. Hatta bu çerçevede mütalaa edilebilecek "İçtimaî Tekâmül" makalelerini *İnsan* dergisinin ilk sayılarında kaleme almıştır. Bir de belki tekil olarak nitelenebilecek ve örneği görülemeyecek bir çalışması sözkonusudur. O da 1950-1960 yılları arasında bir anlamda genelde düşüncenin ve/ve de sosyolojinin sükûtu olarak değerlendirilen yıllarda değişik makalelerden oluşan bir derlemeyi *Dünyada ve Türkiye'de Sosyoloji* yapıtını 1956 yılında yayınlamıştır. Bu anlamda 1950-60 yılları arasında meseleyi onun kadar geniş mikyasta ele alıp değerlendiren bir başka çalışma da yapılmamıştır. 1960 sonrasının muhafazakar ve eleştirel düşünsel eğilimini 1940'lı yılların ortalarında, 1948 tarihinde yayınlanan *Millet ve Tarih Şuuru* ve 1951 yılında yayınlanan *Tarihî Maddeciliğe Reddiye* yapıtlarıyla etkilemişe benzemektedir. Ama bu iki temel yapıtın biraz da örtük etkisine karşın Hilmi Ziya ülken 1960'lı yıllarda muhafazakar entellektüellerin herhangi bir örneği gibi anlaşılmamak icap eder. 1965 yılında kaleme aldığı *Sosyalizm ve Siyasî Partiler* yapıtı da yeni dönemin temel ilgi alanını o yılların Türk toplumu açısından ne kadar geç, ancak Türk düşünce dünyası açısından ne kadar erken bir zamandan itibaren incelediğini göstermektedir. Yayınlandığı zaman hiç ilgi çekmeyen *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi (1966)* kitabı döneminden öte bugün de alanının belki de tek yapıtıdır. Düşünce adamlarını bu genişlikte ele alıp değerlendiren bir başka çalışma yoktur. Onun önsözünde yazdığı objektif olma zorunluluğu sonraki dönemdeki yaklaşımlarının bir anlamda önhabercisi gibidir. Bunun dışında 1940'lı ve 1960'lı yıllarda yazdıkları sosyolojik anlamda din, din felsefesi ve din sosyolojisi üzerine yazdıkları kimi ortak ve mesafeli yaklaşım içermesi suretiyle 1980'li yılların yargılamaktan ziyade anlamaya dönük tutumuna, sosyologların bu tür yaklaşımlarına takaddüm etmektedir. Özellikle *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* kitabında Toynbee'nin İslâm ülkelerinde herod ve zelot tavırlarının modernleşme eğilimi açısından işlevi konusunda belirttikleri 1980 sonrası yönelimleri, düşünce denemelerini önemli ölçüde çağrıştırmaktadır. 1980'li yıllardan itibaren Türk modernleşmesinin soyut düzeyde eleştirisinde Hilmi Ziya Ülken'in anılan düşüncelerinden izler bulmak mümkündür. Bu anlama gelmek üzere uzun yıllar aradan sonra *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* ve *İslâm Felsefesi* kitaplarının 1990'lı yıllarda yeniden yayınlanmasının bir gerekçesi olmalıdır. Bunun gibi 1980'li yılların sonunda geçmişe dönük olarak Hilmi Ziya Ülken'in düşünce dünyasının inceleme konusu olması anlamlıdır. Aynı doğrultuda geçmiş döneme ilişkin olarak bilgilenme gereksiniminin 1980'li yıllar dolaylarında gündeme gelmesinin ve Orhan Türkdoğan ve Emre Kongar'ın geçmiş dönem sosyolog ve düşün adamlarını inceleme eğiliminin arkasında bu konu üzerinde sürekli düşünen adam olarak Hilmi Ziya Ülken'i görmek yanlış olmayacaktır. Hilmi Ziya Ülken'in uzun aralıklarla yazageldiği, hemen her genel kitabında geliştirerek tekrarladığı Türk düşünce ve sosyoloji tarihi ve Ziya Gökalp konusundaki eleştirileri 1980 sonrasının nispeten değişik muhafazakar ve modernist düşünsel eğilimlerin yaklaşımlarıyla benzer yanlar taşımaktadır. Ayrıca son dönemde şekillenmeye başlayan ülke gerçeklerinden bihaber olmadan teorik modelleri işlevselleştirme eğilimi açısından Hilmi Ziya'nın 1990'lı yılların kimi sosyologların özelliklerini taşıdığı ve modernist eğilimi dışında Şerif Mardin'le sosyolog olarak bazı ortak niteliklerine sahip olduğu belirtilebilir. Nitekim bir dönemde Şerif Mardin'in Hilmi Ziya Ülken'in yönettiği *Sosyoloji* mecmuasının tahlilini yapmayı denemesi de (1974) tümüyle tesadüfi değildir. Anılan çerçeve doğrultusunda geçmiş kültürel birikime yönelme anlamında dönemini ve sonraki dönem gelişmelerini etkilediği söylenebilir. Biraz dikkatli bir göz Hilmi Ziya Ülken'in oldukça erken dönemlerde modernist, biraz daha geç dönemlerde, daha doğrusu 1940'lı ve müteakiben 1950'li yıllarda da muhafazakâr düşünsel doğrultudaki entellektüelleri etkilediğini kanıtlayabilir.

Bu tür etkinin yönü çok net tayin edilemediğinden sorun pek anlaşılmışa benzememektedir. Türkiye'de sosyolojinin 1940'lı yılları bilindiğinde Hilmi Ziya Ülken'in günümüzdeki etkileri apaçık ortaya çıkarılabilir.

Şerif Mardin

KURTULUŞ KAYALI

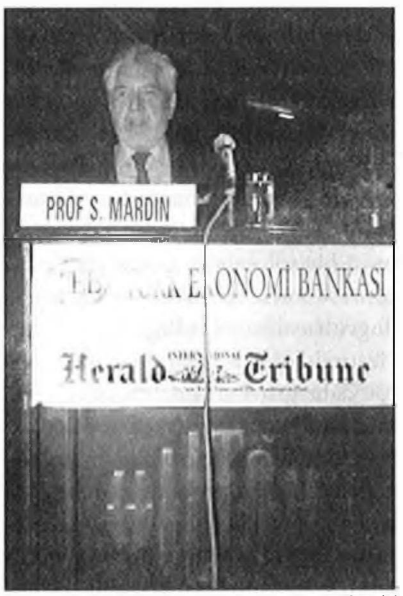
Şerif Mardin'in kısa hayat hikâyesi düşüncelerinin anlaşılması bakımından özellikle önemlidir. Şerif Mardin Üniversite eğitimini 1948 tarihinde Standford Üniversitesi'nde tamamlamış, 1958 yılında da aynı üniversitede *The Genesis of Young Ottoman Thought* (1962) başlıklı teziyle doktor olmuştur. Bu süre arasında bir aralık Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde asistanlık yapmış, Demokrat Parti iktidarının üniversite üzerinde somutlaşan uygulamalarının Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki görüntüleri karşısında tepki duymuş ve 1956 yılında asistanlık görevinden istifa etmiştir. İstifa etmesini müteakip de ilk defa olarak siyasete girmiş, Hürriyet Partisi'nde üst düzey yönetim görevinde bulunmuştur. Aktif siyasetle son ilgisi de 1994 sonunda kurulan Yeni Demokrasi Hareketi'nin kurucu üyeliğidir. Hürriyet Partisi'ne girdiği tarihlere tekabül etmek üzere Demokrat Partisi'ne muhalif öğretim üyeleri tarafından çıkarılan *Forum* dergisinin yazı kadrosunda bulunup, önemli makaleler kaleme almıştır. Bu üç husus, üniversitedeki konumu, siyasal parti ile doğrudan bağlantısı ve *Forum* dergisinde yazdıkları ilgisini bir daha hiç uzaklaşmamak üzere Türk siyasal hayatının temel dinamiklerine yöneltmiş ve bu noktada ısrarlı olmasını sağlamıştır. İlgisinin yakın tarihe çevrilmesinin nedenlerini 60'larda SBF'de öğretim üyeliği yapmasında aramak gerekecektir. 1960'lı yılları Türkiye'de, özellikle de Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yaşamış olması o dönemdeki etkin yönelimlere, başat düşüncelere eleştirel bakmasını da beraberinde getirmiştir. Nitekim teksir halinde yayınlanan *Türkiye'de İktisadî Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)* başlıklı çalışması Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü tarafından 1962 yılında basılmıştır. İlgisinin Cumhuriyet dönemine yönelmesi daha yoğun olarak 1960'lı yılların ortalarından itibaren olmuştur. Şerif Mardin'in 1960'lı yılların ortalarından itibaren yazdıkları ağırlıklı olarak Türkiye'de o dönemde etkin olan Marksizmin eleştirisi mahiyetindedir. Bu bakımdan önemsenmesi gereken makalelerinden ikisi "Historical Determinants of Stratification: Social Class and Class Consciousness In Turkey" (1967) ve "Toplum Bilimlerinde Teoriler Üzerine Bir Not"tur (1964). Aynı anlama gelmek üzere aynı doğrultuda olarak nitelenebilecek çalışması bir yabancı dergide yayınlanan (Daedalus) "Center-Periphery Relations: A Key To Turkish Politics" (1973) başlıklı uzun bir tahlilidir. Gerek anılan ilk iki makalede, gerekse sonraki geniş değerlendirmesinde Mardin'e göre Türkiye'de revaçtaki Marksist anlayışların ciddi sayılabilecek bir eleştirisi vardır. Marksist anlayışı da yeknesak bir şekilde algılamamaktadır. Hatta bu meyanda Osmanlı toplumunu, toplumsal yapısını Asya Tipi Üretim Tarzı olarak niteleyen Marksist yazarlara yönelik olarak kesinlikle olumlu nitelemeleri vardır. Örnek olarak yazdıklarının genel niteliklerinden ötede *İdeoloji* (1976) yapıtındaki bazı değinilere bakılabilir. 1960'lı ve 1970'li yıllarda 1950'li yıllara göre Türk düşünce dünyası içinde etkin olmayan, başat olmayan bir noktada durduğu söylenebilir. Bir başka şekilde belirtmek gerekirse düşünsel yönelimi itibariyle 1960'lı yıllara doğru merkezde, 1960'lı ve 1970'li yıllarda ise muhalif bir konumda durduğu belirtilebilir. İkinci dönemindeki yönelimleri ise bariz olarak düşüncelerinin şekillenmesinde çok merkezi bir yer tutar. Bir başka deyişle Şerif Mardin'in düşüncelerini bütünsel olarak anlamlandırmak ve yorumlamak açısından 1960'lı yıllarda yazdıkları belirleyici gibidir.

1980 sonrasında ise Şerif Mardin'in erken dönemdeki yorumlarının ana hatları itibariyle süregittiği görülmektedir. Yalnız belirgin düşünceleri detaylandırılarak, genişletilerek zenginleştirilmiştir. Türk entellektüel hayatının ikliminin değişmesi çağdaş Türk düşün adamlarını Şerif Mardin'in evveleski yazdıklarıyla ilgili kılmıştır. Fakat gene de önemsenmesi gereken derin farklılıklar var gibidir. Şerif Mardin'in entellektüel olarak bariz farklılığı önemli orandaki Türk düşünce adamlarının Türkiye'ye kapanması karşısında dünyaya açılmasında somutlaşmaktadır. Aynı tür bir farklılığı tümüyle dışa açılan Türk entellektüellerine karşı yaşadığı da görülmektedir. Çünkü onların Türkiye somutuyla derinlemesine bir ilgileri bulunmamaktadır. Bunlara rağmen son dönemlerde, yaşanan tarih kesitinde Şerif Mardin'in Türkiye'deki değişik çevrelerde değişik nitelikte etkilerinin görülmesi şaşırtıcı gelmemelidir. 1980'li yıllardan sonra belirtilenler doğrultusunda önceki dönemin dar anlamda modernist ve dar anlamda muhafazakâr entellektüellerinin eksikliklerini önemli ölçüde giderecek bir düşünce adamı olarak nitelenmektedir. 1980'li yıllar sonrası ürünleri de önceki dönem çalışmalarından derin izler taşımaktadır.

temilatlarının eleştiri hedefi olmuştur. Bariz olarak bu tartışmanın bir yerinde Behice Boran'ın kitaplaşmamış –o dönemde kitaplaşmamış– görüşlerinin bulunması önemlidir. Behice Boran'ın yukarıda kısaca değinilen görüşleri onun 1970'ten önce yayınlanan *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* (1968) yapıtında daha geniş bir şekilde özetlenip savunulmuştur. O dönemdeki yaklaşımlar itibariyle Osmanlı toplumunun merkezi feodal bir özellik taşıdığı yaygın ve etkin bir kanaat olarak kendini hissettirmiştir. Bu nokta aralarında Türkiye'de tarihçiliğin gelişimi üzerine düşünen çoğu kişinin de dikkatini çekmiş gibi görünmektedir. Onlar da, bir zamanlar partileşmiş hareketlerin içinde olmalarına ve bu siyasal hareketler Behice Boran'ın temsil ettiği akıma eleştirel bakarak mevcut dönemi farklı nitelediği, üretim biçimi olarak farklı niteliğinde benzeri zihniyette, özellikle geçmiş dönemi, Osmanlı toplumuna ilişkin değerlendirmelerde ortak bir kavramlaştırma zihniyetinde, Osmanlı klasik dönemini feodal olarak niteleme anlayışında birleşmişlerdir.

Burada bir hususun ayrıntılı olarak anlaşılması gerekmektedir. O da o dönemin hemen her kesiminde başlatılan bu tartışmaların yoğun olarak siyasal boyut taşımasıdır. Dönemin özellikleri dikkate alındığında hemen her tür konunun bir ölçüye kadar *Yön* sayfalarında ve derginin başyazarı tarafından tartışılması anlaşılabilir. Divitçioğlu'nun Asya Tipi Üretim Tarzı konusundaki, bununla bağlantılı olarak Türkiye'nin geleceğine dönük düşünceleri de Doğan Avcıoğlu tarafından derginin sayfalarında irdelenmiştir. Bir başka deyişle, dönemin envanterinin çıkarılmasının *Türkler'in Tarihi*'nin birinci cildindeki yüz küsur sayfalık geniş giriş de dahil olmak üzere Doğan Avcıoğlu'nun baş uğraşlarından biri olduğu görülebilir. Bu durum sadece madalyonun bir yanıdır. Dönemin yaygın olarak çok sayıda sosyoloğu ve siyasetçisi yoğun bir biçimde *Türkiye'nin Düzeni* yapıtını tartışmıştır. Bu tartışmanın içinde Nurettin Şazi Kösemihal, Ahmet Hamdi Başar, Behice Boran, Demirtaş Ceyhun, Emre Kongar ve kitap üzerine bir eleştiri broşürü yazmak lüzumunu hisseden Orhan Türkdoğan'ı görmek mümkündür.

1960'lı yılların içinde iki tür tartışma gündeme girmiştir. Biri yukarıda bahsedilen toplumsal yapı tartışmalarıdır ki; bu çerçevede ekonomik ölçütler, üretim biçimi üzerine odaklaşmış incelemeler öne çıkmıştır. Öbür tartışma daha çok siyasal, bir ölçüde de kültürel gelişmeleri konu alan tartışmalardır. İkinci tür tartışmalar yoğun olarak yakın dönem tarihini de gündeme getirmiş, Tanzimattan 1960'lı yıllara kadarki tarihsel süreç araştırılmak istenmiştir. Bu çerçevede konu incelendiğinde Niyazi Berkes'in

ABC ARŞİVİ

Şerif Mardin, Türkiye'de din, siyaset ve modernleşme konularında yazdığı kitaplarla özellikle 1980 sonrasının "başvurulan" bilim adamlarından oldu.

Türk Düşüncesinde Batı Sorunu (1963) (1965) ile Mümtaz Turhan'ın *Garplılaşmanın Neresindeyiz* (1958) yapıtları gündeme gelerek çok sayıda modernist ve muhafazakâr entellektüeli etkilemiştir.

Tıpkı Emre Kongar gibi Mübeccel Belik Kıray da Türkiye'de sosyolojinin gelişimi bakımından 1960'lı yılların kritik öneme sahip olduğunu düşünmüştür. Yalnız ondan bir ölçüde farklı olmak üzere 1940'lı yıllar sosyoloji çalışmalarını, belki kendi hayat hikâyesi nedeniyle bir ölçüde öne çıkarmıştır. 1960'lı yılların ortamı hukuki ve ekonomik ölçütlerin temel kategoriler olarak anlaşılmasının yolunu açmıştır. Dolayısıyla 1960'lı yıllarda bir ölçüde bu nedenle Mübeccel Kıray'ın sosyolog olarak öne çıkarılmasının, önde görünmesinin anlaşılır bir gerekçesi vardır. Ancak Mübeccel Kıray'ın yazdıkları bir anlamda toplumun hızla değiştiği varsayımından kaynaklanmaktadır. Yazdıklarının bir başka temel hususiyeti de sosyolojik çalışmalarının siyasal boyutunun, siyasal uzantılarının hemen hiç yokmuş gibi görünmesidir. Burada anlatılmak istenen Mübeccel Kıray'ın çalışmalarının bilinçli apolitik niteliğinden öte tarih, kültür ve siyaset konularının neredeyse ekonomik daha doğrusu teknolojik gelişmeye bağlı olduğu, ona indirgendiğidir. Bu anlamda meseleyi anlamak açısından öğrencilerinin gerçekleştirdiği *Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi* (1968) yapıtındaki Sencer Divitçioğlu tarafından ünlem işaretiyle nitelenen kendi sosyoloji geleneklerini işaretleyen kısmına bakmak ciddi ipuçları sunarak açıklayıcılık işlevini taşıyabilir.

Kültür ve tarih konusunun Türkiye'nin düşünsel gündemine girmesi asıl 1980'li yılların başlarından itibaren gerçekleşmiştir. Amaçlanan sosyal-siyasal yapılanmaya ulaşılamama-

sı tarihin geçmiş dönemlerinden bazı gelişmelerin nedenleri olduğu şeklinde kimi yorumlara yol açmıştır. Bu noktada abartılı genellemelere ulaşmamak için gerçeği belirtmek gerekirse, bir yönüyle de tarih güncel konularla uğraşmanın riskleri nedeniyle sığınılan bir liman olmuştur. Bu genel eğilimin dışında Türkiye'de düşünsel gelişim ve bunun ülkedeki sosyoloji anlayışındaki etkileri dolayısıyla kültür ve tarih konusunun Türkiye'deki sınırlı sayıdaki sosyologlar arasında önemi oldukça önceki yıllarda belirgin bir nitelik kazanmıştır. Zaten Türkiye'nin yaşayan kimi önemli düşünce adamlarının bile yeniden keşfedilmesinin sebebi de budur. 1980'li yıllarda Türkiye'de önem ve yaygınlık kazanan tabir caizse millî yazarlarımız olarak nitelenebilecek düşünce adamları son yıllardan oldukça önceki tarihlerde yazdıklarını yayınlamışlardır. Genel çerçevede bakıldığı zaman Şerif Mardin, Cemil Meriç, İdris Küçükömer ve bir ölçüde Sabri F. Ülgener 1980'li yıllardan itibaren Türk düşünce adamlarının, Türkiye'de güncel düşünce ortamının şekillenmesinde etkin olan aydınların önemsediği entellektüeller oldular. Cengiz Aktar'ın da tespit ettiği, daha doğrusu görünen gerçeği ifade ettiği gibi, daha önce marjinal olan yazarlar Türk entellektüel ortamının merkezine yerleştiler. Bunların temel eğilimleri hayatlarının önceki dönemlerinde, 1960'h yılların başat siyasal anlayışlarına eleştirel bakmış olmalarıdır. Bir başka deyişle, başka bir anlayışla Türkiye'nin sorunlarına yaklaşmış olsalar da sorunları geçmiş dönemin problematiği çerçevesinde çözümlemeye çalışmışlardır. Aynı anlama gelmek üzere hayatlarının bir dönemindeki eleştirel tutumları Türkiye'deki etkin zihniyet değiştikten sonra bir biçimde anlamlı olmaya başlamıştır. Bahsedilen yazarlarda ağırlıklı olarak

İLETİŞİM ARŞİVİ

Genç Sosyologlar Derneği'nin yayımladığı Türk Sosyoloji Dergisi *bu alandaki periyodik yayın açığını kapatma açısından kayda değer bir girişim.*

tarih, kültür ve zihniyet sorunları gündeme gelmiştir. Bunun işlevsel olmakta devam etmesi bir anlamda aynı problematik çerçevesinde Türkiye'de etkin düşünsel yönelimlere yanıt vermelerinde yatmaktadır. Böylesi bir eğilim tarihin, özellikle de yakın dönem öncesi tarihinin yoğun bir şekilde gündeme girmesine neden olmuştur. Nasıl bir dönem önce Kemalizmle içiçe geçmiş bir sol, kendine özgü bir sol anlayış belirdiyse, 1980 sonrası Türk entellektüel hayatının doğrultusunun özelliği Kemalizme eleştirel bakışta somutlaşmıştır. Ancak daha genel anlamda sorun değerlendirildiği zaman açıkça görülür ki, öncelikli alan bir anlamda yakın dönem tarihidir. Bunun anlaşılması bir başka konuya koşut geliştiği için nispeten daha kolaydır. Çünkü 1960'lı yıllar sonunun sosyal tarih yazma eğilimi özellikle iktisat tarihçileri arasında da geçmişe yönelişi beraberinde getirmiştir. Bir yanıyla geçmiş dönemde sosyolog olarak görülmeyenler, hatta pür sosyolog olarak nitelenmeyenler 1980 sonrasında Türkiye'nin önemli sosyologları olarak temayüz etmiştir.

Bu çerçevede kilit adamın, genellikle tarihçi ve siyaset bilimci olarak nitelenen Şerif Mardin'in düşüncelerinin 1980'li yıllarda algılanması üzerinde durmak gerekmektedir. Genellikle İslâm araştırmalarının görünür nedenlerden dolayı arttığı dönemde Şerif Mardin'i din sosyoloğu olarak niteleyip, öncelikli konusunun din olduğu düşüncesiyle bu alandaki yaklaşımlarına başatlık tanımak onun entellektüel kimliğine haksızlık olur. Bir anlamda Şerif Mardin'in din konusundaki çalışmalarını iki dönemin din üzerine sosyolojik çalışmalarından ayıran önemli farklılıklar vardır. Sosyolojik bakımdan konunun incelenmesi açısından Şerif Mardin'in çalışmalarını yaygın olan kapitalizmin gelişmesine paralel olarak dinin toplum üzerindeki etkisinin azalacağını savunan çok sayıdaki çalışmaya karşın dinin Türk toplumunda önemli bir sosyal işlev taşıdığını imâ etmenin ötesinde açıkça belirtmiştir. Yayınlandığı sıralarda neredeyse hiç etki yapmayan kitap ve makaleleri daha sonraki dönemlerde, özellikle de 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren yoğun ilgiye mazhar olmuştur. Bunun nedeni de yeniden yayınlandığı dönemlerde toplumda dinin siyasallaşması dolayısıyla önemli bir entellektüel kesimin ilgisini çekmesidir. Bir tür yeni laik entellektüellerin ve yeni İslâmcı entellektüellerin aktüel gelişmelere duyarlılıkları anlamında sosyal sorunları yorumlamaları açısından 1960'lı yılların etkin entellektüellerinden pek farkı yok gibidir. Değişik dönemin iki tür entellektüel arasında güncel olana tutkunluk anlamında bir fark bulunmamaktadır. Aynı anlama gelmek üzere Şerif Mardin'in yazdıkları tarihsel geçmişi de

dahil olmak üzere din sorununun geniş bir perspektiften nasıl anlaşıldığını saptayacak mahiyettedir. Yeni dönemin sosyologlarından bazılarının Şerif Mardin'i anlamaya çalışma serüvenleri kendi somut ilgi odaklarının dışında pek gerçekleşmemiştir. Şerif Mardin'i bütünsel olarak anlamanın yolu 1960'lı yıllar düşünce dünyasının bütünsel bir eleştirisinden ve anlama denemesinden, daha doğrusu 1960'lı yıllar düşünce dünyasıyla hesaplaşma türü diyalogdan geçer.

Bu noktada öne çıkarılması gereken ya da değişimi anlamak açısından işlevsel olan durum Kıray'ın "Toplum Yapısındaki Temel Değişimlerin Tarihsel Perspektifi Bugünkü ve Yarınki Türk Toplum Yapısı" konusundaki tebliğine Şerif Mardin'in Barrington Moore'un *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Sosyal Kökenleri* (1987) yapıtındaki bir saptamadan kalkarak yaptığı bir eleştiridir. Bu eleştirisiyle Şerif Mardin toplumların geçmiş dönemdeki yapısal özelliklerinin yaşanan zaman kesitinde de varlığını duyuran kalıcı izler bıraktığı kanaatini belirtmiştir. Bu yaklaşımı itibariyle de ilk dönemlerin tarihsel gerçekliklerinin anlaşılması gerektiği şeklindeki tutumunu somutlaştırmıştır. Zaten daha 1950 yılında bile Türkiye'deki tarih çalışmalarının değerlendirmesini yapmayı denemiştir. Bu yanı, çalışmalarının bu özelliği başka somut örneklerle birlikte daha bir farklılık arzetmektedir. Şerif Mardin'in geç dönemde farkına varılan etkisiyle beraber tarih Türkiye'nin düşün dünyasının gündemine tüm boyutlarıyla girmiştir.

Benzeri eğilimi yoğun olarak dönemin sosyologlarında da görmek mümkündür. Örnek vermek gerekirse *The Genesis of Young Ottoman Thought* (1962) ve *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*'nin (1965) yayınlandığı dönemlerde gene yurtdışında Niyazi Berkes *The Development of Secularism in Turkey* (1964) yapıtı kaleme alınmıştır. Bu üç kitap da düşünce tarihine ilişkindir. Cumhuriyet değişiklikleri konusunda iki yazar farklı düşünceler taşısalar da temelde Cumhuriyet öncesi düşünce dünyasının dikkatlerini çektiği açıklıkla görünmektedir. Bununla, bu kitapla paralel olarak düşünülecek bir başka çalışma da *Garplılaşmanın Neresindeyiz* yapıtıdır. Ancak önemli olan husus bu kitaplardan ikisinin *Garplılaşmanın Neresindeyiz* kitabıyla *The Development of Secularism* çalışmasının genellikle belirgin bir perspektif doğrultusunda bazı düşünceleri telaffuz etmek amacıyla kaleme alınmış olmaları gerçeğidir. Buna mukabil Şerif Mardin'in anılan iki çalışması da yazarının belirgin bir düşünceyi iletme denemesi olmasından ziyade Cumhuriyet öncesi düşünce dünyasını betimlemek amacına yöneliktir. Bu anlamda geçmiş dönemin düşünsel topoğrafyasını ortaya çıkarmayı denemiştir. Gene aynı doğrultuda olmak üzere nesnellik konusunda hassas bir başka çalışma da takriben aynı tarihlerde yayınlanan *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*'dir. (1966) İlk defa iki cilt olarak yayınlanan bu kitap da ağırlıklı olarak Cumhuriyet öncesi düşünce tarihini objektif olarak saptamaya çalışmakta, modernist ve muhafazakâr düşünsel eğilimlere mesafeli ve soğukkanlı bir şekilde yaklaşmaktadır. Bundan öte Hilmi Ziya Ülken'in 1966 yılında yayınlanan çalışması, 1940'lı hatta 1930'lu yılların sonlarındaki yapıtlarından izler taşımaktadır. 1980'li yıllardan itibaren genel anlamda düşünce tarihi konusundaki çalışmalardan ziyade bazı düşünce adamları üzerine monografiler yaygınlık kazanmıştır. Bunlardan öte düşünce tarihinin; zihniyet meselelerinin yeniden ve daha ciddi bir biçimde gündeme girdiği görülmektedir. Tarih, ağırlıklı olarak 1980'li yıllardan sonra, ama daha önceden de görmezden gelinen önemli somut örneklerle Türkiye'nin gündemine düşünce tarihi şeklinde girmiştir. Türkiye de zihniyet haritalarının anlaşılması bağlamında düşünce tarihi çalışmalarının yanında toplumsal yapı tartışmaları da genelde gene eski problematik çerçevesinde süregitmektedir. Yoğun olarak da bu tartışmaların düşünce tarihi tartışmaları üzerine etkileri vardır ve düşünce tarihi çalışmaları da genellikle siyasal tartışmalara tercüme edilerek formüle edilmeye çalışılmaktadır.

Türkiye'nin can alıcı sorunlarına değinen *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları* (1988) kitabını akleme alarak sosyolojinin Türkiye'de başka bir işlevi olduğunu belirten bir saptaması, daha doğrusu bir değinisiyle de kendi sosyolojik çalışmalarını Kemal Tahir'e bağlayan Baykan Sezer toplumsal yapı tartışmalarını Osmanlı'ya dönük akademik bir ilgi akademik bir merak durumundan çıkarmışa benzemektedir. Başka çalışmalarla farklılığı saptanabilecek gibi gözükse de Asya Tipi Üretim Tarzı kavramını 1978 yılında yayınladığı "Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar: Feodalizm" başlıklı bir makalede Sencer Divitçioğlu ve İdris Küçükömer'den farklı bir şekilde somutlaştırmıştır. Bu somutlaştırmada Osmanlı toplum yapısının sadece klasik dönemi bakımından değil, sonraki dönemleri açısından da Batı toplumlarından farklılığının altını çizmiş, aynı anlama gelmek üzere sorunları Doğu-Batı ikilemi çerçevesinde ele almıştır. Baykan Sezer'in konulara yaklaşım mantığının doğru anlaşılması açısından lisans bitirme çalışmasından *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları* (1993) kitabına kadar benzer bir mantığın istikrarlı bir şekilde süregittiğinin görülmesi önemlidir. Bay-

kan Sezer'in hemen her yazdığında Doğu-Batı farklılaşması temelinde sorunlar çözümlenmekte, Doğu toplumlarının Batı toplumlarından farklılığı anlayışını ilk yayını olan doktora tezi *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*'nda (1979) belirtmekte ve sonraki yayınlarında da sürdürmektedir. Baykan Sezer'in Kemal Tahir'i düşüncesinin oluşumunda temel dayanak olarak zikretmesi, tüm düşüncesinin ondan kaynaklandığını belirtmesi ve Kemal Tahir'i en az Karl Marx kadar önemli bir düşünür olarak nitelemesi sorunları ne şekilde değerlendirdiğinin önemli bir göstergesidir. Baykan Sezer'in belirttiklerini Kemal Tahir'in Osmanlı toplum yapısı ve Türk sosyal gerçeklikleri üzerine görüşlerinin sosyolojik kavramlarla yeni baştan düşünülmesi ve bir ölçüde geliştirilerek ifadesi olarak nitelenebilir. Bunun yanında belirtilen diğer sosyal bilimciler düzeyinde olmasa da geçmiş dönem düşünce dünyası üzerinde durmakta, bu noktada ise dar sosyolojik çalışmalarla kendisini sınırlamayı denemektedir. Bu meyanda Türk düşünce tarihiyle ilgisi önemli ölçüde geçmiş dönem sosyologlarıyla sınırlanmakta, ancak bu alandaki saptamaları Orhan Türkdoğan ve Emre Kongar'ın değerlendirmelerinden daha derinlikli tahlillere yönelmekle bariz olarak farklılaşmaktadır. Baykan Sezer'in çalışmaları İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'ndeki bir grup genç sosyoloğu etkilemiştir. Ancak onların çalışmalarındaki düşünsel çerçeve Baykan Sezer'in yaklaşımı ölçüsünde kendi içerisinde tutarlı gibi görünmemekte belki de genç olduklarından atak bir üslup kullanarak siyasetle bir nebze daha doğrudan bağlantılı bir şekilde yazmaktadırlar. Baykan Sezer bir de Batı sosyolojisinin ayrıntılı bir eleştirisini yapmadan, bu konuda birtakım genelgeçer tanımlamalarla yetinerek Türk sosyolojisi kavramı hususunda ısrarlı olmaktadır. Bu tür bir anlayışın ruşeym halindeki gelişmemiş biçimi zaten uzun bir süredir muhafazakâr Türk sosyologları arasında caridir. Bu anlamda konu belki oldukça geliştirilmiş bir biçimde Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun çalışmalarında bulunmaktadır. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun marksizme yönelik eleştirileri ve Türk toplumsal gerçekliklerine ilişkin önemli tespitleri takipçileri olarak nitelenebilecek Amiran Kurtkan Bilgiseven, Mehmet Eröz, Mustafa Erkal ve Orhan Türkdoğan tarafından yeterince geliştirilememiş gibi görünmektedir. Aynı anlama gelmek üzere Türkiye'nin toplumsal gerçekliklerine yönelik değerlendirmeler açısından Fındıkoğlu'nun yapıtlarına da takaddüm eden çalışmalar bir ölçüde Hilmi Ziya Ülken'in *Tarihi Maddeciliğe Reddiye* (1951) ve *Millet ve Tarih Şuuru* (1948) kitaplarıdır. Bunlardan ilki bir anlamda önceden düşünülmüş 1960'lı yıllar Türk düşünce hayatına yönelik yöntemsel bir eleştiri gibi görünmekte, ikincisi ise Türkiye'nin toplumsal yapısı konusunda bir yaklaşım denemesi olarak şekillenmektedir. Hem de geçmiş dönem, Osmanlı toplum yapısı yoğun bir şekilde incelenerek konu formüle edilmektedir.

Tarihe yönelmek ve geçmiş dönem düşün adamlarının önemsenmesi açısından Şerif Mardin ve Baykan Sezer gibi sosyologlarla ortak özellikler taşıyan bir başka sosyolog da Doğan Ergun'dur. Doğan Ergun sorunları tarihsel-toplumsal mütekabiliyetlerinin ötesinde teorik boyutlarıyla incelemektedir. Bu çerçevede değerlendirildiği zaman *Sosyoloji ve Tarih* (1973) yapıtını diğer sosyologların benzeri bir çaba içinde değilken yayımlaması önemli bir farklılıktır. Genelde toplum yapılarının özgünlüğünü ve bu meyanda Türk toplumunun tarihsel geçmişinin ve mevcut durumunun özgünlüğünü dümdüz bir ifade ile ve teorik bir çerçevede savunmuştur. Tarihsel-toplumsal fon ve Türk toplumunun somut gelişim doğrultusu çalışmalarının doğrudan konusunu oluşturmamıştır. Belki de bu neden Baykan Sezer ve Doğan Ergun'un çalışmalarının siyasal anlamda neye ya da nelere tekabül ettiğinin fazla anlaşılmaması sonucunu doğurmuştur. Tarihsel-toplumsal konuları Batı-Doğu ikilemi açısından değerlendirmesine karşın Türkiye'nin genel gelişimi çerçevesinde siyasete tekabül edebilecek tarzda ifadelendirmemiştir. Belki de 1980'li yıllardaki gelişmelere karşı tepkisini en iyi somutlaştıracak çalışması *Türk Bireyi Kuramına Giriş* (1991) olmuştur. Bu yapıt düşünce dünyasında ve ekonomide 1980 sonrasında liberalizmi başat kılan eğilimlere karşı ayrıntılı bir cevap teşkil etmek amacıyla yazılmıştır. Bunun ötesinde *Yöntemi Bulmak-Türkiye'de Toplumsal Bilimlerin Bunalımı* (1993) çalışması 1960'lı yılların bir anlamda özgül biçimlenişinin ifadesi olduğu ölçüde o dönemdeki ve sonraki zaman kesitindeki farklılaşmaya yönelik bir değerlendirmedir. 1960'ı, 1970'li yıllarda bir biçimde kenarda duran, özgül bir görünüm arzeden düşünsel doğrultusunu zenginleştirerek 1990'lı yılların başlarından itibaren temel kavramlarla titiz bir şekilde teorik açıklamalar yapmaya çalışılmıştır. Zaten en fazla hassas olduğu konu da Türkiye'de sosyolojinin teorik düzeyde özümlenip, tartışılmasıdır. Uğraşının esas amacı Türkiye'de sosyolojinin teorik düzeyde zenginleşmesini sağlamaktır. Yöntem konusunun kavranılması gereği üzerindeki ısrarını da bu çerçeve içinde anlamak gerekecektir.

1960'lı yıllardan itibaren biçim değiştirerek süregitse de sosyoloji ala-

Baykan Sezer

KURTULUŞ KAYALI

Baykan Sezer'in sosyoloji üzerine yapıtları esas olarak 1980'li yıllardan itibaren yayınlandı. *Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*'nın 1979 yılında yayınlanmasına mukabil *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı* da 1981 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları arasında çıktı. Yapıtlarının 1980'li yıllarda yayınlanmasına karşı sorunlara yaklaşımı temelde 1960'lı yılların toplumsal düşünce ortamında gelişip şekillendi. Batı-Doğu farklılığını ve bunun Türk toplumu açısından getirdiklerini, dolayısıyla Türk toplumsal yapısının özgünlüğünü Marksizm'den kaynaklanan ve zaman zaman Marksizm'i de sorgulayan bir yaklaşımla anlatmaya çalışmıştır. İlk basılı çalışmasından en son yayınladığı makalelere kadar bariz ölçüde geliştirilmiş bir şekilde Doğu-Batı sorunu ve Asya Tipi Üretim Tarzı konusundaki genellemeleri geçmiş dönem ve yaşanan tarih kesiti itibariyle çalışmalarının en temel özelliklerinden biridir. *Toplum ve Bilim* dergisinin dördüncü sayısında "Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar" başlığı altında yayınlanan makalesi (1978) düşüncelerinin çerçevesini bariz olarak çizmenin ötesinde Türkiye'de süregiden tartışmalar bağlamında konumunu göstermektedir.

ATÜT'ün kavramsallaştırılmasında Marksist teorik kavramları da kullanan Baykan Sezer 1960'lı yılların ortalarında Türk toplum yapısı konusundaki düşüncelerini formülleştiren, ifadelendiren Kemal Tahir'i düşünce adamı olarak en az Karl Marx kadar önemli bulmaktadır. Kendi düşünsel yönelimi konusunda da kayda değer mahiyetteki düşüncelerinin esas olarak Kemal Tahir'den kaynaklandığını belirtir.

Marksist kavramları kullanması ve Kemal Tahir'in düşünür olarak önemini belirtmesi doğal olarak tarihe, özel olarak da Türk tarihine, bu tarih içinde de Osmanlı tarihine yoğun olarak ilgi duymasına sebep olmaktadır. Bu ilgi hem soyut düzeyde sosyoloji-tarih bağlantısını çözümlemesini gerektirmekte, hem de bu çözümlemeden edinilecek yanıtlarla Osmanlı tarihinin daha başka bir gözle görülmesini beraberinde getirmektedir. Ancak bu noktada kritik olan husus geçmiş dönemin sosyolojik çözümlemeleri üzerinde dururken toplumsal yapı konusunda belirttiği farklılaşmaya benzer şekilde açık olarak Türk sosyolojisinden bahsetmesinde daha doğrusu geçmiş ve yaşanan dönem Türk sosyologlarının Türkiye'de Sosyoloji diye konuyu formüle etmeye çalışmalarına karşın kendisinin ısrarla Türk Sosyolojisi tabirini kullanmasında somutlaşmaktadır. Bunun somut dayanaklarından birini de yazdıklarında yakalamak olanaklıdır: "Karşımızda bir başka sorun daha bulunmakta ve toplum içi ve toplumlar arası farklılıkları açıklama konularında görülen dengesizlikleri anlamamızda bize yardımcı olmaktadır. Sorun, toplum içi ya da toplumlar arası çelişkilerden hangisinin temel çelişki olduğu sorunudur. Toplum içi çelişkilerin temel sayılması durumunda toplumlararası farklılaşma ve çelişkilere daha az önem verilmesi doğal bir sonuç olacaktır. Soruyu bir değişik biçimiyle soralım. Bugün toplum sınıflarını aşan bir toplum varlığı ve birliğinden sözedebiliyoruz. Buna karşılık toplum sınırlarını aşan bir sınıf ve sınıf birliği sözkonusu olabilir mi?" Alıntının sonundaki soruyu olumsuz bir biçimde bir somut örneğiyle birlikte cevaplamaktadır. Onun Türk Sosyolojisi üzerine gerçekleştirmeye çalıştığı yorumlar verilebilecek iki örnekten, Emre Kongar'ın *Türk Toplum Bilimcileri I, II* ve Orhan Türkdoğan'ın *Çağdaş Türk Sosyoloji* kitabı ve bunlara özenerek yazılan benzerlerinden önemli farklılıklar taşımaktadır. Bu fark onların temel bazı sosyologları anlamaya çalışmaya dönük ilgilerine mukabil Baykan Sezer'in sorunu *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları* (1988) olarak algılaması ve farklı olduğunu iddia ettiği Türk Sosyolojisinin önünü açmaya çalışmasıdır. Zaten *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları* yapıtını *Sosyolojinin Ana Başlıkları* (1985) kitabı doğurmuştur da denilebilir. Bu durum da aşikâr bir şekilde göstermektedir ki, Baykan Sezer toplum sorunlarını çözümleme eğilimine sürekli olarak sosyolojiden kalkarak, ondan kaynaklanarak gelmiştir. Dolayısıyla Baykan Sezer'in çalışmalarının olumluluklarını da, kısmi aksaklıklarını da bu noktada aramak gerçekçi bir tutum olacaktır.

Kısa olması dolayısıyla önemli sınırlılıklar taşıyabilecek bu genellemeleri aşarak çok önceden yazılmasına karşın geç yayınlanan yapıtı *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları* (1993) Baykan Sezer'in çalışmalarını değerlendirmek bakımından onun sosyolog olarak yönelimini tümüyle ortaya çıkaracak özellikler taşımaktadır. Özellikle ilk yazdığı andan son çalışmalarına kadar belirli bir tutarlılık çerçevesinde sorunları anlamlandırmaya çalıştığı aşikâr olduğuna göre.

nındaki teorik metinlerin Türkçesinin bulunmaması sosyolojinin teorik kavranışının gerekliliği üzerinde duranların sürekli olarak eksikliğini vurguladıkları bir hususdur. Son dönemin her şeyi kendinden menkul, tarih bilincinden yoksun sosyologlarının halcti ruhiyelerini bir ölçüde daha anlamlı bir çerçevede 1930'lu yıllarda Ahmet Hamdi Tanpınar'ın da önemsediği *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* (1935) kitabının yazarı Hilmi Ziya Ülken'in biraz da romantik bir edayla kaleme alınmış olan "Medeniyetin Yürüyüşü" (*İnsan*, 13 Mayıs 1938, No: 2) makalesinde bulmak mümkündür. Sosyoloji alanında dönem dönem hızlanarak yaşanan tercüme furyasının Türk düşünce dünyasıyla ne ölçüde eklemlendiği konusunda bir düşünce denemesinde bulunulmamaktadır. Bu durumun en fazla farkında görünen Hilmi Ziya Ülken elli yıl kadar önce yazdıklarıyla Cumhuriyet dönemi düşünce dünyasını Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi ölçüsünde sathi görmüştür. Önemli olan husus, ne ölçüde gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin, yapılan tercümelerin ne anlama geldiğinin, nelere tekabül ettiğinin anlaşılmaya çalışılmasıdır. Teorik sosyoloji metinlerinin Türkçe'ye kazandırılması süreci, özellikle en iddialı mütercimler başta olmak üzere çoğu sosyoloğu genelde belirttiklerinin tarihsel-toplumsal mütekabiliyetlerinin ne olduğu hususunda düşündürtmemektedir. Bu durum Türkiye'de sosyologlar da dahil olmak üzere düşünce adamlarının yaklaşımlarının hem kuşaklar arasında, hem de kendi serüvenleri çerçevesinde tespit edilmesini zorlaştıracak ölçüde farklılaşmasına yol açmaktadır. Teorik anlamda sosyolojinin uzağında olanlar da pek fazla düzenli olmayan bilgi yığınlarını kullanarak pek de anlamlı görünmeyen bir şekilde toplumsal yapı anlamında özgünlüğü öne çıkarmaya ve sosyal sorunları anlamaya değil, betimlemeye çalışmaktadırlar. Türkiye'de uzun yıllar biriken materyallerin bir biçimde yorumlanmasının önünün açılması gerekmektedir. Son dönemin Türk sosyoloji tarihi uzmanlarının Hilmi Ziya Ülken ölçüsünde bu konuda duyarlılık taşıdıkları kolayına söylenemez. Türk sosyologlarının muhafazakâr, modernist ayrımından belki de daha anlamlı olan bu ayrımı bir biçimde iki tür gerçekliğe, iki tür gelişime de aşina sosyologlar tarafından aşılacağa benzemektedir. Bu anlamda Şerif Mardin'in 1983 yılında *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* yapıtının yeni baskısına yazdığı önsöz, fikir tarihi çalışmalarında teorilerin etkisiyle düşüncelerin tarihsel-toplumsal dayanakları konusunda belirttikleri sosyolog olarak önemini ortaya çıkaracak mahiyettedir. Bu çerçevede konuyu irdeleyen fazla sayıda yerli sosyolog yok gibi görünmektedir. Son dönem sosyologlarını farklılaştıracak nitelik bu noktada odaklaşmaktadır. Zaten akademinin sosyolojisi yazılmadan sorunun bütünlüklü olarak kavranması zor olacaktır.

Türk sosyolojisini şekillendiren üç sosyoloğun ürünleri bir anlamda geçmiş dönemdeki düşüncelerinin bir tür devamı mahiyetindedir. Ancak 1960'lı yıllara göre önceliklerin değişmesi bu sosyologları giderek daha güncel konulardaki belirgin tavırların sözcüleri durumuna sokmuş gibidir. Başka bir perspektifle Türk sosyolojisini belirtilen sosyologların bütünüyle dışında mütalaa etmek de haliyle mümkündür. Bu durumda bile anılan sosyologların ürünlerinden kalkarak 1980'li yıllar sonrasının hemen her Türk entellektüelini belli bir yere oturtmak, Türk düşünce dünyasını tasvir etmek mümkün olacaktır. Doğan Ergun 1960'lı yılların ortak görünümlü teorik yaklaşımını daha rafine bir biçime dönüştürerek, Baykan Sezer de toplumsal yapı tartışmalarının tarihsel-toplumsal arkaplanını somutlaştırarak zenginleştirip sürdürmekte, Şerif Mardin ise kültür boyutunu işe katarak sorunları daha değişik bir çerçeveden, daha geniş bir bütünsellik içinde değerlendirme olanağını sunmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde Çağlar Keyder'den Fikret Başkaya'ya Türkiye'deki düşüncenin çeşitlenmesi hususundaki gelişmelerin ipuçlarını belirtilen düşünce adamlarında görmek mümkündür. Keza yapısalcılıktan post modernizme kadar teorik yönelimin Türk sosyoloji geleneği içinde, anlatılanlar arasına yerleştirilebilecek bir yanı da var gibi görünmektedir. Yapısalcılığın belli bir dönemdeki etkinliğinin Türkiye'de sosyolojinin gelişimi konusundaki işlevi de açık seçik görünmektedir.

KAYNAKÇA

Atauz, Sevil (der.), *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yay., Ankara, 1986.

Coşkun, İsmail (der.), *75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji*, Bağlam Yay., İstanbul, 1991.

Çelebi, Nilgün ve Tezcan Mahmut, (der.), *Sosyolojide Son Gelişmeler ve Türkiye'deki Etkileri*, Unesco Türkiye Milli Komisyonu Yay., Ankara, 1993.

Kayalı, Kurtuluş, *Türk Düşünce Dünyası Üzerine Sınırlı Değerlendirmeler I*, Ayyıldız Yay., Ankara, 1994.

Kongar, Emre (der.), *Türk Toplumbilimcileri I*, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1982.

Türk Toplumbilimcileri II, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1988.

Sezer, Baykan, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, Sümer Kitabevi Yay., İstanbul, 1988.

Sosyoloji Derneği (der.), *Dünya'da ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler*, C. I, Sosyoloji Derneği Yay., Ankara, 1994.

Türkdoğan, Orhan, *Çağdaş Türk Sosyolojisi*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum, 1977.

Mübeccel Belik Kıray, "Bugünkü ve Yarınki Toplum Yapısı", Devrim, No: 10 (23 Aralık 1969).

Spor

1980 sonrası Türkiye'de spor
CEM ATABEYOĞLU

1980'lerde Türkiye'de basketbol
YİĞİTER ULUĞ

Ç E R Ç E V E Y A Z I L A R

Futbolda teknik gelişmeler
ÖMER ÜRÜNDÜL

1980'lerin futbolu
CAN KOZANOĞLU

Fair Play
CEM ATABEYOĞLU

Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü
CEM ATABEYOĞLU

☞ Gençlik, Günlük Hayat, Kültür

1980 sonrası Türkiye'de spor

CEM ATABEYOĞLU

Futbol

1980'li yıllarda sahalarımızın tozdan-çamurdan kurtulması ve güzel çim alanlara kavuşmasıyla Türk futbolu hızlı bir gelişmenin içine girdi. Uzun yıllar sıkıntısı çekilen "Türk kaleciler"in tekrar ortaya çıkmasında da bu hâl önemli etken oldu. Başta dört büyük kulüp; Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Trabzonspor olmak üzere Türkiye 1. Ligi'nde pek çok takımın kalelerinde hep yabancı kaleciler vardı. Bu durum da haklı olarak Türk Millî Takımı'nı "kaleci sıkıntısı"na düşürmüştü. Ay-Yıldızlı takımımız bu sıkıntıyı uzun bir dönem yaşamak zorunda kaldı. Beşiktaş kalesinde Rasim Kara, Galatasaray kalesinde Hayrettin Demirbaş ve Fenerbahçe kalesinde Engin İpekoğlu'nun ortaya çıkmalarıyla Türk Millî Takımı da bu sayede rahat bir nefes almış oldu. Futbol Federasyonu tarafından kulüplerin "kaleci antrenörü" bulundurmalarının mecbur kılınması da bu yolda ayrıca önemli etken oldu. 1990'lı yıllarda sahalarımızda birbirinden değerli ve yetenekli genç kaleciler görülmeye başladı. Özellikle büyük kulüplerin "kaliteli yabancı futbolcular"a yönelmeleri de bu dönemin ayrı bir olumlu yanı oldu. Bütün bunlara paralel olarak Türkiye Futbol Federasyonu'nun özerkliğine kavuşarak devletin katı "mevzuat" çemberinin dışına çıkması da önemli bir ferahlığa yol açtı. Futbol Federasyonu'nun malî konudan da özgürlüğe kavuşması Türk Millî Takımları'nı da etkiledi. Geniş kazanç ve yatırım imkânlarına kavuşan Futbol Federasyonu yaptığı yatırımlar ve harcamalarla da Türk futbolunun gelişmesinde önemli rol oynadı.

İLETİŞİM ARŞİVİ

Türk Milli Takımının tarihinde ilk kez bir Avrupa Şampiyonasına (İngiltere 96) katılması Türk futbolunun 1990 sonrasında kaydettiği aşamanın bir sonucuydu.

FUTBOLDA LİG VE KUPA ŞAMPİYONLARI

Türkiye Ligi		Türkiye Kupası		Cumhurbaşkanlığı Kupası	
1984-1985	Fenerbahçe	1984-1985	Galatasaray	1985	Fenerbahçe
1985-1986	Beşiktaş	1985-1986	Bursaspor	1986	Beşiktaş
1986-1987	Galatasaray	1986-1987	Gençlerbirliği	1987	Galatasaray
1987-1988	Galatasaray	1987-1988	Sakaryaspor	1988	Galatasaray
1988-1989	Fenerbahçe	1988-1989	Beşiktaş	1989	Beşiktaş
1989-1990	Beşiktaş	1989-1990	Beşiktaş	1990	Fenerbahçe
1990-1991	Beşiktaş	1990-1991	Galatasaray	1991	Galatasaray
1991-1992	Beşiktaş	1991-1992	Trabzonspor	1992	Beşiktaş
1992-1993	Galatasaray	1992-1993	Galatasaray	1993	Galatasaray
1993-1994	Galatasaray	1993-1994	Beşiktaş	1994	Beşiktaş
1994-1995	Beşiktaş	1994-1995	Trabzonspor	1995	Trabzonspor
1995-1996	Fenerbahçe	1995-1996	Galatasaray	1996	—

Futbol dünyasında belirli bir kariyeninin bulunmasına rağmen ünlü Alman hoca Sepp Piontek'in yönetimindeki Türk Millî Futbol Takımı bir türlü bekleneni vermiyordu. Buna karşın Ümit ve Olimpik millî takımlarımızın başında bulunan Fatih Terim-Rasim Kara ikilisinin elde ettikleri başarılar apaçık ortadaydı. Bu iki hoca, 1991 yılında Akdeniz Oyunları'nda final oynattıkları Olimpik Milli Takımımız'ı 1993 yılına Akdeniz Oyunları Şampiyonluğu'na götürmüşlerdi. Futbol Federasyonu, bu başarılar karşısında A Milli takımımızın başına bu iki eski milli futbolcuyu getirmek gibi cesur bir karar aldı. Fatih Terim, Rasim Kara ikilisi Türk Milli Takımı'nı önemli bir reforma tâbi tuttular. Fatih Terim, Teknik Direktör olarak büyük bir sorumluluk üstlenerek Olimpik ve Ümit Milli Takımımızın bir çok genç futbolcusunu A Millî Takım kadrosuna aldı. Rüştü'ler, Hakan'lar, Abdullah'lar, Bülent'ler, Arifler, Ogün'ler bunların arasındaydı. Yeni bir dinamizmin hâkim olduğu Türk Millî Futbol Takımı başarıdan başarıya koşmaya başladı. Ve tarihinde ilk defa Avrupa Şampiyonası finallerinde oynadı. Sepp Piontek'in döneminde oynadığı 27 maçın sadece 4'ünü kazanıp 8'inde berabere kalan ve 15'ini kaybederken attığı toplam 22 gole karşı 50 gol yiyen Türk Millî Takımı, hemen arkasında Fatih Terim döneminde oynadığı 28 maçın 16'sını kazanıp 7'sinde berabere kalıp sadece 5'ini kaybederken attığı toplam 45 gole karşı 30 gol yemişti. Bu da Türk futbolunun Millî Takım düzeyindeki reformunun matematik açıdan en belirgin başarı ifadesiydi.

Türk Millî Takımı'nın bu başarılı grafiğinin yanısıra Türk takımlarının Avrupa Kupaları'nda elde ettikleri başarılar da sevinç ve hattâ gurur verici ölçülere varmıştı. Bu arada Galatasaray'ın ilk Türk takımı olarak iki kez Avrupa Şampiyonlar Ligi'ne katılması da Türk futbolunun ayrı bir başarısıydı.

Fenerbahçe'nin 1985-1986 sezonunda Fransa şampiyonu Bordeaux'yu kendi sahasında 3-2 yendikten sonra İstanbul'da 0-0 berabere kalarak Avrupa Şampiyon Kulüpler Kupası'nda elemesi; Galatasaray'ın 1993-1994 Avrupa Şampiyon Kulüpler Kupası'nda İngiltere şampiyonu Manchester United ile 3-3 berabere kaldıktan sonra İstanbul'daki maçı da 0-0 bitirerek güçlü rakibini saf dışı bırakması; Trabzonspor'un Liverpool'den sonra Inter ve Barcelona gibi iki ünlü takımı Trabzon'da 1-0 galibiyetlerle yolcu etmesi önemli olaylardı. Kısacası Türk futbolu yeni yüzyılın kapısına yaklaştığımız bir dönemde adını Avrupa'da hatta futbol dünyasında duyurmaya başlamıştı.

Kulüplerin büyük maddî fedakârlıklar pahasına da olsa futbol dünyasının ünlü isimlerine yönelmeleri de Türk futbolunun ayrı bir kazancı olmuştu. Transfer olunan güçlü ve ünlü isimler yalnız formalarını giydikleri kulüplerin takımlarına yararlı olmakla kalmayıp birlikte oynadıkları Türk takım arkadaşlarına da olumlu örnek teşkil etmişlerdi. Schumacher, Six, Pfaff, Abramczyk, Kosecki, Rotariu, Ferdinand, Götz ve Högh bu konuda akla ilk gelen örnekler olmaktadır. 1990'lı yılların ortalarında Avrupa kulüplerinde olduğu gibi Türk kulüplerinde de Afrika kökenli siyahî futbolculara yönelme görüldü. Uche, Okacha, Amokachi, Kona, Mususi, Kompela, Mosheo bunların arasında baş sıraları almaktadırlar. 1996 Olimpiyat şampiyonu Nijerya takımının en gözde üç futbolcusundan Uche ile Okacha'nın Fenerbahçe'de Amokachi'nin de Beşiktaş'ta oynamaları da bu konuda dikkat çekici bir örnektir.

Kulüplerin yabancı antrenör konusunda da bu dönemde önemle durdukları görülmektedir. Jupp Derwall, Parreira, Piontek, Venglos, Urbain, Osieck, Hollmann, Feldkampf, Da-

80'lerin futbolu

CAN KOZANOĞLU

80'li yıllar, Türk futbolunun geleneksel sorunlarını en vahim biçimde yaşadığı bir dönem oldu. Ancak, ilginçtir, aynı dönemde hatırı sayılır bir atılımın da eşiğine doğru yol alınıyordu. Futbola politikacı müdahaleleri had safhaya ulaşır, lig statülerinden devlet-kulüp ilişkilerine birçok şey oy hesaplarına göre ayarlanırken, hem futbolcu yetiştirmeye yönelik hem tesisleşmeye yönelik altyapı yatırımları da hızla yaygınlaşıyordu.

90'ların başlarında, UEFA ve FIFA'nın dünya futbolunu merkezî denetim altına alma çabaları, Türk futboluna devlet-politikacı müdahalelerini sıfırlamasa da asgari düzeye indirecek, böylece futboldaki atılımın önü açılmış olacaktı. Üstelik, elde 80'lerden kalma bir miras vardı. Yeni tesislerle, altyapıdan gelen genç oyuncular ya da Avrupa'da büyümüş "ikinci kuşak" çocuklarıyla beslenen bir mirastı bu. Futbolun toplumsal önemine paralel olarak bu spora ayrılan kaynaklar artıyor, artık yabancı oyuncu kontenjanları daha kaliteli isimler için kullanılıyordu. Üç puan uygulaması lig maçlarına hareket getirmiş, "bir puana yatma" anlayışı eski yaygınlığını kaybetmişti ve tüm bunlar, Türk futbolunun gelişimine katkıda bulunuyordu. Ancak asıl önemli etken, zihniyet değişikliğiydi. Türk takımları uluslararası karşılaşmalara daha cesur, daha sakin, özgüvene daha geniş alan bırakan bir düşünce yapısıyla çıkıyorlardı ve bu değişim, teknik gelişmeyle, oyuncuların göreceli profesyonelleşmeleriyle birleşince, eskiye kıyasla hayli başarılı sonuçlar alınıyordu. Galatasaray ve Trabzonspor'un Avrupa Kupaları'ndaki seri başarıları, millî takımın 1996 Avrupa Şampiyonası finallerine kalması, bu sürecin göstergeleriydi. Bir Türk takımının Avrupa'da tur atlaması hâlâ önemliydi, hatta eskisinden de önemliydi ama geçmiş yıllara göre çok daha olağan karşılanıyordu.

Tüm bunlar, Türk futbolunun 80'lerden 90'ların ortasına çok başarılı bir dönem geçirdiği anlamına mı geliyor? Başarı göreceli bir şey: Türk futbolu, geçmiş dönemlerle kıyaslandığında hayli başarılıydı. Futbola ayrılan kaynaklar, futbola verilen destek, futbolun toplumsal önemi gibi veriler hesaba katıldığında ise, galiba, ne o kadar başarılıydı ne o kadar başarısız...

İLETİŞİM ARŞİVİ

Türk takımlarının Avrupa'da kazanmaya başladığı başarılar daha önce pek rastlanmayan bir tarzla "havaya ateş açarak" kutlanmaya başlandı. Birçok "kaza ölümü"ne rastlanan kutlamalardaki ölümler bir süre sonra "Cinayet" haline geldi.

um, Gordon Milne gibi futbol dünyasının önemli teknik adamlarının da yalnız kulüp takımlarımıza değil, Türk futboluna da önemli katkılarının olduğu muhakkaktır.

Basketbol

Yeni yüzyıla doğru Türk sporunda en başarılı dallardan biri basketboldur. Özellikle kulüp takımları kurdukları güçlü kadrolarla Avrupa'da söz sahibi duruma gelmişlerdir. Gerçi bu büyük başarılar millî takımımızın düzeyine pek yansıyamamış da olsa yine Türk basketbolu adına sevindirici ve ilerisi için umud vericidir.

1985'ten bu yana Türk basketbolu yurt sathında büyük bir yayılma göstermiş bulunmaktadır. Yurdun en ücra köşelerine kadar bu spor dalının yayılmış olması basketbolumuz bakımından sevindirici bir gerçektir. İlkokullar, ortaokullar, liseler ve üniversiteler seviyesindeki Türkiye şampiyonaları da yine bu dönemin ayrıca dikkat çeken bir yanıdır. İlkokullar düzeyinde Siirt İlkokulu takımı Türkiye şampiyonu olmuş, Gümüşhane takımı ortaokullarda aynı başarıya ulaşmıştır.

Son yıllarda müessese kulüplerinin "reklam" amacıyla da olsa basketbola büyük yatırımlar yapmaları ve bunun semeresini almaları da son dönemin bir başka ilginç yanıdır. Türkiye'de basketol spor kulüplerinin elinde doğup büyümüştür. Bugün ise müessese kulüpleri basketbola egemen durumdadırlar. Yurt dışından getirilen üstün klastaki basketbolcular oynadıkları takımları yalnız yurt içi maçlarda başarıya götürmekle kalmayıp uluslararası alanda da ulaşılan zaferlerde pay sahibi olmaktadırlar. Efes Pilsen, Ülker, Tofaş, Meysu, PTT gibi müessese takımları bugün Türk basketbolunun önde gelen ekipleri arasındadır.

Efes Pilsen ilk kez 1993 yılında

Avrupa Şampiyon Kulüpler Kupası'nda adını basketbol dünyasına duyurmuş; 1993-1994'de yarıfinale kadar çıkmış ve nihayet 1995-1996 sezonunda Koraç Kupası'nı kazanarak Türk basketbolunun uluslararası alandaki en büyük başarısına imzasını koymuştur.

Bayan basketbolunda da Galatasaray, müesseselerin bayan basketboluna fazla iltifat etmemelerinin de etkisiyle Türk basketbolunun en güçlü bayan takımına sahip olmuş; yurtiçindeki büyük şampiyonluklara ambargosunu koyduğu gibi Avrupa Bayan Şampiyon Kulüpler kupası maçlarında da aldığı başarılı sonuçlarla dikkatleri çekmiş bulunmaktadır.

Fenerbahçe, Ülkerspor, Tofaş gibi takımlar da Avrupa Kupalarında elde ettikleri başarılarla Türk basketbolunun yüzünü güldürmüşlerdir.

Millî Takımlar düzeyindeki başarılarımız da vardır bu son dönemin içinde. 1987 yılında Lazkiye'de yapılan Akdeniz Oyunları'nda erkeklerde Akdeniz Oyunları Şampiyonluğu'nu, bayanlarda ise Akdeniz Oyunları'nın ikinciliğini elde etmemiz bu dönemin millî takımlar düzeyindeki en büyük başarısını teşkil etmektedir. 1992 yılında Türk Millî Basketbol Takımı'nın tam 12 yıllık bir aradan sonra tekrar Avrupa Şampiyonası finallerine katılması da dönemin bir başka sevindirici olayı olmaktadır. 1983 yı-

Futbolda "teknik" gelişmeler

ÖMER ÜRÜNDÜL

Futboldaki "teknik gelişme" alanında 80'lere gidilirken önemli aşamalardan biri 1974 Dünya Kupası'nda Hollanda'nın teknik kapasitenin yanında, yüksek fizik kondisyona ve etkili tam saha prese dayalı yeni bir oyun modelini sahneye çıkartması oldu. Başarı için artık dünya futbolunun mutlaka Hollanda modeline uyum gösterme mecburiyeti doğmuştu. Avrupa takımları uyum sürecinde çabuk davranırlarken, Güney Amerika'da Arjantin haricindekiler sıkıntıya düştüler. Özellikle Brezilya gibi yıldızlar topluluğu kendisini 20 yıl süreceği o anda kimsenin aklına gelmeyen bir başarı suskunluğunun içinde buluverdi. Fizik kondisyonu yüksek takımların kısa sürede çoğalmasıyla tam saha pres imajı yerini daha kontrollü bir oyun anlayışına bıraktı. Çünkü kendi alanında genişlik bırakan takımlar, sprinter oyuncuların boş depar kulvarlarını ani çıkışlarla değerlendirmeleriyle çok kolay gol yemeye başladılar. Bu durumda İtalyan modeli en etkili çağdaş sistem oldu. Ana strateji öncelikle savunma güvencesiydi. İlerde top kaybettikten sonra ilk hücum preste başarı sağlanamazsa geriye çabuk dönerek onsekiz önünde orta saha - defans bütünleşmesiyle rakibe alan daraltan bir savunma kurgusu en sağlam yol oldu. İşte son on senede İtalyan takımlarının Avrupa Kupaları'ndaki sürekli başarıları bu oyun anlayışından kaynaklandı.

Brezilya 1994'e kadar her yolu denediyse de başarıyı bulamadı. En sonunda Teknik Direktör Parreira teknik kapasiteyi İtalyan modeliyle birleştirip günümüz futboluna uygun stratejiyi benimseyince, Brezilya Dünya Kupası'nın sahibi oldu.

1974'lerden sonra Türkiye'nin işi çok daha zorlaştı. Ülkemizde yüksek fizik güce erişebilmek için şartlar hiç elverişli değildi. Altyapı ve tesis eksikliği üst düzeydeydi. Futbolcularımızın küçük yaşta gidecekleri futbol okulları yoktu. Beslenme ortamları yetersizdi. Bu durumda doğal olarak uluslararası temaslarda rakiplerin yüksek temposu ve presi karşısında tekniğimizi kullanabilecek saha içi ortamı bulamadık. Sadece seyrek günlük başarılarla avunmaya çalıştık.

1988'den itibaren Türkiye eksiklerini gidermeye başladı. Tesis açısından ilerleme kaydettik. Koşmadan, mücadele etmeden başarılı olamayacağımızı anladık. Yeni yapılanma sürecinde 1990 Dünya Kupası'na katılma şansını talihsiz bir İzlanda yenilgisiyle kaçırdık. Sonra süratle kondisyon sorunumuzu çözerek kısa sürede rakiplerimizle baş başa yakın duruma geldik, Galatasaray ve Trabzonspor'un Avrupa Kupaları'ndaki başarılarıyla bu süreçte önemliydi. Ve sonunda 42 yıllık özleme son verip, 1996 Avrupa Şampiyonası'na katılma hakkını kazandık. Türk futbolunun şu andaki en büyük eksiği oyun içinde yaptığı stratejik hatalar. Bu hataların en aza indirilmesi halinde Türk futbolu için "başarı" hiç de zor değil.

İLETİŞİM ARŞİVİ

80'lerin ortalarından itibaren kulüp takımlarının, 95'lerde ise milli takımın kazandığı başarılar futbolseverleri hayli "sevindirdi".

ABC ARŞİVİ

Efes Pilsen'in 1996 yılında Koraç Kupası'nın kazanması 80'lerin sonlarından itibaren müthiş bir çıkış gösteren takımın en önemli başarısıydı.

lında T.E.D. Ankara Koleji Bayan Takımının Dünya Liseler şampiyonasında ikinciliği kazanması, 1985 yılında da Galatasaray Lisesi takımının aynı başarıyı tekrarlaması dönemin diğer sevindirici olayları olmaktadır.

1986 ve 1992 yıllarında Genç Millî Takımımızın Balkan Gençler Şampiyonluklarını kazanmaları; 1985 ve 1989 yıllarında Genç takımımızın Balkan ikincisi olması da dönemin diğer başarıları arasında yeralmaktadır.

Türk millî basketbol takımları bugün Büyükler, Ümitler, Gençler ve Yıldızlar düzeylerinde çalışmalarını sürdürmektedirler.

Kulüp sayısının 1985 yılında 1454 iken bugun 2900'a; Lisansiye basketbolcu sayısının 1985'te 56.028 iken bugün 134.500'ü geçmesi, basketbol hakemi sayısının 2550'den 2798'e; basketbol antrenörü sayısının da 1054'ten 2500'e yükselmesi basketbol sporunun yurt sathında gördüğü büyük ilginin bir başka ifadesi olmaktadır.

Halter

1986 yılı Aralık ayında Avustralya'da cereyan eden bir olay Türk halter sporunda önemli bir dönüm noktası teşkil etti. Bir Bulgaristan Türkü olan Dünya Şampiyonu ve Dünya Rekortmeni Halterci Naim Süleymanoğlu, Bulgasirtan Millî Takımı'yla gittiği Avustralya'da üç altın madalya kazandığı Dünya Halter Şampiyonası'nda, 7 Arallık 1986 Gecesi Motel California'da verilen şampiyona resepsiyonu sırasında lavaboya gitmek bahanesiyle masadan kalkınış ve bir daha ortada görülmemişti. Bulgar yöneticiler, "Şampiyon haltercimiz kaçırıldı!" açıklamasını yapmışlar, ancak Melbourn polisinin bütün aramalarına rağmen Naum Shalamanov adını verdikleri Naim Süleymanoğlu'nun izine rastlanamamıştı. 10 Aralık 1986 günü Melbourn polisine başvuran genç halterci, kaçırılmayıp kendi arzusuyla kaçtığını ve anavatanı olan Türkiye'ye iltica etmek istediğini bildirmişti. Genç halterci, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin büyük baskı altında olduklarını; isim değiştirme operasyonu sırasında Bulgar adı almak istemeyen 80 Türkün öldürüldüğünü, kendi adının da Naum Shalamanov olarak değiştirildiğini yazmıştı. Bu olay, Dünya Halter rekorları listesinde de açıkça görülü-

BASKETBOLDA LİG VE KUPA ŞAMPİYONLARI

Deplasmanlı Lig (Erkekler)		Deplasmanlı Lig (Bayanlar)		Cumhurbaşkanlığı Kupası	
1984-1985	Galatasaray	1984-1985	Beşiktaş	1985	Galatasaray
1985-1986	Galatasaray	1985-1986	M.T.A.	1986	Efes Pilsen
1986-1987	Karşıyaka	1986-1987	M.T.A.	1987	Karşıyaka
1987-1988	Eczacıbaşı	1987-1988	Galatasaray	1988	Eczacıbaşı
1988-1989	Eczacıbaşı	1988-1989	İ.Ü.S.B.K.	1989	Çukurova San.
1989-1990	Galatasaray	1989-1990	Galatasaray	1990	Fenerbahçe
1990-1991	Fenerbahçe	1990-1991	Galatasaray	1991	Fenerbahçe
1991-1992	Efes Pilsen	1991-1992	Galatasaray	1992	Efes Pilsen
1992-1993	Efes Pilsen	1992-1993	Galatasaray	1993	Efes Pilsen
1993-1994	Efes Pilsen	1993-1994	Galatasaray	1994	Fenerbahçe
1994-1995	Ülkerspor	1994-1995	Galatasaray	1995	Ülkerspor
1995-1996	Efes Pilsen	1995-1996	Galatasaray	1996	Efes Pilsen

yordu. 1984 ve 1985 yıllarında resmî rekor listelerinde Naim Suleimanov olarak geçen adı 1986 rekor listelerinde Naum Shalamanov olarak yeralıyordu. Naim'in Bulgaristan'da Türklere karşı girişilen ağır baskılarla ilgili açıklamaları da dünya basınında yeralmıştı. Melbourn Polis Müdürlüğü binasından Avustralya'daki Türklerin refakatinde ayrılan Naim Süleymanoğlu Türkiye Büyükelçiliği'ne sığınmıştı. Oradan iki görevlinin koruması altında ayrılıp Londra'ya giden şampiyon ve rekortmen halterci, Türkiye Başbakanı Turgut Özal'ın yolladığı özel uçağıyla 13 Aralık 1986 günü Türkiye'ye gelmiş ve büyük törenler ve sevgi gösterileriyle karşılanmıştı.

İLETİŞİM ARŞİVİ

"Dünya çapındaki halterci" Naim Süleymanoğlu'nun ailesinin Bulgaristan'dan getirilmesi ve uluslararası müsabakalara katılması için Bulgaristan'ın "ikna edilmesi"nde dönemin Başbakanı Turgut Özal hep "ön plandaydı".

Naim Süleymanoğlu, Bulgasirtan'da çok geniş imkânlarla çalışarak o günkü düzeyine gelmişti. Aynı çalışma imkânını Türkiye'de bulup bulamayacağı münakaşa konusuydu. Nitekim Bulgarlar yaptıkları açıklamalarda onun halter hayatının artık sona erdiğini açıkça iddia ediyorlardı. Oysa Naim için bütün imkânlar seferber edilerek Ankara'da, Bulgaristan'daki şartları asla aratmayacak bir çalışma ortamı hazırlanmıştı. Bu aynı zamanda Türkiye'de halter sporuna yapılan en büyük yatırım da oluyordu.

Uluslararası Halter Federasyonu IWF'nin kurallarına göre; iltica eden bir halterci, iltica ettiği ülke adına bir yıl süreyle yarışmalara katılamazdı. Bu kurallar Naim için de geçerliydi. Bu nedenle ünlü halterci bir yıl boyunca sadece Türkiye'de yapılan karşılaşmalara katılabildi. Katıldığı bu yarışmalarda üstün performanslar sergiledi, peşpeşe Türkiye rekorları kırdı. Ve bir yıl sonunda Türkiye Halter Federasyonu tarafından 18-20 Aralık 1987 günleri arasında Antalya'da düzenlenen "Uluslararası Halter Turnuvası"nda ilk kez Ay-Yıldızlı mayo altında podyumlara çıktı. Bu turnuva aslında halter dünyasının Naim hakkındaki merakını gidermek amacına yönelikti. Nitekim Uluslararası Halter Federasyonu (IWF) Başkanı Gottfried Schödl de sırf bu merak ve amaçla özel olarak Antalya'ya gelmişti, Naim Süleymanoğlu, Ay-yıldızlı mayo altında katıldığı bu ilk yarışmada koparma'da 150, silkme'de 188.5 ve totelde 337.5 kiloluk dereceleriyle üç altın madalya kazanırken dört de yeni Dünya Rekoru kırmıştı. Ancak bu rekorlar, uluslararası kuralların gerektirdiği doping kontrolünü yapacak bir merkez Antalya'da hazırlanmamış olduğundan dünya rekoru olarak tescil edilememişti. Ancak Bulgarlar bu kez başka iddialarla ortalığı bulandırmaya başlamışlardı. Naim'in yerine ortaya çıkardıkları Stefan Tapurov'u asla geçemeyeceğini idda etmekteydiler.

24-30 Nisan 1988 günleri arasında İrlanda'nın Cardiff kendinde yapılan Avrupa Halter Şampiyonası'nda Naim Süleymanoğlu 60 kiloda ilk büyük sınavına çıktı. Sikletinde Rosenberg (D.Almanya), Serkisyan (Sovyetler Birliği), Sideropulos (Yunanistan), Munoz (İspanya), Czanke (Romanya) ve bu siklette Dünya Şampiyonu sıfatını da elinde bulunduran Bulgar Stefan Tapurov gibi halter dünyasının en seçkin isimleri bulunuyordu. Bu şampiyonada o güçlü rakipler arasında üstün bir performans sergileyen Naim Süleymanoğlu, Koparmada 150 kilo kaldırmak suretiyle elde ettiği görkemli Dünya Rekoruyla ilk altın madalyasını kazandıktan sonra Silkme'de de 180 kiloluk Dünya Rekoruyla Bulgar Tapurov'u gerisinde bırakarak ikinci altın madalyasına ulaşmıştı. Totalde de 330 kiloluk derecesi bu siklette onun üçüncü Dünya rekoru ve üçüncü altın madalyası olmuştu. Bulgarların büyük umudları Stefan Tapurov ise üç dalda da Naim'in arkasında kalmıştı. Naim'in Cardiff'teki bu büyük başarısı aynı zamanda Türkiye'de halter sporuna

karşı büyük bir ilginin uyanmasına da neden olmuştu.

Naim Süleymanoğlu'nun halter dünyasındaki yükselişi 1988 Seul Olimpiyat Oyunları'nda doruk noktaya ulaşmıştı. Ancak onun Seul Olimpiyat Oyunları'na katılabilmesi hiç de kolay olmamıştı. Uluslararası Olimpiyat Komitesi CIO'nun yönetmeliklerine göre; Naim'in Türkiye adına Seul'de yarışabilmesi için Bulgaristan'ın vize vermesi gerekiyordu. Bu konudaki kurallar son derece katı ve kesindi. Nitekim Uluslararası Halter Federasyonu Başkanı Gottfried Schödl de Türkiye Halter Federasyonu Başkanı Arif Nusret Say'a bunu açıkça belirtmişti: – Günün Beden Terbiyesi Genel Müdürü Kemal Kâmiloğlu ile Türkiye Halter Federasyonu Başkanı Arif Nusret Say birkaç kez Bulgaristan'a giderek orada ilgililerle temasta bulunmuşlar ancak onları bir türlü ikna edememişlerdi. Sonunda Uluslararası Halter Federasyonu Başkanı Schödl araya girmiş; yaptığı temaslar sonunda elde ettiği sonucu Türkiye Halter Federasyonu Başkanı'na bildirmişti. Bulgarlar, Naim için harcadıkları para (1 milyon dolar) Türkiye tarafından kendilerine ödenirse, vizeyi vereceklerdi. Bu konu günün başbakanı Turgut Özal tarafından da merak ve hassasiyetle izlenmekteydi. Bulgarların talebinde haberdar olduğunda Müsteşarına bu konunun derhal halledilmesi talimatını vermişti. Örtülü Ödenek'ten alınan 1 milyon doları Genel Müdür Kâmiloğlu ile Federasyon Başkanı Say Bulgaristan'a götürmüşler ve Naim için vizeyi almışlardı.

Çok sıkı bir çalışma döneminden sonra Seul'e giden Naim, 20 Eylül 1988 günü Olimpiyat podyumunda yalnız Türk halter tarihinin değil, Türk spor tarihinin en büyük olaylarından birini gerçekleştirmişti. Dünyanın en seçkin haltercilerinin katıldıkları 60 kiloda Koparma'ya 145 kilo ile başlayan haltercimiz, ikinci kaldırışında 150.5 kilo ile kendisine ait Dünya Rekoru'nu kırmış, üçüncü hakkında ise bu rekoru 152.5 kiloya çıkarmıştı. Silkmeye 175 kilo ile giren Naim, ikinci hakkını 188.5 kilo kaldırmak suretiyle bu dalda kendine aid bulunan Dünya Rekoru'nu kurmuş, son hakkında ise 190 kilo kaldırmak suretiyle bu rekorunu akıllara durgunluk verecek düzeye çıkarmıştı. 60 kiloluk Naim Süleymanoğlu böylece kendi ağırlığının üç katından 10 kilo daha fazla bir ağırlığı başının üzerine kaldırmıştı. Naim bu dereceleriyle Total'de de önce 303, sonra da 342.5 kiloluk Dünya Rekorlarına ulaşmıştı. 20 Eylül 1988 günü Seul'de tam 6 yeni Dünya Rekoru ve 9 olimpiyat rekoru kırmak suretiyle 60 kiloda altın madalyayı kazanan Türk halterci Naim Süleymanoğlu, dünya basınında da ön plâna çıkmıştı. Time kapağında bu genç Türk haltercisine yer vermiş ve sayfaları arasında onun hakkında övgüler dolusu yazılar yayınlamıştı. Dünya basını ve televizyonları ondan "Cep Herkülü", "Dünyanın en büyük haltercisi" gibi sıfatlarla bahsediyorlardı.

Naim'in bu büyük başarısı, Türkiye'de halter sporuna karşı duyulan büyük merakı daha da üst düzeylere çıkarmıştı.

1989 yılında Atina'da yapılan Dünya ve Avrupa Halter Şampiyonası'nda Naim, Koparma'da 145, Silkme'de 172.5 ve Total'de 317.5 kiloluk dereceleriyle hem Dünya, hem de Avrupa şampiyonluklarını kazanıp 6 altın madalya almıştı. Ancak bu yarışmalar sırasında belinden ciddî biçimde sakatlanmıştı. Bu sakatlık onu tam birbuçuk yıl podyumlardan, uzak tutacaktı.

Ancak bu şampiyona sırasında 56 kiloda koparma, silkme ve totalde Dünya ve Avrupa Şampiyonluklarını kazanan ve Sovyetler Birliği takımına 6 altın madalya hediye eden Azerî halterci Hafız Süleymanoğlu, o şampiyonluklar gecesi otelden gizlice kaçıp Türkiye Büyükelçiliğine sığınırak

ABC ARŞİVİ

Halil Mutlu Türkiye'nin başarılı bir görüntü çizdiği 1996 Atlanta Olimpiyatları'nda altın madalya kazanan haltercilerimizden.

iltica talebinde bulunmuştu. Derhal gereken işlemleri yapılan Hafız Süleymanoğlu Türkiye'ye gönderilmişti. Böylece Türk halter sporu Dünya Şampiyonu bir halterci daha kazanmıştı. Ancak ne var ki Türk halter sporu Naim gibi bir büyük yıldızını kaybetmek üzereydi. Atina'daki şampiyonada belinden sakatlanan genç halterci için hekimler "Tekrar podyumlara dönebilmesi çok zor!" diyorlardı.

O yıl için halter podyumlarında bütün umut Hafız Süleymanoğlu'na bağlanmıştı. Bu haltercimiz bir yıllık bekleme süresini tamamladığından Ay-Yıldızlı mayo altında uluslararası yarışmalara katılabilecekti. Nitekim Hafız Macaristan'da yapılan 1990 Dünya Halter Şampiyonası'na Türkiye adına katılmıştı. Koparmada 132.5 kiloluk derecesiyle Dünya Şampiyonluğunu kazanan haltercimiz Silkme'de yeni bir şampiyonluğa giderken büyük bir şanssızlık sonucu omuzu kırılmıştı. Derhal Türkiye'ye gönderilen Hafız, Ankara'da ameliyet edilmiş ve kırılan omuzuna platin çiviler çıkılmıştı.

Naim hırs ve azim dolu bir çabadan sonra tekrar podyumlara dönmüştü. 1991 yılında Atina'da yapılan Akdeniz Oyunları'nda 60 kiloda Koparma'da 125 Silkme'de 160 ve Total'de 285 kiloluk dereceleriyle üç altın madalya kazanmıştı. Halil Muştu 3 altın, Fedail Güler 2 altın 1 gümüş, Ayhan Aksu 2 altın 1 gümüş, Muharrem Süleymanoğlu 1 altın, 1 gümüş, 1 bronz, Talat Ünlü 1 gümüş 1 bronz madalya kazanmışlardı. Ali Eroğlu ve Sunay Bulut da şampiyonluklar kazanmışlardı Atina Akdeniz Oyunları'nda. Bu iki haltercimizin doping kontrolünde idrarlarında bolizan maddesine rastlanması onların kazandıkları madalyaların ellerinden alınmaları ve cezalandırılmalarıyla sonuçlanmıştı. Bu olayla, Türk halteri bir de şaibe altında kalmıştı. Çinliler, Sovyetler ve Bulgarlar bunu fırsat bilip Naim Süleymanoğlu'nun da doping kullanmış olacağını iddia etmeye başladılar. Bu olay ayrıca Türkiye Halter Federasyonu Başkanı Arif Nusret Say gibi değerli bir yöneticinin de görevden uzaklaştırılmasına neden olmuştu. Say'ın görevden ayrılması da Türk halter sporu için ayrı bir kayıptı.

Herşeye rağmen Türk halter sporu 1991 yılı içinde daha başka başarılar da elde etmişti. Büyükler Dünya Halter Şampiyonası'nda Naim Süleymanoğlu'nun kazandığı üç altın madalyaya Mücahit Yağcı bir gümüş iki bronz madalya eklemişti. Polonya'da yapılan Avrupa Şampiyonası'nda Halli Mutlu üç bronz, Hafız Süleymanoğlu bir altın iki gümüş, Ergün Batmaz bir bronz, Sunay Bulut bir gümüş, bir bronz, Ali Eroğlu üç bronz madalya kazanmışlardı. Balkan Halter Şampiyonası'nda ise Muharrem Süleymanoğlu, Erdinç Aslan, Tamer Güneş, Talât Ünlü, Bahtiyar Güçlü, Şahin Menge, Halil Mutlu, Ertan Akar, Mücahit Yağcı ve Tamer Dönmez toplam olarak 4 altın, 10 gümüş, 10 da bronz madalya kazanmışlardı. Dünya Gençler Şampiyonası'nda da Fedail Güler altın, Halil Mutlu bronz madalya kazanan haltercilerimiz olmuşlardı.

1992'de Barcelona'da yapılan Olimpiyat Oyunları'nda Naim Süleymanoğlu Koparma'da 142.5, Silkme'de 177.5 ve Total'de 320 kiloluk dereceleriyle geçilmezliğini bir kez daha kanıtlayan başarılı spor yaşamının ikinci altın Olimpiyat Madalyası'nı kazanmıştı. Ne yazık ki Olimpiyat Oyunları'nda Dünya ve Avrupa Şampiyonaları'ndaki gibi Koparma, Silkme ve Total'de ayrı ayrı madalyalar verilmiyor, sadece Total puanı geçirli oluyordu...

Yine aynı yılın içinde Dünya Gençler Şampiyonası'nda 1 altın 2 gümüş; Büyükler Avrupa Şampiyonası'nda Halil Mutlu 1 gümüş 2 bronz, Erdinç Aslan üç gümüş; Avrupa Gençler Şampiyonası'nda Halil Mutlu. Mücahit Yağcı ve Fedail Güler üçer altın, Ertan Akar ile Dursun Sevinç birer bronz madalya kazandılar.

Türk haltercileri bu dönemde gençler kategorisinde de varlıklarını kanıtlamaya başlamışlardı. 1993 yılında yıldızlar kategorisinde de Türk haltercileri uluslararası podyumlarda boy göstermeye başladılar. O yıl Macaristan'da yapılan Avrupa Yıldızlar Halter Şampiyanası'nda 16-18 yaşları arasındaki Türk haltercilerinin 6 altın, 3 gümüş madalya kazanmış olmaları da Türk halter sporunda önemli ve gelecek için büyük umudlar veren bir olaydı.

Türk haltercileri yine 1993 yılı içinde uluslararası podyumlardaki başarılarını sürdürdüler. Dünya Halter şampiyonası'nda Naim Süleymanoğlu 3 altın, Halil Mutlu 3 gümüş, Hafız Süleymanoğlu ile Ergün Batmaz 2'şer gümüş madalya kazandılar. Avrupa Gençler Şampiyonası'nda Hafız Süleymanoğlu 3 gümüş, Sunay Bulut 1 gümüş, Ergün Batmaz da 1 bronz madalyanın sahibi oldular. Yine aynı yıl Barcelona'da yapılan Akdeniz Oyunları'nda da Türk haltercileri büyük varlık gösterdiler. Halil Mutlu, Sunay Bulut ve Hüseyin Akkaya 3'er altın madalya; Hafız Süleymanoğlu 2 altın 1 gümüş, Fedail Güler 2 altın 1 gümüş, Mücahit Yağcı 1 altın 2 gümüş, Erdinç Aslan 3 gümüş, Ayhan Aksu 1 bronz madalya kazanına başarısını gösterdiler.

1994 yılında İstanbul'da yapılan Dünya Halter Şampiyonası Türk halter sporunda önemli bir olaydı. Dünyanın en seçkin haltercileri Abdi İpekçi Spor Salonu'nda yarıştılar. Bu şampiyonada Türk haltercileri önemli başarılar gösterdiler. Naim Süley-

manoğlu ve Halil Mutlu üçer altın madalya, Fedail Güler 2 altın 1 gümüş madalya; Hafız Süleymanoğlu 3 gümüş, Sunay Bulut 1 gümüş 1 bronz, Derya Açıkgöz 3 bronz ve Ergün Batmaz 1 bronz madalya kazandılar. Türkiye ekip hâlinde Dünya Halter Şampiyonluğu'nu kazandı ki bu da çok önemli bir olaydı. Endonezya'da yapılan Dünya Gençler Halter Şampiyonası'nda Halil Mutlu 3 altın, Sezgin Güçlü 2 bronz ve Yasin Aslan 1 bronz madalyanın sahibi oldu. Çek Cumhuriyeti'nde organize edilen Avrupa Halter Şampiyonası'nda ise Naim Süleymanoğlu 3 altın, Halil Mutlu 2 altın 1 gümüş, Hafız Süleymanoğlu 1 gümüş, Fedail Güler 3 bronz, Ergün Batmaz 1 bronz madalya kazandılar. Bu yılın (1994) Türk halter sporu bakımından bir başka önemli olayı da Slovakya'da yapılan Avrupa Yıldızlar ve Yıldız Bayanlar, İtalya'da yapılan Avrupa Gençler ve Genç Bayanlar şampiyonalarında ilk kez halterci Türk kızlarının podyumlarda görülmeleri oldu. Yıldız Bayanlar'da Aysel Özgür 2 altın, 1 gümüş; Esma Can da 1 altın 2 bronz madalya ile halter sporunda şeref kürsüsüne çıkan ilk Türk kızları oldular.

1995 yılında Polonya'da yapılan Avrupa Halter Şampiyonası'nda Halil Mutlu 2 altın 1 gümüş, Hafız Süleymanoğlu 2 altın 1 bronz, Fedail Güler 3 altın, Naim Süleymanoğlu 1 altın 2 gümüş, Erdinç Aslan 1 gümüş, Sunay Bulut 1 bronz, Dursun Sevinç 1 bronz madalya kazandılar. Çin'de yapılan Dünya Halter Şampiyonası'nda ise Naim Süleymanoğlu 3 altın, Halil Mutlu 1 altın 2 gümüş, Fedail Güler de 1 altın 1 gümüş 1 bronz madalya kazandılar. Ayrıca Avrupa Gençler Şampiyonası'nda Türk haltercileri 5 altın, 2 gümüş, 4 bronz madalya; Avrupa Yıldızlar Şampiyonası'nda da 4 altın 7 gümüş 5 bronz madalya kazanına başarısını gösterdiler.

1996 yılında Atlanta'da yapılan Olimpiyat Oyunları'nda Naim Süleymanoğlu 1988 Seul ve 1992 Barcelona'dan sonra üçüncü kez sikletinde Olimpiyat Şampiyonluğunu kazanmak suretiyle Olimpiyat Oyunları'nın

Fair Play

CEM ATABEYOĞLU

İçinde bulunduğumuz yüzyılın son 15 yılında spor dünyasında ön plana gelen ve Uluslararası Olimpiyat Komitesi tarafından da önemle benimsenen ve sporda centilmenliğe dayanan "Fair Play" konusu Türk sporunda da ön plana çıktı. Türkiye Millî Olimpiyat Komitesi bu konuda 1981 yılında bünyesi içinde başlattığı "Fair Play" konusunda Türk sporunda sportmenlik konusu üzerinde ilk araştırmalarını yapmıştı. Bunun sonucu olarak 1982 yılında ortaya koyduğu ilk "Fair Play Ödülü"ne de 15 yaşındaki yelkenci Varol Hepaguşlar'ı layık görmüştü. Hem sağır, hem dilsiz olan Hepaguşlar, yarışma sırasında yanlış yola sapan Yunanlı rakibini ikaz ederek kendisine doğru rotayı gösterdiği için bu ödüle layık bulunmuştu. Bu "Fair Play" konusunda Türk sporunda atılan ilk adımdı. 1983 yılında Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi'nin Fair Play Komisyonu, Konya Mahallî 1. ligi futbol takımlarından Derbentspor'un kalecisi İsmet Karababa'yı "Fair Play Ödülü"ne layık gördüğü gibi adını Uluslararası Fair Play Komitesi'ne de bildirmişti. Kaleci İsmet Karababa, takımının maçı kaybetmesini göze alarak gol kararında tereddüte düşen maçın hakemine, topun kale çizgisini geçtiğini bizzat söylemişti. Bu golle Derbentspor takımı yalnız maçı kaybetmekle kaymamış, bu yenilgisiyle küme de düşmüştü. Uluslararası Komite Avrupa'nın dört yanından gelen aday tekliflerini incelemiş ve sonunda Türk futbolcu İsmet Karababa'yı 1983 Fair Play Trophy'ye layık bulmuştu. Genç Türk futbolcusunun ödülü, Paris'te yapılan bir törenle verilmişti.

1984 yılında Akdeniz Bisiklet Turu'nda, kendisi hastalanınca bisikletini vitesi arızalanan Yunanlı rakibine veren Konyalı bisikletçi Ömer Ali Erikçi, 1988 yılında lig sezonu boyunca hiçbir futbolcusu kırmızı ve sarı kart görmeyen Konyaspor genç takımı, 1990 yılında hakemleri kendi lehine yanılgıdan kurtaran atıcı Dr. Alp Kızılsu, 1991 yılında da kendisinin değil de rakibinin birinci olduğunu söyleyerek hakemlerin kararına itiraz ederek gerçeği ortaya çıkaran yüzücü Ekrem Çevik millî "Fair Play Ödülü"nü kazandıkları gibi Uluslararası Fair Play Komitesi tarafından tebrik mektubuyla ödüllendirildiler.

1993 yılında Tozaklıspor takımının santrforu Nail Atlı, şutunu kurtarırken kolu kırılan rakip kaleciyi takımını sahada 10 kişiyle bırakmak pahasına kucağına alıp ambulansa kadar taşıdığı için; 1994 yılında da seyircilerin büyük taşkınlığı karşısında maçın hakemini kendini siper ederek sahadan kaçırırcasına çıkaran Samsunspor futbol takımı kaptanı Ercan Kol da Fair Play Komitesi tarafından şeref diplomasıyla ödüllendirildiler.

tam 100 yıllık tarihinde hiçbir halterciye nasib olmayan bir büyük başarıya ulaşmıştı.

Güreş

Türk güreşinin geçirdiği uzun durgunluk dönemi 1980'li yılların ikinci yarısında canlanmaya başladı. 1985 Avrupa Greko-romen Şampiyonası'nda Fevzi Şeker'in gümüş, Hayri Sezgin ile Reşit Karabacak'ın bronz madalya kazanmaları ve genel sıralamada Türk ekibinin dördüncü sırayı alması da bu hareketin başlangıcı sayılabilirdi. Öte yandan Yıldızlar ve Gençler kategorilerinde yapılan yatırımlar da ilk ürünlerini vermeye başlamıştı. Dünya Gençler Greko-romen Şampiyonası'nda Fuad Yılmaz'ın bronz madalya kazanmasının yanısıra Balkan Gençler Şampiyonası'nda da 5'i Greko-romen'de, 3'ü Serbest Güreş'te 8 altın, 5'i Serbest'te 7 gümüş ve 5'i Greko-romen'de 6 bronz madalya kazanmamız da bunu gösteriyordu. Genç Türk güreşçilerinin uluslararası alandaki başarıları 1986 yılında da sürdü. Avrupa Yıldızlar Şampiyonası'nda güreşçilerimiz 5'i Greko-romen'de olmak üzere 8 altın, 5'i Serbest'te 7 gümüş ve 5'i Greko-romen'de 6 bronz madalya almak üzere gelecek için duyulan umutları arttırmışlardı. 1987 yılında da yükseliş sürmüştü. Finlandiya'da yapılan Avrupa Serbest ve Bulgaristan'da yapılan Avrupa Greko-romen şampiyonalarında üç güreşçimiz; Aslan Seyhanlı, Fevzi Şeker ve Reşit Karabacak Türk güreşine 6 bronz madalya getirdiler. Aynı yıl Lazkiye'de yapılan Akdeniz Oyunları'nda, Greko-romen'de Mustafa Suzan gümüş, Muammer Özturu, Serhat Karadağ ve Sümer Koçak bronz madalya kazanırlarken Serbest Güreş'te ise. Aslan Seyhanlı, Fevzi Şeker, Necmi Gençalp, Reşit Karabacak, Ayhan Taşkın ve Hayri Sezgin'in getirdikleri 6 altın

İLETİŞİM ARŞİVİ

Mahmut Demir, 1996 Atlanta Olimpiyatları'nda güreşte Hamza Yerlikaya ile birlikte altın madalya kazanarak önemli bir başarıya imzasını attı.

madalyaya Cemal Kaygusuz bir gümüş; Mustafa Öcal ile Ahmet Ak da iki bronz madalya eklediler. Ömer Aslan da Balkan Gençler Şampiyonası'ndan Türk güreşine bir altın madalya getirdi.

1988 yılında Seul'de yapılan Olimpiyat Oyunları'nda Necmi Gençalp altın madalyayı şanssızlık eseri elinden kaçırmasının tesellisini gümüş madalya ile bulmaya çalıştı. Bu arada Ahmet Ak ile Mehmet Türkkaya da Avrupa Greko-romen Şampiyonası'ndan Türk güreşine 2 gümüş madalya kazandırdılar. Öte yandan Avrupa Ümitler Şampiyonası'ndan 3 gümüş, 1 de bronz madalya sahibi olan Türk güreşi Yıldızlar Avrupa Şampiyonası'nda da 6'sı Greko-romen, 2'si Serbest'te 8 altın, 4'ü Serbest'te 7 gümüş ve her iki siklette birerden 2 de gümüş madalya kazanmak suretiyle yarınlarına olan güvenini sürdürdü.

1989 yılında Remzi Öztürk'ün Dünya Greko-romen Güreş Şampiyonası'ndan gümüş madalya ile dönmesinin yanısıra Ankara'da yapılan Avrupa Gençler ve Kadetler şampiyonalarında Türk güreşçileri 1 altın, 6 gümüş ve 3 bronz madalya kazandılar. O yıl Ahmet Ak'ın Avrupa şampiyonluğunu kazanması da Türk güreşinin ayrı bir sevinç vesilesi oldu.

1990'lı yıllar Türk güreşinde yeni bir hamle dönemi oldu. Yeniden yapılanmaya gidilmesi, eğitime ağırlık verilmesi ve altyapılara daha büyük önemle eğilinmesinin yanısıra yurt dışından getirtilen yabancı antrenörler özellikle Greko-romen stilinde büyük bir canlanmaya yol açtı. 1990 yılını Fevzi Şeker'in Avrupa Şampiyonluğu'nu kazanmasının yanısıra Sabahattin Öztürk, Kenan Şimşek ve Mehmet Demir'in Avrupa üçüncülüklerini elde etmeleriyle kapatan Türk güreşi, 1991 yılında Mehmet Akif Pirim'in Dünya Greko-romen Şampiyonası'ndan aldığı gümüş madalyanın yanısıra Yıldızlar Dünya Şampiyonası'nda 5 altın, 3 gümüş ve 2 bronz madalya kazanmanın sevincini yaşadı. Avrupa Gençler Şampiyonası'nda da gençler 5 altın, 2 gümüş, 2 bronz madalya kazandılar. Aynı sene Atina'da yapılan Akdeniz Oyunları'nda da Serbest stilde İlyas Şükrüoğlu, Ahmet Orel, Ahmet Ak, Behçet Selimoğlu, Turhan Ceylan, Sabahattin Öztürk, Kenan Şimşek, Ali Kayalı ve Mahmut Demir Greko-romen stilinde de Mehmet Akif Pirim ve Ömer Elmas'ın getirdikleri 11 altın madalyanın yanısıra İsmail Faikoğlu da 1 bronz madalya kazanmıştı.

1992 yılında Barcelona'da yapılan Olimpiyat Oyunları'nda Türk güreşçileri uzunca bir süredenberi uzak

kaldıkları Olimpiyat minderlerinden 1 altın (Mehmet Akif Pirim), iki gümüş (Hakkı Başar, Kenan Şimşek) ve bir bronz (Ali Kayalı) çıkarmayı başardılar. Avrupa Serbest Güreş Şampiyonası'nda Sabahattin Öztürk'ün altın, Remzi Musaoğlu ile Mahmut Demir'in gümüş, Ahmet Orel, İsmail Faikoğlu, Kenan Şimşek ve Ali Kayalı'nın bronz; Avrupa Greko-romen Şampiyonası'nda da Remzi Öztürk ile Erhan Balcı'nın bronz madalyaları sevindirici olaylardı. İstanbul'da yapılan Kadetler Dünya Şampiyonası'nda küçük Türk güreşçileri 5'i Greko-romen'de olmak üzere 8 altın, 3'ü Serbest'te olmak üzere 4 bronz ve Greko-romen'de de 1 gümüş madalya kazandılar. Gençler Dünya Greko-romen Şampiyonası'nda da Türk güreşçileri 1 altın, 1 gümüş, 1 bronz madalya elde ettiler.

Türk güreşi, beklenen "büyük patlama"yı 1993 yılında gerçekleştirdi. Kanada'da yapılan Dünya Serbest Güreş Şampiyonası'nda 82 kiloda Sabahattin Öztürk altın, Ali Kayalı da gümüş madalya kazanırlarken İsveç'te yapılan Dünya Greko-romen Güreş Şampiyonası'nda da 82 kilo güreşçimiz Hamza Yerlikaya altın madalyayı ele geçirmişti. Bunlar Türk güreşi bakımından önemli olaylardı. Bir yıl önce (1992) Mehmet Akif Pirim Türk güreşinin 24 yıllık Olimpiyat altın madalya hasretini giderdikten sonra Sabahattin Öztürk 23 yıllık bir aradan sonra serbest güreş minderlerinde ilk altın madalyamızı, Hamza Yerlikaya da 26 yıllık bir aradan sonra Greko-romen minderlerinden ilk altın madalyamızı getirmişlerdi. Yine aynı yıl (1993) İstanbul'da yapılan Avrupa Serbest Güreş Şampiyonası'nda 3 altın (Ahmet Orel, Remzi Musaoğlu, Mahmut Demir), 2 gümüş (İlyas Şükrüoğlu, Sabahattin Öztürk) ve 2 bronz madalya (Kenan Şimşek, Ali Kayalı) kazanan Türk Millî Güreş ekibi tam 26 yıllık bir aradan sonra tekrar Avrupa Şampiyonluğu'nu elde etmişti. Bütün bunlar Türk güreşi nam ve hesabına önemli olaylardı. Aynı yıl Avrupa Greko-romen Şampiyonası'nda da Hamza Yerlikaya gümüş, Hakkı Başar ile Mehmet Akif Pirim bronz madalya kazanmışlardı. Kadetler Dünya Şampiyonası'nda küçük Türk güreşçileri 3'ü Greko-romen'de 5 altın, Greko-romende 2 gümüş ve her iki stilde 1'er bronz madalyanın yanısıra Avrupa Gençler Şampiyonası'nda da serbest stilde 1 altın, 2 gümüş, 1 bronz; Greko-romen'de de 3 gümüş 1 bronz madalya kazanmışlardı. Yine aynı yıl Fransa'da yapılan Akdeniz Oyunları'nda da Greko-romen'de 2 altın (Hakkı Başar, Remzi Çelik), 1 gümüş (Tahir Yılmaz); Serbest stil'de ise 6 altın (Fevzi Kaynak, Mevlana Kulaç, İsmail Zurnacı, İsmail Faikoğlu, Sabahattin Öztürk), 3 bronz (Hamza Yerlikaya, Ömer Aslantaş, Fatih Özbey) madalya kazanmışlardı. Türk güreşi teknik yönden olduğu gibi idari yönden de düzgünlük arzediyordu. Federasyon Başkanı Sadettin Tartan ile birlikte Türk güreşine büyük bir disiplin de hakim olmuştu.

1994 yılında İtalya'da yayılan Avrupa Serbest Güreş Şampiyonası'nda 62 kiloda Muharrem Demireğen altın, 74 kiloda Turan Ceylan ile 130 kiloda Mahmut Demir gümüş, 100 kiloda Ali Kayalı bronz madalya kazandılar. Aynı yılın Avrupa Greko-romen Şampiyonası'nda ise 57 kiloda Şeref Eroğlu ile 74 kiloda Erol Koyuncu altın madalya kazanmışlardı. Greko-romen stilinde 2 altın madalya kazanmak 25 yıldanberi göremediğimiz bir olaydı. İstanbul'da yapılan Dünya Serbest Güreş Şampiyonası'nda 130 kiloda Mahmut Demir altın, 74 kiloda Turan Ceylan, 68 kiloda Yüksel Şanlı ve 52 kiloda Metin Topaktaş gümüş madalya kazanmak suretiyle Türkiye'yi takım halinde Dünya üçüncüsü yapmışlardı. Yine aynı yıl Budapeşte'de yapılan Dünya Gençler Şampiyonası'nda ise 2 altın, 1 gümüş, 1 bronz madalya kazanan güreşçilerimiz takım halinde de gençlerde ilk kez Dünya Şampiyonluğu'nu Türk güreşine kazandırmışlardı.

1995 yılında Fransa'da yapılan Avrupa Greko-romen Şampiyonası'nda rakiplerle olduğu kadar şanssızlıklarla da mücadele etmek zorunda kalan Türk güreşçileri 130 kiloda Şaban Donat'ın getirdiği gümüş madalya ile yetinmek zorunda kalmışlardı. Aynı yıl İsveç'te yapılan Avrupa Serbest Güreş Şampiyonası'nda ise 130 kiloda Mahmut Demir'in altın madalyasına 74 kiloda Turan Ceylan, 68 kiloda Yüksel Şanlı ve 52 kiloda Metin Topaktaş üç gümüş madalya eklemişler ve Türkiye ekip halinde Avrupa üçüncülüğünü elde etmişti. Yine aynı yıl Amerika Birleşik Devletleri'nin Atlanta kentinde yapılan Dünya Serbest Güreş Şampiyonası'nda 57 kiloda Harun Doğan'ın kazandığı tek bronz madalyaya karşı Prag'da yapılan Dünya Greko-romen Güreş Şampiyonası'nda 82 kiloda Hamza Yerlikaya ile 90 kiloda Hakkı Başar Türk güreşine iki altın madalya birden kazandırmışlardı. Dünya Greko-romen Şampiyonalarında tam 33 yıllık bir aradan sonra iki şampiyon birden çıkarmış olmamız ise ayrı bir sevinç ve mutluluk vesilesi olmuştu.

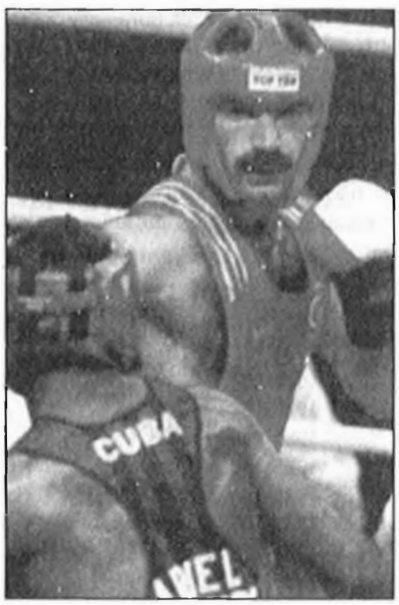
1996 yılında da minderlerdeki başarılarımız sürdü. Budapeşte'de yapılan Avrupa Serbest Güreş Şampiyonası'nda 130 kiloda Mahmut Demir altın, Harin Doğan da gümüş madalya kazandılar. Greko-romen'de ise 57 kiloda Şeref Eroğlu, 82 kiloda Hamza Yerlikaya, 74 kiloda Nazmi Avluca üç altın madalya birden kazandırdılar Türk güreşine. Aynı sene Atlanta'da yapılan Olimpiyat Oyunları'nda da

Türk güreşi mutlu olaylar yaşadı. Greko-romen 82 kiloda Hamza Yerlikaya, Serbest Güreş 130 kiloda Mahmut Demir Olimpiyat Şampiyonu oldular. Hamza Yerlikaya, Atlanta minderlerinde yaptığı dört güreşinde rakiplerine tek puan bile kaptırmadan şampiyonluğa ulaşırken Uluslararası Güreş Federasyonu "FILA" tarafından kendisine tevcih edilen "Yüzyılın Güreşçisi" ünvanına lâyık olduğunu bir kez daha kanıtlamıştı. Sivas doğumlu olan ve İstanbul'da yetişen Hamza Yerlikaya 1993 yılında henüz 17 yaşındayken büyüklerde ilk kez Dünya Şampiyonluğunu kazanmış; 1995 yılında 19 yaşındayken zaferlerine bir Dünya Şampiyonluğu ile bir de Avrupa Şampiyonluğu eklemişti. Güreş tarihinin en genç "Dünya Şampiyonu" olmasının yanısıra devam ettirdiği başarılarıyla da büyük değerini kanıtlayan Hamza Yerlikaya'ya Uluslararası Güreş Federasyonu 1995 yılında "Yüzyılın Güreşçisi" ünvanını vermişti. Ve Hamza yirmi yaşındayken 0 kayıp puanla Olimpiyat Şampiyonluğu'na ulaşmıştı. 1968 Amasya doğumlu olan 130 kilo güreşçimiz Mahmut Demir de başarılı bir güreş yaşamına sahipti. 1993, 1995 ve 1966 yıllarında Avrupa, 1994 yılında Dünya Şampiyonluklarını kazanmış olan güreşçimiz, 26 yaşında kazandığı Olimpiyat Şampiyonluğundan sonra minderi öpüp alnını koymak suretiyle güreş hayatını kapattığını ilan ederken, onun şampiyonluk maçını minder hakemi olarak yöneten Yunanlı Yorgo Dimitrioniz de boynunda asılı düdüğünü çıkarıp öpmüş ve şampiyon Türk güreşçisinin boynuna takarak uzun ve başarılı güreş hakemliği hayatını kapattığını ilan etmişti.

Türkiye Güreş Federasyonu Başkanı İsmail Demirci, Türk güreşinin daha büyük başarılara ulaşabilmesi için sponsorlara ihtiyaç olduğunu ve devletin kısıtlı imkânlarıyla yetinilemeyeceği görüşündedir.

Boks

1984 Los Angeles Olimpiyat Oyunları'nda Türk boksuna bronz madalya kazandıran Eyüp Can, 1985 yılında Dünya Boks Şampiyonası'nda da Türk boksuna ilk bronz madalyayı getirdi. Türk boksunda gözle görülür bir canlandırma olduğu kesindi. 1986 yılında Türk boksörleri Avrupa Gençler Şampiyonası'nda 1 bronz, Balkan Gençler Şampiyonası'nda da 1 altın, 3 gümüş, 2 bronz madalya sahibi oldular. 1987 yılında Ahmet Canbakış'ın Avrupa üçüncülüğünün yanısıra Akdeniz Oyunları'ndan 9 bronz madalya çıkaran boksörlerimiz Balkan Şampiyonası'nda da Ali Çıtak'ın altın madalyasının yanısıra 1 gümüş, 7 de bronz madalya aldılar. 1989 yılında amatör ringlerden profesyonel boks dünyasına geçen boksörümüz Eyüp Can'ın büyük bir performans göstererek sikletinde Avrupa Şampiyonluğu'nu kazanması önemli bir olaydı. Böylece Eyüp Can, profesyonel boks ringlerinden Cemal Kamacı'dan sonra Türkiye'ye ikinci Avrupa Şampiyonluğunu getiren boksörümüz oldu. 1990 yılında Hıdır Kurtulmaz ve Cahit Süme'nin Dünya Gençler Boks Şampiyonası'ndan iki bronz madalya kazanmaları; 1991 yılında Mehmet Gürgen'in dünya üçüncülüğünü elde etmesi Türk boks sporu adına önemli olaylardı. 1992 yılında Kanada'da yapılan Dünya Gençler Şampiyonası'nda Sinan Şamil San'ın dünya şampiyonluğunu kazanmasının yanısıra Enver Yılmaz'ın gümüş, Mehmet Eraslan'ın bronz madalyaları Türk boksunun ayrı sevinç vesileleri olurken, Avrupa Gençler Şampiyonası'nda da Hüseyin Kurtulmaz'ın altın, Sinan Şamil San'ın gümüş, Mehmet Yağlı'nın bronz madalyaları Türk boksunun yarınları için de büyük umutlar veriyordu. Türk boksu 1993 yılında da çok büyük başarılar elde etti. Nurhan Süleymanoğlu'nun Avrupa Şampiyonluğu'nu kazanması, Kenan Üner ile Sinan Şamil San'ın Avrupa ikincilikleri, Kadir Yıldırım ve Akın Kuloğlu'nun Avrupa üçüncülükleri Türk boksu için sevindirici başarılardı. Akın Kuloğlu'nun dünya ikinciliğiyle İlhan Güler'in dünya üçüncülüklerinin de bunlara eklenmesiyle Türk boksu daha büyük sevinçlere vesile oldu. Yine aynı yıl Akdeniz Oyunları'nda da İlhan Güler, Vahdeddin İşsever, Nurhan Süleymanoğlu, Akın Kuloğlu, Fikret Güneş ve Sinan Şamil San'ın altın madalyalarına Kenan Öner ve Malik Beyleroğlu'nun gümüş madalyalarının ilavesi ise 1993 yılının ringlerdeki diğer başarıları oldu. 1994 yılında Ercüment Aslan ve Mustafa Genç'in Dünya Gençler Şampiyonluğu'nu, Ali Elçin'in de Dünya Gençler üçüncülüğünün kazanmaları Yıldızlar katego-

İLETİŞİM ARŞİVİ

Malik Beyleroğlu 1996 Olimpiyatlarında finale çıkan ilk Türk boksör ünvanını aldı. Beyleroğlu böylece Türkiye'ye ilk Olimpiyat gümüş madalyasını da getirdi.

risinde de Bülent Ulusoy ile Fırat Karagülle'nin Avrupa Şampiyonu olmalarıyla Türk boks dünyası ayrıca umutlandı ve gururlandı. 1995 yılında Dünya Boks Şampiyonası'nda Nurhan Süleymanoğlu'nun gümüş, Sinan Şamil Sam'ın bronz madalya kazanmaları Avrupa Gençler Şampiyonası'nda Türk boksörlerinin 1 altın, 1 gümüş, 2 bronz madalya elde etmelerinin yanısıra Elazığ'da organize edilen Avrupa Yıldızlar Şampiyonası'nda genç Türk boksörlerinin 3 altın, 1 gümüş, 5 bronz madalya kazanmaları Türk boksunun yalnız bugünleri için değil, yarınları için de umut ve sevinç verici olaylardı. 1996 yılında Olimpiyat Oyunları tarihinde ilk kez bir Türk boksörünün final maçına çıkması ise Türk boksunun ulaştığı bir yeni başarı oldu. Böylece Malik Beyleroğlu ile Türk boksu ilk Olimpiyat gümüş madalyasına kavuşmuş oldu.

Voleybol

Voleybol sporumuzda 1985 sonrasının en önemli olayı, uzun yıllar hem erkeklerde, hem bayanlarda şampiyonluklara adeta ambargo koymuş bulunan Eczacıbaşı'nın fileler önündeki bu uzun hegemonyasının sona ermesiydi. Önce Galatasaray bu üstünlüğe son vermiş, sonra Eczacıbaşı tekrar geri almıştı üstünlüğü. Ancak 1991 yılında Halk Bankası erkeklerde üstünlüğünü kabul ettirmiş ve yıllarboyu şampiyonlukları elinden bırakmamıştı. Eczacıbaşı'nın bayan takımı ise yılların şampiyonluklarını önce Emlak Bank'a kaptırmış, sonra da şampiyonluklar Vakıf Bank ile Güneş Sigorta arasında paylaşılmıştı. 1993-1994 ve 1994-1995 sezonlarında Eczacıbaşı bayan takımı büyük bir hamleyle tekrar şampiyonlukları eline geçirmiş ancak 1995-1996 sezonunda yine Emlak Bank şampiyonluğu devir almıştı.

1985 ve sonrası dönemde Millî Takımlarımız da başarılı sonuçlar elde etmişlerdi. 1985 yılında bayan takımımızın Balkan üçüncülüğü, 1987 yılında erkek ve bayan takımlarımızın Akdeniz Oyunları'nda gümüş madalya kazanmaları ve Bulgaristan'da yapılan Balkan Gençler Şampiyonası'nda da erkek genç takımımızın gümüş madalya alması sevinç verici olaylardı. 1988 yılında İstanbul'da yapılan Balkan Gençler Şampiyonası'nda bayan genç takımımız gümüş madalya kazanmıştı. 1989 yılında Yugoslavya'da yapılan Balkan Gençler Şampiyonası'nda ise erkek genç takımımız bronz madalyanın sahibi olmuştu. 1991 yılında bayan takımımız Akdeniz Oyunları ikinciliğini kazanırken Romanya'da yapılan Gençler Balkan Şampiyonası'nda altın madalyanın sahibi olmuş, erkek genç takı-

VOLEYBOLDA ŞAMPİYONLAR

Deplasmanlı Lig	Bayanlar
1979-1980 Eczacıbaşı	1979-1980 Eczacıbaşı
1980-1981 Eczacıbaşı	1980-1981 Eczacıbaşı
1981-1982 Eczacıbaşı	1981-1982 Eczacıbaşı
1982-1983 Eczacıbaşı	1982-1983 Eczacıbaşı
1983-1984 Eczacıbaşı	1983-1984 Eczacıbaşı
1984-1985 Eczacıbaşı	1984-1985 Eczacıbaşı
1985-1986 Eczacıbaşı	1985-1986 Eczacıbaşı
1986-1987 Galatasaray	1986-1987 Eczacıbaşı
1987-1988 Galatasaray	1987-1988 Eczacıbaşı
1988-1989 Galatasaray	1988-1989 Eczacıbaşı
1989-1990 Eczacıbaşı	1989-1990 Emlak Bank
1990-1991 Eczacıbaşı	1990-1991 Emlak Bank
1991-1992 Halk Bankası	1991-1992 Vakıf Bank
1992-1993 Halk Bankası	1992-1993 Güneş Sigorta
1993-1994 Halk Bankası	1993-1994 Eczacıbaşı
1994-1995 Halk Bankası	1994-1995 Eczacıbaşı
1995-1996 Halk Bankası	1995-1996 Emlak Bank

HENTBOLDA ŞAMPİYONLAR

Türkiye Ligi Şampiyonları	Bayanlar
1979-1980 Beşiktaş	1979-1980 Etispor
1980-1981 Beşiktaş	1980-1981 M.T.A.
1981-1982 İ.B. Yenişehir	1981-1982 Taçspor
1982-1983 İ.B. Yenişehir	1982-1983 İ.B. Yenişehir
1983-1984 Hortaş Y.Ş.	1983-1984 Arçelik
1984-1985 Hortaş Y.Ş.	1984-1985 Erkutspor
1985-1986 Erkutspor	1985-1986 Altınordu
1986-1987 Halk Bankası	1986-1987 Gazi Tıp Fak.
1987-1988 Halk Bankası	1987-1988 Arçelik
1988-1989 Arçelik	1988-1989 Arçelik
1989-1990 Eti Bisküileri	1989-1990 Arçelik
1990-1991 Eti Bisküileri	1990-1991 T.M.O.
1991-1992 Halk Bankası	1991-1992 T.M.O.
1992-1993 Eti Bisküileri	1992-1993 T.M.O.
1993-1994 Halk Bankası	1993-1994 Kültürspor
1994-1995 Çanaya Beld.	1994-1995 T.M.O.

mımız da Balkan ikinciliğini elde etmişti.

1992 yılında Türkiye Voleybol Federasyonu tarafından Kütahya'da düzenlenen Balkan Şampiyonası'nda bayan takımımız Balkan Şampiyonluğu'nu kazanırken, erkek takımımız ikinci olmuştu. Yine aynı yıl İzmir'de düzenlenen Balkan Gençler Şampiyonası'nda Türkiye hem erkeklerde, hem bayanlarda Balkan Şampiyonluklarını almıştı. 1993 yılında Fransa'da yapılan Akdeniz Oyunları'nda ise Türkiye hem erkeklerde, hem de bayanlarda Balkan üçüncülüğünü almıştı.

Hentbol

Hentbol sporumuzda 1985 yılından bu yana hızlı bir gelişmenin varlığı göze çarpmaktadır. Hentbol oynanmaya elverişli salonların yurt çapında çoğalmasının yanısıra müesseselerin de bu spor dalına eğilmeleri hentbol sporumuza da bir canlılık getirdi.

Arçelik, Maden Tetkik Arama, Toprak Mahsulleri Ofisi, Eti Bisküileri, Halk Bankası gibi kulüpler Türkiye'de hentbol sporunun gelişmesinde önemli roller oynadılar. Türk takımları Avrupa kupalarında da başarılı oldular. Daha 1991 yılında Eti Bisküi'nin Avrupa Şampiyon Kulüpler Kupası'nda yarıfinale yükselmesi dikkat çekici bir olaydır.

1992'de Gençler'de, 1993 ve 1995 yıllarında Büyükler'de Türk Millî Takımları'nın Balkan Şampiyonluklarını kazanmaları, 1994 yılında Yunanistan'da yapılan Balkan Şampiyonası'nda Kız Yıldız Takımımızın Balkan Şampiyonu olması da bu spor dalındaki hızlı ve büyük gelişmenin işareti olmaktadır.

Yüzme

1980'li yıllarda Türk yüzme sporunda başlayan canlanma, sadece ki-

Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü

CEM ATABEYOĞLU

Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü, kâh Başbakanlık, kâh Millî Eğitim Bakanlığı, kâh Gençlik ve Spor Bakanlığı'na bağlı olarak tam 51 yıl Türk sporunu yönetti. 2 Mart 1989 günü Hükûmetçe kabul edilen 356 sayılı kanun hükmünde kararname ile görevini Başbakanlığa bağlı Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü'ne devretti.

3289 ve 3703 sayılı Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü'nün kuruluş yasalarında yeralan hükümlerle; federasyon başkanlarının seçimle işbaşına getirilmeleri, federasyonların özerkleştirilmesi ve demokratik yapıya kavuşturulması yolunda önemli adımlar atıldı. Bu yolda atılan ilk adımı 3461 sayılı "Türkiye Futbol Federasyonu'nun Kuruluş ve Görevleri" hakkındaki yasa teşkil etti.

1993 yılında federasyon başkanlarının seçimle işbaşına gelmelerine ait yönetmelik çıkarılarak uygulanmaya konuldu. Bu konuda ilk seçim, 5 Aralık 1993 günü Ankara Atatürk Spor Salonu'nda yapıldı. Toplanan 5230 delege, 104 aday arasından 30 federasyon başkanını seçti.

Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü, Merkez ve illerdeki örgütlerden oluşmaktadır. Genel Müdürlük Merkez Teşkilâtı; Spor Federasyonu Başkanlıkları, Spor Faaliyetleri Daire Başkanlığı, Dış İlişkiler Daire Başkanlığı, Tesisler Dairesi Başkanlığı, Spor Eğitim Dairesi Başkanlığı, Spor Kuruluşları Dairesi Başkanlığı, Sağlık İşleri Daire Başkanlığı gibi birimlerden oluşmaktadır. Ayrıca Teftiş Kurulu Başkanlığı, Hukuk Müşavirliği, Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Spor Kontrolörleri Kurulu Başkanlığı gibi danışma ve denetim birimleri; Personel ve Eğitim Dairesi Başkanlığı, İdarî ve Malî İşler Dairesi Başkanlığı, Savunma uzmanlığı gibi yardımcı birimler ve Spor Toto-Loto Teşkilatı gibi bağlı birimlerden oluşmaktadır. İllerdeki faaliyet ise Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak çalışan Gençlik ve Spor İl Müdürlükleri tarafından yürütülmektedir.

Spor federasyonlarının seçimle işbaşına gelmelerine karşın Gençlik ve Spor Genel Müdürleri bağlı bulundukları Devlet Bakanlığı tarafından atanmakta; Gençlik ve Spor İl Müdürlükleri de Genel Müdürlük tarafından tayin edilmektedir.

1985 yılında Türkiye'de 3022 resmî kulüp, 183.001 lisansiye sporcu, 12.324 lisansiye hakem ve 3994 lisansiye antrenör bulunmasına karşın bugün 33 çeşitli spor dalında (bu dallara Herkes İçin Spor, İzcilik, Satranç, Bilardo ve Özürlüler için Spor da dahil bulunmaktadır) 4579 resmî spor kulübü, 369.633 lisansiye sporcu, 30.399 lisansiye hakem ve 10.152 lisansiye antrenör bulunmaktadır.

Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü'ne bağlı bulunan federasyonlar ise şu dalları kapsamaktadır: Atıcılık, Atletizm, Badmington, Basketbol, Bilardo, Binicilik, Bisiklet, Boks, Buz Sporları, Jimnastik, Dağcılık, Eskrim, Güreş, Halter, Herkes İçin Spor, İzcilik, Judo, Karate, Kayak, Kürek, Masa Tenisi, Okçuluk, Otomobil Sporları, Özürlüler, Satranç, Sualtı Can Kurtarma, Taekwon-Do, Tenis, Voleybol, Vücut Geliştirme, Yelken, Yüzme ve Sutopu.

şisel yeteneklere dayanarak bugünlere ulaşabildi. Sabri Özün ve Sadri Özün kardeşler ve Murat Özüak ilk yılların en başarılı isimleri olarak pisinlerimizde kulaç attılar. 1985 yılında Gökhan Attaroğlu'nun Balkan Yüzme Şampiyonası'nda kazandığı 2 gümüş, 1 bronz madalya ile Sabri Özün'ün bir bronz madalyası uluslararası alandaki en büyük başarılarımızı teşkil etti. 1986'da yine Yunanistan'da yapılan Balkan Gençler Şampiyonası'nda Hakan Eskioğlu'nun kazandığı bronz madalyayı 1987 yılında Laden Acarlı'nın kazandığı gümüş madalya izledi. Yine aynı yıl Sutopu Milli Takımımızın Lazkiye'de yapılan Akdeniz Oyunları'nda bronz madalya kazanması da pisinlerde elde ettiğimiz bir başka başarı oldu. 1988 yılında Yugoslavya'da yapılan Balkan Gençler Şampiyonası'nda Burak Erdem iki gümüş, Kutay Duma bir bronz madalya kazanırken bir bronz madalya da bayrak yarışlarından geldi. Aynı sene Romanya'da yapılan Balkan Büyükler Şampiyonası'nda da Murat Tahir'in kazandığı bir bronz madalyamız oldu.

1985 yılında henüz dokuz yaşındayken başladığı yüzme sporunda yaş kategorisinde rekorlar kıran Derya Büyükuncu 1990 yılında Yugoslavya'da yapılan Balkan Gençler Şampiyonası'nda kazandığı üç altın madalya ile kendini gösterirken, Tuba Güvelioğlu ile Nesrin Ozgün de bayanlar yarışmalarında kürsüye çıkardığımız yüzücüler oldular. Güvelioğlu 1 gümüş, 1 bronz, Ozgün de 2 bronz madalya kazandılar. 1990'lı yıllarda Türk yüzme sporunda Derya Büyükuncu'nun yıldızı ışıldamaya başladı. 1991 yılında yapılan Akdeniz Oyunları'nda 1 gümüş madalya kazanan Derya Büyükuncu, aynı yıl İstanbul'da yapılan Balkan Gençler Şampiyonası'nda 5 altın madalyayı birden boynuna taktı. Büyükuncu ayrıca gümüş madalya kazanan bayrak ekibimizde de yeraldı. Bu arada bayan yüzücümüz Nesrin Ozgün'ün Akdeniz Oyunları'nda kazandığı bronz madalyanın da ayrı bir değeri vardır.

ABC ARŞİVİ

Derya Büyükuncu 1980 sonrasının en başarılı yüzücülerinden. Çeşitli şampiyonalarda birçok madalya kazanan Büyükuncu son olarak Balkan Büyükler Şampiyonası'nda 2 altın kazandı.

1992 yılında İngiltere'de yapılan Avrupa Gençler Yüzme Şampiyonası'nda Derya Büyükuncu'nun altın madalya kazanması Türk yüzme sporu için ayrı bir sevinç ve gurur vesilesi oldu. Aynı yıl Yunanistan'da yapılan Balkan Gençler Şampiyonası'nda ise Büyükuncu tam beş altın madalya kazanırken Can Önder bir gümüş, bir bronz, Can Kulduk bir bronz ve bayrak ekibimiz de bir bronz madalya kazandılar. Bunlara sutopu genç takımımız da kazandığı bronz madalyayı ekledi. Aynı yıl İstanbul'da yapılan Büyükler Balkan Şampiyonası'nda ise Can Ergenekan iki, Derya Büyükuncu, Hakan Kiper birer altın madalya kazandılar. Bir altın madalya da bayrak takımımızdan geldi. Bunlara ayrıca 5 gümüş ve 2 de bronz madalya ekledik.

1993 yılında İstanbul'da yapılan Avrupa Gençler Şampiyonası'nda Derya Büyükuncu gümüş madalya kazandı. Fransa'da yapılan Akdeniz Oyunları'nda da yine Derya Büyükuncu'dan 1 altın, 1 gümüş madalya geldi. Bulgaristan'da yapılan Balkan Gençler Şampiyonası'nda 5'i Derya Büyükuncu'dan ve 1'i bayrak takımımızdan olmak üzere 6 altın madalya kazandık. Yine bayrak yarışlarında bu 6 altın madalyaya 1 gümüş, 1 de bronz madalya ekledik.

1994 yılında Romanya'da düzenlenen Balkan Gençler Şampiyonası'nda Kaan Berberoğlu'nun 1 altın ve 1 gümüş, Can Kuldak'ın 2 gümüş madalyasına bayrak yarışlarından da 2 bronz madalya eklendi. Aynı yıl Yunanistan'da yapılan Balkan Büyükler Şampiyonası'nda Derya Büyükuncu 2 altın, Can Ergenekan 1 altın, 1 bronz, Hakan Kiper 1 bronz madalya kazandılar. Bir bronz madalya da bayrak yarışlarından geldi. Sutopu takımımız da Balkan üçüncüsü olarak bir bronz madalya daha getirdi.

Atletizm

Türk atletizmin 1985 sonrası da ferdî yeteneklerle kendini göstermeye çalıştı. Hemen her dönemde ortaya çıkan bu "ana spor"a gönül vermiş yetenekli gençler Türkiye'de atletizmin var olduğunu gerek yurt içinde, gerekse yurt dışında kanıtladılar. 1990'lı yılların başında Türk atletizminde bir canlanma görülmeye başladı.

1987 yılında Haydar Doğan'ın Balkan Gençler Şampiyonası'nda altın madalya kazanmasının yanısıra 1988'de Zeki Öztürk ile Haydar Doğan'ın Balkan Kros Şampiyonası'nda gümüş madalya kazanmaları; Ankara'da yapılan Balkan Şampiyonası'nda

Mehmet Terzi'nin altın, Tülay Yakan ile Abdülkadir Öz'ün gümüş madalyalarına 6 da bronz madalyanın eklenmesi sevinç vericiydi. 1989'da Yunanistan'da yapılan Balkan Şampiyonası'nda Zeki Öztürk'ün altın, Ahmet Altun'un bronz madalyaları; Yugoslavya'da yapılan Balkan Kros Şampiyonası'nda Haydar Doğan'ın altın, Zeki Öztürk'ün bronz madalya kazanmaları da mutluluk vericiydi. 1990 yılında İstanbul'da yapılan Balkan Şampiyonası'nda Zeki Öztürk ve Haydar Doğan'ın altın madalyalarına Sevgi Şen, Cengiz Kavaklıoğlu, Nihat Bağcı, Fikret Özsoy, Abdülkadir Öz'ün, Alper Kasapoğlu, Hıdır Doğan ve Ahmet Çetinbaş'ın gümüş madalyalar eklemeleri pistlerde yıllardır özlemi çekilen bir olaydı. 1991 yılında Zeki Öztürk'ün Akdeniz Oyunları'nda bronz, Cengiz Kavaklıoğlu, Alper Kasaroğlu, Cihangir Demirel'in gümüş, Aysel Taş'ın bronz madalya kazanmaları da sevindirici olaydı. 1993 yılında

İLETİŞİM ARŞİVİ

Dünya standartlarında yetişdirdiğimiz sporcularımızdan Zeki Öztürk son olarak 1996'daki Balkan Şampiyonası'nda 10 bin metrede şampiyon olurken eşi Lale Öztürk de 3 bin metrede üçüncü oldu.

Cengiz Kavaklıoğlu'nun Avrupa Şampiyonası'nda gümüş madalya kazanmasının yanısıra Murat Ayaydın'ın bir altın, bir gümüş, Hüseyin Yıkaz'ın gümüş, Yavuz Ermen'in bronz madalyaları dikkat çekiciydi. 1994 yılında Balkan Salon Şampiyonası'nda Ekrem Ay'ın gülle atmada, Figen Karadağ'ın üçadım atlamada bronz madalya kazanmalarının yanısıra Gülsün Durak'ın yüksek atlamada Balkan Rekoru kırması; yine aynı bayan atletimizin Finlandiya'da yapılan Avrupa Gençlik Oyunları'nda yüksek atlamada altın madalya kazanması ve buna 5000 metre yarışında Fecri İdin'in yeni bir altın madalya eklemeleri de başarılı sonuçlardı. Avrasya Maratonu'nda Serap Aktan'ın ilk kez bir bayan maratoncu olarak altın madalya kazanması da dikkat çekici bir olaydı Türk atletizminde.

Karate - Taek-Wondo - Judo

Uzakdoğu sporlarına karşı olan büyük ilgi karate sporunda da önemli gelişmelere yol açtı. 1981 yılında Judo Federasyonu içinde faaliyete geçen karate 1990 yılında bağımsız bir federasyona kavuşmasından sonra daha geniş imkânlara sahip oldu. Bu da bu spor dalında hızlı bir yaygınlaşma ve gelişmeye yol açtı. 1996'da 20 kulüpte lisansiye 38.032 sporcunun 500 kadar antrenörün nezaretinde karate sporuyla uğraşmaları da bunu göstermektedir. 1985 yılında İstanbul'da yapılan Avrupa Karate Şampiyonası'nda Füsun Öcal'ın gümüş ve Melek Buğdaycı'nın bronz madalyalarına 1988 yılında Macaristan'da yapılan Avrupa Gençler ve Ümitler Karate Şampiyonası'nda Haldun Alagaş'ın bir altın, İbrahim Erçin ile Bahattin Kardaz'ın kazandıkları bronz madalyalar eklemesi yeni bir boyut kazandırmıştı. 1989 yılında Yugoslavya'da yapılan Avrupa Gençler Şampiyonası'nda Haldun Alagaş'ın gençlerde gümüş, İlyas Gençer'in büyüklerde altın madalyalar kazanmaları ve ayrıca büyüklerde 5 de bronz madalyaya sahip olmamız dikkat çeken başarıları olmuştu. 1990 yılında Meksika'da yapılan Dünya Karate Şampiyonası'nda Haldun Alagaş'ın dünya şampiyonluğunu kazanması önemli bir olaydı. Türk karateciler Meksika'da ayrıca 4 de bronz madalya (Hakan Yağlı, Veysel Buğur, İbrahim Erçin, Bahattin Kandağ) kazanmışlardı. Türk karate sporunda bir yıldız olarak parlayan Haldun Alagaş yine aynı yılın içinde Almanya'da yapılan Avrupa Ümitler ve Gençler Şampiyonası ile Avrupa Büyükler Şampiyonası'nda da bir altın ve bir bronz madalya daha kazanmak suretiyle 1990 yılını Dünya ve Avrupa Şampiyonalarından 2 altın, 1 bronz madalya ile kapatmıştı. 1991 yılında İskoçya'da yapılan Avrupa Ümitler ve Gençler Şampiyonası'nda Haldun Alagaş ile Aytekin Soykan birer altın madalya kazanmışlar, karatecilerimiz ayrıca 2 gümüş ve 4 bronz madalya almışlardı. Almanya'da yapılan Büyükler Avrupa Şampiyonası'nda ise Haldun Alagaş altın madalyalarına bir yenisini daha eklerken Sedat Cengiz gümüş, Bahattin Kandaz da bronz madalyaların sahibi olmuşlardı. 1992'de İspanya'da yapılan Dünya Karate Şampiyonası'nda Veysel Buğur altın, Bahattin Kandaz, Nurhan Fırat, Hakan Yağlı gümüş; Özgül Yaman, Sedat Cengiz, Leylâ Gedik ve Nurhan Fırat da bronz madalyalar kazanmışlardı. Hollanda'da yapılan Avrupa Karate Şampiyonası'nda ise Haldun Alagaş, Leylâ Gedik ve Nurhan Fırat gümüş madalya kazanmışlardı. 1993 yılında Fransa'da yapılan Akdeniz Oyunları'nda Haldun Alagaç altın, Veysel Buğur ile Savaş Altın da bronz madalya alına başarısını göstermişlerdi. Çekoslavakya'da yapılan Avrupa Karate Şampiyonası'nda ise Nurhan Fırat altın, Leylâ Gedik bronz madalya ka-

zanmışlardı. 1994'te Malezya'da yapılan Dünya Karate Şampiyonası'nda ise Hakan Yağlı'nın gümüş; Sedat Cengiz, Nurhan Fırat ve Leylâ Gedik'in bronz madalya kazanmaları, İngiltere'de yapılan Avrupa Şampiyonası'nda Hakan Yağlı'nın altın, Aytekin Soykan'ın gümüş madalyaları ve İspanya'da yapılan Avrupa Ümitler Şampiyonası'nda Ecevit Türkmen'in altın madalyasının yanısıra 3 gümüş, 4 bronz madalya kazanmamız bu spor dalındaki başarıların yeni örnekleri oldu. 1995 yılında Slovakya'da yapılan Avrupa Ümitler ve Gençler Karate Şampiyonası'nda 1 gümüş, 1 bronz; Finlandiya'da yapılan Avrupa Büyükler Şampiyonası'nda Hakan Yağlı'nın gümüş madalyasına 3 de bronz madalya eklememiz; Almanya'da yapılan Dünya Kupası müsabakalarında Leyla Gedik ile Zeynel Çelik'in bronz madalyaları ve nihayet Dünya Süperler Kupası'nda Haldun Alagaş'ın bronz madalya alınası Türk karate sporunun son büyük başarıları arasında yer alır.

Taekwon-Do: Uzakdoğu sporlarına karşı ilginin hızla büyüdüğü 1970'li yıllarda ortaya çıkan Taekwon-Do sporu, Türkiye Judo Federasyonu'nun bünyesi içinde örgütlendi. Ancak ilginin ve sporcu sayısının hızla artması karşısında 1991 yılında müstakil bir Türkiye Taekwon-Do Federasyonu kuruldu. Bu spor dalının bağımsız bir federasyon haline gelmesinde yurt dışındaki yarışmalarda Taekwon-Do'cularımızın elde ettikleri başarılar da önemli etken oldu. Türkiye Taekwon-Do Federasyonu'nun kurulmasıyla bu spor dalında hızlı bir gelişme ve yükselme oldu. 1985 yılında bu sporla uğraşan kulüp sayısı 5'ten, 1995 yılında 22'ye çıkarken 13.000 olan lisansiye sporcu sayısı da on yıl içinde 35.000'e yükseldi. 158 olan antrenör sayısı ise 1996'ya gelindiğinde 600'e yaklaşmaktadır.

Türk Taekwon-Do'cuları 1985 yılında Kore'de yapılan Dünya Şampiyonası'nda 2 gümüş (Metin Şahin, Ahmet Ercan) ve 1 bronz (Cengiz Yağız) madalya kazanmışlardı. 1986'da Avusturya'da yapılan Avrupa Şampiyonası'nda ise 4 altın (Necla Demirel, Züleyha Tan, Metin Şahin, Sinan Gönülrazı), 6 gümüş ve 4 bronz madalya ile kendilerini gösterdiler. 1987 yılında İspanya'da yapılan Dünya Şampiyonası'nda Tennur Yerlisu altın, Şakir Bezci gümüş, Züleyha Tan ile Mustafa Elmalı da bronz madalya kazandılar. 1988 Seul Olimpiyat Oyunları'nda ise Züleyha Tan, Cengiz Yağız ve Metin Şahin dereceye girdiler. İlki gümüş, diğerleri bronz madalyalar kazandılar. Aynı yıl Ankara'da yapılan Avrupa Taekwon-Do Şampiyonası'nda ise Türk sporcuları 6 altın (Harun Ateş, Osman Ş. Özsoy, Nusret Ramazanoğlu, Mustafa Baş, Sultan Demir, Sibel Dinçer), 4 gümüş, 2 bronz madalya kazanırlarken gençler de 3 altın madalya alma başarısını gösterdiler. 1989 yılında Kore'de yapılan Dünya Şampiyonası'nda Turgut Uçan ile Nusret Ramazanoğlu'nun gümüş madalyalarına Ayşin Haktanır, Harun Ateş, Şeyda Şerefoğlu ve Ayşe Alkaya bronz madalyalar eklediler.

1990 yılında Danimarka'da yapılan Avrupa Şampiyonası'nda Türk Taekwon-Do'cuları büyük varlık gösterdiler. Arzu Ceylan, Serpil Gür, Ziyade Boztepe, Mete Şahin, Ali Şahin ve Kadir Yağız'ın kazandıkları 6 altın madalyaya Mine Arduç, Cihat Kutluca, Sadık Oflu, Osman Özsoy 4 gümüş madalya, Şakir Bezci, Şeyda Şerefoğlu, Havva Yahşi, Sibel Dinçer, Ethem Boyalı, Hakan Atay, Yunus Altuntaş ve Atilla Dönmez de 8 bronz madalya eklediler. Ayrıca gençler de 2 gümüş ve 1 bronz madalya kazandılar.

1991 yılında Yunanistan'da yapılan Dünya Şampiyonası'nda Arzu Tan altın, Gülnur Yerlisu, Döndü Şahin ve Ayşegül Engin gümüş, Ekrem Boyalı ile Metin Şahin de bronz madalya kazandılar.

1992 yılında Barcelona'da yapılan Olimpiyat Oyunları'nda Ayşe Engin ile Ekrem Boyalı'nın gümüş madalyalarına Arzu Tan'ın bronz madalyası eklendi. Yine İspanya'da yapılan Avrupa Şampiyonası'nda ise Türk sporcuları 5 altın (Nuray Deliktaş, Gülnur Yerlisu, Ebru Kolcu, İnci Taşyürek, Uğur Yılmaz), 8 gümüş, 5 bronz madalya alına başarısı gösterirlerken gençlerde de Hamide Bıçkın ile Nedim Türk Avrupa Şampiyonu oldular. Ayrıca gençler kategorisinde 1 gümüş ve 2 bronz madalya kazandık.

1993 yılında Amerika'da yapılan Dünya Şampiyonası'nda Nuray Deliktaş ve Ali Şahin gümüş, Gülnur Yerlisu, Gonca Güler ve Mustafa Dağdelen de bronz madalya kazandılar. 1994 yılında Romanya'da yapılan Avrupa Gençler Şampiyonası'nda Ebru Kolcu, İnci Taşyürek, Uğur Yılmaz ve Hamide Bıçkın altın madalya kazandılar. Ayrıca 4 gümüş ve 2 bronz madalya aldık. Aynı yıl Yugoslavya'da yapılan Büyükler Avrupa Şampiyonası'nda ise Tuğen Gedik'in altın madalyasına Ayşegül Boyalı, Mert Tuncer, Cihat Kutluca ve Ahmet Evciman 4 gümüş madalya eklediler. 1995 yılında Filipinler'de yapılan Dünya Şampiyonası'nda ise Hamid Bıçkın ve Cihat Kutluca'nın dünya şampiyonu olmaları ve Nuray Deliktaş ile İnci Taşyürek'in de üçüncülükleri Türk Taekwon-Do sporunun yeni bir başarısı oldu.

Judo: Uzakdoğu sporlarına karşı olan ilginin gittikçe artması karate ve Taekwon-Do gibi judoda da büyük gelişmeye yol açtı. Judo yapanların sayısında hızlı bir artış olduğu muhakkaktı. Nitekim 1985 yılında bütün yurtta 12 kulüp ve 1498 lisansiye sporcu varken bu sayı on yılın içinde 88 kulüp ve 7810 lisansiye sporcuya çıktı. Bu arada bu spor dalında da de-

neyimli ve değerli antrenörlerin sayısının artması judo minderlerinde başarılı bir döneme girilmesine yol açtı.

1985 yılında İstanbul'da yapılan Balkan Gençler Şampiyonası'nda ise genç judocularımız 5 altın, 4 gümüş, 8 bronz madalya kazandılar. 1987 yılında Yugoslavya'da yapılan Balkan Gençler Şampiyonası'nda genç judocularımız 1 gümüş, 5 bronz madalya kazanmışlardı. Aynı sene Lazkiye'de yapılan Akdeniz Oyunları'nda Haldun Efemgil'in gümüş, Alpaslan Ayan'ın da bronz madalya kazanmaları dikkat çekiciydi. 1988 yılında Yunanistan'da yapılan Balkan Büyükler Şampiyonası'nda Olgun Yazıcı, Alpaslan Ayan ve Temel Çakıroğlu ile Derya Apaydın'ın kazandıkları altın madalyalara Ömer Deniz, Hakan Kapan'ın ve Nazan Bayrak'ın gümüş; Semih Işık, Haldun Efemgil, Süheyl Yeşilnur, Ayşe Türksoy, Belgin Karaaslan, Ayşegül Şensoy, Fatma Erişli, Gülişan İntaş, Fatma Mutay ve Gülten Eyüpoğlu'nun bronz madalyaları eklenince Türk judocuları Balkanlar'da da bir varlık haline geldiklerini kanıtladılar.

1989 yılında Romanya'da yapılan Balkan Judo Şampiyonası'nda ise Gülişan İntaş'ın altın madalyasına Vedat Yaman ile Mehmet Pala iki gümüş; Hülya Şenyurt, Fatma Erişli, Özlem Gürsoy, Necla Kaya, Mustafa Çiçek, Kader Ersoy, Göksel Şener ve Oğuz Saraçoğlu ve 8 bronz madalya eklediler. 1990 yılında Türk judocuları Dünya ve Avrupa Gençler Şampiyonalarında da kazandıkları madalyalarla adlarını Avrupa ve dünyaya duyurmaya başladılar.

Fransa'da yapılan Dünya Gençler Judo Şampiyonası'nda Gülişan İntaş'ın kazandığı bronz; Avrupa Gençler Judo Şampiyonası'nda da Hülya Şenyurt ile Gamze Sakızlıgil'in bronz madalyaları sevinç vericiydi. Yine aynı sene İzmir'de yapılan Balkan Judo Şampiyonası'nda judocularımız 7 altın (Hülya Şenyurt, Gülten Eyüpoğlu, Belgin Karaaslan, Haldun Efemgil, Yavuz Yolcu, Oya Kul, Alpaslan Ayan), 5 gümüş (İlker Kerkez, Ayla Sönmez, Erdal Selimoğlu, Yonca Akbulut, Şengül Demirel) ve 13 bronz (Fatma Erişli, Gülişan İltaş, Özlem Gürsoy, Seyfettin Can, Ahmet Güneş, Saime Albayrak, Vedat Yaman, Göksel Şener, Hüseyin Güvercin, Yunus Ömer Deniz, Seher Türksoy, Nazan Bayrak, Temel Çakıroğlu) kazandılar. 1991 yılında Finlandiya'da yapılan Avrupa Gençler Judo Şampiyonası'nda Hülya Şenyurt gümüş madalya kazanırken Atina'da yapılan Akdeniz Oyunları'nda Haldun Efemgil, Alpaslan Ayan, Hakan Kapan 3 bronz madalya elde ettiler. 1992 yılında İsrail'de yapılan Avrupa Gençler Şampiyonası'nda Gamze Sakızlıgil, İlknur Kobaş ve Neşe Yazıcı üç bronz madalya ile yüzümüzü güldürdüler. 1993 yılında Almanya'da yapılan Avrupa Takım Şampiyonası'nda ekibimiz bronz madalyanın sahibi oldu. Akdeniz Oyunları judo müsabakalarında Tufan Durmuş bronz madalya kazanırken Hollanda'da yapılan Avrupa Gençler Şampiyonası'nda İlknur Kobaş gümüş, Davut Çarmıklı da bronz madalyanın sahipleri oldular. Hülya Şenyurt da Avrupa üçüncülüğünü aldı.

1994 yılı da judocularımızın yeni başarılarına tanık oldu. Portekiz'de yapılan Avrupa Gençler Şampiyonası'nda İlknur Kobaş ile Bektaş Demirel'in iki altın madalyalarına Polonya'da yapılan Avrupa Şampiyonası'nda Selim Tataroğlu ile Selim Abanoz iki bronz madalya eklediler.

Türk judo sporunun 1985 sonrası hamleler döneminin en büyük olayını ise hiç kuşkusuz 1992 Barselona Olimpiyat Oyunları'nda Hülya Şenyurt'un 43 kiloda Olimpiyat üçüncüsü olarak kazandığı bronz madalya idi. Bu judo sporunda ilk madalyamızdı ve Hülya Şenyurt da Olimpiyat şeref kürsüsüne çıkan ilk judocumuz...

Binicilik

Binicilik sporunda da uzun süren sessiz bir dönemden sonra 1985 yılından itibaren bir canlanmanın baş-

İLETİŞİM ARŞİVİ

Türkiye binicilikte özellikle 1994 yılından sonra yaptığı atılımlarla önemli bir yere geldi. 1994-1996 arasında Balkan şampiyonluklarına imza atan Türkiye, Volvo Dünya Kupası'nı 1996'da İstanbul'da düzenledi. Avni Atabek bu yarışmada dördüncü oldu.

ladığı görüldü. Bu spor dalına önem ve değer veren İstanbul Atlı Spor, Sipahi Ocağı, Ankara Atlı Spor, Muhafızgücü ve Galatasaray gibi kulüplerin bünyesi içinden çıkan genç biniciler yurt içi yarışmalarda olduğu gibi yurt dışı yarışmalarda da başarılı sonuçlar elde ettiler.

1985 Balkan Binicilik Şampiyonası'nda Büyükler Takım yarışmasında altın, Bayanlar Takım yarışmasında ise bronz madalya kazanan binicilerimiz 1986'da Gençler kategorisinde Balkan takım şampiyonu oldular. 1987'de Bulgaristan'da yapılan Balkan Şampiyonası'nda büyükler ferdî yarışmasında Tunç Çapa'nın kazandığı altın madalyanın yanısıra Büyükler Takım yarışında da gümüş madalya Türk binicilerinin oldu. Aynı yıl Fevzi Atabek de Akdeniz Oyunları'nda ikinciliği kazanarak gümüş madalya kazandı. 1989 yılında Romanya'da yapılan Balkan Binicilik Şampiyonası'nda Fevzi Atabek büyükler ferdî, Büyükler takım yarışmasında millî ekibimiz ve Gençler takım yarışmasında da genç millî ekibimiz bronz madalya kazandılar. 1990 ve 1991 yıllarındaki durgunluktan sonra 1992 yılında İstanbul'da yapılan Balkan Binicilik Şampiyonası'nda Gençler kategorisinde Meriç Özgüneş altın, büyüklerde Onbaşı Sencer Can altın, Gençler takım yarışmasında bronz, Bayanlar takım yarışmasında da altın madalya kazandık. 1993 yılında Yunanistan'da yapılan Balkan Binicilik Şampiyonası'nda Bayanlar'da Asu Böke altın, Gençler'de Meriç Özgüneş bronz, Bayan ve Büyükler takımlarımız da bronz madalyanın sahibi oldular. 1994 yılında Bulgaristan'da yapılan Balkan Binicilik Şampiyonası'nda büyüklerde Sencer Can altın, Iskender Pısak gümüş madalya kazanırlarken gençlerde Irge Böke bronz madalyanın sahibi oldu. Takım yarışmalarında ise bayanlarda gümüş, büyükler ve gençlerde bronz madalya kazandık. 1995 yılında yapılan Balkan Binicilik Şampiyonası'nda ise binicilerimiz 3 altın, 2 gümüş 4 bronz madalya ile en iyi sonuca ulaştılar. Ferdî yarışmalarda Fevzi Atabek ile Ömer Karaevli; büyükler takım yarışmasında da Tunç Çapa, Avni Atabek, Hulki Karagülle, Ata Zorlu'dan oluşan Türk ekibi altın madalyanın sahibi oldular. Gümüş madalyaları Canan Esirgen ile Tunç Çapa; bronz madalyaları da Aslı Erdem, Burcu Gökçek, Ata Zorlu ve Şefika Barlas kazandılar.

Yelken

Yelken sporunda da 1985 sonrası önemli gelişmeler oldu. Özellikle 1991 yılında Türkiye Yelken Federasyonu'nun başına geçen Erciyaş Sipahi'nin yönetimiyle yelken sporumuz ayrı bir canlılık kazandı. 1985 yılında Romanya'da yapılan Balkan Yelken Şampiyonası'nda Halûk Babacan ve Bulgaristan'da 1987 yılında yapılan Balkan Şampiyonası'nda Arif Gürdenli'nin kazandıkları birer gümüş ve 1987 yılındaki şampiyonada Ibrahim Kakış'ın kazandığı bir bronz madalyaya karşı 1990 yılında Yunanistan'da yapılan Balkan Yelken Şampiyonası'nda kazanılan 1 altın (Serhat Altay), 3 gümüş (Arif Gürdenli, Ebru Tozan, Berrin Berksaç) ve 6 bronz madalya, (Eralp Hoşgör, Halûk Babacan, Ibrahim Kakış, Arca Ark, Billur Rumelili Önal) madalya kazanmamış yelken sporumuzda önemli bir canlanmanın başgösterdiğine işaretti. Nitekim 1991 yılında Romanya'da Balkan Yelken Şampiyonası'nda Türk yelkencileri 2 altın (Billur Rumelili, Ayben Önal), 6 gümüş (Aylin Aybers, Pınar Coşkuner, Arif Gürdenli, Murat Sert, Kutlu Torunlar, Ayça Ark) ve 8 bronz (Enver Adakan, Mustafa Ambarcı, Tarkan Akdoğan, Mustafa Çelebi, Hüseyin Madenoğlu, Ersin Yazgan, Barış Selamioğlu, Gül Aybers) madalya kazanmaları da bu canlanmanın tesadüfi olmadığını gösteriyordu. 1992 yılında Bulgaristan'da yapılan Balkan Yelken Şampiyonası'nda ise Türk yelkencileri tam 7 altın (Alp Alpagut, Kutlu Torunlar, Ayça Ark, Burak Olgan, Arif Gürdenli, Aylin Aybers, Pınar Coşkuner), 8 gümüş (Mahir Ulutaş, Emine Ünsal, Deniz Şahin, A. Kemal Tüfekçi, Halûk Babacan, Burak Güvengez, Altuğ Yanardağ, Melis Sencer) ve 8 de bronz madalya kazanmışlardı. 1993 Balkan Yelken Şampiyonası'nı Türkiye Yelken Federasyonu Türkiye'de organize etmişti. Bu şampiyonada yelkencilerimiz 5 altın (Seren Kavuk, A. Kemal Tüfekçi, Halûk Babacan, Kutlu Torunlar, Aslı Sözeri), 8 gümüş (Ebru Tozan, Tuberg Uca, Burcu Algon, Müjde Yalkın, Melis Sencer, Ahu Bürülkaya, Halûk Suntay, Levent Gürkan) ve 9 da bronz madalya kazanmışlardı.

1994 yılında Çeşme'de düzenlenen Avrupa Finn Şampiyonası'nda Ali Kemal Tüfekçi Gençler'de Avrupa Şampiyonluğunu kazanmak gibi bir büyük başarıya erişirken Yunanistan'da düzenlenen Balkan Yelken Şampiyonası'nda yelkencilerimiz 5 altın (Burcu Algon, Müjde Yalkın, Seren Kavuk, Arif Gürdenli, Kutlu Torunlar), 5 gümüş (Serhat Altay, Kaan Özgönenç, Selim Kakış, Meliha Onursal, Ali Kemal Tüfekçi), 7 de bronz madalya kazandılar.

1995 yılında İstanbul'da yapılan Avrupa Laser Şampiyonası'nda Selim Kakış'ın Avrupa'nın en seçkin 96 yarışçısı arasında Avrupa Şampiyonluğu'na ulaşması Türk yelken sporu için ayrı bir sevinç ve gurur kaynağı olmuştu. Bayanlar'da da Deniz Karacaoğlu'nun Avrupa üçüncülüğünü kazanması ayrıca sevinç veren bir olaydı Türk yelkenciliği için. 1995 yılında Romanya'da yapılan Balkan Yelken Şampiyonası'nda da Türk yel-

kencileri 4 altın (Aslı Sözeri, Akif Muslubaş, Deniz Karacaoğlu, Seren Kavuk), 4 gümüş (Burcu Algon, Müjde Yalkın, A. Kemal Tüfekçi, Selim Kalkış, Levent Peynirci) ve 6 da bronz madalya elde ettiler. Böylece Türk yelkenciliği özellikle son yıllarda Balkanlar'ı da aşıp Avrupa'da da adından bahsettirmeye başlamıştı.

Dağcılık

1980'li yılların ikinci yarısında Türk Dağcılık Sporu'nda önemli gelişmeler başgösterdi. Bu dönemde Türk dağcıları yurt dışı dağlara da yöneldiler. 1989 yılında İran'daki Devamend Tırmanışı'nda iki ayrı rotadan tırmanışa geçen iki Türk dağcısının dorukta buluşmaları önemli bir olaydı. Bilkent Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürürken 1988 yılında dağcılık sporuna başlayan Nasuh Mahruki kısa bir zaman içinde bu spor dalında büyük başarılara ulaşmasını bildi. 1991 yılında Küçük Demirkazık'a batı yüzünden tırmanan, iki ay sonra da 3756 metrelik Büyük Demirkazık'a kuzey duvarından ulaşan Mahruki yine aynı yılın içinde (1991 Haziran) 3916 metrelik Erciyeş Zirvesi'nden ilk yamaç paraşütü uçuşunu gerçekleştiren kişi oldu. Bundan sonra yurt dışı dağlara yönelen genç Türk dağcısı 1992 yılı Temmuz ayında Kazakistan'daki 5170 metrelik Cigid doruğu tırmanışını; ertesi ay Kırgızistan'daki Khan-Tengri doruğu çıkışını; 1993 yılında 5621 metrelik Elbruz Doğu zirvesi, Kırgızistan'daki 7134 metrelik Peak Lenin ve 6918 metrelik Vaja Pşavela; Tacikistan'daki 6299 metrelik Peak of Fo-

ABC ARŞİVİ

Dağcılık alanında dünya çapında başarılara imzasını atan Nasuh Mahruki, 1995 yılında "Dünyanın Çatısı" Everest'e ulaştı ve 8846 metrelik bu doruğa tırmanan ilk Türk dağcısı oldu.

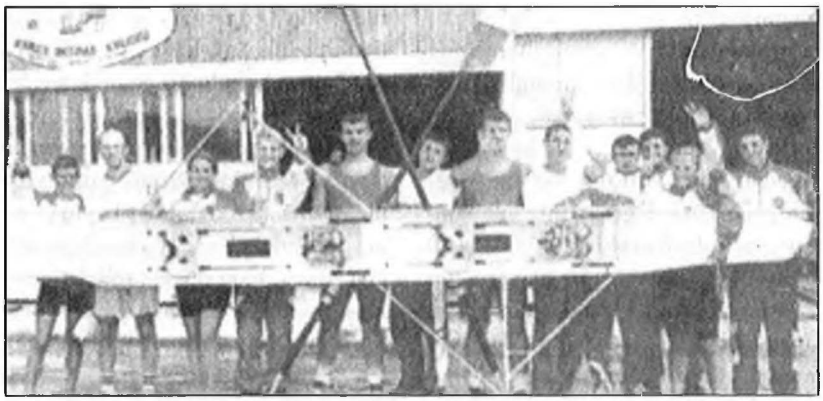
ur, 7105 metrelik Korjonevskoy; 1994 yılındaki Tacikistan'daki 7495 metrelik Kommünizmus tırmanışlarını gerçekleştirdi. Bu arada dünyanın en zorlu ve en tehlikeli "7000'liği" diye tanımlanan Pobeda tırmanışı da başarıyla tamamladı. Bu tırmanışı dünya dağcıları arasında solo olarak yapmayı başaran sekizinci dağcı oldu. Böylece 1994 yılı Ağustos ayında Sovyet Asyası'ndaki en yüksek 5 dağın tırmanışlarını yapan dağcılara verilen "Kar Leoparı" ünvanını aldı. Bu ünvana bugüne kadar sadece 214 dağcının sahip olması da dikkat çekicidir. Ve nihayet 28 Mart 1995 günü Everest Tepesi tırmanışına başlayan Nasuh Mahruki 9 Nisan günü 5200 metre yükseklikteki ana kampa varmış ve burada Kuzey-Kuzeydoğu sırtı gibi başarı oranı düşük, tehlike oranı klasik rotaya göre hayli yüksek olan rotadan "Dünyanın çatısı" olarak anılan 8846 metrelik Everest doruğuna ilk Türk dağcısı olarak ulaşma başarısını gösterdi. Yine aynı yılın içinde Alper Sesli 5895 metre yükseklikteki Klimandjaro doruğuna tırmanan ilk Türk dağcısı oldu.

1992 yılında Türkiye Millî Olimpiyat Komitesi'nin de desteğiyle başlayan "Olimpik Tırmanış"larla Türk dağcılık sporuna ayrı bir renk geldi. Bu son dönemde Ertuğrul Melikoğlu, Recep Çatak, Gıyasettin Demirhan, Murat Yıldırım, Orhan Özçalık, Seyhan Çamlıgüney, Bülent Ferhatoğlu, M. Ali Onur gibi isimler kendileri gösterdiler. İyi bir dağcı olan; 1989 yılındaki İran Demavend tırmanışına da katılan ve 1993 yılında Türkiye Dağcılık Federasyonu'nun seçimle işbaşına gelen ilk Başkanı olan Dr. Tayfun Tercan'ın 1995 yılında Kaçkar Dağları tırmanışı sırasında kazaya uğramasıyla Türk dağcılık sporu bir gönüllüsünü daha kaybetmiş oldu.

Kürek

Kürek sporumuz 1970-1980 arasını kapsayan 10 yıllık durgun bir dönem geçirdikten sonra 1980'li yılların ortalarına doğru yeniden canlanmaya başladı. Bu durgunlukta olduğu gibi bu canlanmada da uzun yıllar Türk kürek sporuna öncülük yapmış olan Fenerbahçe ve Galatasaray kulüplerinin kürek şubelerine tekrar eğilmelerinin rolü oldu.

Canlanma döneminin uluslararası alandaki ilk büyük başarısı Roman-

İLETİŞİM ARŞİVİ

Kürekte Fenerbahçe- Galatasaray rekabeti bu dönemde de sözkonusu branşın lokomotifi olurken ENKA ve Sümerbank da bu spora yaptıkları yatırımlarla iddialı hale geldiler. Ancak iç rekabet milli takımın uluslararası performansına olumlu katkı yapmadı.

ya'da yapılan Balkan Kürek Şampiyonası'nda Yüksel Taşçı - Cüneyt Üstüner ekibimizin iki çiftede altın madalya kazanmaları oldu. Ertesi yıl Yunanistan'da yapılan Balkan Kürek Şampiyonası'nda ise tek çiftede Ersin Özgören ve dümencili iki çiftede Cüneyt Üstünel - Hasan Yılgör - Sinan Yeni'den kurulu ekibimiz iki gümüş madalya getirdiler. 1988 yılında Balkan Kürek Şampiyonası Türkiye Kürek Federasyonu tarafından organize edildi. Ancak Türkiye'de bu şampiyonada Mustafa Kosif - Cafer Şahin iisinin bronz madalya ile kazanabildiler. 1989 yılında Romanya'da düzenlenen Balkan Kürek Şampiyonası'nda iki gümüş, iki bronz madalya sahibi olduk. 1991 yılında Ali Rıza Bilal'ın tek çiftede Balkan Gençler Şampiyonluğu'nu kazanması ve yine aynı kürekçimizin o yıl İskoçya'da yapılan Dünya Gençler Şampiyonası'nda dünya beşinciliğini elde etmesi Türk kürek sporu adına sevindirici olaylardı. Yine aynı yıl Türkiye Kürek Federasyonu tarafından organize edilen Balkan Kürek Şampiyonaları'nda Türk kürekçilerinin 3 altın, 1 gümüş, 2 bronz madalya kazanmaları da kürek sporunda özlenen başarı yıllarının tekrar geri geldiğini gösteriyordu.

1992 yılında Bulgaristan'da yapılan Balkan Kürek Şampiyonası'nda da Türk kürekçilerinin başarıları sürdü. Elif Nermi - Hurinaz Tuksal çifti Bayanlar'da, Gökhan Çetintürk - Serkan Tutgun çifti de Erkekler'de Türk kürek sporuna iki altın madalya getirirlerken kürekçilerimiz ayrıca 3 gümüş, 5 bronz madalya daha kazanma başarısını gösterdiler. 1993 yılında Murat Türker'in Akdeniz Oyunları'nda bronz madalya kazanması da sevindirici bir olaydı. 1955 yılında Tonguç Türsan'ın getirdiği Akdeniz Oyunları ikinciliğinden sonra Murat Türker'in bu bronz madalyası Türk kürek sporu için ayrı bir mutluluk vesilesi oldu. 1994 yılında Romanya'da organize edilen Balkan Kürek Şampiyonası'nda Ekrem Özgören - Selim Kaya ikilisinin altın madalyasına takım arkadaşları ayrıca beş bronz madalya eklediler.

Atıcılık

1980'li yıllara Türk atıcılık spor Yunanistan'da yapılan Balkan Skeet-Trap Şampiyonası'nda ekip halinde 600 atış üzerinden 582 isabetle yeni bir Balkan Rekoru kırarak Balkan Şampiyonluğu'nu kazanmak suretiyle girdi. Bunu, 1984 yılında Bülent Torpil'in Avrupa Kupası'nda şampiyonluğu kazanması izledi. 1986 yılında Almanya'da yapılan Dünya Skeet Şampiyonası'nda Türk ekibinin 61 ülke arasında 14'üncülüğünü kazanması Türk atıcılık sporunda ayrı bir başarıydı. Bunu 1987 yılında Ufuk Arınan'ın Havalı Tüfek Balkan Şampiyonası'nda 582 puanla Balkan Rekoru kırarak şampiyon olması, 1988 yılında Balkan Şampiyonası'nda Kemal Uzel, Mümtaz Bilge ve Dilara Kızılsu ile Tarcan Okçuoğlu'nun altın, Murat Boyacıoğlu ile Nedim Yılmaz'ın gümüş madalya kazanmaları; 1990 yılında Balkan Trap Şampiyonası'nda Alp Kızılsu'nun ve Yavuz Demiröz'ün altın, Tezcan Kaymaz ile Aynur Gümüştaş'ın gümüş madalya kazanmaları ayrı başarılardı bu spor dalında.

1980'li yıllarda başlayan bu hareketli dönem 1990'lı yıllarda da devam etti. 1991 yılında Servet Sivrikaya ile Dilara Kızılsu'nun Balkan Şampiyonlukları; Alp Kızılsu ile Hakan Arda'nın Balkan ikinciliklerini 1993'te Bülent Torpil'in Avrupa ikinciliği, Servet Sivrikaya'nın Barcelona'da Dünya ikinciliği izledi. Türk atıcıları bu arada Balkan Şampiyonası'nda 2 altın, 4 gümüş ve 5 bronz madalya kazanarak ekip halinde Balkan Şampiyonluğu'nu kazandılar. Atıcılık ekibimiz Dünya Double Trap Şampiyonası'nda üçüncü olmak gibi bir başarıya ulaştı. 1994 yılında Mısır'da yapılan Double Trap Şampiyonası'nda Servet Sivrikaya'nın Dünya üçüncüsü olması; Havalı Silahlar Balkan Şampiyonası'nda Türk atıcılarının 3 altın, 2 gümüş, 5 bronz madalya kazanmaları Türk atıcılarının yeni başarıları oldu. 1995 yılında Dünya Kupası yarışmalarında Dr. Alp Kızılsu'nun bronz madalya kazanmasının yanında Balkan Şampiyonasında Türk atıcılarının 4 altın, 3 gümüş, 8 bronz madalya kazanmala-

rı da bu dönemin diğer uluslararası başarılarıydı.

Jimnastik

1980'li yılların ikinci yarısından itibaren hızlı bir gelişme gösteren spor dallarımızdan biri de jimnastik oldu. 1984 yılında Türkiye Jimnastik Federasyonu Başkanlığı'na getirilen Atilla Örsel, görevi devraldığı Tahsin Albayrak'ın başlattığı hamleyi en üst düzeye çıkaran yönetici oldu. Bu arada Bulgaristan'dan getirtilen iki jimnastik antrenörünün yanısıra yurdun çeşitli illerinde jimnastik okulları açılması, 1980'li yılların sonunda bu spor dalında büyük bir patlamanın gerçekleşmesine yol açtı. Özellikle henüz çocuk denilecek çağdaki genç jimnastikçiler yalnız podyumlarda gözdolclurmakla kalmadılar, uluslararası alanlarda gösterdikleri büyük başarılarla da ülkemize parlak dereceler ve önemli şampiyonluklar kazandırdılar. Bu arada jimnastik sporunda pilot bölgelerden biri olarak seçilen Bolu'daki jimnastik okulunda yetişen iki küçük Türk jimnastikçisi, yaşlarının çok üstünde büyük işler başardılar. Murat Canbaş, 1987 yılında Balkan Gençler Şampiyonası'nda kazandığı ilk bronz madalyaya 1990 yılında Balkan Büyükler Şampiyonası'nda bir gümüş, bir bronz; 1991 Balkan Gençler Şampiyonası'nda bir altın bir gümüş, 1992 Balkan Gençler Şampiyonası'nda bir altın ve bir gümüş madalya daha eklemesini başardı. Murat Canbaş, 1993 Akdeniz Oyunları'nda cla Türk sporuna jimnastik dalında ilk Akdeniz Şampiyonluğu'nu armağan etti. Yine Bolu Jimnastik Okulu'ndan yetişen Suat Çelen ise henüz 12 yaşındayken Balkan Büyükler Şampiyonası'nda ilk altın madalyasını kazandı. Çelen daha sonra 1991'de Balkan Gençler Şampiyonası'nda bir altın, 1 gümüş, 1992'de Balkan Büyükler Şampiyonası'nda bir altın ve bir gümüş madalya daha kazanmasını başardı. Pek büyük bir yetenek arzeden bu gençler jimnastik sporuna kazandırdıkları kendilerine özgü hareketleriyle de pek büyük üne eriştiler. Bugün dünya jimnastik sporunda "Çelen" ve "Canbaş" adlarıyla anılan hareketlerin bulunması da Türk jimnastik sporu için haklı bir övünç ve gurur vesilesidir. Küçük yaşlardaki bu iki büyük Türk jimnastikçisinden ilki; Murat Canbaş 20 yaşında bir trafik kazasında hayata gözlerini yumdu. Balkan Şampiyonaları'ndaki en büyük rakibi olan Yunanlı genç jimnastikçinin onun ölümünden sonra kazandığı Balkan Şampiyonluğu madalyasını "Canbaş hayatta olsaydı, bu madalyayı ben alamazdım" diyerek Canbaş'ın ailesine göndermesi de ayrı bir jestti. Suat Çelen'in de henüz 18 yaşındayken geçirdiği bir sakatlık sonucu jimnastik sporuna veda etmesi ile Türk jimnastik sporu iki büyük şampiyonundan birden yoksun kaldı.

Deniz Öncü, Bahadır Altay, Ismail Göktekin, Hakan Ünal, Atilla Nazlı ve Aslı Sade gibi genç jimnastikçiler bu spor dallarındaki başarıları sürdüren isimler olmaktadırlar.

Vücut geliştirme

Ülkemizde otuz yılı aşkın başarılı bir geçmişi bulunmasına rağmen ancak 1991 yılında Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü'ne bağlı resmî bir federasyon haline gelen "Vücut Geliştirme", Türk sporcularının Dünya ve Avrupa şampiyonluklarıyla süslenmiştir. 1960'lı yılların başında ferdî olarak başlayan çalışmalar, "Vücut Geliştirme" sporunun Halter Federasyonu bünyesine bağlanmasıyla resmî bir kimliğe bürünmüştü. 1969 yılından 1975 yılına kadar Halter Federasyonu bünyesi içinde yapılan çalışmalarla Vücut Geliştirme dalında da Türk sporcuları uluslararası alanlarda kendilerini gösterme ve tanıtma imkânını buldular. Bir süre tekrar ortada bırakılan bu spor dalı 1981 yılında bu kez Türkiye Jimnastik Federasyonu bünyesine dahil edilmiş, nihayet 1991'de Türkiye Vücut Geliştirme Federasyonu adı altında bağımsızlığa kavuşmuştur.

Bu spor dalında Türk Vücut Geliştirme Sporu'nun ilk büyük ismi olarak Ahmet Enünlü ortaya çıktı. Ahmet Enünlü, 1970 yılında Belgrad'da, 1974'te Varşova'da, 1977'de Paris'te, 1978'de Brugges'ta tam 6 kez Dünya Şampiyonluğu'nu kazanmak gibi pek büyük bir başarı gösterdi. Yine bu süre içinde Türkiye, Vücut Geliştirme sporunda Balkan şampiyonaları da dahil olmak üzere toplam 24 madalya almışken, Federasyonun kurulmasından sonra Vücut Geliştirme sporu beş yıllık zaman dilimi içinde bu sayının çok üzerinde madalyaya ulaşmış bulunmaktadır.

1991 yılında Avusturya'da yapılan Avrupa Vücut Geliştirme Şampiyonası'nda Hamdullah Aykutlu'nun altın madalya kazanması yeni bir dönemin ilk büyük başarısı oldu. 1992 yılında Türkiye Vücut Geliştirme Federasyonu tarafından ülkemizde ilk kez Gençler ve Masterler Dünya Şampiyonası düzenlendi. Gençlerde Önder Adsay, masterlerde Ahmet Enünlü ile Tevfik Ulusoğlu altın madalya kazandılar. Italya'da yapılan Bayanlar Dünya Vücut Geliştirme Şampiyonası'nda ise ilk kez bir Türk kızı; Tülay Caner (Özbek) gümüş madalyanın sahibi oldu. Yugoslavya'da yapılan Balkan Şampiyonası'nda ise Adnan Sır, Hakan Gümüş ve Rıza Batur altın, Sabahattin Taylan da gümüş madalya aldılar. 1993 yılında Seul'de yapılan Dünya Vücut Geliştirme Şampiyonası'nda Ertuğrul Gülcan bronz madalya sahibi olurken Polonya'da yapılan Bayanlar

Dünya Şampiyonası'nda Tülay Caner (Özbek) gümüş madalya kazandı. İspanya'da yapılan Dünya Masterler ve Gençler Şampiyonası'nda ise Önder Aksoy gençlerde, Eryetiş Kurtaral da masterlerde altın madalya kazanırlarken gençlerde Serkan Çetin de gümüş madalya aldı. 1994 yılında Madrid'te yapılan Akdeniz Şampiyonası'nda erkeklerde Hakan Gümüş, bayanlarda Güzel Akyüz altın madalya alırlarken Türk ekibi takım halinde şampiyon oldu. İsveç'te yapılan Bayanlar Dünya Şampiyonası'nda ise Tülay (Caner) Özbek bronz madalya sahibi oldu. İzmir'de yapılan Dünya Gençler ve Masterler Vücut Geliştirme Şampiyonası'nda ise masterlerde Ahmet Enünlü başarılı spor hayatının yedinci dünya şampiyonluğunu kazanırken gençlerde de Timuçin Canel ikinci oldu. Romanya'da yapılan Balkan Şampiyonası'nda ise Gürel Özgür, Hakan Gümüş ve Tarhan Kaynaş altın, Kaya Aslantepe, Seyfi Timur, Bahadır Tokmak ve Funda Yüksel gümüş, Canan Endez de bronz madalya kazanan sporcularımız oldular. 1995 yılında İstanbul'da düzenlenen Avrupa Şampiyonası'na 34 ülkeden 177 sporcu katıldı. Tülay (Caner) Özbek, Kaya Aslantepe, Hakan Güneş Avrupa Şampiyonu, Ertuğrul Gülden de Avrupa ikincisi oldular. Türk ekibi takım halinde Avrupa Şampiyonluğu'nu kazandı. Yılın bir başka başarısı da Bayanlar Dünya Şampiyonası'nda Tülay (Caner) Özbek'in dünya ikinciliğini kazanması teşkil etti.

Okçuluk

Türk'ün ata sporlarından biri olarak tanınan okçuluk dalında 1985 yılından sonra hızlı bir gelişme görüldü. 1982 yılında anlaşılmaz bir kararla Türkiye Okçuluk Federasyonu lağvedilmişti. Bunun hatalı bir karar olduğu çabuk farkedildi ve Türkiye Okçuluk Federasyonu 1983 yılında yeniden kurulurken Dr. Uğur Erdener de başkanlığa getirildi. Aynı yıl İzmir'de ilk Balkan Okçuluk Şampiyonası da organize edildi. Büyük bir hızla hazırlanan Türk okçuları bu ilk Balkan Şampiyonası'nda güçlü rakipler karşısında bayanlar ve erkeklerde takım ikinciliklerini elde etme başarısını gösterdiler. Türk okçuları 1984 yılında Los Angeles'te yapılan Olimpiyat Oyunları'nda da ilk kez bayrağımızı temsil ettiler. 1985 yılında, Kanada'da yapılan Dünya Okçuluk Şampiyonası'nda İzzet Avcı'nın dünya üçüncülüğünü kazanması, uluslararası alanda elde edilen ilk büyük başarı oldu. Aynı yıl Yunanistan'da düzenlenen Balkan Okçuluk Şampiyonası yarışmalarında bayan okçumuz Elif Ekşi, 50 metre yarışmasında Balkan rekorunu da kırarak altın madalyaya ulaşırken Arın Ongun gümüş madalya kazandı. Ayrıca Türk Bayan Takımı altın, erkek takımı da bronz madalya sahibi oldu. 1988 yılında Yugoslavya'da yapılan Balkan Okçuluk Şampiyonası'nda ise Vedat Erbay altın, Cavidan Bilge gümüş madalyaya ulaştılar. Türk takımı erkeklerde Balkan Şampiyonu olurken, bayan takımımız da bronz madalya aldı. Aynı yıl Seul'de yapılan Olimpiyat Oyunları'nda Türk okçuları yine yarıştılar, fakat dereceye giremediler.

1984 yılında Türkiye Okçuluk Federasyonu tarafından Antalya'da düzenlenen Balkan Okçuluk Şampiyonası ise Türk okçularının üstün bir başarısıyla sonuçlandı. Elif Ekşi, İpek Eroğlu, Kürşat Aktepe ferdî yarışmalarda altın madalya kazanırlarken bayanlar, erkekler, genç bayanlar ve genç erkeklerdeki takım şampiyonlukları da Türk okçularının oldu.

1990 yılında İspanya'da yapılan Avrupa Okçuluk Şampiyonası'nda Türk bayan takımı bronz madalya kazandı. Aynı sene Romanya'da düzenlenen Balkan Okçuluk Şampiyonası'nda Zehra Öktem, Belgin Özbaş, Özcan Ediz altın, Elif Ekşi, İpek Eroğlu ve Vedat Erbay gümüş, Nilgün Özbaş bronz madalya kazandılar. Ayrıca bayanlar, erkekler ve genç bayanlar ekip yarışmalarında Türk takımları altın, genç erkeklerde ise gümüş madalyanın sahibi oldular.

1991 yılında Polonya'da yapılan Dünya Okçuluk Şampiyonası'nda Zehra Öktem dünya üçüncülüğünü kazandı. Bulgaristan'da düzenlenen Balkan Okçuluk Şampiyonası'nda ise Cavidan Bilgen, Kenan Ersü, Belgin Özbaş, Özcan Ediz altın, Barış Ulutaş gümüş, Aslı Aydınoğlu bronz madalya kazanırken takım yarışmalarında da Türk bayan, genç bayan ve genç erkek ekipleri altın, erkek ekibimiz ise gümüş madalya aldılar. 1992 yılında Barcelona'da yapılan Olimpiyat Oyunları'nda Türk okçuları güçlü rakiplerle yarıştılar. 1993 yılında yapılan Akdeniz Oyunları'nda bayan ekibimiz gümüş madalyanın sahibi oldu. 1994 yılında Çek Cumhuriyeti'nde organize edilen Avrupa Okçuluk Şampiyonası'nda ise Elif Ekşi, Zehra Öktem ve Elif Altınkaynak'tan oluşan Türk bayan ekibi 246 puanla Avrupa rekoru kırmasına rağmen bronz madalya aldı. 1994 yılında Yunanistan'da düzenlenen Balkan Okçuluk Şampiyonası'nda Zehra Öktem, Zekiye Keskin, Nazif Çahlıyan altın; Natalia Narsaridze, Deniz Güray ve Hakan Kolayiş gümüş; Ebru Öztürk ve Özdemir Akbal bronz madalya kazandılar. Ayrıca Türk bayan, genç bayan ve genç erkek ekipleri de takım birincilikleriyle altın madalya sahibi oldular. 1995 yılında İngiltere'de yapılan Dünya Salon Okçuluk Şampiyonası'nda Natalia Nasaridze'nin bronz madalya kazanması ise Türk okçuluk sporunun yeni bir başarısıydı.

Eskrim

İçinde bulunduğumuz yüzyılın son döneminde eskrim sporumuzdaki durgunluk sürmekte. Eskrim, çok az kişinin ilgi gösterdiği bir spor olması bakımından büyük bir gelişme gösteremiyor. Gerçi Türk eskrimcileri uluslararası yarışmalarda varlıklarını yine de ortaya koyuyorlar ama, bu arzulanan düzeyden uzak kalmakta. 1980'li yılların başından bugünlere Balkanlar'da gümüş madalyadan yukarı çıkamamış bulunuyoruz.

1981 yılında gençlerde kazandığımız Balkan üçüncülüğünden sonra 1987 yılında Yugoslavya'da yapılan Balkan Gençler Şampiyonası'nda epe ve flöre dallarında ekip halinde bronz madalya kazanan genç eskrimcilerimiz 1990 yılında Ankara'da yapılan Balkan Gençler Şampiyonası'nda da başarılı oldular. Sezgin Şakiroğlu, İbrahim Genç ve kılıç ekipte üç bronz madalya sahibi olduk. 1992 yılında Romanya'da yapılan Balkan Eskrim Şampiyonası'nda ise Epe dalında ekip halinde bronz madalya aldık. 1993 yılında Bursa'da yapılan Balkan Gençler Şampiyonası'nda ise genç ekiplerimiz flöre ve kılıçta gümüş, epede ise bronz madalya kazandılar. Yine aynı yıl ilk kez yapılan Balkan Yıldızlar Şampiyonası'nda Pelin Kaya bronz madalya kazanırken, ertesi yıl da Sedef Kaya bayan yıldızlarda bronz madalyanın sahibi oldu. Yine aynı yıl Balkan Büyükler Şampiyonası'nda ise Sezgin Yakiroğlu gümüş, epe ve kılıç ekiplerimiz ise bronz madalya kazandılar.

Kayak

İlgi artmasına kulüp ve sporcu sayısı hızla çoğalmasına rağmen kayak başarı oranımız en düşük spor dalı oldu. 1985 yılında 8 kayak kulübü varken, 1996'da bu sayının 35'e yükselmesi; 400 olan lisansiye sporcu sayısının 2288'i aşmasına ve 10 antrenörden 105 antrenöre çıkılmasına rağmen 1985-1995 arası dönemde kayak sporundan sadece bir tek bronz madalya gelebilmiştir. Kış Olimpiyatları, Dünya Şampiyonaları ve Avrupa Şampiyonalarına katılan kayakçılarımızdan sevindirici bir haber almak mümkün olamadı. 1990 yılında yapılan Balkan Kayak Şampiyonası'nda Kuzey Disiplin dalında bir üçüncülük 10 yıllık bu dönemin tek madalyasını getirebildi.

Masa tenisi

1985 sonrası dönemde büyük bir başarı gösteremeyen spor dallarımızdan biri Masa Tenisi oldu. Ancak bu spor dalımız için "başarısız" damgasını da asla vuramayız. 1987 yılında yapılan Balkan Masa Tenisi Şampiyonası'nda Oktay Çimen - Gürkan Yaldız'ın çiftlerde altın, Gürkan Yaldız'ın teklerde bronz madalya kazanmaları; 1988'de Bursa'da yapılan Balkan Gençler Şampiyonası'nda Canbaba - Ekmekçi çiftinin bronz madalya almaları; 1991 yılında Sakarya'da yapılan Balkan Şampiyonası'nda Gürkan Yaldız'ın altın madalyası yine aynı sene yapılan Akdeniz Oyunları'nda Gürkan Yaldız - Oktay Çimen ikilisinin bronz madalyaları; 1992'de Yıldız Erkek millî takımımızın Yunanistan'da yapılan müsabakalarda Balkan Şampiyonluğu'nu kazanmaları; 1993'te Romanya'da yapılan Balkan Şampiyonası'nda Gürkan Yaldız - Oktay Çimen ikilisinin Balkan Şampiyonu olmalarının yanısıra Türk takımının genel sıralamada üçüncülüğünü alınası ve İstanbul'da yapılan Balkan Yıldızlar Masa Tenisi Şampiyonası'nda Şükrü Dereli - Ömür Güner ikilisinin çift erkeklerde altın madalya sahibi olmalarının yanısıra 3 gümüş, 10 da bronz madalya kazanmamız bu spor dalındaki diğer başarılarımız oldu.

Tenis

Yüzyılın son döneminde tenis sporumuzda da bir canlanma görüldü. Ancak uluslararası alanda Türk tenisçilerinden büyük bir başarı gelmedi. Zaten gelmesi de beklenemezdi. Buna rağmen tenis sporuna, belli bir kesimden de olsa ilginin artması, ortaya yeni yeni isimlerin çıkmasına yolaçtı. 1993 yılında Türk tenis tarihinde ilk kez bir bayan tenisçimiz; Gülberk Gültekin, uluslararası bir turnuvada final oynama şerefine erişti. Satellite Tenis Turnuvası'nda şampiyonluğu kazanamayıp ikinci olmasına rağmen adını Türk tenis tarihine yazdırdı. Aynı yıl Antalya'da düzenlenen Avrupa Bayanlar Takım Şampiyonası ile Çekoslovakya'da yapılan Davis Kupası elemelerinde takımlarımız üçüncü sırayı aldılar.

Bu son dönemin kortlarımızdaki en önemli olaylarından biri de Türkiye Deplasmanlı Tenis Ligi'ne başlanması oldu.

Bisiklet

Bu dönemde en durgun spor dallarımızdan biri bisiklet oldu. Türk bisikletçileri katıldıkları Akdeniz Oyunları'nda bir derece alamadıkları gibi Dünya, Olimpiyat ve Avrupa Şampiyonaları'na katılmadılar. 1989 yılından sonra Balkan Bisiklet Şampiyonaları'nın yapılmaması ise Türk bisikletçilerinin uluslararası alanda adlarını duyurmalarına engel oldu. Oysa 1988 yılında Bursa'da yapılan Balkan Bisiklet Şampiyonası'nda Mehmet Küçükçerezli'nin kazandığı bronz madalyaya bir de ekip yarışmasında bronz madalya eklemiştik. 1989 yılında Yunanistan'da yapılan son Balkan Bisiklet Şampiyonası'nda ise ekip halinde bronz madalya sahibi olmuştuk.

1980'lerde Türkiye'de basketbol

YİĞİTER ULUĞ

80'li yılların başında Milli Takım'ın peşpeye aldığı başarılı sonuçlarla o günlerin beğeniyle izlenen televizyon dizisi "Beyaz Gölge"nin çakışması, Türkiye'de bir basketbol patlamasına yol açmış, özellikle şehirli gençliğin gözünde futbolun tahtı sarsılmaya başlamıştı.

1981'in Mayıs ayında İstanbul'daki emektar Spor ve Sergi Sarayı'nda (daha sonra adı Lütfi Kırdar olarak değiştirildi) oynanan Avrupa Şampiyonası Çalenç Turu (Challenge Round) ve dokuz gün süren bu turnuva sonucunda Türkiye'nin finallere gitme hakkını kazanması, gözlerin bir anda potalara çevrilmesini sağladı. Ülkenin en popüler sporu olan futbolda Türkiye başarıya hasretti ve elinde "şerefli yenilgiler"den başka övünebileceği birşey yoktu. Çalenç Turu'nda Türk Milli Takımı'nın kazandığı maçlardan sonra binlerce insanın Gençlik Marşı'nı söyleyerek Taksim Meydanı'na doğru yürümesi, ortalama Türk sporseveri tarafından kuralları bile doğru dürüst bilinmeyen bir spor dalının ne kadar büyük bir boşluğu doldurduğunu gösteriyordu.

Aynı yılın aralık ayında Türkiye, tarihinde ilk kez Balkan Basketbol Şampiyonluğu'na ulaştı. Genetik avantajlarını sistemli çalışmayla birleştiren Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya gibi ülkeler o güne kadar Türk Milli Takımı'na şans tanımamıştı. Sofya'da kazanılan şampiyonluğu 1982 Mayısı'nda İstanbul'da organize edilen Balkan Şampiyonası'nda alınan ikincilik izledi. Milli takım'ın iskeletini Avrupa'da iyi tanınan Erman Kunter, Efe Aydan, Mehmet Döğüşken, Necati Güler ve Melih Erçin oluşturuyordu. Balkan ikinciliği, Aydan Siyavuş yönetimindeki bu ekibin uluslararası alanda kazandığı son başarı oldu. Oyuncular yaşlandıkça başarı grafiği düşmeye başladı. Türkiye 1981'de katıldığı Avrupa Şampiyonası finallerinde bir kez daha boy göstermek için tam 12 yıl beklemek durumunda kaldı.

80'lerin başında ay-yıldızlı takımın başarılarıyla popülarite kazanan basketbol, 80'lerin ikinci yarısında tırmanan Fenerbahçe-Galatasaray rekabetiyle salonları hancahınç doldurmayı başardı. Ancak gençliğin ilgisi yalnızca büyük bir potansiyel yaratmakla kalmış, bu potansiyel organizasyonla birleştirilmediği için uluslararası alana yansıtılamamıştı. 1989 yılında kazanılan Akdeniz Oyunları Şampiyonluğu, Türk Milli Takımı'nın aynı yıl Avrupa Şampiyonası elemelerinde varlık gösterememesi ve Akdeniz Oyunları'na favori ülkelerin ümit milli takımlarıyla katılması yüzünden basında uzun uzun tartışıldı.

90'lara gelindiğinde, futbolun yaptığı atağa cevap veremeyen basketbol, yeniden "kenara itilmiş spor" durumuna düşmüştü. Bunda yabancı sporcu sayısında izlenen istikrarsız politikaların da rolü büyüktü. Federasyon, bir dönem her takımda iki yabancıya (hatta bir gecede Türk pasaportu alanlarla birlikte bu sayının üçe, dörde çıktığı da görülebiliyordu) izin veriyor, daha sonra tepki alınca yabancılara tamamen kapıları kapatıyordu. Bu dalgalanma, büyük ölçüde Amerikalı oyuncuların hâkimiyetindeki Avrupa potalarında Türk kulüplerine istikrarlı bir grafik çizme şansı tanımıyordu.

Yunanistan, Hollanda, Almanya gibi ülkeler yaptıkları yatırımlarla za-

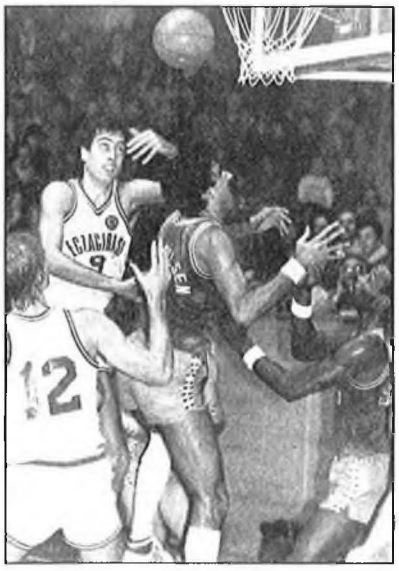
TABLO 1
TÜRKİYE KUPASI (1972'DEN 1991'E KADAR DÜZENLENMEDİ)

1991-92	Paşabahçe
1992-93	Tofaş
1993-94	Efes Pilsen
1994-95	Galatasaray
1995-96	Efes Pilsen

ten uzun yıllardır Avrupa Basketbolunda söz sahip olan Yugoslavya, Sovyetler Birliği, İtalya, İspanya ve Fransa'ya katılırken, Türkiye idari reformu gerçekleştirmeyi bir türlü beceremediği için klasmanda ilk 12'nin dışında kalıyordu. Ekonomi ve siyasette esen Özal rüzgarı, ülkeyi pekçok alanda sonuçları ileride tartışılacak radikal değişimlere yöneltirken, sporda devletin 50'li yıllarda kalmış anlayışını aşmak pek kolay olmuyordu. Bütün dünya, sponsorluk yöntemiyle kullanılan spor malzemelerinin kalitesini her gün biraz daha yukarıya çekerken, Türk milli takımlarının "reklam olur" gerekçesiyle tanınmış çok uluslu markalardan kaçınması ve Mahmutpaşa imalatı merserize formalarda karar kılması, bu anlayışın en çarpıcı örneklerinden birini oluşturuyordu.

1992 yılının Mart ayında, dönemin Spordan Sorumlu Devlet Bakanı Mehmet Ali Yılmaz'la pek çok konuda ters düşen Basketbol Federasyonu Başkanı Osman Solakoğlu istifa etti. Toplam 23 yıl federasyon başkanlığı yapan Solakoğlu, basketbolu çok seven, elindeki kısıtlı olanaklara karşın oluşturduğu aile havasıyla en iyi sonuçları alan bir yöneticiydi. Sürekli iktidar değişikliklerinin yaşandığı 70'li yıllarda bile, kısa süreli CHP hükümeti dışına yerini korumayı başarmış, bu topraklarda pek az kişiye nasip olan istikrarlı grafiği sayesinde dünyanın her köşesinde "Türkiye'de basketbol" denince akla gelen ilk isim olmayı başarmıştı. Ancak ilerleyen yaşı ve çevresinde yenilikçi bir ekip bulunmaması, Solakoğlu'nun gerekli reformları yapmasını engellemişti. Basketbolun elinde ne kadar büyük bir potansiyel olduğu ve bu potansiyelin yıllarca nasıl unutulduğu, 1992'de Turgay Demirel'in göreve gelmesiyle birlikte anlaşılacaktı.

Yeni başkan Turgay Demirel,

İLETİŞİM ARŞİVİ

Eczacıbaşı ve Efes Pilsen Türk basketbolunda "ağırlığı" olan müessese kulüplerinden. Ancak Eczacıbaşı 1992 yılında "yarıştan çekildi".

1988'de Galatasaray kaptanı olarak sporculuk yaşamına nokta koyduktan sonra ticarete atılmış ve dönemin avantajlarını iyi değerlendirerek kısa sürede iş dünyasında kendine sağlam bir yer edinmişti. Reebok ve Diadora gibi uluslararası spor malzemesi firmalarının Türkiye temsilciliğini yapan Demirel'in başkanlığa gelmesi bile, yeni dönemin eskisinden çok farklı olacağını işaret ediyordu.

Demirel ve ekibi ilk iş olarak, bütün yönetmelikleri değiştirmeyi, Bakan Yılmaz'ın verdiği destekle Basketbol Federasyonu'na yarı-özerk bir yapı kazandırmayı hedef seçti Deplasmanlı liglerde oynayan sporculara kontrat zorunluluğu getirilmesi, böylece gizli profesyonelliğin tarihe karışması, yabancı sporcu sayısının her takım için ikiye çıkarılması ve bu kuralda bir istikrar sağlanması, kulüplerin yeni yönetimde daha fazla söz hakkına sahip olması bu spor dalının önünde yıllardır birikmiş engelleri aşmak için atılan ilk adımlardı.

Öte yanda, Avrupa Şampiyonası elemelerinde yıllardır başarılı olamayan Milli Takım'ın şeytanın bacağını kırabilmesi için de yeni bir düzenlemeye gidildi. 80'li yılların başarılı ismi Aydan Siyavuş tekrar Milli Takım Teknik Direktörlüğü'ne getirildi. 1993 Avrupa Şampiyonası elemelerinde ilk üç maçın sonunda yalnızca bir galibiyetle grubunda son sırada bulunan Türkiye, Aydan Siyavuş yönetiminde oynadığı üç maçı (dışarıda Çekoslavakya ve Hollanda, içerde Belçika) da kazanarak Çekoslovakya ve Hollanda'yı geride bırakmayı ve finalist olmayı başardı. Türk Milli Takımı'nın 12 yıl sonra Avrupa'nın en iyi 12 ülkesi arasına adını yazdırması, bir anlamda yeni ve parlak bir dönemin ipucuydu.

Çıkış, Efes Pilsen'in 1993'te Avrupa Kulüpler Kupası'nda final oynamasıyla devam etti. O güne kadar Türk takımlarının Avrupa Kupaları'nda ulaşabildiği en üst nokta çeyrek final olmuştu. 1992-93 sezonunda mücadeleye Avrupa Kulüpler Şampiyonası'nda başlayan ama ikinci turda elenince statü gereği Kulüpler Kupası'na katılan Efes Pilsen, coach Aydın Örs yönetiminde inanılması güç olanı başarıp finale yükselmişti. Efes Pilsen'in finalde Yunan temsilcisi Aris'e 50-49 yenilmesi ve maç sonrasında Arisli taraftarların taşkınlıkları, Türk spor kamuoyunda üzüntü yarattı. Ancak tek sayılık yenilgiyle kaçan bu kupa, Türk takımlarının önünde yepyeni bir ufuk açmış ve Avrupa Kupaları'nda üst turlara yükselmenin mucize olmadığını ortaya koymuştu.

Efes Pilsen, Avrupa Kupaları'ndaki en başarılı Türk takımı olma özelliğini sonraki yıllarda da korudu. Fenerbahçe, Ülker (Nasaş'ın isim hakkını satın alarak 1993'te basketbola yatırım yapmaya başladı) ve Tofaş, 80'lerde bütün Türk temsilcilerinin

TABLO 2
TÜRK TAKIMLARININ AVRUPA KUPALARI'NDAKİ BAŞARILARI

Sezon	Kupa	Takım	Derece
1989-90	Koraç Kupası	Efes Pilsen	Çeyrek finalist
1992-93	Kulüpler Kupası	Efes Pilsen	Finalist
1993-94	Kulüpler Şmp.	Efes Pilsen	Çeyrek finalist
1993-94	Kulüpler Kupası	Tofaş	Final grubu (ilk 12'ye girdi)
1994-95	Kulüpler Şamp.	Efes Pilsen	Final grubu (ilk 12'ye girdi)
1994-95	Kulüpler Kupası	Fenerbahçe	Final grubu (ilk 12'ye girdi)
1995-96	Kulüpler Şamp.	Ülker	Çeyrek finalist
1995-96	Koraç Kupası	Efes Pilsen	Şampiyon
1995-96	Koraç Kupası	Fenerbahçe	Çeyrek finalist
Bayanlar			
1994-95	Kulüpler Şamp.	Galatasaray	Çeyrek finalist
1995-96	Kulüpler Şamp.	Galatasaray	Çeyrek finalist

ilk turlarda veda ettiği kupalarda yukarıları zorlayan diğer ekiplerdi. Kulüplerden Milli Takım'a yansıyan atılım, Türkiye'nin 1995'te de Avrupa Şampiyonası finallerine uzanmasına yardımcı oldu.

Avrupa Kupaları'nda "başarı" deyince, bayan basketbolunu da atlamamak gerekiyor. 60'lı yıllarda yaşanan bir skandal nedeniyle Türkiye'de uzun yıllar basketbol bayanlar için adeta "yasak bölge" ilan edilmişti. Deplasmanlı lig 1981'de kurulabildi. Milli Takım ve uluslararası aktiviteler ise ancak 1986'da yeniden start alabildi. Boş geçen yıllarda şehirli genç ve "uzun" kızlar spor olarak voleybolu seçmiş, basketbol bu nedenle gölgede kalmıştı.

1990'dan sonra yavaş yavaş toparlanan bayan basketbolu milli takımlarda olmasa da, kulüpler düzeyinde zaman zaman başarılı sonuçlara imza attı. Bu dalda en büyük yatırımı yapan Galatasaray'ın milli oyuncuların çoğunu toplayıp, iki de yabancı takviyesiyle 1995 ve 1996 yıllarında Avrupa Kulüpler Şampiyonası'nda çeyrek finale kadar yükselmesi, erkek takımlarının parlak tablosunu tamamlayan bir renk oldu.

Kulüpler düzeyinde başarılı sonuçlar ve hedeflerin büyümesi pozitif göstergelerdi ama profesyonellik ve rakamların hızla büyümesi, basketbolun bazı "demirbaş"larını da derinden yaraladı. 60'ların sonu ve 70'lerin başında bütün kupaları toplayan İTÜ, 1994-95 ve 1995-96 sezonlarını daha önce bir kez gidip geldiği ikinci ligde geçirdi. İTÜ gibi oyuncu fabrikası olan bir başka kulüp, Ankara'nın Kolejliler'i de maddi sıkıntılar yüzünden "asansör" takım olmaktan kurtulamadı.

Kazandığı 8 şampiyonluk kupasıyla basketbol tarihinde parlak bir yer edinen ve bir anlamda Efes Pilsen'i bu sporun içine çeken Eczacıbaşı, 1992 yılında basketbolda dönen paraların çok yükseldiğini öne sürerek şubesini kapattı ve tercihini voleybol-dan yana koydu. Çukurova ile Paşabahçe, Eczacıbaşı'na katılan diğer isimler oldular. Kapanan müessese kulüplerinin yerini yeniler aldı. Meysu, Netaş, Ülker ve Tuborg gibi...

1993 yılında Avrupa'da final oynayıp kaybeden Efes Pilsen, 1996'da bir başka "ilk"e imzasını attı. Avrupa Koraç Kupası'nın finalinde İtalyan temsilcisi Stefanel Milano'ya iki maç sonunda üstünlük sağlayan Efes Pilsen, takım sporlarında Türkiye'ye bir Avrupa Kupası armağan eden ilk kulüp ünvanını da aldı. 1995-96 sezonunda Efes Filsen'in Koraç Kupası'nı kazanması kadar önemli bir olay daha yaşandı; iki Türk takımının bir Avrupa Kupası'nın çeyrek finalinde ilk kez karşı karşıya gelmesi... Efes Pilsen, Koraç Kupası'na uzanan yolda çeyrek finalde Fenerbahçe'yi elemişti. İlk bakışta kaderin garip bir cilvesi gibi görünen bu olay, çok değil beş yıl önce tek takımın çeyrek finale yükselmesinin "münferit bir olay" olarak görüldüğü Türkiye'de basketbolun nereden nereye geldiğini anlatmak açısından önemli bir veri oluşturuyordu. Türk takımları aldıkları sonuçlar aldıkları sonuçlar ve topladıkları puanlar çerçevesinde, FIBA'nın yaptığı üç sezonluk değerlendirmede (1993-96) İspanya, Yunanistan, İtalya ve Fransa'nın ardından beşinci sıraya yerleştiler. Efes Pilsen ise yine aynı değerlendirmede tüm Avrupa kulüpleri arasında dokuzuncu olmayı başardı.

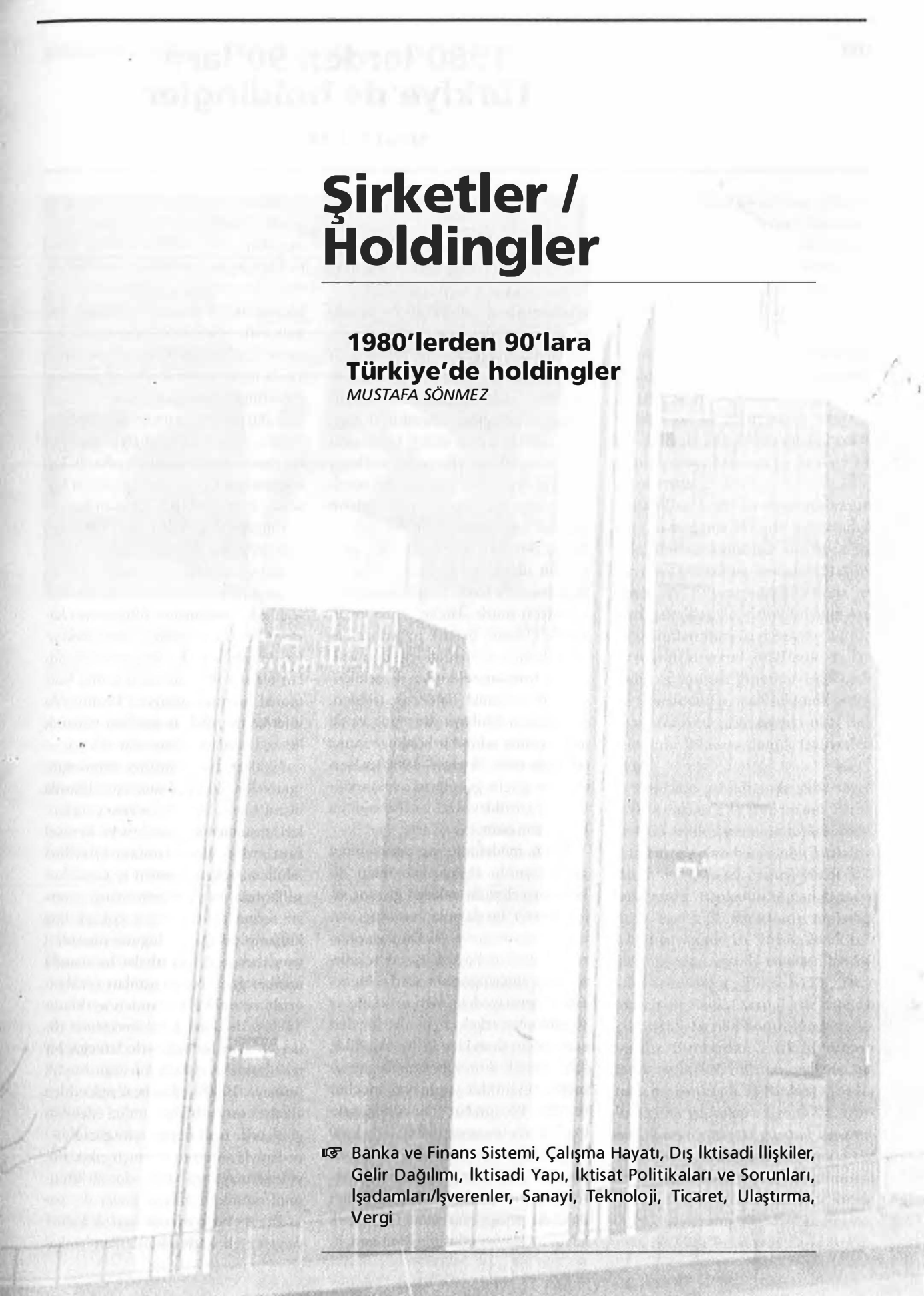
TABLO 3
TÜRK MİLLİ TAKIMI'NIN AVRUPA ŞAMPİYONLARINDAKİ GRAFİĞİ

Yıl	Derece
1983	Çalenç Turu'nda beşinci olarak elendi (ilk dört takım finalist)
1985	Çalenç Turu'nda dokuzuncu olarak elendi (ilk dört takım finalist)
1987	Çalenç Turu'nda sekizinci olarak elendi (ilk dört takım finalist)
1989	Ön eleme grubunda üçüncü olarak elendi (ilk iki takım Çalenç'e gitti)
1991	Ön eleme grubunda üçüncü olarak elendi (ilk iki takım Çalenç'e gitti)
1993	Finallere katıldı (İtalya'yla birlikte dokuzunculuğu paylaştı)
1995	Finallere katıldı (Almanya'yla birlikte onunculuğu paylaştı)

Şirketler / Holdingler

1980'lerden 90'lara Türkiye'de holdingler

MUSTAFA SÖNMEZ

☞ Banka ve Finans Sistemi, Çalışma Hayatı, Dış İktisadi İlişkiler, Gelir Dağılımı, İktisadi Yapı, İktisat Politikaları ve Sorunları, İşadamları/İşverenler, Sanayi, Teknoloji, Ticaret, Ulaştırma, Vergi

1980'lerden 90'lara Türkiye'de holdingler

MUSTAFA SÖNMEZ

1980'lerde ithal ikameci birikim tarzından ihracata dönük birikim tarzına geçiş yapan sermaye, emek ile olan ilişkilerini daha otoriter bir düzleme taşıyıp yeni kurallara bağlarken, kendi içinde de düzenlemeler yaşadı. Bu düzenlemeler, hem yerli sermayenin kendi içinde hem de uluslararası sermaye ile yaşadığı ilişkilerde oldu.1980'li yıllar, sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasının, dolayısıyla tekelleşmenin arttığı bir dönem oldu. Özellikle sermayenin merkezîleşmesi ekseninde yaşanan bir tekelleşme görüldü. Parasal politikaların başatlık kazandığı 1980'lerde, yüksek faiz ve döviz kuruna uyum göstermeyen bir dizi firma piyasaya havlu atmak zorunda kaldı. Doğal olarak, özsermayesi sınırlı olan ve banka kredileriyle çalışan, üstelik iç pazara bağımlı faaliyet gösterdiği için dışa açılmayan firmalar, sektörden ilk çekilenler oldu. Çekilme, daha çok, tesisleri, borçlanılan bankaya devretme ya da alım gücüne sahip bir holdinge satına şeklinde oldu. Böylece, 1980'ler, sermayece güçlü grupların ayakta kaldıkları, çürüklerin ise tasfiye olduğu bir dönem oldu.

Zaten, modelin iç mantığı da bunu gerektiriyordu. Dışa açılma, rakip ülke sermayelerinin rekabet gücüne sahip olmayı, bu da onların ulaştığı sermaye yoğunluğunu yakalamayı, onların tekelleriyle boy ölçüşecek tekellere sahip olmayı gerektiriyordu. Bu nedenle, sermayedeki merkezileşme ve yoğunlaşma, tekelci eğilimler hiç dert edilmeden, desteklendi, teşvik edildi, hatta birçok durumda firmalar büyümeye, "evlilikler yapmaya" mecbur tutuldu. Bu sürecin sonucunda, sektörel bazda firma egemenlikleri, 1980 öncesi dönemdekinin daha da üstüne çıktı. Bazı sermaye gruplarının ekonominin geneline dönük hâkimiyetleri daha da pekişti. Bu sonuçta, yüksek faizin ayıklayıcı etkisinin yanı sıra, ithalatta serbestleştirme de elek işlevi gördü. Serbestleştirilen ithalat, bazı firmaların tasfiye edilmesine de yaradı.1980'ler, fiyatı serbest bırakılan para ve dövizle uğraşan, hacmi hızla artan dış ticaret işlemlerine aracılık yapan mali sektörü, dönemin gözdesi yaptı. Özellikle 1980'lerin ikinci yarısında artan iç ve dış borçlanmalar, sektörün cazibesini ikiye katladı. Kaynak ihtiyacının artmasıyla yükselen faizler, sadece faiz geliriyle yaşayan bir rantiye sınıfı da ortaya çıkardı. Faizler, sanayi kârının aleyhine hızla büyüdü. Para ticaretiyle uğraşan kişi ve kuruluşlar, dönemden daha kârlı çıktılar. 1980'ler döviz kazandırıcı faaliyetleri teşvik edip desteklediği için bu alana geçiş yapan ihracatçılar, dış müteahhitler, turizmciler, uluslararası kara ve deniz taşımacılığı yapan kesimler, dönemin kârlı sermaye fraksiyonları oldular. Bunlara daha sonra, hormonal büyüme gösteren İstanbul'da lüks konut, otel, iş merkezi yaparak kentsel rantlara el koyanlar eklendi.

1980'ler, mali kuruluş sahiplerini, rantiyeleri, dışa mal satanları, dışarıda inşaat işleri alanları, turizme yönelenleri, taşımacılık yapanları ve kentsel rantlardan yararlanmayı bilenleri ödüllendirirken; daralan iç pazar koşullarında dışa açılamayanları, yetersiz sermayesi nedeniyle yüksek faiz kullanıp ödeme güçlüğüne düşenleri ve serbestleştirilen ithalat karşısında rekabet gücü bulamayanları cezalandırdı ve onları sistemden ayıkladı. Türkiye'de daha 1980 öncesinde dikey ve yatay birleşmelerle "entegre bir tekelleşme" yapısına kavuşan büyük sermaye, 1980'li yıllarda, teşvik edilen alanlara esneyebildiği, nüfuz edebildiği ölçüde, mali bünyesinin güçlülüğü nedeniyle süreçten kazançlı çıktı. Büyük sermaye, iç pazara dönük üretimini mümkün olduğu kadar dış pazarlara da hitap edecek fiyat ve kaliteye getirerek, kârlı sektörlerden banka-

İLETİŞİM ARŞİVİ

Türkiye özellikle 90'ların başlarında hem televizyon kanalı hem de banka sahibi olan "patronların" çoğaldığı bir dönemdi. Erol Aksoy da hem Show TV'nin hem de İktisat Bankası'nın sahibi olarak bu faaliyetin önemli isimlerindendi.

cılığa, ihracatlığa, inşaatçılığa soyunarak ya da eskiden bu alanda uğraşan şirketlerini güçlendirerek yeni dönemin de en güçlüsü olmaya çalıştı.

Bazı gruplar bu döneme uyumda fazla zorlanmazken, bazıları çeşitli sorunlar yaşadılar. Yeni koşullara ayak uydurmada zorlananlar kâh küçülerek, kâh tamamıyla piyasadan çekilerek sistemden uzaklaştılar. Ancak, bu yaşama-yokolma savaşının kuralları, tam da piyasa tarafından belirlenmedi. Tersine, büyük çapta devlet müdahaleleriyle, zordaki firmalara can simitleri atılarak modelin istediği "ekonomik darvinizm", yani "ölen ölür kalan sağlar bizimdir" kuralının işlemesi engellendi. Birçok firma, işletme, devletin çeşitli biçimler alan "kurtarma operasyonları" ile ayakta kaldı.

1980'ler ve 1990'ların ilk yarısı, ihracat ve dış müteahhitlik gibi faaliyetlerden dolayı hızla yükselen; ancak izleyen konjonktürlere ayak uydurmada güçlük çekip aynı hızla yok olan sermaye fraksiyonlarına da tanık oldu.Türkiye burjuvazisi iç yapılanmasının yanı sıra uluslararası sermaye ile ilişkilerinde de kabuk değiştirdi. Dünya ticaretindeki payı artan Türkiye kapitalizmi, gerek ticaret, gerekse üretici sermaye düzeyinde, daha çok uluslararasılaştı. 1980'lerin ikinci yarısında, "Avrupa tek pazarı", 1990'ların ortalarında da Gümrük Birliği sürecinin kamçıladığı şirket birleşmeleri sürecinde Batılı sermayedarlarla daha çok bütünleşen Türkiye burjuvazisi, 1980'lerde, henüz eğilim düzeyinde de olsa, bazı üçüncü dünya ülkelerine sermaye ihraç etmeye, oralarda şirketler kurmaya, şirketler satın almaya başladı. Cezayir, Tunus gibi Kuzey Afrika ülkeleri ile Doğu Avrupa ve dağılan SSCB'nin Türki Cumhuriyetleri, sermaye ihraç edilen başlıca ülkeler oldular.

1980'ler Türkiye burjuvazisine, önceden devlet tekelinde olan birçok alanın da açıldığı bir dönem oldu. Silah sanayii, sigara sanayii, hava taşımacılığı, TV-radyo yayıncılığı ve elektrik üretimi, özel yatırımlara açılan başlıca sektörleri oluşturdu.

Üç büyük holding

Büyük sermaye grupları içinde üçünün, 1980'ler sonrası süreçten daha çok yararlanıp hızla büyüdükleri ve diğerleri ile aralarındaki mesafeyi her yıl hızla artırdıkları dikkati çekti. Bunlar, Koç, Sabancı ve İş Bankası gruplarıydı.

Kendine özgü bir sermaye yapısı olan, o nedenle bir aile şirketinden çok "anonim kapitalist" niteliğine sahip olan İş Bankası, bankacılığın yanı sıra sanayi ve ticaret sektörlerinde yer alan iştirakleriyle, Cumhuriyetin kuruluşundan beri özel sektör liginin zirvesindeki yerini 1980'lerde de korudu. İş Bankası grubunu 1980'lerde de zirvede tutan, malî sektörde genişleyen faaliyetleri ve iştiraki olan cam tekelinin ihracata dönük faaliyetleri oldu.

1990'lara gelindiğinde şube sayısı 1000'e yaklaşan İş Bankası'nın Türkiye bankacılık sisteminin toplam mevduatlarından ve bankacılık kârlarından aldığı pay tek başına yüzde 15'i buluyordu. Bankanın topladığı mevduat, özel milli bankaların topladığı mevduat içinde ise yüzde 28'lik büyüklüğe ulaşmıştı. İş Bankası, bankacılık sektöründe, TSKB, SYKB, Türk Merchant Bank, Arap Türk Bankası gibi bankaları da kontrolünde tutuyordu. Bunlardan Türk Merchant Bank, 1980'lerin ürünü, yabancı ortaklı bir bankaydı. İş Bankası, Anadolu Sigorta ve Ankara Sigorta ile sigortacılık sektöründeki gücünü de artırmıştı. Bu sigorta şirketleri, sigorta sisteminde toplanan prim toplamında yüzde 18'lik, teknik kârda ise yüzde 23'lük paya sahiptiler. Destek Reassürans ile Milli Reasürans da İş Banka-

sı'nın bünyesindeki iki mükerrer sigorta kuruluşuydu.

Cumhuriyet'le yaşıt İş Bankası, kuruluşundan itibaren sanayiye iştirak etmiş, banka sermayesi ile sanayi sermayesi, kuruluş itibariyle içiçe büyümüşlerdi. Şişe-Cam tekeli Cam Topluluğu, Bankanın sanayi iştiraklerinin belkemiğini oluşturuyordu. İhracata dönük cam sektörü, 1980'li yıllarda olağanüstü büyüme göstererek, İş Bankası grubunun rakipleriyle arasındaki mesafeyi açmasında önemli bir rol oynadı. 1980'lerin sonlarına doğru, Şişe-Cam, kendi sektöründe Avrupa'nın dördüncü büyük firması büyüklüğüne ulaştı. 1976'da 20 milyon dolarlık cam ürünü ihraç eden bu tekelin 1990'daki ihracat rakamı 352 milyon dolardı. 14 yıldaki artış yüzde 1660'tı. Cam Topluluğu'nun 1976'da 9 bin 200 olan işçi sayısı 1990'da 17 bini bulmuştu.

İş Bankası, iştiraklerinin camdan sonra en çok yoğunlaştığı alan tekstildi.

İş Bankası, diğer sektörde de önemli sanayi şirketlerine sahipti. 1990'da Türkiye'nin 500 büyük sanayi şirketi içinde İş Bankası'nın kontrol ettiklerinin sayısı 29'du. Bunlar, aynı yıl 4.5 trilyon TL'lik satışla toplam 500 firma içinde yüzde 6.2'lik pay almışlar ve gruba 261 milyar TL'lik kâr getirmişlerdi.

Türkiye kapitalizminin iki rakip devinden Koç ve Sabancı, 12 Eylül askeri darbesinden ve onu izleyen dönemden en çok yararlanmış grupların başında yer aldılar. 1970'lerin sonlarında ekonomik darboğaza girip kâr oranları düşen bu iki sermaye grubu, 12 Eylül'le birlikte yaşanan ekonomik değişimlere sağladıkları uyumla, tarihlerinde yaşamadıkları hızda büyüdüler ve Türkiye kapitalizminin en güçlüleri oldular. Ulaştıkları gücün niceliksel boyutunu somutlamak için şu göstergelere bakılabilir: 1991'de

İLETİŞİM ARŞİVİ

Liceli Halis Toprak 1996'da Güneydoğu'ya ortak yatırım amacıyla kurulan Doğu Holding projesinin başını çekti.

Koç Grubu 39, Sabancı Grubu ise 21 trilyon TL'lik cirolar gerçekleştirdiler; bu iki grubun 60 trilyon TL'lik ciroları, aynı yıl Türkiye'nin 430 trilyon TL'lik GSMH'sinin yüzde 14'ü demekti; yine bu iki grubun ciroları, aynı yıl 100 trilyon TL'de kalan Türkiye'nin bütçe gelirlerinin yüzde 60'ına eşitti. 1990'a gelindiğinde, Koç'un 90 dolayındaki şirketinin konsolide cirosu 24 trilyon TL'yi, kârları da 2.3 trilyon TL'yi bulmuştu. Grubun 1990'da ulaştığı ihracat rakamı 632 milyon doları buluyordu. Koç'un katettiği hızlı büyümeyi, çalıştırdığı işçi sayısından anlamak mümkün. 1979'da 17 bin kişinin çalıştığı Koç Topluluğu'nda 1990'da 38 bin kişi çalışıyordu.

Sabancı Topluluğu'nda ise 1990'ın cirosu 13.3 trilyon TL idi ve 1.7 trilyon TL'lik kâr rakamına ulaşılmıştı. Aynı yıl, Sabancı'nın ihracatı 368 milyon dolardı ve şirketlerinde 32 bin işçi çalışıyordu.

İkisi de sanayi sektöründe iddialı olan bu gruplardan Koç, 1990'da Türkiye'nin 500 büyük firması içinde 26 şirketiyle 500 büyüğün cirosundan yüzde 15.3'lük pay almıştı. Koç'un bu 26 sanayi şirketinin kârları da 500 şirketin kârları içinde yüzde 26.8'lik paya sahipti. Aynı yıl Sabancı'nın ilk 500'e giren sanayi şirketlerinin sayısı 14'tü ve Sabancı şirketleri ilk 500'ün cirosunda yüzde 5.5, kârlarında ise yüzde 6.4'lük pay almışlardı.

Hem yatay, hem de dikey bütünleşmelerle, "entegre tekelleşme" modeli içinde holdingleşen bu iki grup, 1980 öncesi hem iç pazara, hem de dışa dönük sektörlere sahiptiler. Dışa açılmacı programlarla birlikte iç pazara dönük sanayilerine koruma sağlayan, onları zamanla dışa dönük hale getirmeye çalışan bu gruplar, teşvik verilen ihracat, turizm, bankacılık, taşımacılık, emlakçılık vb. alanlardan hiçbirini ihmal etmeden bu sektörlerde de faaliyete geçip başa güreştiler.

Devletle iş yaparak ilk birikimini sağlayan, birçok sanayi kuruluşunu devletle ortaklaşa kuran Koç Grubu, 1980'lerde de devletin ihsanlarından yararlanmayı bildi. Koç, 1980'lere, sırtında vasıflı çelik üretmeyi hedefleyen Asilçelik yatırım yüküyle girmişti. Bu yatırıma, ithal ikameci dönemin şartları içinde, kur garantili kredi kullanılarak başlanmıştı. Asilçelik, Türkiye'nin en büyük özel sektör yatırımıydı. Ne var ki, Koç, ihracata yönelinen dönemde pek iddialı kalacak bu "kambur"dan kurtulmak istiyordu ve bu muradına ermede pek zorlanmadı. 12 Eylül'ün ilk günlerinde, cuntacı generallerle özel bir ilişki geliştiren Koç, Asilçelik'i devlete devretmekle fazla güçlük çekmedi.

Yapısı ağırlıkla otomotiv ve beyaz eşya üstüne kurulu olan Koç Grubu, ihracatta pek iddialı olmayan bu sektörlerde, özellikle iç talebin daraltıldığı yıllarda sıkıntılar yaşadı. Ancak, yıllık ortalama yüzde 6.5'lik büyüme yaşanan 1984-1987 arasında, Koç kârları da büyük artış gösterdi. İzle-

yen yıllarda kârlılık performansını koruyan Koç için, kârların yüzde 170 artış gösterdiği 1990, "altın yıl" oldu.

Akbank'ın omurga görevini yaptığı Sabancı Topluluğu için de 1980'ler hızlı büyüme yılları oldu. Akbank, topladığı mevduat itibariyle İş Bankası'nın hemen arkasından gelen en büyük özel banka.

1980'lerde Akbank"ın yanında İngiltere'de Ak International adlı bir bankayı faaliyete geçiren ve Fransızlarla ortak BNP-Akbank'ı kuran Sabancı grubu, sahibi olduğu sigorta şirketleriyle de sigortacılık pazarından yüzde 15 pay alıyordu.

Sabancı Topluluğu, Koç'a göre 1980 öncesinde eksik kaldığı yabancılarla ortaklık konusuna 1980'lerde hız verdi. Sabancı, bir yandan kurulu şirketlerine yabancı ortaklar alırken, bir yandan da yabancılarla ortak yeni şirketler kurdu. 1990'da kurulan bu şirketlerden biri, Koç ile Sabancı arasında ciddi gerilimlere de yol açtı. Tofaş ve Otosan ile otomobil üretiminde yoğunlaşan Koç, aynı alanda Sabancı'nın Japonlar'ın Toyota firmasıyla birlikte faaliyet gösterme girişimini oldukça soğuk karşıladı. ANAP iktidarının bu projeye teşvik vermesine de alınan Koç'un, 1991 genel seçimleri öncesinde ANAP'tan çok, DYP'ye yakın durmasının gerçekçesi, bu pazar kavgasıydı.1980'lerin sonlarına gelindiğinde dönem boyunca gelişmesini sürdüren, İş Bankası, Koç ve Sabancı gruplarını izleyen sermaye grupları sanayi, bankacılık ve inşaat ağırlıklıydı.

Çukurova Grubu, bünyesindeki Yapı Kredi, Pamukbank ve Uluslararası ile 1980'li yıllarda da gelişmesini sürdürdü. Çukurova Demir Çelik sanayide, Çukurova Dış Ticaret ise ihracatta grubun yüzünü güldüren şirketler oldu.Dış müteahhitlik, özellikle de boru döşeme ihalelerinde önemli yer tutan Tekfen, gübre ve süt sektöründeki sanayiciliğine Tekfenbank'ı da katarak 1980'lerde teşvik edilen ihracata da ağırlık veren Enka'nın 1980'lerin sonlarına doğru işleri, baştaki kadar iyi değildi. Egeli sanayici Yaşar Grubu, 1980'lere ayak uydurmakta güçlük çeken ve ANAP'ın rakibi MDP'ye oynadığı için ağzı yanan gruplardan oldu. Yine de Yaşar 1980'lerde de zirvedekiler arasında yerini korudu. 1980'lerde yıldızı parlayan gruplardan biri Çolakoğlu grubu oldu. İhracata dönük demir çelik sektöründe Türkiye'nin en büyük haddehanelerinden birinin sahibi olan bu grup, bankacılık ve ihracat faaliyetleriyle 1980'lerde güçlendi.

Tekstil sektörünün devlerinden Dinçkökler de ihracata dönük yapılarından dolayı 1980'lerde yüzü gülenlerden oldular. Bir diğer inşaatçı STFA da 1980'lerin ilk yarısından yurt dışındaki; ikinci yarısında ise yurt içindeki köprü, otoyol vb. inşaat işleriyle önemli birikimler sağladı. Beyaz eşya, elektronik alanlarında faal Profilo, özellikle iç pazarın canlandığı yıllarda

İLETİŞİM ARŞİVİ

Halis Komili 90'ların TÜSİAD Başkanı olarak hükümetin ekonomi politikalarıyla ilgili sık sık görüş bildirdi.

rahat nefes alırken 1980'lerde yıldızı sanayicilikte parlayanlardan biri de Toprak Grubu oldu. Seramik, demirdöküm, temizlik kâğıdı gibi alanlara giren Toprak, aynı alanların devlerinden Elginkan ve Eczacıbaşı ile iç piyasada çekişti. Eczacıbaşı da ilaç sektöründe dış pazarlar bularak ve yabancı ortaklar edinerek 1980'lere uyumda fazla zorlanmadı.

Tekstilci Bursalı Sönmez, 1980'lerin ihracata dönük bir diğer önemli grubu oldu. Assan isimli demir-çelik şirketi ve Kibar Dış Ticaret ile ihracatta isminden söz ettiren Kibar grubu da ismi 1980'lerde duyulanlar arasında yer aldı. Bağfaş, Bodur, Feniş ve Uzel Traktör, 1980'leri kazasız-belasız geçiren sanayi grupları olurken inşaatçılığın yanı sıra bankacılık atılımları da yapan Doğuş, 1980'lerin "tuzu kuru" kesimleri arasındaydı. Adını 1980'lerde tekstil yatırımlarıyla duyuran Gaziantepli Konukoğlu ailesi, 1980'lerin en önemli ve istisnai sanayi yatırımcısı olarak dikkat çekti. Işıklar ve Alarko, müteahhit firmalar olarak 1980'lerin "sermaye ligi"nde orta sıralarda yer alırken Boyner'ler, Cankurtaran, Sarkuysan, Bezmen'ler de kalburüstü gruplar olarak dikkat çektiler. 1987'den itibaren ihracatta ilk sırayı alan "çok ortaklı" ihracat şirketi GSD de dikkatleri çekti. 100 dolayındaki imalatçının ortaklığı olan GSD, kuruluş yılı 1987'de 210 milyon dolar olan ihracatını 1990'da 475 milyon dolara çıkardı.

Sanayi sermayesi-banka sermayesi

Sermayenin toplulaşmasına hizmet eden, üretken sermaye ile mali sermayenin içiçe geçmesi süreci, 1980'li yıllarda ivme kazandı. Bu kaynaşma iki tarzda gerçekleşti. Birinci olarak, mali sektör ağırlıklı sermaye grupları, sanayi ve hizmet alanları ile ilgili şirketler satın alarak ya da yeni şirketler kurarak büyümelerini sürdürdüler,

ikinci olarak ise, mali bir kuruluşu denetleyemeyen gruplar, banka satın alarak ya da yeni bir banka kurarak finans sektörünün nimetlerine ortak oldular.

Mali sektör ağırlıklı İş Bankası ve Çukurova Grubu, 1980'lerde yeni bankalar ve iştiraklerle büyümelerini sürdürdüler. İş Bankası, yurt dışında şubeler açarak ve yurt içindeki bankalarına Türk Merchant Bank'ı katarak kendi sektöründe genişlerken, birçok sanayi şirketini de iştirakleri arasına kattı. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Karamehmet-Eliyeşil ailelerinin denetiminde iken 1980 sonlarında Karamehmet ailesinin bir kanadının tek başına hakimiyetini ilan ettiği Çukurova Grubu, Yapı Kredi, Pamukbank ve Uluslararası isimli bankalarına 1980'lerde, yurt dışında kurduğu ilk bankayı eklerken, yurt içinde de, özellikle alacağını tahsil edemediği sanayi şirketlerini ele geçirerek, genişlemesini sürdürdü. Bir başka bankacı aile Uzanlar, Doğuş'tan satın aldıkları İmar Bankası'na yeni kurdukları Aclabank'ı eklerken Turgut Özal'ın oğlu Ahmet Özal ile kurdukları Magic Box ile de 1990'da özel televizyonculuk işine giren ilk grup oldular.

1980'ler ve 1990'lar banka sahibi olmayan grupların bünyelerine bir banka katmak için yoğun biçimde yarıştıkları bir dönem de oldu. 1980 başlarına değin yeni banka kurulmasına izin verilmemesi, birçok sermaye grubunu bu olanaktan mahrum bırakmış ve rakipleri karşısında dezavantajlı duruma sokmuştu. 1980 başlarında banka kurulması serbest bırakılıncaya kadar, birçok grup, yerel bankaları ele geçirerek banka sahibi olmayı denedi. 1930'larda kurulmuş, ancak faal olmayan yerel bankaları ele geçirip isim değişikliği ile ulusal banka yapmak, banka sahibi olmanın tek yoluydu.

Bu yolla banka sahibi olanlardan biri Egeli Yaşar Grubu oldu. Akhisar Tütüncüler Bankası, ABD'li ortak da alınarak, "Tütüncüler Bankası" yapıldı. İzmirli Özakat ailesi, İzmir Esnaf Bankası'nı "Egebank" yaparken, Manisa Bağcılar Bankası Sürmenler ailesince "Bağbank" yapıldı. Afyon Terakki Servet, K-Ç grubunca "Hisarbank"; Elazığ İktisat Bankası da "Odibank" yapıldı. Kocaeli Bankası, Çolakoğlu Grubu'nca "Türk Ekonomi Bankası (TEB)" olarak faaliyete geçirilirken, Denizli İktisat Bankası da Ergür ve Erikoğlu ailelerince "İktisat Bankası" adıyla ulusal banka yapıldı. Bu bankayı sonradan Erol Aksoy ele geçirdi. Banka kurulmasının serbest bırakılmasından sonra da sermaye grupları yeni bankalar kurma yoluna gittiler. Bu bankaların bazıları yabancı ortaklarla kuruldular. 1986'da tekstilci Akın ailesi Tekstilbank'ı; Koç Grubu, Amerikan Express ile Koç-Amerikan Bank'ı; Sabancı, Fransız BNP ile BNP-Akbank'ı kurdular. Bu bankaya daha sonra Alınan Dresdner Bank da katıldı. Karadenizli Ulusoy ve Yılmaz Grupları, Titibank'ı 1985'te faaliyete geçirirlerken, bankacı Hüsnü Özyeğin de Finansbank'ı kurdu. Turizm grupları da banka sahibi olmaktan geri kalmadılar. 1988'de Net Grubu Netbank'ı; Lapis Holding de TYT Bank'ı faaliyete geçirdi. Kavala Grubu, Körfez sermayesi ile bir yatırım bankası kurarken Garanti Bankası'nın sahibi Doğuş Grubu da Katarlı işadamları ile Körfezbank'ı oluşturdu. Enka da Japonlar ile Chemical Mitsui Bank'ı, Tekfen de Tekfenbank'ı kurarak "bankalı sermayedarlar" arasında yer aldılar. 1991'de ise bankasız gruplardan dördü daha banka kurma izni aldı. 1980'lere büyük ihracatçı olarak başlayan, daha sonra emlakçılığa dönüş yapan Mustafa Süzer Kentbank'ı, sanayici Toprak Grubu Toprakbank'ı, Milliyet Gazetesi sahibi otomotivci Aydın Doğan Alternatifbank'ı, emlakçı Salih Tatlıcı Tatbank'ı ve Türkiye Gazetesi Yurtbank'ı kurdular. Profesyonel bankacılıktan patronluğa geçiş yapanlardan İbrahim Betil de Abu Dhabi'li ortaklarıyla Bank Ekspres'i kurdu. Ancak, sonra bu bankayı 1994'te Doğuş Grubu'na devretti.

Bu arada, bazı bankaların 1980'lerde el değiştirdikleri, bazılarının piyasadan çekildikleri görüldü. Kastelli Krizi ile alabora olan K-Ç Grubu'nun Hisarbank ve Odibank isimli bankaları, Has Grubu'nun İstanbul Bankası ile birlikte Ziraat Bankası'na devredilirken, Bağbank ve İşçi Kredi de sistemden tasfiye oldular. Töbank ise zor duruma düşünce kamu bankası durumuna getirildi. Özel sermayedarlar arasındaki el değiştirmeler şöyle oldu: Koç ve Sabancı'nın ortaklığı Garanti Bankası, iki ortağın anlaşmazlığa düşmeleri üzerine tıkanınca, Doğuş Grubu'na satıldı. Titibank'ı önce Asil Nadir, ondan da Eliyeşil ailesi aldı. İmpexbank adını alan bu banka 1994 krizinde iflas etti. Netbank, bankacı Atilla Uras'a satıldı. Daha sonra Marmarabank adını alan bu banka da 1994'te iflas etti. Bu yaprak dökümüne TYT Bank da katıldı. Diğer yandan İktisat Bankası'nı, Denizlili ortaklarından Erol Aksoy 1984'te; Egebank'ı da Özakat grubundan Hüseyin Bayraktar 1989'da aldı. Ancak bu bankaya da *Türkiye* Gazetesi ortak oldu. Akın grubuna ait Tekstilbank'a da 1992 başlarında giyim sanayicilerinin çok ortaklı şirketi GSD ortak alındı.

1980'lerin sonlarında ise bazı yabancı bankalar, "şube" olarak faaliyet gösterirken, çeşitli avantajlar sağlayacakları için "anonim şirket"e dönüştüler. Yabancı bankalar bunu yaparken bünyelerine yerli ortak da aldılar. Standart Chartered, Manufacturers Hanover, The Chase Manhattan Bank bu yolu izleyen bankalar olurken Oyak, Alarko, Cerrahoğlu gibi gruplar yerli ortaklar arasında yer aldılar.

Tarım ve Hayvancılık

Tarım
PROF. DR. A. HALİS AKDER - PROF. DR. HALUK KASNAKOĞLU

Türkiye'de hayvancılık
DOÇ. DR. EROL ÇAKMAK

ÇERÇEVE YAZILAR

Tarımda gelişme ve geleceğe bakış
PROF. DR. GÜLTEN KAZGAN

Doğu hayvancılığı
RIFAT DAĞ

☞ GAP, İktisadi Yapı, İktisat Politikaları ve Sorunları, Kırsal Yapı, Kooperatifçilik, Ormancılık

Tarım

A. HALİS AKDER - HALUK KASNAKOĞLU

Türkiye'nin 1993 yılındaki GSMH'sı 174 milyar dolardır. 1994 yılında tarımın GSMH içindeki payı yüzde 14'tür. Son otuz yılda tarımın payı sürekli olarak endüstri ve servis sektörleri lehine azalmıştır. Aktif nüfusun yarısını barındıran tarım, üretimin yüzde onunun biraz üzerine çıkabilmiştir. Bu da tarımda göreli olarak azalan işgücü verimliliğine işaret etmektedir.

Tarımsal üretim ve ticaretin yapısı

Tarımsal üretimin değeri: Tarımsal üretim değerinin dörtte üçü bitkisel, dörtte biri hayvansal üretimden sağlanmaktadır. Bitkisel üretimin yarısı tarla bitkilerinden, yüzde 30'u meyvelerden, geri kalan yüzde 20'si de sebzelerden elde edilmektedir. Tarla bitkileri içinde tahıllar yüzde 45'le en büyük paya sahiptir. Tahılları yüzde 25'le endüstriyel bitkiler, yüzde 20 ile yağ bitkileri ve yumrular ve yüzde 10'la baklagiller izlemektedir. Tahıllar içinde buğday yüzde 65'lik paya sahiptir. Arpanın payı yüzde 20, mısırınki yüzde 5-10 dolaylarındadır. Tütün, pamuk ve şekerpancarı sanayi bitkileri içinde en büyük paya sahip ürünlerdir. Nohut, kurufasulye ve mercimek en önemli baklagillerdir, ayçiçeği en önemli yağ bitkisi, patates en önemli yumru bitkidir.

İşlenen alan: Türkiye'de toplam işlenen alan 28, ormanlar 20, mer'a ve çayırlar 15 milyon hektardır. Bu sayılar Türkiye'nin tarımda işlenebilir alanların son sınırına ulaştığını göstermektedir. Son dönemlerde işlenen alanların büyüklüğü pek değişmemekle birlikte, işlenen alanların ürünlere göre dağılımı büyük değişiklikler göstermiştir.

Tarla bitkileri alanı 1960 yılında 15 milyon hektardan, 1990'da 19 milyon hektara yükselmiştir. Bu gelişme kısmen ekili-dikili alanın genişlemesi, kısmen de nadas alanlarının azaltılmasıyla sağlanmıştır. Nadasa ayrılan alan 1980'de yaklaşık 8 milyon hektardı, 1990'da 5 milyon hektara düşürüldü. Meyve ve sebze alanları da 1960-1990 arasında üç misli genişlemiştir. Bağlık alanlar ise 1960'tan sonra yüzde 40'lık bir azalma ile 1990'da 0.6 milyon hektar düzeyine inmiştir. Buna karşılık zeytinliklerin alanı aynı dönemde yüzde elli artarak 0.9 milyon hektar düzeyine erişmiştir.

TABLO 1
GAYRİ SAFİ MİLLİ HASILANIN SEKTÖRLERE DAĞILIMI

Yıl	Tarım	Endüstri	Hizmetler
1960	38	17	45
1965	31	20	49
1970	35	17	48
1975	31	17	52
1980	24	19	57
1985	19	22	59
1990	18	24	58

TABLO 2
TOPLAM İŞLENEN ALAN (.000Ha)

Yıl	Tarla Bitkileri	Nadas	Meyve Sebze	Bağ	Zeytinlik	Toplam	Orman
1960	15305	7959	730	782	548	25324	10584
1970	15591	8705	1467	845	731	27339	18273
1980	16372	8188	1982	820	813	28175	20199
1985	17908	6025	2151	625	821	27530	20199
1990	18868	5324	2218	580	866	27856	20199

1960-1990 yılları arasında, tarla bitkileri en büyük alanı kaplıyorlardı, 1960'lardaki payı yüzde 57-68 olan tarla bitkileri önce bir azalma eğilimine girmişken, 1980'lerde yeniden bir artış eğilimine yönelmiştir. Eğer nadas tarla bitkileri alanına katılacak olursa, 1990 yıllarında tahıllar yüzde 56, nadas yüzde 20, baklagiller yüzde 9, yağlı tohumlar yüzde 6, endüstriyel bitkiler yüzde 6, yumru bitkiler yüzde 1'lik paya sahiptiler. Son otuz yıl içinde tahılların alan payı az çok sabit kalmakla birlikte, nadas alanının azalmasına bağlı olarak diğer bitki gruplarına ayrılan alanların payı sürekli artmıştır.

Tarla bitkileri arasında buğday yüzde 69'luk payla en büyük alanı kaplamaktadır. Onu yüzde 24'lük payla arpa izlemektedir. Geriye kalan tarla ürünlerinin payları çok daha küçüktür. Üçüncü sıradaki mısırın payı yüzde 4'ten azdır, geriye kalanların tümünün payı yalnız yüzde 3'tür.

Pamuk, şekerpancarı ve tütün endüstriyel bitki alanlarının yüzde 95'ini kaplamaktadır. Bu alanların yarısına tek başına pamuk ekilmektedir. Pamuk ekilen alanların payı 1965'de yüzde 60'lardan günümüze doğru göreli bir azalma göstermiştir. Şekerpancarı alanlarının payı yüzde 25 dolaylarındadır. Şekerpancarına ayrılan alanlar 1960'lı yıllarda azalma, 1970 ve 1980'lerde artma eğilimine girmiştir. Tütün endüstriyel bitki alanlarının yüzde yirmisini kaplamaktadır, şekerpancarının aksine 1960'larda artına sonra azalma 1990'larda yeniden artına eğilimindedir.

Dış Ticaret: 1992 yılında işlem görmüş ya da doğrudan ihraç edilen tarımsal ürünlerin değeri 9.4 milyar dolara ulaşmıştır. Buna karşılık ithalat 3.2 milyar dolar olmuştur. Tarımsal ihracatın işlem görmüş kısmı % 76'dır, ithalattaki payı daha az olmakla birlikte, yüzde 63'tür. İşlem görmemiş, doğrudan ihrac edilen tarım ürünleri arasında, tarla bitkilerinin payı yüzde 22, hayvansal ürünlerin payı yüzde 2'dir. Yüzde 22'lik tarla bitkileri arasında meyveler ve sert kabuklu meyveler yüzde 9'luk, endüstriyel bitkiler yüzde 5'lik, diğerleri ise yüzde 4'lük paya sahiptir. Tahıllar arasından buğday, endüstriyel bitkiler arasından tütün, meyveler arasından fındık, en büyük ihracat paylarına sahiptir. Hayvansal ürünler arasında en büyük pay canlı hayvan ihracatıdır. İşlenmiş tarım ürünlerinin yüzde 76'lık payından yüzde 57'si pamuk ürünleri ve tekstilden gelmektedir. Geri kalan yüzde 19'luk pay daha çok gıda ürünlerinden (yüzde 13) ve deri'den (yüzde 6) sağlanmaktadır. İthalat açısından önemli işlem görmemiş ürünler buğday, pirinç, meyveler, yün, hayvan derisidir. İşlenmiş ürünler arasından pamuk, gıda, tütün ve orman ürünleri sayılabilir.

Türkiye'nin tarımsal ürün ihracatında en büyük pay OECD ülkelerinindir. 1987'de toplam tarımsal ihracatın yüzde 58'i Avrupa Topluluğu ülkelerine yönelmişti. Öte yandan Avrupa Topluluğu'na yapılan toplam ihracatın yüzde 72'si tarımsal ürünlerden oluşmaktaydı. Akdeniz ülkelerinin toplam tarımsal ürün ihracatındaki payı yüzde 21'dir. Akdeniz'e yönelen toplam ihracatın da yüzde 22'si tarım ürünlerinden oluşmaktadır. Toplam balık, yağlı tohum, et ürünleri, sebze ürünleri, deri, kürk, pamuk, örgü ve giyim ihracatının üçte ikisinden fazlası, meyve, fındık, bitki, içecek ihracatının yarısından fazlası, Topluluk ülkelerine ihrac edilmektedir.

Hayvan varlığı: Daha önce belirtildiği gibi tarım sektörünün üretim değerinin dörtte biri hayvancılıktan elde edilmektedir. Türkiye'nin hayvan varlığı da sayıca çok büyüktür. Aşağıdaki veriler 1991 Tarım Sayımından elde edilmiştir.

Girdi kullanımı

Tarımsal makinalar: Türkiye'deki traktör parkı 1991 yılında 700.000'i

TABLO 3
TARLA BİTKİLERİNİN EKİM ALANI (%)

Yıl	Nadas	Tahıl	Baklagiller	Endüstri Bitkileri	Yağlı Tohumlar	Yumru Bitkiler
1960	33.51	54.51	2.41	4.66	3.96	0.95
1970	35.17	53.49	2.16	4.14	4.08	0.96
1980	32.66	53.02	2.92	4.89	5.43	1.07
1985	24.74	56.84	5.89	5.17	6.12	1.25
1990	21.68	55.84	9.31	5.67	6.34	1.16

TABLO 4
TAHIL EKİLİ ALANLARIN DAĞILIMI (%)

Yıl	Buğday	Arpa	Mısır	Diğer
1960	59.5	21.9	5.4	13.2
1970	65.0	19.6	4.9	10.5
1980	67.9	21.1	4.4	6.6
1985	67.5	24.2	4.1	4.2
1990	68.9	24.4	3.8	2.9

TABLO 5
ENDÜSTRİYEL BİTKİ EKİLİ ALANLAR

Yıl	Pamuk	Şeker	Tütün	Diğer
1960	56.1	18.3	17.1	8.5
1970	51.4	12.1	32.0	4.5
1980	54.8	22.0	18.2	5.0
1985	52.5	25.6	14.1	7.8
1990	46.1	27.3	23.0	3.6

TABLO 6
SEÇİLMİŞ TARIM ÜRÜNLERİNİN DIŞ TİCARETİ (1992)

Ürün	İhracat	İthalat (milyon $)
İŞLEM GÖRMEMİŞ	2259.2	1184.3
Tarla Bitkileri	2054.8	660.9
Tahıllar	418.7	155.9
Buğday	340.9	13.9
Diğerleri	77.8	142.0
Baklagiller	199.5	0.2
Yağlı Tohumlar	13.3	57.6
Endüstriyel Bit.	415.2	359.9
Tütün	309.4	
Pamuk	62.1	
Diğerleri	43.7	
Meyveler	825.7	35.0
Kuru İncir	63.2	0.0
Üzüm	128.5	0.0
Fındık	346.2	0.0
Diğerleri	287.8	35.0
Sebzeler	157.2	3.7
Tohumlar	9.9	20.6
Diğerleri	15.4	28.1
Hayvan Ürünleri	140.3	359.4
Canlı Hayvanlar	127.9	109.2
Yün (Yapağı)	2.5	72.9
Deri	1.2	166.4
Diğerleri	8.6	11.0
SU ÜRÜNLERİ	49.9	19.1
ORMAN ÜRÜNLERİ	14.1	144.8
İŞLENMİŞ ÜRÜNLER	7138.3	2014.4
Gıda Ürünleri	1207.7	612.3
Tütün Ürünleri	23.2	184.7
Orman Ürünleri	33.4	136.6
Pamuklu Ürünler	5312.8	951.7
Deri	561.2	129.1
TOPLAM	9397.5	3198.7

aşmıştır. 1960'daki 42 binlik parkın yaklaşık 17 misline ulaşılmıştır. Biçer-döver sayısı da 1960'dan 1990'lara 5-6 binden 11 bine yükselmiştir. Yeni teknolojilerin sunuluş hızıyla geleneksel teknikler, aletler azalmıştır. Örneğin karasaban sayısı 1960 yılında iki milyondan 1990'larda yarım milyonun altına düşmüştür.

Gübre Kullanımı:1992 yılında 16 milyon hektar tarım alanı (işlenen alanın % 71'i) üzerinde 10 milyon ton gübre kullanılmıştır. 1960 yılındaki 107 bin tonluk kullanıma karşılık bu büyük bir artıştır. Gübre kullanımının büyük kısmı 5.7 milyon tonu azotlu, 3.9 milyon tonu fosforludur. Potaslı gübre kullanımı 127 bin ton dolaylarındadır.

Suni gübre bugün yaygın olarak kullanılmaktadır. Hatta bazı bölgeler ve bazı ürünler için aşırı dozda kullanıldığı bile tartışılır hale gelmiştir. 1991 Tarım Sayımı sonuçlarına göre 36.371 köyün yüzde 93'ünde suni gübre kullanılmaktadır.

Tarımsal mücadele ilaçları: Tarımsal mücadele ilaçlarının kullanımı da artmakla birlikte, kullanımı gübre kadar yaygın ve yoğun değildir. 1975'te 34.185 bin ton olan kullanım 1980'de 26.801 bin tona düşmüş, 1985'te 36.662 bin tona yükselmiş, 1990'da ise 34.055 bin ton olarak gerçekleşmiştir. 1991 Tarım sayımına göre köylerin yüzde 75'inde tarımsal mücadele ilaçları kullanılmaktadır.

Tarımsal altyapı

Sulama: 1991 yılında yapılan tarım sayımına göre Türkiye'de sulanan alan 3.7 hektardır. Sulama yapılan alanların 2.6 milyon hektarında tarla bitkileri, 0.6 milyon hektarında bahçecilik, 0.5 milyon hektarında ise sebzecilik yapılmaktadır.

Yurdumuzda teknik açıdan toplam sulanabilir tarım alanı 13 milyon hektar olarak tahmin edilmektedir. Bu miktarın 6-8 milyon hektarının ekonomik açıdan da sulamaya elverişli olduğu düşünülmektedir. Şu anda sulanan alan bu ekonomik açıdan da sulanabilir arazilerin yarısını oluşturmaktadır. 2010 yılında Güneydoğu Anadolu Projesi'nin tamamlanmasıyla toplam sulanan topraklar 5 milyon hektara ulaşacaktır.

Şimdi sulanan 3.7 milyon hektarlık alanın üçte biri Devlet Su İşleri'nin inşa ettiği büyük sulama projelerinden sağlanmaktadır. Geri kalan üçte iki küçük sulamalardır. Bunların üçte biri Köy Hizmetleri, diğer üçte biri de özel çiftçiler tarafından sağlanmaktadır.

Bu durumda tarla bitkilerine ayrılmış toplam alanın yüzde 18'i sulanmaktadır. Meyve bahçelerinin ve sebzeliklerin göreli olarak daha büyük bir kısmı sulanmaktadır. Meyve bahçelerinin yüzde 27'si, sebzeliklerin yüzde 78'i sulanmaktadır.

Tarımın sosyal ve kurumsal altyapısı

Toprak mülkiyeti: Türkiye'deki toplam tarım arazisinin üçte ikisi devlete, köy tüzel kişiliklerine ya da kamu kurumlarına aittir. Üçte biri özel mülkiyettir. Devlete ve köylere ait kamu arazilerinin büyük kısmı mer'alar, çayırlar ve ormanlardır.

1991 Tarım Sayımına göre, özel mülkiyetteki tarım alanı 3.943.340 tarım işletmesi tarafından kullanılmaktadır (148.190 yalnız hayvancılıkla uğraşan işletmeler hariç). Bu işletmelerin yüzde 95'inden fazlası işledikleri toprağın mülkiyetini de ellerinde bulundurmaktadırlar. Aynı işletmelerin yaklaşık yüzde 68'i 5 hektardan küçüktür. Bu açıdan Türkiye tarımında en yaygın işletme biçiminin küçük aile işletmeleri olduğu söylenebilir.

İşletmelerin yüzde doksanından fazlası toprak kiralamadığı gibi topraklarını kiraya da verinemektedir. İşletmelerin yüzde sekizi kendi topraklarının bir kısmını kiraya vermektedir. Geri kalan yüzde bir ise hem toprak kiralamakta, hem de toprakla-

İLETİŞİM ARŞİVİ

Türkiye'de kırsal nüfus 1980-1990 yılları arasında oldukça azaldı. Tarımdaki aktif nüfus ise 1960'larda % 75'lerden 1990'da % 52'ye kadar düşmüştü.

rının bir kısmını kiraya vermektedir. Toprak mülkiyeti kendinde olmayan işletmeler ya ortakçı ya da kiracıdır. 1950'lerden bu yana ortakçılık azalırken kiracılık biraz daha artmıştır. Ancak her ikisi de küçük toprak sahipliğine oranla önemsizdir.

Tarımsal araç gereç mülkiyeti: Türkiye'de tarımsal araç gereçlerin mülkiyeti traktör ve biçer döver dışında yaygındır. 1980 tarım sayımına göre hanehalklarının yüzde 60'ı tarımsal alanların yüzde ellisini traktörle işlemişlerdir. Bunlardan dörtte biri kullanılan traktörün aynı zamanda sahibidir. Yüzde 5'i kullanılan traktöre ortaktır, geri kalan yüzde yetmiş ise traktör kiralamıştır. Traktör sahipleri toplam tarım toprağının yüzde 46'sına sahiptir. Genelde büyük işletmeler traktör sahibi, küçük işletmeler traktör kiracılarıdır. Biçerdöver'den yararlananların ancak yüzde 3.5'i bu makinaların sahipleridir, yüzde ikisi mülkiyete ortaktır, yüzde 95'i biçer-döver kiralamaktadır.

Tarımda toprak ve gelir dağılımı: "Türkiye'deki Toprak Dağılımı" tablosuna bakarak son kırk yılda toprak dağılımında önemli değişiklik olmadığı söylenebilir. Toprak dağılımında eşitsizlik yüksektir. İşletmelerin yüzde 60'ı toprakların yüzde yirmisinin sahibidir, öte yandan yüzde beşlik bir işletme grubu toplam toprakların yüzde 40'ına sahiptir.

Tarım kesimindeki gelir dağılımı da toprak dağılımına paralel olarak eşitsizdir. Bir sonraki tablo zaman içinde tarımdaki gelir dağılımını göstermektedir.

Ürün destekleme alımları ve girdi fiyat destekleri

Türkiye'nin tarım politikasında en yaygın uygulanan politika aracı destekleme alımlarıdır. 1932'de buğday'la başlayıp 1992'de 26 ürünle en geniş kapsama erişmiştir. Desteklenen ürün sayısı 1960'lara kadar tahıllar, afyon, tütün ve şekerpancarı gibi 8, 10 ürünle sınırlıydı. 1960'ların sonunda bu sayı 17'ye, 1970'lerde 22'ye yükseldi. 1980'lerden sonra kapsamda daralma başladı. 1990'da on ürünle sınırlanan destekleme kapsamı 1991'de 25, 1992'de 26'ya yükseldi. Tarım Satış Kooperatifleri'nin desteklenme alımını yaptığı ürünler 1993'te değişik bir uygulamaya tâbi tutulmuştur. Taban fiyatı yerine hedef fiyat ve düşük bir müdahale fiyatı birlikte ilan edilmiş, ürünlerini birliklere ya da borsalara satan çiftçiler iki fiyat arasındaki farkı Ziraat Bankası'ndan, Ziraat Bankası da Hazine'den tahsil etmiştir. Pamukla başlayan bu uygulamanın, tütün, çay ve fındıkta da uygulanmak istendiği duyurulmuştur.

TABLO 7
CİNSLERİNE GÖRE HAYVAN SAYILARI (1991)

Sığır	13. 246. 898
Manda	401. 176
Koyun	46. 202. 886
Kıl Keçisi	13. 139. 677
Ankara Keçisi	1. 367. 005
At	440. 425
Katır	161. 423
Eşek	857. 348
Kanatlılar	142. 339. 000

TABLO 8
TÜRKİYE'DEKİ MAKİNA PARKI

Yıl	Karasaban	traktör	biçer döver
1960	1991259	42136	5554
1970	1994722	105865	8568
1980	953292	436369	13667
1985	706324	583974	13615
1990	500834	692454	11741
1992	413228	725933	11114

TABLO 9
TÜRKİYE'DE GÜBRE KULLANIMI (.000 ton)

Yıl	Azotlu	Fosforlu	Potaslı	Toplam
1960	46	60	1	107
1970	1.157	1.035	23	2.215
1980	3.039	2.840	89	5.968
1985	4.384	2.800	68	7.252
1990	5.712	3.671	127	9.510
1992	5.743	3.866	127	9.735

Türkiye'de hayvansal ürünler genelde destekleme alımları kapsamı dışında kalmıştır. Bu ürünlere (et, yün, tiftik, süt ve yumurta) fiyat desteği genelde gümrükler ve sınırdaki diğer müdahalelerle sağlanmıştır. 1986'dan sonra süt için sınırlı bir prim programı uygulanmıştır. 1979 ve 1989'da büyük ve küçükbaş hayvanlar için destekleme alımları uygulanmış, yün ve tiftik de 1970'lerden sonra destekleme alımlarından yararlanabilmiştir.

Destekleme alımlarından sonra en yaygın olarak kullanılan destek biçimi tarımsal girdilerin fiyatlarına yapılan hükümet müdahaleleridir. Gümrük indirimleri, kullanımı özendirici krediler, gelir vergisi indirimleri, enflasyon düzeyinin altında sağlanan krediler bu desteklerin başlıcalarıdır. Suni gübre, ilaç, şekerpancarı için kullanılan tohum ve makina bakımı, sulama, yem, hayvan ıslah çalışmaları geçmişte subvansiyonla desteklenmiş başlıca tarımsal girdilerdir.

Destekleme politikalarının dış ticaret ve makroekonomik boyutu

Tarımı doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen dış ticaret ve makroekonomik politikalar çoğu kez tarım politikalarının etkilerini hükümsüz kılacak derecede önemli olabilmektedir. Özellikle 1980'li yıllardan sonra uygulanan "dışa açılma" ve "istikrar politikaları" bu duyarlılığı eskiye oranla artırmıştır.

İstikrar politikaları çerçevesinde uygulamaya konulan fiyat ayarlamaları, büyük devalüasyonlar, faiz oranlarının ayarlanması, KİT fiyatlarının artırılması, kurların faiz oranlarının esnek bir yapıya getirilmesi, bütçe kısıtlamaları, bütçe dışı fonlar, katma değer gibi yeni vergiler, yatırım politikası, dış ticaretin liberalleşmesi tarımı şok etkisiyle çarpabilmektedir. Bu konular tarımsal ithalat, ihracat, girdi maliyetleri, ürün fiyatları, kredi maliyetleri, gelir, yatırımlar gibi konularda çoğu kez tarım politikalarıyla doğrudan ilan edilen ve arzulanan hedeflerden çok farklı durumlara yol açabilmektedir.

Tarım için doğrudan uygulanan dış ticaret politikalarının 1980'lere kadar ithalatı hem de ihracatı kısıtlayıcı yönde tercih edildiği söylenebilir. İthalat yüksek gümrük vergileriyle korunmuş, ihracattan ise fon (vergi) alınmıştır. Ancak zaman zaman, taze ve işlenmiş sebzeler, narenciye, meyve ve hayvansal ürünler bazı tahıllar ve şeker gibi ürünler ihracat teşviklerinden yararlanabilmiştir. 1980'den sonra liberalleşen dış ticaret farklı bir görünüm sergilemektedir. Ancak liberalleşmenin makro ekonomik değişkenlerin tarım üzerindeki etkilerini daha belirginleştirdiği söylenebilir. Nüfus, gelir artışı, enflasyon, kur değişiklikleri gibi değişkenler tarımı her zamankinden daha fazla etkilemektedir. Başka bir deyişle dar anlamıyla "tarımsal politikaların" başarılı olabilme koşulu, istikrarlı bir makroekonomik ortama endekslenmiştir.

Destekleme politikalarının dış ticaret ve makroekonomik boyutunda yeni hedefler: 1986 yılındaki tarife düzeyleri üzerinden, 1994 yılından başlamak üzere, 10 yıllık süre içinde Türkiye'nin gümrük vergilerini basit aritmetik ortalama olarak % 24, ürün bazında ise en az % 10 oranında azaltarak "Pazara Giriş" konusundaki taahhüdü yerine getirmesi sözkonusudur. Uruguay Round Tarım Anlaşması'nda indirim taahhüdü dışında bırakılan iç piyasaya yönelik desteklemelerde temel kıstas, yapılan desteğin üretim, ticaret yapısını olumsuz yönde etkilememesi ya da kabul edilebilir minimum bir etkiye sahip olmasıdır. Bu çerçevede, desteklemenin doğrudan bir ödeme şeklinde öngörülmesi halinde, yukarıda açıklanan temel kıstasla birlikte, destekten yararlanacak olan kişinin üretici-arazi sahibi ayırımının yapılması, gelir düzeyinin belirlenmesi, belirli bir dönemde kullandığı üretim faktörü miktarının veya üretim seviyesi-

FOTOĞRAF: MANUEL ÇITAK

GAP, sonuçlanmasıyla suya kavuşacak Güneydoğu Bölgesi'nin tarım yapabilmeye, işgücü istihdam etmeye, para kazanmaya başlayacağı böylece terörün kaynağının kuruyacağı gözüyle bakıldı.

TABLO 10
TÜRKİYE'DE TOPRAK DAĞILIMI

İşletme Büyüklüğü (ha)	1952 hane %	1952 alan %	1963 hane %	1963 alan %	1970 hane %	1970 alan %	1980 hane %	1980 alan %	1991 hane %	1991 alan %
0-2.0	30.6	4.3	40.9	7.0	44.4	8.0	28.0	3.9	34.9	5.6
2.1-5.0	31.5	14.3	27.8	17.3	28.2	18.7	32.5	15.7	32.1	16.5
5.1-10.0	21.9	20.7	18.1	23.9	15.7	22.0	21.0	21.4	17.9	19.9
10.1-20.0	10.3	19.3	9.4	23.7	7.7	21.5	11.9	24.0	9.6	21.0
20.1-50.0	4.2	16.6	3.2	17.0	3.1	17.9	5.4	22.7	4.4	19.8
>50.0	1.5	24.8	0.6	11.1	0.9	11.9	0.7	12.3	0.9	17.1

Kaynak: Genel Tarım Sayımları

nin açık olarak tanımlanması gerekmektedir.

Dışa açılan Türkiye'nin ekonomisinde tarım: 1980-1990

1980'li yıllar Dünya ve Türkiye tarımı açısından zor yıllar olmuştur. Sorunlar doğal ya da teknik olmaktan çok ekonomik konulardan ve gelişmiş ülkelerin uyguladıkları destekleme politikalarından kaynaklanmıştır. Sorunların Türkiye'ye yansımasının bir sonucu da Türkiye'nin ekonomik gelişmesini tarıma dayandırarak gerçekleşebileceği görüşünün sona ermesidir.

Girdi kullanımındaki değişmeler: 1979-1980 arasında işlenen alan yaklaşık yüzde 15 artmıştır. Bu artış 1980'li yılların başlarında ve daha çok nadas alanların azaltılmasıyla gerçekleşmiştir. Aynı sürede kırsal nüfus mutlak olarak yüzde 10 azalmışsa da, tarın kesiminde istihdam edilen aktif nüfus neredeyse yüzde 15 artış göstermiştir. Bu gelişme işlenen alandaki gelişmeye paraleldir. Bu açıdan kent alanlarına göç eden nüfusun tarımdaki istihdama kısıt koymadığı sayılabilir.

Hayvan stoklarında dönemin başlarında artış, sonunda düşüş gözlemlenmektedir. Sözkonusu dönemde büyükbaş hayvan stoku yüzde 3, koyun stoku yüzde 8 oranında net düşüş göstermiştir. Düşüşlerin bir kısmı da istatistik ölçüm hatalarından ve yerli ırkların yerine kültür ırklarının kullanılmasından kaynaklanmış olabilir.

Modern girdilerden suni gübre kullanımı dönem başında yüzde 30 oranında düşüş göstermesine rağmen 1980'lerin ikinci yarısında kullanımı yeniden artmıştır. 1992'deki kimyasal gübre kullanımı 1979'a göre yüzde 26 fazladır. Tarımsal mücadele ilaçlarının kullanımı da dönemin başlarında çok artıp sonradan dengelenmiştir. Dönem sonu dönem başına göre yüzde 10'luk bir artış göstermektedir. Traktör kullanımı artan satış fiyatı ve bakım giderlerine rağmen 1980'den sonra sürekli, yüzde 80'in üzerinde artmıştır. Biçer-döver sayısı ise yüzde 12 azalmıştır. Nedenler arasında yatırımın büyüklüğü ve daha etkin ortak kullanım sistemleri söylenebilir. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa 1980-1990 döneminin tarımsal girdi kullanımını hayvan stoku dışında kısıtlamadığı, tersine girdi kullanımının yıllık ortalamada yüzde 1-2 düzeyinde, traktör gibi girdilerde yüzde 5 oranında arttığı söylenebilir.

Tarımsal fiyatlar: Tarımsal ürün fiyatları, çiftçinin eline geçen fiyatlar, toptan tarım ürün fiyatları, kent ve kır kesiminde tüketici gıda fiyatları ve ihracat fiyatları olarak ölçülebilir. Girdi açısından da gübre, tarımsal mücadele ilaçları, yakıt, kredi ve ithalat fiyatları reel fiyat endeksleri incelenebilir. Çiftçinin eline geçen fiyatlar 1980'lerin ilk beş yılında yaklaşık yüzde 40 azalmış, daha sonraki beş yılda dönem başının yüzde 30-35 altında seyretmiş, 1990'lı yıllarda dönem başındaki düzeyin çok az altına kadar gelebilmiştir. Dönem içinde Türk parasının değerinin de yüksek

TABLO 11
TARIMSAL GELİR DAĞILIMI

Hanehalkı (%)		Tarımsal Gelir (%) 1963	1968	1973	1987
En düşük	yüzde 20	4.50	3.00	3.50	5.24
sonraki	yüzde 20	8.50	7.00	8.00	9.61
sonraki	yüzde 20	11.50	10.00	12.50	14.06
sonraki	yüzde 20	18.50	20.00	19.50	21.15
en yüksek	yüzde 20	57.00	60.00	56.50	49.94

Kaynak: DİE Hanehalkı Gelir ve Tüketim Araştırmaları

Tarımda gelişme ve geleceğe bakış

GÜLTEN KAZGAN

İkinci Dünya Savaşı'nı hemen izleyen yıllarda, Türkiye, tarımını geliştirmek için ciddi bir baskı altına girmişti. Baskı temelde iki nedenden kaynaklanıyordu: Birincisi, Savaş yıllarında tarım üretiminde ciddi gerileme olmuş, temel gıda maddesi buğday başta olmak üzere gıda maddesi yetersizlikleri ortaya çıkmıştı. Oysa, Savaş'ın bitişiyle birlikte nüfus artışı hızlanmaya başlamış, bu da varolan dengesizliği şiddetlendirmişti. İkincisi, dünyada ve öncelikle Batı Avrupa'da savaşın yıkımıyla tarım gerilemiş, üretim yetersizliği dolayısıyla ithalat gereği yaratmıştı. Türkiye ise, döviz geliri için tarım ürünü ihracatına bağlıydı; ihracata yöneltecek mamul sınai malı olmaması dolayısıyla tek döviz kaynağı olan tarım ürünlerinden bu pazarda gelir kazanabilirdi.

1950-60 yılları arasında üretimi artırmak için öncelikle köyün pazar ekonomisine açılmasını sağlayacak altyapı yatırımlarının yapılması ve atıl toprak kaynaklarının seferber edilmesi ele alındı. Marshall Planı kanalından gelen traktörler yoluyla meralar bitkisel üretime açılırken, artan üretimin pazarlanabilmesi için yol yapımına öncelik verildi. Bu dönemde toprak veriminde önemli bir artış olmadı, üretim artışı ekilen toprakları çok yakından izledi. Fiyat destekleme ve kredi politikaları seferber edilerek traktör kullanımının yaygınlaşması sağlandı.

1960'lı yılların başına gelindiğinde atıl toprak kaynaklarının sınırına gelindiği görüldü; artık üretim ancak toprak verimindeki artışla sağlanabilirdi. Kimyasal gübre, sulama ve ilaçlama yoluyla üretim artırılabilirdi. Fiyat destekleme politikalarının bu amaçla düzenlemesi yapıldığında üretici buna uyum sağlayabilirdi. Kalkınma Planlarının uygulamaya girdiği 1960'lı yıllar bu çabaların sürdüğü bir dönem oldu. Ancak, toprak verimini yoğun tarım yöntemleriyle artırmak çok kolay olmadı. Türkiye ABD dış yardım programından (PL 480) TL ile buğday ithalini büyük boyutlarda sürdürmek zorunda kaldı; ancak 1960'lı yılların sonuna doğru verim artışları görülmeye başlandı. Ayrıca, bitkisel üretim-hayvansal üretim artışları birbirine paralel olarak sürdü. 1950'li yıllara oranla teknoloji geliştikçe yıllık üretim dalgalanmaları da bir azalma gösterdi. 1970'li yılların sonuna (1977) kadar süren konjonktürde gerek dış ticaret hadleri gerek iç ticaret hadleri tarım aleyhine bir trend göstermedi. Aksine 1951-53 ya da 1971-73 yıllarındaki gibi spekülatif dünya boom'u yaşanan yıllarda tarım lehine ciddi fiyat sıçramaları ortaya çıktı. Hükümetler 1970'li yıllarda tarımda teknolojinin gelişmesi için girdilere mali destek yaptıkları gibi, kredi faizleri reel olarak çok düşük düzeyde kaldı; aşırı değerli TL girdi fiyatlarının düşük kalmasına yardım ederken ithalat kontrolleri sayesinde tarım dış rekabetle de karşı karşıya kalmadı. Buna karşılık tarımsal ürün ihracatı artırılabildiği gibi, tarıma dayalı sınai mamuller (işlenmiş gıda maddeleri, pamuk ipliği ve ham bez gibi) de ihraç malları listesine girmeye başladı.

1950-77 yılları arasında tarımsal üretim yılda ortalama % 3.6 oranında artış gösterdi. Yılda ortalama % 2.5 oranında artan nüfusu beslemeye yardım ettiği gibi içerde gelişen imalat sanayii ve ihracat için bir fazla yaratabildi. 1970'li yılların sonunda Türkiye'nin işlenmemiş tarım ürünleri (100 milyon dolar) ve işlenmiş tarım ürünleri ithalatı (200 milyon dolar) 250-300 milyon dolar kadardı; ihracat ise bu iki kalemde 1.3 milyar dolar düzeyinde bulunuyordu. 1970'li yıllardaki gelişme teknolojik değişme ve verim artışına dayanmış, bunun kalıcı olduğu ve süreceği kabul edilmişti. Bu kabul nedeniyle olsa gerek, bu dönem politikacıları sık sık "Türkiye'nin dünyada kendini besleyebilen 7 ülkeden biri" olduğunu belirtiyor, bununla övünüyordu. Gerçekten, bu dönemdeki gelişmeler sayesinde Türkiye artık buğday yardımı alan ve bu açıdan ABD'ye bağımlı olan bir ülke konumundan çıkabilmişti.

1978'e kadar süren bu dönemde başta bitkisel üretim olmak üzere önemli verim artışları da sağlandı: Toprak verimi % 77 artarken emek verimi iki katı arttı. Tarım ve tarım dışı kesimler arasında gelir bölüşümü açısından iyileşme olmadığı gibi kötüleşme de olmadı; faal nüfus başına tarım geliri tarım-dışı gelirin yaklaşık % 20'si gibi düşük düzeyini korudu. Ekonominin 1950 sonrasındaki çeyrek yüzyıllık sürede yılda % 6.5 oranında hızlı bir GSMH yaşaması bir yandan, imalat sanayiindeki hızlı genişlemenin yanında çeşitli hizmetlerin de gelişmesi diğer yandan tarımda nüfus birikimini önledi; kırsal alanda hızlı nüfus artışı göç yoluyla nüfus baskısını hafifletti ve emek verimi artışına katkı yaptı. Ayrıca, gelir bölüşümünde bir miktar iyileşme yanında kişi başına gelirin yılda ortalama % 4'e varan bir hızla artıyor olması, içerde talep artışını da canlı tuttu; bu canlılık hem gıda maddeleri hem imalat sanayii gir-

→

dileri olan hammaddeler için geçerli oldu.

1980 sonrası tarımda gelişme

1978'de Türkiye dış borçlarını düzenli ödeyememe dolayısıyla krize girdiğinde, krizi en yoğun biçimde tarım kesimi yaşadı. 1978-83 yılları arasında Büyük Depresyon (1929) ve İkinci Dünya Savaşı (1942-5) içinde yaşanan krize benzer boyutta bir kriz yaşandı. Yurtiçi faktör gelirinin fonksiyonel dağılımında tarımın payı 1976-77 yıllarında % 30.2 iken 1983'te bu pay % 20.5'a inmiş, altı yıllık bir sürede gelir payı on puan azalmıştı. Ekonominin durgunluğu dolayısıyla tarımsal nüfus ise yılda ortalama % 1'e yakın bir oranda artışını sürdürdü. Kişi başına tarımsal gelirin kişi başına tarım-dışı gelire oranı daha önceleri % 20 civarındayken % 14'e kadar indi. Bu çöküşün başlıca nedeni iç ticaret hadlerinin şiddetle tarım aleyhine dönmesi, fakat hükümetin (IMF'ye taahhütlerinden ötürü) bu gidişi iyileştirmek için hiçbir şey yapamamasıydı.

Ticaret hadleri dış pazarlarda ve onu izleyerek iç pazarda 1980'li yılların sonuna kadar gerilemesini sürdürdü; 1989'a gelindiğinde tarım ürünlerinin 1977'deki satın alma gücü neredeyse yarısına inmişti. Bunun gerisinde ABD ile Avrupa Topluluğu arasında tarım ürünleri üzerinde yoğunlaşan ticaret savaşı yatıyordu. AT'nin tarım üretimi ve ihracatına verdiği malî destek diğer ülkeleri de aynı yola sevkedince dünya pazarlarında tarım ürünü fiyatları geriliyordu. Yeşil Devrim sırasında büyük teknolojik ilerleme kaydeden bu ülkeler tarımdaki fazlaları düşük fiyatlarla dünya pazarlarına dökmeye başlamıştı. Türkiye ise, "serbest piyasa ekonomisine geçme" taahhüdü dolayısıyla tarım pazarlarını korumayı azaltarak bu ürünlere açmaya başlamıştı; buna, aynı taahhüdün getirdiği diğer olumsuz etkiler eklendi. Bir kere, dönemin sonuna kadar çiftçilerle birlikte ücretli-maaşlı kesimin geliri gerilemeyi sürdürdü, yani iç pazar daralıyordu. Buna ithalatın rekabeti eklendi ve pazar bu nedenle de daraldı. Oysa, dış pazarlar yoğun koruma altındaydı. Reel faizlerin yükselmesi ve sürekli devalüasyonlar maliyeti yükseltirken, ürün fiyatlarını yükseltme olanağı yoktu. Hükümet ise taahhütleri dolayısıyla tarıma destekleri çektiği gibi çiftçilere yaptığı ödemeleri geciktiriyor, böylece şiddetli enflasyon dolayısıyla ödenen tutarın reel değerini azaltıyordu.

1989'dan sonra olumsuz etki olarak TL'nin aşırı değerlenmesi de devreye girdi; ihracat caydırılırken ithalat kârlı olmaya başladı. 1990 ve izleyen üç yılda Türkiye işlenmemiş ve işlenmiş tarım ürünü olarak yılda ortalama 2-2.5 milyar dolar tutarında ithalat yaparken ihracat 3.2 milyar dolar kadardı; yani ihracat-ithalat farkı 1 milyar doların altına inmişti. Hayvancılık kesimi 1983'e kadar hayvanların kesime gitmesiyle beliren ciddi bir kriz yaşamış, fakat izleyen yıllarda da bu krizden çıkamamıştı. Süt ve et, Batı'nın sürdürdüğü büyük malî destek-düşük fiyat ile ithal edilirken izleyen çıkması mümkün olamadı. Buna karşılık siyasal oy avcılığında tütün ve çay fiyatlarına hükümetlerin büyük mali destek sağlaması, bu ürünlerde satılamayan üretim fazlalarına yolaçtı. Yani, tarım bir duraklama süreci yaşarken, aynı zamanda hayvancılığın çökmesi ve birkaç üründe beliren üretim fazlaları gibi ciddi bir dengesizliğe de tanık oldu.

1980'li yıllarda giderek nüfus artış hızını bile yakalayamaz duruma giren tarım üretimi, 1989 ile 1994 arasında bunun da gerisinde kalmaya başladı; kişi başına gıda üretimi yılda ortalama % 0.4 oranında azaldı, ortalama üretim artışı sıfırlandı. Serbest piyasa ekonomisinde en kazançlı çıkacağı, rekabet gücünün en yüksek olacağı söylenen tarım, bunun denendiği dönemde en az dayanıklı kesim olarak ortaya çıktı.

Bununla birlikte daha önceki yıllarda üretimi çok kısıtlı olan bazı alt-tarım dallarında ciddi artışlar sağlanabildiğini de belirtmek gerekir: Yumurta ve tavuk eti, çiçekçilik, kavak ağacı yetiştirilmesi bunların başlıcalarıdır.

1996 ve sonrasında tarım politikaları ve tarım

1996 yılını izleyerek, iki uluslararası anlaşma dolayısiyle Türkiye'nin tarım politikaları açısından ciddi kayıtlarla bağlanacağını belirtmek gerekir: AT ile Gümrük Birliği anlaşması Türkiye'nin kendi imkânlarını seferber ederek Ortak Tarım Politikalarına uymasını ve bu arada AT ile karşılıklı olarak birtakım tavizlerin yapılmasını öngörmektedir. İkincisi, GATT Uruguay Round görüşmeleri sonucundaki anlaşma, tarımın giderek daha az desteklenemsini ve bir kısım mali desteklerin yasaklanmasını öngörmektedir. Her iki anlaşmanın getirdiği koşullar Türkiye tarımının sorunlarından tamamiyle bağımsız nedenlerle güçlü ülkeler tarafından oluşturulmuştur; bu sorunları çözmük için uygulanabilecek politikaları ciddi biçimde sınırlamaktadır. Türkiye'nin önündeki en önemli sorun anlaşmaların koşullarına uyarken, tarımdaki üretim darboğazını nasıl aşılabileceğidir.

Diğer yandan, biyoteknoloji devrimi, tıpkı Yeşil Devrim gibi, gelişmiş-sanayileşmiş ülkelerden başlayarak tarımda yenilikleri devreye sokmaya başlamıştır.

TABLO 12
TARIM SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİ

KİT	Faaliyet Alanı	Dış Ticaret Payı
ŞEKER	Şeker - Gübre	Şeker % 100, Gübre % 10
ÇAYKUR	Çay	(1984'e kadar) % 100
EBK	Kırmızı Et	% 25
SEK	Süt Ürünleri	% 25'ten az
YEMSAN	Suni Yem	% 40
TİGEM	Tohum ve Islah	% 90
TZDK	Gübre-Makina Girdi	Gübrenin % 90'ı
TMO	Hububat Stoklaması	% 10-15
AZOT	Azot Gübresi	
YÜNTİFTİK	Yapağı ve Tiftik	

tutulduğu düşünülürse çiftçilerin ürün fiyatlarıyla özendirildiği söylenemez. Çiftçinin eline geçen fiyatların düşüşünün bir kısmı azalan ihracat fiyatlarıyla açıklanabilir. 1987 ihracat fiyat endeksi 1982 yılının yüzde 10 altındaydı. 1988'den sonra artan ihracat fiyatları üretici fiyatlarını da yükseltmiştir.

Tüketici ve toptancı fiyatlarının incelenmesi, üretici fiyatların düşüşü üzerinde talep etkisinin de olduğunu ortaya koymaktadır. Dönemin ikinci yarısında ise tüketici fiyatları çiftçinin eline geçen fiyatlardan çok daha hızlı artmıştır. 1982-1992 döneminde tüketici fiyatları yüzde 62, toptancı fiyatları yüzde 33, üretici fiyatları yüzde 22 artmıştır. Kırsal tüketici fiyatları kentsel tüketici fiyatlarında daha yavaş artmıştır. Gene de kırsal tüketici fiyat endeksi, çiftçinin eline geçen fiyatların iki misli artış göstermiştir, bu da dış ticaret hadlerinin tarımın aleyhine büyüdüğünün göstergesidir.

Girdi fiyatlarında gözlemlenen eğilim iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine gelişmesini daha da güçlendirmiştir. Çiftçiler açısından tek olumlu gelişme tarımsal kredi faizlerinde gözlemlenmiştir. Ancak negatif faizle sağlanan kredi miktarı çok az olduğundan tarımsal üretim üzerindeki etkisinin çok düzeyde kaldığı düşünülebilir.

1982-1992 döneminde reel gübre fiyatları 1982-83'teki düşüşe rağmen, neredeyse yüzde 80 artış göstermiştir. Reel traktör fiyatları dönem ortalarında 1979 yılı fiyatlarının yarısına düşmesine karşılık 1992 sonunda 1979 fiyatlarının yüzde 12 üzerine çıkmıştır. 1992'deki tarımsal mücadele ilaçları fiyatı 1982 fiyatlarının yüzde 40 kadar üstündedir.

Tarımsal ithalat fiyatları bütün dönem boyunca düşmüştür. 1992'deki ithalat fiyatı hâlâ 1982 düzeyinin yüzde 30 altındadır. Bu dış ticaret liberalizasyonu, Türk parasının değerinin yüksek tutulması gibi politikaların iç talep üzerine olan etkileri biçiminde yorumlanabilir. Ürün ve girdi fiyatlarındaki gelişmelere birlikte bakıldığında 1980-1990 döneminin, özellikle ikinci yarısının tarımsal üretim ve gelir açısından olumsuz geçtiği söylenebilir.

Tarımsal üretim: Tarımsal üretim 1979-1992 döneminde başlangıçtaki düşüşe rağmen reel olarak yüzde 45'lik artış göstermiştir. Aynı miktar GSMH içindeki katma değer olarak da ölçüldüğünde yüzde 20'lik artış göstermektedir. Diğer ölçüye göre azlık, faktör maliyetlerinin ürün fiyatlarından daha çok artmasından ötürüdür.

Tarımsal ihracattaki artış daha çok miktar artışlarıyla sağlanmıştır (yüzde 20), fiyat artışlarının etkisi ise düşüktür (yüzde 10). Aynı dönemde tarımsal ithalattaki artış yaklaşık altı mislidir. İthalat fiyatlarındaki reel düşüş bu gelişmenin başlıca nedenidir. Ancak tarımsal ithalatın bu hızla geldiği düzey henüz genel ekonomiyi ciddi olarak etkileyecek ölçüde değildir.

TABLO 13
KİT'LERİN, TARIM SATIŞ KOOPERATİFLERİ VE BİRLİKLERİNİN YAPTIKLARI DESTEKLEME ALIMLARI

Ürün	pazarlanan miktar içindeki % payı 1970-79	pazarlanan miktar içindeki % payı 1980-92
Buğday	14 - 54	9 - 41
Arpa	1 - 47	2 - 67
Çavdar	0.6 - 40	2 - 96
Yulaf	0.03 - 7	0 - 8
Mısır	0.2 - 2	0 - 23
Ayçiçeği	1 - 56	22 - 71
Soya	10	49 - 61
Afyon	69 - 99	81 - 100
Kuru Üzüm	1 - 4	10 - 44
Fındık	49 - 88	7 - 59
Şeker Pan.	100	98 - 100
Tütün	13 - 91	39 - 86
Pamuk	49 - 100	23 - 92

Üretim performansı:1980-1990 döneminin ilk yarısında tarımsal ürünlerin çoğunda bir artış gözlemlenmiştir. İstisnalar, buğday, kuru fasulye, karpuz, tütün ve kuru üzümdür. İkinci yarıda buğday ve karpuzdaki düşüş devam etmiştir. Kuru fasulye, tütün ve kuru üzümdeki düşüşler ikinci yarıda giderilmiştir. Buna karşılık ikinci yarıda arpa, mercimek, şekerpancarı, portakal, elma ve zeytin düşme eğilimine girmişlerdir. 1990'dan sonra pamuk, ayçiçeği, fındık ve koyun eti dışında tüm ürünler artış göstermiştir.

Üretim performansı olarak mısır, patates, nohut, domates, çay, sığır-dana eti, kanatlılar, süt ve yumurta istikrarlı artış gösteren ürünlerdir. Gelişmelere tüketim açısından bakılacak olursa, buğday, mercimek, domates, pamuk, elma, kuru üzüm, sığır-dana eti, tavuk, süt ve yumurta tüketiminin sürekli arttığı gözlemlenmektedir. İlk dönemde tüketimi azalan ürünler nohut, kuru fasulye, karpuz, şeker, portakal ve koyun etidir. Dönemin ikinci yarısında arpa, domates, karpuz, ayçiçeği, fındık, çay tüketimi azalmış, dönemin sonunda (1990-1992) mısır, patates, nohut, şekerpancarı, ayçiçeği ve elma tüketimi düşmüştür.

Üretim ve tüketim eğilimlerine bakılırsa, uygulanmış politikaların üretimde istikrar sağlamada başarılı olamadıkları ileri sürülebilir. Aynı gözlem izlenen öncelikleri olan açık net bir tarım politikasının olmadığının göstergesi olarak da yorumlanabilir. Buna karşılık uygulanan politikaların ve tarım kesiminin esnek olduğu biçiminde de yorumlanabilir. Tarımsal politika araçları arzu edilmeyen üretim gelişmelerini gidermek için sık sık en az her yıl değiştirilmiştir. Tüketim açısından fazla ikamesi bulunmayan temel ürünler, buğday, mercimek, domates, meyve, hayvansal ürünler istikrarlı bir gelişme göstermişlerdir. Pamuk da tekstil sektörü tarafından istikrarlı bir biçimde talep edilmiştir. Öte yandan tüketicilerin bazı tarımsal ürünleri birbirleriyle ikame ettikleri de gözlemlenmektedir. Örneğin nohut tüketimindeki düşüşü kuru fasulye ve mercimek tüketimindeki artışlar izlemiştir. Aynı biçimde arpanın yem olarak kullanımındaki düşüş mısırın aynı amaçla kullanımının artışıyla açıklanabilir.

TABLO 14
KENDİNE YETERLİLİK ORANLARI

Ürün	Kendine yeterlilik oranı 1980-82	Kendine yeterlilik oranı 1990-92
Buğday	1.45	1.14
Arpa	1.06	1.12
Mısır	1.00	0.95
Pirinç	–	0.46
Ayçiçeği	0.95	0.83
Soya	–	0.19
Şeker	1.22	1.00
Tütün	–	1.30
Pamuk	–	1.09
Süt	0.99	0.95
Sığır Eti	1.04	0.86
Koyun Eti	1.25	1.10
Tavuk/yumurta	1.02	1.00

1980-1992 döneminde dış ticarete konu olan tarımsal ürünler de önemli değişmeler göstermiştir. Bu dönemden önce ithalatına hiç rastlanmamış ürünler görülmeye başlanmıştır. Buğday, arpa, mısır, ayçiçeği, pamuk, portakal, et, süt, yumurta ithalatı dönemin başında hep artış göstermiştir. Aynı ürünlerin ithalatı dönemin ikinci yarısında da portakal ve yumurta dışında artarak sürmüş, listeye ayrıca patates katılmıştır. Dönem sonunda arpa, pamuk, ayçiçeği, süt, et ithalatı artarak sürmekteydi. Buğday, mısır ve patates ithalatındaki artış tersine çevrilmişse de 1989-1992 arasında ithalatı artan ürünler listesine karpuz, elma, çay ve tavuk eti katılmıştır.

Gelişmelere ürünlerin tek tek dış ticaret dengeleri açısından bakılacak olursa, 1979-1984 döneminde tahıl, kavun, fındık, çay, kuru üzüm ve süt dengelerinin kötülediği, 1985-1989 arasında bu listeye baklagiller, domates, şeker, ayçiçeği, limon, elma, zeytinin ve hayvansal ürünlerin tümünün eklendiği gözlemlenmektedir. Dönem sonunda (1989-1992) yalnız buğday, patates, kavun, şekerpancarı ve fındık dış ticaret dengeleri kötülemeyen ürünlerdi.

1992 yılında Türkiye mısır, ayçiçeği, elma ve bazı hayvansal ürünlerin net ithalatçısıydı. Tarım ürünlerinin çoğunda ise eskiden olduğu gibi net ihracatçı olarak kaldı.

TABLO 15
KİŞİ BAŞINA TÜKETİM

Kişi başına tüketim Kg/kişi	1979-1980	1984-1985	1987-1988
Tahıllar	243	183	194
Baklagiller	9	13	13
Meyve & Sebzeler	288	278	278
Et	25	26	24
Süt	21	26	40
Yumurta	4	4	5
Balık	5	7	6
Günlük Kalori, gram/kişi			
Hayvansal	20	22	22
Toplam	114	100	104

Türkiye'de hayvancılık

EROL H. ÇAKMAK

Hayvancılık sektörü, tarımsal katma değer içinde yaklaşık % 20 pay ile tarım sektöründe önemli bir yere sahiptir. Ayrıca, hayvancılık milyonlarca küçük çiftçi ailesinin geçimlik ihtiyaçlarını karşılamakta ve gelirlerini artırmaktadır. Organik ilişki içinde olduğu bitkisel üretimin ot, saman gibi artıklarının ve şeker pancarı, çiğit küspesi gibi yan ürünlerinin katma değerini yükseltici rol oynamaktadır. Dengeli beslenme için önemli olan sektör ürünleri, ortalama hanehalkı harcamaları içinde % 5 paya sahiptir. Sektör, gıda sanayii ve giyim sanayiine hammadde sağlamaktadır.

Beslenme alışkanlıklarının ülkenin gıda üretim deseninden etkilenmesi kaçınılmazdır. FAO istatistiklerine göre Türkiye'de kişi başına günde ortalama kalori tüketimi 3.200 kaloridir. Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da kalori tüketimi ise sırasıyla 3.500 ve 3.600 kaloridir. Türkiye'de kalori açığından bahsetmek mümkün olmasa da kalori tüketiminin kaynaklara göre dağılımı dengesizdir. Gelişmiş ülkelerde kalori tüketiminin % 30'u hayvansal gıdalardan alınırken, bu oran Türkiye için % 8'lerde seyretmektedir.

1980'lerin ortalarından itibaren sektör üretimi iç talep artışının gerisinde bir gelişme göstermiştir. İç ticaret hadlerinin tarım aleyhine gelişme göstermesi ve extansif şekilde gerçekleştirilen üretim sonucunda çayır ve meraların aşırı kullanımı bu durumun en önemli nedenleri olarak sayılabilir.

Hayvancılık bitkisel üretimdeki gelişmelerden ve izlenen politikalardan etkilenmektedir. Hayvancılıkta yem olarak kullanılan ve yem sanayiinde girdi olarak kullanılan ürünlerin iç fiyatlarının dünya fiyatlarının üstünde seyretmesi bu sektörün dış piyasalarla rekabet etmesini zorlaştırmaktadır.

İLETİŞİM ARŞİVİ

Tüketim alışkanlıklarındaki değişim, küçükbaş hayvan eti tüketiminde belirgin bir azalmaya yol açtı. Ancak, 1996'daki "deli dana" krizi, sığır-dana eti tercih edenlerin bir süre için koyun-kuzu etine yönelmelerini de birlikte getirdi.

Hayvan varlığı

Hayvan sayıları 1984 Hayvan Sayımı sonrası değişikliğe uğramıştır. Tablo 1'de 1984 yılından itibaren hayvan sayıları verilmektedir. Genel olarak hayvan sayılarında azalma gözlenmektedir. Sığır, koyun ve keçi gibi hayvancılık ürünleri açısından önemli hayvanlarda azalma eğilimi süregelmektedir. Bunun en önemli nedeni, üretimin genelde extansif yapısından dolayı çayır ve mera alanlarının aşırı kullanılması ve besi kalitelerinin azalmasıdır.

Hayvanların bölgelere göre dağılımı çeşitlilik göstermektedir. Sığır varlığının % 40'ı, koyun varlığının % 20'si kıyı bölgelerindedir. Kıyı bölgelerinde küçükbaş/büyükbaş oranı genel ortalama olan dörtten küçüktür. İç ve Doğu Anadolu bölgelerinde bu oran yaklaşık beşe, Güneydoğu Anadolu bölgesinde ise ona ulaşmaktadır. Karadeniz ve Marmara bölgelerinde büyükbaş hayvancılık, Güneydoğu Anadolu'da ise küçükbaş hayvancılık daha yaygın olarak görülmektedir.

1992 yılında ırklara göre dağılımda toplam sığır varlığının içinde düşük verimli yerli ırk % 54 paya sahiptir. Geri kalanların % 11'i kültür ırkı ve % 35'i melezdir. Yüksek verimli kültür ırkı varlığının yaklaşık % 45'i ve melezlerin % 30'u Ege ve Marmara bölgelerinde bulunmaktadır.

Hayvancılık ürünleri üretimi, işletme yapısı ve verimlilik

Önemli hayvancılık ürünlerinin verim ve üretimindeki gelişmeler Tablo 2 ve 3'e verilmektedir. 1983-1993 yılları arasında üretimin yıllık büyüme hızı, et üretiminde yaklaşık % 1.4 civarında seyretmiştir. Süt üretiminde büyüme hızı % 4.3 olmuştur. Üretimdeki büyüme teknolojik gelişmeden değil, önemli oranda daha fazla girdi kullanılarak elde edilmiştir. Sektörün katma değerinde pek fazla değişiklik gözlenmemiştir.

TABLO 1
TÜRKİYE'DE HAYVAN SAYILARI, 1984 - 93 (BİN BAŞ)

Yıl	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	Sığır	Manda	At, Eşek ve Katır
1984	40391	11127	1973	12410	544	2062
1985	42500	11233	2103	12466	551	2002
1986	43758	11295	2110	12713	540	2004
1987	43796	11053	2004	12713	524	1948
1988	45384	10972	1942	12562	485	1884
1989 •	43647	10328	1614	12173	429	1839
1990	40553	9698	1279	11377	371	1700
1991	40433	9579	1185	11973	366	1632
1992	39416	9440	1014	11951	352	1559
1993	37541	9192	941	11910	316	1463

Kaynaklar: DİE (1994, *Tarım İstatistikleri Özeti, 1992*, Yayın No. 1665, Ankara.
DİE (1995), *Türkiye İstatistik Yıllığı, 1994*, Yayın No. 1720, Ankara.

Türkiye'de tarımsal işletmelerin çoğu, aile tarafından işletilen bitkisel ve hayvancılık üretim aktivitelerinin bulunduğu küçük işletmelerdir. 1991 yılında yapılan tarım sayımına göre işletmelerin % 85'inin toprak büyüklüğü 10 hektardan küçüktür ve modal (en çok gözlenen) işletme büyüklüğü 1-2 hektardır. İşletmelerin 2/3'ünde sığır beslenmektedir. Sığır işletmelerinin % 90'ında sürü büyüklüğü 10 hayvandan daha küçüktür. Bu düzeyde sürü büyüklüğü Avrupa Birliği'ndeki işletmelerin % 20'sinde gözlenmektedir. Tüm bölgelerde modal sürü büyüklüğü 1-4 arasında değişmektedir.

Koyunda ise sürü büyüklükleri kendine yeterlilik seviyesinin üstündedir ve pazara yönelik üretimin göreli önemini işaret etmektedir.

İşletmelerin % 60'ında sürü büyüklüğü 20'nin üstündedir. Tarım işletmelerinin % 90'ında keçi bulunmamaktadır.

TABLO 2
SÜT ÜRETİMİ, SAĞILAN HAYVAN SAYISI VE SÜT VERİMİ, (1984 - 93)

	Sağılan Hayvan (bin baş)		Süt Üretimi (bin ton)			Verim (kg/baş)	
Yıl	Koyun	İnek	Koyun	İnek	Toplam	Koyun	İnek
1984	21840	5883	1022	7768	9388	46.8	1320.4
1985	22778	6102	1073	7994	9670	47.1	1310.1
1986	23259	6271	1101	8134	9840	47.3	1297.1
1987	23152	6247	1096	8109	9799	47.3	1298.1
1988	24609	6269	1164	8156	9890	47.3	1301.0
1989	23635	6154	1129	7973	9633	47.8	1295.6
1990	23699	5893	1145	7961	9617	48.3	1350.9
1991	23222	6119	1127	8617	10240	48.5	1408.2
1992	22399	6070	1089	8715	10279	48.6	1435.7
1993	21542	6032	1047	8904	10405	48.6	1476.1

Kaynaklar: DİE (1994), *Tarım İstatistikleri Özeti, 1992*, Yayın No. 1665, Ankara.
DİE (1995), *Türkiye İstatistik Yıllığı, 1994*, Yayın No. 1720, Ankara.

Doğu Hayvancılığı

RIFAT DAĞ

Hayvancılığın Bölge için neden önemli olduğunun bir dizi gerekçesinden sözedilebilir. Ancak, sektörü Bölge için önemli kılan nedenlerin başında, birçok işletmenin ana geçim kaynağı oluşu ile ekonomideki yeri gelmektedir.

Bölge ekonomisi, öncelikle tarıma ve tarım içerisinde de hayvancılığa bağlı bir faaliyet olarak sürdürülmektedir. Gelir kaynaklarına göre Türkiye geneli tarıma % 23 oranında bağımlıyken, Bölge % 44 oranında bağımlıdır. (DİE, GTHA, 1990). Ayrıca, yaratılan tarımsal katma değerin % 35'ini tarımsal ürünler "teşkil" etmektedir. Başka bir göstergeye göre, tarımsal işletmelerde, esas geçim kaynağı Türkiye geneli için % 17 iken, Bölgede % 48'lere ulaşmaktadır. Açıkçası Bölge kırsal nüfusunun yarısı, umudunu bu sektöre bağlamış bulunmaktadır.

1989 yılında, tek uğraş konusu hayvancılık olan Bölge (Doğu+G. Doğu) aile sayısı 70478 iken 1991 yılında % 18 azalarak 58011 aileye düşmüş olduğu (DİF-TYÜ-1984; GTS- 1991) belirtilmektedir. 1989-91 gibi 3 yıllık zaman aralığında 12467 ailenin, bu faaliyeti bıraktığı anlaşılmaktadır.

Günümüzdeki sonuçları yansıtacak veriler henüz yayımlanmamış olmakla birlikte, Kürt meselesine koşut olarak alınan önlemler doğrultusunda, Bölge hayvancılık faaliyetinin giderek daraldığını ve bir kırılma yaşandığını gösteren belirtiler vardır. Bu işaretlerin, Bölgede yaşanan göçlerle, özellikle hayvansal ürünlerde gerçekleştirilen dışalımlarda görmek olanaklıdır.

1985-90 döneminde, Kars ilindeki hayvan varlığında 1 milyon büyükbaş bir azalmaya koşut olarak, 150.000 kişilik bir "net göç" yaşanmıştır (DPT, 1992). Hayvan varlıklarının iller bazındaki miktar değişimlerine baktığımızda, Kars'tan sonraki en büyük azalmayı % 43 oranında Bingöl, % 40 oranında Elazığ ve % 34 oranında Van yaşamış bulunmaktadır. (DİE-TYÜ 1984; GTS-1991).

Bölge hayvancılığında yaşanan gerilemeye, çok önemli bir neden olmakla birlikte, sadece yaşanan toplumsal olayları gerekçe göstermek, meseleyi tam açıklamamaktadır. Bunun birçok nedeninden sözedilmektedir.

Özetlersek;

1- Hayvancılık, hiçbir dönem, tarımsal destekleme programlarına alınmamış ve hayvansal ürünler için, "taban fiyat" açıklanmamıştır. Bu makro tercihin sonuçları, hayvancılıkla uğraşma oranı yüksek bulunan Bölgeyi daha çok etkilemiş bulunmaktadır.

1960-90 zaman aralığını kapsayan bir değerlendirmeye göre, buğday, pamuk ve fındık gibi tarımsal ürünler fiyat artışlarında reel bir ilerleme sağlanabilmişken, hayvansal ürün fiyatlarında düşüş yaşanmıştır (DAĞ ve GÖKTÜRK, 1993).

2- Hayvancılık faaliyeti, gerek üreticilerin işletme kaynaklarının yetersizliği, gerekse pazara doğrudan ulaşabilme koşullarının geliştirilememiş olması nedeniyle, ancak ancak ikinci ya da üçüncü el satıcıların gelir paylarını yükseltecek biçimde sürdürülmektedir.

Süt fiyatları örneğinde görüleceği gibi, çiftçinin eline geçen fiyatlar, piyasadaki perakende fiyatların ancak % 40'ını oluşturabilmektedir (DİE - TİY, 1994).

3- Bölgede (21 il) kamu öncülüğünde gerçekleştirilmiş bulunan ve sınai işlem vaadeden, EBK-kombinaları ve süt fabrikaları gibi sınai kapasitelerin tamamı, özelleştirme gerekçesiyle çalışamamaktadır. Bu süreçten etkilenen EBK-kombinaları kapasite toplamı 237 bin ton/yıl (DPT-Ö.İ.K.-et, 1991) süt fabrikaları kapasite toplamı 125 bin ton/yıl (DPT-Ö.İ.K.-süt, 1990) düzeyindedir.

Bu süreç, bir taraftan tarım/sanayi sektörünün girdi-çıktı ilişkisini sıfırlamakta, diğer taraftan da bölgesel sanayileşme sisteminin önünü tıkamaktadır.

4- Bölgesel gelişme doğrultusunda ve ancak kamu öncülüğünde götürülebilecek teknolojik tahsislerin dağılımında, çok önemli bir bölgesel dengesizlik yaşanmaktadır. Buna genetik ilerlemeyi, dolayısıyla verim artışını hızlandıran hayvan ıslah-ı çalışmalarını örnek vermek olanaklıdır.

Türkiye geneli için, kültür+melez hayvan oranı % 44.1 düzeyindeyken, Bölgede % 23.3 oranına ancak ulaşabilmiştir (GİE-GTS, 1991). Bu olgu, Bölge hayvancılık üretim potansiyelini etkilemekte ve işletme maliyetlerini yükseltmektedir.

KAYNAKÇA

Anonim Bşb. DİE, 1990, *Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi*, Ankara.

Anonim Bşb. DİE, 1984, *Tarımsal Yapı ve Üretim*, Ankara.

Anonim Bşb. DİE, 1994, *Genel Tarım Dağılımı*, Ankara.

Anonim Bşb. DİE, 1992, *İlker İtip. İç-göç ve net göç oranları*, Ankara.

Anonim Bşb. DİE, 1994, *Türkiye İstatistik Yıllığı*, Ankara.

Anonim Bşb. DİE, 1990, *Süt ve Ürünleri Özel İhts. Kmo. Raporu*, Ankara.

Anonim Bşb. DİE, 1991, *Et ve Mam. Özel İhts. Kom. Raporu*, Ankara.

DAĞ, R.-GÖKTÜRK, A., 1993, *Diyarbakır ve Bölgesel Gelişme*, Ankara.

Verimlilik bitkisel üretimde olduğu gibi hayvancılıkta ve özellikle sığırda çok düşük seviyelerdedir. Türkiye'de sığırda ortalama karkas ağırlığı 150 kilonun biraz üstündedir. ABD'de ortalama karkas ağırlığı Türkiye'nin iki misli, Avrupa Birliği'nde aynı rakam 260 kg., dünya ortalaması ise 200 kg civarındadır. Koyunda ise Türkiye'de karkas ağırlığı dünya ortalaması olan 15 kg.'dan 6 kg daha fazladır. Sağılan hayvan başına yılda süt verimi Türkiye'de 1600 kg, Avrupa Birliği'nde 4500 kg, Yunanistan'da ise 2350 kg olarak hesaplanmıştır.

Tablo 2 ve 3'den çıkan ilginç bir gözlem, sadece bitkisel üretimin değil, hayvancılığın da hava şartlarından etkilendiği sonucudur. 1989/90 üretim dönemi son on beş yılın en kurak yılıdır. Bitkisel üretimdeki önemli azalma, süt veriminde düşüşe ve hayvan kesiminde artışa yol açmıştır. Küçük ölçekli işletmeler hem yeterli yem bulamamışlar, hem de bitkisel üretimden azalan gelirlerini hayvanlarını elden çıkararak artırmaya çalışmışlardır.

Uluslararası ticaret

Türkiye 1990 yılına kadar çok büyük miktarlarda olmasa da net et ihracatçısı olmuştur. 1980'lerin başlarında toplam et üretiminin % 15 kadarı ihraç ediliyordu. Bu ihracatın önemli bir kısmı canlı koyun olarak gerçekleştiriliyordu. Son yıllarda et üretim artışının nüfus ve gelir artışının altında gerçekleşmesi ve liranın değerlenmesi sonucunda et ithalatı toplam üretimin % 5'ine düşmüştür. Türkiye 1991 yılında net et ithalatçısı olmuştur. Bu ithalat genellikle dondurulmuş et ve besi hayvanı olarak yapılmaktadır. Koyun ihracatı hâlâ göreli önemini korumaktadır. Süt ve süt ürünlerinde yaklaşık 100.000 tonluk süt eşdeğeri net ithalat yapılmaktadır.

İLETİŞİM ARŞİVİ

80'lerden 90'lara uzanan dönem, modern ya da geleneksel yöntemlerle hayvancılık yapanların hükümet politikalarından yakındıkları bir dönem oldu. Devletin hayvancılığa yeterince destek vermeyip ithalatı teşvik ettiği, hayvancıkla geçinenlerin sık sık dile getirdikleri yakınma konularından biriydi.

Fiyatlar

Talebin arz edilen miktardan hızlı genişlemesi sonucunda hayvancılık ürünleri fiyatları enflasyon oranından daha yüksek artış göstermiştir. Et ürünlerinin üretici gerçek fiyatları 1983-1993 yılları arasında sığır ve koyun etinde sırasıyla yılda % 4 ve % 2 artmıştır. Süt için aynı artış % 5 olmuştur. Perakende fiyatlarında ise üretici fiyatları kadar olmasa da dönem içinde yıllık artış oranları sığır etinde % 2, koyun etinde % 1 olarak gerçekleşmiştir. Sütün reel tüketici fiyatındaki artış çok küçüktür. Tüm tarım ürünlerinde olduğu gibi hayvancılık sektöründe de fiyat oluşumunda devlet müdahaleleri etkili olmaktadır. Göreli fiyat yapısını belirleme ve iç fiyatlarda istikrarı sağlamaya yönelik en önemli devlet müdahalesi ise dış ticaretin kontrol edilmesidir. Türkiye'de hayvancılık ürünlerinde en önemli araç ise ton veya hayvan başına alınan konut fonu ödemesidir. Konut fonu gümrük tarife oranına eklendiğinde toplam ithalattan alınan vergi oranı canlı hayvanlar için yaklaşık % 50 hayvancılık ürünlerinde % 200 olarak bulunmaktadır. Aynı düzeyde yüksek tarife oranları hayvancılığın önemli girdisi olan tahıllar için de geçerlidir. Bu duruma ek olarak iç üretimin talebi karşılayamaması sonucunda Türkiye'deki üretici fiyatları diğer ülkelere göre daha yüksek bir düzeyde oluşmaktadır. 1991 yılı için yapılan hesaplamalarda sütün fiyatı (0.29 $/litre) Türkiye ve ABD'de aynıdır. Sığır eti ise Türkiye'de 2.30 $/kg, ABD'de 1.65 $/kg, Almanya'da 2.28 $/kg olmuştur. Koyun eti, Türkiye'de Almanya'ya göre % 10 daha ucuzdur.

Kısıtlar ve politikalar

Hayvancılık üretiminin büyük oranda küçük işletmelerde ve extansif şekilde yapıldığı gözönüne alınırsa, kısa ve orta dönemde en önemli *kısıt* olarak yem varlığı ortaya çık-

maktadır. Hayvancılık üretiminin en önemli iki maddesi metabolize edilebilir enerji ile sindirilebilir proteindir. Türkiye'nin yem tabanının analizi sonucunda metabolize edilebilir enerji açığı olmadığı, buna karşılık 600 bin tonluk sindirilebilir protein açığının bulunduğu gözlenebilir. Hayvancılık üretiminde yoğun kullanılan doğal kaynak olan çayır ve meralar ise miktarda yeterli olsa da, kalite olarak aşırı otlatma sonucu sadece küçük bir alanda (% 10) hayvanlara gerekli besini verecek düzeydedir.

Hayvancılıkta direkt olarak kullanılabilen bitkisel üretim ürünleri (yonca, fiğ gibi) miktarı bitkisel üretimde izlenen destek ve özendirme politikaları nedeniyle çok düşük düzeylerde gerçekleşmektedir.

Yem tabanıyla yakından ilgili olan bir değişken de verimliliktir. Türkiye'de hayvan verimi sadece yerli ırk veriminin düşüklüğünden kaynaklanmamaktadır. Yeterli beslenememeleri nedeniyle yerli ırklar bile potansiyel verim düzeylerine erişememektedirler. Verim düzeyini yükseltmek için günümüzde güdülen kültür ırkı ve melez hayvanların sayısını artırma politikalarının yem varlığını dikkate alarak maliyet-getiri hesaplarının yapılması gerekmektedir. Ayrıca hayvancılık sektörüne yönelik destek ve özendirme politikalarının sağladığı etkilerin sürdürülebilir olmasına dikkat edilmelidir. Kısa dönemli ve uzun dönem amaçları belli olmayan desteklerin (çok düşük hatta sıfır faizli kredi olanakları gibi) sektörde verimlilik ve üretimi artırıcı gelişmeyi sağlaması imkânsızdır ve kaynak israfıdır.

İLETİŞİM ARŞİVİ

Güneydoğu'da yaşanan köy boşaltma ve mecburi göç sorunu, hayvancılığı da etkiledi. "Öldürme eylemleri"nden hayvan nüfusu da nasibini alırken, bazı köylüler ise göçerken hayvanlarını "serbest bırakmak" zorunda kaldılar.

Sektör için kredi ve hayvan sağlama destekleri dışında en yaygın olarak kullanılan politika aracı yüksek gümrük korumaları ve mevsimsel ithalat kısıtlamalarıdır. İç fiyat oluşmasında kullanılan bu araçlar üreticiler için kısa dönemde olumlu olmaktadır. Ancak iç fiyatlar gelişmiş ülkelerdeki fiyatlardan daha yüksek fiyat seviyede oluşmaktadır. Bu tür politikalar yem tabanını ve maliyetleri hesaba katarak üretim materyalini geliştirici sonu belli politikalarla desteklenmediği sürece Türkiye'de beslenme dengesizliği sorunu kalıcı olacaktır.

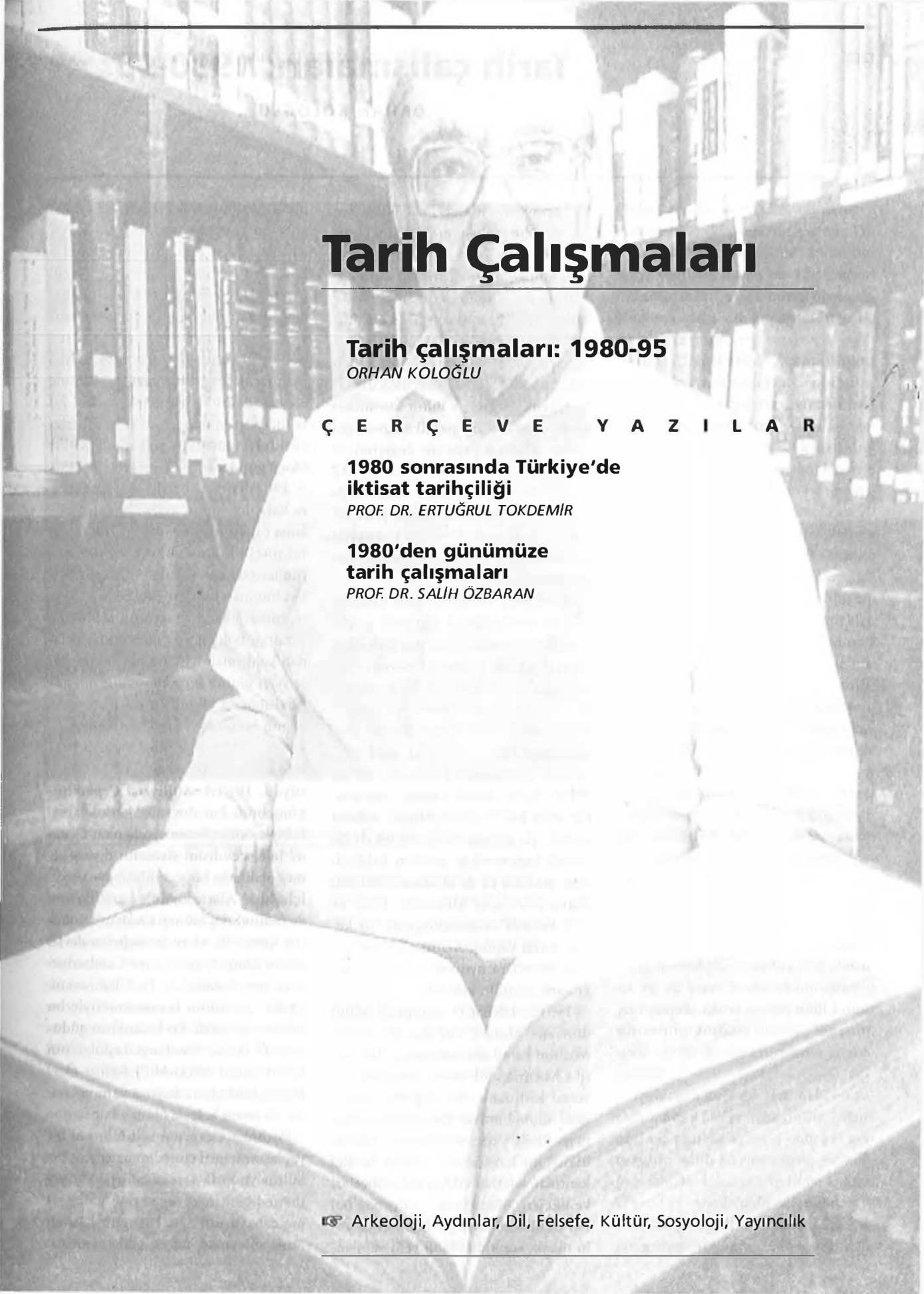
1994 yılında imzalanan GATT Tarım Anlaşması uyarınca tüm hayvancılık ve hayvancılık ürünlerine Türkiye'nin uygulayacağı gümrük tarife oranları GATT'a konsolide edilmiştir. Türkiye'nin temel yıl tarife oranı et için % 250, süt ve süt ürünleri için % 200'dür. 2004 yılına kadar bu oranlar her yıl eşit olarak toplam % 10 düşürülecektir. Politika belirleyicinin hayvancılık sektöründe yoğun olarak kullandığı bu aracın artık tavan değeri (tavan değeri çok yüksek olsa da) belirlenmiştir.

TABLO 3

ET ÜRETİMİ, KESİLEN HAYVAN SAYISI VE ET VERİMİ, (1984 - 93)

	Kesilen Hayvan (bin baş)				Et Üretimi (bin ton)				Verim (kg/baş)		
Yıl	Koyun	Kuzu	Sığır	Dana	Koyun	Sığır	Dana	Toplam	Koyun	Sığır	Dana
1984	6947	5300	1447	1385	129	203	151	589	18.6	140.3	109.0
1985	6192	4523	1316	1119	115	178	115	499	18.6	135.3	102.8
1986	5636	5084	1771	1768	105	232	182	622	18.6	131.0	102.9
1987	4788	4490	1281	1261	89	169	130	482	18.6	131.9	103.1
1988	4333	4393	1380	1074	80	178	112	459	18.5	129.0	104.3
1989	6452	4329	1696	1225	119	215	124	544	18.4	126.8	101.2
1990	5148	4287	1651	1124	95	213	116	507	18.5	129.0	103.2
1991	4198	3729	1177	986	81	171	139	467	19.3	145.3	141.0
1992	4108	3370	1011	1054	79	152	149	449	19.2	150.3	141.4
1993	3569	3300	1054	1031	70	155	141	432	19.6	147.1	136.8

Kaynaklar: DİE (1994), *Tarım İstatistikleri Özeti, 1992*, Yayın No. 1665, Ankara.
DİE (1995), *Türkiye İstatistik Yıllığı, 1994*, Yayın No. 1720, Ankara.

Tarih Çalışmaları

Tarih çalışmaları: 1980-95
ORHAN KOLOĞLU

ÇERÇEVE YAZILAR

1980 sonrasında Türkiye'de iktisat tarihçiliği
PROF. DR. ERTUĞRUL TOKDEMİR

1980'den günümüze tarih çalışmaları
PROF. DR. SALİH ÖZBARAN

☞ Arkeoloji, Aydınlar, Dil, Felsefe, Kültür, Sosyoloji, Yayıncılık

Tarih çalışmaları: 1980-95

ORHAN KOLOĞLU

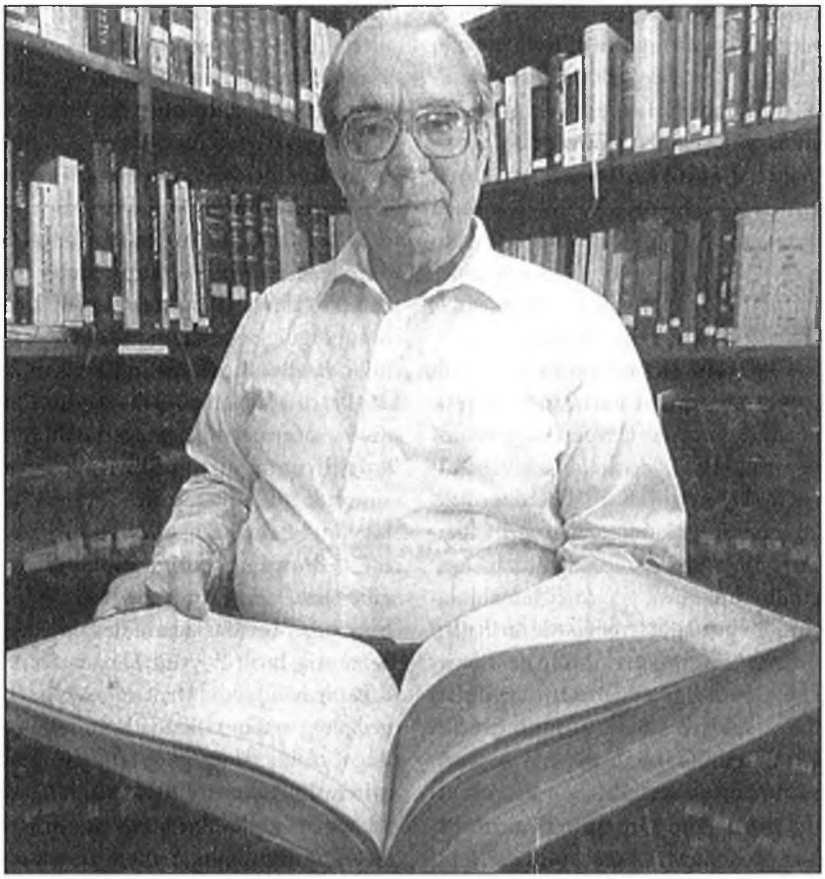
Türkiye'de *'Resmi Tarihçilik'* diye nitelenen oluşumun üretim çizgisini oluşturan *Türk Tarih Kurumu* (Ve tabii onun yanısıra *Türk Dil Kurumu*) Atatürk'ün ölümünden sonra 1980'e kadar, 42 yıl boyunca, değişen iktidarlara, rejimlere ve yoğun eleştirilere rağmen kendi yolunu sürdürmekten alıkonulmamıştı. Atatürkçülük'ün savunucusu, bağımsız bilim kurumları sayılıyorlardı. Çok partili sisteme geçişten itibaren yaşanan değişimlere dayanmayı başaran bu kurumlar, *12 Eylül Askeri Hareketi*nin hedef ve ilkelerine uydurulmak üzere yeni bir yapılanmaya sokuldular. 21. yüzyıla girerken tarih alanını en çok damgalayan bu adım olmuştur.

Asıl işlevi, Türkiye'yi yeni toplumsal yapı (Liberalizm) kalıbının gerektirdiği kurumlara kavuşturmak olan askeri hareket, toplumu bütünleştirici bir adım olarak özellikle bu kurumları ele aldı. *Devlet Planlama Teşkilatı*'nın ekonomiyi düzenlemesi gibi, kültür ve tarih alanlarını kontrolde tutması tasarlanan bir *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurulu* oluşturulup eski kadroların tasfiyesi yoluna gidildi. Bu adımla iki kurumun da bilimsel bağımsızlığı ortadan kaldırılmış, devletin ya da iktidarın kontrolü altına sokulmuş oluyordu. 1960 ve 70'li yıllarda savunuculuğunu bir kesim solun yaptığı Atatürk İlkeleri'nin yeni koşullara uydurulması böyle bir girişimi zorunlu kılmıştır.

1981'in *UNESCO* tarafından bütün dünyada *Atatürk Yılı* olarak kutlanmasının kabul edilmiş olması, hareketini Atatürkçülük adına yaptığını ileri süren kadrolara, ona bağlılık görüntüsü altında ihtiyaç duydukları değişmeyi yavaş yavaş uygulamaya koyma olanağını kazandırdı. Bütün tarihçi kadrolar seferber edilerek düşünceleri ve ilkeleri, ülke içinde ve dışında bol bol Üçüncü Dünya'ya da bir çıkış yolu olarak sunuldu. Tabii yeni yapılanmaya uygun olarak, sola ve devrimci anlayışa yönelmeyecek bir nitelik taşımasına özel özen gösterildi. Kapitalist dünyaya entegrasyonun gereği olarak da, tam bağımsızlık ve devletçilik ilkelerinin de dışlanması gerekiyordu. Aynı zamanda, Atatürk'ü red ediyor görünmeden bu yeni kalıba uyduracak bir tarih anlayışını formüle edecek kadrolar da gerekiyordu. Bu noktada, aslında tarih tezleri askerlerinkiyle tam uyuşmayan *Aydınlar Ocağı* gündeme geldi.

1962'den beri özellikle sol akımlara karşı bir kültür ve tarih tezi hazırlama çabası içinde bulunan, gayrı resmi nitelikli ama yüksek eğitim kurumlarında çok sayıda etkili temsilcileri bulunan bir dernekti bu. 12 Eylül rejiminin anarşi ve terörün toplumda yarattığı bölücü ve yıkıcı etkiyi ortadan kaldırmak için aradığı *"millet ekseriyeti olarak birtakım mutabakatlar gerekseinmesi"* konusundaki önerileri uygun bulundu. Burada iki tarafın da kendi temel ilkelerinden ayrılıp bir orta noktada buluşmaları bahis konusuydu. 1975'de *Milliyetçi Cephe* hükümetinin kurulmasına katkıları sebebiyle onları benimsemiş olan *Demirel* bile, kendisini siyasetin dışına atmış olanlarla bu yakınlaşmayı yerdi. İçlerinde Atatürkçülük karşıtlarının da bulunduğu bilinen Ocak'ın *"Kültürün yerini ilk ve en iyi belirten devlet adamı Atatürk'tür; Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültür ve Türk kahramanlığıdır"* görüşünü benimsemesiyle bu sakınca da aşıldı. Bu kadroların güdümünde Devlet Planlama Teşkilatı'nın hazırlattığı (1983) *Milli Kültür Özel İhtisas Komisyonu Raporu* yeni anlayışın ilk resmi belgesi oldu.

Aydınlar Ocağı'nın salt bilimsel bir yaklaşım temsil etmediğini, sadece bir kültür ve tarih tezi oluşturmakla yetinmediğini, ülke siyasetine yön verme çabalarının ağır bastığını başkan Prof. Süleyman Yalçın saklamamıştır:

İLETİŞİM ARŞİVİ

Halil İnalcık özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun toplum yapısı üzerine yaptığı çalışmalarla uluslararası alanda da ağırlığı olan tarihçilerimizden.

"24 Ocak 1980 kararları denilen Türkiye'nin iktisadi tedbirlerle darboğazdan çıkarılma prensipleri Turgut Özal'ın Ocağımız içinde geliştirdiği görüşlerdi". 1987 Nisan'ında düzenledikleri *Milliyetçiler Büyük Kurultayı*'nda *"Türk insanı, milleti ve devletinin bütün hayati konularında, bugün ve 2000 yılına doğru karşılaşacağı meselelerde milliyetçi kadronun getirdiği çözümlerin tartışılması"* da bu niteliği onaylamaktadır. Yalçın'a göre *'12 Eylül sonrasındaki başarılı tatbikat, Aydınlar Ocağı'nın siyaset yaptığını değil, geçerli uygulanabilir tedbirleri bu ilim ve kültür yuvasının mayalandırdığını ifade eder."*

24 Ocak/12 Eylül felsefesini oluşturmanın onurunu benimseyen Aydınlar Ocağı'nın *'milli tarihin öteki milletlerin tarihlerinden bağımsız olarak –bir incelemecinin belirttiği veçhile 'Hegel'in Geist'ı gibi'– düşünülmesini istemesi ve dışardan bağımsız olarak kendi nihai hedefine doğru ilerleyeceğinin kabulü'* Amerikan çevrelerinin Marx'a karşı Hegel'i ön plana çıkarma kampanyasının etkisini taşıdığı kanısını yaratmaktadır. Nitekim Ocak Başkanı Prof. Yalçın 'Türkiye'de 1960 ve 70'li yılların bunalımını yaratan hümanizma –ki Komünizme zemin hazırlamıştır– ve batıcılık olmuştur' sözleriyle yaklaşımlarının dayanağını belirtmiştir. Sosyalist blokun henüz çözülmemiş olduğu ve Akdeniz ile Orta-Doğu toplumlarını etkilemeye devam ettiği dönemde bu seçimin kökeni kolaylıkla anlaşılıyor. Ancak bunun, Atatürk'e dayalı bir *Türk Hümanizması* tezini ortaya atmış olan eski Kurum'la tam bir kopuş olduğu da açıktır.

20 Haziran 1986'da Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurulu'nun, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in başkanlığında Başbakan T. Özal ve Genelkurmay Başkanı'nın da katıldığı bir toplantıda, Ocak'ın hazırladığı Türk-İslam Sentezi resmen benimsendi, böylelikle *"milli kültürün oluşturulmasında İslâm'ın bütünleştiriciliğinin temel alınacağı"* kabul edildi. Tarihin önemi de şöyle vurgulandı:

"Özellikle, zaman içinde oluşan, köklerini mazide besleyen gelenekler, tarihin derinliklerinden zamanımıza kadar gelen kurumlaşmış kültür unsurlarıdır. O bakımdan tarih milli kültür unsurlarını sinesinde besleyen, barındıran bilim alanıdır. Tarihi olaylar, kültür unsurlarının muhtevası ile doludur. Milli kültürümüz tarih şuurumuzun kaynağıdır. Milli-Kültürel gelişimin tarih şuurunu tespit ettiğimiz takdirde kültür unsurlarımızdan bir önemlisini daha tespit etmiş oluruz. Tarihin akışı içinde, tarih şuurumuzun varlığını tespit etmek, milli kültür unsurlarından birisini tespit etmek demektir. Dünya tarihi içinde, diğer devletlerin ve milletlerin arasında, biz de kendi tarihi tekamülümüzü görüyorsak, işte o zaman milli kültür unsurunu görmüş oluruz. Bu şuur, milli varlığı devam ettirmenin güvencesidir."

Aydınlar Ocağı'nın tezindeki en tutarlı taraf, Türkler'in geçmişte İslâm'ı özel bir senteze sokmuş olmaları gerçeğidir: *"Milli kültürümüzün kaynakları olan Türk kültürü ve İslâm kültürü sonradan, Anadolu'da Selçuklular ve özellikle Osmanlılar zamanında tam bir senteze ulaşmıştı... Bu sentez, dün-*

yanın en büyük ve en uzun ömürlü imparatorluklarından birisine, Osmanlı İmparatorluğu'na ruh, şekil ve güç vermişti." Buna karşılık, İslâm öncesi döneminin de, Osmanlı'dan sonraki çağın yorumlarının da aynı kalıbın içine sokulması tartışmaları kızıştırdı. Türklerin adeta 'İslâm fıtratı' içinde doğduğunu anlatmak amaçlı *"İslâm'dan önce de zaten tek tanrılı bir inançta olmalarının İslâm'ı üstün düzeyde benimsemelerine yol açtığı"* tezi, Harzem ve Orta Asya'daki Arap yayılışının savaşçı yanının ortaya dökülmesine zemin hazırladı.

Diğer yandan *'Düşünce hayatının Atatürkçülüğün ışığı altında aydınlatılması gerektiği'* savı da günümüze yönelik yeni bir sentez ortaya çıkardı: "Atatürk ilkeleri olan Milliyetçilik, Cumhuriyetçilik, İnkılapçılık, Laiklik, Devletçilik, Halkçılık ve İnkılaplar ile Türkiye'de yeni bir kültür hamlesi başlamıştır. Atatürk'çülük, kendisini yenileme gücünü yitirmiş ve yenik düşmüş bu sentez kültürü Batı kültürü ile yeni bir senteze, çağdaş bir içeriğe yöneltme hareketidir." Türkiye Cumhuriyeti'nin temelnideki 'laiklik' anlayışı ile geçmişin dinci sentezini bütünleştirmek de, Osmanlı Devleti'nin diğer dinlere yumuşak hatta koruyucu yaklaşımının laiklik sayılması iddialarının belirmesine yol açtı. Bunun benimsenmesi, insanlık tarihinin çok önemli bir aşamasını oluşturan evrensel 'aydınlanma' döneminin 'aklın üstünlüğü'nün dışlanmasını zorunlu kılıyordu. Nitekim tez, "tarihin milli varlığı kuvvetlendirmek için bir araç olduğunu" kabul ettiğinden "evrensel tarihin değil, öznel (milli) tarihin esas alınacağını" ısrarla vurguladı. Çünkü "Türk-İslâm'ın değişmezliğine karşılık Batı'nın değişirliği bahis konusudur, değişmeyen özümüzün korunması gereklidir" deniyordu. Bu değişmez özün (Ordu-millet) korunması için "Batıdan Japon'ların yaptığı gibi, sadece teknolojilerin alınması gerektiği, ahlak gibi İslâm ve Türk değerlerine zarar verebilecek şeylerin dışlanması" şart koşuluyor. Osmanlıca'ya öncülük tanınması ve okullara Osmanlıca dersi konması istekleri bu anlayışın sonucu olmuştur.

Sosyal ve ekonomik tarihin öne çıkışı

1980 sonrasının bu yönelişini tarih yazımcılığımızın evriminde nereye oturtacağız?.. A. Cevdet Paşa ile 19. yüzyılın ikinci yarısında, salt vakanüvisliği terkedip bilimselliğe doğru ilk adımını attığı kabul edilen tarihçiliğimiz, 1908 sonrasındaki ikinci kuşağında, toplumun geçirdiği bunalımların gereği olarak *'romantik tarihçiler'* ürettiği gibi, Fuat Köprülü'de simgeleşen *'terkibi (Tahlilci) tarih'* yazarları da ortaya çıkarmıştır. Cumhuriyetin ilk elli yılının, yıkılmış bir yapıyı sürekli olarak perçinleme ihtiyacını duyması, uzun süre isteyen araştırmaları beklemeye olanak tanımadığından –tabii yeterli kadrolar da hazır bulunmadığından– moral yükseltici (Köprülü'nün deyimiyle romantik) yöntemleri tercih etmişti. O kuşağın yetiştirdiği kadrolar içinden dünyada sözü geçecek kaliteye erişenler çıkmakla birlikte, İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasının toplumsal dalgalanmaları içinde uçlara yönelmekten, objektiflikten uzaklaşmaktan kendilerini alamayanlar daha çok oldu. Bunların etkisinde kalan, bazıları Köprülü'nün öğrencisi, çoğu onun öğrencilerinin öğrencileri olan *Aydınlar Ocağı* kadroları tarihe bilimsel (tahlilci) bakmanın gereğini öğrenmekle birlikte açıkça belirttikleri gibi, 1960 askeri hareketi ve onu izleyen en özgürlükçü anayasa ortamında solun gelişmesi ve bunun bir Sovyet etkisini artırması endişesiyle tarihi anlamanın değil, yönlendirici araç olarak kullanmanın hâlâ geçerli olacağı anlayışında birleştiler.

Bu kadroları besit vakanüvisler diye nitelemek yanlış olur. Ancak Köprülü'nün varlığını şart saydığı, "bütün bilimsel ilerlemelerin temeli olan eleştiri fikrinin gelişmesi"ne yönelik çabaların sınırlı tutulmasını bilinçli olarak istedikleri açıkça görülüyor. Bunda "Devletle milletin bölünmez bütünlüğü" kavramının etkisi çok belirgindir. Bunu çok önemli bir kabuk değiştirme aşamasındaki toplumun rayına oturmasının gereği saydıkları anlaşılıyor. Fuat Köprülü 1940'ların sonunda "Tenkit fikrinin inkişafı ve rasyonel çalışma usullerinin yerleşmesi, dünyanın her yerinde olduğu gibi bizde de, yarım asırdan fazla bir zamandan beri fasılalarla devam eden romantik tarih devrini kapatacaktır" düşüncesindeydi. Üzerinden elli yıl geçmişken aynı noktada bulunulması doğal olarak, önyargı ve duygulardan arındırılmış bir tarihin tam anlamıyla ne zaman toplumun hizmetine sunulacağı sorusunu gündeme getirmektedir. Kanımızca 21. yüzyılın 20'li yıllarından öncesini düşünmemek gerek. Ancak aşağıda ayrıntılarına gireceğimiz gibi, hem Türkiye'nin içinde, hem de dışında, Türkiye'nin ve bölgemizin tarihine yapılan bilimsel nitelikli katkılar öyle bir düzeye ve yoğunluğa varmıştır ki, zamanla bu frenlemeler kendiliğinden etkisiz kalacaktır.

12 Eylül'ün bir diğer kurumu YÖK'ün yönetiminde ülkenin pek çok yerinde açılan yeni Tarih Fakülteleri öğretim kadrolarının birdenbire zenginleşmesine kalabalıklaşmasına yol açtı. 1973'de Sosyal Bilimler Derneği'nce yapılan bir araştırmada ülke düzeyinde sosyal bilim araştırmacısı olarak 56 akademisyenin varlığı kaydedilmişti. Tarihçiler de bundan biraz daha fazlaydı. Yeni fakültelerle artan sayı, 80'lerin sonunda Osmanlı arşiv-

lerinin de hizmete açılmasıyla tarih alanında çalışanların sayısını birdenbire beş-on kat arttırdı. Bunun bir kalite anlamı taşıdığı tabii ki söylenemez. Yetişmiş, tahlil yapabilecek kadroların azlığı sebebiyle bir anda *'Belge fetişizmi'* ortalığı sardı. Bu kaçınılmaz oluşumun etkisinden sıyrılmanın bir süreç gerektirdiği açıktır. Arşivlerin açılmasından asıl kazançlı çıkanlar, belli bir çalışma metodolojisi ile yetiştirilmiş olan Batılı araştırmacılar oldu.

Arşiv'in etkisi, 1930-50'li yıllarda Osmanlı'yı geriye iten eski Anadolu kültürleriyle Selçuklu araştırmalarının yerine son altı yüz yılın konularının alması sonucunu yarattı. Şimdilik bunlardan Osmanlı'ya genel bakışı değiştirebilecek ürünler çıkmamış ise de daha çok bu fakültelerin kuruldukları bölgelere ait yerel araştırmalarda önemli katkılar sağlandığı yadsınamaz. İzmir'in iki üniversitesinin ürünleri bunun iyi örnekleridir. Bu fakültelerdeki İnkılap Tarihi Enstitüleri de aynı yolda katkıda bulunmaktadırlar. Bu çalışmalar konferanslar, sempozyumlar ve yayınlarla resmi tez yönündeki üretimi artırmakla birlikte, kendi içinde ondan sapmalarla bir tür çoğulculuğun da kaynağı oldular. Ve tabii Sentez'in tartışmasını da gündemde tuttular. Kemalist Atatürkçüler ulusçuluğun dine bağlanmasını; ilke olarak milliyetçiliği kabul etmeyen dinciler bunun İslâm'la birleştirilmesini; sol, mülkiyet ve emek kavramlarının dışlanmasını hedef aldılar. Daha çok 90'ların başında belirmeye başlayan Liberal eğilimli tarihçiler ise Kemalizm'i daha başedilmez saydıklarından doğrudan saldırmak yerine şimdilik sömürü, emperyalizm gibi kavramlara yeni içerikler bulmaya çalışmakla meşguller.

Bir önceki 1950-80 dönemiyle karşılaştırırsak şöyle bir farklılaşma görürüz. O zaman *Resmi Tarih*'e mukabil bir *'Karşı ya da Alternatif Tarih'* oluşturma çabası vardı. Bunda sağın salt savunmacı tutumu karşısında solun saldırgan, tabu yıkıcı tutumu, bilimselliğe yaklaşmada önemli katkıda bulundu. *Asya Türü Üretim* tartışmalarının ya da tımarı şemacı bir yaklaşımla mutlaka feodalitenin içine sığdırma çabalarının sonuç vermese de, kalıplara bağlı kalmış çevreleri daha kapsamlı düşünmeye yönelttikleri yadsınamaz. En azından bir karşılaştırmalı düşünce ortamını yarattılar. Böylece sağın *'Biz bize benzeriz'*ci tutumu yumuşarken solun da *'terminoloji fetişizmi'* daha akılcı bir düzeye indirgendi. Osmanlı ve Türk örneklerinde özgüllükler bulunabileceği, uygulamalarında yeni çözümler önermiş olabileceği kabul edilmeye başlandı. Avrupa'dan gelen, Osmanlı Devleti'nin bazı özelliklerinin modern devlete geçişe adım niteliği taşıdığı şeklindeki görüş de (özellikle Robert Mantran yönetimindeki Osmanlı tarihi çalışmasında) bu yumuşamayı güçlendirdi.

Bu çekişmelerin en büyük yarayı, kahramanlıklar ve devlet tarihi –siyasi tarih– yerine halkın, kütlelerin yaşamını ön plana çıkarmasında oldu. Dini kurumların incelenmesi tabusunun kalkmasıyla tarikatler ve ahilik gibi kurumları yoğun şekilde ele almakla sağcı kesim de, hem bu konuda batılılar karşısındaki eksikliğini telafiye, hem de solun bazı kusurlu yaklaşımlarını düzeltme gayretlerine girdi. Böylece temel araştırma alanı her çevrede insana ve onun devlet dışındaki kurumlarına yönelmiş oldu. 1970'lerin sonlarından itibaren sayıları gittikçe artan uluslararası tarih kongre ve toplantıları da bu eğilimin pekişmesine önemli katkıda bulundu. Siyasi tarihi olabildiğince geriye itip *sosyal ve ekonomik tarihi* ön plana çıkarmaları da anlayışın değişmesine çok yardımcı oldu. Böylece Türk tarihçiliği sadece içe bakar olmaktan, dünyayı yalnız kendisiyle değerlendirmekten sıyrılmaya başladı. Öteki'ne bakarak ve karşılaştırma yaparak yargılama yolunda önemli bir ileri adım attı.

İLETİŞİM ARŞİVİ

Haydar Kazgan özellikle ekonomi tarihi alanında yaptığı çalışmaları 1980 sonrasında da sürdürdü.

Kongreler-yayınlar

Türk tarihi araştırmaları konusunda en klasikleşmiş kurum olan Tarih Kurumu'nun kongreleri eski düzenliliği ile devam ederken bildiri konularının hızla siyasi alandan sosyal ve ekonomik alanlara kaydığı görülüyor. Onların yanısıra ilki 1977'de Ankara'da Hacettepe Üniversitesi'nin girişimiyle düzenlenen *'Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih Kongresi'* spesifik olarak bu yeni yaklaşım üzerinde yoğunlaştı. Önce 1071-1920 tarihleri arasındaki süre üzerinde kabul edilen bildiriler, şimdi 1960'lara kadar Türkiye'yi ele almakla, tarihçilikte çok yakın zamanı da gündeme getirme çabasında. 1996'da 12'ncisi yapılmış olan CIEPO *(Osmanlı Öncesi ve Osmanlı İmparatorluğu Uluslararası)* Sempozyumları da aynı hedefi gütmektedir. Tunus'ta gayet düzenli yürütülen CEROMDI'nin Akdeniz çevresi ve Osmanlı ağırlıklı

1980 sonrasında Türkiye'de iktisat tarihçiliği

ERTUĞRUL TOKDEMİR

Türkiye'de iktisat tarihçiliğini toplumsal tarih ve genel tarih araştırmalarından kesin çizgilerle ayırmak güçtür. Bu nedenle iktisat tarihçiliğimizin ilerlemesinde Tarih-i Osmani Encümeni (1910), Türkiyat Enstitüsü (1924), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, A.Ü.D.T.C.F. Tarih Bölümü (1935), İ.Ü. İktisat Fakültesi (1937) ve bu fakülte bünyesinde Ömer Lütfü Barkan'ın kurduğu Türk İktisat Tarihi Enstitüsü (1950) önemli birer aşamadır. Bu kurumlaşma süreci içinde birçok bilim adamı, Selçuklu ve özellikle Osmanlı dönemine ilişkin ve esas itibariyle arşiv belgelerinden yararlanarak çeşitli araştırmalar gerçekleştirmiş, başta Fuat Köprülü, Ömer Lütfü Barkan ve Halil İnalcık olmak üzere Türkiye dışında da kendilerini kabul ettirmişlerdir.

Bu gelişmeler izleyen dönemlerde de devam ederken, 1960'lardan itibaren meslekten tarihçi olmayanların, toplumsal ve iktisadi sorunların yorumuna dayalı çalışmalarının da eklenmesiyle tarih araştırmalarının alanı ve içeriği zenginleşmiştir. Özetle 1960'lı ve 1970'li yıllarda klasik tarihçiliğin yanısıra, toplumbilimcilerle iktisatçıların da konuya ilgisi artmış ve bu ilgi günümüze dek sürmüştür. Öyle ki iktisat tarihi alanında sadece 1980-1989 döneminde Türkçe yayınlanan telif ve çeviri makale ve kitap sayısı 1930-1979 dönemine eşittir. Araştırmalardaki artış 1990'larda da aynı hızla devam etmiş, Türk İktisat tarihçileri arasında Batı'nın saygın Bilim Akademilerine seçilme payesine erişenler olmuştur.

Bu yayınlar, üniversiteler, üniversiteler dışındaki belirli kurumlar ile nihayet bilimsel toplantıların ürünüdür. Ağırlıkları zaman zaman değişmekle birlikte, iktisat tarihçiliği alanında üniversiteler arasında İ.Ü. İktisat Fakültesi, M.Ü. İ.İ.B.F. ve Fen-Edebiyat Fakültesi, A.Ü.D.T.C.F., S.B.F., Boğaziçi Üniversitesi ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi İ.İ.B. Fakülteleri, son yıllarda Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü sayılabilir. Bilkent ve Koç Üniversitelerinin de yakın gelecekte bu yolda çalışmalar gerçekleştirecek bir yapılanma içinde olduğu gözlenmektedir. Üniversitelerin dışında ise Türk Tarih Kurumu ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı (1991) anılabilir. Birincisinin faaliyetlerindeki nisbi durgunluğa karşılık, ikincisi canlı bir yayın faaliyeti sürdürmekte olup ayrıca süreli yayınlar da çıkarmaktadır.

1980 sonrasında, kültürel ve siyasal alandaki gelişmelerin sığlığı ile çelişkili bir biçimde iktisat tarihçiliği bir genişlik ve derinlik kazanmıştır. Batı dillerinden başta Braudel'in *Akdeniz Dünyası* olmak üzere çok sayıda temel eser bu dönemde çevrilmiş, böylece ülkemizde bilgi birikimine verimli bir zemin hazırlanmıştır. Bu çeviriler çoğunlukla akademisyenlerce yapılmakla birlikte hemen hemen tümüyle özel yayınevlerince basılmışlardır. Gerçi YÖK'ün öngördüğü örgütlenmede üniversitelerde iktisat öğretiminde iktisat tarihi dersleri zorunludur, ancak çeviri eserlerde öncülük resmi kurumlarda değildir.

Bu dönemde iktisat tarihçiliği daha çok Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülüş süreci ve Cumhuriyete giden evrimde, temel iktisadi mekanizmaların somut verilerle analizi üzerinde yoğunlaşmıştır. Başlıca çalışmalar arasında Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913),* Yurt Yayınları Ankara 1982; Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918),* Ankara 1982; Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri,* TEB İstanbul 1991, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme,* İstanbul 1991, sayılabilir. Tanzimat öncesi için de Halil İnalcık'ın; *Osmanlı Pamuklu Pazarı Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü,* ODTÜ Gelişme (1979-1980); Mehmet Genç, "XVIII. yüzyılda Osmanlı Sanayii", (*Toplum ve Ekonomi,* sayı 2, İstanbul 1991,) makaleleri ve Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi,* (Alan Yayıncılık, İstanbul 1986,) anılmaya değer. Ayrıca, bu dönemin önemli bir eseri de İlber Ortaylı'nın bu değişim dönemini tutarlı bir bütünlük içinde analiz eden *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*'dır.

Süreli yayınlar açısından da benzer ilerlemeler sözkonusudur. Geçmişte olduğu gibi 1980 sonrasında da süreli yayınlar arasında kesintiye uğrayanlar hatta tamamen kapananlar yanında yeni çıkan dergiler de vardır. Gerçekten 1980 sonrasında 19 derginin yayını son bulurken, 17 yeni dergi yayına girmiş, *Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* ve *Tarih Enstitüsü Dergisi* on yılı aşan bir aradan sonra 1995'te yeniden yayınlanabilmiştir. Toplumsal ve iktisadi tarihçiliğin hemen her alanında araştırmaların yer aldığı bu dergilere *New Perspectives on Turkey* gibi İngilizce bir dergi de eklenmiş, ayrıca Türk iktisat tarihçileri yurtdışındaki yayınlarıyla da saygın bir yer edinmişlerdir. Bu bilim adamları arasında, *An Economic and Social History of Ottoman Empire 1300-1914,* kitabının koeditörü (Cambridge University Press, 1994)

ve eserdeki *Osmanlı Devleti: Ekonomi ve Toplum 1300-1600* bölümünün yazarı H. İnalcık ile *Osmanlı Imparatorluğu'nda Para 1326-1914*'ün yazarı Ş. Pamuk ve daha çok Bursa İpekli Sanayi ve özellikle Osmanlılar'da para vakıfları üzerine yurt dışında çok sayıda makaleleri yayınlanan M. Çizakça sayılabilir. Aynı şekilde para konusundaki araştırmalarını sürdüren Halil Sahillioğlu –doktora ve doçentlik tezleri henüz yayınlanmadı– belgesel tarihçilikle kuramsal analizleri birlikte yürüten Mehmet Genç ve para ve dış ödemeler üzerinde yoğunlaşan Ethem Eldem de makaleleriyle bu dönemin dikkati çeken iktisat tarihçileridir.

1980 sonrası ulusal ve uluslararası toplantılar yönünden verimli oldu. Birincisi 1977 yılında Hacettepe Üniversitesi'nce düzenlenen Uluslararası Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, daha sonra Strasbourg, Princeton, Münih, İstanbul (Marmara Üniversitesi) ve Temmuz 1995'te Heidelberg'de toplanarak yedincisini gerçekleştirdi. Türk ve yabancı bilim adamlarının katılımcılarıyla bu kongrelerin Türk İktisat tarihçiliği için yeni bilgiler ortaya çıkardığı açıktır. Osmanlı Arşiv belgeleri arasında seçkin bir yeri olan *Tapu Tahrir Defterleri* üzerine de birincisi 1992'de Konya'da, ikincisi 1994'te Erlangen Üniversitesi'nde olmak üzere Uluslararası Sempozyum düzenlendi. Bu arada tarih, bilim tarihi, Batı'dan bilim ve teknoloji transferi, Fransız Devrimi ve Türkiye, Tanzimat'ın 150. yıldönümü vb. çok sayıda kongre ve sempozyumlar yapıldı. İktisat tarihçiliğimizin gelişmesinde ayrıca, kendi ulusal arşivlerinden yararlanan, eserleriyle farklı bir bakış açısı getiren ve tartışma ortamını canlandıran Balkanlar ve Avrupa'daki bilim adamlarının da önemli payı vardır.

Şevket Pamuk 80'lerdeki çalışmalarıyla uluslararası düzeyde isim yaptı.

Türk iktisat tarihçiliğinde görülen bu dinamizm, aydınların geçmişten devraldığı bilgi birikimiyle, değişen Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik sorunlarını daha iyi anlamak için tarihi, bilimsel bir yaklaşımla yorumlamak görev ve sorumluluğu ile açıklanabilir. Gerçekten meslekten tarihçilerle iktisat tarihçilerinin zaman içindeki araştırma faaliyetlerine, azgelişmişlik, Batı-Osmanlı ilişkileri ve iktisadi değişme gibi konuları hareket noktası olarak seçip bu sorunları bir iktisat tarihi perspektifi içinde aydınlatmaya çalışan bilim adamlarının araştırmaları eklenince, iktisat tarihi, hem bakış açısı, hem de olguların daha derinliğine incelenmesi yönünden büyük bir atılıma sahne olmuştur. Giderek belirginleşen bu ilerlemede, bu iki farklı yaklaşımın görece katkı ve rollerini araştırmaktan ziyade ikisi arasında bir etkileşim, hatta tamamlayıcılıktan söz etmek daha doğrudur. Zira Türk iktisat tarihçiliğinde belgesel tarihçilik hâlâ önemini koruduğu gibi, bu belgeleri doğru değerlendirmek için Osmanlı toplumsal ve ekonomik yaşamının da iyi bilinmesi gerektiği, kaldı ki birçok belgesel iktisat tarihçisinin de toplumsal ve ekonomik bir yaklaşımla eserler verdiği unutulmamalıdır. Ayrıca bu çalışmalar, kuramsal analizler için de hâlâ vazgeçilmez birer veri kaynağıdır.

Türk bilim adamları, bütün bu ilerlemeleri, düşünme ve yorumlama olanağının zaman zaman çıkmaza girmesine, arşivlerin ve kütüphanelerin perişanlığına, çeşitli çalışma kısıtlamalarına ve nihayet yurt dışında olduğu gibi tarihçileri araştırmaya yöneltecek enstitülerin ve mali fonların yokluğuna rağmen başarmışlardır. Gerçi bugün, Arşiv sorununun aşılmasına katkıda bulunacak bir girişim olarak Tapu-Tahrir Defterlerini bilgisayara aktarma çalışmaları vardır. Aslında bu Defterlere dayanarak Osmanlı Tarihi yeni bir görüş ve anlayışla yazılabilecektir. H. İnalcık'ın önerdiği ve bütün dünyada Osmanlı-Türk tarihinde büyük gelişmelere olanak sağlayabilecek mühimme defterlerinin tıpkıbasımı henüz gerçekleşmemiştir. Yine de son on yılda arşivde büyük gelişme vardır. Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Araştırmalar Vakfı'nın kurulması da, araştırmacılığın teşvikinde bir adım sayılabilir. İşte bu şartlarda gelişen Türk İktisat tarihçiliği, yakın gelecek için de ümit vericidir.

KAYNAKÇA

Zeki Arıkan, "Tapu Defterleri ve Bilgisayar," *Tarih ve Toplum* XVI/96 (Aralık 1991).

Murat Koraltürk, *Osmanlı Toplumsal ve Ekonomik Tarihine İlişkin Makaleler Bibliyografyası,* İstanbul 1994 (yayına hazır çalışma).

Murat Koraltürk, Türkiye'de Ekonomik ve Toplumsal Tarih Araştırmaları Üzerine Son Gelişmeler, Öneri (M.Ü. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*), Cilt I, Sayı 3, Haziran 1995.

İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* İstanbul 1983.

kongreleri de Arap-Türk-Avrupa ilişkilerinde kurumlar kadar insanın rolünü de ön plana çıkaran katkılar sağladı. 1980'de İstanbul'da kurulan uluslararası nitelikli *IRCICA*'nın *(İslam Sanat Kültür ve Tarih Merkezi)* bilimsel toplantıları kadar yayınları da hem İslâm'ın daha akılcı anlaşılmasına, hem de İslâm içindeki milletlerin ilişkilerinin berraklaşmasına katkıda bulundu. Özellikle iman sorunlarını değil, bilim konularına yönelmesi katkısını olumlu yapmıştır. 1985'te Dışişleri'nin öncülüğüyle kurulan Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Vakfı daha sonra OBIV *(Orta Doğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı)* adını alarak Osmanlı döneminin bütün ilişkilerini kapsayacak bir nitelik kazandı. Vakıf düzenlediği sempozyumları ve düzenli belgesel yayınlarıyla tarihi günümüze kadar getiren bir alan içinde faaliyet gösteriyor.

Resmi kuruluşlar içinde TİKA'nın *(Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı)* gerçekleştirdiği tarihteki ilk 'Türk Dünyası Tarih Araştırmaları Kongresi' (Eylül 1994) hem niteliği, hem de etkisi açısından bir dönüm noktası oluşturuyordu. 65'i Türkiye'den 65'i Orta-Asya Türkler'inden bilim adamının katıldığı toplantıda, siyasetçilerimizin bir süredir ortaya attığı *'Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türk Birliği'* tezinin ne derece ütopik ve tarihi gerçeklere dayanmayan bir görüş olduğu ortaya çıktı. Bu bölgedeki ırkdaşlarımızı, bilimsel çalışmalarını daha önce başlatmış olan Batılılar kadar tanımadığımız anlaşıldı. Böylece milliyetçiler içinde önemli bir yerli olan Turancı akımın sadece duygusallıktan oluş-

1980'den günümüze tarih çalışmaları

SALİH ÖZBARAN

1980'li yıllar ve 90'ların ilk yarısında, bunalım dönemlerindeki yetkililerce tarihçiliğe verilmek istenen misyonun damgasını taşıyan merkez destekli tarihçilik ile, bu tarihçiliğin cenderesinden çıkıp onun beklentisini aşmaya çalışan, dünya ile daha iyi iletişim kuran kimi kişi ve kuruluşların çabalarıyla ortaya konulmak istenen tarihçiliğin yönlendirmeye uğraştıkları bir ortama şahit olunmuştur. Bir yanda egemenliğini özellikle resmi kurumlarda sürdüren geleneksel yaklaşım, diğer yanda bu geleneksel görüntüyü kırmaya çalışan, 1960'lı ve 70'li yılların heyecanını belli bir olgunluğa ulaştıran girişim. 12 Eylül 1980'li yıllarda gerek askerî yönetimin yönlendirdiği gerekse 1983 yılında başlayan güya sivil/üniformasız yönetimin yeşerttiği merkez komutlu tarihin, Türk Tarih Kurumu'nun çalışmalarına da bakarak değerlendirmesini yapabilirsek ısmarlama tarihçiliğin o yıllara ait durumunu yansıtabiliriz. Bunun için de 22-26 Eylül 1986 yılında Ankara'da yapılan 10. Türk Tarih Kongresi Türk Tarih Kurumu'nun bir devlet bürosu manzarasıyla, haliyle de Türk tarihçiliğinin resmî kurumlarındaki zaten varolan görüntüsünün artan temposuyla, büyük bir çöküntüye, bunalıma, çürümeye tanıklık etmişti.

12 Eylül 1980'de askerî darbe sonunda ortaya çıkarılan gerek Yükseköğretim Kurulu'nun gerekse TTK ve TDK'nın hükümete bağlı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na dönüştürülmelerinin ardından, tarihin o günkü rejime hizmet ettirilmesi yolunda atılan adımların derin yaralar açtığı gözlenmiştir. YÖK, üniversitelerde tarihin stratejisini hazırlarken, Yüksek Kurum da tarihi, ülkeyi içine düştüğünü sandığı sol ve parçalayıcı hareketlerin panzehiri olarak kullanmanın yollarını arıyordu; milli tarihin biricikliğini/benzersizliğini kanıtlama stratejilerini hazırlıyordu.

Öte yandan, Milli Eğitim Bakanlığı'nın elinde bulunan ve Talim ve Terbiye Kurulu ile yürütülen ilk ve ortaöğretim tarih eğitimi ve ders kitapları, Ankara'da belirlenen tarih stratejileri uygulamaya kavuşturuluyordu. Ancak, tarihçiliğin dünya boyutlarındaki gelişmelerini yakalayamayan, milli sınırlar içine kapalı faaliyetleriyle aynı kategoride tutulamayacak olan değişimler var ki, bunlar 1960'lı yıllardan bu yana Türkiye'deki tarihçiliği sorgulama cesaretini göstermişler, daha ziyade teorik düzeyde yakaladıklarını bu alan içine sokmaya çalışmışlardır. Resmî kurumlarda biriken tarihçilerin çoğunun benimsemediği bu tür yaklaşımların, genellikle, kişisel çabalarla, kimi yayınevlerinin girişimleriyle ve özellikle de çeviri alanında ortaya konan çalışmaların yayımcı ve okuyucu bulmalarıyla, tarihin,, anlamını, boyutlarını, beklentilerini bir hayli değiştirdiğine yardımcı oldukları gözlenmiştir.

Tarih tartışmalarına bilimsel olduğu kadar spekülatif ve kışkırtıcı, aynı zamanda "cedid" deyimi altında liberal, ancak çoğunlukla muhafazakârlığı ağır basan yaklaşımlarla katılmaya çalışan *Türkiye Günlüğü* dergisinin Yaz (1990) sayısının, toplum yapısı çerçevesinde Osmanlı tarihine bakış açılarını tartışmaya açarken, yazı kurulunun "farklı renk ve tonların aynı perde üzerinde oluşturacağı fikir cümbüşünün en başta ve bilhassa "sağ"lı "sol"lu dogmaların baskısı altında bulunan bu alana yarar sağlayacağını" benimsemiş olması tarihin anılan bu alanına getirmeye çalıştıkları yeni ufuklar itibariyle önemli bir uyarı

→

turduğu Amerikan, Alman, Fransız, hatta İsrael Orta Asya Enstitüleri'nin bizden önde oldukları kanıtlandı.

Özel kuruluşlar içinde, 1990'da kurulan Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın hem toplantı, hem de yayınlarıyla küçümsenemeyecek bir katkısı görüldü. *İstanbul Ansiklopedisi*'nin yayınlanması, "Tarih Eğitim ve Tarihte Öteki" gibi sempozyumları, "Ekonomik ve Sosyal Tarih Kongresi", nihayet "Toplumsal Tarih Müzesi" girişimleriyle başarılı oldu. Alanına yeni bir hız getiren diğer bir özel kuruluş da 1989'da kurulan Türk Bilim Tarihi Kurumu'dur. Şimdiye kadar kişisel çabaların ürünleriyle sınırlı kalmış olan bu alana uluslararası bir kongre ve iki sempozyum düzenlemekle yeni bir ufuk açmış olmaktadır. Bu gruba Türkiye Felsefe Kurumu'nun 1992'de düzenlediği '*Felsefe açısından Tarih*' sempozyumunu da ekleyebiliriz. Fransızlar'ın İstanbul'daki 'Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün sürekli toplantı ve yayın faaliyetlerinin de çok önemli katkılarını anımsatmamız gereklidir.

1980 sonrasının önemli bir gelişmesi de araştırıcıların başvuracakları özel arşivlerin artması oldu. Atatürk Kitaplığı'nın yanısıra, *İrcica, Tarih Vakfı, Basın Müzesi Kitaplığı ve Kadın Eserleri Kitaplığı* uzmanlaşmış kaynak merkezleri haline geldiler. Bunlara Hollanda'daki Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nde oluşturulan Türkçe bölümünü ve Türk Sosyalizmi Arşivi'ni de ekleyebiliriz.

Bilimsel tarih dergileri alanında da bir artış görüldü. *Belleten* gibi eskilere ek olarak *Ege Üniversitesi Tarih İncele-*

sayılmalıdır. Türkiye'de tarihçiliğin, gerçekten, rahatlamaya, geniş açılardan bakmaya, başını kumdan çıkarmaya ihtiyacı vardı, özellikle 1980'li yılların merkez komutlu uygulamalarına karşı. Bu yöndeki eksikliklerin, gerikalmışlığın ifadelendirilmesi, onu yürüten bazı kurumların başında bulunanlarca, veya tarihin Türk/İslâm/Osmanlı ekseninde kendi başına dolaşmasında pek de sakınca görmeyen profesyonel/akademik tarihçiler tarafından –örneğin *Milli Kültür* dergisinin bir özel sayısında (sayı 81, Şubat 1991)– yapılması anlamlıdır

Belge- Teori arasındaki tarih: Belge fetişizminin ya da post-modernist yaklaşımların fazlaca dillendirilmeye başlandığı 1980'li yıllarda, Türkiye'de tarihçiliğin belgelerin ötesinde, güncel bükülmeyle her an değişken biçim alabileceğine inananların ortaya çıkmalarına rağmen –geliştirilmeye çalışılan tarihçiliği görmüş olmakla birlikte– belge, tarihçinin şaşmaz kaynağı olmakta devam etti. Ne var ki, Türkiye'de arşivlerin ve sakladıkları belgelerin, tarih çalışmalarında tarihi politik/ideolojik propaganda yapmak isteyenlerin tapu senetleri haline getirip kullanmaları, tarihçiliğin çağımızda yakaladığı değer yargılarının aşındırılmasına da yol açmıştı.1988 Ağustos'unda İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ni ziyarete gelen dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in arşivdeki belgelerin değerine ve başka ülke arşivlerinin kullanımına ilişkin "başka ülkelerin tarihlerinin bizim tarihimiz kadar değerli olmadığı" yolundaki görüşleri, tepedekilerin politik görüşlerini yansıtmaya hazır tarihçilerin resmî sözcülüğüydü.

Şüphesiz, arşivler, Türkiye'de tarihçiliğin yaptığı olumlu kaynakların bir parçasıydı. Özellikle son 20-30 yılda tarihin dar kalıplar dışına çıkarılmasında, toplumun çeşitli kesimlerinin temsilinde esin kaynakları olmuşlardır.

1980'li ve 1990'lı yıllar tarih araştırmalarını, "vesika" üretimi ile "teori" fakirliğinin çatıştığı dönemler olarak algılamak ve değerlendirmek yerinde olabilir. Türkiye sosyal ve ekonomik tarihi üstüne 1979 yılında düzenlenen Ankara'daki ilk kongrede Halil İnalcık, bu yolda akademik tarihçilerin dışından gelen seslerle klasik anlamda tarihçilik yapanların durağanlıklarını uzlaştırmaya çağırarak, farklı bir sesi dile getirmişti.

Anılan bu uluslararası kongre, Türkiye'nin resmî –daha doğru bir tanımlamayla, devlet merkezli kurumların yönlendirilmesiyle işgören– tarihçiliğinin daha da saplanacak olduğu bataklık öncesinde, evrensel sesleri dile getirmesi bakımından olumlu adım atmıştı. Ancak bu yoldaki aşırılıkların getirebileceği olumsuzluklara da dikkat çekilme gereği duyulmuştu. Şükrü Hanioğlu, birkaç yıl sonra tarih anlatımını keşfedilen vesikalara bırakma arzusuyla, belgeciliğin önemine değinmişti.

Tarihçiliğin son on-onbeş yıl içinde Türkiye'de geliştirmeye çalıştığı önemli bir yaklaşım da, 1923'le başlayan Cumhuriyet döneminin keskin çizgilerle kendini belirli bir sürece sıkıştırması karşısında, açıklamalarda onu öncülleriyle bütünleştirme, anlamlaştırma, perspektifini yaratma biçiminde olmuştur.

Sonuç

Türkiye'de tarih çalışmaları, şüphesiz, belirli bir aşamaya ulaştırılmıştır. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın 1990'lı yıllarda öncülük ettiği ve gerçekleştirdiği kongrelerle, yayınlarla, seminerlerle; pek çok yayınevinin, bağımsız girişimleri sonucu ortaya çıkan tarih incelemeleriyle başka ülkelerdeki önemli incelemelerin Türkçe'ye aktarılmasıyla da ufkunu genişletmiştir. Ancak bu gelişmelere pek ilgi göstermeyen tarihçiliğin Türkiye'de bu mesleğin temel görüntüsünü yansıttığını iddia etmek pek yanlış olmaz.

meleri Dergisi'ni, *Tarih ve Toplum*'u *(1984), Toplumsal Tarih*'i *(1994), Toplum ve Ekonomi*'yi *(1992), Anatolia Moderna*'yı *(1991), Cahiers d'Etudes sur la Mediterranée Orientale et le Monde Turco-Iranien*'i *(1985)* bu arada sayabiliriz.

Yeni görüş ve yaklaşımlar

1980 sonrasının bazı temel tartışmalarını ve getirdiği yeni görüşleri ana hatlarıyla belirtmeye çalışalım:

• Sovyet blokunun çözülmesi ve Orta Asya'dan Orta Avrupa'ya kadar çok geniş bir alanda ulusçu akımların güçlenmesi bütün dünyayı o konulara yönelttiği gibi, Türkiye de hem Balkanlar'daki olaylar, hem de Orta Asya'daki durum sebebiyle konuya özel ilgi göstermek zorunda kaldı. Bosna ve Çeçen kanlı olayları, her sorunu suçu Osmanlı'ya yüklemekle çözmeye alışmış kesimleri yeni izahlar bulmaya yönelttı. Avrupa Birliği ulusçuluğu dışlamaya çalışırken bu olayların oluşması, Batılıları 19. yüzyılınkinden farklı bir ulusçuluk formülü aramaya zorluyordu. Amerika'da Osmanlı'nın çok uluslu yapıyı bir arada tutuşunun özellikleri üzerinde araştırmalara girişilmesi de buna eklendi. Türkiye şimdilik konuya uzaktan bakıyor. Orta Asya Türkleri ile bütünleşmenin formülü aranırken –dilde birleşme gibi– karşılaşılan zorluklar, şimdilik Sentez'le yetinilmesi eğilimini güçlendiriyor.

• Osmanlı'ya sadece Türk gözüyle bakmanın, altmıştan fazla dini ve etnik grubu bir arada yaşatmış bu yönetimi tam olarak tanımlamaya yetmediği artık anlaşıldı. Ancak bütün yapıyı ortaya çıkaracak bir formül konusunda da henüz yeterli adım atılamadı. Osmanlı merkezinin eyaletler ve oralardaki toplumlarla ilişkileri konusu özellikle uluslararası konferanslarda yoğun şekilde ele alınmaya başlandı. Balkanlılar'ın hâlâ eski kalıpları yeğlemesine karşılık, Arap eyaletlerinin Osmanlı yönetimi altındaki yaşamı çok inceleme konusu yapıldı. Yahudilerin İspanya'dan göçünün 500. yılı vesilesiyle de onların yaşamı hakkında çok araştırma görüldü. Bu çalışmalar eskiden iddia edilenin aksine (Akdeniz limanlarındaki Avrupalı konsolosların raporlarının aksine) Osmanlı içindeki ekonomik ilişkilerin güçlü olduğunu ve bunun yapıyı etkilediğini ortaya koydu. Yine bu çerçevede çok sayıda Osmanlı dönemindeki kentlerdeki yaşamı (Özellikle Fransızlar tarafından İstanbul, Selanik, Kahire, Musul...) konu edinen yayın belirdi.

• Osmanlı'nın Avrupa'yla ilişkisi, daha çok sağ kesim tarafından yeni bir anlayışla sunuldu: Türkler Akdeniz'e ulaşmak ve Balkanlar'da yayılmakla Avrupa'nın bir parçası olmuş ve o zamandan başlayarak her alanda (ticari kadar bilimsel alanda da) onlarla alışveriş içinde olmuşlardır. Bu sentez iniş ve çıkışlar göstererek günümüze erişmiştir, dolayısıyla doğululuğu bırakıp Batılı olma deyimi yanlıştır.

• Ekonomi alanında timardan malikâneye geçiş eski feodalite tartışmalarını yerini aldı.

• Kurumlar tarihi önem kazandı: (Sendikacılık, Masonluk, Tarîş, Milli Piyango, Mühendishane basımevi, Tıbbiye) gibi.

• Kalıplaşmış eski bilgilerin sorgulanması, yeni belgelerle bunların düzeltilmesine yol açtı. Kâzım Çeçen, Mimar Sinan ve İstanbul'un su yolları üzerindeki çalışmalarıyla bunun başarılı bir örneğini verdi.

• Bilim tarihi alanında eserler veren Ekmeleddin İhsanoğlu ilk ürünü *Adnan Adıvar*'da onu ve batılı kalıpları düzeltme iddiasıyla ortaya çıktı: 'İslâm'ın ilk beş yüzyılında (1100'e kadar) bilim alanında bir Altın Çağ yaşandığı, sonra bunların hızla düştüğü ve durduğu yolundaki görüş yanlıştır, bilimsel çalışmalar ve bilgi alışverişi 17. yüzyılda da sürmüştür.'

• Yeni Osmanlılar'ı ve Abdülhamid dönemine yansıyan uzantılarını çoğunlukla edebiyat tarihi ağırlıklı değerlendirme eğilimi yavaş yavaş yerini toplumsal değerlendirmelere bırakmaya başladı. Bunların fikri cepheleri kadar toplumsal değişmeyi etkileyişleri de inceleme konusu oluyor.

• Kaynak olarak eskiden çok sınırlı kullanılan basının yeni bir anlayışla incelenmesine girişildi. Bu çerçevede karikatürün belge olarak kullanılışı da sıklaştı.

• Kadının toplum içindeki yeri üzerinde çalışmalar 19. yüzyıla uzandı.

• Tabu sayılan ve kalıplara bağlanmış olan Abdülhamid gibi konularda duygusal yaklaşımların yerini bilimsel çalışmalar aldı. Onun gerçekçi bir anlatıma kavuşmasının daha sonraki Jön Türkler, Kemalistler ve demokrasi dönemlerinin anlaşılmasını da kolaylaştıracağı anlayışı giderek yerleşiyor.

• Resmi çevrelerin Atatürk konusunda pek az ödün vermesine (Misakı Milli'nin tam gerçekleşmediğinin kabulü ya da Lozan'ın da eksik yanları bulunduğu gibi) karşılık, özel çalışmaların Atatürk ve dönemini bilimsel bir zemine oturtma girişimleri ülke içi ve dışındaki yayımlarla küçümsenemeyecek bir düzeye vardı.

Son olarak, 1980'den günümüze nitelik ve nicelik olarak tarih alanında bir ilerleme kaydettiğimizi söyleyebiliriz. Ancak Sentez'i var sayılan Türk-İslâm konusunun bile, A.Yaşar Ocak'ın 1991'de belirttiği gibi, henüz spekülasyon aşamasını geçememiş ve en az iki düzine devlet doğurmuş Osmanlının bunların hepsince kabul görecek bir formülünü oluşturamamış olduğumuzu kabul etmek zorundayız.

Teknoloji

Teknolojik araştırmalar ve Türkiye
DOÇ. DR. NURHAN YENTÜRK

Yeni teknolojik gelişmeler karşısında Türk sanayii
DOÇ. DR. LALE DURUİZ - DOÇ. DR. NURHAN YENTÜRK

Mühendislik sanayilerinde teknolojik yapı
EROL TAYMAZ

Ç E R Ç E V E Y A Z I

Teknoloji ve ölçek
DOÇ. DR. HACER ANSAL

☞ Bilim, Dış İktisadi İlişkiler, İktisadi Yapı, İletişim, Sanayi, Şirketler/Holdingler

Teknolojik araştırmalar ve Türkiye

NURHAN YENTÜRK

Günümüzde, bir ülkenin uluslararası rekabet gücünü o ülkenin sahip olduğu emek, sermaye ve doğal kaynaklar gibi niceliksel büyüklükler temsil etmemekte bunun yerine, ülkenin teknolojik altyapısı, teknoloji üretme ve yenilik yaratma kapasitesi ve bilgisi daha stratejik bir etmen ülkelerin uzun dönemli "yapısal rekabet gücü"nü temsil etmektedir.

Yine günümüzde, bilgi üretimi, gelişmiş ülkelerde en yüksek istihdam artışı ve katma değer artışı sağlayan sektör haline gelmiştir. Bilgi üretiminin ekonomide gittikçe önemli bir yer tutmasının yanısıra, bilgi her sektör için (tarım, sanayi, hizmetler) gittikçe artan oranda, en önemli girdi/üretim faktörüdür. Bilgi üretmeye yönelik çabaların gittikçe daha çok ön plana çıkması, yarattığı istihdam ve katma değerin artması için desteklenmeleri çok önemlidir. Ancak unutulmaması gereken nihai ürün olarak bilgi kadar sanayi ve tarımda girdi olarak kullanılan bilginin yarattığı değişim önemlidir. "Bilgi" temeli öngörülmeden hiçbir sektörde yapılan yatırım yapısal rekabet gücünü artırmakta katkıda bulunmaz.

Günümüzde üretim alanında köklü bir yeniden yapılanma süreci yaşanmaktadır. Bu yeniden yapılanma, temel olarak, bilginin ve bilgi ile kullanılan (enerji yerine) teknolojilerin (mikroelektronik, enformasyon, ko-

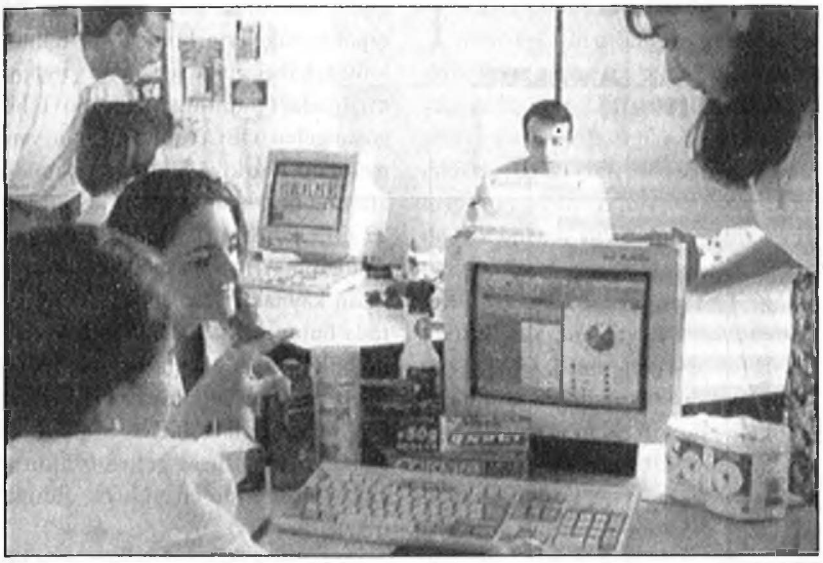
TABLO 1

OECD ÜLKELERİ İÇİN BİLİMSEL GÖSTERGELER

	Bilim ve Teknoloji alanında rekabet gücü sıralaması 1993	İnsan kaynakları alanında rekabet gücü sıralaması 1993	Yaratıcılık katsayısı* 1990
Japonya	1	2	27.0
ABD	2	10	3.6
İsviçre	3	4	5.4
Almanya	4	3	4.9
Finlandiya	5	7	4.1
İsveç	6	5	3.7
Danimarka	7	1	2.5
Fransa	8	16	2.3
Norveç	9	9	2.1
İrlanda	10	14	2.1
Avusturya	11	6	2.7
Hollanda	12	8	1.8
İngiltere	13	18	3.4
Belçika-Lüksemburg	14	15	0.9
Avustralya	15	12	3.8
Kanada	16	11	0.9
İtalya	17	17	-
Yeni Zelanda	18	13	2.4
İspanya	19	20	0.6
Yunanistan	20	21	0.4
Portekiz	21	19	0.1
Türkiye	22	22	0.0

Kaynak: 1. ve 2. sütun, World Ekonomic Forum, World Competiteceness Report, Executive Summary. s. 21; 3. sütun, OECD, Main Science and Technology Indicators, 1993/2 ss. 16, 18, 54.

* Ülkede yerleşiklerin yaptıkları patent başvuruları / 1000 kişi.

İLETİŞİM ARŞİVİ

AR-GE (Araştırma-Geliştirme) "2000'lere doğru", teknoloji ve rekabette gerçekten de önemli bir yer tutuyor. Birçok kuruluş AR-GE için önemli bir kaynak ayırmakla beraber, Türkiye ülke olarak sıralamanın alttarında oldu.

münikasyon) ve firmaların örgütlenme anlayışlarında bilginin (bir laboratuar olarak fabrika) ve bilgi akışı ve iletişimi (systemic integration, systemation) ön plana çıkması ile tanımlanmaktadır. Gerek teknolojik gelişmelere dayanan yapısal rekabet gücünün kazanılmasında, gerekse stratejik girdi olarak bilgi üretiminde Türk ekonomisinin önemli eksiklikleri ve sorunları vardır. Bunlardan bir tanesi ekonomide araştırma ve geliştirmeye (ARGE) yönelik kaynakların ve kurumların yetersizliğidir. Halbuki ARGE'ye yönelik çabaların önemi günümüzde her zamankinden daha çok ön plana çıkmıştır. Örneğin, GATT'ın Uruguay görüşmelerinin maddelerine yakından bakıldığında teknolojik gelişmeleri de ilgilendiren iki önemli yenilik vardır. Bunlardan birincisi fikri mülkiyet haklarının anlaşma çerçevesine alınarak yenilik ve buluş sürecini koruma altına almaktır. İkinci ise GATT'ın engellemeye çalıştığı "firmalara verilen teşvikler" konusunda tek ayrıcalığın teknolojik ARGE harcamaları olmasıdır. ARGE için yapılan harcamalara yönelik teşvikler, damping soruşturmasının dışında tutulmuş, bu hüküm ile ARGE çalışmalarının güçlü üniversiteler ve devlet kurumları desteği ile sürdürüldüğü gelişmiş ülkelerde önemli bir dışsal yarar oluşturmuştur.

Sektörlerin yapısal bir rekabet gücü kazanması konusunda gerek GATT'ın öngördüğü, gerekse gelişmiş ülkelerin başvurdukları ARGE çalışmalarına, yeni teknoloji ve ürün geliştirme çabalarına destek olunması Türkiye'de uygulanmamaktadır. Türkiye'nin temel araştırma geliştirme konusunda da katetmesi gereken önemli bir yol vardır. TÜBİTAK, Teknoloji Geliştirme Vakfı, KOSGEB önemli uygulamalardır. Ayrıca uygulamalı araştırmaların, sektörel temelde örgütlenmiş ARGE kurumları aracılığıyla desteklenmesi çok önemlidir. Bu sektörel ARGE kurumları devletin yönlendiriciliği altında sektörlerdeki firmaların katkısı ve katılımıyla oluşturulması gereken kurumlardır.

Rekabet öncesi araştırmalar olarak isimlendirilen araştırmaların gerçekleştirildikleri kurumlar gelişmiş ülkelerde çok yaygındır. Rekabet öncesi araştırmalar aynı sektörde faaliyet gösteren rakip firmaların üretim aşamasına gelmeden önce kaynakların biraraya getirip birlikte yürüttükleri araştırmalar anlamında kullanılmaktadır. Bu araştırmalar devletten destek gören ARGE konsorsiyumları, ARGE limited ortaklıkları şeklinde kurumsallaşmaktadırlar.

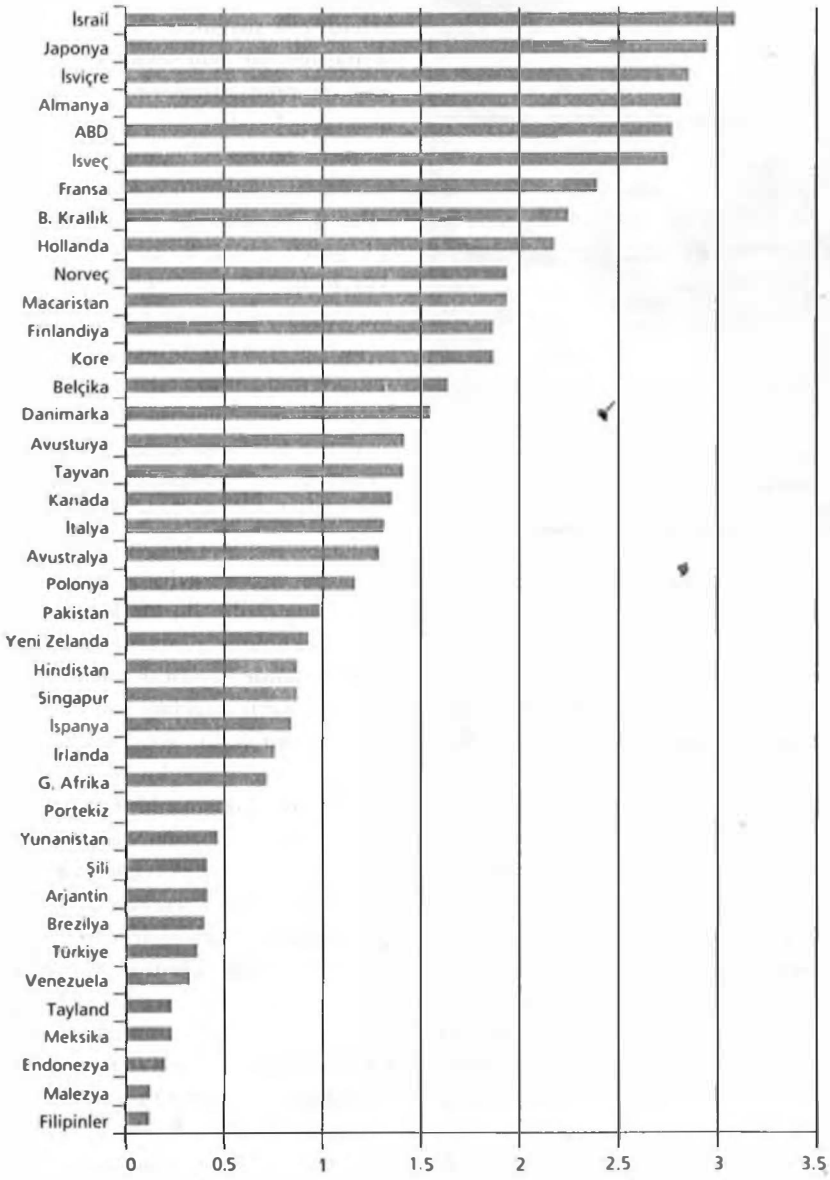
Bu tür stratejik ortaklıklar kendi sektörlerinde ortaya çıkan teknolojik değişmeleri izlemek, bu teknolojileri gerekirse ülke koşullarına göre geliştirmek ya da uyarlamak amacını da gütmektedirler. Böylece yeni teknolojiler konusunda bilginin biriktiği, insan kaynağının geliştiği merkezler oluşabilmektedir. Bu merkezler sektörün teknolojik problemlerini çözmek, sektörde yapılacak yabancı evliliklerde yerli ortaklara yardımcı olmak işlevini yerine getirmektedirler. Türkiye'de gerek sektörel temelde örgütlenmiş danışmanlık hizmeti veren, gerekse rekabet öncesi araştırma yapan ARGE kurumları çok azdır.

Konuya veriler çerçevesinde yaklaşıldığında kullanılabilecek olan en önemli gösterge ARGE harcamalarının Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH)'ya oranıdır. Ülkelerin ARGE harcamalarının GSYİH'a oranına bakıldığında Türkiye'nin eşik değer olarak kabul edilen binde birin altında kaldığı görülmektedir (Şekil 1).

Bunun yanısıra Türkiye'de ARGE harcamalarının özel kesim kamu kesimi arası dağılımı birçok ülkelerinkinden farklıdır. Örneğin ABD, Japonya, Almanya gibi ülkelerde ARGE harcamalarının yaklaşık % 70'i özel kesim, % 30'u kamu kesimi tarafından gerçekleştirilmektedir. Tür-

ŞEKİL 1

BAZI ÜLKELERİN TOPLAM ARGE HARCAMALARI, GSYİH'NIN %'Sİ OLARAK (1990)

Kaynak: TUSİAD (1994) Türkiye'de ve Dünyada Yüksek Öğretim Bilim ve Teknoloji, TÜSİAD, İstanbul.

kiye'de ise bu oran tam tersinedir ve 35 ülke arasında kamunun toplam ARGE'nin % 70'ini gerçekleştirdiği tek ülke Türkiye'dir.

Türkiye yukarıda sözü edilen yapısal rekabet gücü kazanmak konusunda önemli bir darboğaz yaşamaktadır. Bu darboğazın göstergesi olabilecek bir başka veri World Economic Forum tarafından hazırlanan rekabet gücü raporunda bulunmaktadır. Bu raporda ülkelerin bilimsel ve teknolojik rekabet gücü açısından sıralandırılmaları yapılmıştır. Tablo 1 bu göstergeleri OECD ülkeleri için vermektedir. Türkiye bilim ve teknoloji alanındaki rekabet gücü açısından 22 OECD ülkesi arasında sonuncu sıradadır. Aynı rapora göre Türkiye insan kaynakları açısından da 22. sırada bulunmaktadır. Bilimsel ve teknolojik rekabet gücü açısından ilk sıraları paylaşan Japonya, ABD, İsviçre ve Almanya gibi ülkeler ARGE harcamalarının ulusal gelire oranının yaklaşık % 3 ile en yüksek olduğu ülkelerdir.

OECD'nin 1993 yılından sonra bilimsel ve teknolojik gösterge olarak kullanmaya başladığı "Yaratıcılık Katsayısı" da ilginç bir karşılaştırma konusudur. Ülkede yerleşik olanların yaptıkları patent başvurularından elde edilen bu göstergeye göre yaratıcılık katsayısı en yüksek olan ülke Japonya, buna karşılık en düşük olan ülke Türkiye'dir (Tablo 1).

Bilimsel göstergelerden bir diğeri de ülkelerin özellikle üniversitelerin fen bilimleri literatürüne katkılarıdır. Bu literatüre katkının % 80'lik kısmı ilk on ülke tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu konuda önde gelen ülkeler genellikle yüksek kişi başına gelir düzeyine sahip olan ülkelerdir. Türkiye ise fen bilimleri literatürüne katkı açısından 50 ülke arasında 37. sıradadır.

Oldukça kötü olan tüm bu göstergelerin 1994 yılında daha da bozulduğu dikkate alınırsa, günümüzde ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeyini belirleyen tek faktör olan bilgi ve teknoloji üretiminde, Türkiye'nin alt sıralardaki yerini koruyacağını söylemek doğru olacaktır.

Yeni teknolojik gelişmeler karşısında Türk sanayii

LALE DURUİZ - NURHAN YENTÜRK

1950'li yıllardan beri yaşanmakta olan eşi görülmemiş genişleme döneminden sonra, 1970'li yıllarda yaşanmaya başlanan krizle birlikte, dünya pazar yapısından tüketici tercihlerine kadar birçok alana yansıyan değişim gerekliliği, üretim sisteminde de çok önemli ve köklü değişiklikleri beraberinde getirmektedir. 1970'li yıllara kadar egemen olan Fordist üretim sisteminden, bazı sektörlerde yeni yeni kristalleşmeye başlayan ve önümüzdeki yıllarda ise yaygınlaşma eğilimi olan yeni bir üretim sistemine geçişin temelleri, günümüzde atılmaktadır.

Fordist sistem "Taylorist bilimsel yönetim" olarak adlandırılan ayrıntılı işbölümü esasına göre örgütlenmiş, her işçinin dar anlamda tanımlanmış, rutin bir işi sürekli olarak yaptığı bir işleyiş ile verimlilik artışı sağlamaya yönelmiştir. Son derece özel, tek amaçlı makinalar ve eğitimsiz, niteliksiz işgücü kullanarak üretimin sürekli kayan bir üretim hattı üzerinde yapılması sözkonusudur. Makina ile işçi arasında sabit bir ilişkinin kurulduğu bu hat, farklı ritm ve farklı işlemleri koordine ederek çıktının standartlaşmasına elvermekte, bu da kitle üretiminin teknik koşullarını sağlamaktadır. Bu nedenle de büyük ölçekte üretim yapan atölyeler temel birimler olmaktadır. İşçi başına üretimin, ayrıntılı işbölümü ve standart mal üretimi ile artırılması amaçlanmış, rekabetin esası aynı maldan çok sayıda ucuza üretmek üzerine kurulmuştur. Fordist sistemin verimli işleyişini sağlayan bu fiziksel ve teknolojik özellikleri ile egemen bir üretim mekanizması haline gelmesi bir yandan standart tüketim kalıplarının olmasına, diğer yandan geniş ve istikrarlı pazarların varlığına bağlıdır. Çünkü pazarlar hem büyük miktarlarda üretilmiş standart malların yutulmasına elverecek kadar geniş olmalı, hem de büyük ölçekli yatırımın amorti olabilmesine yetecek süre için istikrarlı olmalıdır. Gerek ulusal, gerekse uluslararası boyutta geniş ve istikrarlı pazarların olabilmesi II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan konjonktürde sağlanmış ve nüveleri 1930'lardan beri görülen Fordist sistemin gelişme ve yayılması için talep koşulları sağlanmıştır. Ancak 1970'li yıllarla beraber istikrarsız ve küçük pazarların hâkim olmaya başlaması, talebin değişken olması ve standart ucuz malın yerini kalite ve değişken ürünün alması Fordist üretim sisteminin yaşam koşullarını sarsmış ve yeni bir üretim sistemi arayışını doğurmuştur.

İçinde bulunduğumuz yıllarda talep yapısı ile ilgili bir diğer değişme tüketici tercihlerinde ortaya çıkmıştır. Ucuz standart maldan yenilik, kalite ve ürün çeşitliliğine doğru bir yönelme söz konusudur. Tüketici tercihleri farklılık ve satış sonrası hizmetlerden etkilenir hale gelmiştir. Bütün bunlar Fordist üretim sisteminin yaşam koşullarını sarsmış ve yeni bir üretim sistemi arayışını doğurmuştur.

Talep ve pazar yapısının değişmesi dışında yeni bir üretim sistemi arayışının bir diğer nedeni, Fordist üretim sisteminin atölye içi işleyişindeki bazı özelliklerden dolayı sermayenin yeterince değerlenmesini engelleyen çeşitli darboğazların ortaya çıkmaya başlamasıdır. Örneğin aşırı stokla çalışma ilkesi, hatalı ve kalitesiz ürün oranındaki artış, aşırı makinalaşma eğilimi, makinaların boş kalma süresindeki artış gibi faktörler Fordist üretim sistemi geliştikçe, verimlilik artışını ve sermayenin yeterince değerlenmesini olumsuz etkileyen faktörler haline gelmişlerdir.

Bu bakımdan, post-Fordist diye adlandırılabilecek yeni üretim sistemi arayışları, bir yandan küçük ve

istikrarsız pazarlara ve değişken tüketici tercihlerine uyum sağlayabilecek; diğer yandan sermayenin verimliliğini düşüren kısıtları, tıkanıklıkları aşabilecek bir "verimlilik artırma" arayışının ifadesidir. Değişken ve istikrarsız talebe cevap verebilme çabaları ve yeni verimlilik arayışları kaçınılmaz olarak sistemin daha önce de sözü edilen kısıtlarının/katılıklarının aşılmasını gerekli kılmaktadır. Kısacası Fordist ilkelerde köklü bir değişimi gerekli kılmaktadır. Bu değişimi ifade eden post-Fordist yeniden yapılanma sürecinin özellikleri (Tablo 1) teknolojiden emeğin niteliğine ve yönetim anlayışına kadar uzanmaktadır.

Tek amaçlı makinalar yerine genel amaçlı, programlanabilir otomasyon teknolojileriyle donanmış, değişik ürünleri tanıma, değişik operasyonları ardarda yapma yeteneğine sahip mikroelektronik teknolojiler ön plana çıkmaktadır. Bu teknolojiler, aşırı makinalaşmadan tasarruf eden, makinaların boş durma zamanını azaltan ve ürün esnekliğine elveren teknolojilerdir. Üretim hızını ve kaliteyi de artıran bu teknolojilerin sağladığı esneklik ve verimlilik artışı, yeniden yapılanma sürecinin en temel özelliklerinden biridir. Fordist sistemden en temel kopuşlardan biri emek süreci ve işçinin niteliği konusunda ortaya çıkmaktadır. Üretim sürecinin bütününe ilişkin bilgi sahibi olan, mikroelektronik teknolojileri kullanabilen, ürün yenileme, kalite artışı ve buluş sürecinde aktif katkıda bulunabilecek kapasitedeki nitelikli işgücü yeni bir verimlilik artışı için temel ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır.

Üretim tarihinde ilk kez post-Fordist yapılanma sürecinde ürün tasarım, stok kontrol, pazarlama, finans, yan sanayi ilişkileri gibi yönetim ve kontrol fonksiyonları "otomasyon" uygulamalarının kapsamına girmiştir. Sözkonusu gelişmeler sadece tasarım, yönetim/koordinasyon ve icraat/üretim birimlerinin ayrı ayrı otomasyonu değildir. Bunun yanısıra birbirinden ayrı olarak kabul edilen bu girişimlerin, içiçe geçmiş karşılıklı etkileşimlerini ve anında bilgi akışını öngören, sistemik integrasyonu amaçlayan bir organizasyon yapısı, yeniden yapılanma sürecinin diğer bir kritik değişimidir.

Post-Fordist sistemde bir diğer gelişme yeni yönetim tekniklerinin geliştirilmesi konusunda ortaya çıkmaktadır. Bu teknikler esas olarak Fordist sistemin aşırı hatalı ve kalitesiz ürün üretmesi, aşırı stoklarla çalışmasından doğan verimsizlikleri ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. "Toplam Kalite Yönetimi (TQM)", hatalı ve kalitesiz ürün ortaya çıkmadan önlemeye yönelik yeni yönetim tekniklerinden biridir. Ayrıca, "Toplam Bakım" (TM) tekniği ile işçinin bilgilendirilerek üretimin yanısıra tamir/bakım fonksiyonlarını yapar hale getirilmesi ve makinalarda arıza ortaya çıkmadan önleme ve "Tam Zamanında Üretim (JIT)" sistemi olarak adlandırılan stoksuz çalışma ilkesi yeni yönetim tekniklerinin diğer felsefeleridir.

İLETİŞİM ARŞİVİ

Üretim sisteminde 1970'lerden sonra ipuçları gösteren "geçiş" 1990'larda iyice şekillenmeye başladı. Ancak bu dönemde Türkiye mikro elektronik aksamlı teknolojilerin önemini fark etmekle beraber 1990'larda bu teknolojiyi üretimin çeşitli noktalarında ve birbirinden kopuk bir şekilde uygulamaya koydu.

Post-fordist yeniden yapılanma ve Türk sanayii

Türk sanayii değişen üretim ve organizasyon sisteminin neden olduğu yeniden yapılanma sürecine ayak uydurma konusunda çeşitli adımlar atmıştır, ancak aşağıda özetlenmeye çalışılan birçok aksaklıklar varlığını sürdürmektedir.

Türk sanayii mikroelektronik aksamlı yeni teknolojileri kullanmanın rekabet güçlerini artırmadaki hayati önemini fark etmiştir. Ancak konvansiyonel makinaların eskimesi nedeniyle yerine mikroelektronik aksamlı teknolojilerin alınması (pasif yenileştirme) daha yaygın bir yatırım kararı türüdür. Ayrıca, çeşitli sanayiler bu teknolojilerin kullanımını selektif bir anlayışla sürdürmektedir. Yani üretim sisteminin topyekün bu teknolojilerden oluşturulmasından çok, üretimin çeşitli kritik noktalarına, yeni teknolojilerin birbirinden kopuk şekilde (selektif otomasyon) yerleştirilmeleri

söz konusudur. Birçok sanayide, yeni yatırımlarda Fordist ilkeler tercih edilmekte ve sadece bazı noktalara mikroelektronik teknolojiler ilave edilerek herhangi bir esnekliğe sahip olmayan "otomasyonlu Fordizm" denilebilecek bir ara sistem uygulanmaktadır.

Bu tür bir ara çözümün başta gelen nedeni doğal olarak içinde bulunulan istikrarsız makroekonomik ortamın sanayileri yatırımlardan uzak tutmasıdır. Ancak bu teknolojileri ithal eden temsilci firmaların sınırlı kadro ve teknolojik yetkinlikleri bakım, onarım ve yedek parça sorunlarını ön plana çıkarmakta, bunun yanısıra bu teknolojilerin doğurduğu yeniden örgütlenme gereği ve yatırım maliyetinin emek maliyetine oranla yüksekliği yaygın kullanımlarını önlemektedir. Halbuki bu tür teknolojileri sunan ve kullanan firmalar arasında sıkı bir ilişki bu teknolojilerin etkin kullanımı için kaçınılmazdır.

Birçok Türk firmasında bu teknolojilerin tüm fonksiyonlarının gerektiği gibi işletilebildiği bir tam kapasite kullanımdan söz etmek mümkün değildir. Bunun en temel nedeni bu konuda başarısız olan firmaların Türkiye'de güçlü bir temsilcisi olmayan markaları tercih etmiş olmalarıdır. Bu seçim, teknolojik danışmanlık ve bakım-onarım için yurtdışından gelecek uzmanların beklenmesi, yüksek yedek parça stoğu tutulması, eksik ve yanlış kullanım gibi verimsizliklere yol açmaktadır. Türk sanayiinde mikroelektronik aksamlı teknolojilerin kullanılmasında temel amaç olarak kalite ve güvenliği artırma, enerji/hammaddeden tasarruf başta gelmektedir, ürün esnekliği elde etme oldukça tali bir amaç olarak görülmektedir. Ayrıca, yeni ürün geliştirmeye, birçok sektörde CAD kullanımı artmasına rağmen, tasarımcı ve yazılımcı eksikliği, yüksek maliyet ve

TABLO 1
YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNDE DEĞİŞEN NİTELİKLER

	Fordizm	**Post-Fordizm**
Üretim/ Çıktı	Standart, kitle üretimi düşük maliyet	Esnek geniş ve küçük üretim miktarı değişik ürün, yüksek kalite, sürekli yenilik
	Belirli bir üretim ritmi, talebi karşılamak için yüksek stok	Talep değişikliklerine minimum süre içerisinde uyum sağlama
Ekipman/ Yatırım	Özel tek amaçlı makinalar	Genel amaçlı, uyumlu programlanabilir, esnek makinalar
	Emekten tasarruf eden	Emek ve sermayeden tasarruf eden
İşgücünün niteliği ve eğitim	Emek piyasasından sağlanan eğitimli işgücü	Önemli ölçüde firma içi eğitim
	Sınırlı firma içi eğitim	Uzun ve sık firma iç eğitim
	Bölünmüş ve rutin işler detaylı işbölümü, işin niteliksizleşmesi	Değişken-nitelikli, farklı görevleri yapan, esnek
	Tek işlevli, makina ile sabit ilişki	Çok işlevli, işin genelini bilen işgücü
Firmalar arası ilişkiler	Yan sanayiler arası rekabeti destekleyen	Yan sanayi ile işbirliğine dayalı ilişkiler
	Bağımsız yan sanayi	İki yönlü dizayn ve bilgi akışı
	Dar anlamda uzmanlaşmış yan sanayi	Yan ve ana sanayi arasında ürün esnekliği için integrasyon
	Yüksek tampon stoklar, arz yönlü stok	Tam zamanında ve O hatalı stok sistemi
İş organizasyonu ve Kontrolü	Ürün dizaynı ve üretimin ayrılması	Ürün dizaynı ve üretimin integrasyonu
	Bireysel olarak tanımlanmış işler (bir işçi bir iş)	Ekip çalışmasına yönelik, grup işlerin tanımlanması ve işbölümü
	Tekil, yukarıdan aşağı emir komuta, dikey haberleşme	Çok yönlü haberleşme ağı
	Tekil, yukarıdan aşağı bilgi akımı	Çoğul, dikey ve yatay bilgi akımı
	Denetim işleri düzeyinde formel kurallar aracılığıyla bürokratik merkezi kontrol	Bölgesel otonomi, oto kontrol, katılımcı karar alma yöntemleri

(Perez, 1989, Bessant, 1991; Hoffman ve Kaplinsky, 1988; Schmitz, 1989'dan adapte edilmiştir.)

A+G gerektirmesi ve sıkı müşteri ilişkisine dayalı olması gibi nedenlere, çok az önem verilmektedir.

Türk sanayiinde yeni organizasyon tekniklerinin uygulanmasına ise otomasyon teknolojilerinin kullanılmasından daha az rastlanmaktadır. Örneğin JIT, Türk yöneticileri arasında bilinen fakat uygulanması olanaksız kabul edilen bir sistemdir. Özellikle ithal girdi kullanan firmalarda yüksek stok çok yaygındır ve yüksek tampon stok tutma yaklaşımından vazgeçilememiştir. TQC ve TPM sistemlerinin yerine tam aksi uygulamalara rastlanmakta örneğin, üretimin belirli aşamalarında kalite kontrol yapılması, bitmiş ürünün kalite kontrol sistemlerinde incelenmesi, özel bakım onarım ekiplerinin olması gibi. Bunlar hata olmasını engellemekten çok hatalı ürünü tespite yönelik uygulamalardır. Bazı firmalar hi-tek kalite kontrol sistemleri almışlar, ancak bunu bir kalite kontrol odasına koyarak bitmiş ürün için kullanmaya başlamışlardır.

Sistemik integrasyonun en temel uygulaması olan tasarım, üretim ve diğer birimler arasındaki doğrudan ilişkiyi amaçlayan "Bilgisayar Bütünleşik İmalat (CIM)" uygulaması Türk sanayiinde yaygın değildir. Birimler arası ilişkide çizim, teknik resim, çizelge, malzeme/fiyat listesi, iş emirleri gibi daha çok kâğıda dayalı bir yöntem izlenmektedir. CIM uygulamasına ilgi özellikle üretimde uzaktan kontrolün önemli olduğu process sanayilerinde (demir çelik, kimya, ilaç) ortaya çıkmaya başlamıştır.

Pazarlama ve satış sonrası ilişki ağının, talebin ve tüketici tercihlerinin tahmin edilmesinde kullanılması, üretimin buna bağlı olarak ayarlanması yerine, üretimin yapılıp sonra pazarlanmaya çalışılmasıyla yaygın bir yöntemdir. Bu yapısal eksiklikler Türk sanayiinin zamanında, uygun pazara yönelinmesini engellemekte ve değişen talebe olan duyarlılığı azaltmaktadır.

Yeniden yapılanma sürecinde rekabet gücü kazanan küçük ölçekli sektör ve firmalar, Türkiye'de olduğu gibi teknoloji kullanmayan, ucuz el emeğine dayalı, sigorta ve iş hukuku kapsamı dışında kalan firmalar değildir. Tam aksine yeni teknolojiler kullanan, modern organizasyon ve yönetim esaslarına dayalı dinamik ve esnek firmalardır. Türkiye'de birçok sektörde yoğun olan küçük ölçekli firmaların sahip oldukları olumsuzluklar, kaliteli ve hızlı üretimi ve ürünlerde çeşitleme yönündeki değişime hızla ayak uyduracak esnekliği engelleyen bir faktör olarak görünmemektedir.

Türk sanayiinde hem yeni teknolojilerin kullanımının, hem de yeni yönetim tekniklerinin uygulanmasının sınırlı olmasının nedenlerinin başında nitelikli eleman eksikliği gelmekte ve kritik darboğaz mühendis, programcı, tasarımcı, yönetici gibi yüksek öğrenimden gelen işgücünde ortaya çıkmaktadır. Bu darboğazı üniversite sanayi işbirliği, staj olanakları, yurtdışındaki uzman firmalara eleman gönderme, yurtdışından uzman getirme gibi uygulamalarla aşabilen firmalar vardır. Ancak burada yüksek eğitim sisteminin günümüzün gelişmelerini dikkate alarak baştan aşağı değiştirilmesi kaçınılmaz bir girişim olarak karşımızda durmaktadır.

İşgücü niteliğinde gerekli değişimleri sağlamak için yoğun firma içi eğitim gerekli olmakta ve bu tür eğitimleri uygulayan firmalar oldukça başarılı sonuçlar almaktadırlar. Ancak, Türk sanayiinde henüz ürün ve üretime ilişkin öneriye katılma oranı ve grup çalışma anlayışı düşük düzeylerdedir, özellikle Japon mucizesini ortaya çıkaran temel faktörün bu olduğu göz önüne alındığında (1989'da Japon otomobil sanayiinde işçi başına öneri 61.6 adet iken Amerika ve Avrupa otomobil sanayilerinde 0.4 adettir;) sanayicilerin bu konudaki duyarlılığı artırmaları kaçınılmazdır. Türkiye'nin aşağı yukarı hiçbir sektörde ucuz/niteliksiz işgücü ile uzun vadeli rekabet şansı yüksek değil.

Türkiye'nin AT ile gerçekleştireceği gümrük birliğinde bir üretici olarak yer alabilmesi yukarıda özetlenen aksaklıkları gidererek yeniden yapılanma sürecine ayak uydurmakta geç kalmaması gerekmektedir. Ancak makroekonomik istikrarsızlıkların arttığı, reel yatırımların, eğitim, AR-GE ve üniversitelere ayrılan kaynakların azaldığı 1994 yılında sanayinin taşıdığı olumsuzlukların pekiştiğini söylemek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Bessant, J. (1991) *Managing Advanced Manufacturing Technology*, Basil Blackwell, Oxford.

Boyer, R. (1988) Technical Change and the Theory of Regulation, Dosi et. al. (1988) *Technical Change and Economic Theory*, Pintre Pub, Londra, içinde.

Coriat, B. (1990) *L'atelier et Robot*, Christian Bourgois, Paris.

Duruiz, L. ve Yentürk, N. (1992) *Facing the Challenge: Turkish*

Automobile, Steel and Clothing Industries' Responses to the Post-Fordist Restructuring, Ford Foundation, Istanbul.

Hoffman, K. ve Kaplinsky, R. (1988) *Driving Force*, Westwiew Press, Londra.

Lipietz, A. (1987) *La Mondialisation de la Crise Mondiale du Fordism*, Cahier de Gemdev, no. 6, Paris.

Perez, C. (1989) *The Present Wave of Technical Change*, World Bank.

Shmitz, H. (1989) *Flexible Specialisation, mimeo, IDS*, Sussex.

Womack, J. Jones, D. ve Roos, D. (1990) *The Machine that Changed the World*, Macmillan, New York.

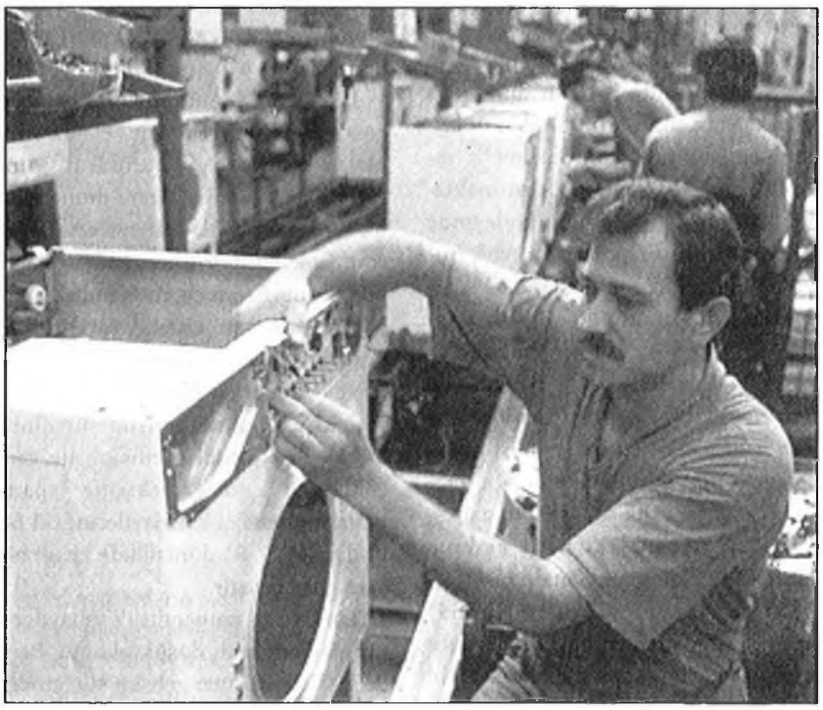
Yentürk, N. (1993) Post-Fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadi İşbölümünün Geleceği, *Toplum ve Bilim*, no. 56, 1993.

Mühendislik sanayilerinde teknolojik yapı

EROL TAYMAZ

İktisadi gelişme sürecinin belirli dönemlerinde bazı sanayilerin ön plana çıkarak belirleyici ve lokomotif bir rol üstlendiği gözlenmektedir. İktisadi gelişme sürecini inceleyen tarihçiler, "hegemonik sanayi", "öncü sanayi", "stratejik sanayi" gibi farklı şekilde adlandırılan bu sektörlerin teknolojik yeniliklerin yaratılması ve yaygınlaşmasında özgün birkonuma sahip olduklarını, teknolojik değişim sürecindeki önemli konumlarından dolayı diğer sektörleri etkileyebildiklerini belirtmektedir. Ünlü teknoloji tarihçisi Nathan Rosenberg'in ABD takım tezgahları sanayiine ilişkin 1963'te yayınlanan çalışması, bu konudaki temel ve klasik eserlerden biridir.

Sanayi Devrimi'nden günümüze, "mühendislik sanayileri" genel ismiyle bilinen metal eşya, makina ve ulaşım araçları sanayilerinin, gerek ürettikleri malların niteliğinden, gerekse üretim süreçlerinin özelliklerinden dolayı ekonomik gelişim sürecinde çok önemli bir konumda oldukları görülmektedir. Bir ülkede kullanılan tüm makina ve ekipman mühendislik sanayileri tarafından üretilmektedir. Teknolojik yeniliklerin büyük bir kısmı bu sanayiler tarafından gerçekleştirilmektedir. Mühendislik sanayileri, i) bütün temel teknolojileri kullandığı ve kalifiye işgücü istihdam ettiği, ii) teknolojik yenilikleri kamçılayan kompleks ürünler ürettiği ve iii) diğer sanayilerin üretim süreçlerindeki yenilikler mühendislik sanayileri tarafından üretilen mallarda yeniliğe yol açtığı için yüksek teknolojik yenilik yaratma potansiyeline sahiptir. Öte yandan bu sanayi, ekonomideki tüm sektörlerle ilişkide bulunduğu için, nereden kaynaklanmış olursa olsun, teknolojik yeniliklerin hızla

İLETİŞİM ARŞİVİ

Türkiye mühendislik sanayileri içinde yeralmak istediği "gelişmiş ve hızla gelişmekte olan ülkeler ligi" ile karşılaştığında "cılız" kaldı. Bununla beraber, durumu düzeltmek için son dönemde herhangi bir "teknolojik atılım" da gözlememekte.

TABLO 1
MÜHENDİSLİK SANAYİLERİNİN İMALAT SANAYİİNDE ÇALIŞANLAR İÇİNDEKİ PAYI (%)

Ülke	1967	1981	1991
Türkiye	18	21	21
Güney Kore	16	25	37
İspanya	27	31	31
Japonya	32	41	46
Almanya	42	47	53
ABD	38	41	38

Kaynak: UNIDO, *Industrial Statistics Yearbook,* ilgili yıllar.
Notlar: Türkiye verisi 10, İspanya ve ABD verisi 5 ve daha fazla kişi çalışan işyerlerini kapsamaktadır. Diğer ülkelerin verileri tüm işyerlerini kapsamaktadır. Japonya'nın ilk sütundaki oranı 1966 yılı içindir.

yaygınlaşmasını sağlayabilmektedir (Carlsson ve Taymaz, 1993).

Bu çerçeve yazımızda mühendislik sanayilerinin Türkiye imalat sanayii içindeki konumu ve teknolojik yapısı kısaca incelenmiştir.

Özellikle sınai gelişim sürecinin ilk aşamalarında yatırım mallarına olan talebin hızla artmasından dolayı mühendislik sanayilerinin imalat sanayii içindeki göreli önemi artmaktadır. Günümüz gelişmiş ülkelerinde mühendislik sanayilerinin payı büyük ölçüde ülkenin uluslararası işbölümündeki konumunu yansıtmaktadır.

Tablo 1'de 1967-1991 döneminde Türkiye dahil bir grup ülkede mühendislik sanayilerinin sınai istihdam içindeki payı görülmektedir. (Bu tabloda "mühendislik sanayii", metal eşya (ISIC 381), elektriksiz makina (ISIC 382), elektrikli makina (ISIC 383) ve ulaşım araçları (ISIC 384) sektörlerini, sınai istihdam da sadece imalat sanayiini kapsamaktadır. Tıbbi aletler, hassas ve optik aletler (ISIC 385) sanayii karşılaştırmalı veri olmadığı için "mühendislik sanayileri" kapsamına alınmamıştır. Bu sanayinin Türkiye'deki sınai istihdam içindeki payı 1991'de % 0.2 iken, aynı oran gelişmiş ülkeler için yaklaşık % 2-5'dir.) Tablo 1'de, karşılaştırma yapılması amacıyla ekonomik yapısı Türkiye'ye en yakın olan bir Avrupa Birliği üyesi, İspanya ile, gelişmekte olan ülkeler için adeta zorunlu bir referans ülke haline gelen Güney Kore de yer almaktadır. Ayrıca üç kıtadan birer gelişmiş ülkeye, Japonya, Almanya (eski Federal Almanya Cumhuriyeti) ve ABD'ye bu tabloda yer verilmiştir.

Tablo 1'de görüldüğü gibi mühendislik sanayilerinin sınai istihdam içindeki oranı gelişmiş ülkelerde daha yüksektir. Bu oran, ABD'de 1967-91 döneminde fazla değişmezken, Almanya ve özellikle Japonya'da düzenli olarak artmıştır. ABD'de bu oranın 1981-91 döneminde düşme göstermesinin nedeni, bu dönemde ABD mühendislik sanayilerinin özellikle Japonya karşısında uluslararası rekabet gücünü kaybetmesidir.

1960'lardan sonra hızlı bir gelişme gösteren Güney Kore'de, elektronik, ulaşım araçları ve dayanıklı tüketim malları başta olmak üzere mühendislik sanayileri imalat sanayii ortalamasının çok üstünde bir büyüme göstermiş, bunun sonucu mühendislik sanayilerinin sınai istihdam içindeki oranı 1967'de % 16'dan 1991'de % 37'ye çıkmıştır. Bu veriler, Güney Kore'deki ekonomik gelişim sürecinin büyük bir yapısal dönüşüm ile gerçekleştiğini göstermektedir. İspanya'da mühendislik sanayilerindeki istihdam 1967-81 döneminde kısmi bir artış göstermiştir.

Türkiye'de mühendislik sanayilerinin payının hem düşük olduğu, hem de 1970'lerin sınai gelişim sürecindeki kısmi artıştan sonra 1980'lerde aynı düzeyde kaldığı anlaşılmaktadır. 1980'den sonra uygulanmak istenen ihracata dayalı sermaye birikim modelinin, özellikle 1980'lerin ilk yarısında gerçekleşen önemli ihracat artışına karşın, imalat sanayiinde yapısal dönüşüme yol açmadığı, teknolojik dinamizm sağlayabilecek mühendislik sanayilerinin geliş(e)mediği görülmektedir.

Mühendislik sanayilerinin göreli konumları kadar önemli olan bir konu da, bu sanayilerin teknolojik yapılarıdır. Günümüzde hâlâ en önemli makina aksamı metallerden oluştuğu için, mühendislik sanayilerinde kullanılan en önemli üretim aracı takım tezgahlarıdır ("makina üreten makinalar"). Bu sanayilerin üretim sürecindeki en önemli yenilik, 1950'lerde icad edilmesine karşın ancak 1970'lerin ortalarından itibaren mikroelektronik teknolojisi sayende yaygınlaşabilen sayısal kontrol ("numerical control", NC) teknolojisidir. NC teknolojisi, makinaların bilgisayar tarafından kontrol edilmesi sayesinde üretimin esnekliğini ve kompleks

İLETİŞİM ARŞİVİ

Türkiye'de mühendislik sanayilerinin payı 1970'lerdeki artıştan sonra 1980'ler boyunca aynı düzeyde kaldı. 80'lerin başlarındaki ihracat patlaması ise ne yazık ki imalat sanayinde bir gelişmeye yolaçmadı.

parça üretebilme yeteneğini önemli ölçüde geliştirmiştir. Bu nedenle NC makinalarının oranı ile makina parkının yaşı mühendislik sanayilerinin teknolojik yapısını incelerken kullanılabilecek iki önemli göstergedir. NC makinaların oranı, yeni teknoloji içeren, pek çok çalışmada üretim esnekliğini arttırdığı gözlenen makinaların yaygınlık durumunu gösterecektir. Ortalama makina yaşı (veya daha kapsamlı olarak makinaların yaş gruplarına göre dağılımı) makina grupları içinde teknolojik düzey hakkında bilgi verecektir, çünkü daha yeni makinaların daha ileri teknolojiyi içerdiği ve daha üretken olduğu söylenebilir.

Tablo 2'de Türkiye mühendislik sanayilerinde 1995 yılında NC ve NC-olmayan tezgahların yaş gruplarına göre dağılımı ile her yaş grubu içinde NC tezgahların oranı görülmektedir. Bu tabloda karşılaştırma yapılması amacıyla ABD'ye ait 1989 verilerine de yer verilmektedir. Bu veriler karşılaştırılırken, yukarıda belirtildiği gibi, ABD mühendislik sanayilerinin Almanya ve Japonya mühendislik sanayilerine göre kısmen daha kötü durumda olduğunu hatırlamamız gerekiyor.

NC makinaların makina parkı içindeki payına baktığımızda, Türkiye'de talaşlı imalat tezgahlarının payı ABD'ye göre biraz az bulunurken (% 9.1'e karşın % 11.6), metal-form tezgahlarında [Talaşlı-imalat tezgahları [metal-cutting machine tools], metali talaş kaldırarak işleyen torna, freze, atkap gibi makinaları kapsar. Metal-form tezgahları (metal-forming machine tools) basınç altında şeklini değiştirerek metalleri işleyen pres vb. makinalardır.] Türkiye'nin konumu oldukça iyi durumdadır (% 8.5'e karşın % 3.9, bkz. Tablo 2). Fakat bu karşılaştırmayı yaparken, ABD verilerinin daha eski olduğunu ve NC makinaların özellikle son yıllarda yaygınlaştığını göz önüne almamız gerekiyor. Bu nedenle Türkiye için 5-9 yaş grubu ile ABD'nin 0-4 yaş gruplarını karşılaştırmak daha doğru olacaktır. Türkiye'de 5-9 yaş grubu içinde talaşlı imalat ve metal-form tezgahlarında NC makinaların oranı, sırasıyla, % 10 ve % 7.8'dir. Bir başka deyişle, 1985-89 döneminde yeni alınan makinaların yaklaşık % 10'u NC makinalardır. Aynı dönemde ABD için bu oranlar % 29.1 ve % 14.6'dır (0-4 yaş grup oranları). Görüldüğü gibi ABD mühendislik sanayilerinde NC makinalara yapılan yatırım göreli olarak çok daha yüksektir. Türkiye'de son beş yıl içinde NC makinaların oranı, sırasıyla, % 19.4 ve % 13.7'ye çıkmasına karşın özellikle talaşlı imalat tezgahlarında NC yatırım oranı hâlâ düşük düzeydedir.

Makinaların yaş gruplarına göre dağılımı karşılaştırıldığında ABD ve Türkiye arasında önemli bir farklılık görünmemektedir. Türkiye'de metal-form ve montaj ve kaynak makinalarına son beş yıl içinde görece fazla yatırım yapılmıştır. "Diğer" makina

TABLO 2

TÜRKİYE VE ABD'DE MAKİNA PARKININ MAKİNA TİPİ VE YAŞ GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI

Makina tipi	Adet	Yaş grupları (%) 0-4	5-9	10-19	>20
Türkiye mühendislik sanayileri, 1994					
Talaşlı imalat	25226	18	21	33	28
NC	2286	40	23	28	10
Diğer	22940	16	20	34	30
Metal-form	9840	25	23	31	21
NC	834	40	21	28	10
Diğer	9006	24	24	31	22
Kaynak ve montaj	10987	31	24	30	16
Diğer	9890	35	28	26	11
NC makinaların payı (%)					
Talaşlı imalat	9.1	19.4	10.0	7.7	3.1
Metal-form	8.5	13.7	7.8	7.8	4.1
ABD mühendislik sanayileri, 1989					
Talaşlı imalat ('000)	1871	16	24	34	26
NC	216	39	35	21	5
Diğer	1655	13	23	36	29
Metal-form ('000)	456	11	21	37	30
NC	18	42	34	19	6
Diğer	438	10	20	38	31
Kaynak ve montaj ('000)	395	21	34	31	14
Diğer ('000)	712	49	28	16	7
NC makinaların payı (%)					
Talaşlı imalat	11.6	29.1	16.7	7.2	2.1
Metal-form	3.9	14.6	6.3	2.0	0.7

Kaynaklar: Türkiye: DİE 1994 Yılı İmalat Sanayii Makina Parkı Envanteri Anketi Geçici Sonuçları, Ekim 1996; ABD: *American Machinist,* "The 14th Inventory of Metalworking Equipment", Kasım 1989. Türkiye verileri sadece ankete cevap veren firmalardaki makina parkını kapsamaktadır. ABD verileri, ankete cevap veren firmalardan ülke geneli için yapılan tahminlerdir.

Teknoloji ve ölçek

HACER ANSAL

Teknolojik gelişmeler tarihi, 19. yüzyılın ortalarından itibaren büyüyen pazarların da etkisi ile, sınai üretimin tamamen bir "büyük ölçek" vizyonu ile şekillendirildiğini göstermektedir. Özellikle ABD'de, bu ülkenin sosyo-ekonomik koşullarına uygun olarak ortaya çıkan kitle üretimi ilkeleri bir teknolojik paradigma yaratmıştır. Hemen her sanayi dalında firmaların maliyetleri en aza indirebildikleri oldukça büyük bir minimum verimli ölçeğin ortaya çıkmış olması, ölçek konusunun bu sektörlere giriş açısından potansiyel üreticilerin karşısına güçlü bir engel olarak çıkmasına yol açmıştır.

Ancak, gelişmekte olan ülkeler açısından ölçek sorunu çok daha önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu ülkelerin dar iç pazarları nedeniyle bazı sanayiler hiç kurulamamış, bazıları ise minimum verimli ölçekten daha düşük hacimlerde kurulabildiğinden, uluslararası standartlara göre çok daha yüksek maliyetlerde üretim yapmak durumunda kalınmıştır.

Mikroelektronik teknolojisinin 1970'lerden bu yana sınai üretim süreçlerine giderek daha fazla adapte edilmesi ölçek ekonomilerinde çok önemli değişiklikler yaratmakta, dünya ekonomisindeki ve üretim teknolojisinde gelişmeler ölçek kavramını da değiştirmektedir. Günümüzde ölçek ekonomisinin üç değişik türünden bahsedilmektedir. Bunlar fabrika ölçek ekonomisi (klasik anlam), firma ölçek ekonomisi ve ürün ölçek ekonomisidir.

Fabrika ölçeği belirli bir süre içinde üretilen toplam çıktı miktarını ya da ürün hacmini tanımlar.

Ürün ölçeği bir üretim biriminde üretilen her bir ürünün hacmini ifade eder.

Firma ölçeği ise birçok fabrikası olan bir firmanın toplam üretimi firma ölçeğidir.

Son dönemlerde ölçek ekonomisinin yeni bir boyutu olarak çok önemli bir kavram daha geliştirilmiştir: *çeşit ekonomisi* (economies of scope). Buradaki "çeşit" ürün yelpazesini ifade etmektedir. "Çeşit ekonomisi" ise girdilerin ortak kullanılmasından kaynaklanır.

Ölçek ekonomisindeki değişmeler: Dünyada yaşanan teknolojik ve organizasyonel değişimlerin ölçek ekonomisini tam olarak nasıl etkilediği saptanmış olmamakla birlikte, bu konuda ortaya çıkan güçlü eğilimlerin önemle üzerinde durulması gerekmektedir.

Daha önceleri fabrika büyüklüğü genellikle çalışanlarının sayısına göre, fabrikanın fiziksel boyutlarına (alanına) göre, ya da belirli bir zamanda üretilen çıktı miktarına göre değişik biçimlerde ifade edilmekteydi. Ancak yeni teknolojilerin üretim süreçlerine adaptasyonu ile bu tanımlarda karışıklık ortaya çıkmıştır. Çünkü bir fabrikada çalışan sayısı düşerken aynı anda çıktının arttığı, ya da fiziksel fabrika ölçüsü düşerken ve de işgücü aynı iken çıktı miktarının arttığı görülebilmektedir. Dolayısıyla, teknolojik gelişmelerin *fabrika ölçeğ*ine etkileri konusunda değişik görüşlere rastlanmaktadır.

Genel olarak mikroelektronik sayesinde mutlak anlamda fabrika büyüklüğünün düştüğünü ileri süren görüşe göre, robotlar ve CNC (Computerized Numeric Control) tezgâhları nedeniyle işçi sayısında azalma olmuş, makina parkı farklı işler yapabilen çok-amaçlı makinaların ve FMS (Flexible Manufacturign Systems) sayesinde küçülmüş, bu da fabrikanın fiziksel boyutlarını küçültmüştür. Standard ve çok sayıda üretim yerini çok daha az sayıda ve çok çeşitli mal üretimine bırakmıştır. Dolayısıyla yeni teknoloji küçük parti üretimini mümkün kılarak fabrika ölçeğini küçültmektedir. Örneğin, daha önce özel amaçlı makinaların yüksek maliyetini çıkarabilmek için motor fabrikalarında senede 500.000 motor üretilmesi gerekiyor iken, yeni motor fabrikaları (mesela, Rover'in 800 serisi motor hattı) senede sadece 150-200.000 motor üretmek üzere kurulmuşlardır.

Dünya pazarlarındaki talep değişikliklerine uyum ve farklı ürün arayışlarının yanı sıra yeni teknolojilerin yarattığı esnekliğe dayanılarak, bu teknolojilerin tam randımanla ve piyasaya yönelik çalışması için küçük üretim komplekslerine ihtiyaç duyulduğu, bu nedenle de fabrika ölçeğinin küçüldüğü ileri sürülmektedir. Diğer bir görüşe göre, işgücündeki azalma fabrika ölçeğinin küçülmesi anlamına gelmemektedir. Ayrıca ortalama ya da toplam üretim rakamlarına bakarak fabrikaların ölçeğinin küçüldüğünün söylenemeyeceği gibi, bir küçülme durumunda bile bunun illa da yeni teknolojiden kaynaklandığı iddia edilemez. Yeni teknoloji ürün çeşitlemesi sağlayarak üretime esneklik kazandırmıştır. Fakat pahalı makinalarla maliyeti düşürmek ancak maksimum kapasite kullanımı ile mümkündür. Bu ise toplam ölçeğin artmasına sebep olmaktadır. Özellikle FMS teknolojisinde verim büyük ölçekler gerektirmektedir. Japonya'da firmalar FMS sistemi ile genellikle üç vardiya ve tam kapasite ile çalışmak suretiyle, normal yaşam süresi olan 3-5 yılda yatırımlarının karşılığını alabilmektedir. Bunu gerçekleştiremeyen birçok ülkede de, örne-

ğin İngiltere'de FMS önemli sorunlar yaratmaktadır. Diğer yandan, bir çok yeni sanayi dalında, örneğin yarı iletken (semiconductor)endüstrisinde başlangıçta emek-yoğun ve küçük ölçekli bir endüstri yapısı varken, bu yapı mikroelektroniğin yayılması ile 1980'lerin ortasında tamamen değişmiştir. Artık yarı iletkenlerde üretimin %50'si dünya çapında on firmanın az sayıdaki büyük fabrikalarından sağlanmaktadır. Bu tür küçük parti üretimiyle başlayan birçok sektörde yeni teknoloji uygulamalarından sonra piyasada kalabilmek için büyük yatırımlara gidildiği ve üretim miktarlarının yükseldiği görülmüştür.

Fabrika ölçeğinin artacağı ile ilgili bir diğer iddia da, yeni teknolojilerin sağladığı esnekliğin küçük fabrikalar kadar büyük fabrikalar için de geçerli olacağıdır. Ayrıca, yeni teknoloji sayesinde bazı malların küçük ölçeklerde de ekonomik olarak üretilebiliyor olması, optimum ölçeğin otomatik olarak düştüğü anlamına gelmez. Yani optumim ölçeğin düşmesi ancak teknolojik değişiklerin maliyetlere yapacağı etkiye bağlıdır. Eğer yeni teknoloji uygulandıktan sonra maliyet eğrisinin en düşük noktasındaki üretim miktar küçülüyorsa ölçeğin de küçülmesinden bahsedilebilir.

Teknolojik gelişmelerin *ürün ölçeğini* nasıl etkilediğine baktığımızda, mikroelektroniğin yarattığı esnekliğin çeşitli malların üretimini olanaklı kıldığı gibi, model üretme ve değişik bir modele makinaları hazırlama süresini de azalttığını da görürüz. Dolayısıyla, sık model değişiminden ve mal çeşitlemesinden doğan maliyetler düşmüş, ürün ve çeşit ekonomisinin altyapısı oluşmuştur. Örneğin, metal sektöründe yapılan bir çalışma, İsveç'de 1-1.5 saatte yapılan bir kalıp hazırlama işleminin Japonya'daki fabrikalarda birkaç dakikaya indirildiğini göstermektedir. Benetton firmasında CAD/CAM'ın kullanılmasından sonra değişik bedenler için kalıp çıkarma işleminin 24 satten 15 dakikaya inmesi dikkkat çekicidir. Ayrıca, bisiklet endüstrisinde uygulanan yeni teknoloji sonunda tipik bir üretici firmada 70 çeşit bisiklet üretimi eski sistemle 5 tür bisiklet üretimi maliyetinden daha az olabilmektedir. Bütün bu örnekler, ürün ölçeğinin düştüğünü göstermektedir.

Teknolojik gelişmelerin *firma ölçeğine* etkilerine gelince, firmalarda pahalı ve hızla değişen yeni teknolojilerin büyük yatırımlar gerektirdiği, araştırma bütçelerinin giderek büyüdüğü, bunun yanında ürün çeşiti arttıkça satış, dağıtım ve reklam gibi dolaylı maliyetlerin de arttığı gözlenmektedir. 1974- 1984 arasında görülmez yatırımlar sayılan Ar&Ge, yazılım ve reklam gibi harcamalar tüm ülkelerde GSMH'nın %2.6'sından 3.7'sine çıkmıştır. Giderek karmaşıklaşan ürünler ve bilgi yoğun üretim süreçleri Ar&Ge maliyetlerini de yükseltmektedir.Diğer yandan Benetton'ın başarısında pazarlama ve dağıtımın büyük rolünün olduğu bilinmektedir. Bu da Benetton'un tüm dükkânlarını çok iyi bir telekomünikasyon ve bilgisayar ağı ile birbirine ve merkeze bağlayan büyük bir yatırım sonunda olmuştur. Tüm bu dolaylı maliyetlerdeki artıya bir de teknolojik yenilikleri uygulamanın gerektirdiği organizasyon değişikliğinin yarattığı maliyetleri eklemek gerekmektedir. Bu maliyet artışlarının birim maliyetlere fazla yansıtmamanın tek yolu ise firma ölçeğinin arttırılmasıdır.

Genel olarak firma ölçeğinin arttığının gözlenmesine rağmen bunun illa da böyle olması gerekmediğini savunan görüşler de mevcuttur. İndirek maliyet artışını etkisizleştirmek için, küçük firmalar arası teknolojik kooperasyon ve yeni teknolojiden ortak yararlanma mümkündür. Esnek uzmanlaşma ve küçük işletmeler arası stratejik ortaklık yaklaşımları gayet başarılı olmakta ve giderek yaygınlaşma eğilimi göstermektedir.

Ancak bazı ülkelerde sayıca arttığı gözlenen küçük işletmecilik, finansman sorunları ve piyasadaki talep yetersizliği gibi oldukça farklı sebeplere de dayanabilmektedir. Dolayısıyla, küçük firma ölçeği, ekonomik kriz karşısında küçük işletmeciliğe hükümet desteği sağlanmasına bağlı olarak gelişen bir olgudur. Bu yüzden, pazardaki çok özel talep dilimlerine hitabeden üretim ancak başlangıçta küçük ölçekli firmalarda yapılmakta, ancak daha sonra firma ölçeklerinin büyüdüğü görülmektedir. . Örneğin, Compag ve Sun bilgisayar firmaları 1982'de ilk kurulduklarında çok küçükken şimdi büyük ölçekli firmalara dönüşmüşlerdir. Yarı iletken piyasasında da ilk dönemlerde 100.000$'lık bir yatırım ile üretim yapmak mümkünken artık aynı ürünler için 60.0000.000 $'lık bir yatırım gerekmektedir. Diğer yandan, Xerox, Digital ve Coulter gibi firmalarda yapılan incelemelerde, üretimin globalleşmesiyle üretiminde tüm aşamaların /işlemlerin rasyonelleştirilme olağının doğmuş olduğuna dikkat çekilmektedir. Örneğin Digital firması dünya çapındaki 100.000 çalışanını e-mail sistemiyle bağlanmış ve böylece ürün geliştirme zamanı yarı yarıya azalmıştır. Satın almada merkezileşme sayesinde Coulter firması bir yıl içinde 1milyon $ kazanç sağlamıştır. Bunun gibi, Xerox firması çeşitli ülkelerdeki üretimi ve satışları bir bilgisayar sistemiyle organize ederek yılda 1 milyon $'dan fazla kazanç sağlamıştır. Tüm bunlara son yıllardaki çok uluslu şirketlerin hızlı gelişmeleri de eklenince firma ölçeğindeki artışın bir olgu olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

TABLO 3
TÜRKİYE VE ABD'DE MAKİNA PARKININ İŞYERİ BÜYÜKLÜĞÜ VE YAŞ GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI

İşyeri büyüklüğü	Makina Sayısı	Yaş grupları (%) 0-4	5-9	10-19	>20
Türkiye mühendislik sanayileri, 1994					
Mikro (1-9 kişi)	6191	24	25	32	19
Küçük (10-24 kişi)	16432	27	27	29	17
Orta (25-99 kişi)	7256	30	29	27	14
Büyük (100 kişiden fazla)	27379	24	19	32	26
ABD mühendislik sanayileri, 1989					
Mikro ve küçük (1-19 kişi) ('000)	705	22	27	30	21
Orta (20-99 kişi)	1396	19	25	33	23
Büyük (100-499 kişi)	786	18	27	33	21
Çok büyük (500 kişiden fazla)	547	39	22	22	17

Kaynak: Bkz. Tablo 1.

grubunda ABD daha genç makinalara sahip olmasına karşın, bu grubun kapsadığı makinalarda ülkeler arasındaki farklılıklar çok olduğu için karşılaştırma yapmak güçleşmektedir.

Makina parkının işyeri büyüklüğüne göre karşılaştırılması da ilginç ipuçları vermektedir. Karşılaştırmalı olarak Türkiye'de küçük ve orta işletmeler en genç makina parkına sahipken ABD'de çok büyük işyerleri daha yeni makinalara sahiptir. Bu durum kısmen yeni teknolojiye yatırımın ülkeler arasında farklı nedenlerle yapıldığını göstermektedir. Yukarıda belirtildiği gibi NC makinaların üretim sürecinin esnekliğini arttırması, bu teknolojinin yaygınlaşmasının en önemli nedeni olarak görünmekte, bu nedenle gelişmiş ülkelerde özellikle büyük işyerlerinin, hızla değişen ekonomik ortam içinde daha esnek bir yapı kazanabilmek amacıyla NC makinaları yatırım yaptığı belirtilmektedir. Fakat teknoloji ve yatırım tercihlerini belirleyen etkenler Türkiye'de yapılan bazı alan çalışmalarında işyerlerinin NC teknolojiyi "üretim esnekliği arttırmak" amacından çok, üretim kalitesinin arttırılması ve hassas, kompleks parçaların üretilebilmesi için benimsediği görülmektedir (Mendeş, 1994; Taymaz, Yavuz ve Yılmaz, 1996). Bu nedenle Türkiye'de üretimin kalitesini arttırabilmek amacıyal NC makinalara talep daha çok küçük ve orta büyüklükteki işyerlerinden gelmektedir (ki bu işyerleri iş piyasasındaki mevcut düzenlemelerden dolayı zaten oldukça "esnek" bir işgücüne sahiptir). Çok küçük büyüklükteki işyerleri ise finansman yetersizliğinden dolayı görece pahalı olan NC makinalara yatırım yapamamaktadır. (DİE tarafından yapılan Makina Parkı Envanteri Anketi'ne göre küçük ve özellikle çok küçük işyerleri genellikle elden düşme ve yerli makinaları tercih etmektedir.)

Bu yazımızda incelediğimiz verilerin gösterdiği gibi Türkiye'de mühendislik sanayileri, gelişmiş ve hızla gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırıldığında, imalat sanayii içinde önemli bir yer edinememiştir. Son yıllarda bu sanayilerde önemli bir büyüme de gözlenmemektedir. Mühendislik sanayilerinin gelişememesinin hem nedeni, hem de sonucu olarak bu sanayilerin teknolojik yapıları da iyi durumda değildir. Sektörde yeni teknolojilerin kullanımı yeterli düzeyde yaygınlaşmamıştır.

Mühendislik sanayilerinin, imalat sanayiindeki payı ve teknolojik yapısı anlamında gelişmemişliği, tekstil ve gıda gibi ihracata yönelik sektörler başta olmak üzere ekonominin uzun dönemde uluslararası rekabet gücünü nasıl koruyabileceğini/kazanabileceğini göstermekte, uluslararası iş bölümünde Türkiye'nin konumunun ne olabileceğini belirlemektedir. En önemli sermaye mallarını üreten dinamik bir mühendislik sanayii desteğinden yoksun kalan sektörler teknolojik yenilikleri hızla özümseyemeyecek, rekabetçi gücünü teknoloji, kalite ve ürün farklılaştırması gibi stratejik faktörlerden değil, ucuz, "esnek" ve bu nedenle eğitimsiz bırakılan işgücünden alacaktır. Düşük ücretler temelinde uluslararası rekabet gücü kazanmaya çalışan bir stratejinin sonuçlarını, "kalkınma" ve "gelişme" umudunu artık yitiren ve hatta uluslararası iş bölümünden dışlanan pek çok ülkede izlemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Carlsson, B. ve E. Taymaz (1993), "Technological Capabilities and International Competitiveness in the Engineering Industries", *Review of Industrial Organization*, Cilt 8, s. 293-313.

Mendeş, F. (1995) Flexible Automation Technologies and Work Organization, MS Tezi, ODTÜ, Ankara.

Rosenberg, N. (1963/1976), "Technological Change in the Machine Tool Industry, 1840-1910", *Perspectives on Technology*, Cambridge: Cambridge University Press.

Taymaz, E., Y. Yavuz ve A. Yılmaz (1996), *The Diffusion of CNC Machine Tools in the Engineering Industries: The Case of Turkey*, 6. Uluslararası J.A. Schumpeter Konferansında sunulan tebliğ, Stokholm, 2-5 Haziran.

Televizyon

80'den 2000'lere televizyon
DOÇ. DR. BÜLENT ÇAPLI - CAN DÜNDAR

Ç E R Ç E V E Y A Z I L A R

Televizyonla yaşamak
AHMET OKTAY

Özel televizyon sözlüğü
DOÇ. DR. BÜLENT ÇAPLI - CAN DÜNDAR

☞ Basın, Günlük Hayat, İletişim, Kültür, Radyo, Yayıncılık

80'den 2000'lere televizyon

BÜLENT ÇAPLI - CAN DÜNDAR

Türkiye'de, radyo ve özellikle de televizyonun önemi ve etkileme düzeyi gelişmiş ülkelere oranla çok daha fazladır. Bunda, okuryazarlık oranının düşük olmasının yanısıra gazete ve dergilerin, nüfusun yüzde ellisine yakın bir bölümünü barındıran kırsal alana düzenli ve yaygın bir biçimde ulaşmamasının da etkisi vardır. Toplam tirajın beş milyon civarlarında olması nedeniyle, yazılı basının etki alanının sınırlı olmasına karşılık, gerek radyo ve televizyon alıcılarının toplam sayısı, gerekse sinyallerin ülkenin çok geniş bir kesimine ulaşabilmesi gibi nedenlerden ötürü, radyo ve televizyon oldukça yaygın ve önemli iletişim araçları durumundadır. Bunun yanısıra, Türk toplumunun kendi içinde değişik ve çeşitli etkilenme odakları oluşturamamış olması, yani, toplumun yeterince örgütlenmemiş olması, radyo ve televizyonu daha da önemli bir konuma getirmektedir.

TRT

Türkiye'de gelmiş geçmiş siyasi iktidarlar, radyo ve televizyondan kendi siyasalarına muhalif kesimlerin ya da "zararlı" ideolojik görüşlere sahip grupların yararlanması endişesiyle, izleyici ya da dinleyicilerin doğrudan katılımlarına her zaman için karşı çıkmışlardır. Türk televizyon sisteminde, yayın kurumlarının ülkenin siyasi istikrarı ve ulusal birliği açısından önemli görevler üstlendiği düşünülmüştür. Bu nedenle de özellikle *TRT* Kurumu'nun izleyicilerine karşı sorumluluğu hep bu çerçeveden değerlendirilmiştir.

80 sonrasının *TRT* açısından önemli bir gelişmesi *TRT* yayınlarının 1 Temmuz 1983 tarihinde renkli hale getirilmesiydi. *TRT*, 6 Ekim 1986'da Türkiye'nin kültür hayatına katkıda bulunmayı amaçlayan 2. Kanalı; 1 Ekim 1989'da da eğitim ve spor ağırlıklı 3. Kanalı yayına soktu. 3. Kanal Ankara, İstanbul, İzmir, Eskişehir, Antalya, Bursa ve İzmit'i kapsayan bir yayın alanına sahipti. 2 Ekim 1989'da ise "Güneydoğu Anadolu Projesi'nin gelişimine kültürel, sosyal, eğitsel ve psikolojik açıdan katkıda bulunmayı" amaçlayan GAP televizyonu yayına sokuldu. *GAP TV* her gün 14.00 - 17.30 saatleri arasında, ikinci kanal vericilerini kullanarak 14 ilde yayın yapıyordu.

TRT, 28 Şubat 1990'da Avrupa ve Kuzey Afrika ülkelerinde yaşayan Türklere yönelik olarak *TRT-International (TRT-INT)* adıyla bir sınırötesi uydu yayını başlattı. 1992 yılından itibaren bu proje kapsamına Asya'daki Türki Cumhuriyetleri de katıldı. AVRASYA adı verilen bu yeni proje ile, *TRT-International* yayınları Atlantik Okyanusu'ndan Çin Seddi'ne kadar uzanan çok geniş bir alanda izlenebilmeye başladı.

Star-1 macerası

1990 yılına kadar Türkiye'de televizyon denilince akla hemen Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu, yani *TRT* gelirdi. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1964 yılında kurulan bu kuruma radyo ve televizyon alanında yayın tekelini vermekteydi. Ancak, 1990 yılının Mart ayında uydu aracılığıyla Federal Almanya'dan Türkiye'ye yönelik olarak yayına başlayan bir özel televizyon kanalının sinyallerinin Türkiye'ye ulaşmasıyla birlikte Türk televizyon sisteminde yeni bir perde açılmış oluyordu.

1989 yılı sonlarından itibaren Türk kamuoyu, Türkiye'nin ilk özel televizyonu *Star-1*'i konuşmaya başladı. İnşaat sektöründen Bankacılığa kadar geniş bir alan içerisinde faaliyetleri olan Rumeli Holding'in sahibi Uzan ailesi, 1990 yılı başında, Eutelsat uydusundan Almanya'dan Türkiye'ye yönelik yayın yapmak üzere iki

İLETİŞİM ARŞİVİ

Gazeteci-televizyoncu Savaş Ay, Muazzez Abacı ve Güney Afrikalı futbolcu Kompela bir "Şarkılı talk-show" programında. Çeşitli popüler alanlardan "isim"lerin neredeyse dönüşümlü olarak hazırladığı ve katıldığı bu programlar 90'larda epey "in"di.

transponder kiraladı. Bu yayınları gerçekleştirmek amacıyla, Magic Box - MBI Filmcilik ve Reklamcılık A.Ş. adıyla bir şirket kuruldu.

Gelişmeler karşısında hükümet çevreleri önce suskun kalmayı yeğlerken, daha sonra üstü kapalı açıklamalarla uydu yayını iktidardan destek görmeye başladı. Önce *TRT*'den sorumlu Devlet Bakanı Mehmet Yazar bu gelişmelerin, teknolojinin ve geleceğin işaretini verdiğini söyledi. Oysa 1982 Anayasası'nın "Radyo ve televizyon istasyonları ancak devlet eli ile kurulur ve idareleri tarafsız bir kamu tüzel kişiliği halinde düzenlenir" diyen 133. maddesi ve buna dayanılarak çıkarılan 2954 sayılı "Türkiye Radyo ve Televizyon Yasası", *TRT*'nin dışında özel radyo ve televizyon istasyonlarının kurulmasına izin vermiyordu.

Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 1990 yılı başında Amerika gezisi sırasında yaptığı bir açıklamada, "Yurtdışından Türkçe yayın yapılmasını engelleyen bir kural yok, dış memleketten bir kanal kiralayan, Türkiye'ye yayın yapabilir" demesinden sonra, Cumhurbaşkanı'nın yol göstericiliği ile yasaların kapadığı yolu açma arayışları başladı. Bunun üzerine, basında Magic Box'un (MBI) ortakları arasında Cumhurbaşkanı'nın büyük oğlu Ahmet Özal'ın da bulunduğu yolunda haberler çıktı. Ahmet Özal'ın MBI'ya 19 Aralık 1990'da ortak olduğu daha sonra anlaşıldı.

"Türkiye'nin İlk Özel Televizyonu" sloganıyla, 1 Mart 1990 tarihinde deneme yayınlarına başlayan *Star-1* sinyallerinin dağıtımı için Federal Alman Posta işletmesi *Bundespost* ile bir anlaşma imzalandı ve Ludwigshafen eyaletindeki stüdyolardan yararlanıldı. Başlangıçta uydu aracılığıyla Türkiye'ye ulaşan yayınları izlemek için çanak antenler ve alıcılar gerekmekteydi. Yeni gelen özel kanal, uydu anten satışlarını canlandırmak, yani kendi yayınlarını yaygınlaştırmak amacıyla imalatçı firmalarla birlikte bir kampanya başlattı. Fakat izleyicilere "yeni ufuklar açmaktan" başka amaçları olmadığını ileri süren Türkiye'nin değişik yörelerindeki belediye başkanları kendi bölgelerinde birer "televizyon istasyonu" oluşturdular. Bu istasyonların temel özelliği, uydudan gelen yayınların çanak anten aracılığıyla alınması ve daha sonra kablo ile yerel vericilere aktarılmasıydı. Bu vericiler radyo dalgalarını kullanarak, evlerdeki televizyon antenlerine sinyalleri ulaştırmaya başladılar. Bu sayede birdenbire Türkiye'nin birçok yerinde televizyon izleyicileri ek bir külfete girmeksizin yeni ve "özel" bir kanal ile karşı karşıya kaldılar. Aslında bu gelişmeler, daha sonra televizyon alanında kopacak bir fırtınanın da işaretçisi oldu.

Türk izleyicisi birdenbire evine giren bu yeni kanalda, o güne dek *TRT*'de görmeye alışmadığı türden yepyeni bir yayıncılık anlayışıyla karşılaştı. *Star-1* tüm yayınlarında "cüretkar" bir tavır sergilemekteydi. Bu "cüretkarlık", haber bültenlerinde ve haber programlarda "atak ve iddialı" bir üslup olarak kendini gösteriyor, eğlence ve diğer türdeki programlarda ise *TRT*'nin alışılagelmiş "muhafazakâr" çizgisini bir hayli aşıyordu.

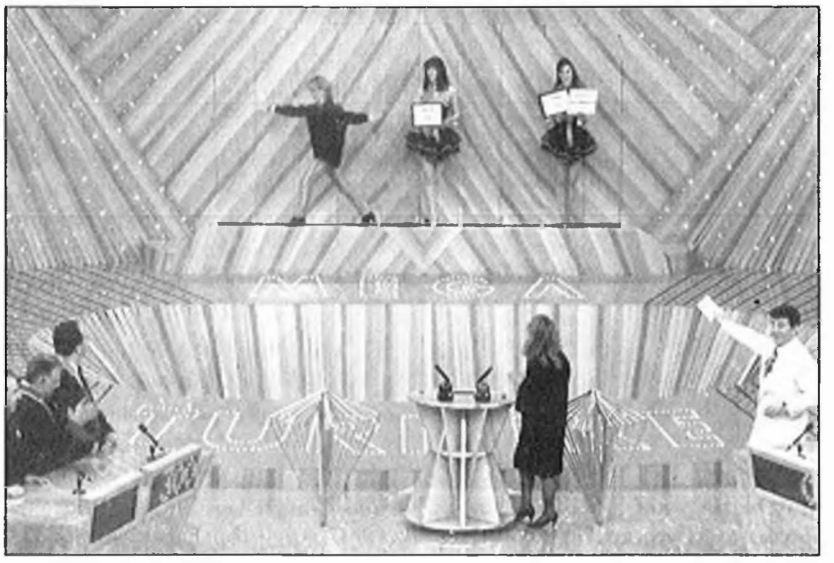
"*TRT*'ye karşı alternatif bir yayıncılık" anlayışıyla ortaya çıkan *Star-1*, ilk başarısını Türkiye Birinci Futbol Ligi karşılaşmalarının naklen yayın haklarını elde ederek kazandı. Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü ile Futbol Federasyonu'nun daha çok bir ticari kuruluş mantığı ile hareket etmeleri sayesinde *Star-1* ilk aşamada Birinci ligdeki 16 takımdan 14'ü ile birer yıllık sözleşme imzaladı. Daha önce bu takımların maçlarının yayın haklarını elinde tutan *TRT*, *Star-1*'in yasal bir kanal olmadığı gerekçesiyle konuyu mahkemeye taşıdı. Ancak hemen ardından PTT'nin maçların naklen yayını için Magic Box'a link hatlarını kiralaması ile işler değişti. *TRT* bu kez pazarlığa para artırarak girdi. Ama sonuçta maçların yayın hakları *Star-1*'de kaldı ve böylece kanalın popülaritesi de birdenbire artmış oldu.

Ancak, *Star-1*'in 'vericilerini' ellerinde bulunduran, belediyeler ile *Star-1* arasındaki balayı havası pek uzun sürmedi. 1991 yılında Düzce ilçesinin Refah Partili Belediye Başkanı *Star-1*'de "müstehcen ve ahlak dışı yayın yapıldığı" gerekçesiyle çanak anten sistemini devre dışı bıraktı. Fakat izleyicilerin bu karara yoğun tepki göstermeleri üzerine sistemi tekrar çalıştırmak zorunda kaldı. Aslında, bu tür tepkilerin zaman zaman siyasi bir kimliğe büründüğünü de görebilmek mümkündü. Örneğin, yine 1991 yılında, dönemin muhalefet partileri SHP ve DYP'ye mensup belediye başkanları, *Star-1* kanalının iktidar yanlısı yayın yaptığını ileri sürerek yörelerindeki çanak anten sistemlerini devreden çıkartma tehdidinde bulunmuşlardı.

O günlerde, devlet kurumlarında kanala yönelik farklı tepkilerden dolayı, *Star-1*'i korsan yayıncılık yapmakla suçlayanlar ile bunu "demokrasinin ve çok sesliliğin gereği sayanlar" arasında kamplaşmalar başladı.

Bu konuda en somut örnek ise İstanbul Belediye Başkanı Nurettin Sözen ile *Star-1* arasında yaşandı. İstanbul Belediye Başkanı, "kişilik haklarına ağır ve maksatlı bir saldırı niteliğinde" yayın yapıldığını belirterek, sözkonusu kanaldan cevap hakkı istedi. Kanalın yöneticilerinin kendisine bu hakkı tanımaması üzerine Başkan, adı geçen televizyon şirketini Federal Almanya'dan yayın yaptığı için, Başbakan Helmut Kohl'e şikayet etti.

Öte yandan başta Cumhurbaşkanı Turgut Özal olmak üzere hükümet çevreleri *Star-1* yayınlarına her türlü desteği verdiler. Özal, yabancı reklam kuruluşlarının temsilcilerini Çankaya Köşkü'nde kabulü sırasında onlara *Star-1* yayınlarını izleterek deneme yayınlarını "başarılı bir yayıncılık" olarak niteledi. Ardından Magic Box'un kurucu ve yöneticilerini kabul edip, başarılarından dolayı kutladı. ANAP'lı Yıldırım Akbulut Hükümeti ile *Star-1*'i basın toplantılarına davet etmenin de ötesinde, kimi özel haberleri, diğer basın organlarını atlatarak bu televizyona vermeye başladı. Böylece yasal bir zemine oturmayan *Star-1* yayınları Hükümet eliyle meşrulaştırılmış oldu.

ABC ARŞİVİ

Turnike, Süper Turnike, Mega Turnike... Yarışmanın sunucusu Güner Ümit kanal değiştirdikçe program da "süperleşti". Bu tarz "aşırı basit" sorulara dayalı yarışma programları özel kanalların ilk yıllarında hayli gözdeydi.

Seçimler

20 Kasım 1991 seçimlerine giderken Türkiye tarihinde görmediği düzeyde yoğun bir siyasal iletişim kampanyası yaşadı. Seçime katılan partiler, *TRT*'de kendilerine bir pencere bulamayınca *Star-1*'e ilgi göstermeye başladılar ve bu kanalı zaman sınırlaması olmadan serbestçe propaganda yapabilecekleri bir platform olarak gördüler. Ancak bunun bir yanılgı olduğu çok geçmeden anlaşıldı. Çünkü, *Star-1* yayınlayacağı siyasi reklamlarda Cumhurbaşkanı Özal ve ailesine "satışılmasına" izin vermeyeceğini açıkladı. Aslında bu, kanalın seçim dönemi içerisinde izleyeceği tavrının da ilk işaretiydi.

Türkiye'nin ilk çok televizyonlu seçim kampanyasında asıl gerginlik SHP ile *Star-1* arasında yaşandı. SHP, yanlı yayın yaptığı gerekçesiyle reklam filmlerini *Star-1*'de yayınlatmama kararı aldı ve kampanya boyunca yararlanmak üzere Mega-10 isimli bir kanal kurma çalışmalarına başladı. Ama bu girişim, mali sıkıntılar nedeniyle gerçekleşmedi.

Bu kargaşada, Türkiye'de özel televizyon yayınlarını düzenleyecek bir yasa olmadığı için Yüksek Seçim Kurulu duruma müdahale etme gereği duydu. Kurul'un "seçim yasaklarının ihlal edilmemesi" yolundaki uyarısı üzerine, PTT, link hatları dahil, tüm personel, araç ve gerecinin *Star-1* tarafından kullanılmasını 10 Ekim 1991 tarihinde durdurdu. PTT kablolu televizyon şebekesinden verdiği yayını da kesti. Ancak bütün bu girişimler, *Star-1* yayınlarının, vericiler aracılığıyla televizyon alıcılarına ulaşmasını engelleyemedi. Çünkü *Star-1*

artık kendi vericilerini de kurmuş ve PTT'nin desteğine ihtiyaç duymaksızın izleyicilere ulaşır hale gelmişti.

Işığı gören geliyor

Star-1'in kamuoyunda gördüğü büyük ilgi ve kanalın ulaştığı popülarite, bu alana yatırım yapmayı düşünen birçok kişi ve kuruluşu cesaretlendirdi. 1992 yılından itibaren yeni özel televizyon kanalları birbiri peşisıra devreye girmeye başladı.

Bunlardan ilki, yine *Star-1*'in sahibi Magic Box şirketinin imzasını taşıyordu. 19 Ocak 1992'de yayına başlayan *Teleon*'un tanıtım kampanyası, bu yeni kanalın sansürsüz ve daha cüretkâr bir yayın politikası benimseyeceği izlenimi bırakıyordu, ancak *Teleon*, yayına başladıktan kısa bir süre sonra "Ailenizin gazinosu" sloganını benimseyerek, bu konudaki tahminleri boşa çıkarttı. Türkiye'nin ikinci özel televizyon kanalı, daha çok müzik, eğlence ağırlıklı ve Türk sinemasının eski örneklerine bolca yer veren bir yayın anlayışını benimsedi.

Daha sonra gelen televizyon kanalı *Show TV* ise yine uydu aracılığıyla Türkiye'ye yayınlarını ulaştırmaktaydı. Fakat bu kez yayınların çıkış noktası Almanya değil, Fransa'ydı. 1992 yılının Ocak ayında test yayınlarına başlayan bu yeni kanalın sahibi İktisat Bankası'nın da sahibi olan Erol Aksoy'du. Aksoy'un *Show TV*'nin yayınlarını gerçekleştirmek üzere kurduğu AKS Filmcilik ve Reklamcılık A.Ş.'nin ortakları arasında Türkiye'nin en çok satan iki gazetesi *Hürriyet* ve *Sabah*, Grundig şirketi, Profilo Holding ve ABD'de yaşayan plak yapımcısı Ahmet Ertegün de bulunmaktaydı. 1992 başında deneme yayınlarına başlayan *Show TV* Türkiye'nin iki büyük gazetesiyle işbirliği yaparak büyük güç kazandı ve sektörde daha sonra yaşanacak tekelleşmenin de ilk işaretini verdi. Piyasadaki iki özel kanala rağmen kendisine bu alanda yeraçınayı başaran *Show TV*, kısa sürede en çok izlenen kanal haline geldi. Bu başarıda kanalın geceyarısı yayına soktuğu erotik içerikli programlar, yerli dizi ve filmler, kısa ve vurucu hale getirilmiş haberler ve gazetelerin yazılı basında yıldızlaşmış isimlerinin hazırladığı haber programlar ve özellikle de bol ödüllü yeni yarışma programları rol oynadı.

Erol Aksoy, *Show TV*'nin başarısından sonra yeni bir girişimle Türkiye'nin ilk paralı televizyon kanalı olan *Cine 5*'i de 1993 yılında devreye soktu. Şifreli olarak sadece abonelerin izleyebildiği *Cine 5*'te, yeni vizyona giren yerli ve yabancı sinema filmleriyle önemli spor karşılaşmaları yayınlanıyordu.

Yurt dışından uydu aracılığıyla yayın yapma yolunu tercih eden bir başka televizyon kanalı da 1992 yılının sonbaharında kurulan HBB televizyonu oldu. Has Holding'in sahibi Bilge Has'ın en büyük ortak olduğu *HBB*'de (Has Bilgi Birikim) Demirbank da ortak olarak yeralıyordu. *HBB* Televizyonu da kendisine yayın üssü olarak İngiltere'nin başkenti Londra'yı seçmişti.

İLETİŞİM ARŞİVİ

"Sabahlara kadar süren tartışmalar" Siyaset Meydanı'nın neredeyse ikinci ismi oldu. Bu programda dakikalarca konuşma fırsatı bulan katılımcılar cesur fikirlerini de açıklamaktan çekinmediler.

Bu arada ANAP'ın iktidardan düşmesinden sonra Magic Box'un iki büyük ortağı Cem Uzan'la, Ahmet Özal arasında çıkan anlaşmazlık üzerine *Star-1* kayyuma alınıp, *Interstar* adıyla yayına devam ederken, Ahmet Özal da yeni bir özel televizyon kanalı kurma hazırlıklarına girişti ve 4 Ekim 1992'de *Kanal 6* doğdu. Ahmet Özal, *Kanal 6* yayınını sürdürürken bir yandan da kardeşi Efe Özal'la birlikte Türkiye'de televizyonun çok daha farklı bir amaçla kullanılmasına yönelik bir uygulamayı başlattı. *Kanal Market* adı altında televizyon aracılığıyla pazarlama tekniğini kullanan bir kanal kuruldu.

Özel kanalların birbiri peşisıra yayına girip, geniş kitlelere ulaştıklarını ve reklam gelirleriyle kârlı hale geldiklerini gören yazılı basının önde gelen gazeteleri bu gelişme karşısında televizyon sektörüne yatırım yapma kararı aldılar. Böylece hemen her gazetenin bir de televizyon kanalı ile radyo istasyonu oldu.

Sabah ve *Hürriyet*'in *Show TV* ortaklığının ardından, sektöre ilk giren gazete grubu *Türkiye* gazetesi oldu. *TGRT* (Türkiye Gazetesi Radyo Televizyonu), 22 Nisan 1993 tarihinde İngiltere'den yayına başladı. *TGRT*, diğer özel televizyonlardan daha farklı bir çizgiyi tercih edeceğinin ilk işaretlerini, kullandığı slogan ile vermekteydi: "Huzur TV" Nitekim, daha sonra örnekleri artacak olan "muhafazakâr" televizyonlar kuşağının ilk örneği idi.

Milliyet gazetesi'nin sahibi Aydın Doğan'ın Doğan Holding'i ile Doğuş Holding'in birlikte kurdukları *Kanal D* ise 20 Eylül 1993 tarihinde deneme yayınına başladı.

Milliyet'i, *Show TV*'deki ortaklığına son vermiş olan *Sabah* gazetesi izledi. Aslında *Sabah*, 1992 yılından beri televizyon alanındaki hazırlık çalışmalarını *SATEL* adı altında sürdürüyordu. Bu çalışmalar 1993 yılında olgunlaştı ve ortaya *ATV* isimli bir kanal çıktı. *Sabah*'ın sahibi Dinç Bilgin'in yüzde 40 sermaye ile en büyük ortak olduğu *ATV*'de Finansbank'ın sahibi Hüsnü Özyeğin (% 30) ve Çukurova grubunun sahibi Mehmet Emin Karamehmet (% 30) de ortak olarak yeraldılar. Finansbank 1995'in Şubat ayında bu ortaklıktan ayrıldı.

Bu arada medyadaki sermaye ilişkilerinin değişmesi ve giderek belirli ellerde toplanması sonucu televizyonlarda da bir "tekelleşme sorunu" yaşanmaya başlandı. *Milliyet* gazetesi'nin sahibi Aydın Doğan'ın *Hürriyet* grubunun büyük hisselerini Simavi ailesinden almasıyla başlayan bu süreçte *Milliyet* grubu hem *Kanal D*'nin, hem de *Show TV*'nin hissedarı durumuna geldi. Öte yandan *Show TV* ile *Sabah* grubunun televizyon istasyonu *ATV* 1994 yılında MEPAŞ adında bir ortak pazarlama şirketi kurarak bu iki kanalın reklamlarını müştereken pazarlamaya başladılar.

Televizyonculuğa soyunan gazeteler arasındaki bir diğer isim ise *Zaman* gazetesi oldu. *Zaman*, ulusal çapta yayın yapan *Samanyolu TV*'yi (STV) kurarak, dini içerikli bir yayın

Televizyonla yaşamak

AHMET OKTAY

Türkiye Radyo Televizyon (TRT) Kurumu'nun 1969 yılında Ankara'da kapalı devre olarak yaptığı ilk televizyon yayınının üzerinden 25 yıl geçmiş bulunuyor. Geçen süre içinde, bu iletişim aracı toplumun ayrılmaz bir parçası oldu ve önce renkli yayının başlaması, ardından da özel istasyonların kurulması ile her sınıf ve kesimden insanın gereksinimi haline geldi. Televizyon artık köylere kadar girmiş durumda.

1980 darbesinin depolitizasyon ve ekonomik liberalleşme süreci içinde televizyon ikili bir işlev gerçekleştirdi: Bir yandan kitleleri eğlence sektörüne eklemledi ve artan bir tempoyla, *libertinizme* de uç veren bir hazcılık ideolojisini topluma içselleştirdi. Aynı zamanda televizyon, açık oturum, talk-show ve reality-show gibi programlarla kitlelerin *katılım* duygusunu tahrik etmeyi başardı ve bireylerde demokratik bir ortamda kişisel görüşlerini *açıklayabilme* olanağına kavuştukları düşüncesini yarattı.

Ticarî televizyonların *kâr* amacına yönelik oldukları ve izlerçevreleri sistemin mantığı ile bütünleştirmeyi *öngördükleri* gerçeği *saklı kalmak* koşuluyla şunu söylemek gerekir: 1980 sonrasında televizyonlar, ekonomik alandan toplumsal alana, düşünsel düzlemden cinselliğe uzanan geniş bir zemin üzerinde, çeşitli sınıf ve kesimler içinde demokratikleştirici bir rol oynadı. Bazı tabuların kırılmasına, en azından sorgulanabilirliği düşüncesinin yerleşmesine yardımcı oldu ve *perhizci ideolojinin* gevşemesini sağladı.

Kırsal kesimin kente bütünleşme ve eklemlenme sürecini de hızlandırdığı söylenebilir televizyonların. Gerçekten de, dünyanın öte ucundaki olayları bile anında *görüntü* olarak ekrana yansıtabilen teknolojik olanaklar, insanların *yalıtılmışlık* duygusundan kurtulmasına da yol açtı. Haber ve bilgi akışındaki genleşme, doğal olarak haberin ve bilginin *tüketiminde de* genleşmeyi sağladı. Bütün iletişim ve kültür kuramcılarının ısrarla vurguladıkları gibi, iletişim araçlarıyla, bu arada isterse televizyon olsun; *yüzde yüz manipülasyon* sağlanması olanaksızdır. Bu yüzden belli kaynaklardan ve belli amaçlar doğrultusunda veriliyor ve denetleniyor olsa bile, televizyon yayınlarını izlerçevreler kaynağın *öngördüğü* biçimde izlememektedirler. Referans çevrelerinin ve kişisel tercihlerinin algılama/alımlama sürecinde rol oynadığı kesindir.

Stuart Hall'un belirttiği üzre, izleyici birey, programın mesajını olduğu biçimiyle kabul edebileceği gibi, sistemi doğrulamasına rağmen belirli bir iddiayı kendince tartışabilir ya da kendi bağımlı konumunun çıkarları adına reddedebilir. de. Hall bu üç tutum alışı, egemen yorum, tartışmalı yanıt ve karşıt yanıt olarak kavramlaştırıyor.

Hiç kuşkusuz, televizyonun Türkiye somutundaki olumlu ve olumsuz içerimleri kapsamlı çözümlemeler gerektirmektedir. Ancak, politik/ideolojik ve kültürel içerimleri açısından, televizyonların *son kertede* sömürülen ve bağımlı konumdaki sınıf ve kesimlerin, bu konumu ussal ve doğal bulmalarını sağlamaya çalıştıkları kestirmeden söylenebilir. Başka türlü söylenirse, *onay* (rıza) üretiminin aracıdır televizyon. Hiçbir televizyon istasyonu, toplumsal dönüşümü öngören bir programcılık ve habercilik anlayışına sahip değildir. Bu sermayenin tabiatine aykırı girişim olurdu.

Televizyonla yaşamak ve televizyonu anlamak, işte tam da bu yüzden birincil ve yaşamsal bir görev.

politikası izlemeye başladı.

Bu arada yerel düzeyde de dini çizgide yayın yapanların sayısı oldukça "dikkat çekici" bir noktaya ulaşmıştı. Bu tür kanalların arasında, *Atlas TV* - Ankara, İstanbul ve *Hutbas*, *Altın Kanal* ve *Hedef*-Ankara gibi yerel istasyonlar bulunmaktaydı. Dini televizyonların en büyük sorunlarının, kendi dünya görüşlerine uygun programlar bulmak, üretmek olduğu belirtilmekteydi. Bu amaçla da kendi aralarında örgütlenme yoluna gittikleri gözlenmekteydi.

Bu televizyon kanallarının yanısıra, bölgesel ve yerel onlarca kanal da birdenbire ortaya çıktılar. Bu bölgesel kanalların en büyüğü ise merkezi Bursa'da bulunan *Flash TV* idi. *Flash TV* diğer özel televizyon kanallarının aksine uydu kiralamak yerine radyolink hatlarını kullanarak yayın yapmayı deniyordu.

Türkiye 1994 yılının Aralık ayında yeni bir televizyon kanalıyla tanıştı. Aslında bu kanal alışılmış özel televizyon kanalı prototiplerinden çok daha farklıydı. Yeni televizyon yasasının çıkmasından sonra devreye giren bu yeni kanal, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Televizyonu*, kısaca *TBMM TV* idi. Bu kanalın "sahibi" ise Meclis Başkanı'ydı. Başkan'ın "talimatları" doğrultusunda yayın hayatına hazırlanan bu "farklı" kanalda, Meclis Genel Kurul çalışmalarının 14.00 ile 19.00 saatleri arasında *TRT 3*'ten yayınlanması öngörülmekteydi.

Bu kaos içinde en çok zarar gören yayın kurumu ise şüphesiz *TRT* oldu. Yayın tekelinin fiilen delinmesinden sonra geçen süre içerisinde *TRT*'de müthiş bir erozyon yaşandı. Bu erozyonun ilk hissedildiği yer ise *TRT*'nin bütçesi oldu. Aslında *TRT*'nin geliri birkaç kalemden oluşmaktaydı: 1) Devlet bütçesinden ayrılan ödenek, 2) Ülkedeki elektrik satışlarından elde edilen gelirin yüzde biri, 3) Televizyon, radyo ya da video kayıt aygıtı satışlarında bu cihazlara yapıştırılan bandrollerden elde edilen gelir ve 4) Program satışlarından kazanılan paralar... Ancak bu gelir kaynaklarında kayda değer bir artış olmadığı gibi özel televizyonların devreye girmesiyle reklam gelirlerinin de azalması sonucu, *TRT*'deki ekonomik sıkıntı iyice hissedilir hale geldi.

İLETİŞİM ARŞİVİ

Reha Muhtar'ın yıldızı 1996'da "Ateş Hattı"yla parladı. Onun açtığı yoldan birçok kanal, geceleri "Şok açıklamalar" yapan konukların çağrıldığı haber programlar yapma yoluna girdiler.

TRT, özel televizyonların yayına başladığı yıl olan 1990 yılını 165 milyar lira zararla kapattı. Kurumun idari ve mali denetiminden sorumlu olan Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu verdiği bir raporda 1990 yılı sonu itibariyle *TRT*'nin gelirlerinin % 73'ünü oluşturan reklam girdilerinde "aşırı derecede azalmalar olduğu"na dikkat çekti. Reklam pastasındaki *TRT* payı, 1990 yılında % 43 iken, 1991 yılında % 27'ye düştü.

TRT'de yaşanan ikinci erozyon çalışanların sayısında gerçekleşti. Kurumun 1988 yılındaki personel sayısı 7500 iken, bu sayı 1992 yılında % 16 azalarak 6306 oldu. *TRT*, bu dönemde, elindeki en nitelikli elemanları, yüksek transfer ücretleri karşılığı özel kanallara kaptırdı.

Televizyon kanallarının sayısının hızla artmasıyla reklam pastasından alınan paylar da giderek küçülmeye başladı. O günlerdeki yaygın anlayışa göre, Türkiye'deki reklam potansiyeli ancak birkaç televizyon kanalının yaşamasına olanak verebilirdi. Reklam gelirlerinin yetersizliği, televizyon kanallarını alternatif gelir arayışlarına yöneltti. Buldukları yeni gelir kaynağı ise 900'lü telefon hatları oldu. İlk önceleri bu telefon hatları çok büyük bir ilgi gördü. Fakat daha sonra evlere ulaşan telefon faturalarının oldukça yüklü olması nedeniyle, 900'lü telefonları arayanların sayısı başlangıçtakine oranla % 70 oranında azaldı. Temmuz 1992'de 900'lü hatları 13.5 milyon kişi ararken bu sayı Kasım 1992'de 4.5 milyona düştü.

Yasal düzenlemeye doğru

İşte bu noktada bütün bu televizyon karmaşasının bir yasayla düzenlenmesi gereği ortaya çıktı.

Aslında bu gerekliliğin siyasal ve sosyal nedenleri olduğu gibi teknik nedenleri de vardı. Belirli frekans aralıklarıyla yayın yapması gereken televizyon istasyonları, izinsiz ve ruhsatsız olarak düzensiz bir şekilde mevcut elektromanyetik spektrumu kullanmaya başlamışlardı. 1993 yılının Ocak ayında yapılan bir araştırma, Türkiye genelinde 110 radyo ve 76 televizyon vericisi olduğunu ortaya koyuyordu. Zaten sınırlı olan frekans kapasitesinin böylesine plansız kullanılması sonucunda televizyon izleyicileri "elektronik kirlilik" denilen, daha önce hiç tanımadıkları bir kavram ile yüzyüze gelmişlerdi.

Bu kaosun önüne geçmesi gereken ve Türkiye'deki elektromanyetik dal-

galarla yapılan her türlü yayının frekans düzenlemesi ve planlaması ile görevli Telsiz Genel Müdürlüğü (TGM) ise bütün bu gelişmeler karşısında çaresiz kalmıştı. Aslında TGM ilk kurulan 60 verici hakkında suç duyurusunda bulunmuş ve bunlardan bir kısmını mühürletmişti. Fakat bu tür davaların görüldüğü yerel mahkemelerin hâkimleri *TRT* yayınlarına ek olarak yeni bir Türkçe televizyon kanalının gelmesine sıcak bakıyorlardı. Mahkemelerin tayin ettikleri ve doğal olarak yerel esnaftan oluşan bilirkişiler ise uydu yayınlarının dönüşümünü sağlayan bu yerel verici istasyonlarının kapatılmaması yönünde raporlar verdiler.

Aslında yasal olarak, televizyon frekanslarını kullanma hakkı *TRT*'nin elindeydi ama 3517 sayılı yasayla bu hak Özal döneminde, *TRT*'den PTT'ye verilmişti. Bu el değiştirme işlemi ile kurulması muhtemel tüm özel radyo ve televizyon kuruluşlarına vericilerden ücreti karşılığı yararlanma olanağı sağlanması hedefleniyordu. Böylece, bir televizyon kanalının kuruluşunda ve işletilmesinde en büyük masraf kalemini oluşturan verici maliyeti en alt düzeye indirilmiş oluyordu. Kamuoyunda büyük tepkilere neden olan bu yasa, daha sonra Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmişti. Anayasa Mahkemesi 3517 sayılı yasayı iptal ederken yeni yasal düzenleme için altı aylık bir süre tanımıştı ama ANAP hükümeti böyle bir çalışma yapmayınca yasal boşluk sürdü.

Radyo ve Televizyon alanındaki devlet tekelinin 1990 yılında fiilen delinmesinden sonra 1992 yılına kadar, elektronik iletişim alanını düzenleyecek yeni bir yasa ile ilgili olarak somut bir gelişme olmadı. 1992 yılının Ekim ayında yapılan seçimlerden sonra iktidara gelen Doğru Yol Partisi (DYP) ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin (SHP) oluşturduğu koalisyon hükümeti radyo ve televizyon alanında yaşanan bu kaosa bir son verileceğini ve en kısa zamanda önce Anayasa'nın değiştirileceğini daha sonra ise buna bağlı olarak yeni bir yasanın çıkarılacağını açıkladı. Hükümet kurulduktan sonra Radyo ve Televizyondan sorumlu Devlet Bakanı Gökberk Ergenekon yasa taslağı hazırlığını yürütecek olan çalışma grubunun başına getirilmiş ve kendisine Başbakan Süleyman Demirel tarafından 29 Mart 1992 tarihine kadar bir süre tanınmıştı. Kurulan bu çalışma grubu ilk iş olarak, iletişim sektörünün ve toplumun çeşitli kesimlerinden görüş istedi. Bu uygulama Türkiye'de iletişim politikalarının oluşturulması sürecinde daha önce hiçbir örneği olmayan yepyeni bir yaklaşım olarak değerlendirildi. Çalışma grubu kendilerine tanınan tarihten çok sonra çalışmaları tamamlayabildi. Ve nihayet 1992 yılının Ekim ayında ortaya bir taslak çıktı.

Bu arada çözülmesi gereken teknik sorunların büyüklüğü yeni bir yasal düzenlemenin gerçekleştirilmesini daha da zorlaştırıyordu. Yeni düzende radyo frekanslarının özel ve kamu kuruluşlarına tahsis edilebilmesi için tüm ülkenin ayrıntılı frekans planının çıkarılması gerekiyordu.

Yeni yasanın hazırlanması sürecinin uzamasının ardındaki diğer bir neden ise, o günlerde birçok kimsenin varolan durumdan memnun olması ve değişikliğe sıcak bakmamaları idi. Muhalefette olduğu dönemlerde, *TRT* ve *Star-1*'in kendisi ve genel başkanlığını yaptığı siyasi parti ile ilgili yayınlarından şikayetçi olan Başbakan Süleyman Demirel o günlerdeki durumdan hoşnut gözükmekteydi. Çünkü bu kez, iktidar olmanın sağladığı bu ayrıcalıklı durumdan kendisi yararlanmaktaydı. Hükümetin bir organı gibi çalışan *TRT*'nin yanısıra, özel televizyonlar, çıktı çıkacak denilen yeni yasal düzenlemenin kendilerine zarar vermemesi için hükümetle iyi ilişkiler içinde olmanın gayreti içerisindeydiler. Çünkü, bu durum bir anlamda "Damokles'in kılıcı" gibi özel televizyonların başında sallanmaktaydı. Diğer taraftan madalyonun öbür yüzünde yer alan ve uydu ile yayın yapan özel televizyon kanalları ise teknik altyapılarını kurdukları ve uydu kanallarını uzun süreli olarak kiraladıkları için çarpık durumun mümkün olduğu kadar sürmesinden yana bir tavır sergilemekteydiler. Ayrıca, sözkonusu kanallar Türkiye'ye ait radyo frekanslarını kullandıkları halde herhangi bir ruhsat bedeli de ödemiyorlardı. Bununla birlikte, yurt dışından yayın yapan televizyon kanalları şirket merkezlerinin yurt dışında olması nedeniyle kurumlar vergisi ödememekteydiler. Televizyonları eğlence programlarıyla dolan izleyicinin de mevcut kaos durumu pek umurunda değildi.

Yeni yasal düzenleme ile ilgili olarak çalışmaların kaplumbağa hızıyla sürdüğü bir sırada İçişleri Bakanlığı'nın 22 Ocak 1993 tarihinde yayınladığı bir genelge ortalığı daha da karıştırdı. Bakanlık, bütün valiliklere gönderdiği bu yazıda ülkedeki tüm özel radyo ve televizyonların yasalara aykırı olduklarını ve bunların kapatılmaları için gereken işlemin yapılmasını emrediyordu. Bu genelgenin, hükümetin "milyarlarca liralık yatırım yapmış ve fiilen halka malolmuş" özel televizyon kanallarını sadece "Anayasa'ya aykırı" oldukları gerekçesiyle kapatmanın anlamsız olduğu şeklindeki açıklamasının hemen ardından yapılması Türkiye'de şok etkisi yarattı. Aslında bu genelgenin o günlerde Türkiye'nin birçok kentinde yayına başlayan ya da yayına geçmeyi planlayan İslâmi televizyon ve radyo istasyonlarını üstü kapalı ola-

rak hedef aldığı ortaya çıktı. Milli Güvenlik Kurulu'nun yaptığı bir toplantıda özellikle Güneydoğu'da Kürtçe yayınlar ile İslâmi çevrelerin yayıncılık alanındaki girişimlerinin dikkatle izlenmesi konusunda hükümete talimat verdiği ortaya çıktı. Ancak, kapatma kararının kapsamının çok geniş tutulması ve başta Başbakan Tansu Çiller olmak üzere, siyasi parti liderlerinin "Radyomu İstiyorum" sloganı altında bir kampanya şeklinde bu karara karşı çıkmaları sonucunda hedeflenen amaç gerçekleştirilemedi. Birkaç istisna dışında tüm özel radyo ve televizyonlar yayınlarına devam ettiler.

Başbakan Süleyman Demirel "özel radyolar tümüyle Anayasaya aykırıdır. TV'ler de aykırıdır. TC Anayasası'nda yurt içi-yurt dışı ayrımı, ona göre muameleyi tartışmak olmaz. Anayasaya aykırıysa aykırıdır" dedi.

Yeni düzen

1989 yılında Strasbourg'ta yapılan Avrupa Konseyi'ne üye 18 ülkenin imzaladığı *Avrupa Sınırötesi Yayın Sözleşmesi*, 1992 yılının Kasım ayında resmen yürürlüğe girdi. 34 maddeden oluşan sözleşme, kablo, yer vericisi ve uydu ile yapılan yayınlar hakkındaki hükümleri kapsıyordu. Sözleşmede, özellikle reklamlara yönelik bağlayıcı hükümler yer almaktaydı. Örneğin, günlük yayın süresinin ancak % 15'inin reklamlara ayrılabileceği; 45 dakikadan fazla film, ya da televizyon filmlerinde her 45 dakika için yalnız bir kez kesinti yapılabileceği; 30 dakikadan kısa süreli haber programı, belgesel, çocuk programlarına reklam alınamayacağı; haberlerin tarafsız olması gerektiği; kişi haklarının korunacağı; yayınların edebe aykırı olmayacağı; porno içermeyeceği, şiddet eğilimini körüklemeyeceği gibi maddeler sözleşmede yer almaktaydı. Türkiye 1992 yılının Eylül ayında bu sözleşmeye imza attı.

Aynı yılın Kasım ayında Meclis'te onaylanan bu sözleşme ile Türkiye iç mevzuatını da *Avrupa Sınırötesi Yayın İlkeleri*'ne göre yeniden düzenlemek zorunluluğu ile karşı karşıya kalıyordu. Bu zorunluluğun yanısıra zaten varolan ve artık iyiden iyiye kendini hissettiren radyo televizyon sistemindeki karmaşa da yasal bir düzenlemeyi kaçınılmaz hale getiriyordu. Ancak, Meclis'te grubu bulunan siyasi partiler arasında yeni bir yasa çıkarılması bir yana, Anayasa'nın radyo televizyonda devlet tekelini öngören maddesinin değiştirilmesi konusunda bile bir görüş birliği oluşmamıştı.

1993 yılının ilk yarısında yapılan yoğun görüşmeler ve pazarlıklar sonucu 8 Temmuz 1993'te Anayasa'nın Radyo ve Televizyonda devlet tekelini öngören 133. maddesi değiştirildi.

Bu anayasal düzenlemeden sonra televizyon alanında faaliyet gösteren herkes, özellikle de özel televizyonlar, "anayasal" bir çerçeveye oturmuş olmanın rahatlığına kavuştular. Bu kez de bu anayasal düzenlemenin devamı olacak yasal değişikliğin beklentisi gündeme geldi.

1993 sonu ve 1994 başında yaşanan bir dizi gelişme, bir yasal düzenlemenin artık kaçınılmaz hale geldiğini açıkça ortaya koydu.

Bu gelişmelerden ilki Ekim 1993'te patlayan "medya savaşları"ydı. *Show TV*'yi ve *Hürriyet* gazetesi'nin bir kısım hisselerini elinde bulunduran Aksoy grubu ile *Interstar* televizyon kanalının sahibi Uzan ailesi arasında kıyasıya bir savaş sürmekteydi. Aslında tam olarak nereden çıktığı bilinmeyen bu savaşta her iki grubun da tüm "kirli çamaşırları" ortaya döküldü. Bu meydan muharebesi üzerine Basın Konseyi Yüksek Kurulu, "radyo ve televizyon alanındaki yasal boşluğun sürdüğü bir ortamda böylesi bir medya kavgasının basın özgürlüğünü daha da kısıtlamak için pusuda bekleyen çevrelere fırsat yaratabileceği" uyarısında bulundu.

Yüksek Kurul'un bu rahatsızlığını televizyon izleyicileri de paylaşıyor-

İLETİŞİM ARŞİVİ

Radyo Televizyon Üst Kurulu'nun "televizyon kanallarını seyretme odası". RTÜK'ün özel televizyonlara verdiği cezalar hayli tartışıldı ve giderek sıklaşan "erken kararma" uygulaması sert eleştirilere hedef oldu.

lardı. Haberlere kadar yansıyan bu sermaye kavgasının yanısıra, yayınların giderek daha fazla şiddet, kan ve erotizm içerir olması, özel hayatlara müdahalelerin artması ve reklam kesintileri yüzünden programların izlenemez hale gelmesi de izleyicileri çileden çıkarıyordu. Örneğin özel televizyon istasyonları özellikle futbol maçlarının naklen yayın hakları için ödedikleri paraları karşılayabilmek amacıyla aldıkları reklamları verirken neredeyse maçı yayınlayamaz duruma gelmekteydiler. Çünkü o günlerde özel bir televizyon kanalının maç naklen yayınlarından kâr edebilmesi için ortalama 70'e yakın reklam spotu yayınlaması gerekmekteydi. Bu ise, maç izlemek üzere ekran karşısına geçen izleyicileri reklam aralarında maçları izler hale getirmekteydi.

Yeni bir yasal düzenlemeye giden süreci hızlandıran bir başka gelişme ise 1994 yılının Ocak ayında yaşandı. Yüksek Seçim Kurulu, *Interstar* televizyon kanalının yayınının beş gün süreyle durdurulduğunu açıkladı. *Interstar*'da 5 Ocak 1994 tarihinde yapılan bir yorum ile aynı kanalda yayınlanan siyasi parti reklamları, Yüksek Seçim Kurulu'nun "Seçim döneminde özel radyo ve televizyonların yayınlarında uymaları gereken esasları belirleyen ilke kararlarına" aykırı bulunarak kapatma kararı verilmişti. Kapatma kararına ilk tepki, yayınlanan reklamların sahibi ANAP ile kanalın kendisinden geldi. Kanal yöneticileri kapatma kararından hemen sonra, kimsenin özellikle de YSK'nın aklına gelmeyen bir yöntemi uygulayarak, *Interstar*'ın yayınına devam ettiler. Bulunan yöntem ise çok basitti: *Interstar*'ın yayınlarını *Teleon* kanalından sürdürmek.

Bu alanda bardağı taşıran damla ise Bosna'daki gelişmeleri protesto için düzenlenen bir dizi gösteri oldu. *Interstar* ve *TGRT* televizyonları, sadece izleyicilerine bu mitinglere katılmaları çağrısı yapmakla kalmayıp, oldukça olaylı geçen bu gösterileri canlı olarak ekrana getirerek olayların büyümesine yolaçtıkları gerekçesiyle suçlandılar. Bunun üzerine yıllardır tozlu raflarda tutulan radyo televizyon yasa taslağı birdenbire Mec-

Özel televizyon sözlüğü

BÜLENT ÇAPLI - CAN DÜNDAR

Türkiye 1990'ları özel televizyonla karşıladı. 20 yılı aşkın bir süre TRT'nin resmi, tek yanlı ve oldukça "sıkıcı" yayın politikasına alışmış kitleler, bu yeni rengarenk oyuncağa aşırı bir ilgi gösterdiler. 80'lerin depolitizasyon kampanyasının son dönemiyle kesişen bu akım, izleyicileri örgütsüz ve hazırlıksız yakaladı ve onları "eğlenceye boğdu".

Bir süre sonra TRT'yi de önüne katan bu rüzgâr, Türk yayıncılık hayatına da bir dizi yabancı kavram kazandırdı.

Özel televizyonlarla birlikte dilimize sızan bu sözcüklerden bazılarına burada yer vermekte yarar görüyoruz:

RATING: Türkçe'ye "izlenme oranı" olarak çevriliyor. Hangi kanalın, hangi saatte, hangi oranda izlendiğinin sayısal ifadesi... Bu oranlar, denek olarak seçilmiş bazı izleyicilerin evlerine yerleştirilen özel cihazlar aracılığıyla belirleniyor. Reklamverenlerin, bu oranlara göre program seçmeleri nedeniyle "rating" büyük önem kazandı ve televizyonların nihai amacı haline geldi. Yapılan bir araştırmaya göre 1994'ün en çok izlenen 1200 programında sıralama şöyle oluştu: Türk filmi 323 (bunların 30'unu Kemal Sunal filmleri oluşturuyor) Yabancı film 316, futbol maçları 136, Yerli komediler 115, reality show'lar 114, müzik-eğlence programları 87, haber programları 31, spor programları 24, soap operalar 12, açık oturumlar 10...

SOAP-OPERA: Türkçe karşılığı "Pembe dizi"... Özellikle Brezilya, Meksika, Arjantin gibi Latin Amerika ülkelerinde çekilen ve bölüm sayısı 200'lere ulaşan dramalar, Türkiye'de geniş bir izleyici potansiyeli buldu. Türk sinemasının siyah beyaz melodramlarını anımsatan ve bazı karmaşık gönül ilişkilerini konu alan "Pembe diziler", özellikle ev kadınları tarafından beğenildi. Dizilerin Latin kahramanları Türkiye'de şöhrete kavuşurken, aynı türün, yerli taklitleri beklenen ilgiyi görmedi.

REALITY-SHOW: Yazılı basındaki "polis adliye muhabirleri"nin izlediği türde cinayet, soygun, saldırı türü olaylar ve yargılamalar televizyonlara "Reality Show" başlığı altında yansıtıldı. Özel televizyonların başlangıç yıllarında birden yaygınlık kazanan ve bu tür olayları olanca vahşetiyle ekrana taşıyan Reality Show'lar, yüksek izlenme oranlarına rağmen eleştiri konusu oldular. Gerek kanlı-canlı görüntüleri yayınlamaktaki ısrarları, gerekse habercilikten çok detektifliğe ya da polisliğe soyunmaları nedeniyle program yapımcıları bu eleştirileri göğüslemekte çoğu zaman zorlandılar.

PAPARAZZİLER: Tıpkı Reality Show'lardaki gibi yazılı basından kalma bir başka gelenek; Magazin haberciliği televizyonlara "Papa-

→

lis Genel Kurulu'nun gündemine geldi.

Partiler arasında daha önce çözülmez gibi görünen anlaşmazlıklar, yapılan yoğun pazarlıklar sonucu bir gecede aşıldı ve 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun nihayet, 13 Nisan 1994 tarihinde Meclis'te kabul edildi. Yeni yasa, *Avrupa Sınır Ötesi Televizyon Yayınları Sözleşmesi* hükümlerini de içermekteydi. Yasayla bütün televizyon alanını düzenlemek üzere bir Radyo Televizyon Üst Kurulu kurulclu. 5'i iktidar partisinin, 4'ü cle muhalefet partilerinin göstereceği adaylar arasından Meclis tarafından seçilen 9 üyeden oluşan bu Kurul, frekans tahsisini yapma, kanal yayın izinlerini ve lisanslarını verme ve bu izinleri iptal etme gibi önemli yetkilerle donatıldı. Üst Kurul, televizyonların ve radyoların yayınlarını izleyecek ve istasyonun uyarılmasından, kapatılmasına kadar ağır cezalar verebilecekti. Yeni yasa, hükümete, "Milli Güvenlik ve Kamu Düzeninin Sağlanması" gerekçeleriyle, yayını durdurabilme yetkisini de veriyordu.

Bu yeni yasal düzenleme ile ilgili olarak ortaya atılan ilk tepkiler, bu yasanın 'tüm dengeleri altüst edebilecek" yapıda olduğu ve özel radyo ve televizyonların 'ayaklarını denk almalarını sağlayacak' nitelik taşıdığı şeklindeydi.

Yasa çıktıktan yaklaşık bir ay sonra Radyo Televizyon Üst Kurulu üyelikleri için yapılan seçimde SHP dışarıda bırakılarak, üyelikler ANAP ve DYP tarafından paylaşıldı. Daha sonra ise Kurul kendi içerisinde yaptığı seçimle, başkanlığa Ali Baransel'i getirdi. Kurul ilk yıl içerisinde, 12 televizyon kuruluşuna 40'a yakın uyarı yaptı. Kurul Başkanı Baransel, "Başlangıçta sadece sarı kartlarını kullandıklarını" belirtti. Ancak kurul birinci yılın sonuna doğru "kırmızı kartları"nı da kullanmaya başladı. İlk "kırmızı kart" Şubat 1995'cle *Best FM* ve *Milas Radyo* isimli istasyonlara gösterildi ve bu iki radyo birer gün süreyle kapatıldı.

Bir süre sonra Üst Kurul'un kapatma cezasından, ulusal çapta yayın yapan televizyon istasyonları da nasibi-

razzi Show'lar olarak yansıdı. Kamuoyunun tanıdığı şöhretlerin özel hayatlarını eşelemeye dönük bu programlar da zaman zaman skandal peşinde koşarak, dedikoduyu ekrana taşıyarak izleyici çekmeye çalıştılar. Zaman içinde kameralar, özel yaşam sınırlarının içine girince, basın özgürlüğünün nerede bitip, özel yaşamın gizliliğinin nerede başladığı sorunu tartışma konusu oldu.

TALK-SHOW: Başta stüdyo içinde 2-3 tanınmış sima ile sohbet şeklinde ekrana gelen "Talk-show"lar görülen ilgi üzerine, konuklardan çok sunucuların ilgi çekici olmasına dönük birer gösteriye dönüştü. Ibrahim Tatlıses, Kibariye, Emel Sayın gibi sanatçılar, televizyonlar için sazlı sözlü sohbet programları yapmaya ve izlenme rekorları kırmaya başladılar. Haber ağırlıklı ve siyasi içerikli sohbet programları ise yeterli ilgiyi görmeyince gözden düştüler. Zamanla yerleşen bir başka eğilim ise sunucunun izleyiciyle sohbet etmesi şeklinde gelişti ve özellikle geceyarısından sonra bu tür "tele-dertleşme"ler moda oldu.

PRIME-TIME: Televizyonun en çok izlenen saatleri... Akşam 20.00 ile 23.00 saatleri arasındaki zaman dilimi genellikle "prime-time" kabul ediliyor ve televizyonlar "rating savaşları"ndaki en ağır toplarını bu saat diliminde ekrana sürüyorlar. Bu savaş yüzünden, çoğu zaman Türk izleyicisi aynı saatte tüm kanallarda bir Türk filmi, ya da bir haber programıyla karşılaşabiliyor ve birinden birini seçmeye zorlanıyor.

KIRMIZI NOKTA: Özellikle *Show TV*'nin yayına başladığı dönemde başlattığı bir uygulama ile erotik içerikli filmlerin üzerine bir "kırmızı nokta" koymak adet oldu. Bu, aslında çocuklar için "yat işareti"ydi. Başta Amerikan *Playboy* grubunun hazırladığı geceyarısı programları ekrana sürüldü. Bunu İtalyan striptiz yarışmaları ve benzeri erotik filmler izledi. Erotik dans gösterileri ve yerli dansözlerin sözümona zayıflama egzersizleri "gece cimnastiği" adı altında ekrana sürüldü. Zamanla kırmızı nokta uyarısı kaldırıldıysa da "kırmızı nokta" deyimi, televizyonda erotizmi belirtmek için kullanılır oldu. Özel televizyonlar kadın unsurunu hava durumundan, spor spikerliğine kadar alabildiğine kullanmaktan çekinmediler.

ANCHOR-MAN: Özel televizyonlarla birlikte en büyük değişimi yaşayan alanlardan biri de televizyon haberciliği oldu. Bu alanda da kanallar arasında büyük bir savaş yaşandı. Bir yandan da ulaşılan haber teknolojisi göz kamaştırdı. Uydular aracılığıyla anında bağlantı fırsatı yakalayan özel televizyon kanalları haber için büyük bir yarışa girdiler. Bu arada TRT'nin klasik haber spikeri anlayışı, yerini haberi değerlendirip, yorumlayan ve haber bülteni üzerinde ağırlığı olan haber sunucusu tipine bıraktı. Bunlara "Anchorman" denir oldu. Artık şu ya da bu televizyonun haber bülteni değil, şu ya da bu "Anchor-man"ın haberleri izlenir hale geldi. Bu da ister istemez haberlerin, özel televizyonun şov programlarından biri haline dönüşmesi sonucunu yarattı.

ni aldı. Temmuz 1995'te Üst Kurul Başkanı Ali Baransel, hiç beklenmedik bir şekilde, *Kanal 6, Kanal D* ve *Show TV*'ye birer gün süreyle kapatılma cezası verdiklerini açıkladı. Kararın gerekçesinde bu kanalların gösterdikleri bazı filmlerde "Genel ahlâk, Türk aile yapısı ve edebe uygun yayın yapmadıkları" belirtiliyordu. Bu karar hem kapatma cezası alan kanallarda, hem de basında büyük tepki yarattı. Kapatma kararını alan kanalların ilk tepkisi İdare Mahkemelerine başvurarak "RTÜK'e karşı bir hukuk savaşı başlatmak" oldu. Nitekim İdare Mahkemesi, her 3 kanalın "yürütmeyi durdurma" istemlerini yerinde bularak kararı iptal etti. Bu, özel kanalların Radyo Televizyon Üst Kurulu'na karşı ilk zaferi olarak değerlendirildi.

Radyo Televizyon Üst Kurulu bir yandan yayın izleme faaliyetini sürdürürken, öte yandan da mevcut karmaşaya son verecek bir altyapı oluşturulması için kolları sıvadı. Bu amaçla, öncelikle ülke genelinde bir "envanter" çalışması başlattı. Buna göre, 1995 yılının başında Türkiye genelinde yayın yapmakta olan yerel, bölgesel ve ulusal nitelikteki radyo istasyonlarının sayısının 4000, televizyon kanallarının ise 400'e yakın olduğu tahmin edilmekteydi.

İşte bütün mesele bu kanalların Türkiye'deki sınırlı frekans olanaklarını nasıl paylaşacakları noktasında düğümleniyordu. Bunu aşmak için de RTÜK, Bilkent Üniversitesi'ne bir araştırma ısmarlayarak "Türkiye'nin frekans haritası"nın çıkartılmasını istedi. Son derece ayrıntılı olarak hazırlanan bu harita sayesinde Türkiye'nin frekans kapasitesi ortaya çıktı.

Asıl kavga da bu noktada başladı. Çünkü halen yayında olan radyo ve televizyonların sayısı frekans kapasitesinin çok üzerindeydi. Dolayısıyla bazı radyo ve televizyon kanallarına lisans verilecek, bazıları ise kapatılacaktı.

RTÜK bu düğümü çözebilmek için, Mart 1995'te bir "Radyo Televizyon Yayın İzni ve Lisans Yönetmeliği" yayınlayarak, frekans tahsisi isteyen kanalların başvuru koşullarını ve sahip olması gereken teknik standartları ilan etti.

Bunun üzerine ülke çapında bir başvuru furyası başladı. Kısa zamanda RTÜK'e izin için başvuran televizyon kanallarının sayısı 384'ü buldu. Fakat RTÜK'ün ilan ettiği standartlar öylesine kapsamlı ve ayrıntılı düzenlenmişti ki, bu koşullara ancak büyük sermaye sahiplerinin tam anlamıyla uyabileceği anlaşılıyordu. Yönetmeliğe göre ulusal düzeyde yayın yapabilecek bir kanalın frekans tahsisi için birden fazla başvuru olması durumunda açık artırma yoluyla ihale uygulanacaktı. Yani, yayın hakkı en fazla parayı verenin olacaktı.

Üst Kurul'un bu kararı büyük eleştirilere yolaçtı. Aynı zamanda kültürel bir yayın aracı olan televizyonun, tamamen ticari bir bakış açısıyla ele alınması eleştiri konusu olurken, bu uygulamanın yayıncılık alanını büyük sermayenin tekeline vereceği iddiası da ortaya atıldı. RTÜK yetkilileri ise, başvurular değerlendirilirken, daha başka ölçütlerin de gözönüne alınacağını belirterek bu eleştirilere karşı çıktılar.

Üst Kurul, Mayıs 1995'te de özel televizyon ve radyo kanallarının yayın içeriklerine standartlar getiren "Radyo ve Televizyon Yayınları Yayın Esas ve Usülleri Hakkında Yönetmelik"i yayınladı. Yasada genel hükümler şeklinde belirlenen esaslar, bu yönetmelikle daha ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışılıyordu. Böylece özel televizyonlar yayına başladıktan 5 yıl sonra ilk kez bu yönetmelikle yayınlarda şiddet ve cinselliğin sınırlarından, gizli kamera kullanımına, cevap hakkından, siyasi yayınlara kadar bir dizi düzenleme getirildi.

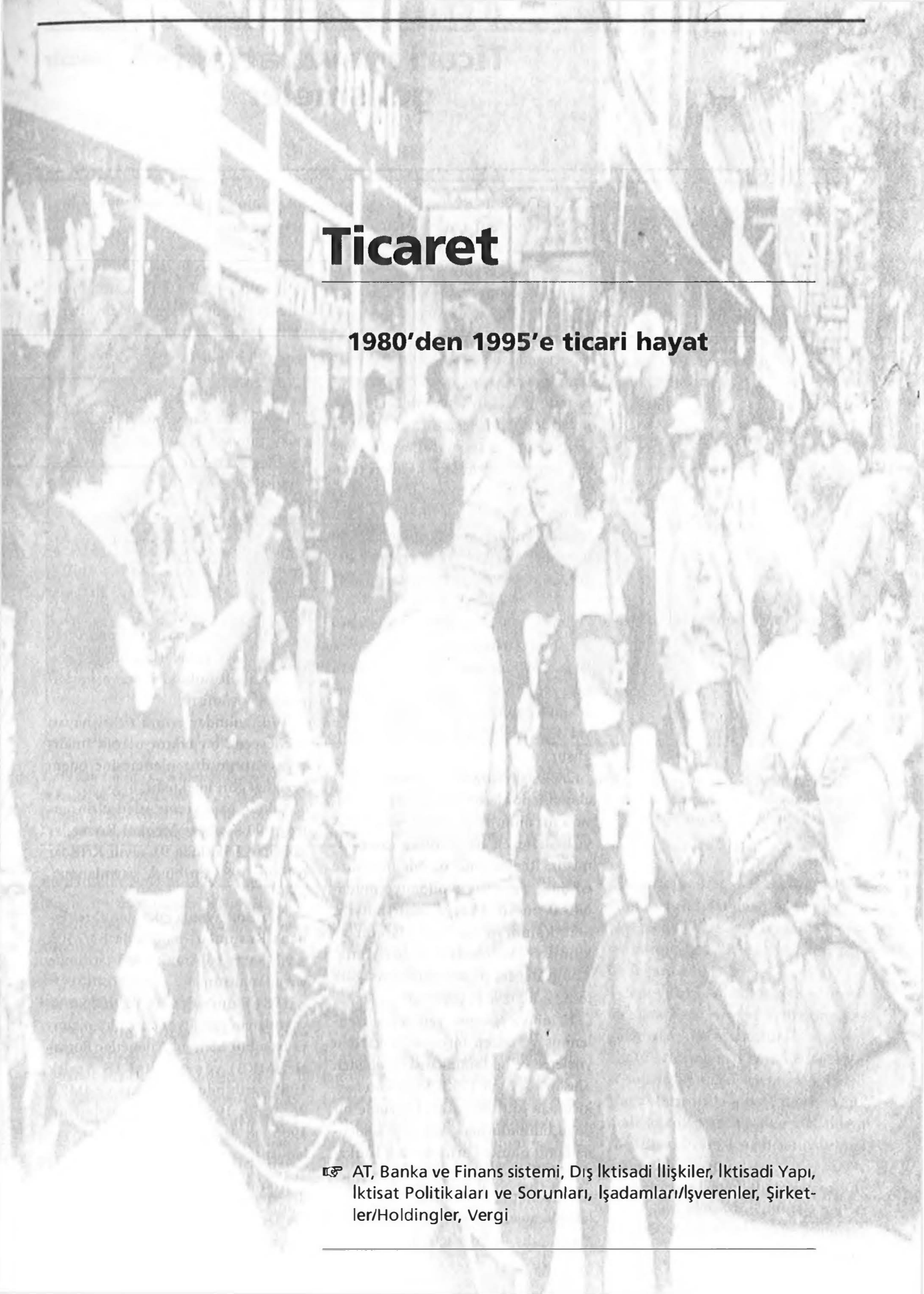
Sonuç

Bu tablo, 1990-1995 arasında bir yasal düzenlemeye tabi olmaksızın ortaya çıkan televizyon ve radyo istasyonlarının ulaştığı inanılmaz boyutu gösteriyor. Türk özel televizyonculuğunun "kural tanımaz çocukluk çağı"nı oluşturan bu 5 yıllık süreç, aynı zamanda yeni radyo ve televizyon düzeninin de altyapısını belirledi.

Gerek kamuoyunun, gerekse hukuk sisteminin hazırlıksız yakalandığı bu ani gelişme süreci içinde, özel televizyonlar, ticari kaygıları ağır basan bir yayıncılık anlayışı ortaya koydular. Bu da, kanalları kârlı kuruluşlar haline getirmekle birlikte, kamuoyu açısından çok seslilik ve iletişim özgürlüğü kavramlarının sadece birer temenni olarak kalmasına yol açtı.

Bu sağlıksız yapının üzerine oturan yeni yasa, bir yandan Türk televizyonlarına uluslararası yayıncılık standartları getirdiği gerekçesiyle olumlu karşılanırken, öte yandan da getirdiği bazı kısıtlamalar ve iktidara verdiği aşırı yetkilerle antidemokratik bir "tepki yasası" olmakla suçlandı.

Böylece 2000'e 5 kala, Türk radyo televizyon düzeni için oldukça sorunlu olacağı anlaşılan yeni bir dönemin, bir tür "ergenlik dönemi"nin kapısı aralanmış oldu.

Ticaret

1980'den 1995'e ticari hayat

☞ AT, Banka ve Finans sistemi, Dış İktisadi İlişkiler, İktisadi Yapı, İktisat Politikaları ve Sorunları, İşadamları/İşverenler, Şirketler/Holdingler, Vergi

Ticari mevzuattaki gelişmeler

24 Ocak 1980 tarihli istikrar tedbirleri Türk ekonomisinde ve ticari hayatta ilk defa büyük değişiklikler yapacak bir kararlar manzumesi şeklinde hazırlanmıştır:

1980 yılına gelinceye kadar ekonomi üzerinde mevcut geniş çaplı devlet müdahalesinin olumsuz etkileri olmuştur. O dönemde enflasyonla mücadele için temel ihtiyaç maddeleri için narh tespiti fiyat kontrolleri ve sübvansiyonlar esas alınıyordu. İktisadi Devlet Teşekkülleri tarafından imal edilen malların fiyatları bilinçli olarak düşük tutuluyor, aynı şekilde enflasyonu engellemek için yabancı döviz kurları da realistik değerden daha aşağıda tespit ediliyordu.

Sonuç, ödemeler dengesinde açıklar, temel mallarda kıtlık ve sıkıntılar, mal ve gayrimenkule karşı artan talep ve büyüyen enflasyon oranları şeklinde ortaya çıkmış ve hatta sosyal düzensizlikler görülmeye başlanmıştır.

24 Ocak kararları ve sonrasında alınan tedbirlerle Türkiye serbest piyasa nizamını ve dış dünyaya açılmayı hedefleyen bir politika takip etmiştir: İthalat geniş ölçüde liberalize edilmiş, devletin ekonomiye müdahalesi en alt düzeye indirilmiştir. Sert kambiyo kontrol sistemi ve kambiyo kısıntıları kaldırılmış, TL'nın değeri piyasa şartlarına göre tespit edilmeye başlanmıştır.

Kambiyo sistemi, yeniden düzenlenmiş ve bazen birbirini nakzeden yüzlerce ve takibi imkânsız tebliğden oluşan 17 sayılı TPKK kararının baskısından kurtulmuştur. Üzerinde bir dolar bulundurmak, kaçakçılık suçuna konu olurken artık herkes bankada döviz tevdiat hesabı açabilmektedir. Ekonomik ve hukuki çevre şartlarında meydana gelen bu büyük değişiklik dış ilişkiler için gerekli ortamı da büyük ölçüde sağlamış bulunmaktadır.

Bu kararlar çerçevesinde bir Yüksek Koordinasyon Kurulu teşkil edilmiş, Kurul ithalat ihracat rejimlerinin tespiti, dış ekonomik ilişkilerin ve birden fazla bakanlığı ilgilendiren işlerin koordinasyonu ile görevlendirilmiştir.

1981 yılı ilkbaharında TL'nın yabancı paralar karşısında kurunun sabit tutulması uygulaması terkedilerek değişken kur uygulamasına geçilmiştir.

Sermaye Piyasası ve Borsalar

30 Temmuz 1981 tarihli 17416 sayılı *Resmi Gazete*'de yayınlandığı üzere 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu çıkarılmıştır:

Sermaye Piyasası Kurulu'nun teşkili, görev ve yetkileri, sermaye piyasasıyla ilgili hukuki çerçeve bu kanunla getirilmiştir.

1983 yılından sonra ticari hayatı etkileyecek bir faktör olarak finans piyasalarının düzenlenmesine önem verildiği görülmektedir.

Ödünç para verme işlerini düzenleyen 90 sayılı ve Menkul Kıymetler Borsaları hakkında 91 sayılı KHK'lar 6 Ekim 1983 tarihinde yayınlanmıştır.

Yılın son ayında çıkarılan Özel Finans Kurumları hakkında 83/7506 sayılı karar 16 Aralık 1983 tarihinde yayınlanmıştır.

1984 Ekim'inde Borsalar hakkında yayınlanan genel yönetmelikten sonra İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) yönetmeliği 18 Aralık 1985 tarihinde çıkarılmış ve İMKB 26 Aralık 1985 tarihinde açılmıştır. 1986 yılı ile birlikte ilk işlemler başlamıştır.

1984 yılında bütün mal ve hizmet devirleri, ithalat ve satışlarının Katma Değer Vergisi'ne tabi olması kararlaştırılmış 3065 sayılı KDV Kanu-

İLETİŞİM ARŞİVİ

1989'dan sonra Doğu Bloku ülkelerinde gerçekleşen rejim değişiklikleri Türkiye'deki ticaret piyasasını epey hareketlendirdi. Özellikle Laleli ve Beyazıt civarında yoğunlaşan ve "Bavul Ticareti" olarak adlandırılan faaliyet, Romanya, Bulgaristan ve dağılan Sovyetler Birliği ülkelerinden gelen turistlerin, ülkelerinden getirdikleri eşyaları burada satmaları ve Türkiye'den satın aldıkları "malları" kendi ülkelerinde satmak üzere hacimli bavullara yüklemekten oluşuyordu.

nu 25 Ekim 1984 tarihinde yayınlanmıştır. Bu usul ticaret erbabına mükellefiyetler yüklemiş, fiyatları da etkilemiştir.

Ticarette yeni finansman yöntemleri

1985 yılında ticaret ve sanayide ilk modern finansman şekillerinin başlangıcına da şahit olmaktayız.

Finansal Kiralama (Leasing) hk. 3226 sayılı Kanun 10 Haziran 1985 tarihinde yayınlanmıştır. Başlıca bankaların kurduğu Leasing şirketleri bu konuda faaliyete başlamıştır. İkinci olarak acenta şube karışımı Franchising uygulamasının da 1985 yılında TURYAP ve SAGRA tarafından başlatıldığını görüyoruz. İlk yabancı Franchising uygulaması da bu yıllarda fast food sektöründe Mc Donald zincirleriyle başlamış ve 1986 yılında faaliyete geçmiştir. Bu yöntemlerin kısa tarifini vermek faydalı olacaktır.

a) Leasing, "belirli bir süre için Leasing veren ile alan arasında yapılan ve Leasing alan tarafından seçilip Leasing veren tarafından üreticisinden satınalınan malın mülkiyetini Leasing verende, kullanımını ise belli bir kira karşılığı Leasing alanda bırakan anlaşmadır" şeklinde tarif edilmektedir.

b) Franchising ise, bir ürün veya hizmete yönelik tanınmış bir dünya markasının satış veya üretim imtiyazının belirli bir zaman için ve belirli bir alanda kullanım hakkının kişi veya kuruluşlara kiraya verilmesi şeklinde tarif edilebilir.

Son yıllarda oldukça yeni yöntemler olan Factoring ve Forfaiting uygulamaları da başlamıştır.

c) Factoring mal veya hizmet satışı yapan bir ticari işletmenin vadeli alacaklarının "factor" denilen bir mali kuruluş tarafından alacaklıya rücu hakkı olmaksızın satınalındığı finansal hizmettir.

Factoring işlemlerinde factor kurumu, alacakları doğdukları andan itibaren vadesine kadar devir almakta ve böylece alacakların devralınma-

sıyla finansman yaratılmaktadır. Bu durumda factoring bir işletmenin ürününü satmasından sonra, satılan ürünün bedelini alıncaya kadar geçecek sürenin finanse edilmesi işlemi olmaktadır. Türkiye'de Factoring ilk defa 1990 yılında bankaların kurduğu şirketlerle uygulama bulmuştur. Bu şirketlerin kuruluş ve çalışma esasları hakkında yönetmelik 21 Aralık 1994 tarihinde yayınlanmıştır.

d) Forfaiting ise factoringin dış ticaret işlemlerine uyarlanan şekli olarak açıklanabilir.

Dış ticaret kambiyo mevzuatı

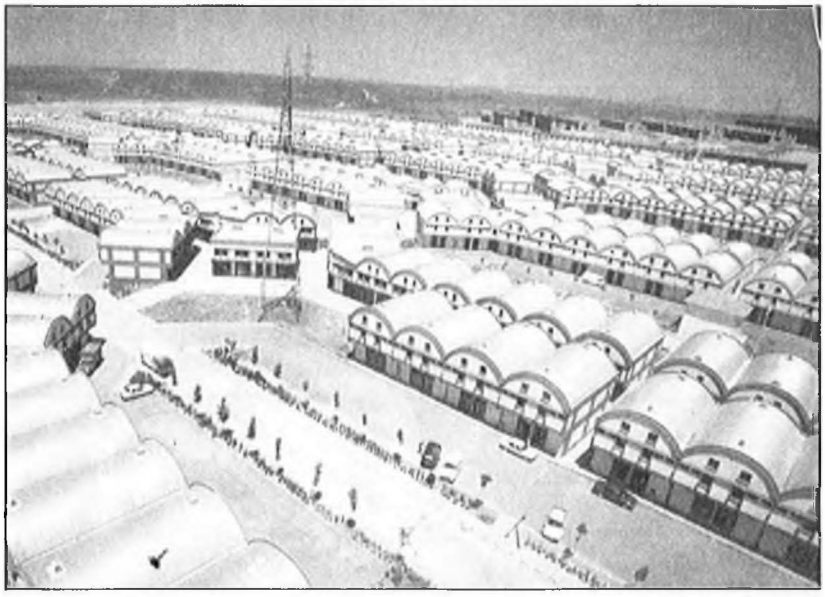
Dışa açılma politikasının bir gereği olarak bu yıllarda yayınlanan ithalat rejimi kararlarında, ithalat kotalarının kaldırılmasını takiben bu süreci tamamlayıcı kararlarla tam liberalizasyona gidilmiştir.

Dış alemle ticaret ve ekonomik ilişkilerde bütünleşme ancak kambiyo mevzuatında kısıtlamaların kaldırılması ile mümkün olabilirdi. Bu konuda bütün ticaret hayatını etkileyen adım 32 sayılı TPKK kararında 1989 yılında yapılan değişiklikle tamamlanmıştır. 11 Ağustos 1989 tarihinde yayınlanan 89/14391 sayılı kararla döviz bulundurma, döviz hesabı açma ve döviz transferleri serbest hale getirilmiş böylece TL'nın konvertibilitesinde büyük bir adım atılmıştır.

Bu karara dayanılarak "döviz büfesi" adıyla bilinen döviz alım satımında yetkili müesseseler faaliyete geçmiştir.

Yabancı sermaye mevzuatı

Genel ekonomik yapı bakımından bu düzenlemelerin yanısıra, 24 Ocak 1980 istikrar tedbirleri arasında bulunan Çerçeve Kararından başlanarak yabancı sermaye mevzuatı bakımından bürokrasiyi azaltacak düzenlemeler yapılmış, izin yetkisi ve formaliteler tek bir organda "Yabancı Sermaye Başkanlığında" toplanmış, yabancı sermaye müsaadeleri daha objektif ve liberal esaslara dayandırılmıştır.

İLETİŞİM ARŞİVİ

1980 sonrasında şehir içindeki bölgelerde belirli bir ticari faaliyetin yoğunlaştığı büyük çarşıların giderek şehir dışına çıkarılması çabalarına tanık olundu. İlk örneği Perşembe Pazarı esnafının Okmeydanı'nda kurulan Perpa ticaret merkezine yerleştirilmesi çabalarıyla başlayan süreç İkitelli'deki İSTOÇ merkeziyle sürdü. Ancak esnafların şehir dışındaki bu merkezlere taşınmakta hiç de hevesli olmadıkları gözlendi.

1980 yılından sonra yabancı sermayenin yatırım izni için müracaatlarının büyük artış kaydetmesi bu sayede olmuştur. İlk defa 7 Temmuz 1984 tarih ve 30 sayılı kararla, o tarihe kadar sadece tarım ve imalat sanayi yatırımları için kabul edilen yabancı sermayeye ticaret ve hizmet sektörleri de açılmış bulunmaktadır. Ayrıca bu karar ve karara ek tebliğ hükümleri patent ve know-how şeklinde teknoloji ithalini kolaylaştırmış ve bu haklara karşılık yabancı sermaye hissesine düşen kârların ve sermaye paylarının transferi konularına kolaylık ve açıklık getirmiş bulunmaktadır. 13 Mart 1986 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile yabancı sermayenin Türk ortak bulma zorunluğu ve yatırım ortaklıklarındaki % 49 pay sınırı kaldırılmıştır.

Yabancı sermaye kâr transferlerini veya bu kârların tekrar sermayeye ilavesini ve tasfiye halinde yabancı sermaye hissesinin transferini garanti altına alan 6224 sayılı kanun Türk yatırımcılarına tanınan bütün teşvik tedbirlerinden yabancı yatırımcıların da faydalanmasını öngörmekte idi. Böylece yatırım teşviki konusunda alınan her yeni tedbirin yabancı sermayeye de uygulanması gerekir. Ancak vergileme bakımından yabancı sermaye kuruluşları, "Dar Mükellef" statüsü içinde, diğer ülkelerdeki uygulamanın aksine daha ağır bir vergilemeye tabi tutulmakta idiler.

Bu eşitsizlik 9 Mart 1985 tarih 85/9200 sayılı kararla stopaj oranı sıfıra indirilerek kaldırılmıştır.

3 Nisan 1986 tarihinde yayınlanan Kurumlar Vergisi tebliği, yabancı sermayeye o zamana kadar kullandı-

rılmayan yatırım indiriminden istifade hakkını da tanıyarak tam eşitlik sağlanmıştır.

Bu arada yerli firmaların yabancı ülkelerde şube açmaları ve yatırıma girişmeleri imkânı kolaylaştırılmıştır.

Evvelce kambiyo takyitleri ve girift tebliğ hükümleri dahilinde bir firmanın dışarıda şube açması veya dışarı döviz çıkarması için ilgili Bakanlık ve Maliye Bakanlığı'nın özel izni ve Bakanlar Kurulu Kararı gibi güçlü bir barajı aşmak gerekirken formaliteler basitleştirilmiş, 1 Temmuz 1984 tarih ve 30 sayılı karara göre "yurtdışında iş yapmak veya ticari ortaklığa katılmak için 3 milyon dolara kadar yatırım müsaadesi Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nca verilir olmuştur. Halen 5 milyon dolara kadar sermaye transferi gerektiren dış yatırımlar, ön izne gerek duymadan serbestçe yapılabilmektedir.

Yabancı sermaye uygulaması Bakanlar Kurulu'nun çıkardığı Çerçeve Kararları ile düzenlenmektedir. 1980 ve 1986 yıllarında yayınlanan Çerçeve Kararları'ndan sonra 4 Mart 1992 tarihinde 92/2789 sayılı ve en son 23 Temmuz 1995'te yayınlanan 95/6990 sayılı kararlarla yabancı sermaye mevzuatı yabancıların menkul kıymetler üzerindeki işlemleri de dahil serbest ve güvenli hale getirilmiştir.

Altın ve döviz işlemleri

1993 ve 1994 yıllarında kıymetli madenler yani başlıca altın alım satımını da serbestleştiren kararlar yayınlandığına şahit oluyoruz.

3 Nisan 1993 tarih ve 21541 sayılı *Resmi Gazete*'de, Sermaye Piyasası Kanunu'na dayanarak kıymetli madenlerin güven ve istikrar içinde, serbest rekabet şartlarında kolayca alınıp satılabilmesini sağlamak ve oluşan fiyatları tespit ve ilan etmekle yetkili Kıymetli Madenler Borsalarını düzenlemek (amacıyla) (Kıymetli Madenler Borsalarının Kuruluş ve Çalışına Esasları Hakkında Genel Yönetmelik) yayınlanmıştır.

SPK tarafından İstanbul Altın Borsası Yönetmeliği'nin 13 Şubat 1994 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmasını takiben İstanbul Altın Borsası 26 Temmuz 1995'te faaliyete geçmiştir.

23 Temmuz 1995 tarihinde de Vadeli İşlem Borsalarının Kuruluş ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından yayınlanmıştır.

Gümrük Birliği'ne girişimizin gerektirdiği ticari düzenlemeler

1 Ocak 1996 tarihi itibariyle Gümrük Birliği'ne girişimiz AB'nin ortak gümrük tarifesine ve ticaret politikasına uyum gibi zorunluluklar getirmiştir. Bunlar şöyle özetlenebilir:

Ticarette teknik engellerin kaldırılması: Türkiye bu çerçevede, standardizasyon, ölçüm, kalibraj, kalite, akreditasyon, test ve sertifikalandırma konularındaki Topluluk mevzuatını 1 Ocak 2001 yılına kadar uygulamaya koymayı kabul etmiştir. 5 yıllık bu geçiş süreci içinde Türkiye Topluluk mevzuatına uygun belgelendirilmiş Topluluk ürünlerinin ithalatını teknik nedenlerle engellemeyecektir. Karşılığında Türkiye'nin sanayi ürünlerindeki uygunluk değerlendirmeleri de toplulukça kabul görecektir.

Türkiye'nin topluluk gümrük koduna uyumu: Türkiye Gümrük Birliği ile beraber Topluluk Gümrük Kodu ve uygulama yönetmeliği, menşe, gümrük değeri, beyan, ürünlerin Gümrük Birliği alanına girişi, serbest dolaşım gibi hükümlerini uygulamaya koymayı kabul etmiştir. Gümrük tarifesinde AB koduna geçiş ithalat rejimi kararı ile gerçekleştirilmiştir.

Gümrükler alanında idari işbirliği yöntemleri de ayrıca belirlenmiş bulunmaktadır.

Mevzuatın AB ile uyumlu hale getirilmesi: Fikri, sınai ve ticari mülkiyet haklarının uygun ve etkin bir şekilde korunabilmesi için Türkiye AB'nde bu konuda geçerli olan mevzuata uyum sağlamayı kabul etmiştir. Bu çerçevede; taklit mallar sorunu önemli bir nokta teşkil etmiştir.

Bu sorun ülkemizde uzun yıllar sürdürülen ticaret politikalarının bir sonucudur. 1980'li yıllara kadar ülkemizin bir anlamda dış dünyadan tecrit edilmesi, hür dünyanın ve serbest piyasanın gerektirdiği modern mevzuatın, bir anlamda ihtiyaç duyulmamasından ötürü, çıkarılmayışı ve sanayimizin büyük ölçüde montaja dayanması gibi nedenlerle ülkemizde bu sorun önemli boyutlara ulaşmıştır.

Bununla birlikte 1980'li yıllarda ülkemizde başlayan dışa açılma ve yabancı ülkelerle artan ticaret, sanayimizi geliştirmiş, montaj safhasından ürün geliştirme safhasına sokmuştur. Bu arada halkın beklentileri de artmış, tüketiciyi koruma gibi kavramlar bilinçlenme ile birlikte önem kazanmıştır.

Taklit mallar özellikle AB, ABD, Japonya gibi sanayisi gelişmiş ülkelerin mallarını hedef almakta ve bu ülke kaynaklı mallara karşı haksız bir rekabete yolaçmaktaydı.

Özellikle 1995 yılında Avrupa Birliği ile artan ilişkiler ve Gümrük Birliği beklentimizin belirli bir takvime bağlanarak AB ile Türkiye arasındaki rekabeti bozucu tüm engellerin kaldırılması taahhüdü Türkiye'nin taklit mallar konusunda bazı adımlar atmasını zorunlu kılmıştır.

Bu konuda ilk yasal düzenleme olan 1871 sayılı Alameti Farika Nizamnamesi'nden sonra Cumhuriyet döneminde çıkarılan, örneğin 1951 tarihli Fikir ve Sanat Eserleri Kanu-

nu, 1965 tarihli Markalar Kanunu gibi Kanunlar ticaretin ulaştığı boyutlar karşısında yetersiz kalmıştı.

Gümrük Birliği'ne uyum sürecinde bu sebeple yeni yasal düzenlemeler yapılmıştır. 24 Haziran 1994 tarihinde 544 sayılı "Türk Patent Enstitüsü Kuruluş ve Görevleri Hakkında KHK" ile başlayan bu düzenlemeler, 12 Haziran 1995 tarihinde "Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine İlişkin Kanun"la devam etmiştir.

27 Haziran 1995 tarihinde de,

- "Patent Haklarının Korunması Hakkında 551 sayılı"
- "Endüstriyel Tasarımların Korunması Hakkında 554 sayılı"
- "Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında 555 sayılı"
- "Markaların Korunması Hakkında 556 sayılı"

Kanun Hükmünde Kararnameler çıkarılmış ve yürürlüğe girmiştir.

Gümrük Birliği'nde Rekabet Hukuku önemli bir yer tutmaktadır. Tekellerin kaldırılması, tam rekabetin sağlanması konusunda 13 Aralık 1994 tarihinde 4054 sayılı "Rekabetin Korunması Hakkında Kanun" yayınlanmıştı.

8 Mart 1995'te ise 4077 sayılı "Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun" yayınlanmıştır.

Türk Ticaret Kanunu'ndaki (TTK) Değişiklikler

29 Haziran 1956 tarih ve 6762 sayılı TTK'nun bazı maddeleri 4113 sayılı Kanunun verdiği yetkiye dayanılarak Bakanlar Kurulu'nca değiştirilmiş ve 559 sayılı KHK çıkarılmıştır.

Buna göre başlıca değişiklikler şunlardır:

1. Ticaret Sicilinin idaresi Ticaret Odalarına, müstakil Ticaret Odası olmayan yerlerde Ticaret ve Sanayi Odalarına tevdi edilmiştir. Ticaret Sicilinin amiri Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın onayı alınarak Oda Meclisi tarafından atanacaktır.

2. Anonim şirketlerin asgari sermayesi 5 milyar TL, limited şirketlerin sermayesi ise 500 milyon TL'na çıkarılmıştır.

Sermayesi bu miktarlardan düşük olan şirketler KHK'nin yayım tarihinden itibaren iki yıl içinde sermayelerini bu limitlere yükseltmezler ise münfesih sayılacaklardır.

3. Bu iki tür şirkette de ortakların koyacağı sermaye değişik miktarlarda olmakla beraber bir ortağın iştiraki 25 milyon TL'dan az olamayacaktır.

Çek-senet ve ödeme tıkanıklıkları

Rekabetçi piyasa ekonomilerinin sağlıklı ve dengeli bir biçimde işlemesi ve gelişmesinin temel koşulu, ekonomide mal ve hizmet alımları ile para ve parasal değerleri temsil eden kıymet akımları arasında sürekli ve dengeli bir ilişkinin kurulmuş olmasıdır.

Bu dengenin sağlanabilmesi, reel değerler akımı ile parasal değerler akımının, tıkanıklıklara yolaçılmadan, sağlam bir hukuki altyapı ve güven ortamı içinde sürekli ve hızlı işlemesini ve bu akımların karşılıklı olarak ekonomik kayıtlara yansıtılmasını gerekli kılmaktadır.

Günümüzde yoğun olarak kullanılan ve günlük yaşamımızda para yerine geçen en önemli ödeme aracı "çek"tir.

1985 yılına kadar çekin hukuki özellikleri ve doğurduğu sonuçlar, TTK'nın 692-735'inci maddeleri arasında düzenlenmişti.

Karşılıksız çek keşide etme fiili dolandırıcılık olarak kabul edilerek bu doğrultuda uygulama süregelmiştir. Ancak Türk Ceza Kanunu'nun 503. maddesinde düzenlenen dolandırıcılık suçunun unsurlarının kanıtlanmasındaki zorluk nedeniyle kötü niyetli çek keşidecileri hakkında açılan kamu davalarının çoğu beraatle sonuçlanmıştır. Gerek TTK'daki hükümlerin, gerekse TCK'nun 503. madde hükmünün yetersizliği nedeniyle, çek hamillerinin korunması amacı ile Fransız Çek Yasası'ndan esinlenerek 19 Mart 1985 tarihinde "Çekle Ödemelerin Düzenlenmesi ve Çek Hamillerinin Korunması Hakkında" 3167 sayılı yasa yürürlüğe konmuştur. Kanunun zaman içerisinde uygulamasında, bir kısım hükümlerinin yetersiz kalmasından kaynaklanan aksamalar, eksiklikler ve yanlışlıklar nedeniyle dava sayısında artışlar, mahkemelerde birikimlere ve tıkanmalara neden olmuştur.

Nitekim bu konuda,

1986 yılında 10.644 olan dava adedi,
1987 yılında 12.835,
1988 yılında 70.656,
1989 yılında 104.906,
1990 yılında 134.611'e yükselmiştir.

Ülke ekonomisinde büyük yeri olan ve yaygınlaştırılması gereken çeke olan güven kanunun uygulamaları sonucu sarsılmış ve çek hamilleri korunamamıştır.

Bu nedenle parasal değerler akımında görülen engel ve tıkanıklıkları ortadan kaldırmak, ekonomide güven ortamını geliştirmek ve kayıtdışı ekonominin kayıt içine alınmasını sağlamak amacıyla Türk Ticaret Kanunu'nda kambiyo senetlerinin unsurları, basım ve dağıtımı, ciro ve devirleri, keşideci ve muhatabın hukuki ve cezai sorumluluklarına ilişkin hükümlerinde yeni düzenlemeler yapılması ve 3167 sayılı Kanun'un TTK kapsamına alınması suretiyle hukuksal bütünlüğün sağlanmasına çalışılmıştır.

Ticaret hayatında ödeme tıkanıklığı yaratan diğer bir ödeme aracı da

İLETİŞİM ARŞİVİ

Tüketim 1980 sonrası kentli hatta taşralı hayatının ayrılmaz bir parçası oldu. 80'lerin mantığı tüketimi neredeyse bir "meziyet" olarak sunuyordu. Bu süreçte ithal mallar "bollaştı", her türlü ihtiyaç taksitle alınır oldu, ortalık kampanyalardan geçilmedi. Özellikle beyaz eşya sektöründe önemli bir gelişme yaşandığı aşikârdı.

"senet"tir. Yıllar itibariyle protesto edilen senet sayısı,

1991	930.439
1992	702.490
1993	552.571
1994	525.715
1995	1.608.132 adettir.

1996 yılının ilk 7 ayındaki protestolu senet sayısı ise 820.091 adettir.

Ticaret hayatının akışını sağlamak için, senet protestolarının önlenmesi veya sayılarının azaltılması gerekmektedir.

Ticari senet borçlusuna, protesto ile beraber caydırıcı müeyyideler getirilmeli, senetlerin tahsilinde cebri icra bakımından alacaklı lehine kolaylık ve sürat getirilmeli, geciken ödemeler için, gecikme faizi enflasyonun altında kalmayacak şekilde düzenlenmelidir.

Bunun yanında ilk defa iş yapılacak kişilerin önceden bilinmesi için Merkez Bankası'nca haftalık periyotlarla bankalara gönderilen protesto senet listelerinin odalar vasıtasıyla üyelerine duyurulması protestolu senet sayısını azaltacak, ekonomide mal ve hizmetler ile ödeme vasıtaları akımında aksaklıklar en aza indirilecektir.

Taksitli ve kampanyalı satışlar

Mal ve hizmetlerin vadeli olarak tüketiciye (müşteriye) satılması yöntemine taksitli satış denmektedir. Bu yöntemde tüketiciye, mal bedelini belirli süreler içerisinde eşit ya da değişik taksitler halinde ödeme hakkı tanınmaktadır.

Ülkemizde taksitli satışlar ile ilgili mevzuat 1980 öncesine kadar Merkez Bankası Kanunu'nun 4 ve 40. maddelerine göre yürütülmüştür.

Taksitli satış sisteminde satıcıyı mağdur duruma düşüren durumlarla karşılaşılmıştır. Şöyle ki; bazı aracı alıcılar taksitle satın aldıkları malı üçüncü kişilere peşin satarak haksız kazanç elde ettikleri gibi taksitlerini ödemeden veya ortadan kaybolarak satıcıları mağdur duruma düşürmüşlerdir. Bu durum ise satıcıyı taksitle satış yapmaktan caydıran bir unsur teşkil etmekteydi. Bu nedenle ilk aşamada satıcının sorununun çözümüne yönelik tedbirin alınmasının aslında tüketicinin de yararına olduğu söylenebilir. Zira taksitli satış yapan firma sayısının artması rekabeti olumlu yönde etkileyecek, bundan da tüketici dolaylı da olsa olumlu yönde yararlanacaktır.

Piyasada yaygın olarak kullanılan bu satış yöntemi alıcının dilediği yerden mal almasına imkân vermesi açısından rahat ve rekabeti güçlendiren bir uygulamadır. Ancak tahsil edilemeyen alacaklara ilişkin bir risk oranının taksitli satış fiyatı üzerine konması, tüketicinin biraz daha fazla para ödemesine neden olmaktadır.

1980'li yıllarda yaygınlaşan diğer bir taksitli satış yöntemi ise "kampanyalı satışlar"dır. Kampanyalı satış, gazete, radyo, televizyon ilanı vb. yollarla halka duyurularak düzenlenen kampanyalara katılımcı kabul etmek suretiyle mal ve hizmetin bilahare teslim edilmesi koşulu ile yapılan satışlar olarak tanımlanmaktadır. Malın kura yöntemiyle veya önceden belirlenen kriterlere göre belli tarihte teslimini öngören bu tür satışların suistimal edilmesi ve tüketicinin kandırılması üzerine kanunun mevzuatla düzenlenmesine ihtiyaç duyulmuştur.

Bu nedenle Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından 8 Eylül 1995 tarihinde yürürlüğe giren 4077 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanunun 6., 7. ve 31'inci maddelerine dayanılarak hazırlanan "Taksitli ve Kampanyalı Satışlara ilişkin uygulama Usul ve Esaslarına Dair Tebliğ" hazırlanarak yürürlüğe sokulmuştur.

Sözkonusu tebliğin yayınlanması

ile birlikte tüketiciye birtakım avantajlar sağlanmıştır. Şöyle ki; anılan tebliğin 5. maddesinde, tüketiciye taksitli satışlarında, borçlandığı toplam miktarı vadesinden önce ödeme hakkı ve bu ödemeden dolayı da faiz indirimi hakkı tanınmakta ve ayrıca sözleşmenin düzenlendiği anda malın teslim edilmesi ve mal teslim edilmeden tüketiciye herhangi bir ödeme yapmama hakkı da tanınmıştır.

Anılan tebliğin 6. maddesinde ise kampanyalı satışlarda, ilan ve taahhüt edilen mal ve hizmetlerin teslimatının öngörülen zamanda veya hiç yapılmaması, fiyat, nitelik ve miktarında anlaşmalara aykırı davranılması durumunda, satıcı, bayi, acenta, temsilci, imalatçı-üretici ve ithalatçı müştereken ve müteselsilen sorumlu tutularak bir otokontrol sistemi oluşturulmak suretiyle tüketicinin bu tür satışlardan dolayı mağdur duruma düşmesi önlenmiştir.

Laleli ve bavul ticareti

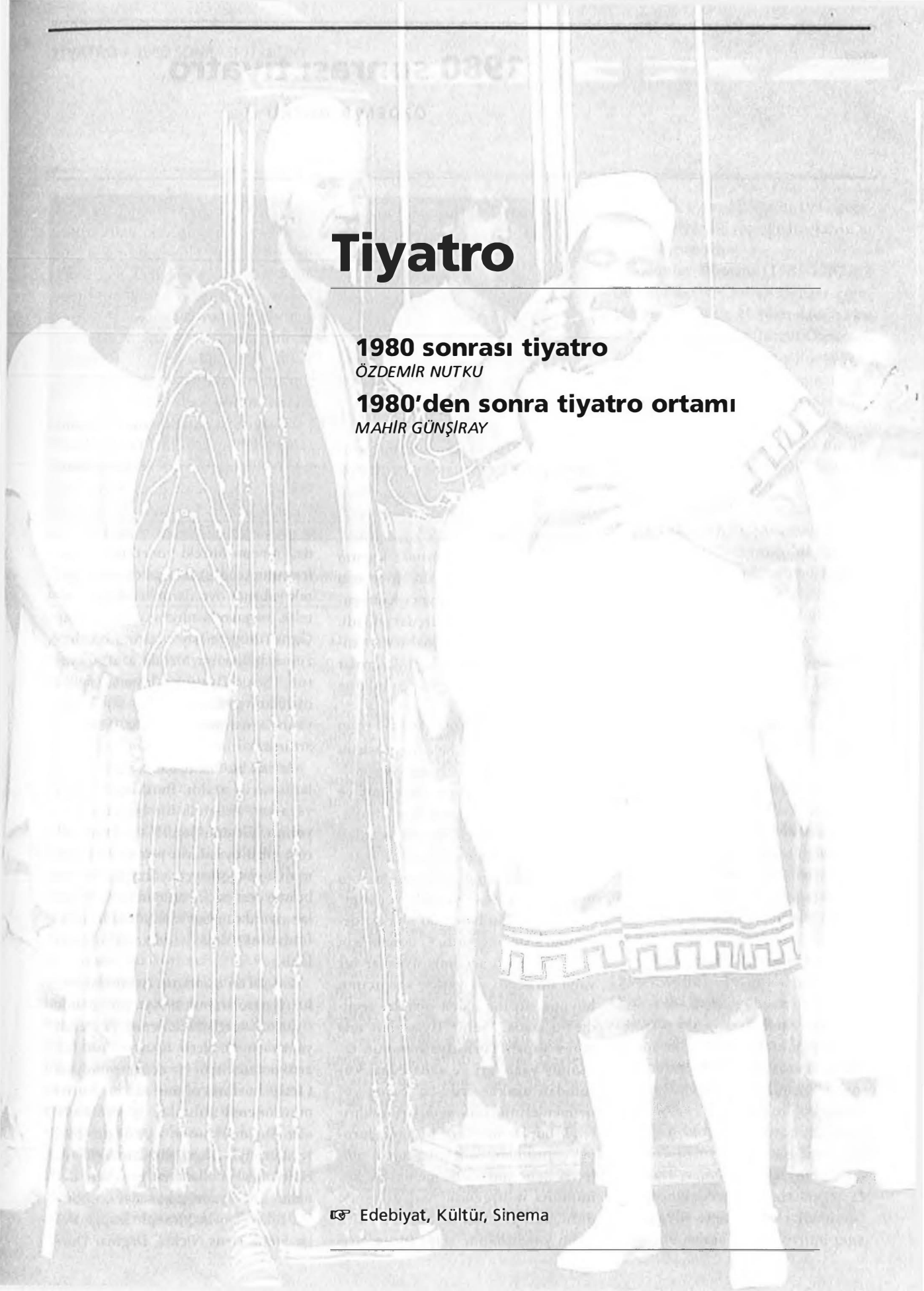
Doğu Bloku'nun dağılması sonucu bu bloka mensup ülkelerde 1980'li yılların sonunda başlayan yeniden yapılanma süreci ile birlikte, önce Doğu Avrupa ülkelerinde, daha sonra da Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortaya çıkan cumhuriyetlerde büyük bir tüketim maddesi talebi ortaya çıkmıştır. Serbest piyasa ekonomisinin bulunmadığı bu ülkelerde, yeterince ticari kuruluş bulunmadığından halk kendi ihtiyaçlarını kendisi giderme yoluna gitmiş ve bölgeye en yakın pazar durumunda olan İstanbul ilk ulaşılabilen piyasa olmuştur.

Serbest piyasa ekonomisine daha erken yönelen Doğu Avrupa ülkeleri ilk olarak dışa açılmaya başladığından, bu ülke vatandaşları yolcu beraberi eşya götürme şeklindeki bavul ticaretini başlatmışlardır. Alım gücü daha yüksek olan Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Yugoslavya vatandaşı turistler Laleli piyasasını keşfederek buradaki bavul ticaretini canlandırmışlardır. Laleli bölgesi gerek mal tedariki, gerekse ulaşım ve konaklama imkânlarının müsait olması sonucu bu ticaret için önemli bir zemin oluşturmuştur. Daha sonraları Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Baltık Cumhuriyetleri, Rusya Federasyonu ve Türki Cumhuriyetleri vatandaşları da bu piyasada yerini almıştır.

Laleli piyasasında mal alan müşteri kesiminin büyük bir çoğunluğunu önceleri Doğu Avrupalı turistler oluştururken, 1993-94 yıllarından itibaren Rusya Federasyonu'ndan gelen turistler başta olmak üzere Moldova, Litvanya, Beyaz Rusya ve Ukraynalı turistler piyasanın önemli müşterileri olmuştur. Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti gibi ülkeler zamanla kendi imalat sektörlerini kurduklarından 1994 yılı ortalarından itibaren bu piyasadan olan mal talepleri azalmıştır.

Doğu Bloku'nun dağılması ile birlikte ortaya çıkan talep patlaması, bütün diğer ülkelerin dikkatini bu bölgeye çekmiş ve Avrupa ülkeleri olmak üzere, Japonya, Çin, Hindistan ve İran gibi ülkeler dampingli ve ucuz mallarla hızla piyasaya girmişlerdir. Zamanla bu ülkelerde yerli imalatın da başlaması ile birlikte mal darlığı bir ölçüde giderilmiştir. Bunun sonucu olarak başta Rusya olmak üzere birçok ülkede yolcu beraberi getirilen eşya ithalatına kısıtlamalar konmaya başlanmıştır. İlk başlarda tamamen serbest olan mal girişleri gümrük kontrollerine tabi tutulmaya, hatta kotalar uygulanmaya başlanmış ve yolcu beraberi eşyaya uygulanan vergiler artırılmıştır. Bu uygulamalar sonucu bavul ticareti olarak tabir edilen yolcu beraberinde mal transferi olayı gerilemiştir. 1994 yılı ortalarında görülen düşme eğilimi, ülkemizde alınan önlemler ve özellikle Bağımsız Devletler Topluluğu'ndaki mal talebinin devam etmesi ile durmuştur. Önceleri yolcu beraberi eşya götürenler zamanla tüccar olarak formal ticaret yapmaya başlamışlardır. Bu kesim artık piyasayı iyi bildiğinden bu kez ithalatçı olarak ülkemize özellikle Laleli piyasasına yönelmiş ve ithalat yapmaya başlamıştır. Özellikle Rusya Federasyonu ve Türki Cumhuriyetleri'ne bu yolla önemli miktarda mal gönderilmektedir.

Laleli piyasası Türkiye ekonomisine son on yılda döviz girdisi ve istihdam açısından büyük katkılar sağlamıştır. Özellikle 1994 yılında ülkemiz ekonomisinde görülen kriz döneminde İstanbul piyasasını ayakta tutan unsurların başında gelmiştir. Bölgenin ülkemize kazandırdığı döviz miktarı yıllar itibariyle 5-10 milyar dolar civarında olmuştur. Piyasada son iki yıldır yaşanan gerilemeye rağmen bavul ticareti hâlâ ülkemizin önemli bir döviz kaynağı olma özelliğini korumaktadır. Bugün Denizcilik İşletmeleri'ne ait Salı Pazarı'ndaki liman bölgesinde oluşturulan özel gümrük alanı vasıtasıyla bu ticaret devam etmektedir. Daha önce yolcu otobüsleriyle kara yolundan yapılan ticaret deniz yoluna kaymıştır. Halen hem ihracat şeklinde, hem de yolcu beraberi olmak üzere bu bölgeden her gün önemli miktarda mal gönderilmektedir.

Tiyatro

1980 sonrası tiyatro
ÖZDEMİR NUTKU

1980'den sonra tiyatro ortamı
MAHİR GÜNŞİRAY

☞ Edebiyat, Kültür, Sinema

1980 sonrası tiyatro

ÖZDEMİR NUTKU

1980 sonrası Türk tiyatrosuna genel olarak gözatacak olursak, gerek oyun seçimi, gerek seyirci sayısı ve seyirciye verilen hizmet açısından olumlu adımlar, hatta atılımlar yapılmış olduğunu izleriz.

Şehir Tiyatroları

1980 yılının belki de en önemli gelişmesi İstanbul Belediye Başkanı Aytekin Kotil'in, "Şehir Tiyatroları"nın sanat işlerinden sorumlu olarak eleştirmen ve gazeteci Hayati Asılyazıcı'yı atamasıydı. Asılyazıcı, ilk iş olarak semt tiyatrolarının sanat yönetmenlerini seçmekle işe girişti. Asılyazıcı'nın yönetiminde kurum bir süre için daha huzurlu bir ortama kavuştu. Asılyazıcı, sanatçı kadrosuna yeni, dinamik sanatçılar ekledi. Ancak bu kez de –doğru ya da yanlış– Asılyazıcı'ya karşı kıpırdanmalar başladı. Bu durum 1980 Eylül'üne kadar sürdü.

Geriye Dönüş (1980-1984): 1980 Eylül'ünde değişen belediye başkanı ve üyeleri, Hayati Asılyazıcı'yı görevden alınca, daha önce denenmiş ve sanat yönetmeni olarak başarılı olamamış Vasfi Rıza Zobu'yu yeniden bu kurumun başına getirdiler. Zobu, gelir gelmez kendi yönetim kurulu üyelerini seçerek "yerinde yönetim" sistemini kaldırdı ve eski merkez denetimli sistemi getirdi. O dönem için daha önceden seçilmiş oyunlar bir yana bırakıldı ve yerine sanatçının huyuna suyuna giden oyunlar seçildi. Bu arada, "Şehir Tiyatroları"nda görev yapan Türk tiyatrosunun tanınmış yazarları ve sanatçıları kurumdan uzaklaştırıldılar. Sanat yönetmenlerinin tüm yetkileri kaldırılarak bunlar merkeze bağımlı duruma getirildiler. Sanatçılar adeta müfettiş denetimindeki memurlar konumuna indirgendi. Asıl üzerinde durulması gereken noktalardan biri, Zobu yönetiminde semt tiyatrolarının birer birer kapatılmaları ve "Şehir Tiyatroları"nın etki alanlarının daraltılmasıdır... Bu arada Zobu'nun kendi odasını düzenlemek için Tepebaşı'ndaki Muhsin Ertuğrul Müzesi'ndeki eşyaları dağıtması da üstünde durulacak bir noktadır. Böylece, Zobu, 12 Eylül baskısının ve yıkımının tiyatrodaki ilk ve son temsilcisi olarak tarihe geçmiş oldu.

Gösteriş ve Renklenme Dönemi (1984-1994): "Şehir Tiyatroları" 1984/1985 dönemine, Gencay Gürün'ün yönetiminde girdi. Oyun dağarında 7 yerli, 5 yabancı iki de çeviri çocuk oyunu vardı. Oyun seçiminde, bundan önceki yönetimin tıknefes tutumu değişmiş gerek yerli, gerek yabancı oyunların seçiminde nitelik ön planda tutulmuştu. Gencay Gürün'ün gelmesiyle kurumdaki huzursuzluklar bir ölçüde azaldı. Gürün, "Şehir Tiyatroları" öncü, çağdaş oyunlar ve müzikaller ile seyirci sayısını arttırmak istiyordu. Nitekim arttırdı.

Ancak bu kez dağarda yerli oyunların sayısı azaldı. Bu durum, oyun yazarları arasında bir huzursuzluk yarattı. Gürün, yeterli ve doğrudürüst yerli oyunların pek fazla yazılmayışından şikayetçiydi. Yazarlar ise bunun tersini savunuyorlar ve yazılan oyunların bu yeni yönetim tarafından okunmayışından yakınıyorlardı.

Gürün'ün yönetimi sırasında "Şehir Tiyatroları"nın her yıl bir amatör tiyatro şenliği düzenlemiş ve kendi yapısı içinde, illerin tiyatrosunun hazırlayıcı nitelikte bir deneme atölyesi (TAL) kurmuş olması da bu kurumun önemli atılımları arasında yer alır. Bu deneme atölyesinde Erol Keskin, Ayla Algan, Beklan Algan ve Haluk Şevket Ataseven gençlerle deneme niteliğinde çalışmalar yapmışlar, Ellen Stewart, Joseph Szajna, Peter Stein, Hans Nickel, Dagmar Dör-

İLETİŞİM ARŞİVİ

"Lüküs Hayat" İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları'nın birkaç sezon üstüste oynadığı başarılı oyunlardan.

ger, Klaus Boltze ve Eugenio Barba gibi dünyaca ünlü tiyatro adamlarıyla çalışmışlardır.

Yeni Bir Dönem (1994-): 1994 Temmuz'unun ilk haftasında, "Şehir Tiyatroları"nın başına, bu kurumun önemli ve kıdemli sanatçılarından Erol Keskin atandı.

"Şehir Tiyatroları"nın 1914'ten günümüze olan 80 yıllık gelişimine kuşbakışı gözatacak olursak, bu tiyatronun ülkenin siyasal ve toplumsal evrelerine göre biçimlendiğini, içinde sürekli bir devinimi oluşturduğunu, görevini yapabildiğini izleriz. Ancak bu kuruma özerkliği bir türlü verilmemiştir. Belediye Başkanlarına göre, zaman zaman özgürce hareket edebilen bu tiyatroya, genellikle belediyelerin bir genel müdürlüğü anlayışı içinde bakılmıştır. Bu yazımızda, "Şehir Tiyatroları"ndan zaman zaman "kurum" diye sözetmemize karşın, aslında tam anlamıyla kurumlaşamamıştır da. Ülkemizin öteki birçok ödenekli kuruluşlarında olduğu gibi, kurumlaşamadığı için kişilere göre renk değiştirmiştir.

Devlet tiyatroları

Değişimin başlangıcı 25 Mayıs 1978'de Cüneyt Gökçer'in görevinden alınmasıyla başladı. Genel Müdürlük makamına Ergin Orbey getirildi. Orbey bu görevi 1979 yılının sonuna kadar sürdürdü. Onarımı tamamlanan Atatürk Kültür Merkezi 1978/1979 döneminin sonunda yeniden faaliyete geçti. İstanbul Devlet Tiyatrosu yerleşik kadroya kavuşarak Can Gürzap'ın müdürlüğünde çalışmaya başladı.

Yayılmanın Sürmesi (1979-1983): Orbey, 28 Aralık 1979 günü Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü'nden alındı. Aynı gün bu makama yeniden Cüneyt Gökçer getirildi. Gökçer'in bu ikinci genel müdürlüğü 1983'e kadar dört yıl sürdü. Adana Devlet Tiyatrosu'na verilen Hacı Ömer Sabancı Kültür Sitesi'ndeki tiyatro salonu 25 Ekim 1981 gecesi, Shakespeare'in *Kral Lear* tragedyası ile açıldı. Bu tiyatronun ilk müdürü de Şakir Gürzümar oldu. Ancak bu tiyatro yerleşik kadrosuna ertesi yıl kavuştu. Tiyatronun yerleşik kadrosuyla oynadığı ilk oyun 11 Kasım 1982 gecesi, prömiyerini yaptığı Ira Levin'in *Ölüm Tuzağı*'ydı.

Yayınlar Dönemi (1983-1987): 7 Şubat 1983'te Cüneyt Gökçer görevinden alındı ve 21 Mart 1983'te bu göreve, oyun yazarı Turgut Özakman getirildi. Özakman dört yıllık yönetimi sırasında "Gençlik Tiyatrosu"nu kurdu. Ayrıca tiyatro açısından yararlı olacak yüksek lisans ve doktora tezleri ve çalışmaları değerlendirilerek "İç Hizmet" yayınları olarak çıktı. 1983/1984 döneminde, Venüs Sineması "Taksim Sahnesi" oldu. 1984/1985 döneminin başlarında Ankara Devlet Tiyatrosu Müdürlüğü kuruldu, Ankara'daki sahnelerin yönetimi bu müdürlüğe bağlandı ve bu makama Baykal Saran getirildi. 1985 yılının yazında "Çocuk ve Gençlik Tiyatrosu" müdürlüğü kurularak başına Tansu Aytar getirildi. "Gençlik Tiyatrosu", Sönmez Atasoy'un *Yaşasın Tiyatro* adlı oyunuyla "Yeni Sahne"de perdesini açtı.

Bursa Devlet Tiyatrosu'nun ikinci sahnesi olan "Feraizcizade Oda Tiyatrosu" ilk oyun olarak Nezihe Meriç'in *Sular Aydınlanıyordu* adlı yapıtını 17 Aralık 1985 gecesi oynamaya başladı. Öte yandan İzmir ikinci sahnesi olan "Karşıyaka Tiyatrosu" 29 Mart 1986 gecesi Shakespeare'in *Hırçın Kız* temsiliyle açıldı.

Yeni Sahneler, Yerleşik Kadrolar (1987-1988): Turgut Özakman 8 Ocak 1987'de görevinden ayrıldı, ertesi gün bu göreve Raik Almaçık atandı. 1987/1988 döneminin başında Trabzon Devlet Tiyatrosu kuruldu, müdürlüğe Erhan Gökgücü getirildi. Devlet Tiyatroları'nın bu altıncı yerleşik tiyatrosu, 7 Ekim 1987 akşamı, Necati Cumalı'nın *Boş Beşik* adlı oyunuyla perdelerini açtı. Büyük salonu dışında, bu tiyatroda bir de 23 Aralık 1987 akşamı *"Oda Tiyatrosu"* açıldı. Bu sahnenin ilk oyunu yine

Nezihe Meriç'in *Sular Aydınlanıyordu* adlı yapıtıydı. İstanbul Devlet Tiyatrosu'nun, Bakırköy Belediye Tiyatrosu kurulana kadar yararlandığı Bakırköy "Adile Naşit Kültür Merkezi" 14 Ocak 1988'de perdelerini açtı. Ankara'da ise Kavaklıdere semtindeki "Şinasi Tiyatrosu", Yüksel Pazarkaya'nın *Mediha* adlı oyunuyla 13 Mart 1988 akşamı faaliyete geçti. Aynı yılın 15 Aralık akşamı Diyarbakır Devlet Tiyatrosu, *Ayyar Hamza* ile açıldı. Bu tiyatronun ilk müdürü de Rahmi Dilligil oldu.

Huzursuzluk ve Yenilenme Dönemi (1988-1994): 15 Aralık 1988'de, Raik Almaçık yerine, genel müdürlüğe Bozkurt Kuruç atandı. 4 Nisan 1990 günü, bu kurumun Macunköy Sosyal Tesisleri'nde bulunan bir deposu, deneysel oyunlar için bir tiyatro durumuna getirildi ve "İrfan Şahinbaş Tiyatrosu" adını aldı. Bu tiyatronun ilk oyunu, Almanya'dan konuk gelen "Ruhr Tiyatrosu"nun *(Theater an der Ruhr)* Roberto Ciulli'nin oyun düzeniyle temsil ettiği Sartre'ın *Mezarsız Ölüler*'i oldu.

3 Ekim 1990 günü, daha önceden onarılmış olan "Yıldız Saray Tiyatrosu" Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü'nün sorumluluğunda halka açıldı. Ancak iki yıl sonra, yangın olabilir düşüncesiyle halka kapatıldı ve Yıldız Sarayı'nda tiyatronun hemen yanında bulunan Tiyatro Müzesi'nin bir parçası oldu. 14 Şubat 1992'de Bozkurt Kuruç'un yerine, Mehmet Ege atandı. Mehmet Ege'nin görevi 1 Nisan 1992'ye kadar sürebildi; Kuruç mahkeme kararıyla göreve döndü. 14 Ekim 1992'de genel müdürlüğe Yücel Erten getirildi. 23 Mart 1993'te Antalya Devlet Tiyatrosu Mustafa Avkıran'ın yönetiminde Haldun Taner'in *Sersem Kocanın Kurnaz Karısı* ile faaliyete geçti. Genel Müdür'ün Devlet Tiyatrosu çalışanlarının seçimiyle gelmesi kararlaştırılınca, Şubat 1994'te yapılan seçimler sonucu Tamer Levent genel müdür seçildi. Tamer Levent "Sanata Evet" kampanyasıyla epey yankı yaptı. Repertuvar çalışmalarına proje sistemi getirildi. Ancak Bozkurt Kuruç, mahkeme kararıyla, 1994 sonunda yeniden genel müdürlük koltuğuna oturdu. Antalya Devlet Tiyatrosu Müdürlüğü'ne Babür Nutku, Ankara Müdürlüğü'ne de Ergin Orbey getirildiler.

İLETİŞİM ARŞİVİ

İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı'nın düzenlediği Uluslararası İstanbul Tiyatro Festivali, 80 sonrasının önemli gelişmelerinden. Festival yıllar geçtikçe uluslararası alanda ağırlığını daha fazla hissettirmeye başladı.

Devlet Opera ve Balesi

Devlet Balesi 1965/66 döneminde, Opera'dan ayrılarak ayrı bir genel müdürlük olmuştu. 1994 yılında çok başarılı bir Danimarka turnesi yapan İstanbul Devlet Opera ve Balesi, Puccini'nin *Turandot* operası ile gözkamaştıran bir sanat elçisi olarak yurt dışında ülkemiz operasını tanıttı.

İzmir Devlet Operası ve Balesi 1982/83 döneminde, eski İstiklal Mahkemelerinin yapıldığı, sonradan "Elhamra Sineması" diye bilinen opera için yetersiz olan binada açıldı ve müdürlüğe Necdet Aydın getirildi. İzmir'in ilk resmi gösterisi Carl Orff'un *Akıllı Kız* adlı yapıtı oldu. Bu yapıt *Meddah* adıyla tek kişi (Necdet Aydın) tarafından oynandı. Bunu Ferit Tüzün'ün *Çeşmebaşı* balesi izledi. Ardından Çaykovski'nin *Uyuyan Güzel* balesi Petipa'nın dans düzeni ile sahnelendi. Sonra kısa operalar sahneye çıkarılmaya başlandı: Puccini'nin *Gianni Schicchi,* Menotti'nin *Telefon,* Sullivan'ın *İki Kişiye Bir Oda* repertuvara girdi. İzmir Devlet Opera ve Balesi'nin kuruluşundan bu yana müdürleri Necdet Aydın, Altuğ Dilmaç, Nejat Tekebaş, Selmin Günöz, Pekin Kırgız'dır.

Yetmişli yılların sonunda ve seksenli yıllarda Türk bestecilerinin yapıtları Devlet Bale Topluluğu'nca daha sık sahnelenir oldu. Günümüzde Devlet Opera ve Balesi'nin Ankara, İstanbul ve İzmir'de ayrı müdürlükleri vardır.

Bakırköy Belediye Tiyatrosu

Türkiye'de belediye ödenekli ikinci tiyatro yine İstanbul'a nasip oldu. 1990 yılında, Dr. Yıldırım Aktuna'nın belediye başkanlığı sırasında kadroları alınarak hayata geçirilen Bakırköy Belediye Tiyatrosu'nun başına kurucusu Zeliha Berksoy geçirildi. Bu tiyatro Aziz Nesin'in *Demokrasi Gemisi* ile açıldı. Kısa bir sürede gelişerek seyircisini artıran bu tiyatro ayrıca bir iki yıl dayanabilen bir "Uluslararası Gençlik Tiyatroları Festivali" de düzenlemiştir. Tiyatronun repertuvarında *Kahvede Şenlik Var, Bir Geçmiş Zaman Eğlencesi, Lorcine Sokağı Cinayeti, Barış, Antigone* gibi oyunlar görülür. Bu tiyatro, ayrıca iki milyonluk Bakırköy seyircisi için yeni tiyatro salonları açılmasına da önayak olmuş ve kısa bir sürede, bir metropol tiyatrosu durumu-

na gelmiştir. Tiyatro, genç, dinamik kadrosuyla örnek bir repertuvar sergiledi. 1993/94 döneminde bir sarsıntı geçirdi ve yönetim değişti. Belli huzursuzlukların ardından 1994/95 döneminde bu tiyatronun başına Pekcan Koşar geçti ve tiyatro, bir bulvar oyunu olan *Nikâh Kâğıdı* ile perdelerini açtı.

Çocuk Tiyatrosu

Türkiye'de ilk çocuk tiyatrosu Muhsin Ertuğrul tarafından 1935/1936 döneminde, Şehir Tiyatroları yapısı içinde faaliyete geçirildi. Ankara'da, Devlet Tiyatrosu'nun ilk çocuk oyunları 1947/1948 döneminde başladı.

1961/1962 dönemi, çocuk tiyatrolarının yaygınlaşma dönemi oldu. İstanbul ve Ankara'da özel tiyatrolar, ayrıca çocuk oyunlarına eğildiler. Özellikle 80'li yılların ikinci yarısında, bazı bankalar özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi üç büyük kentte çocuk tiyatrolarını finanse ettiler. Bu arada İzmir'deki bazı özel firmalar da çocuk tiyatrosu konusunda ödenek ayırdılar. Bunlar arasında İstanbul'daki "Akbank Çocuk Tiyatrosu", İzmir'deki "Ziraat Bankası Çocuk Tiyatrosu" sürekli oldular. Yapı Kredi Bankası İstanbul'da bir iki yıl süren uluslararası bir gençlik tiyatro festivalinin en büyük finansörü oldu. Sürekli çocuk tiyatrolarının biri de, kadroyu eğitilmiş genç oyuncuların kurduğu, Şakir Demirpehlivan yönetimindeki "İzmir Çocuk Tiyatrosu"dur.

Seksenli yılların sonundan itibaren, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sahne Sanatları Bölümü Deneme Topluluğu, çocuklar için Sokak Tiyatrosu projesini başlatmış ve hemen her yıl İzmir'in çeşitli semtlerinde müzikli, danslı gösteriler düzenlemiştir. Ankara Belediyesi'nin ödenek verdiği ve Ankara Gençlik Parkı'nda kurulan "Kukla Tiyatrosu" da doksanlı yıllar içinde oluşan bir gelişmedir.

Kamyon Tiyatro

1991 yılında, Özdemir Nutku, İzmir Büyük Şehir Belediyesi'nin yardımıyla Türkiye'de ilk kez Kamyon Tiyatro projesini gerçekleştirmiş ve yine Nutku'nun yönetimi altında ve onun oyun düzeniyle Ülkü Ayvaz'ın *Yaşasın Gölgekuşağı* adlı çocuk oyununu şarkılı ve danslı olarak sahnelemiştir. İlk temsil, 1991 yılının 23 Nisan Millî Egemenlik ve Çocuk Bayramı'ndan bir gün sonra 24 Nisan günü, Belediye önündeki alanda verilmiştir. Özellikle, tiyatroya gidemeyen gecekondu semtlerindeki çocuklara temsiller veren Kamyon Tiyatro büyük ilgi görmüş, bu ilgi üzerine İzmir dışındaki köylere, Ege'nin bazı küçük kentlerindeki şenliklere katılarak dört ay içinde 60 turne yapmıştır. Kamyon Tiyatronun kadrosu eğitim görmüş genç oyuncular ve tasarımcılardan kurulmuştur. Ancak Büyük Şehir Belediyesi geçici işçi kadrosunda çalışan sanatçıları da diğerleriyle birlikte işten çıkarınca bu proje de son bulmuştur.

İkinci bir kamyon tiyatro, planları Özdemir Nutku'dan sağlanarak Milli Piyango İdaresi'nce, Devlet Tiyatroları için yapılmıştır. Bu ikinci Kamyon Tiyatro 1992/1993 döneminde, Sönmez Atasoy'un *Yedi Köyün Yargıcı* adlı çocuk oyununu Ankara'da oynamıştır. Üçüncü Kamyon Tiyatro İzmir TANSAŞ tarafından yapılmış ve Fuar sırasında çocuklara temsiller verilmiştir. 1994 yılında, dördüncü Kamyon Tiyatro'nun yapımını, Bornova Belediyesi üstlenmiştir.

Oyun yazarlığı

Cumhuriyet tiyatrosunun hem oyun yazarlığı, hem de çeşitli yönelişleri açısından senteze ilk ulaşan, en yoğun kuşağı, '50 kuşağıdır. Aynı zamanda Türk tiyatro yazınında ve uygulamasında çeşitli deneyleri ve dinamik bir dönemi başlatan yazar, yönetmen, sanatçı, dramaturg ve eleştirmenlerin temsil ettiği bir evreyi kapsar. Sorunları yalnızca göstermekle kalmayan, onları yorumlayan ve birtakım sonuçlara çıkan bu kuşak, kendinden sonra gelen, daha doktriner 1960 kuşağı ile bir uyum göstererek yeni gelişmelerin etkisinde büyük bir gelişme içinde günümüze kadar gelir. Bu kuşak içinde belirgin yönelişler vardır. Bunlar a) bireyden toplum sorunlarına yönelme, b) güncel olaylardan toplum sorunlarına yönelme, c) evrensel anlamda sorunları ve bu yoldan toplumu irdeleme, d) köy sorunlarına eğilmedir.

İlk Çok Partili Dönem, 1950 Kuşağı: Bugün hâlâ ürün veren ve kendilerini geliştiren Melih Cevdet Anday (d. 1915), Orhan Asena (d. 1921), Cahit Atay (d. 1925), Refik Erduran (d. 1928), Hidayet Sayın (d. 1929), Turgut Özakman (d. 1930) gibi yazarlar, çoğu oyunlarında ruhsal baskıları, tedirginlikleri ve çatışmaları toplum düzenine bağlarlar. Bu yazarların temel tutumlarında öz yönünden yenilenmenin gerekliliği ve biçimsel yeniliklere gitme eğilimi gösteren bir toplumun parçalanışı gösterilir. Öte yanda, psikolojik ayrıntıyı vurgulamadan, bireyden toplum sorunlarına yönelen yazarlar vardır: Necati Cumalı (d. 1921) birçok oyununda, Aziz Nesin (d. 1915) ise bir oyunuyla bireyden topluma yönelirler. Bu kuşak yazarlarının bazı oyunlarında, olaylar ve durumlar ön planda olmak üzere toplum sorunları ele alınmıştır.

Melih Cevdet'in seksenli yıllardan sonra yazdığı oyunlar arasında en önemlisi, *Ölümsüzler ya da Bir Cinayetin Söylencesi* (1986) öz ve biçim

açısından onun en olgun ve en başarılı oyunudur.

Cahit Atay'ın seksenli yıllardan sonra sahne üzerinde pek değerlendirilmemiş olduğu izlenir. Oysa gerek içerik, gerek biçim açısından yeni denemelere giren bu yazarın henüz tam olarak ya da hiç değerlendirilmemiş ilginç son oyunları arasında, *Mangoma Maskeleri* (1984), *Godot'yu Beklemezken* (1980), *Hamlet'in Babasını Kimler Öldürdü?* (Orta Oyunu, 1988), *Dalgacı Mahmut Kendine Dön* (1990), *Göğsü Lenin Dövmeli Adam* (1991) vardır.

Bugüne dek altmışın üstünde oyun yazan Orhan Asena, yetmişli yılların sonunda başladığı Şili Üçlemesi'nden sonra, seksenli yıllarda yine evrensel anlamda oyunlar yazmayı sürdürdü. Bu üçlemenin ikinci oyunu olan *Bir Başkana Ağıt* (1980), dışında, *Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe* (1982), *Yıldız Yargılaması* (1983), *Sığıntı* (1986) gibi tarihi çıkış noktası yaptığı oyunlarda, evrensel açıdan güncel konulara ayna tutmuştur. Yazar, ayrıca *El Kapısı, Seyisbaşı Konağı* (1981) gibi oyunlarında psikolojik boyutları olan karakterler yaratarak insancıl ve güncel sorunları işlemiştir. Yazarın *Ölümü Yaşamak* (1983), *Bir Küçük Gece Müziği* (1991), *Ayla Öğretmen* (1992) adlı sahne yapıtları yanısıra *Dede-Torun* (1988) adlı çocuk oyunu da vardır. Yazarın son oyunu *Nazım Üçlemesi* (1994), büyük Türk ozanı Nazım Hikmet'in üç ayrı evresini ele alır.

Refik Erduran seksenli ve doksanlı yıllarda da oyun yazmayı değişerek sürdüren yazarlarımızdan biridir. 1985 yılında Tülay Güngör'ün bir öyküsünden *Bunu Yapan İki Kişi* adlı oyunuyla, kadın gözüyle erkekleri irdeleyen ilginç bir taşlama-oyun yazan Erduran, 1991'de *Tamirci* ile bu uğraşını sürdürdü.

Turgut Özakman, 1979'dan itibaren, *Fehim Paşa Konağı* (1979), *Resimli Osmanlı Tarihi* (1982) gibi iki önemli oyun yazdı. Üst düzeyde nüktelerle tarihsel ve toplumsal taşlamalara yönelen Özakman bundan sonra *Bir Şehnaz Oyun* (1984), *Töre* (1985) adlı oyunlarıyla ilgi odağı olmayı sürdürdü. Yazarın tek perdelik *Ah Şu Gençler* (1983), *Ben Mimar Sinan* (1988) adlı gençlik oyunlarıyla *Masal Var Masalcı Var* (1981) adlı çocuk oyunu da vardır. Özakman 1991'de TRT için yazdığı dev *Kurtuluş* dizisini tamamlamıştır.

Tiyatro sahnelerinde *İsyancılar* (1964) adlı oyunuyla parlayan gazeteci yazar Recep Bilginer, çoğu oyununda devlet-birey ilişkilerini ele aldığı kadar, bozuk bir toplum düzeni içinde bireyin yozlaşmasını da dile getirmiştir. Bilginer'in 1980'den itibaren yazdığı sahne yapıtları arasında *Ben Kimim* (1980), *Parkta Bir Sonbahar Gündüzü* (1982), *Oyun Bitti* (1983), *Karım ve Kızım* (1985), *Kıskanç* (1987), *Mevlana* (1992) vardır.

Evrensel anlamda oyunlar yoluyla toplumu irdeleyenler arasında Aziz Nesin önemli bir yer tutar. Yazar masallarında, öykülerinde ve oyunlarında örgütlenmiş insanın sorumluluğunu, disiplinini, başkalarına karşı yükümlülüğünü, kısacası insanın ahlâk kurallarını vurgular. Yazar için örgütlenmiş bilinç önemlidir. Yazarın en son yazdıkları kısa oyunlar: *Sen Gara Değilsin, Hazır Ol, Bir İnsan Başı Üstüne Üç Sesli Üzüngç, Bir Kadın İçin Düet, Yaşasın Kavun İçi* (1979).

Seksenli yıllarda, yalnızca birkaç oyun yazanlardan biri de öykücü Tarık Buğra'dır (1918-1991). Onun *Güneş ve Aslan* (1983), *Yunus Emre* (1989) adlı oyunlarından yalnızca biri, *Yunus Emre*, sahnelenmiştir.

1961 Anayasası Kuşağı: Bu kuşak, öncekinden politik eğilimleri ve daha radikal olmasıyla ayrılır. Toplum bozukluklarını yansıtan tiyatro yapıtlarının hemen tümünde bu sorunun toplumun bilinçsizliğinden, bireyin sorumsuzluğundan ileri geldiği belirtilir. Çağdaş Türk tiyatro biçimi üzerine kuramsal yazılar ve deneyler bu dönemde yoğunluk kazanmıştır. Bu kuşak yazarları çeşitli eğilimleri arasında genel olarak üç önemli yönelim içindedirler: toplum düzensizlikleri, dünya siyaseti nedenlerine genellemesine yöneliş; efsane ya da tarihe dayanarak çağın eleştirisi; ve bir de, insanlık sorunları üzerine evrensel yaklaşım.

Bu kuşaktan bugün de ürün veren önemli yazarlardan biri olan Güngör Dilmen (d. 1930), seksenli ve doksanlı yıllarda *Deli Dumrul* (1979), *Hasan Sabbalı* (1982), *Ben Anadolu* (üçleme, 1984-1985), *Aşkımız Aksaray'ın En Büyük Yangını* (1988), *Samsun'a Doğru* (senaryo, 1990), *Devlet ve İnsan* (1990), *Hakimiyeti Milliye Aşevi* (1982), *Troya İçinde Vurdular Beni* (1993) oyunlarıyla tiyatro yaşamındaki yerini korudu.

Uzun bir dramatizasyon biçimindeki Sermet Çağan-Özdemir Nutku'nun yazdıkları ve Almanca'ya *Kriesspiel* adıyla çevrilen, evrensel anlamdaki *Savaş Oyunu* (1965) barış için savaşmanın bazan zorunlu olduğunu şiirli bir atmosfer içinde dile getirir. Ayrıca Özdemir Nutku'nun (d. 1931), Atatürk'ün *Nutuk*'u ile çeşitli belgelerin taranmasıyla yazdığı *Söylev* (1973) belgelere dayanmakla birlikte evrensel anlamda emperyalizme karşı yapılmış bir mücadeleyi işler. Nutku'nun diğer oyunları, *Merdiven* (1962), *Köprü* (1964), *Çiçek* (mimodram, 1967), *Büyükbaba*'dır (1986).

Türk romanında da önemli bir yeri olan Adalet Ağaoğlu (d. 1929), birey ve toplum ilişkilerindeki sorunlar üzerinde etkili oyunlar yazmıştır. Ağaoğlu, 80'li yıllardan sonra az,

İLETİŞİM ARŞİVİ

Gencay Gürün ve İsmet Ay. Gencay Gürün İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları yönetimindeyken çeşitli polemiklere konu olmuş, son olarak 1995 seçimlerinde DYP listesinden milletvekili olmuştu.

ama ilginç oyunlar yazdı. *Çok Uzak Fazla Yakın* (1991), gayet iyi işlenmiş bir yapı içinde iki kardeşin sevgi, tutku, kıskançlık, hatta nefretle yoğrulmuş ilişkisini gösterir. 1980'den sonra daha çok romana yönelen yazarın öteki yapıtı bir gençlik oyunu olan *Duvar Öyküsü*'dür (1992).

Daha çok tarihsel perspektif içinde bireyleri irdeleyen Turan Oflazoğlu, 1980'den sonra, iktidar tutkusunu işlediği, *Kösem Sultan*'da (1980), bir ulusun yazgısını çizen saray entrikalarını, *Fatih*'te (1981) büyük bir hükümdarın alçakgönüllülüğünü, *III. Selim*'de (1982) sanata düşkün, reformcu bir padişahın yalnızlığını ve anlaşılmamaktan doğan psikolojisini işler. Oflazoğlu tarihsel oyunları dışında, *Elif Ana* (1980), *Güzellik ve Aşk* (müzikli oyun, 1985), *Atatürk* (1987), *Sinan* (1988), *Gardiyan* (1989), *Dörtbaşımamur Şahin Çakırpençe* (1991) adlı oyunları yazmıştır.

12 Mart Faşizmi'nin Etkilediği Kuşak (1970): 1972 yılının Mart'ından itibaren birkaç yıl estirilen terör havası bu kuşağı sindirememişse bile yavaşlatmıştır. Bunun için yeni oyun yazarlarının ortaya çıkışında sayıca bir azalma görülür. Ellili yıllardan sonra giderek çoğalan oyun yazarı sayısı, giderek azalmış ve yetmişli yıllara gelindiğinde yeni olan birkaç yazar ortaya çıkmıştır. Adalet Ağaoğlu, başarılı bir oyun yazarı olduğu halde, tiyatroyu bırakıp roman yazmaya başlamıştır. Buna karşılık, ellili yıllarda ünlenen bellibaşlı yazarlar oyun yazmayı bu yıllarda da sürdürmüşler ve bugüne kadar gelmişlerdir.

Oyun yazarlığının bir kerteye kadar tavsamasının elbette nedenleri vardır. Yetmişli yılların ilk yarısı genellikle baskı ve yasakla geçmiştir. Yazarların emekleri yeterince karşılanmamıştır. Yazar hakları düzenli bir biçimde yalnızca ödenekli tiyatrolarca yerine getirilebilmiştir. Yazarları oyun yazmaktan uzaklaştıran estetik nedenlerin başında, oyunların doğru dürüst sahnelenmeyişi gelir. Yerli oyunlara gereken dikkat genellikle gösterilmemiş ve özellikle ödenekli tiyatrolarda yazar-yönetmen işbirliğine gidilmemiştir.

1970 kuşağı içinde, daha önceden çeşitli yazın alanlarında tanınmış kişiler olduğu gibi, oyun yazma işine geç başlamış olanlar da vardır. Bu kuşağın öncekilere olan en belirgin farkı, toplumsal ve siyasal konularla öncekilerden daha çok ilgilenmeleridir. Buna karşın tarihsel oyunların sayısında bir azalma olmuştur. Bu kuşağın ilgisini evrensel nitelikteki oyunlar çekmiştir. Aile sorunlarını ele alan oyunlar azalmış, buna karşılık geleneksel tiyatronun estetik öğeleri, oyun biçimleri içinde daha sık yer almıştır. Müzikli taşlamalar ve güldürüler önceki dönemlerle karşılaştırılınca, bir gelişme içine girmiştir. Bunların yanısıra, büyük yatırım gerektiren "şov"lar birbiri ardından piyasaya sürülmüştür.

Bu kuşağın bugün de ürün vermekte olan nadir yazarları arasında, 1971 yılında, TRT Bilim ve Sanat Ödülleri Yarışması'nda *Evli Evine Köylü Köyüne* adlı radyo oyunuyla ödül alınca tiyatroya giren Bilgesu Erenus'u (d. 1943) görürüz. Siyasal gelişmelere duyarlı bir yazar olan Erenus, 1980 yılından sonra, İran'daki Şehinşah yönetimini ele alan *Kaside*'yi (1980), orta oyunu ve meddahlık özellikleriyle yazmıştır. Yazarın bu süreçte yazdığı öteki oyunları şunlardır: ekonomi uzmanı belledikleri bir çaylağın peşinden koşan kelaynaklarla güncel taşlamaya gidilen *Kel Aynaklar* (1981), Lilian Hellman'ın çileli yaşamını yansıtan *Güneyli Bayan* (1983), 27 Mayıs Devrimini hazırlayan Ankara Kızılay'daki gösteriyi işleyen *555K* (1986), Ahi teşkilatından kalma yaren eğlencelerini gösteren *Misafir* (1987), dünya politikasında süper güç Amerika'nın

arka bahçesini ele alan *Arka Bahçe* (1990) ile ilginç bir toplum eleştirisi olan *Acılar Şenliği* (1991).

Başka bir kadın yazarımız Ülker Köksal (d. 1931), ilk kez *Sacide* (1972) ile oyun yazarlığına soyundu. Seksenli yıllarda, *Uzaklar* ile *Sevdalı Fidanlar*'da (1984) anaç bir sıcaklıkla okuma çağındaki gençlerin sorunlarını ele aldı. Üretken ve çok yönlü bir yazar olan Köksal'ın ayrıca *Gün Doğarken* (1986), *Karanlıkta İlk Işık* (Kubilay Olayı, 1987), *Karagöz Trafikte* (1987) adlı yapıtları yanısıra, çok sayıda çocuk, televizyon ve radyo oyunları vardır.

Kör Döğüşü 1972'de tiyatroya parlak bir biçimde giren Tuncer Cücenoğlu'nun (d. 1944) gecekondu sorunlarını ele aldığı ve 1987'de yeniden yazmış olduğu ilk oyunudur. Aynı yıl yazmaya başladığı *Öğretmen* (1973) ile dikkatleri bir kez daha çeken Cücenoğlu, buna karşın, bu oyununu da 1987'de yeniden kaleme almıştır. Yazar, faşizmin bireyde yaptığı yıkımı evrensel bir biçimde dile getirdiği *Çıkmaz Sokak* (1980) adlı oyunuyla ününü yurt dışında da duyurdu. 1983'te kadınların sömürülüşünü ele alan ve konusu bir genelevde geçen *Kadıncıklar*, bir önceki oyun gibi, yurt içinde ve dışında çok tutuldu. Ertesi yıl *Dosya* ile *Kaçış*'ı (radyo oyunu, 1984) yazan Cücenoğlu, İlhan Tarus'un *Varolmak* adlı romanından esinlenerek *Biga 1920*'de (1985) Türk Bağımsızlık Savaşı'nı evrensel fırça vuruşlarıyla işledi. Nikolay Gogol'ün aynı addaki oyunundan *Kumarbazlar*'ı (1987), *Yıldırım Kemal* (1990) ile yine Bağımsızlık Savaşı'nı ele aldı. Türkiye'deki ilk yerli film senaryosu olan *Kızılırmak-Karakoyun*'u (1992) işleyen yazar, *Helikopter* (1993) ile oyun yazarlığı anlayışında, özellikle biçim ve teknik açıdan büyük bir sıçrama yaptı.

Ünlü romancı Erhan Bener'in (d. 1928) *Hızır Doktor*'u (1980) dürüst kişiler ile çıkarcıları karşı karşıya getirirken, Nezihe Araz (d. 1922) *Öyle Bir Nevcihan*'da (1979), birbirine benzemeyen iki ayrı kuşağı, iki ayrı dünya görüşünü karşı karşıya getirir. Yazarın *Bozkır Güzellemesi* (1982) folklorik bir özellik taşır, *Afişe Jale* (1987) ile *Ballar Balını Buldum* (1990) yarı biyografik oyunlardır. Yazarın bir de Bosna tragedyasını ele alan *Savaş Yorgunu Kadınlar* (1993) adlı bir oyunu vardır.

1969 yılında, ilk kez Çukurova'daki pamuk ırgatlarının yaşamından bir kesit gösteren *Irgat* oyunuyla tanınan Haşmet Zeybek (d. 1948), 1984'te *Zilli Şıh*'ı (1984) meddah için yazmıştır. Başka bir *Meddah* (1971) oyununu da Erol Toy (d. 1936) yazmıştır. Toy'un seksenli yıllarda emek-sermaye ilişkilerini ele aldığı *Menekşeciler* (1980) adlı bir sahne yapıtı da vardır.

70 kuşağı, toplumsal ve siyasal içerikli oyunlara artan bir ilgiyle sa-

İLETİŞİM ARŞİVİ

"Ben Bertholt Brecht"teki yorumlarıyla Genco Erkal ve Zeliha Berksoy.

rılması yanısıra, aile konulu oyunlarda da toplum-birey ilişkisiyle ortaya çıkan sorunlara sık sık yer vermiştir. Aktör-yazar Dinçer Sümer'in (d. 1933) seksenli yıllarda yazdığı oyunlar arasında, şiirli atmosferi olan *Gül Satarlı Melek Hanım* (1985), tek kişilik *Maviydi Bisikletin* (1987), *Gecenin Kulları* (1986), sade vatandaşı ele aldığı *Memuroğlu-memur* (1993), *Beni Dünya Kadar Sev* ve *Karacaoğlan* (1983) adlı oyunları vardır.

Taşlamalı güldürü alanında ön plana geçen yazarlardan biri şovmen-yazar Ferhan Şensoy'dur (d. 1951). Yazarın *Dur Konuşma, Sus Söyleme* (1976) adlı yapıtı toplumdaki yasakları parodik bir biçimde eleştirir. Şensoy'un *Şahları da Vururlar* (1979) adlı oyunu ise İran'da Pehlevi saltanatının yıkılışını, onun yerine başka bir saltanatın yerleştiğini ele alır. Yazarın *Kahraman Bakkal Süper Market'e Karşı* (1980) adlı güldürüsü, ülkemizde sayıları giderek artan süpermarketlere karşı bakkallık yapan dul bir kadının mücadelesini gösterir. Öyküleri ve dene(me)meleri yanısıra durmadan yeni oyunlar yazan Ferhan Şensoy'un tiyatronun mizah dünyasına kalıcı yapıtlar bırakacağı kuşku götürmez. Yazdığı birçok oyunu yanısıra, *Güle Güle Godot* (1991) ile *Su Gogol Delisi* (1993) Brecht'in *Üç Kuruşluk Opera*'sından esinlenerek yazdığı *Üç Kurşunluk Opera* (1995) sanatçının en çok tutulan oyunlarından bazılarıdır.

12 Eylül Çalkantısı İçindeki Kuşak (1980): Tiyatro alanında büyük bir hareket izlenir bu dönemde; bir yandan yeni toplulukların ilerici tiyatro eylemlerine girmeleri, öte yanda oyun yasaklamaları bu dönemi her yönden ilginç bir duruma getirmiştir. Ödenekli tiyatroların 12 Eylül öncesinde repertuvarına aldığı oyunların yasaklanması da buna dahildir. Devlet tiyatroları *Arturo Ui*'yi, Devlet

Balesi de *Ferhat İle Şirin*'i oynayamadı. Ülkedeki özel tiyatroların gelişmelerine engel olan birtakım dertler bu dönemde de katlanarak sürmüştür. Bunlar, ödeneksizlik (ki bilindiği gibi, bu 1982 yılına kadar böyle kalmıştır ve 1982'den itibaren özel topluluklara verilen ödenek de 1995 yılında son bulmuştur), binasızlık (bu sorun hâlâ sürmektedir) ve gece kulüplerine, gazinolara, çeşitli eğlence yerlerine uygulanan belediye rüsumu (ki bu da belediyelere göre değişmekle birlikte, halen de bir sorun olarak karşımızda durmaktadır) gibi çözüm getirilmeyen engellerdir.

1980/81 dönemi özellikle İstanbul'da bir önceki dönemin uzantısından başka bir şey değildir. İstanbul'da, özel tiyatrolar, bir yandan repertuvarlarında yerli yazarlara yer verirken, öte yandan ayakta durabilmek için müzikli şovlara yönelmişlerdir. Ancak bu ters tepmiş, seyirci kazanalım derken, seyirci büyük bir hızla tüketilmiş ve perdeler yarı dolu salonlara açılmıştır. Doğal olarak bu da ödeneksiz özel tiyatroları büyük parasal açmazlar içine düşürmüştür.

Bu acı görünüm süredursun, Eylül ayı içinde, İstanbul Şehir Tiyatroları'na önce "müfettiş" sıfatıyla, sonra da genel sanat yönetmeni olarak yılların aktörü Vasfi Rıza Zobu atanmıştır. Zobu, yetenekli sanatçının işine son vermiş ve kurumda sıkı bir denetim başlamıştır.

1981/82 döneminde de, tiyatro yaşamımızdaki genel düşüş sürmüş, ödenekli ve ödeneksiz tiyatrolar aynı sorunlar ve bunalımlarla karşı karşıya kalmışlardır. Oyun yazarları ellerini eteklerini yavaş yavaş tiyatrodan çekmeye başlamışlardır. Tiyatro sanatçıları seslendirme, reklam ve televizyon skeçlerinde giderek daha fazla boy göstermeye başlamışlardır. 1982 yılının tiyatromuz açısından en önemli olayı özel tiyatrolara devlet yardımının yapılması kararıdır. Tiyatronun yeniden soluklanması ve ayağa kalkması 1986 yılından itibaren başlamıştır.

1980 kuşağının sürekli gündemde kalan en önemli yazarlarından biri olan Mehmet Baydur (d. 1951), 1980 yılında, ilk oyunu *Limon* ile dikkatleri üzerine çekti ve sonra da arka arkaya yazdığı oyunlarıyla canlı bir tartışma ortamı açtı. Baydur'un, ilk oyunu *Limon*'da, baskı ve kalıplanmanın bunalımı ile eylemsizliğe itilen, durmadan birbiriyle konuşan, ama bu konuşmalarla iletişimsizliği derinleştiren, kendilerini içkiyle desteklemeye çalışan, ama içkinin de etkisiz kaldığı kalabalık bir ortamda aydın geçinenlerin geyik muhabbeti sergilenir. *Yalnızlığın Oyuncakları*'nda (1984) bir odada her biri 90'nı geçmiş üç yaşlı (bir karı koca ile kadının erkek kardeşi) arasındaki hesaplaşmayı ele alan yazar, aynı zamanda yirminci yüzyılı da sorgular. *Cumhuriyet Kızı*'nda (1988) akademik bilgeliği simgeleyen, 1402 ile üniversiteden çıkarılmış ve bir ansiklopedi üzerinde çalışan öğretim üyeleri ile "hayat üniversitesi"nden çıkmış bir bar kadınının karşı karşı gelmeleriyle ortaya çıkan çarpıcı hesaplaşma işlenmiştir. Bu oyun uzun tartışmalara ve yorumlara yol açmıştır. *Yangın Yerinde Orkideler* (1989) eğitimsiz kesimin bilgeliği ile aydın sayılan kesimin kalıplarından kurtulamayışı arasındaki çatışmayı gösterir. Tek kişilik bir oyun olan *Maskeli Süvari*'de (1990), küçük burjuva aydınlarının sıradan dünyasını bir süre için allak bullak eden masallardan fırlamış bir yabancı yoluyla kalıplanıp dondurulmuş anlayışlara saldırır. Baydur'un 1990 yılına ait diğer iki oyunu *Kamyon* ve *Vladimir Komorov*'dur. *Düdüklü'de Kıymalı Bamya* (1991) adlı oyunda, Baydur tekrardan iç mekana dönerek küçük burjuvaların alaturkalık ile alafrangalık arasına sıkışmış kadınlarını ele alır. Eleştirirken buruk bir biçimde ironik havayı da yaratan Baydur, hemen her oyununda yanlış duygusallıklara, klişeleşmiş düşüncelere ve duyarlıklara, küçük burjuva ölçütlerine ve ahlak anlayışına saldırır. Her oyununda alttan alta kendini hissettiren ölüm teması yazarın oyunlarının değişmez özelliğidir. Konuşturma örgüsüne çok fazla dayanan yazarın oyunları, zaman zaman statik olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Baskılı bir dönemde oyun yazmaya başlayan Baydur, düş ve gerçek ilişkisi içinde, 12 Eylül'ün, toplumu silikleştirip sindirmesindeki psikolojiyi birçok oyun kişisinde yansıtmıştır. Yazarın, aynı ilginçlikteki öteki oyunları şunlardır: *Gün/Gece, Ölüm/Oyun* (tek kişilik, 1982), dört kısa oyunu (*Koridor, Çıpra-Karagöz, Suya Çizgi* ve *Küskünler Oteli*) kapsayan *Kuşluk Zamanı* (1988), *Kadın İstasyonu* (1987), *Menekşe Korsanları* (1991), *Aşk* (1991), *Yeşil Papağan Limited* (1992), *Sevgi Ayakları* (1992), *Doğum* (1993), *Tensing* (1995).

Mezopotamya Üçlemesi adı verilen üç şiirli oyunuyla tanınan ozan Murathan Mungan (d. 1955) *Mahmud ile Yezida*'da (1979) şiirli bir atmosfer içinde, feodalizmin çöküş sürecinde yaşanabilir bireysel ve toplumsal acıları destansı bir söyleyişle ele alır. Daha çok bir köy seyirlik oyunu dramatizasyonu biçiminde kurgulanan *Taziye*'de (1981) kan davası temasını çok çarpıcı bir biçimde işlenir. *Geyikler Lanetler* (1992), yine Güneydoğu'nun kırsal kesimlerinde geçen, ama evrensel anlamlar taşıyan modern bir tragedyadır. Yazarın tiyatro eğitimi görmüş olması oyunlarının görsel özelliklerle de donanımını sağlamıştır; bu açıdan, oyunları, sahnelemede çeşitli yaratıcı deneylere açıktır.

Bu kuşağın yazarlarından biri de Ülkü Ayvaz'dır. (d. 1955) Ayvaz ilk kez 1984'te *Yeniden Yaratma* ile tanındı. Zaman ve mekândan bağımsız bir atmosfer içinde geçen bu oyunda, bir düş oyunu olarak kişiler birbirinin yerini alır, geçmişle gelecek içiçedir ve hep bir arayış vardır. Atçalı Kel Mehmet olayını ele alan *Vali-i Vilayet Hareme-i Devlet*'de (1987) Osmanlı merkez otoritesinin zayıflamasıyla bağımsız hareket ederek palazlanan yerel yöneticilere karşı eylem yapan Atçalı Kel Mehmet'in, eyleminde bütünü görememesi, karşı olduğu güçler gibi davranması ve böylece bir alternatif oluşturamaması sonucu düştüğü trajik durum sergilenir. *Troya'yı Özlüyorum* (1993) bir cinayet üzerine kurgulanmış, ölen ile öldürenin özdeşleştiğiyle bir 'arayış' oyunudur. Yazarın aynı yıllarda yazdığı *Nihavent Longa* (1993) gazeteci Ali Süavi'nin idealist çalışmaları üzerine kurulmuş ilginç bir oyundur. Ülkü Ayvaz'ın ayrıca *Şahane Lunapark* (1982), *Tenekе Şövalyeler* (1986/87), *Yaşasın Gökkuşağı* (1987), *Papatya* (1989) adlı başarılı çocuk oyunları da vardır.

Yılmaz Onay (d. 1937), önce yönetmen olarak yabancı yazarlardan sahne uyarlamaları yaptıktan sonra, 1983 yılından itibaren kendi oyunlarını üretmeye başladı: Gençlik müzikali olan *Tren Gidiyor* (1983), bir kabare oyunu olarak yazılan *Bu Zamlar Bana Karşı* (1984), bir parabel (mesel-oyun) olan *Dev Masalı* (1985), Nazım Hikmet'ten kukla için uyarlanan *Sevdalı Bulut* (1985), *Sanatçının Ölümü, Arafta Kalanlar, Karagöz'ün Muammaları* (1985), *Şarkılarımız Ölmesin* (1983).

Bu kuşak içinde, Yeşim Dorman'ın Yıldırım Türker'le birlikte yazdığı *Gölge Ustası* (1982), Erhan Gökgücü'nün (d. 1945), *Giordano Bruno* (1985), *Ramazan ile Jülide* (1986) ve *İki Kalas Bir Heves* (1993), Kenan Işık'ın (d. 1946), *Bebek Uykusu (1988), Olmayan Kadın* (1994), Haluk Işık'ın *Mavi Pullu Balık* (1983) adlı çocuk oyunundan sonra yazdığı *Kül Rengi Sabahlar* (1989), *Hoşgeldin Amerika* (1993), Ergun Sav'ın çocuk oyunlarının yanısıra *Bir Başkası* (1990), Yaşar Ürük'ün *Ah! Güzel İzmir* (1986) müzikali ve *Savaş Denilen Eski Şarkı* (1987) bu kuşağın bellibaşlı tiyatro yapıtları arasında yer alır.

Serbest Pazar Ekonomisi, Terör ve Enflasyon Kuşağı (1990): 1990'dan sonra ortaya çıkan genç, orta yaşlı oyun yazarları üzerinde bir değerlendirme yapmanın olanağı yok. Ancak yeni yeni canlanan tiyatro ortamı içinde sesini duyuran ve ilerisi için umut veren yazarları belirtmek gerekir. Coşkun Irmak'ın (d. 1961) *Ayça'nın Masalı* (1990) adlı çocuk oyunu yanısıra, *Paris* (1987), *Bodrumdaki Kır Çiçeği* (1989), *Kuş* (1991) ve *Miletos Güzeli* (1994), Yüksel Pazarkaya'nın *Mediha* (1989), *Ferhat'ın Yeni Acıları* (1993), *Haremde Kadın Kaçırma* (1993), Melisa Gürpınar'ın *İstanbul'un Gözleri Mahmur* (1993), Turgay Nar'ın *Tepegöz* (1993), Ataol Behramoğlu'nun, *Lozan* (1993) ve kabare oyunu *İyi Bir Yurttaş Aranıyor* (1993), Behiç Ak'ın *Bina* (1993), Erhan Gökgücü'nün *Giordano Bruno* (1985) ve *Kadı* (1993), Yılmaz Karakoyunlu'nun *Sokollu* (1992) adlı oyunları tiyatro repertuvarımıza girdi.

Özel tiyatrolar

İstanbul'da seksenli yılların başında açılan özel tiyatrolar arasında, bugüne kadar yaşamını sürdüren Zafer Diper'in yönettiği "Bizim Tiyatro", "Enis Fosforoğlu Topluluğu", "Levent Kırca Tiyatrosu", Ferhan Şensoy'un kurduğu "Orta Oyuncular", yakın zamana kadar süren "Hadi Çaman Yeditepe Oyuncuları", "Tuncay Özinel Tiyatrosu", "Yeni Oyuncular" ve benzerleridir.

Eskiden kurulmuş olan özel tiyatroların yanısıra, seksenli yılların ikinci yarısı ile doksanlı yıllarda, birçok yeni özel tiyatro açılmıştır. Seksenli yılların sonunda kurulan "Bilsak Tiyatro Atölyesi" deneysel çalışmalarıyla dikkat çekti. Dikkat çeken özel tiyatrolardan biri de Yapı Kredi Bankası'nın desteğiyle 1990'da Ahmet Levendoğlu, Zühal Olcay ve Haluk Bilginer tarafından kurulan "Tiyatro Stüdyosu"dur. 1991'de Şahika Tekand "Stüdyo Oyuncuları"nı kurdu. Uzun süre yurtdışında temsiller verdikten sonra Türkiye'ye dönen Dilek Türker doksanlı yılların başında "Tiyatro Ayna"yı kurarak perdelerini açtı. İrili ufaklı, iyi ve kötü, süren ve kapanan birçok tiyatronun arasında İstanbul'da şu özel, amatör, yarı amatör tiyatrolar vardır: İlginç denemeler yapan "Bilsak Tiyatro Atelyesi", Akbank'ın desteklediği "Tiyatro Kare", "Oyuncular", "Taner Barlas Mim Tiyatrosu", "Tiyatrofil", "Salih Kalyon Tiyatrosu", "Nüans Tiyatro", "Koza Tiyatro", "Çağdaş Repertuvar Tiyatrosu", "Tiyatro Metropol", "Tiyatro Mie", "Bulunmaz Tiyatro", "İstanbul Sanat Tiyatrosu", "B. Kayabaş - E. Yazgan Tiyatrosu", "Yasemin Yalçın Tiyatrosu", "Tuncay Özinel Tiyatrosu", "Rüstem Batum Tiyatrosu", "Engin Özer Cep Tiyatrosu", "Enver Demirkan Tiyatrosu", "Hodri Meydan Kültür Merkezi", "Nokta Tiyatrosu", "Paldır Küldür Tiyatrosu", "Cihat Tamer E.Y. Tiyatrosu", "Ali Atik Tiyatrosu", "Aksanat", "Tiyatro Devran", "Sarıyer Halk Eğitim Merkezi", "Karşı Tiyatro", "Sessiz Tiyatro", "İstanbul Yeni Tiyatro", "Sunu Ajans": Son yıllarda kurulanlar arasında şu özel tiyatrolar görülür: "Tiyatro Ti", "Umudum Tiyatro", "İçimizden Gelen Oyunlar

İLETİŞİM ARŞİVİ

Ferhan Şensoy ve Ortaoyuncular: Şensoy, kendine özgü kıvrak zekâya dayalı oyunculuk yorumuyla 80 sonrası tiyatrosunda dikkat çekti. Şensoy Ses Tiyatrosu'nu da kullanılır hale getirerek oyunlarını bu salonda oynadı ve İstanbul'a bir salon daha kazandırdı.

Tiyatrosu", "Mask Kara Tiyatro", "Theatr'ama", "Deneme Tiyatrosu", "Çisenti Sanat Tiyatrosu", "Dilekçe" vb. İstanbul'da yalnızca çocuk ve gençlik oyunları oynayan topluluklar da şunlardır: "İdil Abla Çocuk Tiyatrosu", "Masal Gerçek Tiyatrosu", "Dünya Çocuk Oyuncuları", "Tomurcuk Tiyatrosu", "7 Cüceler Gençlik Tiyatrosu" ve 1973'te kurulan, etkinliklerini sürdüren "Anadolu Çocuk Oyuncuları (AÇOK)". Ayrıca Salih Kalyon'un "Ankara Çocuk Tiyatrosu da (AÇT)" İstanbul'da temsillerini sürdürmektedir. 1963/64 döneminde açılan, Ankara'nın ikinci özel tiyatrosu, "Ankara Sanat Tiyatrosu", kısa adıyla AST, 1993'te otuzuncu yılını kutlamış ve bugün de çizgisinden sapmadan oyunlar oynamakta olan bir topluluktur.

Ankara'da seksenli yılların ikinci yarısı ile doksanlı yılların ilk yarısında kurulan özel topluluklar da şunlardır: "Çan Tiyatrosu", "Ekin Tiyatrosu", "Ankara Halk Oyuncuları Tiyatrosu", "Oluşum Tiyatrosu", "Sahne", "Ankara Yeni Tiyatro", "Ankara Halk Tiyatrosu", "Ankara Yeni Meydan Sahnesi", "Ankara Sanatevi", "Ankara Deneme Sahnesi". Çocuk oyunları oynayanlar arasında "Çevre Çocuk Tiyatrosu" ve "Ankara Çocuk-Gençlik Tiyatrosu" vardır.

İzmir'de, 1947'de Avni Dilligil tarafından kurulan "Şehir Tiyatrosu" beş yıl hizmet verdikten sonra oyun oynanan binanın yanmasıyla son bulmuştur. 1956'da açılan İzmir Devlet Tiyatrosu yanısıra, 1981 yılına kadar hiçbir özel tiyatro açılmamıştır. İzmirliler, yaz aylarında turneye çıkan İstanbul ve Ankara topluluklarıyla yetinmişlerdir. İzmir'de ilk özel tiyatro, Güzel Sanatlar Fakültesi Tiyatro Bölümü mezunlarının kurdukları "Meydan Sahnesi", ikincisi de yine aynı okulun mezunları tarafından 1983'te kurulan "İzmir Sanatevi"dir. Her iki topluluk da, kurucuları ve sanatçıları Devlet Tiyatrosu kadrolarına alındıkları için dağılmıştır. Seksenli yılların ortasında, "İzmir Sanat Evi Merkezi" (İSEM) kurulmuş ve daha çok İzmir bölgesi civarına turneler düzenleyen bir topluluk olmuştur. Ayrıca Konak Belediye amatör topluluğu bir süre Ayhan Tanrıver yönetiminde temsiller vermişlerdir. 1993 yılında, Güzel Sanatlar Fakültesi Tiyatro Bölümü mezunlarından Can Kahraman ve Somer Karvan "Tiyatro Oluşum"u kurarak bir büyük ve bir de çocuk oyunu ile perdelerini açtılar. Aynı yıl, PTT amatör oyuncuları, Ali Haydar Çığ yönetiminde "Hamle Tiyatrosu"nu başlattılar.

Tiyatro eğitimi

İlk sürekli oyunculuk okulu 1936 yılında kurulan Carl Ebert'in bir süre yöneticiliğini yaptığı Ankara Devlet Konservatuvarı'dır. Bundan 22 yıl sonra, 1958/1959 öğrenim yılında, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde, "Oyun Yazarlığı", tiyatro tarihi dersleri vermek ve bir de belgelik oluşturulmak üzere, Tiyatro Enstitüsü kurulmuştur. Bu Enstitü, 1962'de kapatılmış, iki yıl sonra lisans eğitimi verecek bir Tiyatro Kürsüsü açılmıştır. Bu kurum, 1987/1988 döneminden bu yana "Oyunculuk" eğitimine de girmiştir. 1969 yılında Güzel Sanatlar Akademisi bünyesinde bir "Dekor-Kostüm" dalı açılmıştır. İstanbul Devlet Konservatuvarı ise 1971/1972 döneminde, Etiler'deki bir ilkokulda ilk çalışmalarına başlamıştır. Özdemir Nutku'nun kurduğu ve 1976/1977 ders döneminde öğretime geçen ve bugün Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Tiyatro Bölümü içinde yer alan "Oyunculuk", "Dramatik Yazarlık" ve "Sahne Tasarımı" (dekor, giysi, ışıklama, efekt) sanat dallarında üç lisans, bir

yüksek lisans ve bir de doktora programı yürütmektedir. 80'li yılların ikinci yarısında Bilkent Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi'nde yalnızca oyunculuk eğitimi veren bir Tiyatro Bölümü kurulmuştur. 1989/1990 öğretim döneminde de Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nde oyunculuk eğitimi verecek bir okul kurulmuştur. 1991/1992 döneminde ise Atatürk Üniversitesi Tiyatro Bölümü, İzmir'i model alarak üç anasanat dalı olan bir Tiyatro Bölümü açmıştır.

Tiyatro yasası

Ülkemizde, tiyatro konusundaki ilk yasa 20 Mayıs 1940 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmiş olan 3829 sayılı "Devlet Konservatuvarı Kanunu"dur. İkincisi de, 1949 yılının Temmuz ayında yürürlüğe giren, 4441 sayılı "Devlet Tiyatrosu Kuruluşu Hakkındaki Kanun'dur. Bu yasa, kısa bir süre sonra düzeltilerek 5441 sayılı yasa çıkarılmıştır. Ve Devlet Tiyatroları, o zamandan bu yana aynı yasayla çalışmaktadır. Aradan yarım yüzyılın üstünden bir süre geçmesine ve önceki yıllarda birkaç kez yeni yasa tasarıları hazırlanıp B.M.M.'ne sunulmasına karşın, her girişim sonuçsuz kalmış, çağdaş Türk tiyatrosunu hızlı bir gelişime sokacak böyle bir yasa nedense bir türlü yaşama geçirilememiştir.

Genel bir bakış

Türk tiyatrosunu eğitimi, kuruluşları, yazarları, sanatçıları, yöneticileri, yayınevleri, telif hakları, birlikleri, dernekleri, vb. bir bütün olarak ele alıp irdelemek doğru bir yoldur.

1982 yılının sonunda, özel tiyatrolara devlet yardımı yapılması karar altına alındı. Bu karar özel tiyatrolar cephesinde bir canlanmaya neden oldu. Ancak bu arada, yalnızca pastadan pay almayı düşünen derme çatma topluluklar da piyasada boy göstermeye başladı. Kendini yıllardır kanıtlamış olan özel tiyatrolar ise daha iyi bir kadro kurmaya, daha iyi bir bina arama yoluna gittiler. 1982/1983 döneminde İstanbul'da sayıları yediye düşen özel tiyatrolar doksanlı yıllarda ellisekize yükselirken, Ankara'da oniki ve İzmir'de üç özel tiyatro kuruldu.

FOTOĞRAF: LALEPER AYTEK

Kent Oyuncuları, 1980 sonrasının "zorlu" koşullarında varkalmaya çalışan düzeyli özel tiyatroların arasında yeraldı.

Özel tiyatroların ekonomik açmazları genellikle onların estetik çalışmalarına da yansımıştır. Bu açıdan Türkiye'de ödeneksiz iyi tiyatro yapmak büyük bir özveri, emek ve sabır isteyen kutsal bir şeydir. Ama işte bu zorluklar da özel tiyatroların daha yaratıcı, daha dinamik ve daha girişimci olmalarına neden olmuştur.

Tiyatromuza yeni soluk getirerek onu dinamizme sokacak ve iyi aktöre prim getirecek bir sistem, az önce de belirtildiği gibi, devletin prodüksiyonlara ödenek vermesi ve sanatçıları, sözleşmelerle bir sanat yarışına sokmasıdır. Böylece, memur sanatçılar yerini, kendini her zaman hazır ve istim üstünde tutan emekçi sanatçılara bırakacaktır.

Tiyatromuzun sorunları yalnızca ödenek, bina, araç, gereçle bitmiyor. Henüz tam anlamıyla etkin olan bir örgütlenme de yok. Sanatçının sosyal güvenliği henüz belirgin değil; işsiz kalan sanatçı yeni bir iş bulana kadar ya sürünmek, ya da istemediği bir işe girmek zorunda. Sanatçı kimdir, kim değildir, bunu denetleyen ve değerlendiren bir kamuoyu olmadığı gibi bir sendika ve kuruluş da yoktur. Kimi ülkelerde gerek yazar ve sanatçı haklarının korunması için kurulmuş olan dernekler, birlikler, gerekse, yazarın hakkına saygı duyan yayınevleri ve tiyatronun özerkliğini zedelemeden onu denetleyebilen bir örgüt anlayışı bizim tiyatro yaşamımıza da ışık tutabilir.

Son yıllarda izlenen en önemli gelişmelerden biri tiyatroda yeni deneylerin, yeni yorumların yapılmasıdır. Özellikle doksanlı yıllardan bu yana, tiyatro kendi kendini yenileme çabasına girmiş ve bu da hemen seyirci sayısında gözle görülür bir artışa neden olmuştur. Gerçi, tiyatro henüz bütün yurtta yaşanır duruma gelmedi; ama ülkenin batısından doğusuna, güneyinden kuzeyine kadar bütün metropollerinde, hatta Ege Bölgesi'nin küçük kentlerine kadar her yerde ilgi odağı olmaya başladı. Okullarda tiyatro etkinliklerine daha fazla yer verildiği gibi, genç kuşakların tiyatroya duydukları gereksinim dikkat çekici. Tiyatrolarda seyircilerin % 80'i üniversite gençliği. Bu da tiyatronun geleceği açısından umut verici bir durum.

1980'den sonra tiyatro ortamı

MAHİR GÜNŞİRAY

Oniki Eylül 1980 tarihindeki askeri darbe Türkiye toplumunu her alanda çöküş, gerileme ve zorunlu dönüşümlere zorladığı gibi, yeni oyunlar, yeni yaklaşımlar ve yoğunlaşan tartışmalarla zenginleşmeye başlayan, canlanan tiyatro ortamını da olumsuz etkiledi.

80'li yıllara gelindiğinde, Ankara Sanat Tiyatrosu, Dostlar Tiyatrosu gibi, öteden beri içinde bulunduğu topluma politik bir tutumla da bakmayı başaran tiyatroların yeniye yönelen arayışları vardı. Bu arayışlar onların izleyici ile buluşan başarılı yapımlar sahnelemelerini sağladı. Ödenekli tiyatrolardan Devlet Tiyatroları'nda 1978 yılındaki yönetim değişikliği ile oyun seçimi ve sahneleme niteliği açısından sağlanan gelişme, 80'li yılların başında gerilemeye başladı. Bu daha çok, kısa bir süre içinde yenilikçi bir akımın görülmesi ve yitmesi biçiminde ele alınabilir. İstanbul Şehir Tiyatroları'nda da durum bunun benzeriydi. Yerinden yönetim anlayışı ile çok zengin bir repertuvar oluşturan, yeni yaklaşımlarla çok iyi eleştiriler alan oyunların sahnelendiği bir dönem yaklaşırken, bu süreç kesintiye uğradı. Denilebilir ki, darbe ile başlayan süreçte, politik yönetim kadroları ile zorunlu ilişkiler içinde olmaları nedeniyle, en çok zarar gören kurumlar, mali ve yönetsel özerkliğe sahip olmayan, Kültür Bakanlığı'na bağlı Devlet Tiyatroları ve Belediyeye bağlı İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları oldu. Bu tiyatrolar yalnızca, tepelerinde bulunan yöneticilerden değil, bu yöneticilerin atama yoluyla iş başına getirdikleri genel müdür ya da sanat yönetmeni olan kişilerin, bu kurumları –tiyatroların yasaları da böyle buyurduğundan– merkeziyetçi bir anlayışla yönetmelerinden de zarar gördü. Bağımlılık ve merkeziyetçilik, kuşkusuz, böylesine önemli kuruluşların gelişimlerini öteden beri yavaşlatmakta, sanatçılarının yaratıcılıklarını, düş kurmalarını ve umulmayanı, alışılmamışı denemeye kalkışmalarını engellemekte, bu arayışlara yönelme sancısı içinde olan kimi sanatçıları zaman zaman umutsuzluğa ve 'adam sende'ciliğe itmekteydi. Ancak, askeri darbe sonrası hayatın her alanına giren baskı, sansür, otosansür, ödenekli tiyatroları derinden etkiledi; sanat üretimini donuklaştırdı, silik, kişiliksiz bir hale getirdi. Bundan sakınmanın tek bir yolu vardı: Tiyatroların yönetsel ve mali özerkliğe kavuşması. Bu, Devlet Tiyatroları'nda illerin 'yerinden yönetimi' ve gerek duyulan yerlerde sahnelerin de birimler halinde özerk olmaları; İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları'nda ise semt tiyatroları olarak 'yerinden yönetim'e geçilmesi şeklinde olabilirdi.

Toplumun demokratikleşme çabalarına paralel olarak, ödeneğini tümüyle devletten alan ve yönetiminde devlete bağımlı olan kurumlarda katılımcı yönetim istekleri ve bu doğrultuda yeniden yapılanma çabaları, bu yılların en belirgin özelliği olarak göze çarpar. Ancak her yöneticinin altındaki yöneticileri ve eski yöneticinin uygulamalarını değiştirip kendine göre yeni uygulamalar getirmesi olgusu, ödenekli tiyatrolarda da yerleşti; öyle ki, artık üst katmanlarda kimlerin başa geleceği ve kimleri yeni yöneticiler olarak atayacakları, genel olarak sanatçıların merak ve ilgi konusu, yöneticiliğe soyunanların ise beklentisi haline geldi. Bu büyük kurumların içine düştüğü karmaşa, "devletin tiyatrosu olmaz" sözünü hep haklı çıkarttı. Öte yandan, "tiyatrosuz devlet de olmaz" önermesini karşılayacak bir yapı kurulması beklentileri boşa çıktı.

Türkiye'de ilk kez 'yerinden yönetim' modelini işlevsel hale getirmekte olan İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları, 1980 yılındaki yönetim değişikli-

ği ile birlikte, bu önemli atılımdan yoksun kaldı. Tiyatronun başına önce müfettiş sonra da sanat yönetmeni olan Vasfi Rıza Zobu, Şehir Tiyatroları'nın repertuvarını bile askeri görüşün hoşuna gidecek biçimde ayarlayarak, yeni oyunlardan, yeni yaratınlardan uzak durdu. Dört yıl boyunca repertuvara alınan oyunların hemen hemen tamamı, daha önce sahnelenmiş oyunlardı. Hiç kuşku yok ki, en vahim olan, bu dönemde toplam 38 sanatçının, 'tiyatroya siyaset bulaştırıldı' gerekçesiyle, 1402 sayılı yasa uyarınca işlerine son verilmesidir.

80'li yılların ikinci yarısından sonra, Devlet Tiyatroları'nda üzerinde çalışılan yeni tiyatro yasası ile yeniden yapılanma modellerinin en ağır basan yanı, yerinden yönetime, "Birim Tiyatro" anlayışına geçilebilmesiydi. Uzun süren ön çalışmalar ve bakanlık, meclis koşuşturmalarıyla yasalaşmasına çalışılan tasarılar, bakanların ya da genel müdürlerin kimisinin sahip çıkması, kimisinin ise bu düşünceye uzak durması sonucunda, sararmış dosyalar halinde arşivlere kalktı. "Özerklik" ve "yerinden yönetim" konularının ağırlıkta olduğu Mersin Semineri, Uludağ Buluşması ve Tiyatro Kurultayı'nda alınan sonuçlar da boşa çıktı. Bu doğrultudaki en önemli çaba, Yücel Erten'in, 1992'de Devlet Tiyatroları Genel Müdürü olmasıyla, 'yeniden yapılanma' modeli için pilot uygulamayı İstanbul Devlet Tiyatrosu'nda başlatma kararı oldu. Bu, otuziki sanatçıyı harekete geçirdi ve böylece, Devlet Tiyatroları'nın yeni yasası beklenmeksizin, genel müdür inisiyatifinde, 6 Nisan 1993 tarihinde, sanatçıların seçtiği sanat yönetmeni ve yönetim kurulu tarafından yönetilen, özerk "Birim Tiyatro" oluştu. Bu birim, sekiz aylık bir sürede, Atatürk Kültür Merkezi'ndeki bir depodan dönüştürdüğü "Birim Tiyatro Sahnesi"ni Devlet Tiyatroları'nın sahnelerine kattı ve "Hamlet" ile izleyicinin karşısına çıkarak hayata geçti. Ancak ne yazık ki, o da, Devlet Tiyatroları'ndaki yönetici değişiklikleri ile birlikte, gerek yeni yönetimin bu uygulamayı benimsememesi, gerekse "Birim Tiyatro"nun kendi içindeki anlaşmazlıklar nedeniyle sessizce yok oldu. Öte yandan, İstanbul Şehir Tiyatroları'nda başlatılan TAL (Tiyatro Araştırma Laboratuvarı) –işleyişi Birim Tiyatro'dan önemli farklar göstermekle birlikte– araştırmalarını, atölye çalışmalarını, oyun hazırlıklarını sürdürmektedir.

İLETİŞİM ARŞİVİ

Ankara Sanat Tiyatrosu "politik tiyatro"nun önemli bir temsilcilerinden. Rutkay Aziz yönetimindeki tiyatro, bu özelliğini 1980'den sonra da sürdürdü.

Özel tiyatrolar bu dönemde en çok, devletin tiyatrolara verdiği parasal desteği konuştu. Desteğin yetersizliği, kıstaslarının yanlışlığı, paranın tiyatrolara ulaşmasının gecikmesi, eleştirilerin ana başlıklarıydı.

Bu dönemde, amatör, profesyonel tüm özel tiyatroların, haklarını koruyabilmeleri; mali açıdan "bu yıl acaba Kültür Bakanlığı devlet desteği verecek mi?" sorusuna yanıt arayarak, boşlukta ve belirsizlikte yaşamanın önüne geçebilmeleri için, özerk bir sanat kurumu oluşturma çabalarının geliştiğini görüyoruz. 1995 yılında birincisi, 1996'da ise ikincisi kararlaştırılan "Türkiye Özerk Sanat Kurumu", tüm sanat disiplinlerin içinde yönetsel özerkliği olan, demokratik bir yapılanma olarak, sanatın devlet güdümünden kurularak özerkliğini kazanması açısından gelecek için umut veriyor.

Diğer tartışmaların yanısıra 80-96 arası dönem için şu soru sorulabilir: tiyatro insanların vazgeçemeyecekleri, olmazsa olmaz konumunu kazanabilecek ne yapmıştır?

Bu on altı yıllık süreçte, ülkenin sekiz kentine yayılmış yirmi bir sahnesiyle Devlet Tiyatroları'nda ve İstanbul'un dört semtine yayılmış beş sahnesiyle Şehir Tiyatroları'nda toplam beşyüzden fazla oyun sahnelendi. Bunlar içinde, herkesin başarısında hem fikir olduğu, ya da kimilerinin çok beğenip kimilerinin nefret ettiği kadar başarılı olan, belleklerden silinmeyen oyunların sayısı azdır. Reji açısından baktığımızda da yetersizliklerle karşılaşıyoruz. Bu ortamda, ön çalışmalarda metnin düzgün okunmasını çalıştıran, oyun kişilerine basmakalıp tanımlarla yaklaşarak karakter analizi yapmaya uğraşan, bir tiyatro

okulu eğitmeni yaklaşımıyla oyunculara nasıl oynayacaklarını gösteren kişiler için yönetmen tanımı kullanılmıştır. Buna karşı duran, "ilginçlikler" arayan "rejisör"ler de oldu. Ancak, tiyatronun, herkesin aklına geleni, rüyasında gördüğünü sahnede uygulamaya kalkıştığı bir deneme tahtası konumuna getirilmesi iyi olamamıştır.

İçinde bulunduğu durumu algılayamayan, bunun neden ve sonuçlarını incelemeyen, düşünmeyen, çözüm yolları aramayan, bu konuda bir önermesi olmayan bir sanatçının ortaya koyduğu tiyatro, içtenlikten, canlılıktan ve yaşamla ilişki kurmaktan uzaktır, ölüdür. Böyle oyunlar, izleyen kişiye etkin olma gücü vermekten, düşünen ve yaratabilen bir insan olduğunu, yaşamda bir hacme sahip olduğunu algılatmaktan uzak, kimi zaman televizyondan ya da sinemadan sıkıcı, çoğunlukla da oyun kişilerinin sahnede yalnızca konuştuğu, arada bir sevindiği, ağladığı, yazılanların sahne üzerinde gösterildiği 'görüntülü radyo' uygulamalarından öteye gidememiştir. Sahneleme açısından değerlendirildiğinde, "tiyatro" adına başarılı olduğu düşünülen örnekler, varolan az sayıdaki iyi yönetmenin başarısı olarak kaldı.

Kültür Bakanlığı'nın sınırlı –ama itici güç olması nedeniyle önemli– parasal desteği ile, salonsuzluk sorunlarıyla, olumsuz koşullar nedeniyle her an tiyatrolarını kapatma ya da oynanan oyunları kaldırma tehlikesi yaşamalarına karşın ısrarla ayakta kalmayı sürdürebilen özel tiyatroların kimileri, suya sabuna değmeyen, izleyiciye –sabun köpüğü misali– eğlencelik oyunlar sunmayı sürdürdü. Kimilerinin ise –ellerindeki dar olanaklarla– ödenekli kurumlara oranla çok daha az sayıda oyun üretebilmelerine karşın, sanatsal açıdan daha başarılı oldukları söylenebilir.

İstanbul'da Dostlar Tiyatrosu, Ankara'da ise Ankara Sanat Tiyatrosu, 1980 öncesinde ve 80'li yılların hemen başında, politik tiyatronun öncüsü konumundaydılar. Bu dönemde, yerleştirmiş oldukları tiyatro geleneğini daha sonra da sürdürmeye çalıştılar. Yeni kurulan Tiyatro Stüdyosu, 'prodüksiyon tiyatrosu' anlayışı içinde, hiç oynanmamış oyunlar sergileme ilkesiyle hareket ederek, tiyatro ortamında önemli bir eksiği doldurdu. Seçtiği nitelikli, sağlam metinlerin güncel konuları da içermesine özen gösterdi.

Öte yandan, Ortaoyuncular'ın özel tiyatrolar içinde ayrı bir yeri vardır. Kendi yazdığı oyunlarıyla, özgün uyarlamalarıyla, kendine özgü oyunculuk biçimi ile Ferhan Şensoy'un, geleneksel tiyatronun öğelerini çağdaş yapılar içinde yaşatarak, bir yandan ele aldığı konularda güncelliği yakalarken, bir yandan da tiyatro biçimi açısından "alternatif" bir ekol geliştirdiği söylenebilir.

90'lı yıllara doğru gelindiğinde, Alternatif, Öteki, Deneysel, Avangard gibi birbirinden farklı sözcüklerle tanımlanmaya çalışılan topluluklar, tiyatro yaşamına katılmaya başladılar. Bu canlanma, daha sonra değineceğim bazı olumsuz gelişen yanlarına karşın 80-96 yılları arasında tiyatro alanındaki en önemli gelişmelerden biri olarak kabul edilebilir. Tiyatro ortamını büyük ölçüde saran, oyun seçiminde başarısızlık, sahneleme anlayışında yeni biçimlerin denenme kıtlığı, yeni bir sözün söylenmeyişi, oyunculukta iyi konuşmaya, düzgün yürümeye, hareket etmeye, duygu ve düşünceleri 'manalı' bir biçimde sahnede 'ekonomik oyunculukla' göstermeye özenen bir yapaylık, inandırıcı olayım derken tam tersi bir sahteciliğe düşen bir anlayış, bunun alternatifini arayan tiyatroları doğurdu. Devlet desteği alan, almayan ya da alamayan, aldığı halde projesini yapamadığı için parayı geri vermek zorunda kalan, uzun ya da kısa süreli, küçük ya da büyük mekanlarda –kimisi sokakta–, sürekli ya da seyrek perde açabilen, festivallere katılan, katılamayan, çoğu da İstanbul'da yerleşik onlarca tiyatro oluştu. Bu oluşumlar, sanatsal kaygılarının yanısıra, uygulamaya çalıştıkları çalışma disiplinleri açısından da önemsenmelidir.

Bunların en önemlilerinden biri ve ilki, yalın, duru, gücünü sessizliğinden alan oyunculuk biçemi, yeni estetik arayışlar içinde olan sahnelemesi ile bugüne kadar çalışmalarını tutarlılıkla sürdüren "Bilsak Tiyatro Atölyesi"dir. Bilsak Tiyatro, ilk kez Beklan Algan, Ayla Algan, Ahmet Levendoğlu, Cevat Çapan gibi tiyatro insanlarının içinde yer aldığı bir tiyatro kursu olarak başladı. "Bilsak Tiyatro Atölyesi" topluluğunun çekirdeğini oluşturan sanatçılar, bu kurstan sonra kendi projelerini gerçekleştirmeye başladılar. Edward Bond'un "Savaş Oyunları" ile, on yıl arayla iki değişik sahneleme gerçekleştirerek, tiyatroda çağını yorumlamaya bir örnek oluşturdular.

Bir diğer uzun soluklu ve önemli oluşum, kendi metinlerini oluşturarak özgün yaratımlara yönelmesi, yeni estetik yaklaşımlarla tiyatroda anlatım olanakları araması, 80 sonrasındaki sürecin kimlik, göç, iletişim, azınlık olma, yönünü bulmaya çabalayan insan gibi sorunsallara yoğunlaşmasıyla "Kumpanya" topluluğudur. Bu tiyatro, Türkiye'de az görülür bir yaklaşım içinde, yazarın, yönetmenin, sahne tasarımcısının, kimi projede ise oyuncuların sahnelenecek oyunun ilk gününde izleyici ile buluşacağı ilk güne kadar ortak ya da birbirine parelel çalışmaları birlikte yürüttükleri bir ortam oluşturma başarısını göstermiştir. Yazarının tiyatro içinde yer alması, ayrıca yönetmen olarak oyuncularla birlikte çalışması,

daha iyi bir söyleme ulaşma olanağı sağlamış, tiyatronun tüm ögelerinin uyum içinde olduğu projeler ortaya çıkmıştır.

Bu anlayışa yakın, ancak yazımın, reji ve oyunculukla aynı süreçte gerçekleştirilmesi açısından farklı bir noktadan hareketle, İstanbul Devlet Tiyatrosu'ndan dört sanatçı, inisiyatif bir oluşumda, bir proje için bir araya gelerek, kendi metinlerini doğaçlamalarla yazıp ortak bir yaratımla kurum dışında sahnelediklerı "Kaybolma Üzerine Bir Piyano ve Dört Oyuncu ile Fantezi" ile yazar, yönetmen, oyuncu kavramlarını biraraya getirebilmişlerdir.

Çalışmalarına oyunculuk eğitimi vererek başlayan, daha sonra buradan yetişen oyuncularla profesyonel düzeyde oyunlar sahnelemeye başlayan "Studio Oyuncuları"da bu dönemin yeni oluşumlarından biridir. Çalışmalarının oyunculuk eğitimi ile birlikte sürdürülmesi, –yapmayı hedefledikleri tiyatro için oyuncu yetiştirmenin sürekliliğini sağlaması açısından– bu tiyatronun ayırdedici özelliği olarak görülebilir.

Doksanlı yıllara geldiğimizde yeni arayışların başlaması olumlu olmakla birlikte, bunların nasıl yapıldığı da önem kazanmaktadır. Çünkü alternatifi olmayı istediğiniz tiyatro anlayışının karşısına çıkarken, söyleyecek bir sözünüzün olması gerekliliğinin yanısıra, bunu nasıl söyleyeceğinizi bilmeli ve bunu sahneye yansıtabilmelisiniz. Aksi takdirde, alternatif olayım derken, –biraz da yaşanan postmodern durumun etkisi ile– bir takım biçimsel denemelerle, içi boş, nedenselliği açıklanamayan, hiçbir şey ile ilişkilendirilemeyen, bir tiyatro yapabileceğiniz gibi, riske girmeyen "tutucu" bir tiyatro haline gelebilirsiniz. Alternatif oluşumlar diyebileceğimiz çalışmaların henüz Türkiye geneline yaygınlaşamadığını görüyoruz. Alternatif mekanların, yeni metinlerin, sahneleme biçimi arayışlarının, oyunculuğun yeniden ele alınışının ve yaratıcı olanın peşinde olan tiyatro oluşumlarının İstanbul'da yoğunlaşması doğal karşılanabilir. Ancak, eksikliği duyulan, gelişmeye engel olan şey, bir kentin kendi sanatçılarını kendi içinden yetiştirip, kendisini daha iyi sunan yapıları oluşturamamasıdır. Bir öteki sorun da, bu tiyatroların, tiyatro ortamının getirdiği zorunlu koşullar nedeniyle, bir sezonda ancak bir oyun sahneleyebilmeleridir. Bu, üzerinde durdukları sorunsalın daha yoğun bir şekilde üzerine gidilememesine, gelişimlerinin ağır aksak olmasına neden olmakta; böylece kimi alternatif oluşumlar çok çabuk tükenmektedir.

1980-96 yılları arasında yaşanan tiyatro ortamının önemli bir eksikliğini de "Politik Tiyatro"nun kendi küllerinden yeniden doğamayışı olarak saptayabiliriz. Toplumsal değişime uğrayan Türkiye'de salt ideolojiye, söyleyeceği mesaja bağlı olan bir politik tiyatro anlayışı –ideolojilerin biçim değiştirdiği bir döneme girildiğinde–, politik tiyatronun artık geçerli olmadığı iddialarına olanak tanıdı. Dünyanın, özgürlüğü, barışı, sosyal adaleti aradığı, sorguladığı yılların çalkantısı içinde tiyatro sanatı da politik bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştı. Türkiye'de de politik tiyatro, insanlara dünyaya nasıl bakmaları gerektiğinin, neyin doğru neyin yanlış olduğunun gösterilmeye çalışıldığı kimi örnekleri içinde barındırdı. Dönemin özellikleri içinde bu, insanlara heyecan verdi, onları coşturdu, tiyatrolara taşıyabildi ve orada tutabildi. Ancak 80 öncesinde büyük ölçüde ihmal edilen, tiyatronun özünün ve biçiminin yeterince araştırılamamış olmasıydı.

İçinde bulunduğumuz dönemde, artık izleyici ona ne yapması, ne düşünmesi gerektiğinin gösterilmesinden hoşnut olmamaktadır. 90 sonrasında toplumun politik olandan kaçtığı söylenmekte. Oysa, hayata dair olup ona bir noktadan bakan, bakışını nasıl sunacağını bilen her tiyatro yaratışı, "politik"tir. Bu anlamda, belki bir ölçüde alternatif tiyatroların "politik" olabildiklerini söylemek mümkündür. Bu dönemde sahnelenen oyunların eksiklerinden biri olarak gözlenen "düşünürlükten uzak olma", yalnızca yönetmenliğe ilişkin bir sorun değildir. Bu, rejiyle birlikte tiyatroda yorum denilen "yeniden okuma" yaratıcılığının ortağı olan dramaturjiyi de ilgilendirir. Dramaturg, sahnelenen oyunun düşünsel boyutunu saptayan, bu düşüncenin oynanan oyun ile oluşup oluşmadığını denetleyen, yönetmen ile birlikte tüm bir prova süresince yazılı dil ile görsel dil arasındaki ilişkiyi kurma görevini üstlenen, sahneleme çalışmasının en vazgeçilmez sanatçılarından biri, düşünürü olarak algılanmalıdır. Kimi alternatif tiyatro örneklerinde dramaturji çalışmasının kısmen yapıldığını, özel tiyatrolarda "gerekmedikçe" yapılmadığını, ödenekli tiyatrolarda ise çok az sayıda sahnelemede yönetmen ile ortak çalışmaya giden bir dramaturgun olduğunu, ancak sözü edilen boyutu ile gerçekleştirilmediğini görüyoruz.

Sonuç olarak, seksen öncesinde de, sonrasında da tiyatroda "yeniden yaratma"nın gerekli olduğu ve bunun bir anlamda "düşünürlük" anlamına geldiği yeterince vurgulanmadı. Bu bağlamda ele alındığında, alternatif tiyatro girişimlerinin, tiyatroyla yaşam arasındaki mesafenin kapatılması adına atılmış çok önemli ilk adımlar olduğu teslim edilmelidir. Bir çok oluşumda, oyun metninin ve yönetimin ortak çalışmalarla yaratılıyor olması da önemle belirtilmesi gereken bir gelişmedir.

Turizm

1980'lerde Türkiye'de turizm
DOÇ. DR. KOREL GÖYMEN

Turizmde "yeni" eğilimler
NİHAT GENCOSMAN

Ç E R Ç E V E Y A Z I

1980 sonrası turizm
BAHATTİN YÜCEL

☞ Arkeoloji, Eski Eserler, Müzecilik, Ulaştırma

1980'lerde Türkiye'de turizm

KOREL GÖYMEN

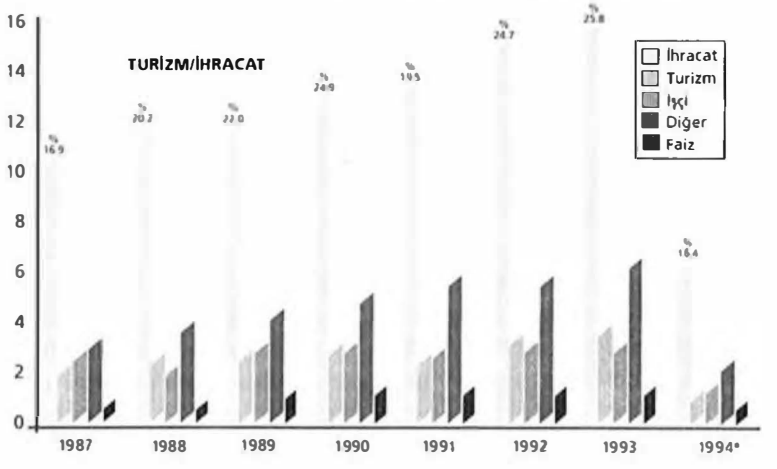
Döviz ve istihdam yaratan özelliği ile ekonomik; insanların dinlenme ihtiyacını karşılayan ve farklı kültürleri bir araya getiren özelliği ile sosyo-kültürel; yarattığı kaynak kullanımı talepleri ile de çevreyi etkileyen bir faaliyet olan turizm, son yıllarda dünyanın en hızlı gelişen sektörlerinden biridir. Uluslararası turizm talebi 1981-1993 döneminde 289 milyon kişiden yaklaşık 500 milyon kişiye fırlamış, aynı dönemde uluslararası turizm geliri 104 milyar dolardan 324 milyar dolara ulaşmıştır.

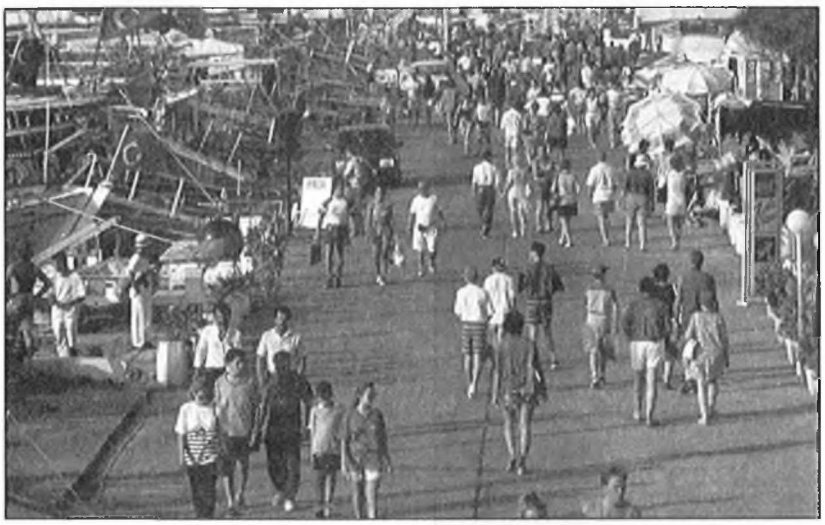
Bu hızlı gelişmenin temelindeki nedenler şöyle sıralanabilir: Yükselen refah düzeyine paralel seyahate ayrılabilen gelir ve gelişen ulaşım olanaklarına bağlı olarak da insanların hareketliliğinin artması; ileri sanayi toplumlarında ücretli izin sürelerinin uzaması; yeni ülkeleri ve kültürleri tanıma arzusu; yüksek yoğunlukla kentsel alanlardan kaçma; doğayla bütünleşme ve iş hayatının yarattığı gerilimlerden kurtulma özlemlerinin güçlenmesi. Verili ekonomik, siyasi, sosyal, ticari ve diğer faktörlerin fazla değişikliğe uğramadan kalması halinde 2000 yılında global turist sayısının 638 milyona ve global turizm gelirinin 527 milyar dolara ulaşması beklenmektedir.

Dünyanın en çok turist gönderen ülkeleri sırasıyla Almanya (30 milyon), İngiltere (15 milyon), Amerika ve Fransa'dır. En çok turist çeken ülkeler ise sırasıyla İspanya, İtalya, Fransa, Amerika ve Almanya'dır.

Uluslararası turizm öteden beri gelişmekte olan ülkeler için iki taraflı keskin bir kılıç olarak görülmüştür. Bir yandan değerli bir döviz kaynağı olma ve istihdam yaratıcı niteliği dikkat çekerken diğer yandan geleneksel sosyal sistemleri ve doğal güzellikleri değişime uğratan ve yer yer zedeleyen özelliği ve dışa bağımlılık yaratan etkileri tartışma konusu olmuştur. Günümüzde turizm hem büyük yararları, hem de evsahibi ülke tarafından denetim altında tutulması gereken bazı bedelleri olan modern bir kalkınma aracı olarak kabul edilmektedir. "Dengeli ve Sürekli *(sustainable)* Turizm", "Yumuşak Turizm", "Eko Turizm" gibi tanımlar çağımızın bu yeni turizm anlayışını ortaya koymaktadır.

TURİZM GELİRLERİNİN TÜRKİYE'NİN TOPLAM DÖVİZ GELİRLERİ VE İHRACATI İÇİNDEKİ PAYI

ABC ARŞİVİ

Bodrum, "Güney'e inme" faaliyetinin vazgeçilmez duraklarından. 90'ların ortalarına doğru iyice "kentleşen" bölge yine de cazibesini kaybetmedi.

Türk turizminde gelişmeler

Türk turizminde 1981-1993 arasındaki dönemde turizm gelirimiz 370 milyon dolardan yaklaşık 4 milyar dolara, uluslararası turizm geliri içindeki payımız % 05'den % 1.2'ye, yabancı turist sayısı 1.6 milyon kişiden 7 milyon dolaylarına, belgeli yatak kapasitemiz 58.000'den fiilen işletmede yaklaşık 300.000'e, yatırımda ise 276.000'e yükselmiştir. Bu sayılara belediyelerden belgeli yaklaşık 290.000 yatağı daha eklemek gerekir.

Yatak kapasitesindeki hızlı artışa karşın aynı derecede önemli olan pazarlama, hava taşımacılığı, turizm eğitimi ve teknik altyapı gibi konularda buna uyarlı gelişme yeterince sağlanamamıştır.

Seyahat acentaları sayıca artmakla (1993 sonunda 1608 adet) birlikte, yabancı tur operatörlerinin egemenliği altında ayakta durmaya çalışan ve büyük çoğunluğu çok düşük kâr marjları ile çalışan kuruluşlar olarak kalmıştır. Ülkemize hava yoluyla gelen turistlerin ancak % 30 kadarı THY ve özel havayolu firmalarımız tarafından taşınmaktadır. Bunun sonucu olarak organize turizm gelirlerimizin yarıdan fazlası ülke dışında kalmakta ve yabancı tur operatörleri ile hava taşımacıları arasında paylaşılmaktadır. 1987'de serbest piyasa kuralları doğrultusunda otel fiyatları serbest bırakılmış, ancak özel sektörün örgütlenme düzeyi yükseltilemediği, örneğin bir "Otelciler Birliği" bugüne kadar kurulamadığı için konaklama işletmelerimiz kıyasıya bir fiyat kırma yarışı içine girmişlerdir. Bu durum hem ülke ekonomisi, hem de işletmeler açısından önemli kayıpları beraberinde getirmiş ve yabancı tur operatörlerinin egemenliğini daha da arttırıcı bir ortam yaratmıştır. Mevcut turizm eğitimi kuruluşları, yetiştirilen elemanların nicelik ve niteliği itibariyle sektörün ihtiyacını karşılamaktan çok uzaktır. Halen işletmedeki tesislerimizin ihtiyacı olan nitelikli personel ancak % 30 düzeyinde karşılanabilmektedir. Diğer taraftan turizm eğitimi görenlerin, mevcut tesislerimizde istihdam edilemeyip, başka işlerde çalıştıkları da bir gerçektir.

Teşvik politikalarında büyük yatırımların özendirilmesine öncelik verilmiş, 1990'a kadar 200 yatağın altındaki yatırımlar çeşitli teşvik araçlarından yararlandırılmamışlardır. Bu tercih küçük ve orta büyüklükteki tasarrufların ve yerel sermaye birikimlerinin turizm yatırımlarına yönlendirilmesini imkânsız hale getirmiştir. Sanayi sektörü esas alınarak belirlenen teşvik politikaları az gelişmiş turizm bölgeleri ve arz boşluğu bulunan turizm türleri itibariyle selektif olmadığından, sektördeki dengesizlikler giderek artmıştır. Turizm sektörünün bölgelerarası dengesizliğin giderilmesine sağlayabileceği katkılardan yararlanılmamıştır. Arz ve talep analizleri yapılmadan; alt sektörler, coğrafî bölgeler ve turizm türleri itibariyle ürün geliştirme stratejileri ortaya konulmadan sektöre tahsis edilen teşvikler, mevcut boşlukların giderilmesinde değil, daha da büyümesinde etkili olmuşlardır. Ülkemizin çok çeşitli turizm türlerine imkân veren potansiyeline rağmen arz çeşitliliği yaratılamamış, turizm faaliyeti belirli coğrafî bölgelerde, türlerde ve aylarda yığılmaya devam etmiştir.

İç ve dış turizm dengesi kurulamamış, arzın yabancı turistlerin tercihleri doğrultusunda oluşturulmasına öncelik verilmiştir. Belgeli tesislerimizdeki toplam gecelemeler içinde yerli turistlerin payı 1980'de % 74'ken; 1990'da bu oran % 34'e düşmüştür. Bu durum bir yandan ülke halkının tatil olanaklarını gittikçe azaltırken, diğer yandan sektörü dış talep dalgalanmalarına aşırı duyarlı hale getirmiştir. Nitekim Körfez Krizi sırasında yaşanan bunalım bunun en belirgin kanıtıdır.

Yatak kapasitesini artırma "Her ne pahasına olursa olsun", güdüsüyle turizm merkezleri ilan edilirken, diğer teşvikler dağıtılırken, teknik altyapının, merkezî ve yerel yönetimler-

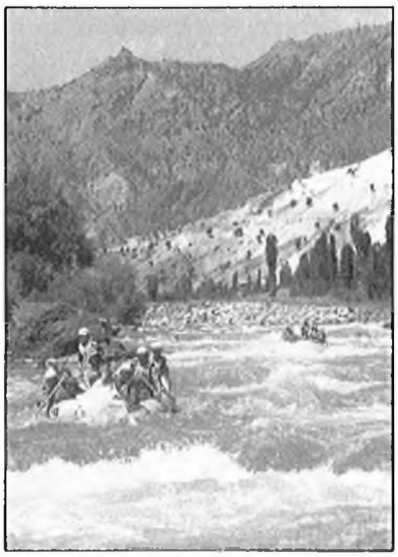
ce doğanın ve yerel sosyo-kültürel sistemlerin taşıma kapasiteleri yeterince dikkate alınmamıştır.

Turizm sektörünün ekonomimize katkıları

Türkiye'de ekonomik politikaların daha geniş bir çerçevede tartışılmaya başlandığı 1960'lı yılların başlangıcından bu yana turizmin kalkınmaya katkısı ve önemi çeşitli çevrelerce vurgulanagelmiştir. Ancak beş yıllık kalkınma planlarının hedeflerine ve gerçekleşmelerine göre, turizm yatırımlarına ayrılan pay, 1980 yılına kadar, toplam sabit sermaye yatırımlarının % 07'sini geçmemiş, dolayısıyla da turizmin Gayrisafi Milli Hasıla'daki payı % 08'i aşamamıştır. Kısacası, planlı ekonomiye girildiğinden bu yana, 1963-1980 yılları arasında, amaç yalnız turizmin "ödemeler dengesine katkısını" arttırmak olmuş, bu doğrultuda belirli sonuçlar da 1970 yılından itibaren alınmaya başlanmıştır. Gene de, yatırım gerçekleşmelerinin ve gelirlerin çok zaman planlananın üstüne çıkmasına, 27 yılda gelirlerin 1 milyon dolardan 327 milyon dolara, yatak sayısının 16.000'lerden 56.000'lere yükselmesine karşın, turizm sektörünün kalkınmaya katkısı döviz sorunlarını biraz hafifletmekten öteye gidememiştir.

1980'li yıllara girerken, elde edilen sayısal büyüklüklerin, ekonominin beklentilerinin ve Türkiye'nin sahip olduğu doğal ve tarihî zenginliklerin karşılığı olmadığı görülmüştür. Böylece, 1980'lerin başında turizm olayına bakış açısı değiştirilerek, turizmin ekonomik ve sosyal yönleri ile bir bütün olarak ele alınması kararlaştırılmıştır. 1980 başında çıkarılan "Turizm Teşvik Çerçeve Kararnamesi", 1982'de yürürlüğe giren "Turizmi Teşvik Yasası" bu görüş doğrultusunda yapılan yasal düzenlemeler olmuştur.

Ancak 1985 yılına gelindiğinde,

ABC ARŞİVİ

"Rafting" gibi "doğa turizmi" olarak adlandırılan hem spor hem turizm faaliyetleri 90'larda iyice moda oldu.

uygulanan politikalara ve yasal düzenlemelerle getirilen teşvik önlemlerine karşın beklenen gelişmelerin olmadığı görülmüş; turizmde başarılı sonuçlar almış ülkelerdeki uygulamalar da dikkate alındığında, bazı temel eksikliklerin varlığı saptanmıştır. Sonuçta turizm "kalkınmada özel önem taşıyan sektör" kapsamına alınmış, turizmde başarılı ülkelerin araç olarak kullandıkları hibe, teşvik primi gibi "nakdi" teşvik araçları devreye sokulmuştur. Alınan bu önlemlerle, 1985-1990 arasında yılda 5.000 olan atak üretimi 20.000'e, toplam yatak sayısı % 124 artışla 85.000'den 193.000'e çıkmış, gelirler de 1.5 milyar dolardan 3.3 milyar dolara yükselmiştir. Bir başka anlatımla, bu dönemde 5.4 milyon kişiye varan sayıda turist, Türkiye'de tatil yapacakları 1.300'ün üzerinde tesis ve 200.000'e yakın uluslararası nitelikte yatak bulmuş; bunların bıraktıkları dövizlerle turizmin GSMH'daki payı % 08'den % 3'e, döviz gelirlerindeki payı % 4'lerden % 13'lere yükselmiştir. Kısaca, turizm sektörü 1984-1990 arasında yılda ortalama % 12.1 büyüyebilen tek sektör olmuştur.

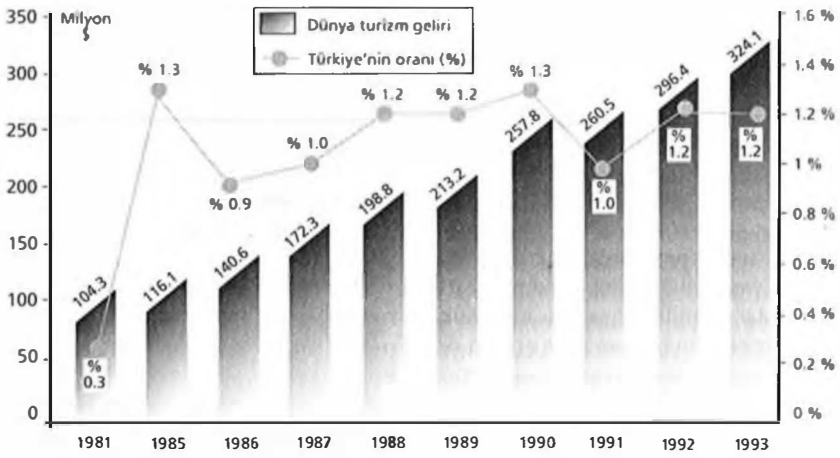
Bu gelişmelere karşın, turizm sektörünün ve özellikle yatırımlarının ekonomiye katkıları kamuoyunda devamlı tartışılmakta, 1980'lerin ikinci yarısında başlayan, nicel ve nitel büyüklüklere de yansıyan gelişme, farklı çevrelerce değişik yönde ve boyutta değerlendirmelere konu yapılmaktadır. Kalkınmaya büyük katkılar sağladığı kanıtlanmış olan, gelecek için de önemli yöneltiler bekleyen turizm sektörünün 33 sektörü uyarabilen ekonomik etkileri, büyük sosyal katkıları ve uluslararası özellikleri dikkate alındığında, üzerinde tartışmaların artması doğal ve sağlıklıdır. Turizm Yatırımcıları Derneği tarafından 1992'de yaptırılan ve "turizm yatırımlarının ekonomiye katkıları"nı sergilemeyi amaçlayan bir araştırma sonucu ortaya çıkan tablo çok çarpıcıdır: Devletin altyapısını tamamladığı ya da tamamlamaya çalıştığı alanlarda, kamu arazilerini 49 yıllık kiralama şekliyle yatırımcılara tahsis ettiği, diğer sektörlere özellikle az gelişmiş ya da geri kalmış bölgelerde uyguladığı teşviklerin (yatırım indirimi, döviz tahsisi, ithal malzemede gümrük muafiyeti vb.) üzerinde ya da cışında özel bir teşvik vermediği koşullarda; 1985-1990 döneminde yatırımcılar 812 milyar TL nakdî teşviği, sistem aksaklıkları ve kaynak akış düzensizlikleri içinde kullanarak, 1.3 trilyon TL karşılığı orta ve uzun vadeli kredi de alarak, üstüne 3.4 trilyon TL özkaynak koymuşlar ve yaklaşık 5.5 trilyon TL tutarında yatırım gerçekleştirmişlerdir. Bu yatırımlar sonucunda elde edilen yaklaşık 90.000 yataklık kurulu yeni kapasite, uzun yıllar her yıl en az 3 milyar dolarlık turizm gelirinin dayanağı olur, 5 yılda ek 4.5 milyar dolar doğrudan gelir yaratırken, yatırım aşamasında

43.616, işletme safhasında da en az 70.000 kişiye yeni iş olanağı sağlamıştır. Ayrıca ekonomi, gene bu araştırmanın bulgularında görüldüğü üzere diğer sektörlere 4.2 milyar dolar ek talep yaratılması ile önemli bir katkı elde ederken; sadece bir yıl içinde (1990), yatırım ve işletme döneminde çalıştırılanlara ödenen ücretler üzerinden turizm sektöründe 2.3 trilyon TL, diğer sektörlerde yarattığı üretim artışlarını gerçekleştirenlere ödenen ücretler üzerinden de 2.2 trilyon TL SSK primleri, stopaj, Zorunlu Tasarruf Fonu, Damga Vergisi vb. adlarla devlet bütçesine katkıda bulunulmuştur. Devlete, gene sadece 1990 yılında 1.0 trilyon TL da "net dolaylı vergi" ödenmiştir. Bu hesaplara, ödenen Kurumlar Vergisi ile Gelir Vergisi, yatırım döneminde çalıştırılanlara ödenen ücretler üzerinden yapılan kesintiler, tahsisli araziler için beş yılda 100 milyon doları aşan kira ödemeleri dahil değildir.

Özetlemek gerekirse 1985-1990 döneminde nakdî teşvik sisteminin uygulanmasıyla yatırımcılara toplam 422 milyon dolar hibe niteliğinde kaynak verilmiş, 5.5 milyon TL yatırım gerçekleştirilmiş, sonuçta aynı dönemde verilen nakdi teşviğin 10 katı ek döviz girişi, 40 katı da ekonomiye katma değer sağlanmıştır.

Turizm yatırımları geri dönüşü uzun vadeli, sermaye/hasıla oranı yüksek, siyasal, sosyal, doğal, ekonomik olaylara çok duyarlı, dolayısıyla da riskli yatırımlardır. Önemli olan bu riski azaltan, yerli ve yabancı yatırımcıları özendiren, yatırımların fizikî ve çevresel boyutuyla birlikte insan boyutuna da (turizm personeli ve yönetici eğitimi) gereken önemin verilmesini sağlayan bir desteğin sağlanmasıdır.

DÜNYA TURİZM GELİRLERİNDE TÜRKİYE'NİN PAYI

İlkeler, öncelikler, hedefler

Rekabet gücünün göstergesi yılda ortalama % 9'luk bir ivme ile artacağı tahmin edilen global turizm gelirleri içerisinde Türkiye'nin payının ne olduğu ve gelecekte hangi hızla artacağı önemlidir. Global turizm gelirleri içerisinde Türkiye'nin payı 1993'te % 1.2 olmuştur. 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda öngörülen yıllık artış oranları dikkate alındığında bu payın örneğin 1994'te % 1.7'ye yükselmesi hedeflenmiştir. Burada amaç bu oranı sürekli arttırarak, beraberinde turizm sektörünün teşvik ve sübvansiyonlara olan bağımlılığını azaltmak ve kapasite kullanım oranlarını yükseltmektir. Ancak o zaman gerçek anlamda artan bir rekabet gücünden, verimlilikten ve sağlıklı işleyen bir üretim ve pazarlama mekanizmasından söz edilebilir.

TABLO 1
TURİZM GELİRLERİNİN GSMH İÇİNDEKİ PAYI (CARİ ALICI FİYATLARIYLA

Yıllar	Gayri Safi Milli Hasıla		Gelir milyon dolar	Turizm Gelirlerinin GSMH içindeki payı
	Milyon TL.	Milyon dolar		
1980	5.303.010.2	7.198.3	326.6	0.6
1981	8.022.745.3	46.087.2	381.3	0.8
1982	10.611.859.2	52.853.0	370.3	0.7
1983	13.933.008.1	50.153.5	411.1	0.8
1984	22.167.739.9	48.986.5	840.0	1.7
1985	35.350.318.4	52.597.6	1.482.0	2.8
1986	51.184.759.3	57.820.7	1.215.0	2.1
1987	75.019388.1	87.142.2	1.721.1	2.0
1988	129.175.103.7	91.640.6	2.355.3	2.6
1989	230.369.937.1	109.017.5	2.556.5	2.3
1990	397.177.547.4	150.060.7	3.225.0	2.1
1991	634.431.097.0	147.36.5	2.654.0	1.8
1992	1.103.843.422.9	15.3627.5	3.639.0	2.4
1993	1.908.704.716.9	173.740.4	3.959.0	2.3

Kaynak: D.İ.E Verileri

1980 sonrası turizm

BAHATTİN YÜCEL

Türkiye'nin 1983-1993 arasında yaşadığı 10 yıllık dönemi araştıranlar, değişim olgusunu incelediklerinde, sosyo-ekonomik açıdan en çarpıcı örneklere turizm sektöründe rastlayacaklardır. İki dünya savaşı arasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin yetmiş yılı aşan geçmişinde, dünya ile bütünleşme çabalarının en fazla öne çıktığı sektör turizmdir. Hizmet kalitesi, uluslararası ölçülere yaklaşması, rekabete açıklığı ve korumacılıktan yararlanmayışı turizmi bu on yıllık zaman diliminde, diğer sektörlerden farklı bir konuma getirdi.

Kapalı ekonomi adı verilebilecek yöntemlerin geçerli olduğu 1983 öncesi dönemde de Türkiye'nin uluslararası turizm pazarından pay almaya yönelik çabaları göz ardı edilemez. Yurtdışında hedef pazar olarak seçilen başta Avrupa olmak üzere, gelişmiş sanayi ülkelerindeki tanıtım çabaları, devletin finanse ettiği öncü ve örnek tesisler niteliğindeki *Turban* girişimleri, *Emekli Sandığı*'nın otelcilik yatırımları, o döneme ilişkin önemli göstergelerdir. 1984 yılına kadar süren bütün iktidarlar, dönemsel olarak karşımıza çıkan döviz darboğazı gerekçesinin ardına saklanarak, sık sık yurtdışına çıkışları kısıtlamışlardır. Uygulama turizmi tek yanlı değerlendirerek, sadece yurtdışından ülkemize gelecek turistlere yönelik döviz kazanma mantığına dayandırılmıştır.

Bu yaklaşım doğal olarak, taşımacılık konusunda Türkiye'nin güçlenmesini engellemiştir. Hava taşımacılığında 1984 yılına kadar tarifeli uçakları kullanan turizm sektörü, Türk turistlerin sayıca az olması nedeniyle ülkemize yönelik uçak trafiğinin azlığından olumsuz yönde etkilenmiştir.

Aslında 1984 yılından itibaren sektörde gözlenen başdöndürücü gelişme, 1980'li yılların başlarında dışa açılmaya başlayan sektörün yönlendirmelerine de bağlanabilir. 1. Özal Hükümeti'nin ilk hazırlıklarında, turizmi sadece yatırım olarak gören bir anlayış söz konusudur. Bu yaklaşım o yıllarda öylesine güçlüdür ki, Turizm Bakanlığı'nın kaldırılarak, bir genel müdürlük haline dönüştürülmesi ve İmar ve İskan Bakanlığı'na bağlanması gündeme gelmiştir. İşte bu anlayışın 1984 yılından başlayarak geçen 10 yıl içinde, sektörün şekillenmesinde çok etkili olduğu söylenebilir. Turizm Bakanlığı korunmuş, ancak yatırımların hızlandırılması dışında uzun dönemde yüksek gelir getirebilecek önlemler alınmamıştır.

Teknik anlamda eşzamanlı yürütülmesi gereken yatırımların birçoğu diğerlerinin verimliliğine yeterli katkı sağlayamamıştır. Örneğin, en çok yatak yatırımı, 1970'li yıllarda Dünya Bankası'nın sağladığı bir proje kredisinin kullanımı ile *Antalya-Alanya* aksında yapılmışken, bu kapasiteye uygun havalimanı yatırımı ihmâl edilmiştir. Garip bir çelişki sonucu Türkiye'nin tesis kalitesi ve toplam kapasite yönünden en çok yatırım yapılan bölgesi, havalimanı açısından geri kalmıştır.

Dönem içinde genel olarak kamuya ait arazilerin yatırımcılara önce tahsisi, ardından yatırımı gerçekleştirecek kaynak sağlanması ilkeleri benimsenmiştir. Gelişme o denli hızlı olmuştur ki, yatırımcıların bilgi birikimi ve becerilerine bile bakılmamış, yatırımların geri ödeme konusunda karşılaştıkları zorluklar, 5. yılda Körfez Bunalımı'nın da etkisiyle doruk noktasına çıkmıştır.

İncelediğimiz 10 yıllık dönemin belki de en belirgin hatası, bütün bu gelişmeler olurken iç pazar olgusunun hesaplanmayışıdır. Yatırımlar sadece dış pazarın dinamikleri dikkate alınarak yürütülmüş, ancak pazar-fiyat ilişkisi araştırılmamıştır.

1980-1983 arasında askeri yönetimin uygulamaları sonucu, siyasal eleştiri azlığı medya kuruluşlarının turizm sektörüne daha fazla eğilmelerine yol açtı. Türkiye birdenbire turizm olgusunun önemini farketmeye başladı. 1984 yılından başlayarak, turizm yatırımlarının özendirilmesi de kamuoyunun seyircilikten çıkarak, turizm hareketi içinde yer almasına neden oldu. Turizmdeki gelişmelerin ekonomik kurallara aykırı bir düzleme doğru kayması da aynı döneme rastlamaktadır. Başta kamu kuruluşları olmak üzere *KİT*'ler daha sonra ortaya çıkan *BİT*'ler, çalışanlarının tatil yapabilmesini sağlamak adına, kendi tesislerini kurmak yönünde yoğun bir kampanya başlattılar. Çoğu eğitim gibi eleştirilmesi güç amaçların arkasına saklanan bu tesislerin, aslında sektörün iç pazar dinamiğinden uzaklaşması anlamında olumsuz etkileri oldu.

Yatırımlarının tümü kamu kaynaklarından sağlanan bu tesislerin, kesin kapasitelerini günümüzde de saptamak son derece güç görünüyor. Ancak turizme hizmet verebilecek nitelikte olanların sayısının 122.000 yatağa ulaştıkları sanılıyor. Bu kapasite yılda yaklaşık 1 milyon kişiye tatil olanağı sağlıyor. İncelediğimiz döneme ilişkin toplam turist sayısının yılda ortalama 5 milyonun altında gerçekleştiği gözönüne alınırsa, bu sayının turizm sektöründe verimlilik açısından maliyet-fiyat dengesi kurulmasını önlediği daha iyi anlaşılacaktır.

Gelir yönünden rahatlıkla turis-

→

tik tesislerde tatil geçirme olanağı bulacak bu kesimin, kendi tesislerinde içine kapalı ortamlara yönelmesi, Türkiye'ye gelen turistlerle yerli halkın birarada bulunma oranını azaltmıştır.

Körfez Savaşı'na uzanan gelişmeler öncesi, döviz fiyatlarının baskı altına alınması, tatil amaçlı kurulan tesislerin bir ölçüde, sadece yabancılara yönelik izole edilmiş merkezler haline gelmesini engellemiştir. Bunalımın ardından terörün turistik merkezleri hedef alması, işletmelerde paniğe yol açmış, fiyatlar aşağı çekilmiştir. Düşük fiyat politikası hedef pazarda amaçlanan tüketici kitlesi yerine, alt gelir gruplarının Türkiye'ye rağbet etmelerine yol açmıştır.

Döneme ilişkin gözlenen bir başka gelişme de, seçilen yatırım modelinin Akdeniz'in diğer ülkelerindeki gibi tatil turizmi ağırlıklı oluşudur. Türkiye böylece rekabetin yoğun olduğu bir alana girmiş, İtalya, Fransa, İspanya, Yunanistan ve Yugoslavya'nın gelenekselleştikleri pazara ürün sürmek durumunda kalmıştır. Yukarıda sayılan bu ülkelerin hemen tümü, hedef pazar ülkelere –Almanya, Benelüks, İsviçre, Avusturya gibi– gelişmiş yatırımları nedeniyle kara taşıması ile kolayca ulaşılabilecek –Yunanistan hariç– uzaklıktadır. Türkiye'nin yatırım kararını verirken bu gerçeği ihmal ettiği söylenebilir.

Türkiye'nin henüz yatırımlara başlamadığı 1973 yılında yıllık 1.3 milyon turist ağırladığı gözönüne alınmamıştır. Tatil turizmine yönelik kapasitenin neredeyse ihmal edilecek ölçüde az olduğu bu dönemde, Türkiye kültür ağırlıklı turizm türleri için çekici bir merkez konumunda bulunmaktadır. Aslında bu konum Türkiye'ye uluslararası pazarda rekabet gücü de sağlamaktadır. Ancak yürürlüğe giren model, bu olguyu gözardı etmiştir.

Seçilen model Türkiye'yi hızla

ABC ARŞİVİ

Türkiye'ye kumar oynamak için gelen turistlerin çoğalması ve bu kumarhanelere Türkler'in gösterdiği yoğun "ilgi" 1996'nın tartışma konusuydu.

hava ulaşım sistemlerini yenilemeye itmiştir. THY'nın büyük gövdeli AIRBUS uçaklarıyla güçlendirilmesi bu döneme rastlar. Ancak, gerçek anlamda pazar araştırması yapılmadan, 1985 yılından başlayarak özel sektörün de hava taşımacılığına girmesi özendirilmiştir. Sermaye birikimi olmadan bu alana giren özel sektör kuruluşları daha uygun buldukları eski teknolojiye sahip uçaklarla işletmeciliğe başlamışlardır. Daha verimli işletmecilik yapıldığı için kısa sürede, THY ve yabancı taşıyıcıların pazar paylarından önemli bir bölümü ele geçirmişlerdir. Aynı alana yönelen kamu ile özel sektör yatırımcıları arasında ortaya çıkan çelişki, her iki kesimin de zarar etmesine neden olmuştur.

Ayrıca hava taşımacılığı bir bütün olarak düşünülmemiş, sadece uçak yatırımı ile sınırlanan gelişme, personel ve hava limanlarına yeterli yatırım yapılmadığı için son iki yılda aksamaya başlamıştır. Seçilen model tatil turizminin, Akdeniz ve Güney Ege bölgesinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu bölgeler geleneksel olarak, GSMH'dan ortalamanın biraz üstünde pay alırlarken, kısa sürede ortalamanın bir hayli üstüne çıkmışlardır.

Kişi başına düşen kamu harcamaları bu bölgelerde giderek azalmaktadır. Bankalarda tutulan mevduatın azlığına karşılık, kullanılan kredilerde gözlenen artış, turizmin geliştiği bölgelerde ticaret artışını ve ekonominin üretkenliğini göstermektedir. Tüketim alışkanlıkları hızla değişmekte, tarımdan hizmet sektörüne geçiş hızlanmaktadır.

Bu bölgelerde kentleşme olgusu da çarpıcı biçimde hissedilmektedir. Farklı kültürler arasında kaynaşmanın, sorunsuz denilebilecek ölçülerde gerçekleştiği gözlenmektedir. Orta Anadolu bölgesindeki *Kapadokya* hariç tutulursa, köktendincilik olarak nitelenen Refah Partisi hareketi bu bölgelerde gelişmemektedir. Tarikat ilişkilerinin güçlü olduğu Antalya'da ise RP'nin izlediği anti-Amerikancı politika pek tutmamış görünmektedir. Örneğin 6. Filonun Antalya limanını ziyaretine karşı çıkan göstericilere, bölge esnafının sert tepki göstermesi ilginç bir örnektir.

Türkiye'nin geleneksel turizm hareketi dışında, Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkmasıyla gözlenen yeni bir gelişme de, alışveriş amaçlı turizmdir. Başta Rusya Federasyonu olmak üzere Bağımsız Devletler Topluluğu ve Doğu Avrupa ülkelerinden kaynaklanan bu türün yıllık cirosu 4 milyar doları bulmaktadır. Ekonomik açıdan sıkıntılı bir dönemde başlayan bu gelişmenin, Karadeniz Bölgesi'nde, tutucu olarak nitelenen siyasal hareketleri kısa bir süre için güçlendirdiği görülmektedir. Ancak 50 yılı aşkın bir süredir, ticari ilişkileri donmuş iki ülkenin bölgesel düzeyde başlayan ilişkilerinin, giderek sosyal boyutlar kazanacağı beklenmelidir.

Turizmde yeni eğilimler

NİHAT GENCOSMAN

Eğer şehirlerarası otobüs işletmelerinin kendilerini "... Turizm" diye adlandırmalarını ciddiye almazsak Türkiye'de turizmin uzun yıllar yurtdışından gelen turistlerin oluşturduğu "incoming" ile sınırlı kaldığı söylenebilir. İç turizm ise başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerden hafta sonları çevreye günlük geziler ile başlayıp yurtdışı gezilere ve çok gecelemeli yurtiçi gezilere doğru bir gelişme gösterdi. 1996 Mart'ında kaldırılan yurtdışına çıkanlardan alınan 100 Dolar "Konut Fonu"nun kaldırılmasının da yurtdışı gezilere; "outgoing"e rağbeti arttırması bekleniyor.

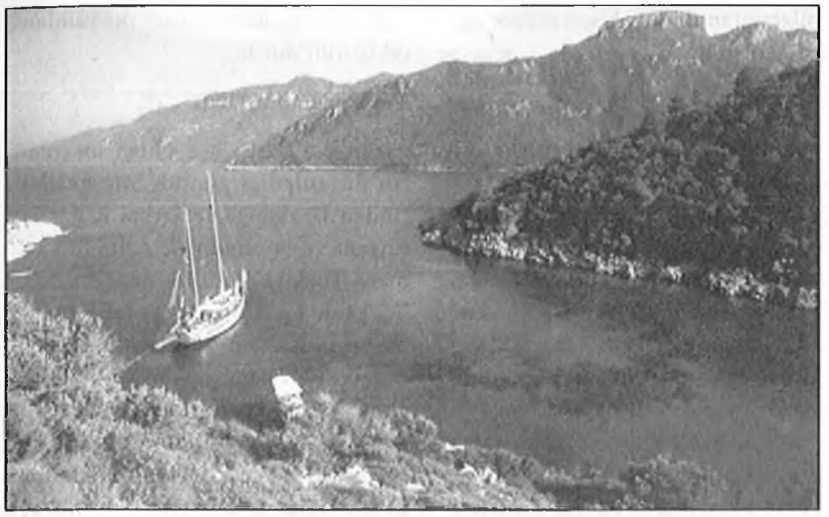
Avrupa'dan Türkiye'ye turist trafiğinin aslında 100 yılı aşan bir geçmişi var ama biz bu hareketliliğin kitle turizmine doğru yöneldiği 60'ların ortalarından sonraki dönemi ele alalım. O yıllarda başta oteller olmak üzere altyapının ve genel olarak tanıtımın yetersizliği, öte yandan da hava taşımacılığının bugünkü kadar gelişmemiş olması, Avrupalı turisti öncelikle Avrupa'nın güneyine yöneltmişti. Türkiye'ye deniz ve güneş arayan turistlerin önderleri galiba başta Avusturyalılar olmak üzere Alanya'nın keşfi ile girdiler. Fransızların "Club Mediterrannee"lerinin ilki ise yine 1967 yılında Foça'da açıldı. Benzeri Tatil köylerinin başta Antalya bölgesi olma üzere yoğunlaşması ise oldukça sonra; ancak 80 ortalarına doğru gerçekleşti.

Kültür ağırlıklı turizmin öncüleri ise İncil'de adı geçen yerlerin ve Aziz Paulus' un izlerini arayan dinibütün Avrupalılardı. Bu gruplar, özellikle 60'lı ve 70'li yıllarda İsrail'den sonra bu merkezlerin en yoğun olduğu Türkiye'de tur yapan grupların önemli bir bölümünü oluştırdu. Genellikle hali vakti yerinde ve orta yaşın üstünde olan bu grupların gelişmesine ivme kazandırdığı bir sektör ise başta halıcılık olmak üzere "hediyelik eşya" sektörü oldu. Turistik hizmeti verenlerin oluşturduğu sacayağını havayolu şirketleri, konaklama kuruluşları, tur operatörleri ve hediyelik eşya satıcıları olarak tanımlarsak bu "alışveriş" sektörünün bugün sacayağının en belirleyici unsuru haline geldiği söylenebilir.

Tanıtım ve pazarlama; tur operatörleri: Tanıtımı genel olarak devlet; pazarlamayı ise turizm şirketleri yapıyor. Fuarlar ve Turizm Bakanlığı'nın yurtdışındaki turizm büroları aracılığı ile yapılan tanıtımın görsel malzemesi, broşür metinleri vb. diğer Akdeniz ülkeleri ile karşılaştırıldığında fena değil, ancak bu malzemeyi sunan, onlara hayat veren elemanların her zaman aynı yeterlilikte olmadıkları da bir gerçek.

Tur operatörlerinin (TO) ve kısmen konaklama işletmelerinin yaptığı tanıtım ise yine yurtdışı fuarları esas alırsak daha hedefe yönelik oluyor. Almanya'da Öger Tur, Fransa'da Marmara ve Paşa Tur gibi Türk TO'leri bulundukları ülkenin "Outgoing" pazarında önemli bir yer edinmenin ötesinde son yıllarda başka ülkelere de önemli sayılarda turist göndermeye başladılar.

Ancak bir yandan da Türkiye'nin "imaj sorunu" olarak tanımlanan Kürt Sorunu, İnsan Hakları ve Demokratikleşme gibi konular her alanda yürütülmesi gereken Türkiye'nin tanıtım ve propagandasının önündeki en önemli engel olmaya devam ediyor. Türkiye'ye en çok turist gönderen ülkelerin başında Almanya ve diğer Batı Avrupa ülkeleri geliyordu. Yukarda belirtilen sorunlara geçtiğimiz yıllarda turistlere yönelik bombalama olayları da eklenince hem bu ülkelerden gelen turist sayısındaki artış azaldı, hem de eskiden tüm tanıtım yetersizliklerimize rağmen neredeyse kapımızı zorlayarak gelen daha kültürlü ve para bırakan turistle-

FOTOĞRAF: MANUEL ÇITAK

Mavi Tur, 80'lerin "gözde" turizm organizasyonlarındandı. Bu dönemde kentli, gelir düzeyi ortanın üzerinde olanlardan pek çoğu Mavi Tur'a çıktı.

rin yerine ancak çok ucuz fiyatlarla özendirilebilen ve kültür ağırlıklı programlara fazla ilgi göstermeyen bir turist tipi ağırlık kazandı.

Bu değişimin tek olumlu sonucu ise turizmcilerin Batı Avrupa'da gerileyen ilgi yerine İspanya, İsrail, Rusya ve Uzakdoğu gibi hedeflere yönelmeleri oldu. Ancak girilen her yeni pazarda "üşüşme" diye tanımlanabilecek bir yüklenme olduğundan bununla bağlantılı sorunlar yaşanıyor.

Hava ulaşımı; diğer seçenekler: Yurtdışından gelen turistlerin önemli bir bölümü hava yoluyla geliyor Türkiye'ye. Diğer araçlar içinde karayolu 1990'lardan itibaren (eski) Yugoslavya'da başlayan savaş nedeniyle ciddi oranda azaldı. Türkiye turizminin ilk yıllarından beri önemini koruyan kruvaziyer gemi turları ile gelen turistler ise hala önemli bir rakam oluşturuyorlar; üstelik bu turlarla Türkiye'ye genellikle Kuşadası ve İstanbul olmak üzere iki kez giriş yaptıklarından epeyce bir bölümü de istatistiklerde iki kere gözüküyor. Sovyetler Birliği'ndeki dağılmadan sonra ise gemiyle gelen turistlere alışveriş amacıyla başta İstanbul ve Trabzon'a gelen "Bavul Turistleri" eklendi.

Havaalanları, limanlar: Ülkemize gelen turistin her anlamda Türkiye ile ilk karşılaştığı havaalanları ve limanlardır. Buralarda altyapı ve temizlik konularında geçmişe göre epeyce yol alınmış durumda. Avrupa'daki alanlarla karşılaştırıldığında Türkiye'deki havaalanlarında görülebilen belirgin bir fark ise insanların hep tek bir çıkıştan çıkmak zorunda bırakılması. Belki de ülkedeki merkeziyetçi yapının bir yansıması olan bu uygulamanın sonucu da gelen turistleri bir karşılayıcılar keşmekeşinin içinde bırakmak oluyor.

Turist rehberleri, transfer elemanları, şoförler: Turistik servisi "ete kemiğe büründüren" ve onlarla en yoğun ilişkiyi kuranlar havaalanına vardığında ilk karşılaştığı transfer elemanları, rehberler ve şoförlerdir. Onların ardından otel görevlileri ve başta hediyelik eşya satıcıları olmak üzere kaldıkları bölgenin esnafıdır.

Transfer elemanları çoğunlukla dilini konuştukları ülkede büyümüş, genellikle de mesleğe yeni başlamış gençlerdir. Turizm Bakanlığı'nca açılan"Enformasyon Memuru" sınavını başarmış olmaları beklenir. Turistleri alanda karşılamak, onlara otele giderken bulundukları çevreye ilişkin ilk pratik bilgileri vermek onların görevidir.

Rehberler ise bir otelde konaklamak yerine tur yaparak ülkeyi gezmek isteyen turist için en yoğun ilişkide olduğu, ona Türkiye'yi tanıtan ve belki de Türkiye'yi temsil eden kişidir. Transfer elemanlarının aksine genellikle Türkiye'deki yabancı dille eğitim yapan okullarda okumuş, Turizm Bakanlığı'nca açılan ve rağbetin çok olduğu bir kurstan yetişmiş, hem Türkiye'yi hem de dilini konuştukları ülkeleri iyi tanıyan elemanlardır.

Oteller, Restoranlar, Müzeler: Oteller yıldızlarla belirtilen 5 sınıfa ayrılmışlardır. Tatil köyleri ise 1. ve 2. sınıf olarak tanımlanırlar. Bunların dışında restore edilmiş eski yapılardaki oteller için kullanılan "özel"sınıf ve pansiyonlara da son yıllarda verilen belgeler vardır. Bu tesislerin fiyatları genelikle başka ülkelerdeki eşdeğerlerinin bir, bazen iki yıldız gerisindedir. Turizm meslek liselerinden yetişen personel genellikle dört-beş yıldızlı tesislerde çalışır. Üç veya daha az yıldızlı tesislerde çalışanların hatırı sayılır bölümü ciddi bir eğitimden geçmemiş, iyi niyetli, güleryüzlü genç insanlardır. Buralardaki iyiniyet ve güleryüz çoğu kez konaklayan turistlerin bir sürü sorunu önemsemeyip "son tahlil"de bu tesislerde rahat edip memnun ayrılmalarının en önemli nedenidir.

Yurtdışından gelen turistlerin ziyaret ettikleri restoranların bir bölümü - özellikle Anadolu turlarının güzergâhında olanlar- neredeyse bir yatılı okul yemekhanesi havasında bir tempoyla çalışırlar. Bunlar dışında turistik yörelerdeki restoranların ise herhalde başta Kumkapı'dakiler ol-

mak üzere Marmaris rıhtımı veya Antalya Kaleiçi'ndekilerin belki yemeklerinin niteliğinden de önce gelen özellikleri teşrifatçılarının, yeni deyimle "yes please"cilerinin gayretkeşlikleridir. Genellikle buralarda masa temizliği, servis özeni vb. konularda teklenir ama Türkiye mutfağının en mütevazi örneklerinin bile lezzet üstünlüğü ve yine yukarda sözü edilen ilgi, iyiniyet ve güleryüz bir çok sorunun üstesinden gelir. Müze ve ören yerleri bakımından ise bu kadar değişik kültürün bu kadar çok örneğinin görüldüğü bir ülke olarak tartışılmayacak bir üstünlüğe sahip Türkiye. Birçok müzemiz koleksiyonlarının yanısıra sergileme tekniği konusunda da çok başarılı durumdalar. Dolayısıyla buralardan memnun ayrılmayan pek yok. Buralara ilişkin olarak akla gelen sorunların başında müzelerimizdeki eserlere sahip çıkamayışımız geliyor; hem yıllarca süren sabırlı bir hukuk mücadelesi ile geri alınan Karun Hazinesi buluntularının kısa süre sonra sergilendikleri müzeden yeniden çaldırılmaları anlamında sahip çıkamıyoruz tarihimize, hem de Türk-Islâm dönemi öncesi ve bunların dışındaki Anadolu kültürlerini "bizim" saymama anlamında sahip çıkamıyoruz.

Günlük turlar, Türkiye turları, Mavi Yolculuk: Ülkemize gelen turistlerin son yıllarda artan orandaki çoğunluğu deniz ve güneşin tadını çıkartmaya geliyor. "Sejour" olarak tanımlanan bu tür tatili tercih eden turistler genellikle günübirlik bir iki tur ile yakın çevrelerini tanımakla yetiniyorlar. Bu turları kendilerini Türkiye'ye getiren Tur operatörlerinin Türkiye'deki temsilcilerinden satın alabildikleri gibi bulundukları bölgedeki yerel acentalardan da alabiliyorlar. Tur ücretleri ise sıkça tura çıkan turistlerin yapacakları umulan alışverişlere ve bunlardan alınacak komisyonlara orantılı olarak son derece düşük de olabiliyor.

Türkiye turlarında ya da Anadolu turlarında ise son yıllarda hissedilir bir azalma var. Bu tür kültür ağırlıklı turların en büyük müşterisi olan Almanlar güvenlik ve siyasi konulardaki endişeleri nedeniyle eskisine oranla daha az geliyorlar Türkiye'ye. Güneydoğu'ya yapılacak turlar ise artık kültür turizminden çok macera turizminin bir konusu olarak ele alındığından yok denecek kadar azaldı.

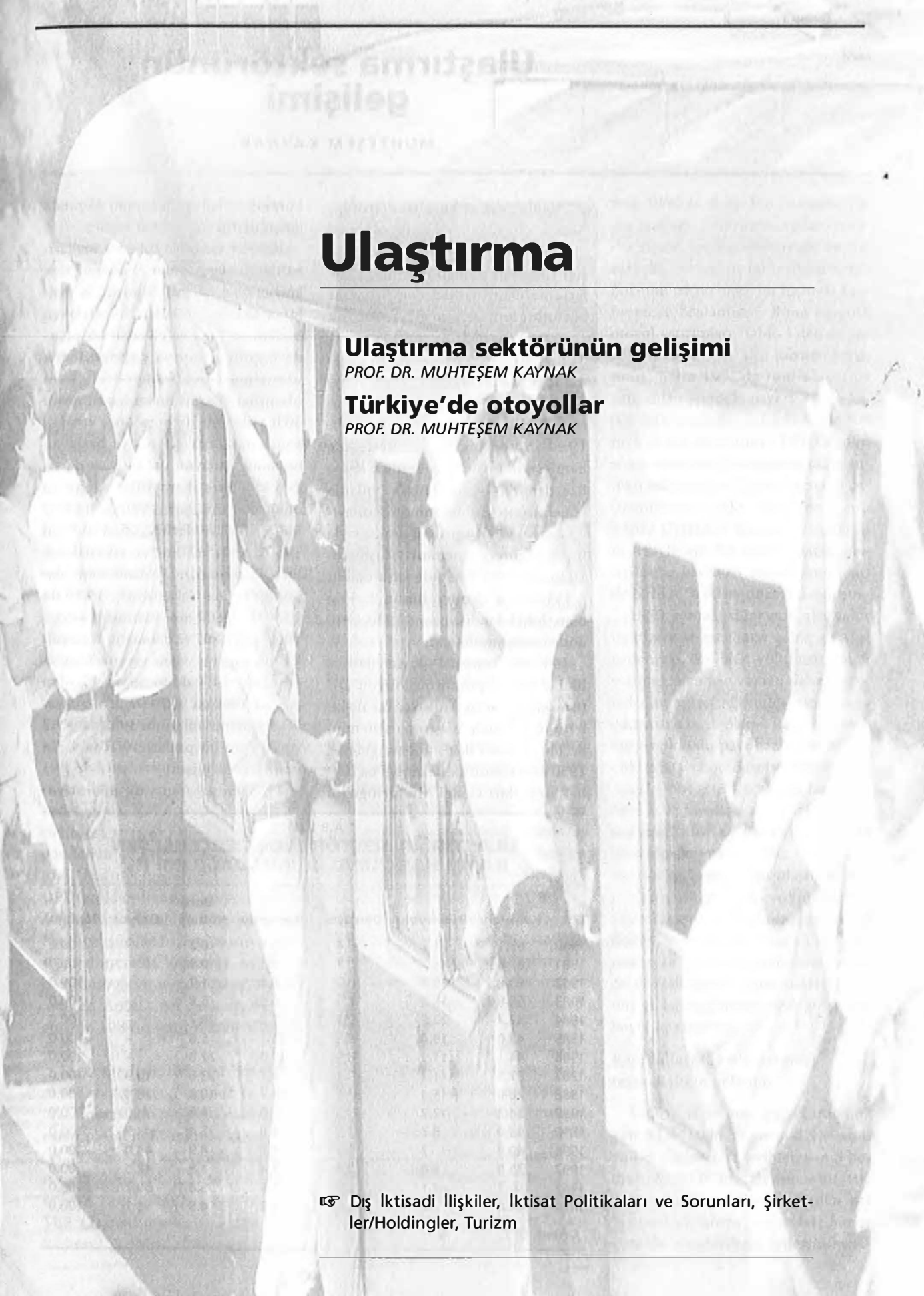
Halikarnas Balıkçısı'ndan kalan Mavi Yolculuk adıyla bilinen Yat Turları ise son yıllarda sayıca gerilemeden sürdü. Bu turların yapıldığı teknelerin alan olarak sınırlılığı nedeniyle turist ve personelin çok daha içiçe olduğu bu sektörde de eğitilmiş personel en önemli sorun; burada da işler iyiniyet ve güleryüz çerçevesinde idare ediliyor. Teknelerin teknik yeterlilikleri ise ağırlıkla "Allaha emanet". Bu korumaya kaptanların hemen hep kıyı kıyı gitmeleri ve riskli havalarda denize çıkmamaları gibi tedbirler de eklendiği için çok şükür ciddi bir olay yaşanmadı bugüne kadar.

Halı, deri, kuyum..., sokak satıcıları: Türkiye'de turizm; biraz daha somutlanırsa günlük veya haftalık tur organizasyonu denildiğinde bunun "turistlerin hediyelik eşya alabilecekleri mağazalara hazırlanmaları ve bu mağazaların ziyareti sonrası sağda solda kafalarının karışmayacağı bir program ile turlarının sona erdirilmesi" olarak tanımlanması bu sektörün hatırı sayılır bir bölümü için gerçekçi bir tanım sayılmalıdır. Yine bu alışverişin önemli bölümü Türkiye çapında örgütlü iki-üç mağaza zincirinde gerçekleştiğinden turistik yörelerdeki küçük hediyelik eşya mağazaları ile bu büyük dükkânlar arasında ciddi bir rekabet yaşanır ve bu "kahraman bakkal süpermarkete karşı" savaşının orta yerinde kalan turist iki yandan çekiştirilir durur.

Türkler için turizm

Çevresi geniş, hoşsohbet insanların düzenlediği günlük Şile gezilerinden Uzakdoğu turlarına kadar iç turizm ve "outgoing": Aslında yalnızca Türkiye'de değil, genel olarak her yerde bir turistin belli bir programı bir acentadan satın alırken kararındaki en önemli etken, turu satın aldığı insana, tura liderlik yapacak kişiye duyduğu güvendir. Türkiye'de de iç turizm çevrelerinde böyle bir güven sağlamış, hoşsohbet insanların düzenlediği yakın çevre turları, İstanbul'da tiyatrolara bilet ve ulaşım organizasyonu gibi faaliyetlerle başladı. Son on onbeş yılda ise görece iyi bir eğitim gören, yabancı dil öğrenen ve iyi para kazanan bir orta-zengin sınıfın yarattığı önemli bir "outguing"; yurtdışı tur pazarı ortaya çıktı. Haftanın belli günlerinde birden çok gazete sayfasını dolduracak kadar tur ilanı çıkıyor ve bunların bir bölümü de yurtdışı turlar oluyor. Yurtiçindeki turistik tesislerin de her sınıfında her yıl daha çok yerli turisti görmek mümkün.

Yeni iç turizm; kültür gezileri, yürüyüş turları: Son beş ilâ on yıl içindeki sevindirici iki gelişme de Türkiye'de iç piyasaya yönelik kültür ağırlıklı turların ve yürüyüş turları, bisiklet turları gibi doğayla yakınlaşmayı amaçlayan turlardaki artış oldu. Yine gazete ilanlarını ölçü alırsak oldukça mâkul fiyatlarla günlük ya da daha uzun süreli turlar düzenleyen ve turizmcilerimizin ezici çoğunluğunun hiç tanımadığı değişik yerleri insanlara tanıtan acentelerin ve yürüyüş gruplarının olduğunu görmek mümkün.

Ulaştırma

Ulaştırma sektörünün gelişimi

PROF. DR. MUHTEŞEM KAYNAK

Türkiye'de otoyollar

PROF. DR. MUHTEŞEM KAYNAK

☞ Dış İktisadi İlişkiler, İktisat Politikaları ve Sorunları, Şirketler/Holdingler, Turizm

Ulaştırma sektörünün gelişimi

MUHTEŞEM KAYNAK

Cumhuriyet'in kuruluş döneminde oluşturulan ulaştırma sistemi, Türkiye'yi Osmanlı'nın özellikle son yıllarında olduğu gibi, dış pazarlarla buluşturmaktan çok, iç pazar bütünlüğünü geliştirmeye yönelik olmuştur. Bu nedenle, önceki yıllarda ulaşıma kapalı olan yerlerin ulaşıma açılmalarını sağlayacak yatırımlara, özellikle de demiryolu yatırımlarına ağırlık verilmiştir. Ancak, 1930-1940 dönemindeki sanayileşme hamlesiyle birlikte yoğunluk kazanan demiryollaşma, sonraki yıllarda temel ürünlerin üretimine ve sanayileşmeye verilen ağırlığın azalmasıyla birlikte görece önemini yitirmiştir. 1920 ile 1980 arasında inşa edilen 4.355 km.lik demiryolunun % 57'si olan 2.484 km.lik kısmı 1930-1940 döneminde yapılmıştır.

1947'de Truman Doktrini ile birlikte ABD'yle yardım ilişkilerini arttırmaya başlayan Türkiye, bu ilişkilerin de etkisiyle ulaştırma sisteminde bir zihniyet değişikliğine giderek 1950'de Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı Karayolları Genel Müdürlüğü'nü kurmuş ve karayolu yapımı alanında girişimlerini yoğunlaştırmıştır.

1950'ler tarım ve tüketim mallarına dayalı sanayileşme sürecinin başlangıcı olan yıllardır. Bu türden malların üretim ve tüketimi arttıkça bunları en hızlı ve elverişli koşullarda kapıdan kapıya dağıtabilecek ulaştırma modu kamyon vb. kara ulaştırma araçları önem kazanmıştır. 50'li yıllardan itibaren önce ithalat, sonra montajla gelişmeye başlayan otomotiv sanayiin yol ihtiyacı da giderek artmış, karayolları daha da önem kazanmıştır. 1950'de 47.080 km. olan il ve devlet yolları toplamı 1960'da 61.542 km.'ye çıkartılmış, bu gelişmeye paralel olarak kara ulaşım araçları da artarak, 1950'de 13.405 adet olan otomobil sayısı 1960'da 45.767'ye çıkmıştır. Karayollarının toplam yolcu ve yük taşımacılığında 1950'de % 49 ve 17 olan payları 1960'da % 73 ve 38'e yükselirken, demiryollarının 1950'de % 42 ve 78 olan bu payları 1960'da % 24 ve 48'e gerilemiştir.

1953'ten itibaren yatırımların yo-

TABLO 1

ULAŞTIRMA SEKTÖRÜNDE GERÇEKLEŞEN KAMU HARCAMALARININ DAĞILIMI (%)

Yıl	Karayolu	Demiryolu	Denizyolu	Havayolu	Boru Hatları	Otoyol	Toplam
1980	65.1	21.2	8.4	5.1	0.2	–	100.0
1981	67.0	15.7	8.7	7.5	0.9	–	100.0
1982	60.2	19.3	10.3	8.4	1.7	–	100.0
1983	56.6	18.5	12.5	6.5	5.8	–	100.0
1984	52.7	22.2	9.1	5.3	10.7	–	100.0
1985	42.0	19.4	8.1	24.7	5.8	–	100.0
1986	44.1	11.9	6.9	15.0	22.0	–	100.0
1987	37.5	11.3	9.1	7.7	23.6	10.9	100.0
1988	26.0	15.4	4.7	14.7	10.8	28.4	100.0
1989	34.2	12.7	3.3	11.0	4.8	34.0	100.0
1990	33.0	8.7	3.9	4.0	5.4	43.9	100.0
1991	40.0	.7	1.8	1.7	4.9	44.0	100.0
1992	35.5	6.4	2.3	2.4	4.8	48.5	100.0
1993	50.7	7.1	1.9	3.8	5.8	30.7	100.0
1994	44.8	7.7	1.1	3.8	4.5	38.1	100.0

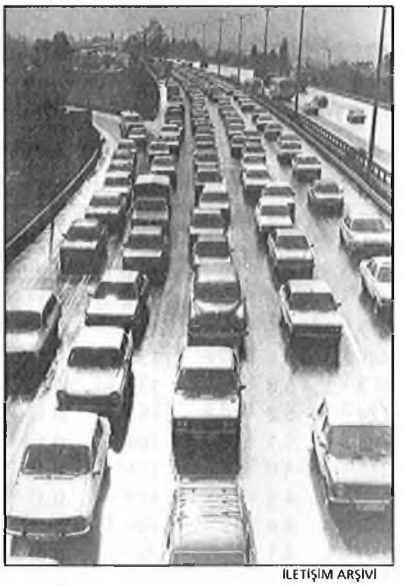
Kaynak: DPT.,

günlaştırıldığı havayolları ise karayollarından sonra en hızlı gelişme gösteren ulaştırma sistemi olmuştur. 60'lı yıllarla birlikte Türkiye'den Avrupa'ya büyük büyük bir göçün başlaması, havayollarına talebi hızla arttırmıştır. Ancak, havayollarının toplam yolcu ve yük taşımacılığındaki % 1'ler dolayındaki payı henüz artmamıştır.

1980 sonrası dönemde ulaştırma sektörü

24 Ocak 1980 istikrar tedbirleriyle birlikte dış ticaret politikasında korumacılıktan liberalleşmeye doğru değişikliklerin meydana gelmesi, beraberinde ihracat ve ithalatta sıçramalara yol açmış, böylece dış dünya ile olan mal hareketleri ivme kazanmıştır. Ayrıca, 1980-1988 arasında cereyan eden İran-Irak Savaşı da özellikle transit ticaret yönünden ek bir unsur olmuştur. Dolayısıyla, daha çok içe yönelik gelişme eğilimi gösteren ulaştırma sektöründe de 1980'den itibaren dış pazarlara doğru bir hareketlenme başlamıştır. Bu nedenle, ulaştırma sektörünün geliştirilmesi sorunu, 80'lerin başında gündemin en önemli maddelerinden biri haline gelmiştir. 1981'de DPT'nin koordinasyonunda tüm ilgili sektörlerin katıldığı Ulaştırma Ana Planı çalışmalar başlatılmıştır. 1983-1993 dönemini kapsayan bir plan hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Ancak, her nedense bu uygulama 1984'te yürürlükten kaldırılmıştır.

Diğer taraftan, Helsinki Nihai Belgesi Kararları çerçevesinde tüm üye ülkeler arasında oluşturulması öngörülen ekonomik, teknik, çevre, güvenlik, v.b. alanlarda işbirliği kararları sonucunda doğan TEM (Trans-European North-South Motorway) ve TER (Trans-European North-South Railway) projeleri, Türkiye'nin 1980

İLETİŞİM ARŞİVİ

Büyük şehirlerin trafik sorunuyla birlikte anılması ve bu sorunun büyük şehirlerin ayrılmaz bir parçası olduğunun kabullenilmesi şehir dışında otoyollar etrafında inşa edilen sitelere rağbet edilmesinde etkili oldu.

sonrasındaki ulaştırma gündemini teşkil eden önemli konular olmuştur. BM Avrupa Ekonomik Komisyonu'na üye ülkeler arasında yapılan ve Türkiye'nin de imzaladığı Uluslararası Ana Demiryolu Hatları Avrupa Anlaşması (AGC) kapsamında ortaya çıkan TER Projesi halen uygulanmakta olan TEM Projesi ile birlikte Kuzey ve Orta Avrupa'dan Ortadoğu ve Afrika'ya kadar uzanan geniş bir bölge üzerinde etkin bir kombine taşımacılık sistemine ulaşmayı hedeflemektedir.

Ulaştırmanın 1980 sonrasında gerçekleşen toplam sabit sermaye yatırımları içinde ulaştırma sektörü genelde ön sıralarda yer almıştır. 1980'den 1987'ye kadar sürekli artan payı, 1988 ve 1989'da bir ara düşmüşse de 1990' dan itibaren tekrar yükselmiştir. Ulaştırmada istihdam edilen işgücünün toplam istihdam içindeki payı ise, 1980'de % 3.15 iken 1990'da % 11.2'ye çıkmıştır. Diğer taraftan, 1980'lerin ortalarına kadar önem verilen demiryolu ve denizyolu yatırımları bu tarihten sonra önemini tekrar ciddi bir biçimde kaybetmeye başlamıştır. Buna karşılık otoyol yatırımları, Tablo 1'den de görüleceği gibi, 1987'den itibaren hızlanmış, hatta 1992'de tüm ulaştırma yatırımları içindeki payı % 48.5'e kadar yükselmiştir. Aslında şöyle demek daha doğrudur: 1950'lerden sonra ulaştırma harcamalarından sürekli aslan payını kapan karayolu yatırımlarının payı, 1987'den sonra Kamu Ortaklığı İdaresi'ne geçmesi nedeniyle ayrı bir kalem olarak gösterilmeye başlanan otoyol yatırımları ile birlikte % 80'ler düzeyini aşmıştır.

1980 sonrası dönemde akaryakıt fiyatlarında meydana gelen artışlar nedeniyle, özellikle yük taşımacılığı yönünden zaman zaman daha rasyonel davranma eğilimlerinin ortaya çıkmasına bağlı olarak karayollarının taşımacılıktaki payı bazı yıllarda küçük miktarlarda da olsa düşmüştür. Ancak, yurtiçi yolcu ve yük taşımacılığında karayolları adeta tek ulaştırma modudur ve bu haliyle sanki ulaştırmada tekeldir (Bkz. Tablo 2 ve 3). Her ne kadar, diğer ulaştırma sistemlerini de geliştirmeye yönelik birtakım girişimlerde bulunulmuşsa da bunlar hep yetersiz düzeylerde kalmıştır. Bu arada ulaştırma sektöründe de özelleştirme tartışmaları başlamış ve havayollarında özel girişimler boyut kazanmıştır.

Karayollarında uluslararası taşımacılığın gelişimi

1960'ta, daha önce de belirttiğimiz gibi, 61.542 km.'ye çıkan devlet ve il yolları toplamı bu tarihten sonra hemen hemen hiç değişmemiştir. '60'tan bu yana gerçekleştirilen yol faaliyetleri, otoyol yapımları hariç, genelde standartların iyileştirilmesi-

TABLO 2
YOLCU TAŞIMACILIĞINDA PAYLAR (Milyon Yolcu-km ve %)

	Karayolları		Demiryolları		Denizyolları(1)(2)		Havayolları(2)		Toplam	
Yıllar	Yolcu-Km	%	Yolcu-Km	%	Yolcu-Km	%	Yolcu-Km	%	Yolcu-Km	%
1979	75.770	90.7	6.802	8.1	185	0.2	830	1.0	83.587	100.0
1980	74.721	91.9	6.011	7.4	120	0.2	395	0.5	81.247	100.0
1981	76.491	91.7	6.105	7.3	131	0.2	670	0.8	83.397	100.0
1982	80.080	92.8	5.440	6.3	131	0.2	663	0.7	86.244	100.0
1983	83.690	92.7	5.722	6.4	121	0.1	713	0.8	90.246	100.0
1984	87.539	92.4	6.277	6.6	120	0.1	864	0.9	94.800	100.0
1985	91.567	92.6	6.489	6.6	131	0.1	718	0.7	98.905	100.0
1986	97.609	93.3	6.052	5.8	139	0.1	785	0.8	104.585	100.0
1987	112.034	93.4	6.174	5.2	157	0.1	945	0.8	119.310	100.0
1988	123.236	94.0	6.708	5.1	186	0.1	991	0.8	131.121	100.0
1989	131.001	94.2	6.845	4.9	171	0.1	1.079	0.8	139.096	100.0
1990	134.991	94.6	6.410	4.5	127	0.1	1.208	0.8	142.736	100.0
1991	131.029	94.9	6.048	4.4	92	0.1	845	0.6	138.014	100.0
1992	142.172	95.0	6.259	4.1	58	0.0	1.138	0.8	149.627	100.0
1993	146.029	94.4	7.147	4.6	53	0.0	1.721	1.1	154.950	100.0

Kaynak: DİE, *Ulaştırma ve Trafik Kazaları İstatistikleri (Geçici Sonuçlar)* 1982, Ankara, 1984, s. 1; *Ulaştırma ve Trafik Kazaları İstatistikleri* (Geçici Sonuçlar) 1983-1984, Ankara, 1985, s. 1; *Ulaştırma ve Trafik Kazaları İstatistikleri* (Geçici Sonuçlar) 1985, Ankara, 1986, s. 1; *Ulaştırma ve Trafik Kazaları İstatistikleri Özeti 1988*, Ankara, 1990, s. 1; *Ulaştırma İstatistikleri Özeti* 1992, Ankara, 1992, s. 1; *Ulaştırma İstatistikleri Özeti 1992*, Ankara, 1994, s. 1 ve DİE, Ulaştırma Dairesi'nden alınan bilgiler.

Notlar: (1) Denizyolları taşımaları, Türkiye Denizyolları İşletmelerinin şehir hatlarında, D.B. Deniz Nakliyat T.A.Ş.'nin ise iç hatlarda yaptığı taşımaları kapsar., (2) Dış hatlardaki taşımalar dahil değildir.

ne yönelik olmuştur. Son yıllarda mevcut altyapıyı iyileştirmeye ve korumaya yönelik projelere ağırlık verilerek, ağır taşıt trafiğine uygun beton asfalt yollar arttırılmaya çalışılmaktadır. 1994 başı itibariyle, Türkiye'de toplam 50.635 km. asfalt yol vardır (Bkz. Tablo 4). Asfalt yol dışında kalan stabilize, toprak ve geçit vermeyen yolların hepsi 10.207 km.'dir. Böylece, yol ağının tamamı 60.842 km.'dir. 1980'de 1.170.456 adetten oluşan karayolu taşıt parkı % 156 artarak 1992'de 2.997.632 adete ulaşmıştır. Karayolu taşıt parkındaki bu artış ağırlıkla otomobil sayısındaki artıştan kaynaklanmıştır. 1980-1992 arasında otomobil sayısı % 194 artarak 742.252'den 2.181.388'e çıkmıştır (Bkz. Tablo 5).

Otoyol yatırımlarında 1984'ten sonra hızlanan faaliyetler son yıllarda çok çarpıcı gelişmelere sahne olmuştur. Örneğin, 1990-1993 arasında kamu kesiminde yapılan ulaştırma yatırımlarının % 40.9'una tekabül eden, 1993 fiyatlarıyla 51 trilyon 90 milyar TL'lık yatırım yalnızca otoyollarının yapımında harcanmıştır. Bu şekilde, 1980'de 27 km. olan otoyolları % 4.063 artarak Kasım 1994'te 1.124 km.'ye fırlamıştır (Bkz. Tablo 5).

Aslında, kaynak kıtlığı çeken ve önümüzdeki yıllar içinde toplam 250 km.'lik güzergâh dışında otoyol yatırımlarına ihtiyaç duymayacak olan Türkiye'de, otoyollar yerine duble yollar yapılmış olsa daha doğru bir iş yapılmış olurdu. (Bu konu ayrıca "Türkiye'de Otoyollar" başlıklı yazıda incelenmiştir). Otoyol yatırımlarını, Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerini arttırmada önemli bir aşama olan TEM projesi kapsamında da ele almak gerekir. TEM, 1977'de Helsinki Nihai Belgesi Kararları doğrultusunda, Türkiye, Avusturya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Polonya, Romanya, Yugoslavya ve Arnavutluk'tan oluşan 11 Avrupa ülkesinin katılımı ile başlatılmış ve halen devam etmekte olan bir projedir. Bu proje, yaklaşık 20.149 km.'lik bir otoyolu ağının tesisini öngörmektedir. TEM'in Türkiye içinde kalan yaklaşık 4.600 km.'lik bölümü, Kapıkule, İstanbul, Ankara, Aşkale güzergâhını takiben Trabzon'dan Karadeniz'e, doğuda Gürbulak, batıda Afyon üzerinden İzmir ve Ege Denizi'ne, Güney ve Güneydoğu'da ise Yayladağ ve Cizre hudut kapılarına ulaşmaktadır. Türkiye TEM Projesi faaliyetlerinde, özellikle 1984'den itibaren aktifleşmiş ve önemli katılımlarda bulunmaya başlamıştır. Karayolları Genel Müdürlüğü tarafından son yıllarda sürdürülmekte olan yoğun otoyol yapım faaliyetleri de TEM Projesi kapsamında düşünülmüştür.

TABLO 3
YÜK TAŞIMACILIĞINDA PAYLAR (Milyon Ton-km ve %)

	Karayolları		Demiryolları		Denizyolları		Havayolları		Toplam	
Yıllar	Ton-Km	%	Ton-Km	%	Ton-Km	%	Ton-Km	%	Ton-Km	%
1979	37.119	86.2	5.814	13.5	39	0.1	66	0.2	43.038	100.0
1980	36.418	87.4	5.167	12.4	35	0.1	32	0.1	41.652	100.0
1981	39.007	75.9	6.091	11.9	6.228	12.1	54	0.1	51.380	100.0
1982	40.567	77.3	6.212	11.8	5.675	10.8	54	0.1	52.508	100.0
1983	42.189	82.0	6.031	12.2	2.934	5.7	57	0.1	51.481	100.0
1984	43.878	74.0	7.679	12.9	7.719	13.0	63	0.1	59.339	100.0
1985	45.634	78.5	7.959	13.7	4.504	7.7	59	0.1	58.156	100.0
1986	48.463	80.0	7.396	12.2	4.682	7.7	64	0.1	60.605	100.0
1987	58.832	83.0	7.403	10.5	4.541	6.4	79	0.1	70.855	100.0
1988	62.480	77.9	8.149	10.2	9.454	11.8	88	0.1	80.171	100.0
1989	66.416	81.6	7.707	9.5	7.152	8.8	95	0.1	81.370	100.0
1990	65.710	81.0	8.031	10.0	7.234	8.9	107	0.1	81.082	100.0
1991	61.969	85.0	8.093	11.1	2.780	3.8	76	0.1	72.918	100.0
1992	67.704	86.8	8.383	10.8	1.756	2.3	102	0.1	77.945	100.0
1993	97.843	91.1	8.517	7.9	901	1.0	152	0.1	107.413	100.0

Kaynak: DİE, *Ulaştırma ve Trafik Kazaları İstatistikleri (Geçici Sonuçlar) 1982*, Ankara, 1984, s. 1; *Ulaştırma ve Trafik Kazaları İstatistikleri (Geçici Sonuçlar) 1983-1984*, Ankara, 1985, s. 1; *Ulaştırma ve Trafik Kazaları İstatistikleri (Geçici Sonuçlar), 1985*, Ankara, 1986, s. 1; *Ulaştırma ve Trafik Kazaları İstatistikleri Özeti 1988*, Ankara, 1990, s. 1; *Ulaştırma İstatistikleri Özeti 1992*, Ankara, 1992, s. 1; *Ulaştırma İstatistikleri Özeti 1992*, Ankara, 1994, s. 1 ve DİE, Ulaştırma Dairesi'nden alınan bilgiler.

Otoyollarında bu gelişmeler yaşanırken, uluslararası kara taşımacılığında da başlangıcı 1970'li yıllara dayanan önemli atılımlar sözkonusudur. 1960'lara kadar uluslararası yük taşımacılığının % 90'ını aşan bir oranda denizyoluyla yapıldığı Türkiye'de bu durum, 1965 yılında imzalanan uluslararası TIR konvansiyonu ile değişmeye başlamıştır. 1967'de toplam 7 uluslararası taşıma firmasının sahip olduğu 13 çekiciden oluşan filo, 1969'da Dünya Bankası kredileriyle ithalatı gerçekleştirilen 140 çekicinin de eklenmesi ile 1970'de 28 firmaya dağılmış 302 çekiciye ulaşmıştır. 1973 yılında ortaya çıkan "Petrol Krizi" sonrasında Batı pazarlarına akan petro-dolarların Ortadoğu'ya mal olarak geri dönmesi, Türkiye üzerinden transit taşımacılığı hızlandırmış ve 1972-1975 arasında uygulamaya konan teşvik tedbirlerinin de katkısıyla taşımacılık filosu hızla gelişerek firma sayısı 80'e, araç sayısı ise 3.000'e ulaşmıştır. 1980'e gelindiğinde filo, 196 firma ve 7.000 araçtan oluşuyordu. 1980 sonrasında özellikle İran-Irak Savaşı'nın da etkisiyle limanlarımıza bu ülkelere sevk edilmek üzere gelen transit mal hacmi kara taşımacılığında bir patlamaya yol açmıştır. 1980'lerden itibaren tekrar yoğun teşvikler almaya başlayan uluslararası karayolu şirketleri ölçeklerini büyütmüşlerdir. Alınan teşvik tedbirleri ve bedelsiz ithalat yoluyla sektördeki çekici/treyler miktarı 1990'da 18.000 dolayına çıkmıştır. Ancak, uluslararası taşımalar içinde önemli bir payı olan Irak taşımalarının, Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'e saldırmasıyla başlayan "Körfez Krizi" sonucunda durma noktasına gelmesi Türk taşımacılığını olumsuz etkilemeye devam ederken; Yugoslavya'daki içsavaş nedeniyle alternatif güzergâhları kullanmak zorunda kalan Türk taşımacılar maliyet artışlarıyla yüzyüze kalmıştır.

Öte yandan, sayı olarak Avrupa'nın en büyük taşıma filosu haline gelen uluslararası Türk kara taşımacılığı, diğer ülkelerin filolarıyla karşılaştırıldığında yüksek bir rekabet gücüne sahip değildir. Bugün uluslararası karayolu taşımacılığında faaliyet gösteren Türk filosunun en önemli sorunu çekicilerin yaş ortalamasının 10 çıvarında olmasıdır. Bu ise, maliyetleri arttırmakta ve sektörün Avrupalı rakipleri ile rekabet şansını azaltmaktadır. Ayrıca, Avrupa'da gerek çevre kirliliğinin azaltılması, gerekse gürültünün önlenmesi konusunda peşpeşe alınan yeni kararlar da Türkiye'nin araç filosunun yenilenmesi yönünde bir başka zorlayıcı unsurdur.

Demiryolları

1950'lerden sonra demiryollarının taşıdığı yolcu ve yük miktarı azaldıkça, işletmenin mali yapısı bozulmuş, bu ise yeniden trafik kaybına yol açarak içinden kolay kolay çıkılamayacak bir kısır döngüye neden ol-

TABLO 4
ASFALT YOL VE ANAHAT DEMİRYOLU UZUNLUKLARI (km.)

Yıllar	Otoyol	Toplam Asfalt Devlet Yolu	Toplam Anahat İl Yolu (1)	Yol (2)	Demiryolu
1950	–	1.322	302	1.624	7.671
1960	–	6.347	702	7.049	7.895
1970	–	17.214	2.012	19.226	7.985
1980	27	24.545	9.633	34.205	8.397
1990	174	28.687	17.609	46.470	8.429
1992	380	29.137	19.285	48.802	8.430
1993	826	29.260	19.485	49.571	8.430
1994	1.070(3)	29.574	19.991	50.635	–

Kaynak: Karayolları Genel Müdürlüğü'nden Eylül 1994'te alınan bilgi; *DİE İstatistik Göstergeler 1923-1992*, Ankara, 1994, s. 239; TCDD, *İstatistik Yıllığı 1979-1983*, (Ankara), s. 3; TCDD, *İstatistik Yıllığı 1989-1993*, Ankara, (1984), s. 14.

Notlar: (1) Asfalt yollara ilişkin bilgiler yıl başı, demiryollarına ilişkin bilgiler yıl sonu bilgilerdir., (2) İkinci anahtarlar dahil., (3) Kasım 1994'te otoyolların uzunluğu 1.124 km.'ye ulaşmıştır.

muştur. Taşımacılıktan sağlanan gelirlerin azlığı, sürekli devlet desteğini gerekli kılmaktadır. Aslında bu, yalnızca Türkiye'ye özgü bir durum da değildir, birçok Avrupa ülkesinde de demiryolları sübvanse edilmektedir. Ancak, bu ülkelerde alınan tedbirlerle demiryolu taşımacılığına karayolu, demiryolu ve suyolu taşımacılığı yapan kuruluşlar ve taşıtlar entegre edilerek kombine taşımacılığa geçilmiştir. Böylece taşımacılık maliyetlerinin minimize edilmesine çalışılmaktadır.

Son yıllarda Türkiye'de de demiryollarında altyapının geliştirilmesi ve modernizasyon projelerinin uygulanması için dış kredilerden yararlanılmaktadır. Ancak, bu krediler yetersiz olduğu gibi, hükümetler tarafından ayrılan kamu harcamaları da oldukça düşük düzeylerde kalmaktadır. Uzun yıllar süren finansman yetersizlikleri nedeniyle, demiryolları hat, taşıt ve sabit tesisler olarak günümüz teknolojisinin gereklerine yanıt vermekten çok uzak kalmıştır. Örneğin, çift hatların son derece kısa olması, ulaşımın genellikle tek hattan sağlanması, yetersiz sinyalizasyon sistemi, lokomotiflerin saatte 10-20 km.'yi geçmeyen hızları iki nokta arasındaki ulaşımın aşırı uzamasına neden olmaktadır. Bir diğer neden de gereksiz hat uzunluklarıdır. Karayolu ile 263 km. olan Ankara-Konya arası, demiryolu ile 697 km.'dir.

1980'den bu yana toplam anahat demiryollarının uzunluğu ancak 33 km. arttırılabilmiştir (Bkz. Tablo 4). 1980'de toplam 8.397 km. olan anahat demiryolu içinde 392 km. tutan elektrikli hat uzunluğu ise 1993 yılı sonunda 905 km.'ye çıkartılmış ve elektrikli hatların toplam anahatlardaki payı ancak % 10.7'ye yükselebilmiştir. Yenileme çalışmaları yapılmakla beraber, rayların halen % 31.4'ü 30 yıldan yaşlıdır. Hatlardaki sinyalizasyon oranı da henüz % 17'yi geçebilmiş değildir.

Demiryollarında çeken ve çekilen araç filosunda 1983-1993 arasındaki en hızlı gelişim elektrikli lokomotif ve elektrikli dizilerde meydana gelmiştir. Buharlı lokomotiflerin tasfiye süreci bitme aşamasındadır. Dizelli lokomotif ve dizilerin sistemdeki yoğunluğu ise sürmektedir.

Öte yandan, TER Projesi'ne yönelik çalışmalar sürdürülmekte ve demiryollarında etkinlik arayışları ve geliştirme çabaları bu projenin de etkisiyle önem kazanmaktadır. Çünkü tamamı 15.125 km.'den oluşan ve yaklaşık 3.200 km.'lik bir kısmı da ülkemiz toprakları içinde yer alan TER Projesi, Türkiye'yi demiryolu standartlarını yükseltmeye zorlamaktadır. Avusturya, Rusya Federasyonu, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya,

TABLO 5
KARAYOLU TAŞIT PARKI (Adet)

Yıllar	Otomobil	Otobüs + Minibüs	Kamyon + Kamyonet	Toplam
1980	742.252	97.490	330.714	1.170.456
1981	776.432	100.353	344.641	1.221.426
1982	811.465	105.030	359.534	1.276.029
1983	856.350	112.063	376.704	1.345.117
1984	919.577	124.335	395.827	1.439.739
1985	983.444	135.070	418.001	1.536.515
1986	1.087.234	148.715	441.866	1.677.815
1987	1.193.021	159.868	459.352	1.812.241
1988	1.310.257	169.057	474.884	1.954.198
1989	1.434.830	176.885	489.959	2.101.674
1990	1.649.879	189.099	520.760	2.359.738
1991	1.864.344	202.605	554.300	2.621.249
1992	2.181.388	220.904	595.340	2.997.632

Kaynak: DİE, *İstatistik Göstergeler 1923-1992*, Ankara, 1994, s. 236.

Romanya, Slovakya, Slovenya ve Türkiye'nin proje üyesi, Makedonya, Yunanistan, Litvanya ve UIC (Uluslararası Demiryolları Birliği) temsilcilerinin gözlemci olarak katıldığı toplantılarda, TER şebekeleri altyapısının modernizasyonuna ilişkin yatırımlara ağırlık verilmesi ve kombine taşımacılık konusunda ilgili ülkelerin işbirliğine gitmesi yönünde kararlar alınmıştır. "Van Gölü Kuzey Geçişi" olarak yeni bir demiryolu hattının inşası ve Ankara-İstanbul hattının rehabilitasyonu da daha çok bu çerçevede düşünülmelidir.

Yapımına 1976'da başlanan "Ankara-İstanbul Sürat Demiryolu" hattı projesi kaynak yetersizliği nedeniyle çok yavaş ilerlemektedir. 1992'de yapım işleri ile ilgili mühendislik-müşavirlik hizmetlerinin kredili uluslararası ihaleye çıkartılması için Bakanlar Kurulu kararı çıkartılmıştır. Proje gerçekleştirildiğinde Ankara-İstanbul arasındaki yolculuk 8 saatten 3 saate inecektir.

DLH (Demiryollar, Limanlar ve Hava Meydanları İnşaatı) Genel Müdürlüğü tarafından 1988-1993 döneminde başlatılan ve halen devam etmekte olan projeler şunlardır: Bandırma-Bursa-Osmaneli, Ayazma-İnönü hattı (288 km.), Sincan- Yenikent- Eryaman- Batıkent- Etimesgut Banlıyö Hattı (76 km.), Çankırı-Çorum-Amasya hattı (230 km.), K. Ereğlisi - Adapazarı hattı (142 km.) ve Van Gölü Kuzey Geçiş hattı (259 km.). Yine bu dönemde başlatılan ve sürmekte olan inşaatlar ise şunlardır: Tecer-Kangal Demiryolu (47.5 km.), İzmit Kentiçi Demiryolu Geçişi (10 km.), Hanlı-Bostankaya Demiryolu hattı (45 km.).

Denizyollarında uluslararası taşımacılığın gelişimi

1981'den itibaren uygulamaya başlanan teşvik tedbirleri sonucunda

İLETİŞİM ARŞİVİ

Sirkeci-Halkalı ve Haydarpaşa-Gebze banliyö hatları yıllarca İstanbul'un raylı ulaşım yükünü çektiler ve çekmeye devam ediyorlar. Ancak yıllanmış vagonların bakımsızlığı son yıllarda sorun oluşturdu.

yolcu ve yük gemileri ile tankerlerden oluşan deniz ticaret filosu 5 yıl gibi oldukça kısa bir süre içinde ciddi bir sıçramayla % 129 artarak 1980'de 1.722.265 gros ton'dan 1985'te hızla 3.946.191 gros ton'a çıkmıştır (Bkz. Tablo 10). Ancak, deniz ticaret filosu izleyen 3 yılda azalarak 1989'da 3.323.480 gros ton'a düşmüş, sonra tekrar yükselme sürecine girerek 1992'de 4.247.191 gros ton'a çıkmıştır. Bu arada, 1980 sonrasında Dünya Bankası'ndan sağlanan kredilerle uygulanan iyileştirme projesi kapsamında limanlardaki araç ve gereçler geliştirilerek yükle-

TABLO 6
DENİZ TİCARET FİLOSU
(18 VE YUKARI GROS TONLUK TAŞITLAR)

Yıllar	Yolcu Gemisi	Yük Gemisi	Tanker	Toplam
1980	119.773	1.163.029	439.463	1.722.265
1981	109.665	1.409.760	542.064	2.061.489
1982	105.660	1.639.728	842.077	2.587.465
1983	127.949	1.876.339	951.409	2.955.697
1984	138.251	2.208.942	1.491.738	3.838.931
1985	153.387	2.250.196	1.542.608	3.946.191
1986	156.592	2.530.944	1.008.802	3.696.338
1987	156.586	2.520.622	940.378	3.617.586
1988	166.353	2.323.035	904.586	3.393.974
1989	179.004	2.253.371	891.105	3.323.480
1990	203.216	2.568.358	898.298	3.669.872
1991	220.784	2.642.583	911.912	3.775.279
1992	236.417	3.045.384	965.390	4.247.191

Kaynak: DİE, *Türkiye İstatistik Yıllığı, 1981, 1989, 1993*, Ankara, 1985, 1990, 1993, s. 283, 293.

TABLO 7
DEMİRYOLU TAŞIT PARKI (Adet)

Yıllar	Faal Buharlı Lokomotif	Faal Anahat Dizeli Lokomotif	Faal Dizelli Dizi	Faal Elektrikli Lokomotif	Faal Elektrikli Dizi	Faal Yolcu Vagonu	Faal Yük Vagonu
1983	234	285	15	13	58	875	19.206
1984	220	327	15	15	60	891	19.204
1985	132	384	14	14	67	834	17.843
1986	122	386	11	11	64	757	17.888
1987	120	371	11.5	11	68	788	17.716
1988	42	368	11.5	17	70	793	18.427
1989	42	379	25.5	24	77	809	18.343
1990	32	421	25.5	26	76	855	19.177
1991	32	460	28	35	85	803	17.865
1992	18	448	20	35	79	803	17.584
1993	10	425	37	42	77	787	17.411

Kaynak: TCDD, *İstatistik Yıllığı 1983-1987*, (Ankara), 1988, s. 19, 23, 25; *İstatistik Yıllığı 1986-1990*, (Ankara, 1991), s. 22, 28; *İstatistik Yıllığı 1989-1993*, (Ankara, 1994), s. 22, 26, 28.

me ve boşaltma kapasitesi arttırılmaya çalışılmıştır.

Türkiye'nin 8.333 km.'yi bulan sahil şeridinde, ufak çapta olanlar hariç, yaklaşık 179 adet kıyı tesisi vardır. Yapı şekillerine ve fonksiyonlarına göre bunlar, liman, iskele, yat limanı, marina, balıkçı barınağı ve çekek yeri şeklindedir. Bunlardan 21'i ana liman, 64'ü iskele, turizm işletmesi belgeli, 11'i yat limanı ve 124'ü balıkçı limanı özelliğini taşımaktadır. Limanlar yaklaşık 120 milyon ton/yıl yük elleçleme kapasitesine sahiptir ve rıhtım ve gemi yanaşma yeri uzunluğu 33 km.'yi geçmektedir. Ayrıca, yaklaşık 160 milyon ton/yıl kapasiteli petrol ve petrol ürünleri yükleme boşaltma tesisleri bulunmaktadır. Özellikle İzmit Körfezi, Aliağa ve İskenderun Körfezi'nde yoğunlaşan özel sektöre ait irili ufaklı boşaltma tesisleri ise, sıvı yük hariç, 21.6 milyon ton/yıl civarında bir kapasiteye sahiptir.

1993 itibariyle, limanlarda, transit ve Botaş taşımaları hariç, yaklaşık 112 milyon ton yükleme boşaltma gerçekleştirilmiştir.

1980-1993 arasındaki dönemde 28.2 milyon ton'dan 1993'te 87.1 milyon ton'a ulaşan dış ticaret taşımalarının yaklaşık % 85'i denizyoluyla, bunun da yaklaşık % 40'ı Türk bayraklı gemilerle taşınmaktadır. Bir başka deyişle, 1993 itibariyle, denizyoluyla yapılan ihracatın % 47.7'si, ithalatın % 38.3'ü Türk bayraklı gemilerle taşınmaktadır. Ayrıca, Türk bayraklı gemilerle yapılan ithalat taşımalarının düşme, ihracat taşımalarının yükselme eğiliminde olduğu söylenebilir. Bunun yanısıra, 1988'den itibaren üçüncü ülkeler arasında yapılan taşımalarda Türk bayraklı gemiler genelde bir çıkış içinde gözükmektedir. Bu eğilim oldukça önemlidir. Çünkü bu tür taşı-

TABLO 8
HAVAYOLU YOLCU TAŞIMACILIĞI (Kişi)*

	THY		Özel Şirketler		Toplam	
Yıllar	İç Hat	Dış Hat	İç Hat	Dış Hat	İç Hat	Dış Hat
1980	1.618.467	708.091	–	–	1.618.467	708.091
1981	2.632.860	997.731	–	–	2.632.860	997.254
1982	2.631.692	973.254	–	–	2.631.692	973.254
1983	2.954.497	1.036.489	–	–	2.954.497	1.036.489
1984	3.268.773	1.217.252	8.306	–	3.277.079	1.217.252
1985	3.035.407	1.252.034	26.415	–	3.061.822	1.252.834
1986	3.218.584	1.241.084	45.403	39.308	3.263.967	1.280.392
1987	3.948.922	1.522.462	100.260	148.811	4.049.182	1.671.273
1988	4.041.946	1.725.347	287.944	536.436	4.329.890	2.261.783
1989	4.493.264	1.783.690	203.256	741.829	4.696.520	2.525.519
1990	4.982.595	1.947.085	365.128	1.045.419	5.347.723	2.992.504
1991	3.470.471	1.483.973	539.253	1.647.524	4.009.724	3.131.497
1992	4.513.872	2.377.990	931.209	3.009.663	5.445.081	5.387.653
1993	6.540.617	2.766.710	863.324	3.720.678	7.403.941	6.487.388

Kaynak: DHMİ, APK, İstatistik Şubesi, Eylül 1994.
* Devlet Hava Meydanları Genel Müdürlüğü'nce işletilen havaalanlarına gelen+giden yolcu sayısı.

malar doğrudan döviz kazandırıcı faaliyetler olduğu için her zaman tercih edilen ve uluslararası taşımacılıkta esas hedef teşkil eden taşımalardır.

1993 sonu itibariyle, toplam 1.012 gemiden oluşan 150 gros/ton üzeri Türk deniz ticaret filosu 4.843.702 gros/ton toplam kapasiteye sahiptir. Filonun % 18.4'ü kamuya ve % 81.6'sı özel sektöre aittir. Toplam filonun gros ton olarak çoğunluğunu, sırasıyla, dökme yük (%45.2), petrol tankerleri (% 22.4), kuru yük (% 17.4) ve oba (% 8.7) gemileri oluşturmaktadır. Diğer tip gemilerin toplam filo içindeki payı % 6.3'tür.

Türk deniz ticaret filosunun uluslararası taşımalara uygun 4.539.884 gros/ton, dahili taşımalara uygun 303.818 gros/ton'luk gemi kapasitesi vardır. 150 gros/ton üzeri 1.012 geminin yaş ortalaması, tonaja göre 17.9, sayıya göre 21.2 yıldır. Deniz ticaret filosunun uluslararası taşımalara uygun kabul edilen 439 gemisinin yaş ortalaması, tonaja göre 17.5, sayıya göre 16.3'tür. Filonun dahili taşınalara uygun toplam 573 gemisinin yaş ortalaması, tonaja göre 28.0, sayıya göre 24.9'dur.

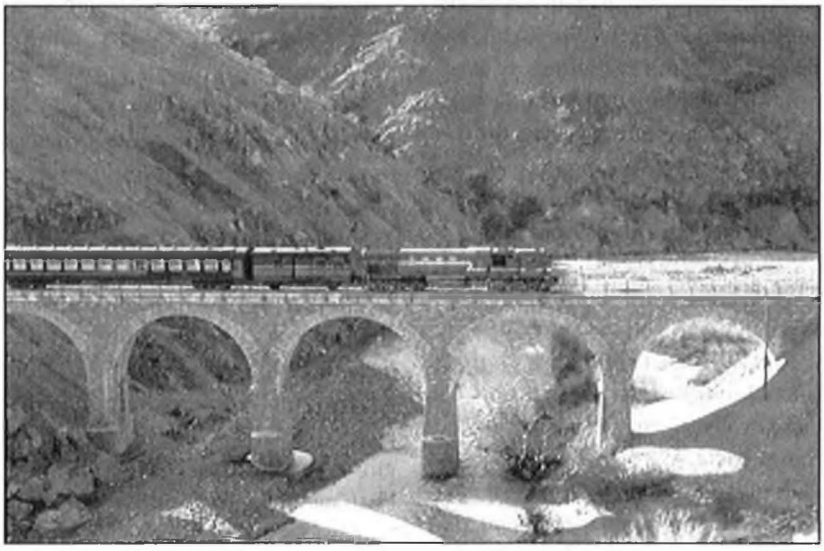
1993 sonu itibariyle, dwt olarak 8.255.182 ton kapasiteye sahip Türk deniz ticaret filosunda 10 yaşından genç gemilerin payı % 4.5 düzeyindedir. Türk filosu dünya deniz ticaret filosu içinde tonaj olarak % 1.3'lük payla 19. sırada yer almaktadır. Diğer taraftan, dünyada full konteyner gemilerinin tonajı, her yıl yaklaşık % 10 düzeyinde artarken, Türk deniz ticaret filosunda henüz full konteyner gemisi yoktur. Yalnızca, genel kargo gemileri ve çok amaçlı gemilerle ve kısıtlı ölçülerde konteyner taşıması yapılabilmektedir. Türk bayraklı gemiler, toplam dış ticaret taşımalarında navlun değeri yüksek olan konteyner taşımalarından % 3-4 civarında pay almaktadır. 1982-1989 yılları arasında Türk bayraklı gemiler 5 milyar doların üstünde navlun geliri sağlamıştır. Aynı dönemde yabancı bayraklı gemilere yapılan ödemeler ise 8 milyar doların üstündedir. Bu nedenle, 1980 sonrasında hızla gelişen deniz ticaret filosunun hem tonajının yükseltilmesi, hem de bunun modernleştirme ve gençleştirme çabalarıyla birlikte yürütülmesi denizyolu taşımacılığının en önemli sorunudur.

Havayollarında özel girişimciliğin gelişimi

Havayolu ulaştırması 1983'te kabul edilen Sivil Havacılık Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle, özellikle 80'lerin ikinci yarısından itibaren belirgin bir gelişme göstermiştir. THY, bir modernizasyon ve standardizasyon programı çerçevesinde filosunu geliştirmeye başlamış, hizmet standartlarını yükseltme çabasına girmiş ve yurtiçi hatlardan ziyade ekonomik açıdan avantajlı dış hatlara yönelmiştir. Ayrıca, özel sektör havayolu şirketlerinin sayısı, filo kapasiteleri ve sektörden aldıkları pay önemli ölçüde artmıştır.

THY, filosunun 1984'de 22 uçak ve 3.344 koltuktan oluşan kapasitesini 1989'da 34 uçak ve 5.400 koltuğa, 1993 sonunda ise 58 uçak ve 9.287 koltuğa yükselmiştir. Özel havayolu şirketleri de büyük bir gelişme göstererek, Eylül 1993 itibariyle, toplam 42 uçak ve 7.046 koltuk kapasitesinden meydana gelen bir filo oluşturmuşlardır (Bkz. Tablo 9). THY ve özel sektör hava taşıma işletmelerinin elindeki toplam uçakların yaklaşık % 66'sı modern ve ekonomik, % 34'ü ise eski uçaklardır. THY filosunda yeni uçak oranı % 72, özel sektörde ise % 50'dir.

1981'den 1992'ye kadar 5'i sivil, 3'ü sivil ve askeri olmak üzere toplam 8 havalimanı/meydanı hizmete girmiştir. Ancak, bilhassa 90'ların başlarından itibaren havameydanlarına ilişkin yatırımlar, yeni konvansiyonel havaalanı yapımından ziyade mevcutların standartlarının geliştirilmesi üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Hava trafik kontrol, haberleşme, sey-

İLETİŞİM ARŞİVİ

Türkiye'de "demir ağlara" rağbet gösterilmemesi trafik kazalarının da çoğalmasının başlıca sebepleri arasında gösteriliyor. Taşımacılığın karayollarıyla, dolayısıyla kamyonlarla yapılması hatalı sollamaları ve "toplu katliamları" da beraberinde getirdi.

TABLO 9
KAMU VE ÖZEL HAVAYOLU ŞİRKETLERİ VE BÜYÜK GÖVDELİ UÇAK FİLOSU

Havayolu Şirketi	Uçak Sayısı	Koltuk Kapasitesi
Kamu	(1)	
THY	58	9.287
Özel	(2)	
İstanbul Havayolları	14	2.366
Tur Avrupa	6	1.037
Birgen Havacılık	3	619
Sultan Havayolları	5	764
Sun Express	3	444
Pegasus Air	2	340
Green Havayolları	3	492
Bosphorus Havayolları	2	288
Onur Havayolları	4	696
Toplam	**100**	**16.333**

Kaynak: DPT, VII. BYKP, ÖİKR, Ulaştırma Sektörü (Taslak), (Ankara), 1994, s. 81.
Notlar: (1) 1993 sonu itibariyle., (2) Eylül 1993 itibariyle.

rüsefer hizmetleri, yer hizmetleri, vb. hizmetlerin kalite ve güvenirliğini arttırmaya yönelik yatırımlar da sürdürülmüştür. 1980'lerin sonunda, muhtelif yörelerde mahalli idarelerin de katkılarıyla STOL tipte küçük havaalanları yapımı başlatılmış ve askeri havaalanlarının sivil hava ulaşımına da açılması çalışmalarına hız verilmiştir.

Uçak filosunda jetlere ve büyük gövdeli uçaklara doğru bir teknolojik değişimi gerçekleştiren THY, 1980 yılında iç ve dış hatlarda toplam 2.326.558 yolcu taşırken 1993'te 9.307.327 kişi taşır hale gelmiştir (Bkz. Tablo 8). Her yıl istikrarlı bir biçimde artış gösteren yolcu ve uçak trafiği başta Atatürk Havalimanı olmak üzere Esenboğa, Adnan Menderes, Antalya ve giderek Dalaman Havalimanlarında yoğunlaşmaktadır. THY halen en büyük havayolu şirketi olma özelliğini korumakta ve 23'ü yurtiçi olmak üzere toplam 78 noktaya tarifeli ve tarifesiz seferler düzenlemektedir. Özel taşımacılık firmaları ise bilhassa dış hatlardaki taşımacılıkta büyük bir performans göstererek 1986'da Türk uçakları tarafından gerçekleştirilen toplam dış hat yolcularının % 3'ünü taşırken, 1993'te % 57'sini taşır hale gelmişti. Dış hatlardaki yolcu taşımacılığında yabancı şirketlerin hâkimiyetleri de sürmektedir. Dış hat yolcu taşımacılığında 1981'de % 49.8'lik bir paya sahip olan Türkiye, bu payını sürekli kaybederek 1987'de % 34.4'e düşerken 1988'den itibaren bu kez istikrarlı bir gelişme göstererek 1993'te % 48.9'a yükselmiştir.

Boru hatlarının gelişimi

Türkiye'de bir ulaştırma alt sistemi olarak boru hatlarının kullanılmaya başlanması "NATO Enfrastrüktür Programı" çerçevesinde gerçekleşmiştir. İşletmeye açılan ilk sivil boru hattı olan ve 1967'de faaliyete geçen 448 km. uzunluğundaki Batman-Dörtyol Hampetrol Boru Hattı'nın. yıllık taşıma kapasitesi 3.5 milyon ton'dur. 1993 sonu itibariyle, Türkiye'de toplam 3.559 km. boru hattı vardır. Bunun 2.472 km.'si hampetrol, 1.007 km.'si doğalgaz ve 80 km.'si karbondioksit ulaştırmasına aittir.

Boru hatlarıyla 1980'de yurtiçi 3.429 milyon ton-km., yurtdışı 10.153 milyon ton-km. hampetrol taşınmıştır. 1993 sonunda yurtiçi taşımalar 3.091 milyon ton-km.'ye düşerken, 1990'da meydana gelen Körfez Krizi'nin ardından Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı gereğince Türkiye-Irak Hampetrol Boru Hattı'na ambargo konması nedeniyle yurtdışı taşımalar tamamen durmuştur. 1987'de başlayan doğalgaz taşımaları ise, o yıldan bu yana istikrarlı bir şekilde artmaktadır.

Alternatif bir enerji kaynağı olarak doğalgaz kullanımı ve ithalatı, dünyanın en zengin rezervlerine sahip eski Sovyetler Birliği ile 18 Eylül 1984'te imzalanan anlaşma ile başlamıştır. Daha sonra 14 Şubat 1986'da BOTAŞ ile Sovyet yetkili kuruluşu Soyuzgazexport arasında imzalanan 25 yıl süreli doğalgaz alım-satım anlaşmasının ardından, 26 Ekim 1986'da doğalgaz hattının yapımına başlanmıştır. 23 Haziran 1987'de ilk durağı Hamitabat'a ulaşan bu hat, Ambarlı, İzmit, Bursa ve Eskişehir güzergâhını takiben Ağustos 1988'de Ankara'ya ulaşmıştır. Yerli doğalgazın yanı sıra ithal doğalgazın kullanımı 1987'de gerçekleşmiştir. Ekim 1988'de Ankara'da, Ocak 1992'de İstanbul'da ve Kasım 1992'de Bursa'da doğalgaz kullanılmaya başlanmıştır.

FOTOĞRAF: MANUEL ÇITAK

Tramvay, İstanbul'da şehir içinde raylı ulaşım sisteminin önemli aşamalarından biri. Çözümsüz bir hal alan trafik derdinin raylı ulaşım sistemiyle bir nebze soluk alacağı 80'lerde herkesin itirazsız kabul ettiği bir "olgu"ydu.

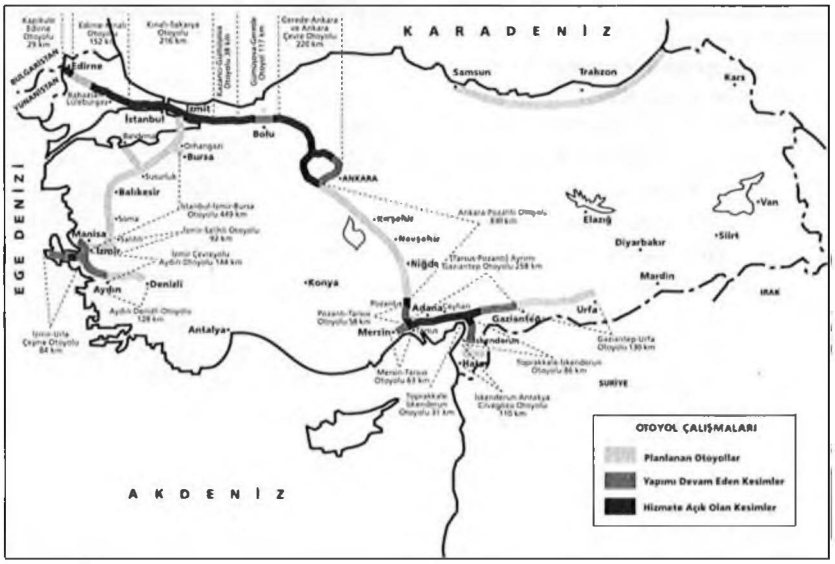
Türkiye'de otoyollar

MUHTEŞEM KAYNAK

Modern karayolları *makadam stabilize* yollardır. Ancak, sonraki yıllarda gerek otomobil, otobüs ve kamyon sayılarında meydana gelen artışlar, gerekse konforlu koşullarda seyahat etme talebinin yükselmesi, makadam, hatta *asfalt* yolları yetersiz kılmış; bu da karayollarının yeni bir karaktere kavuşmasına yolaçmıştır. Çağdaş otoyolların ortaya çıkışı bu gelişmeler sonucunda olmuştur. Zaman zaman *ekspres yol* olarak da adlandırılabilen *otoyollar;* iki ya da daha çok şeridi bulunan, geliş ve gidiş yönlerinin birbirinden ortadaki çimen ya da çalılık şeridiyle ayrıldığı karayollarıdır. Bu yollarda giriş ve çıkışlar az sayıda ve kontrollüdür. Ayrıca, araba sürmeyi zorlaştıran büyük iniş-çıkışlarla virajlar da genelde bu tip yollarda yoktur. İlk gerçek otoyollar Almanya'da Naziler'in ekonomik ve askeri amaçlarla inşa ettiği *autobahn*'lardır. II. Dünya Savaşı sonrasında otobanlar başta ABD'de, sonra Avrupa'da hız kazanmış ve yaygınlaşmıştır.

Türkiye'de otoyolların gelişimi

Çağdaş otoyol yapımı çalışmaları, Türkiye'de ancak 1968 yılında İstanbul'da Birinci Çevre Yolu ve Boğaziçi Köprüsü'nün yapımı ile başlamıştır. Gerçek anlamda ilk otoyol ise, 1975 yılında Gebze-İzmit arasındaki 40 km.'lik otoyoldur. Buna ilave olarak, Pozantı-Tekir Yaylası arasındaki 14 km. kısa otoyol çalışmalarına da 1973 yılında başlanmıştır. Ancak, o dönemdeki ekonomik zorluklar nedeniyle, 40 km.'lik Gebze-İzmit otoyolu yaklaşık 9 senede tamamlanabilmiş ve trafiğe açılabilmiştir. Pozantı-Tekir arası ise 11 senelik bir çalışma sonucunda hizmete girebilmiştir. Uzmanlar, otoyol çalışmalarının bu kadar uzun sürmesini, ihalede kullanılan birim fiyatlarının otoyol çalışmaları için düşük tutulmasına, ihale kanununa göre önseçimsiz ihaleye katılan firmalardan en düşük teklifi verene, yani en çok tenzilat yapana işin verilmesinin otoyolu tamamlamakta güçlük oluşturmasına, yüksek teknoloji gerektiren otoyol çalışmaları için zorunlu teknoloji transferlerinin yapılmasında ithalat rejimindeki teknik zorluklar ve döviz kıtlığı nedeniyle yeterince ve süratle yapılamamış olmasına ve hakediş ödemelerindeki gecikmelerin yaşanan enflasyonla birlikte finansman güçlükleri yaratmasına bağlamaktadır.

TABLO 1
İŞLETMEYE AÇIK OTOYOLLAR

Bölge	Uzunluk (Km.)	Açılış Tarihi
1. Bölge		
Gebze-İzmit	38	1984
Anadolu Kav.-Gebze	40	1990
İzmit Doğu-Adapazarı Kav.	32	1984
Çamlıca Kav.-Anadolu Kav.	5	1991
İzmit Kent Geçişi	20	1991
Şekerpınar Kav.-Çayırova Kav.	7	1991
Adapazarı-Kazancı	15	1992
Kazancı- Gümüşova	38	1992
Adapazarı Kav.-E-80 Bağlantısı	5	
2. Bölge		
İzmir-Urla-Çeşme Otoyolu	48	1992, 1993
(İzmir Zeytinler Kav.)		
İzmir Çevre Yolu		
İkiztepe Sahil Bağlantısı	2	1993
İzmir-Urla-Çeşme Bağ. Yolları	5	1993
(Eski K.Paşa Yolu-Işıkkent Kav.	8	1993
(Işıkkent Kav.-Tahtalıçay Kav.)	13	1993
Işıkkent Kav.-Karabağlar Kav.)	10	1993
4. Bölge		
Anadolu Otoyolu (Azaphane Geçişi)	11	1986
Çaydurt-Gerede-Ankara Otoyolu	143	1992, 1993
Susuz Kav.-Eskişehir Kav.	19	1992, 1993
Gerede Bağlantısı	4	1992
Karabük Bağlantısı	5	1992
Gümüşova-Üçköprü (Kaynaşlı)	29	1992
Eskişehir Kav.-Konya Kav.	25	1993

Bölge	Uzunluk (Km.)	Açılış Tarihi
5. Bölge		
Pozantı-Tarsus (Tekir Tepesi)	14	1984
Tarsus Ayr.-Yılankale-Bahçe	155	1992, 1993
E-90 Bağlantısı	7	1992
Damlama-Tarsus Kav. D-400 Arası	20	1992
Dokuztekne-Erzin-Toprakkale	31	1993
Tekir-Damlama	28	1993
Adana Kuzey Kav.-E-90 Bağlantısı	3	1993
Adana Batı Kav.-E-90 Bağlantısı	2	1993
17. Bölge		
1. Çevre Yolu Boğaziçi Köprüsü	24	1973
Kapıkule-Edirne	20	1987
Levent-Kozyatağı (Tek Taşıt Yolu)	21	1988
Hasdal-Okmeydanı Bağlantısı	5	1989
2. Çevre Yolu F.S. Mehmet Köprüsü	16	1989
Çobançeşme-Mahmutbey	8	1989
Vatan Cad.-Mahmutbey	11	1989
Mahmutbey-Kumburgaz	37	1990
Kumburgaz-Selimpaşa	7	1990
Selimpaşa-Kınalı	28	1992
Kınalı-Lüleburgaz	80	1992
Lüleburgaz Bağlantısı	7	1992
Lüleburgaz-Babaeski	24	1993
Babaeski-Edirne	48	1994
Avcılar-Haramidere Bağ. yolu	6	1994
Toplam	1124	

Kaynak: Karayolları Genel Müdürlüğü.

Otoyol ihalelerinde durgunluk, 1985 yılına kadar devam etmiştir. 1984'ten sonra otoyol alanında hızlanan faaliyetler özellikle son yıllarda çok çarpıcı gelişmelere sahne olmaktadır. 1980'de 27 km. olan otoyollar, % 4063 oranında artarak Kasım 1994'te 1124 km.'ye fırlamıştır (Bkz. Tablo 1). Her ne kadar VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda 2000 yılına kadar 3.000 km. otoyolunun trafiğe açılması hedeflenmişse de bunun çok daha fazla zaman alacağını söyleyebiliriz.

Bugün ülkemizde gerçekleştirilmeye çalışılan otoyol yatırımları, Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerini arttırmada önemli bir aşama olarak düşünülen *TEM* (Trans-European North-South Motorway) Projesi kapsamında ele alınmış olsa gerektir. Bu arada, şunu da belirtmeliyiz: Türkiye, ulaşım standartları açısından, gerek karayolları, gerekse demiryolları yönünden Avrupa standartları düzeyinde bir ulaşım altyapısına sahip değildir. Avrupa ile ticari ilişkiler yalnızca TEM kapsamında karayollarının kalitesini yükseltmeye zorlamakta, aynı zamanda *TER* (Trans-European North-South Railway) Projesi ile de demiryolu standartlarının yükseltilmesini Türkiye'den talep etmektedir. TEM ve TER Projeleri çerçevesinde çok önem verilen kombine taşımacılık da tüm ulaştırma alt sistemlerinin birbiriyle uyumlu bir şekilde geliştirilmesi sonucunda ulaşılabilecek bir hedeftir. Bu bağlamda şuna da dikkat çekmemiz gerekir ki, kaynak kıtlığı çeken

ve önündeki yakın yıllar içinde İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gibi büyük kentlerin çevreleri dışında otoyol yatırımlarına ihtiyaç duymayacak Türkiye'de otoyollar yerine *duble yollar* yapılmış olsa idi daha ekonomik davranılmış olurdu.

Bugünkü koşullar altında, otoyolların kapasitelerinden yeterince yararlanılmamaktadır. YOGT (Yıllık Ortalama Günlük Trafik) değerlerine göre, bugün için yalnızca İstanbul çevresinde, İstanbul-Adapazarı arasında ve Ankara çevresinde otoyol gerektirecek trafik bulunurken, İzmir ve Adana çevresinde ancak bir süre sonra bu trafiğe ulaşılacağı tahmin edilmektedir. Şu anda mevcut otoyollar oldukça düşük kapasitelerde kullanılmaktadır. Her şeritten saatte 2.000 aracın geçtiği ve bu yoğunluğun günde 10 saat sürdüğü kabul edildiğinde 3+3 şeritli bir otoyolun günlük taşıma kapasitesi 120.000 (6 şeritx2.000 araçx10 saat) binek aracıdır. Oysa, 1994 yılı itibariyle, 3+3 şeritli Babaeski-Kınalı Otoyolunda YOGT değeri 2.953 olduğuna göre, bu otoyolun kapasite kullanım oranı 2.953/120.000=% 2'dir. Yine 1994 yılı itibariyle, 3+3 şeritli Çaydurt-Ankara Otoyolunda kapasite kullanım oranı ise 4.534/120.000=% 4'tür. Kınalı-Mahmutbey ve Çamlıca-Hendek kesimleri dışında otoyolların kapasite kullanım oranı % 2 - % 5 arasındadır. Genelde otoyolların % 2 - % 5 gibi düşük kapasitelerde kullanıldığı dikkate alınacak olursa, en azından bazı kesimler için otoyol yapımlarında biraz acele davranıldığı anlaşılmış olur.

Ayrıca, otoyollar hiçbir biçimde ağır yük taşıyan araçlar için yapılmazlar. Ağır yük taşıyan araçlar düşük hızlarda seyrettiklerinden otoyol dışındaki devlet yollarını kullanmak zorundadırlar. Oysa, Türkiye'de yanlış bir uygulama ile ağır yük taşıtları da otoyollarda seyretmektedirler. Bu yüzden yüksek maliyetlerle yapılmış otoyollar vaktinden önce bozulma ile karşı karşıya kalmakta ve yüksek hızda akması gereken trafik de yer yer gereksiz bir şekilde ağırlaşmaktadır.

Otoyollar, geometrileri itibariyle yüksek standartlara sahip hız ve konfor yollarıdır ve bu özellikleri nedeniyle de esas olarak otomobil sahiplerine hizmet vermek üzere yapılırlar. Otoyolların önce gelişmiş ülkelerde ortaya çıkması ve yaygınlaşması da temelde bu ülkelerdeki otomobil sahipliğinin ve otomobille seyahat sayısının yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Otomobil sahipliğinin ve otomobille seyahat sayısının görece düşük olduğu Türkiye'de otoyol yapımı yerine çok şeritli yolların yapılması bu yönden de daha anlamlıdır. Ancak, yapılmış otoyolların zorunlu tamamlayıcı yatırımlarını yapmamak da doğru değildir. 1994 yılı sonu itibariyle, aşağı yukarı 9 milyar dolar harcanmış olan bu yatırımlarda servis ve bakım hizmetleri için gerekli olan 3 milyar doların harcanmasından geri durulması da yanlış olacaktır. Örneğin, çevreyle ilişkisi henüz kurulamamış, yan trafiklerle bağlantıları sağlanamamış otoyolların bu bağlantılarının kurulması, benzin ve servis istasyonları ile konaklama ve trafik kontrol tesislerinin en kısa sürede tamamlanarak devreye sokulmaları gerekmektedir.

İLETİŞİM ARŞİVİ

Özal dönemi Türkiye'de "Otoyol Dönemi"nin de başlangıcı oldu. Özal demiryollarına ağırlık verilmesi gerektiği yönündeki eleştirileri cevaplarken "Demiryolları Komünist işi" mantığını da kullanmıştı.

Otoyol ihaleleri

Otoyol gibi kamu ihaleleri, mali açıdan Sayıştay, 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu ve TBMM denetimlerine, usul açısından da 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu'na tabidir. Yaptırılan işlerde Devlet İhale Kanunu'na göre değişik ihale usulleri uygulanabilmektedir. Örneğin, en sıkı kuralları içeren "kapalı teklif usulü"nden, hemen hemen hiçbir bağlayıcı kurala yer vermeyen "pazarlık usulü"ne kadar 4-5 ayrı ihale yolu vardır. Ancak, büyük yabancı teknoloji ve uluslararası ilişkiler gerektiren bazı işlerde, özel düzenleme getirilen Devlet İhale Kanunu'nun 89. maddesinden de yararlanılabilmektedir. 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu'nun 89. maddesine göre, "özelliği bulunan işler"de ilgili Bakanlığın teklif vereceği ihaleler için bu Kanun hükümleri dışında kalınmasına Bakanlar Kurulu'nca karar verilebilmekte, bu ihalelerde uygulanacak esas ve usuller idarelerince hazırlanarak ilgili bakanın onayı ile belirlenebilmektedir. Bu şekilde, Bakanlar Kurulu kararı ile, Devlet İhale Kanunu'na bağlı olmadan ihale yapmak mümkündür. Eğer, bir ihale, böyle bir Bakanlar Kurulu kararı ile İhale Kanunu kapsamı dışına çıkartılmış ise, o zaman ihalede uygulanacak usul ve esasların neler olabileceği ilgili bakan tarafından belirlenmektedir. Böylece, ilgili bakan ve ihaleyi yapacak olan kuruluş büyük bir hareket serbestliği kazanabil-

mektedir. İşte, 1980'lerin yarısında canlanan otoyol ihalelerinden ilki olan 1985'deki 216 km.'lik Kınalı-Sakarya Otoyolunda Devlet İhale Kanunu'nun uygulanmaması için 3 Ocak 1985 gün ve 85/8939 sayılı Bakanlar Kurulu kararı alınmıştır. Böylece, İhale Kanunu kapsamı dışına çıkartılan işin hangi usul ve esaslar içinde yapılacağı da 28 Şubat 1985 gün ve 416 sayılı, 5 Nisan 1985 gün ve 661 sayılı Bayındırlık ve İskan Bakanlığı olurları yazılarak imzalanmıştır. Karayolları Genel Müdürlüğü'nün yatırım programında yer alan ve projesi önceden var olan Kınalı-Sakarya Otoyolu 17 Nisan 1985 tarihinde ihale edilmiş ve 10 Mayıs 1985'de sözleşmesi yapılmıştır. Bu arada gerek Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurulu'nun 28 Kasım 1985 gün ve K-11 sayılı kararına göre, gerekse otoyol ihaleleri için alınan 6 Aralık 1985 gün ve 2380 sayılı genel olura göre, otoyolun yapımında kullanılacak finansmanın tümü müteahhit tarafından dış kredi olarak bulunacak, dış kredi ile karşılanmayan kamulaştırma ve kontrollük harcamaları Kamu Ortaklığı Fonu'nca bütçe kaynağına eklenecektir. Ve harcamalar bütçe disiplini içinde yapılacaktır.

Otoyolların bütçe dışı kaynaklardan gerçekleştirilmeye çalışılması, kaynak kıtlığı içersinde olan Türkiye'nin otoyollar için harcamak zorunda kalacağı kaynaklarını diğer işlerde kullanmak istemesinden kaynaklanmıştır. Karayolları Genel Müdürlüğü'nün kuruluş yıllarında karayolu yatırımları Genel Bütçe içinde % 10-12'lik paylara sahipti. Ancak, 1970 sonrası dönemlerde diğer sektörlerde meydana gelen gelişmelerin hızlanması ve talep edilen hizmetlerin artması, Genel Bütçeden karayolu yatırımlarına ayrılan payın da zamanla düşmesine neden olmuştur. Bu yüzden, otoyol gibi yüksek maliyetli yatırımların bütçe dışı kaynaklarla, örneğin, dışarıdan bulunacak kredilerle finanse edilmesi yoluna gidilmiştir.

İLETİŞİM ARŞİVİ

Bir "Otoyol açılışı". Otoyol yapımı 80 sonrasında her iktidar için bir "prestij" haline geldi ve neredeyse her kilometre için ayrı bir "açılış töreni" düzenlendi.

Kınalı-Sakarya Otoyolundan sonra, diğer otoyollar da 1986'dan itibaren parça parça ihale edilmeye başlanmıştır. Ancak, bu arada bürokratik düzlemde bazı değişikliklere gidilmiştir. Bu çerçevede Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurulu, 28 Kasım 1985 gün ve K-11 sayılı kararı uyarınca, dış krediyle finanse edilen otoyollar için sağlanan dış kredilerin Kamu Ortaklığı Fonu'na aktarılmasına, dış kredilerle karşılanmayan kamulaştırma ve kontrollük harcamalarının ise yıllık yatırım programları doğrultusunda bütçeye eklenecek Kamu Ortaklığı Fonu'ndan karşılanmasına karar vermiştir. Böylece, otoyol yapımına talip olan firmalar tarafından sağlanan dış krediler genel bütçeye değil, Kamu Ortaklığı Fonu'na aktarılmakta, dış kredi ile karşılanmayacak kamulaştırma ve kontrollük harcamaları da yine Kamu Ortaklığı Fonu'ndan karşılanacaktır.

Diğer taraftan, Yüksek Planlama Kurulu'nun 14 Nisan 1986 gün ve 20 sayılı raporuyla, Karayolları Genel Müdürlüğü'nün yatırım programında yer alan otoyollar, Kamu Ortaklığı İdaresi'nin yaptırmasına olanak vermesi açısından Karayolları Genel Müdürlüğü yatırım projeleri arasından çıkartılarak Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı projelerinin arasına konmuştur. Bu rapor, 20 Nisan 1986 gün ve 86/10611 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile kabul edilmiştir. Ayrıca, Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurulu'nun 2 Temmuz 1986 gün ve K-23 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile de, Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı projeleri arasına dahil edilen otoyol projelerinin Karayolları Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmesine karar verilmiştir. Sonuç olarak, otoyolların yapımını gerçekleştiren kurum ve sahibi Kamu Ortaklığı İdaresi olurken, Karayolları Genel Müdürlüğü de yalnızca projelerin yürütülmeleriyle ilgili bir kuruluşa dönüştürülmüştür.

Otoyol ihalelerine ilişkin olarak yapılan tartışmaların en önemlilerinden biri, ihalelerin verilişinde ortaya çıkan sakıncalar üzerine yapılanıdır. Bu konuda birçok kişinin fikir birliği içinde olduğu temel yanlış, otoyolların hiçbir araştırma, inceleme ve avan projesi bile yapılmadan parçalar halinde

ihaleye çıkarılmış olmasıdır. İhaleyi alan firmaların aynı zamanda projeyi de üstlenmesi bir taraftan maliyet artırıcı bir unsur olurken, diğer taraftan güzergâh seçiminden standartların saptanmasına kadar birçok konuda hatalar yapılmasına yolaçmıştır. Nitekim, bu konuda yapılan eleştiri ve suçlamalar, Meclis Soruşturması'na neden olmuştur. Özetle, otoyol ihalelerine ilişkin eleştirileri şu noktalarda toplamak mümkündür. Otoyol projeleri gerçekçi bir plana dayandırılmamıştır; varolan ulaşım ana planındaki göstergeler dikkate alınmamıştır; hiçbir fizibilite çalışması yapılmamıştır; alışılagelmiş ihale yöntemleri uygulanmamıştır; yurtdışından kredi temin eden firmalara işler doğrudan doğruya verilmiştir; ulusal ve uluslararası rekabet koşulları işletilmemiştir; müteahhit firmalara proje yapım yetkisi verilmiştir; ihale bedelinin çok küçük bir bölümünü içeren proje bedeli üzerinden avans ödemesi yapılması gerekirken, tüm ihale bedelinin yüzde yirmisi kadar dolar bazında avans ödemeleri yapılmıştır; gerçekçi olmayan keşifler, ikinci keşiflerle teklif fiyatları arasında yüzde 100'ü aşan artışlara yolaçmıştır; anlaşmalar dolar bazında yapıldığı halde fiyat farkı kararnamesi uygulaması ile devlet büyük zararlara sokulmuştur; otoyol yapımlarında şartnameye uygun olmayan bir kısım imalat bazen idarece, bazen de müşavir firma raporları uyarınca kabul edilerek devlet milyonlarca lira zarara sokulmuştur.

Otoyolların finansmanında kullanılan gelir kaynakları

Otoyolların finansmanında kullanılan gelir kaynakları, Kamu Ortaklığı Fonu ile kredilerden oluşmaktadır. Kamu Ortaklığı Fonu, özelleştirme gelirleri, işletme gelirleri, gelir ortaklığı senedi ve akaryakıt tüketim vergilerinden sağlanan gelirlerden meydana gelmektedir. Burada işletme gelirleri olarak gösterilen kalem, otoyollardan ve İstanbul'daki Boğaziçi Köprüsü ile Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nden elde edilen geçiş gelirlerini ifade etmektedir. Tablo 2'nin incelenmesinden de görülebileceği gibi, Boğaziçi Köprüsü ile Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nden geçen araç sayısı, tüm otoyollardan geçen araç sayısından daha fazla ve buna paralel olarak da köprülerden elde edilen gelirler de otoyollardan elde edilen gelirlerden daha çoktur.

1989'dan önce ihale edilen otoyolların finansmanının dış kredilerle karşılanması ve bu dış kredilerin de işe talip firmalarca sağlanması kararlaştırılmıştı. 1989'dan itibarense ihalelerde % 55-45 diye anılan bir yöntem kullanılmaya başlanmıştır. Buna göre, yapılan iş bedelinin % 45'i yerli kaynaklardan hemen ödenmekte, kalan % 55'i için ileri tarihli hazine kefaletli senetler verilmektedir. Dolayısıyla, bu yöntemle yapılan işlerde dış kredi sözkonusu değildir.

Finansmanı dış kredilerle karşılanan otoyollar için bulunan miktarlar, Kasım 1994 itibariyle, yapım maliyetlerinin ancak % 30'unu karşılamıştır. Sağlanan kredilerin yetersizlikleri, Kamu Ortaklığı Fonu'ndan karşılanmaya çalışılmıştır. Bir başka deyişle, 1989 öncesinde yapılan otoyolların fi-

TABLO 2
OTOYOLLARDAN VE KÖPRÜLERDEN GEÇEN ARAÇ SAYILARI VE ELDE EDİLEN GELİRLER (Cari Fiyatlarla)

	Otoyollar		Köprüler (1)		Toplam		
Yıllar	Araç Sayısı	Gelir (1000 TL)	Araç Sayısı	Gelir (1000 TL)	Araç Sayısı	Gelir (1000 TL)	Gelir ($) (2)
1984	1.966.915	521.566	37.665.568	9.644.083	39.632.483	10.165.649	27.574.592
1985	4.318.614	4.035.494	38.411.974	17.497.159	42.730.588	21.532.653	41.016.921
1986	5.392.638	6.485.717	44.945.012	24.87.786	50.326.650	31.365.503	46.091.849
1987	7.222.755	19.627.743	48.291.094	37.937.990	55.513.849	48.565.733	56.473.753
1988	9.257.570	18.977.510	54.014.508	63.983.219	63.272.078	82.960.729	58.182.533
1989	8.625.826	37.339.466	60.916.802	130.767.980	69.542.628	168.107.446	79.108.642
1990	10.331.721	75.191.923	67.820.266	24.960.611	78.151.987	324.794.534	124.306.613
1991	14.739.569	171.659.134	67.071.176	441.445.024	81.810.745	613.104.158	146.607.944
1992	19.686.064	356.320.734	75.999.902	497.002.483	95.685.966	853.323.217	123.982.864
1993	27.767.148	894.534.639	89.231.600	960.998.388	116.998.748	1.855.533.027	168.562.383
1994	29.373.765	1.898.716.978	90.385.930	2.318.121.109	119.759.695	4.216.838.087	112.504.068

Kaynak:Karayolları Genel Müdürlüğü.
Notlar: (1) Boğaziçi Köprüsü + Fatih S.M. Köprüsü.
(2) TL. cinsinden verilen gelir rakamları, HDTM tarafından yayınlanan döviz satış kurlarına göre çevrilmiştir.

nansmanının tamamının dış kredilerle sağlanması kararı alınmış olmasına karşın, otoyol ihalelerini kazanan firmaların buldukları dış kredilerin yetersiz kalması nedeniyle, bu dönemde de ağırlık olarak Kamu Ortaklığı Fonu'ndan yararlanılmıştır. Bu şekilde, 11 milyar 866 milyon dolarlık proje bedelinin, 15 Kasım 1994 tarihi itibariyle, harcanan 8 milyar 842.1 milyonunun % 30'una tekabül eden 2 milyar 652.4 milyon dolarlık kısmı kredilerden karşılanırken, % 65'ine tekabül eden 5 milyar 786.8 milyon dolarlık kısmı fonlardan ve % 5'ine tekabül eden 402.9 milyonluk kısmı da hazine kefaletli senetlerden oluşmaktadır.

Keşif artışları ve ödemeler

Otoyollar konusunda oldukça kısa bir geçmişe sahip olan Türkiye'de, Kınalı-Sakarya Otoyolundan sonra projesi tamamlanarak ihaleye hazır hale getirilen otoyol bulunmaması nedeniyle bütün otoyol yapım ihaleleri kapsamına proje hazırlama hizmetleri de dahil edilmiş ve böylece otoyol ihalesini alan bir müteahhit her iki işi de bir arada yürütmüştür.

Projesi yapılmadan ve güzergâhı belli olmadan tahmin yolu ile bulunan metrajlara göre düzenlenen keşifler ile yapılan ihalelerde, projelerin hazırlanması ve hazırlanan projelere göre kamulaştırma yapılması zaman aldığı için gecikmeler meydana gelmiştir. Buna ilaveten, uygulama projelerinin hazırlanması ile ortaya çıkan kesin metrajların, tahmin edilen metrajların çok üzerinde olması nedeniyle % 250'lere varan keşif artışları ile karşılaşılmıştır. Otoyol ihalelerini alan müteahhit şirket ve gruplar, içerikleri hemen hemen aynı olan yazılı şikayetlerle, yurtiçi maliyetlerin vergi, sigorta, zorunlu tasarruf vs. düzenlemelerdeki artışlar, doların TL karşısındaki değer artışının yurtiçi yani Türkiye'deki enflasyon oranının altında kaldığı, doların dünya piyasalarında da değerinin düştüğü gibi gerekçeler ileri sürerek bu kayıplarını telafi etmek üzere kendilerine fiyat farkı verilmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. Sonuçta, Bakanlar Kurulu'nun 19 Ekim 1989 gün ve 89/14657 sayılı kararı, 30 Ekim 1989 gün ve 20.327 sayılı *Resmî Gazete*'de yürürlüğe girerek, işin özelliğine göre yurtiçi ve yurtdışı endekslerle ilişkili formüllerle fiyat farkı ödenmesi öngörülmüştür. Fiyat Farkı Kararnamesinin yürürlüğe girmesiyle birlikte, devam eden işler için "Ek Sözleşmeler" yapılarak, Kararnamenin yürürlük tarihinden sonra yapılan ihalelerde ise ana sözleşmeler bu yolda hükümler konarak 31 Kasım 1991 tarihi itibariyle toplam 1.152.457.78 dolar ve 1.211.331.87 sterlin fiyat farkı ödemesi yapılmıştır. Fiyat Farkı Kararnamesi, geriye doğru yürür şekilde düzenlendiğinden Kararnamenin yürürlüğe girdiği tarih olan 30 Ekim 1989'dan önce yapılarak teslim alınmış ve bedeli de geçerli sözleşmelere uygun olarak hiçbir itiraz sözkonusu olmadan ödenmiş işler için de toplam 90.070.809.42 dolar ve 76.595.85 sterlin ödenmiştir.

Otoyolların maliyetleri

Türkiye'de karayolları üzerindeki ağır taşıt trafiği çok yüksek oranlardadır. Diğer ülkelerde karayolları üzerinde % 10-15 civarında olan ağır taşıt trafiği, Türkiye'de ortalama % 50'nin üzerindedir. Bazı yollarda ise bu oran % 90'ın üzerine çıkmaktadır. Bunun nedeni, karayolu ulaşımı dışındaki ulaşım sistemlerine ağırlık verilmemiş olması ve yeterli kontrollerin yapılmamasıdır. Bu yüzden, karayolları üzerindeki baskı ve yapım maliyetleri yüksek olmaktadır. 1987 yılında yapılan yol yapım maliyet analizlerine göre, 50-250 ağır taşıt trafiğine sahip dalgalı arazide 8 m. genişliğindeki bir yolun altyapı maliyeti 66 milyon TL, üst yapı maliyeti sathı kaplama olarak 41 milyon TL'dir. Bu yolun 500-1000 ağır taşıt trafiğine göre projelendirilmesi üstyapı maliyetinin bir anda 150 milyon TL'sına çıkmasına neden olmaktadır. Bir başka deyişle, bu maliyet, önceki tipteki yaklaşık 2 km.'lik yolun yapım maliyetine eşit olmaktadır. Bu itibarla, günlük ağır taşıt trafiği 500'ün üzerine çıkan kesimlerde yatırım ihtiyacı, sabit fiyatlarla, önceki dönemlerdeki yatırım miktarlarının iki katına çıkmaktadır. 1987 trafik sayımları itibariyle, 31.089 km.'lik devlet yollarının yaklaşık % 41'i günlük 500'ün üzerinde ağır taşıt trafiğine sahip bulunmaktadır. Kasım 1994 itibariyle 1124 km. otoyol açıldığına ve yine Kasım 1994 itibariyle otoyollar için gerçekleşen harcamalar 8 milyar 842 milyon 100 bin dolar olduğuna göre, 1996 için 1 km.'lik otoyolunun ortalama maliyetinin 7.87 milyon dolar olduğunu söyleyebiliriz. Bu maliyet, birçok uzman tarafından dünya maliyetlerinin üzerinde bulunmaktadır. Örneğin, güzergah seçimi, *meyil* ve *kurb* genişlikleriyle otoyol standartlarının uygun olmadığı öne sürülen Gerede-Ankara Otoyolunun 1 km.'si 7.12 milyon dolara mal edilirken, bir Türk firmasının Pakistan'da üstlendiği otoyolun 1 km.'sinin 2.97 milyon dolara inşa edileceği bilinmektedir.

Yapılan bir çalışmada Türkiye için milli hasılaya göre taşıma esnekliğinin 1.6'ya eşit olduğu saptanmıştır. Buna göre, milli hasılada % 1'lik bir artış olduğunda yük taşıma talebi % 1.6 oranında artmaktadır. Dolayısıyla, üretim ve böylece taşıma talebinde meydana gelecek muhtemel artışları karşılayabilmek için şimdiden mevcut aksaklıkların giderilmesi ve yatırımların yapılması gerekmektedir.

Vakıflar

Türkiye'de vakıflar

PROF. DR. AYDIN ZEVKLİLER

ÇERÇEVE YAZILAR

1980 sonrası vakıfların gelişimi

Medeni kanuna göre kurulmuş vakıflar hakkında yeni düzenlemeler

PROF. DR. AYDIN AYBAY

☞ Dernekler, Odalar, Vergi

Türkiye'de vakıflar

AYDIN ZEVKLİLER

Vakıf, belli bir malın ya da mal topluluğunun belirli bir amaca sürekli biçimde özgülenmesi (tahsisi) yoluyla kurulan bir tüzel kişi çeşididir.

Genel ayrımda, tüzel kişiler, "Kişi topluluğu (korporasyon) biçimindeki tüzel kişiler" ve "Mal topluluğu (müessese-kurum) biçimindeki tüzel kişiler" olmak üzere ikiye ayrılırlar. Kişi topluluğu biçimindeki tüzel kişilerde, birden çok kişi, belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere bir araya gelerek tüzel kişiyi (dernek, şirket, sendika, kulüp gibi) kurarlar ve ortak faaliyette bulunurlar. Bu çeşit tüzel kişilerde, üyelik (dernek, sendika ve kulüplerde) ya da ortaklık (şirketlerde) sözkonusudur. Vakıfta, kişiler bir araya gelmeyip, belirli bir amaca hizmet etmek üzere belirli bir malın (mal topluluğunun) özgülenmesi sözkonusu olduğundan, "üyelik" ya da "ortaklık"tan da söz edilemez. Bu özelliği ile vakıflar, "mal topluluğu (kurum)" niteliğindeki tüzel kişileri oluştururlar. Vakıflarda üyelik ve ortaklık olmamakla birlikte, "vakıftan yararlananlar" vardır.

Vakıfların tarihsel gelişimi incelendiğinde, bu kurumların, yoksul ve düşkünlere yardım; belirli topluluk, aile ve meslek üyelerinin sosyal, ekonomik ve eğitim konularında desteklenmesi; halkın yararlanacağı kamu hizmeti niteliğindeki işlerin (aşhane, içme suyu, yol, vb.) yapımı ve bakımı amaçları ile kurulduğu görülmektedir. Parasal gücü yerinde olan kimseler, yoksul olanların yararlanması için belirtilen bu amaçlarla sayısız vakıf kurmuşlardır. Eski Hukukumuzda, dernek tanınmadığından, hayır işlemek için ya da benzeri ideal amaçlarla faaliyette bulunmak üzere vakıf kurulmakta idi. Türk Medeni Kanunu'nun kabulü ve 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe girmesi ile yeni bir dönem başladı. Medeni Kanunumuz, 73-81. maddeleri arasında vakıfları düzenleme altına alarak vakıf kurumunu korudu. Fakat bunun yanında, 53-72. maddeleri arasında "dernek" (cemiyet) adı altında yeni bir tüzel kişi çeşidine yer vererek, vakıf kurma yoluyla gerçekleştirilen birçok amacın dernek kurarak da gerçekleştirilmesi olanağını getirdi. Yapıları ve amaçlarının çeşidi ve kapsamı açısından derneklerle vakıflar arasında bazı farklar bulunmakla birlikte, özellikle ideal nitelikli amaçlara ulaşma bakımından, dernekler ve vakıflar aynı işlevi görebilmektedirler. Böyle olduğu halde, eski hukukumuzda yaygın biçimde kurulan vakıfların sayısı, Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonra azaldı ve denge dernekler lehine bozuldu.

Bu gelişmenin bazı nedenleri vardır. Bunlardan ilki, belirli bir amaca ulaşmak üzere bir araya gelerek, demokratik bir ortamda katılımcı bir karar ve denetleme temeline dayalı örgütlenmeye vakıf değil, derneğin elverişli olmasıdır. İkinci neden, vakıf kurabilmek için, amacı gerçekleştirmeye elverişli olacak kadar malın ayırdedilip özgülenmesinin zorunlu bulunmasına karşın, dernek kurabilmek için böyle bir zorunluluğun öngörülmemiş olmasıdır. Bu nedenler, dernek kurmayı özendirmiş ve kurulan dernek sayısında artış olmuştur.

Ancak, Medeni Kanun, dernekleri düzenlediği halde (MK.md. 53-72), ayrıca dernekleri düzenleyen özel nitelikli başka yasalar da çıkarılmış ve bu yasalarda, örgütlenme (kuruluş) ve faaliyette bulunma özgürlüğünü kısıtlayan ayrıntılı düzenlemelere yer verilmiş, bu da dernek kurma yerine, vakıf kurmaya yönelme olgusunu zaman zaman ortaya çıkarmıştır. Özellikle 12 Eylül Dönemi'nin bir ürünü olan 2908 sayılı Dernekler Kanunu, özgürlükleri önemli ölçüde sınırlayan düzenlemeler içermekte olup,

İLETİŞİM ARŞİVİ

Turgut Özal'ın hayatta ve iktidarda olduğu yıllarda Türk Kadınını Güçlendirme Vakfı yani kamuoyunda bilinen adıyla Papatyalar aracılığıyla vakfın başkanı Semra Özal'a yaklaşmak isteyenler oldukça fazlaydı. Fakat Özal'ın ölümünden sonra vakfa kimsenin uğramadığı, mali açıdan güçlük çekildiği yolundaki haberler medyada sık sık işlenmeye başlandı.

gerek dernek kurma, gerekse derneklerin faaliyette bulunmalarına ilişkin olarak birçok sınırlama ve yasaklamalar getirmiştir. Bu da, 1982-1995 yılları arasında, özellikle düşünsel, sosyal vb. amaçlarla örgütlenerek faaliyette bulunmak isteyenleri, dernek kurmaktan uzaklaştırıp, vakıf kurmaya yöneltmiştir. Ancak, Dernekler Kanunu ile yasaklanan amaçlara bu şekilde vakıf kurarak ulaşabilme olanağının bulunması, yasama organını, Anayasa'da değişiklik yaparak bu olanağı da kısıtlamaya yöneltti. 23 Temmuz 1995 gün ve 4121 sayılı yasa ile, 1982 Anayasası'nın 33'üncü maddesine bir fıkra eklenerek, dernekler hakkında geçerli olan sınırlamaların (özellikle kapatma ve faaliyetten alıkoyma açısından) vakıflar için de uygulanacağı hükme bağlandı.

Vakıfların düzenlenişi

Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonra kurulan vakıflar, kural olarak Medeni Kanun'un 73-81. maddeleri arasında yeralan kurallara bağlıdır. Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesinden önce kurulan vakıfların yeni hukuk düzenine uyumlarının sağlanması için, Medeni Kanun'un Uygulanmasına İlişkin Yasa'da (Tatbikat Kanununda), özel düzenlemelerin yapılması öngörülmüş (md. 8) ve bu amaçla 1935 yılında, 2752 sayılı yasa çıkarılmıştır. Bu yasada, Medeni Kanun'dan önce kurulup da, "mazbut vakıflar" ve "mülhak vakıflar" adı altında iki kategoriye ayrılan vakıfların, bundan böyle hangi makamlar eliyle ve nasıl yönetileceği ve nasıl denetleneceği gibi yönler düzenlenmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Teşkilat ve Görevleri Hakkında 227 sayılı Kanun'da da bu konuda düzenlemeler yeralmıştır.

Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonra kurulan vakıfları düzenleyen kurallar, Medeni Kanun'un 73-81. maddeleri arasında yeralmaktadır. Medeni Kanun'un bu maddeleri dışında, 322. maddesinde "aile vakıfları"; 392. maddesinde, vasinin, vesayet altındaki kişiyi temsilen vakıf kuramayacağı (yasak işlem); 453. maddesinde, kamu yararına çalışan vakıflara yapılan bağış ve lehlerine düzenlenen ölüme bağlı tasarrufların tenkisinde, vakıf lehine, saklı pay sahibi mirasçıların saklı paylarının oranının azaltılması; 473. maddesinde, tasarruf nisabının tamamının ya da bir bölümünün vakıf kurmaya özgülenebileceği; Türk Ti-

caret Kanunu'nun 468. maddesinde ve 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu'nun geçici 20. maddesinde de, "çalıştırılanlara ve işçilere (personele) yardım vakıfları" hakkında düzenlemeler yeralmaktadır.

Medeni Kanun'un 73-81. ve 453. maddeleri, 1967 yılında 903 sayılı yasa ile önemli değişikliklere uğratılmış ve bazı eklemeleri (md. 77/A, 80/A, 81/A, 81/B) yapılmıştır. Daha sonra, 453. maddeye, 1973 yılında 1659 sayılı yasayla başka eklemeler de yapılmıştır.

1970 yılında da, "Türk Medeni Kanunu'na Göre Kurulan Vakıflar Hakkında Tüzük" çıkarılarak, Türk Medeni Kanunu'na göre kurulan vakıfların tescili, vakıf sicillerinin tutulması, tescilin ilanı, vakıf yöneticilerinin mahkemece işten alınmaları, vakıfların nasıl teftiş edilecekleri, tüm vakıfların Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ödeyecekleri teftiş ve denetleme giderlerine katılım payı ile ilgili konularda ayrıntılı düzenlemeler getirilmiştir.

Vakfın temel ögeleri

Bir vakfın varlığından söz edebilmek için, ortada vakfın hizmet edeceği ya da gerçekleştirmeye çalışacağı bir amaç; bu amacı gerçekleştirmeye hizmet edecek belirli bir (mal topluluğu); bu malın, öngörülen amaca hizmet etmek üzere sürekli olarak özgülenmesi (tahsisi) ögelerinin bir arada bulunması gerekir.

Amaç

Vakfın amacının ne olacağını, vakfeden (vâkıf), yani vakfı kuran kişi belirler. Amaç, ideal (manevi) olabileceği gibi, ekonomik de olabilir. Hatta bir ticari işletmeyi işletmek üzere de vakıf (işletme vakfı-tacir vakıf) kurulabilir. Vakıf bu özelliği ile, derneklerden farklılık gösterir, çünkü dernekler, kural olarak ideal (ma-

1980'lerde vakıfların gelişimi

1980 sonrasında Türkiye'deki vakıf sayısında gerçekten de bir "patlama" yaşandı. Cumhuriyet boyunca kurulan vakıfların, 1981 yılından sonra kurulanların yanında son derece düşük kalması çarpıcıdır. Bu çarpıcılık rakamsal açıdan şöyle özetlenebilir: 1996 yılına gelindiğinde halen faaliyet gösteren 3717 adet vakfın 3021 adeti 1981 yılından sonra kurulmuştu.

TABLO 1
YENİ VAKIFLARIN İLLERE GÖRE DAĞILIMI

İLLER	ADET	YÜZDE (%)	İLLER	ADET	YÜZDE (%)
ADANA	35	1.28500	KARS	1	0.03600
ADIYAMAN	4	0.14600	KASTAMONU	8	0.29300
AFYON	17	0.62400	KAYSERİ	54	1.98200
AĞRI	2	0.07300	KOCAELİ	27	0.99100
AMASYA	5	0.18300	KONYA	110	4.04100
ANKARA	602	22.11600	KÜTAHYA	22	0.80800
ANTALYA	41	1.50600	MALATYA	15	0.55100
ARTVİN	1	0.03600	MANİSA	25	0.91800
AYDIN	30	1.10200	K.MARAŞ	7	0.25700
BALIKESİR	34	1.24900	MUĞLA	17	0.62400
BİLECİK	1	03600	MUŞ	1	0.03600
BİNGÖL	2	0.07300	NEVŞEHİR	13	0.47700
BİTLİS	4	0.14600	NİĞDE	7	0.25700
BOLU	26	0.95500	ORDU	7	0.25700
BURDUR	4	0.14600	RİZE	25	0.91800
BURSA	52	1.9100	SAKARYA	14	0.51400
ÇANAKKALE	10	0.36700	SAMSUN	22	0.80800
ÇANKIRI	2	0.07300	SİİRT	5	0.18300
ÇORUM	22	0.80800	SİVAS	13	0.47700
DENİZLİ	13	0.47700	TEKİRDAĞ	20	0.73400
DİYARBAKIR	7	0.25700	TOKAT	16	0.58700
EDİRNE	13	0.47700	TRABZON	20	0.73400
ELAZIĞ	14	0.51400	ŞANLIURFA	15	0.55100
ERZİNCAN	5	0.18300	UŞAK	5	0.18300
ERZURUM	21	0.77100	VAN	4	0.14600
ESKİŞEHİR	25	0.91800	YOZGAT	9	0.33000
GAZİANTEP	32	1.17500	ZONGULDAK	31	1.13800
GİRESUN	4	0.14600	AKSARAY	9	0.33000
GÜMÜŞHANE	2	0.07300	BAYBURT	4	0.14600
HAKKARİ	2	0.07300	KARAMAN	6	0.22000
HATAY	25	0.91800	KIRIKKALE	7	0.25700
ISPARTA	12	0.44000	BATMAN	1	0.03600
İÇEL	23	0.84400	ŞIRNAK	1	0.03600
İSTANBUL	952	34.97400	BARTIN	1	0.03600
İZMİR	133	4.88600	IĞDIR	2	0.07300
			TOPLAM	**2722**	

NOT: Yukarıdaki toplamın içine Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ile Çevre Koruma Vakıfları dahil değildir.

→

TABLO 2

YENİ VAKIFLARIN KURULUŞ AMAÇLARINA GÖRE DAĞILIMI

KONUSU	ADEDİ	YÜZDESİ (%)
EĞİTİM AMAÇLI YENİ VAKIFLARIN TOPLAMI	773	20.796
DİNİ-EĞİTİM AMAÇLI YENİ VAKIFLARIN TOPLAMI	113	3.040
DİNİ AMAÇLI YENİ VAKIFLARIN TOPLAMI	364	9.792
SAĞLIK AMAÇLI YENİ VAKIFLARIN TOPLAMI	198	5.326
SOSYAL-SOSYAL YARDIM AMAÇLI YENİ VAKIFLARIN TOPLAMI	1.236	33.252
SOSYAL HİZMET AMAÇLI YENİ VAKIFLARIN TOPLAMI	60	1.614
KÜLTÜR SANAT AMAÇLI YENİ VAKIFLARIN TOPLAMI	111	2.986
BİLİM-TEKNOLOJİ-ARAŞTIRMA AMAÇLI YENİ VAKIFLARIN TOPLAMI	80	2.152
PERSONELİNE YARDIM AMAÇLI YENİ VAKIFLARIN TOPLAMI	176	4.735
TARİH-TURİZM-SPOR AMAÇLI YENİ VAKIFLARIN TOPLAMI	53	1.425
SOSYO-KÜLTÜREL TARİHİ KÜLTÜREL AMAÇLI YENİ VAKIFLARIN TOPLAMI	52	1.398
MESLEKİ EĞİTİM AMAÇLI YENİ VAKIFLARIN TOPLAMI	36	968
YÖRESEL KALKINMA - DAY. TANITMA SOSYAL YARDIM, SAĞLIK EĞİTİMİ AMAÇLI YENİ VAKIFLARIN TOPLAMI	202	5.434
DEMOKRASİ-HUKUK-EKONOMİK-MALİ-SİYASİ ARAŞTIRMALAR, İNSAN HAKLARI AMAÇLI YENİ VAKIFLARIN TOPLAMI	61	1.614
BASIN, BASIN-YAYIN-GAZETECİLİK, KÜTÜPHANECİLİK,RADYO, TV, SİNEMA FİLM AMAÇLI YENİ VAKIFLARIN TOPLAMI	24	645
ÇEVRE KORUMA AMAÇLI YENİ VAKIFLARIN TOPLAMI	90	2.421
TARIM-HAYVANCILIK, VET. VE İLGİLİ KOOP. AMAÇLI YENİ VAKIFLARIN TOPLAMI	21	564
MİMARLIK MÜHENDİSLİK İMAR AMAÇLI YENİ VAKIFLARIN TOPLAMI	11	295
BU AMAÇLARIN DIŞINDA KALAN YENİ VAKIFLARIN TOPLAMI	56	1.506
TOPLAM	3.717	100

NOT: Yukarıdaki toplamın içine Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ile Çevre Koruma Vakıfları dahildir.

nevi) amaçlarla kurulabilir, doğrudan doğruya parasal çıkar sağlama amacıyla dernek kurulamaz. İdeal amaç örnekleri siyasal, dinsel, bilimsel, güzel sanatlara ilişkin, hayır yapmaya yönelik, eğlence ve sporla ilgili vb. amaçlardır (MK.md. 53/I) ve bunlar doğrudan doğruya parasal çıkar sağlamaya yönelik olmamalıdır.

Vakfın amacının belli, açık ve anlaşılır, yani vakfın hangi hedefe varmak üzere faaliyette bulunacağının açık olması gerekir. Anlamsız ve saçma amaçlarla vakıf kurulamaz Dernekler yalnızca bir tek amaca sahip olabilecekleri halde, vakıflar aynı anda birden çok amaç güdebilirler. Bu gibi vakıflara "karma vakıf" denilir. Vakfın amacı, yasaların emredici kurallarına, ulusal çıkarlara ve ahlaka aykırı olmamalıdır; gerçekleşmesi de olanaksız bulunmamalıdır; ayrıca siyasal amaçlarla, belli bir siyasal partiyi ya da siyasal düşünceyi, belli bir topluluğun (cemaatin), belli bir ırkın bireylerini desteklemek üzere vakıf kurulamaz (MK. 74/II, Anayasa, md. 33/VI).

Vakfın amacı zamanla anlamsız duruma gelir ya da vakfedenin vakfı kurduğu zamanki istencine (iradesine) ters düşerse, yetkili mahkeme tarafından amaçta değişiklik yapılabilir (MK.md. 80).

Mal (Mal topluluğu)

Vakfın amacına hizmet etmek üzere özgülenen, birden çok mal (mal topluluğu) olduğu gibi, yalnız bir tek mal da olabilir. Örneğin bir bina, bir bahçe ya da bir dükkân tek başına vakfedilebilir. Özgülenen malın bir tek ya da birden çok olmasından çok, değeri önem taşır. Malın değeri vakfın amacını gerçekleştirmeye yeterli olmalıdır. Değer açısından yeterli olduktan sonra, malın çeşidini ve miktarını belirlemek, vakfeden kişinin özgür istencine bağlıdır.

"Mal" kavramı içerisine hangi değerlerin girdiği konusunda, Medeni Kanun bazı örnekler vermektedir. Bunları 1) bir malvarlığının tümü; 2) bir malvarlığının gerçekleşmiş ya da gerçekleşeceği anlaşılan her türlü geliri; 3) ekonomik değeri olan her türlü haklardır (MK.md. 73/II). Buna göre, taşınır ve taşınmaz eşya, para, altın, menkul değerler, kıymetli evrak, kira geliri, işletme geliri, sermaye kâr payı, faiz geliri, vb. vakfedilebileceği gibi, alacak hakkı, sınaî haklar, fikir ve sanat eserleri üzerindeki haklar, bağımsız ve sürekli nitelikteki nesnel (aynî) haklar da vakfedilebilir.

Özgülenen malın, vakfın amacını gerçekleştirmeye yeterli olması koşulu o denli önemlidir ki, malın, amacı gerçekleştirmeye yeterli olmaması durumunda, vakfeden itiraz etmediği ya da vakıf senedinde aksine açık bir düzenleme bulunmadığı sürece, vakfedenin ikametgâhının bulunduğu yerdeki asliye hukuk mahkemesi, Teftiş Makamının (Vakıflar Genel Müdürlüğü) görüşünü alarak, malların elden geldiğince amacı aynı olan başka bir vakfa özgülenmesine karar verir (MK.md. 77/III, IV).

Özgülenen mal, vakfın kuruluşu sırasında yeterli olmakla birlikte, zamanla yetersiz duruma gelmiş ve vakfın geliri giderlerini karşılayamaz olmuşsa, vakıf yönetiminin görüşü alındıktan sonra, Teftiş Makamının (Vakıflar Genel Müdürlüğü) önerisi üzerine, yetkili asliye hukuk mahkemesi tarafından, vakfın mallarının daha yararlı bir mal ya da para ile değiştirilmesine karar verilebilir (MK.md. 80/A).

Malın amaca özgülenmesi

Vakfedilen malın, vakfedenin malvarlığından ayırdedilerek bağımsız bir varlığa sahip olacak biçimde ve vakfın amacına harcanmak üzere hizmet ve kullanıma sunulması ile özgüleme gerçekleşir. Vakfeden, mallar kendi malvarlığında kalacak biçimde ve vakıf için gerekli harcamaların kendisi tarafından yapılması kaydıyla vakıf kuramaz, çünkü özgüleme olmadıkça vakıf kurulamaz. Vakfın tesciline karar verecek olan mahkeme, temel kurucu ögelerden olan "özgüleme"nin yapılmamış bulunması durumunda tescile karar vermez (MK. 73/I; 74/II; Vakıflar Hakkında Tüzük md. 5).

Mallar, vakfın amacına sürekli olarak hizmet edecek biçimde özgülenmelidir, geçici bir süre için özgüleme ile vakıf kurulamaz. Malların sürekli biçimde özgülenmesi sonucu, vakfeden ölse de, tüzel kişilik kazanan ve malların sahibi olan vakıf varlığını sürdüreceğinden, özgülenen mallarla amacı gerçekleştirme yolundaki çaba ve faaliyetlerini sürdürür ve böylece vakfedenin ölümü ile faaliyetler yarıda kalmamış olur.

Özgülenen malların mülkiyeti, mahkemece verilen tescil kararına dayanılarak vakfın tescil edilmesi ile, vakfa geçer, çünkü vakıf tescil işlemi ile kişilik (tüzel kişilik) kazanır ve o andan başlayarak hak ve borçlara sahip olabilir (MK. 74/VI).

Vakfın kuruluşu
kurucu niteliği

Yalnızca gerçek kişiler (insanlar) dernek kurabildiği halde (Dernekler K.md. 1), vakıf kurabilme yönünden gerçek kişilerle tüzel kişiler arasında bir ayrım gözetilmemiştir. Yani, dernekler, şirketler, vakıflar da vakıf kurucusu (vakfeden) olabilir.

Vakıf kuracak kişinin, vakıf kurma yeteneğine (ehliyetine) sahip bulunması gerekir. Vakıf kurma yeteneği, vakfın kuruluş biçimine göre değişik biçimlerde düzenlenmiştir. Vakıf kurabilmek için, vakfedenin bir bir "vakıf senedi" düzenlemesi gerekir. Vakıf senedi iki biçimde düzenlenebilir. Eğer vakfeden, vakfın, sağlığında kurulup faaliyette bulunmasını istiyorsa, vakıf senedini resmi biçimde (düzenleme noter senedi) düzenlemelidir. Böyle bir durumda vakfedenin,

İLETİŞİM ARŞİVİ

80'lerde çok büyük bir artış gösteren vakıf sayısı, yine 80'lerin gözde girişimlerinden (düşünce üreten) think-thank'lerle de paralellik gösterdi. Bu dönemde birçok siyasal ve sosyal araştırma vakfı kuruldu ve yayımladıkları raporlar ve gerçekleştirdikleri toplantılarla Türkiye'nin düşünce üretimine katkıda bulundular.

tam ehliyetliolması, yani ergin (reşit); sezgin (mümeyyiz) olması ve kısıtlı (mahcur) da bulunmaması gerekir. Velayet ya da vesayet altında bulunan kişi sezgin (mümeyyiz) olsa ve kendisi onay verse bile, yasal temsilci (veli ya da vasi) onun adına vakıf kuramaz (MK.md. 392). Vakıf kuracak kişi, tam ehliyete kavuştuktan sonra doğrudan kendisi vakıf kurma işlemini yapabilir.

Vakfeden, vakfın, kendisinin ölümünden sonra varlık kazanarak faaliyette bulunmasını istiyorsa, bu durumda ölüme bağlı bir tasarruf, yani vasiyetname düzenleyerek bunu gerçekleştirebilir. Böyle bir durumda da, vasiyet ehliyetine sahip bulunması, yani onbeş yaşını doldurmuş olması ve sezgin (mümeyyiz) bulunması yeterlidir, ayrıca genel erginlik yaşı olan onsekizini doldurmuş bulunması ve kısıtlı olmaması koşulları artık aranmaz (MK.md. 449).

Kuruluş işlemleri

Vakfın varlık kazanabilmesi için, öngörülen malın vakfedenin malvarlığından ayırdedilip özgülenmesinin, yasada öngörülen bir dizi işlem ile ve yasada öngörülen biçimde yerine getirilmesi gerekmektedir.

Vakfeden, her şeyden önce bir vakıf senedi düzenleyerek, vakıf kurma istencini bu senette açıklamalıdır. Kişi sağlığında varlık kazanmak üzere vakıf kuruyorsa, vakıf senedini resmi (düzenleme noter senedi) biçimde; ölümünden sonra varlık kazanmak üzere kuruyorsa, ölüme bağlı tasarruf (vasiyetname) düzenleyerek bunu gerçekleştirmelidir (MK.md. 74). Vasiyetname çeşitleri arasında fark gözetilmemiştir, koşulları varsa, herhangi bir vasiyetname çeşidi ile vakıf kurulabilir.

Vakıf senedinde, vakfın amacı, organları, özgülenen mal ve hakların neler olduğu, vakfın örgütü (teşkilatı), ikametgâhı ve adı yer almalıdır, bu zorunlu içeriktir (MK.md. 75); Vakıflar Hakkında Tüzük, md. 4).

İLETİŞİM ARŞİVİ

İlim yayma amaçlı vakıflar 80'lerde çoğaldı. İslâmi akımın da yaygınlaşmasının etkisiyle bu vakıflar kimilerince "şeriat örgütleri" olarak değerlendirildi.

İkinci olarak, düzenlenen senedin, vakfedenin ikametgahındaki asliye hukuk mahkemesince incelenmesi ve vakfın tesciline karar verilmesi gerekir (MK.md. 74/I; Vakıflar Hakkında Tüzük, md. 5). Tescil istemi ile mahkemeye başvurma yetkisi, vakfedene, onun ölümü halinde de mirasçılarına aittir ve tescilin, vakıf senedinin düzenlenmesinden başlayarak üç ay içinde istenmesi gerekir (Vakıflar Hakkında Tüzük, md. 5/II). Vasiyet yoluyla kurulan vakıflarda da, vasiyetnamenin açılmasından başlayarak üç ay içinde tescilin istenmesi gerekir (Vakıflar Hakkında Tüzük, md. 5/III). Vakfeden ya da mirasçılarının üç ay içinde tescil isteminde bulunmamaları durumunda, tescil istemi Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılır (Vakıflar Hakkında Tüzük, md. 5/II, III).

Mahkeme, başvuru üzerine gerekli incelemeleri yapar ve bu arada, vakfın kuruluş koşullarının tamam olup olmadığını; amacının yasalara ve ahlâka, ulusal çıkarlara aykırı düşüp düşmediğini; vakfın belli bir siyasal düşünceyi, siyasal partiyi, belli bir topluluğu (cemaati), belli bir ırkın bireylerini destekleme amacını taşıyıp taşımadığını denetler. Bu gibi yasak amaçlar taşıyan ya da kuruluş koşullarını tamamlamayan vakfın tesciline karar verilmez (MK.md. 74/II).

İncelemeler sonucunda herhangi bir eksiklik ya da yasaya aykırılık bulunmadığı belirlenirse tescile karar verilir. Vakıflar, ilgili asliye hukuk mahkemesince tutulan özel vakıf siciline tescil edilir.

Daha sonra yapılması gereken başka işlemler de bulunmasına karşın, vakıf, mahkemece tutulan sicile kaydedilmekle tüzel kişilik kazanır ve kurulmuş olur.

Tescil kararı veren mahkeme, bu kararını ve vakfın ayrıca Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tutulan merkez sicile kaydedilmesini kendiliğinden (re'sen) Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne yazılı olarak bildirir. Vakıflar Genel Müdürlüğü mahkemenin tescil kararını ve eklerini inceler, bir eksiklik bulamazsa, vakfın, merkez sicile tesciline karar verir, bir eksiklik saptanırsa, merkez sicile tescil yapılmayarak tescil kararına karşı, yazılı bildirimden itibaren iki ay içinde temyiz yoluna (Yargıtay'a) başvurulur (MK.md.)'/III).

Bir eksikliği saptanamayan ve merkez sicile tescili yapılan vakıf, *Resmi Gazete* ile de ilan edilir (MK.md. 74/IV).

Vakıf, merkez sicile tescil ve ilandan önce, mahkemece tutulan sicile kayıtla tüzel kişilik kazandığından, merkez sicile kayıt ve ilanın yapılmamış bulunması, vakfın kuruluşunu engellemez.

Vakfın kuruluşuna itiraz

Kural olarak bir kimse, malvarlığının tümünü ya da bir bölümünü dilediği gibi vakfedebilir. Bu özgürlük, onun Anayasa ile güvenceye alınmış bulunan "mülkiyet hakkının" içeriğinden doğan yetkilerden kaynağını alır. Fakat bazen, bir kişinin malvarlığı üzerinde vakıf kurarak yaptığı harcama ve elden çıkarmalar, malvarlığını önemli derecede azaltabilir ve bu yüzden, onun alacaklıları, geri kalan mallardan alacaklarını elde edemezler. İşte böyle bir durumda, alacaklarını elde edemeyen alacaklılar, vakfa itiraz edebilirler (MK.md. 76). Bu itiraz, bağışlamaya itirazda olduğu gibi yapılacağından (MK.md. 76), bu konuda, İcra İflâs Kanunu'nun, bağışlamaların iptaline ilişkin 278 ve devamı maddelerine göre dava açılmalıdır.

Medeni Kanun'un 76'ncı maddesi gereğince, alacaklılar dışında, vakıf nedeniyle saklı paylarını (mahfuz hisselerini) alamayan vakfedenin saklı pay sahibi mirasçıları da vakfa itiraz edebilirler. Bu itiraz bir miras hukuku davası olan tenkis davası yoluyla yapılır. Tenkis davası yoluyla, saklı pay sahibi davacılar saklı paylarının tamamını elde edinceye dek vakfedilen mallar tenkis edilir. Geri kalan mallar vakfın amacını gerçekleştirmeye yeterli olursa, vakıf bu mallarla faaliyete devam eder. Fakat geri kalan mallar vakfın amacını gerçekleştirmeye yeterli değilse, vakıf yönetiminin görüşü alındıktan sonra, Teftiş Makamının (Vakıflar Genel Müdürlüğü) önerisi üzerine, yetkili asliye hukuk mahkemesinin kararı ile vakfın malları daha yararlı bir mal ya da parayla değiştirilebilir (MK. md. 80/A).

Eğer "kamu yararına bir vakıf" kurulmuş ise, saklı pay sahibi mirasçılar, saklı paylarının tamamını değil, bir bölümünü tenkis davası yoluyla isteyebilirler. 1967 yılında 903 sayılı yasa ile Medeni Kanun'un 453. maddesinde yapılan değişikliğe göre, kamu yararına vakıflarda, saklı pay sahibi mirasçılar, normal saklı paylarının 1/3'i kadarını tenkis yoluyla isteyebilirlerdi. Ayrıca, 1973 yılında 1659 sayılı Yasa ile Medeni Kanun'un 453. maddesine eklenen düzenlemelere göre, kamu yararına kurulan vakfın gelirinin % 20'si kendisine bırakılan saklı pay sahibi mirasçının tenkis davası açma hakkı da yoktu, onlar yalnızca kendilerine bırakılan % 20 gelirden yararlanabilir-

Medeni Kanun'a göre kurulmuş vakıflar hakkında yeni düzenlemeler

AYDIN AYBAY

1) Medeni Kanun'da 1967 yılında 903 sayılı kanun ile yapılan değişiklikle, daha önce "tesis" olarak adlandırılan vakıfların, kuruluş ve işleyişi ile ilgili yeni bir düzen getirilmiştir. O yıldan bu yana, bu konuda, yani vakfın kuruluşu ve işleyişi ile ilgili hükümlerde temel bir değişiklik yoktur. Buna karşılık, başta Medeni Kanunun 453. maddesinde yapılan değişiklik olmak üzere, mevzuatta gerçekleşen birtakım yenilikler, vakıf kurumu üzerinde önemli etkileri olan hükümler oluşturmuştur.

2) Bunların en önemlisi MK. 453. madde hükmüdür. Daha önce, kamu görevi niteliğinde hizmet görecek vakfın kuruluşunda, vakfeden kişinin saklı pay sahibi mirasçılarına ayrılması zorunlu pay, miras payının 1/3'ü iken, bu oran 2/3'e yükseltilmiştir. Ayrıca, yine bu pay için, vakıf gelirinin % 20'sinin bırakılması da yeterli sayılırken, bu hüküm büsbütün kaldırılmıştır. Böylece vakıf kuran kişinin, bu iş için tahsis edeceği malvarlığı tutarı (hukuksal deyimle, "tasarruf nisabı"), eskisine göre azaltılmıştır.

3) Vakıf yöneticilerini, başka kişi ve kuruluşlarda olduğu gibi, "Mal Bildiriminde Bulunma" zorunluğuna tâbi tutan 3628 sayılı yasa da, vakıf hukukuna dolaylı yoldan etkisi olan bir yasadır. Ayrıca, 21 Ağustos 1970 tarihli Tüzük'te de, 1982, 1989 ve 1991 yıllarında bazı değişiklikler yapılmıştır.

4) Yeni vakıf hukkunda uygulama ile ortaya çıkan iki önemli değişiklik daha vardır:

a) Yargısal alanda mahkemeler, yasada tersi öngörülmüş olmasına karşın, düzenlenmiş vakıf senetleri ile yapılan tescil başvurularını inceleyip, tescil kararı vermeden önce, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne tebliğe çıkarmakta ve oradan gelecek yanıta göre inceleme yapıp, karar vermektedirler. Bunun ardından da, Genel Müdürlüğün yasada öngörülen Yargıtay'a başvurma süresi işlemektedir (Bu süre iki aydır). Bugün yerleşik usul budur.

b) İkinci değişiklik, Maliye Bakanlığı'nın, vakıfların vergi bağışıklığı için yaptıkları başvurularla ilgili 22 Temmuz 1994 günlü Genel Tebliği ile oluşmuştur. Böyle bir bağışıklık (ya da kamuya yararlılık) kararının alınması için Bakanlık vakfın süresi, konusu, malvarlığı ve gelir tutarı, gelirin harcama şekli ile ilgili birtakım şartların gerçekleşmesi gerektiğini kabul etmiştir. Bu şartlar, daha önceki döneme böyle bir kararın verilmesi için aranan şartlardan çok daha ağır ve kapsamlıdır.

ler, onların ölümünde de yalnız onların saklı pay sahibi mirasçıları bu gelirden yararlanırlar, daha sonra gelen saklı pay sahibi mirasçılara ise, ancak vakıf senedinde öngörülmüş olması durumunda, yardım nafakası kadar bir irat ödenirdi (MK.md. 453/II, III, IV). Fakat saklı pay sahibi mirasçıların saklı paylarını önemli ölçüde azaltan, hatta bazen tamamen ortadan kaldıran bu düzenlemeler eleştirilmekte ve yakarmalara neden olmaktaydı. Sonunda, 1990 yılında, 3678 sayılı yasa ile, Medeni Kanun'un 453. maddesi değişikliğe uğratılarak, kamu yararına vakıflarda saklı pay sahibi mirasçıların isteyebilecekleri kısım, 1/3'ten 2/3'e çıkarıldı. Ayrıca, vakfın gelirinin % 20'si kendisine ayrılan mirasçıların saklı paylarını elde etmek üzere tenkis davası açamayacakları yolundaki düzenleme de, yani % 20 gelir ayırma olanağı da ortadan kaldırılarak, bunların dava hakkı güvenceye alındı. Buna göre saklı pay sahibi mirasçılar, her halde, saklı paylarının 2/3'ünü tenkis yoluyla isteyebilirler.

İLETİŞİM ARŞİVİ

Fetullah Gülen'e yakınlığıyla bilinen Gazeteci ve Yazarlar Vakfı'nın ödül törenlerinde "Hoşgörü" ağırlıkla işlenen temaydı. Bu törenlere toplumun farklı kesimlerinden insanların davet edilmesine özen gösterildi, Laik-Müslüman geriliminin "suni" olduğu görüntüsü çizildi.

Vakıfların çeşitleri

Vakıflar, amaçlarına göre yapılan bir ayrımda aşağıdaki çeşitlerden oluşurlar:

Aile vakfı, belirli bir ailenin bireylerinin eğitim ve öğrenimini, cihaz (ev kurma) ve öteki sosyal gereksinimlerini ekonomik yönden desteklemek üzere faaliyette bulunur.

Dinsel (Dianî) vakıf, dini amaçlarla kurulur. Ancak bu vakıfların, belli bir topluluğu (cemaati) destekleme amacıyla kurulmalarına izin verilmez (MK.md. 74/II).

Çalıştırılanlara ve işçilere yardım vakıfları (personele yardım vakıfları), belli bir kurumda çalıştırılanlara ve kurumun işçilerine ekonomik çıkar sağlamak; konut, emeklilik, sağlık ve diğer sosyal yardımlar, işsizlik yardımı yapmak üzere faaliyette bulunurlar (MK.md. 77/A; TTK.md. 468; 506 sayılı Sos.Sig.K. Geçici 20. md.). Bu çeşit vakıflar iki çeşitte karşımıza çıkabilirler. Birincisi, tek yanlı personele yardım vakfı adını alır, bunu işveren kurar, vakıftan yararlanan personel herhangi bir ödenti vermez, fakat vakfın yönetimi ve parasal durumu hakkında bilgi isteyebilir (MK.md. 77/II). İkinci çeşit, iki yanlı personele yardım vakfı denilebilir, bu çeşit vakfı işveren kurmakla birlikte, onun ödediği ödenti yanında, personel de belirli bir ödenti öder ve en az ödediği ödenti oranında vakfın yönetimine katılır (MK.md. 77/A).

Kamuya yararlı vakıflar, gelirinin en az yarısından fazlasını görevi niteliğindeki işlerin görülmesine ayıran vakıflara verilen addır. Bu çeşit vakıflar, kazandıkları taşınmazlar ve taşınmazlar üzerinde tesçili gerekli nesnel (aynî) hakların tesçilinde, tapu harcı ödemezler (Harçlar K.md. 59/a); kuruluşlarında ve sonradan kazandıkları mallar için veraset ve intikal vergisi de ödemezler (Veraset ve İntikal Vergisi K.md. 4). Bu çeşit vakıflar, gelirlerinin en az % 80'ini belirtilen hizmetlerin görülmesine ayırırlarsa, gelir vergisi ayrıcalığından (muafiyetinden) de yararlanırlar (Vakıflar Hakkında Tüzük, md. 37).

Bu çeşit vakıflara yapılan bağış ve lehlerine yapılan ölüme bağlı tasarruflar aleyhine vakfedenin saklı pay sahibi mirasçıları tenkis davası açarlarsa, saklı paylarının tamamını değil, 2/3'ünü isteyebilirler (MK.md. 453/II).

Karma vakıf, aynı anda birden çok amaç taşıyan vakfa verilen addır. Örneğin, belirli bir aileden din eğitimi yapanlara burs veren bir vakıf (ailesel-dinsel) böyledir.(27)

Vakıfların organları ve örgütlenmeleri

Vakıf, mal topluluğu biçiminde örgütlenen bir tüzel kişi olduğundan, kişi topluluğu biçimindeki tüzel

kişilerde olduğu gibi, üyelerden ya da ortaklardan oluşan bir genel kurulu da yoktur. Ancak vakıftan yararlananların (özellikle çalışanlara yardım vakıflarında) oluşturduğu genel toplantılar sözkonusudur.

Ancak vakıfların yasa gereği sahip olmaları gereken zorunlu organları Yönetim organıdır (MK.md. 77/I). Yönetim organı bir kişi ya da bir kuruldan oluşabilir ve "müdür", "yönetici", "yönetim kurulu", "mütevelli", "mütevelli heyeti" gibi adlarla anılır.

Yönetim organının bir kişiden mi yoksa bir kuruldan mı oluşacağını, çalışma yöntemini ve yetkilerini kural olarak vakfeden vakıf senedinde belirtir. Vakfeden bunu belirtmezse, Teftiş Makamı (Vakıflar Genel Müdürlüğü) eksikliği vakfedene tamamlattırır. Vakfedenin ölümü ya da ehliyetini yitirmesi durumunda da mahkemeye tamamlattırır (MK. 77/II).

Yönetim organı vakfı yönetmeye ve vakfı dışarıya karşı temsil etmeye yetkilidir. Bu genel yetki dışında, yasada, yönetim organının bazı konularda özel yetki ve ödevlerle donatıldığı da görülmektedir (MK. md. 79, 81; Vakıflar Hakkında Tüzük, md. 22/III).

Vakfeden, dilerse vakıf senedinde, yönetim organı dışında, gerekli gördüğü başka organlara yer verebilir. Örneğin, "danışma kurulu", "dış ilişkiler kurulu", "planlama kurulu", "iç denetleme kurulu" gibi organlar bu çeşittendir. Vakfeden bu gibi organlar öngörmüş, fakat bunların yetki, görev ve çalışma yöntemini belirtmemişse, Teftiş Makamı (Vakıflar Genel Müdürlüğü), bu eksikliği vakfedene; onun ölümü ya da ehliyetini yitirmesi durumunda da mahkemeye tamamlattırır (MK.md. 77/II).

Vakıf senedinde yönetim biçimi ve vakfın örgütü yeterli biçimde belirtildiği halde, sonradan ortaya çıkan nedenler vakfın işlerinin yürütülmesini ve amaca ulaşılmasını tehlikeye düşürürse ya da zorlaştırırsa, böyle bir durumda vakfın mallarının korunması ya da amacının sürdürülmesi için kesin gereksinim bulunması sözkonusu olduğu takdirde, Teftiş Makamının (Vakıflar Genel Müdürlüğü), vakıf yönetiminin görüşünü alarak mahkemeye başvurması ile, vakfın örgütlenmesi (teşkilatı) değiştirilir (MK.md. 79/I). Bu konuda yetkili olan asliye hukuk mahkemesi vakfın yönetim biçimini değiştirebileceği gibi, duruşma yaparak yöneticileri işten uzaklaştırabilir ve yeni yöneticiler atayabilir (MK.md. 79).

Vakıfların denetlenmesi

Tüm vakıflar Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün denetimine bağlıdır (MK. 78/I). Bu nedenle, Vakıflar Genel Müdürlüğü, yasada "Teftiş Makamı" olarak anılır (MK.md. 77, 78, 80/II, 81/A). Teftiş Makamı, vakıf senedinde yeralan hükümlerin yerine getirilip getirilmediğini; vakıf mallarının amaca uygun kullanılıp kullanılmadığını, yönetilip yönetilmediğini, harcanıp harcanmadığını, bu arada vakfın faaliyet ve hesaplarını denetleme yetkisine sahiptir (MK.md. 78/II; Vakıflar Hakkında Tüzük, md. 20). Denetleme, Vakıflar Genel Müdürlüğü müfettişleri aracılığı ile en az iki yılda bir yapılır (Vakıflar Hakkında Tüzük, md. 19; 20).

Tüm vakıflar, teftiş giderlerine katılım payı ödemek zorunda olup, katılım payının miktarı, vakfın safi gelirinin % 5'ini geçmemek üzere tüzük ile belirlenir (MK.md. 78/II) ve her yılın Mart ayı sonuna dek ödenir (Vakıflar Hakkında Tüzük, md. 22/I, III).

Vakfın sona ermesi

Vakıf, amacının gerçekleşmesi; amacın gerçekleşmesinin olanaksızlaşması; belli süre ile kurulmuşsa sürenin sona ermesi; borçlarını ödeyemeyecek duruma (aciz durumuna) düşmesi gibi durumlarda kendiliğinden sona erer (MK.md. 80/A, 81/A).

Vakfın amacının sonradan yasaya, ahlaka, ulusal çıkarlara aykırı duruma gelmesi ya da vakfın belirli bir siyasal düşünceyi, siyasal partiyi, topluluğu, ırkın bireylerini desteklemeye başlaması gibi durumlarda, Teftiş Makamınca başvurulması üzerine, mahkemece duruşma yapılarak vakfın sona erdirilmesine karar verilir (MK.md. 81/A-III).

Sona eren vakfın malları, arıtılır (tasfiye edilir), sonuçta artan mal olursa, bu mal vakıf senedinde belirtildiği biçimde ve belirtilen yere özgülenir. Vakıf senedinde bu konuda hüküm yoksa, vakfın yetkili organının vereceği karara göre davranılır. Vakfın yetkili organı da bu konuda herhangi bir karar vermemişse, mallar, vakfın amacına en yakın amaç güden kamu kurumuna geçer (MK.md. 50, 51). Fakat bu belirtilenler, vakfın kendiliğinden sona erdiği durumlarda sözkonusudur. Vakfın mahkeme kararı ile sona erdirildiği durumlarda, artık mallar "Mazbut Vakıflar Tüzel Kişiliği"ne kalır (Vakıflar Hakkında Tüzük, md. 33/II).

Vakfın sona erişi, hem mahkemece tutulan sicile, hem de Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce tutulan merkez sicile yazılır (MK.md. 81/A; Vakıflar Hakkında Tüzük, md. 31, 32).

Vergi

1980 sonrası vergi yasalarındaki değişiklikler
DR. VEYSİ SEVİĞ

Verginin yükü ve taşıyıcıları
PROF. DR. İZZETTİN ÖNDER

Kayıtdışı ekonominin kayıt altına alınması
PROF. DR. OSMAN ALTUĞ

Ç E R Ç E V E Y A Z I

Rantların vergilendirilmesi
DOÇ. DR. ESER KARAKAŞ

☞ Esnaf ve Küçük Zanaatkârlar, Gelir Dağılımı, İktisadi Yapı, İktisat Politikaları ve Sorunları, İşadamları/İşverenler, Planlama, Sanayi, Şirketler/Holdingler, Tarım, Ticaret, Yerel Yönetimler

1980 sonrası vergi yasalarındaki değişiklikler

VEYSİ SEVİĞ

Kamu gelirlerinin yüzde itibariyle en büyük kısmını oluşturması gereken vergi gelirleri, büyüklük ve nitelik yönleriyle etkili ve yönlendirici ekonomi politikası araçlarındandır. Vergi gelirlerinin toplumun hangi kesimlerinden alındığı ve kamu giderlerini ne ölçüde karşıladığı konuları ekonomik ve siyasal yönleriyle önem taşımaktadır.

24 Ocak 1960 tarihinden başlayarak uygulanmaya konulan dışa açık ekonomi politikaları, kamu maliye açısından vergi politikaları araç olarak kullanılmak suretiyle yönlendirilmiştir.

Milli Güvenlik Konseyi'ne sunulan ve Gelir Vergisi Yasası'nın 86. maddesinde değişiklik yapılmasını öngören 2361 sayılı yasa tasarısının gerekçesinde bundan böyle uygulanacak vergi politikalarında üç ana hedefin esas alındığı belirtilmiştir. Bu hedefler;

– Mevcut yapıyı daha adil hale getirmek,

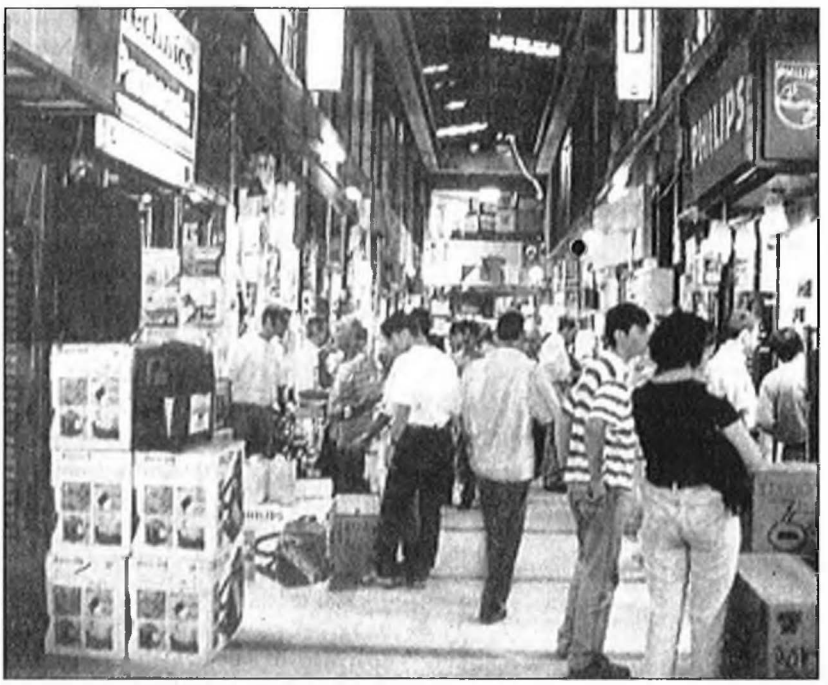
– Verginin verimliliğini arttırarak kamu harcamalarının sağlıklı kaynaklara dayandırılmasını sağlamak,

– Ekonomideki değişme ve gelişmeleri yakından izleyebilecek bir esneklik sağlanarak, vergi kayıplarını önleyici müesseseler getirmektir.

1980 yılından günümüze kadar vergi yasalarında yapılan değişiklikler Tablo 1'de sayısal olarak gösterilmiştir. Tüm yasa değişikliği tasarılarında benzer gerekçeler yer almıştır.

1980 yılından itibaren dışa açık ekonomi politikalarının geliştirilebilmesi için bir dizi vergilendirmeye ilişkin düzenlemeler devreye sokulmuş, bu bağlamda vergi benzeri olan ve fakat amaca tahsis edilen fon uygulamasının yaygınlaştırılması tercih edilmiştir.

Vergi gelirlerinin gelir ve kazançlar üzerinden alınması yerine daha

İLETİŞİM ARŞİVİ

İthalatın serbest bırakıldığı 80'li yıllardan sonra ithal beyaz ve elektronik eşya ticaretinin en önemli yeri Doğubank İşhanı'ydı. Kayıtdışı ekonominin de merkezi olarak gösterilen Han'da Gümrük Birliği'ne geçilmesiyle işler bir dönem epeyce durulduı.

çok tüketimi vergilendirerek sağlanmasını amaçlayan önemli bir değişiklik 1 Ocak 1985 tarihinden itibaren Katma Değer Vergisi'nin uygulamaya konulmasıdır. Bu verginin yürürlüğe girmesi ile beraber İstihsal Vergisi, Nakliyat Vergisi, PTT Hizmetleri Vergisi, Şeker İstihkak Vergisi, İlan ve Reklam Hizmetleri Vergisi ile İşletme Vergisi uygulamalarına son verilmiştir.

3065 sayılı Katma Değer Vergisi Yasası'nın gerekçesinde belirtildiği üzere, bu verginin uygulamaya konulması ile birlikte yatırımların özendirilmesi daha kolaylaşacak, sanayi üzerindeki vergi yükü azaltılabilecek, enflasyonist baskının önlenmesi sağlanacaktır. Ayrıca Katma Değer Vergisi ile kaynakların optimal dağılımında uygunluk sağlanması, ihtisaslaşmanın yaygınlaştırılması ile fiyatlar genel düzeyinin denetimi amaçlanmıştır.

1980 yılından itibaren vergilendirme alanında yapılan en önemli değişiklikten birisi de vergi uyuşmazlıklarının yargısal denetime tabi tutulmasına getirilen yeniliktir. 2576 sayılı yasa ile kurulması sağlanan "Vergi Mahkemeleri" vergi uyuşmazlıklarının çözümlenmesine çabukluk ve güven getirilmesini ve bu bağlamda yargı denetiminin etkin kılınmasını amaçlamıştır.

Diğer yönden 3568 sayılı yasa ile Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci-Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik mesleklerinin yapımı, mesleğe giriş ve yükselme koşulları belirlenmiştir. Böylece Muhasebecilik ve Mali Müşavirlik mesleğinin hukuki özellikleri ve çerçevesi belirlenen faaliyet konusu olduğu hususu özel bir yasa ile saptanmıştır.

Bu düzenlemeler dışında, vergilendirmede hedeflenen amaçlara ulaşabilmek için yapılan diğer yasal değişiklikler şunlardır:

TABLO 1

VERGİ YASALARINDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER (SAYISAL OLARAK)

Vergi Türleri	1960 1979	1980 1990	1990 ve Sonrası
GELİRDEN ALINAN VERGİLER			
– Gelir Vergisi Yasası	20	20	5
– Kurumlar Vergisi Yasası	5	14	7
SERVETTEN ALINAN VERGİLER			
– Motorlu Taşıtlar Vergisi Yasası	–	7	2
– Veraset ve İntikal Vergisi Yasası	4	8	1
MAL VE HİZMETLERDEN ALINAN VERGİLER			
– Katma Değer Vergisi Yasası (1)	–	10	6
– Taşıt Alım Vergisi Yasası (2)	–	5	2
– Akaryakıt Tüketim Vergisi Yasası (3)	–	3	1
– Damga Vergisi Yasası	4	10	1
– Harçlar Yasası	6	10	5
– Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi Yasası (4)		3	1
VERGİ USUL YASASI	6	14	2
AMME ALACAKLARININ TAHSİL USULÜ HAKKINDAKİ YASA	4	7	3
BELEDİYELER TARAFINDAN TARH VE TAHAKKUK ETTİRİLEN VERGİLER			
– Emlak Vergisi Yasası	3	8	–
– Belediye Gelirleri Yasası	–	7	1

NOT: Sayılar ilgili yasalarda değişiklik yapan yasa adedini ifade etmektedir.

1) 3065 sayılı yasa ile 1 Ocak 1985 tarihinden itibaren uygulanmaya başlamıştır.

2) 10.8.1970 tarihinden itibaren 1318 sayılı Finansman Yasası ile yürürlüğe girmişti.

3) 3074 sayılı yasa ile 1 Aralık 1984 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanmıştır.

4) 1.1.1985 tarihinden itibaren yürürlükten kaldırılan 6802 sayılı Gider Vergileri Yasası'nın yürürlükte bırakılan kısmında yer alan hükümlere göre tarh, tahakkuk ve tahsil edilmektedir.

• 3238 sayılı Savunma Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı'nın Kurulması Hakkındaki Yasa ile, gelir ve kurumlar vergileri üzerinden bu vergiler matrah olarak kabul edilmek koşuluyla fon uygulamasına başlanmıştır. Bu yasa'da bilahere yapılan değişiklikle vergi yükümlülerinin beyanları üzerinden hesaplanan vergilere ek olarak % 10 oranında fon hesaplanması ve alınması öngörülmüştür. Bu uygulamaya ücret gelirleri dahil edilmemiştir.

• 3418 sayılı Eğitim, Gençlik, Spor ve Sağlık Hizmetleri Vergisi ile bu hizmetlerin daha iyi yürütülebilmesi için sigara ve içki üretimi üzerinden katma değer vergisi benzeri bir vergi uygulamasına gidilmiştir. Uygulama halen sürdürülmektedir.

• 3787 sayılı yasa ile "Bazı Kamu Alacaklarının Tahsilatının Hızlandırılması ve Matrah Arttırımı" yoluyla vergi denetimi dışı kalma olanağı sağlayan istisnai bir uygulamaya gidilmiştir. Bu yasa ile ödenmeyen vergi borçlarının tahsili amaçlanmıştır.

• 1993 yılı sonu ile 1994 yılı başında yaşanan ekonomik sorunları aşabilmek amacıyla olağanüstü nite-

TABLO 2
VERGİ GELİRLERİNİN GSMH'YA ORANLARI

Yıllar	Vergi gelirleri / GSMH (%) Eski Seri	Yeni Seri	Bütçe giderlerini karşılama Özelliği (% olarak)
1977	19.27	15.18	80.6
1980	16.91	14.14	66.1
1981	18.16	14.84	73.8
1982	14.94	12.30	75.0
1983	16.75	13.88	66.4
1984	12.91	10.70	56.8
1985	19.78	10.83	61.0
1986	15.17	11.67	76.0
1987	15.45	12.06	73.7
1988	14.15	11.02	69.3
1989	14.99	11.09	67.7
1990	15.80	11.43	67.9
1991	17.15	12.40	60.9
1992	17.75	12.83	64.0
1993	18.30	13.23	54.6
1994	20.84	15.07	66.3
1995(*)	–	17.01	67.9

(*) TAHMİNİ

Kaynak: Bütçe Gelir Gider Gerçekleşmesi, Maliye Bakanlığı Haziran 1995, Sf: 48.

TABLO 3
VERGİ GELİRLERİNİN KONULARI İTİBARİYLE YÜZDE DAĞILIMI

Yıllar	Gelir ve kazançlardan alınan vergiler	Servetlerden alınan vergiler	Mal ve hizmetlerden alınan vergiler	Dış ticaret işlemlerinden alınan vergiler	Kaldırılan vergiler
1980	61.9	0.9	27.4	9.8	–
1981	67.7	1.8	25.9	9.6	–
1982	61.7	1.7	25.5	11.2	–
1983	57.4	2.0	26.9	13.2	0.6
1984	56.5	1.7	25.4	15.9	0.4
1985	46.3	1.4	28.7	19.5	4.2
1986	51.1	0.9	31.0	16.6	0.3
1987	48.9	0.7	30.6	19.6	0.1
1988	48.6	1.0	31.5	18.8	–
1989	52.7	0.7	29.9	16.6	0.1
1990	51.2	0.9	30.1	17.7	–
1991	51.7	0.9	31.4	16.4	–
1992	49.5	0.9	33.4	16.1	–
1993	47.6	1.0	33.8	17.5	0.1
1994	42.0	6.3	36.5	15.2	–
1995	39.0	0.9	41.4	16.7	1.7

Kaynak: Maliye Bakanlığı

likte ve bir defaya mahsus olmak üzere 3986 sayılı yasa ile "Ekonomik denge için yeni vergilerin ihdası" öngörülmüştür. Bu yasa ile yükümlülerin ödemekle yükümlü bulunduğu vergilere ek olarak "Net Aktif Vergisi" ve "Ekonomik Denge Vergisi" adı altında bir defaya mahsus vergi ödemeleri ve yapılacak olan ödemelerin matrahları ve ödemeye ilişkin usul ve esaslar belirlenmiştir.

• Diğer yönden 2981 sayılı yasa ile "Konut inşaatında ve kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlarda vergi, resim ve harç istisnası ve muaflığı uygulanarak, bu kapsamda ülke çapında konut yapımına belli bir denetim getirilmesi amaçlanmıştır.

• 2978 sayılı yasa ile ücretlilere ve ticari, zirai veya mesleki kazançları nedeniyle gelir vergisine tabi olan yükümlüler ile emekli, maluliyet, dul ve yetim aylığı alanlara fatura ve fatura yerine geçen belgeler karşılığı vergi iadesi adı altında toplanan belgeler üzerinde yazılı miktarların belli oranında bir ödeme yapılması sağlanmıştır. Bu uygulama ücret geliri elde edenler için ücret üzerinden ödenen gelir vergisinden indirim suretiyle gerçekleştirilmektedir.

Türkiye'de 1980 sonrası vergi yasalarında yapılan değişiklikler vergi gelirlerinde beklenen artışı sağlayamamıştır. Çünkü ülke halkının üstlenmiş olduğu vergiler toplamındaki değişimi en sağlıklı bir biçimde "Vergi Yükü" hesaplamaları ile belirlemek mümkündür. Türkiye'de 1980'den bu yana vergi yasalarında yapılan değişikliklerle vergi yükü değişiminde önemli bir gelişme olmadığı ve hatta "Vergi Yükü"nün 1976-1977 yıllarından daha düşük seviyede kaldığı Tablo 2'den kolayca anlaşılmaktadır.

1950-1964 dönemi bir yana bırakılırsa, toplam vergi esnekliğinin aşı-

TABLO 4

KESİNTİ SURETİYLE ALINAN GELİR VERGİSİNİN KAYNAKLARINA GÖRE DAĞILIMI (TAHAKKUK)

Gelirin Türü	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
– Ücretlerden yapılan kesinti	35.0	45.2	50.8	56.3	56.3	55.0	56.0	60.1
– Serbest meslek ödemelerinden	1.6	2.1	2.8	3.3	3.5	2.9	3.0	3.0
– Yıllara yaygın inşaatla ilgili ödemelerden	2.4	3.0	2.9	3.6	2.4	2.5	2.2	2.5
–Kiralardan yapılan kesinti	2.0	2.8	4.8	5.3	4.2	3.7	3.5	4.0
– Kurumlar vergisinden bağışık kazançlar üzerinden yapılan kesinti	1.4	1.9	1.8	1.5	1.8	2.2	2.3	3.0
– Tahvil, Hazine Bonosu ve Benzeri Kâğıt Faizleri	0.2	0.4	0.7	0.8	0.9	1.1	1.4	0.7
– Mevduat Faizlerinden	4.0	4.0	5.9	5.1	4.3	5.2	5.0	5.0
– Zirai ürün satışlarından	4.6	4.5	4.0	3.8	3.5	3.1	3.0	3.0
– Diğer kesintiler	10.6	9.3	3.8	5.3	5.7	8.3	8.0	8.0
– Kesinti suretiyle alınan vergiler toplamı	61.8	73.1	77.5	83.7	82.6	84.0	84.5	89.3
– Yıllık beyanname ile alınan gelir vergisi	38.2	26.9	22.5	16.3	17.4	16.0	15.5	10.7

Kaynak: Vergi İstatistikleri Yıllığı 1982-1991 Sf: 60

– Şeker, Sakıp Türkiye'de ücretliler üzerinde vergi yükü Harb-İş Sendikası 1994 Sf: 47.

– 1992, 1993, 1994 yılları dağılımı tarafımızdan hesaplanmıştır.

rı iniş çıkışlarının giderek azaldığı ve 1965 yılından itibaren dalgalanmaların zayıfladığı gözlenmiştir. 1961-1980 döneminde olduğu gibi vergi yükü artış trendinin 1980 ve 1990 yıllarında devam etmediği anlaşılmaktadır. Bunun temel nedeni yatırımların özendirilmesi için getirilen ve uygulamaya konulan teşvik tedbirlerinin kötüye kullanılması ve siyasi korumaya alınmasıdır.

1985 yılında uygulamaya konulan Katma Değer Vergisi Yasası'nın gerekçesinde öngörülen verimlilik bir türlü sağlanamamıştır. Bunun temel nedeni ülke çapında giderek yaygınlaşan kayıt dışı ekonomik işlemlerdir. Ancak sözkonusu yasa'nın yürürlüğe girişi ile birlikte gelir ve kazançlar üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içersindeki payı giderek düşmeye başlamıştır. Bu gelişme ülkemizde vergilendirmede eşitlik ve mali güç ilkesi ile çelişen dolaylı vergilere ağırlık verildiğini göstermektedir.

1980'den bu yana uygulanan ekonomi politikaları nedeniyle gelir ve kurumlar vergisi toplam hasılatı içersinde gelir vergisinin payı artarken kurumlar vergisinin payı istisnai durumlar hariç azalmıştır.

Diğer yönden toplam vergi gelirleri içersinde gelir ve kazançlar üzerinden alınan gelir vergisi ile kurumlar vergisinde oransal olarak kurumlar vergisinin payı düşerken gelir vergisinin payında aynı boyutta değişimin olmayışının temel nedeni gelir vergisinin bir anlamda stopaj vergisi haline dönüşmesidir.

Gelir vergisinin büyük bir bölümünü ücretler üzerinden kesilen ve kesintinin yapıldığı ayı izleyen ayda vergi dairesine yatırılan tevkifat toplamı oluşturmaktadır. Kamu ve özel kesimde çalışanlar açısından bir ayırım yapılmaksızın uygulanan tevkifat toplam gelir vergisinin yaklaşık % 60.1'ini oluşturmaktadır.

Tablo 4'ten de anlaşılacağı üzere gelir vergisi artık bir tevkifat vergisi haline dönüşmüş, beyanname ile ödenmesi gereken vergilerle olan ilişkisi giderek kaybolmaya başlamıştır.

1994 ve 1995 yıllarında 4008 ve 4108 sayılı yasalarla vergi yasalarında yapılan değişikliklerle Uniter Sistem'e geçiş hedeflenmiş, ancak mali piyasa işlemlerinin vergilendirmede beyan kapsamına alınması ile götürü usulde vergilendirmede mevcut direnç kırılamadığı için vergi gelirlerinde beklenen artış sağlanamamıştır.

Verginin yükü ve taşıyıcıları

İZZETTİN ÖNDER

Vergi yükü kavramı ile, bir vergi-nin, üzerine salındığı gelire olan oranı ifade edilmekte. En geniş anlamı ile vergi yükü, tüm ekonomi için kullanılan genel vergi yükü ya da toplam vergi yükü kavramında ifadesini bulmakta. Burada, tüm vergilerden elde edilen vergi gelirlerinin toplamı, ülkenin milli gelirine bölünerek, milli gelirin ne kadarının vergi olarak devlete aktarıldığı saptanır. Hangi ad altında olursa olsun, tüm vergiler milli gelirden ödenir. Bu nedenle, vergi yükü oranının paydasına tüm vergi gelirlerinin yazılması doğrudur ve gereklidir.

Vergi yükünün tavanını, vergi kapasitesi oluşturur. Hiçbir ekonomi ya da ülkede vergi yükü vergi kapasitesini, teorik olarak aşamaz. Ancak en üst düzeyde bir vergi gayreti ile vergi yükü vergi kapasitesine eşit olabilir. Ülkelerin zenginlik düzeyi yükseldikçe, artan vergi kapasitesine koşut olarak vergi yükü de artar. Nitekim, Avrupa Birliği ülkeleri, A.B.D. ve Kanada gibi zengin ülkelerde vergi yükü, gelişmekte olan ülkelerdeki vergi yükünden ağırdır. Bunun tek örneğini, yüksek gelir düzeyine rağmen düşük vergi yükü ile Japonya oluşturmakta.

Vergi yükünü belirleyen en güçlü faktör ekonomik gelişmişlik düzeyi olmakla beraber, kültürel faktörler, geleneksel yaklaşımlar gibi sair faktörler de vergi yükünün belirlenmesinde etken olur. Bu nedenle, ülkelere ait toplam vergi yükü hakkında kesin yargılara varmak sözkonusu olmayıp, ancak bu konuda tahminler ve gözlemler yapmak olasıdır.

Toplam vergi yükünün alt katmanlarında sektörel vergi yükü, farklı gelir kategorileri üzerindeki vergi yükü, bölgesel vergi yükü ve nihayet en alt katmanda bireysel vergi yükü yer almakta. Tüm bu alt katman vergi yükü hesaplamalarında aynı yöntem kullanılmakta; hangi gelir inceleniyorsa o, paydaya, bu gelir üzerindeki vergilerin toplam hasılatı ise paya yazılarak, yük oranı bulunur.

Sektörel vergi yükünde, ele alınan sektörce ödenen vergiler toplamı, o sektörde yaratılan gelir toplamına bölünerek, sektörün vergi yükü bulunur. Örneğin tekstil sektörü ele alınıyorsa, tekstil sektörünün ödediği vergiler toplamı, bu sektörde yaratılan gelirlere bölünerek, sektörel vergi yükü hesaplanır. Farklı sektörler üzerindeki farklı vergi yükleri, vergi sisteminin sektörler üzerindeki göreli teşvik etkisinin görülebilmesi açısından önemli olabilir.

Gelir kategorilerinin vergi yükleri de aynı şekilde hesaplanabilir. Örneğin ücret ve maaşlar üzerindeki vergiler, ücret ve maaşlar toplamına bölünerek, emek geliri üzerindeki genel vergi yükü bulunabilir. Aynı şekilde kâr, faiz ve rant gelirleri üzerindeki vergi yükleri de hesaplanabilir.

Global ya da toplam vergi yükünden alt katmanlara inildiğinde, toplam vergi yükünde karşılaşılmayan iki önemli güçlükle karşılaşılır. Bunlardan birincisi, dolaylı vergilerin hesaplara dahil edilme zorluğudur. Dolaylı vergiler de gerçek bir yük yıktığından, hesaplara dahil edilmesi gerekmekte. Ancak, niteliği itibariyle, dolaylı vergileri kavramak her zaman kolay ve hatta olası değildir. Örneğin ücret ve kârlar üzerinde karşılaştırmalı bir vergi yükü hesabı yapıldığında, dolaysız vergileri kapsamak kolaydır. Fakat, ücretler ve kârlar üzerindeki dolaylı vergileri kapsamak fevkalade zordur. Zira böyle bir hesaplama, bu gelir kategorilerine dahil bireylerin tüketim ve tasarruflarının bulunmasını ve bunların üzerindeki dolaylı vergilerin hesaplanmasını gerektirir ki, bu iş sanıldığından çok daha zordur. Böyle bir hesaplamaya yönelik yaklaşım amacı ile toplam

İLETİŞİM ARŞİVİ

Türkiye'de 1980'ler bir yandan da "Vergi İadesi" yıllarıydı. Katma Değer Vergisi'nin uygulamaya konmasıyla "Fatura'lı yaşam"a geçilen dönemde toplum için beyanname doldurup vergi iadesi alma önemli bir faaliyet haline geldi.

dolaylı vergilerin ne kadarının ücret gelirlerine ne kadarının kârlara tahsis edilmesi gereği de ancak bir dizi varsayımlara dayalı olarak tahmin edilebilir.

Alt katmanlara ait vergi yükü hesaplamalarında karşılaşılan daha önemli ve aşılması daha zor olan ikinci zorluk ise, yansıma ve verginin yerleşmesi sorunudur. Bir vergi, üzerine salındığı yükümlü tarafından taşınmıyor olabilir. Verginin üzerine salındığı yükümlüye vergi yükümlüsü adı verilir. Piyasa koşullarının elverdiği durumlarda vergi yükümlüsü bu vergiyi başkalarına, kısmen veya tamamen yansıtabilir. Bu durumda statü olarak, vergi, yükümlü üzerinde gözükeceği halde, vergiyi asıl yüklenen, yansıma sonucunda üzerinde vergi kalan başka bir kişidir. Nihai olarak üzerinde vergi yükü kalan kişiye vergi taşıyıcısı adı verilir. Vergi yükü hesapları, vergi yükümlüleri ile vergi taşıyıcılarının örtüştüğü durumda geçerliliğini korur. Ancak vergi yükümlüsü ile vergi taşıyıcısı ayrıştığı zaman, vergi yükü hesapları tam gerçeği yansıtmaktan uzak olur. Örneğin, kârlar üzerine salınan bir vergi, piyasa koşullarına bağlı olarak, örneğin çalışanlara, yani ücret geliri elde edenlere yansıtılırsa, vergi yükü hesaplarına göre bulunan kâr üzerindeki vergi yükü abartılı, ücret üzerindeki vergi yükü ise düşük değerler verir. Doğal olarak bunun tersi durum da ortaya çıkabilir. Eğer ücretler üzerindeki vergi kârlara yansıtılıyorsa, bu durumda da, kârlar üzerindeki vergi yükü gerçeğin altında, ücretler üzerindeki vergi yükü ise, gerçeğin üzerinde değer verir.

Yukarıda açıklanan fakat yasa koyucunun iradesi dışında ancak ekonomik koşulların kuralları çerçevesinde gerçekleşen yansıma dışında, yasa koyucunun iradesi ile gerçekleşen, yasal yansıma ya da yansıtma da sözkonusu olmakta. Tipik olarak katma değer vergisinde görülen bu durum şöyle çalışmaktadır. Yasaya göre vergi yükümlüsü malı teslim eden veya hizmeti gören olduğu halde, vergi sorumlusu malı veya hizmeti tüketen tüketicilerdir.

Yansımayı tam olarak ölçmek olası olmamakla beraber, yansıma koşullarını saptayarak, yansımanın yaklaşık yön ve şiddetini kestirmek olasıdır. Yansıma kuralına göre, arzı sonsuz olan bir mal, hizmet veya faktör üzerindeki vergi talep cephesine yansıdığı halde, arzı sıfır olan mal, hizmet veya faktör üzerindeki vergi arz üzerinde kalır. Buna karşın, talebi sonsuz olan bir mal, hizmet veya faktör üzerindeki vergi arz yönüne doğru yansıyacağı halde, talebi sıfır olan bir mal, hizmet veya faktör üzerine salınan vergi talep üzerinde kalır. Arz ve talep fonksiyonlarının çeşitli pozisyon kombinasyonlarına göre verginin yansıma yön ve şiddeti tahmin edilebilir. Olağan piyasa koşullarına göre arzı ve talebi olan bir mal, hizmet veya faktör üzerine salınan bir verginin yükü arz ve talep elastiklerinin tersi ile orantılı olarak her iki taraf arasında paylaşılır. Arz elastikliği yükseldikçe vergi yükünün daha az, arz elastikliği azaldıkça vergi yükünün daha büyük bir bölümü arzcı üzerinde kalır. Aynı şekilde talep elastikliği büyüdükçe vergi yükünün daha az, talep elastikliği sertleştikçe yükün daha büyük bölümü talepçi üzerinde kalır.

Vergi yükü kavramı ile ilintili diğer bir kavram da aşırı vergi yükü adı verilen ve tüm ekonomi için mutlak kayıp anlamına gelen yüktür. Bir vergi ekonomide göreli fiyatları değiştirdiği derecede piyasa tercihlerini optimumdan saptırarak, ekonomide gerçek kayba neden olabilir. Örneğin, günün belirli saatini çalışıp, kazanç sağlamaya, diğer bölümünü ise dinlemekle geçiren bir emekçi için, boş durmanın maliyeti, bu süre içinde kazanabileceği gelirdir. Gelir üzerine vergi salındığı zaman, bu kişi için boş durmanın maliyeti ucuzlamış olacağından dolayı, kişinin tercihini daha az çalışmak, ucuzlamış olan boş durmaya yönelmek biçiminde değişebilir. Bu yöneliş ekonomide hesaplara

yansımayan bir üretim kısılmasına neden olabilir. Işte buna aşırı vergi yükü denir. Fiktif olarak hesaplara alınabilecek olan aşırı yük toplam vergi yükü hesabında da alt kategoriler vergi yükü hesaplarında da gözükmez.

Vergi yükünün dağıtımı

Verginin oluşumunda toplumsal kararlar hâkim olduğundan, ortaya çıkan vergi yükü, toplumun kendi kararı sonucunda oluşmuş bir mükellefiyettir. Bu toplam mükellefiyetin bireylere bölünümü esasları da toplum tarafından belirlendiği için, bireysel yük, bir tür zorunlu ödenti haline dönüşmekte. Zira, kamu hizmetleri siparişi toplumdan gelmektedir ve bu siparişin maliyetinin bölünümü de yine toplum tarafından karar altına alınmakta.

Toplam vergi yükünün bireylere dağıtılmasında başlıca iki esas sözkonusudur. Bunlardan birincisi, yararlanma ilkesi olarak anılan ve bireylerin sağladığı yarar oranında yükümlü olmasını öngören kriterdir. Bu kriter, bir yandan bireysel yararlar ölçülemediğinden, diğer yandan da bireysel gelir dağılımı sorunları nedeni ile, bazı vergiler hariç, genel olarak uygulanmamakta.

Toplam vergi yükünün bireylere dağıtımında uygulanan ikinci kriterde ise, hizmetlerden sağlanan yarar dikkate alınmadan, bireylerin ekonomik gücünü esas alınır. Iktidar ilkesi olarak anılan bu ilkeye göre, bireyler, ekonomik güçleri oranında toplam yükümlülüğe katılmalıdır. Ekonomik güç göstergeleri ise, gelir, servet ve harcamadır. Böylece, çağdaş toplumların vergi sistemi, "gelir vergilemesi" olarak karşımıza çıkar. Gelire doğrudan ulaşan vergilere dolaysız vergiler adı verilir. Gelir vergisi ve kurumlar vergisi ana dolaysız vergilerdir. Gelire dolaylı olarak ulaşan vergilere ise dolaylı vergiler adı verilir. Katma değer vergisi gibi mal ve hizmetlerin satışları esnasında gündeme gelen vergilere dolaylı vergiler denir. Bu sistemde servet de bir ekonomik güç göstergesi olduğundan, servet değeri üzerine salınan vergiler de doğrudan vergiler olarak anılır.

Vergilemede ödeme gücü kriteri uygulanırken, verginin bireyin gerçek gücüne göre salınması, dolaysız vergilerde sözkonusu olduğu halde, dolaylı vergilerde bu kriter o denli uygulanabilir değildir. Verginin bireylerin gerçek gücüne oturtulmasına, vergilerin sübjektifleştirilmesi denir. Sübjektifleştirmede bireyin geliri,

Rantların vergilendirilmesi

ESER KARAKAŞ

Türkiye ekonomisine ilişkin tartışmalarda 1980 senesinden bu yana en çok kullanılagelen kavramların başında hiç kuşkusuz "rant ekonomisi" kavramı gelmektedir. Faktör gelirleri esas alınarak yapılmaya çalışılan "milli gelirin bölüşümü" hesaplarında, milli gelir içinde emek gelirlerinin payının hızla düşmesi, buna karşın emek dışı gelirlerin payının aynı hızla yükselmesi "rant ekonomisi" kavramının iktisat dilimize yerleşmesinin başlıca etkeni oldu.

Bu somut durumun toplumun hakkaniyet hislerini ciddi oranlarda rencide etmeye başlaması ile birlikte, rant gelirleri diye adlandırılan emek dışı gelirlerin artışını engellemek, ya da söz konusu "rantların" en azından bir bölümünü kamulaştırmak amacıyla emek dışı gelirlerin üzerine salınan vergilerin daha ağırlaştırılmasına yönelik talepler de yoğun olarak duyulmaya başladı.

Öncelikle, "Rant" kavramının iktisat teorisi tarihinde çok spesifik bir yeri ve anlamı mevcut. Özel olarak bir üretim faktörü olarak toprak ya da daha genelinde yeniden üretimi çok zor faktörlerin getirisi için kullanılan rant kavramı daha sonraları tekelci piyasalarda oluşan gelir kategorileri için de kullanıldı; ancak bu kavramın (rant) yeniden üretimi olanaklı sermaye faktörünün getirisi ya da tasarruf getirisi olarak kullanılışına iktisat teorisinde rastlanmak pek mümkün değil.

Türkiye'de ise "rant ekonomisi" kavramının kullanılışı tam da bu doğru olmayan çizgide gelişti. Özellikle 24 Ocak sonrası reel pozitif faiz uygulanması ile birlikte tasarruf sahiplerinin eline geçen gelirin çok büyük ölçülerde artış göstermesi toplumun antenlerinin bu alana çevrilmesine neden oldu.

Türkiye ekonomisinin en belirgin özelliklerinin başında düşük tasarruf üreten bir ekonomi oluşu geliyor. Geleneksel olarak milli gelirinin beşte birini dahi tasarrufa ayıramayan bir ülke konumunda olan Türkiye, tasarruf hacminin üzerinde bir sabit sermaye yatırımı gerçekleştirerek yıllar önce enflasyon faciası ile tanışmaya başlamıştı; ancak 80'li yılların başına dek bu yatırım–tasarruf dengesizliği kamu kesimi açıkları ile daha da vahim bir konuma ulaşmadığından ve yanlış bir reel negatif faiz politikası da sürdürüldüğünden tasarruf gelirleri toplumda hakkaniyet ölçülerini zorlayacak bir konuma ulaşmadı. Kamu kesimi borçlanma gereğinin milli geli-

→

şahsi ve ailevi durumu dikkate alınarak vergi salınır.

Aynı miktardaki gelirlere aynı vergi oranı uygulandığı halde, gelir arttıkça, gelirin yararının azaldığı varsayımına dayanarak, artan oranlı tarife uygulanır. Buna göre, gelir yükseldikçe, birey daha yüksek vergi oranına tabi olur. Birinci hale vergilemede yatay adalet ilkesi, ikinci hale ise dikey adalet ilkesi adı verilir.

Vergiyi subjektifleştirmenin ikinci aracı, şahsi ve ailevi durumlar için indirim sağlamaktır. Eş, çocuklar ve bakmakla yükümlü olunan kişiler için indirim sağlanarak, vergi şahsileştirilir.

Günümüzde sosyal sigorta kurumlarının gelişmesi karşısında önemini yitirmiş olan diğer bir şahsileştirme aracı ise, sermaye ve emek gelirlerine farklı vergi uygulamasını öngören ayırma ilkesidir. Burada, sermaye geliri, daha dayanıklı ve güvenceli olması nedeni ile emek gelirinden daha yüksek oranda vergilemeye tabi tutulur.

Vergi kapasitesi

Toplumsal vergi kapasitesi, öncelikle toplumun genel gelir düzeyi ile doğrusal ilişki içindedir. Ortalama olarak fertbaşına gelir ölçütü ile ölçülen toplumsal gelir düzeyi yükseldikçe, toplumun vergi kapasitesi de yükselir. Vergi kapasitesinin kullanılan bölümü fiili vergi gelirine dönüşür ve böylece sağlanan vergi gelirinin milli gelire bölünmesi ile toplumsal vergi yükü elde edilir. Bu ölçüte göre de, zengin toplumlarda vergi yükünün fakir toplumlara oranla daha yüksek olduğu görülmektedir.

Bir ülkenin ortalama fertbaşına geliri değişmeden, gelir dağılımının değişmesi de vergi kapasitesini etkiler. Gelir dağılımının oldukça adil olduğu bir toplumda ortalama bireysel vergi kapasitesi, toplumsal vergi kapasitesinin iyi bir göstergesi olabilir. Bu toplumda gelir dağılımı bozulduğu zaman, belirli grupların vergi kapasitesi artar. Gelir dağılımının bozulması sonucunda vergi kapasitesi azalan ve vergi kapasitesi yükselen grupların görece ağırlığına göre, toplumun vergi kapasitesinin değişme yönü belirlenir. Gelirin marjinal yararının gelire bağlı olarak azalması varsayımına dayalı olarak, yeni gelir dağılımında yüksek pay alanların vergi kapasitesi artış hızı, düşük pay alanların vergi kapasitesinin daralma hızının üzerinde olması nedeni ile, toplumun vergi kapasitesi yükselir.

Bir toplumun vergi kapasitesi, ke-

---

re oranının yüzde onlara ulaşması ile birlikte sorun başka bir görünüm almaya başladı. Faiz oranlarının fon arz ve talebi tarafından belirlendiği gerçeği yanlış bir terminoloji ile "rant ekonomisi" diye adlandırılan durumun temel nedenini oluşturuyor. Toplam yurtiçi fon arzı tasarruf oranı (%18–19) tarafından belirlenirken fon talebini sabit yatırım sermaye yatırımları (%21–22) ve kamu açıkları (%12–13) belirlemektedir (son iki kategori arasında küçük bir örtüşme alanı mevcuttur). Görüldüğü gibi yaklaşık her sene fon arzı milli gelirin %20'sinin altında kalırken fon talebi %35 dolayında gerçekleşmektedir. Bu iki unsurun denge fiyatı konumunda olması gereken faiz oranlarının böyle bir manzara karşısında artmaması olanaksızdır. Faiz oranlarının düşük düzeylerde seyretmesi isteniyorsa, tasarruf arzını artırmak ve eşanlı olarak kamu açıklarını hızla azaltmaktan başka iktisat içi bir çözüm görünmemektedir. Türkiye gibi geleneksel olarak düşük tasarruf üreten bir ülkede, üstelik popülist bir demokrasi anlayışı ve hızlı nüfus artışı faktörleri ile birlikte, tasarrufun önemi daha da artmaktadır. Diğer bir deyişle, elinde tasarruf bulunduran kesim toplumun pazarlık gücü en yüksek kesimini oluşturmaktadır. Böyle bir iktisadi ortamda "rantların vergilendirilmesi" amacıyla tasarrufun getirisi üzerine salınacak ek bir vergi yükü tasarrufun vergi sonrası getirisini azaltacağından tasarruf arzının kısılması kaçınılmaz olacaktır. En kıt faktör olan tasarrufun arzının daha da kısılması tasarrufun getirisini yükselteceğinden vergilendirmeyle amaçlanan sonucun tam tersi bir neticeye ulaşılması kaçınılmaz olmaktadır.

Tasarrufun vergilendirilmesi fikrinin Türkiye için ne ölçüde anlamsız olduğu ortadadır. Elinde şu ya da bu miktarda tasarruf bulunduran kesimin bu konjonktürde elde ettiği gelirin haksız olduğunu düşünenlerin bu "haksızlığın" giderilmesinin yegane iktisadi yönteminin tasarrufu bir kıt faktör olmaktan çıkarmak olduğunu anlamak şarttır. Bu bağlamda, tasarruf arzını artırıcı politikaları, örneğin tasarruflar üzerinde salınan vergilerden vazgeçilmesini önerenler, fon talebini azaltmak için kamu açıklarının kapatılmasını yani özelleştirmeyi, sübvansiyonsuz bir ekonomiyi savunanlar, bazılarına paradoksal da gelse "rant ekonomisi" ile en gerçekçi savaşan kesimleri oluşturmaktalar.

Son yıllarda çok tartışılan 32 sayılı karar yani sermaye hareketlerinde mevcut olan kısıtlamaların kısmen de olsa kaldırılması faizler üzerindeki baskının az da olsa hafiflemesi getirmiştir. Mevcut konjonktürde 32 sayılı karardan geri adım atılması faizlerin sadece ve sadece daha da yükselmesi sonucunu verecektir.

sin olarak belirlenememekle beraber, o toplumun kamu hizmetlerinin finansmanına yönelik ayırabileceği toplam kaynakların sınırını belirleyen bir kavramdır. Vergilemede bu sınıra ulaşmak şart olmadığı gibi, çoğu zaman olası da değildir. Fiili vergi yükü ile teorik vergi kapasitesi arasındaki ilişkiyi vergi gayreti belirler. Vergi yükünün vergi kapasitesine eşit olduğu teorik düzeyde, vergi gayretinin en üst sınırında olduğu anlaşılır. Vergi gayreti etkinsizleştikçe vergi yükü de vergi kapasitesinin altına iner.

Şu halde. Vergi idaresi, örgütlenme biçimi ile yükümlüleri ne kadar iyi kavrayıp, yakından izleyebilirse, vergi toplama kapasitesi de o kadar artar. Vergi idaresinin bu çabaları vergi yargısı ile tamamlanıp, desteklenmelidir.

Vergi yönetiminin bu gayreti, vergi yükümlüleri tarafından iki şekilde zayıflatılabilir. Vergi idaresine beyanda bulunmamak ya da eksik veya yanlış beyanda bulunmak, belgeler üzerinde değişiklik yapmak gibi yollarla yükümlü vergi kaçakçılığı yapabilir. Bu davranışlar, vergi usul yasalarında, suçun cinsi ve ortaya çıkan vergi kaybının tutarına bağlı olarak farklı biçimde cezalandırılmakta.

Yükümlülerin neden olduğu vergi kaybı yasal yollardan da gerçekleştirilebilir. Eğer yükümlü vergi doğuran olayı gerçekleştirmez ise, ortaya hukuksal açıdan bir sorumluluk çıkmaz. Örneğin, gelir üzerinde alınan gelir vergisini örnek olarak alırsak, gelir elde eden bir yükümlü, bu gelirinin vergisini vermekle yükümlüdür. Gelir elde eden bir yükümlü, gelir vergisini ödemez ise, kaçakçılık yapmış olur. Buna karşılık, sigara içen bir kişi, paket başına bir miktar vergi ödemek durumundadır. Fakat eğer bu birey sigara almaktan vazgeçerse, vergi verme borcundan da kurtulmuş olur. İşte vergiden kaçınma adı verilen bu olay, yasaldır ve yükümlüye hiçbir sorumluluk getirmez.

Vergi kapasitesinin tam olarak kullanabildiği ideal durumu oluşturabilmek için, etkin bir vergi yönetim ve denetim sisteminin kurulması kaçınılmazdır.

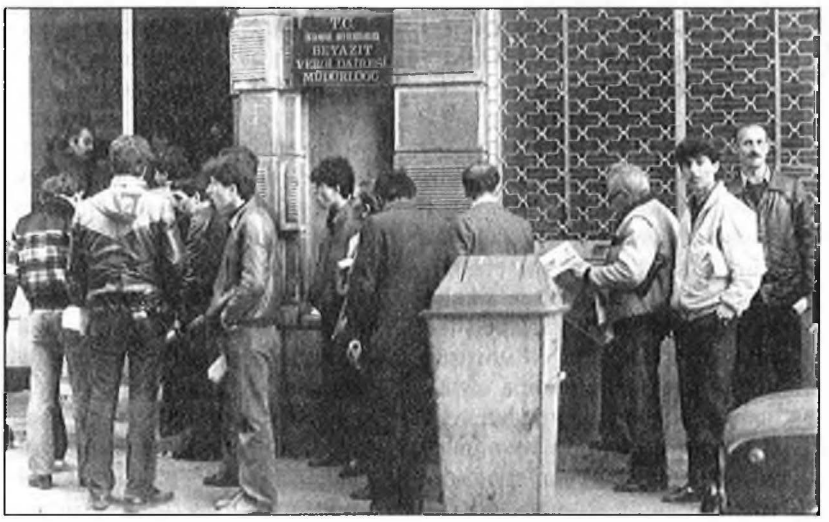
Vergileme kararı ve gücü

Devletin, kamu hizmetlerinin finansman aracı olan vergi salma hakkı, yükümlüler açısından vergiyi bir tür zorunlu yükümlülük haline sokmakta. Batı dillerinde vergi için kullanılan "impost" veya "impositim" gibi kavramlar, verginin zorunlu bir ödenti olduğunu göstermekte. Çeşitli tarihsel aşamalardan evrilerek gelen zorunlu ödenti kavramına, çağımızda devletin oluşum aşamasında ulaşmış bulunuyoruz. Oysa daha önceki dönemlerde vergi için, devlete yardım, bağış, işbirliği ya da paylaşma gibi ifadeler kullanılıyordu. Günümüzde varılmış olan aşamada vergi, devletin vatandaşlara karşı kullanacağı temel güçlerinden biridir.

Ancak, devletin vergi salma güç ve yetkisi karşısında vatandaşların da doğrudan ya da dolaylı yollarla bu yükümlülüğe karşı direnmeleri sözkonusudur. Vergiye karşı topluca başkaldırıya en iyi örneği, 1953 yılında Fransa'da Poujade hareketi oluşturmakta. Ufak bir esnaf ve belediye meclisi üyesi olan Pierre Poujade, kasaba halkını örgütleyerek, kasabaya gelen vergi denetçilerini görev yapamaz hale sokmuş ve onların geri dönmelerine neden olmuştur.

Bu ve benzeri örnekler vergi salma yetkisinin, siyasal otoritenin mutlak yetkisi olmadığını göstermekte. Siyasal otorite, ancak toplumsal katmanlar arasında oluşan uzlaşma ve anlaşmaları doğru okuyup, yorumlayarak oluşturduğu kararların uygulayıcısı olabilir.

Buna göre, vergi salma gücünün iki ana sosyo-ekonomik temeli vardır. Bunlardan birincisi, herkesin üzerinde ittifak ettiği, kamu hizmetlerinin görülme gerekliliği, diğeri ise toplumsal barışın sürdürülme ihtiyacıdır. Temel toplumsal hizmetler üzerinde karar verildikten sonra, bunun finansmanı kaçınılmaz olur. Ancak,

İLETİŞİM ARŞİVİ

Vergi toplanamaması, Türkiye'nin en önemli gelir kayıplarından. Etkin bir vergi denetim mekanizmasının kurulamadığı Türkiye'de vergi dairelerinde çekilen "sıkıntı" da mükelleflerin vergi yatırmamalarında etken olarak gösterildi.

bu finansman yükünün toplumda dağıtılması, gruplararası sürtüşme ve denge hesaplarına yol açabilir.

Toplumsal tüketimin maliyetinin bölüşümünde, ekonomik güce sahip olanlar siyasal gücü en fazla etkileme durumundadır. Çünkü ekonomik gücü elinde bulunduranlar, üretim üzerinde sözsahibi olarak, siyasal gücü tehdit edebilir. Örneğin finans kesimi üzerine vergi salan bir idare, finansal kaynakların denetlenemeyecek kadar hareketli olması nedeni ile sermaye kaçısı karşısında geri adım atabilir.

Bu nedenle, çok güçlü ekonomik çevreler, düşünülenin aksine, vergi yükünün büyük bölümünü taşımıyor olabilir.

Ancak, toplumlararası ekonomik farklılıklar patlama noktasına ulaştığında, güçlü gruplar, ileriyi kurtarmaya yönelik olarak belirli miktarda vergi vermeye razı olabilirler. Böylece gelirden düşük pay alanların bilinç düzeyi yükselip, toplumdan daha fazla pay isteme konumuna girerlerse, aksi durumda ortaya çıkabilecek bir toplumsal sarsıntıyı önleyebilmek için, varlıklı ve güçlü gruplar vergi yüklerinin artmasına razı olabilirler.

Vergileme ile ilgili yeni görüşler

Vergi sistemi, devinen ekonominin bir aracı olarak, hem ekonomiyi etkilemekte, hem de ondan etkilenmekte. Vergi ile sistem arasındaki bu etkileşime ilaveten vergi, bireylerin ekonomik çıkarları ile de ilgilidir. Hem maddi koşullardan etkilenen, hem de farklı grup veya çevrelerce diğerlerine yıkılmaya çalışılan vergi, zaman içinde çok çeşitli işlevler yüklenmiş ve farklı teorik görüşlerin etkisi altında yönlendirilmiştir. Başlangıçta sadece kamu kesimine kaynak sağlama görevi ile yükümlü kılınan vergiye, zamanla sosyal işlevler yüklenmiş ve vergi gelir dağılımının düzeltici araç olarak da kullanılmıştır. Günümüzde vergi sistemine bir üçüncü görev de yüklenmiştir. O da, ekonomik işlevdir. Ekonomik dalgalanmaları hafifletme yönündeki konjonktürel işlev yanında, ekonomik faaliyetleri bozmama ve/veya güçlendirme işlevi de günümüzde vergi sistemine yüklenmiş bulunmakta.

Günümüzde vergi sisteminde aranan iki temel özellik optimal vergileme koşullarına uyulması ve arz-yanlı iktisadın kuralları çerçevesinde arzyanlı vergilemenin uygulanmasıdır. Optimal vergileme, yukarıda da açıklandığı üzere, gerek dolaylı, gerek dolaysız vergilerde üretim etkinliğini bozmayacak vergi yapısını ifade etmekte. Optimal vergilemenin temel felsefesine göre, vergi sistemini o şekilde kurmak gerekir ki, veri aşırı yük koşulu altında, asgari kaynak dağılımı bozukluğu oluşsun. Bu ifadeyi tersinden şöyle ortaya koyabiliriz: Veri kaynak dağılımı bozmak koşulu altında, asgari aşırı yük oluşsun. Bu koşulun sağlanabilmesi, mallara, hizmetlere veya üretim faktörlerine olan talebi aynı yön ve şiddette etkileyen vergi salınması ile olasıdır.

Optimal vergilemenin en ideal tipini, ekonomik kararlarla bağlantılı olmadan götürü olarak salınan vergi oluşturur. Ancak, günümüzde vergi yükü çok artmış olduğundan siyasi otoriteler vergiyi, aynı anda, yeniden gelir dağıtım aracı olarak da kullanmak istemekte ve bu nedenle de götürü vergilemeden uzaklaşılmakta. Gelire bağlı olmadan salınan götürü vergileme, ikame etkisi sıfır bir vergi olduğundan, ekonomik kararları etkilememekte ve kaynak dağılımını bozmamakta.

İkame etkisi sıfır olan götürü vergilemeden uzaklaşıldığında ikame etkisi ortaya çıkacaktır. İşte bu durumda vergilerin kaynak bozucu etkileri ile diğer amaçlar arasında bir denge aranmaya çalışılacaktır. Bu noktada arz-yanlı iktisadın dayatmaları işlerlik kazanmakta. Şöyle ki, optimal vergileme kurallarına sıkı sıkıya uyulsa dahi, kamu harcamalarına koşut olarak vergi oranları arttırıldığında, vergi oranının karesi ile büyüyen biçimde aşırı yük oluşur. Aşırı yük önlemek ise olası değildir. Böylece oluşan aşırı yük, hem ekonomi üzerinde gerçek bir yüktür, hem de optimum dengeleri ciddi olarak sarsar. Bu bozukluğa karşı alınabilecek önlem, genel vergi yükünü hafifletmek ve çok sayıda vergi kullanmaktır. Genel vergi yükü hafifletilir ve bu yük çok sayıda vergi bölünürse, her vergide uygulanan oran hafifler, böylece aşırı vergi yükü de azalmış olur.

Piyasanın oluşturduğu kaynak dağılımını optimum olarak kabul eden arz-yanlı iktisatçılar, piyasada oluşan göreli fiyatı bozan tüm müdahaleleri reddettikleri için şu üç noktada temel politika önerilerini geliştirmişlerdir:(1) Hükümetin emekçileri veya tüketicileri korumaya yönelik tüm müdahaleleri fiyat dengelerini bozar ve refah düzeyini düşürür;(2) Refah programları bireylerin çalışma arzularını kırar ve piyasa faktör arzını kısar;(3) Dolaylı vergiler ve özellikle de gelir vergisi, faktör arzı, tasarruflar, yatırımlar ve genelde üretim faaliyetleri üzerinde olumsuz etki yapar. Bu etki yüksek marjinal oranlarla daha da abartılı boyutlara çıkar. Arz-yanlı iktisatçıların temel hedefi, sözkonusu olumsuz etkileri ortadan kaldırmak ya da belirli vergi geliri koşulu altında, sözkonusu olumsuzlukları asgari düzeye çekmektir. Bu amaçla vergi oranlarının aşağıya çekilmesi ve vergi sistemindeki istisna ve muafiyet alanlarının genişletilmesi önerilir.

Kayıtdışı ekonominin kayıt altına alınması

OSMAN ALTUĞ

Kayıtdışı ekonomi; ya hiç belgeye bağlanmayarak, ya da içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle gerçekleştirilen ekonomik olayın (alım-satım) devletten ve işletme ile ilgili öteki kişilerden (ortaklardan, alacaklılardan, kazanca katılan işçilerden v.b.) tamamen ya da kısmen gizlenerek, kayıtlı (resmi) ekonominin dışına taşınmasıdır. Devletten ve/veya öteki kişilerden gizlenen ekonomik olayın gizlenmesine kimi haklı gerekçeler (haksız vergi, rekabet gücü, istihdam yaratma v.b.) bulunabilir, gerekçesi ne olursa olsun kayıtdışı ekonomi dünyanın hemen her yerinde nedenleri, oluşumu, boyutları ve sonuçları tartışılan kısacası kaçınılamayan çoğu ülkelerde ise kolayca alışılan bir olgudur.

Kayıtdışı ekonominin özellikleri

Kayıtdışı ekonomiyle neyin anlatılmak istendiğini detaylı bir biçimde ifade etmekte fayda var. Bu sahadaki işlemlerin geleneksel ekonomik işlemlerden farklı olduğu çeşitli hususlar bulunmaktadır.

Her şeyden önce bunlar "nizamsız"dır. Faaliyetlerini hükümetten gizlemek suretiyle, kayıtdışı ekonomideki iştirakçiler, işveren ve işçi arasındaki ve hatta emtia satıcısıyla alıcısı arasındaki alışverişi düzenlemek amacıyla yürürlüğe giren kanunlara boyun eğmekten kurtulma imkânına sahip olabilirler. Kayıtdışı işçilikteki asgari ücret seviye, azami çalışma saati, ek bir işte çalışma yasağı, iş güvenliği, iş ve işçi sağlığı standartları sözkonusu değildir. Dahası kayıtdışı çalışan işçi, kayıtlı çalışılan işlerde hükümet ve işçi sendikaları tarafından temin edilebilen ücretli tatil izni, hastalık izni, sağlık sigortası, yaşlılık, malullük ve emeklilik gibi imkânlardan faydalanamaz. Kayıtdışı çalışan işverenler (yatırımcılar) ayrıca tüketiciyi koruma, çevreyi koruma ve ruhsat alma, marka, patent, telif hakları konularına ilişkin kanunları da gözardı edebilmektedir.

İkinci olarak, bu işlemler "vergilendirilmemişlerdir". İşçi ücretlerinden gelir vergisi stopajı yapılmaz, sosyal sigorta primleri (işçi+işveren payları) tahakkuk ettirilmez ve ödenmez. Görülüyor ki, bütün bu uygulamalalar, hükümeti kandırmak üzere işçiyle işveren arasında oluşturulan danışıklı döğüş şeklini almaktadır. Devletin mali rolüne karşı ittifak oluşturmakta, müşterek çıkarlarının bulunduğunu gören işçi ve işverenlerin politik açıdan anlamı çok derindir. Bu durumun, özel sektördeki her iki grubun da gelirini arttırmaya çalışmasıyla ortaya çıktığını belirtmek şimdilik yeterli olacaktır. İşverenler maaş ve istihdam vergilerinden (Sosyal Sigorta Primi, Gelir Vergisi Stopajı, Konut Edindirme Yardımı, Tasarrufu Teşvik Fonu, v.b.) kaçınmak ve işçilik masraflarını azaltmak suretiyle kazanç

İLETİŞİM ARŞİVİ

"Vergisini veren vatandaş" tipi 1990'ların ortalarına doğru bir nebze artış gösterdi. Ancak toplumun "önemli" bir kısmı hâlâ vergisini vermiyordu ve onları "ikna etmek" epey güçtü.

TABLO 1
1992 YILI İTİBARIYLA SANAYİ VE TİCARET KESİMİNDE KAYITDIŞI İSTİHDAMIN BOYUTLARI

Çalışanların Sayısı (1)	10.432.000
– Sanayi Kesiminde	3.047.000
– Hizmetler Kesiminde	7.385.000
Kayıtlı İşte Çalışanlar (2)	5.475.000
– Emekli Sandığı'na Tabi Aktif Sigortalılar	1.601.000
– Sosyal Sigortalıya Tabi Aktif Sigortalılar	3.796.000
– Özel Sandıklara Tabi Aktif Sigortalılar	78.000
Kayıtdışı İstihdam (3:1-2)	4.957.000
Kayıtdışı Çalışma Oranı (4:3/1) (%)	48

TABLO 3
KAYITDIŞI EKONOMİNİN YOLAÇTIĞI VERGİ KAYBI (TRİLYON TL)

	1992	1993	1994	1995
Sanayi ve Hizmetler Kesiminde Kayıtdışı İşçilikte Vergi Kayıbı	25	37	74	151
Sanayi ve Hizmetler Kesiminde Kayıtdışı İşçilikle Üretilen Mal ve Hizmet Satışından Vergi Kaybı	32	46	93	188
Beyannamelilerde Vergi Kaçağı	41	76	126	255
Tarım Kesiminde Vergi Kaybı	24	40	86	170
Toplam	122	209	379	764

sağlarlar. Tamamen kayıtdışı ekonomiye dahil olmayan ancak satış kapasitesini düşük göstererek vergi kaçırmak çabasında olan küçük ve orta boy ticari işletmeler, resmi işçi masraflarını azaltarak bu işi çok iyi başarırlar. Her seferinde hükümetin gelir kaybı muazzam boyutlara ulaşmaktadır. Üçüncü olarak, bu işlemler "Ölçülmezler". Bu faaliyetler hükümete bildirilmediği için ekonomiyle ilgili resmi istatistiklere direkt olarak yansımaz. Vergi mükellefiyetine itaatteki düşüş nedeniyle, devlet üretim faaliyetlerinin hacmini doğru olarak hesaplamakta yetersiz kalır. Kayıtdışı ekonomisini analiz edenlerin bir kısmı, son on yılda ekonomide görülen bunalımın aslında geniş oranda üretim ve istihdamın kayda geçmemesinden kaynaklanan bir istatistiksel yanılgıdan öte hiçbir şey olmadığını iddia etmektedir. Bunlar kayıtdışı faaliyetlerini de içermek suretiyle, ekonominin gerçek durumunun düşünülenden daha sağlıklı ve çok geniş olduğunu iddia etmektedirler.

Türkiye'de kayıtdışı ekonomi

Kayıtdışı istihdam: Türkiye'de kayıtdışı istihdam önemli bir boyuta ulaşmıştır. Tarım kesiminin tamamına yakını kayıtdışı (sigortasız-vergisiz) çalışırken, kayıtdışı çalışma (istihdam) oranı sanayi ve hizmetler kesiminde yüzde 50'ye yakın düzeydedir. DPT'nin 1993 yılı programındaki verilerden giderek yaptığımız hesaplamaya göre, 1952 yılı itibariyle tarım kesimi hariç sanayi ve hizmetler kesiminde çalışmakta olan 10 milyon 432 bin kişinin 4 milyon 957 bini (% 48) kayıtdışı istihdam edilmektedir (Tablo 1).

1992 yılı itibariyle, sözü edilen kesimde kayıtdışı çalışan 4.957.000 kişinin vergilendirilmiş ve primlendirilmiş yıllık geliri, bu kişilerin asgari ücrette çalıştıkları varsayımıyla –16 yaşın üstünde günlük asgari ücret 1992 yılı için 48.300 TL'dir– 86 trilyon 192 milyar TL olmaktadır. Kayıtdışı çalışanların sayısının her yıl aynı kaldığı kabul edildiğinde, bu kesimde kayıtdışı çalışanların vergilendirilmiş ve primlendirilmemiş yıllık gelirleri 1993, 1994 ve 1995 yılları için sırasıyla, 123 trilyon 801 milyar, 368 trilyon 124 milyar ve 248 trilyon 271 milyar TL olarak hesaplanmaktadır.

TABLO 2
VASITASIZ VERGİLERDE VERGİ KAÇAĞININ BOYUTLARI (MİLYAR TL)

Yıllar	Vasıtasız Vergiler	Muhtemel Vergi Kaçağı
1992	80.264	40.935
1993	143.248	75.921
1994	247.874	126.416
1995	499.855	254.926

Kayıtdışı ticari ve sınai faaliyetler: 1984 ile 1991 yılları arasında defter ve belgeleri incelemeye alınan 528.889 vergi mükellefinin hesaplarında bulunan vergi matrah farkı % 53 olarak belirlenmiştir. İstatistiklerde, 1984 yılında vergi yönünden kayıtdışı ticari ve sınai faaliyetler % 120 iken, 1985 yılında % 98'e düşüyor. 1986 yılında % 129'a tırmanan bu oran, 1987 yılında hızlı bir inişle % 26'ya geriliyor. 1990'da % 63'e çıkıyor, 1991 yılında % 51 olarak gerçekleşiyor.

1991 yılındaki % 51'lik oranın 1992, 1993, 1994 ve 1995 yıllarında da geçerli olduğu varsayıldığında beyannameli vergi mükelleflerinin her yıl ödedikleri vasıtasız verginin yarısı civarında vergi kaçırdıkları hesaplan-

TABLO 4
KAYITDIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI (TRİLYON TL)

	1992	1993	1994	1995
Sanayi ve Hizmetler Kesiminde İşçilikle Yapılan Üretim (1)	431	619	1.241	2.516
Kayıtdışı Tarımsal Üretim (2)	162	266	573	1.136
Kayıtdışı Ticari ve Sınai Faaliyet (3)	102	189	316	637
Kayıtdışı Ekonomi Hacmi (KEH) (4:1+2+3)	695	1.074	2.130	4.289
GSMH (Milli Gelir) (5)	1.104	1.997	3.888	7.644
KEH/GSMH Oranı (%) (6:4/5)	63.0	53.8	54.8	56.1

maktadır. Kaçırılan verginin boyutları sözü edilen yıllar için sırasıyla; 41, 76, 126 ve 255 trilyon TL düzeyindedir (Tablo 2).

Vergi kaybı - kayıtdışı üretim/satış ilişkisi: Tarım kesimi hariç sanayi ve hizmetler kesiminde kayıtdışı çalışan kişilerin vergilendirilmiş yıllık kazançlarının ortalama % 30 vergilendirilmesi gerektiği varsayılırsa, kayıtdışı işçiliğin yolaçtığı vergi kayıplarının boyutları 1992, 1993, 1994 ve 1995 yılları için sırasıyla; 25, 37, 74 ve 151 trilyon TL olarak hesaplanmaktadır (Tablo: 3)

Kayıtdışı işçi çalıştırmak, kayıtdışı üretim ve satış yapmak gibi bir sonuç doğurur. Kayıtdışı satışlar içersindeki ticari kâr da kayıtdışı kaldığından vergilendirilmemiş olur. Dolayısıyla kayıtdışı işçi çalıştırmanın kayıtdışı üretim/satış ilişkisi içersinde neden olduğu vergi kayıplarının da hesaplanması gerekir. Bunun için önce bu kesimde kayıtdışı işçilikle üretilen mal ve hizmetlerin üretim/satış bedeli hesaplanmalıdır. Satış bedeli içerisinde işçilik payı % 20 kabul edildiğinde, bu kesimde kayıtdışı işçilikle üretilen mal ve hizmetlerin satış bedeli 1992, 1993, 1994 ve 1995 yılları için sırasıyla; 431, 619, 1.241 ve 2.516 trilyon TL olarak hesaplanmaktadır. Bu satış bedeli içindeki kâr payı % 25 kabul edildiğinde, bu kesimde kayıtdışı işçilikle üretilen mal ve hizmet satışlarının vergilendirilmiş kazançları bulunur. Bu kazançlar, 1992, 1993, 1994 ve 1995 yılları için sırasıyla; 108, 154, 310, 629 trilyon TL'dir. Bu kazançların % 30 vergilendirilmesi gerektiği varsayılırsa, bu kesimde kayıtdışı işçilikle üretilen mal ve hizmet satışından vergi kayıplarının boyutları 1992, 1993, 1994 ve 1995 yılları için sırasıyla; 32, 46, 93 ve 188 trilyon TL olmaktadır.

Daha önce de ifade edildiği üzere, tarım kesiminde çalışanların tamamına yakını kayıtdışı çalışmaktadır. Tarımsal üretimin değeri 1992, 1993, 1994 ve 1995 yılları için sırasıyla; 162, 266, 573 ve 1.136 trilyon TL'dir. Bu üretimdeki katma değerin % 50 olduğu ve bundan % 30 vergi alınması gerektiği varsayıldığında, tarım kesimindeki vergi kayıbının boyutları, 1992, 1993, 1994 ve 1995 yılları için sırasıyla; 24, 40, 86 ve 170 trilyon TL olarak hesaplanmaktadır.

Tüm bu hesaplamalar dikkate alındığında, kayıtdışı ekonominin yol açtığı vergi kayıplarının boyutları, 1992, 1993, 1994 ve 1995 yılları için sırasıyla; 122, 209, 379 ve 764 trilyon TL'ye ulaşmaktadır (Tablo 3).

Kayıtdışı üretim: Kayıtdışı işçilik ve kayıtdışı ticari ve sınai faaliyetlerin yarattığı kayıtdışı ekonomi işlem hacmi, kayıtdışı işçiliğin sanayi ve hizmetler kesimi ile tarım kesiminde yarattığı üretimlerin değeri ile beyannamelilerin vergi kaçırmak amacıyla beyan etmedikleri ticari ve sınai faaliyetlerin üretim değerinin toplamından oluşur.

Sanayi ve hizmetler kesiminde kayıtdışı işçilikle yapılan üretimin boyutları daha önce de ifade edildiği üzere, 1992, 1993, 1994 ve 1995 yıllar için sırasıyla; 431, 619, 1.241 ve 2.516 trilyon TL'dir (Tablo 4). Tarım kesimindeki kayıtdışı üretimin boyutları, 1988 yılında ulaşılan dolar cinsinden ifade edilen vergi dışı tarım kazancının her yıl elde edildiği ve taban fiyatlarının dolara göre sabit kaldığı varsayımlarıyla, 1992, 1993, 1994 ve 1995 yılları için sırasıyla; 162, 266, 573 ve 1.136 trilyon TL olarak hesaplanmaktadır (Tablo 4). Kayıtdışı ticari ve sınai ifaaliyetlerin üretim değerinin boyutları ise % 40 oranında vergi kaçırıldığı varsayıldığında, 1992, 1993 1994 ve 1995 yılları için sırasıyla; 102, 189, 316 ve 637 trilyon TL olmaktadır (Tablo 4).

Bu durumda, kayıtdışı işçilik ve kayıtdışı ticari ve sınai faaliyetlerin yarattığı kayıt dışı ekonomi hacminin (KEH) boyutları, 1992, 1993, 1994 ve 1995 yılları için sırasıyla; 695, 1.074, 2.130 ve 4.289 trilyon TL'ye ulaşmaktadır.

İktisat yazınında kayıtdışı ekonominin boyutları, kayıtdışı ekonomi hacmi/milli gelir (KEH/GSMH) oranı ile gösterilir. Bu oran 1992, 1993, 1994 ve 1995 yılları için sırasıyla; % 63, % 53.8, % 54.8 ve % 56.1 olarak hesaplanmaktadır. Bu oranlar, Türkiye'de kayıtdışı ekonominin boyutlarının milli gelirin yarısından fazla bir büyüklüğe ulaştığını göstermektedir. Bu oran, Fransa, Almanya, Japonya, Norveç, İsviçre ve İngiltere'de % 0-10 arasında, Belçika, Kanada, İtalya ve ABD'de % 10-20 arasında Hindistan'da % 10-50 arasında, Peru'da % 40 olarak hesaplanmaktadır. Türkiye'deki oran, bu ülkedeki oranlarla karşılaştırıldığında, Türkiye'de kayıtdışı ekonominin ulaştığı kayıtların ne kadar büyük olduğu açıkça görülmektedir.

Yayıncılık

1980 sonrası yayıncılık
ALPAY KABACALI

Ç E R Ç E V E Y A Z I L A R

Türkiye'de yayıncılık ortamı
MÜGE GÜRSOY SÖKMEN

İslâmi yayıncılık
SAİT ALİOĞLU

☞ Aydınlar, Basın, Edebiyat, Felsefe, İletişim, Kültür, Sosyoloji, Tarih Çalışmaları

1980 sonrası yayıncılık

ALPAY KABACALI

12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra, aydınların ve kitapların da "terörist" ilan edilmesiyle yayıncılıkta yeni bir dönem açıldı. Artık mahkemelerce verilmiş yasaklama kararları olmaksızın da kitaplar toplatılıyor, devlet televizyonunda silahlarla birlikte kitaplar da "suç aleti" olarak gösteriliyordu. Bu konuda en çarpıcı örnek, Bilim ve Sosyalizm Yayınları'na ait 133 bin 607 kitaba 1982'de elkonulmasıdır. 12 Eylül öncesinde yayımlanmış bu kitaplar, 1985'te Sıkıyönetim Komutanlığı emriyle yakılarak imha edildi.

Öte yandan, 12 Eylül 1980 öncesinde yayımlanmış kitaplardan dolayı da kovuşturmalar başlatılıyor, davalar açılıyor, tutuklama kararları veriliyordu.

Örneğin Yaşar Miraç *Trabzonlu Delikanlı*, Ataol Behramoğlu *Ne Yağmur Ne Şiirler*, Müjdat Gezen'le Savaş Dinçel *Çizgilerle Nâzım Hikmet* adlı kitaplarından, Tekin Sönmez üç şiir kitabından dolayı gözaltına alındılar, tutuklandılar. Adalet Ağaoğlu'nun *Fikrimin İnce Gülü*, Talip Apaydın'ın *Kente İndi İdris* ve *Duvar Yazıları*, Pınar Kür'ün *Yarın Yarın*, Sadun Aren'in *Makro Ekonomi* adlı kitapları için toplatma kararı verildi, kovuşturma açıldı.

Matbaacılar bile gözaltına alınıyor, mahkûm ediliyordu. Bu nedenle, kitaplar hem otosansürden, hem matbaacı sansüründen geçiyordu.

Bir de cinayet işlendi: 9 Kasım 1980'de, Sol Yayınları sahibi Muzaffer Erdost ile kardeşi, Onur Yayınları sahibi İlhan Erdost gözaltına alındılar. 11 Kasım'da İlhan Erdost, Mamak Cezaevi'nde yediği dayak sonucu öldü. Ertesi gün Muzaffer Erdost serbest bırakıldı. Bu, yayıncılık tarihimizin hiç unutmayacağı bir olaydır.

Yayıncılığın bu ortam içerisinde gerileme kaydetmesi olağandı.

Yayın kooperatifleri

Bu olumsuz koşullar nedeniyle kitaplarını yayımlama olanağı bulamayan yazarların örgütlenmesi sonucu yayın kooperatifleri kuruldu. Ancak bunlar ilk kooperatif girişimleri değildi. 1932'de kurulan Kitap Yazanlar Kooperatifi, 1960'ların başında kurulan Devrimci Yayınlar Kooperatifi birkaç kitap yayımlamışlardı. 1974'te kurulan Türkiye Yazarlar Sendikası'nın tüzüğünde, bir yayın kooperatifi oluşturulması da öngörülüyordu. Bunlara benzer başka girişimlere de rastlanmıştı.

Matbaacı Mustafa Kemal Ağaoğlu'nun 1980 sonunda örgütlemeye giriştiği YAZKO – Yazarlar ve Çevirmenler Yayın Üretim Kooperatifi, bugüne kadar kurulanların en etkini oldu. Birçok tanınmış edebiyatçının üye olduğu YAZKO, edebiyatın hemen her dalında ürünler, çeviriler yayımladı. Ayrıca, *Yazko-Edebiyat*, *Yazko-Çeviri*, *Yazko-Felsefe* adlarında üç dergi yayımladı; *Yazko-Sanat* adlı haftalık bir kültür gazetesi çıkardı.

YAZKO, yönetim değişiklikleri, üye yazarların satış olanağı bulunmayan kitaplarının da yayımlanması, kâğıt borçları, beklenen satışın sağlanamaması gibi nedenlerle, kuruluşundan dört beş yıl sonra bitkisel yaşama girdi; çok geçmeden de dağıldı.

Ankara'da AYKO, İzmir'de AYÇA adıyla kurulan yayın kooperatifleri ise az sayıda kitap yayımladıktan sonra dağıldılar.

Kâğıt sorunu

Devlete ait SEKA tarafından üretilen kâğıt, öteden beri öncelikli ve subvansiyonlu olarak basına "tahsis" ediliyor; bir ölçüde de okul kitabı basımı için "tahsis"de bulunuluyordu. SEKA'nın üretimi Türkiye'nin kâğıt gereksinimini karşılamaya yetmediğinden, yayıncılık alanında kulla-

TABLO 1
KÂĞIT SANAYİİNDE YILLARA GÖRE ÜRETİM

Ana mallar	1988	1989	1990	1991	1992
Yazı tabı kâğ.	102.080	121.774	138.636	125.360	155.586
Gazete Kâğıdı	121.265	150.672	179.634	106.805	133.349
Kartonlar	117.848	137.958	165.515	148.382	162.431

(*Kaynak: SEKA Dergisi*, Haziran 1994)

nılan kâğıt daha çok piyasaya aktarılan bu tahsislerden ve "karaborsa"dan karşılanıyordu.

SEKA'nın 1981-84'te Balıkesir, Akdeniz ve Kastamonu'daki tesislerini işletmeye açarak üretimini belirli ölçüde arttırması da, yayıncılık için gereksinim duyulan üçüncü hamur kâğıdın SEKA'dan ya da piyasadan kolayca sağlanması yönünden yeterli olmadı.

Kâğıt üretimi orman varlığına dayandığı için ve ormanların yenilenmesindeki güçlük nedeniyle, kâğıt fiyatları dünya piyasalarında sürekli olarak artmaktadır. Bunun yanı sıra, yukarda sözünü ettiğimiz kitap düşmanlığı ve siyasal iktidarların (özellikle 1983-1991'de ANAP iktidarının) basından hoşnutsuzlukları, basını cezalandırma, kimi yayın organlarının ortadan kalkmasını sağlama ("üç buçuk gazete" bırakma) girişimlerinin sonucu olarak, kâğıdın fiyatı enflasyonla kıyaslanmayacak oranda artırılmıştır; 24 Ocak 1980'de dolar kuru 47.10 TL'na çıktığında kâğıdın tonu 13.000 TL (276 dolar) idi. Ocak 1989'da aynı gazete kâğıdı 1.390.000 TL'na satılmaya başlamıştır ki, 1853.28 TL olan dolar kuruna göre, ton fiyatı 750 dolara yükselmiş olmaktadır.

Toprak ve Mopak gibi kuruluşların son yıllarda kaliteli kâğıt üretmeleri sonucu, değişik alanlardaki gereksinim karşılanabilmekteyse de, üretimin artmış olmasına karşın, ağırlıklı olarak üçüncü hamur kâğıt kullanan yayıncılık sektöründe bu sorunun çözümlendiği söylenemez.

Öte yandan, Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkileyen yüksek fiyat enflasyonunun kültürel yaşamda da kimi çöküntüler yarattığı bilinmektedir. Konumuz açısından yüksek enflasyon, geniş kitlelerin alım gücünün düşmesine yol açarken kitap satışlarının azalmasında da etken olmaktadır.

Örgütlenmeler

Yayıncılar Birliği: Yayıncıları biraraya getiren Türkiye Yayıncılar Birliği'nin çalışmaları, 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra, öteki sivil toplum kuruluşlarınınki gibi durdurulmuştu. 1983 sonrasında, ortam yeniden örgütlenmeye elverişli görününce, yayıncılar, bu kuruluşu canlandırma yoluna gitmektense, Dernekler Kanunu çerçevesinde yeni bir dernek oluşturmayı yeğlediler. Böylece, kısaca "Yayıncılar Birliği" adıyla anılan ve yürüttüğü örgütlenme çalışmalarıyla Türkiye yayıncılarının büyük bir bölümünü bünyesinde toplayan Yayıncılar Birliği doğdu. Dernek başlıca, üyeleri olan yayınevlerine SEKA'dan kâğıt sağlanması, ders kitaplarıyla ilgili sorunların çözülmesi, kitap yayıncılığı önündeki engellerle savaşım gibi konularda etkinlikte bulundu.

Dernekçe 1989'dan sonra yayımlanan Türkiye'deki yayınevlerinin büyük bir kesiminin piyasada bulunan kitaplarını kapsayan *Kitap Kataloğu*, bu alandaki boşluğu doldurmaktadır. Kataloğun 1994 Ocak - Mart sayısında büyüklü küçüklü 197 yayınevinin kitap listeleri yer almaktadır.

Başlangıcından bu yana "Kültür kitabı yayıncıları" ile "Okul kitabı yayıncıları" arasında dernek yönetimine egemen olma, dolayısıyla derneğin etkinliğini belirli alanlara yönlendirme yolunda bir çekişme yaşandığı gözlemlenmektedir. Mart 1995

İLETİŞİM ARŞİVİ

Yayıncılar ve yazarlar üzerindeki "hukuki" baskının en tartışılanlarından biri de 1988 yılında İstanbul 2. Asliye Ceza Mahkemesi'nce Henry Miller'in Oğlak Dönencesi *ve Ahmet Altan'ın* Sudaki İz *romanlarının toplatım ve imha kararı verilmesiydi.*

sonundaki genel kurul, yönetim kuruluna "Kültür kitabı yayıncıları"nı seçmiştir.

Cumhuriyet Kitap Kulübü: Kasım 1983'te *Cumhuriyet* gazetesi bünyesinde kurulan, sonradan Çağ Pazarlama A.Ş. adlı şirket bünyesinde varlığını sürdüren Cumhuriyet Kitap Kulübü, giderek gelişti. Türkiye'nin başlıca yayınevlerinin (Nisan 1995'te yaklaşık 140 yayınevi) kitaplarını okura sunan ve her yıl bir katalog yayımlayan kulüp, 10 bin dolayında üyesiyle bu alandaki en etkin girişim olarak anılmalıdır.

Kitap fuarları

TÜYAP'ın (Tüm Fuarcılık Yapım A.Ş.) 1982'de İstanbul Taksim'deki Etap Oteli'nin (sonra The Marmara) altındaki büyükçe bir salonda açtığı 30 kadar yayınevinin katıldığı ilk kitap fuarı beklenmedik ölçüde ilgi gördü. Ertesi yıl otelin balo salonu, kitap fuarı alanına eklendi. Daha sonra fuar, İstanbul Belediyesi'nden kiralanan Tepebaşı'ndaki Sergi Sarayı'nda düzenlenir oldu. 1993'te alt katın da hizmete açılmasıyla, fuar alanı genişledi. Her yıl Kasım ayının ilk Cumartesi günü açılan ve ertesi haftanın Pazar akşamına kadar süren TÜYAP Kitap Fuarı, artık yayıncıların ve bu sektörle ilgili kuruluşların büyük bir kesiminin katıldığı, yayıncılığımızın ürünlerinden büyük bir bölümünün sergilendiği ve satışa sunulduğu önemli bir etkinliktir.

Fuar süresince, fuar alanındaki iki salonda çok sayıda toplantı düzenlenmesi, yurt dışından konuk yazarların çağrılması (SSCB'den Yevtuşenko, Fransa'dan Garaudy, Yunanistan'dan Dido Sotiriyu, İsveç'ten Peter Curman, Çin Halk Cumhuriyeti'nden Eva Siao, vb; 1995'e kadar 40 yazar), 1987'den sonra her yıl bir yazarın ya da sanatçının "Onur konuğu" ilan edilerek o kişiyle ilgili kitap

İLETİŞİM ARŞİVİ

İlk kez 1982 yılında 30 yayınevinin katılımıyla açılan TÜYAP Kitap Fuarı sonraki yıllarda bir ilgi patlaması yaşadı. Fuar'ı 1994 yılında 336 bin ziyaretçi gezdi.

yayımlanması ve toplantılar yapılması (sırasıyla F.H. Dağlarca, Nadir Nadi, Turhan Selçuk, Aziz Nesin, M.C. Anday, Yaşar Kemal, Rıfat Ilgaz, Adalet Ağaoğlu), kitap imza programları vb. fuarı bir yayın ve yayıncılık sergisi olmaktan çıkarmakta, kültürel ağırlıklı bir etkinliğe dönüştürmektedir.TÜYAP'tan verilen bilgiye göre, son yılların ziyaretçi sayıları şöyledir: 1986: 38 bin, 1987: 57 bin, 1988: 135 bin, 1989: 143 bin, 1990: 144 bin, 1991: 152 bin, 1992: 204 bin, 1993: 253 bin, 1994: 336 bin. Katılan kuruluş sayısı ise, 1987'de 104, 1994'te 237'dir.

TÜYAP, 1994'ten başlayarak, her yıl Nisan ayında Ankara'da kitap fuarı açmaya başladı. 1996'da İzmir'de de fuar düzenleneceği açıklandı.

İstanbul ve Ankara'da başka kuruluşlarca da kitap fuarları açıldıysa da, bunların aynı ölçüde başarılı olduğu söylenemez.

Ansiklopedi yayıncılığı

Ansiklopedi yayıncılığı 1970'lerin ikinci yarısında canlanmaya başlamıştı; 1980'lerin ilk yarısında altın çağını yaşadı.

1980 öncesinde bu alana giren Gelişim Yayınları, 1980'lerin ortalarına kadar, cilt sayıları 3-10 arasında değişen *Gelişim Genel Kültür, Gelişim Hachette Alfabetik Genel Kültür, Devrimler ve Karşıdevrimler, Gelişim Büyük Coğrafya, Gelişim Dünya Atlasları, Gelişim Hayvanlar, Gelişim İlkokul* vb. ansiklopediler yayımladı.

1980'lerin başında ansiklopedi yayıncılığına başlayan Görsel Okul, Görsel Sağlık, Görsel 20. Yüzyıl Genel Kültür vb. ansiklopedileri çıkardı. 1981-84'te çıkan 11 ciltlik *Yurt Ansiklopedisi* ile 1983'te yayına başlayan 10 ciltlik *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, kendi alanlarındaki boşluğu dolduran yayınlar olarak seçkinleşti.

1983'te 10 ciltlik *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*'ni çıkaran İletişim Yayınları, özgün ansiklopediler yayımlama çabası içinde oldu; 1985-1988'de 6 ciltlik *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Bilgisayar Ansiklopedisi, Atlaslı Uy-*

garlıklar Ansiklopedisi, Çağdaş Liderler Ansiklopedisi, Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi'ni çıkardı.

Bu alandaki en kapsamlı girişimler, 1986 sonlarında yayına başlayan çeviri ağırlıklı iki genel kültür ansiklopedisiydi: Fransızca *Grand Dictionnaire Encyclopédique Larousse*'u (1982-86) temel alan *Büyük Larousse, Sözlük ve Ansiklopedisi* ile İngilizce *Encyclopaedia Britannica*'nın 1986'da yenilenen 15. basımı temel alınarak hazırlanan *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi* (22 cilt).

Piyasada satışa yönelik son girişim olarak, Toplumsal Tarih Vakfı'nın Kültür Bakanlığı'ndan maddi destek sağlayarak yayımladığı, *İstanbul Ansiklopedisi* (1993-95, 8 cilt) anılmalıdır.

Son yıllarda gazetelerin, yayımlanmış olanların yayın haklarını satın alarak ya da kendileri yenilerini hazırlatarak "promosyon" kapsamında ve kupon karşılığında ansiklopedi vermeleri, bu alanın sağlıklı bir doğrultuda gelişmesini engelledi. Bunların büyük bir çoğunluğu özen gösterilmeden, alelacele hazırlanmış ve okurun güvenini sarsmıştır. Bunda, gazeteler arasındaki rekabetin yol açtığı "ansiklopedi savaşları"nın (rakip gazetenin verdiği ansiklopediyi kötüleme) da payı bulunmaktadır.

Gazetelerin yine "promosyon" kapsamında ve kupon karşılığında kitaplar, kitap setleri vermelerinin de yayın sektörünü olumsuz yönde etkilediği öne sürülmüştür. Yayıncılığın hiçbir alanında kapsamlı araştırmalar yapılmadığından, bu yoldaki "iddia"ların gerçeği ne ölçüde yansıttığını saptamak güçtür.

Taksitli Satışlar: Ansiklopedi yayıncılığı, "taksitli kitap satışı"nı yaygınlaştırdı. Birçok ciltten oluşan ansiklopedilerin alım gücü zayıf olan ya da toptan ödeme yapmak istemeyen okura taksitle satılmasıyla başlayan uygulama, ansiklopedi yayıncılığının ve satışlarının duraklamasından sonra kitap setleri, kitap dizileri satışıyla sürdü. Bu yöntem, yayıncı yönünden birtakım sakıncalar doğurmaktaysa da, bir başka açıdan bakıldığında, yeni bir pazarlama olanağı yaratılmış olmasıyla, yararlı görünmektedir.

Ofsete geçiş - Babıâli'den kopuş

1980'lerin sonlarına kadar Türkiye'de kitapların çok büyük bir bölümü tipo teknolojisiyle basıldı. Ofset teknolojisinden çok renkli ve bol resimli kitapların, ansiklopedilerin, kitap kapaklarının basımında yararlanılıyordu. Buna karşılık, 1970'lerin başlarında basın sektörünün büyük bir kesimi ofsete geçmişti.

TABLO 2
BASILIP DERLENEN KİTAPLAR (1980-1994)

Yıl	Kitap (başlık) sayısı
1980	4318
1981	5610
1982	6190
1983	7180
1984	7224
1985	6741
1985	6794
1987	6382
1988	6101
1989	5870
1990	6586
1991	6522
1992	6038
1993	5978
1994	5631

Kaynak: Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü

Not: Derleme Müdürlüğü, 1934 tarihli yasadaki yaptırımın yetersizliği nedeniyle son yıllarda birçok kitabın derlenemediğini, çıkan kitap sayısının daha fazla olduğunu belirtmektedir. Tanıtmalıklar, raporlar vb. yayınların rakamları kabarttığı gözönüne alınırsa, buradaki verilerin gerçek durumu yansıttığı söylenebilir.

1980'lerin sonlarına doğru, bilgisayarlı dizgi sisteminde gelişmeler, bu sistemle sayfa çıkışı alınanın kolaylaşması, dizgide de büyük kolaylık sağlanması gibi etkenler yayıncıları ofset sistemine yöneltti. Matbaacılar, çeşitli nedenlerle, tipo sistemine uygun dizgi yapan, ofset dizgi sistemi karşısında yüzyıllarca koruduklari kullanışlılığı ve önemi yitiren dizgi makinelerini (kurşun satırlar döken "entertip" ve "linotip"ler) elden çıkarıyorlardı. Artık matbaa dizgisine bile gereksinim kalmıyor, yayıncılık sektörü "masaüstü yayıncılık" yapmaya elverişli bilgisayarlarla donanıyordu. Yayınevlerinin çoğu, kendi kitaplarının dizgisini yapmak üzere, bilgisayar ediniyorlardı.

Bu, İbrahim Müteferrika'nın 1727'de kurmaya başladığı, ilk kitabını 1729'da yayımlayan "ilk matbaa"dan, hatta tarihi çok daha önceleri giden Ermeni ve Rum matbaalarından beri tipo sistemiyle çalışan yayıncılığımızda önemli bir dönemeçti; büyük bir teknoloji dönüşümü yaşanıyordu.

Başka bir önemli gelişme, çok uzun yıllardır "basım, basın ve yayın merkezi" olan Bâbıâli'nin (Cağaloğlu ve dolayı) bu niteliğini yitirmesi oldu.

Matbaaların kent merkezi dışına çıkarılması kararının uygulamaya konulmasıyla, önce büyük basımevleri Cağaloğlu'ndan ayrıldılar. Yine aynı kararın ve başka etkenlerin bir sonucu olarak, 1990'ların başında *Hürriyet, Milliyet, Dünya* gazeteleri İkitelli'de yaptırdıkları "centre"larına taşındılar. Bunlara *Sabah* gazetesi öncülük etmişti.

En sonunda, Cağaloğlu'nda "kiracı" olarak yerleşmiş kimi yaymevleri, taşınmazların ve kiraların nispeten daha ucuz olduğu Beyoğlu'na geçtiler (Cem, Can, Çınar, Engin, Afa, Metis, vb. yayınevleri).

Türkiye'de yayıncılık ortamı

MÜGE GÜRSOY SÖKMEN

1980 yılının ülkemizde pek çok açıdan olduğu gibi yayıncılık açısından da "bilinir"den "bilinmez"e geçiş tarihi olduğu söylenebilir. Kitap satışlarının beş bin gibi bir tiraja oturduğu, hangi kitapların hangi kesimlere satılacağının öngörülebildiği, kurulu ve işleyen dağıtım ve satış kanallarının bulunduğu 1980 öncesi dönem, 12 Eylül askeri darbesiyle kesintiye uğradığında, tüm bu kesinlikler de ortadan kalktı.

Kurulu yayınevleri duraklar; duruşmalar, hapis cezaları, kitap toplatmalarla baş etmeye çalışır; gerek okurlar, gerek kitapçılar üzerindeki manevi ve somut baskı nedeniyle hazırlıklı olmadıkları satış durgunlukları karşısında iktisadi güçlerini koruyamazken, ilk sarsıntının geçmesinin ardından yeni yeni yayınevleri belirmeye başladı.

Hemen her şeyin yasak sayılabildiği bir ortamda ve kitap başına 7,5 yıl tehdidiyle yayın yaşamına başlayan bu yayınevlerinin en büyük avantajı, isimlerinin mimlenmemiş olması sayesinde, dikkatlerden kaçabilme olanaklarının bulunmasıydı.

Hazır okur pazarının (ve satış kanallarının) dağıtıldığı bir ortamda yayın hayatına giren yayıncıların önemsiz sayılmayacak bir bölümü, 1980 öncesi yayınevlerinin sadık okurları olup bu düşünce alışverişini sürdürmek isteyen, mesleki konularda bilgisiz, heveslerinin ötesinde fazla donanımı olmayan kişilerdi.

Yine önemli bir bölümü sol kesimden olan bu yayıncılar, heyecan ve tecrübesizliklerinin tüm iyi ve kötü yanlarını, zaten sağlam bir zemine oturmayan yayıncılık sektörüne taşıdılar. Karşılaştıkları, Türkiye iktisadında (ders kitapları piyasası hariç) ihmal edilebilecek bir payı olan, bu nedenle pek çok marjinal sektör gibi denetim dışı kalabilen, büyük ölçüde kayda geçirilmemiş kuralları olan, gayri resmi çalışan bir piyasaydı. Varlığını ülkenin değişken ve kaypak iktisadi ve hukuki kurallarının boşluklarından yararlanarak sürdürebiliyordu. Okur sayısının çok azaldığı, dağıtım ve satış kanallarında tam bir tıkanıklık görülen bir durumda, pek çok küçük (o günlerin tabiriyle "gecekondu") yayıncı, bu şartlarda bir hayatiyet imkânı buldu. Düşünce yapıları nedeniyle çoğu zaten ticari kurallara ve burjuva hukukuna inanmayan yayıncıların bu ortama uyum göstermesi güç olmadı. Mesleğin kurallarını oluşturup geliştirme yönünde gayret sarfetmektense varolan kuralsızlıktan hayat imkânı çıkarma eğilimi, yayıncılığın bugüne kadar sürmüş olan sektörleşememe, hiçbir hukuki dayanağını yerleştirememe gibi hastalıklarını ağırlaştırmakta önemli bir rol oynadı.

Buna karşılık, zaten fazla bir ticari beklentisi olmadan çalışan yayıncıların böyle bir ortamda iş yapabilip varolmaları, piyasada büyük bir renkliliğe yol açtı.

Okurun artık hazır bulunmaması, garantili kitapların da olmaması anlamına geliyor; maddi zorluklar çıkarmanın ötesinde, okura sunulacak kitapların seçiminde bir serbestlik getiriyordu. Alışılagelmiş, garantili klasiklerin yerini, fazla duyulmamış sesler alabilmeye başladı. Yayınevsiz kalmış okurlardan türeyen yeni yayıncılar, kendilerine sunulmadığı için eksikliğini çektiklerini düşündükleri tür kitapları yayınlama yoluna gittiler ve sözünü ettiğimiz koşullar nedeniyle bu riske girebildiler. Bu yayınevlerinin içinden kendi kuşaklarıyla iletişime girmeyi becerebilen pek çoğu, 1980'li yılların sonlarına doğru, artık her an batması beklenmeyen, "büyük" değilse de "yerleşikleşmeye başlamış" yayınevleri haline geldiler ve 1980 öncesinden kalmış birkaç yayınevinin yanı sıra ülkenin yayın hayatını belirlemeye başladılar. Çeşitli muhalif akımlar farklı yayınevlerince temsil edilebilir oldu; yayıncıların süreç içinde kendi aralarında uzmanlaşmaya girmesi yurtdışındaki gündemi yakından takip eden, yurtiçindeki güncel sorunları yakalayabilen, yerli ve yabancı edebiyatın önemli yapıtlarını okura kısa sürede sunan, çeşit ve yönelimler açısından zengin bir yayın ortamını mümkün kıldı.

Ancak, idealler ve meraklar yayıncılığın en önemli yakıtları olduysa da yeterli olmadığından, bu dönemin yayıncıları pek çok konuda mücadele etmek zorunda kaldılar.

1980 sonrası yeniden yapılanarak kurulan Yayıncılar Birliği'nde, en başından itibaren ders kitapçıları-kültür yayıncıları ayrımı büyük önem taşıdı. Buna karşılık "kültür yayıncıları"nın karşılaştığı düşünce özgürlüğü, okurla iletişim kurma ağlarındaki tıkanıklıklar, medyanın iktidarla yakın temasının getirdiği zorluklar (örneğin kitapların silahlarla birlikte suç aleti olarak sergilenmesi) gibi sorunlar, hiçbir zaman Yayıncılar Birliği'nin önemli gündemi haline gelemedi. Somut sorunlarını çözmede mesleki birliklerinden fazla

→

yardım görmeyen "kültür yayıncıları" da, inisiyatif tarzı girişimlerle sorunlarını çözmeye çalıştılar. Böylece, kitabın artık mutlak doğrunun sesinden ziyade farklılıkların temsili olduğunu düşünen bir yayıncı kuşağı, Bab-ı Âli'de hiç gerçekleşmeyeceği iddia edilen yayıncılar dayanışmasını hayata geçirmeye başladılar.

İlk girişimlerden biri, 1985 yılında on altı yayınevinin (Akıntıya Karşı, 4 Eylül, Hil, İmge, İnsan, Kadın Çevresi, Kaynak, Metis, Nisan, Öncü, Sokak, Sungur, Toros, Yazın, Yol) baskı ortamıyla sindirilmiş olan okurun yeniden kitaba sahip çıkmasını sağlamak için başlattığı "Kitabı Geri Getirelim" kampanyası oldu. Kampanyanın bir ucu, basının desteklemek amacıyla ücretsiz bastığı ve "Zamanıdır eski sorulara yeni yanıtlar aramanın", "Dünya yasaklarla dolu. Bir de biz kendimize kitabı yasaklamayalım", "Gün gelecek kimse 'utanmayacak' okuduğu kitaptan... O günlere hazırlanalım. Bir ütopyayı gerçek kılalım" gibi mesajlar içeren ortak imzalı ilanlardı.

Ancak okurların kitaba ulaşabilmesi için kitapçı gerekiyordu. Baskılardan ve azalan satışlardan yılan kitapçılar ise birbiri ardına kapanıyor ya da kırtasiyeye, oyuncakçıya dönüşüyordu. Aynı yayıncılar ortak bir katalog basarak bunu ülkenin dört bir yanındaki 200 kadar kitapçıya yolladılar ve onlarla bir diyalog başlatmaya, onları desteklemeye hazır olduklarını bildirdiler. Ayrıca birleşip bazı dağıtımcıları destekleme gibi girişimlerle bu sorunları aşmaya çalıştılar.

1980'den sonra ardı arkası kesilmeyen kitap toplatma ve hapis cezalarına karşı da dönem dönem birlikte mücadele edildi. Henry Miller'ın *Oğlak Dönencesi* Başbakanlık Küçükleri Muzır Meşriyattan Koruma Kurulu'nun tavsiyesiyle TCK'nun 426. maddesine göre müstehcen nitelikte bulunup yasaklandığında, yayıncılar aynı kanunun 6. maddesini, yani "Fikri, içtimai ve bedii kıymeti haiz olan eserler bu kanunun şümulünden hariç tutulması gerektiği"ni öne sürerek buna karşı mücadeleye karar verdiler. Bu girişimde, 39 yayıncı *Oğlak Dönencesi*'nin Muzır Kurulu Raporu'nda ve Savcılık iddianamesinde yasaklama gerekçesi olarak belirtilen yerlerini çıkartıp, başına bu raporu ve savunmayla kararı ekleyerek, "Kitaptan Korkulmayan Bir Dünya İçin" ibaresiyle yeniden bastılar. Bu kitap da basıldığı gün toplatılıp hakkında TCK 426/1 ve 427/son'dan dava açıldıysa da, 25 avukatın gönüllü olarak savunduğu dava "suçun yasal unsurlarının oluşmadığı" gerekçesiyle beraatle sonuçlandı.

Bir diğer girişim, 1 Ağustos Genelgesi'nin yol açtığı Eskişehir ve Aydın Cezaevleri açlık grevlerinin öyküsünü anlatan, Gaye Boralıoğlu ve Ayşegül Devecioğlu'nun hazırladıkları *Kara Kitap*'ı basmak oldu.

Ancak yayıncıların soluk alabilecekleri bir ortam yaratma çabaları, ülkenin genel ortamında fazla bir değişiklik olmadığı için bir sonuca varamadı. Hatta 1980'den sonra açılan davalarda yazar bulunduğu zaman yayıncılara yasal bir sorumluluk yüklenmezken, 1983'ten sonra çıkan "Muzır Yasası"nda bu sorumluluk yayıncıyı da kapsamaya başladı. 1991'de 141-142. maddelerin kaldırılmasını telafi etmek için çıkartılan Terörle Mücadele Yasası'nın 8. maddesi, 1994'ten itibaren DGM'ler ve Yargıtay 9. Dairesi tarafından yayıncılara da hapis cezası verilmesi gerektiği yolunda yorumlanmaya başladı. Yayıncıların bu uygulamanın kanunda yeri olmadığı itirazları bir yanıt buldu ve sonunda TMY'nın 8. maddesi yayıncılara hapis cezası öngörecek şekilde yeniden düzenlendi. Böylece hapis cezaları kanuni bir niteliğe kavuştu. Bugün, onlarca yazar ve yayıncı cezaevindedir, girmek üzeredir, ya da davaları devam etmektedir.

1980-1996 arası yayıncılık yaşamında üzerinde durulması ve ayrı ayrı incelenmesi gereken diğer gelişmeler, İslâmi yayınların çeşit ve tirajlarının artarak kendilerine özgü kanallardan okurlarına ulaşması; yayın sektörünün canlanmasıyla sergici ve kitapçıların artış göstermesi ve uzmanlaşmış kaliteli kitapçılık eğiliminin belirmesi; özenli baskılarıyla dikkat çeken sanat kitaplarının yaygınlaşması ve özellikle 1990'dan sonra bankalar, büyük gazeteler gibi sermaye kuruluşlarının daha yoğun bir şekilde yayıncılığa el atmalarıdır.

Yayıncılar Birliği'ni mesleğin tüm yönlerini kapsayacak bir hale getirmek amacıyla, ders kitapçıları ve kültür yayıncılarından oluşan ortak bir yönetime gidilmesi son dönemin olumlu sayılabilecek bir gelişmesidir. Yasal düzenlemeler hâlâ yetersiz olduğu için sektörde büyük kan kaybına yol açan korsan yayıncılık, yönetmeliği henüz çıkamayan ve yayıncıların tüm rapor ve müdahalelerine karşın yayıncılık sektörüne darbe vuracak şekilde hazırlanmış olan yeni Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu, kitaptaki KDV oranları ile sürekli oynanması, her türlü metanın çok ötesinde artan kâğıt fiyatları ve en önemlisi giderek ağırlaşan bir cezai tehdit altında sürdürülen yayıncılık mesleğinin önünde, ancak sağlam bir örgütlenmeyle aşılabilecek pek çok sorun durmaktadır.

İslâmi yayıncılık

SAİT ALİOĞLU

Bir çok alanda olduğu gibi, Türkiyeli Müslüman kitle, yayıncılık alanında da 80'li yıllara kadar pek bir varlık gösteremedi. Gerek sistemin menfi (olumsuz) Davranış ve tutumları, gerek ekonomik durumlar ve gerekse de adıgeçen kitlenin ezici bir çoğunluğunun basın-yayın faaliyetine duyarsız kalması ve önemsememesi neticesinde yayıncılık sahası Müslüman kitleye büyük oranda kapalı kaldı.

Bu duyarsız kalma ve faaliyeti önemsememe, aslında temeli, belki de çok eskilere dek uzanan bir takım sosyal, politik, ekonomik, kültürel vb. altyapıların birer sonucuydular.

Cumhuriyet uygulamalarıyla kesintiye uğrayan İslâmi mücadelenin yayıncılık boyutu 50'li yıllar itibariyle biraz canlılık kazanır oldu. Fakat bu canlılık, ne yazık ki, gerek inanç, düşünce, bilinç ve mücadele açısından pek de istenilen durumda değildi. Bugün yürürlükte olan "Statükocu, devletçi, milliyetçi muhafazakâr ve sağcı" anlayış ve kavrayışlar varlıklarını o dönemin şartlarında oluşan, "Nev'i şahsına münhasır" bir İslâmi yayıncılığa borçludurlar. Türkiye toplumu geleneksel toplum ve sistem yapısına rağmen içten içe değişen dinamiklere sahip bir toplumdur. Bu değişim olgusunu her an ve her mekânda gözleyebiliriz. Değişim olgusundan ister istemez İslâmi yayıncılık da nasibini alanlardandır.

70'li yılların son çeyreğinde günümüzdeki İslâmi anlayışın ilk meyveleri sayılabilecek bir kaç yayınevi kuruldu. Bunlar içerisinde etkisi düşünsel planda günümüze dek gelen yayınevi hiç kuşkusuz "Düşünce Yayınları"dır. Düşünce Yayınları, sahih bir kafa ve zihin yapısına sahip olmak isteyen bir avuç gencin çabalarının ürünüydü. O yıllarda kurulan bir başka yayınevi ise, "Pınar Yayınları"dır.

Türkiye'nin değişen toplumsal dinamiği 12 Eylül harekâtıyla birlikte kesintiye uğramıştı. Bundan İslâmi yayıncılık da nasibini almıştı. O harekâtı takip eden ilk yıllar itibariyle, genellikle Düşünce Yayınları ve Dergisi çevresinden gelen bir avuç insan tarafından bir kaç yayınevi kuruldu. Alfabetik sıralamaya tabi tutarsak; Beyan, Bir, Fecr Yayınevi, İnsan, İşaret, İz, Nehir, Pınar, Risale, Yöneliş.

Bir de bunlara, şu anda yayın faaliyeti olmayan Seçkin Yayıncılığı ve Yöneliş'ten kopanların kurdukları Ekin Yayınları'nı ekleyebiliriz.

Bu dönem İslâmi yayıncılığında gözlemlenen değişimler ise şunlar oldu: Özellikle İnsan Yayınları'nca başlatılan kitap kapaklarında, basımında estetik bir kaygı güdülmeye başlandı. Yine o döneme değin yayımlanan eserlerde İslâm coğrafyasından yazar/düşünürlerin -Seyyid Kutub, Muhammed Kutub, Mevdudi, Nedvi, Ali Şeriati, vb.- büyük bir ağırlığı vardı. Oysa 80'lerden sonra Batılı Müslüman, akademisyenlerin eserlerinin tercümesi çoğaldı. Hatta Batı düşüncesinin "içeriden" eleştirisi diyebileceğimiz düşünürlerin eserleri de -F.Capra, N.Chomsky, I. Illich, B.S. Turner, I. Wallerstein, vb.- İslâmi yayınevlerince yayımlanmaya ve rağbet görmeye başladı.

İslâm tarihine verilen ağırlığın dışında Yakın tarihin kaynaklarına yönelme açısından Nehir Yayınları'nın "Hatıralarla Yakın Tarih Dizisi"nden de bahsetmek gerekir.

Bu dönem yayımlanan eserler bir eski gelenek olarak saydığımız alanlarda Beyaz Saray kitapçılığı imajını da önemli olarak silmiş oldu. Yukarıda adlarını verdiğimiz Yayınevleri, Türkiyeli Müslüman kitlenin ve olaylara ilgi duyan herkesin kültürel birikimine katkıda bulanmak amacıyla hummalı bir şekilde kültürel, sanatsal ve düşünsel bir performans içerisinde bulunmaya gayret edindiler. Sanattan edebiyata, öyküden şiire, inceleme-araştırma konularından düşünsel konulara kadar her sahaba yayıncılığa devam ettiler. Özellikle de en önemli kalkış noktaları da haliyle İslâm'ın temeli olan Kur'an'ın ve mesajı'nın geniş kitlelere aracısız olarak ulaştırılmasıydı.

Kur'an mesajını ve İslâm düşüncesini büyük bir duyarlılık içerisinde ele alıp, onları değerlendirmeye çalışan bu İslâmi yayınevleri, toplumsal geleceği kurabilmek için Batılı yazarların eserlerini de yayımlamaktan uzak durmadılar. Zaten onları diğer yayınevlerinden özgün kılan yönleri de buydu. Bir çok hata ve eksikliklerine rağmen ıslahatçı, devrimci ve dönüşümcü bu yayınevlerinin en önemli amilden birisi şu peygamber hadisi olabilir: "Hikmet, Müslümanın yitik malıdır. Onu nerede bulursa alır."

İLETİŞİM ARŞİVİ

1983 yılında Cumhuriyet *gazetesi bünyesinde kurulan Cumhuriyet Kitap Kulübü 80 sonrasının "boğucu" ortamında okurlara önemli bir hizmet sundu.*

Böylece, basım, basın, yayın sektörlerinin uzun bir geçmişe dayanan ve kuşkusuz ki birtakım karşılıklı yararlar da sağlayan tek-merkezliliği sona ermiş oluyordu.

Eski ve yeni yayınevleri

12 Eylül 1980 sonrasının siyasal-ekonomik-kültürel koşulları, daha önce kurulmuş olan birçok yayınevinin –uzun bir süre direndikten sonra– kapanmasına yol açtı. Uzun yıllar yaşamış ve belirli birikimler edinmiş yayınevleri ise varlıklarını sürdürdüler. Öte yandan, çok sayıda yayınevi kuruldu ve bunların bir kesimi ayakta kalmayı başardı. 12 Eylül sonrası koşullarında kurulan bu yayınevlerinin, içine doğdukları ortama daha kolay uyarlandıklarını söylemek yanlış olmaz. Başka bir deyişle, bunlar, 12 Eylül sonrasındaki kültürel ortamın biçimlendirdiği yeni okur kitlesine seslenmeyi başarabilmiş yayınevleridir (Sözkonusu ortamın ne ölçüde sağlıklı olduğu ayrı bir konudur; öte yandan, burada bir genelleme yapıldığı, 12 Eylül sonrasında kurulan tüm yayınevlerinin birbirleriyle eşleştirilemeyeceği de gözden uzak bulundurulmamalıdır).

1980 öncesinde kurulmuş olan ve varlığını 1995'te de sürdüren başlıca yayınevleri şunlardır: Alan, Altın, Bilgi, Bilim ve Sosyalizm, Cem, Çağdaş, Dergâh, E, Gerçek, İnkılap, Kaştaş, Oda, Ötüken, Payel, Redhouse, Remzi, Serhat, Sol-Onur, Sosyal, Tekin, Varlık, Yapı Kredi.

1980 sonrasında kurulan ve varlığını sürdüren başlıca yayınevleri ise: Adam, Afa, Ağaç, Anahtar Kitaplar, Arba, Ayrıntı, Bağlam, Berfin, Broy, Can, Çınar, Engin, Evrensel, Gerçek Sanat, Gündoğan, Gür, Hil, İletişim, İmge Kitabevi, İnsan, İnter, İyi Şeyler, Joker, Kabalcı, Kaynak, Kıyı, Logos, Mavibulut, Metis, Nisan, Oğlak, Özer, Özgür, Papirus, Sarmal, Say, Toros, Ümit, Verso, Yalçın, Yön'dür.

Görüldüğü gibi, 1980 sonrasında kurulanların sayısı fazladır. Ancak, büyük işletme olarak nitelenebilecek olanlar daha çok birinci kümede, yani 1980 öncesinde kurulanlar arasındadır.

Tirajlar, yayında çeşitlenme

1980 öncesinde tirajlar genellikle 5 bin dolayındaydı. 1980 sonrasında giderek düştü; 2 bin dolaylarına oturdu. Bu, kuşkusuz ki ekonomik-siyasal-kültürel ortamın bir sonucudur; nüfusun sürekli artmasına karşılık okur sayısının düştüğü yargısına götürür.

Ancak, tirajların düşmesine karşılık, yayın (başlık) sayısı artmıştır. Yayınevi sayısındaki artış da dikkate alınırsa, şu sonuca ulaşılır: Okurun ilgi alanları ve beğenisi çeşitlenmiştir. Artık yayınevleri geniş kitleler için değil, daha seçkin okurlar için üretim yapmaktadır.

12 Eylül sonrasında kitapçı sayısı da hızla azalmıştır. Bunun başlıca nedenleri, kitabın suç aracı olarak görülmesi ve satışların düşmesidir. Buna karşılık son yıllarda, özellikle İstanbul, Ankara gibi büyük kentlerde, hem de en merkezi semtlerde kitapçı dükkânları açılmaktadır. Bu da "seçkin" okur sayısındaki artışla açıklanabilir.

Kitabın dizgi ve baskısına, kâğıdına, kapağına özen gösteren yayınevleri sayısındaki artış da bunun bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Buradan çıkarılacak sonuçlardan biri de şudur: Yüksek enflasyon sonucunda dar ya da sabit gelirli kesim daha da yoksullaşmakta; kitaba bütçesinden pay ayıramamaktadır.

Son yıllarda rastlanan "korsan yayıncılık", yani çok satan, sürekli satan belirli kitapların yayıncısından ve yazarından habersiz gizlice basılarak piyasaya sürülmesi, çoğu kez de daha ucuz fiyatla satılması, bir bakıma bu bağlamda ve ekonomideki çarpıklığın sonucu olan "ekonomik suç"lardan biri olarak değerlendirilebilir. Ancak, nedeni ne olursa olsun ve nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin, korsan yayıncılığın önlenmesi gerektiği açıktır.

İLETİŞİM ARŞİVİ

1980 sonrası yayıncılık alanının önemli gelişmelerinden biri de İslâmi yayınların artış sağlaması, canlanan fikri üretim ortamına paralel olarak tirajların da yükselmesiydi.

Öte yandan, Türkiye'de "çok satışlı kitaplar"ın (best-seller) alabildiğine düşük sayıda oluşunun nedenleri araştırıldığında, yine ekonomik etkenler ön plana çıkmaktadır. Belirli kitapların çok satmasının nedenlerine gelince... Bunlar, ya gazeteci-yazarların güncel konuları işleyen kitapları ya da kimi romanlardır. Konunun güncelliği anlaşılır bir şeydir. Romanların güncelliği ise, üzerlerinde çok söz edilmesinden kaynaklanmakta; yaygınlaşmayı ve satışı bir bakıma "moda" olgusu sağlamaktadır.

"Beyaz Dizi", "Pembe Dizi" vb. adlarla yayımlanan kimi piyasa romanları dizileri de 1980'lerde belirli tirajların üzerine çıkabiliyordu. Bunların satışının da düştüğü görülmektedir. Bu olgu, televizyonun etkisiyle açıklanmaktadır: Televizyon kanallarının artması ve yayın saatlerinin uzaması, bu kitaplara ilgi duyan ev hanımlarını televizyona yönlendirmiştir.

Yine kitap toplatma

12 Eylül rejimi, Kasım 1983 seçimleriyle sona ermedi; bütün "hukuk"uyla, antidemokratik ve yasakçı karakteriyle yürürlükte kaldı. Bu nedenle, kitap toplatmalar, "düşünce suçu"ndan dolayı yargılama ve cezalandırmalar sürüp gitti. Yıllar boyu tartışılan 141-142 ve 163. maddeler 1991 yılında kaldırıldı ama, 1990'da çıkan ve basının "Sansür-Sürgün Kararnameleri" olarak nitelediği 413, 421, 424, 425, 430 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameler, ardından Terörle Mücadele Yasası'nın 8. maddesi, düşünce açıklamayı suç sayan antidemokratik hükümler getirdi.

Bu maddeye ve Türk Ceza Kanunu'nun her türlü yorumna elverişli kimi maddelerine dayanılarak yine kitaplar toplatıldı, yine birçok yazar ve gazeteci mahkûm edildi, cezaevlerine konuldu.

1991 seçimlerinden sonra işbaşına gelen hükümetlerin programlarında, protokollerinde "demokratikleşme"ye gidileceğinden, bir "demokratikleşme paketi"nden söz edildiyse de, bu maddenin kaleme alındığı Nisan 1995'e kadar verilen sözler tutulmadı. Hatta, Terörle Mücadele Yasası'nın sözkonusu 8. maddesine göre mahkûm edilmiş "düşünce suçluları"na ceza indirimi uygulanacağından söz edilmeye başlandı. Bu, Batı'ya karşı savunmaya geçmek, "hapishanelerde düşünce suçlusu yok" demek için ortaya atılmış bir formüldü.

Kısacası, yayıncılığımız, İkinci Meşrutiyet'in ilanından (23 Temmuz 1908) sonraki çok kısa dönem dışta tutulursa, hiçbir zaman demokratik bir ortama kavuşamamış, kitap toplatma tehditlerinden hiçbir zaman uzak kalamamıştı.

Genel değerlendirme

Günümüz Türkiye'sinde yayıncılık, küçük işletme niteliğinde ve sahiplerinin, yöneticilerinin olumsuz koşullara direnmesiyle ayakta kalabilen yayınevlerinin çoğunlukta bulunduğu, benzerine az rastlanır bir "sektör"dür.

Yaşanılan "istikrarsız" koşullarda büyük sermayenin yayıncılık alanına girmesi beklenemez. Ancak, içinde bulunulan koşulların ve dengelerin sürgit geçerlikte kalacağı da öne sürülemez. Bununla birlikte, basın alanındaki büyük sermaye egemenliğinin yayıncılık alanını da etkisi altına alacağını ve küçük yayınevlerini ortadan kaldıracağını sanmıyoruz.

Son on beş yılın ve günümüzün koşulları değerlendirilirken gözden uzak bulundurulmaması gereken bir nokta da şudur: Yayıncılık, hedefine dağıtımcı, ilan-reklam, tanıtma-eleştiri, kitapçı halkalarıyla eklemlenerek ulaşır. Bu halkalar güçlendirilmediği sürece, yayıncılık güçlü bir sektör olamayacaktır.

Yeraltı Dünyası ve Mafya

Türkiye'de mafya

MAHMUT ÖVÜR

☞ Banka ve Finans Sistemi, Günlük Hayat, Hukuk Düzeni ve Yargı, Kültür, Oniki Eylül Darbesi ve Rejimi, Polis

Türkiye'de mafya

MAHMUT ÖVÜR

İtalya'nın Sicilya adasında doğdu. Sicilya 12. yüzyılda Burbon'ların egemenliği altındaydı. Başkent Palermo'da bir paskalya günü evlenmeye giden bir genç kız, prensin sarhoş adamı tarafından tecavüz edilerek öldürüldü. bu olaydan hemen sonra Palermolu genç damat adayının kilise'de yine prensin adamları tarafından acımasızca öldürülmesi, kısa sürede Sicilya'nın karışmasına yolaçtı. Genç adamın ölürken "morte alla France" (bütün Fransızlara ölüm) diye bağırması ise, bugünlere uzanan bir örgütün de ilk doğuşu oldu.. çünkü, olay Sicilya'da duyulduğunda bütün halk Fransızlara karşı ayaklandı. Ve halk her gördüğü Fransız'ı öldürmeye başladı. Böylece Sicilya tarihinin en kanlı ayaklanması gerçekleşti. Bu ayaklanma sırasında Sicilya'lıların temel sloganı ise şuydu; "morte Alla Francia Italia Anela." (Italya, Fransızlara ölüm diye haykırıyor.) İşte bu slogan başharfleri bir araya geldiğinde ortaya çıkan MAFİA kelimesi günümüze kadar uzanan Mafya'nın ilk doğuşuydu.

Diğer bir görüşe göre ise Mafya "sığınacak bir yer" anlamına gelen Arapça kelimeden geliyordu. Arapça taş ocaklarına "maha", suç işleyerek gidip buralara saklanan kişilere de Mafia deniyordu. Yine Arapça'daki bir başka kelime de "mahias" kelimesiydi. Bu da "fiyakacı, hiç kimseden çekinmeyen adam" anlamına geliyordu.

Mafya, kelime kökeni nereden gelirse gelsin, 17 ve 18. yüzyılda Sicilya'da siyasi bir yeraltı örgütü olarak doğdu ve halkın baskıya karşı tek dayanağı oldu. O dönem bu örgüt mensupları "Mafiosa" diye anılıyor ve "öldürücü stratejiyi tesbit eden ve hızlı silaha davranan eylem adamı" anlamına geliyordu. Mafiosa'lar etraflarına korku saçan ve aynı zamanda saygı duyulan kişilerdi. Örgütün işleyiş biçimi disipline ve konuşmamaya dayanıyordu. Bu nedenle örgüte göre en ağır suç; muhbirlikti. Böylece, o günden bugüne uzanan Mafya'nın "suskunluk kanun"u "omerta"nın temeli de o günlerde atıldı.

Bir suç örgütünün doğuşu: İlk doğuş yıllarında yönetimin şiddet ve baskısına karşı, halkın desteğini alan Mafya, giderek haydutlarla işbirliğine girdi ve bu kez halktan zorla para toplamaya başladı. İşte bu süreç modern anlamda Mafya'nın da doğuş sürecini başlattı.. 19. yüzyılın ortalarında Mafya'ya karşı başlatılan büyük savaş, İtalyan'ların kitleler halinde Amerika'ya göçüyle noktalandı. Ve Mafya ilk kez 1889 yılında ardarda işlenen cinayetlerle adını Amerika'da duyurdu. Mafyanın Amerika serüveni büyük çalkantılardan sonra 1919 yılındaki içki yasağıyla duruldu ve Mafya büyük etkinlik kazandı. Amerika'nın birçok kentinde yasadışı işleri kontrol eden Mafya aileleri doğdu.

Önemli Mafya aileleri: *L'express* dergisinin yaptığı son araştırmaya göre dünyada Mafya'nın etkin olduğu on ülke ve aileleri sıralanmıştı:.Bu aileler arasında Türkiye'den yer alan Türk ve Kürt kökenli aileleri ise şöyle sıralamıştı: Ayanoğlu, Baybaşin, Heybetli, Ulucan, Karaduman, Çakıcı.. Aynı yazıda bu ailelerin güçlü koruyucular tarafından kontrol edildikleri, güvenilir siyasi dayanakları olduğu ve çoğunun resmi olarak armatörlük yaptığı ileri sürüldü.

Dergiye göre sözkonusu ailelerin, Orta Asya ile Avrupa arasında çok yoğun olan eroin kaçakçılığını kontrol ettikleri, ayrıca elektronik aygıtlar, video kaçakçılığı, gizli kumar, fuhuş ve resmi belge sahtekarlığı yaptıkları da belirtiliyordu. Türk Mafyasının Uluslararası bağlantıları olarak da Almanya, Hollanda, İspanya ve İsviçre gösteriliyordu.

Osmanlı'dan Türkiye'ye suç örgütleri: Bugünün suç örgütlerinin tarihsel bir geçmişleri mutlaka vardı. Ve

bu iki değişik biçimde kendini ifade etti. Kırsal kesimlerde eşkıyalık biçiminde ortaya çıkarken, kentlerde kabadayılık, külhanbeylik olarak görüldü. Külhanbeylik, suçu dar ölçüler içinde yaşayan bir toplumsal yaşam biçimiydi. Kısaca o dönemin yasadışılığının bir ifadesiydi.

Benzer bir süreç kırsal kesimde de yaşandı. Kentlerde yine külhanbeyli, mahalle kabadayıları yaşamlarını sürdürürken, yasalara uyum sağlamakta zorlanan kırsal kesimin suçluları dağları kendine mekan tuttu. Eşkıyalık işte bu sürecin bir sonucuydu. Eşkıyalık, Feodal dönemin yasa dışı örgütlenmesiydi.

Bu eşkıyaların büyük çoğunluğunun en dikkat çekici yanı ise devletle, devletin baskısı altında ezilen yoksul insanlar arasında bir tampon oluşturmalarıydı. Bu rol, bazılarının kısa sürede eşkıyalıktan kahramanlığa geçişini sağladı. Bu bir anlamda Mafya'nın Sicilya'daki ilk doğuş sürecini çağrıştırıyor.

Kentlerde ise durum biraz farklıydı. Suç üreten ortamlarda sözü geçen kişi mahalle kabadayısı ya da külhanbeyiydi. Mahallenin her şeyi onlardan soruluyordu. Külhanbeylerin mahalledeki hükümranlığını Anadolu'nun kentleri işgal etmesi yıktı. Bu kentleşme süreciydi. Büyüyen kentlerde suç üreten alanların kontrolü de zorlaşıyordu. Mahalle bekçisinin başedemediği, ya da etmek istemediği külhanbeyli yerini yavaş yavaş yeni dönemin kabadayılarına yani "baba"larına bırakıyordu. Bunun başlangıç tarihi 1950'li yılların başıydı. Dikkat edilirse bu süreç çok partili ve köyden kente göçün yoğunlaştığı süreçle örtüşüyor.

Ancak yine de parantez açmak gerekiyor; Türkiye'de her şeyde olduğu gibi batılı anlamda organize bir Mafya'dan sözetmek doğru değil. Bu nedenle sözünü ettiğimiz Mafya Türkiye'ye özgü bir Mafya olacak.

İLETİŞİM ARŞİVİ

Alaatin Çakıcı 90'ların en ünlü isimlerindendi. Ülkücü mafyanın da önde gelen ismi olan Çakıcı kendisine maledilen cinayetlerden sonra televizyon programlarına yurtdışından cep telefonuyla katılarak da benzerlerinden ayrıldı.

Bunun da kendi içinde kuralları ve işleyişi var.

Türk Mafyasının doğuşu: 1950'li yıllar yeraltı dünyasına da hareket getirdi. DP'nin özel sektöre ağırlık veren ekonomi politikası nedeniyle hızlanan piyasada yasadışı kazanç alanları da büyümeye başladı. Bu dönem İstanbul'un eğlence merkezi Beyoğlu ve Galata civarlarında kümelenen ve kumarhaneleri paylaşan kabadayıların ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Dönemin yasa dışı işleri ağırlıkla haraç, gizli kumar, kadın ve küçük çapta da olsa uyuşturucuydu. Ama bu dönemde dikkat çeken bir nokta da döviz olayıydı. Özellikle gayrimüslim olarak nitelenen azınlık mensubu kişilerin egemenliği altında olan döviz ve lüks eşya tüketimi de iyi bir gelir kaynağı alanıydı. Bunların dışında kabadayıların etkin olduğu alanlar bugün de bilinen klasik iş alanıydı; örneğin, çay bahçeleri, meyve halleri ve ulaşım.

1950-1960 arası önemli isimler: Bu dönem günümüze kadar uzanan bir sürecin başlangıcı oldu. İlk aile geleneği bu dönemde başladı. Yani batıdaki büyük "Mafya aileleri" geleneğinin Türkiye versiyonunun temelleri bu dönemde atıldı. Bu açıdan iki isim çok dikkat çekici; Oflu Hasan ve Arap Hüso. Bugün bile bu iki "baba"nın etkinlikleri, çocukları veya kardeşleri tarafından sürdürülmekte. Biri Karadeniz kökenli, diğeri Siirtli, yani doğulu bir aileden geliyor. Her ikisi de aynı dönemde ama farklı biçimlerde "baba" olarak ortaya çıktı.

Bu iki kişinin başa oynadığı yeraltı dünyasında başka önemli isimler de vardı; Nurettin Omay, Arnavut Cafer, Arap Nasri, Kürt İdris gibi. Ama bunlar bir kısmı ya daha yeni gençliklerini yaşıyordu, ya da daha güçlenmeden öldürüldü. Örneğin Kürt İdris'in isim olması o dönemin en belalı kabadayısı Nurettin Omay'ı öldürmesiyle gerçekleşti. Bu dönem, son 40 yıla damgasını vuran ve bugün de yaşayan ünlü "baba" Dündar Kılıç'ın da ortaya çıktığı yıllardır.

Siyasi ilişkilerin ilk adımı: 50'li yıllar aynı zamanda babaların siyasetle ilk ilişkilerinin kurulduğu yıllardı. Özellikle Demokrat Parti'nin çığ gibi büyümesi ve en küçük mahalle biriminde bile örgütlenmesi babaların da dikkatinden kaçmadı. DP'nin ocakbucak örgütlerinde bir kısım "baba"nın etkisi vardı. Örneğin Arap Nasri, 1960 askeri darbesinden sonra bu nedenle tutuklandı ve Yassıada'da DP'lilerle birlikte yargılandı.

Sultanahmet Hilton: O yıllar, sık sık tutuklanan aydınlar ve gazeteciler Sultanahmet Cezaevi'ne konuluyordu. Bu cezaevi, aydınlar tarafından öyle sık ziyaret edildi ki, sonunda adı "Hilton" olarak anılmaya başlandı. İşte bu cezaevinde o dönem bazı babalar da yatıyordu. Siyasilerle, babalar arasında kurulan ilişki yıllar sonra ba-

baların eğilimlerini etkiledi. Bu etkilenme 12 Mart'ta daha da hızlandı. Kartal Maltepe askeri cezaevinde kalan Dündar Kılıç, Oflu İsmail ve Sultan Demircan sol grupla yakın ilişki kurdu. Bu açıdan ilginç bir örnek, MC döneminde yaşandı. Dündar Kılıç'ın Alpaslan Türkeş'le Hilton'da buluşması ve fotoğraflarının yayınlanması Dev-Sol'un büyük tepkisiyle karşılaştı. Dev-Sol ertesi gün Dündar'ın işyerlerini bombaladı. Bu ilişki daha sonra Paşa Güven vasıtasıyla normale döndü. Babaların geleneksel olarak yoksul halkın yanında aldıkları tavır, bu ilişkiyle birleşince sol eğilim ağır basmaya başladı ve babaların çoğu sol düşünceye yakın durdu. Dündar Kılıç, Kürt İdris, Behçet Cantürk ve Enis Karaduman gibi. Ancak sağa yakın duran özellikle DP, AP çizgisi içinde yer alan (Arap Nasri, Bozo Kemal gibi), Abuzer Uğurlu'nun MHP ve ülkücülere yakın durduğu hatta parasal destek verdiği ileri sürüldü. Ayrıca daha sonra MHP çizgisine yakın olan ("Ülkücü baba" olarak anılan Ali Yasak, Alaattin Çakıcı ve Kürşat Yılmaz gibi) "baba"lar da vardı.

1960 sonrası durum: Askeri darbenin ardından yeni bir döneme girildi. Yeni anayasa hazırlandı ve yeni partiler kuruldu. Bu dönemin sonuna doğru siyasi arenadaki hareketlilik yeraltı dünyasına da yansıdı. Gençlik düzeyindeki gruplaşmalar yeraltı dünyasındaki bazı kişi ve grupların yeni bir alana girmesiyle sonuçlandı: Kaçakçılık. Bu iki biçimde kendini hissettirdi. Biri geçmişten beri devam eden eroin, diğerleri de yeni yeni piyasası oluşan silah.

Özellikle silah kaçakçılığı dünyada başgösteren 68 gençlik hareketlerinin Türkiye'yi etkilemesiyle had noktaya ulaştı. Siyasi kutuplaşmaların ortaya çıkardığı siyasi örgütlenmelerin silah ihtiyacı dönemin ünlü babaları tarafından organize edilen suç örgütleri tarafından karşılandı. Bu süreç 70'li yılların sonuna kadar kartopu misali büyüyerek devam etti.

Eskinin uyuşturucu kaçakçıları bu kez dünya çapında silah kaçakçılığı yapmaya başladı. Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye deniz ve karayoluyla milyonlarca adet silah girdi. Kaçakçılığın böylesine had safhalarda sürmesi sadece "baba"ların tek başına yapacakları bir iş değildi. Onlar da tıpkı batıdaki Mafya gibi bu akışı gerçekleştirmek için başta polis olmak üzere gümrük kapılarını da etki altına alarak önemli bir güç oluşturdu. Bu dönem sivrilen isimlerin başında Abuzer Uğurlu ve çevresi gelmekteydi. Sındırgılı Mustafa, Çayırovalı Osman, Örfi Çetinkaya diğer önemli isimlerdi. Ama bir portre olarak Abuzer Uğurlu tüm döneme damgasını vurdu: O Malatyalı bir ailenin ortanca çocuğuydu. Kaçakçılık mesleğini babası Hüseyin Uğurlu'dan devraldı. Hakkında hem sivil, hem de askeri dönemlerde sayısız dava açıldı.

İLETİŞİM ARŞİVİ

Tevfik Ağansoy Türkiye'de birçok gizli bilginin ve yeni düşmanlıkların ortaya çıkmasını sağlayan Civangate skandalının aktörlerinden biriydi. Ağansoy, 1996 yılında Çakıcı'yla girdiği sözlü atışmadan sonra Bebek'te öldürüldü.

1979 yılında gazeteci Uğur Mumcu'ya İbrahim Telemen isimli kaçakçıdan bir mektup geldi. Bu mektupta Uğurlu'nun dünya çapında nasıl bir silah kaçakçısı olduğu geniş biçimde anlatılıyordu. Ama ne yazık ki Telemen ortaya çıkmadı. İntihar ettiği iddia edildi. Ama bazıları da öldürüldüğü veya ortadan yok olduğunu ileri sürdü. Telemen'in açıklamaları Türkiye'de silah kaçakçılığını anlatması bakımından çok anlamlıydı. Telemen, mektubunda kaçakçıların yani Mafya'nın polis, gümrükçü ve bürokratlarla nasıl bir ilişki kurduğunu çarpıcı bir biçimde açıklıyordu.

Mafyanın bu dönemde önemli bir gelir alanı da elektronik eşya ve sigara kaçakçılığıydı. 70'li yıllar büyük oranda bu alanda çalışan suç örgütlerinin güç kazanmasıyla sonuçlandı. Mafyanın çalışma sistemi burada da silah kaçakçılığında olduğu gibiydi. Öncelikle polis elde ediyor, ardından gümrük kapıları bağlanıyor ve güç odakları güçlendikçe ilişkiler ağı giderek genişliyordu.

Ancak burada yine de batı türü organize bir örgütlenme yoktu. Yani Mafya hiyerarşik bir yapı kazanamamıştı. Önemli isimler, etkin aileler vardı ama bunlar örgütlü bir güç haline gelemedi. O dönemden bugüne yaşayan ve kamuoyunda "baba" olarak nitelenen birçok kişi bu alanlarda iş yapıyordu. Dündar Kılıç, Kürt İdris, Oflu İsmail, Hasan Heybetli, İnci Baba, Sarı Avni (Avni Musullulu) bu tür olayların hem içinde, hem de dışındaydılar. Özellikle birçoğu sigara kaçakçılığına katıldı.

Bu dönemde yapılan işlerin başında büyük gecekondulaşma geliyordu. Bu işin öncülüğünü de yine babalar yapıyordu. Bu daha sonra Arazi Mafyası olarak nitelendi.

70'li yıllarda babaların sağ ve sol örgütlerle ilişkileri de zaman zaman gündeme geldi. O zamanlar örgütçü-

lükte yeni yeni adım atan militan kadrolar özellikle sahte pasaport, döviz ve silah alımlarında deneyimsizlerdi. Bu açıdan örgütlerin imdadına yine Mafya yetişti. Çünkü onlar bir hayli deneyimliydi. Türkiye'deki yeraltı dünyası, sahte pasaport çıkartmayı, kimlik hazırlamayı ve dünyayla ilişkilerde özellikle silah alımlarında başarılıydı. Ama bu ilişkiler direkt bağlar kurularak yapılmadı. Babalar sürekli siyasi örgütlerle aralarında belli bir mesafe bıraktı. Ve ikinci üçüncü adamlarıyla bu ilişkiyi sürdürdü.

Mafyada etnik yapı: İstanbul'un kabadayıları ya da külhanbeyleri denince akla hemen ilginç isimleri ve etnik kökenleri gelir. Giyimleri, tavırları ve kendi üsluplarıyla farklı bir kültürün yaratıcıları olan bu külhanbeylerinden işte hafızalardan silinmeyenler; 1950 öncesi, Mevlanakapılı Hilmi, Arnavut Halil, Arap Dilaver, Kavanoz Mehmet, Elbasanlı Ramazan bunlardan birkaçı. 1950 sonrası; Heybetli Hüseyin (Hamal Hüso), İngiliz Hayri, Arap Nasri, Çilli Burhan, Külçe Mustafa, Arap Kemal, Almara Kemal, Arnavut Cafer, Boksör Niyazi.

Kabadayılar ya da sonraki deyimle "baba"lar ağırlıkla "taşralı" kesimlerden ve bunların arasından da etnik kökeni farklı insanlardan oluşuyordu; Araplar, Arnavutlar, Çerkesler, Lazlar ve Kürtler gibi.

Etnik kökenlilerin ilk ağırlıklı oluşumunu Lazlar yarattı. Ellili yıllarda kentleşmeyle başlayan bu süreçte özellikle Lazların büyük kentlerin varoşlarını ele geçirmesi, gecekondu yapımı ve daha sonra da müteahhitlik alanında iş yapmaları kitlesel bir güç doğurdu. Bu güç beraberinde babalarını da yarattı. Oflu Hasan'la başlayan bu gelenek, Oflu Osman, Dündar Kılıç, Oflu İsmail ve son olarak da Alaattin Çakıcı ile devam etti.

Bu gelişmenin alternatifi doğudan

ABC ARŞİVİ

Yılların babası Dündar Kılıç'ın 1984'te "içeri" alınmasından sonra Turgut Özal'la aralarında bir soğukluk yaşandı. Dündar Kılıç'ın ismi son olarak Civangate skandalıyla ve Alaattin Çakıcı'yla evlenen kızı Uğur Kılıç'ın Çakıcı'nın adamları tarafından öldürülmesiyle gündeme geldi.

geldi. Önce Araplar, ardından da Kürtler bu alanda isim yapmaya başladı. Özellikle 70'li yıllarda başlayan doğudan batıya göç, Kürtlerin yoğun olarak büyük kentlerde ağırlıklarını koymaya başlamasıyla sonuçlandı. Kürt İdris'le başlayan bu adım, Behçet Cantürk, İnci Baba, (Kürt kökenli olmamasına rağmen Urfalı oluşu nedeniyle bu kesim içinde değerlendirildi) Kürt Ahmet, Kürt Cumali, Zaza Hikmet, Zaza Şeyhmuz, Muşlu Metin ve Fındıkzadeli Ömer'le devam etti. Bunlar arasında zaman zaman kanlı çatışmalar yaşanırken, zaman zaman da ilginç ittifaklar yaşandı. Ama etnik kökene dayanan en keskin ayrılık 1980 sonrası yaşandı. Bu dönem aynı zamanda bir başka ayrılığın da başlangıcı oldu. Ülkücü Mafya - Solcu Mafya.

Babalar Operasyonu: 1980 12 Eylül askeri darbesinin ardından yeraltı dünyasına yönelik operasyonlar da başlatıldı. Kamuoyunda "babalar operasyonu" olarak nitelenen bu operasyonda o dönemin bütün babaları sıkıyönetim komutanlığı tarafından gözaltına alındı. Kürt İdris, Dündar Kılıç, Fevzi Öz, Hasan Heybetli gibi. Bu dönemin en büyük operasyonu ise 1984 yılında gerçekleştirildi. Bu olayda Dündar Kılıç ve Behçet Cantürk gözaltına alındı ve uzun bir yargılama süreci başladı. Her ikisi de hem eroin, hem de siyasi örgütlerle ilişkileri olduğu ve destek verdiği gerekçesiyle yargı önüne çıktı. Ancak beş yıl sonra dava beraatle sonuçlandı. Babalara yönelik bu operasyonlarla birlikte Türkiye'de bir başka olayın da temeli atıldı; Ülkücü Mafya.

Ülkücü Mafya ya da "Baba"lar: 12 Eylül askeri darbesinin tüm siyasal örgütlenmelere darbe indirmesi başka bir oluşumu yarattı. O dönem ülkücüler arasında sivrilmiş bazı kişiler, babaların tutuklanması ve çalışına alanlarının sınırlanması nedeniyle piyasaya sürülmeye başlandı. Bu Türkiye'de yaşanan başka bir sürece de denk düşüyordu; özellikle 83 seçimlerinden sonra MİT içindeki bir grupla, İstanbul polisi arasında başlayan gizli bir çekişmeye. Bu çekişme 1987 yılında bomba etkisi yapan ünlü MİT raporuyla da açığa çıktı. Bu dönemde özellikle ve bilinçli bir biçimde ülkücü baba Alaattin Çakıcı büyük bir destek gördü. İstanbul'da gazinolara giderek "Çırpınırdı Karadeniz" türküsünü şarkıcılara zorla söyleten genç bir Karadenizli o aleme meydan okuyordu. Adı Alaattin Çakıcı'ydı. Bankerler skandalından sonra da çek senet tahsilatında etkin olan Çakıcı giderek isim yapmaya başladı. Çakıcı o dönemde en sert tepkiyi içerde tutuklu bulunan Dündar Kılıç'a yöneltiyordu. Ona göre Kılıç solcu kendisi sağcıydı. Bu çekişmenin de bizzat istendiği ileri sürülüyordu. 1980'li yılların

ortalarında bir başka isim daha çıktı; Drej Ali. Yani Ali Yasak. O da Çakıcı gibi eski bir ülkücüydü. Urfa'nın eski ülkücülerinden Ali Yasak artık İstanbul'daydı ve yavaş yavaş adını duyurmaya başlamıştı. Bu noktada özellikle Çakıcı'nın MİT'ten destek gördüğü, hatta zaman zaman MİT adına çalıştığı da ileri sürüldü. Ama nedense hiçbir zaman bu konuda devlet yetkililerinden ne yalanlama, ne de doğrulama geldi. Bu iki isme sonra birkaç kişi daha katıldıysa da Kürşat Yılmaz dışında kalıcı olan çıkmadı. "Eski baba"lara karşı "Ülkücü Baba" yaratma teorisi giderek tutulmuş ve ciddi anlamda güçleri olan "siyasi" bağları kuvvetli "ülkücü baba"lar yaratılmıştı.

12 Eylül, Mafya ve ticaret: 80'li yıllar Türkiye'deki Mafya açısından önemli bir değişime yolaçtı. İster içeride olsun, ister dışarıda olsun, tüm "baba"lar, özellikle Özal'ın iktidara gelmesiyle birlikte ticaretle yakın ilişkiler kurmaya başladı. Özal'lı yıllar bir yandan Mafya'nın kazanç kapısı döviz, sigara ve elektronik kaçakçılığını önlemeye çalışırken, farklı kazanç kapıları da yaratıyordu. Burada özellikle uyuşturucu ve silah kaçakçılığı ayrı tutulmuştur. Bunlar altın kaçakçılığı, hayali ihracat ve çek senet işleriydi.

Özellikle hayali ihracatın 1984 yılından itibaren patlama yaratması babaların da iştahını kabarttı. Hayali ihracatın önde gelen isimleri, Turan Çevik, Erhan Sert, Haluk Naci Ezgi ve Suphi Aşıcıoğlu gibi isimlerin yanıbaşlarında mutlaka bir "baba" bulunuyordu. Fevzi Öz, Necdet Ulucan ve Yaşar Aktürk (Berber Yaşar) gibi. Milyarların döndüğü bu alanda kıran kırana bir mücadele sürüyordu. Bu mücadelenin en önemli yanı da hayali ihracatın temel dayanağı "indirme" diye nitelenen yurt dışından döviz bulunması olayıydı. Bunun için Kapalıçarşı'nın "baba"ları imdada yetişti. Birçoğu altın kaçakçılığı yaptıkları gerekçesiyle yurt dışında kaçak yaşayan bu babalar, hemen devreye girdi ve hayalicilerin ihtiyacı dövizi hazırladılar.

Bu aynı zamanda kara paranın ihracat adı altında aklanmasıydı. İsviçre'de kümelenen Kapalıçarşı'nın babaları buradan rahatlıkla Türkiye'ye döviz gönderiyordu. Bu trafikte büyük paralar döndüğü için "baba"lar da paylarına düşeni alıyordu. Bu dönemin ilginç bir olayı da bizzat dönemin başbakanı Turgut Özal'ın İsviçre'nin Zürih kentinde eski altın kaçakçılarıyla toplantı yapmasıydı. Toplantıya Lübnanlı Muhammet Şekerci, Berber Yaşar olarak bilinen Yaşar Aktürk, Suphi Aşıcıoğlu gibi isimler katılmıştı. Yıllar sonra hayali ihracatla ilgili Meclis'te kurulan Hayali İhracat Komisyonu yüzlerce dosyayı inceledi ve toplam 50 trilyona varan bir vurgunu ortaya serdi. Ama ne yazık ki bu konuda ciddi hiçbir adım atılmadı.

ABD'den Türkiye'ye Mafya Operasyonu: Türkiye'de bu gelişmeler yaşanırken başta ABD olmak üzere, dünyada da yeni bir süreç başlamıştı. Özellikle ABD'nin başlattığı Mafya'yı yok etme süreci. Uyuşturucuyla mücadele, karaparayı engelleme ve Mafya'nın gelir kaynaklarını kurutmak amacıyla başlatılan bu operasyon, aynı zamanda ABD'nin öncülüğünü yaptığı yeni dünya düzeni sistemine de denk düşüyordu. Çünkü yeni dünya düzeni Mafya'yla uyuşmuyordu. Bu nedenle de ABD tüm dünya çapında milyarlarca dolar harcayarak büyük bir operasyon başlattı. ABD, Kolombiya, İsviçre, İtalya ve Türkiye'yi kapsayan bu mücadelede büyük tutuklamalar oldu. İtalya'da Mafya'ya savaş açıldı. Karapara operasyonları başlatıldı. Kolombiya'da Mafya neredeyse çökertildi.

Sonuç olarak, siyasal partileri kapatıldı, iş adamları tutuklandı ve çok sayıda Mafya liderleri ya tutuklandı, ya da öldürüldü. Türkiye'ye gelince; Türkiye'de bu anlamda bir karapara veya Mafya operasyonu gerçekleşme-

İLETİŞİM ARŞİVİ

Söylemezler çetesinin ortaya çıkışı bu kez gerçekten de "şok" ediciydi. Asker- polis ve mafyanın birlikte suç işledikleri bu organize örgütün devlet içinde uzandığı noktalar 1996'da devlet- mafya ilişkilerini tekrar gündeme getirdi.

di. Ama başka bir şey oldu; 90'lı yıllarda Türkiye'de de birçok baba ardarda öldürüldü. Osman Ayanoğlu, İnci Baba, Behçet Cantürk, Enis Karaduman gibi. Özellikle Behçet Cantürk'ün öldürülüş nedeni çok tartışıldı. Kürt kimliğiyle tanınan Cantürk'ün son zamanlarda yüksek düzeylerde dile getirilen Kürt işadamlarının PKK ile ilişkileri nedeniyle öldürüldüğü ileri sürüldü.

Türk Mafyasının niteliği: Ancak, Mafya'nın niteliğini anlamak açısından bugüne de uzanan temel karakteristiğini vurgulamak gerek. İtalya ve Amerika'daki Mafya örgütlenmesinin aksine Türkiye'deki Mafya bizatihi devlet bürokrasisi, işadamı tarafından yaratıldı. Hantal bir devlet örgütlenmesi, ekonomik gücün büyük oranda devlet elinde toplanması, işadamlarının gümrük duvarlarıyla korunması sonuç olarak "avanta" sisteminin doğmasını yarattı.

Devlet ihalesine girmek isteyen işadamı ya ihaleyi almak, ya da aldıktan sonra elindeki gücü kaptırmamak için mafyayı, bizdeki deyimiyle "baba"ları yarattı. Böylece, devlet-işadamı-siyaset üçgeni kendi eliyle Mafya'sını da yaratmış oluyordu. 1995 yılının ortalarına doğru arlarda *Günaydın* gazetesi'nin sahibi Bekir Kutmangil'in, Kuşadası eski Belediye Başkanı Suyolcu'nun, Fenerbahçe Kulübü eski başkanı ve Cankurtaran Holding'in sahibi Emin Cankurtaran'ın İstanbul'un göbeğinde kurşunlanması bir anda gelip Türkiye'nin gündemine oturdu. Özellikle işadamı Emin Cankurtaran'ın "Alaattin Çakıcı'yı çok severim. Hatta kendisini ayakları prangaya vurulmuşken beş dakika içinde kurtardım" demesi akıllara durgunluk verici bir açıklamaydı. Bu aynı zamanda işadamlarıyla "baba"ların ilişkileri açısından da ilginç bir örnekti. Burada aslında dikkat edilmesi gereken nokta, Mafya'nın değil, işadamının güçlü oluşuydu. Çünkü Mafya asıl gücünü devlet ve iş çevrelerinden alıyordu. Bunun en ilginç örneği, 1990 ile 1992 yılları arasında yaşandı. İstanbul Asayiş Şube Müdür Yardımcısı olarak görev yapan Süleyman Başgör, o günlerde Mafya'ya ya da Türk babalarına karşı savaş açtı.

Bu savaş öyle bir noktaya geldi ki, o ünlü babalar bu müdür yardımcısından izin alarak evlerinden çıkabilecek duruma geldi. Hatta bu babalardan biri Hasan Heybetli, bir elektrik direğine bağlandı ve halka teşhir edildi. O günlerde tüm babalar tek tek içeri alındı ve hepsi Asayiş Şubesi'nin mahzeninden geçtiler. Hepsi de işkence gördüler. Kürt İdris, Drej Ali, Kürşat Yılmaz bunlardan bazılarıydı.

Ülkücü mafya ve üniformalı çeteler: 90'lı yıllarda geleneksel babalık kurumunun yıkılması sonucu boşluğu büyük oranda eski ülkücüler doldurdu. Alaatin Çakıcı'yla başlayan, Drej Ali'yle başlayan bu süreç, 1990 'da ortaya çıkan Kürşat Yılmaz, Sedat Şahin, Abdullah Sülük, Ziya Aycan ve Sedat Peker'le tamamlanmış oldu. Bunların ortak özellikleri ise hepsinin kanlı bir biçimde ortaya çıkışıydı. Bunların arasında 13 kişiyi acımasızca öldüren ve "yaptıklarım, yapacaklarımın teminetıdır" diyen Abdullah Sülük ve şolis kayıtlarında adının karşısında "Terör ağırlıklı organize çalışır. Son derece acımasız. Çekinmeden adam vurur, vurdurur" denen Sedat Peker kıyıcılıklarıyla ün kazandılar.

Üniformalı çeteler: İlmi 1996 yılında patladı: Söylemezler çetesi. Tıp doktoru Mehmet Sena Söylemez ve kardeşlerinin Siverek'teki devlet yanlısı Bucak aşiretiyle çatışması, ilk kez içlerinde asker ve polislerin de olduğu bir örgütlenmeyi ortaya çıkardı. Söylemez kardeşlyer ağır silahlarla yakalandı.. Şebekeyle birlikte ikisi asker üç polis yakalanmıştı. Ama asıl önemlisi rüşvet mekanizmasının ortaya çıkmasıydı. Söylemezler'i koruduğu ileri sürülen İstanbul Asayiş Şube Müdürü Sedat demir, Emniyet Müdür Yardımcısı Deniz Gökçetin, Cinayet Masası Şefi Erdal Dönmez hakkında rüşvet almaktan dava açıldı ve tutuklama kararı çıktı. Bu olay bir anlamda devlet gücüyle örgütlenen çetelerin kendi sürtüşmeleri nedeniyle ortaya çıkmıştı.

Türk Mafyasından Portreler: 1950 yılından sonra Türkiye'de "baba" olarak nitelenen ve etkinliği kamuoyu tarafından kabullenilen kişilerin hangi koşullarda yaşadıkları ve "baba"lık unvanını nasıl aldığı gerçekten ilginç. Bazan bir tesadüf, bazan kan davasıyla bir kişi hiç beklenmedik bir şekilde "baba" ya da yeraltı dünyasının önemli bir ismi olabilirdi. Buraların dışında kalanlar ise eroin mafyası, silah kaçakçıları ve bir dönemin önemli işi altın kaçakçılığı yapanlardı. Bunlar daha çok bir meslek olarak bu işe giriyorlar, ya babadan, ya ekonomik sıkıntılardan ya da çok para kazanma hırsından bu işin içinde buluyorlardı kendilerini.

"Baba" portreleri.

Oflu Hasan (Hasan Cevahiroğlu): Türkiye'nin ilk ve en etkin babası olarak bilinir. Oflu bir ailenin ilk çocuğuydu. 1940'lı yılların sonunda adını duyurmaya başladı. Kumarhaneler. genelevler derken bir anda gece hayatının ve yeraltının etkin ismi oldu Ardından siyaset ilişkileri geldi. 196ş yılında yaşamını yitirdi. Cenazesine dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın oğlunun çiçek göndermesi uzun yıllar siyasi arenada tartışmalara neden oldu.

Arap Hüso (Hüseyin Heybetli): Onun yaşamı bir tesadüfle değişti. Vefalıydı. Babası İstanbul'a gidip geliyordu. 1920'lerde İstanbul'a tamamen yerleşti. Galata'da şoförlük yapan Hüseyin Heybetli bir gün Bebek'teki bir

gazinoya, orada çalışan şarkıcı bir kadını götürdü. Kadının valizleri de olduğu için ona yardım etmek için valizlerini alarak gazinonun salonuna kadar gitti. İşte tam o sırada gazinonun patronuyla karşılaştı.

Patron kadını görür görmez kızdı ve neden geç kaldığını söyleyerek kadını tokatladı. İşte ne olduysa o anda oldu. Karşısında kadını döven birini gören Heybetli bıçağına sarıldığı gibi adama saldırdı. Ve bu kadarla yetinmedi. Patronun adamlarını da bıçakladı. Bu olay Hüseyin Heybetli'nin ilk icraatı oldu ve cezaevi onun adının kısa sürede duyulmasına yolaçtı. Ve o günden sonra Hüseyin Heybetli yeraltı dünyasının etkili isimlerinden biri oldu. Özellikle İstanbul Hali'ndeki etkinliğiyle dikkat çekti.

Kürt İdris (İdris Özbir): 1947 yılında Kars'ın Susuz ilçesi Kızılçakçak köyünde doğdu. 1949 yılında babasından habersiz İstanbul'a geldi ve Aksaray'da bir lokantada kendine iş buldu. 1 Ocak 1954'te Talimhane'de bir gün önce tartıştığı arkadaşını öldürünce, kendini ünlü Sultanahmet Cezaevinde buldu. Bursa Cezaevi'nde o zamanın deyimiyle iki "oğlancı"yı öldürmesiyle ismi duyuldu. 1958 yılında ömürlü cezaevindeyken tahliye oldu. Artık Beyoğlu'nun arka sokaklarında kumar işi yapan kendi çapında ismi olan bir kabadayıydı. Ama asıl ününü 1964 yılında dönemin tehlikeli kabadayılarından ve bir ara ortaklık yaptığı Nurettin Onay'ı öldürmesiyle yaptı. İdris Özbir, Kürt kökenliydi ve anadili Kürtçe'ydi. Bu nedenle Kürt İdris lakabıyla tanındı. Kürt İdris daha sonra arsa, inşaat ve araba alım satımı yaptı. 1970'li yıllarda İstanbul'un en iyi yerinde soyadıyla anılan bir gecekondu mahallesini kurdu. 1980 askeri darbesinden sonra birkaç kez gözaltına alındı.

Dündar Kılıç: 1934 yılında Trabzon'un Sürmene ilçesinde doğdu. 5 yaşında ailesiyle birlikte Ankara'ya geldi. Bir süre fırıncılık yapan babasına yardım etti. Sonra bir kitapçı dükkanı açtı. İlk olayını 16 yaşındayken bir kişiyi yaralamasıyla yaptı. Bundan sonra olaylar birbirini izledi. Yeraltı dünyasında adını ilk kez Ankara'da Kürt Cemali'nin öldürülmesi olayıyla duyurdu. Ankara'da bir süre kulüp işletti. Daha sonra İstanbul'a yerleşti. Kürt İdris'le birlikte Beyoğlu'nda kumarhane açtı.

Dündar Kılıç artık yeraltı dünyasının önemli ismi olmuştu. Ama bu ismi düşmanları tarafından kurşun yağmuruna tutulduktan sonra kendini kurtarmasıyla daha da ünlendi. Kılıç'ın tam 22 yılı cezaevlerinde geçti. Adı birçok olaya karıştı. Özellikle 1970-80 arasında çok etkindi. 80 askeri darbesinden sonra durumu sarsılmaya başladı. Babalar operasyonuyla o da tutuklandı. 1984 yılında Behçet Cantürk'le birlikte yeniden tutuklandı ve tam beş yıl cezaevinde kaldı. İşkence gördü ve dönemin MİT yetkilileriyle sürtüşmesi yaşandı.

Dündar Kılıç yeraltı dünyasındaki ağırlığı yanında iş dünyasına da girdi. Madencilikten, reklam sektörüne kadar bir dizi şirket kurdu. Halen gazino, gece kulübü reklam potansiyelini elinde tutuyor. Son yıllardaki bilinen işi Kurtuluş'taki Atış Poligonu ve Cem Reklamcılık. Kılıç, her dönem gündemde kalmayı bildi. Cezaevinden çıktıktan sonra adı yine skandal olaylara karıştı. Özellikle MİT'ten ayrılmasına rağmen Mehmet Eymür'le kavgası hep sürdü. Bu kavganın bir uzantısını da "Ülkücü baba" olarak bilinen Alaattin Çakıcı'yla yaşadı. Önce Alaattin Çakıcı ile basına da yansıyan sert bir tartışma sürdürdü. Bu tartışma sürerken en yakın adamı Çakıcı'nın adamları tarafından bacaklarından vuruldu. Ardında kızı Uğur Kılıç, yeraltı dünyasını şaşkına uğratan bir kararla Alaattin Çakıcı ile evlendi.

Bir süre bu iki "baba" arasındaki kavga durdu. Ama fazla değil, 1994 yılına gelindiğinde Özal ailesinin de adının karıştığı Civangate skandalı patlak verdi.

ANAP dönemi müteahhitlerinden Selim Eceles, alacağı kredi karşılığında Emlakbank Eski Genel Müdürü Engin Civan'a 3.5 milyon dolar rüşvet verdiğini ileri sürerek Zeynep Özal ve Semra Özal aracılığıyla ülkücü baba Alaattin Çakıcı'ya başvurdu. Ve 19 Eylül 1994 günü Engin Civan, Çakıcı'nın tetikçisi Davut Yıldız tarafından Mecidiyeköy'de kurşun yağmuruna tutuldu. Böylece Civangate skandalı patladı. Olaya Dündar Kılıç da aracı olarak katılmıştı. Bu olay yargıda devam ederken verilen ifadeler iki babayı yeniden karşı karşıya getirdi. İki "baba"nın bu kavgası bir süre sonra Dündar Kılıç'ın kızı Uğur Kılıç'ın Alaattin Çakıcı'nın adamı tarafından Uludağ'da bir otelde öldürülmesiyle noktalandı.

Behçet Cantürk: Diyarbakır'ın Lice ilçesinde doğdu. Gençliğinde CHP'de görev yaptı. Daha sonra bir yandan müteahhitlik işlerini sürdürürken, öte yandan siyasal düzeyde Kürt örgütleriyle ilişki kurdu. Ama onu kamuoyunun gündemine getiren olay eroin işiyle uğraşması iddiası oldu. 1984 yılında Dündar Kılıç'la birlikte tutuklandı. Hem eroin kaçakçılığı yapmak, hem de Kürt örgütlerine yardımcı bulunmak suçlarından yaklaşık beş yıl cezaevinde kaldı. 12 Eylül döneminin bu yargılaması 1989 yılında Cantürk'ün serbest kalmasıyla noktalandı. Hiçbir suçtan ceza almadı. Cezaevinden çıktıktan sonra iş yaşamını sürdürdü. Bir ara *Özgür Gündem* gazetesinin kurucuları arasında yer aldı. Yeraltı dünyasında etkin bir isimdi. 14 Ocak 1994 tarihinde İstanbul'da kaçırıldı. Cesedi bir gün sonra Sapanca yakınlarında bulundu. Kamuoyunda daha çok Kürt kimliğiyle tanınan

Behçet Cantürk, faili meçhul bir cinayete kurban gitti.

Oflu Osman: Bir dönemin ünlü babası Oflu Hasan'ın kardeşi olan Osman Cevahiroğlu Karadenizli güçlü bir ailenin son temsilcisi.

Hasan Heybetli: Ünlü baba Hüseyin Heybetli'nin (Arap Hüso) oğlu. Babası yaşarken bile bazı olaylara karıştı. Ama asıl ismini Türk sanat müziğinin ünlü sanatçısı Muazzez Abacı'yla birlikte gittiği Kars'ın Sarıkamış ilçesinde iki kişinin öldürülmesiyle duyurdu. Olayı adamı Hayrettin Şan-

FOTOĞRAF: ERZADE ERTEM

Bir dönemin babalarından Kürt İdris etnik kökenleriyle anılan "eski zaman" babalarının önemli isimlerindendi.

lımeşhur üstlendi. Cezaevinde ifadesini değiştirdi ve iki kişiyi bizzat Hasan Heybetli'nin öldürdüğünü söyledi. Sonra yeniden geri aldı ama yaşamı cezaevinde son buldu. Babasının ölümünden sonra gelenek gereği ailenin başına Hasan Heybetli geçti. Sayısız yaralama, silahlı gösteri ve kaçakçılık olayına adı karıştı.

Mehmet Nabi İnciler: İnci Baba olarak anılan Mehmet Nabi İnciler, 1938 yılında Mardin'in Derik ilçesinde dünyaya geldi. Urfalı sınır kaçakçısı "Mihri Anca"nın sekiz çocuğundan biriydi. İlkokulu on beş yaşında bitirdi. Ama daha sonra Adana teknik okuluna gitti ve okulu bitirdi. Hacı Ömer Sabancı'nın yardımıyla ilk işine girdi. İlk görevi ise kaçak inşaatların kontrolüydü. 1962 yılında ticarete atıldı. Aynı yıl ilk suçunu işledi. 1969 yılında Ankara'ya yerleşti.

12 Mart 1971'de daha sonra "Utanç abidesi" olarak nitelediği Mamak Cezaevi'ndeydi. O günlerde Süleyman Demirel'le yakınlaşması başladı. Kısa süre sonra da "Şıhım" dediği Demirel'in hayranı oldu. 1980'e kadar AP delegesiydi. 1983'te kurulan Büyük Türkiye Partisi'ne katıldı. 1987'de memleketi Şanlıurfa'dan bağımsız milletvekili adayı oldu. 42 bin oy aldı. Ancak oy sandığına hile karıştığı iddiasıyla 12 bin oyu sayılmadı ve İnci Baba Meclis'e gidemedi.

İnci Baba asıl ününü "ihale mafyası" kavramını yaşama geçirmesiyle yaptı. Önce adını, 1970 yılında İmar ve İskan Bakanlığı deprem evleri ihalesini tek başına kazandıktan sonra Afet İşleri Genel Müdürü'nü odasında dövmesiyle duyurdu. Ankara'ya geldiktensonra da tüm devlet ihalelerinde tek isim olmaya başladı. Neredeyse tüm müteahhitler alacakları ihale için önce İnci Baba'ya başvuruyordu.

İnci Baba bu işlerde isim olduktan sonra kadın sanatçılarla ilişkisiyle yeniden gündeme geldi. Önce Serpil Örümcer'i, ardından da 1979 yılında Filiz Akın'ı bıçaklattı. Artık o Türkiye'nin ihale mafyasının bir numaralı ismi, "İnci Baba"sı olmuştu.

Yaşamı boyunca 11 yıldan fazla hapis yattı. Aynı dönemde tam 14 kez de yaralandı.

1994 yılında yeğeni Faruk Kasapoğlu ile koruması Yakup Yaşar Güven arasında meydana gelen kavgayı ayırmaya kalkınca yaşamından oldu. İnci Baba ölümünden önce oğlu Müjdat'ı varis olarak hazırlamıştı. İnci Baba'nın cenazesine tüm babalar katıldı.

Necdet Ulucan: Elazığ'da doğdu. Bir kan davası nedeniyle cezaevine girdi. Cezaevinde savcıyı vurmasıyla ismi duyuldu. 1974 affıyla dışarı çıktı. Bundan sonra İstanbul'a yerleşti. Kısa sürede iş imkânlarını genişletti. 1980 sonrası hayali ihracat olayında Ertan Sert'in arkasındaki baba olarak bilindi. Adı hayali ihracat olayına karışınca tutuklandı ama kısa sürede serbest bırakıldı.

Fevzi Öz: Malatya'nın Pötürge ilçesinde varlıklı bir ailenin çocuğu olarak 1947 yılında dünyaya geldi. Ortaokulu Malatya'da okudu. Daha sonra İstanbul'da Vefa Lisesi'ne kaydoldu. Ancak okulu bitiremeden ayrıldı. Birçok işe girip çıktı. Memleketine gittiğinde kan davası nedeniyle bir kişiyi vurdu. Kendisi de yaralanan Fevzi Öz cezaevinden 1974 affıyla çıktı. Bundan sonra İstanbul'da Oflular ve Kürt İdris'le birlikte kumarhanecilik yaptı.

70'li yıllarda elektronik eşya ve sigara kaçakçılığı yaptı. 1983 yılında Kürt İdris'le birlikte Mustafa Çapan'ı borçlandırıp parasını almak suçundan mahkemeye çıktı. Ancak beraat etti. Fevzi Öz daha sonra Ermeni Örgütü Asala'ya yardım etmek suçundan yargılandı yine beraat etti. Fevzi Öz, hayali ihracatçılardan Turan Çevik'in arkasındaki baba olarak ön plana çıktı. Fevzi Öz, "adam yaralamak, öldürtmek ve uyuşturucu bulundurmak" suçlarından birkaç kez yargı önüne çıktı. Fevzi Öz son olarak Engin Civan skandalında adı geçen Zeynep Özal'ı koruyan baba olarak ortaya çıktı.

Alaattin Çakıcı: 1953 Trabzon doğumlu. Adını ilk kez 80'li yılların ortasında duyurdu. Çevresine topladığı Cezaevi'nden çıkan ve işsiz kalan eski ülkücülerle İstanbul'da çek senet işleri yaptı. Geceleri gazinolara gidiyor adamlarıyla birlikte "Çırpınırdı Karadeniz" şarkısını dinliyordu. Söylemek istemeyenleri ise tehdit ediyordu.

Gençliğinde Şişli Çeliktepe'de ülkücüler arasında yer aldı. Babası Ali Çakıcı'nın Dev-Sol tarafından öldürülmesi nedeniyle onlara karşı özel bir kin besledi. Çek senet işinde kısa sürede isim yaptı. Hakkında MİT'e çalıştığına dair iddialar yer aldı. Hatta eski babalara karşı ülkücü bir mafyanın yaratılması için görevlendirildiği ileri sürüldü. Ama Çakıcı, asıl ismini Dündar Kılıç'la tartışmasıyla yaptı. Basında süren bu kavga Çakıcı'nın Dündar Kılıç'ın adamını kurşunlatmasıyla had safhaya ulaştı. Karadeniz kökenli bu iki "baba"nın bu kavgası 1989 yılında sürpriz bir biçimde noktalandı.

Kılıç'ın kızı Uğur Kılıç eşinden ayrılarak Alaattin Çakıcı'yla evlendi. Çakıcı, tam beş yıl sonra yine Kılıç'la karşı karşıya geldi. Bu kez olay siyasi bir skandal nedeniyleydi. 19 Eylül 1994 günü Emlakbank eski Genel Müdürü Engin Civan, Çakıcı'nın bir adamı tarafından kurşun yağmuruna tutuldu. Civan yaralandı. Olayı Ülkücü Baba Alaattin Çakıcı'nın adamı "Tetikçi" Davut Yılmaz gerçekleştirmişti. Olaydan kısa süre sonra yakalandı. Bu yaralama olayı bir anda Türkiye'nin gündemine oturdu.

Böylece bir dönemin yolsuzlukları olarak nitelenecek "Civangate" skandalı tarihe geçti. Engin Civan tutuklandı. Ardından müflis işadamı Selim Edes de cezaevine girdi. Ama olay burada noktalanmadı. Ünlü baba Dündar Kılıç ve kızı Uğur Kılıç da olayın içindeydi. Özellikle Dündar Kılıç'ın aracı olarak olaya karıştığını ve "Hatırlı kişi" beni aradı demesi bir anda yaralama olayına siyasi bir boyut kattı. Skandal giderek büyüdü. Özal ailesinin ismi de karıştı. Semra Özal, Zeynep Özal ve Ahmet Özal adı etrafında fırtınalar koptu. Sonunda eski Cumhurbaşkanı'nın eşi Semra Özal ve kızı Zeynep de ifade verdiler. Ve yargılama başladı. Olaylar bu dönemde de durmadı. Alaattin Çakıcı ile Dündar Kılıç yeniden kapıştı. Çakıcı, eşi Uğur Kılıç'tan boşandı. Boşanırken de Uğur Kılıç'ı İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısıyla ilişkisi nedeniyle tehdit etti. Bir süre sonra da bir adamı Uğur Kılıç'ı Uludağ'da bir otelde kurşun yağmuruna tuttu. Böylece siyasetten ekonomiye, polisten Mafyaya uzanan kirli ilişkiler ağı bir kez daha gözler önüne döküldü.

Drej Ali (Ali Yasak): Adını ilk kez 1970'li yılların sonunda Urfa'da o zamanki deyimiyle Apo'cu lara karşı mücadelesiyle duyurdu. Eğitim Fakültesi'nde okurken ülkücü kesimle yoğun ilişki kurmuş, ardından da Siverek'in büyük aşireti Bucak'larla birlikte olmuştu. Bu ilişki onu kısa sürede ülkücü kesim içinde etkin bir konuma getirdi. 1980'den sonra İstanbul'a geldi. 86 yılında Hasan Bora'nın Levent'teki köşkü nedeniyle Kürt İdris ve yeraltı dünyasından birkaç kişiyle birlikte gözaltına alındı. O sıralarda kimsenin tanımadığı bu genç adamın başta İstanbul Belediye Başkanı Bedrettin Dalan ve ona yakın işadamlarıyla yakın bir ilişkisi vardı. Adı daha sonra çek senet olayında geçti. Ama asıl çıkışını hemşehrisi "İnci Baba"yı kardeşi Mehmet Yasak'ın Maksim Gazinosu'nda vurmasıyla duyurdu. O olaydan sonra ilk büyük icraatını ise *Milliyet* gazetesinde hakkında yanlış bir haber çıkmasıyla yaptı. Haberin yayınlandığı gün adamları *Milliyet* gazetesini bastı. Drej Ali ismi ikinci kez manşetlerdeydi. Kısaca o artık İstanbul'un etkili "baba"larından biriydi. Ülkücü kimliği ön planda olan bir "baba"ydı. Ama son yıllarda bu kimliğini hep geri planda tuttu. Ve iş hayatına atılarak ihracat ithalat yapmaya başladı.

Civan skandalanında ikinci perde: Çakıcı'nın Uğur Kılıç'ı öldürtmesinden sonra olaylar durulmadı ve Civan Skandalına bulaşan yeni bir isim gündeme oturdu. Civan olayında Çakıcı adına görüşmeleri yürüten Tevfik Ağansoy Civan'ın vurulmasına karşı çıktığı için Çakıcı'yla ters düşmüş ve izini kaybettirmek için yurtdışına kaçmıştı. Almanya'da yakalanan Ağansoy Türkiye'ye iade edildi. Ağansoy'un cezaevine gönderilirken Çakıcı'yı öldürmeye ant içtiğini açıklaması yeraltı dünyasında yeni bir savaşın ilk ipuçlarıydı. Ve hhesaplaşına 27 Ağustos 1996'da yaşandı. Çakıcı'nın adamları Bebek'te bir kafede oturan Tevfik Ağansoy'u kurşun yağmuruna tuttular. Ancak Ağansoy'un ölümü tartışmalara yolaçtı , çünkü yanında DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'in oğlunun koruması iki polis vardı.

"Tetikçi Ülkücü" Tevfik Ağansoy: Tevfik Ağansoy 1960 yılında doğdu. Mecidiyeköy Ortaokulu'nda okurken ülkücü harekete katıldı. Adını silahlı eylemleriyle etkin bir MHP- ÜOD - ÜGD militanı olarak duyurdu. 1980 darbesinden sonra tutuklandı. Pr. Ümit Doğanay'ın da aralarında bulunduğu beş kişiyi öldürdüğü iddiasıyla yargılanan 15 sanıktan biriydi. Ağansoy itirafnamesinde 1980 öncesi ünlü çuval cinayetlerine de açıklık getirmişti. Komünistleri cadde ortasında vurmak yerine kaçırarak parti binalarında sorguladıklarını, ip ya da telle öldürdükten sonra çuvala sararak belli yerlere bıraktığını açıklıyordu. İşte bu itirafcı ülkücü cezaevinden çıktıktan sonra yeraltının etkin ülkücü babası Çakıcı'nın sağ kolu oldu. Civan skadalının patlamasıyla da yolları ayrıldı ve ölümüne uzanan süreç başladı.

Ve diğerleri. Hikmet Sevcan, Tarık Ümit, Oflu İsmail (İsmail Hacısüleymanoğlu) Zaza Hikmet, Ümit Ölmez, Halî Havar, Hüseyin Baybaşin, Nejat Daş, Sarı Avni, Yaşar Aktürk, Sultan Demircan, Hacı Mirza, Bekir Çelenk, Hasan Conkara, Enis Karaduman ve Osman Ayanoğlu.

Yerel Yönetimler

Türkiye'de yerel yönetimler

SADUN EMREALP

Ç E R Ç E V E Y A Z I

Yerel yönetimlerde geleceğin gündemi

SADUN EMREALP

☞ Çevre, Hükümetler ve Yürütme, Kent ve Kentleşme, Mimarlık, Seçim

Türkiye'de yerel yönetimler

SADUN EMREALP

1982 Anayasası'nın 127. maddesi, yerel yönetimleri, "il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere, kuruluş esasları kanunla belirlenen ve karar organları, gene kanunda gösterilen seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişileri" olarak tanımlamaktadır.

Bu kapsamda, Türkiye'de üç temel yerel yönetim birimi vardır. Bunlar, İl Özel İdaresi, Belediye ve Köy'dür. Bunların yanısıra, Anayasa'da dördüncü bir yerel yönetim birimi olarak, yerel yönetimlerin kendi aralarında kurdukları ve kamu tüzel kişiliğine sahip Birliklere atıf yapılmaktadır. Yine Anayasa'nın 127. maddesinde, büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim biçimleri getirilebileceği hükmü yer almaktadır. Bu hükümden yola çıkılarak geliştirilen Büyükşehir Belediyesi modeli de, bir başka temel yerel yönetim birimi olarak görülebilir.

İl Özel İdaresi

Günümüzde, bir merkezi yönetim kademesi olan "il", aynı zamanda bir yerel yönetim birimidir. Merkezi yönetim kademesi olarak tüzel kişiliğe sahip olmayan il, bir yerel yönetim kademesi olarak tüzel kişiliğe sahiptir.

İl özel idareleri, en eski yasal ve kurumsal düzenlemelerden biri olarak, Osmanlı döneminin bir mirası niteliğindedir. Bu açıdan, kendine özgü bir yerel yönetim birimi olan il özel idarelerinin bugünkü yapısını, Tanzimat sonrası gelişmeler şekillendirmiştir.

Osmanlı döneminde Tanzimat öncesinde adem-i merkeziyet ilkesine ve yerel yönetimlere yer verilmemekle birlikte, eyalet yönetiminde "tevsii mezuniyet" (yetki genişliği) ilkesi benimsenmiştir. İl Özel İdareleri'nin kuruluş yasası olan 1913 tarihli geçici yasa, sonraki yıllarda bazı değişiklikler yapılmış olmakla birlikte, bugüne kadar varlığını sürdürmüştür. Bu yasa ile vilayet yönetimlerinde merkeziyet ve adem-i merkeziyet ilkeleri uygulanıyor, vilayet bir yandan devlet yönetiminin mülki taksimat dairesi, diğer yandan bir adem-i merkeziyet yönetimi ve tüzel kişilik olarak düzenlenmişti.

1913 tarihli il özel idaresi yasası, o günün koşullarına göre il özel idarelerine, eğitim ve öğretim, sağlık ve sosyal yardım, bayındırlık, tarım ve hayvancılık alanlarında, iktisadi ve ticari konularda çok sayıda görev vermiştir. Ancak, bu hizmetlerin büyük bir bölümü, daha sonraki yıllarda çeşitli bakanlıklarca üstlenilmiştir. Bugün il özel idareleri, ilkokul binalarının ve valilik hizmet tesislerinin yapımı ve onarımı gibi sınırlı alanlarda hizmetler yapmaktadır. İl Özel İdaresi'nin temel karar ve danışma organı olan İl Genel Meclisi üyeleri, 5 yıllık süre için, onda birlik baraj uygulamalı nispi temsil sistemi ile seçilir. İl Özel İdaresi'nin karar ve yürütme organı olan İl Daimi Encümeni ise, Vali ve İl Genel Meclisi'nin kendi üyeleri arasından seçtiği 4 üyeden oluşur. İl Özel İdareleri, merkezi yönetimin ezici ağırlığı altında, oldukça kısıtlı bir hareket alanına sahiptir. Bu durum, Türkiye'de seçilmişler ile atanmışlar arasındaki geleneksel sürtüşmelerin en somut ifadelerinden birisinin, il düzeyinde kendisini göstermesine yol açmaktadır. Merkezi yönetimin ağır vesayeti altındaki il özel idareleri, bir yerel yönetim birimi olarak, etkinliğini giderek yitirmiştir.

Köy İdaresi

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında, yerel yönetimler alanında getirilen en önemli düzenlemelerden birini 1924 tarihli Köy Kanunu oluşturmaktadır. Halen yürürlükte olan

Köy Kanunu'nun gerekçesinde, tek tip komün teşkilatı kurulmasının doğru olmayacağı, medeni devletlerin çoğunda beldelerin küçüklüğüne ve büyüklüğüne göre ayrı komün yasaları olduğu ve tercihlerinin de bu yönde olduğu belirtilmiştir. Yine gerekçede, nüfus sayısı gözönünde tutularak çeşitli tiplere göre komün yasaları hazırlanacağı ve ilk olarak, en küçük komün olan köylerden başlandığı belirtilmektedir. Bununla birlikte, sonradan, köy ve belediye olmak üzere, iki tür yerel yönetim birimi üzerinde karar kılınmıştır.

Köyler, geleneksel ve temel kırsal yerel yönetim birimleridir. 1924 tarihli ve 442 sayılı Köy Kanunu, köyü, nüfusu 2000'den az olan, belirli ortak malları bulunan tüzel kişiliğe sahip bir yerleşme ve yönetim birimi olarak tanımlamaktadır.

Köy Kanunu, köyün organlarını, Köy Derneği, Köy Muhtarı ve Köy İhtiyar Meclisi olarak belirlemiştir. Köy Muhtarı'nı ve İhtiyar Meclisi'ni seçme hakkı olan yetişkin kadın ve erkekler, Köy Derneği'ni oluşturmaktadır. Köy Muhtarı ve İhtiyar Meclisi, Köy Derneği tarafından çoğunluk sistemine göre, tek dereceli seçimle, 5 yıllık süre için seçilmektedir. Muhtar, köye ilişkin işlerin yerine getirilmesinin yanısıra, köydeki merkezi yönetime ilişkin işleri de yerine getirir. İhtiyar Meclisi, köy işlerinin ne zaman ve hangilerinin köylü tarafından doğrudan yapılacağına karar verir.

Köy Kanunu, köye "zorunlu" ve "isteğe bağlı" olmak üzere, çok sayıda görev vermiştir. Köy Derneği, köyün isteğe bağlı işlerinin zorunlu işlerden sayılmasına karar verebilir. Köylünün zorunlu işleri yapmaması durumunda ceza göreceği de hükme bağlanmıştır. Köy Kanunu, köy işlerinin çoğunu, bütün köylünün birleşerek "imece" usulü ile yapacağını belirtmiştir. Köye verilen çok sayıda görevler genellikle sağlık, temizlik, tarım, bayındırlık, eğitim gibi köy halkının ortak ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Köy Kanunu'nda sayılan köyün isteğe bağlı işleri ise, daha çok, köylünün yaşam düzeyini yükseltmeye yönelik hizmetlerdir.

İLETİŞİM ARŞİVİ

Bedrettin Dalan ANAP'ın 80'lere damgasını vuran İstanbul Belediye Başkanı'ydı. 1989 mağlubiyetinden sonra "düşüşe geçen" Özal ile arasında mesafe olduğu intibaını bırakmaya çalıştı, hatta Demokrat Merkez Parti adıyla bir parti kurdu.

Köye ait zorunlu işlerin birçoğu zamanla merkezi yönetim kuruluşlarınca üstlenilmiştir. Özellikle eğitim, sağlık, bayındırlık işleri bunların başında gelmektedir. Köy, temel kırsal yerel yönetim birimi olmakla birlikte, köyün tüm karar işlemleri ve organları, merkezi yönetimin vesayet ve denetimi altındadır.

Belediye

Türkiye'de temel kentsel yerel yönetim birimi, belediyedir. 1580 sayılı Belediye Kanunu, belediyeyi, "beldenin ve belde sakinlerinin mahalli mahiyette müşterek ve medeni ihtiyaçlarını tanzim ve tesviye ile mükellef hükmi bir şahsiyet" olarak tanımlamaktadır.

Yasada, belediye kurulabilmesi için gerekli asgari nüfus, 2000 olarak belirlenmektedir. Belediye nüfus sınırının düşüklüğü ve bir beldenin "kent" sayılabilmesi açısından genelde kabul gören nüfus eşiklerinin oldukça altında tutulmuş olması, günümüzde çok sayıda küçük ve güçsüz belde belediyelerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Cumhuriyet kurulurken 389 olan belediye sayısı, ilk belediye seçimlerinin yapıldığı 1930 yılında 502'ye ulaşmıştı.

1930'lu yıllardan 1960'lı yıllara gelindiğinde, belediye sayısı yaklaşık iki katına ulaşmıştır. 1961 yılında 998 belediye varken, 1970 yılında belediye sayısı 1367'ye ulaşmış ve bu yılda yapılan 9. Genel Nüfus Sayımı'na göre şehirlerde yaşayanların oranı yüzde 40'a yükselmiştir. 1973'te bu sayı 1623'e ulaşmıştır.

1977 yılındaki yerel seçimler sırasında belediye sayısı 1710 iken, Mart 1984'te yerel seçimler yapılırken belediye sayısı 1679'a, Mart 1989 seçimlerinde ise 1984'e ulaşmıştır.

Ekim 1990'da yapılan 13. Genel Nüfus Sayımı, kentlerde yaşayanların

oranının, toplam nüfusun yarısını aştığını ortaya koymuştur.

1996 yılına gelindiğinde, belediye sayısı 2800'ün üzerine çıkmıştır.

Organları: Belediyelerin temel karar ve yürütme organları, Belediye Meclisi, Belediye Encümeni ve Belediye Başkanı'dır.

Belediyenin genel karar ve denetleme organı olan Belediye Meclisi'nin üyeleri, nispi temsil sistemine göre, 5 yıllık süre için doğrudan halk tarafından seçilir. Meclisin üye sayısı belediye nüfusuna göre değişmekte, en az 9 ve en çok 55 üyeden oluşmaktadır. Meclis çoğunlukla toplanır, kararlarını hazır olanların çoğunluğu ile alır. Meclisin başlıca görevleri, belediye bütçesini ve çalışma programını kabul etmek, beldenin imar planı ve programlarını karara bağlamak, belediye hizmetlerine ilişkin tarifeleri kararlaştırmak, borç almak ve borç vermek, belediye mallarını tahsis etmek, belediye adına imtiyaz sözleşmelerini yapmak, belediye yönetmeliklerini kabul etmek, başkan ve üyeler tarafından önerilen diğer konuları görüşüp karara bağlamaktır.

Belediye Encümeni, atanmış ve seçilmiş üyelerden oluşur. Belediye hizmet birimlerinden Belediye Kanunu'nda belirtilmiş olanlar, Encümen'in üyeleridir. Belediye Meclisi, ikiden az olmamak ve atanmış üyelerin yarısını geçmemek üzere, kendi üyeleri arasından bir yıl süre için Encümen'e yeteri kadar üye seçer. Belediye Başkanı, Encümen'in de başkanıdır. Encümen, belediye hizmetlerinin yürütülmesinin gerektirdiği günlük kararları alır, bütçe taslağının ilk incelemesini yapar, kamulaştırma kararları verir, fiyat ve tarifeleri belirler, belediye muhasebe kayıtlarını inceler, belediye personelinin özlük hakları konusunda karar verir. Encümen, Meclis'in toplantıda olmadığı dönemlerde Meclis adına ve yerine karar verme yetkisine sahiptir.

Belediye Başkanı, 5 yıllık süre için çoğunluk sistemine göre doğrudan halk tarafından seçilir. Belediye Başkanı, belediye hizmetlerinin yürütücüsü ve belediye tüzel kişiliğinin temsilcisidir. Başkan, Belediye Meclisi toplantılarının gündemini belirler ve toplantıları yönetir.

Yetki ve sorumlulukları: Belediye Kanunu'nun 15. maddesi, belediyelere 76 kalem halinde somut yetki ve görev yüklemektedir. Bu yetkiler ve görevler şu iki gruba ayrılabilir: Hizmet sunumuna ilişkin yetkiler ve düzenleme yetkileri.

Belediyelerin düzenleme ile ilgili başlıca görevleri arasında ise imar planlaması ve denetimi, çevre sağlığı ve kirlilik, doğal ve kültürel/tarihsel değerdeki alanların korunması, fiyat düzenlemesi ve tüketiciyi koruma sayılabilir.

Belediyelerin yetki ve görevleri, bunlarla sınırlı değildir. Yasanın 19. maddesi, belediyelere, yöre halkının sağlığına, refahına yönelik her önlemi alma sorumluluğunu vermektedir. Bu madde, bir anlamda Türkiye'deki belediyelerin, yerel yönetimlerin güçlü olduğu ülkelerde belediyelere geniş bir hareket alanı sağlayan "genel yetki" ile donatılması anlamına gelmektedir.

FOTOĞRAF: YAVUZ ÇELENK

Park Otel, gerçekten de kent estetiği açısından kayda değer "çirkinlik" örneklerindendi. Otel'in hiç olmazsa bitişiğindeki Alman Konsolosluğu seviyesine indirilmesi için üst katlarının yıkılması uzun bir mücadele sonunda gerçekleşti.

Belediye Kanunu'na göre belediyelerin sorumluluk alanına giren başlıca hizmetler arasında yol ve drenaj, kamu ulaşımı, toplu konut yapımı, itfaiye, su sağlama ve sanitasyon, katı atık toplama ve tasfiyesi, parklar ve diğer rekreasyon tesisleri, sağlık ve sosyal refah tesisleri, veteriner hizmetleri, toptan satış mağazaları, mezbahalar ve soğuk depolama yer almaktadır.

Gelirleri: 1981 tarih ve 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu, vergi, resim, harç, harcamalara katılım payları ve hizmet bedelleri ile diğer gelirler de içinde olmak üzere, belediye gelirleri ile ilgili temel yasal çerçeveyi çizmektedir. Yasa, vergi oranlarının azami ve asgari düzeylerini de belirlemektedir. Belediyeler, vergi oranları-

na müdahale edememekle birlikte, belediye meclisleri bu oranları belirlenen sınırlar içinde değiştirme yetkisine sahiptir.

Türkiye'de belediyelerin gelir kaynakları şu iki başlık altında toplanabilir: (a) Merkezi yönetimden sağlanan gelirler: Bunlar, genel bütçe vergi gelirlerinden alınan payları, merkezi yönetimin ve diğer kamu kuruluşlarının yardımlarını, borçları ve bağışları içerir. (b) Yerel gelirler: Bunlar, yerel vergileri, resim ve harçları, hizmet bedellerini, altyapı yatırımlarına katılma paylarını, taşınır ve taşınmaz mal gelirlerini, belediye ortaklıkları ve işletme gelirlerinden alınan payları ve diğer gelirleri içerir.

Bu gelir kaynakları daha genel olarak "vergi gelirleri" ve "vergi dışı gelirler" olarak iki gruba da ayrılabilir. Bu ayırım, belediye hizmetlerinden ve çalışmalarından elde edilen gelirleri, belediyelerin yasalarla kendilerine verilen gelirlerden ayırmayı amaçlamaktadır.

Vergi gelirleri üç ana başlık altında incelenebilir. Birincisi, genel bütçe vergi paylarından elde edilen gelirlerden oluşur. Bu paylar bağış şeklinde değil, kamu kaynaklarının merkezi ve yerel yönetimler arasında paylaşılması ile belirlenir. Bu paylar, belirli bir hizmete tahsisli değil, genel amaçlıdır. İkinci grup vergi gelirleri, genel ve yerel vergi sistemi içerisinde yer alan Emlak Vergisi, Akaryakıt Tüketim Vergisi, Çevre Temizlik Vergisi ve diğer çeşitli vergileri kapsayan gelirlerden oluşur. Üçüncü grup ise gerçekte vergi şeklinde olmayan, belediye izin ve ruhsatlarından sağlanan gelirlerdir. Çeşitli harçlar şeklinde elde edilen bu tür gelirler, vergilerde olduğu gibi, zorunluluk arzeder ve verilen hizmetin bedeli karşılığı alınan bir ücret niteliğini taşımaz.

Vergi dışı gelirler ise, belediyenin belirli hizmetleri ve çalışmaları ile ilgili gelirlerdir. Bunların başlıcaları, otobüs işletilmesi, su temini ve doğalgaz gibi belirli hizmetlerden yararlanan kişilerden alınan hizmet bedelleri ile yol, su ve kanalizasyon gibi altyapı yatırımları için yapılan harcamalarına katılına paylarıdır. Bunların yanısıra belediyeler, et ve soğuk depolama tesisleri, belediye taşınmazlarının kiralanması, basım ve yayın faaliyetleri, belediye taşıtlarının ve tesislerinin kiralanması, toptancı pazarları, döner sermayeli ticaret faaliyetleri, septik tankların boşaltılması ve şehirler arası otobüs terminalleri gibi gelir yaratan çeşitli faaliyetlerle uğraşırlar. Belediyelerin diğer gelir kaynakları arasında, ihtiyaç fazlası taşınmazların satışı, mezarlık gelirleri, vergilerin ödenmemesinden ya da geç ödenmesinden kaynaklanan ceza gelirleri yer alır.

Büyükşehir Belediyesi

Türkiye'de ve özellikle İstanbul'da, 1960'lı yılların ortalarından bu yana metropoliten alanlar ve yönetimleri konusunda birçok girişimde bulunulmuştur.

1963'te Marmara Bölge Planlama Bürosu tarafından hazırlanan Doğu Marmara Bölge Raporu ile başlayan bu çabalar, değişik hukuki, bilimsel-teknik ve idari çalışmayı içererek 1984 yılında gerçekleşen Büyükşehir Belediyelerinin kuruluşu aşamasına varmıştır.

1984 düzenlemesi ile getirilen "Büyükşehir Belediyesi" (Anakent) modeli, öncelikle İstanbul, Ankara ve İzmir'den oluşan üç büyük kentte kurulmuş, daha sonra, diğer bazı büyük ve orta kentlere yaygınlaştırılmıştır. 1995 yılı itibariyle büyük şehirler, İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Gaziantep, Kayseri ve Konya'nın oluşturduğu gruba sonradan Antalya, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, İzmit, Mersin ve Samsun'un eklenmesiyle, toplam 15'e ulaşmıştır.

Bu düzenlemenin temel hukuksal dayanaklarını; başta 1982 Anayasası'nın "büyük şehirler için özel yönetim biçimi getirilebileceği" hükmünü içeren 127. maddesi ve 1984 yılı içinde çıkarılan 2972 sayılı "Mahalli İdareler Seçimi Hakkında Kanun", bu yasanın hükümlerini uygulamak üzere, Bakanlar Kurulu'nca kabul edilen 195 sayılı "Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ve 3030 sayılı "Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun" oluşturmaktadır.

Organları: 3030 sayılı yasa, Büyükşehir Belediyesi'nin organlarını, "Büyükşehir Belediye Meclisi", Büyükşehir Belediye Encümeni" ve "Büyükşehir Belediye Başkanı" olarak belirlemektedir.

Büyükşehir Meclisi, doğrudan seçimle oluşan bir organ niteliğini taşımamaktadır. Meclis üyeleri, Büyükşehir Belediyesi'nin sınırları içerisinde kalan ilçelerin meclis üyelerinin beşte birinden oluşur. İlçe belediye başkanları, Büyükşehir Meclisi'nin doğal üyeleridir. Büyükşehir Meclisi, ilçe belediyeleri arasında eşgüdüm sağlamak ve aralarındaki uyuşmazlıkları çözmek gibi görevlerinin yanısıra, ilçe belediyelerinin bütçelerini gözden geçirme yetkisi ile donatılmıştır.

Büyükşehir Encümeni, ilçe ve diğer belediyelerden farklı olarak, Başkan dışında yalnızca atanmış üyelerden oluşmaktadır. Seçilmiş üyelerin yer almaması nedeniyle Encümen, Büyükşehir modelinde, yapısı ve işleyişi en çok tartışmaya konu olan organ niteliğindedir.

Başkan, Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisindeki seçmenler tarafından doğrudan, 5 yıllık bir süre ile se-

çilir. Büyükşehir ve ilçe belediye meclislerince alınan tüm kararlar, Büyükşehir Belediye Başkanı'na gönderilir. Başkan'ın, hem Büyükşehir Meclisi, hem de ilçe belediye meclislerinin kararları üzerinde veto yetkisi vardır. Yeniden görüşülmek üzere Başkan tarafından geri gönderilen bir kararın kesinleşmesi için meclislerin üçte iki çoğunluğuna ihtiyaç vardır.

Diğer belediye teşkilatlarından farklı olarak, Büyükşehir Belediyelerinde hizmetleri Başkan adına yürütmek üzere bir Genel Sekreter ve yardımcıları bulunur.

Yetki ve sorumlulukları: Büyükşehir Belediyeleri, metropoliten ölçekte koordinasyon ve planlama, büyük çaplı altyapı tesisleri ile ulaşım ağlarının yapımı, katı atıkların giderilmesi, çevre sağlığı ve korunması gibi görev alanlarına sahiptir.

İlçe belediyeleri ise, metropoliten ölçekteki işler dışında kalan ve yasalarla belediyelere verilen tüm görevlerden ve Büyükşehir Belediyesi'nin yetki alanına giren sınırlı sayıda görevden sorumludur.

Kent ölçeğindeki yetki dağılımı açısından Büyükşehir modelinin getirdiği en önemli uygulamalardan biri, metropoliten ölçekte su ve kanalizasyon hizmetlerinin, ayrı bir hukuksal varlığa, bütçeye ve idareye sahip, ancak Büyükşehir Belediyesi'nin genel gözetimine tabi olan yarı özerk kamu kuruluşları eliyle yürütülmesidir. 2560 sayılı İSKİ Kanunu esasında, diğer Büyükşehir Belediyeleri için de geçerli olan bu uygulama, su ve kanalizasyon hizmetlerinin yerine getirilmesinde eşgüdümlü ve kapsamlı bir yaklaşıma duyulan ihtiyacı karşılamak üzere ortaya çıkmıştır.

Çerçeve bir yasa niteliğini taşıyan 3030 sayılı yasanın, anakentlerde hizmetlerin planlı, programlı, etkin ve uyum içinde yürütülmesini sağlamak üzere bir Büyükşehir kademesinin yer aldığı ve bunun altında, ilçe belediyelerinin olabildiğince bağımsız bir biçimde işlediği iki kademeli demokratik bir yapılanma arayışında olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Büyükşehir kademesi ile ilçe belediyelerinin karşılıklı konumlarının tanımında bazı eksiklikler, belirli boşluklar, üst üste gelmeler olmakta, bazı hizmetlerin ortada kalmasına neden olacak düzeyde anlayış ve uygulama uyumsuzluklarına rastlanılmaktadır. İki kademe arasında yetki dağılımı yapılırken, Büyükşehir Belediyelerine geniş yetkiler verilmiştir. Oluşturulan yönetim sistemi belediyeler arasında demokratik bir uzlaşımla çözümler arayışını gerektirirken, uygulamada belediyeler arası demokratik bir etkileşme yerine Büyükşehir Belediyesi'nin tartışılmaz hâkimiyeti sözkonusu olmaktadır.

Gelirleri: Büyükşehir Belediyesi'nin ve bünyesindeki ilçe belediyelerinin gelirleri, büyük ölçüde diğer belediyeler ile aynı esaslarda gerçekleşmektedir. Bununla birlikte, Büyükşehir Belediyeleri, diğer belediyelerden daha esnek ve güçlü mali olanaklara sahiptir. Örneğin, Büyükşehir Belediyesi'nin bulunduğu il merkezinde yapılan Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilat toplamının yüzde 5'i (önceleri yüzde 3 olan bu pay, 1985 yılında arttırılmıştır), ilgili Büyükşehir Belediyesi'ne aktarılmaktadır. Aynı şekilde, ilçe belediyeleri tarafından toplanan Emlak Vergisi'nin yüzde 20'si de ilgili Büyükşehir Belediyesi'ne aktarılmaktadır.

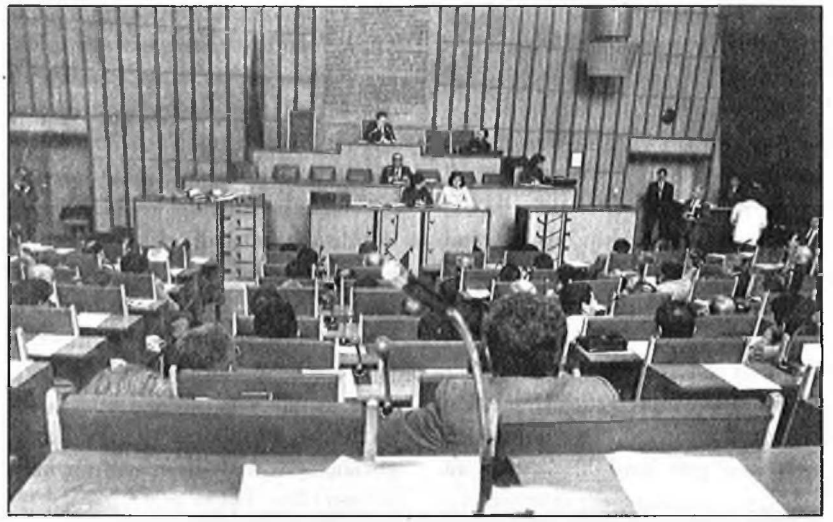
Bunların yanısıra, metropoliten alanların kendilerine özgü koşulları, Büyükşehir Belediyelerinin gelirleri üzerinde de etkisini göstermektedir. Bu alanlardaki sorun yumaklarının çözümü niteliğindeki olumlu yönler dikkate alındığında, örneğin, kentsel nüfusun büyük bölümünün bu alanlarda toplanmış olması, genel bütçe vergi paylarından elde edilen gelirleri arttırmakta, kentsel rantların yükselikliği, Emlak Vergisi ve Çevre Temizlik Vergisi değerlerinin yükselmesini ve belediye izin ve ruhsatlarından sağlanan gelirlerin artmasını sağlamakta, doğalgaz ve ulaşım gibi belirli hizmetler ile su ve kanalizasyon hizmetlerinden önemli gelirler elde edilebilmekte ve gelir yaratan çeşitli faaliyetlerin yürütülmesi mümkün olabilmektedir.

Belediye birlikleri

Anayasa ve 1580 sayılı Belediye Kanunu, belediyelerin ve diğer yerel yönetim birimleri olan il özel idarelerı ve köylerin, hizmetleri ortak yürütmek ve işbirliğini özendirmek amacıyla birlikler kurabilmelerinin yasal dayanağını sağlamaktadır.

Anayasa, yerel yönetimlerle ilgili 127. maddesinde, Birliklerin kuruluşuna da yer vermektedir. Belediye Kanunu da, yerel yönetimlerin, "kendilerine kanunlarla verilen mecburi veya ihtiyari vazifelerin bir veya birkaçını müşterek tesisat ve idare için birlik tesis edebilirler" hükmünü getirmektedir. Yasa, 133-148'inci maddeleri kapsayan Yedinci Fasıl'da, Birlikler'e geniş bir yer ayırmaktadır.

Türkiye'de genel olarak iki tür birlik kurulmuştur. Birinci tür birlikler, "altyapı birlikleri" olarak adlandırılan ve özellikle yol, su ve elektrik gibi altyapı tesislerinin sağlanması amacıyla, birden fazla belediye, köy ya da il özel idaresi tarafından kurulan birliklerdir. İkinci tür birlikler ise daha geniş bir faaliyet alanına sahip olan "bölgesel belediye birlikleri"dir ve yalnızca belediyelerden oluşmaktadır. Türkiye'nin farklı bölge ve yörelerinde faaliyet gösteren, bazılarının görev alanı birbiriyle örtüşen belediye birlikleri arasında, birliklerin en eskisi olan Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği, Ege Belediyeler

İLETİŞİM ARŞİVİ

Belediye Meclisleri, "Demokratik işleyişin başlangıç noktası" olarak değerlendirilmekle beraber, kimi belediyeler kent yaşamını etkileyen kararları Belediye Meclisi'ni toplamadan almakla eleştirildi..

Birliği, Akdeniz Belediyeler Birliği, GAP Belediyeler Birliği, Doğu Karadeniz Belediyeler Birliği, İç Anadolu Belediyeler Birliği gibi bölgesel birlikler ile Afyon, Bursa, Kocaeli ve Konya gibi illerde kurulan daha küçük ölçekli birlikler sayılabilir.

Birlikler, tüzüklerinin genel çerçevesi içerisinde, belediyelerin sahip oldukları yetkilere ve haklara sahiptirler.

Birliğin genel karar alma organı olan meclis, ilgili tüzük çerçevesinde, belediye meclislerinin sahip oldukları yetkilere sahiptir.

Mevcut yasalar çerçevesinde ülke ölçeğinde bir belediyeler birliğinin kurulması mümkün olmakla birlikte, Türkiye'de belediyelerin ülke çapında temsilini bir birlik değil, bir *dernek* temsil etmektedir. 1980 yılında kuruluş çalışmaları başlatılan ve ilk genel kurulu toplanan Türkiye Belediyeler Birliği'nin kuruluşuna, yasal dayanağına karşın, merkezi yönetimce izin verilmemiştir. 1996 yılında İstanbul'da yapılan Birleşmiş Milletler Habitat II Konferansı sırasında Türkiye'deki belediyelerin alınış oldukları karar uyarınca, Türkiye Belediyeler Birliği kurma çalışmaları yeniden başlatılmıştır.

Yönetimlerarası ilişkiler

Türkiye'de, merkezden yürütülmesi gereken görevler ile yerinden yönetilmesi gereken görevler arasında dengeli bir sistem kurulamamıştır. Merkezi ve yerel yönetimlerin karşılıklı görev ve yetkilerini belirleyen yasal düzenlemelerde görev çakışmalarına, belirsizliklere, boşluklara çok sık rastlanmaktadır. Merkezi yönetimin yerel yönetimlerle ilişkileri, özellikle sorumluluğun parçalanmasından kaynaklanan sorunlarla karşı karşıyadır.

Kentleşme ve ana belediye yatırımları ile ilgili politikalar, merkezi yönetim düzeyinde eşgüdümü sağlayan kuruluşların başında gelen Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'nın sorumluluk alanına girmektedir. Belediyelerin altyapılarının finansmanı ve fiziksel olarak gerçekleşmesi dolaylı olarak Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'nın yetki alanındadır, çünkü, kentsel altyapı konusundaki en önemli kuruluşların başında gelen İller Bankası ile Devlet Su İşleri ve Karayolları Genel Müdürlüğü gibi yatırımcı kuruluşlar, bu bakanlığa bağlıdır. Maliye Bakanlığı, Devlet vergilerinden belediyelerin paylarını ayırarak İller Bankası'na yatırılmasını sağlamasının yanısıra, kamu kuruluşlarını ve belediyeleri bağlayıcı mali hükümler koyulması ve mali konulardaki diğer yasal düzenlemelerin yapılması açılarından da çok önemli bir konuma sahiptir. Turizm Bakanlığı, turizm potansiyeli taşıyan alanlarda kalkınma ve yatırım çalışmaları konusunda eşgüdüm sağlamakta ve belediyelerin ilgili faaliyetlerinde devreye girmektedir. Yerel düzeyde çevreyi etkileyen sorunlarla ilgili olarak eşgüdüm rolü üstlenen Çevre Bakanlığı, özellikle su, sanitasyon ve katı atık hizmetlerine ilişkin olarak, giderek artan bir rol oynamaktadır. Hazine Müsteşarlığı, belediyelerle ilgili iç ve dış borçların yönetimi, kamu kuruluşlarının dış kredi taleplerinin incelenmesi ve onaylanması ya da reddedilmesi konularında yetkilidir. Bu, aynı zamanda, Hazine'nin belediyeler adına kefil konumunda bulunması anlamına da gelmektedir. Devlet Personel Başkanlığı, belediyelerin ve bunların kurmuş oldukları birliklerin memur ve işçi kadrolarının ihdasında önemli bir rol oynamaktadır.

Yönetimler arası ilişkilerin karmaşık yapısı içinde başrol, İçişleri Bakanlığı'nca oynanmaktadır. Ülke ölçeğinde yerel yönetimler ile merkezi yönetim arasındaki ilişkileri düzenleyen bir yapılanma, kurumsal olarak mevcut değildir. Bu ilişkiler bir ölçüde yerel yönetimler üzerinde vesayet yetkisini kullanan valiler ve kaymakamlar kanalı ile İçişleri Bakanlığı tarafından kullanılmaktadır. Belediye-

ler, diğer bakanlıklarla ilişkilerini, İçişleri Bakanlığı aracılığı ile yürütmektedirler. Belediyelerin uluslararası kuruluşlarla ilişkileri de İçişleri Bakanlığı aracılığı ile olmaktadır.

İçişleri Bakanlığı'nın belediyeler üzerinde idari vesayet yetkisi bulunmaktadır.

Yerel yönetimlerin kararları üzerinde uygulanan vesayet denetimi, kararları onama, erteleme, iptal etme, yerine geçme ve önceden izin verme biçimlerinde uygulanmaktadır. Organlar üzerindeki vesayet yetkisi, toplantı izni ya da organlık sıfatına son verme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Belediyenin seçilmiş organlarının toplantıları, kararları üzerinde merkeze ağır vesayet yetkisi tanınmıştır. Belediye meclislerinin bütçe, kesin hesap, çalışma programları, borçları ve tarifeleriyle ilgili kararları, yasa gereği, valilerin ve İçişleri Bakanlığı'nın onayına tabidir.

Anayasa'nın 127. maddesine göre, görevleri ile ilgili bir suç nedeniyle hakkında soruşturma ya da kovuşturma açılan belediye başkanlarını ya da diğer seçilmiş yerel yöneticileri İçişleri Bakanı geçici olarak görevden alabilmektedir.

Belediye başkanları, duruma göre memur sayılarak, memurlar gibi yargılanmakta, memur sayıldığı için atanmış memurlarca soruşturmaya tabi tutulmaktadır. Belediyeler üzerinde çok sayıda bakanlığın teftiş yetkisi kabul edilerek, merkezin denetimi arttırılmıştır.

Personel üzerindeki idari vesayet ise, kadro verilmesi, atama yapılması, maaş ve diğer ödemelerin belirlenmesi, emeklilik ve diğer sosyal hakların düzenlenmesi gibi geniş bir alanda kullanılmaktadır. Belediyelerin personel kadroları Bakanlığın onayı ile kesinleşmektedir. Belediyeler, boş bulunan kadrolarına atama yapabilmek için, İçişleri Bakanlığı'nın iznini almak zorundadırlar.

Merkezi yönetimin, çok önemli ve açıkça görünmeyen denetimi, mali alanda kendini göstermektedir. Merkezi yönetim, kamu kaynaklarından yerel yönetimlere verilmesi gereken paylar konusunda önemli ve belirleyici bir konuma sahip bulunmaktadır.

Yerel yönetimler üzerinde merkezi yönetimce uygulanan vesayet denetimi, yerel yönetimleri, işlevlerini daha etkin olarak yerine getirebilmek için, hizmet sunumunu, özel hukuk hükümlerine göre kurdukları şirket, vakıf ve benzeri örgütler eliyle yerine getirmeye zorlamıştır.

İl Özel İdareleri ve köylerin mülkü amirliklere bağımlılığı doğal karşılanır hale gelmiş ve vesayet denetimi, hiyerarşik denetime dönüşmüştür.

Belediyelerin gelişimi: Cumhuriyet öncesi belediyeler

Osmanlı İmparatorluğu'nun, Batı'dan farklı bir gelişme çizgisi izleyen yerel yönetim yapısı 1850'li yıllara kadar önemli bir değişime uğramadan varlığını sürdürmüştür. Bu yapının kentlerdeki temel ayaklarını Kadı, Vakıflar, Loncalar ve Mahalleler oluşturmaktaydı. Yerel işlerin ana yetkilisi, aynı zamanda adli yetkilere de sahip olan kadı, vakıfların denetleyicisi ve beledi-yerel kolluk hizmetlerinin de amiriydi. Vakıflar, kentin hastahane, medrese, han, hamam, çeşme, köprü gibi eğitim, kültür, sağlık ve sosyal yardım tesislerini yapıyorlar, meslek kuruluşları olan Loncalar, çarşı ve pazarların düzen, temizlik ve aydınlatma işlerine katılıyorlar, aynı mahallede oturan halk da, kendi bekçisini seçiyor, mahallenin düzenini, temizliğini ve benzeri ortak yerel ihtiyaçlarını karşılıyordu.

İLETİŞİM ARŞİVİ

İSKİ Skandalı ortaya çıkarıldığında "En büyük yolsuzluklardan biri" olarak sunuldu. Skandal siyasi ve "rakamsal" boyutunun yanında boşanmalar ve aşklarla ilgili magazinel boyutuyla da skandal olmanın hakkını verdi.

Batı örneği ilk belediye kurma girişiminin, İstanbul'da 1854 yılında kurulan Şehreminliği ile başladığı kabul edilmektedir.

1857 yılında İstanbul kenti belediye dairelerine ayrılmış ve Batılı anlamda ilk belediye teşkilatı, Altıncı Daire-i Belediye adı altında Beyoğlu-Galata bölgesinde oluşturulmuştur.1868 yılında çıkartılan "Dersaadet

İdare-i Belediye Nizamnamesi" ile Şehremaneti yeniden düzenlenerek, belediye yönetimi İstanbul'un tümüne yaygınlaştırılmıştır.

Vilayet yönetimini yeniden düzenleyen 1871 Vilayet Nizamnamesi'ne göre belediye, vilayet yönetimi içinde idari bir varlık kazanıyordu. 1876 Anayasası'nın hükmü doğrultusunda 1877 yılında hazırlanan Dersaadet ve Vilayet Belediye Kanunları ile belediye yönetimi İstanbul'a özgü olmaktan çıkarak, İmparatorluktaki tüm kentlere yayılmıştır.

1877 tarihli yasaya göre Belediye Meclisi üyeleri, belirli miktarın üstünde emlak vergisi veren kişilerin katıldığı seçimlerle, yine belirli miktarın üstünde emlak vergisi veren kişiler arasından seçiliyordu.

Yasa, belediyelere imar işlerini düzenleme ve kontrol, bayındırlık hizmetleri, aydınlatma, temizlik, belediye mallarının yönetimi, emlak tahriri, nüfus sayımı, pazar denetimi, sağlık önlemleri almak, mezbaha, okul açmak, itfaiye kurmak, belediye gelirlerini toplamak gibi görevler vermişti. Ne var ki, bu görevlerin bir kısmı gerçekleşememiş, bir kısmı ise uygulamada merkezi yönetim tarafından yürütülmüştür.

Özellikle 1913 geçici vilayet yasası, yerel yönetime özerklik kapılarını uzun süre kapatan bir uygulamaya başlangıç olmuştur.

Özetle, Osmanlı döneminde, özellikle Tanzimat sonrası başlatılan girişimler ve düzenleme çabaları beklenen sonucu getirmemiş, 1920'li yıllara kadar belediyecilik alanında etkin bir yeni yapılanma ortaya konamadığı gibi, vakıf, lonca, mahalle gibi geleneksel kurumlar bozulmalarını sürdürmüş ve işlerliklerini önemli ölçüde kaybetmişlerdir.

1923-1945 dönemi

Cumhuriyet'in başlangıcı ile birlikte, Osmanlı döneminde ilk örnekleri görülen "Batılı-çağdaş" anlamda şehircilik ve belediyecilik girişimlerine hız kazandırılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yöneticilerin dikkatleri, başkent ilan edilen Ankara'nın çağdaş bir kent yapısına ve yönetimine kavuşmasına yönelmişti. Bu dönemde başlatılan hızlı yasalaşma sürecinde belediyelere ilişkin ya da belediyeleri yakından ilgilendiren birçok yasa çıkarılmıştır.

Tek parti döneminin sınırsız yetki ve sıkı denetim anlayışı ile çakışan bir yaklaşım doğrultusunda belediyeler, merkezi yönetim ile özdeşleşmiş bir görünüm sergilemişlerdir.

Halen yürürlükte bulunan ve Cumhuriyet döneminin en başarılı yasalarından biri olarak nitelendirilen 1580 sayılı Belediye Kanunu, Dersaadet ve Vilayet Belediyeler kanunlarına son veriyordu. Kapsamlı ve dikkatli bir çalışma sonrasında hazırlanan yasa tasarısının gerekçesinde Osmanlı belediye yönetimi değerlendirilirken, "eksik bir halde tesis edilen halk yönetimi üzerine Devletin sıkı ve zorunlu denetimi kurulamamıştır" deniliyordu. Bu çerçevede yasa, beş temel ilkeyi gözönünde tutmuştur.

Birinci ilke, "belediyeler arası eşitlik" olarak belirlenmişti. Bu genel ilke, Ankara ve İstanbul belediyelerini kapsam dışı bırakmıştı. Ne var ki, bütün belediyeler için eşit ve durağan bir düzenleme getirilmiş olması, 1950'lerden sonra hızlanan kentleşme sürecinin ve kentlerin kazandığı dinamizmin gereklerine uzak düşmüştür.

İkinci ilke, belediyelerin hizmet ve icraatlarında, yasalara aykırı düşmemek kaydıyla, serbest bırakılmasıydı. Kamu hizmetlerinin merkezi yönetim ile yerel yönetim arasındaki bölüşümünde bu ilke, özellikle kendi görev alanları dışında bırakılmamış her konuda belediyeleri "genel yetki" ile donatan yansıtmaktadır.

Üçüncü ilke, belediyeler üzerinde güçlü bir denetimin bulunmasıydı. Bu denetim, "belediyelerin kanuna muhalif icraatını süratle önlemek ve durdurmak" ve "belediye işlerinin muntazam ve muayyen bir plan dahilinde ve metod içerisinde yürütülmesini sağlamak" biçiminde ifade edilen iki gerekçeye dayandırılmıştı. Genellikle siyasal amaçlarla kullanılan bu yetki, 1961 Anayasası ile kaldırılarak, belediye seçilmiş organlarının organlık sıfatının sona ermesi konusunda yargı güvencesi getirilmiştir. Bununla birlikte, 1982 Anayasası bu konuda daha geri bir düzenleme getirerek, İçişleri Bakanı'na belediye başkanlarını ve diğer karar organlarını görevden uzaklaştırma yetkisi tanımıştır.

Dördüncü ilke, tek dereceli seçim ve halkın etkin denetiminin sağlanmasıydı. Ülke düzeyinde iki dereceli bir seçim sistemi varken belediyelerde tek dereceli bir seçim sisteminin getirilmiş olması, dikkat çekicidir. Yasa, ayrıca, Türkiye'de ilk kez kadınların da seçimlere katılmasını öngörüyordu. Kadınlar, Parlamento'dan önce belediye meclislerine seçilebilmişlerdir. Osmanlı döneminde belediye seçimlerinde seçme ve seçilebilme hakkı emlak sahipleri erkeklerle sınırlı iken, ilk kez 1924 yılında Ankara'da emlak sahibi olmayan erkeklere seçme ve seçilme hakkı verilmişti. 1930 yılında yeni belediye yasası çıkarılırken bu haklar genişletilmiş, 18 yaşından büyük kadın ve erkek tüm belde sakinlerine seçme hakkı getirilmiştir.

Dördüncü ilke kapsamında ayrıca, belediye meclis toplantılarının açık hale getirilmesi yoluyla, kentlinin kent yönetimi üzerinde denetimi kurulmak isteniyordu.

Beşinci ilke, belediyelerin hizmet alanının genişletilmesiydi. Görev ala-

Yerel yönetimlerde geleceğin gündemi

SADUN EMREALP

1580 sayılı Belediyeler Kanunu'nun 65 yılı geride bırakacak şekilde varlığını sürdürmesi için çok sayıda uyum yapılması gerekmiştir. Bu geçen uzun süre içinde yasada, farklı nedenlerle, 50'den fazla değişiklik yapılmıştır. Özellikle, 1970'li yılların ortalarından sonra Türkiye'de siyasal rejim açısından yerel yönetimlerin anlamındaki değişmeler, kentleşme sürecindeki farklılaşmalar ve dünyada yaşanmaya başlanan yeniden yapılanma süreçleri karşısında, belediye yasasındaki küçük değişikliklerle sağlanmaya çalışılan uyumlar yetersiz kalmaya başlamıştır. Bu kapsamda, belediye yasasının yeniden düzenlenmesi yakın bir geçmişte Türkiye'nin gündemine girmiş ve sürekli olarak gündemde kalmıştır.

Belediyelere yönelik yasal çerçevenin geliştirilmesi bağlamında, Türkiye'de yerel yönetimin yeniden tanımlanmasına öncelik verilmektedir. Belediyeyi "müşterek ve medeni ihtiyaçları tanzim ve tesviye ile mükellef" bir kurum olarak tanımlayan 1580 sayılı yasanın aşılması ve yerel yönetimin, yerel demokrasiyle, insan haklarıyla, çoğulcu ve katılımcı demokrasi ilkeleriyle birlikte tanımlanması yönünde geniş tabanlı bir görüş birliği oluşmaya başlamıştır.

Türkiye'deki belediyelerin gelecekteki gündemi nasıl belirlenecektir?

Bu konudaki başlıca gündem maddesi, belediyeleri doğrudan ilgilendiren (ve T.C. Hükümeti'nin altına imza koyduğu) uluslararası belgelerde (Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, Birleşmiş Milletler Rio "Yüryüzü Zirvesi" Yerel Gündem 21, Birleşmiş Milletler Habitat II İstanbul "Kent Zirvesi" Gündemi ve benzeri) yer alan hususların izlenmesi ve yaşama geçirilmesidir.

Habitat II Sonuç Bildirgesi'ne eklenmek üzere Türkiye Cumhuriyeti adına hazırlanan ve Türkiye'nin uluslararası kuruluşlar ve dünya kamuoyu önündeki taahhütlerini içeren Ulusal Rapor ve Eylem Planı, bu konudaki öncelikleri belirleyen temel başvuru kaynağı niteliğindedir. Bu raporda, geniş bir katılımcı kitlesinin oluşturduğu Ulusal Komite üyeleri tarafından dile getirilen ortak önceliklerden yola çıkılarak geliştirilen 28 öncelikli konunun tamamı, belediyeleri doğrudan ya da yakından ilgilendirmektedir.

Bu öncelikli konular bağlamında, kapsamlı bir yerel yönetim reformu gündeme getirilmektedir. Bu reformun temel taşlarından biri olarak, yerel yönetim birimlerinin, kendi sınırları içerisinde yaşayan bireylerin, grupların ve topluluğun ortak gereksinimlerinin karşılanmasına, ekonomik ve kültürel zenginliğine ve refahına ilişkin alan içinde, bir başka yönetimin tekeline bırakılmamış ya da yerel yönetimin yetki alanının özellikle dışında tutulmamış her konuda karar alabilecekleri "genel yetki" ile donatılması öngörülmektedir. Bu konuda, belediyelerin, yöre halkının sağlığına ve refahına yönelik her türlü önlemi alabileceklerini söyleyerek, bir anlamda böyle bir "genel yetki" veren Belediye Kanunu'nun 19. maddesinin yeni bir yorumla yaşama geçirilmesi ve belediyelerimizin, sağlık, eğitim, kültür, trafik gibi konuları da içerecek biçimde, kentsel yaşamın her alanında, kendi güçleri ve kaynakları ölçüsünde sorumluluk üstlenmeleri sağlanmalıdır.

Bir başka gündem maddesi, merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki temel ilişkileri etkin bir kurumsal yapıya kavuşturmak, eşgüdümü ve bilgi akışını sağlamak, bu alandaki temel yasal ve idari düzenlemelerin ve programların belirlenmesine katkıda bulunmak amacıyla, bir Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim Ortak Kurulu oluşturulmasıdır. Bu önemli girişimin gerçekleşmesinde itici gücü oluşturmak amacıyla, 1970'li yıllardan bu yana belediyeler tarafından özlemi çekilen Türkiye Belediyeler Birliği'nin kurulması çalışmaları başlatılmıştır. Türkiye ölçeğinde belediyelerin ve belediye birliklerinin merkezi yönetim ve kamu kurum ve kuruluşları ile uluslararası kuruluşlar ve diğer ilgili kurum ve kuruluşlar nezdinde temsili, belediyecilikle ilgili ana politikaların oluşturulması, belediye mevzuatının geliştirilmesi, belediyelerin hak ve hukukunun savunulması, belediyecilik eğitimi, belediyeler arasındaki bilgi alışverişi ve dayanışmanın sağlanması ve belediyelerde demokratiklik, etkinlik ve öz denetim mekanizmalarının geliştirilmesi gibi temel konularda faaliyette bulunması öngörülen bu Birlik, yerel yönetimlerin gündem maddelerinin gerçekleşmesinde de başrolü oynayacaktır.

Yerel yönetim anlayışında köklü bir değişiklik getirecek bir başka reform öncesi, tüm ülke mekânının, hiçbir boşluk bırakmayacak şekilde kentsel alanlar ve onların hizmet ettiği kırsal eğilimleri de içeren yerel yönetim ağıyla kaplanması, bir başka ifade ile, çok sayıda küçük birimden oluşan yapının değiştirilerek, yeterli sayıda ve güçlü yerel yönetimlerden oluşan bir sisteme geçilmesidir. Bu yeni yaklaşım çerçevesinde belediyelerin, ülke alanının tamamını kapsayacak biçimde yeniden düzenlenmeleri durumunda,

Türkiye'deki diğer geleneksel yerel yönetim birimleri olan köylerin ve il özel idarelerinin yeniden tanımlanması ve yapılandırılması gerekecektir.

Böyle bir yerel yönetim sisteminin güçlü kılınabilmesi için, yetki alanının genişletilmesi konusu da yakın geleceğin gündem maddeleri arasındaki yerini almaktadır. Bu genişletmede, "subsidiarity" (hizmetin en yakın yönetim biriminde üretilmesi) ilkesine öncelik verilmektedir. Yerel yönetimlerin yetki alanının genişletilmesinin demokrasiyi geliştirici bir etki yapabilmesi için, saydam ve etkili bir denetim ve halka hesap verme mekanizmasının kurulması, katılımcı süreçlerin geliştirilmesi ve bu konuda kurumsal kanalların açılması gereği ortaya çıkmaktadır.

Bu kapsamda, merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerindeki denetiminin, günümüzde olduğu gibi ağır bir idari vesayet denetimi biçiminde olamayacağı ve bunu demokratik bir denetim olarak görmenin olanaksızlığı vurgulanmaktadır. Yerel yönetimde demokrasi anlayışını geliştirmek, yerel seçilmiş organların etkinliğini ve çalışma koşullarını geliştirmek, halkın yönetime katılımını özendirmek ve yerel yönetim üzerinde halk denetimini sağlamak için gerekli adımlar atılmalıdır. Bu bağlamda, yerel yönetim üzerindeki çağdışı vesayet denetiminin yerini demokratik denetim mekanizmalarının alması ve dürüst, şeffaf, halka dönük ve etkin bir yerel yönetim oluşturmanın gereği olarak, kamu ahlakı anlayışının geliştirilmesi gerekir. Yerel yönetimin, kendi varlık nedeni olan belde halkına dönük bir şekilde yeniden yapılanmasına yönelik olarak, geri çağırma, halk oylaması, yurttaş girişimleri, kent ve mahalle meclisleri, danışma kurulları, proje demokrasisi gibi katılımcı mekanizmalara ve özel bir önem taşıyan Ombudsman'lık (Halk Avukatlığı) kurumuna işlerlik kazandırılabilir.

Günümüzde merkezi yönetimin uzantısı durumunda olan, ancak seçilmiş organları ve fiili işlevleri ile gerçek anlamda bir yerel yönetim birimi niteliğindeki "mahalle"nin de belediyenin tüzel kişiliği ve organik bütünlüğü içinde yer alması, belediye ile belde halkı arasındaki kopukluğun giderilmesinde yapıştırıcı ve kaynaştırıcı bir işlev görecektir.

Reform girişiminin temel taşlarından biri, yerel yönetimlerin, insan haklarının ve özellikle kentsel hakların geliştirilmesindeki yaşamsal konumlarının ön plana çıkarılması olmalıdır. Yerel topluluğun çok-kültürlülüğünü, çeşitli yaşam biçimlerini, inançları, değerleri ve dünya görüşlerini barındıran çoğulcu bir nitelik taşıyan kentlerimizde, değişik toplumsal kesimler arasındaki diyaloğun, karşılıklı hoşgörünün ve uzlaşmanın sağlanması ve geliştirilmesinde yerel yönetimlerin işlevi, kurumlar arası ilişkilerde de ifadesini bulmalıdır.

Yerel yönetimlerin demokratik kuruluşlar olarak tesciline yönelik düzenlemelere, hizmet etkinliğinin sağlanmasına yönelik düzenlemeler de eşlik etmelidir. İçiçe geçmiş ikili bir yapı kapsamında, bir yandan "demokratik" yönetim birimi olmanın gerektirdiği yerel yönetimin genel konumunun ve yerel demokrasinin kapsamlı bir biçimde geliştirilmesi ile ilgili düzenlemeler, öte yandan da "etkin" hizmet birimi olmanın zorunlu kıldığı yerel hizmetlerin, yerel yönetimin örgütsel yapısının, mali kaynaklarının, insangücünün, hizmet performansının ve genelde yeni bir "yönetim kültürü"nün geliştirilmesi gerekmektedir.

nının genişliği, Meclis'teki müzakereler sırasında, dönemin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından, yasanın "belediye sosyalizmi"nden esinlenerek hazırlanmış olmasıyla açıklanmıştır. Belediyelere bırakılan işlevler, İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar yeni görevlerin eklenmesiyle, sürekli olarak bir artış göstermiştir. Buna karşılık, belediye gelirleri, yasanın çizdiği geniş görev alanını karşılamakta yetersiz kalmıştır.

Özetle, bu dönem, belediyecilik anlayışının yapı taşlarının döşendiği, buna karşılık, sınırlı bir şehirleşme ve toplumsal değişmenin gözlendiği ve "hiyerarşik-bürokratik" bir yerel yönetim yapısının egemen olduğu bir kesit olarak belirmektedir.

1945-1960 dönemi

Cumhuriyet'in ilk on yılında gelişen belediyecilik anlayışı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızla değişmeye başlamıştır. Bu değişimin temel nedenleri arasında, bir yanda Türkiye'nin tek partili yaşamdan çok partili siyasal yaşama geçişi, diğer yanda ise çok hızlı bir kentleşmeyi yaşamaya başlaması yer almaktadır. Bu değişim sürecine karşın belediyelerin dayandığı yasal çerçeve, imar yasalarındaki bazı değişiklikler dışında, önemli bir değişiklik geçirmemiştir. Bunda, 1580 sayılı yasanın çizdiği geniş görev alanının içinde değişik uygulamalara olanak veren esnek yapısının etkisi olduğu kadar, yeni bir kentsel yönetim anlayışı geliştirilememesinin de etkisi olmuştur.

Bu dönem, özellikle 1950'den sonra dikkatlerin, kentleşmenin yarattığı sorunların çözümüne çevrildiği, bu amaçla çeşitli yasalar çıkarıldığı, yeni örgütlenmelere gidildiği bir dönem olmuştur. Artan kentsel nüfusun zorunlu kıldığı imar girişimleri, bu dönemin belediyecilik uygulamalarında özellikle dikkat çekici olmuştur. İs-

tanbul'da, bizzat Menderes tarafından yürütülen imar hareketleri, bu konuda başı çekmektedir.

Bu dönemde belediyecilik açısından önemli bir gelişme, belediyeler arasındaki işbirliğini geliştirmek ve belediyelerin ülke ölçeğinde temsilini sağlamak amacıyla, 1945 yılında Türk Belediyecilik Derneği'nin kurulması olmuştur.

Aynı dönemde, 1933 yılında kurulmuş olan Belediyeler Bankası, 1946 yılında 4759 sayılı yasayla İller Bankası'na dönüştürülmüştür. Böylelikle, yalnızca belediyelerin değil, il özel idareleri ile köy yönetimlerinin de katılımıyla, bir "yerel yönetimler bankası" oluşturulması amaçlanmıştır. Bununla birlikte, Banka'nın belediyelerden bir anlamda "koparılması"nın bedeli, sonraki yıllarda etkisini gösteren çarpık kentleşmenin ezici ağırlığı altında ezilen kent yönetimleri ve belde halkı tarafından pahalıya ödenmiştir.

Gelir kaynaklarındaki yetersizlik ve kendi gelirlerini yaratmadaki sınırlılıklar nedeniyle bu dönemde belediyeler, yasanın verdiği görevlerin büyük bölümünü yerine getiremez duruma düşmüşlerdir. Bu kapsamda, bir yandan belediye gelirlerinin arttırılması çalışmaları sürdürülürken, diğer yandan da birbirinden kopuk çözümlere gidilmiştir. Çok partili siyasal yaşama geçilmesinden 27 Mayıs'a kadar uzanan döneme bakıldığında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında merkezi yönetimin işlevlerinin, yerel yönetimler aleyhine sürekli olarak arttığı görülmektedir. Belediyelerin bu dönemde, kendi görev alanlarının daralmasına karşı önemli bir tepki göstermedikleri, tersine, sorunların baskısı altında bunalmış oldukları için olumlu baktıkları görülmektedir.

Bu dönemde, 1960'lı yıllarda hızlanmaya ve yerel yönetimleri önemli sorunlarla karşı karşıya bırakmaya başlayan kentleşme süreci, belediyeleri gecekondulaşma olgusu ile tanıştırmakla kalmayarak, kısa sürede yerel yöneticileri adeta kriz yöneticileri durumuna getirmiştir.

Bu dönemin belediyeciliğini niteleyen önemli bir özellik, demokratik bir süreç içine girilmesine karşın, belediye yönetimlerinin demokratikleştirilmesi yönünde önemli değişiklikler yapılmamış olmasıdır. Demokrasinin gelişmesinde ve toplumda kök salmasında yerel yönetimlerin yaşamsal işlevi siyasi gündemde önemli yer tutmamış, daha çok hizmet ağırlıklı olarak gelişen belediyecilik bir hareket haline gelememiştir.

1960-1973 dönemi

Bu döneme damgasını vuran 1961 Anayasası'nın getirdiği yeni siyasal ortam ve yönetsel yapılanma içinde yerel yönetimler, özerklik düşüncesi ile biçimlendirilmişlerdir. 1961 Anayasası, özerk ve güçlü yerel yönetimler için anayasal çerçeveyi koymuş, bunun yaşama geçirilmesini yasalara bırakmıştır. Buna karşılık Anayasa'nın benimsediği sosyal devlet anlayışı içindeki çeşitli işlevlerin merkezi ve yerinden yönetim arasında paylaşımı yerine, merkezi yönetim daha güçlü olarak ön plana çıkarılmış ve toplumun temel politikalarının belirleyici ve uygulayıcısı olarak merkezi yönetim görülmüştür. 1963 yılında başlayan "planlı kalkınma" döneminde ve özellikle ilk iki planın hazırlandığı ve yürürlükte olduğu on yılda, güçlü merkeziyetçi siyasal görüşler egemen olmuş ve bu eğilim, yerel yönetimleri de baskı altında tutmuştur. Birinci Plan'da, "Kamu Hizmetleri" başlığı altında kentlerin içme suyu, kanalizasyon, harita ve imar planı sorunlarına değinilmekle birlikte belediyelerin bu çok önemli konularda nasıl örgütleneceği, mali kaynaklarla nasıl destekleneceği konusuna ağırlık verilmemiştir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise yerel yönetim boyutu bütünüyle ihmal edilmiştir. Bu Plan'da konut sorununun çözümünde "toplu konut" anlayışına gelinmesi de önemli bir yenilik olarak sayılabilir. 1961 Anayasası'nın ışığında, 1963 yılında 307 sayılı yasayla getirilen değişikliklerle, belediye başkanının belediye meclisi içinden değil, tek dereceli seçimle doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesi ve yerel yönetimlerin seçilmiş organlarının, organlık sıfatları kazanıp kaybetmeleri konusundaki denetimin idari yargı organınca yapılması esasları benimsenmiştir.

Özetle, siyasal yaşamda 1961 sonrası farklı görüş ve ideolojilerin ortaya çıkması, Meclis'e yansıması ve temsil edilmesi gibi çok önemli gelişmeler olurken yerel yönetimlere karşı merkezi yönetimin tutumu, hangi siyasal ortamda olursa olsun, pek değişmemiş, merkeziyetçi eğilim ağırlığını korumuştur. Bu dönemde belediyeler, yasal ve örgütsel yapı yönünden güçlenememiş, daha önceki dönemlerde olduğu gibi, sınırlanmış gelir kaynakları ile uygulamalarını sürdürme uğraşını vermişlerdir.

1973-1980 dönemi

Türkiye'deki belediyecilik hareketi açısından bir dönüm noktası oluşturan 1973 belediye seçimleriyle Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerin yönetimi CHP'nin eline geçmiştir. Bu gelişme, ilk kez yerel yönetimler ile merkezi yönetimin farklı siyasal partilerin elinde bulunması anlamına gelmekteydi. Başlangıçta somut bir programları olmayan bu belediyeler, zaman içerisinde merkezi yönetimle çalışma içinde ve kıt kaynaklara sahip olarak yaptıkları uygulamaların yönlendirmesiyle, programlarını geliştirmeye başlamışlardır. Merkezi yönetim, bir yandan yerel yönetimleri

mali yönden güçsüz tutarak, diğer yandan da vesayet yetkilerini aşırı ölçülerde kullanarak, bu yönetimlerin kamuoyundaki artan desteklerini azaltmaya çalışmışlardır. Bu ortamda, büyük kentlerin yönetimini elinde tutan belediyelerin öncülüğünde, yeni bir belediyecilik anlayışı ve akımı gelişmeye başlamıştır.

1970'li yıllarla birlikte dünya ölçeğinde başlayan kentsel hareketlerin Türkiye'deki yansımaları niteliğindeki bu akım, önceleri birbirinden kopuk bireysel uygulamalar ve birbiriyle ilişkisinin kurulması kolay olmayan projeler biçiminde kendisini hissettirmeye başlamışken, 1970'lerin sonlarına doğru, demokratik, katılımcı, üretici, kaynak yaratıcı, tüketiciyi koruyucu ve dayanışmacı ilkeleri esas alan bu hareket, demokrasi gündeminin eşzamanlı olarak Türkiye ölçeğinde ön plana çıkmasında yaşamsal bir rol oynamıştır.

Bu yeni anlayış bağlamında, yerel yönetimi yalnızca belirli klasik kent hizmetlerinin "idarecisi" olarak algılayan sığ anlayışa karşı çıkılarak, yerel yönetimin, aynı zamanda halkın kendi kendini yöneten, demokratik bir yönetim birimi olduğunu vurgulamaya yönelik yeni bir yerel yönetim imajı geliştirme doğrultusunda atılımlar yapıldığı görülmektedir. Bu dönemde yerel yönetimlerin yetki ve kaynaklarını geliştirme konusunda gösterilen çabalar ve yerel yöneticilerin, özellikle seçimle işbaşına gelen başkan ve meclis üyelerinin statülerinin geliştirilmesi girişimleri, bu yeni imaj oluşturma çabalarının genel çerçevesi içinde yer almıştır.

ABC ARŞİVİ

Mart 1994 yerel seçimlerinde Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirleri RP'nin kazanması "Refah geliyor" paniği yarattı. Ancak toplum 1995 seçimlerinden sonra RP'nin iktidara gelmesini 1994'e göre daha soğukkanlı karşıladı.

1970'li yılların ikinci yarısından sonra belediyelerin yeni hizmet alanlarına girmeleri gündeme gelmiştir. Klasik yerel-beledi hizmetlerin yanında, kentlerde giderek sorun olarak kendini duyuran konut, çevre, tüketiciyi koruma, toplu taşımacılık, halk eğitimi-mesleki eğitim, tarihi çevreye ve kültürel mirasa sahip çıkma, gençlik ve kültür hizmetleri gibi Türkiye belediyeciliği için yeni olan birtakım alanlara da el atılmış ve bunlar, yerel hizmetler arasında görülmeye başlanmıştır.

Aynı dönemde, yerel yönetimlerin genelde içinde bulundukları içine kapanıklık, ağır, hantal işleyiş ve edilgenlikten kurtarılıp, daha halka dönük, kırtasiyeciliği asgariye indirebilecek, yaratıcı ve üretken bir yapıya kavuşabilmeleri ve uzun yıllar ihmal edilmiş bulunan belediye çalışanlarının geliştirilmesi alanlarında da önemli girişimlere rastlanmaktadır. Ayrıca, yerel yönetimin, sınırlı da olsa, "günübirlikçilik"ten kurtarılıp daha uzun süreli bir plan, program ve yatırım anlayışına yöneldiği gözlenmektedir.

Bu yeni girişimler arasında, çokamaçlı belediye birlikleri, belediyelerin öncülüğü ve katılımı ile oluşturulan kooperatifler, belediyeler ve halk ortaklığı ile kurulan şirketler sayılabilir.

Kent halkının katı yapılanmaya gidilmeden yönetime katılma yöntemlerinden biri olarak, mahalle kurulları ya da temsilciliklerin nüve durumundaki ilk örnekleri belirli kentlerde denenmiş, sendikalar, meslek kuruluşları, kooperatif birlikleri, özel ve gönüllü kuruluşlarla belirli alanlarda ortak çabalar gerçekleştirilmiş, belirli projeler temeline dayalı yeni yaklaşım ve örgütlenmeler geliştirilmiştir.

Yeni belediyecilik anlayışının sacayaklarının birisini de, 1970'li yıllara kadar son derece sınırlı kalan belediyeler arası işbirliği alanlarının çoğaltılması ve ülke ölçeğinde yaygınlaştırılması oluşturmuştur. Türkiye ölçeğindeki bu hareket, 1970'li yılların ortalarından itibaren uluslararası yerel yönetim hareketi ile de yakın işbirliğine, bilgi ve deney alışverişine girmeye başlamıştır.

1978 yılında Yerel Yönetim Bakanlığı'nın oluşturulması, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'na yerel yönetim boyutunun getirilmesi, "birlikleş-

me'nin desteklenmesi ve belirli yerel fonların sağlanması gibi yollarla, 1970'li yılların sonlarına doğru bu hareket, kısa bir süre için de olsa, dönemin merkezi yönetiminin desteğini arkasında hissetmiştir.

Dönemin ilgi çeken tartışmaları, belediye meclislerinin daha demokratik bir yapıya kavuşturulması üzerinde yoğunlaşmış ve halkın denetiminin ve katılımının arttırılması ve yerel yönetimin kendi içinde demokratikleşmesi gereği, bu dönem belediyeciliğinin temel ilkelerinden biri haline gelmiştir.

Yeni belediyecilik anlayışı bağlamında belediyelerin kendi ihtiyaçları olan mal ve hizmetleri doğrudan üretmeye başladıkları, asfalt ve ekmek fabrikaları kurdukları, toplu taşımaya öncelik verdikleri, toplu konut girişimlerine başladıkları 1973-1977 dönemi sonrasında, bu uygulamaların sonuçları, 1977 yılı seçimlerine gidilirken somut bir programa dönüşmüştür. Bu programın ilkeleri, "demokratiklik, üreticilik, kaynak yaratıcılık, toplumsal tüketimi örgütleyicilik, birlikçi bütüncülük, kural koyuculuk" olarak sloganlaşmıştır.

Öte yandan hareket, çok ağır siyasal, toplumsal ve ekonomik koşulların kıskacında bulunulan bir dönemde ve bu anlayışa hiç de dostça bakmayan bir yönetim kültürü ikliminde geliştirilmeye çalışıldığından, özellikle yerleşik merkeziyetçi ve bürokratik-hiyerarşik tavır, belirli iş dünyası temsilcilerinin tepkileri, değişik siyasal parti-içi ve partiler arası eğilimlerin yarattığı gerilimlerden etkilenmiştir.

Hareketin oldukça sınırlı bir geleneğe sahip olması, dönemin ağır toplumsal-siyasal koşulları, tıkanıklıkları içinde fazla "ihtiraslı" sayılabilecek unsurlar taşıması, oldukça dar bir öncü kadro dışında, yeterli nitelik ve niceliklere sahip bir kadrodan yoksun olması, kendini tanıtmaya, anlatmaya yeterli önemi vermemesi, gerek yerel yönetim-merkezi yönetim ilişkilerinde ve gerekse parti ilişkilerinde, hem yerel, hem de merkezi parti örgütleri bakımından daha ustalıklı performans gösterememesi; "kişi"lere aşırı bağımlı, onları fazla öne çıkartıcı bir tutum sergilemesi, yönetimde etkinliğin arttırılması çabalarının çok sınırlı kalışı, kentsel kimlik yaratmaya, halkta belediye aidiyet duygusu, hemşehrilik bilinci geliştirilmesine yeterli ağırlığın verilememesi gibi olumsuzluklar, bu hareketin gerekli ivmeyi ve yaygınlığı kazanmasını engellemiştir.

ABC ARŞİVİ

Nurettin Sözen belediye başkanlığı döneminde her belediye başkanı gibi sık sık eleştirildi. Ancak diğer eleştirilerden farklı olarak neo-liberallerce "Dalan düşmanı" olmakla ve "Dalan döneminde yapılan her şeyi yıkmakla" suçlandı.

Bununla birlikte, bu yeni akım, 1984 sonrasında yerel yönetimleri güçlendiren yasal ve kurumsal düzenlemelerin meşruiyet temelini oluşturmuştur.

1980-1990 dönemi

12 Eylül 1980'den 1984 belediye seçimlerine kadar, kısa sayılamayacak bir ara dönem yaşanmıştır. Seçimle gelmiş tüm yerel yönetim organlarını görevden uzaklaştıran 12 Eylül rejimi, dayandığı devlet-merkezli, bürokratik, hiyerarşik, otoriter ve her türlü özerkliğe karşı "restorasyon" anlayışını yerel yönetimler alanında da göstermiş ve buna uyan bir yaklaşımla, bazı yeni yapılanmalara girmiştir. Bu bağlamda, denetimci, zabıtacı, yasakçı, durağan yaklaşımları ağır basan bir belediyecilik anlayışı gelişmiş ve yerel yönetimleri salt "idari" bürokratik-hiyerarşik bir yapı olarak gören yaklaşım yeniden egemen olmuştur.

Bu dönemde, özellikle büyük şehir alanındaki belediyelerin "zorla" birleştirmesi yoluna gidilmiş, büyük kentlerin çevresinde zamanla oluşmuş çok sayıda belediye, 2561 sayılı yasa ile kaldırılarak tek bir belediye haline getirilmişlerdir. Örneğin, İstanbul çevresinde 34, İzmir çevresinde 13 belediye varken, bunlar, ana belediyeye bağlı şubeler haline getirilmişlerdir. Bu yolla oluşturulan tek, büyük ve merkeziyetçi yapılar, belde

halkının, yalnız siyasal olarak değil, fiziksel-coğrafi olarak da yerel yönetimlerden uzaklaştırılmasına neden olmuştur.

Bu döneme damgasını vuran teknokratik-bürokratik anlayışa uygun olarak, bazı temel yerel yönetim hizmet alanlarının yönetimi, 1981 yılında kurulan İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ) örneğinde görüldüğü gibi, belediye genel yönetiminden tamamen koparılıp, merkezi bir yapıya dönüştürülmüştür.

Bununla birlikte, bu dönemde yerel yönetimlerin kaynak sorunları göreceli olarak hafifletilmiştir. 1981 yılında belediyelerin ve il özel idarelerinin gelirlerini arttırmak için 2380 sayılı "Belediyelere ve İl Özel İdarelerine Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun" çıkarıldığı gibi, "Belediye Gelirleri Kanunu" da 2464 sayılı yasa ile yenilenmiştir.

Aynı yıllarda, gecekondu, konut, çevre, boğaz gibi alanlarda yeni yasal düzenlemeler getirilmiştir. 1983 yılında birbiri ardından 2872 sayılı "Çevre Kanunu", 2942 sayılı "Kamulaştırma Kanunu" ve 2960 sayılı "Boğaziçi Kanunu" çıkarılmıştır.

Geçiş döneminin en önemli yasal düzenlemesi sayılan 1982 Anayasası, 127'nci maddesi ile, yerel yönetimlerin kuruluş ve görevleri ile yetkilerinin yerinden yönetim ilkesine uygun olarak yasayla düzenleneceğini belirlemiş, ayrıca merkezi yönetime, yerel yönetimler üzerinde, yerel hizmetlerin, idarenin bütünlüğü ilkesine uygun şekilde yürütülmesi, kamu görevlerinde birliğin sağlanması, toplum yararının korunması ve yerel ihtiyaçların gereği gibi karşılanması amacına dönük olarak idari vesayet yetkisi tanındığını vurgulamıştır.

Anayasa'nın aynı maddesinde, yerel yönetim organlarının, bu sıfatı kazanma ve kaybetme konusundaki itiraz ve denetimin yargı yolu ile olacağı hakkındaki 1961 Anayasası'nın hükmü tekrarlanmakla birlikte, "görevleri ile ilgili bir suç sebebi ile hakkında soruşturma açılan yerel yönetim organlarını ve bu organların üyelerini İçişleri Bakanı, geçici bir tedbir olarak, kesin hükme kadar görevden uzaklaştırabilir" hükmünü getirerek, bu yetkiyi siyasal amaçlarla kullanmaya çok elverişli bir duruma getirmiştir.

6 Kasım 1983 tarihindeki genel seçimlerden sonra 25 Mart 1984 tarihinde yerel yönetim seçimleri yapılmış ve 12 Eylül'ü izleyen geçiş döneminden sonra yerel yönetimlerin karar organları, yeniden halk tarafından seçilmeye başlanmıştır.

Ara rejimi izleyen ve bir alt dönem olarak nitelendirilebilecek olan 1984-1989 yılları arasında farklı bir belediyecilik anlayışı gelişmiştir. Bir tür "geçiş dönemi" olarak nitelendirilebilecek olan ve başlangıçta merkezi siyasal yönetimin görece desantralist politikalarını da arkasına alan bu dönemin dikkati çeken ilk özelliği, ara dönemdeki düzenlemelerin yeniden ele alınması olmuştur. Bu döneme damgasını vuran ANAP, bir anlamda, 1973-1980 döneminde yerel yönetimlerin geliştirilmesi yönünde verilen siyasal mücadelelerin yarattığı sempatiyi siyasal bir sonuca götürmüştür. Bu kapsamda, 1980'li yılların ikinci yarısında yerel yönetimlerdeki ilginç gelişmelerin, 1970'li yıllara damgasını vuran belediyecilik hareketinin beraberinde getirdiği temel değerlerin izlerini taşıdığı ve 1980 sonrasındaki siyasal oluşumların programlarında kalıcı etkilerini bıraktığı görülmektedir.

İLETİŞİM ARŞİVİ

Ankara Metrosu'nun açılışı SHP'li Murat Karayalçın'a bitirilişi ise RP'li Melih Gökçek'e nasip oldu.

ANAP'lı belediyelerin programları da 1973'deki CHP'li belediyelerde olduğu gibi, başlangıçta ortaya konulmayıp, uygulama içinde gelişmiştir. Bu uygulamayı biçimlendiren, siyasal ideoloji farklılığı dışında, kaynak bolluğu ve yetki genişliği olmuştur.

Geçiş dönemi heyecanı içinde ve belirli bir dinamizmin sergilendiği bu alt dönemde yerel yönetimlerle ilgili düzenlemeler arasında, 1984 yılında 3030 sayılı yasa ile "Büyükşehir" belediyelerinin kurulması, İSKİ'nin merkezi yönetimden ayrılarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı bağımsız bütçeli bir kamu tüzel kişiliği haline getirilmesi ve "İmar Affı Kanunu" olarak bilinen 2981 sayılı yasanın çıkarılması; bunların ardından 1985 yılında 3194 sayılı "İmar Kanunu"nun yürürlüğe girmesiyle kentsel gelişme, imar ve planlama yetkilerinin büyük ölçüde belediyelere devri, 2985 sayılı "Toplu Konut Kanunu"nun çıkarılması ve 3239 sayılı yasayla 1319 sayılı Emlak Vergisi'nin belediyelere devredilerek bütünüyle yerel bir vergiye dönüştürülmesi sayılabilir.

Bu dönem belediyeciliğin iz bıra-

kan diğer özellikleri arasında, yerel yönetim dünyasında daha çok özel sektör geleneğinden gelen yeni kişiliklerin, yeni yüzlerin, yeni yönetim anlayışlarının ortaya çıkması, "inisiyatif alma, iş yapma, sonuç alma kültürü"nün yeni bir yorumla gündeme gelmesi, yerel yatırımlarda önemli bir büyüme gözlenmesi, gönüllü girişimlerin ve sınırlı da olsa özelleştirme pratiklerinin denenmesi, yerel yönetimlerin dünyaya açılması ve uluslararası ilişkilerdeki kopukluklarının giderilme çabaları ve yerel yönetimlerin, özellikle büyük şehir yönetimlerinin, 12 Eylül ara rejimi ardından gelen açıklık ve demokratikleşme süreçlerine kısmi katkıları göze çarpmaktadır.

Geçiş döneminin getirdiği belirsizliklerin de etkisiyle, bu dönemde stratejik yaklaşım ve planlama anlayışına ağırlık verilmemesi, insan kaynakları yönetiminin geliştirilmesine yeterli önemin verilmemesi, gerekli kurumsal reformların getirilememesi, katı merkeziyetçi ve "vesayetçi" anlayışın sürmesi merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkilerinde açık, nesnel düzenlemelerin getirilememesi, İller Bankası'nın "belediyeleştirilememesi", üst-düzey yöneticilerine aşırı bağımlılığın kaldırılamaması, yönetim içi yetki devri ve eşgüdümün gereği gibi yürütülememesi, açıklık, şeffaflık, hesap verme ve çağdaş denetim mekanizmalarının getirilememesi, değişik "kötü-yönetim" ve "yolsuzluk" suçlama ve şikayetlerinin yaygınlaşması, belde halkının yönetime katılma süreçlerinin, şehirlilik bilincinin yeteri biçimde geliştirilememesi, yerel yöneticilerin toplumun tüm kesimlerine, özellikle yerel temsilde çok sınırlı olanaklı geniş halk kesimlerine açılmasının, derinliğine demokratikleşme olgusunun gündeme alınamaması; büyük kent ölçeğinde birlikte iş yapma, çalışma geleneğinin kurulamaması, kültürünün geliştirilememesi, uygulamalarda hizmet üreticiliği, yatırımcılık gibi teknik yönlere ağırlık verilmesi ve yerel yönetimin siyasal ve insani-kültürel boyutlarında eksikliğin hissedilmesi gibi güçsüzlükler ve eksiklikler, bu döneme damgasını vuran ANAP belediyeciliğinin en çok eleştirilen yönlerini oluşturmaktadır.

Bu dönemde belediyeler, kaynak ve yetkilerindeki önemli genişlemelerin yeni ve esnek yönetim kademeleriyle birleşmesi sonucunda, önceki dönemden farklı değerlere sahip, ancak basın-yayın organlarının da etkisiyle, kamuoyu önünde daha gözalıcı renklerle bezenmiş bir atılıma sahne olmuşlardır. Merkezi yönetim ile yerel yönetimlerin büyük ölçüde aynı partinin çatısı altında olmasından ötürü kaynaklarında "cezalandırıcı" kısıtlamalara gidilmeden ve mali yönden, daha önce görülmemiş biçimde desteklenerek yürütülen ilişkiler çerçevesinde bu yeni akım, kamuoyunda çoklukla "iş bitirici belediyecilik" olarak hatırlanmakla birlikte, bu dönemde Türkiye'de ilk kez ciddi bir boyutta, yerel yönetimin "demokrasinin beşiği" olduğu görüşü, hükümetin en yetkili ağızlarından dile getirilmiştir.

1989 yerel yönetim seçimleri ile birlikte, başta büyük şehirler ve temel kentsel yerleşme birimleri olmak üzere, birçok beldede 1984-1989 döneminin egemen siyasal yaklaşımları yerine yeni siyasal eğilimler ve belediyeciler iş başına gelmişlerdir. Bu seçimlerin büyük bir farkla muhalif partilerce kazanılması sonrasında bu tablo değişmiş, belediye mevzuatında bir değişiklik olmadığı halde çeşitli yollarla belediyelerin gelir kaynakları budanmış, yetki kullanımları kısıtlanmış ve Anayasa'nın tanıdığı görevden geçici uzaklaştırma yetkisi, keyfi olarak, sıkça kullanılır olmuştur. Bu gelişmeler, Türkiye'deki belediyecilik açısından yeni bir dönemin başlangıcını nitelemektedir.

Mart 1984'te toplam 1679 belediye başkanlığı için yapılan yerel seçimlerde ANAP, belediyeler genelinde oy oranını yüzde 43'ün, büyükşehir belediyelerinde ise yüzde 50'nin üzerine çıkararak, büyük bir başarı kazanmıştı.

Mart 1989'da ise toplam 2361 belediye başkanlığı için yapılan genel seçimlerde SHP, belediyeler genelinde yüzde 38'in üzerine çıkan, büyükşehir belediyelerinde ise yüzde 33'e varan oy oranıyla, en başarılı parti olmuştur. Bir önceki dönemin belirleyici partisi olan ANAP'ın oyları ise, DYP ile birlikte, belediyeler genelinde yüzde 24'ün altında kalmıştır. Bu seçimlerde ANAP'ın büyükşehir belediyelerindeki oy oranı yüzde 18'in altına düşmüş olması, dikkat çekicidir.

1990 sonrası

1990'lı yılların başları, 1970'li yıllarda olduğu gibi, sosyal demokrat partili belediyelerin, özellikle Büyükşehirler yönetimlerinde ağırlıkta olduğu bir dönemi nitelemektedir. ANAP dönemi belediyeciliğinden oldukça farklı bir çizgi izleyen bu dönemin belediyecilik açısından vurgulanması gereken çeşitli olumlu ve olumsuz yönleri bulunmakla birlikte, genel olarak, bu dönemdeki uygulamalar, 1970'li yıllara damgasını vuran belediyecilik hareketinin dinamizminden ve heyecanından oldukça uzak bir görünüm sergilemiştir.

1990'lı yılların başlarındaki belediyecilik hareketi, iktidardaki ANAP yönetiminin, kendi başlattığı "desantralizasyon" ve yerel yönetimleri güçlendirme çabaları ile çelişen bir yaklaşımla, kendi siyasal anlayışı çerçevesinden seçilen belediyecilerin "eli-kolu bağlı olacağı" imajını açıkça verdiği, kaynaklara ve yetkilere ilişkin be-

İLETİŞİM ARŞİVİ

Türkiye'deki ilk "özel" radyo girişimi belki de Bakırköy Belediyesi'nin yayına geçirmeye çalıştığı Bakırköy Belediyesi Radyosu'ydu. Ancak radyo, sonraki yıllarda faaliyete geçen özel radyolar kadar şanslı olamadı.

lirli kısıtlayıcı uygulamaları başlattığı bir dönemde gelişip güçlenmeye çalışmıştır. Bu dönemde, özellikle büyük kent belediyelerinde iktidara gelen muhalif partilere mensup yerel yöneticiler, tamamen dışında bulundukları ve ani, biraz da beklenilmeyen bir değişimle devir aldıkları yönetimlerce yakın gelecek gündemlerinin ve bazı uzak (yatırım ve borçlanma ve planlama kararları gibi durumlarında) gelecek gündemlerinin de kısmen belirlenmiş bulunduğu koşullarda çalışmışlardır.

Başlangıçta, uzunca bir süre, yalnızca merkezi yönetim ile "hesaplaşmaya" dayalı bir belediyecilik ile sınırlı gözüken bir yaklaşım sergilenmiş olması, belediyecilik hareketinin ivme kazanmasını engellemiş ve bu belediyeler, kendilerini iktidara getiren kitlelerin edilgen tepkisini yönlendirecek toplumsal bir akıma dönüştürecek somut mekanizmalara işlerlik kazandıramamışlardır.

Bu dönemde belediyeler, uzun süre iktidar dışı kalmış siyasal kesimlerin çok değişik alan ve ölçeklerdeki, bazen "bunaltabilecek" kadar yoğun taleplerine (iş, hizmet, vb.) muhatap olmuşlar, geçmiş dönemin "iş bitirici" belediyeci imajı ile birlikte yaşama, onları aşma durumu ile karşı karşıya kalmışlar, yaptıkları hizmetleri ve yaklaşımlarını kamuoyuna anlatmada, duyurmada ve yaymada, medya ile ilişkilerindeki güçlükler nedeniyle, büyük sıkıntılar çekmişlerdir.

Bu olumsuzluklara karşın, dönemin sloganları arasından sıyrılan "önce insan" yaklaşımının ön plana çıkması, siyasal parti bağlantısına bakılmaksızın tüm belediyelerin sosyal ve kültürel hizmetlere ağırlık vermeye başlaması, mahalle muhtarları ile yakın ilişkiler kurulması, "halka dönük" çalışmaların hız kazanması gibi uygulamalar, yerel yönetimin belde halkı ile önemli ölçüde yakınlaşmasını, halkın taleplerine ve beklentilerine daha duyarlı olmasını sağlamıştır.

Yine bu dönemde, birçok belediye tarafından dış kredi ile desteklenen büyük ölçekli ulaşım ve altyapı projelerine girişilmiş, özellikle Avrupa Birliği programları kapsamında uluslararası işbirliği ağları geliştirilmiş, yerel yönetimlerin dünya ölçeğinde etkinlik gösteren kuruluşlarında temsil ve uluslararası toplantı ve konferanslara katılım artmıştır.

Önceki dönemlerden farklı olarak, bu dönemde göreceli olarak küçük ölçekli belediyelerin önemli başarıların altına imza atması ve birçok konuda örnek uygulamalar sergilemesi, Türkiye'deki belediyecilik hareketinin, büyük kentlerin tekelinde olmaktan çıktığının çarpıcı bir göstergesi olmuştur.

Bu dönemin belediyecilik alanındaki uygulamalarına, mevzuat eşlik edememiştir. Dikkate değer gelişmelerin başında, 1985 yılında uygulamadan kaldırılan Temizleme ve Aydınlatma Harcı'nın telafisi niteliğindeki "Çevre Temizlik Vergisi" sayılabilir. Belediye Gelirleri Kanunu'nun 44'üncü maddesinde 24 Temmuz 1993 tarihinde yapılan bir değişiklikle, belediyelerin katı atık toplama ve kanalizasyon hizmetlerinden yararlanan binaları kullananlar, bu vergiye tabi kılınmışlardır. Daha çok merkezi yönetim kuruluşlarının "çevre" ağırlıklı girişimleri biçiminde ortaya çıkan diğer düzenlemeler arasında, 2872 sayılı Çevre Kanunu'na göre çıkarılan 14 Mart 1991 tarihli "Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği Teknik Usuller Tebliği" ve bunu izleyen 14 Nisan 1991 tarihli "Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği" sayılabilir.

Yasal çerçevedeki durağanlığa karşın, bu dönemde, yerel yönetimlerin yeniden yapılandırılması ve mevzuatın geliştirilmesi konusunda, Başbakanlık Toplu Konut İdaresi (TOKİ) ve Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği (IULA-EMME), Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) ve Türk Sanayicileri ve İşa-

damları Derneği (TÜSİAD) gibi çeşitli kamu kurumunun ve özel kuruluşun çok yönlü araştırmalar yaptırdığı, kapsamlı bir yerel yönetim reformu anlayışına girildiği görülmektedir. Bu araştırmaların önemli bir bölümü, giderek daha büyük bir sorun alanı niteliğine bürünen metropoliten alanlar ve bunların yönetimi üzerinde yoğunlaşmıştır.

1990'lı yıllara gelindiğinde, hızı ve boyutları artan küçük yapılaşma ve gecekondulaşma, yetersiz altyapı, ulaşım sorunları, hava ve su kirliliği, "patlayan çöplükler", mali kaynakların yetersizliği gibi sorunların altında ezilen metropoliten alanların yönetimi, sorgulanmaya başlanmıştır. Metropoliten alanlarda "hizmetlerin planlı, programlı, etkin ve uyum içinde yürütülmesini" amaçlayan, "büyükşehir" ve "ilçe" belediyelerinden oluşan ve bunlara bazı yeni yetki ve kaynaklar getiren, iki-kademeli demokratik bir yapılanma çabası içindeki 1984 düzenlemesinin, bu dönemin hemen başlarında, tıkanmaya başlaması, bu süreci hızlandırmıştır.

Yönetimler-arası ilişkiler açısından, özellikle merkezi yönetim ile Büyükşehir yönetimi ilişkilerinde önemli uyumsuzluk ve kopukluklar sürerken, Büyükşehir kademesi ile ilçe belediyeleri arasındaki ilişkiler açısından da çeşitli sorunlarla karşılaşılmaya başlanmıştır. Bu kademelerin karşılıklı konumlarının tanımındaki eksiklikler, belirli boşluklar, üstüste gelmeler olmaya başlarken, bazı hizmetlerin ortada kalmasına neden olacak düzeyde anlayış ve uygulama uyumsuzluklarına sıkça rastlanılmaya başlanmıştır.

Büyükşehir yönetim kademelerinde, yeteri ölçüde şeffaf, hesap vermeye açık, "kötü-yönetim" ve "yolsuzluk" suçlamalarını sınırlayıcı çağdaş demokratik denetim mekanizmalarının getirilemeyişi de bu dönemde önemli bir eksiklik olarak kendini hissettirmeye başlamıştır. 1993 yılında patlak veren "İSKİ skandalı", kamuoyunun ve medyanın Büyükşehir yönetimlerine giderek artan duyarlılığı konusunda çarpıcı bir örnek oluşturmuştur.

Mart 1994'te yapılan yerel seçimlerde, toplam 2709 belediye başkanlığının 905'ini DYP, 775'ini ANAP, 428'ini SHP ve 329'unu Refah Partisi kazanmıştır.

RP, belediye başkanlık sıralamasında diğer büyük partilerin gerisinde kalmış olmakla birlikte, özellikle Büyükşehir ve ilçe belediyelerindeki ağırlığı dolayısıyla bu dönemin belediyeciliğine kendi damgasını basmaya başlamıştır.

1990'ların ortalarından başlayarak ağırlığını hissettiren RP belediyeciliğinin, kendine özgü bir yerel yönetim geleneği oluşturup oluşturmadığı konusundaki yargıların erkenliği gözönünde tutularak bakıldığında, ilk uygulamalarda, halkın desteğini arkasına almaya çalışan, hizmete dönük, kendi personeline duyarlı ve yolsuzluklardan uzak kalmaya özen gösteren nitelikleriyle, birçok yönden 1970'li yılların belediyeciliği ile ortak özellikler taşıdığı görülmektedir.

Türkiye'deki yerel iktidarların, genel iktidarı hazırlayıcı işlevinin somut bir göstergesi olarak, RP'nin 1996 yılı ortalarında kurulan Koalisyon Hükümeti'nin başına gelmesinde, yerel yönetimlerin göreceli başarılarının büyük etkisi olduğu konusunda yaygın bir görüş birliği oluşmuştur.

KAYNAKÇA

"Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı", *T.C. Resmi Gazete*, 3 Ekim 1993, sayı 21364.

BM Habitat II Konferansı, Türkiye Ulusal Rapor ve Eylem Planı, Haziran 1996.

Dinçer, Ali (1979) "Belediyeler, Sivil Toplum ve Demokrasi", *Milliyet*, 16 Ocak.

Emrealp, Sadun (1991) *Sosyal Demokrasi'den "Sosyal Demokrasi"ye...*, İstanbul: AFA Yayınları.

(1993) "Yerel Yönetimde Yeni Bir Yapılanmaya Doğru...", *Sosyal Demokrat*, sayı 59, s. 4-9.

(1993) "Demokratikleşme Süreci ve Yerel Yönetim", *Cumhuriyet*, 9 Mayıs.

(1995) "HABITAT II ve Yerel Yönetimlerin Gündemi", *ADA Kentliyim*, yıl 1, sayı 3, s.28-29.

Gevgilili, Ali (1977) "Boğulan Yerel Kahramanlar", *Milliyet*, 11 Kasım.

Keleş, Ruşen (1993) *Kent ve Siyaset Üzerine Yazılar (1975-1992)*, Yerel Yönetim Dünyası Dizisi, İstanbul: IULA-EMME Yayınları.

Ortaylı, İlber (1974) *Tanzimattan Sonra Belediyeler*, Ankara: TODAİE Yayınları.

Tekeli, İlhan (1982) "Türkiye'deki Belediyecilik Deneyiminin Genel Bir Değerlendirmesi ve Yeni Model Arayışı", E. Türkcan (ed.), *Yeni Bir Belediyeciliğe Doğru*, Türk İdareciler Derneği, Ankara.

(1992) *Belediyecilik Yazıları (1986-1991)*, Yerel Yönetim Dünyası Dizisi, İstanbul: IULA-EMME Yayınları.

Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl, Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmaları, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Metropol İmar A.Ş. ve IULA-EMME ortak basımı, Ankara.

Türkiye'de Yerel Yönetim Sisteminin Geliştirilmesi, İstanbul: IULA-EMME Yayınları, 1993.

Yerel Yönetimler Evrensel Bildirgesi, Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği'nin 27'nci Dünya Kongresi'nde kabul edilen metin (22 dilde), İstanbul: IULA-EMME Yayınları, 1994.

Yıldırım, Selahattin v.d. (1987) *Metropolitan Yönetim: Dünyada ve Türkiye'de*, İstanbul: Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi ortak basımı.

(1990) "Yerel Yönetimler ve Demokrasi", *Sosyal Demokrat İdeoloji*, İstanbul: TÜSES Yayınları, s. 117-154.

(1993) *Yerel Yönetim ve Demokrasi: Kavramlar, Yaklaşımlar*, İstanbul: IULA-EMME Yayınları.

Dizin

1. Ulusal Sağlık Kongresi 969
2. Cumhuriyet 1224
II. Meşrutiyet 414, 758, 1470
4 Eylül Yayınevi 1467
5 Nisan Kararları 123, 465, 652, 669
12 Eylül (1980) 28, 41, 45, 52, 82, 88, 97, 101, 134, 147, 175, 178, 191, 197, 199, 203, 213, 224, 249, 288, 307, 309, 310, 313, 357, 362, 369, 392, 400, 405, 408, 411, 414, 436, 443, 452, 463, 467, 555, 608, 610, 624, 633, 666, 678, 712, 720, 776, 819, 830, 838, 894, 906, 913, 946, 958, 961, 963, 964, 966, 971, 974, 977, 979, 981, 983, 985, 988, 991, 994, 997, 998, 1010, 1022, 1024, 1026, 1028, 1070, 1074, 1088, 1100, 1115, 1208, 1209, 1218, 1221, 1225, 1232, 1238, 1240, 1249, 1253, 1254, 1255, 1257, 1258, 1261, 1264, 1268, 1271, 1273, 1275, 1276, 1277, 1281, 1332, 1352, 1407, 1438, 1462, 1466, 1469
12 Eylül Rejimi 1494, 1495
12 Mart (1971) 370, 405, 434, 436, 443, 467, 647, 838, 852, 1028, 1078, 1206, 1208, 1239
24 Ocak Kararları (1980) 69, 118, 118, 124, 128, 134, 145, 213, 330, 331, 334, 356, 658, 666, 678, 712, 741, 893, 983, 1208, 1220, 1254, 1255, 1353, 1423
27 Mayıs (1960) 45, 52, 401, 551, 676, 773, 517, 995, 1242
2000'e Doğru Dergisi 148

A

A4 Reklam 1091
Abacı, Muazzez 926, 1377, 1391, 1479
Abayhan, Muzaffer 911
Abbasoğlu, Behiç Sadi 1043
Abbasoğlu, Halûk 62
ABD 982, 1001, 1007, 1008, 1016
Abdulvahab, Muhammed 948
Abdülhamit II 505, 843, 864
ABECE Dergisi 230
Acar, Mehmet 1180
Acarlı, Laden 1316
Acunan, Eli 1089
Açıkgöz, Derya 1310
Açıköğretim Fakültesi 453
Ada, Ahmet 442
Ada, Selman 933
Adabank 1334
Adakan, Enver 1320
Adalet Bakanlığı 617, 627, 966
Adalet Divanı 327
Adalet Partisi (AP) 31, 145, 401, 412, 640, 647, 751, 775, 958, 964, 993, 994, 995, 1002, 1072, 1074, 1142, 1208, 1213, 1214, 1221, 1246, 1248, 1249, 1250, 1253, 1253, 1258, 1259, 1261, 1262, 1264
Adalı, Necdet 610
Adam Yayınları 428, 433, 440, 1469
Adana Fotoğraf Amatörleri Derneği 533
Adıvar, Halide Edip 758
Adil Düzen 1216, 1265
Adli Sicil Genel Müdürlüğü 297
Adli Tıp Kurumu 267, 621, 1074, 1114
Adnan Menderes Üniversitesi 525
AET Enerji Müdürlüğü 470
Afa Yayınevi 1465, 1469
AFAD 536
Afrika Birliği Örgütü 174
AFSAD 533, 536, 537
AFSAD Fotoğraf Gazetesi 538
Afşar, Hasan 1043
Agfa Fotoustorama Müzesi 534
AGM 1018, 1020
Ağa, İsmail 430
Ağaç Yayınevi 1469
Agagil, Erol 1043
Ağahan Mimarlık Ödülleri Vakfı 895
Ağansoy, Tevfik 1474
Agaoglu, Adalet 431, 752, 1400, 1401, 1462
Agaoglu, Mustafa Kemal 1462
Ağar, Mehmet 655
Ağır Ceza Mahkemeleri 632
Ağırakça, Ahmet 152
Ahıska, Meltem 445
Ahmed Ibn-i Hanbel 93
Ahmed, İbrahim 866
Ahmet Cevdet Paşa 1354
Ahmet Fethi Paşa 919
Ahmet Vefik Efendi 919
Ahmuzade, Mirza Fethali 396
Aile Araştırma Kurumu 25
Aile Birleşimi Yasası 560
Aile Dergisi 750
Ajans Ada 1089
Ajans Ultra 1091
Ak, Ahmet 1311
Ak, Seyit Ali 537
Akaev, Asker 339
Akalın, Ali Rıza 535
Akan, Tarık 1182
Akar, Ertan 1309
Akar, İzzettin 1043
Akarcalı, Bülent 638, 643, 1121
Akarsu, Bedia 521
Akarsu, Muhlis 930
Akaş, Cem 435
Akat, Asaf Savaş 90
Akatlı, Füsun 444, 445, 521
Akay, Ezel 1091
Akay, Oğuzhan 442
Akbal, Özdemir 1324
Akbank 900, 1333, 1404
Akbank Çocuk Tiyatrosu 1399
Akbank Kültür Merkezi 823
Akbay, Ertuğrul 915
Akbulut, Yıldırım 35, 195, 637, 1043, 1058, 1251, 1257, 1262, 1378
Akbulut, Yonca 1319
Akçakaya, Reha 537
Akçal, İzzet 644
Akçalı, Cevdet 1043
Akçalı, Rıza 650, 1043
Akçura, Gökhan 575
Akçura, Yusuf 505
Akdamar, Ali 572, 574, 575
Akdeniz Belediyeler Birliği 1487
Akdeniz Oyunları 1326
Akdeniz Üniversitesi 941
Akdeniz, Tanju 537
Akdoğan, Tarkan 1320
Akdoğu, Onur 925, 927
Akgün, Tuncay 914
Akın, Faruk 572
Akın, Filiz 1479
Akın, Gülten 441, 732
Akın, Sunay 442
Akıntıya Karşı Yayınevi 1467
Akış, Engin 572
Akit Gazetesi 150
AKKA 367, 387, 1006
Akkaya, Hüseyin 1309
Akkaya, Kemal 641
Akkoç, Fethi 1043
Akman, Nisan 1181
Akman, Sedat 1272
Aknar, Zafer 141
Akoğul, Merih 442, 535
Aksal, Sabahhattin Kudret 935
Aksanat 576, 1108
Aksay, Hasan 1213
Akseki, Ahmet Hamdi 1211
Aksel, Erdağ 606, 1104, 1109
Aksel, Erdoğan 605
Akses, Necil Kazım 932, 938
Aksoy, Alcattin 1107
Aksoy, Atilla 1089
Aksoy, Erol 145, 1331, 1379
Aksoy, Halil 925
Aksoy, Hüseyin 1043
Aksoy, İbrahim 286
Aksoy, Mehmet 604, 606
Aksoy, Muammer 405, 779, 1074
Aksoy, Muzaffer 268
Aksoy, Önder 1324
Aksoy, Serap 1181
Aksu, Abdülkadir 641
Aksu, Ayhan 1308
Aksu, Sezen 825, 943
Aksungur, Rahmi 604, 606
Aksüğür, İpek 1106
Aksam Gazetesi 138
Aktan, Coşkun Can 90
Aktan, Serap 1317
Aktar, Cengiz 1296
AKTAŞ A.Ş. 476
Aktepe, Kürşat 1324
Aktuna, Yıldırım 648, 1117, 1398
Aktunç, Hulki 433, 442
Aktüel Dergisi 136, 148, 945
Aktürk, Yaşar 1476
Akürk, Yıldırım 1056
Akurgal, Ekrem 61
Aküzüm, İlhan 641
Akyavaş, Erol 1109
Akyol, Avni 641
Akyol, Sina 436, 442
Akyol, Şener 986
Akyol, Taha 89, 91
Akyol, Türkan 648, 650
Akyürek, Doğancan 282, 648, 1043
Al Baraka Türk Özel Finans Kurumu 132
Alacakaptan, Ulvi 410
Alagöz, Bahattin 650, 1043
Alameti Farika Nizamnamesi 1391
Alan Yayınevi 1469
Alapaş, Haldun 1317
Alarko 1333
Alatlı, Ertuğrul 984
Albayrak, Sadık 152
Albayrak, Tahsin 1323
Albayrak, Yaşar 1043
Alcatel-Teletaş 341
Aldemir, Turgut 941
Aldıkaçtı, Orhan 986
Alem FM 1085
Alem, Erdoğan 947
Alemdar, Hüseyin 442
Algan, Ayla 1409
Algan, Beklan 1396
Algan, Burcu 1320
Alınak, Mahmut 1035, 1286, 1287, 1288
Ali Taran Creative Workshop 1090
Aliağa Termik Santrali 985
Alişan, Cemal 1043
Aliyev, Haydar 378
Alizade, Firengiz 933
Alkan, Ahmet Turan 90
Alkaya, Ayşe 1318
Alkaya, Orhan 436, 442
Alman Konsolosluğu 1484
Almar, Hasan F. 936
Almaçık, Raik 1397
Alok, Ersin 532, 538
Alp, Çetin 943
Alp, Mehmet 652
Alp, Tekin 766
Alpago, Onay 650
Alpagut, Alp 1320
Alpagut, Berna 60
Alpaslan, T. Fikret 986
Alpat, Feridun 961
Alpdoğan, Abdullah 849
Alpender, Güvenç 739
Alptemoçin, Ahmet Kurtcebe 638, 672, 1043
Alptürk, Orhan 535, 538
Altan, Ahmet 434, 1463
Altar, Cevat Memduh 932
Altay, Bahadır 1323
Altay, Serhat 1320
Altaylı, Fatih 1980
Alternatif Yayıncılık 575

Alternatifbank 1334
Altılar, Tülin 572, 579
Altın Elma 1089
Altın Yayınevi 1469
Altınel, Şavkar 438, 442
Altıner, Şinasi 1043
Altınkaya, Cengiz 35, 641, 1033, 1043
Altınkaynak, Elif 1324
Altıntaş, H. Erkan 152
Altıntaş, Yurdaer 572, 574, 575
Altıok, Metin 442
Altıoklar, Mustafa 1182
Altuğ, Hikmet 986
Altuğ, Orhan 1284
Altuğ, Taylan 521, 523, 526
Altun, Ahmet 1317
Altun, Ara 63
Altun, Faik 1043
Altun, Vedat 1043
Altuntaş, Yunus 1318
Amasyalı, İsmail Hakkı 1043
Ambarcı, Mustafa 1320
Amerikan Devletleri Örgütü 174
Amme Alacaklarının Usulü Hakkında Kanunu 613
Ana-Yol 1157
Anadol, Kemal 1286
Anadolu Ajansı 143, 1078, 1083
Anadolu Araştırmaları Enstitüsü 1359
Anadolu Demokrasi Hareketi 1284
Anadolu Finans Kurumu 132
Anadolu Folklor Vakfı 930
Anadolu Kadın Cemiyeti 758
Anadolu Liseleri 450, 457, 463
Anadolu Medeniyetleri Müzesi 922
Anadolu Medeniyetleri Sergisi 1103
Anadolu Üniversitesi 570, 932, 940
Anahtar Yayınevi 1469
Anaokulları Yönetmeliği 454
Anavatan Partisi (ANAP) 31, 34, 75, 88, 135, 175, 178, 193, 195, 200, 206, 214, 231, 234, 279, 314, 315, 316, 362, 374, 405, 412, 415, 450, 453, 618, 642, 644, 654, 678, 682, 732, 777, 896, 962, 964, 990, 993, 997, 998, 1025, 1026, 1028, 1032, 1040, 1041, 1042, 1059, 1072, 1083, 1115, 1142, 1220, 1221, 1249, 1250, 1251, 1252, 1253, 1254, 1255, 1256, 1257, 1258, 1259, 1260, 1261, 1263, 1264, 1278, 1279, 1288, 1333, 1378, 1382, 1385, 1463, 1483, 1496
Anayasa (1924) 1170, 1489
Anayasa (1961) 610, 608, 612, 629, 630, 664, 720, 724, 988, 997, 1034, 1079, 1114, 1150, 1170, 1489, 1492, 1495
Anayasa (1982) 988, 991, 1001, 1003, 1030, 1034, 1071, 1079, 1083, 1114, 1147, 1170, 1439, 1492
Anayasa 28, 49, 100, 178, 188, 197, 229, 247, 249, 304, 305, 306, 357, 390, 406, 450, 465, 556, 565, 608, 610, 644, 763, 832, 958, 960, 981, 991, 1022, 1023, 1025, 1027, 1030, 1041, 1078, 1220, 1242, 1248, 1255, 1257, 1261, 1263, 1264, 1266, 1276, 1291, 1382, 1383, 1482
Anayasa Düzeni Hakkında Kanun 610, 986
Anayasa Mahkemesi 30, 35, 49, 197, 256, 282, 414, 450, 477, 611, 622, 633, 756, 858, 972, 986, 987, 1026, 1084, 1172, 1259, 1281, 1287, 1288
Anayasal Hak ve Özgürlükler 1074
Andaç, Feridun 445
Anday, Melih Cevdet 442, 445, 1399, 1464
Andre Kertesz Sergisi 534
ANFAD 536
Anka Ajansı 143
Ankara Anlaşması 68, 75, 79, 318, 322, 323, 327, 329
Ankara Belediyesi 1399
Ankara Büyükşehir Belediyesi 573, 1083
Ankara Devlet Konservatuvarı 1405
Ankara DGM Başsavcılığı 624, 627
Ankara Dostluk Anlaşması 366
Ankara Halk Tiyatrosu 1405
Ankara Halkevi 932
Ankara İdari Mahkemesi 1084
Ankara Kadınlar Derneği 752
Ankara Müzik Festivali 939
Ankara Pop Grubu 933
Ankara Radyosu 928, 1078, 1082
Ankara Sanat Tiyatrosu 1405, 1407
Ankara Sanayi Odası 738
Ankara Sigorta 1331
Ankara Tabip Odası 969
Ankara Üniversitesi 154, 314, 447, 530, 1291, 1294
Ankara Üniversitesi DTCF 525
Ankara Üniversitesi SBF 644, 987
Ankara Valiliği 391
Anlı, Hakkı 1107
Antakya Patrikliği 512
Anter, Musa 850, 851, 1074
Anti-Kartel Yasası 491
Anti-Tekel Yasası 81
Anti-Terör Yasası 1073
AOG 123
Apaydın, Talip 1462
Ar, Müjde 1180
Ar, Vedat 534
Arafat, Yaser 358
Aral, H. Cahit 278, 1043
Aral, Oğuz 914
Aral, Tekin 912
Arap Nasri 1473
Arap-Türk Bankası 130
Arar, İsmail 935
Aras, Sabahattin 643, 1043
Aras, Sabri 1043
Aras, Suna 442
Arat, Necla 521, 764
Arat, Serdar 1107
Aratan, Kemal 914
Arayıcı, Bedii 624
Arba Yayınevi 1469
Arçelik 701, 1315
Arda, Hakan 1322
Ardağ, Zeynep 572
Arduç, Mine 1318
Aren, Sadun 1202, 1282, 1285
Areyyan, Ani Çelik 580
Arıcı, Muzaffer 643, 1043
Arık, Huchan 63
Arıkan, Mehmet 1043
Arıkan, Muzaffer 1043
Arıkan, Vural 35, 37
Arıklı, Ercan 145, 148
Arıkoğlu, Kaya 895
Arif, Ahmet 438, 440
Ariş, Koray 606
Ark, Arca 1320
Arkeoloji Müzeleri 920
Armağan, İsa 610
Arman, Aytaç 1183
Arnavut Cafer 1473
Arıcdı, Rudi 75
Arolat, Emre 900
Aroyo, Metin 572
Arradamento Dergisi 575
Arsebük, Güven 64
Arslan, Ahmet 523
Arslan, İhsan 730
Arslan, Leyla 537
Arslan, Refik 1043
Arslan, Yusuf 1205
Arslan, Yüksel 1108
Artun, Ali 1105, 1106
Aruoba, Oruç 445, 523
ASALA 358, 1202, 1204, 1479
ASELSAN 163, 875
Asena, Duygu 149, 753
Asena, Orhan 1400
Asılyazıcı, Hayati 1396
Asilçelik 1332
Asiltürk, Oguzhan 1266
ASK 225
Askeri Mahkeme 226
Askeri Mahkemeler Kanunu 625
Askeri Yargılama Usul Kanunu 635
Askeri Yüksek İdari Mahkeme Kanunu 612
Aslan, Ahmet 526
Aslan, Ercüment 1313
Aslan, Erdinç 1308
Aslan, Hıdır 1028
Aslan, Ömer 1311
Aslan, Süleyman 196
Aslanapa, Oktay 63
Aslantepe, Kaya 1324
Aslantuğ, Mehmet 1183
Asri Kadın Cemiyeti 751
Asya 945
Aşıcıoğlu, Suphi 1476
Aşık Mahsuni 810
Aşık, Eyüp 655
Aşık, Melih 912
Aşıkoğlu 504
Aşkın, Mediha Erten 579
AT Konseyi 364
Atahek, Avni 1319
Atabek, Erdal 968
Atabek, Fevzi 1320
Ataç, Abdülbaki 650
Ataç, Adnan 535
Ataç, Nurullah 393
Atagök, Tomur 1104
Atalay, Atilla 912, 914, 915
Atalay, Erol 64
Atalay, Ümit 924
Ataman, Ayşe 572
Ataman, Kutluğ 1182
Ataoğlu, Kazım 1043
Ataoğlu, Ugurcan 572
Ataseven, Haluk Şevket 1396
Ataseven, Kenan 572
Atasever, Ali Rıfkı 1043
Atasoy, Veysel 638, 1043
Atatürk 36, 143, 202, 307, 390, 401, 414, 456, 500, 551, 609, 766, 774, 903, 1235, 1246, 1354
Atatürk Hava Limanı 898
Atatürk Kültür Merkezi (AKM) 576, 605, 609, 898, 903, 935, 938, 1106, 1408
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu 1079
Atatürk Spor Salonu 1315
Atatürk Üniversitesi 530, 570, 941, 942, 1406
Atatürk Üniversitesi Felsefe Bölümü 526
Atatürkçü Düşünce Dergisi 778
Atatürkçülük 47, 357, 400, 405, 452, 774, 777
Atay, Cahit 1400
Atay, Hakan 1318
Atay, Mehmet 227
Ateş, Abdülkadir 648, 650
Ateş, Harun 1318
Ateşli Silahlar Kanunu 609
Ateşoğulları, Kâmil 1286
Atılgan, Yusuf 824
Atilla, İsmet 1043
Atlansoy, Hüseyin 442
Atlas TV 1381
Atlı, Ertuğ 604
Atlı, Nail 1310
Atlığ, Nevzat 924, 925
Atmaca, Tuncay 632
Atom Enerjisi Kurumu 154
Atsüren, Kağan 572
Attaroğlu, Gökhan 1316
Attila, İsmet 650
ATV 136, 1092, 1094, 1380
Avcı, Ahmet 1043
Avcı, İzzettin 1324
Avcı, Nabi 90, 151, 408
Avcı, Yıldırım 1258
Avcıoğlu, Doğan 1292, 1295
Avebury, Lord 384
Avkıran, Mustafa 1398
Avluca, Nazmi 1312
Avni Dergisi 915
Avrasya Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği 340
Avrupa Birliği (AB) 67, 135, 160, 174, 235, 318, 322, 323, 325, 326, 327, 329, 333, 352, 361, 364, 371, 374, 383, 566, 656, 659, 856, 1138, 1349, 1391
Avrupa Birliği Adalet Divanı 85
Avrupa Birliği Arşivi 634
Avrupa Birliği Konseyi 364
Avrupa Ekonomik Komisyonu 1423
Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) 71, 82, 143, 357, 329, 470, 1058
Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konseyi (AGİK) 359, 368, 386, 643, 733
Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) 174, 386, 733
Avrupa İnsan Hakları Divanı 358
Avrupa İnsan Hakları Komisyonu 385
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) 35, 630, 723, 989
Avrupa Komisyonu 82, 327
Avrupa Konseyi 135, 357, 362, 758, 921, 1383
Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komisyonu 363
Avrupa Konvansiyonel Güç İndirimi Anlaşması 374
Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu 75
Avrupa Parlamentosu 67, 82, 384, 856
Avrupa Sosyal Şartı 729, 1028
Avrupa Topluluğu (AT) 66, 225, 283, 318, 329, 360, 363, 377, 391, 559, 638, 642, 646, 966, 1216, 1269, 1337, 1343, 1368
Avrupa Topluluğu Konseyi 364
Avrupa Yatırım Bankası 69
Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı 1490
Avşar, Hülya 1181
Avukatlık Kanunu 966
Avukatlık Yasa Tasarısı 649
Avundukluoğlu, M. Sadık 1043
Ay, Arif 440, 442
Ay, Ekrem 1317
Ay, İsmet 1401
Ay, Savaş 1377
Aya İrini 919, 1102
Aya İrini Müzesi 939, 942
Ayan, Alparslan 1319
Ayangil Türk Müziği Orkestra ve Korosu 927
Ayanoğlu, Necmi 978, 1121
Ayanoğlu, Osman 1480
Ayasofya Hamamı 1102
Ayaydın, Murat 1317
Ayaz, Nevzat 648, 650, 1043
Aybar, M. Ali 1201, 1202, 1281
Aybay, Rona 609
Aybers, Aylın 1320
Aybers, Gül 1320
Aycan, Ziya 1477
Aydan, Efe 1326
Aydar, Zübeyir 1288
Aydemir, Ateş 572
Aydemir, Mikail 1043
Aydemir, Şevket Süreyya 1211
Aydemir, Yıldız 572
Aydın Cezaevi 1467
Aydın, Adil 1043
Aydın, Bahtiyar 1012
Aydın, Mehmet 523, 1043, 1121, 1229
Aydın, Necdet 933, 1398
Aydın, Vedat 1074, 1286, 1287
Aydınlar Dilekçesi 101
Aydınlar Ocağı 88, 91, 206, 306, 316, 839, 1222, 1353
Aydınlık Gazetesi 136, 147, 912, 1207
Ayhan, Cevat 1043
Ayhan, Ece 438, 442
Ayhan, Süleyman 1043
Ayiter, Elif 572
Aykal, Duygu 938
Aykut, İmren 638, 655, 969, 1043
Aykutlu, Hamdullah 1323
Aylık Dergi 1229
Aymergen Tasarım Grubu 583
Aymergen, Şahin 572, 574
Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği 753
Ayrıntı Yayınevi 1469
Aysan, Behçet 437, 442
Aysan, Mustafa 980
Aysan, Şükrü 1104
Aysan, Yılmaz 572
Aytaç, Fettah 942
Aytaç, Gürsel 445
Aytöre, Mustafa 894, 898
Ayvaz, Ülkü 1404
Ayvazoğlu, Beşir 90, 151, 445, 831
Azak, Gürbüz 151
Azar, Adnan 442
Aziz, Rutkay 1408
Azure Dergisi 574

B

Babacan, Halük 1320
Baban, Cihat 978
Babanzade, Abdurrahman Paşa 842
Babaoğlu, Ali 1043
Babıâli 515, 1464
Babür, Saffet 521, 523
Bagirov, Elsad 935
Bağ-Kur 259, 490, 656, 1117
Bağcı, Nihat 1317
Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) 345, 353, 354, 378, 1394, 1417
Bağlam Dergisi 447
Bağlam Yayınevi 1469
Baharoğlu, Sarkis 535, 538
Bahçeci, Zekeriya 1044
Bahçeli, Devlet 1277, 1278
Bakanlar Konseyi 384, 387
Bakır, Güven 61
Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi 1075
Bakiler, Yavuz Bülent 151
Baktır, Ayhan 572
Bal, Halil 572
Balaban, İnci 572
Balaban, Orhan 214
Balak, Mehmet 1044
Balcı, Erhan 1312
Balcıoğlu, Semih 906, 1281
Balıkçıoğlu, Sevgi 537

Balıkesir Sanat Fotoğrafları Derneği 533
Balibey, Metin 1044
Balins FM 1085
Balkan Antantı 375
Balkan Paktı 376
Balkan Savaşları 376, 499, 505, 518
Baltık Cumhuriyetleri 1394
Bankalar Kanunu 700
Bankalar Sermaye Piyasası Kanunu 656
Baraday, Yakob 512
Baran, Doğan 650, 1044, 1121
Baran, Zafer 572
Baransel, Ali 1386
Baraz, Yahşi 1105
Barbier, Jules 935
Bardakçı, Ilhan 151
Barın, Emin 574, 576
Barış Derneği 968
Barış Derneği Davası 610
Barış Harekâtı 364
Barkan, Ötner Lütfü 1356
Barlas, Ledin 1044
Barlas, Şefika 1320
Barslan, Can 913
Barthes, Roland 537
Barut, M. Gazi 1044
Barutçu, Ömer 648, 1044
Barutçu, Şinasi 533, 534, 536
Barzani, Mesut 382, 385, 847, 860, 865
Barzani, Mustafa 381, 847
Basel Müzesi 922
Baser, Hazım Oktay 152
Basın Ahlak Yasası 142
Basın Konseyi 1383
Basın Müzesi 1102
Basın Yasa Tasarısı 649
Basın Yasası 634
Basın Yayın Genel Müdürlüğü 135
Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü 1078
Basketbol Federasyonu 1327
Basına Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu 877
Basına Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü 1465
Bass, George 921
Bastaş Sitesi 904
Bastoncular Derneği 306
Baş, Mustafa 1044, 1318
Başaga, Ferruh 1106
Başak, Ismail Affan 1089
Başar, Ahmet Hamdi 1295
Başar, Kürşat 435
Başaran, Sait 62
Başaran, Tunç 1182
Başbug, Tamer 898
Başeğmez, Mukadder 1044
Başgör, Süleyman 1477
Başoğlu, Mustafa 214
Başoğlu, Muzaffer Şerif 1292
Başoğlu, Tamer 606
Başol, Halil 1044
Baştımar, Zeki 1200
Baştürk, Abdullah 225, 1044
Batallı, Mehmet 648, 1044
Batı Afrika Ekonomik Topluluğu 174
Batı Avrupa Birliği (BAB) 361, 643
Batı, Ali 844
Batmaz, Ergün 1309
Batuhan, Hüseyin 521
Batur, Enis 438, 445
Batur, Murat 1044
Batur, Rıza 1323
Baturalp, Recai 980
Bayar, Celal 647, 1200
Bayar, Hikmet 1006
Bayazıt, M. Turan 1044
Bayazıt, Rıfat 978, 996
Bayburtluoğlu, Cevdet 63
Baydur, Mehmet 1403
Baydur, Refik 679
Bayhan, Mehmet 533, 536
Bayındırlık ve İskan Bakanlığı 1434
Bayiç, Onur 572, 583
Baykal, Aysel 650
Baykal, Deniz 651, 995, 1026, 1044, 1269, 1270
Baykam, Bedri 779
Baykan, Fehmi 523
Baylaz, Haydar 1044
Bayrak, Nazan 1319
Bayraktar, Osman 445
Bayrıl, V. Bahadır 437, 442
Baytok, Turhan 392
Bayülken, Ümit Haluk 996
BBC 1082
BÇP 1040
Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü 1315
Bedirhan Bey 842, 843
Bedirhan, Celalet 848
Bediüzzaman Said Nursi 1212
Behar, Cem 925
Behramoğlu, Ataol 1462
Beken, Münir Nurettin 927
Bekir, Latife 760
Bektaş, Dilek 575
Bektaş, Hamdi 940
Bektaşi, Recep 537
Belediye Gelirleri Kanunu 1484, 1497
Belediye Kanunu 1484
Belediye Yasası 266
Belge, Murat 90, 101, 801, 826
Beling, Rudolf 603
Belli, Leyla 1103
Belli, Mihri 1202, 1204, 1206
Belli, Oktay 61
Bem-Der 230
Bendeniz 825
Bener, Erhan 433, 1402
Benli, Serdar 572
Berat Kanunu 643
Beraz, Erol 963
Berberoğlu, Kaan 1316
Berfin Yayınevi 1469
Berger, Aliye 1107
Berk, Ilhan 442
Berk, Mükerrem 935
Berkel, Sabri 1106, 1107
Berker, Feyyaz 314
Berkes, Niyazi 1200, 1291, 1295
Berksaç, Berrin 1320
Berlin Duvarı 551
Berlin Kongresi 168, 498, 516
Bern Moratoryumu 360
Berti, Fedel 63
Berzeg, Kazım 90
Besen, Ünit 949
Best FM 1084, 1085, 1385
Beşeri, Mete 220
Beşikçi, İsmail 632
Beşiktaş Jimnastik Kulübü 1302
Beyan Yayınları 1468
Beyaz Eylemler 1124
Beyazıt Devlet Kütüphanesi 877
Beyazıt, Erdem 1229
Beyhan, Gamze 572
Beykal, Canan 1106
Beyleroğlu, Malik 1313
Bezci, Şakir 1318
Bezmen, Halil 1101, 1105
Bıçkın, Hamide 1318
Biçer, Hilmi 1044
Bikem Özsunay Grafik Tasarım Vakfı 570
Bilal, Ali Rıza 1322
Bilar 514
Bileşim Piyasa Araştırma Merkezi Ltd. 1089
Bilge, Ilhan 572
Bilgen, Cavidan 1324
Bilgi ve Hikmet Dergisi 89, 95, 409
Bilgi Yayınevi 1469
Bilgin, Dinç 145, 1380
Bilgin, Vedat 90
Bilgin, Yılmaz 972
Bilginer, Haluk 1183
Bilgiseven, A. Kurtkan 26, 1298
Bilican, Necati 1178
Bilim Tarihi Kurumu 164
Bilim ve Sosyalizm Yayınları 1462, 1469
Bilim ve Teknik Dergisi 155
Bilkent Üniversitesi 448, 555, 570, 903, 936, 1386, 1406
Bilsak Tiyatro 1409
Bingöl, Abdülkuddüs 526
Bingöl, Orhan 62, 64
Bingöl, Selahattin 978
Binici, Ilhami 1044, 1286
Bir, Çevik 176, 369
Birecik Projesi 476
Biret, İdil 935, 938
Birikim Dergisi 409, 514, 1091
Birim Tiyatro 1408
Birinci Müzik Kongresi 529
Birler, İsmail Hakkı 1075
Birleşik Basım Dağıtım 147
Birleşik Reklamcılar 1089
Birleşik Sosyalist Parti (BSP) 1283
Birleşmiş Milletler (BM) 35, 166, 175, 358, 364, 369, 639, 721, 732, 757, 797, 807, 1010
Birleşmiş Milletler Anlaşması 373
Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi 361
Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 364
Birleşmiş Milletler Gücü 369
Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 172, 364, 369, 373, 388, 477, 1420
Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) 663
Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı 797
Birleşmiş Milletler Nüfus Komisyonu 955
Birleşmiş Milletler Sözleşmesi 723
Birlik, Kemal 1044
Birsel, Salah 439, 445
Birsel, Selim 1104, 1107
Bisaş 477
Bitlis, Eşref 1009, 1011
Bitran, Albert 1106
Biyoteknoloji Araştırma Enstitüsü 162
Bizim Ocak Dergisi 1278
Bizim Parti 993
Bizim Tiyatro 1408
Bodrum Müzesi 921
Boeuge, Gülbeni 538
Bogo, Buruno 936
Boğaziçi Kanunu 1495
Boğaziçi Üniversitesi 155, 385, 448, 525, 555, 654
Bolat, Salih 442
Bond, Edward 1409
Bora, Hasan 1480
Bora, İbrahim 849
Boralıoğlu, Gaye 1467
Boran, Behice 1200, 1202, 1281, 1291, 1292, 1295
Boratav, Pertev Naili 530
Borcaklı, Ahmet 941
Borçlar Kanunu 249, 266
Bosna-Hersek 1031
BOTAŞ 475, 884, 1430
Bourdieu, Pierre 444
Boyalı, Ethem 1318
Boyner, Cem 314, 315, 743, 1223
Boysal, Yusuf 63
Boysan, Aydın 900
Boyut Yayınları 148
Bozçalı, Hikmet 851
Bozer, Ali 75, 195, 638, 978, 996, 1044
Bozkır, Abdurrahman 1044
Bozkurt, Kadir 1044
Bozkurt, Nejat 521
Bozlak, Murat 1288
Boztepe, Ziyade 1318
Böke, Asu 1320
Böke, Ayhan 900
Böke, Irge 1320
Bölükoğlu, Kudret 1044
Börüteçene, Handan 606
British Museum 486
Broy Yayınevi 1469
Bucak, Faik 850
Bucak, Mehmet Celal 852
Budak, Kenan 226
Budak, Rıdvan 225
Budak, Yümnü 851
BUFSAD 536
Bugay, Saim 606
BUGSO 937
Bugün Gazetesi 136
Buğdaycı, Melek 1317
Buğra, Tarık 836
Bugur, Veysel 1317
Bulaç, Ali 151, 409, 823, 1229, 1230
Buluç, Mehmet 1091
Buluç, Ragıp 902
Bulut, Cengiz 1044
Bulut, Evren 1044
Bulutsuzluk Özlemi 944
Buluttekin, Hikmet 851
Bulvar Gazetesi 142, 148
Bumin, Kürşat 526
Bumin, Tülin 526
Burcu, Ata 1012
Burda Dergisi 136
Buren, Daniel 1107
Burger King 598
Bursa Cezaevi 1478
Bush, George 357, 368, 374
Butto, Benazir 367
Bürülkaya, Ahu 1320
Bütçe Yasası 215
Bütün, Esat 1044, 1279
Büyük Birlik Partisi (BBP) 316, 1041, 1278, 1279
Büyük Değişim Partisi (BDP) 409
Büyük Türkiye Partisi (BTP) 993, 1258, 1479
Büyükkaya, Necmettin 851, 868
Büyükuncu, Derya 1316
Büyüm, Nazar 1089

C

Cahit Arf Kütüphane ve Dökümantasyon Merkezi 875
Calp, Necdet 993, 995, 1268, 1272
Can Yayınevi 1465, 1469
Can, Esma 1310
Can, Eyüp 1313
Can, Ismail 152
Can, Mehmet 1044
Can, Sencer 1320
Can, Seyfettin 1319
Can, Sibel 926
Canan, Esat 1044
Canbakış, Ahmet 1313
Canbaş, Murat 1323
Caner, Tülay 1323
Canevi, Yavuz 115
Cangökçe, Hadiye 535
Cankara, Hasan 1480
Cankurtaran, Emin 1477
Cankurtaran, Etem 1044
Cansever, Turgut 895
Cantepe, Bilge 1283
Cantürk, Behçet 1474, 1475
Canver, I. Cüneyt 1044, 1250
Capitol Alışveriş Merkezi 391, 901
Capitol FM 1085
Caro, Anthony 1109
Carrefour Alışveriş Merkezi 902
Cartel 943
Carter Doktrini 359
Carter, Jimmy 359
Cassina, Giacomina 79
Cebecioğlu, Selçuk 572
Celal, Metin 439, 442
Celal, Peride 433
Celal, Sadrettin 1200
Celasun, Sedat 974, 1006
Celep, Murat 572
Cem Reklamcılık 1478
Cem Yayınevi 1465, 1469
Cem, Ismail 538, 650, 1044
Cemal Reşit Rey Salonu 935
Cemiyetler Kanunu 751
Cenajans (Grey) 1089, 1090
Cengiz, Sedat 1317
Cengiz, Selim 572
CEROMDI 1355
Cevahiroğlu, Hasan 1477
Cevheri, Necmettin 648, 1011, 1044
Cevizli, Ahmet 526
Ceyhan, Zeki 152
Ceyhun, Demirtaş 1295
Ceyhun, Ekrem 648, 994, 1044
Ceylan 949
Ceylan, Arzu 1318
Ceylan, Emine 535, 538
Ceylan, Hasan Hüseyin 89
Ceylan, Nuri Bilge 535, 538, 577
Ceylan, Tahir M. 537
Ceylan, Turhan 1311, 1312
Ceylan, Yasin 526
Ceza İnfaz Kanunu (CİK) 625
Ceza İnfaz Kurumları 1067
Ceza Muhakemeleri Usûl Kanunu (CMUK) 622, 627, 724, 960, 1025, 1076
Cezaevleri Yasa Tasarısı 649
Cezar, Yavuz 1356
Cheysson, Claude 75
CIA 867
CIEPO 1355
Cılızoğlu, Seçkin 523
CINE 5 391, 1092, 1379
Ciddiyet Gazetesi 906
Cilasun, Eser 972
Cimcoz, Adalet 1106
Cindoruk, Hüsamettin 198, 632, 647, 654, 991, 1035, 1044, 1251, 1258, 1259, 1260, 1261
Cingar Dergisi 916
Cingöz, Temel 1010, 1012
Civan, Engin 184, 1478
Civangate Skandalı 1472, 1475, 1478
CNN 373
Concil of Museum 921
Cosmopolitan Dergisi 136
Coşkun, K. Ramazan 1044
Coşkun, Salih 606
Coşkuner, Hüner 949
Coşkuner, Pınar 1320
Coşkunoğlu, Kamil 1044
Cömert, Can 538
Cumalı Sanat Galerisi 1106
Cumalı, Aydın 1106
Cumalı, Necati 1397, 1399
Cumhurbaşkanlığı Konseyi 997, 998, 1024

Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası 936
Cumhuriyet Başsavcılığı 629, 1258
Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 826
Cumhuriyet Gazetesi 136, 146, 316, 573, 575, 609, 777, 911, 1053, 1464
Cumhuriyet Halk Fırkası 758
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 31, 48, 54, 192, 195, 232, 273, 415, 604, 649, 654, 682, 751, 766, 775, 831, 845, 855, 994, 1001, 1023, 1025, 1028, 1040, 1042, 1072, 1147, 1206, 1208, 1213, 1237, 1241, 1242, 1243, 1246, 1248, 1249, 1250, 1253, 1261, 1268, 1270, 1271, 1272, 1274, 1290, 1291, 1327, 1492, 1495
Cumhuriyet Kadını 751
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) 1276
Cumhuriyet Müzesi 903
Cumhuriyet Savcılığı Dil Derneği 391
Cumhuriyet Senatosu 996, 1022, 1147
Cumhuriyetçi Köylü Partisi 751
Curman, Peter 1464
Cücenoğlu, Tuncer 1402

Ç

ÇAFD 536
Çağa, Sema 1101
Çağan, Sermet 1400
Çağatay, Ergun 533
Çağçağ, Mehmet 914
Çağdaş Düşünceler Derneği 930
Çağdaş Gazeteciler Derneği 734
Çağdaş Hekim Grubu 968
Çağdaş Hukukçular Derneği 734
Çağdaş Kadın Derneği 753
Çağdaş Resim Müzayedesi 1100
Çağdaş Sanat Müzesi 1100
Çağdaş Türk Resmi 1101
Çağdaş Türkü 944
Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği 753, 778
Çağdaş Yayınevi 1469
Çağla, Cevdet 925
Çağlar, Cavit 648, 681, 1044
Çağlayan, Taner 924
Çağrıcı, İrfan 1215
Çahlıyan, Nazif 1324
Çakar, Tuğrul 538
Çakıcı, Alaattin 1474
Çakır, Hasan 1044
Çakır, Nevzat 535
Çakıroğlu, Mehmet 1044
Çakıroğlu, Temel 1319
Çakmak, Fevzi 849
Çakmur, Yüksel 995
Çalık, Mustafa 90, 152
Çalık, Sadi 1106
Çalışkan, Özcan 572
Çalışma (ve Sosyal Güvenlik) Bakanlığı 246, 274, 756, 1116
Çallı, İbrahim 1101
Çaloğlu, Bahattin 1044
Çambel, Halet 64
Çamlıbel, Yılmaz 631
Çamlıgüney, Seyhan 1321
Çamlıoğlu, Nafia 535
Çamurcu, Kenan 152
Can Tiyatrosu 1405
Candar, Cengiz 90
Candar, Tolga 944
ÇANFAD 536
Çankırılı, M. Akif 152
Çapa, Rabia 1106
Çapa, Tunç 1320
Çapan, Cevat 442, 1409
Çapan, Mustafa 1479
Çapan, Sungu 1181
Çaparoğlu, M. Bülent 1044
Çapoğlu, Gülizar 570
Çarşaf Dergisi 916
Çatak, Recep 1321
Çatışma Önleme Merkezi 387
Çavdar, Tevfik 903
Çavuş, Necat 442
Çay, Fuat 652, 1044
Çayan, Mahir 553, 1204
Çayırlı, İnci 924
Çayırovalı, Osman 1474
ÇEAŞ 476, 480
Çebi, İbrahim 1044
Çebi, Mehmet 1044
Çekiç Güç 366, 371, 383, 502, 860, 1029
Çekiç, Savaş 572, 574, 582
Çekil, Cengiz 606, 1104
Çekirdek Yayınları 575
Çelebi, Ali 1101
Çelebi, Asaf Halet 439
Çelebi, Işın 641, 1044
Çelebi, Mustafa 1320
Çelebi, Süleyman 1044
Çelebican, Gülhan 1044
Çelen, Suat 1323
Çelenk, Bekir 1480
Çelenk, Halit 732
Çelik Harekatı 385
Çelik, H. İbrahim 1044
Çelik, İsa 533
Çelik, Mustafa 152
Çelik, Necati 219, 220
Çelik, Nevzat 442
Çelik, Ömer 730
Çelik, Reşit 1044
Çelik, Zeynel 1318
Çelikbaş, Fethi 1044
Çelikel, Aysel 764
Çelikel, Murtaza 1272
Çeliker, Zeki 1044
Çelikoğlu, M. Eren 533
Çeliktaş, Gürçil 935
Çepoğlu, Gülizar 572
Çernobil Faciası 1032
Çetin, Cem 535, 578
Çetin, Hikmet 176, 385, 648, 649
Çetin, Serkan 1324
Çetin, Sinan 824
Çetin, Yüksel 572
Çetiner, Hüsnü 220
Çetiner, Selahattin 977
Çetinkaş, Ahmet 1317
Çetinkaya, Necati 1178
Çetinkaya, Yavuzer 1183
Çevik Kuvvet 359
Çevik, Ekrem 1310
Çevik, Mehmet 643, 1044
Çevik, Turhan 1476
Çeviker, Turgut 907
Çeviribilim Dergisi 447
ÇEVKO 282, 288
Çevre Bakanlığı 277, 1487
Çevre Dergisi 447
Çevre Güzelleştirme ve Yaşatma Derneği 287
Çevre Kanunu 283, 1495, 1497
Çevre Sorunları Vakfı 284
Çevre Vakfı 282
Çıdamlı, S. Yalçın 535
Çılgın, Ender 572
Çınar Yayınevi 1465, 1469
Çınar, Feyzullah 930
Çınardibi Camii 904
Çırağan Oteli 351
Çıraklık Meslek Eğitimi Kanunu 298
Çıtak, Ali 1313
Çiçek, Cemil 638, 756, 1121
Çiçek, İlhami 440
Çiçek, Mustafa 1319
Çiçekoğlu, Feride 434
Çiftçi, Nuray 572
Çilingiroğlu, Altan 64
Çilingiroğlu, Filiz 652
Çilingiroğlu, Murat 901, 902
Çiller, Tansu 71, 125, 127, 195, 205, 364, 367, 371, 546, 637, 645, 650, 682, 963, 1002, 1004, 1011, 1032, 1044, 1059, 1082, 1174, 1235, 1251, 1252, 1258, 1260, 1262, 1263, 1266, 1269, 1383
Çiloğlu, Mustafa 650, 1044
Çimen, Oktay 1325
Çimento Mustahsilleri Birliği 164
Çinici, Altuğ 898
Çinici, Behruz 895, 903
Çinili Köşk 903, 919
ÇİNKUR A.Ş. 885
Çizakca, Murat 1357
Çizgen, Engin 538
Çizgen, Gültekin 532, 537
ÇKP 1207
Çocuk Esirgeme Kurumu 255, 304, 454, 755
Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu 1114
Çocuk Hakları Sözleşmesi 731
Çocuk Mahkemeleri 297
Çocuk Mahkemeleri Kanunu 297, 649
Çocukların Eğitim Projesi 455
Çoker, Adnan 1106, 1107
Çokum, Sevinç 433
Çolak, Veysel 438, 442
Çolpan, Funda 572
Çotuksöken, Betül 521
Çöl Firunası 373
Çölaşan, Emin 780
Çörekçi, Ahmet 1006
Çukurova Elektrik A.Ş. 476
Çukurova Grubu 1333
Çukurova Üniversitesi 525, 570, 764, 932
Çulhaoğlu, Halil 650, 1045

D

Daçe, Bekir Sami 650, 1045
Dağcı, Mustafa 1045
Dağdelen, Mustafa 1318
Dağdeviren, Şükrü 220
Dağlarca, Fazıl Hüsnü 442, 1464
Dağlı, Mehmet 1045
Dahiliye Nezareti 384
Dahiliye Vekaleti 520, 1491
Dal, Kemal 986
Dalan, Bedrettin 286, 603, 907, 993, 1045, 1480, 1483, 1494
Dalkılıç, Necati 220
Danışma Meclisi 45, 50, 55, 304, 979, 984, 985, 996, 997, 1022
Danıştay 232, 612, 617, 729
Danon, Solaris Joelle 572, 574, 575
Danon, Maggie 535, 538
Danyal, Nezih 910
Dar'ül Hilafet'il Aliye Medresesi 466
Dara, Ramis 445
Darul Muallimat 454
Darülbedayi 941
Darülelhan 941
Darülfunun 154, 525
Darüşşafaka Sitesi 904
Daş, Nejat 1480
Dava Vekilleri Nizamnamesi 966
Davesne, Gülnur Alain 62
Davet Dergisi 1228
Davos Ruhu 358, 360
Davos Süreci 360
Dayı, İsmail 314
de Cuellar, Perez 364
Dedelek, İ. Yaşar 655, 1045
Dedeoğlu, Basri 935
Defter Dergisi 441, 514
Değişim Dergisi 152
Dekorasyon Dergisi 575
Deli Dergisi 916
Deliktaş, Nuray 1318
Delors, Jacques 75
Dönüt Dergisi 750
Demir, Halil 1045
Demir, Mahmut 1311
Demir, Murat 624
Demir, Muzaffer 1287, 1288
Demir, Sedat 1477
Demir, Sultan 1318
Demir, Yeşim 572, 581
Demiral, Nusret 631, 1280
Demirbaş, Hayrettin 1302
Demircan, Sultan 1474
Demirci, Ciham 913
Demirci, Latif 913, 914
Demirci, Musa 1045
Demirel, Bektaş 1319
Demirel, Cihangir 1317
Demirel, Hasan Hüseyin 946
Demirel, İbrahim 533, 537
Demirel, Nazmiye 647
Demirel, Necla 1318
Demirel, Süleyman 34, 192, 195, 213, 287, 351, 356, 361, 369, 374, 378, 386, 592, 599, 637, 644, 681, 833, 862, 894, 941, 962, 994, 995, 1003, 1004, 1030, 1036, 1045, 1085, 1214, 1223, 1235, 1253, 1255, 1258, 1259, 1260, 1262, 1269, 1382, 1383
Demirel, Şengül 1319
Demirel, Turgay 1327
Demirhan, Giyasettin 1321
Demiriş, Okan 935
Demirkubuz, Zeki 1182
Demiröz, Yavuz 1322
Demirtaş, Orhan 1045
Demokrasi Parkı 899
Demokrasi Partisi (DEP) 32, 36, 52, 67, 82, 382, 384, 632, 855, 1003, 1010, 1035, 1041, 1149, 1271
Demokrasi Platformu 960
Demokrat Merkez Parti (DMP) 1483
Demokrat Parti (DP) 145, 178, 409, 412, 467, 551, 644, 698, 751, 772, 775, 778, 831, 833, 850, 962, 993, 995, 1002, 1072, 1200, 1201, 1213, 1221, 1241, 1246, 1294, 1473
Demokratik Sol Parti (DSP) 31, 1040, 1042, 1151, 1238, 1243, 1250, 1251, 1252, 1272, 1273, 1274, 1275
Demokratik Sosyalizm Partisi 564
Demokratikleşme 1418
Den-Sen 231
Deneme Tiyatrosu 1405
Deniz Bilimleri Enstitüsü 284
Deniz Eğitim Komutanlığı 1008
Deniz Hava Harp Komutanlığı 1009
Deniz Hava Üssü Komutanlığı 1008
Deniz İş Kanunu 610
Deniz Kuvvetleri Komutanlığı 1008
Deniz Ticaret Odası 961
Deniz, Hasan 537
Deniz, İhsan 437, 440, 442
Deniz, Ömer 1319
Deniz, Özcan 946
Deniz, Şahin 140
Denizciler, İbrahim 224
Denizcilik İşletmeleri 1394
Denizhan, Namık 606
Denkel, Arda 521, 526
Denktaş, Rauf 364, 538
Derbentspor 1310
Dereli, Aysel 431
Dereli, Şükru 1325
Dergâh Dergisi 442
Dergâh Yayınevi 1469
Deri-İş 217, 219
Derici, Hulusi 572
Derimod Kültür Merkezi 1107
Derin, Ahmet 1045
Derleme Müdürlüğü 514
Derleme Yasası 876
Derman, İhsan 537
Dernekler Kanunu 304, 305, 729, 1438
Ders Geçme ve Kredi Sistemi 457
Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi 1489
Derwall, Jupp 1303
DESİYAB 899
Dev-Genç 1199, 1203, 1206
Dev-Güç 1204
Dev-Sol 1200, 1208, 1474
Dev-Yol 1283
Devecioğlu, Ayşegül 1467
Devlet Denetleme Kurulu 997
Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) 99, 101, 618, 627, 629, 664, 722, 733, 779, 855, 990, 1035, 1068, 1172, 1280
Devlet Havameydanları Genel Müdürlüğü 1428
Devlet İhale Kanunu 1433
Devlet Istatistik Enstitüsü (DİE) 16, 20, 23, 209, 235, 288, 298, 337, 351, 492, 546, 591, 694, 757, 764, 796, 1019, 1089, 1143, 1348, 1423, 1426, 1427
Devlet Konservatuvarı Kanunu 1406
Devlet Memurları Kanunu 178, 652, 1067
Devlet Personel Başkanlığı 180, 186
Devlet Personel Yasası 229
Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 18, 24, 58, 66, 154, 158, 235, 244, 298, 334, 335, 354, 664, 764, 838, 875, 1053, 1059, 1089, 1120, 1125, 1143, 1253, 1352, 1423, 1459
Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPTM) 1053, 1487
Devlet Resim ve Heykel Müzeleri 606
Devlet Su İşleri (DSİ) 154, 286, 477, 661, 1014, 1338, 1487
Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu 569
Devlet Türk Halk Müziği Korosu 929
Devlet Yatırım Bankası 674
Devrim Dergisi 1202
Devrim, Nejad 1107
Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) 851, 868
Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) 214, 216, 222, 225, 250, 679, 722, 1284
Devrimci Yayınlar Kooperatifi 1462
Devrimci Yol Dergisi 1207
Devrimci-Demokratik Kültür Dernekleri (DDKD) 852, 870
Devrimsel, Fikri 984
DHEP 1040
DHKP-C 1200
DHP 1040
Dişil Dergisi 915
Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı 340
Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu 340, 374
Dış Ticaret Sermaye Şirketi 338

Dışişleri Bakanlığı 178, 350, 351, 357, 362, 370, 378, 385, 644
Dicle, Halip 359, 1035, 1036, 1045
Diker, Tevfik 1045
Dikici, Hasan 1045
Dikmen, Ekin 1286
Dil Derneği 312, 313, 391
Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi 486, 878
Dilaver Paşa Nizamnamesi 263
Dilek, Nurettin 1045
Dilipak, Abdurrahman 151
Dilligil, Rahmi 1398
Dimetoka, Kenan 572
Dimitrioniz, Yorgo 1313
Din Eğitimi Şube Müdürlüğü 467
Din Şurası 414
Dinç, Mehmet Kazım 650, 1045, 1121
Dinç, Osman 606, 1104
Dinçel, Savaş 1462
Dinçer, Kurtuluş 523, 526
Dinçer, Sibel 1318
Dinçerler, Vehbi M. 453, 641, 1045, 1081
Dinçkök, Raif 746
Dino, Abidin 907, 1107
Diper, Zafer 1404
Diriliş Dergisi 1228
Diş Hekimleri Odası 230
Divan Edebiyatı Müzesi 922
Divitçioğlu, Sencer 1295
Diyanet Dergisi 750
Diyanet İşleri Başkanlığı 46, 53, 194, 405, 411, 466, 617, 1216
Diyanet İşleri Teşkilatı Kanunu 1213
Diyanet Vakfı 412
Diyarbakır Askeri Cezaevi 981
Doğa Parkı 1017
Doğal Hayatı Koruma Derneği 282, 285
Doğan Grup 136
Doğan Medya Center 391
Doğan, Aydın 145, 1334, 1380
Doğan, Aykon 650, 682
Doğan, Celal 995
Doğan, Ender 947
Doğan, Ferruh 907
Doğan, Harun 1312
Doğan, Haydar 1316
Doğan, Hüsnü 35, 638, 640, 645, 1218
Doğan, Lütfi 1045
Doğan, Mehmet H. 152, 440
Doğan, Mustafa 1045
Doğan, Orhan 1035, 1045, 1288
Doğan, Sedat 1045
Doğan, Umay 572
Doğan, Yusuf 538
Doğanay, Ümit 1480
Doğançay, Burhan 1108, 1109
Doğayı Koruma Yerleri 1017
Doğramacı, İhsan 465
Doğru Yol Partisi (DYP) 31, 194, 195, 214, 234, 278, 315, 316, 374, 415, 543, 642, 646, 647, 654, 682, 836, 855, 958, 962, 963, 993, 998, 1011, 1023, 1025, 1026, 1028, 1038, 1040, 1076, 1154, 1220, 1223, 1243, 1250, 1251, 1252, 1258, 1259, 1260, 1261, 1262, 1263, 1269, 1270, 1278, 1280, 1333, 1378, 1496
Doğru, Abdülkerim 1045, 1277
Doğu Bloku 894
Doğu Karadeniz Belediyeler Birliği 1487
Doğu Süryani Kilisesi 512
Doğu, Barlas H. 643
Doğu, Hüseyin 1045
Doğu, Tufan 1045
Doğulu, Kenan 550, 946
Doğuş Grubu 1334
Doğuş Holding 691, 1379
DOKAP 352
Dokuz Eylül Üniversitesi 281, 284, 534, 536, 570, 941, 942, 1405
Dolak, Abdurrahman Ethem 850
Dolmabahçe Sarayı 1107
Domaç, Mehmet 1113, 1118
Donat, Şaban 1312
Donizetti 934
Dorman, Yeşim 1404
Doruk, Belgin 1180
Dostlar Tiyatrosu 1407, 1409
Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Anlaşması 361
Dostoğlu, Haldun 1106
Doğüşken, Mehmet 1326
Dölek, Sulhi 911
Dönemli Yayıncılık 148
Dönen, Mehmet 650, 1045
Dönmez, Atilla 1318
Dönmez, Erdal 1477
Dönmez, Levent 572
Dönmez, Tamer 1309
Döviz İşlemleri Müdürlüğü 115
DTCF 530, 970
DTCF Felsefe Bölümü 525
Dubuffet, Jean 1108, 1112
Duma, Kutay 1316
Duman, Sehahattin 912
Dumankaya, Halit 1045
Durak, Gülsün 1317
Duralı Teoman 521
Durmaz, Baki 1045
Durmuş, Tufan 1319
Dursun, Davut 152
Dursun, Turan 144, 405, 1074, 1215
Duru, Orhan 433
Duru, Refik 64
Durutürk, Ertekin 1045
Duyar, Gürdal 604, 606
Dün ve Bugün Çeviri Dergisi 447
Dündar, Halim 851
Dünya Bankası 184, 280, 318, 325, 663, 674, 709, 737, 756, 982, 1121, 1138, 1416, 1425, 1427
Dünya Dostları Derneği 282
Dünya Ekonomik Forumu 339
Dünya Enerji Konseyi 470
Dünya Gazetesi 1465
Dünya Hayvanlarını Koruma Derneği 287
Dünya Kent Zirvesi 806
Dünya Sağlık Örgütü 281
Dünya Savaşı I. 375, 518, 750, 758, 767, 843, 844, 863, 1203
Dünya Savaşı II. 116, 375, 378, 386, 500, 504, 518, 567, 590, 708, 810, 831, 920, 1218, 1235, 1243, 1342, 1354, 1365, 1431, 1491
Dünya Ticaret Örgütü 348
Düşünce Dergisi 1468
Düşünce Yayınları 1468
DYP-SHP Koalisyonu 1059, 1072, 1117

E

E Yayınevi 1469
EARN 874
Ebert, Carl 932
EBK 701
Ebu'l ala Mevdûdi 96
Ebus Suud 94
Ecevit, Bülent 66, 199, 356, 358, 678, 869, 1045, 1206, 1216, 1238, 1239, 1242, 1243, 1252, 1268, 1272, 1273, 1274, 1275
Ecevit, Rahşan 1269, 1273, 1274, 1286
Ecevit, Yıldız 445
ECOSOC 78
ECU 69
Eczacı Kooperatifleri 972
Eczacı Odası 230
Eczacıbaşı 336, 448, 573, 897, 901, 1314, 1327
Eczacıbaşı Çağdaş Sanat Müzesi 606
Eczacıbaşı Holding 942
Eczacıbaşı, Nejat F. 606, 746, 825, 942
Eczacıbaşı, Şakir 532, 535, 538
Edebiyat Çeviri Dergisi 447
Edebiyat Dergisi 1229
Edebiyat ve Eleştiri Dergisi 514
Edes, Selim 1478
Edgü, Ferit 575
Edibali, Ayku 1045
Edirne Anlaşması 518
Ediz, Hasan Ali 446
Ediz, Özcan 1324
EDOK 1005
Edremit, Metin 573
Efemgil, Haldun 1319
Efes Pilsen 1084, 1304, 1327
EFTA 70, 76, 318
Ege (Şarkıcı) 1016
Ege Belediyeler Birliği 1486
Ege Bölge Komutanlığı 1008
Ege Üniversitesi 525, 530, 928, 1359
Ege Üniversitesi Felsefe Bölümü 514
Ege, Mehmet 1398
Egemen, Erol 572
Egemen, Murat 572
Eğilmez, Ertem 824
Eğit-Der 230, 306
Eğit-Sen 230
Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu 453
Eğitim-İş 230
EKETİB 340
Ekin Tiyatrosu 1405
Ekin Yayınları 1468
Ekinci, Hasan 650, 1045
Ekinci, Oktay 802
Ekmen, Adnan 1045, 1286
Ekmen, Aydın 572
Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) 78, 340, 368
Ekonomik Panorama Dergisi 149
Ekonomik Trend Dergisi 139
Ekonomist Dergisi 139
Ekspresyonizm 1108
Ekşi, Elif 1324
Ekşi, K. Naci 1045
Ekşioğlu, Gürbüz Doğan 572, 574
El Sanatları Sempozyumu 530
El-Bekr, Hasan 866
Elçi, Bahattin 1045
Elçi, Hüseyin 538
Elçi, Sait 850
Elçi, Şerafettin 851, 1033
Elçi, Ümit 1091, 1182
Elçibey, Ebulfeyz 339, 378, 397
Elçin, Ali 1313
Eldem, Necat 1045
Eldem, Sedat Hakkı 898
Elderoğlu, Abidin 1106
Elele Dergisi 148, 753
Eler, Hasan Basri 1045
Elgin, Lord 486
Elhamra Sineması 933
Eliaçık, İhsan 152
Eliçin, Güner 1283
Elite Dergisi 137
Elmalı, Mustafa 1318
Elmas, Erdoğan 898
Elmas, Hayrettin 1045
Elveren, Mustafa 219
Elviye-i Selase 498
Emeç, Çetin 144, 1074, 1215
Emek Dergisi 632
Emek Partisi 1284
Emekçi Kadınlar Derneği 753
Emekli Sandığı 257, 674, 1118, 1416
Emeklilik Yasası 254
Emiroğlu, Metin 643
Emlak Kredi Bankası 796
Emlakbank (Emlak Bankası) 183, 341, 573, 1314, 1478
Emniyet Genel Müdürlüğü 307, 309, 310, 384, 1064
Emniyet Teşkilatı Kanunu 1064
Emrah 949
Emre, Süleyman Arif 1266
Emültay, Cavit 572
Enderun Hazinesi 919
Endez, Canan 1324
Enerji FM 1084
Enerji ve Tabii Kaynaklar Müdürlüğü 163
Engin Yayınevi 1465, 1469
Engin, Ali Şakir 1045
Engin, Erkan 537
Engin, Yaşar 933
Engin, Yusuf 220
ENKA 691
Ensarioğlu, M. Selim 652, 1045
Enünlü, Ahmet 1323
Eralp, Vehbi Halil 525
Eraslan, Mehmet 1313
Erat, Cezmi 1045
Eray, Nazlı 428
Erbakan, Necmettin 219, 412, 604, 647, 961, 1045, 1212, 1213, 1264, 1266, 1267
Erbaş, Fethullah 1045
Erbay, Vedat 1324
Erbil, Leyla 753
Erboz, Yaşar 1045
Ercan, Ahmet 1318
Ercan, Nevzat 655, 1045
Ercan, Şerif 648, 1045
Ercan, Ziya 1045
Erciyes Üniversitesi 941
Erçin, İbrahim 1317
Erdal, Hüseyin 1045
Erdem, Aslı 1320
Erdem, Kaya İ. 638, 997, 1045, 1057
Erdem, Reha 1091
Erdem, Siyami 1284
Erdem, Şükrü 650, 1045
Erdemir, Siray 895
Erdemir, Yüksel 895, 899
Erdemsel, Taçay 532
Erdoğan, Mustafa 90
Erdoğan, Recep Tayyip 604
Erdost, İlhan 732
Erdost, Muzaffer 1462
Erek, Ali Şevki 650, 1045
Eren, Mehmet Ali 1286
Eren, Nusret Nuran 533
Eren, Özkul 572
Erener, Serra 572
Erener, Sertap 945
Erenköy Foto Klubü 533
Erentürk, Turgut 572
Erenus, Bilgesu 1401
Erez, Yalım 962
Ergen, Kemal Kenan 913
Ergenekon, Can 1316
Ergenekon, Gökberk 648, 1045
Ergil, Doğu 959
Ergin, Kemal 610
Ergin, Sertaç 572
Ergönül, Ertan 572
Ergun, Doğan 1298, 1300
Ergun, Recep 1038, 1045
Ergüder, Üstün 1253
Ergülen, Haydar 438, 442, 445
Ergün, Halil 1183
Ergün, Yılmaz 1073
Ergüner, Kutsi 924
Erhan, Ahmet 442
Erhan, Cemil 650, 1045
Erhat, Azra 446
Erikçi, Ömer Ali 1310
Erim, Kenan 62
Eriş, Ahmet 1046
Eriş, Hamdi 1046
Erkal, Coşkun 903
Erkal, Mustafa 1298
Erkan, Ünal 655, 1172, 1178
Erkanal, Armağan 61
Erkanal, Hayat 64
Erkin, Ulvi C. 937
Erkman, Hayrettin 1033
Erkmen, Ayşe 604, 606, 1104
Erkmen, Bülent 572, 573, 574, 575, 583
Ermeni Patrikhanesi 403, 510
ERNK 858
Ernst, Gerhard 922
Eroğlu, Ali 1308
Eroğlu, Ebubekir 442, 445
Eroğlu, Hamza 984
Eroğlu, İpek 1324
Eroğlu, Mehmet 432
Eroğlu, Musa 930
Eroğlu, Şeref 1312
Erozyon Kontrolü Genel Müdürlüğü 1019
Eröz, Mehmet 1298
Erözçelik, Seyhan 439, 442
Ersever, Cem 1074
Ersin, Nurettin 200, 974, 994, 1006, 1010, 1011
Ersoy, Bülent 840
Ersoy, Kader 1319
Ersoy, Mehmet Akil 440, 1230
Ersöz, Adnan 199, 1012
Erstümer, M. Cumhur 1046
Ertan, Güler 532, 534, 536, 537
Ertegün, Ahmet 1379
Ertel, Mengü 573, 574
Erten, Yalçın 1012
Erten, Yücel 1398
Ertuğrul, Muhsin 836, 932, 1399
Ertunç, Faruk 535
Ertürk, Emirhan 949
Ertürk, Tevfik 1046
Eryılmaz, Yaşar 643, 1121
Erzen, Afif 62
Erzen, Jale 1106
Erzurum Atatürk Üniversitesi 998
Erzurum Depremi 422
Es-Sufi, Abdulkadir 414
ESAD 536
Esad, Hafız 381
Esener, Ali Fethi 199, 993
Eser, Ali 1046
Esirgen, Canan 1320
ESKA Holding 288
Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü 484
Eskioğlu, Hakan 1316
Eskişehir Cezaevi 1467
Eskiyapan, Muharrem 202
Esnaf Odaları 961
Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu 490
Etap Oteli 1464
Ethem Paşa 919
ETKB 476, 882
Etnografya Müzeleri 922
EUC 78
Euratom 71, 75
Euromoney Dergisi 184, 1056, 1057
Europe 1 1082
Eurovision Yarışması 943

Eutelsat 1085
Ev *Hocası* Dergisi 751
Ev Kadınları Derneği 752
Evcil, Selahattin 935
Evcimik, Yonca 946
Evgin, Erol 943
Evkaf Nezareti 877
Evren, Bülent 1109
Evren, Kenan 34, 188, 199, 277, 278, 304, 357, 360, 370, 412, 467, 520, 608, 627, 639, 839, 907, 913, 974, 1003, 1006, 1029, 1030, 1116, 1261, 1353
Evren, Süreyya 435
Evren, Yıldırım 572
Evrensel Gazetesi 147
Evrensel Yayınevi 1469
Eximbank 111, 322, 353
Express Dergisi 148
EYLÜL-DER 312, 313
Eymür, Mehmet 1478
Eyüboglu, Seyit 1046
Eyüpoglu, Bala 572
Ezgi, Haluk Naci 1476

F

Factoring 1389
Faikoğlu, İsmail 1311
Failî Meçhul Cinayetleri Araştırma Komisyonu 1074
Faisal Finans Kurumu 132
Fakir Fukara Fonu 1116
FAO 1014, 1346
Faralyalı, Ersin 648, 961, 1251, 1260
Fatih Sultan Mehmet Köprüsü 1435
Fazıl, Ali 537
Fazlurrahman 408, 1229
FDP 566
Fecr Yayınları 1468
Felsefe Arkivi 514
Felsefe Dergisi 514
Felsefe Dünyası Derneği 514
Felsefe Tartışmaları Dergisi 526
Feminist Dergisi 752
Fen Liseleri 457
Fener-Rum Ortodoks Patrikhanesi 361, 403, 404, 512
Fenerbahçe Kulübü 694, 1302, 1326, 1328
Ferhatoğlu, Bülent 1321
Feshane 1102
Festivaller Birliği 939
Fethi Bey 845
Feyzioglu, Turhan 54
Feza Gazetecilik A.Ş. 151
FIFA 1304
Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri 1298
Fırat, Abdullah 1046
Fırat, Abdülmelik 405, 1046
Fırat, Alaattin 1046
Fırat, Kamil 535, 538, 579
Fırat, Nurhan 1317
Fırat, Seçkin 1046
Fırat, Sıtkı 533
Fırfır Dergisi 915
Fırt Dergisi 912, 915
Fıtrat, Abdul Rauf 396
FIBA 1328
Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) 553, 1203, 1206
Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu 915, 1391, 1392, 1467
Fikri Efendi 843
Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) 176, 358, 372
Filistin Sorunu 358, 366
Financial Times 184, 200
Finansbank 1380
Firuze Dergisi 751
Fisunoglu, Muhittin 1006, 1011
Fişek, Kurthan 912
Fişek, Nusret 968
Fişekçi, Turgay 442
Fiyat Farkı Kararnamesi 1436
Flash TV 391, 1092, 1381
FOG Grubu 535
Folklor Açık Hava Müzeleri 530
Ford Vakfı 159, 170, 448, 878
Forum Dergisi 1098, 1294
Fos Dergisi 916
Foto Forum 536
Fotogen 536
Fotoğraf Dergisi 537
Fotoğraf Meslek Yüksek Okulu 534
Fotoğraf Sanatçıları Derneği 533
Fotoğraf Sinema Dergisi 538
Fotoğrafçılık Ana Bilim Dalı 536
Fotomaç Gazetesi 136
FOTSAD 536
Franchising 1389
Frankfurt Bildirgesi 1271
Franklin adıd Marshall College 654
Fransız Bilimler Akademisi 534
French, David 64
Furtun, Candeğer 606
Fuzuli 603
Füruzan 433

G

GAFSAD 536
Galata Köprüsü 1206
Galatasaray 1302, 1326, 1328
Galeri Baraz 1106
Galeri BM 1106
Galeri Nev 1107
Galeri Nevin 1106
Galerie de la Mer Dergisi 574
Gali, Butros 170, 175, 364
Galiyev, Sultan 396
Gamcda Dağıtım 145
GAP 481, 589, 647, 694, 1032, 1338
GAP Belediyeler Birliği 1487
Garanti Anlaşması 364
Garanti Bankası 106, 110, 900, 1091, 1334
Garaudy, Roger 443, 835
Gaspıralı, İsmail 396, 515
GATT 158, 318, 348, 649, 661, 1135, 1138, 1139, 1363
GATT Tarım Anlaşması 1350
GATT Uruguay Round 1343
GATT Uruguay Round Anlaşması 661
Gaydalı, E. Saffet 1046
Gazeteci ve Yazarlar Vakfı 1445
Gazeteciler Cemiyeti 752
Gazeteciler Sendikası 143, 216
Gazi Eğitim Enstitüsü 534
Gazi Mahallesi 1207
Gazi Üniversitesi 455, 525, 570, 942
Gaziantep Üniversitesi 928
Gazioglu, Mehmet 650
Geçer, Kazım 1360
Geçer, Turgay 130
Geçit, İsa 851
Gedik, Leyla 1317
Gedik, Mehmet 1046
Geker, Özcan 938
Geleceği Birlikte Kuralım - Parti Girişimi (GBK-PG) 1003, 1284
Gelir Vergisi 1130, 1454
Gelir Vergisi Kanunu 666, 1448
Gelişim Yayınları 145, 148, 1464
Gemalmaz, Togay 641
Gencebay, Orhan 926, 948, 950
Gencer, Leyla 935
Genç İşadamları Derneği 316
Genç Radyo 1084
Genç, Adem 1104
Genç, İbrahim 1325
Genç, Kamer 1046, 1250
Genç, Mehmet 1356
Genç, Mustafa 1313
Genç, Nihat 434
Genç, Orhan 894, 898
Gençalp, Necmi 1311
Gençer, Leyla 935
Gençlik Kültür ve Sanat Ocakları 316
Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü 529
Genel Avrupa Anlaşması 386
Genel Bütçe Kanunu 181
Genel Muhasebe Kanunu 666
Genel Nüfus Sayımı 519
Genel Sağlık Sigortası 1114
Genel Sağlık-İş 234
Genel-İş 222
Genelkurmay Başkanlığı 384, 632, 729
Genlik, İlker 1046
Gerçek Dergisi 148
Gerçek Yayınevi 1469
Gerede, Canan 1181
Gerger, Haluk 101
Germaner, Ali T. 606
Gevheri Bey 875
Gezen, Müjdat 1462
Gezer, Hüseyin 603, 606
Gezgin, Suat 537
Gezmiş, Deniz 553, 1205
Girgir Dergisi 149, 911, 912, 913, 914, 915
Giray, Safa 35, 638, 1033
Girişim Dergisi 89, 1228
Girl Dergisi 137
Giz, Selahattin 538
Gorbon, Fatih 904
Göç Anlaşması 366
Göçer, Ali 445
Göçmen, İlyas 535
Göğer, İbrahim 535
Gök, Şemsi 621
Göka, Erol 90
Gökalp, Ziya 768, 1224, 1235, 1390, 1291
Gökberk, Macit 521
Gökçek, Burcu 1320
Gökçek, İ. Melih 32, 604, 1046, 1495
Gökçer, Cüneyt 1397
Gökçetin, Deniz 1477
Gökdemir, Ayvaz 82, 650, 1046
Gökgücü, Erhan 1404
Göksel, Hüsnü 101
Göksel, İhsan 986
Göktekin, İsmail 1323
Göle, Nilüfer 90, 1291
Gölhan, Mehmet 650, 994, 1046
Gömürgen, Erol 932
Gön Deri Tesisleri 901
Gönen, Akın 648, 1046
Gönensay, Emre 655
Gönül, Vecdi 977
Gönülay, Suat 914
Gönülrazı, Sinan 1318
Gören, Şerif 1180
Görgüler, Eyüp 572
Görüşler Dergisi 1201
Gösteri Dergisi 432, 575, 584
Grafik Sanatı Dergisi 575
Grafik Tasarım Dernekleri Uluslararası Konseyi 570, 574
Grafika 1089
Grafikerler Meslek Kuruluşu (GMK) 570, 572, 574, 575
Graphis Dergisi 574
Gregoryan Kilisesi 403
Grev ve Lokavt Yasası 246
Grumberg, Teo 521, 525, 526
Grup Tarihi Eser Uygulaması 485
Grup Vitamin 946
Guenon, Rene 409, 414, 834
Güçlü, Bahtiyar 1308
Gülcan, Ertuğrul 1323
Gülcegün, Mehmet 650
Gülçur, Zafer 898, 904
Güldere, Metin 1046
Güleç, Erksin 61
Güleç, Ulvi 965
Gülen, Fethullah 93, 151, 409, 1076, 1216, 1445
Güler, Ara 532, 538, 577
Güler, Fedail 1308
Güler, Gonca 1318
Güler, İlhan 1313
Güler, Mümtaz 1046
Güler, Necati 1326
Güleryüz, Mehmet 1107
Gülhane Askeri Tıp Akademisi 614
Gülhane Parkı 945
Gülistan Anlaşması 503
Gülsoy, Ümit 1091
Gültekin, Bülend 115
Gültekin, Gülberk 1325
Gümrü Anlaşması 504, 519
Gümrük Birliği (GB) 52, 66, 128, 160, 318, 320, 322, 323, 326, 327, 329, 333, 361, 363, 369, 374, 649, 690, 966, 1138, 1331, 1343, 1391, 1392
Gümrük Birliği Anlaşması 369
Gümrük Birliği Ortak Komitesi 327
Gümrük Kanunu 656
Gümrük Müsteşarlığı Kanunu 656
Gümüş, Semih 445
Gümüşpala, Ragıp 647, 993
Gümüştaş, Aynur 1322
Gün Dergisi 1281
Gün Gazetesi 136
Gün, Aydın 825, 934, 935
Günaltay, M. Şemseddin 1211
Günay, Edip 941
Günay, Reha 533
Günaydın Gazetesi 145, 1477
Günaydın, Ali 1046
Günbulut, Ömer 1046
Günday, Derviş 964
Günday, Soner 913
Gündeş, Ebru 949
Gündoğan Yayınevi 1469
Gündüz, Ergün 914, 915
Gündüz, Fahri 1046
Günel, Bahattin 1286
Güner, Agâh Oktay 655
Güner, Arif Hikmet 1213
Güner, Engin 1046
Güner, M. Sabri 1046
Güner, Ömür 1325
Güner, Sami 532, 538, 577
Güner, Şemsi 533
Günersel, Tarık 436, 442
Güneş Gazetesi 145, 147
Güneş Sigorta 1314
Güneş, Hakan 1324
Güneş, Hasan Fehmi 1046
Güneş, Kerem 1046
Güney, Ülkü 655, 1046
Güney, Yılmaz 723
Güngör, Bilal 1046
Güngör, Kudret 1009
Güntan, Ahmet 440, 442
Günuğur, Halük 82
Günübek, Cem 572
Günvar, Ali 445
Gür Yayınevi 1469
Gür, İsmet 1046, 1279
Gür, Serpil 1318
Güray, Deniz 1324
Gürbilek, Nurdan 445
Gürbüz, Özer 1046
Gürdenli, Arif 1320
Güreken, Tekin 572
Gürel, Aysel 945
Güreş, Doğan 414, 779, 998, 1002, 1006, 1010, 1011, 1263
Gürgen, Mehmet 1313
Gürkan, Aydın Güven 233, 650, 1035, 1046, 1268
Gürkan, Levent 1320
Gürkan, Uluç 1046
Gürman, Altan 1106
Gürpınar, Eyyüp C. 643
Gürpınar, İrfan 650, 1046
Gürsel, Barbaros 534
Gürsel, Deniz 90, 409
Gürsel, Hüsnü 532
Gürsel, Nedim 434
Gürses, Müslüm 950
Gürses, Vedat 538
Gürses, Yıldırım 944
Gürsoy, Gençay 609, 1281, 1284
Gürsoy, İbrahim 1046
Gürsoy, Özlem 1319
Gürün, Gencay 1396, 1401
Gürzap, Can 1397
Güven Partisi 751
Güven, Emin 938
Güven, Yakup Yaşar 1479
Güvenlik İşbirliği Formu 388
Güvenlik Soruşturması 1067
Güvenlik Soruşturması Yasa Tasarısı 649
Güvenlioğlu, Tuba 1316
Güzel Sanatlar Akademisi 536, 569, 576, 605
Güzel Sanatlar Fakültesi 1405
Güzel, Hasan Celal 638, 1046

H

Haber-İş 218
Haber-Sen 231
Habitat I. 808
Habitat II. (İstanbul Kent Zirvesi) 802, 897, 1490
Hacaloglu, Algan 650, 1046
Hacettepe Üniversitesi 385, 447, 455, 525, 530, 570, 878, 939
Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri Enstitüsü 294
Hacı Bektaş-ı Veli 418
Hacı Bektaş-ı Veli Kültür Derneği 316
Hacıkadiroglu, Vehbi 521, 523
Hacıoğlu, Salih 1199
Hadi, Sevinç 900
Hafta Tatili Kanunu 265
HAGEM 931
Hajamadi, Fariba 1110
HAK-İŞ 216, 219, 250
Hakimiyet-i Milliye Medreseleri 466
Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu 617, 627
Haktanır, Ayşin 1318
Haldun Taner Sahnesi 935
Halefoğlu, Vahit 362
Halepçe Katliamı 502
Halikarnas Balıkçısı 1420
Halil Edhem Bey 920
Halil Hayali 843
Halil Paşa 1101
Halil, Brem 382
Halis, Ziya 650, 1046
Halk Bankası (Halkbank) 106, 820, 899, 964, 1314
Halk Evleri 1206
Halk Zümresi 1198
Halkçı Parti (HP) 993, 995, 996, 1038, 1042, 1151, 1238, 1249, 1250, 1251, 1254, 1264, 1268, 1269,

1270, 1271, 1273
Halkevleri 304, 306, 307, 836
Halkın Birliği 1207
Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) 856, 1148, 1167, 1283, 1286, 1288
Halkın Emek Partisi (HEP) 30, 194, 195, 382, 986, 1035, 1036, 1149, 1286, 1287, 1288
Halkın Kurtuluşu Dergisi 620
Halkın Mücahitleri 381
Halkodaları 836
Hallacı Mansur 440
Halman, Talat Sait 1106
Halvetilik 1212
Hamdi Bey 848
Hamle Tiyatrosu 1405
Hanım Dergisi 750
Hanımlar Alemi 751
Hapisane ve Tevkifaneler Kanunu 625
Harb-İş Sendikası 980, 1451
Harçlar Yasası 630
Harp Okulu 980
Hars Müdürlüğü 920
Has Holding 1379
Has, İlyas 1028
Has-İş 1115
Hasan el Basri 94
Hasan, Hüseyin 440
Hasananlı, Halit 845
Hasefe, Melike Turgay 1046
Haseki, Metin 606
Haşim, Ahmet 439
Hatemi, Hüseyin 1229
Hatiboğlu, Yasin 1046
Hatinoğlu, Süleyman 1046
Hava Harp Okulu 1007
Hava İkmal Bakım Komutanlığı 1008
Hava Kuvvetleri Komutanlığı 284
Hava Ulaşım Üssü 1007
Havaş 216
Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı 132, 344, 362, 664, 897, 1054, 1391, 1487
HBB 1092, 1379
HBR Maymun Dergisi 913
Helsinki Belgesi 387
Helsinki İzleme Komitesi 135
Helsinki Nihai Senedi 386, 724, 1423
Helsinki Watch 732
Helsinki Yurttaşlar Derneği 730, 733
Helsinki Zirvesi 387
Henriette, Marie 61
Hepaguşlar, Varol 1310
Hepari, Uzay 945
Heper, Sadettin 925
Hergün Gazetesi 89, 91, 144
Hevi Cemiyeti 843
Heybetli, Hasan 1475
Heybetli, Hüseyin (Arap Hüso) 1479
Hıbır Dergisi 913, 915
Hırzanoğlu, Turhan 1046
Hızal, Meriç 604, 606
Hızbül Tahrir 1214
Hızır, Nusret 521, 525
Hızlan, Doğan 445
Hil Yayınevi 1467, 1469
Hilal-i Ahmer Cemiyeti 750
Hilav, Selahaddin 523
Himaye-i Etfal Cemiyeti 296
Hisar, Abdülhak Şinasi 432
Hiyaneti Vataniye Kanunu 636
Hoca Ali Rıza 1101
Hocaoğlu, Yılmaz 1046
Hodder, Ian 61
Hofburg Konferansı 388
Holzmeister, Clemens 898
Hoşses, Sadi 926
Hoşver, Necmi 1046
Howell, Clark. F 64
Hoybun Cemiyeti 846
Hududi, Ceviz Ali 913
Hukuk Usûl Muhakemeleri Kanunu 621
Hulusi, İhap 576
Humeyni, Ayetullah 356, 359, 1214
Hun, Atilla 1046
Hunler, Hakkı 523
Huzur Partisi 36
Hülle Partisi 32
Hür FM 1085, 1092
Hürgün Gazetesi 147
Hürriyet Gazetesi 136, 575, 900, 914, 915, 1465
Hürriyet Partisi 1294
Hüsamettin Tuğaç Vakfı 164
Hüseyin, Saddam 372, 382, 486, 860, 866
Hüsnü, Şefik 1199, 1201
Hz. Ali 92, 416
Hz. Muhammed 92, 95, 409, 416, 1214, 1266

I

ICA 819
ICFTU 221
IFLA 872
Ilgaz, Rıfat 1464
Ilıcak, Kemal 147
ILO Sözleşmesi 1028
Impexbank 126
Intermedya Ekonomi Dergisi 139
International Advertising Association (IAA) 1091
Interstar 391
IRCICA 876, 1358
Irmak, Sadi 980
Islahatçı Demokrasi Partisi (IDP) 30, 1041, 1264, 1278
Işık, Cengiz 63
Işık, İlhan 152
Işık, Semih 1319
Işıklar, Fehmi 32, 1036, 1286, 1287
Işıklı, Alparslan 229
Işıngör, Mümtaz 604

İ

İbn-i Arabî 440
İbn-i Nusayr Muhammed 511
İbrahim Müteferrika 1465
İbrahim Paşa Sarayı 918
İbrahimoğlu, Rafet 986
İcra İflas Hukuku 621
İç Anadolu Belediyeler Birliği 1487
İçişleri Bakanlığı 307, 308, 310, 729, 1064, 1177, 1272, 1487
İçöz, Canan 1181
İçöz, Talat 1046
İdari Yargı Usul Kanunu 612
İdea Yayıncılık 514
İdin, Fecri 1317
İDP 1040, 1155, 1252, 1277
İDSO 936
İFOD 536
İhlas Finans Kurumu 132
İhlas Grubu 145
İhlas Holding A.Ş. 123, 132, 136, 151
İhracat Kredi Bankası 111
İhsaniyet Dergisi 750
İhsanoğlu, Ekmeleddin 538, 1360
İhvanü'l-Müslimin 834
İKBN 127
İkinci Yeni 439
İkiz, Metin 606
İktibas Dergisi 1228
İktisadi Kalkınma Vakfı 66
İktisat Bankası 146
İktu, Mesut 935
İlahiyat Fakültesi 408, 414, 466, 1213, 1228
İlbak, Üzeyr 152
İleri Kadınlar Derneği 752
İleri Yurt Gazetesi 850
İleri, Güler 648, 1046
İleri, Selim 432
İlerici, Kemal 925
İletişim Araştırmaları Derneği 143
İletişim Çalışma Grubu 351
İletişim Yayınları 148, 1464, 1469
İlhan, Atilla 431, 824, 834
İlhan, Muzaffer 1046
İlim ve Kültür Vakfı 756
İlk-Sen 228
İlkadın Dergisi 1281
İlkar, Muzaffer 925
İlkeler Bildirgesi 386
İlköğretim Genel Müdürlüğü 455
İlköğretim ve Eğitim Kanunu 454
İller Bankası 1487, 1496
İllüstratörler Derneği 570
İlsever, Ferit 1281
İmam Ebu Yusuf 93
İmam Hatip Liseleri (İHL) 406, 411, 452, 456, 466, 467, 831, 924, 1212, 1227
İmam Hatip Liseleri Öğrencilerini Koruma Derneği 306
İmam-ı Gazali 95, 440
İmam-ı Humeyni 96
İmam-ı Şafî 93
İmamoğlu, Abdülkadir 220
İmamoğlu, Atilla 1046
İmar Affı Kanunu 1495
İmar ve İskan Bakanlığı 1479
İmar ve İskan Müdürlüğü 484
İmge Yayınevi 1467, 1469
İnal, Gülseli 442
İnal, Selahattin 925
İnalcık, Halil 1353, 1357
İnam, Ahmet 526
İnan, Ergin 1105
İnan, Hüseyin 1205
İnan, Kâmran 640, 1046
İnan, Mehmet Akif 1229
İnanır, Kadir 1182
İnce, Kaan 442
İnceöz, Ahmet Feyzi 1046
İnciler, Mehmet Nabi (İnci Baba) 1475, 1479
İncirlik Üssü 371
İngiliz Teftiş Komitesi 498
İnkılap Kanunları 466
İnkılap Yayınevi 1469
İnönü Üniversitesi 570, 942
İnönü, Erdal 195, 233, 385, 644, 650, 993, 1046, 1242, 1270, 1286
İnönü, İsmet 385, 603, 773, 1200, 1212, 1242
İnsan Dergisi 1293
İnsan Hakları Bildirgesi 416
İnsan Hakları Derneği (İHD) 306, 307, 312, 313, 721, 732
İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 418, 724
İnsan Hakları İnceleme Komisyonu 731
İnsan Hakları Komisyonu 176
İnsan Hakları Vakfı 308
İnsan Yayınları 409, 823, 1467, 1468, 1469
İnsancıl Dergisi 514
İntaş, Gülişan 1319
İnter Yayınevi 1469
İnterbank 123
İntermotiv 336
İnterstar TV 1384
İpek Böcekçiliği Araştırma Enstitüsü 154
İpekoğlu, Engin 1302
İran İslam Devrimi 416, 1227
İran-Irak Savaşı 353, 362, 363
İrfan Şahinbaş Tiyatrosu 1398
İskân Bakanlığı 520
İskân Müdürlüğü 520
İskân ve Mübadele Vekaleti 520
İSKİ 183, 1270, 1486, 1495
İSKİ Skandalı 1488, 1498
İslahi Medaris Nizamnamesi 466
İslam Ansiklopedisi 504
İslam Bankacılığı 130
İslam Dergisi 89, 1227, 1228
İslam Kalkınma Bankası 132
İslam Konferansı 175, 370
İslam Ülkeleri Örgütü 358
İslami Cihad 505
İslamoğlu, Münif 652
İsmail, Hekimoğlu 151, 410
İstanbul Altın Borsası 1391
İstanbul Anlaşması 500
İstanbul Ansiklopedisi 1359
İstanbul Belediye Şehir Operası 934
İstanbul Belediyesi Şehir Orkestrası 935
İstanbul Bienali 1. 1100
İstanbul Bienali 2. 1102
İstanbul Bienali 3. 1102
İstanbul Boğaz Komutanlığı 1008
İstanbul Büyükşehir Belediyesi 409, 604, 606, 876, 1083, 1407
İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi 534
İstanbul Devlet Opera ve Balesi 935, 1398
İstanbul Devlet Tiyatrosu 1398, 1409
İstanbul Festivali 600, 825, 924, 934, 937, 942
İstanbul FM 1085
İstanbul Fotoğraf ve Sinema Amatörler Klubü (İFSAK) 533, 536
İstanbul Kilisesi 404
İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı (İKSV) 605, 825, 938, 942, 1102, 1107, 1110
İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) 119, 333, 680, 701, 899, 1388
İstanbul Resim ve Heykel Müzesi 1102
İstanbul Sanat Bienali 606
İstanbul Sanat Fuarı 1. 1101
İstanbul Sanayi Odası 66, 694
İstanbul Şehir Tiyatrosu 1407
İstanbul Ticaret Odası (İTO) 736
İstanbul Tiyatrosu 1407
İstanbul Üniversitesi 154, 200, 284, 447, 525, 764, 1209, 1291, 1298
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 756, 878
İstihbarat Daire Başkanlığı 385
İstiklal Mahkemeleri 846, 1398
İsveç Türk İşçi Demokrasi Federasyonu 564
İş Bankası 106, 336, 898, 298, 1205, 1334
İş Bankası Grubu 1331
İş Mahkemeleri 230, 631
İş ve Düşünce Dergisi 1291
İş ve İşçi Bulma Kurumu 756
İş ve Meslek Kadınları Derneği 752
İş Yasası 249
İş Yasası Tasarısı 266
İşadamları Derneği 315
İşaret Yayınları 1468
İşbaşaran, Feyzi 1046
İşbulan, Lütfü 632
İşçi Partisi (İP) 1160
İşçi Sağlığı Kongresi 969
İşgüzar, Hilmi 1033
İşigüzel, Şebnem 435
İşler, Ahmet 442
İşleten, Şener 1046
İTO Dökümantasyon Merkezi 875
İttihat ve Terakki 432, 843, 1237, 1290
İTUR 352
İTÜ 154, 206, 288, 833, 924, 929, 1328
İTÜ İnşaat Fakültesi 647
İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı 924
İYOKD 1206
İz Yayıncılık 151, 409, 823
İz Yayınları 1468
İzan, Fethi 535
İzer, Zeki Faik 534, 1106
İzgü, Muzaffer 911
İzlenim Dergisi 409, 756
İzmir Alınan Başkonsolosluğu 922
İzmir Çocuk Tiyatrosu 1399
İzmir Devlet Tiyatrosu 1405
İzmir Filarmoni Derneği 938
İzmir İktisat Kongresi 1200
İzmirligil, Ülkü 64
İzmit Belediyesi 1083

J

Jackson, Michael 600
Jandarma Asayiş Bölge Komutanlığı 1011
Jandarma Genel Komutanlığı 384, 642, 1009, 1064
Japon Fotoğraf Federasyonu 534
Jelev, Jelyu 382
Jivkov, Todor 366, 376
Joker Dergisi 916
Jön Türkler 768
Juchhoff, Rudolf 878

K

Kabaklı, Ahmet 89, 151, 1072
Kabalcı Yayınevi 1469
Kaçan, Hasan 914, 916
Kaçan, Metin 435, 1180
Kaçar, Abdülkadir 538
Kaçar, Kemal 1213
Kaçmaz, Mustafa 1047
Kadın Araştırmaları Dergisi 756
Kadın Araştırmaları Merkezi 755
Kadın Dayanışma Merkezi 755
Kadın Dergisi 750
Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı 752
Kadın Eserleri Kütüphanesi 484, 755
Kadın Gazetesi 753
Kadın İşgücünü Destekleme Derneği 753
Kadın Kütüphanesi 872
Kadın Sığınma Evleri 756
Kadın ve Aile Dergisi 756
Kadınca Dergisi 149, 753
Kadınlar Dünyası Dergisi 751
Kadınlar Halk Fıkrası 760
Kadınlığı Koruma ve Sosyal Yardım Cemiyeti 751
Kadirilik 1212
Kafadar, Engin 572
Kafaoğlu, Adnan, Başer 1283
KAFOS 352
Kahraman, Hasan Bülent 445
Kahraman, Kemal 152
Kahraman, Mehmet 648, 1047, 1286
Kahraman, Mümin 1047
Kahveci, Adnan 638, 1047, 1092
Kakış, İbrahim 1320
Kalıntı Dergisi 753

Kalaycıoğlu, Muzaffer 537
Kaleli, Asım 1047
Kalemli, Mustafa 638, 1047, 1116, 1121
Kallagil, Sabit 533, 537
Kalkavan, Billur 597
Kalman, Bela 534
Kamacı, Cemal 1313
Kamiloğlu, Kemal 1308
Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) 44, 125, 127, 237, 259, 277, 450, 573, 646, 651, 658, 706, 884, 886, 897, 1028, 1053, 1260, 1262, 1340
Kamu Ortaklığı İdaresi (KOİ) 476
Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı (KOİB) 701, 1434
Kamu Ortaklığı ve Özelleştirme İdaresi 1055
Kamu Sağlığı Merkezleri 1115
Kamulaştırma Kanunu 1495
Kamyon Tiyatrosu 1399
Kan, Suna 935
Kanal 6 136, 1092, 1379, 1386
Kanal 7 409, 823, 1216
Kanal D 141, 1092, 1379, 1386
Kanal Market 1092
Kanar, Ercan 632
Kangal, Ekrem 1047
Kantürk, Turgay 442
Kanun Hükmünde Kararname (KHK) 989, 1026
Kaplan, Cemalettin 406, 631, 1211
Kaplan, Sefa 442
Kaplan, Yaşar 1229
Kaptana Sanat Galerisi 1106
Kaptana, Melda 1106
Kara, Burhan 1047
Kara, İbrahim 965
Kara, Rasim 1302
Kara, Yekta 935
Karaaslan, Belgin 1319
Karaaslan, Melih 899
Karababa, İsmet 1310
Karababa, Necati 1274
Karabacak, Reşit 1311
Karabulut, Mahmut 1047
Karahulut, Orhan 1006
Karabük Demirçelik 707, 1137
Karaca, Cem 946
Karacan Yayınları 1981
Karacan, Ali Naci 145
Karacan, Ercüment 145
Karacan, Nuri 609
Karacaoğlu, Deniz 1320
Karadağ, Çerkes 535
Karadağ, Figen 1317
Karadayı, İsmail Hakkı 1006, 1011
Karademir, Selahattin 1047
Karadeniz Bakır İşletmeleri (KBİ) 883
Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) 70, 78, 160, 350, 351, 361, 368, 377
Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Konseyi 351, 352
Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Parlamenter Asamblesi 351
Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Uluslararası Daimi Sekreteryası 352
Karadeniz, M. Ekrem 925
Karaduman, Enis 1474
Karaduman, Necmettin 727
Karafi 95
Karagül, Enver 1047
Karagülle, Hulki 1320
Karahan, Edip 851
Karahasanoğlu, Mustafa 151
Karakaş, Cahit 1273
Karakaş, Ercan 650, 1047
Karakaya Barajı 593
Karakoç, Sezai 437, 440, 1228
Karakul, Kamil 964
Karakuyu, İsmail 1047
Karaman, Hayreddin 151, 1229
Karaman, Kamran 1047
Karamustafa, Gülsün 606, 1104
Karamustafa, Sadık 572, 574, 576, 584
Karan, Doğan 980
Karaoğlu, Ömer 947, 949
Karas, Nurşen 538
Karasu, Bilge 429, 447
Karataş, Ali 1047
Karataş, Dursun 1208
Karatay, Fehmi Ethem 878
Karay, Hayri 606
Karayalçın, Murat 129, 205, 604, 650, 684, 938, 1269, 1495
Karayel, Erdoğan 572
Karayev, Kara 932
Karayiğitoğlu, Hakkı 604, 606
Karayolları Genel Müdürlüğü 1434, 1487
Kardaz, Bahattin 1317
Karlıan, Kemal 1047
Kari, Münevver 396
Karikatür Galerisi 907
Karikatür Müzesi 906
Karikatür Vakfı 910
Karikatürcüler Derneği 906
Karikatürk Dergisi 906
Karlı, Ahmet 851
Karlıova, Cengiz 535
Karol, Esen 572, 574, 583
Karpe, Andreas Müller 61
Kartal, Remzi 1047, 1288
Kartay, Cezmi 993
Karwiese, Stefan 64
Kasapoğlu, Alper 1317
Kasapoğlu, Faruk 1479
Kasım, Abdülkerim 866
KASK 536
Kasnakoğlu, Haluk 1336
Kastaş Yayınevi 1469
Kasıkçı, Nuh Mehmet 1047
Kate, Linda 537
Katma Değer Vergisi (KDV) 1449
Katma Değer Vergisi Yasası 1388, 1451
Kavak, Altan 1047
Kavaklıdere Şarap Fabrikası 901
Kavur, Ömer 824, 1181
Kaya, Ahmet 946
Kaya, Alaeddin 151
Kaya, İlhan 1047
Kaya, Murat Giray 572
Kaya, Pelin 1325
Kaya, Salman 1047, 1076
Kaya, Sedef 1325
Kaya, Selim 1322
Kaya, Şükrü 1491
Kaya, Yaşar 1287
Kayacan, Kemal 1012
Kayacık, Ahmet 572
Kayahan 945
Kayalar, Lütfullah 641, 655, 1047
Kayalar, Mesut 572
Kayalı, Ali 1311
Kayalıoğlu, Ömer 1097
Kaygı, Abdullah 523
Kaygun, Şahin 532, 535, 535, 538, 538, 578
Kaygusuz, Cemal 1311
Kayhan, Ahmet 1178
Kayıtdışı Ekonomi 1458
Kayıtlar Dergisi 440
Kaymak, Muhammed 1047
Kaynak Yayınevi 1467, 1469
Kaynak, Fevzi 1312
Kaynak, Muhterem 1422, 1431
Kaynak, Sadettin 948
Kaynardağ, Arslan 523
Kaypakkaya, İbrahim 1204
Kayseri Elektrik A.Ş. 477
Kazak Türkleri Kültür Derneği 504
Kazan, Bekir 1106
Kazan, Şevket 1047, 1266
Kazan, Turgut 967
Kazgan, Haydar 1355, 1356
Kâzım Taşkent Yayınları 446
Kazmaoğlu, Adnan 904
KDP-Iran 868
Keban Barajı 593
Keçeciler, Mehmet 641, 645, 655, 1028, 1047, 1257
Keçeli, Mahmut 1047
Kekeç, Ahmet 151
Keldani Kilisesi 513
Kelekçi, Etem 1047
Keleş, Birgen 1047
Kemal Yayınevi 870
Kemal, Arif 947
Kemal, Fevzi 843
Kemal, Mustafa 760
Kemal, Orhan 824
Kemal, Yaşar 98, 430, 446, 824, 1464
Kemaloğlu, Birgen 1047
Kemaloğlu, Erkan 1047
Kepenek, Yakup 101
KEPEZ 480
Kepez ve Antalya Havalisi Elektrik Santralleri A.Ş. 476
Kepolu, Mahmut 1047
Keribar, İzzet 535, 580
Kerimov, İslâm 339
Kerkez, İlker 1319
Kesebir, Erdal 1047
Kesici, İlhan 1062
Kesik, Şebnem 572
Kesin Dönüşü Özendirme Yasası 561
Keskin, Adnan 652, 1047
Keskin, Erol 1396, 1397
Keskin, Tuğrul 442, 572
Keskin, Zekiye 1324
Keyder, Çağlar 1300
Kıbrıs Harekatı 501
Kıbrıs Sorunu 66, 85, 360, 364
Kıdemli Memurlar Komitesi 387
Kılıcı, Fuat 1047
Kılıç, Dündar 1473, 1475
Kılıç, Hasan 1047
Kılıç, Ugur 1475
Kılıçtırgay, Kaya 1121
Kılınç, Mahmut 1288
Kınalı, Abdullah 1047
Kınıkoğlu, Fuat 900
Kıral, Erden 1182
Kıray, Mübeccel Belik 811, 1292, 1295
Kırca, Coşkun Ali 652
Kırcalıoğlu, Neşet 1091
Kırdar, Lütfi 604, 1326
Kırım Savaşı 497, 515
Kırış, Recep 1047, 1279
Kırklareli Müzesi 922
Kırımzıgül, Mahsun 946, 948
Kırmızıtoprak, Sait 850
Kısakürek, Necip Fazıl 440, 833, 835, 1230
Kısaparmak, Fatih 947
Kısmet, Mehmet 535
Kışlalı, Ahmet Taner 779
Kıvılcımlı, Hikmet 1204
Kıvrak, Abit 1047
Kıyı Yayınevi 1469
Kıymetli Madenler Borsaları 1391
Kız Teknik Öğretmen Genel Müdürlüğü 455
Kızıl Haç 732
Kızılay 304, 974
Kızılok, Fikret 944
Kızılsu, Alp 1310, 1322
Kızılsu, Dilara 1322
Kızıltan, Güven Şafak 523
Kızıltaş, Ekrem 152
Kızıroğlu, İlhami 286
Kibar Holding 691
Kibariye 839, 946, 1385
Kilercioğlu, Orhan 648, 961, 1038, 1047
Kiper, Hakan 1316
Kiraz, Serhat 605, 606, 1104
Kiss FM 1092
Kitap Patolojisi Enstitüsü 872
Kitapçı, Nihat 638, 1047, 1121
Kitaplık Dergisi 523, 530
Kitlesel Sol Parti 1284
Klas FM 1085
Klasik Türk Müziği 928
Klerides, Glafkos 364
Koca, Ruhi 947
Kocabaşı, Mustafa 534, 535
Kocaeli Amatör Fotoğrafçılar Derneği 533
Kocatopçu, Şahap 977
Koç Grubu 202, 336, 573, 1331
Koç Holding AR-GE Merkezi 875
Koç, Ali 1276
Koç, Ferhat 152
Koç, Rahmi 314, 919
Koç, Vehbi 75, 746
Koç, Yıldırım 213, 219
Koç, Yüksel 965
Koçak, Asaf 907
Koçak, Cemil 767
Koçak, Ersin 643
Koçak, Nuri 572
Koçak, Orhan 445
Koçak, Tevfik 1047, 1286
Koçyiğit, Hülya 1180
Kohl, Helmut 1378
Kohn, Albert 534
Kol, Ercan 1310
Kolcu, Ebru 1318
Kolçak, Harun 945
Koman, İlhan 1108
Koman, Teoman 1006, 1012
Kompela (Futbolcu) 1377
Konduk, Kandemir 911
Kongar, Emre 1293, 1295
Konukman, Ercüment 641, 1047
Konuralp, Mehmet 898, 899
Konut Fonu 1418
Konvansiyonel Kuvvetleri Sınırlandırma Anlaşması 366
Konya Çimento 701
Koraç Kupası 1304, 1305, 1328
Koraman, Bedri 907
Korhan, Kemal 980
Korkmaz, Ergen 941
Kortun, Vasıf 1102
Koru, Fehmi 151
Korugan, Üstün 609
Korutürk, Fahri 199, 1248
KOSGEB 163, 490, 1363
Kosif, Mustafa 1322
Koşay, Hamit Zübeyr 877
Kotan, Mümtaz 851
Kotil, Aytekin 1396
Kozakçıoğlu, Hayri 681, 1073, 1174
Köker, Azade 604, 606
Köker, Levent 203, 767
Köker, Yiğit 1011
Köksal, Ülker 1402
Köksalan, İrfan 1047
Kökten, Uğur 445
Köln Üniversitesi 644
Köprülü, Fuat 1354, 1200, 1356
Körfez Bunalımı 366
Körfez Krizi 33, 195, 216, 640, 663, 1102, 1413, 1416, 1425
Körfez Savaşı 169, 353, 356, 362, 372, 382, 447, 502, 854, 859, 907, 1233, 1417
Köse, Erol 1047
Köse, İsmail 1047
Köse, Tahir M. 648
Kösemihal, Nurettin Şazi 1295
Köy Enstitüleri 831
Köy Envanter Etüdleri 504, 508, 813
Köy Kanunu 1482
Köy-Koop 819
Köylüoğlu, Azimet 650, 724, 855, 1047
Köymen, Oya 609
Köymen, Yavuz 1047
Kral FM 1092
Kral Hüseyin 862
Kristal Elma Reklam Yarışması 1089
Kristal-İş 213
KTÜ 942
Kuçuradi, Ioanna 521
Kuhn, Thomas S. 523, 835
Kukla Tiyatrosu 1399
Kul, Emin 214, 655, 1047
Kul, Mustafa 652
Kulaç, Mevlana 1312
Kulaksız, Halim 535
Kulduk, Can 1316
Kuloğlu, Akın 1313
Kumaş, İbrahim 1047
Kumbaracıbaşı, Onur 648, 650, 1047
Kunç, Mert 572
Kundakçı, Selçuk 535
Kunter, Erman 1326
Kurbanoğlu, Hasan 533
Kurçenli, Yusuf 1180, 1182
Kurt, Fahrettin 638, 641, 1047
Kurt, Nafiz 650, 1047
Kurt, Yaşar 947
Kurtaral, Eryetiş 1324
Kurtulmaz, Hıdır 1313
Kurtulmaz, Hüseyin 1313
Kurtuluş Dergisi 1207
Kurtuluş Savaşı 296
Kurucu Meclis 615
Kurumlar Vergisi 1130
Kurumlar Vergisi Kanunu 666
Kuşkan, Fikret 1183
Kuşkaya, Aykut 947
Kut, Burak 550, 945
Kutan, Recai 1266
Kutlar, Onat 428
Kutlu, Ayla 432
Kutlu, Haydar 629, 1281
Kutlu, Mustafa 433
Kutluca, Cihat 1318
Kutluer, İlhan 152
Kutmangil, Mehmet Bekir 136, 1477
Kutub, Seyyid 414, 1214
Kuvanlık, Adnan Veli 538
Kuveyt (Evkaf) Finans Kurumu 132
Kuveyt Müzesi 486
Kuyaş, Nilüfer 523
Kuzey Deniz Saha Komutanlığı 1008
Kuzey Irak Operasyonu 385
Küçük Emrah 945
Küçük İskender 438, 442
Küçük Kaynarca Anlaşması 515
Küçük ve Orta Boy İşletmeler (KOBİ) 656
Küçük, Eftal 944
Küçük, Yalçın 101
Küçükali, Tekin 220
Küçükçerezli, Mehmet 1325
Küçükerman, Önder 903, 1106
Küçükömer, İdris 1296
Küçüksöz, Sema 694
Kültür Bakanlığı 447, 529, 538, 836, 877, 922, 924, 929, 935, 940, 1408, 1409, 1465

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu 484, 920
Kültür ve Turizm Bakanlığı 484, 924, 939
Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kanunu 392
Küpeli, Mustafa 1048
Kür, Işılar 604
Kür, Pınar 431, 435, 753, 1462
Kürdistan Azmi Kavi Cemiyeti 843
Kürdistan Demokrat Parti (KDP) 381, 847, 850, 861, 865
Kürdistan Gazetesi 843
Kürdistan İslam' Partisi 861
Kürdistan Muhibbar Cemiyeti 843
Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları 852
Kürdistan Ulusal Meclisi 385
Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) 861, 868
Kürdistani Cephe 861
Kürkçü, Ertuğrul 1284
Kürkoğlu, Celal 1048
Kürt Ahmet 1475
Kürt Cumali 1475
Kürt Federe Meclisi 860
Kürt Göçü 1168
Kürt İstiklal Cemiyeti 845
Kürt Parlamentosu 385
Kürt Siyasal Hareketi 1168
Kürt Sorunu 98, 381, 400, 416, 696, 729, 742, 842, 1073, 1204, 1233, 1235, 1239, 1275, 1283, 1418
Kürt Sürgün Parlamentosu 1288
Kürt Teali Cemiyeti 842, 844
Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti 843
Kütüphaneler Genel Müdürlüğü 877
Küyel, Mubahat 525

L

L'express Dergisi 1472
Lafçı, Murat 572, 584
Lawrence, Robert 936
Le Roy, Christian 63
Leasing 1389
Leman Dergisi 907, 910, 913
Lessing, Gotthold 935
Levendoğlu, Ahmet 1409
Levent, Tamer 1398
Levi, Mario 435
Likya Lahdi 921
Limon Dergisi 910, 912, 913, 914, 915
Lings, Martin 414
Lions Klüpleri 1265
List, Herbert 534
Livaneli, Zülfü 945
Locke, John 523
Logos Yayınevi 1469
Logotürk 575
Lokavt Yasası 249
Lomas, Alf 73
Londra Anlaşması 168
Louvre Müzesi 486
Lowe Adam Tanıtım 1091
Lozan Anlaşması 43, 402, 404, 500, 845
Lozan Konferansı 385
Lucas, Jean-Jacques 534

M

Ma-Der 230
Maadin Nizamnamesi 264
Maarif Vekaleti 466, 467
Maastricht Anlaşması 84
Macun, Ömer Faruk 1048
Maçka Sanat Galerisi 1105, 1106
Maden Tetkik ve Arama (MTA) 154, 163, 479, 884, 1315
Maden Yasası 886
Maden, Sait 575
Maden-İş 225
Madenoğlu, Hüseyin 1320
Madımak Oteli 912
Madonna 600
Madra, Beral 606, 1102, 1106
Madra, Piyale 909
Madra, Teoman 532
Mafyan, Garo 945
Magic Box 1092, 1377, 1379
Magnum, Opus 898
Mahalli İdareler Seçim Kanunu 40
Mahirtıki, Nasuh 1321
Mahzun Korkmaz Akademisi 382
Maksim Sahnesi 934
Maliye Bakanlığı 125, 157, 178, 334, 664, 1054, 1062, 1391, 1444, 1450, 1487
Mamak Cezaevi 1462
Manajans 1089
Manço, Barış 943
Mandela, Nelson 167, 227
Mansur, Lale 1181
Mar Şimun 513
Maraş, Gökhan 643, 1048
Mardin Çimento 701
Mardin, Şerif 90, 1293, 1294
Margulies, Roni 438, 442
Marie Claire Dergisi 149
Markalar Kanunu 1392
Marketing Türkiye Dergisi 575, 1098
Markom Leo Burnett 1090
Marmara Araştırma Merkezi 161
Marmara Bilimsel ve Endüstriyel Araştırma Merkezi 872
Marmara Üniversitesi 455, 534, 536, 570, 755, 764, 878, 942, 1357
Marmara ve Boğazlar Bölge Komutanlığı 1009
Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği 1486
Marmara, Nilgün 442
Marmarabank 126
Mataracı, Tuncay 1033
Matkap, Nihat 650, 1048
Matuites Paketi 79
Mavera Dergisi 1229
Maverdi 95
Mavibulut Yayınevi 1469
Maya Sanat Galerisi 1106
Mazhar-Fuat-Özkan (MFÖ) 825, 944, 945
Mazlum-Der 313, 730
MBI Filmcilik A.Ş. 1377
MC 1206, 1214, 1253, 1352
Mc Cann Erckison 1090
Mc Donald's 598
Mc Millen, Paul 572
MEB Derleme Müdürlüğü 521
Meclis Araştırması 1031
Meclis İç Tüzüğü 991
Meclis Plan ve Bütçe Komisyonu 1052
Mecma-ı Asar-ı Atika 919
Mecma-ı Esliha-ı Atika 919
Medeni Kanun 25, 297
Media Cat Dergisi 575
Media Cat Yayınları 575
Medina Turgul 1090
Medine Vesikası 409, 823, 1230
Medrese'tül Eimme ve'l Huteba 466
Medrese'tül Irsad 466
Medrese'tül Vaizin 466
Medya Dergisi 575, 1098
Medya Güneşi Dergisi 575
Medya Holding 136
Medya Market Dergisi 1097
Mektep Dergisi 1228
Melen, Ferit 1048
Melikoğlu, Ertuğrul 1321
Memduh, Selim 843
Menderes, Adnan 772, 868
Menderes, Aydın 409
Menemen Olayı 1212
Mengen, Şahin 1308
Mengi, Güngör 140
Mengüşoğlu, Takiyettin 523
Menteş, Cevdet 978
Menteşe, Nahit 650, 994, 1048
Menteşoğlu, Hasbi 661
Menzir, Necdet 681, 1072, 1076
Meral, Bayram 217
Meriç, Cemil 91, 834, 1296
Meriç, Nezihe 433, 752, 1398
Meriç, Nurettin 284
Meriç, Recep 64, 986
Merkez Ajans 1089
Merkez Bankası 106, 114, 124, 129, 321, 646, 661, 670,674, 679, 1054, 1272, 1393
Merkez Bankası Yasası 126
Merkezi Planlama Örgütü 1058
Mersin Üniversitesi 525, 903, 941
Mert, Özkan 442
Mesaj Dergisi 575, 1098
Mesleki ve Teknik Liseler 452, 457
MESS 206, 250, 1253
Mete, Cemil 1010
Metiner, Mehmet 89, 152
Metis Çeviri Dergisi 447
Metis Yayınevi 755, 1465, 1467, 1469
Metro FM 391, 1092
Metropol FM 1084
Mevdudi 414, 1468
Mevki Meziyet Vazına Mütealllik Kanunu 625
Meydan Gazetesi 91, 142
Mezarcı, Hasan 405, 1035, 1048, 1212, 1288
Mısır Faisal İslam Bankası 132
Mısır Hava Kuvvetleri 1007
Mısırlıoğlu, Hakkı 572, 574
Mikrop Dergisi 914
Milas Radyo 1385
Millet Vekilleri Seçim Kanunu 40, 1147
Milletler Sözleşmesi 1028
Milletlerarası Türk Folklor Kongresi 530
Milli Birlik Komitesi 45, 48, 273, 996
Milli Savunma Yüksek Kurulu 54
Milli Aydın Bankası 820
Milli Cephe Hükümetleri 405
Milli Demokratik Devrim (MDD) 1202, 1203, 1204
Milli Eğitim Akademisi 644
Milli Eğitim Bakanlığı 305, 306, 392, 405, 453, 454, 457, 461, 468, 529, 562, 669, 838, 874, 920, 924, 930, 937, 940, 941, 1222, 1358
Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı 1981
Milli Eğitim Kanunu 466
Milli Eğitim Şurası 457, 459
Milli Eğitim Temel Kanunu 450, 456, 457
Milli Eğitim Vakfı 463
Milli Folklor Enstitüsü 929
Milli Gazete 150, 823
Milli Görüş 1214, 1264, 1265, 1267
Milli Güvenlik Konseyi (MGK) 31, 34, 39, 175, 188, 199, 219, 222, 250, 304, 306, 392, 608, 617, 627, 679, 720, 968, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 984, 985, 986, 987, 988, 990, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 1022, 1038, 1041, 1114, 1249, 1258, 1261, 1268, 1448
Milli Güvenlik Kurulu (MGK) 45, 54, 314, 610, 729, 838, 856, 1002, 1028, 1079, 1170, 1232, 1270, 1383
Milli İstihbarat Teşkilatı 384, 779, 1004, 1012, 1475, 1067
Milli Kültür Şurası 530
Milli Kütüphane 872, 874, 878
Milli Nizam Partisi (MNP) 406, 1213, 1214, 1245, 1264, 1266, 1267
Milli Piyango İdaresi 1399
Milli Savunma Bakanlığı 163, 247, 638, 640, 1125
Milli Selamet Partisi (MSP) 31, 219, 400, 406, 604, 834, 1208, 1213, 1214, 1215, 1226, 1245, 1248, 1250, 1252, 1253, 1264, 1266, 1267
Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) 836
Milliyet Gazetesi 91, 145, 575, 900, 1465
Milliyet Sanat Dergisi 575
Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) 30, 316, 1041, 1042, 1152, 1250, 1252, 1264, 1277, 1278, 1279
Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) 654, 993, 995, 996, 997, 1036, 1038, ,1151, 1249, 1254, 1264, 1276, 1333
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) 31, 89, 91, 220, 316, 405, 556, 632, 751, 782, 1072, 1156, 1208, 1214, 1232, 1235, 1248, 1250, 1252, 1253, 1276, 1277, 1278, 1279, 1280, 1288
Milliyetçi Kadınlar Derneği 752
Milne, Gordon 1303
Mimar Sinan Üniversitesi 534, 536, 570, 1103
Mimar Sinan Üniversitesi 939
Mimarlar Odası 287, 896
Mimarlık Dergisi 896
Mimaroğlu, İlhan 941
Minyeli Abdullah 410
MİP 1040
Miraç, Yaşar 442, 1462
Mirkelam 825, 945
Mirkelam, Ferit Aydın 1048
Mirza, Hacı 1480
Misak-ı Milli 381, 844, 1211
MİSK 219, 220
Miski, Rauf 537
Mithat Bey 843
Mitsotakis. Konstantin 73, 358, 360, 371
Mitterrand, Danielle 384
MKE 163
Modern Dans Topluluğu 932
Modern Folk Müziği Topluluğu 930, 943
Mogultay, Mehmet 648, 1048
Molla, Selim 844
Mollazade 95
Montreux Boğazlar Sözleşmesi 368
Moore, Barrington 1297
Mor Abraham Kilisesi 403
Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı 755, 761
Moran 1089
Morellet, Francois 1107
MOSSAD 382
Mozaik 944, 934, 935
MP 1038, 1276, 1277
MTV 945
Mualla, Fikret 1108
Mucitler ve Araştırmacılar Derneği 164
Muğlalı, Mustafa 847, 850
Muhafazakâr Parti 993
Muhammat Yasası 966
Muhammed Kutub 1468
Muhasebe-i Umumiye Kanunu 1433
Muhasebeci ve Mali Müşavir Odaları 960, 965
Muhiddin, Nezihe 760
Mumcu, Uğur 101, 137, 144, 200, 316, 405, 778, 779, 1074, 1474
Mungan, Murathan 428, 437, 442, 1403
Musiki Mecmuası 925
Mustafa Hayri Efendi 466
Mustecaplıoğlu, Esat Adil 1201
Mutlu, Halil 1308
Mutlu, Muhyettin 1048
Mutlu, Zafer 140, 599
Muttalibov, Ayaz 378
Mutver, Cemalettin 572, 574
Muzır Neşriyat Kanunu 42
Muzır Yasası 1467
Mücadele Dergisi 148
Müezzinoğlu, Aysel 281
Müfit, Mehmet 437, 445
Müftüler, Haluk 961
Müftüoğlu, Güneş 650
Müftüoğlu, Rıza 1048
Müjde, Gani 913
Müldür, Lale 440
Münir Birsel Vakfı 164
Münir, Metin 147
Müren, Zeki 925
Müridoğlu, Zühtü 606
Mürüvvet Dergisi 750
MÜSİAD 316, 736, 1216, 1226
Müze-i Hümayun Şubeleri 920
Müzik Ansiklopedisi Yayınları 931
Müzik Fakültesi 903

N

Naci, Fethi 445
Nadi, Nadir 145, 147, 773, 778, 1464
Nadir, Asil 136, 915
Nakşibendilik 1212
Nalbantoğlu, Rıfat 965
Namal, Hasan 1048
Namlı, Mustafa 1048
Namoğlu, Yusuf 1048
Nankör Dergisi 916
Nar, Turgay 442
Nasaş 1327
Nasr, Seyyid Hüseyin 414, 835
Nasreddin Hoca Şenliği 910
Nasrettin Hoca 530
Natalia, Narsaridze 1324
NATO 67, 159, 171, 199, 359, 360, 367, 370, 374, 387, 640, 643, 646, 975, 1006, 1032, 1216, 1430
Nazarbaev, Nursultan 339
Nazım Hikmet 438, 445, 1400, 1404, 1462
Nazım, Arif 947
Nazlı, Atilla 1323
Nebioğlu, Kenan 227
Necdet, Ahmet 442
Neco 943
Negatif Dergisi 137
Nehir Dergisi 152
Nehir Yayınları 1468
Nejat Eczacıbaşı Sanat Müzesi 1103
Nesin, Aziz 101, 147, 732, 907, 911, 912, 1282, 1399, 1400, 1464
Netaş A.Ş. 164, 341, 714
Neva Şalom Sinagoğu 505
New York Metropolitan Sanat Müzesi 486
Nezir, Seyit 438, 442
NGO 574
Nickel, Klavs 1397
Nilüfer 945
Nisan Yayınevi 1467, 1469
Nizam-ı Alem Ocakları 316, 1279

NJR 1082
Nokta Dergisi 147
Nokta Tiyatrosu 1404
Norveç 1007, 1016
NOTAU 359
Novum Dergisi 574
Nuh Çimento 202
Number One FM 391, 1084, 1092
Nur, Muhterem 1180
Nurettin Paşa 845
Nuri, İhsan 846
Nüfus Mübadelesi Anlaşması 364
Nüfus Planlaması Kanunu 1114

O

OBIV 1358
Obuz, Sema 572
Ocakçıoğlu, İsmet 967
Ocaktan, Mehmet 151
Oda Yayınevi 1469
Odalar Birliği (OB) 961, 987, 1213, 1264
ODTÜ 154, 161, 162, 284, 385, 525, 530, 553, 555, 647, 764, 833, 872, 987, 1206
OECD 67, 159, 199, 212, 235, 277, 318, 325, 329, 340, 343, 345, 709, 874, 1337
Oflazoğlu, Turhan 1401
Oflu Hasan 1473
Oflu, Sadık 1318
OFSAD 536
Oğlak Yayınevi 1469
Oğuz, Ali 1048
Oğuz, Orhan 1182
Oğuzertem, Süha 445
Oka, Nazif 1010
Okay, Yaman 1183
Okçuoğlu, Hüsnü 1286
Oksay, Kazım 638
Oktar, Adnan 408
Oktay Taslağı 967
Oktay, İsmet 1048
Oktay, Seyfi 630, 648, 966, 1048
Okul Öncesi Eğitim Genel Müdürlüğü 455
Olağanüstü Hal 664
Olağanüstü Hal Kanunu 613, 1171
Olağanüstü Hal Valiliği 174, 1074
Olcay, Şükrü 199
Olcay, Tuncay 938
Olcay, Zuhal 1181
Olgaç, Bilge 1181
Oluklu, İbrahim 445
Omay, Nurettin 1473
OMP 1040
Onart, Adnan 521
Onat, Hikmet 1101
Onat, Tenasüp 934
Onay, Ersin 940
Onay, Yılmaz 1404
Onbinler A.Ş. 912
Ondokuz Mayıs Üniversitesi 570
Ongun, Arın 1324
Onsekiz Mart Üniversitesi 536
Onur M. Ali 1321
Onur Yayınevi 1469
Onur Yayınları 1462
Onur, Füsun 606, 1104, 1110
Opan, Kaya 1048
OPEC 353, 372, 867, 982
Oral, Adnan 980
Oral, Sümer 648, 1048
Oransay, Gültekin 925, 938, 941
Orbay, Ülkü 1283
Orel, Ahmet 1311
Orff, Carl. 933
Orhon, Mübin 1107
Orhon, Ozan 944
ORKÖY 1020
Orman Bakanlığı 163, 1018, 1019, 1020
Orman Genel Müdürlüğü 1017, 1020
Orman İçi Dinlenme Yerleri 1017
Orman İş Sendikası 221
Orman Köy İlişkileri Genel Müdürlüğü (ORKÖY) 1018
Orman Köylüleri Kalkındırma Fonu 1018
Orman Ürünleri Sanayii Kurumu 1020
Ormancılar Derneği 230
Orta Doğu Çalışma Enstitüsü 274
Orta Öğretim Genel Müdürlüğü 467
Ortaasya Cumhuriyetleri 895
Ortaç, Serdar 825, 945
Ortaçgil, Bülent 944
Ortadoğu Gazetesi 221
Ortak Danışma Gurubu 388
Ortak Gümrük Tarifesi 75, 320, 326
Ortaylı, İlber 1356
Oskay, Müge 572
Osman Hamdi Bey 486, 920
Osman, Hakan 442
Osmanlı Bankası 942
Osmanlı Kadın Cemiyeti 751
Osmanlı Mebusan Meclisi 48
Osmanlı-Rus Savaşı 497, 515, 842
Otosan 1333
Otyam, Fikret 532
Otyan, Nidem 941
Ovalı, Yılmaz 1048
OYAK 1334
Ozan Arif 947

Ö

Öcal, Füsun 1317
Öcal, Mustafa 1311
Öcalan, Abdullah 381, 382, 593, 852, 857, 1288
Ocalan, Osman 381
Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sınavı 450, 457
Öğüt, Atilla 1089
Öke, Mim Kemal 151, 961
Öktem, Tankut 606
Öktem, Zehra 1324
Öktem, Zeki 824
Ökten, Abdülkadir 850
Ökten, Zeki 1181
Öktenay, Sadettin 926
Ölçer, Selim 969
Ölmez, Ümit 1480
Ömer, Yunus 1319
Önal, Ayben 1320
Önal, İsmail Hakkı 1048, 1286
Önaldı, Teoman 924
Öncü Yayınevi 1467
Önder, Can 1316
Önder, İzzettin 702, 1452
Önder, Mehmet 935
Önen, Yaşar 392
Öner, Necati 521
Öner, Sait 632
Öner, Yavuz 732
Öneş, Nilgün 572
Öngören, Ferit 906
Öngören, Mahmut Tali 101
Öngören, Vasıf 824
Önsoy, Kemal 1109
Ören, Enver 151
Örnek, Yusuf 514, 523
Örsel, Atilla 1323
Örüç, Hüsamettin 641, 1048
Örümcer, Serpil 1479
Ötüken Yayınevi 1469
Ötüken, Adnan 878
Öz Çelik-İş 221
Oz, Abdülkadir 1317
Öz, Esat 767, 768
Öz, Fevzi 1475, 1479
Öz, Mehmet 90
Özakın, Aysel 753
Özakman, Turgut 1397, 1400
Özal Hükümeti II 664
Özal, Ahmet 136, 183, 184, 1218, 1334, 1377
Özal, Efe 1379
Özal, Semra 197, 854, 1439, 1478
Özal, Turgut 34, 37, 135, 146, 152, 175, 184, 189, 200, 254, 277, 314, 315, 340, 351, 356, 360, 362, 378, 384, 393, 412, 592, 630, 638, 682, 706, 798, 833, 840, 854, 894, 907, 913, 946, 963, 975, 977, 990, 995, 997, 1003, 1010, 1011, 1025, 1026, 1028, 1030, 1036, 1048, 1057, 1072, 1082, 1088, 1216, 1220, 1233, 1249, 1250, 1251, 1252, 1253, 1254, 1255, 1256, 1257, 1262, 1263, 1274, 1307, 1334, 1353, 1377, 1382, 1433, 1439, 1475
Özal, Yusuf Bozkurt 197, 638, 645, 1048
Özal, Zeynep 1478
Özalp, Haydar 1261
Özalp, Hüseyin 1048
Özalp, Mehmet 1048
Özalp, Teoman 986
Özarslan, İsmet 641
Özay, İsmail 192
Özbaş, Belgin 1324
Özbay, Hasan 898
Özbeğen, Ferdi 944
Özbek, A. Sezai 1048
Özbek, Ali 572
Özbek, Meral 950
Özbek, Osman 963
Özbek, Osman Nuri 1048
Özbey, Fatih 1312
Özbir, İdris (Kürt İdris) 1473, 1475
Özcan, Mustafa 151
Özcan, Nejat 537
Özçalık, Orhan 1321
Özdağlar, İsmail 35, 1033, 1036, 1048
Özdemir, Ahmet 1048, 1279
Özdemir, Ali Talip 277, 643, 655, 1048
Özdemir, Canan 572
Özdemir, Ertuğrul 1048
Özdemir, Hikmet 54
Özdemir, İbrahim 641, 643
Özdemir, Önder 716
Özdemiroğlu, Vedat 913
Özden, Cevher 117
Özden, Mehmet 90
Özden, Rıdvan 1012
Özden, Tomris 1012
Özden, Yekta Güngör 49, 196, 779
Özdenetim Kurulu 1096
Özdenören, Rasim 1229
ÖZDEP 1286, 1287
Özdiş, İbrahim 1048
Özdur, Atilla 151
Özeken, Onur 572
Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu 297
Özel Finans Kurumları 130
Özel Harp Dairesi 998, 1012, 1032
Özel İhtisas Komisyonu 1053
Özel Koç Lisesi 904
Özel Öğretim Kurumları 467
Özel Radyo ve Televizyon Sahipleri ve Yayıncıları Derneği 1082
Özel Sektörü Geliştirme Merkezi 340
Özel Tüketim Vergisi 656
Özel, İbrahim 1048
Özel, İsmet 151, 206, 406, 414, 440, 442, 834, 1229, 1230, 1231
Özel, Mehmet 937
Özel, Mustafa 151
Özelleştirme İdaresi Başkanlığı 701
Özemre, Yüksel 278
Özendes, Engin 537
ÖZEP 1286
Özer Yayınevi 1469
Özer, Cem 911
Özer, Harun 903
Özergin, Muammer 925
Özeş, Kasım 1048
Özfatura, Burhan 1263
Özfatura, M. Necati 151
Özfırat, Necati 1055
Özgen, İhsan 924
Özgentürk, Ali 1182
Özgentürk, Işıl 1181
Özgeren, Bülent 535, 538
Özgören, Ersin 1322
Özgüç, Agâh 1180
Özgüç, Tahsin 61, 64
Özgün, Nesrin 1316
Özgünel, Coşkun 62
Özgüneş, Meriç 1320
Özgür Gündem Gazetesi 147, 632, 1478
Özgür Seçimler Bürosu 387
Özgür Ülke Gazetesi 142, 147
Özgür Yayınevi 1469
Özgür, Aysel 1310
Özgür, Necmi 980
ÖZGÜR-DER 312, 313
Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) 1285
Özgürlük Yolu 852
Özgürlük Yolu Dergisi 870
Özkan, Abdülkadir 151
Özkan, Mehmet 1048
Özkan, Yavuz 1181
Özkök, Mümtaz 1048
Özlü, Demir 434
Özmen, Abidin 846
Özmucur, Süleyman 546
Özötün, Erdoğan 694
Özsay, Fikret 1317
Özsay, Halil 1048
Özsoy, Ahmet 1276
Özsoy, Osman 1318
Özsunay, Bikem 570
Özşen, Ferit 606
Öztaş, Mahir 434
Öztat, Muammer 1089
Öztorun, Necdet 1006, 1010
Öztrak, İlhan 996
Öztuncay, Bahattin 538
Özturu, Muammer 1311
Öztürk, Ebru 1324
Öztürk, İbrahim 130, 1048
Öztürk, Lale 1317
Öztürk, Mahmut 1048
Öztürk, Oktay 1048
Öztürk, Remzi 1311
Öztürk, Sebahattin 1311
Öztürk, Ümit 604
Öztürk, Zeki 1316
Özüberk, Hannan 1048
Özün, Murat 1316
Özün, Sabri 1316
Özyeğin, Hüsnü 1380
Özyiğit, Ömer 61
Özyürek, Mustafa 965

P

Pakdemirli, Ekrem 1048
Pakdil, Nuri 445
Paksu, A. Tevfik 1213
Pamak, Mehmet 730, 993, 1276
Pamuk, Orhan 99, 428, 446, 824, 1182
Pamuk, Şevket 1356, 1357
Pamuk, Yusuf 1048
Pamukbank 108
Pamukkale Üniversitesi 455
Pan Yayıncılık 931
Pandora Yayınevi 446
Papandreu, Andreas 358, 364
Papirus Yayınevi 1469
Papko, Youri 933
Para Dergisi 136
Para-Kredi ve Koordinasyon Yüksek Kurulu 1054
Paramatik Dergisi 139
Paratüyo Dergisi 139
Paris Barış Konferansı 168, 846
Paris Şartı 35, 387, 645, 724, 1261
Paris Zirvesi 387
Park Otel 286, 897, 1484
Parla, Taha 767
Parlak, Mustafa 1048
Pasaport Kanunu 1067
PASOK 361
Paşabahçe 1328
Paşabahçe Şişe Cam 216
Patent Kanunu 643
Pathfinder Vakfı 214
Payaslıoğlu, Arif 739
Paydaş, İskender 945
Payel Yayınevi 1469
Pazarkaya, Yüksel 1398
Pazartesi Dergisi 763
PC Magazine 136
Pehlivan, Feridun 1048
Pehlivanoğlu, Mustafa 610
Peker, Hakan 945
Peker, Hasan 1048
Peker, Orhan 1106
Peker, Sedat 1477
Peker, Yüksel 445
Pekinel, Güher 933, 936
Pekinel, Süher 933
Pekkan, Ajda 943
Pekser, Yalçın 911
Pektaş, Sadi 572, 574
Penajans 1091
Pepsi Cola 1084
Perçin, Mehmet 1048
Peres, Şimon 382
Perinçek, Doğu 1204, 1281
Pestilci, Pelin 572
Petkim 216, 697
Petlas 217
Petrol Kanunu 887
Petrol Krizi 1425
Petrol Ofisi 701
Petrol-İş 212, 222
Petrovsky Pasajı 895
Peynirci, Levent 1321
Pınar Yayınları 1468
Pınarbaşı, Ali 1048
Piontek, Sepp 1303
Pir Sultan Abdal 416, 418, 912
Pir Sultan Abdal Kültür Derneği 316
Pirim, M. Akif 1311
Pizza Hut 598
PKK 19, 135, 195, 361, 369, 381, 385, 508, 556, 591, 654, 733, 852, 853, 858, 1004, 1035, 1278, 1286, 1288, 1477
Planlama ve İmar Genel Müdürlüğü 484
Plastik Sanatçıları Derneği 1101
Platin, Ali 572
Playboy 136
POAŞ 701
POL-DER 228, 304, 1074
Polat, Adnan 538
Polatkan, Hasan 772

Polis Devleti 1071
Polis Haftası 1073
Polis Koleji 1070
Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu 36, 622, 640, 1067
Politik Tiyatro 1409
Posta Gazetesi 142
Posta İşletmesi Genel Müdürlüğü 714
Posta Telefon Telgraf (PTT) 230, 621, 661, 701, 707, 713, 1019, 1078, 1084, 1304, 1378, 1382
Postacı, H. Ziya 1048
Power FM 1084
Poyraz, Nabi 1048
Prens Muhammet Al Faisal 132
Prens Sabahattin 1292
Print Dergisi 574
PROFİLE 876
Profilo 1379
Prost, Henri 803
Puccini 934, 935
Pulak, Cemal 61
Pülümürlü, Şevki Efendi 849

R

Radio Contact 1085
Radio France 1082
Radio Libertaire 1082
Radio Nostaljie 1082
Radyo Foreks 1085
Radyo Mega 1085
Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) 612,1085, 1094, 1385, 1386
Radyo Umut 1085
Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulu (RTYK) 1079
Radyo-Televizyon Üst Kurulu Yasası 1082
Radyo-Televizyon Yasası 1083
Radyo-Televizyon Yayıncıları Derneği 1084
Rafet El Roman 947
Ramazanoğlu, Nusret 1318
Ramko Sanat Galerisi 1107
Ramsar Sözleşmesi 287
Reagan, Ronald 384, 681, 828, 982
Recevi, Mesud 381
Redhouse Yayınevi 1469
Refah Partisi (RP) 30, 89, 151, 195, 408, 409, 412, 468, 556, 604, 754, 756, 824, 834, 836, 916, 1038, 1040, 1148, 1212, 1215, 1227, 1232, 1245, 1246, 1250, 1251, 1252, 1264, 1265, 1266, 1266, 1267, 1277, 1278, 1280, 1288, 1417 1493
Refig, Halit 1181
Refo Fotoğraf Sanatı Dergisi 537
Reinhard, Kurt 929
Reisoğlu, Şeyma 606
Rekabet Kanunu 659
Rekabetin Korunması Hakkında Kanun 326
Reklam Denetim Kurulu 1095
Reklam Yazarları Derneği 1097
Reklamcılar Derneği 571, 1089, 1095
Reklamevi 1089
Reklamverenler Derneği 1095
Rekta 1091
Remzi Yayınevi 1469
Resim ve Heykel Müzeleri Derneği 605, 1103
Resim ve Heykel Müzesi 576
Resimli Ay Mecmuası 751
Resmi Gazete 608, 628, 666, 718, 933, 972, 977, 987, 992, 1085, 1094, 1114, 1171, 1436, 1443
Rheidt, Klaus 62
Rızgari Dergisi 870
Risale Yayınları 823, 1468
Risale-i Nur 151, 1213
Robert Koleji 654
Rogers Planı 360
Roji Kura 843
Roketsan 163
Roma Anlaşması 68, 80, 706
Roma Kilisesi 513
Roma Sözleşmesi 1028
Rosenberg, Nathan 1369
Rotary Klüpleri 1265
Roy, Olivier 1215
Rozental, İzel 910
RPM Radar 1090
RTL 1082
Rubacı, Muammer 941
Ruhban Okulu 404
Rumeli Holding 1376
Rumelili, Billur 1320
Rusya Federasyonu 1394
Rûşdû, Salman 912

S

Saatchi & Saatchi 1091
Sabah Gazetesi 136, 140, 599, 898, 900, 915, 1465, 1981
Sabah Grubu 143, 145
Sabah, Coşkun 949
Sabancı Center 900
Sabancı Grubu 75, 336, 338, 1331, 1333
Sabancı, Sakıp 202, 742, 856
Sabuncu, Ahmet Selim 535
Sabuncu, Başar 1182
Sabuncu, Nabi 1048
Sabuncu, Yavuz 1141, 1142
Sabuniş, Fahri 1048
Saçak Dergisi 148, 1281
Sadak, Muhittin 934
Sadak, Selim 632, 1035, 1048, 1288
Sade, Aslı 1323
Sadıklar, Cafer Tayyar 996
Sadıkoğlu, Kahraman 282
Safa, Peyami 832, 1290
Salkan, Hasan 606
Sağ, Arif 930, 1039, 1048, 1286
Sağdıç, Mehmet 1049
Sağdıç, Ozan 1106
Sağındık, Hasan 947
Sağlam, Hasan 977, 978
Sağlam, Kazım 152
Sağlar, D. Fikri 195, 648, 836 1049
Sağlık Bakanlığı 298, 454, 669, 968, 969, 1118, 1122
Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu 256
Sağlık Kuruluşları Meslek Birliği 960
Sağlık-Sen 231
Sahakoğlu, Kirkor 572
Sahil Güvenlik Komutanlığı 642, 1064
Sakallıoğlu, Ayhan 1049
Sakarya, Eşref 537
Sakıcı, Latif 1049
Sakık, Sırrı 1035, 1036, 1049, 1288
Sakızlıgil, Gamze 1319
Sakin, Ahmet 151
Salahaddin Bey 498
Salih Kalyon Tiyatrosu 1404
Salkım, Yeşim 945
Salman, Ersin 1089
Saltık, Emre 947
Saltık, Haydar 199, 974, 978, 1006
Samanyolu TV 409, 1380
Samsun 18 Mart Üniversitesi 455
Samsunspor 1310
San Stefano Anlaşması 168
San, Şamil Sinan 1313
Sanal, Ahmet 1049
Sanart 1108
Sanat Çevresi Dergisi 575
Sanat Yayınevi 1469
Sanayi (ve Ticaret) Bakanlığı 163, 278, 334, 490, 962, 1053, 1062, 1392, 1393
Sanayi Müzesi 919
Sanayiciler Derneği 281
Sancak, İsmail 1049
Sancar, Semih 199
Sandal, Mustafa 945
Sandalcı, Emil G. 732
Sander, August 534
Sanioğlu, Yılmaz 1049
Sanlıman, Tibet 572
Sansür Muzır ve Basın Yasası 648
Saracoğlu, Rüştü 115, 655
Saraçlar, İlhan 1049
Sargın, Nihat 629, 1281
Sargın, Talat 1049
Sarıgül, Mustafa 1049
Sarıkavak, Namik Kemal 575
Sarmal Yayınevi 1469
Sartialux, Felix 61
SATEL 1380
Satel 2 136
Satlıgan, Nail 1282
Satrap Lahdi 921
Sav, Önder 967
Savaş Karşıtları Derneği 312, 313
Savaş, Timurçin 650, 1049
Savaşır, İskender 445
Savcı, Bahri 101
Savunma Sanayi Araştırma Geliştirme Merkezi 161
Savunma Sanayi Müsteşarlığı 374, 1004, 1074
Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması 359, 361, 362, 366, 370
Say, Arif Nusret 1308
Sayar, İrfan 914
Saydam, Faruk 1049
Saydam, Refik 154
Saygın, Işılay 1049
Saygun, Ahmet Adnan 934, 935
Sayılı, Aydın 525
Sayın, Ahmet 1049
Sayın, Emel 1385
Sayın, Hulusi 1012
Sayın, Nevzat 901
Sayın, Suat 948
Sayıştay 1433
Sayıştay Kanunu 666
Saylan, Türkan 764
Schengen Kararları 566
Schlemann, Henrich 486
Schödl, Gottfried 1307
Schuone, Frithjof 409
SDHP 1282
SDP 1040, 1206, 1281, 1282
Seçim Kanunu 49, 608
Seçkin Yayınları 1468
Seçkiner, Yücel 1049
Sedat Simavi Vakfı 429
SEKA 216, 683, 723, 1019, 1463
Seka Dergisi 1462
Sekban, Mehmet Şükrü 846
Selamioğlu, Barış 1320
Selçuk Üniversitesi 455, 530, 942
Selçuk, İlhan 778
Selçuk, Münir Nurettin 925
Selçuk, Tunur 944
Selçuk, Turhan 906, 907
Selçuklu Camii 486
Selek, Alp 966
Selen, İsmail 1012
Self Determinasyon Hakkı 364
Selim, Ahmet 151
Selimoğlu, Behçet 1311
Selimoğlu, Erdal 1319
Selvi, M. Cevdet 214, 1049
Seminer Dergisi 514
Senan, Emre 572, 574, 582
Sencer, Melis 1320
Sencer, Muzaffer 1292
Sendikalar Yasası 214, 219, 227, 249, 250, 636, 652
Septioğlu, Ali Rıza 1049
Serbest Bölgeler Başkanlığı 1058
Serdaroğlu, Rıfat 1049, 1121
Serdaroğlu, Ümit 62
Serhat Yayınevi 1469
Sermaye Piyasası Kanunu 1119, 1388, 1391
Sermaye Piyasası Kurulu 119
Sert, Ertan 1476,1479
Sert, Murat 1320
Sert, Saffet 1049
Sertel, Sabiha 751
Sesli, Alper 1321
Sesyılmaz, Hafız Burhan 948
Seven, Mehmet 1049
Sever, Mehmet Emin 1049, 1287, 1288
Sevigen, Mehmet 652, 1049
Sevimli, Seyit Osman 1049
Sevinç, Dursun 1309
Sevinç, Ramiz 1049
Sevr Anlaşması 844
Seydagil, Mehmet Emin 1049
Seyfi, Osman 1049
Seyhanlı, Aslan 1311
Seyit, Rıza 849
Seymen, Cemal 1049
Seyyale Dergisi 750
Seyyid Kutub 1468
Sezer, Baykan 1297, 1299
Sezer, Sennur 441
Sezer, Zühtü 1089
Sezgin, Hayri 1311
Sezgin, Isınet 648, 1011, 1049
Sezgin, Özer 940
She Dergisi 136
Shell 900
Sheraton Voyager Oteli 902
Show Radyo 1092
Show TV 391, 1072, 1092, 1331, 1379, 1383
Sıbai, Mustafa 1214
Sıhhiye Vekaleti 520
Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi 614, 630, 726, 990, 1171
Sıkıyönetim Kanunu 453, 608, 609, 615, 976
Sıkıyönetim Komutanlığı 1462
Sındırgılı, Mustafa 1474
Sır, Adnan 1323
Sırma, İ. Süreyya 152
Silahlı Kuvvetler Personel Yasası 178
Silistireli, Ugur 64
Simavi, Aliye 149
Simavi, Erol 146
Simavi, Haldun 145
Sinanoğlu, Suat 523
Sinanpaşa Shopping Center 391
Sincar, Mehmet 1049, 1287
Sinema Dergisi 136
Sipahi, Erciyas 1320
Sipahi, Mustafa 1199
Sirmen, Ali Rıza 1049
Sisa, Sami 896, 899
Siskind, Aaron 534
Sivil Havacılık Kanunu 1429
Sivrikapı, Servet 1322
Siyah Beyaz Gazetesi 147
Siyasal Partiler Kanunu 608, 991, 992
SKP 1040
Sodimpek 338
Soğuk Savaş 169, 176, 356, 363, 366, 375, 386
Sokak Yayınevi 1467
Sol Yayınevi 1462, 1469
Solakoğlu, Osman 1327
Solaris (Tasarım Grubu) 572, 582
Solingen Faciası 559
Somay, Vedat 604
Sombahar Dergisi 442
Somuncuoğlu, Sadi 1278
Somut Dergisi 1281
Sosyal Bilimler Derneği 1354
Sosyal Bilimler Enstitüsü 941
Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) 30, 192, 194, 195, 214, 278, 315, 361, 374, 543, 622, 646, 649, 654, 682, 727, 836, 931, 994, 1023, 1025, 1026, 1028, 1030, 1040, 1076, 1083, 1148, 1223, 1238, 1240, 1242, 1243, 1250, 1251, 1252, 1260, 1262, 1268, 1269, 1270, 1271, 1274, 1286, 1378, 1385, 1495
Sosyal Demokrat Parti (SODEP) 31, 993, 1036, 1238, 1250, 1251, 1258, 1268, 1269, 1270, 1271, 1273
Sosyal Hizmetler Kanunu 1114
Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kanunu 297
Sosyal Sigortalar Kanunu 642
Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) 43, 232, 254, 256, 552, 656, 671, 1116
Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları 1116
Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu 1116
Sosyal Yayınevi 1469
Sosyalist Aydınlık Dergisi 1204
Sosyalist Birlik Partisi (SBP) 1160, 1282, 1283
Sosyalist Enternasyonal 382, 1240, 1241, 1271
Sosyalist İşçi Partisi (SİP) 1281
Sosyalist Parti (SP) 376, 1281
Sotiriyu, Dido 1464
Soyer, Mahmut 572
Soyergin, Serdar 610
Soygazi, Hale 1180
Soykan, Aytekin 1317
Soykan, Ömer Naci 521
Soylu, Gürol 1049
Soysal, Mümtaz 51, 385, 1049
Soysal, Sevgi 752
Sökmenoğlu, Mustafa Murat 1036, 1049
Sönmez Holding 691
Sönmez, Ayla 1319
Sönmez, Birsel 643, 1049
Sönmez, Fikri 1207
Sönmez, Kenan 1286
Sönmez, Necmi 1099, 1100, 1106, 1108
Sönmez, Tekin 1462
Sönmez, Yusuf Kenan 1049
Söylemez, Mehmet Sena 1477
Söylemez, Ufuk 655
Söylemezoğlu, Ülkü 1049
Söz Dergisi 148
Söz Gazetesi 144
Sözat, Sami 1049
Sözen, Gürol 575
Sözen, Nurettin 286, 604, 1378, 1494
Sözer, Onay 523
Sözer, Öney 523
Sözeri, Aslı 1320
Sözmen, Gülnur 533, 580
Sözüdoğru, Emine 178
Spor ve Sergi Sarayı 1326
Star 1 1092, 1378
Stewart, Ellen 1396
STFA 900
Simavi, Aliye 149
Simavi, Erol 146
Simavi, Haldun 145
Sinanoğlu, Suat 523
Sinanpaşa Shopping Center 391
Sincar, Mehmet 1049, 1287
Sinema Dergisi 136
Sipahi, Erciyas 1320
Sipahi, Mustafa 1199
Sirmen, Ali Rıza 1049
Sisa, Sami 896, 899
Siskind, Aaron 534
Sivil Havacılık Kanunu 1429
Sivrikapı, Servet 1322
Siyah Beyaz Gazetesi 147
Siyasal Partiler Kanunu 608, 991, 992
SKP 1040
Sodimpek 338
Soğuk Savaş 169, 176, 356, 363, 366, 375, 386
Sokak Yayınevi 1467
Sol Yayınevi 1462, 1469
Solakoğlu, Osman 1327
Solaris (Tasarım Grubu) 572, 582
Solingen Faciası 559
Somay, Vedat 604
Sombahar Dergisi 442
Somuncuoğlu, Sadi 1278
Somut Dergisi 1281
Sosyal Bilimler Derneği 1354
Sosyal Bilimler Enstitüsü 941
Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) 30, 192, 194, 195, 214, 278, 315, 361, 374, 543, 622, 646, 649, 654, 682, 727, 836, 931, 994, 1023, 1025, 1026, 1028, 1030, 1040, 1076, 1083, 1148, 1223, 1238, 1240, 1242, 1243, 1250, 1251, 1252, 1260, 1262, 1268, 1269, 1270, 1271, 1274, 1286, 1378, 1385, 1495
Sosyal Demokrat Parti (SODEP) 31, 993, 1036, 1238, 1250, 1251, 1258, 1268, 1269, 1270, 1271, 1273
Sosyal Hizmetler Kanunu 1114
Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kanunu 297
Sosyal Sigortalar Kanunu 642
Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) 43, 232, 254, 256, 552, 656, 671, 1116
Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları 1116
Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu 1116
Sosyal Yayınevi 1469
Sosyalist Aydınlık Dergisi 1204
Sosyalist Birlik Partisi (SBP) 1160, 1282, 1283
Sosyalist Enternasyonal 382, 1240, 1241, 1271
Sosyalist İşçi Partisi (SİP) 1281
Sosyalist Parti (SP) 376, 1281
Sotiriyu, Dido 1464
Soyer, Mahmut 572
Soyergin, Serdar 610
Soygazi, Hale 1180
Soykan, Aytekin 1317
Soykan, Ömer Naci 521
Soylu, Gürol 1049
Soysal, Mümtaz 51, 385, 1049
Soysal, Sevgi 752
Sökmenoğlu, Mustafa Murat 1036, 1049
Sönmez Holding 691
Sönmez, Ayla 1319
Sönmez, Birsel 643, 1049
Sönmez, Fikri 1207
Sönmez, Kenan 1286
Sönmez, Necmi 1099, 1100, 1106, 1108
Sönmez, Tekin 1462
Sönmez, Yusuf Kenan 1049
Söylemez, Mehmet Sena 1477
Söylemez, Ufuk 655
Söylemezoğlu, Ülkü 1049
Söz Dergisi 148
Söz Gazetesi 144
Sözat, Sami 1049
Sözen, Gürol 575
Sözen, Nurettin 286, 604, 1378, 1494
Sözer, Onay 523
Sözer, Öney 523
Sözeri, Aslı 1320
Sözmen, Gülnur 533, 580
Sözüdoğru, Emine 178
Spor ve Sergi Sarayı 1326
Star 1 1092, 1378
Stewart, Ellen 1396
STFA 900

Stokes, Martin 929, 950
Stummvoll, Josef 878
Su, Ali 1049
Suares, Mario 73
Suda, Bahadır 944
Sudan Faisal Islam Bankası 132
Sulari, Davut 930
Sultanahmet Cezaevi 1474
Sunal, Kemal 1181, 1384
Sunalp, Turgut 993, 1249, 1276, 1277
Sunay, Cevdet 1477
Sungur Yayınevi 1467
Sungurlu, M. Oltan 638, 655, 966, 1049
Suntay, Haluk 1320
Sunu Ajans 1404
Suzan, Mustafa 1311
Süalp, Suavi 911
Süavi, Ali 1404
Süel, Aygül 61
Süer, Tuğrul 572
Süleymancılar 1213
Süleymaniye Külliyesi 877
Süleymaniye Kültür Merkezi 939
Süleymaniye Kütüphanesi 877
Süleymanoğlu, Hafız 1309
Süleymanoğlu, Muharrem 1308
Süleymanoğlu, Naim 600, 1306
Süleymanoğlu, Nurhan 1313
Sülük, Abdullah 1477
Süme, Cahit 1313
Sümer Holding A.Ş. 164
Sümer, Salih 650, 1049, 1286
Sümerbank 698
Sümerkan, M. Reşat 537
Sünder, Ova 941
Süper FM 1084, 1092
Süper Tan Gazetesi 136
Sürer, Nur 1180
Süreyya, Cemal 184
Süryani Kadim Kilisesi 512
Süryani Ortodoks Patrikhanesi 403
Süs Dergisi 751
Süt Endüstri Kurumu 703
Süzer Oteli 288
Süzer, Kenan 1049
SYKB 1331
Szajna, Joseph 1396

Ş

Şalı Rıza 865, 867
Şahan, Yakup 523
Şahin Aymergen Tasarım Grubu 572
Şahin, Ali 1049, 1318
Şahin, Cafer 1322
Şahin, Cemal 1049
Şahin, Erman 648, 650, 1049
Şahin, Mete 1318
Şahin, Metin 1318
Şahin, Mustafa 1049
Şahin, Nevfel 1049
Şahin, Refaiddin 650, 1049
Şahin, Seyfi 1049
Şahinbaş, Erkut 895
Şahinkaya, Tahsin 1006, 1031
Şakar, Önol 1049
Şakiroğlu, Sezgin 1325
Şakranlı, Gürbüz 1049
Şan Tiyatrosu 934
Şanal, Ahmet 650
Şanbey, Cemil Ziya 392
Şanlıneşur, Hayrettin 1479
Şapka Kanunu 1211
Şardağ, Rüştü 926
Şaşmaz, Mehmet Tahir 1049
Şatıroğlu, Aşık Veysel 530
Şaylan, Gencay 183
Şefkat-i Nisvan Derneği 750
Şehir Tiyatroları 1397, 1407, 1408
Şehremaneti 1489
Şeker Enstitüsü 163
Şeker Fabrikaları 707
Şeker, Bahattin 1049
Şeker, Fevzi 1311
Şeker, Murat 1141, 1142
Şeker, Ömer 1049
Şeker, Şakir 643, 1049
Şekerci, Muhammet 1476
Şekercioğlu, Tuncay 1049
Şemiler, Bülent 184
Şemsek, Muharrem 1049, 1276
Şen, Mithat 1107, 1109
Şen, Sevgi 1317
Şen, Şener 1181
Şen, Yusuf Murat 535, 577
Şenbaş, Erkut 1049
Şendağ, Orhan 1049
Şendiller, Ökkeş 1049, 1279
Şener, Abdüllatif 1049
Şener, Göksel 1319
Şengün, İsmail 1049
Şenlikoğlu, Emine 410
Şenses, Adnan 926
Şensoy, Ayşegül 1319
Şensoy, Didar 732
Şensoy, Ferhan 596, 1402, 1405, 1409
Şentuna, Candan 523
Şenyurt, Hülya 1319
Şer'iyye Evkaf Vekaleti 467
Şerefhanoğlu, Ziya 850
Şerefoğlu, Şeyda 1318
Şerfer, Sabiha 1200
Şeriati, Ali 95, 414, 1214, 1468
Şeyh Abdülkadir 842
Şeyh Ahmet Barzani 847
Şeyh Galip 927
Şeyh Sait 845
Şeyh Şahabettin 844
Şeyh Şamil 517
Şeyh Ubeydullah 842
Şeyh, Abdusselam 847
Şeyhoğlu, A. Necmettin 1049
Şıhanlıoğlu, M. Fevzi 1049
Şıklar, Osman 115
Şivgın, Halil 641, 1049, 1121
Şide, Sadık 213, 977
Şimşek, Hikmet 935, 937
Şimşek, Kenan 1311
Şimşek, Mehmet 1049
Şimşek, Rıza 1049
Şimşir, Bilal 378
Şişman, Ahmet 152
Şoray, Türkan 1180
Şükrüoğlu, Ilyas 1311
Şükûfezar Dergisi 750, 758

T

T.C. Emekli Sandığı 671
Tabak, Kemal 1049
Tabanlıoğlu, Hayati 898
Tabanlıoğlu, Murat 900
Tabiatı Koruma Derneği 285
Tabip Odası 230, 969
TAEİL 278
TAEK 155, 162
Tahir, Kemal 824, 834, 1298
Tahir, Murat 1316
Takva Dergisi 906
Takrir-i Sükun 845, 1199
Taksim Belediye Galerisi 1108
Taktak, Yusuf 1104
Taktik Hava Kuvvet Komutanlığı 1007
Takvim Gazetesi 136, 138
Talabani, Celal 196, 382, 385, 859, 866
Talay, Mustafa 1049
Talayer, Halit Turgut 1089
Talim Terbiye Kurulu 456
Tam Gün Yasası 1114
Tamer, Cihat 1404
Tan Gazetesi 142, 148
Tan, Turgut 986
Tan, Züleyha 1318
Tanç, Cengiz 936
Taner, Güneş 40, 641, 706, 1049
Taner, Haldun 1398
Tanık, Süha 1049
Tanır, Vefa 648, 652, 1049
Tanpınar, Ahmet Hamdi 832, 1300
Tanrıöver, Hasan 1049
Tanrısever, Mehmet 410
Tanrıverdi, Abuzer 1049
Tanrıverdi, Hüseyin 219
Tanrıyar, Ali 1049
Tanyeli, Rezzan 1091
Tanyol, Cahit 1292
Tanyol, Tuğrul 438, 442
Tanzimat 1246, 1295, 1482
Tapurov, Stefan 1307
Tara, Ali 1091
Taranoğlu, Ersin 1049
Tarcan, Bülent 936, 938
Tarı, Sevin 1201
Tarım Kredi Kooperatifleri 819
Tarım Satış Kooperatifleri Birliği 820
Tarım ve Köyişleri Bakanlığı 163, 1074
Tarım ve Orman Genel Müdürlüğü 484
Tarım-İş 215
Tarım-Sen 231
Tarımcıoğlu, Faik 1049
Tarımsal Araştırma Enstitüsü 154
Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri 819
Tarih Dergisi 1356
Tarih Enstitüsü 1356
Tarih Kurumu 1355
Tarih Vakfı 1359
Tarih ve Toplum Dergisi 1360
Tarkan 825, 945, 947
Tarko 819
Tasarruf Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Kanunu 699, 1458
Taş, Aysel 1317
Taşanlar, Orhan 1076
Taşar, Mustafa Rüştü 1049
Taşçı, Yüksel 1322
Taşgetiren, Ahmet 151
Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu 484
Taşkın, Ayhan 1311
Taşkömürü Kurumu 216
Taşnak Cemiyeti 846
Taşocakları Nizamnamesi 264
Taşra Medreseleri 466
Tatlıses, İbrahim 839, 946, 948, 1385
Tavgaç, İsmet 1049
Tavşanoğlu, Leyla 140
TAYAD 312, 313, 730
Tayan, Turhan 655, 1049
Tayfur, Ferdi 810, 816, 950
Taylan, Sabahattin 1323
TCDD 707, 1428
TDK 397, 446, 452, 1268, 1358
TDKP 1207
Tecer, Meral 186
TEK 279, 476, 480, 661, 1019
TEK Kampüsü Camii 904
Tek-Sen 228
Tekand, Şahika 1181
Tekdal, Ahmet 1264
Teke, Bestami 1049
Tekel Genel Müdürlüğü 673
Tekel Tuz Sanayi Müessesesi 885
Tekeli, Doğan 896, 899
Tekeli, İlhan 101, 798, 804
Tekeli, Şirin 757
Teklioğlu, Orhan 437
Tekfenbank 1333
Tekin Yayınevi 1469
Tekin, Galip 915
Tekin, Latife 428, 447
Tekin, Turgut 1049
Tekinay, Sulhi 967
Tekinel, Nurhan 650, 1049
Teknoloji Geliştirme Vakfı 164, 1363
Tektaş, Afif 942
Telekom Yasası 656
Telemen, İbrahim 1474
Teleon 1092
Teletaş 714, 1092
Telgraf ve Telefon Kanunu 1084
Telsiz Genel Müdürlüğü 1382
Telsiz Kanunu 1083
TEM 1432, 1426
Temel Sağlık Yasası 1117
Tempo Dergisi 148
Temsilciler Meclisi 45, 48, 980, 996
Tenekeci, Abdullah 638, 1049
Tenger, Hale 1107
Teori Dergisi 148
TEP 1206
TER Projesi 1423, 1426, 1432
Teraki Gazetesi 758
Tevakki-i Muhaddesat Dergisi 750
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 1199
Tercan, Cemal 1049
Tercan, Tayfun 1321
Tercüman Gazetesi 91, 136, 147
Tercüme Bürosu 447
Tercüme Dergisi 447
Terim, Fatih 1303
Terkos Gölü 1017
Terörle Mücadele Kanunu (TMK) 135, 206, 413, 633, 723, 855, 1025, 1029, 1068, 1257, 1467
Terzi, Mehmet 1317
Tevhid-i Tedrisat Kanunu 406, 466, 924, 1211
Tez, İbrahim 648, 1049
Tezhire Dergisi 89
TGRT 141, 409, 823, 836, 1092, 1384
TGRT FM 1085
Thatcher, Margaret 384
The Marmara Oteli 1464
THKO 1205, 1207
THKP-C 852, 1205, 1207, 1283
THY 216, 341, 378, 701, 1413, 1417, 1429
Ticaret Mahkemeleri 631
Ticaret ve Kalkınma Bankası 351
Ticaret ve Sanayi Odaları 961
TİKA 1358, 1204, 1207
TİKP 1281
Tilbe, Yıldız 946
Timisi, Mustafa 1049
Timur 16, 24
Titibank 1334
Titiz, Mustafa Tınaz 638, 1049
Tiyatro Ti 1404
Tiyenşan, Hüsamettin 964
TKDP 851
TKİ (Türkiye Kömür İşletmeleri) 883, 886, 1019
TKP-ML 1204, 1207
TKSP 852
TMKT 1026
Tofaş 701, 1304, 1327
Toffler, Alvin 824
Toğuç, Nizamettin 1049, 1288
Tokat, Altay 1012
Tokcan, Ömür 899
Tokdemir, Nurettin 1049
Toker Yayınevi 1469
Toker, Turgut 1011
Tokmak, Bahadır 1324
Tokyay, Vedat 901
Tolga, İzmir 1089
Tolon, Canan 1107
Tongur, İpek 936
Top, Yavuz 930
Topaç, Mehmet 1049
Topaktaş, Metin 1312
Topaktaş, Saffet 1279
Topçu, Çelik 64
Topçu, Nurettin 1228
Topçu, Yaşar 648, 1085
Topçuoğlu, Ali 1049
Topkapı Fukaraperver Cemiyeti 750
Topkapı Sarayı 918, 934, 939
Topkaya, Ihsan Nuri 1049
Toplu Konut Fonu 796
Toplu Konut Kanunu 1495
Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi 796, 681, 1496, 1055
Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurulu 1092, 1434
Toplum ve Bilim Dergisi 1299
Toplum ve Hekim Dergisi 968
Toplumsal Tarih Dergisi 1465
Toprak Grubu 1334
Toprak Holding 691
Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) 126, 673, 707, 1315
Toprak, Halis 1332
Topraktaş, Saffet 1049
Toptan, Köksal 648, 1050
Topuz, Ali 1050
Toros Yayınevi 1467, 1469
Torpil, Bülent 1322
Toruntay, Necip 190, 195, 1003, 1004, 1006
Torunlar, Kutlu 1320
Toskay, Tunca 1049, 1079
Toy, Erol 1402
Toyota 1333
Toyotasa 336
Tozan, Ebru 1320
TÖB-DER 228, 304
Töbank 106
TÖMER 447
Tör, Vedat Nedim 1211
Törüner, Yaman 115, 655
TÖS 228
Tözüm, İrfan 1181
TPAO 882, 887
TPIC (Turkish Petroleum International Company) 888
Trabzonspor 1302
Trakya Üniversitesi 932, 940
Trast, Pino 934
TRIPS Anlaşması 326
TRT 53, 101, 341, 378, 385, 393, 718, 838, 854, 898, 904, 925, 930, 943, 944, 998, 1031, 1092, 1222, 1257, 1376, 1377, 1380, 1381, 1382, 1384, 1385, 1401
TRT FM Radyosu 1082
TRT Genel Müdürlüğü 1084, 1981
TRT Kanunu 1078
TRT-1 714, 1980
TRT-2 714, 1980
TRT-3 1980
Truman Doktrini 1422
TSE 162, 875, 962
TSİP 1206, 1282
TSKB 1331
TSP 1201
Tuğ, A. Baki 1038, 1050
Tuğtepe, Süha 442
Tulunay, Hulusi 976
Tuna, Ahmet Nusret 1258
Tuna, Halil 1272
Tuna, Levent 1091

Tuna, Numan 63
Tuna, Orhan 263
Tunahan, Süleyman Hilmi 406, 1212
Tuncay, İlker 643, 1050
Tuncer, Cengiz 641, 1050
Tunç, Ahmet 1050
Tunç, Ferhat 947
Tunç, Onno 945
Tunç, Osman 152
Tunçağ, Sedat 901
Tunçay, Mete 101, 767, 1283
Tunçsiper, Nejat 1050
Tura, Yalçın 924
Turagay, Umur 1091
Turan, Ahmet Nezihi 90
Turan, Güven 442
Turan, Selim 1107
Turan, Şerafettin 101
Turban 1416
Turgut, Serdar 912
Turgut, Servet 1050
Turhan, Mümtaz 17, 1295
TURİNG 942
Turizm Bakanlığı 287, 1487
Turizm Teşvik Çerçeve Kararnamesi 1414
Turizmi Teşvik Yasası 902, 1414
Turizm Yatırımcıları Derneği 1414
Turkay, Fuat 940
Turkuaz Holding 1084
TURPAK 714, 874, 876
Tuşalp, Erbil 101
Tutkun, Hasan Adnan 1050
Tutu, Ali İbrahim 1050
Tuzcu, Şadan 1050
TÜBES 875
TÜBİTAK 154, 162, 872, 874, 1363
Tübitak Enformatik Daire Başkanlığı 872
Tüblek, Nehar 907
Tüfed 228
Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun 1393
Tüm Enerji-Sen 232
Tüm Hava-Sen 232
Tüm Maliye-Sen 231, 233
Tüm-Bel-Sen 231
Tüm-Der 228
Tümer, Nejat 974
TÜPRAŞ 701
Türbeler Müzesi 922
TÜRDOK 874
Türel, Ali 796
Türel, Sudi 1050
Türesin, Tevfik 1050
Türk Barışseverler Cemiyeti 1201
Türk Belediyecilik Derneği 1492
Türk Ceza Kanunu (TCK) 50, 206, 226, 297, 250, 630, 633, 724, 763, 850, 968, 1067,1025, 1029, 1200, 1202, 1257, 1470
Türk Ceza Yargılaması Hukuku 630
Türk Cumhuriyetleri Zirvesi 378
Türk Dil Kurumu (TDK) 313, 390, 1352
Türk Dili Dergisi 392, 396
Türk Diş Hekimleri Birliği 960, 968, 969, 972
Türk Diş Tabibleri Cemiyeti 972
Türk Eczacılar Birliği 959, 969, 972
Türk Eğitim Sistemi 466
Türk Felsefe Kurumu 1359
Türk Hava Kurumu (THK) 304, 974, 1032
Türk İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı (TİKA) 340
Türk Kadını Dergisi 750
Türk Kadınlar Birliği 751, 760
Türk Kamu-Sen 232
Türk Kütüphaneciler Derneği 878
Türk Medeni Kanunu 17, 764, 1438
Türk Merchant Bank 1331
Türk Mimar ve Mühendis Odaları Birliği (TMMOB) 960, 970, 971
Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı 833, 924
Türk Ocakları 91, 316
Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu 662
Türk Patent Enstitüsü 1392
Türk Per-Sen 228
Türk Polis Teşkilatını Güçlendirme Vakfı 1074
Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) 141, 314, 315, 739, 958, 961,1075, 1497
Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) 33, 45, 162, 191, 195, 305, 374, 382, 720, 974, 974, 1000, 1004, 1005, 1011, 1012, 1024, 1029, 1031, 1064, 1262
Türk Solu Dergisi 1202
Türk Sosyal Bilimler Derneği 752
Türk Tabipler Birliği 734, 960, 968, 969, 972, 1115
Türk Tarih Kurumu 486, 895, 1352
Türk Telekom A.Ş. 716
Türk Ticaret Kanunu 651, 1392
Türk ve İslam Eserleri Müzesi 921
Türk Veteriner Hekimler Birliği 968, 969
Türk Yurdu Dergisi 91
Türk, Ahmet 1036, 1050, 1286, 1287, 1288
Türk, Nedim 1318
Türk-Amerikan Dostluk Derneği 374
Türk-İslam Sentezi 840, 1222
TÜRK-İŞ 79, 213, 250, 679, 977, 980, 1272
Türk-Metal Sendikası 856
Türkcan, Ergün 154
Türkcan, Necar 1050
Türkçakal, Ömer 1050
Türkdoğan, Orhan 1290, 1293, 1295
Türker, Masum 965
Türker, Murat 1322
Türker, Nihat 1050
Türker, Yıldırım 442
Türkeş, Alparslan 647, 742, 1050, 1233, 1235, 1252, 1276, 1277, 1278, 1280, 1474, 1269
Türki Cumhuriyetler 1280, 1394
Türkiye Ağaç İşverenleri Sendikası 738
Türkiye Barolar Birliği 630, 960, 966, 967
Türkiye Bilimler Akademisi 156
Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) 36, 52, 1208 1281, 1282
Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 28, 32, 44, 81, 135, 188, 264, 285, 313, 362, 366, 369, 373, 630, 652, 723, 732, 763, 844, 853, 860, 898, 904, 920, 963, 970, 988, 997, 1022, 1024, 1026, 1027, 1030, 1031, 1034, 1054, 1074, 1082, 1115, 1151, 1170, 1257, 1266, 1286, 1288, 1406
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlık Divanı 991, 998
Türkiye Büyük Millet Meclisi Camii 895
Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi 872
Türkiye Büyük Millet Meclisi Televizyonu 1381
Türkiye Demir Çelik İşletmeleri 885
Türkiye Devrimci Kadınlar Derneği 752
Türkiye Diyanet Vakfı 132
Türkiye Emekçi Partisi 36
Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Federasyonu 959, 964
Türkiye Futbol Federasyonu 1302
Türkiye Gazeteciler Sendikası 138
Türkiye Gazetesi 91, 141, 150, 823, 1981
Türkiye Gıda İşletmeleri Sendikası 738
Türkiye Günlüğü Dergisi 90, 152, 823,1358
Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) 1199
Türkiye Halter Federasyonu 1308
Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP)1204
Türkiye İnsan Hakları Vakfı 632, 725, 969, 976
Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası 1199
Türkiye İşçi Partisi (TİP) 36, 751, 851, 869, 967, 1202,1203, 1237, 1239, 1281, 1281, 1283, 1285, 1291
Türkiye İşverenler Sendikası Konfederasyonu (TİSK) 250, 679, 987, 738
Türkiye Jimnastik Federasyonu 1323
Türkiye Komünist Partisi (TKP) 870, 1198, 1199, 1200, 1201, 1281, 1282
Türkiye Konferans Çevirmenleri Derneği 447
Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası 738
Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi 1321
Türkiye Noterler Birliği 959
Türkiye Odalar Borsalar Birliği (TOBB) 79, 679, 958, 962, 1053
Türkiye Okçuluk Federasyonu 1324
Türkiye Petrolleri A.O. 475
Türkiye Prefobrik Birliği 898
Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası 698
Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası 698
Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi 1201
Türkiye Şişe Cam Sanayii 875
Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK) 883, 1268, 1358
Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi 1496
Türkiye Ziraat Odaları Birliği 79, 959, 987
Türkkaya, Mehmet 1311
Türkler, Kemal 226
Türkmen, Ali 1264
Türkmen, Ecevit 1318
Türkoğlu, Arslan Adnan 1050
Türksat 1A 717
Türksat 1B 718
Türksat 341
Türksay, Ayşe 1319
Türksoy, Seher 1319
Tüs-Der 228, 1115
Tütüncü, Enis 1050
TÜYAP 1464
Tüysüz, Mehmet 851
Tüzün, Ferit 933
TYBP 1040
TYT Bank 126

U

Uçan, Turgut 1318
Uçarsu, Hasan 936
Uçuran, Özer 654
UDİDEM Projesi 654
UEFA 1304
Ugur, A. Edip 1050
Ugurlu, Abuzer 1474
Ugurlu, Hüseyin 1474
Ulaştırma Bakanlığı 306, 1085
Ulatraşe, Ferit 948
Ulucan, Necdet 1476, 1479
Uluç, Ömer 1109
Uludağ Üniversitesi 287, 942
Uludag, Süleyman 1229
Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği 387
Ulusal Meteoroloji Enstitüsü 161
Ulusal Parklar 1017
Uluslararası Af Örgütü 135, 725, 732
Uluslararası Basın Enstitüsü 135
Uluslararası Bilgi Tarama Merkezi 873
Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 214, 218, 229, 232, 247, 252, 271, 647, 722, 729
Uluslararası Çalışmalar Merkezi 987
Uluslararası Demiryolları Birliği 1427
Uluslararası Enerji Ajansı 470
Uluslararası Güreş Federasyonu (FILA) 1313
Uluslararası Halter Federasyonu (IWF) 1307
Uluslararası İnsan Hakları Günü 313
Uluslararası İslam Üniversitesi 895
Uluslararası İslami Ticaret Merkezi 895
Uluslararası Kooperatif Birliği 818
Uluslararası Olimpiyat Komitesi (CIO) 1308
Uluslararası Para Fonu (IMF) 124, 129, 318, 321, 329, 337, 674, 709, 9745, 982, 1057, 1138, 1265
Uluslararası Tarım Üreticileri Konlederasyonu 963
Uluslararası TIR Konvansiyonu 1425
Uluslararası Ticaret Odası 1095
Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği 1496
Uluısoglu, Tevfik 1323
Ulusoy, Coşkun 184
Ulusoy, Kazım 1050
Ulusoy, Şahin 650, 1050
Ulusu, Bülent 55, 213, 356, 682, 977, 979, 994, 1038, 1175
Ulutaş, Barış 1324
Ulutürk, Abdullah 1050
Ulvi, Ali 907
Umumi Hıfzıssıhha Kanunu 298, 1114
Unat, Neriman Abadım 752
Uncu, Ahmet 1050
UNDP 159
UNESCO 141, 938, 1216, 1352
Ungay, Hurşit 925, 926
UNICEF 298
Ural, Somer 899
Uras, Atilla 1334
Uras, Ufuk 1285
Uruguay Round Anlaşması 323, 1340
Uruguay Round Nihai Senedi 158
Uruk, Ömer 1012
Uslu, Selim 219
Uslu, Yahya 1050
Usmanbaş, İlhan 936, 940
Ustaoğlu, Yeşim 1181
Ustura Dergisi916
Uyanık, Mahmut 1050, 1287, 1288
Uyar, Ali 1050
Uyar, Tomris 432
Uyaroğlu, İsmail 442
Uykusuz, Mustafa 907
Uysal, Ayhan 1050
Uz, Muzaffer 940
Uzan, Cem 113
Uzanlar 1376
Uzlaşma ve Tahkim Konvansiyonu 388
Uzun, Ali 1050
Uzun, Mehmet Zeki 1050
Uzuner, Buket 434, 435

Ü

Üçok, Bahriye 405, 779, 1074
Üçpınarlar, Ahmet Hamdi 652, 1050
Üğdül, İsmail 1050
Ülgener, Sabri 1296
Ülken, Hilmi Ziya 1290, 1293, 1297, 1300
Ülker 1304, 1327, 1328
Ülker, Reşit 1050
Ülkü Ocakları 316, 1276, 1277
Ülkü, Cahit 1272
Ümit Yayınevi 1469
Ümit, Güner 1378
Ün, Memduh 1183
Ün, Tayfun 1050
Ünal, Hakan 1323
Ünal, Zeki 1050
Ünaldı, Mustafa 1050
Üner, Kenan 1313
Üngör, Etem Ruhi 925
Üniversite Yasa Tasarısı Taslağı 461
Ünlü, Abdurrahman 1050
Ünlü, Mustafa Ertuğrul 1050
Ünlü, Seyfettin 442
Ünlü, Talat 1308
Ünsal, Osman 125
Ünüsan, Teoman 652
Üretim Ormanları 1017
Üretmen, Cengiz 1050
Ürgüplü, Suat Hayri 647
Ürüg, Necdet 978, 1006, 1010
Üstündağ, Metin 912, 914
Üstüner, Cüneyt 1322
Üzmez, Hüseyin 151

V

Vadeli İşlem Borsaları 1391
Vakıfbank 1314
Vakıflar Genel Müdürlüğü 132, 484, 734, 1439, 1442, 1443
Vakit Dergisi 750
Vakkoroma 1084
Van Yüzüncüyıl Üniversitesi 942
Vargı, Ömer 1091
Varlık Dergisi 432
Varlık Vergisi 402
Varlık Yayınevi 1469
Varlık, Utku 1107
Varşova Paktı 166, 378, 387
Vasiliu,Yorgo 364
Vatandaşlık Kanunu 763
Vergi Eğitim Merkezi 340
Vergi İdaresi 1456
Vergin, Nur 90
Verso Yayınevi 1469
Vesek, Sabri 851
Veteriner Kontrol ve Araştırma Enstitüsü 154
Veys FM 1085
Veziroğlu, Ali Haydar 1284
Vicdan ve Toplanma Hürriyetlerinin Korunması Hakkında Kanunu 636
Viva Dergisi136
Vizon Dergisi 148, 149
Vizyon Dekorasyon Dergisi 136,897
Vogel, Sabine 1109
Vural, Oral 899, 903
Vuralhan, Ercan 638, 1050

W

Wagner, Robert 934
Waldheim, Kurt 364
Wall Street Krizi 125
Westphalia Barışı 386
Witty World Dergisi 907
World Economic Forum 1364

World Trade Organization (WTO) 348, 387

Y

Y & R Reklamevi 1089,1091
Yabancı Diller Yüksekokulu 448
Yabancı Sermaye Başkanlığı 1390
Yabancı Sermaye Çevre Kararı 335
Yabancı Sermaye Dairesi 334
Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu 334, 335
Yağan, Abdülmecit 1050
Yağan, Bedri 1208
Yağcı, Mücahit 1308
Yağcı, Nabi 1281
Yağız, Cengiz 1318
Yağız, Kadir 1318
Yağlı, Hakan 1317
Yağlı, Mehmet 1313
Yakan, Tülay 1317
Yakın, Gaffar 1050
Yakiroğlu, Sezgin 1325
Yalçın Yayınevi 1469
Yalçın, Muammer Fevzi 1050
Yalçın, Süleyman 1352
Yalçıner, Yılmaz 151
Yalçınkaya, Işın 61
Yalçıntaş, Nevzat 89, 91, 151
Yaldız, Gürkan 1325
Yalkın, Müjde 1320
Yalman, Bedri 62
Yalova, Yüksel 1050
Yalter, Nil 1108, 1111
Yamak, Kemal 1006, 1011
Yaman, Kerim 1206
Yaman, Metin 1050
Yaman, Özgül 1317
Yaman, Vedat 1319
Yangın, Mustafa Dursun 1050
Yapı Kredi Bankası 106, 900, 1088, 1102, 1108, 1333
Yapı Kredi Kültür Yayınları 446, 1102, 1469
Yapı Kredi Plaza 391
Yapı Yol-Sen 232
Yaran, Azer 442
Yaratım 1089
Yardımcı, Nurettin 64
Yargısız İnfazlar 1178
Yargıtay 1028, 1276
Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı 1287
Yasak, Ali 1474
Yaşar Grubu 1333
Yaşar, Fehmi 1182
Yaşar, Mehmet 1050
Yaşar, Mustafa 641
Yaşar, Necdet 924
Yaşar, Seçkin 1181
Yaşar, Ünal 1050
Yaşın, Mehmet 442
Yavaşça, Alaeddin 925
Yavuz, Abdürrezak 1050
Yavuz, Hilmi 437
Yavuz, Mehmet 1050
Yavuz, Sabri 1050
Yavuz, Şinasi 1050
Yavuz, Şükrü 914
Yavuztürk, Zeki 1050
Yay Sat 146
Yayıncılar Birliği 446, 1463, 1466
Yayla, Atilla 90
Yaylalı, Mustafa Rıfkı 1050
Yazar, Feridun 1286
Yazar, Mehmet 638, 641, 961, 1050, 1377
Yazar, Muammer 986
Yazar, Yusuf 152
Yazarlar ve Çevirmenler Yayın Üretim Kooperatifi (YAZKO) 446, 752, 1462
Yazgan, Ersin 1320
Yazı ve Dil Devrimi 390
Yazıcı, Münif 1050
Yazıcı, Necdet 1050
Yazıcı, Neşe 1319
Yazıcı, Olgun 1319
Yazıcıoğlu, Muhsin 1050, 1278, 1279
Yazın Yayınevi 1467
Yazko Çeviri Dergisi 447
Yediler, İskender 1108
Yekta, Rauf 925
Yeldan, Erinç 210
Yener, Ertur 898, 904
Yengi, Aşkın Nur 945
Yeni Asır Gazetesi 136, 145
Yeni Çözüm Dergisi 148
Yeni Demokrasi Hareketi (YDH) 1038, 1223, 1294
Yeni Demokrasi Partisi (YDP) 360, 993, 1040
Yeni Düşün Dergisi 437
Yeni Günaydın Gazetesi 136
Yeni Parti (YP)197
Yeni Sağ 90, 1218, 1222, 1233, 1262
Yeni Sol 408
Yeni Şafak Gazetesi 150, 823, 916
Yeni Yüzyıl Gazetesi 136, 147
Yeni Zemin Dergisi 152
Yeni, Sinan 1322
YeniGündem Dergisi 102, 148
Yenişehirlioğlu, Mehmet 1050
Yerlikaya, Hamza 1311, 1312
Yerlikaya, Vahdet Sinan 1050
Yerlisu, Gülnur 1318
Yerlisu, Tennur 1318
Yeşil Barış Örgütü 282
Yeşil Hareket 1209
Yeşil Kart 1117
Yeşil Ordu 1198
Yeşil Pop 947
Yeşiller Partisi 282, 288, 1283
Yetenç, M. Erdoğan 1050
Yezdan, İzzettin 842
Yılanlıoğlu, İ. Hakkı 1276
Yıldırım, Ayşe 141
Yıldırım, Celal Korkut 972
Yıldırım, Kadir 1313
Yıldırım, Murat 1321
Yıldırım, Orhan Veli 1050
Yıldırır, Feyzullah 1050
Yıldız Sarayı 1398
Yıldız Savaşları 356
Yıldız Teknik Üniversitesi 448
Yıldız, Adem 1050
Yıldız, Adnan 1050
Yıldız, Davut 1478
Yılgör, Hasan 1322
Yılmaz Grubu 1334
Yılmaz, Ali Rıza 1050
Yılmaz, Atıf 753, 1180
Yılmaz, Ayfer 655
Yılmaz, Enver 1313
Yılmaz, Fuad 1311
Yılmaz, Gürbüz 1050
Yılmaz, Kani 384
Yılmaz, Kürşat 1474
Yılmaz, Mehmet Ali 145, 648, 650, 1050, 1327
Yılmaz, Mesut 361, 394, 637, 638, 644, 1257, 1050
Yılmaz, Mustafa 1050
Yılmaz, Nedim 1322
Yılmaz, Nurettin 1050
Yılmaz, Rıza 1050
Yılmaz, Şevket 214
Yılmaz, Uğur 1318
Yılmaz, Yaşar 1050
Yiğit, Ali 1036, 1288
Yiğit, Mehmet Ali 1050
Yirmibeşoğlu, Sabri 1010
YKDP 850
Yol Yayınevi 1467
Yol-İş 213, 216
Yoldaş, Ergüder 944
Yoldaş, Nur 944
Yorgan Dergisi 916
Yorgancıoğlu, Faruk 895
YÖK 41, 101, 155, 191, 278, 314, 450, 461, 484, 656, 838, 872, 940, 941, 966, 990, 993, 1079, 1209, 1354, 1356
YÖK Kanunu 450, 463, 644
Yön Dergisi 1202, 1295
Yön Yayınevi 1469
Yöncüoğlu, Taner 947
Yöneliş Yayınları 1468
Yunus Emre Kültür Merkezi 935
Yunus, Mehmet Ali 848
Yunuslar 1065
Yurt ve Dünya Dergisi 1291
Yurt-İş 220
Yurtdaş, Sedat 632, 1050,1288
Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetleri Sektörü (YDHM) 353
Yüce Divan 1032
Yücel, Can 437
Yücel, Erdem 918
Yücel, Hasan Ali 831
Yücel, Mehmet Bahattin 1050
Yücel, Tahsin 432, 445
Yücelen, Rüştü Kazım 643, 1050
Yüksek Askeri Şura 198
Yüksek Hakem Kurulu (YHK) 247 250, 664
Yüksek İslam Enstitüsü 406, 834,
Yüksek Planlama Kurulu (YPK) 6 700, 1053
Yüksek Seçim Kurulu 41, 992,. 99 1384
Yüksek Ziraat Enstitüsü 878
Yüksel, Erkan 1050
Yüksel, Funda 1324
Yüksel, Levent 945
Yükselen, Hilmi 1050
Yükseliş Koleji 1285
Yüncüoğlu, Taner 949
Yürür, Şükrü 638, 1050
Yüzbaşıoğlu, Rıfat 1050
Yüzügüler, Mehmet 1050

Z

Zafer, Yılmaz 1183
Zaimoğlu, Rasim 1050
Zaman Gazetesi 141, 142, 150, 82 1380
Zana, Leyla 1035, 1036, 1050, 12 1288
Zarifoğlu, Cahit 440
Zemin Dergisi 148, 1281
Zenbilli Ali Efendi 94
Zengin, Hasan 1050
Zengin, Talat 1050
Zeus Tapınağı 486
Zeybek, Haşmet 1402
Zeybek, Namık K. 641, 1050
Zeybek, Süleyman Şükrü 1050
Zeydan, Mustafa 1050
Zeytinoğlu, Erol 1050
Zilan, Abdülkerim 1050
Ziraat Bankası 122, 184, 341, 673 1025, 1205, 1339
Ziraat Odaları 964
Ziraatçılar Derneği 228, 304
Ziya, Nazmi 1101
Zobu, Vasfi Rıza 1396, 1403, 140
Zorlu, Ata 1320
Zorlu, Fatih Rüştü 772
Zorlu, Mustafa Kamil 913
Zorunlu Tasarruf Fonu 1415
Zurnacı, İsmail 1312